

ప్రథమ ముద్రణ పీఠిక

“కారణజన్మఁడై కవినికాయము మెచ్చంగఁ గావ్యకర్తయై
భూరికళాకలాపుఁ డయి పొల్పవహించిన బట్టుమూర్తిచే
నీరిత మై సుఖార్థ సదహీనపదాన్నుద మైనయావను

త్వారము ప్రవృత్తము సుసాధ్యము గాదు తలంచి చూడఁగన్.” (సోమకవి.)

ఆంధ్ర ప్రబంధములలో వసుచరిత్ర ము త్రమో త్రమ మైనది. నిరర్థశమగు కవితాధార, సహజములగు శబ్దాలంకారములు, ఉచితమగు శ్లేషనైపుణ్యము, మనోజ్ఞమగువర్ణనముగల యాయుత్తమగ్రంథము రచించి విద్యార్థులకు సారస్వత భిక్ష పెట్టి యశశ్శికాయుండైన రామరాజభూషణుని జీవితచరిత్రము వసుచరిత్రము నందలి సారస్వతవిశేషములు నెటుంగుట ప్రతిభాపాసేవకునకును విధి యగుటచే, బహుసర్వాయచితనచాపల్యమునను సారస్వతపోషకులగు బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారి యాజ్ఞావశమునను బీఠికను వ్రాయ దొరకొంటిమి. వసుచరిత్రమువలనను హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమువలనను గ్రంథకర్తనామము రామరాజభూషణుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కులనిర్ణయమున కిం దాధారములు గానరావు. కృష్ణదేవరాయల కల్లుండును సదాశివరాయలను నామమాత్రమునకు రాజుగ నుంచి విజయనగరసామ్రాజ్యము నేకథాటిగఁ బరిపాలించి మహాసంగ్రామములో విజయముగడించిన వీరాధినీరుఁడు నగు (అళియ) రామరాజువలన నీకవి బహువిధ సత్కారముల నొందిన యదృష్టవశాలి. రామరాజు కాలమున సమకాలికరాజు లందఱి కంటె మిన్నయై పలుకుబడియందును వీరత్వమునందును విశ్వర్యమునందును ససమానుడై యుండి సారస్వతాభిమానముతోఁ బ్రకృతకవినిగూడఁ బలుమాటు గౌరవించి గ్రంథముల రచింపఁజేసి యంకితము నొందెను. నాటఁగోలె దానురామరాజుచే భూషితుఁడుగాన కవి రామరాజభూషణుఁడ నని చెప్పుకొనుచు వచ్చెను. పూర్వనామ మీ యుభయగ్రంథములయందును గానరాదు. వసుచరిత్రమునఁ దిరుమలరాయలు కవిని ప్రశంసించుతఱి

“క్రీరామక్షేతిపుఁ మదగ్రజాజయక్రీలోలు నానాకళా
పారీణి బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులం బల్తాఱు మెప్పించి త
త్కారుణ్యంబున రక్షహారహయవేదండాగ్రహారాదిన
త్కారుం బుదిలి రామభూషణకవీ ధన్యుడ వీ వన్నిటన్.”

అని కవిని బ్రశంసించియున్నాఁడు. ఈ ప్రశంసవలన గ్రంథకర్తనామము రామభూషణుఁ డని వ్యక్తమగుచున్నది. వసుచరిత్రము గద్యమునందు “సాహిత్యరసపోషణ రామరాజభూషణ” యని చెప్పుకొనినాఁడు. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము

బ్రథమాశ్వాసము 55 వ పద్యములోఁ దనవృత్తాంత మీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

సీ. “వనధిలంఘనకృపావర్ధితోభయకవితాకళారత్నరత్నాకరుండ
సకలకర్ణాటరజాధురంధరరామవిభుదస్తతుభచిహ్నవిభవయుతుండ
వసుచరిత్రాదికావ్యప్రీతజహునృపప్రాప్తానేకరత్నప్రభుండ
కాశ్వతశ్రీచేకదేవ్యరానుగ్రహనిరుపాధితైశ్వర్యవిశ్వసుతుండ
తే.గీ. “శ్రీకరమహాప్రబంధాంకసింగరాజ, తిమ్మరాజప్రియతమాజ ధీరసూర
పాత్తజూడ రామనృపభూషణాఖ్యనుకవి, సంకీత మొనర్తు నీరావ్య మనభుభక్తి.”

ఉదాహృతపద్యములు రెంటివలనను కవి కర్ణాటదేశాధీశ్వరుని గ్రంథరచి నాచాకచక్యముచే మెప్పించినట్లును సుభయగ్రంథగద్యలతో సమన్వయించినాచిన గ్రంథకర్తనామము రామభూషణుండని రానురాజభూషణుండని రామనృపభూషణుండని యంటుచే నిది బిరుదనామ మనుట కెంతమాత్రము సంశయింపఁ బనియుండదు. ఇతనినామము మూర్తియనియు బట్టుకులమువాడనియు గ్రహించుట కీకవి కృతమని ప్రశీలిగలిగియున్న ఉత్పలమాలికలోని వగు

“లొట్ట యిదేటిమాట పెనులాఘులతో మొగమోట యేల తా

... ..

రట్టడి బట్టుమూర్తి కవిరాయనిమార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.”

ఆను భాగమువలన రామరాజభూషణుని మూర్తి యని వ్యవహరించువారనియు నిందులకుఁ బీఠికాదియం దుదాహృతమైన పద్యమునందలి బట్టుమూర్తినామము, బట్టుమూర్తి బావురుమని యేడ్చినను నైతిహ్యము మఱియు సర్వవిధముల నేకకర్తృకమని విశ్వసించఁబడు నరసభూపాలీయమునందలి కర్తృపదమగు మూర్తినామము తార్కాణ యగుచున్నవి. నరసభూపాలీయము రచించిన మూర్తికవియు, వసుచరిత్రము, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానములు రచించిరి. రామరాజభూషణుండు వేఱువేఱువ్యక్తులను వాద మొకటిగలదు. గాని యందు సత్యమున్నటులఁ గానరాదు. భిన్నత్వము వాకొనువారిలోఁ గీర్తికేషులగు పూండ్లరామకృష్ణయ్యపంతులు ప్రభృతులు ముఖ్యులు. మిగిలినచరిత్రవిదులలోఁ జాలమంది యేకత్వము నామోదించినవారే. నరసభూపాలీయమునఁ గవి తనప్రతిభాదికమును వంశానుక్రమణికయు నీవిధముగాఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.

సీ. “కతలేఖనీపద్యసంధానధారేయు ఘటికాకతగ్రంథకరణధుర్య

అశుప్రబంధబంధాభిజ్ఞా నోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యజ్ఞా నచలజిహ్వోత్తి నీపుణ్ణ

కత్తమభాషామితానజ్ఞా బహుపద్యసాధితవ్యస్తాక్షరీధురీణు

వికసంధోచితజ్ఞోకభాషాకృత్యు చతురనోష్ఠ్యనిరోష్ఠ్యనంకరజ్ఞా

తే.గీ. “సమితయనుకాతుధీప్రబంధాంకసింగ, రాజునకతిమ్మరాజ పుత్రప్రసిద్ధ

నరససేకటరాయభూషణుత్పన్నమణుధవిధేయు శుభమూర్తి నామధేయు.”

పై పద్యమునందలి మూర్తికవి పూర్వులనామములు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందలి రామరాజభూషణుని పూర్వులనామములు సర్వవిధముల సరిపోవుచున్నవి. తండ్రిపేరు నూరపరాజునియు నతని బిరుదనామము వేంకటరాయభూషణుడనియు నిశ్చయింతుమేని యేకశబ్దము సర్వవిధముల నిర్బాధకము కాఁగలదు. ఇరువురికైలి యొకటి. కాలమొకటి. బిరుదము లొక్కతీరునె. ఇట్లుదైవ మొకఁడే. కావున రామరాజభూషణుని జన్మనామము మూర్తియై యుండును. ఇంకదనుక నుపలభ్యములైన యీకవి పుస్తకములలో మొదటిది నరసభూపాలీయము, రెండవది వసుచరిత్రము, మూడవది హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానముగ నిశ్చయింపవచ్చును. కీ॥ శే. కందుకూరి వీరేశలింగముగారు వసుచరిత్రమునకు నరసభూపాలీయము లక్షణగ్రంథమనియుఁ దొలుత వసుచరిత్రము పిదప నరసభూపాలీయము రచింపఁబడినటులఁ దలంచిరిగాని యాయూహ కెన్నియో బాధకములు గలవు. నరసభూపాలీయకాలమునాటికి దిరుమలరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁడు గాలేదుగాన నాతని నెఱ్ఱతిమ్మరాజుని వాకొనఁబడెను. ఇంతియగాక నరసభూపాలీయముతో రామరాజు ప్రశంస యీక్రిందివిధముగాఁ గావింపఁబడెను.

శీ. “ఖలు నతిద్రోహిసల్కము తిమ్మని హరించి సకలకర్ణాటదేశంబు నిలిపె

నతునివర్ధితుఁడె దత్తుతునిబట్టముగట్టి కుతుపనమల్కనతోడి నిలిపెఁ

బదిలుఁడై రామారు ముదిగల్లు కప్పంబు సేయఁ గాంచి సపాదు సీమ నిలిపె

శరణన్న మల్క నిజామున కభయం బొసంగి కదీయరాజ్యంబు నిలిపె

తే.గీ. నవని నంతయు రామరాజ్యంబుచేసె, దనగుణంబులు కవికల్పితములుగాఁగ

నలనియె వచింపఁ దత్కావ్యములను వెలయ, భూమి నొకరాజమాత్రుఁడే రామనిభుండు.”

ఆత్మా-౧. ప.౮౦.

ఈపద్యమువలన నరసభూపాలీయరచనాకాలమునాటికి రామరాజు సలకము తిమ్మరాజును జంపించి సదాశివరాయలను రాజ్యమునఁ బ్రతిష్ఠించెననియుఁ గుతుపనముల్కుని చెప్పఁబడిన ఇబ్రహీం కుతుపషాసు బట్టాభిషిక్తు గావించెననియు ఆలీ ఆదిల్షాకు ముదిగల్లు రామారుదుర్గములతోనున్న కళ్యాణపురము నొసంగెననియు హుస్సేను శరణాగతుఁడు కాఁగా వానిరాజ్యము వాని కొసంగెననియు మూర్తికవి చెప్పియున్నాఁడు. ఈవిజయములన్నియుఁ జరిత్రమాలతో సమన్వయించి తిమేని. క్రీ. శ. 1550 నాటివి, అప్పటికి మూర్తికవియు రామరాజున సత్కృతులొంది రామరాజభూషణుఁడు కాలేదు. ఇక్కతన నరసభూపాలీయము క్రీ. శ. 1555 లోఁగ రచింపఁబడిన దనుటకు సంశయములేదు. ఇత వసుచరిత్రమందుమూ ! రామరాజు తల్లికోటయుద్ధములో వీరమరణము నొందినపిదప నెఱ్ఱతిమ్మపార్థివుఁడు తిరుమలదేవరాయనామముతో జీర్ణకర్ణాటరాజ్యమును బునరుద్ధరించి మహమ్మదీయుల యలజడికి సహింపఁజాలక రాజధానిని బెనుగొండగఁ జేసికొని పరిపాలిం

చుట సూచింపఁబడెనని వసుచరిత్రమునందలి యీక్రిందిపద్యమువలన గ్రహింప వచ్చును.

“తిరుమలరాయశేఖరునిధీరచమూఖటరాజి యాజీభీ
కరయననేశ్వరప్రహితఖానబలంబున జక్ష్మనేయ ని
ధ్వజః బెనుగొండ కొండలు మదద్వివచర్తక పాలమాలికా
పరికరభూషితంబులయి బల్బిడిఁ గాంచె గీరికభావమున్.”

వసు. ఆ-1. చ. 39

వసుచరిత్రమును దిరుమల దేవరాయ లంకితము నొందునాఁటికి వార్ధకదశలో నుండియుండును గాననే యం దాతనికుమారుల విక్రమములును గుమారుండు శ్రీరంగరాయలు యువరాజపట్టాభిషిక్తుఁ డగుటయుఁ జెప్పఁబడెను.

చ. “హరిపదభక్తికిలుఁ దగు నారఘునాథన్యపాలు మార్చిసో

దరుండు సిరంగరాయ వసుధావరుఁ డాత్మగుణప్రమోదవ

త్తిరుమలరాయశేఖర నితీర్ణమహాయువరాజపట్టబు

భువఁ దయ సర్వభూభువనధూర్వహశక్తిసహించు సౌఖ్యయుక్.”

వసు- ఆ-1. చ-7.

రాజ్యము పెనుగొండకు మార్చిననుగూడ మహమ్మదీయులదాడి తగ్గలే దనియుఁ బైపద్యమువలన తిరుమలదేవరాయలు ముస్తఫాఖానుతో క్రీ. శ. 1577లో సంగర మొనరించి నవ్వుపడెననియుఁ బిదప తిరుమలదేవరాయలు కుమారులకు రాజ్య మునొసంగి తాను విద్యాగోష్ఠులతోఁ గాలయాచనముఁ జేయుతటి మూఁడవకుమారుడగు వేంకటపతిరాజు ఆలీ ఆదిల్ షాతోఁ బెనుగొండలో సంగర మొనరించి పరాజితుఁడై పెనుగొండవదలి చంద్రగిరి రాజధానిగఁ జేసికొని యట కాలము గడవెననియు నీక్రింది వసుచరిత్రపద్యమువలనఁ దెలిసికొన నవకాశము కలుగుచున్నది.

మ. “హరుఁ డాతారకతైలదుర్దమున నధ్యాసీనుఁడై రాజశే

ఖరవిఖ్యాతివహించుఁ జంద్రసిరిదుర్గం బందు శ్రీ వేంకటే

శ్వరుఁ డొప్పెన్ బహురాజశేఖర నదాసంసేవుఁ డై యార యి

ధ్వజుండేలికవాసి తద్గిరులకున్ దద్బల్లభశ్రీలకున్.”

పీనినన్నింటిని సమన్వయించి చూచితిమేని భట్టుమూర్తి శ్రీకృష్ణదేవరాయల సామ్రాజ్యమున నూత్న యశావనము విద్యార్థిదశయుఁ గడపి తద్రాజ్యపతనానంతరము నరసభూపాలకు నాశ్రయించి నరసభూపాలీయగ్రంథరచనాముఖంబున బహువిధసత్కారములనొంది వేంకటపతిరాయల యనంతరము రాజైన సలకము తిమ్మయను వధించి సదాశివరాయలను నామమాత్రముగ విద్యానగరరాజ్యమునకు రాజును జేసి యావద్భూమండలమును రామరాజు పాలించుతటి నట నాశ్రయము గల్పించుకొని రసికుండగు రామరాజును బహువిధసంస్కృతాంధ్రకృతులచే మెప్పించి “రత్నహారహయవేదండాగ్రహారాది” సత్కారములనొంది రామరాజు

భూషణబిరుదము దాల్చి సుప్రసిద్ధుడై 1565 లో జరిగిన తల్లికోటయుద్ధమున రామరాజు ఘోరమృత్యువునొంది విజయనగరరాజ్యము భిన్నభిన్న మైపోయిన పుడు తిరుమలదేవరాయలు వెనుగొండలోఁ గొంతకాలము జీర్ణకర్ణాటరాజ్యము నుద్ధరించి పాలించుచున్న క్రీ. శ. 1577 ప్రాంతమునను, దరువాత, చంద్రగిరికిరా జకుటుంబము పోయినకాలమునను కవి యీరాజకుటుంబము నాశ్రయించి యుండె ననియు క్రీ. శ. 1577 పై నను 1580 కిఁ గొంచెము పూర్వమునను వసుచరిత్రము తిరుమలదేవరాయల కంకితము గావించెననియు విశ్వసీంపవచ్చును. భట్టుమూర్తి నరసరాజువలన నొందినసత్కారములు సామాన్యములై యుండును. దానశీలుడగు రామరాజును తనవిద్యావివేకముచేఁ బలుమాటలు మెప్పించి రామరాజభూషణబిరుద నామము వహించి యేనుగులు హయములు రత్నహారములు అగ్రహారములు నొంది యైశ్వర్యశాలి యయ్యెను. వసుచరిత్రము తిరుమలరాయల కంకితము నొసంగి కవులెవరు నొందియెటుంగని రత్నాభిషేకగౌరవము నొందెను. పిదప నీతఁడు సమధికైశ్వర్యములతోఁ దులఁదూఁగుచు నుండెననుటకు హరిశ్చంద్రనలో పాఖ్యానములోని యీపద్యపాదములు తార్కాణ కాంగలవు.

“వసుచరిత్రాది కావ్యప్రీతబహువృప్రాపితానేకరత్నాప్తపంథ

కాశ్వతక్రీడేకదేశ్వరానుగ్రహనిరుపాధికైశ్వర్యనిత్యయశుడ.”

రామరాజభూషణుడు స్వప్రతిభాదికముచే నమితధనము అగ్రహారములు మడిమాన్యములు గజతురంగాదులు సముపార్జించి పరితృప్తుడై తనయంతిమగ్రంథ మును రానుభద్రున కంకితముగావించుచుఁ దా నొనరించిన ధర్మకార్యములు కృతిరచనాభీలాషము నీక్రిందివిధముగా హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునఁ బ్రశం సించియున్నాఁడు.

సీ. “సుతులఁ బెక్కిండ కాశ్వతరామనామధన్యులఁజేసి పిలుచు భాగ్యోదయంబు

రచితాగ్రహారంబు రామచంద్రపురాంకపూతం బొనర్చిన పుణ్యలేఖ

నవదివ్యభవనంబు నవరించి క్రీరామవిభుఁ బ్రతిష్ఠించిన విపులమహిమ

రామనరోసామరమణీయముగఁ దటాకము వినిర్మించిన ఘనయశంబు

తే.గీ. “సఫలతపసించు నీహరిశ్చంద్ర నలకఁఘాయంగనిబంధచిత్రబంధప్రబంధ

మంకిత మొనర్చు రఘుభర్త కళిలభర్త, ఘరతరాభీష్ఠకము తెల్ల నొదవు నీకు.”

(ప్రథ. ఆ. ప 14.)

రామరాజభూషణుడు అగ్రహారప్రదానము, క్రీరామాలయనిర్మాణము, సరోవరప్రతిష్ఠ గావించి పరమార్థముగూడ సంగ్రహించియున్నాఁడు. ఇంతవఱ కీకవినివాసస్థల మిదమిత్థమని రూపింపఁబడకపోవుట సంతాపకరము. ఈకవి జనస్థా నము బట్టుపల్లెయనియు నిది రామరాజభూషణుని పూర్వులగు ప్రబంధాంకము వారను నింటిపేరుగలవారికిఁ గృష్ణదేవరాయ లొసంగిరని కీర్తిశేషులగు వీరేశలింగ

ముపంతులువారు వ్రాసియున్నారు. ఇది బల్లారిమండలము పాలమండలము చెంత గలదని కొందఱును గడపమండలములోని పులివెండలచెంతగలదని కొందఱును చెప్పుచున్నారు. జటప్రోలు చెంతగలదని సురభివంశచరిత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. కృష్ణామండలములోని మోదుకూరె యాభికజన్మస్థానమని మఱికొందఱు చెప్పుచున్నారు. ఇందలి సత్యనిర్ణయమునకుఁ బాటువడి రామరాజభూషణప్రతిష్ఠాపితకీర్తి చిహ్నముల నారయుటకు సోదరపరిశోధకులు పూనుకొనమి పరితాపకారణము.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు విద్యానగరసంస్థానము పాలించుచు క్రీ. శ. 1530 లోఁ గీర్తిశేషుడగునాటికి భట్టుమూర్తి విద్యార్థిదశ పూర్తిచేసికొని యాసంస్థానమున నుండెననియుఁ బిదప 1550 వఱకు జీవించి యశఃకాయము గైకొనియుండుననియు సీతని జననము 1510 ప్రాంతమున నైయుండుననియు దెబ్బదియేండ్లకుఁ బైఁగ జీవించెననియుఁ బూర్వోక్తవిషయసమన్వయముచేఁ దెలిసికొనవచ్చును. గాని యానిర్ణయమువలన వసుచరిత్రము రచించునాటికి అటువదియైదునవత్సరముల వయస్సు, హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రచించునాటి కంతకంటె నెక్కుడువయస్సుండియుండును. ఇంతవార్ధకములో శ్చంగారరసపూరితమగు వసుచరిత్రము ద్వ్యర్థికావ్యమగుహరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రచించియుండునని మేము చెప్పఁజాలము. వసుచరిత్రము నీకవి నరసభూపాలీయము రచించినపిదప కొంతకాలమునకుఁ బూర్తిచేసి సత్కారాదులనొంది తిరుమలరాయల నానందపఱచియుండును. ఆవల కవి సజీవిగ నుండియుంటచేఁ దిరుమలరాయపుత్రుల ప్రోత్సాహమున శ్రీరంగరాయల యువరాజ్యపట్టాభిషేకము వేంకటపతిరాయల చంద్రగిరిపరిపాలనము చేర్చియుండును. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు రచింపఁబడినది హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము. ఈరితిగ యోచించినచో వసుచరిత్రము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము వయస్సు తీరకముందు రచించియున్నటుల నిశ్చయింప నగునుగాని యిందులకు నాధారములు గానరామిచే వంశాధికమునందలి తుదియంశములను లక్ష్యమునందుంచుకొని కాలనిర్ణయ మొనరించితిమి. ఈసమన్వయమున కిచ్చగింపక కవులచరిత్రములో వీరేశలింగముపంతులువారు రాయలకాలమున రామరాజభూషణుండుండి యుండఁడనియు నరసభూపాలీయము కవికృతమగు ద్వితీయగ్రంథమనియు కాసిందిరని తోఁచెడిని.

రామరాజభూషణుడు సంగీతశాస్త్రమునందును, బోధితశాస్త్రమునందును యోగశాస్త్రమునందును, పరిజ్ఞానముగలవాడనియు వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞుడనియు వసుచరిత్రము చెప్పక చెప్పుచున్నది. కృతినొందిన తిరుమలదేవరాయలో రసీకుడు, సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యసంపన్నుడు. ఇతఁడు జయదేవుని గీతగోవిందముపై వ్రాసిన శ్రుతిరంజనియను వ్యాఖ్యానము మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకాలయములోఁ గలదు. గీతగోవిందవ్యాఖ్య చెఱుకూరి లక్ష్మణసూరికృతముగఁ బ్రత్యంతరములు లభించుచున్నవనియు “యథామదీయే ప్రసన్నరాఘవవ్యాఖ్యానై” అని

యుదాహరించినభాగములు లక్షణసూరికృత ప్రసన్న రాఘవవ్యాఖ్యయందుఁ గలవు గాన తిరుమలరాయల కారోపించిన శ్రుతిరంజని కర్తృత్వము విశ్వసనీయము గాదని శృంగారశ్రీనాథమునఁ బ్రభాకరశాస్త్రిగారు వ్రాసియున్నారు. శ్రుతిరంజని వ్యాఖ్యాత తిరుమలరాయలు కాకపోయినను అతఁడు రసజ్ఞుఁడు పండితుఁ డనుటకు నీక్రిందియాధారములు దృష్టాంతములు కాఁగలవు.

“శ్రీరామరామేశ్రితభాగధేయ కారేః పదం శాశ్వత మభ్యుపేతే.

తదనుభవ మశేషం పాలయన్ రాజనీత్యా

పవనతనయ జేతాదానరీత్యామహత్యా

భరతమహితభూమా భాతితస్యానుజన్తా

వరతిరుమలరాజస్సాహితీభోజరాజః.”

(శాసనశ్లోకములు.)

శా. ‘పరిష్టా ప్రతిభావరాళర’

ఆ. 2. ప 157

సుగంధి—‘సారసాహితీనదధ్వచారిభూరిధీరసా’

ఆ. 6. ప 102

ఈయుదాహృతాంశములవలనఁ దిరుమలదేవరాయలు భాషా ప్రవీణుఁడనియు సుధీలోలుఁడనియు విద్యావినోదియనియు స్పష్టమగుచున్నది.

రామరాజభూషణునిగ్రంథములు.

రామరాజభూషణుఁడు మూర్తినామముతో రచించిన నరసభూషాలీయము లక్ష్యలక్షణవిశిష్టమగు నలంకారగ్రంథము. దీనికే కావ్యాలంకారసంగ్రహమని నామాంతరము గలదు. నాటకలక్షణభాగమును మాత్రము వదలి ప్రతాపరుద్రీయమును నరసరాజున కంకితముగా నిం దాంధ్రీకరింపఁబడెను. ఇందలి పద్యములు చాల వఱకు వసుచరిత్రములోని పద్యములను బోలియున్నవి. నరసభూషాలీయము రచించునాఁటికి మూర్తికవి తనప్రతిభాదికము తానే చెప్పుకొనవలసినస్థితియందుంటుచే నెన్నియో బిరుదాదికములను వాఱొనెను. వసుచరిత్ర రచనము నాఁటికి ఆశేష పండితమండితమగు రామరాజు సభాస్థలమునఁ బ్రముఖుఁడై సత్కారముల నొందుచు జగమెఱిగిన బ్రాహ్మణునకు జందె మెందుల కనుసామెతకు దృష్టాంతమయ్యెను. కావుననే తన్నుగూర్చి వసుచరిత్రమునందు విస్తరించి చెప్పుకొనఁడయ్యెను. వసుచరిత్రము నరసభూషాలీయము నేకకర్తృత్వమునుటకు సుభయగ్రంథములందు సమానములగు పద్యములు గలవు. ఇది యేకకర్తృత్వ మనుటకు సాధకము.

శా. “అమోదంబున శ్రీనృసింహవిభుదానాంభోనదు ల్సాగర

స్వామిం జెంద యశంబు మేఘములఁ బర్యం గల్లు వర్షాశర

త్సామానాధికరణ్యశంక నవటం దామోదరం జొందు ని

ద్రాముద్రానుగతప్రమోదములఁ జిత్తం బేకకాలంబునన్.”

(నరస-ద్వితీ)

మ. “రామత్వవరుదానతోయకటినివ్రాతంబు కల్లాలిసి

స్వామిం జెంద యశంబు మేఘములఁ బర్యం గల్లు వర్షాశర

త్యామానాధికరణ్యలబ్ధి నచటం జక్రాయుధం దోందు ని
ద్రాముద్రానుగత ప్రబోధములఁ జిత్తం బేకకాలంబునకొ.

వసు. ఆ. 1. ఖ.

కా. “గంగం దాల్చితి వుత్తమాంగమునకొ గైకోలు గావించి త
ర్థాంగీకార మనం బురంధ్ర నిను వామాంగంబునం దాల్చి నే
శ్చంగారోన్నతిఁ జూడు మంచు గిరిజకొ శీర్షాపగా బింబిత
స్వాంగావందితఁ జేయు శంభుఁడు నృసింహాధీశుని బ్రోవుతకొ.” (నరసభూపాలీయము.)

కా. “అనుందాకిని హాకి దాల్చి నను నర్థాంగీకృతం జేసి తో
నా మే లైలని యార్జ్య యల్లఁ బ్రణతుండై తత్పదాంభోజయో
గాదుర్బంబున గంగయు న్నైరయఁ జూడాభోగసమ్యక్క్రియా
సాచుర్భంబున నేడు శంభుఁడు కృతిస్వామిం గృవం బ్రోవుతకొ.” (వసుచరిత్రము.)

ఇటులే పోలికగలపద్యము లుభయగ్రంథములనుండి వెక్కు లుదాహరింప
వచ్చునుగాని విస్తరశంక చే వదలుచున్నారము. ఇక్కడ బ్రకృతమగు వసుచరిత్రమును
దానిరచనావిధానమును గుఱించి తెలిసికొనుట యవసరమగుటచే వసుచరిత్రము
వంక కొకమాటు దృష్టి మఱలెంతము,

వసుచరిత్ర మాంధ్రభాషలోఁగల ప్రశస్తగ్రంథములలో నొకటి. ఇందు
రామరాజభూషణుఁడు తనయావచ్చుక్తి నుపయోగించి యున్నాఁడు. ఇతఁడు యమ
కాది శబ్దాలంకారములకుఁ బాటుపడక శ్లేషలు ధ్వనులు శ్రుతిరంజకమగు నను
ప్రాసాలంకారములు, ముక్తపదగ్రస్తములు చెప్పియున్నాఁడు. చిత్రకవిత కొండొ
కిచో శ్రుతిపేయముగా నున్న నందు నిరుపయోగపదాడంబరము నిండి యర్థ
గ్రహణమునకు వీలుకలుగదు గావున దొల్లిటి యాలంకారికశిరోమణులు చిత్రకవి
తను యమకాదుల నీక్రిందివిధముగా గర్వించియున్నారు.

“ప్రాయేణ యమకే చిత్రే రసపుష్టి న్నవిద్యతే”

“కావ్యాంతర్లడుభూతా యా సాకు నేనా ప్రపంచతే” (విశ్వనాథపంచాననుఁడు)

తఱచుగా యమకము చిత్రకవిత లోనగువానివలన రసపుష్టి నశించుననియు
బంధములు కావ్యమునకుఁ బుడువంటి వనియు నుదాహృతశ్లోకభావము. వసుచరిత్ర
మున బంధకవితయు గర్భకవితయు లేదు. అందుందు యమకములు కానవచ్చిన
నవియు సాహిత్యరసపోషణుని యమృతవాణినుండి వచ్చినవగుటచే నందు రస
ప్రతిబంధము కానరాదు. రామరాజభూషణుఁడు సంగీతకళారహస్యనిధి యగు
టచే బతనానుకూలముగ లయగ్రహించి, యమప్రాసాలంకారములు విశేషించి
యుపయోగించియున్నాఁడు. శబ్దాలంకారరచనాకౌశలము రామరాజభూషణుని
యొడల సహజమగుటచే నలంకారాభిరామములగు పద్యములలో మచ్చువకేని
వర్ణింపవల్యముగాని భావలోపముగాని కానరాదు. శబ్దాలంకారమగు ననుప్రాస
ములు నిండియున్న యీక్రిందిపద్యములలో భావలోపముగాని వర్ణింపదప్రయో

గముగాని కానరాక పతనసౌకర్యము శ్రోతపేయమునై యెంత మనోజ్ఞముగ నున్నదో చూడుడు.

సీ. “ఒకచాయ ననపాయ పికగేయ సముదాయ మొకసీమ నానామయూరనినద
మొకవంక నకలంక మకరాంక హయహేష లోకక్రేవ వనదేవ యువతిగీతి
ఒకచెంత సురకాంత లకరాంతతనాద మొకదారి వనకారికోదితంబు
ఒకయోరఁ బటుచారణమూరఘణితంబు లోకదండ నలిమండలికలగాన

తే. మొక్కమొగి మ్రోయఁ గదళిగృహోపవన్న, కిన్నరీబృందబృందసంగీతగీతి
నమరు నతివేలకోలాహలములకలిమి, నమరు నీయద్రి కోలాహలాఖ్య మొక్కొక్క”

సీ. “లలనాజనాపాంగవలనావనదంగతులనాభికాభంగదోషప్రసంగ
మలసానిలవిలోలదళసానవరసాలఫలసాదరశుకాలవనవిశాల
మలిసిగరుదనీకమఁగీసృతధునీకమలిసిగుభితకోకమలవధూక
మతికాంతసలతాంతలతికాంతరనితాంతరనితాంతరణితాంతమతనుకాంత

తే. మకృతకామోదమరవకావికలవమల, మమలసకలవనాంజన మోదచరిత
కలితకలకంతమలకంతకాకలీవి, భాసురము పొల్పు మధుమానవానరంబు.”

క. “వీనులవించై యమృతపు సోనలపొందై యమందసుమచరదళిని
గానముక్రందై యారవ, మానందబ్రహ్మమైన నధివతి వల్కన్.”

ఇట్టి యనుప్రాసాద్యంతనియమపద్యములు వసుచరిత్రమునఁ బెక్కులు గలవు. అందు భావసమృద్ధికే గవితాగాంభీర్యమున కెట్టి కొఱంత గానరాదు గాని యావలి కవులీశబ్దాలంకారములు “వసుచరిత్రము ననుకరింపఁబోయిమాత్రము కృతార్థులు కాజాలరైరి. (వసుచరిత్రమునందు ముఖ్యముగాఁ జూడఁదగినది శ్లేష, ధ్వని, రామరాజభూషణుఁ డిట్టిశ్లేషము విధూపకునిచరిత్రము చెప్పించుతావువము, శ్రీ క్షిమలిగర్భధారణాకథావసరమునను మిగుల మనోజ్ఞముగాఁ జెప్పియున్నాడు. కృత్యాదియందలి కృతిపతివంశావతారమునందును చంద్రమలయానిలమృతధాన్య పాలఁభనములందును రామరాజభూషణుఁడు తనశ్లేషనైపుణ్యము వెల్లివిరియించి యున్నాడు. ఇంతయేల వసుచరిత్రమునందు శ్లేషయో ధ్వనియో శబ్దాలంకారమో అపూర్వమగు భావసౌష్ఠవమో వర్ణనాదమత్కారమో లేనిపద్య మడుదనుట సాహసముగాదు.

వసుచరిత్రమునందు కైశిక్యాదివృత్తులు వైదర్భ్యాదిరీతులు మాధుర్యాది గుణములు ద్రాక్షాదిపాకములు శృంగారాదీరసములు ఉడ్డిపనవిభావాది సంభోగ శృంగారభావములు లోనగునరసధూపాలీయమునందలి కావ్యగుణములకు లక్ష్యములైన పద్యములు చాలగలవు. వీనినిబట్టియే వసుచరిత్రము నరసధూపాలీయము నకు లక్ష్యగ్రంథమనుటలో విమర్శకులు సంశయింపకున్నారు. వసుచరిత్రమునందలి కథావస్తువును భట్టుమూర్తి భారతమునుండి గ్రహించెను. కాని మూలకథను బొందితినిబట్టి స్వతంత్రించి తనప్రబంధమునందుఁ బెక్కువిధముల మార్చి పరిహారము నిట్లు చెప్పినాడు.

ఉ. “కేవల కల్పనాకథలు కృత్రిమరత్నము లాద్యసత్కృతుల్
వావిపుట్టురత్నము లవారితనత్కవికల్పనావిభూ
షావహూర్వృత్తములు సానలఁ దీరిన జాతిరత్నముల్.”

భారతములో నిందుఁడు వసురాజుతపమునకు మెచ్చి విమానాదిక మొసంగి నటు లుండఁ గోలాహలు నెగమిటి భువనక్షేమము సుతరించినందుల కొసంగి నటుల మార్పబడెను. వసురాజునకు గిరికాపరిగ్రహణమునాటి కేపురుపుత్రు లున్నటు లుండ రామరాజభూషణుఁడు వసురాజు నవివాహితుఁడాయని యనుమా నించువిధముగఁ జిత్రించెను. వసురాజు వేటకేగి గిరికను స్తురింప రేతస్థలనమగు టయు నతఁ డారేతస్సు గిరికకడఁచేర్చుటయు లోనగుకథాంశము లీప్రబంధము నందుఁ దొలంగింపబడెను. ఇవియన్నియుఁ గథాకల్పనమునకు రామరాజభూష ణుఁడు పెట్టినమెఱుంగులు. ఇన్ని మెఱుంగులు పెట్టినను వసుచరిత్రమునందుఁ గథా కల్పన మున్నటులఁ దోచదు. వర్ణనములు, కల్పనములు, భావములు, కవితాసౌష్ఠ్య వముతోఁబాటు కథాసౌష్ఠ్యమును బాటించకపోవుట యొకగొప్పకొఱత. కావు ననే వసుచరిత్రమును రసీకులు సారస్వతపరిచయమునకుఁ బఠింతురుగాని కథావతన మునకుఁ బఠింపకున్నారు. వసుచరిత్రమునందలి కథాకల్పనలోపములనుగూర్చి రక్తాక్షిసంతప్తరపు టుగాదినందికయందు వసుచరిత్రము చంద్రికాపరిణయముల కథావస్తునిర్మాణమనువ్యాసములో నిటుల వ్రాసియున్నారము.

! “వసుచరిత్రము కేవలము లక్ష్యగ్రంథము. అందుఁ గథాపరికరములు చాలి నన్నిలేవు. శబ్దాలంకారములు, శ్లేష, వైదగ్ధ్యము, వర్ణననైపుణ్యము, పదాడంబ రము మాత్రము కానవచ్చును. ప్రతిపద్యము నూతనభావమును వెల్లడించును. రసము వెదజల్లును. భాషామార్ధుర్యము తేటపడును గాని యాపద్యరత్నములఁ గథాసూత్రమున గుచ్చి వీలులేదు. భట్టుమూర్తి సాహిత్యరసపోషకుఁడు సంగీత రహస్యనిధి. వసుచరిత్రములోని ప్రతిపద్యము నాయంశమునె వెల్లడించును. సాహిత్యరసపోషణునకు రసపోషణమున నేమికొఱత! భట్టుమూర్తి సాహిత్యసము ద్రమును మధించి పద్యరత్నములను బ్రోగుచేసెను. సానఁబట్టెను. క్రొత్తమెఱుం గులు వెలయించెను. సాహిత్యపీఠమును బాలించు భారతికి రత్నసమూహము నొసంగెనేకాని కథాసూత్రమువ నందచందముగ గ్రుచ్చి యొసంగఁజాలక పోయెను.”

వసుచరిత్రమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసమున సహజశోభాభిరామముగ నొప్పు వసలక్ష్మి యలంకృతమైనవిధము మనోహరతరముగఁ జెప్పబడినది. రెండవయాశ్వా సమునందలి శుక్తిమతీకోలాహలుల సంగమఘట్టము శ్లేషాలంకారవృత్తమై కవికిఁ గలయపారప్రతిభాతిశయమును వెల్లడించుచున్నది. కథాంశము నటుంచినచో కోలాహలుఁడు యథావనొన్నాది. శుక్తిమతి భీరువుగ స్ఫురించును. ఇట శ్లేషరూపమున నర్థదవ్యయముఁ జెప్పుటలోఁ గవి లోకోత్తరమార్గముల నన్వేషించెను. ఘూడవ

యాశ్వాసమునఁ గపటజటిలుని వంచనప్రసంగము నమయోచితవాగ్ధోరణి వేష
ధారణము మిగులఁ బ్రశస్తతరము. నాలుగవయాశ్వాసమునందలి మన్తధాద్యపా
లంభనములు మంజువాణిదౌత్యము గిరికాసాంత్యము మొదలగువర్ణనాంశములు
మనోజ్ఞతరములు. ఐదవయాశ్వాసమున నింద్రుఁడు వివాహసంధాన మొనరించి
ప్రత్యేకనగరమును నిర్మించుట. చుట్టపక్కముల నాహ్వానించుట పెండ్లికూతునిఁ
జేయుటతోఁ గడచినది. ఇందుఁ గథాంశము చాలతక్కువ. ఆఱవయాశ్వాసము
యథాశాస్త్రీయవివాహము గిరికను బుద్ధులఁజెప్పి యత్తవారింటికిఁ బంపుట. వసు
రాజు తనగృహమున నొకశుభముహూర్తమునందు గిరికతో సమాగమోత్సవ
మొనరించుకొనుట. ఈకథాంశముల రామరాజభూషణుఁడు శ్లేషనైపుణ్యము,
వర్ణనసౌష్ఠ్యము, ఉచితపదప్రయోగము సంగీతసాహిత్యవేత్తతచే నిండారఁజేసి
వసుచరిత్రమున నద్వితీయముగా రచించెను. మనుచరిత్రభావచ్ఛాయలు శృంగార
నైషధశృంగారశాకుంతలాదిభావచ్ఛాయలు గొన్ని వసుచరిత్రమునఁ గలవు. అవి
యన్నియు రామరాజభూషణుని బహుగ్రంథపరిచయమునకుఁ దార్కాణములు
కాఁగలవు. |

వసుచరిత్రమునందలి నాటకరీతులు

రామరాజభూషణుఁడు ప్రకృతకావ్యమునఁ గొన్ని యెడల నాటకరీతులను
జూపి యాకాలమున రసికులకుఁగల నాటకపతనాభిలాషను సూచించియున్నాఁడు.
ఇట్టి నాటకరీతులు ప్రభావతీప్రద్యమ్నమునందుఁ దక్కు నితరగ్రంథములందుఁ
గానరావు. విదూషకప్రాత్రమును రాజు వెంటఁగొని తెచ్చుట నాటకకవులయొడఁ
గానగును. అతఁడు రాజున కిష్టప్రియాఘటనమునఁ బాటువడి కథాకల్పనమునకుఁ
దీయరానిసంబంధము గలవానిగ నాటకకవులు సృజింతురు. రత్నావళి, శాకుంత
లాదులు కేవల విదూషకప్రాముఖ్యమిళితములు. వసుచరిత్రమునందును నటులే
విదూషకుని కార్యనైపుణ్యము నాటకానుకూలముగ నభివర్ణింపఁబడినది. వసురాజు
గిరికను సందర్శింప నేతెంచుట, విదూషకుఁడు కుమారికల దరియ నేగుట, మంజు
వాణి రాజుచెంత నవకాశము పురస్కరించుకొనుట లోనగురసవత్కథాఘట్టములు
మంజువాణిచే గిరికాజన్మవృత్తాంతమును వసురాజు చాటున నుండ విదూషకునకుఁ
జెప్పించుట, పరస్పరసంభాషణసంగర్భములు, నాటకరీతులను సమస్తవిధముల నను
కరించియున్నవి. చెలికత్తియులు గిరికపాటయందు యతిలియ్యమై యున్నదన యతి
వేషమున విదూషకుఁ డేతెంచుటయు, తుమ్మెదబాధ నపనయింపఁ గలహంసిరా
దాయె ననుకొనునంతలో మాతృసఖయగు కలహంసివచ్చుటయు, దుష్కంతుని
యొద్దనుండి శకుంతలవలె రాజువద్దనుండి గిరిక హేత్వంతరములఁ బురస్కరించి
కొని మోముద్రిష్టచుఁ బోవుటయు బ్రసంగావసరమున వసునామము విని గిరిక
యూరడిట్లుటయు లోనగునవి నాటకానుకూలములగు ప్రాత్రప్రవేశసూచనము
లుగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతయేల కృత్యాదిపద్యము కథాసూచనముగను గృత్యంత

మందలిశాంతిభరతవాక్యమగు ప్రశస్తియను నిర్వహణసంధ్యంగమునకుఁ బోలికగా నున్నవి. వసురాజు గిరికాదులను దర్శించుటకు వంచకయతివాక్సహాయమును బురస్కరించుకొని ప్రవేశించుట వందిమాగధస్తోత్రాదికముతో యవనికచాటు నుండి రాజపాత్రము వచ్చునటులుగా నీక్రిందివిధమున రామరాజభూషణుఁడు మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

మ. “ఇది సంధింపఁగ వేళ యంచు వసురాజేంద్రుండు నీరంభనీ

రదవారప్రతిసీర వెల్వడినతారాభర్తలీలఁ లతా

చ్ఛదసంఛాదికఁ బాసి నిల్చె శెడుటఁ సారంగరాగభ్రమ

వృదధృంగీరుతి వందిమాగధకథామాధుర్యముం చెప్పఁగాన్.”

3 ఆశ్వా. ప. 43

ఆకాలమున నాటకరంగములలోఁ బ్రధానపాత్రము ప్రవేశించినపుడు తెరలు కొంచెముకొంచెము సడలించువిధము క్రమక్రమముగాఁ బాత్రధారి యొక్క ముతైములపట్టయు నొసలు మోమువోచువిధము చంద్రోదయావసరమును బురస్కరించికొని యీక్రిందివిధముగ రామరాజభూషణుఁడు మనోహరతరముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

మ. “హరిదంభోరుహలోచన ల్లగనరంగాభోగరంగత్తమో

భరనేవభ్యము నోయ్యనోయ్య సడలింపఁ రాత్రి శైలాషికఁ

వరుసఁ మాత్తికపట్టముఁ నిటలముఁ వక్త్రంబునుం దోచె నా

హరిదాంకాకృతి వొల్చె రేకయి యగసజై బింబమై తూర్పునన్.” చతుర్థాశ్వాసము, ప. 17

మఱియొకచోట రామరాజభూషణుఁడు తెర నాకస్తికముగా సడలింపఁ గథాపాత్రములు ప్రేక్షకులకు గోచరించువిధము గూడ నీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు. దీనిచే గవికి నాటకసంప్రదాయములఁ బ్రబంధములలోఁ బ్రవేశపెట్టుటలోఁగల యభిరుచి తేటతెల్లము గాఁగలదు.

సీ. ...

...

...

...

నిఖిలభూములు జవనిక వాపదారున శెడిరినజ్జై తోచు నింతులార

చతుర్థాశ్వాసము, ప. 59

ఇంతియగాక, మంజువాణి యాకాశయానమునఁ బోవునపుడు భూమి కనిపించిన దని వర్ణించినభాగము శాకుంతలమునందలి దుష్కర్మతుఁడు రథ మాకాశము నుండి క్రిందిదిగునపుడు గోచరించినభూమిని వర్ణించినశ్లోకముతోడను, కోలాహలాదులు అత్తవారింటికిఁ బంపునపుడు గిరికకు బుద్ధులుచెప్పట శకుంతల నత్తవారింటికిఁ బంపుతఱి కణ్ణమహర్షి బుద్ధులు చెప్పినశ్లోకముతోడను బోలియున్నవి. తెలుగునం దింకను రమణీయత సమకూర్పబడినది. ఇటులె కొన్ని చోటుల నింకను నాటకానుకరణములు నాటకచ్ఛాయలుగూడఁ గలవు.

వసుచరిత్రమునందుఁ గొన్ని లోపములుగూడ లేకపోలేదు. ముఖ్యములగు వ్యాకరణసంశయములు ఆలంకారికసందేహములు వ్యాఖ్యానమునం దాయాతావులలోఁ జర్పించియున్నారము. కావున విస్తరశంకచే నిట వదలితిమి. విదూషక పాత్రమువలని ప్రయోజనము కథయందుఁ గలదుగాని యీ పాత్రము కథారంగము నుండి నిష్క్రమించుపట్టునఁ గవి సామాన్యప్రబంధధర్మము లవలంబించెఁగాని తన కల్పనావిదగ్ధతఁ బ్రకటించియుండలేదు. మంజువాణి కనవసరముగా నాకాశసంచార శక్తి, కామరూపధారణశక్తి యొసంగి 'యాయమ కమానుషధర్మముల నారోపించుట, కొండొకచో సామాన్యసఖిగ నుపయోగించుటలోఁ గవియాశయము బోధయగుటలేదు. వసురాజు పరిజనులతో రథసహాయమునఁ జేరవచ్చిన ప్రదేశమునుండి వసురాజపురముఁ జేరుటకు మంజువాణి కాకాశయానముఁ జెప్పుటలోఁ బ్రయోజనమంతగాఁ గానరాకున్నది. గిరిక జాబిల్లి వెలుంగుల కోరువఁజాలక పరితాపము నొందుచున్న సమయమున మంజువాణి తదభీష్టక్రియాధుర్యయై

లే. "అబ్జముఖులార యేజోయి యచలకన్య, యుత్తలముఁ దెల్పి వసురాజుచిత్త మరసి

వత్తు నత్యంతకుభవార్తఁ జెత్తు (ననుచు, గొప్ప హారంబు పూని యేగుటయు నిచట.)"

పైవిధముగ నేగెను. తరువాత గిరిక నోదార్పుచు వసురాజుచెంతనుండి వచ్చితినిని తాను కార్యవేగమ్మున నంబరోత్పతనకౌశల మొందితినిని తెలుపుచు నధిష్ఠానపురవర్ణనము విటవిటీకృత్యములు రాజశయనమందిరము తనపాంచాలీరూప ధారణము రాజు పరితాపోక్తులు లోనగు ప్రబంధోచితప్రసంగముతోఁ జాలకాలము మంజువాణి గడపినది. రాజున కీపె యంత్రపాంచాలియైనదియు నాకాశగమనమున వచ్చినదియుఁ దెలియదు. కాననే త్వరగఁజోయి తనయంగుళీయకము గిరిక కిచ్చి యాయమప్రాణము కాపాడు మనెను. దీనిని బట్టిచూడ మంజువాణి ప్రగల్భమునకు నాకాశగమన మొందినటుల వాకొనెననియె తలంపవలసివచ్చును. లేకున్న కవి వసురాజు విమానయానకథాంశము నాధారపఱచికొని ప్రబంధము రచించినట్లు మంజువాణి యాకాశయానశక్తి నాధారపఱచికొని వేటొక ప్రబంధము చెప్పవలసివచ్చును. ఎటులైన నేమి మంజువాణి వసురాజునొద్దకుఁ జోయివచ్చితినిని చెప్పప్రసంగము కథకు సంబంధించినదిగాఁ గనుపించుటలేదు. ఈయవకాశమును గల్పించుకొని కవి తన కవితాప్రతిభఁ జూపుటకుఁ గథాంశము గమనింపక యత్నించెనని తోచును. ఈస్వల్పాంశముల విడచితిమేని వసుచరిత్రము లోకోత్తరగ్రంథమనుటలో సంశయము లేదు. వసుచరిత్రమును జూచి యనేకులు ఆ నియమములఁ బాటించి ప్రబంధములు వ్రాసిరి. అట్టివానిలో చంద్రికాపరిణయము, శకుంతలా పరిణయము, రసికజనమనోభిరామము, కవిరాజమనోరంజనము లోనగునవి చాలవఱకనుకరణగ్రంథములే. ఇంతియకాక యొకానొక సంస్కృతకవి వసుచరిత్రమును యథారూపముగ సంస్కృతీకరించి రామరాజభూషణుని భావములు దేవభాషలోఁ

బ్రతిష్ఠించెను. మఱియొకకవి కథాంశము కొలదిగా నున్నను గవితాలోలుపుండై వసుచరిత్రమును సంస్కృతరూపకముగా మార్చెను. మఱియొకకవి పిల్లవసుచరిత్ర మనుపేర వసుచరిత్రమునందలి ముఖ్యకథ చిన్నిప్రబంధముగా రచించెను. ఇవి యన్నియు వసుచరిత్రమునెడ సమకాలికవిద్యల్లోకమునకుగల యాదరణాతిశయ మునకు దృష్టాంతములు.

రామరాజభూషణుడు విద్యావివాదములలో బోక్యము గలుగఁజేసికొని యవసరమైనచోఁ దిట్టుకవితఁగూడఁ జెప్పి యాత్మన్నత్యమును బ్రతిష్ఠించుకొనెననియు నవసరము వెంట నెంతవిద్వాంసునేని దిరస్కరించుచుండెననియు అయ్యలరాజు రామభద్రున కీకవికి బద్ధమత్సర ముండియుండుననియు నీక్రిందిపద్యములవలన గ్రహింప నవకాశము కలుగుచున్నది.

కా. “గుత్తిం బుల్లెలు గుట్టి చంద్రగిరిలోఁ గూడెత్తి పెన్గొండలో
హత్తిక్ సత్రమునందు నెండి బలుదుర్గాధీశుతాంబాలపుం
దిత్తుల్ మోసి పదస్థులైనభుజులం దీవింప దీవించెదన్
మత్తారాతియయాతినాగమనుతున్ మంత్రిశ్వరుం దివ్వురున్.” (చాటువు)

ఉ. “లాట్ట యిదేటిమాట పెనులోభులతో మొగమోట మేల తాఁ
గుట్టక యున్న వృశ్చికముఁ గుత్తురపు ర్వని యందులేగదా
పట్టుపురాజు బట్టి సరిపల్లె సరాసరి యాయపన్న నే
తిట్టకమాన
...
రట్టడిభట్టుమూర్తి కవిరాయని మార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.” (చాటువు)

సీ-గీ. “రామరాజవిభూషణరత్నఖచిత, చారుమస్తకలాపాదిహరివాక్య
గౌరవము పెక్కుభంగుల గణనఁ జేసి.” అప్పకవీయము.

ఉ. “గట్టిగ భట్టుమూర్తి వగఁగట్టి ప్రబంధము లెన్నిచెప్పినన్
గిట్టక యెగ్గు లెన్నియుడికించిన రాము గుఱించి నెవ్వుదిం
బుట్టిన చింతఁ దత్కథనపూర్వముగా రచియించి గెల్పుచే
పట్టిన రామభద్రకవిఁ బ్రస్తుతఁజేసిన పున్నె మబ్బడే.” నాగ్నశతీవనియము.

రామరాజభూషణుని క్రేయస్సు సహింపకయో రామరాజభూషణుడు ఎదుటివారిని దిరస్కరించు స్వభావము గలవాఁడగుటవలననో సమకాలికకవు లితని ద్వేషించినటులఁ బైపద్యములు తార్కాణ యగుచున్నవి. అల్లసాని పెద్దనార్యు నకు రామరాజభూషణుడు శిష్యుడని జనపరంపర చెప్పుటయేగాక ఆంధ్రకౌముది యందు సమకాలికుఁడగు తద్ద్రాసకర్త వ్రాసియున్నాడు. “నానాసూనవితాన వాసనల” యనుపద్యము ముక్కుతిమ్మనదనియు “మోహపదేశతమోదితములైన” అనుపద్యము అయ్యలరాజు రామభద్రకృతమనియు ఈరెండుపద్యములు వసుచరి

త్రములోఁ జేర్పఁబడుటకుఁ గథాంతరములు గల వందురుగాని యవి విశ్వసనీయములు కావు.

హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము

రామరాజభూషణుని గ్రంథములలో నీద్వ్యర్థి కావ్యముగూడ నొకటియై యున్నది. రచనాకాలమును జెప్పియున్నారముగాన యీ వ్యాసము పూర్తిచేయులోఁగా నీగ్రంథమునుగూర్చి యిండుక చెప్పుట చాలయవసరము. చుత్రమును బరిశీలించినను రచనావిధానమును జూచినను హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రాఘవ పాండవీయము రచించఁబడిన పిదప రామరాజభూషణుడు వ్రాసియుండునని మా నమ్మకము. పింగళిసూరకవి తనపాత్రము తెలుఁగుబాసలో మొదటిదిగాన రచనము నందలి కష్టములు రచనావిధానమునుగూర్చి ముచ్చటించినాడు. అట్టిప్రసంగము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందుఁ గానరాదు. కొన్నికొన్ని స్థానములయందు రామరాజభూషణుడు పింగళిసూరకవి రాఘవపాండవీయమునందుకంటె హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునందె ప్రాగల్భ్యము చూపినాడు. అంతమాత్రమున హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము రాఘవపాండవీయము నతిక్రమించఁజాలదు. గౌరవకవికాలము స్పష్టముగఁ బడఁజూడవశతాబ్దమని తెలియుచుండ నతఁడు హరిశ్చంద్ర ద్విపదకుఁ గథాంశము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమునుండి గ్రహించెననుటయు రామరాజభూషణుని కీవలివాడై యుండుననుటయు నవిచారవాక్యములు. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము విద్యాభ్యాసముల చిన్నగ్రంథము. పరస్పరసాదృశ్యములేని నలహరిశ్చంద్రకథాంశములను గలిపిచెప్పుట సామాన్యకార్యము గాదు. కథలను రెంటిని జోడించునపుడు రామరాజభూషణుడు చూపిననైపుణ్య మనన్యసామాన్యమైనది. సూరకవి వర్ణనాంశముల కెడమీయక రాఘవపాండవీయమునందుఁ గథాకల్పనమునకే యొక్కుడు పాటువడెను. రామరాజభూషణుఁ డట్లుగాక కథాంశము నటులుంచి తన ద్వ్యర్థి కావ్యమున అష్టాదశవర్ణనలకుఁ దావొసంగి కథాంశము తగ్గించినాడు. కావుననే హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము పాఠకలోకము నాకర్షించుచున్నది.

వసుచరిత్రము—వ్యాఖ్య.

ఈయు త్రమగ్రంథము వ్యాఖ్యానసహాయము లేకున్నచోఁ గవిభావములన్నియు నవగతమగుట కష్టము. పలువు రీగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరిగాని యందు నిజామురాష్ట్రమునందలి లేములవాడనివాసియు రాజేశ్వరస్వామిభక్తుడును బహుగ్రంథకర్తయునగు సోమనాథకవికృతమగు విద్యద్రంజనీవ్యాఖ్య విపులముగ సరసముగా నున్నటులఁ దోచుచున్నది. ప్రాచీనముద్రితప్రతులందన్నింటి యందును సోమనాథునివ్యాఖ్యానము సంగ్రహించఁబడి ముద్రితమై యున్నది. గద్యమునందుఁగూడ ముద్రాపకులు సోమనాథునివ్యాఖ్యయందలి ముఖ్యాంశములు చేర్చితి

మని వ్రాసికొనిరి. సోమనాథుని వ్యాఖ్య సంపూర్ణ ప్రతి మా కెటను లభింపదయ్యెను. ముద్రిత వ్యాఖ్యాఖ్యాభాగ మసమగ్రముగ నుండెను. ప్రాచీనదొరవారు చిరకాలము క్రిందట వసుచరిత్రమునకు జూలురు అప్పయ్యపంతులువారిచే వ్యాఖ్య వ్రాయించి ప్రకటించిరిగాని యది కేవల ప్రతిపదార్థరూపమైనదిగ గోచరించెను. అందుచే సర్వజనోపయోగార్హముగా సోమనాథకవి వ్యాఖ్యానమునందులేని యనేకా పూర్వాంశములు దృష్టాంతములు అలంకారసమన్వయములు వ్యాకరణసిద్ధాంతములు సమకూర్చి యీముద్రణమున వ్యాఖ్యానమునందు బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారి యాజ్ఞానుసారముగా మిగుల విపులముగా మేము వ్రాసియున్నాము. ఇంక విస్తృతః జేయవలసియున్నను బ్రకాశకులయాజ్ఞానుసార మింతతో ముగింపవలసివచ్చినది. సోమనాథకవి వ్యాఖ్యానమునం దుదాహరించని యనేక సంస్కృతాంధోదాహరణములను సోమనాథుని కీవలిగ్రంథములనుండి కొన్ని దృష్టాంతములను నీ వ్యాఖ్యయందు మే మొసంగి వ్యాఖ్యానముమాత్రము కృతజ్ఞతాపూచకముగా సోమనాథునిదిగనే యుంచితిమి. భవిష్యత్పరిశోధకు లుదాహృత గ్రంథములన్నియు సోమనాథుని వని నిశ్చయించి కాలనిర్ణయమునఁ బ్రమాదపడు పరేమో యని మేము చేసిన స్వల్పనేవ నిటఁ బ్రశంసించుకొనవలసివచ్చినది. పూర్వముద్రణమునందులేని యనేకముఖ్యాంశము లీముద్రణమునందుఁ జేర్చి వ్యాఖ్యానము విపులీకరణము గావించితిమిగాన రసజ్ఞులగుభాషావిదులకు మే మొనరించినకృషి పూర్వవ్యాఖ్యతోఁ బోల్చి పరిశీలించినఁ దెలియగలదు. ప్రత్యంతరములతో మూల గ్రంథమునుబోల్చి కవ్యభిప్రాయానుసారముగాఁ గొని పాఠములు నిర్ణయింపవలసియున్నది. సోమనాథుని సంపూర్ణ వ్యాఖ్యానహాయమున నింతను వ్యాఖ్యానము విపులము చేయవలసియున్నదిగాని చిరకాలము క్రిందనే వసుచరిత్రము ప్రతులు చెల్లి గోవుటవలనఁ ద్వారలో నూతనముద్రణము ముగింపకున్నఁ బాఠకలోకిము నిరుత్సాహులగుదురని యిప్పటి కీవిధముగా నీగ్రంథరాజమును బ్రచురణమునకు సిద్ధపఱచితిమి.

ఆంధ్రభాషయందును సంస్కృతభాషయందును గల యమూల్యగ్రంథరాజములను విపులవ్యాఖ్యలతో నుచితములగు నవతారికలతోఁ బరిశోధముగ ముద్రింపచు సారస్వతసేవయే లక్ష్యమునం దుంచుకొని యాంధ్రమాతృపరిచర్యగావించు లోఁ దనివిసవని బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిగారి సదుద్యమమే యీషీతిక వ్రాయుటకు వ్యాఖ్య విపుల మొనర్చుటనుఁ బ్రధానకారణమగుటచే ఆంధ్రలోకముతోఁబాటు మేమును వారియెడఁ గృతజ్ఞుల మగుచున్నాము.

ఇట్లు, భాషాసేవకులు,

ఇదిగావ
0-1-26 }

శ్రీ ముద్రితమునాకవులు,

శ్రీ కా. వ. ధా. ను. య.

చతుర్థ ముద్రణ పీఠిక.

ఆంధ్రవాఙ్మయ ప్రపంచమున వసుచరిత్ర మొక యథార్థసృష్టి; అత్యద్భుతసృష్టి యని చెప్ప నొప్పును. స్వరప్రధాన మగు సంగీతమును, వర్ణప్రధాన మగు సాహిత్యమును నష్టేశనముచేసి, చేతనాచేతనములవై, సంగీత సాహిత్యములకు గల ప్రభావమును విశదీకరించుచు, కవితాశిల్పమునకు పరమావధియైన వసుచరిత్రము సాహిత్యప్రపంచమున నవతరించినది మొదలు, ప్రశస్తి కెక్కి నేటి కిని ఆంధ్రప్రబంధవాఙ్మయమునకు మకుటాయమాన మై యున్నది.

ప్రబంధ ప్రత్యేక విశిష్టత మనుచరిత్రతో ప్రారంభమై వసుచరిత్రతో పరిణతి చెందినది. ఒకటి విజయనగర సామ్రాజ్యము మహోన్నతసౌభాగ్య మనుభవించిన కృష్ణరాయయాగమునకు నంబంధించినది. వేటొకటి సామ్రాజ్యపతనానంతరమున తిరుమలరాయనికాలమున వెలసినది. ప్రబంధము లీ రెండింటినడుమ, వెనుకను పుంఖానుపుంఖములుగ వెలసినను, మనుచను చరిత్రములే, తెలుగు వారి బహుమానపాత్రములై, ప్రామాణికములై పంచకావ్య ప్రశస్తిని బడసినవి. ఆంధ్రభాషలో కవిగా, కావ్యనిర్మాణదక్షుడుగా పే రొందుటకు మొదట మనుచరిత్రమును, నా వెనుక వసుచరిత్ర మును చదువవలెను. దీనితోగూడ సాహిత్య సంస్కారమేగాక, కాస్త్రీయవిజ్ఞానము, సంప్రదాయ వివేకముగూడ లభించును. మునుపు గట్టిపడిన తరువాతగదా వసువువై భ్రాంతి !

వసుచరిత్ర రచయిత రామరాజభూషణమహాకవి లోలుత మూర్తినామధేయుడై, కావ్యాలంకారసంగ్రహ మను సరసభూషాలీయమును రచించి, ఆ వెనుక శ్రీ కృష్ణరాయని అల్లుడగు నళియ రామరాయని యాస్థానియై రామరాజభూషణు డయ్యెను. వసుచరిత్ర రచనానంతరమున హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమును రచియించెను. వాస్తవికస్థితి యిట్లున్నను, మూర్తి, రామరాజ భూషణు డనువార లిరువురు ప్రత్యేక వ్యక్తు లనియు, నొక్క రనియు వాదప్రతివాదములు ప్రబలి, తుదకు నొక్కరే యను సిద్ధాంత మంగీకృత మయ్యెను. కావ్యాలంకారసంగ్రహకర్త యగు మూర్తి కవియే, వసుచరిత్రను రచించిన రామరాజ భూషణు డని యీ క్రింది వివరణమువలన నిశ్చయముగా నిరూపింపవచ్చును. వసుచరిత్ర రచింపబడిన యేంబదేండ్లలో నా గ్రంథమునకు ప్రతిభింబముగా వెలువడిన సురభి మాధవరాయకవి చంద్రికావరిణయముగూర్చి యీ క్రింది చాటువు గలదు:—

చ. సురభికులామలాద్ధి బొడసూసిన మాధవరాయచంద్రు డా
సరసపదార్థరంజనము నత్కవిహృద్యముగాఁగ జంద్రికా
పరిణయమున్ రచించె నది భావ్యము నీ వసుచర్య చూడఁగాఁ
బరంగె నిగూఢవృత్తి నటు వర్తిలె నీకును మూర్తినామముడే.

మాధవరాయని కాలముననే రచిత మగు నీ చాటువునుబట్టి యప్పటినుండియు మూర్తి, రామ రాజభూషణుల నామము లొక్కటియేయై యుండు నని చెప్పనొప్పును. శ్రీ. శ. 1750 ప్రాంతమున నున్న వసుచరిత్రవ్యాఖ్యాత సోమకవియు, “కారణజన్మడై కవినికాయము మెచ్చఁ...భట్టు వసు—C

మూర్తియై" అని రామరాజభూషణుని మూర్తిగా పేర్కొనినాడు. ఆ వెనుక ప్రథమ కవిత్రయ కావ్యలగు శ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగా రీ భిన్నవాదము నెలకొల్పిరి. శ్రీ భూండ్ల రామ కృష్ణయ్యగారు బలవతిరి. ఈ భిన్నవాదము లన్నింటిని సక్రమముగ శాస్త్రీయముగ సోపవత్తి కముగ ఖండించి కళాప్రపూర్ణ బ్రహ్మశ్రీయుత పద్మల చిన సీతారామస్వామికాస్త్రిలవారు మూర్తి రామరాజభూషణు లొక్కరే యని సిద్ధాంతీకరించిరి. అదియే నేడంగీకృత మైనది.

వసుచరిత్ర శ్రీ. శ. 1569-70 ప్రాంతమున పెరుగొండలో తిరుమలదేవరాయని పట్టాభిషేకా నంతరమున రచితమైనది. హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమున నిది పేర్కొనఁ బడుటచే నిది రామరాజ భూషణుని రెండవకృతి.

వసుచరిత్ర కృతికర్త భట్టుకులజూఁ డని యందఱు నైకకంఠ్యముగ నంగీకరించిరి. ఉత్తమ సాహితీవర్ణకమున జాతి మత భేదములు లేవుగదా ! వసుచరిత్రము నతిగౌరవముతోడను, ఐవిత్త భావముతోను నెంతమందియో యగ్రవర్ణమునకు జెందిన పండితులు, కవులు సంభావించుచు, నిట్టి లాక్షోత్తరకావ్యరాజమును రచించినకనియెడల జాలివిషయ మై పేటొక యభిప్రాయము నే మాత్రమును కలిగియుండనట్లు వసుచరిత్రకుఁ గల భాషాంతరీకరణములు, ననుకరణములు విశదము చేయుచున్నవి. నేటి మన విమర్శనములం దిట్టి భేదభావములకుఁ జోటిడుట మనలోపమే యని చెప్పవచ్చును. దాని నెంత త్వరగ లేకుండఁ జేసికొనిన నంత మంచిది.

వసుచరిత్ర యవతరించిననాఁటినుండి ప్రసిద్ధికెక్కిన గ్రంథము కావున నాంధ్రవాస్తవ్యమున నే రెండు మూడు గ్రంథములతో గలిగిన యాంధ్రోత్తరభాషాంతరీకరణభాగ్య మీ గ్రంథమునకుఁ గలిగినది. అందు మొదటిది:—

1. సంస్కృతభాషాంతరీకరణము

ఇది నుప్రసిద్ధులగు నప్పయదీక్షితులవారి శిష్యుడగు శ్రీ కాళహస్తికవిరచితము. అప్పయ దీక్షితులవారి కాలము శ్రీ. శ. 1530-1610 పఱు నని చెప్పవచ్చును. మఱియు కాళహస్తి కవి తాను తెలుఁగు వసుచరిత్రమునే సంస్కృతీకరించుటచేత నిది శ్రీ. శ. 1600 ప్రాంతమునఁ బుట్టి యుండవచ్చును. ఇది యముద్రితము. ఇందలి విషయములను నీ వ్యాసానుబంధమునఁ జూడవచ్చును. దీని ననుసరించి వసుమంగళనాటకము పేరుసూచిచే రచితమైనది. అది యముద్రితము. దానివిషయ మిందు గలదు. (చూ. అనుబంధము 1)

2. అరవభాషాంతరీకరణము

ఇది అంబలత్తాడుమయ్యన్ అను కవితే రచితమైనది. అరవభాషలోనికి మన తెలుఁగు కావ్య మనుదిత మగుట తెనుఁగువారికి గర్వహేతువుకదా! ఇతఁడు పిడుపర్తి పాలయ శిష్యుడు. ఈ పాలయ పిడుపర్తి బసవసమనుమఁడు. బసవన శ్రీ. శ. 1500 ప్రాంతమువాఁడు గావున నీతఁడు శ్రీ. శ. 1600 ప్రాంతమువాఁడు కావలెను. ఈ తమిళభాషాంతరీకరణభాగ మీ వ్యాసానుబంధ మునఁ జూడ వచ్చును. (చూ. అనుబంధము 2)

3. ఆంగ్లభాషాంతరీకరణము

శ్రీ. శ. 1829 వ. సంవత్సరమున 'దక్కను కవుల చరిత్రము'న 'కావలి వేంకట రామస్వామి గారు భట్టుమూర్తిగూర్చి వ్రాయుచు నందలి కృత్యాదిపద్యములను గిరికా వసురాజ నమా. గమము నాంగ్లములోనికి భాషాంతరీకరించియున్నారు. అదియు 3 వ యనుబంధమునఁ గలదు. ఇందు భట్టుమూర్తిజీవిత మాంగ్లభాషలోఁ గలదు.

వ్యాఖ్యలు

అంధ్రప్రబంధములలో నాముక్తమాల్యద కఠినమై, తొలినండి వ్యాఖ్యానము నపేక్షించి నది. వసుచరిత్ర కఠినము గాకపోయినను, ప్రతిమనోహరముగ నున్నను, క్షేమకావ్యము గావునను, సంగీతకాస్త్ర సంప్రదాయ సమ్మిళితము గావునను దీనికి వ్యాఖ్య యవసర మయ్యెను. అందులో మొదటిది—

1. విద్యజ్వరంజనీ వ్యాఖ్య

ఈ వ్యాఖ్య సోమకవి రచితము. ఈతఁడు వేములవాడ రాజేశ్వరస్వామి భవండు. ఈతఁడు వ్యాఖ్యాతయేగాక కవియై 1. చతుర్ముఖాభిషేకము 2. భువివచరిత్ర 3. మరుత్సందేశము 4. ముద్రాలాభము 5. గంగావివాహము మున్నగు గ్రంథములను రచించెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1750 ప్రాంతమువాఁడని, గొర్రెన వ్యాఖ్యానములలోనిది పూర్వపుదని అంధ్రభాషాధారకులు బ్రౌనుదొరవారభిప్రాయపడిరి. ఈ వ్యాఖ్యతోగూడ నేడు వసుచరిత్ర ముద్రితమైనది గావున నిదియే మిక్కిలి వ్యాప్తిగన్నది.

2. ప్రతిపదార్థ ప్రకాశిక

ఈ వ్యాఖ్య యముద్రితము. బ్రౌనుదొరవారి యాస్థాని ములుపాక బుచ్చయకాస్తి దీనిని రచించి బ్రౌనుదొరవారి కంఠితము గావించియున్నాఁడు. సోమామాత్యుని వ్యాఖ్య విద్యజ్వరంజన మేగాని సామాన్యజ్వరంజకము గాకపోవుటచే బుచ్చయకాస్తి ప్రతిపదార్థవ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఇందుండి యవతారిక - ఆశ్వాసాంత గద్యపద్యములు నిందు (అనుబంధము 4 లో) ఉదాహరించి యున్నాఁడను. వీనివలన నా కాలమున పండితులకు బ్రౌనుదొరవారియం దంత గౌరవమో, బ్రౌనుదొరవారి భాషాభిమాన మెంతయో లేటపడుచున్నది.

3. సప్రతిపద టీక

ఇది బ్రౌనుదొరవారి యాస్థానమున పండితులై, వసుచరిత్రము, విజయవిలాసము మున్నగునాని వ్యాఖ్యానములు రచించిన సుప్రసిద్ధులు జూలూరి అప్పయపండితులచే రచితము. ఇది 1844 సం॥ ముద్రితమైనది. దీని ప్రతు లిప్పుడు లభ్యము కాకుండుటచే నీ గ్రంథమునుగూర్చి వివరించుచున్నాఁడను.

సప్రతిపదటిక ఛార్లిసుఫిలిప్ బ్రౌనుదొరవారి అనుమతిని జూలూరి అప్పయపంతులుగారి చేత 1844 సం॥ వ్రాయఁబడ్డది. ఈ గ్రంథము ప్రాంతయచ్చుపుస్తకములు పెక్కింటివలె తోలుబ్రెండు గలిగియున్నది. ఆకృతి (8×12) పీచుకాగితములు. 387 పుటలు. మూలము పెద్దయక్షరములు, వ్యాఖ్య చిన్నయక్షరములు. ఆశ్వాసములపేరు ప్రథమ ద్వితీయాదినామములుగాక శబ్దముగా 'మొదటి-రెండో - మూడో - నాలుగో - అయిదో - ఆరో ఆశ్వాసం' అని పెద్ద యక్షరములతో ముద్రింపఁబడినది. పుటలకు వైని రెండుప్రక్కలను, వసుచరిత్ర Vasucharitra అని తెలుగు యింగ్లీషు పేర్లు రెండును కలవు. తెలుగుననే ఆశ్వాససంఖ్యయు, పుటసంఖ్యయు క్రింద నీయఁ బడినది. అచ్చుపొరపాట్లు లేక చదువ ముచ్చటగ నున్నది.

ఈ గ్రంథము "Christian Vernacular Knowledge Society Press" నందు బ్రౌనుదొరవారిచే క్రీ. శ. 1844 లో ముద్రితమైనది. కాని, క్రీ. శ. 1839 వ సంవత్సరమున బ్రౌనుదొరవారు దీనిని ముద్రించుటకు ప్రారంభించినట్లు వారి యీ క్రింది వ్రాతవలన తెలియుచున్నది.

N y Mr. C. P. Brown:

The Vasucharitra

A celebrated Telugu Poem

With an ample verbal Commentary

By the very learned Zuluri Appayya

At the suggestion of C. P. Brown who paid for the work.

'The book is in the handwriting of the learned critic himself while the original text is in the handwriting of his son. Zuluri Appayya has for more than 20 years enjoyed the reputation of being the most learned of Telugu Scholars. His patience, humility and good sense always commanded great respect. In 1839 I printed the work verbatim from this volume but in a few places filled up an omission.'

దీనిని బ్రాహ్మదొరవారు "American Mission Press" లో ముద్రించినట్లు, దీని ముద్రణ వ్యయమునకు ప్రెస్సువారు పంపిన యుత్తర మొకటి దీనియందుఁగలదు. కాని మై 1839 వ సంవత్సరము ద్రణము నేడు కానరాదు. బహుశః వారు కొంతవఱకు ముద్రించినవఱకు కారణాంతరములచే నాగిపోగా క్రీ. శ. 1844 లో ముందు చెప్పబడిన ముద్రాయంత్రమున వారు ముద్రణ పూర్తి గావించియుండురు.

ఈ వ్యాఖ్య నవ్వయపండితులు క్రీ. శ. 1834 ఏప్రిల్ 5 వ తేదికి ముద్రించినట్లు వారే యిట్లు వ్రాసినారు.

"అన గౌరవ సరియే ప్రెస్ నెల గీ వ లేదివఱకు మ-రా-క్రీ చా|| ఫి|| బ్రాహ్మదొరగారి నెలవుప్రకారం ఈ పనుచరిత్ర అటు ఆక్వాసములకున్న జూలూరి అప్పయ్య ప్రతిపదటిక చెయ్యడ మైనది." ఈ వ్యాఖ్యానము వ్యావహారికభాషలో వ్రాయబడినను గ్రాంథికములో వ్రాసినవానికంటె చాల సుగమముగ నున్నది. ఉదాహరణము చూడుఁడు, 3 ఆ. 48 పద్యము:—

చ|| అనుపమకాంతివైభవసమన్విత సా వసురాజా గాంచు ప
ద్విని సదసాంతరంగమున మించె వినూతనరాగకందళం
బొనరె నఖండవాసనలు నుత్కలికల్ విలసిల్లె నల్లన
ల్లన నిగిడె బ్ర మోదకరశక్తితులై తమిఁజూపు తుమైదల్.

"ఉత్కలిక లనగా తరంగములు గనుక, తరంగ సదృశములైన సంచారీభావములున్న ఉత్కలిక లనబడుతూన్నవని విచారించవలెను. అటువంటి ఉత్కలిక అనగా ఉద్వృతములైన మొగ్గలు విలసిల్లెను. "భవే దుత్కలికాత్కంతా హేలాసలిలపీచి"ష్యితి విశ్వః. అనగా తరంగముల వలెనే సంచారీభావ ములు చూడబడుచున్నవి. విలాసనంటే సముద్రతరంగములు ఉద్వమించుచున్నూ లీనమౌచున్నూ ఉండినవై, ఆ సముద్రమునకు ఉత్కర్ష ముచేయుచున్నూ, తిరిగి తత్స్వరూపమును పొందుచున్నూ విప్రకారం వర్తించునో ఆప్రకారంగా, స్థాయీభావమైన రీతియందు సంచారీ భావములైన శంకా సూరూపులు వర్తించుచున్నూ ఆ స్థాయీభావమునున్నూ, తమ్ముచున్నూ పోషించుచున్నవై రసాత్మకము పొందుచున్నవని విచారించవలెను.

పూర్వవ్యాఖ్యానములరీతి నిది యున్నది. అచ్చులోకూడ, అనాటికి చిన్నయసూరి అను కాననము లేదు గావున 'రమణీయ్య' 'కమణీయ్య' యిత్యాదిగాను, వ్యవహారరీతిగాను స్పష్టముగా నున్నవి.

జూలూరి అప్పయపండితులు బ్రౌనుదొరగారికి చేదోడు వాదోడుగా నున్నవారు. నిజము పేట వాస్తవ్యులు. వీరి గ్రంథములు 1. రామపంచాశత్కందములు, 2. శ్రీనివాసతారావళి 3. యదువంశభూషణశతకము. మూడింటిని కీర్తికేషులు షవప్పాకం ఆనంగాచార్యులవారు తమ వైజయంతీ పత్రికలో ప్రకటించియున్నారు (శ్రీ. శ. 1893).

4. వసుచరిత్ర వ్యాఖ్య

ఉద్బంధపండితుడును, విద్వత్కవియు, సంగీతసాహితీవేత్తయు నగు శిష్ట కృష్ణమూర్తి వసు చరిత్రమునకు వ్యాఖ్య వ్రాసెను. ఈ వ్యాఖ్యయందు నొక్కొకచోట నెనిమిది యర్థములను గూడ వ్రాసెను. మఱియు నే యే పద్య మేయేరాగముతో చదువవలెనో దానినిగూడ నీతడు తెలిపెను. ఈ వ్యాఖ్యాన మిపుడు లభ్యము కాకున్నను నందలి సంప్రదాయసిద్ధములగు విషయములు తూర్పు గోదావరీమండలమున సాహిత్యవిద్వాంసుల వాడుకలో నున్నవి.

5. శ్రీ లేవపైరుమాళ్లయ్యగారి వ్యాఖ్య

ప్రశస్త విద్వాంసులగు లేవపైరుమాళ్లయ్యగారు (దేవరాజనుగ్రామిణి) ఆనందముద్రణమునకు వై వ్యాఖ్యలఁ బరిశీలించి సంస్కృతమున వ్యాఖ్యానపద్ధతిని భాషాసాహిత్యవిషయములఁ జెలుపుచు విపులవ్యాఖ్య కొంతవఱకు రచించిరి. దీనియందలి విశేషములు చదివినవారలకు గోచరించును గాన వేఱుగా వివరింపఁ బనిలేదు.

వసుచరిత్ర - ప్రతిపదార్థప్రకాశికా వ్యాఖ్య

ములుపాక బుచ్చయ్యశాస్త్రి ప్రణీతము

క. శ్రీరమ్యకంఠ కంఠ, స్ఫూరశ్రీవిజితశరదశరదరగిరిభి

తాదరదవార నిజోజ్జ్వల, గౌరాకార ద్యుకేశ కాశిపురీకా.

సీ. శ్రీమించు వైభవశ్రీయుతశ్రీదులు, పరమభోగోష్ఠినుపర్వవరులు

నత్యభాషాహరిశ్చంద్రులు సాహస, విక్రమార్కులు రణవిజయు లఖిల

విద్యుల భోజులు వితరణకర్తలు, నీతికావులు మలినీర్ణరేఖ్య

లవనిపాలనరాము లతిధైర్యహేమాద్రు, లతులప్రతాపాగ్ను లన్యకామి

తే. నీధనైకవరాజ్యుఖిల్ నిఖిలధర్మ, పరులు వై కుంపిణీసార్వభౌము లలఘు

భరతఖండంబు నేకాతపత్రముగను, సరవిః బాలింపుచుండు నా సమయమునను.

తే. వారిలో నింగిలీషుసద్వంశవాధి, బుట్టె దేవిడు విద్యాభిభూతగీష్వు

తిప్రభాస్రండు సకలదిగ్దేశవిదిత, విమలచరితుండు సతతసద్వృత్తిపరుఁడు.

సీ. అతనికిఁ బుట్టె సన్నుతవివృతభూమూర్తి, సకలలక్షణకాస్త్రచక్రవర్తి

సారసీముఖమహాభాషాచరిత్రాం, కరవాక్యవిస్ఫూర్తి సుసప్తతి
సర్వతంత్రార్థప్రసంగసంగతబుద్ధి, శబ్దశాసనమాత్రసహితవృత్తి
లక్ష్యలక్షణ గురులఘుపర్ణ గణపత్రి, తావృత్తవిద్వన్త లానువద్రి
తే. కల్పకాబ్జేందుగర్ధసాగరదధీచి, కర్ణబలికామధుస్కల్పఘనవిత్తిర్ణ
కలితకరపంకరుహపృథ్వాసజనాత్రి, నృజనకర్తృనివృత్తి సద్వినుతకీర్తి.

క. నూర్దాఢ్య లెక్కసేయక, పేర్లందిన నిబుధజనుల బిల్పించుచు వే
మార్లర్థమిచ్చు వికరణి, ఛాదెను ఫిలిప్పు బ్రాసుసాహెబు కరుణన్.

క. నను బిలిచి బలికె విద్వ, జ్ఞనములు నులియింప నీవు సరసోత్తులచే
ఘనమైన వసుచరిత్రకు, మనమారుగఁ డీకఁజేయుమా మహి పలయన్.

సీ. ఆవి శారదామూర్తియగు మూర్తిచెప్పిన, కావ్యరత్నము జగత్కల్పవృక్ష
మఖలలక్షణలక్ష్య మతిభావగర్భిత, మలఘుశేషైకచాచ్యార్థమయము
శబ్దార్థచిత్రతచ్చక్తిప్రశస్తమ, లంకారవృత్తమప్రాసపాక
శయ్యాదికల్పనాశ్లాఘ్య మనేక కో, కాజయ్యశబ్దార్థసంయంతంబు

తే. వ్యంగ్యమూలంబు నవసవ్యంజకంబు, గాన సులభముగా దట్టి కావ్యమునను
సులభమగు టీక చేసి భూతలమునందు, భ్యాతిఁ గైకొమ్ము విబుధు లందంద మెచ్చ.

తే. కాళికావిశ్వవతికృపాకలితసూక్తి, మాఘమాహాత్మ్యముఖ్యసమ్యక్ప్రబంధ
కల్పనానల్పమతివి; యిక్కా వ్యటిక, సరవిఁ జేయుము బుచ్చయకాన్తివర్ణ.

క. అని నెలవిచ్చిన విద్వ, జ్ఞనముల నులియించి జన్మసాఫల్యముగాఁ
గనినట్లు తోచినట్లును, ఘనకృతి కొనరింపఁ డీకఁ గడగిలి నాత్మన్.

తే. వసుచరిత్ర పదార్థ మివ్వసుధలోన, గని పరిగ్రహ మొనగింతు ననుపమాన
పండితానుగ్రహంజనప్రతిభచేత, దానఁ గనరానియర్థ మెందేని గలదె.

క. సామామాత్యుండు చేసిన, శ్రీమద్వ్యాఖ్యాన మిల నశేషకళావి
ద్ధిమంతులకే కా కే, సామాన్యుల కర్థ మీయఁజాలదు గానన్.

క. అందఱి కర్థంబై యా, నందం బొనఁగూర్చుగా జనంబులు మెచ్చన్
మందారకుసుమమాధ్వీ, కందళితోత్తులను డీక గావించుఁ దగన్.

వ. అని యిట్లు ప్రతిపదార్థప్రకాశి యను టీక, శేకాయత్తచిత్రంబున నొనరింప
జ్ఞయించి.

... ..

గద్య. ఇది శ్రీమన్నవఖండమండిత ధరామండలాఖండల కుంపిణీసార్వభౌమ సమర్పిత
ప్రాజ్యరాశాధిరాజప్రాజ్య యింగిలీషవంశపయఃపారావారాకాసుభాకర వినయాదిగుణ
త్వాకర డేవిడ్డువసుంధరారమణహృదయకమలదివాకర సకలభాషావిశేషాభిభాషణ విద్యా
నయవితరణాధరణిపాషణ సకలకళాసనాథ ఛాదెను ఫిలిప్పు బ్రాసు విఖలాధినాథకరుణాకటాక్ష
భ్రామ్య సునిభవాతీయ విద్వజ్ఞవిభేయ ములుపాక బుచ్చయనామధేయ ప్రణీతంబైన వసుచరిత్ర
ప్రతిపదార్థప్రకాశి యనుటీకయందుఁ బంచమాశ్వాసము.

[దీని ప్రతి మదరాసు ప్రభుత్వ ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకాగారమునఁ గలదు. సంఖ్య ది. 760.
A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts, Vol. II P rabandhas-
Sringara Prabandhas Pages 1009 - 1113]

విమర్శనలు

వసుచరిత్రకు పై వ్యాఖ్యానములేగాక, యధునాథన కాలమున పెక్కు విమర్శనలు కలవు. నవీనవిమర్శన పక్షము ననుసరించి వసుచరిత్రముపై “మరు వసు ప్రకాశిక”¹ అను విమర్శనము బయలుపెడలినది. దానిపై “మరు వసు ప్రకాశికా విమర్శన”² దాని కనుబాధములు రెండు బయలు పెడలినవి. ఈ విమర్శనముల ధోరణి సాహిత్యరంగము విడిచి రత్నశాస్త్రమువఱకుఁ జొరయినది. మరు చరిత్రము “మ” మాణిక్యమువంటిదనియు, “వ” వసుచరిత్రము వజ్రమువంటిదనియు, వీనిలో కాంతి గుణములచే, నొక్కదానికే ప్రాశస్త్యదానియు, నట్టివృత్తితోనే మరు, వసువులను విమర్శించుచు వివాదములు పెరిగినవి. ఈ విమర్శనములలో సాహితీవిమర్శనముకన్న పృథ్విగతవిమర్శనమే హెచ్చు. తరువాతి విమర్శనములలో కెల్ల మకుట మనఁదగినది, శాస్త్రీయమైన విమర్శన పద్ధతులపై న్రాయఁబడినది ‘వసుచరిత్ర విమర్శనము’; కళాప్రపూర్ణ బ్రహ్మశ్రీయత వజ్రుల చిన సీతారామశాస్త్రీ ప్రణీతము; శ్రీ చావిళ్లచారిచేఁ బ్రకటితము (1915, 1927). వసుచరిత్రచుగూర్చి, రామరాజభూషణునిగూర్చి యెఱుంగఁగోరువారి కిది పెద్దకాణాచి. ఇట్లే శ్రీశాస్త్రులవారి ‘హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యాన’ పీఠిక (చావిళ్లచారి ముద్రణము) రామరాజభూషణుని క్లేష, ద్వర్ధిగమితాసామర్థ్యము; సాహితీ విశిష్టత తెలిసికొనుటకేగాక నేటి యాధునికప్రపంచమున నత్యున్నతశ్రేణికిఁ జెందిన విమర్శన ములలో నొకటియై యున్నది.

పిల్లనసుదరిత్రములు

వసుచరిత్ర తరువాతి ప్రబంధకవులకు, పండితులకు వరపడియైనది. తమ గ్రంథములను వసు చరిత్రకు ప్రతిబింబముగాఁ జేయలేకపోయినను, పుత్రికగానైన చేయుటకు కవు లభిలషించుచుండిరి. కనుపర్తి అబ్బయ్యమాత్యుని పురూరవశ్వరిత్రము (క్రీ. శ. 1600), ఆడిదము సూరకవి కవిజన రంజనము (క్రీ. శ. 1760), ఆకలంకము కృష్ణకవి శకుంతలాపరిణయము (క్రీ. శ. 1800) పిల్ల వసుచరిత్ర లనిపించుకొనినవి. తిమ్మకవి రసకజనమనోభిరామమునకును కొందఱు బిరుదు మిచ్చిరి. ఇది యన్నియు వసుచరిత్ర కాంధీవాఙ్మయమునఁ గలిగిన ప్రాశస్త్యమును చాటుచున్న వని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. సురభి మాధవరాయకవి చంద్రికాపరిణయము దీని ప్రతిబింబము.

శ్రీమద్రామాయణమునకు బాలరామాయణమువలె, భారత భాగవతములకు బాలభారత, బాల భాగవతములవలె, వసుచరిత్ర గురుస్థాన మాక్రమించిన పిదప లఘువసుచరిత్రము బయలుపెడలినది. దాని వృత్తాంతము పూర్వోక్త ‘వసుచరిత్ర విమర్శనము’ ఆణవ భాగమునఁ గలదు.

1. శ్రీ వెన్నెటి రామచంద్రరావుగారు.

2. విమర్శకాగ్రేసర కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు

అను విద్వాంసుల విమర్శనము లా కాలమున “చింతామణి” “నరన్దశి” “మంజువాణి” పత్రికలలోఁ బ్రకటితములు.

ఇంతటితో చాలక, వసుచరిత్రమును లింగము వేంకటరాయనుండు శ్రీ. శ. 1876 లో వసుగిరికాపరిణయ మను యక్షగానమును రచించియున్నాడు. అది ముద్రితమైనది. ఇవి యన్నియు రామరాజభూషణుని కీర్తిని దినదిన ప్రవర్ధమానము గావించునవియే గదా!

వసుచరిత్రము శబ్దశక్తి సంస్కృతాంధ్రభాషాక్షేపపరిణతి చెందినకవమున ప్రాధవిద్వాంసుల పాండితిని పరీక్షించుట కిందలి పద్యములు నికహాసములైనవి. ఇందు మూడవయాశ్వాసము 101 వ పద్యమగు.

శా. ఆ తన్వంగి యనంగరూంకరణపజ్ఞాముక్తచూతాస్త్రని
ద్ధాతం బోర్వక తమ్ములంచు దటిసిగల్గె ప్పకసంజాతకం
జాతప్రాతముమాటుఁ జేంద నవి యేచన్ సాగె ముచ్చున్ను గా
జ్ఞాతి శ్చే దనలేన కి మ్మనెడి వాచారూఢి సత్యంబుగన్.

అనుదానిని తమ్ములు అను శబ్దములూని స్వార్థము వచ్చునట్లుగా అనువాదముచేయ బ్రవృత్తి మండపాక పార్వతీశ్వరకవిగారిని (1833-1897) వావిలవలన జమీనుదారగు శ్రీయునుగంటి సీతారామప్రభువర్యుడు కోరెనట. వారిట్లు సంస్కృతీకరించిరి.

క్లో. సా ౭ సహస్రస్తరయుక్తియాశ్రయగుణోచ్చక్తామ్రపాణిజితం
తస్మి సారసజాతి రిత్యవధృతా పద్మావీ మాత్రితా,
సా సింధోదరసంభవా౭సి పురతస్తద్భాధనే చోద్యతా
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం త్వితి వచ సృత్యం యథా స్యా త్తథా.

(అభినవాంధ్ర)కవితాపితామహుని కవితావిసోదములు. భారతి 1932 సం. 9, పుట 462)

ఇదియే, విజయనగరసుస్థానపండితులు విద్వద్దజకంఠిరవులు శ్రీముదుంబ నరసింహాచార్యులవారి కొనగగా వా రిట్లు సంస్కృతభాష ననువదించిరి—

క్లో. తన్వంగీ మనుమాస్త్ర రిహంకరణపజ్ఞామూతచూతాశుగా
భీతా కిం శరణం భవే దిహ మమే త్యాలోచనా ద్యాంజనే,
సా కంజాత మవేక్ష్య పద్మ మభజతద్భాధచే హంత తాం
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం వచ ఇదం స్వార్థా త్కథం ప్రప్థలేత్.

(శ్రీ ముదుంబ నరసింహాచార్యజీవితము భారతి - 1930. ఏప్రిలు సం. 7. పుట 642.)

వసుచరిత్రమున నీ క్రింది పద్యము, రామరాజభూషణుడు నంది తివ్వనవద్ద 3 వేల రూప్యములకుఁ గొని, తన కావ్యమునఁ జేర్చుకొనె నని యొక కథ గలదు. అది కేవలము కల్పితమని, దాని మూలసంస్కృతశ్లోకమునుబట్టి తెలియగలదు.

శా. నానాసూనవితానవాసుల నానందించు సారంగ మే
లా న న్నిల్ల దటంచు గంధఫలి బల్కాకం దవంబుది యే
మనాసాకృతిఁ దాల్చి సర్వసుమనస్సౌరభ్యసంవాసియై
పూసెం బ్రేక్షణమాలికామధుకరీపుంజంబు తిర్వంకలన్.

దీని మూలశ్లోకము—

భృంగానవాప్తిప్రతిజన్మభేదా కృత్వా వనే గంధఫలి తపోఽలంబ,
తస్మాన్నికా౭భూ దనుభూతగంధా స్వపార్వసేత్రికృతభృంగసేవ్యా.

ఈ స్తోత్రము విద్యానాథమహాకవి యని ప్రసిద్ధిగన్న ఆగస్త్యుని నలకీర్తనామయందుఁ గల దని బ్రహ్మశ్రీయుత పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యకాస్త్రిగా రాగ్రంఠమునందు లభించిన రెండు సర్గల నాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు త్రికలా ప్రకటించుచు వ్రాసినారు. రామరాజభూషణుండు దీనిని చూచియే పద్యము వ్రాసియుండును. ఇట్లే వసుచరిత్రమున కామంతలాదినాటకములలోని స్తోత్రములకు భాషాంతరీకరణము కానగును.

రామరాజభూషణకవి బాల్యమున నల్లసాని పెద్దనామాత్యుని శిష్యుడై, రాయల కవితా గోష్ఠీవిలాసములను గ్రహించినాఁడు. తన గురువుగారు కవిత్వ మిట్లుండవలె నని (“పూత మెఱుంగు లున్...”.) ఉత్పలమాలిక 2-4 చరణములు చెప్పగా, తాను కవిత్వ మిట్లే యుండవలె నని (“లాట్ట యిడేటిమాట...”.) మాలికను తల్క్షణము చెప్పెను. అంతకు ముందు ఉత్పలములు పంచపాదులేగాని మాలికారూపమున లేకపోవుటచే నీ మొదటి రెండింటికి ఖ్యాతి వచ్చినది. దీనినిబట్టి రామరాజ భూషణకవి బాల్యమునుండి యనమానమైన కవితాధార గలవాఁడని తెలియుచున్నది. తరువాత దీని ననుసరించి కవులు మాలికలు వ్రాయఁజొచ్చిరి.

కవి, చిత్రకారునికన్న మిన్నయని రామరాజ భూషణుడు మహానవరథతో నిరూపించి నాఁడు. ఈ క్రింది పద్యమున శుక్తిమతీనది స్త్రీవలె సంభ్రమముతో వచ్చుచున్నట్లుగా క్లేషలూ నద్యుతభంగిని చెప్పినాఁడు —

ఉ. వేణి చలింప కంపితనవీనమృణాలభుజాగ్రకంకణ

శ్రేణి నటించ లాలశభరీనిదీరీసకటాక్షకాంతి వి

స్నానము చూప హంసకణస్వనసంబును మీఱి నైకత

శ్రోణి వివర్తితాబ్జముఖోభితయై కడు సంభ్రమించుచున్. (2 ఆ. 237 మ.)

దీనిని రవివర్మ గంగావతరణముతోఁ బోల్చిన, చిత్రకారుఁ డెట్లు కృతార్థుండు కాలేక పోయెనో తెలియవచ్చును.

పద్యమున క్లేషచే మనకు స్త్రీ మనోనేత్రముల కగపడుచున్నది. ప్రకృతిలో కన్నుల కగు పడునది నదియే. రవివర్మ ఆకాశగంగ యవతరించుట చిత్రించఁబోయి, గంగవచ్చునట్లు కొన్నిగీతల మూలమునఁ దెలిపి, యావెనుక వానివిధ్య నొక స్త్రీ చిత్రమును లిఖించినాఁడు. దీనివలన ఆతని యాశయము భగ్నమైనది. వీలయినఁగా బ్రకృతిలో గంగ స్త్రీరూపమున లేదుకదా! రామరాజ భూషణుని చిత్రము మనస్సున హత్తుకొని యద్వితీయముగ నున్నది.

క్లేషవలన భూషణుడలి శబ్దస్వరూప పరిణామ మెఱుంగుటకు సాధ్యమగును. వసుచరిత్రయందలి క్లేషాను ప్రాసాదులయందు మార్పరాని ప్రయోగములకు నిటీవల వ్యాకరణములయందు ప్రత్యేక నిర్ణయము చేయవలసివచ్చినది. మఱియు నప్పకవి వసుచరిత్రనుండి పద్యము లుదాహరింపకపోగా, తూచివంచి తిమ్మకవి యందుండి 30 పద్యములను లక్ష్యముగా గ్రహించినాడు.

ఈ క్రిందివి వ్యాకరణములో వసుచరిత్ర ప్రయోగములకు ప్రత్యేకనిర్ణయము చేయఁబడివి.

మునలిమానులు 1-45

ముసలిమాకులు—ఆచ్చి. సూ. 18

కావుకావనువారి 1-56

కావుకావుమని—సంధి. 47

కన్దోఁజాలక 2-41, 4-136

కన్దోసజాలక—క్రియా. 60

మనుమరాలు 5-35

మనుమరాలు—శబ్దర.

నను—D

మనుమని సుఖాన్నితుండై మరుమని దీవించె-అనిరుద్ధ ౧ ఆ. మరుమ శబ్ద మూర్త్యుధ్వము.

కాని “మన్మథుడు” అని ఉత్పలూపరూపము గలదు.

మరి లోకోత్తరుడైన యంగిరసు మన్మథుడు—నన్నయ.

దీనివలన మనమడు మనమరాలు యేర్పడును.

ఇని యమక స్థానానుప్రాసాదులచే మార్పరానివై యున్నవి.

డిఃచగనే దీపించమి చాలించరాజ పెంచదు

6-12

6-82

6-84

6-56 పత్వము రాలేదు.

బాల, క్రియా, 88.

కొమ్మంచుకొ
6-65

అమ్మని
6-80

సంధి. 4 సూ.

తత్పముసంధి—

అర్పిడగరాదు 3-180.

సాంస్కృతిక గనడదవాదేశము—

పెంపువరిక్షంపము 3-6.

పూవుంబోడి 3-183 బా. సూ. 23 సూత్రముచే నిదట పూర్ణానుస్వారము రాదు.

చిగురుంబోడి కళాపూర్ణోదయము.

వారిమైనాది శిరంబునన్ 1-69.

చిగురుగొమ్మం జేవగానుండునే—సముచ్చయలోపము.

చాలింగీలియు. నిర్వ. మురారిం జేరవేడిమైయి కొ. హరి.

వాలియు

(మురారియు)

క్షేపేసఖండ నిర్వింజ్యో చే శనం కుత్ర చిన్నతం—

సాలసి తటిల్లతాంగి 3-67

చేగల-చేకల ఒక యర్థమున సార్థానుస్వారము ఒక యర్థమున నిరనుస్వారము.

రామరాజభూషణం దే కులజుడైన నాంధ్రమహాజనుల కెల్ల పూజ్యుడు. అతని ప్రబంధ మాంధ్రవాక్యయము నిలుచునంతవఱకు నిలుచును. నేడు నవీనవిమర్శకము ననుసరించి ఇందు జీవకళాస్పృష్టి లేదనుట సరికాదు. ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యమును పునరుద్ధరించుటకు బ్రయత్నములు జరుగుచున్న నేటికాలమున బహుముఖములుగా నీగ్రంథమును పరిక్షింపవలసియున్నది. పసుచరిత్రను చదివి, ఆనందించుటకు నొకవిధముగు సంస్కారము, ప్రతిభ యుండవలెను. అవి లేనిచో నా గ్రంథవిమర్శమునకు మన మధికారులము కానేరము. దీని సంత పాగడినను కనివి తీరదు. ఇంతటినుండియైన నీ గ్రంథమును బఠించి, యుత్తమసాహితీపథుల నేర్చిన, నీ రచన ఫలవంత మగును.

ఇట్లు,

నిడుదనోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ.

అనుబంధము 1

వసుచరిత్ర - సంస్కృతము

ప్రారంభము—

శ్లో. కల్యాణ మావహతు నః కరిరాజవక్త్రో బ్రహ్మాండపాదకటానో బలిసద్ద పాదః,
పాశోధిబృందవహః సుమేశభాగ్యం తారాసమం హి సుమనస్తబకీకృతేందుః.

గద్యవాక్యాని—

అథ నిరతిశయతైశ్వర్యేష యో మహానీయో రుచిభిః ఫలమోహరుచిభిశ్చ తరుణతరుణికబలన
సమృద్ధిం దర్శయామానః.

సీ. తరుణార్కకబళనోద్ధతిః జాపే నెవ్వోడు
రుచులచే ఫలమోహరుచులచేత.

శ్లో. వాల్మీకి పారాశరి కాళిదాస దండి ప్రహృష్యద్భవభూతి మాహాన్,
పల్లన్యూరం పరభారవిం చ మహాకవీంద్రాన్ మనసా భజే తాన్.

శ్లో. సంతృప్తప్రతినియమాం సులూప్తభావా మన్యార్థవంచనపరా మతిమూర్ఖవంద్యామ్,
ఉత్పేక్షిణీం కుకవితా ముపరిష్టవార్థం ధీరోత్తమా న గణయంతి భృతానుభావాః.

కా. భావం బెక్కడలేక, పృత్తనియమాపాయంబుఁ జింతింప కెం
దే ప్రతించి, పరార్థసంచలనచే దీపించి, మూర్ఖాళి సం
భావింపం గుకవిప్రణీతప్రతి సామాన్యాకృతిం బూని వై
వై బన్నెత్ వచరింప దానిఁ దిలకింపంబోరు ధీరోత్తముల్.

శ్లో. వాక్చాసనప్రథితకుండలవల్లభ శ్రీ నాథేషు నద్ధజనాస్థితిపాలనేషు,
సోమే చ శోభయతి భాస్కరనామ్ని చాంధ్రో కావ్యప్రపంచమహిమానహిమానసీయాః.

మ. మహి ముక్ వాగనుకానసుండు నృజియింపం గుండలింద్రుండు త
న్నహనీయస్థితిమూలమై నిలుప శ్రీనాథుండు ప్రావక్ మహా
మహులై సోముండు భాస్కరుండు నెలయింపక సొంపువాటిల్లు నీ
బహుళాంధ్రోక్తిమయప్రపంచమునఁ దత్వాగ్నిగల్భ్య మూహించెదన్.

శ్లో. సవిధసమ్ముఖసావయవస్ఫురద్వివిధమందకలావిధిదై వత్తమ్,
ద్విరదరాజముఖాదృతగౌరవం పరదరాజగురుం పరదం భజే.

శ్లో. శ్రీదక్షిణామూర్త్యపరావతారం శ్రీకంఠభాష్యంబుధిపూర్ణచంద్రమ్,
అత్యాదరాదపషయదీక్షితేంద్రం విద్యాగురుం మంత్రగురుం భజామి.

శ్లో. వ్యాసోపచార మఖిలం వివిధోపచారలూతాగజాలిమలిలాలితానపాలిమ్,
మత్స్నాదయో రషి దదౌ మహితాలృతాం యః శ్రీకాళహస్తినిలయం శివ మౌశ్రయే తమ్.

శ్లో. కామాక్షీ దేవి కరుణామయి కామతోటికాంచీపురేశ్వరి కదంబవనీనివాసే,
కాన్తైక్యమాశ్రయతా కలితాపథానా కర్ణామృతం కలయ కావ్య మిదం మనీయమ్.

ఇతి వీరికా సమాప్తా—

శ్లో. వసు ప్రభు ర్వాసవధౌతరీత్యా ఖోలాహలాగ్రీ శతమారికాయాః,
గీతోజ్జ్వలాయా గిరిజాభిధాయాః కల్యాణకాలీతి కథాస్త్ర పుణ్యా.

శ్లో. గానం క్షితౌగాయనగాయనీనాం, నాకౌషికిం వానగరేనగారే
నాకానివాగీతినయోనుసర్వ, మానంద బృందాపహమాననైవ.
నానాగాయన గాయనీమణల గానం బుద్ధివాలింపమో
నానాట న్నుగభేది వీటంగల గంధర్వాప్సరోగీత వి
ద్యానైపుణ్యము లెన్నియేని వివమో యందైన నింజైన విం
దై నాదం బొనఁగూర్చునే మదికి నిట్టానందసుందోహసుత్.

2-16.

జీవనమెల్ల సత్కవి నిషేవిత మాతయ మెల్ల స్వచ్ఛతా
పావనతాగభీరతలపట్టు ప్రచారము లెల్ల విశ్వధా
త్రీవలయత్రికాలఫలదేశికముత్, నవకంబులెల్ల ము
క్తావళి విభిమానస్వదము లా నదిపెంపు నులింప శక్యమే.

2-103

శ్లో. యజ్ఞేవనం కవి వినోది యదంతరంగ, మచ్చంగ భీరనుతి పావనమర్థదాయి
ధాత్రీత్రికాలఘదాగతయోయదీయా, ముక్తాభి విభిమ భరాహియదబ్జలీలా.

తెనుగునందువలె సంస్కృతమున నీది యాతాత్వాసములు.

నానామాన వితాన వాదనల - అనుపద్యమునకు సంస్కృతము.

సారంగ స్వకలప్రమానకుతుకీ సర్వాత్మనోపేక్షతే

మామిత్యేవ విచింత్య గంధఫలికా మాన్యాతపః స్ఫుర్తికః

నాసాకార ముపేత్య సర్వసుమనస్సౌరభ్య యోగాద్వధూ

చంచద్వీక్షణ చంచరీక పటలీం సంప్రాప్త కిం పార్శ్వయో.

గ్రంథాంతమున—

శ్లో. కామాక్షి దేవి కరుణామయి కామకోటి కాంచీపురేశ్వరి కదంబవసీనివాసే,

కాంతైక్యకమాతపతినా కలితావధానా కర్ణామృతం కలయ కావ్య మిదం మదీయమ్.

శ్లో. కామాక్షి దేవి కరుణాం మయి పూరయిత్వా కాంతైక్యకమాతపతినా కలితాను మోదా,

కాంతం సువర్ణఘనవృత్త మలంకృతాఢ్యం కర్ణోచితం కలయ కావ్య మిదం మదీయమ్.

గద్య. ఇతి శ్రీ కామాక్షిదాసకాళహస్తికవికృతౌ వసుచరిత్రచంపూకావ్యే పష్టాశ్వాసః.
వసుచరిత్రచంపూకావ్యం సంపూర్ణమ్.

[వసుచరిత్రసంస్కృతగ్రంథము తంజావూరిలో శరభోజీసరస్వతీభవనభాండారమునఁ గలదు. దీనికి రెండు ప్రతులు గలవు. తెలుగులిపితో తాళవృత్తప్రతియు, నాగరిలిపిలో కాళితప్రతియు గలవు. ఇవి రెండును మంచిస్థితియందున్నవి. ఈ గ్రంథ మముద్రితము. తంజావూరి పుస్తకాలయ గ్రంథసంఖ్య 4146-4147. దీని వివరణము తంజావూరి సంస్కృతగ్రంథముల మూచికా సంపుట ములలో 7 వ సంపుటమగు కావ్యసంపుటమున 3150 పుటనుండి 3153 పుటవఱకును గలదు.]

వసుమంగళనాటకము

వసుచరిత్ర చంపువుగనే కాక నాటకముగఁ గూడ సంస్కృతమున వెలసినది. ఇదియొక నమ్మదీతమే. దీనికి వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ మూడు ప్రతులు మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలలోఁ గలవు. దీని రచించిన కవి పేరుసూరి. ఈతఁడు శ్రీధరవంశస్యుఁడు. కాళిక గోత్రుఁడు. వేంకటపండితుని పుత్రుఁడు. పేరుసూరి పాత్రుఁడు. ఈతని తల్లి వేంకమాంబ. గౌతమగోత్రజుడైన అన్నాధ్వరి కూతురు. ఈతఁ డీ వసుచరిత్రనాటకమునే కాక సంస్కృతమున రామచంద్ర విజయము, భరతాభ్యుదయము, చకోరసందేశము, వేంకటభౌషణము మున్నగునవి రచించెను. ఈతఁడు ఈ వసుమంగళ నాటకమును మధురలో శ్రీమీనాక్షీ సుందరేశ్వరుల వివాహసందర్భమున రచించి యుండుటచే, నితఁడు దాక్షిణాత్యుడైన తెలుఁగుకవి యని చెప్పనొప్పును. ఈతనికైలిని చూపుటకు నాందిశ్లోకము సుదాహరించుచున్నాను—

శ్లో. అష్టాభిః స్వకలాభి రేష రమణీరూపాభి రాపాదితా
ముద్యదత్నమటీవినిస్రతమణీధారాభిషేకశ్రియమ్,
కోటిరోపరి మానయన్ ప్రణయినీరాగ ప్రణాళీమిచ
స్తోమా కశ్చిదుదేతు మంగళపరిష్వంగానుపంగాయ నః.

[ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల సంస్కృత గ్రంథసూచి సంపుటము 11. గ్రంథ సంఖ్య 12659 60-61.]

ఈ సంస్కృతనాటకమునకు, తెలుఁగునాటకమునకుఁ గల సంబంధమునుగూర్చి కీ. శే|| శ్రీ వైక్రంత పల్లి సూర్యారావుగారు 1922 ఆంధ్రప్రతిక సారస్వతానుబంధము లోవివరించియున్నారు.

అనుబంధము 2

వసుచరిత్ర - అరవము

1. విశుగళోశేర్ వసుచరిత్రై తెలుంగై యరుందమిళినాల్ విళంబుదక్కే
యురియ కలై పయి నమళ్ళివాయ దేవగుక్కరు త్తమురై శేయ్దానాల్
పెరుమైయుర విదళోకువియా రామకదై త్తొడైపుసందోక్ పేరక్ శాన
త్తిరుమరువుం వీరకైవప్పలయ్యై శేయ్ పాలయ్య దేవకానాన్||
2. విశుగళో వసుచరిత్రమెనుం తెలుంగినరు త్తమరై విత్తుడైత్తా
నిరువర్మాతుల నమళ్ళివాయయ్యై పాలయ్యనివర్గళివర్గళి పూనిర్
చారుపమిగు తమిళోశేయ్దాన్ వీరమిగు దొండమాన్ ట్టైయిల్వొప్పు
పెరుమై తిక్కన్ ద్విడు గురుంబలత్తాడుమయ్య ప్పేర్ పెట్రాన్||

(చూ. కా. అజాబిల్లి.....)

3. తనిశెట్టిలవుక్కట్రాడు తణ్ణంగమల మలర్ ముగత్తిల్
వనమెక్ కదలిత్తళిరనైయ కలైయిక్ అలైయై వైత్తుమిహ
వినియశెళిల్ వింబైయర్ మగళిర్ యాళినికైక్కుం కాంబోళి
యెనక్ శిలైయం కరైందురుహవిళమెక్ శోడై యళుదనళాల్||

Page 27

(చూ. సి. మోహపదేశతమో.....)

4. మరత్తిడు మోహశెక్ అమిరం వందరాన్
మురైప్పడు విళివరై ముహిళోత తాదలి
నిరైత్తిడు త్తళిరిని నీరై యన్పుపో
లిరైక్కొణా దెన్దన రినమినార్ శిలర్||
5. శురుక్కమిల్ వెయర్వై యందుళియెన్ద్రారవై
పారుక్కెన వుదిత్తలార్పుళుంగు కిన్దమెక్
కురుక్కణా శేమియంగురువాన్ మేర్పళి
తరిక్కొణు దెన్దనర్ తైయాలార్ శిలర్||
6. వికైవెను మంగియాల్ వెంద పొన్నై యాన్
డళివాయ తళిరిక్ మేర్కిడత్త లాహుమో
నళువలశెయా వియందుణి నారిమిర్
ఎళిల్ పెర విళిరలు మియల్ పక్ దెన్దనర్||
7. కళిప్పఱుకామవె వ్వుళిలిర్ కాయ్నిడు
ముళిప్పెరుంగలైయ మీదుట్రునేయమే
యళిప్పఱుప్పొంగుమిప్పిదిలారసిర్
తరిక్కొణా దెన్దనర్ తెరైమాన్ శిలర్||

(మా. సీ|| వలచగుబ్బలు.....)

8. ఎడు త్తయాళ్ మ్మడుపార్ కొళియనై త్తనంగళిందిడప్పదలిహడమమ్మల్
తడుప్పరు మిరాగ మంగులి యుదవత్తాళమాయ్ కావత్తై యెలిప్ప
అడు త్త చేతనము మచేతన మాహ వచేతనంచేతన మాహ
కొడు త్తిడు మొరుప్పణ్ణిత్తై త్తదళ్ పుడైహాళ్ కొడైయర్ పూరై యెరురై ప్ప ||

(మా. కా. మహిళామండల.....)

9. తుమ్మవైకొడియన్ శెన్నిత్తాయవణ్ మలరుదిర్తం
ఉన్నరుందళిర్క్ మేయ వురువిన్దై ప్పిడి త్తలైత్తుం
మన్నుకోకనకకణ్ణార్ తోట్టిన్దై మలైత్తుం తెన్ద్రల్
ఎన్నుమామత్తిక్ పందానిన్దైయిలా విడినే యూహి||

(మా. కా. భూనాథాగ్రణి.....)

10. నరపతి తనక్కం యిన్ద్రచారిక్కం బోగాంతత్తిల్
విరివురు బ్రహ్మనందమేవియ తవిత్తై యిన్ద్రాయ్
పెరుదియకరణబంద మిన్దైయాయ్ ప్పే శోణాదా
య్యరైదరి నహవరుత్త మొళిందదాయ్ మిహవిళంగ కా మీట్టిప్పటలం ||

[ఈ తమిళవసుచరిత్రవృత్తాంతము తొలుత తెలుగులోకమున శ్రేణుకవళిచినవారు శ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారు. వీరు 1914 లో దీని శ్రేణుకవళిచి, 1942 వ సంవత్సరమున శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యవిద్యా పత్రికయందు (Journal of Sri Venkateswara Oriental Institute, Tirupati, Vol. III, No. 2. పుటలు 25-30) పూర్తిగాఁ జెలిపియుండిరి. వైని వివరించిన పం దుండియే గ్రహింపఁబడినవి.]

అనుబంధము ౩

వసుచరిత్ర - ఇంగ్లీషు

BHATTUMURTI

This poet was born in a village called Bhattu Pallo, in the district of Pulvendale, in Ceded Districts. He was a distinguished orator, and possessed a critical knowledge of the Sanskrit and Telugu dialects. As the poets of his time were greatly patronized by the sovereigns of various provinces, Bhattu Murti chiefly confined his labours to versification in the vernacular tongue, and the harmony of his numbers was so much admired that he obtained a great many scholars whom he made proficient in prosody. He, in course of time, proceeded to the court of Krishna Raja, who admiring his talents, retained him as one of his eight celebrated bards; during the life-time of this monarch he composed an epic poem entitled "*Narasabhapaliyam*", or the History of Narasabhapala, which was a work of great labour and much admired by his contemporaries, and by posterity. After the death of Krishna Rayalu, he wrote another epic poem called "*Vasoocharitra*" subject of which is the love and nuptials of King Vasoo and the beautiful nymph, Gerekanica; the work was dedicated to King Tirumala, and the invocation of the poem commences in the following manner:—

"The earth-born Seta viewed with grace replete
Her beauteous form reflected near her feet.
By brilliant gems that each with various shade
And plastic pow'r, a graceful maid portray'd;
She, Rama's consort and betrothed wife
Conceived, a new creation sprung to life,
Touch'd by the dust of her lord's potent foot;
Till he remov'd the Goddess anxious doubt.
Then in the nuptial rites and holy band,
He grasp'd the jewels in his heav'nly hand
May Seta's husband blessings e'er bestow
On Terumala Raya's royal brow
With moonlike face from which each science gleams,
With ruby lips replete with sacchrine streams,

From which the boon of latent wishes flow,
 And which rich fruits effectually bestow;
 With nectar-vased breasts as pure as truth,
 Abundant source of wealth and blooming youth,
 With arms like tendrils that in shadowy bow'rs,
 Is decked in beauty of unfading flow'rs;
 Sri was produced when Rama's efforts tried,
 In Janaka's lactious ocean wide,
 He, Heris self while fiercely bending low,
 Bent the tough string to Iswara's mountain bow,
 May that bright Goddess choicest blessings bring
 To Terumala Raya, peerless king.

The sister arts that yield harmonious sound,
 In music and in poesy are found,
 The dulcet component of tunes and verse,
 Each with her charms th' enraptur'd soul immerse,
 And whirl'd in circling eddies round and clear,
 Like Saraswati's fragrant breasts appear;
 May he who can (of lawful love the tests)
 Grasp with his palms those luscious budding breasts.
 And in love's despot mark them as his own
 By no ignoble puncture plainly shown
 May that Divinity his pow'rs select
 And Terumala mighty king protect.

The alphabet that like a rosary seems
 By her lute's melody soon melt in streams
 And all round reflect fair Vani's face
 As God supreme pervading time and space.
 May she the gift of eloquence confer
 On Terumala king without compeer.

Arria with jealous rage possessed
 To her great consort his reproach addressed
 Well! well! Thou faithless to my marriage bed
 Mandakini, thou keepest on thy head
 Whilst I, alas! am dwindle'd half way
 The God prostrating then began to pray.
 I appease her ire by humbly bending low
 But Ganga waxing wrath did clamorous grow
 Till Sumbhu tied his hair, this pretext sage

The Goddess silenced and restrained her rage
 May that great being in a bounteous show'r
 On Terumala all his mercies pour.
 On either side with fragrant braided hair
 Like dusky clouds that float in ambient air
 With ornamental symbols on each side
 Of full blown shining in their beauties' pride
 With flaming eyes that dart her splendours clear,
 And snake ring pendants that adorn each ear,
 With necklaces whose light illumines each land
 And graceful camalas in either hand,
 With robes of diverse hues and powder rare
 Of Ruthi's Lord, a drug beyond compare
 Thus decked the mountain born half of her lord
 Does in each essence to her mate accord
 May she bestow on Terumala Roy
 Victorious battle and triumphant joy.

While he with mighty tusks resistless strook
 The mountain huge Ragutasara shook
 Then graceful Gowri with unconscious start
 Embraced Sri Kuntha to her throbbing heart,
 While Ganga o'er great Siva's brow
 In falling streams is dashed on earth below;
 The mountain-born is pleased with feats now done
 By her own elephantine faced son
 To that prescient God, whose name I take
 With holy awe obeisance I make.

The following lines are taken from the second book of the same poem, and are supposed to be spoken by Manjuvani when she was deputed by her mistress Gerekanika to Vasoo Rajah.

Oh ruler of the world, thy presence bright
 Fills each expanding heart with true delight
 And joy; as when propitious fortune pours
 Unmeasured treasures down in Golden show'rs
 Or when the moon in plenitude array'd
 Shoots her bright splendours through the midnight shade
 Friend of the world! Oh pow'rful deity!
 The effulgence of thy penetrating eye,
 Disperses the darkness and the gloom profound

Whose sable mantle covers us around
 Thy graceful presence this auspicious day
 Of King of Kings, exiles each, care away!
 With every keen desire and wish possessed
 Fill'd to satiety we stand confessed,
 Oh! sov'reign of the Earth! thy heav'nly tread
 Approaching doth with potent blessing shed
 On mortals immortality and grace
 And makes our wisdom match th' ethereal race
 Pre-eminent in good thy virtue pours
 Like fruitful autumn its prolific stores;
 Whilst we our homage pay we gain these thrifts
 The rural Goddess sheds her choicest gifts
 Exuberant to me and to my friends; with joy
 In plenty we our happy hours employ,
 We can the grateful voice sufficient raise
 Receive the boon and give eternal praise?

The foregoing poem of the Vasucharitra was much admired by the contemporaries of Bhattu Murti, and became a model for after poets who composed in the Telugu language. Bhattu Murti was highly rewarded by Terumala Raya for this and other works that he composed at the command of that monarch so that he passed his days in peace and happiness until his death which happened at his residence in the sixtieth year of his age.

[This is an extract from "Biographical Sketches of Deccan Poets" written by Cavelly Venkataramaswami, late Head Translator and Pandit in the literary and Antiquarian Department at Calcutta. Printed in 1829. (Reprinted in Madras 1888) N. VENKATA RAO.]

శ్రీ రస్తు.
వసుచరిత్రము, న వ్యాఖ్యానము

ప్రథమాశ్వాసము

భూపుత్ర వివాహవేళ నిజమంజీరాగ్రత్న స్వలీ
లాభివ్యక్తి వరాంఘ్రిరేణుభవకన్యాలీల యంచు న్నదిం
దా భావింప శుభక్రమాకలనచేః • దద్రత్నముం గప్పాసీ
తాభామాపతి ప్రోవుతం దిరుమలేంద్రశ్రీమహారాయనిన్.

1

అవతారిక:—వవనందనకరుణాసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రకవితాసామ్రాజ్యధురంధరుండును సంగీతసాహిత్యవిదుండును నగు రామరాజభూషణమహాకవి “హ్లో. కావ్యం యశసేర్థకృతే వ్యవహరవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతానమృతతయోపదేశయుజే” అను కావ్య ప్రకాశకారుని అలంకారపద్యప్రమాణానుసారముగ సమసఫలసాధనభూతమగు నని తలంచి ‘కావ్యాలాపాంశ్చ వర్ణయేత్’ అను నియమము ననత్యావ్యవధియ మని గ్రహించి వసుచరిత్రమును లాశోత్తరశృం గారకావ్యరత్నము రచింప నుద్దేశించి “అశీర్షమస్మియావస్తునిర్దేశో వాపి తస్య భూ” అను నాచార్య దండి వాక్యానుసారముగఁ గావ్యారంభము ఆశీర్వాదరూపముగ నైనను, నమస్కారరూపముగ నైనను, వస్తునిర్దేశరూపముగ నైనను గావచ్చునుగాన నాశీర్వాదరూపముగ నీవిధముగ గ్రంథారంభముఁ గావించెను.

శ్రీ=లక్ష్మీస్వరూపురాలైన, భూపుత్ర=పుడమిహూతులైన సీతాదేవి, ‘శ్రీరూపా భూపుత్రీ శ్రీభూపుత్రీ’ అని సమాసము. (హ్లో. ‘రాఘవలేఖైభవ త్ప్రీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని, అన్యేషా చావతారేష విష్ణో రేషానపాయసి’ అను ప్రమాణముచేత లక్ష్మీకి సీతాత్వము) వివాహవేళకే=పెండ్లికాలమందు, అనఁగా వరుఁడును దాను నొక్కచోఁ గూర్చున్న సమయమందును, నిజ=తనసంబంధమైన, మంజీర=అందెయొక్క, ని. ‘పాదాబ్జదం తులాకోటి రజ్జీరో నూపురోఽస్త్రియామ్, హంసకః పాదకటకః’ అని యవరము. అగ్రరత్న=శ్రేష్ఠమైన రత్నమందుఁగల, అనఁగా ముఖముణియందుఁ గలయనుట. ని. ‘పరాధ్యైగ్రపాగ్రహరపాగ్రాగ్రీయమగ్రీయమ్’ అని యవరము. స్వలీలా=స్వకీయమైన విలాసాశృతియొక్క, అభివ్యక్తే=ప్రతిబింబమును, తనమంజీరాగ్రరత్నమందుఁ బ్రతిబింబించిన తనస్వరూపము నని యర్థము. ఇక్కడ లీలాశబ్ద మాకారవరము. వర=పెనిమిటియైన శ్రీరామమూర్తియొక్క, అంఘ్రిరేణు=పాదధూళివలన, భవ=పుట్టిన, కన్యా=కన్యాయొక్క, లీలయంచుకొను విలాస మని. ఇక్కడ లీలాశబ్దము విలాసవరము. ని. ‘లీలావిలాసక్రియయోగః’ అని అ. శ్రీరాములపాదరేణుస్పర్శముచేత బాహణము ఆహల్యాదేవిరూపమును వహించెఁ గావున మంజీరాగ్రరత్నంబును బాహణబాలి యగుటంబట్టి తత్పాదరేణుస్పర్శముచేత స్త్రీరూపమును వహించెనో యని యాశయము. మదిం దా భావింపకొనునప్పుడే దా నూహింపఁగా, శుభక్రమాకలనచేత

శుభ=పెండ్లికాలమందలి, క్రమ=పాదవిశ్వాసముయొక్క, ఆకలనకో=వీలించుటచేత, తద్రత్నము=అమలిని, కప్ప=మణులు చేయునట్టి, సీతాభామావతి=సీతాంగనానాథుడైన శ్రీరామస్వామి, తిరుమలేంద్ర శ్రీమహారాయని=తిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠుని, ప్రోవుత=రక్షించుగాత, అని కృతిపతి కాశీరవనము.

సీతాదేవి తనవివాహకాలమునందు దనయదియముందుగల రత్నమునందు బ్రతిబింబమును గాంచి శ్రీరాముని పాదస్పర్శమువలన మంజీరరత్నము స్త్రీరూపము దాల్చుటచే నాయమలీల గాన వచ్చుచున్నదని తలంపగా సన్నెకల్లు ద్రొక్కించు నెవముచే మంజీరముఖ్యమగు రత్నమున మంటుపడి సీతాదేవి బ్రాంతిని బోదోలిన శ్రీరామచంద్రుడు కృతికర్తయగు తిరుమలరామప్రభునకు ననునై శ్వర్గములు ప్రసాదించుగాత మని తాత్పర్యము.

ఇక్కడ వివాహవేళ యనగా సన్నెకల్లు ద్రొక్కించువేళ, క్రమ మనగా బాదవిక్షేపము 'క్రమ పాదవిక్షేప' అని ధాతువు.

విద్యజ్ఞనరంజని యనువాగ్విశ్వాసములో సోమకవి క్రమ పాదవిక్షేపమును ఘోషింపు ననుసరించి సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుట యనుమిషచే రాముడు రత్నము మాటుపడిననుట ప్రకారాశ్రయమనియు, సన్నెకల్లు ద్రొక్కుతఱి సీత నిలచియుండవలెనుగాన బ్రతిబింబము కానరావనియు, శుభక్రమాకల నమునకు శుభపాదవిక్షేపణము నర్థము చెప్పినయెడల "క్షిప్తంతదావగతి ద్వారదూరాయతోభవేత్" అను లక్షణానుసారముగాఁ గ్లిప్తనామకదోషము ప్రాప్తించు ననియుఁ గనిభావ మదియైయెనఁ బదక్రమాకలనమనియే వ్రాసియుండుననియు వాకొని శుభక్రమాకలనమునకు శుభలీల యను నర్థము సాధించి యున్నాఁడు కాని శుభ, క్రమ, ఆకల మను మూఁడుశబ్దముల కర్థము వదలి శుభలీల యనుట సాధి ప్రాయము కాఁజాలదు. క్రమమనఁ బాదవిక్షేపమునుట ప్రయోగరూఢమగుటచేఁ గ్లిప్తనామదోష మున కిటు నవకాశము కానరాదుగానఁ బదక్రమాకలన మనవలసిన యవసరము కానరాదు. సీత భ్రాంతిని విస్తరించి వర్ణించినటుల రాముడు గావించిన భ్రాంతినివారణముగూడ విస్తరించి వర్ణించుట యావ శ్యకముగావున సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుట యిటు ననుకూలముగ నున్నది. వివాహవేదికపై నున్నతఱి సీతా మంజీరరత్నప్రతిబింబము సన్నెకల్లు ద్రొక్కుటకు వివాహానంతరము సాచినపుడును సన్నెకల్లు ద్రొక్కునపుడును మణుగుపఱచె ననుటలో సరసము గలదు. అపుడు శంక. శంకానివారణము విఫలముగఁ జెప్పినటు లగును. కావున నివృట్టఁ బూర్వాధునిక వ్యాఖ్యాతలమతమే సోమకవి మతముకంటె గణనీయము.

'ప్రియోపలాభితా నిత్యం స్వాధీనపతికా మతా, ఏకాయత్తోఽనుకూలస్సన్యితో' అనులక్షణము వలన భర్తృరాలితయై ప్రణయశోభము నుజ్జగించిన సీతాస్వాధీన స్వాధీనపతిక యనియు నేకపత్నీవ్రతుడును ఏకాయత్తుడునగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి అనుకూలనాయకుఁ డనియు నెఱుంగఁ జనును.

ప్రతిభాశాలియగు గామరాజభూషణుఁ డీవద్యమునఁ గథాసూచనము గావించియున్నాఁడు. మంజీరాగ్రరత్నమునందలి ప్రతిఫలమువలన శుక్తిమతి కోలాహలముల కలయికవలనఁ గలిగిన గిరికాజున ప్రకారమును, సన్నెకల్లు ద్రొక్కించుటఁ జెలుపు శుభక్రమాకలనమువలన వజురాజు కోలాహలముని గోడవో మోటుటయు నుత్పక్రమ లగుచున్నవి. ఇదియే కావ్యాధ్యక్షసూచన మనఁబడును. సీతాభామల

కల్యాణావసరము ప్రకృతపద్యమునఁ బ్రస్తావిత మగుటచే గృతిభర్తయగు తిరుమలరాయనికి సమస్త శుభప్రాప్తి యగుననియు సీతారాముల ప్రణయకోపము ఊణములఁ నుపాయాంతరముచే విచ్చిన్న మైనటుల తిరుమలరాయనిరాజ్యమునఁ దోచు సామాన్యారిష్టములు తొలగి శుభప్రాప్తి యగు ననియుఁ గవి యాశయము. రామునిగూడ సీతాభామాపతి యనుటవలనను ఇందు సీతకుఁ బ్రాముఖ్య మొసంగఁ బడుటవలనను సీతాపురుషకార మిట సూచితము.

కావ్యారంభమున శ్రీకారము శుభదాయక మనుట కీక్రిందిపద్యములు ప్రమాణములు గాగలవు.

లే. “వేదముఁ కెల్ల నోంకార మాదియైన, కరణి గృతులకు నెల్ల శ్రీకార మాది
కానఁ గవివరు లెల్లను దానిఁ దక్క, నితరవర్ణంబు లిడరు సత్కృతులమొదల.”

క. పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలచి దోషపుంజము లడంచి శుభం
బొదవించుఁ బగున మినుమును, గదిసి సువర్ణంబు సేయుకరణికో ధరణిన్.

ఈ పద్యమున మొదటిపదముందు మండీరశబ్దమునకు, ‘మంజురుచ్యమిరయతీతిమజ్జీరః’ అని పుష్పత్తి విచారింపవలయు ‘మంజూ ఈరయతి’ యన్నచోట ‘ఇకోయణచి’ అను పాణినిసూత్రము చేత మంజూశబ్దపు యననున్న యుకారమునకు పకారము ప్రాప్తింపఁగా మండీరశబ్దము శకంధ్వాదిగణమున ‘నిది గనుక, ‘శకంధ్వాదిపు పరరూపం వాచ్యమ్’ అను వరరుచివాక్యముచేత నది యపవాదింపఁ బడి యుకారమునకుఁ బరరూప మికారము వచ్చినది.

శ్లో. ‘శకంధరధకర్కస్థాః పద్మాలోలక్తపర్కటీ, లాఙ్గలీషామనీషాచ హలీషాచ పతజ్జాలిః,
కుత్మీలాస్త్విష మండీర మస్త్విష్క కులటాదయః, తథా వృకస్థసీమంతాశ్శకంధ్వాదిగణేష్వప్తాః,

అన్నందున నివి మొదలైన పదములయందు హల్లంతును మీఁద నదికిన యచ్చునకును విశ్రమము చెల్లును గనుక మండీరశబ్దమందు హల్లయిన జకారమునకు విశ్రమము చెప్పినాడు. ఇందుకు లక్షణము.

క. ‘వీరతికి వ్యాకరణమునను, పరరుచిచే జెప్పఁబడినవాక్యమువలనం
పరరూప మనిత్యంబై, పరగుశకంధ్వాదులకు సుభయముం జెల్లున్’

అని యప్పుకవి. ఇది పరరూపయతి యనిపించుకొనును. పద్యాదియందు మగణము శ్రీప్రదము; ‘మో భూమి స్త్రిగురు శ్రియం వితనులే’ అని లక్షణము. తా భావింప ననుచో భ్రాంతిమదలంకారము.

కావ్యాలవిక్రీడితపుత్రము:—

‘సారాచారవికారడా ! యనయతికో కావ్యాలవిక్రీడితా
కారంబై మనజమ్ము లిమ్ముగ సతాగప్రాప్తిమై జెల్లుగన్.’

సీ. సకలలోకాభినంద్యకలాకలాపంబు దొరయునెవ్వోముచండురునితోడ
బహుదివ్యఫలపరిపాకసౌభాగ్యంబు నెరపుకెవ్వోవిమానికముతోడ
నవవయశ్రీనిధానంబులై తగునురోభవసుధాపూర్ణ కుంభములతోడ
నమ్మూసనుమమాలిఁ కాభిరూప్యముఁ దాల్చు లలితభుజాకల్పలతలతోడ

తే. నడరి జనకాబ్ధిసీమ రామాభిధాన
 హరి కపీనగుణప్రోతహరక రాస
 గిరిమధనయత్నమునఁ దోచుచుంిరి యశేష
 రాజ్యము లొసంగుఁ దిరుమలఁ రాయమణికి.

కథాసంగ్రహములోఁ గర్తృపదము సిరి యని చెప్పటచేత సీతాదేవియందు లక్ష్మీత్యాగోహము
 జేసి యర్థద్రవ్యము గలుగఁ జెప్పినాఁడు.

ఎట్లనఁగా, సీతావరమైన యర్థము నకలలోక సమస్తజనులచేత, ఆభినంద్యమిక్కిలి స్తోత్రము
 చేయఁదగిన, కలా=లావణ్యము నెడు, కలాపంబుకొ=భూషణమును, దొరయి=పొందుచున్న,
 నెమ్రాము=చక్కనిముఖమునెడి, చందురునితోడకొ=సోమనితోడఁగూడను, [లక్ష్మీపరమైన యర్థము]
 నకలలోక సమస్తభువనములచేత, ని. లోకస్తు భువనే జనే' యని ఆ. ఆభినంద్యమిక్కిలియు
 గొనియాడఁదగిన, కలా = షోడశకళలయొక్క, కలాపంబుకొ=సమూహమును, ని 'కలాప' భూషణే
 బర్తే తూణీరే సంహతా వసి' యని ఆ. దొరయి=పొందుచున్న, నెమ్రాము తనముఖమునుబోలిన,
 చందురునితోడకొ=సోమనితోడఁగూడను,

సీతాదేవి జనుల కొనియాడికల కునికివట్టగుచు లావణ్యకళల చే నలరారుచు ముచుచదనువున వే
 బ్రతాకించుచున్నదనియు లక్ష్మీదేవి షోడశకళాభిరాముఁడను హృదయాక్షోదకరుఁడునగు చంద్రుని
 బోలిన ముఖము గలదనియు భావము. ఇందుఁ గ్రమముగా లక్ష్మీముఖము మోవి వ్రనములు భుజములు
 నముద్రసంభవములతోఁ బోల్చబడుట గమనింపఁదగినది.

[సీ] బహు=అధికములైన, దివ్యఫల=కల్పవృక్షములయొక్క, పరిపాకసౌభాగ్యంబుకొ=పరిపక్వ
 సౌష్ఠవమును, అనఁగా మాధుర్యమును, 'దివి భవాని' దివ్యాని' యని వృత్తి. 'దిగాదిభ్యో య'
 త్తవి యత్పృత్యయము నెరఱు=ప్రకటించుచున్న, కెమ్రాని=ఎఱ్ఱని పెదవియనెడి, మానికముతోడకొ=
 మాణిక్యముతోడఁగూడను, [ల] బహు=అనేకులైన, దివ్య = దేవతలయొక్క, ఫలపరిపాకసౌభాగ్యం
 బుకొ=వాంఛితార్థసిద్ధియొక్క సుభగత్వమును, నెరఱు=ఘటించుచున్న, కెమ్రాని. తనయగుణాధరమును
 బోలిన, మానికముతోడకొ = చింతామణిరత్నముతోడఁగూడను,

సీతాదేవి వేల్పువ్రాకుల ఫలరుచుల కీడుజోడగు పెదవియనుకెంపుతో నలరారుచున్నదనియు
 లక్ష్మీదేవి దేవతలకుఁ గామితము లొనఁగుచుఁ బ్రజ్వరిల్లు చింతామణిని బోలినమోలితో నలరారుచున్న
 దనియు భావము. మోవి యనక కెమ్రావియనుటచేఁ బెదవి యెఱ్ఱగానున్నదనియు నందుచే నజీవకాంతి
 గల చింతారత్నమును గంజాయయందుఁ బోలియున్నదనియుఁ చెలియనగును.

[సీ] నవ = శ్రీతయైన, వయస్క్రి = యౌవనలక్ష్మికి, నిధానంబులై తగు=నివాసములై యొప్పు
 చున్న, ఉరోభవ = కుచము లనెడు, సుధాతూర్ణకుంభములతోడకొ = అమృతతూర్ణకలశములతోడఁ
 గూడను, [ల] నవవయస్క్రి=అభినవయౌవన మనెడు భవమునకు, నిధానంబులై తగు=నివాసస్థాన
 ములై యొప్పుచున్న, ఉరోభవ=కుచములనుబోలిన, సుధాతూర్ణకుంభములతోడకొ = అమృతతూర్ణ
 కలశములతోడఁగూడను, అమృతపానము జేసినవా రెల్లప్పుడును యౌవనము గలవారై యుండు రని
 భావము.

సీతాదేవి వయసు వెంపుఁ గెల్పు నిబ్బరంపుటఁబుగుబ్బలనెడి యమృతమంభములతో నొప్పు చున్నదనియు లక్ష్మీదేవి యెలజవ్వనమును ధనమునకు గని యనఁదగి యమృతపూర్ణమంభములతో జతయగు కుచములతోఁ దనరుచున్నదనియు భావము. తీరసముద్రము దఱచినపుడు జనించిన సుధాభాండ మొకటియై యుండ నిట బహుశ్వమునకుఁ గారణము చిహార్యము.

[సీ] అష్టాన=వాడసి, సుమమాలికా = పూవుదండలయొక్క, ఆభిరూప్యము = చక్కదనమును, అభిరూపము=చక్కనిది. అభిరూపముయొక్కభావ మాభిరూప్యము. ని. 'ప్రాప్తరూపగురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయోః' అని అ. తాల్పు=వహించుచున్న, లలిత=ఓప్పుచున్నట్టి, భుజ=బాహువులనెడి, కల్పలతలతోడఁ = కల్పవృక్షపుదండలతోఁగూడను, [ల] అష్టాన = ఎప్పుటికిని వాడకుండునట్టి, సుమమాలికా=పుష్పసమూహములయొక్క, ఆభిరూప్యముఁదాల్పు = సౌందర్యమును వహించుచున్న, లలితఁనుందరములైన, భుజ = తనబాహువులనుబోలిన, కల్పలతలతోడఁ = కల్పవృక్షపుదండలతోఁగూడను, అడరి = ఓప్పి,

సీతాదేవి వాడిపోవని పూవుదండల పొంకముగల భుజములను కల్పలతికలతో నలరారుచున్నదనియు లక్ష్మీదేవి యెన్నటికి వాడిపోవనిపూవులతో నిండురుచున్న కల్పలతలకు సాటియగు భుజములతో నొప్పుచున్నదనియు భావము. కల్పలతాప్రసవములు మాననసరోవర కమలములు వాడిపోవనుట ప్రసిద్ధము. అటులె వేల్పుగరిత యగుకతన లక్ష్మీనైతము సదా యావనలక్ష్మితో నలరు ననుట యూహ్యము.

[సీ] జనక=జనకమహారాజునెడి, ఆభీనీమక=సముద్రప్రదేశమందు, రామాభిధానహరికి = రాముఁడనుపేరుగల విష్ణుమూర్తికి, అహీన = అధికసారసమేతమయిన, లేక, సర్పములకుఁ బ్రభువగు శేషరూపమయిన, అహీనాం సర్పాణాం, ఇనః, ప్రభుః, అహీభః, శేషః, వాసుకిశ్చ' అని సమాసము. ని. 'ఇన స్సూర్యే ప్రభౌ' అని అ. గుణ = నారిచేత, గుణ మనఁగా నారియుఁ ద్రాడును, ని. 'గుణ స్త్యావృత్తిశబ్దాదిశ్చైన్ద్రియాముఖ్యతస్తుభు' అని వై జయంతి. ప్రాత=హూర్పంబైన, హరశరాసగిరి యనెడుపదమునకు నర్థద్వయము. హరశరాస=శివధనుస్సనెడు, గిరి = మందరగిరియొక్క యని కానీ, హరశరాసగిరియని యేకపదముచేసి హరశరాసరూపమేరుగిరి యనెడు హరశరాసగిరియొక్క యని క్లిష్టరూపముచేసిగానీ చెప్పవచ్చును. హరశరాసగిరి యనఁగా మందరగిరి యనుటకు వృత్త్యుత్తియెట్టులనఁగా, హరశర మనఁగా, శివునకు బాహుమయిన విష్ణువు. తూర్తరూపముచేత నవతరించునపు డానీయందు నిలిచియున్నగిరికాఁగా, హరశరాసగిరి, దానియొక్క, మధనయత్నమునక = చలికెడుపూసకయందు, తోఁచు=సంప్రాప్తమయిన, సిరి=సీతయనెడులక్ష్మి, [ల] జనకాభీనీమక = జన్మస్థానమయిన తీరసముద్రగర్భమునందు, రామాభిధానహరికి = మనోహరములైన నామములగల విష్ణుమూర్తికి, అహీన=సర్పరాజైన వాసుకి యనెడు, గుణ=కవ్వపుఁద్రాటిచేత, ప్రాత=హూర్పంబైన, హరశరాసగిరి=మందరగిరివలన నయిన, మధనయత్నమునక = త్రచ్చుటచేత, తోఁచు=ఆవిర్భవించిన, సిరి = లక్ష్మి, లక్ష్మీస్వరూపురాలయినట్టి సీతాదేవి,

సీత రాముఁడను విష్ణునకు హరశరాసనభంగవళమున లభించెననియు లక్ష్మీదేవి వాసుకిని గవ్వపుఁద్రాఁడుగఁ జేసి మందరగిరిచే నముద్రము మధింపఁగా జనించె ననియు భావము. లక్ష్మీ సముద్రజాత

యగుటచే జుండునికీ దన మోమునకు జింతామణికీ సనమోనికి అమృతకుంభములను సనకుంభములకు గల్పలతలకు దనభుజములకు బోల్చి గడింపఁ గల్గెను.

తిరుమలరాయమణికి = తిరుమలరాయశ్రేష్ఠునికి, అశేష రాజ్యములు = సమస్తరాజ్యములను, ఓనంగు = ఇచ్చుఁగాత మని యాశీర్వచనము.

లక్ష్మీదేవిముఖము చంద్రుని బోలియుండుటచే నిఖిలభువన సంతోషకరమనియు మోని చింతామణిని బోలియుండుటచే వరప్రదానమునకు దగినది యనియు స్తనములు అమృతకుంభముల బోలియుండుటచే జిరంజీవత్వముఁ గృపనీయ సమర్థురాలనియు భుజములు కల్పలతకల బోలియుండుటచే నభీష్టసంపదల నొసంగ సమర్థురాలనియు గ్రాహ్యము. ఇట్టియమానుష లేజోవిధిప సమృద్ధురాలగుటచే తిరుమలరాయనికి సమస్తసామ్రాజ్యము లొసంగుఁగాక యని కవియాశయము.

పూలతోనున్న కల్పలతకలకు భుజములకు బోలిక చెప్పటవలనఁ దీగకు భుజములకును బూవులకును హస్తములకును బోలిక యని తెలియనగును.

పద్యాంత చరణాంత పదాంత నకారలోపమునకుఁ గారిక శ్లో. 'వాక్యవసానగన్యస్యా స్థి' పి న స్రాయశ్చైత్ర హి' యని యధర్వణాచార్యులు. వాక్య మనఁగా నిచట పదంబు, సీసాదుల యందు వాక్యంబు ప్రతిపాదంబును, పృథ్వాదులయందుఁ బూర్వార్థమును నుత్తరార్థంబు ననువాక్య ద్వయంబునుగాఁ దెలియనది. ఈపద్యమున శ్లేష సంకీర్ణదూషకము. సీసలక్షణము.

'అనిమిషపతి పట్కముపై, నినయగ మగు సంఘి' దాన నిరుచోట్ట యతుల్
సనునది నాల్గుదుగులఁ బైకొన నొకగీతియు నమర్చికొని సీస మగున్.'

మ. సకలామోదకతాశవృత్తగతులఁ • సంగీతసాహిత్యనా
మకవిద్యాయుగళంబు పల్కుఁజెలికిం • బాలిండ్లజోడై సిరల్
ప్రకటింపఁ నఖరేఖలందు నలఘు • ప్రస్తారము లేనయున
ర్వకలాకాంతుఁడు ప్రోముఁ దిర్చలమహా • రాయక్షమావల్లభున్.

ఈపద్యమునఁ గుచపరంబుగను విద్యాపరంబుగను సర్వద్వయము గలుగఁ జెప్పినాఁడు. ఎట్లనఁగా [కుచపరమయిన యర్థము], సకలామోదక=సర్వానందకరమయిన, తాశవృత్తగతులఁ=తాశఫలపర్తి లత్వముచేత [విద్యాపరమయినయర్థము], సకల=కలాసహితలకు, అనఁగా విద్వాంసులకు, ఆమోదక= అనందకరమయిన, తాశ=ధ్రువాది తాశమార్దవములచేతను, వృత్తగతులఁ=శాస్త్రాలాదివృత్తరీతుల చేతను, నూ. 'అన్యస్యా' క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' యను నన్నయభట్టియసూత్రముచేతఁ దృతీయకు ద్వితీయా విభక్తి, సంగీత సాహిత్యములకుఁ గ్రమాలంకారము. సంగీత = సంగీతమును, సాహిత్య = సాహితీ యు ననెడి, విద్యాయుగళంబు = విద్యాద్వయము, పల్కుఁజెలికిం=సరస్వతీదేవికి, పాలిండ్లజోడై= స్తనద్వంద్వమయి, శ్లో. 'సన్లీత మపి సాహిత్యం సరస్వత్యా స్తనద్వయమ్, ఏక మాపాతమధుర మన్య దాలోచనామృతమ్' ప్రమాణము. సిరులు=కాంతిసంపదలను, ప్రకటింపఁ=ప్రకాశింపఁజేయుచు నుండఁగా, అందుఁ=ఆ స్తనయుగళమందును, విద్యాయుగళమందును [కు] సఖరేఖలు=సఖత్వము లను, అలఘు=అధికమయిన, ప్రస్తారములు గలవానిఁగా, చేయు=ఓనర్చునట్టి, లేక, అలఘు వనఁగా నుండు; అది బాలచంద్రాకృతిగా వ్రాయఁబడుచున్నది. కమల బాలచంద్ర సదృశాంకములు గల

వానిఁగా జేయుచున్నట్టి, [వి] నఖరేఖలు=అంగుళిరేఖలను, అనఁగా వ్రేల వ్రాయు వ్రాతలను, అలఘు ప్రస్తారములు=గురు ప్రస్తారములు గలవానిఁగా, చేయు=జనర్పనట్టి, 'అలఘూనామివ ప్రస్తారో యాఖిః' అని విగ్రహము. 'లోవంక వ్రాయ గురువగు, నేవంకయు లేక యున్న నెనఁగును లఘువై' యని లక్షణము. నఖశబ్దముచేతఁ దదాశ్రయమయిన యంగుళి లక్షిత మగుచున్నది. రేఖ యనఁగా లేఖ, రలల కథేదము. శ్లో. 'రలయో ర్లడయో స్తద్వల్లభయో శ్వసయో రపి, వబయో ర్మణయో క్వాస్తే సవిసర్గావిసర్గయోః, సబిష్టకాబిష్టకయో స్సాస్యి దభేదేన కల్పన' మ్మని భోజరాజు సకలచ్ఛం దములకును మొదట సర్వగురువృత్తము పుట్టుచున్నది గనుక గురుప్రస్తారమును జెప్పినాఁడు. నఖరేఖ లన్నచోట, 'తస్యాః ప్రథమా చ జడపదానాం స్యా' తనెడు నన్నయభట్టియనూత్రముచేత ద్వితీ యకుఁ బ్రథమ. అలఘుప్రస్తారము లన్నచో స్త్రీలింగవిశేషణ మయినను, 'ఉభయవిధమమకా తీనా' మనెడు సూత్రముచేత నపుంసకలింగము. సర్వ=సమస్తములైన, కలా=విద్యలచేత, కాంతుఁడు= ఒప్పుచున్నవాఁడు, లేక, సర్వకలా=సరస్వతీదేవికి, కాంతుఁడు=పెనిమిటియయిన చతుర్దు ఖుఁడు,

సరస్వతీ స్తనద్వయములలోఁ దొలుతదానిని సంగీతముగను రెండవదానిని సాహిత్యముగను నిరూ పించి రెంటికి ననుకూలములగు ప్రస్తారములు వర్తించుట కడుసరముగనున్నది. అలఘుప్రస్తారము లనుట వలన స్తనములు తాళభంగాభిమానము లగుటవలనను బ్రహ్మదేవుఁడు సర్వకలాకాంతుఁడగుటవలనఁ గలల గ్రహించి (కళాకాంతరూపములగు) చంద్రరూపములగు సఖాకములను (అర్థచంద్రాకారములగు) గురురేఖలను పాలిండ్లజోడువై జిత్రించె ననుట స్వార్థస్యము. సంగీతమునకు సర్వప్రస్తారము భందము లకు భందఃప్రస్తారములు సుప్రసిద్ధములు.

సంగీత సాహిత్యములగు స్తనములపైన అఘుప్రస్తారములు గావించఁదగినవాఁడు సర్వకలాకాంతుఁడై గావున బ్రహ్మకు సర్వకలాకాంతుఁడనుటలో సరసము గలదు.

సరస్వతీ స్తనములలో నొకటియగుసాహిత్యము ఆలోచనావృత్త మగుటవలనను వేటొకటియగు సంగీతము ఆపాతరమృ మగుటవలనను సంగీతసాహిత్యములు సకలామోహము లని గ్రాహ్యము.

తిర్థలమహారాయక్షమావల్లభుఁ=తిరుమలమహారాయభూపతిని, ప్రోచుఁ=రక్షించుఁగాత మని యాశీర్వచనము.

తాత్పర్యము. సమస్తజనులకు సంతోషములై యొప్పారుచుఁ దాటిపండువలె వట్టువగాఁ బట్టువుగా (తాళవృత్తరూపమగు సంగీతసాహిత్యాకారముతో) నున్న సరస్వతీదేవి గుబ్బిలపై (నలఘు ప్రస్తారరూపములగు) గోటిగంటలు నెలకొల్పుచున్న సమస్తకళాధీశ్వరుఁడగు బ్రహ్మదేవుఁడు కృతికర్తకు సమగ్రాయురారోగ్యములఁ బ్రసాదించుఁగాత.

ఇక్కడ పల్కు జెలికిం బాలిండ్లజోడై యన్నచోట, పల్కు జెలికి ననెడునకారాంత పదమువై నున్నపకారము బకార మయినది, పదాంతనకారము బిందు వైనది. ఇందులకు లక్షణము.—

క: 'నాంతము లయినపదంబుల, పాంతం వై నున్న శబ్దముల కచటతపలే'

దొంతి గజడపబలగు న; య్యంత నకారంబు నున్న యభినవపదండ్ల.'

బాపల బిందువు గదిసి యున్నందున బకారము రెండవచరణము మొదలనున్న మకారమునకు విశ్రమాక్షరమయినది. ఇది బిందుయతి యనిపించుకొనును. ఇందుకు, ఆప్య.

౪. 'మని బూని నిలదుఁ దమతమ, యరునాసికములకు బిందుయతు లన వేమకన్'
గనుపట్టు నాల్గులిపులను, బెనుసున్నలు డాసి తమకుఁ బిఱుదఁ గదియుచోన్.'

అని లక్షణము.

మ. రమణీయాక్షసరాశ్రుతిం బొలుచువృత్తేణి వీణానులా
పముచేతం గరగించి యందు నిజబింబం బొప్పు నచ్చామృత
త్వము నాత్మప్రతిపాదకత్వముచు దృఢస్వర్ణాలీయం దెల్లఁ బూ
ర్ణము గావించినవాణి తిర్తలమహారాయోక్తి బొల్పుం గృపన్.

4

ఈపద్యమునందుఁ గవి బ్రహ్మకత్వము బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వమును భంగ్యంతరమున వర్ణ
పంక్తికి నధ్యవసించినాఁడు. —

రమణీయం = సుందరమయిన, అక్షసర = స్ఫటికాక్షమాలికయొక్క, ఆకృతి = ఆకారముచేత,
పొలుచు = ప్రకాశించుచున్న, వర్ణశ్రేణి = అక్షరపంక్తిని, వీణా = వల్లకియొక్క, అనులాపముచేత =
పలుకుఁబడిచే, కరగించి = నీరుపేసి, అందు = కరగి నీరైన యాయక్షరపంక్తియందు, నిజ = తన
యొక్క, బింబంబు = నీడ, ఒప్ప = కనుపడుచుండఁగా, అచ్చ = స్వచ్ఛమైన, అమృతత్వమును = బ్రహ్మ
స్వరూపము నని యర్థము. నిర్మలాదకమాట నని భావము. ఆత్మప్రతిపాదకత్వమును, బ్రహ్మప్రతిపాద
కత్వము నని యర్థము, బింబాపాదకత్వముననిభావము, కరగించి యందు నిజబింబం బొప్పు నన్నిదియే
యధ్యవసించినాఁడు. క్రమాలంకారము. తద్వర్ణాలీయం దెల్ల = ఆవర్ణశ్రేణియందంతట, పూర్ణము
గావించిన = నిండింపఁజేసిన, వాణి = సరస్వతీదేవి, తిర్తలమహారాయ = తిరుమలదేవరాయనియొక్క,
ఉక్తి = వాక్కునందు, కృపన్ = దయచేత, పొల్పున్ = వర్తించుఁగాత మని యాశీర్వచనము.

భావయందలి వర్ణములు స్ఫటికమాలికవలె వర్తలాకారముగ నున్న వనియు సరస్వతీ వీణాగాన
వళమున వర్ణరూపముగనున్న యక్షమాలిక గరగి నీరయ్యె ననియుఁ బిదప నిర్మలామృతత్వము నాత్మ
ప్రతిపాదకత్వము నా రసమునందుఁ బూర్ణముగ నింది అచ్చామృతత్వము శుద్ధబ్రహ్మముగను ఆత్మ
ప్రతిపాదకత్వము బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వముగను నధ్యవసించిన బ్రాహ్మి యీపద్యమునఁ బేర్కొనఁబడు
టచే అలం. రూపకాలికయోక్తి.

తాత్పర్యము. అక్షసరాకారముగనున్న యక్షరపంక్తిని వీణాగానవళమునఁ గరగించి యారస
మునందుఁ దననీడ ప్రతిబింబింప నావర్ణశ్రేణియందు అచ్చామృతత్వము ఆత్మప్రతిపాదకత్వము
నిండాదకేయు వాగ్రూపయగు సరస్వతీదేవి కృతికర్తయగు తిరుమలరాయని వాక్కులలో
నిల్వఁగాక.

తిర్తల యన్నచోట సమాసము సేయఁనపుడు, తిరు అను శబ్దమున రేఫముమీఁది ఉకారము
లోపము చేసి తిర్తల యని చెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము. గీ. కాంత చన్ద్రవ చమగవ కాశ్చై టుపులు,
'కారుమెఱుపులు' అని యుచ్చకపీయమున. తిర్తలమహారాయోక్తి అనుచోట, వ. 'ఇతరత చ
ద్వితీయా' అనెడు శాస్త్రముచేత సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ వచ్చినది.

తా. అనుందాకిని మాళిఁ బూని నను సార్థాంగీకృతం జేసి తా

నొ మేల్తే లని యార్య యల్లఁ బ్రణతుం • దై తత్పదాంభోజయో

గామర్షంబున గంగయు న్నారయుఁ జూడఁబోగసమ్యక్క్రియా
సామర్థ్యంబున వేడుశంభుఁడు కృతిస్వామిం గృహం బ్రోవుతన్.

5

మందాకిని యనఁగా, 'మన్దం అకలి వృద్ధత్వ కృతాన్త తైథిలేన కటిలం గచ్ఛతీతి మన్దాకినీ' అను వ్యుత్పత్తిచేత, ని. 'పృష్ఠి వర్షాతు మన్దాకినీ' అను నిఘంటువుచేతను, అఱువదినంపత్సరములు చెల్లిన ముసలిదానికిని, ని. 'మన్దాకినీ వియదగ్గ' అను నమరనిఘంటువుచేత ఆకాశగంగకును నభిధానము గనుక, అమందాకిని మాశిఁబూని=అముసలిదాని నెత్తి నెక్కించుకొని, ఆర్యయనఁగా, ('అరణీయః పిలాసిభి రభిగమ్యే త్యార్యా') అను వ్యుత్పత్తిచేతను, (ని. 'ఆర్యా యాడశవత్సరా' అను నిఘంటువుచేతను) బదియాఱు సంవత్సరముల వయసుగల జవ్వనికిని, (ని. 'ఆర్యా దాక్షయణీవైవ' అను నమరనిఘంటువుచేతఁ) బార్వతికిని లేన గనుక, నను నర్థాంగీకృతం జేసితి, బదియాఱేండ్ల వయసుగల భార్యనయిన నన్ను నర్థాంగీకారము చేయఁబడినదానిఁగా జేసితివి, ఔనా మేల్లెలని, యార్య యల్ల = అవునవును బాగుబాగుని పార్వతీదేవి యలుక పహింపఁగా నని యర్థము. శివునకు నాకాశగంగ జటాజూటవాసిని యనియును, పార్వతీదేవి యర్థదేవముగాఁ జేయఁబడిన దనియును భావము.

ముదుసలిదగు మందాకినిని నెత్తి నెక్కించుకొని బదియాఱుసంవత్సరముల జవ్వనినగు నన్ను నగము పాటించుట తగ దని పార్వతి విచారమునొంద, ప్రణతుండై =నమస్కరించినవాడై, తల్ =నవతియైన యా పార్వతియొక్క, పదాంభోజ యోగ=పాదములు సోఁకుటవలననైన, అమర్షంబునకొపముచేత, గంగయు న్నొఱయిం =జటాజూటమందలి గంగయును మొఱవెట్టఁగా నని యర్థము. శివుఁడు శిరస్సు వంచి పార్వతీదేవిపాదములకు నమస్కరింపఁగాఁ దలచుండు గంగ కదలఁబాటి ధ్వని చేసిన దని భావము. చూడా+అభోగ=జటాపటలముయొక్క, సమ్యక్క్రియా, అనఁగా (దలవంచి నవ్వుడు క్రిందికి జాఱిన గంగవలన జెడరఁగాఁ దిరుగఁ దానిం) జక్కపఱుచుకొనుట, దానియందలి, సామర్థ్యంబునకొనేర్పుచేత, అనఁగా జక్కపఱుచుకొనుట యనెడు వ్యాజముచేత ననుట, వేడు=గంగ నోదార్పుటకై ప్రార్థించునట్టి, శంభుఁడు=శివుఁడు, కృతిస్వామి=కృతిపతియైన తిరుమలదేవరాయని, కృపక =దయచేత, ప్రోవుతన్=రక్షించుఁగాత మని యాశీర్వచనము.

ఇక్కడ హరుని దక్షిణనాయకునిగా వర్ణించినాఁడు. పలంపురియందు సమానుఁడుగా నుండు వాఁడు దక్షిణనాయకుఁడు. 'తుల్యోన్నేకత్ర దక్షిణః' అని లక్షణము.

ప్రణతుఁ డయ్యె ననుటచే బూర్ణముగ శివుఁడు తలవంచె ననియు నందువలననే పదాంభోజ యోగము సంభవించి గంగ మొరసెననియు గ్రాహ్యము. జడలలోఁ బదిలపఱుపఁబడినను అపమానము నహింపలేక మొరయటచే నిరువురకు సవతికలహము గాటముగఁ గలదనియు శివుఁడు నేర్పుతోఁ బరిహరించె నని భావము.

తాత్పర్యము. శివుఁడు (ముదుసలికత్తెయగు) మందాకినిని నెత్తి నెక్కించుకొని (పదునాఱేండ్ల ప్రాయముగల యార్యయగు) తనను నర్థాంగీకృతను గావించుటచే బార్వతి కినుక నొండు. పార్వతికొపముఁ బోగొట్టనెంచి శంకరుఁడు పాదానతుఁడు కాఁగా నాయవమానమునకు నోర్వక మందాకిని ప్రవాహధ్వనిమిషచే ననివ్వుముఁ జెలిపెను. నేర్పరియగు శివుఁడు చెక్కుచేదరెన జడల వను—2

సవరించుకొనునెవమున గంగ నోదార్చెను. అట్టి శంకరుడు కృతిభర్తృ ముగళములను బ్రసాదించు గాత.

సీ. ఘనఘనాఘనలక్ష్మీ + నెనయుకొ ప్పిరుగడ నిరుగడఁ దరుణాబ్జకృతవతంస
మురుచిత్ర కాగ్ని శిఖోన్మేష మిరువంక నిరువంకఁ గుండలిస్ఫురితకన్ద
ముడివోనిమిస్కు లీనెడుచేరు లిరుదెస నిరుదెసఁ గమలబంధురకరఁగు
నెఱి వించుచిలుతవఁన్నియచేల మిరుమేన నిరుమేన రతిమనోహరవిభూతి
తే. యమర సన్యోన్యవేషభేదాసహిష్ణు, భావవిభవంబుఁ దెలుపుచుఁబరమమైత్రి
మగనిసామేనలిదినయగతసూజ, ప్రధనజయ మిచ్చు దిరుమలఁరాయమణికి.

ఈపద్యమందు నాలుగు పాదములయందు నర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము చేసి శివ పార్వతుల కొకవేషమునే కవి ప్రతిపాదించినాడు. ఎట్లన్నను,

ఇరుగడకొ = రెండువైపులను, ఘనఘనాఘనలక్ష్మీ నెనయుకొప్ప, అనఁగా, శివునివైపున, ఘన = అధికమైన, ఘనాఘన = వర్షించుచున్న మేఘముయొక్క, లక్ష్మీ = సుందరు, ఎనయు = పొందుచున్న, కొప్ప = కేశబంధము (అకాశము), శివుడు వ్యోమకేశుఁ డాట ప్రసిద్ధము, (ని. 'శక్ర ఘాతుక మత్తేభ వర్షకాద్ధా ఘనాఘనాః' అని అ.) పార్వతివైపున, అధికమైన వర్షాకాలపు మేఘపుకొంటి వంటికొంటిని బొందుచున్నకొప్పను, అబ్జశబ్దము చంద్రకమలములయందు వర్షించుచున్నది. (ని. 'అబ్జో ధన్వంతరా చంద్రే' నిచుళే శక్తవర్షయోః' అని వి.) ఇరుగడకొ = రెండువైపులను, తరుణాబ్జ = బాలచంద్రునిచేత, కృత = చేయఁబడిన, వతంసము = శిరోభూషణమును, అవ యను నువసర్గ మొదటి యకారమునకు విశ్వుముచేత లోపము గలదు గనుక, అవతంసము, వతంసము అని రెండువిధ ములు గలదు. ఇందుకు, ఙ్గో. 'వప్తివాగురిరల్లోపమవాప్యో రువసర్గయో' అని ప్రమాణము. పార్వతి వైపున, నూతనకమలముచే జేయఁబడినశిరోభూషణమును, నీలమేఘమువంటి నల్లనిపెన్నెలులతోడను కర్ణావతంసితమగు కమలముతోడను బార్వతియు, మిచ్చునీకతోడను శిరోభూషణముగు బాల చంద్రరేఖతోడను శివుడును నుండి రని భావము.

ఇరువంకకొ = ఉభయపార్శ్వములయందును, ఉరుచిత్రకాగ్నిశిఖోన్మేషము, అనఁగా భవుని పార్శ్వమందు, ఉరుచిత్రక = అధికాశ్చర్యకరమైన, అగ్నిశిఖా = పాలగోత్రాన్నిబ్వాలయొక్క, ఉన్మేష ము = వికాసమును, పార్వతీదేవిపార్శ్వమందు, ఉరు = అధికమైన, చిత్రక = తిలకరూపమైన, అగ్ని శిఖా = కుంకుమయొక్క, ఉన్మేషము = వికాసమును, (ని. 'చిత్రం స్యా దద్భుతా లేఖ్య తిలకేషు') (ని. 'కుంకుమేఽగ్నిశిఖం మతమ్' అని వి.) ఇరువంకకొ = రెండుప్రక్కలను, కుండలిస్ఫురితకర్ణము, అనఁగా, శివునివైపున, కుండలి = వాసుకిచేత, స్ఫురిత = ప్రకాశించుచున్న, కర్ణము = చెవియును, పార్వతి వైపున, రత్నకుండలము గలదై ప్రకాశించుచున్నచెవియును, కుంకుమతిలకముతోడను గుండలాలం కృతవర్ణములతోడను బార్వతియు, బ్వాల్పరూపమగు నొసలికంటితోడను గుండలముగాఁ జేయఁబడిన పర్వముతోడను శంకరుడు నుండి రని భావము.

మిశుకులనఁగా, చలుకులును గాంతులును, ఇరుదెసకొ = రెండుదిక్కులయందును, ఉడివోని మిస్కులు = ఉప్పునిదిక్కునఁజేడిగొనివలంకులు, అనఁగా వేదములు, వాసిని, ఈనెడు = పుట్టించుబ్రహ్మములు

ములు, పేరులు=హారములు, అనగా బ్రహ్మకపాలమాలిక లనుట, పార్వతిదిక్కున, ఉడిగిపోని కాంతులఁ బుట్టించునవి రత్నములుగనుక ఇక్కడ నుడిగి యను పదముందలి కొనయక్షరము లుత్తమైనది, కమలమనఁగాలేడియును, పద్మమును, (ని. 'స్యాత్పురక్షేపి కమలః' అని అ.) ఇరుఁదెనక = చెండుదిక్కులను, కమలబంధురకగంబు, అనగా శివునిదిక్కున; కమల=లేడిచేత, బంధుర=సుందరమైన, కరంబు = హస్తమును, పార్వతిదిక్కున, పద్మముచే సుందర మైనహస్తమును, రత్నహారముల తోడను, కమలాలంకృతహస్తములతోడను బార్వతియు, బ్రహ్మకపాలమాలికలతోడను లేడితోఁ గూడిన హస్తములతోడను శివుఁడు నుండి రసి భావము.

ఇరుమేనక = శరీరద్వయమందును, శివునిశరీరమందు, నెఱిమించు = బాగుమీఱు, చిఱుతపన్నియ చలము=మూఁడుపన్నెలు గలిసిన వ్యాఘ్రాజినాంబరమును, పార్వతిశరీరమందు చిత్రవర్ణముగల వస్త్రమును, విభూతి, అనగా భస్మమును, ఐశ్వర్యమును, ని. 'భూతి ర్భస్మని సమ్మది' అని అ.) ఇరుమేనక = శరీరద్వయమందును, రతి మనోహరవిభూతి, శివునిశరీరమందు, రతిమనోహర = మన్మథుని యొక్క, విభూతి=భస్మమును, పార్వతిశరీరమందు, మన్మథైశ్వర్యమును, లేక రతీదేవివలె జక్కనైన శోభ, చిత్రవస్త్రముతోడను, రతీదేవివంటి చెలువముతోడను బార్వతియు, పులితోలుతోడను, మన్మథుని బూడితోడను శంకరుఁడు నుండి రసి భావము.

అమరక = ఒప్పుచుండఁగా, అన్యోన్య = పరస్పరసంబంధమయిన, కేషభేద = భేదిముగల పవమందలి, అసహిష్ణుభావ=సహించని తాత్పర్యముయొక్క, విభవంబు = వైభవమును, తెలుపుచుకొ = తెలియఁ జేయుచును, అనగా దంపతులకిద్దఱకునొక్క కేషమేయండవలె నన్న తాత్పర్యముఁ జాలియఁ జేయుచు ననుట. పరమమైత్రి = ఉత్కృటమయిన స్నేహముచేత, మగనిసామేననిలిచిన = పెనిమిటి యొక్కయర్థశరీరమందుఁ బాదుకొనియున్న, అగతనూజ = పర్వకపుత్రియైన పార్వతి, తిరుమలరాయ మణికి = తిరుమలరాయశ్రేష్ఠునికి, ప్రధనజయ మిచ్చుకొ = యధములయందలిజయము నిచ్చుగాఁక యని యాశీర్వచనము.

ఇరుగడఁ దరుణాజ్ఞకృతపతంసమన్నచోట ఋత్యసంబంధయతి చెప్పినాఁడు. ఇందుకు,
తే. 'సారిదిఁ గాదులఁ గలవట్టునుడుల కెల్ల, ఋత్యమిత్రంబు లగనచ్చు లెనయ నైదు
చెల్లు హయలును స్వరమైత్రఁ జేందునపుడు, వెలయు నివి ఋత్యసంబంధపథు లనంగ.'
అని యప్పకవీయము. ఇరు అనెడిపదములొనిది రేఫగాని శకటరేఫగాదు.

తాత్పర్యము. అన్యోన్యప్రేమాతిరేకపశమున శివరూపమును ధరించి మగనిసామేను నలంకరించిన లాశమాకయగు పార్వతీదేవి తిరుమలదేవరాయలకు సంగ్రామవిజయమును ప్రసాదించుగాత. శివుఁడు సంహారదేవత యగుట శివకుటుంబినియగు పార్వతియు భర్తృభావానుసారముగ విరోధులఁ దెగటార్చి కృతిపతికి సంగ్రామవిజయము ప్రసాదించుగాత మని కవ్యాశయము. శివుఁడు పార్వతియు నభేదస్వభావు లనుటకు 'వాగ్ధాదివ సంపృక్తా' అనుకాళిదాసోక్తి తార్కాణము.

అలంకా—శ్లేషములతోతేజ్వి.

శా.దంతాఘట్టిత రాజతాచల చలఃస్తోరిస్వయంగ్రహముం
 గంతుద్వేషికిః గూర్చి శైలజకుః దంధంగార్ధురాచాంతి న
 త్యంతామోదము మున్నుగా నిడి కుమారాగ్రే సరుం డై పితృ
 స్వాంతంబు ల్వేలయింపఁ జాలు నిభరాఁడ్వత్తుం బ్రశంసిం చెదన్.

7

దంత=దంతమనునంజ్ఞ గలకొమ్మచేత, అఘట్టిత=అంతట గట్టచేయఁబడిన, రాజతాచల = 'మండి
 కొండయందు, చలత్=భయకంపితురా తాచున్న, గౌరీ = పార్వతియొక్క, స్వయంగ్రహమున్=
 'తానే కొనిలించుకొనుటను, కంతుద్వేషికి = మన్యునిరోధిలనశివునకు, గూర్చి = సన్నిహితుండుజేసి,
 శైలజకు=పార్వతికి, తత్=ఆతివశిరోపద్ధినియైన, గంగాధర = గంగాప్రవాహము యొక్క, ఆచాం
 'తిక్=ఆచమనముచేత, అత్యంతామోదమున్=అతిశయ సంతోషమును, మున్నుగానిడి = యందుగాఁ
 గలుగఁజేసి, (ఇక్కడ మున్నుగానిడి యని చెప్పట యేలయనఁగా, స్థిరగర్భధారణ పోషాభ్యాం పితృ
 ర్వాతా గరియనే గర్భధారణపోషణములవలనదండ్రీకంబై దల్లినుధికురాలుగాన నామెను సవరియైన
 శివశిరోగంగను కుండాగ్రముచేత నిశ్చేషముగాఁ బీల్చి తల్లిని ముందుగా సంతోషింపఁజేసినాడనియు
 గజముఖుండు గనుక గజములు ముందుగా నుదకపానముచేసి తరువాత సంతోషముచే నప్రసాదనీయాట
 ప్రసిద్ధమైనందున ముందుగా గంగాప్రవాహజలపానము చేసి పిమ్మట శైలాసమందు వప్రసాద సలిపి
 నాడనియునుభావము.) కుమారాగ్రే సరుండై=కుమారులలో శ్రేష్ఠుడై యని యర్థము. (కుమారస్వామి
 కగ్రజూడనిభావము.) పితృస్వాంతంబు ల్వేలయింపఁజాలు = తల్లిదండ్రులనుసన్నుతగ్లసిల్లఁజేయఁబాలిన,
 ఇభరాఁడ్వత్తున్ = గజముఖుడై నవిఘ్నేశ్వరుని, ప్రశంసిం చెదన్=మిగులస్తోత్రముచేయుచున్నాడను.
 ఇక్కడ పితృశబ్దము తల్లిదండ్రులకుపేరు, (ని.'మాతాపితరా పితరా' అని ఆ.)

ఈ పద్యములో నాలవచరణముమొదట స్వాంతశబ్దమందు స్వశబ్దముమీఁద స్వరమున్నను స్వాంత
 సిద్ధాంతాదికములు నిత్యసమాసములుగనుకను, నిత్యసమాసమందు హల్లునకును హల్లుమీఁద నదికిన
 యచ్చునకును విశ్రమము చెల్లునుగనుకను స్వాంతశబ్దమందలి హల్లుయిన వకారమునకు విశ్రమము
 చెప్పిరాదు. ఇందుకు అక్షణము, అప్యకవీయమున,

గీ. 'ఒక్కనమనమున శబ్దయుగము గూడి, పదము లేర్పాటుగాఁ గానఁబడనిప్రాణ
 సంధులకు నిత్యసమనవక్రాంతులును న, ఖండవిశ్రమములు నన 'రెండుఁ జెల్లు.'

కన్యాకుమారి గౌరీతు ఆనునిఘంటు వాక్యానుసారముగఁ బార్వతిని గౌరియనుటచే నాయమ
 కౌమారావస్థలో నున్నదనియుఁ గాననే కుమారునిచేతకు వెఱచెననియు భావము. కంతుద్వేషియంత
 వానికి పరూపరివ్వంగము సమకూర్చి ననుటచే వినాయకుఁ డగుటనాఘటనధరీణుఁ డనియుఁ గాననే
 స్వయంగ్రహసౌఖ్యము శివనకుఁ జవిచూపెనని స్వారస్యము. గజసహజములగు చేవులు ప్రకృత పద్య
 మున నుత్పేక్షింపఁ బడుటచే వినాయకుఁ డనక కవి గజముఖుడని పేర్కొనుట సాధిప్రాయము.

అలంకార ముల్పేక్ష.

తాత్పర్యము. ఇభవత్తుండు శిరోతో ఘట్టన మాచరించి రజతాచలము గదల్పుటచే వెఱచి
 శంకరుని కొనిలించికొనెను. అంతలో నూఱకుండక తుండమతో శివమాశ్రితలమైన గంగాజలమునంతయుఁ
 బిల్చి, అప్రయత్న పరిరంభణముచేఁ బరమేశ్వరుని, సవరిని బిన్నువుచి పార్వతి నానందపఱచి

పుత్రధర్మము సార్థకము గావించుకొనిన గణాననుడు గృతికర్తకు గార్హస్థ్యములందు విఘ్నముల బోకార్యుగాక.

సీ. తరుణార్కకబళనోద్ధతిః జూప నెవ్వాడు రుచులచే ఫలమోహారుచులచేత
నకలంకరామముఁ ద్రికఁ బూసె నెవ్వాడు శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరుఁ బల్వలంబుగ దాటె నెవ్వాడు జవముచే గుణగణాంబువముచేత
నక్షశిక్షాప్రాధి నలరారె నెవ్వాడు రణముచే నియమధారణముచేత

తే. ధరణి నెవ్వాడు దానవద్విరదదళన
విహృతిఁ దనకేసరికిశోగవృత్తిఁ దెలిపె
నతని మత్కావ్యభవ్యవాగమృతఘటన
మంజులస్వాంతు హనుమంతు మదిఁ దలంతు.

8

ఎవ్వాడు=ఎవ్వడు, రుచులచేత్ = శరీరకాంతులచేతను, ఫలమోహారుచులచేత్ = ఫలమును భ్రాంతివలన బుట్టినస్వహచేతను, (ని. 'అభిషక్లేష్పహాయాంచగభస్తాచరుచిస్త్రియామ్' అని అ.) తరుణార్క = బాలసూర్యునియొక్క, కబళన=మ్రొగుటయందును, తిరస్కరించుటయందును, ఉద్ధతి = ఎగురుపాటును, చూపెత్ = కనుపఱచెనో, హనుమంతుడు రక్తవర్ణుడన్నందుకు సుదాహరణము. 'అరుణకమలవర్ణం ప్రజ్వలత్పావకాక్ష' మిత్యాది హనుమద్వర్ణనము. ఇట నాంజనేయుని శైశవశ్రీదాదికములు, దైవదత్తవరప్రభావాదికములు, అమానుషకార్యనిర్వహణములు సూచితములు.

ఎవ్వాడు, శయముచేత్ = హస్తముచేతను, హృత్కుశేశయముచేత్ = హృదయకమలముచేతను, అకలంక=నిమ్మశంకమయిన, ముద్రికయనగా, ఉంగరమును స్వరూపమును గనుక, రామముద్రిక = రామాంగుళీయకమును, రామస్వరూపమును, పూసెత్ = వహించెనో, అనగా హస్తముచేత సంగరమును హృదయముచేత స్వరూపమును వహించినాఁడని క్రమాలంకారము. (ని. 'పద్మశాఖశృంగపాణి శతపత్రంకుశేశయమ్' అని అ.) ఇట నాంజనేయుని జవహరాక్రమాదికములు స్వామికార్యనిర్వహణశక్తియు ననన్యసామాన్యకార్యఘటనశక్తియు సూచితములు.

ఎవ్వాడు, జవముచేత్ = కేగముచేతను, గుణగణాంబువముచేత్ = గుణసమూహమయొక్క ఋణభావముచేతను, మున్నీరు = సముద్రమును, పల్వలంబుగ దాటెత్ = చవుటిపడియమాత్రముగా దాటెనో, ఇక్కడ గుణగణాంబువముచేత ననియుం జెప్పటవలన సురసను జయించుట మొదలైన యపాయసాధనముల చేతగూడ నని భావము. ఇట జవాతిశయము నసురనిగర్వణబాలిశయము నాంజనేయుని బ్రహ్మచర్యాది నియమపాలనరూపకమగు సుగుణసమృద్ధియు సూచితములు.

ఎవ్వాడు, రణముచేత్ = యుద్ధముచేతను, నియమధారణముచేత్ = బ్రహ్మచర్యాదినియమములయొక్క ధారణముచేతను, అక్షశిక్షాప్రాధి నలరారెత్ = అక్షశబ్దము రావణపుత్రునియందును సింద్రియములయందును పద్మించుచున్నది గనుక, అక్షాసురుని శిక్షాప్రాధిచేతను, ఇంద్రియనిగ్రహమందలి

దలి ప్రాశ్నిమచేతను నొప్పినవా డాయెనో. ఇక్కడ క్రమాలంకారము. అక్షశబ్ద ముగ్ధియ వాచక మయినందులకు, (ని. 'అక్షమిన్ద్రియే' అని. అ.) ఇటు నాంబ నేయని పైరొగ్యాతిశయము బల బాహువీర్యసంగ్రామ నైపుణ్యాదికములు దవ్వనంహరణశక్తియు సూచితములు.

ఎవ్వఁడు, భరణిఁ = భూమియందు, దానవద్విరదు లనగా, 'దానపా ద్విరదా' ఇది దానప ద్విరదా' అని స. 'ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిః' అనెడు పాదినీయసూత్రముచేత, ఉపమితనానము చేయఁగా రాక్షసశ్రేష్ఠులని యర్థము, ఇందుకు, (ని, 'స్మృత్యుత్తరపదేవ్యాఘ్రాపుష్పవ ర్షభ గజ్జంకా, సింహ కాన్దాల నాగాద్యాః పుంసీ శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' అని అ.) దానవద్విరదము లనగా మనవృజ ములును, ఇందుకు ని. 'మదోదానం' అని అ. దానవద్విరద=చైత్యశ్రేష్ఠులనెడు, దానవద్విరద= మదవద్గజములయొక్క, ఇచట దానవత్ + ద్విరద. దానవ + ద్విరద. అను 'రండుపక్షములయందును ద్విరదశబ్దాదిదకారమునకు ద్విత్వమే వ్రాయవలయును. అన చి చ, 'అచకపరస్మయరోద్దేశ్యాస్త్రోనశ్యచి' అని పాఠిని. అచ్చుకంటె బరమైన వాకారేతరహల్లునకు బరమం దచ్చు లేనప్పుడు ద్విత్వము విగ్ల ముగా నగును, దశన=ధేదనమందలి, విపృతిఁ=వివరముచేత, తన 'కేసరికొ'రవృత్తిఁ 'జలిపెక' = తనయొక్క సింహకొ'రవ్యాపారమును గనుపఱచెనో యని యర్థము. 'కేసరి యనెడు వాచరునికి గుమారుఁడనిభావము. అతనిఁ=అట్టిసద్గుణవిశిష్టఁడును, మత్కావ్య=నాచేత రచించఁబడిడు రావ్య మందు, భవ్యవాక్=శుభవాక్కులనెడి, అమృత=అమృతముయొక్క, ఘటన=పొందించుటయందు, మంజుల=మృదువైనట్టి, స్వాంతుఁ=మానసముగలిగినవాఁడునునగు, హనుమంతుఁ=హనుమద్దీప్తుని, మదిఁ దలంతుఁ=మనస్సునందు ధ్యానము చేయుచున్నాను.

రామరాజభూషణుఁడు పవననందన కరుణాప్రాప్తకవితావైభవుఁ డగుటచే నునోహరకనితా సిద్ధికి నిష్పదేవతాస్తలి నిటులఁ గావించెను. అర్థాలంకారము. శ్లేష. శబ్దాలంకారముభేదానుస్థానము.

తా. బాల్యమున భాస్కరుని ఫలమని మ్రొంగఁబోయి యమానుషశక్తిని జాటి, సీతాశ్వేషణము నకు శ్రీరామముద్రికను గైకొని స్వామికార్యనిర్వహణశక్తి ప్రకటించి, సముద్రమును పడియ వలె దాఁటి జవాతిశయము నువ్వక్త మొనరించి, ఆక్షుమారాదిరాక్షసులఁ దునిమి, సంగ్రామనైపుణ్యము ప్రకటించిన రాక్షసదంతాపశములకుఁ గేసరికొ'రమగు (సింగపుఁబిల్లియగు 'కేసరిపుత్రుఁడగు) నాంబ నేయనకుఁ గవి మధురకవితార్థియై నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సీ. భువిఁ గవితాకన్యఁ • బుట్టించె నెవ్వఁడు బడినాగవము లెల్లఁనడవె నెవ్వఁ డేను నీ వసుమాటఁలేనయించె నెవ్వఁడు కోమలపదలీలఁ • గూర్చె నెవ్వఁ డవఘటులాకోటి • నలరించె నెవ్వఁడు నిఖిలగుణంబులు • నేర్చె నెవ్వఁ డినకరసంప్రాప్తి • నెఱగించె నెవ్వఁడు రహి నించె నర్థగౌరవము నెవ్వఁ

తే. డట్టి వాడీగురుత్వమహాత్మ్యఖనుల
ఘనులఁ బ్రాచేతన వ్యాస • కాళిదాస
దండి భవభూతి మాఘసత్కవి మయూర
భాగవుల భారవుల నాత్మఁ • బ్రస్తుతింతు.

‘ఈపద్యమందు వాల్మీకి మొదలుగాగల సంస్కృతమహాపులకు గవితయనెడు కన్యకకు జననాద్యవస్థాసంపాదకులనుగా నేర్పఱచి యర్థద్యయమునకు నభేదాధ్యవసాయము చేసి చెప్పినాడు.

ఎట్లన్నను, ఎవ్వఁడు=ఎవ్వఁడు, భువిక్ = భూమియందు, కవితాకన్యక్ = కవితయనెడు కన్యకను, పుట్టింపెక్=జనింపఁజేసెనో, అనఁగా వాల్మీకి యిది తెలియవలెను. వాల్మీకియే కవితాకన్యకు బుట్టించె ననుటకు,

శ్లో. ‘ఆదికపి చతురాస్యా కమలజ వల్లీకణౌ పంచే
లోకశ్లోక విధాత్రో ర్యయోర్భిదాలేశమాప్రేణః’

భువియనెడుపదము ప్రథమాంతమైన తదృపము. ఇందుకు శబ్దానుశాసనసూత్రము ‘భూదివోస్తు జౌయత్తత్’ భూ దివ్ శబ్దములకు సంస్కృతసప్తమ్యైకవచనముందుగల భువి, దివి అనురూపము లాంధ్రమందుఁ బ్రతిపదికముగా నుండునని సూత్రార్థము. బడెక్=వెంబడిగా, ఎవ్వఁడు, ఆగమము లెల్ల నడిపెక్=వేదముల నెల్ల విభజించి ప్రవర్తింపఁజేసెనో, అని కవితాపరమైన యర్థము. అనఁగా వ్యాసులని తెలియవలయు.

శ్లో. ‘నమ స్సర్వవిదే తస్మై వ్యాసాయ కవివేదసే
చక్రే పుణ్యం సరస్వత్యా యౌ వర్ష మివ భారతమ్.’

అనుశ్లోకమువలన వ్యాసుఁడు కవితాకాంతకు దేశికుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. ఆగమోక్తధర్మముల జరిగించెనో యని కన్యాపరమైన యర్థాంతరము.

ఎవ్వఁడు, ఏనుసేవనుమాటలు = ‘త్వమేవాహం నసూతయః’ అని కాళిదాసునిఁగూర్చి సరస్వతీ దేవి చెప్పెను గనుక సరస్వతియైన నేనే నీవనుమాటలను, ఎనయించెక్ = వ్యాపించఁజేసెనోయని యర్థము. నేను నీవనునది మొదలుగాగల మాటలకు బాల్యమందునేర్పినాఁ డని యర్థాంతరము. ఎవ్వఁడు, కోమల=లలితమైన, పదలీలక్ = శబ్దవిలాసమును, కూర్చెక్ = ఘటింపఁజేసెనోయని యర్థము. శ్లో. ‘దృఙ్గినః పదలాలిత్య’ మన్నాఁడు గనుక దండియని తెలియవలయు. కోమల = మృదువైన, పదలీలక్ = పాదక్రియను, అనఁగా నడుగులు పెట్టినడుచుటను, కూర్చెక్ = ఘటింపఁజేసెనోయని యర్థాంతరము. (ని. ‘లిలావిలాసక్రియయోః’ అని అ.)

ఎవ్వఁడు, అనఘు=పవిత్రమైన, తులా=త్రాసుయొక్క, కోటిక్=ఒకప్రదేశమందు, అలరించెక్ = కవితారూప సరస్వతి నొప్పనట్లు చేసెనో యని యర్థము. శ్లో. ‘అహో మే సౌభాగ్యం మమచ భవభూతేశ్వ ఫణితిం తులాయా మారోఽప్య ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘుమని, గిరాంచేపి సద్యశ్శ్రుతికలిత కల్పారకలికా కళాయామాధుర్యం షీపతి పరిపూర్వై భగవతీ’ అన్నాఁడు గావునఁ గవితారూప సరస్వతిని దులయందుఁ దూచినవాఁడు భవభూతియని గ్రహించవలయును. అనఘమైన, తులాకోటిక్=పాద భూషణమును అలంకరించెనని యర్థాంతరము. (న. ‘పాదాశ్లాదం తులాకోటిః’ అని అ.) ఎవ్వఁడు, నిఖిలగుణంబులు=శ్లేషాదినమస్తగుణములును, నేర్చెక్=తెలియఁజేసెనో యని యర్థము. శ్లో. ‘దృఙ్గినః పదలాలిత్యం భారవే రర్థ గౌరవమ్, ఉపమా కాళిదాసస్య మాఘ సైత్రే త్రయోగుణాః’ అన్నాఁడు గనుక సిగుణాత్రయము గలవాఁడు మాఘుఁ డని తెలియవలెను. కన్యకు సమస్తగుణములుఁ డలిసెనో యని యర్థాంతరము.

ఎవ్వఁడు, ఇన=సూర్యునియొక్క, కర=కిరణములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, ఎనఁగించె=ప్రకటించుకేసినో యని యర్థము. అనఁగా మయూరుఁ డని తెలియవలయును. ఇన=పెనిమిటియొక్క, కరసంప్రాప్తి=పాణిగ్రహణమును, ఎనఁగించె=ఒనగూర్చినో యని యర్థాంతరము. (ని. 'ఇనస్సూర్యే నృపే పత్యో' అని వి.) ఎవ్వఁడు, అర్థగౌరవము=శబ్దమందలి యర్థాతిశయమును, రహి=ఒప్పునట్లు, నించె=నిండించెనో యని యర్థము. అనఁగా భారవి యని తెలియవలెను. వివాహసంతరమందు ధనాతిశయత్వమును నిండించెనో యని యర్థాంతరము.

అట్టి=అటువంటి, వాణీ=కవితారూప సరస్వతియొక్క, గురుత్వ=జనకత్వ ప్రయుక్తమున, మహత్త్వ=శ్రేష్ఠతకు, ఘుల=అధారభూతులైన, ఘుల=శ్రేష్ఠులైన, భారవుల, భా=కంటి యందు, రవుల=సూర్యులైన, ప్రాచేతస=వాల్మీకిని, వ్యాస=వ్యాసుని, కాళిదాస=కాళిదాసుని, దండి=దండిని, భవభూతి=భవభూతిని, మాఘసత్కుచి=మాఘుఁ డనెడు కవిశ్రేష్ఠుని, మయూర=మయూరుని, భారవుల=భారవిని, అత్త=అంతరంగమందు, ప్రస్తుతింతు=స్తోత్రము చేయుచున్నాను.

అనఁగా గవితాకన్యఁ బుట్టించె నన్నది మొదలుకొని అర్థగౌరవము నించె నన్నవర్ణంతము చెప్పఁబడిన కార్యములకు వాల్మీకి్యాదిభారవివర్ణంత మహాకవులు క్రమముగాఁ గర్త లని క్రమాలంకారము గ్రహింపవలయు. కవితాకన్య యనుచోట రూపకాలంకారము స్తో. 'ఆరోప్యవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణి, ఉపరజ్ఞక మారోప్య గుణం తద్రూపకం విదుః' అని లక్షణము. ఆగమము లనునిది 'మొదలైన స్థలములయందు నర్థద్వయమునకు భేదమున్నను నభేదాధ్యవసాయము చేసినాఁడు గనుక నతిశయోక్తి. ఇక్కడ స్తోమమూల మని తెలియవలయును. రూపకాతిశయోక్తులకు సంగంభావముచే సంకరము.

తాత్పర్యము. కవిత్వమును జన్మించు కేసినవాఁడు (అదికవి) బుట్టికిమహర్షి. పదవ పేరుభాగము గావించినవ్యాసుఁ డాకవిత నభివృద్ధినిొందింప సరస్వతీ స్వరూపుఁడగు కాళిదాసుఁడు ప్రతినిగ్గులు గూర్చెను. అవల దండి వృదులైలిశాఁ గవితారచనముగావింప భవభూతి మిగుల మనోహరముగా నల రించెను. తరువాత మాఘుఁడు సమస్తగుణములు సమకూర్చి సూర్యశతకరచనముచే మయూరుఁడు, అర్థగౌరవముచే భారవి కవితను శోభిల్లఁజేసిరి. ఇటుల గీర్వాణకవితకు వివిధాలంకృతుల సమకూర్చిన సంస్కృతమహాకవులకు నమస్కరించుచున్నాఁడను (కన్యవరమగు నర్థము నుగమ మగుటచే సుదాహరింపలేదు).

మ./మహి ము న్వాగనుశాసనుండు పృథివింశం గుండలీంద్రుండు ద
స్తమానీయస్థితిమూల మై నిలువ శ్రీనాథుండు ప్రోవ స్తహ
మహాలై సోముండు భాస్కరుండు వెలయింపక సొంపు వాటించు నీ
బహుభాంధోక్తిమయప్రపంచమునఁ దాత్పర్య మూహించెదన్. 10

ఈపద్యమునందు నన్నయభట్టాద్వైతకవులను పర్మించినాఁడు. ప్రపంచమునఁగా విస్తరమును విశ్వమును గనుక బహుభాంధోక్తిమయప్రపంచమనెడు ప్రపంచముచేత నని యర్థము చేసి యాంధోక్తిమయ ప్రపంచపరముగాను ప్రపంచపరముగాను నర్థద్వయమునఁ జేయవలసినది.

మహి = భూమియందు, ముక్ = ముందు, వాగనుశాసనుడు = శబ్దానుశాసనుడైన నన్నయ భట్టును, సరస్వతీశాసనుడైన బ్రహ్మయును, సృజియింపజేసిన నన్నయభట్టుపుట్టింపగానని యాంధ్రప్రబంధ విస్తారపరమయనర్థము. బ్రహ్మదేవుడు పుట్టింపగానని ప్రపంచపరమయన యర్థాంతరము. కుండ లీంద్రుడు = కుండలేష్టికజేసి కుండలములు ధరించిన తిక్కనసోమయాజి శ్రేష్ఠుడును, శేషాహియును, తత్ = ఆ యాంధ్రప్రబంధవిస్తారముయొక్క, మహనీయ = ఒప్పదమయిన, స్థితి = ఉనికికి, మూలమై = ఆధారమయి, నిలువజేసిన నిలిచియుండగా నని యర్థము. ఆవిశ్వముయొక్క యునికికి నాధారమయి నిలువగానని యర్థాంతరము. శ్రీనాథుడు = శ్రీనాథుడనుకవి, ప్రావీణ్య = పోషింపగానని యర్థము, విష్ణువు సందర్శింపగానని యర్థాంతరము. మహామహులై = మహాతేజస్సుగలవారై, సోముడు = నాచనసోముడును, భాస్కరుడు = హుళిక్కి భాస్కరుడును వీరిద్దఱుకవులును, వెలయింపజేసిన ప్రకాశింపజేయగా నని యర్థము. చంద్రసూర్యులు ప్రకాశింపజేయగానని యర్థాంతరము. సొంపువాటింపు = చక్కనగుచున్న, ఈబహుశాంధోక్తిమయ ప్రపంచమునకే = ఈయధికమయిన యాంధ్రప్రబంధవిస్తారమనెడు విశ్వముచేత, తత్ = ఆపూర్వోక్త కవులయొక్క, ప్రాగల్భ్యము = ప్రాధిమ్యము, ఉపహించెదకే = భావించుచున్నాను. ని. 'ప్రపంచ సృష్టయే ప్రాక్తి విస్తరే చ ప్రతారణే' అని విశ్వనిఘంటువు మత్రేభవృత్తము. 'నలువొందకే సభరల్ నమల్ యవలతోనం గూడి మత్రేభమిం, దలరారం బదునాలు గొవిరతిచే నానందరంగాధిపా.'

అలంకారము, వ్యంగ్యధ్వని.

తాత్పర్యము. నన్నయభట్టారకుడు తొలుత కవితాసతిని బుట్టించెను. తిక్కనసోమయాజి కవితాసతి యభివృద్ధికి మూలమయ్యెను. శ్రీనాథుడు కవితాసతిని రక్షించెను. సోముడు భాస్కరుడు వెలయించిరి. ఇటులాపాయ నాయకవులనేర్చు నెన్నెదనని కవిస్త్రుతి పరమగు నర్థము. ప్రపంచమును బొలుత బ్రహ్మ సృష్టించెననియుఁ శేషు డా ప్రపంచమును ధరించెననియు, విష్ణువుపోషించెననియు సూర్య చంద్రులు వెలుగొందజేసెననియుఁ బ్రపంచసంబంధమగు నర్థాంతరము నీపద్యమున నిమిడియున్నవి.

కా. భావం బెక్కడ లేక వృత్తనియమాపాయంబుఁ జింతింప తె

దే వర్తించి పరార్థవంచనలచే దీపించి మూర్ఖాభి సం

భావింపం గుకవి ప్రణీతకృతి సామాన్యాకృతిం బూని పై

పై నన్నె ల్పచరింప దానిఁ దిలకింపం బోరు ధీరోత్తముల్.

11

ఈ పద్యమందు రామరాజభూషణుడు గుకవినందనము చేయవారై గుకవి ప్రణీతకృతి సామాన్యాకృతిం బూని పైపై పన్నెల్పచరింపనని చెప్పుటచేత సామాన్య యనగా వేశ్యగణకుఁ గుత్సిత కవిచేతఁ జెప్పఁబడిన ప్రబంధపరముగాను వేశ్యాస్త్రీపరముగాను నర్థద్వయము గలుగఁజెప్పినాడు. అది యెట్లనగా,

భావం బెక్కడలేక = భావమనగా వ్యంగ్యార్థమును, చిత్తమును, వ్యంగ్యమెక్కడ విచారించినను లేకయని కుత్సితకవి ప్రబంధపరమైనయర్థము, చిత్త మెవనియందును లేకయని సామాన్యపరమైనయర్థము. వృత్తనియమాపాయంబుఁజింతింపక, వృత్తములనగా శార్దూలమత్రేభవిక్రీడితాది వృత్తములును న్యాపారములును, వృత్త = శార్దూలాది వృత్తములయొక్క, నియమాంబులిప్రాసాది లక్షణముయొక్క,

పాపములను హరించి, చింతింపక విచారింపక యని యర్థము. వ్యాపార నిమగ్నముయొక్క హరించి
పాపములను యని యర్థాంతరము. ఎందేవర్తినిచి=ఎక్కడనో యపండితులయొద్ద జడువఁబడినదై
యని యర్థము. ఎల్లెడల వ్యభిచరించినదై యని యర్థాంతరము. పరార్థపదనలక్షణం=పరకపులయొక్క
సొంగిలిండుటచేత, దీపిం=ప్రకాశించినదై యని యర్థము. పరద్రవ్యముల నవహరించుటచేత
ప్రకాశించినదై యని యర్థాంతరము. మూర్ఖాని సంభాషింపక=తెలిసీ తెలియనివానియొక్క శ్రేణి
మెచ్చఁగానని యర్థము. మూర్ఖురాలైన, అలియనఁగాఁ జెలిక తియి మెచ్చఁగా నని యర్థాంతరము. కుకని
ప్రణీతకృతి, కుకవి=కుత్సితకవిచేత, ప్రణీత=చెప్పబడిన, కృతి=ప్రసంగము, సామాన్యకృతి
బూని ('విత్తమాత్రోపాధే స్వకలపురుషాభిలాషిణీ సామాన్యవనితా' అనులక్షణముగఁబడినది) వేశ్య
యొక్క స్వరూపమును వహించి, బోగము వానిబోలినట్టి యనుట. మైవై వ న్మల్లచరింపక=మైవై
మెఱుంగులు గనుపఱుపఁగా, దానికొక=అకుకవిప్రణీతకృతిని, ధీరోత్తముల్ = పండితశ్రీస్తులు, నిలకింపం
బోరు=వివరించి చూడరనియర్థము. దానికొక=ఆ వేశ్యను, ధీరోత్తముల్=ప్రధానముల చేత నిరస్క
రింపఁ బడని యుత్తరజనులగుల ఛైర్యకాలులు, తిలకింపబోరు = కన్నె శిష్యులైన రని యర్థాంత
రము.

మొదటి పాదమునకు ప్రాదియతి. అర్థద్వయాభేదాధ్యవసాయమువలన నలంకారము స్పష్ట
మూలకాతికయొక్క. ఆత్మలిశబ్దము సాదృశ్యవాచకముగాన నలంకార మువను. ఉపమను ఆతికయొక్క
సంకరము.

తాత్పర్యము. దుష్కపుల కవిత్వము వ్యంగ్యార్థాదికావ్యగుణములును, కావ్యాలాది వృత్తనియ
మములులేనిదై శబ్దార్థచార్యములచే నొప్పారి, పామరజనస్తోత్రపాత్రమై మైమెఱుంగులతో నుండునని
యర్థము. వేశ్య నిలుకడతో నుండక నడవడిని గొంచెమేని పాటింపక విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగుచు నితర
ద్రవ్యహరణమె నియతి గావించుకొని మూర్ఖులగు చెలికత్తెలు పాటించుచుండ నుంచరించుచుండును.
కావున (దుష్కవిత్వమును వేశ్యను) ధీరోత్తములు (పండితులు, ఛైర్యకాలులు) బూని జూడనొల్లరని
భావము.

వ. అని యిష్టదేవతావందనంబును సుకవికవితాభినందనంబును గుకవినిందనంబు
నుం గావించి సనాతనాధునాతనాఖిలమహాకవిజనానుగ్రహంబునఁ బురాతన
పుణ్యశ్లోకరాజుని వర్ణనాకర్ణనోత్కంఠిత సకలజనసేవ్యుం బగు నొక్కమహా
కావ్యంబు రసోచిత చమత్క్రియాకల్ప భవ్యంబుగా నొనరింపం బూని యున్న
సమయంబున.

అని=ఇట్లుని, ఇష్టదేవతావందనంబును=ఇష్టదేవతలనుగురించిన నమస్కారమును, సుకవికవి
తాభినందనంబును, సుకవి=సత్కవిత్వములయొక్క, కవితా=కవిత్వముయొక్క, అభినందనంబును=
స్తోత్రమును, కుకవినిందనంబును=కుత్సితకవులదూషణమును, కావించి = చేసి, సనాతన=ప్రాచీన
తెనవారును, అధునాతన = వీరులైనవారునును, అఖిలమహాకవిజన = సకలమహాకవులయొక్క,
అనుగ్రహంబునకొక=అంగీకారముచేత, పురాతన=ప్రాచీనుడైన, పుణ్యశ్లోక = పుణ్యకర్మమైన కీర్తి
గలిగిన, రాజుని=రాజునియొక్క, వర్ణన=వర్ణనముయొక్క, అకర్ణన=వినుటయందు, ఉత్కంఠిత=

సృజనాత్మకత అంటే, సకలజనమునందు ప్రజనల చేత, సేవ్యులుగా సేవింపబడిన, విక్రమహాకావ్యంబు = విక్రమహాకావ్యమును, సహజిత = శృంగారాదిరసములకుఁ దగియుండెడు, చమత్కారము = శబ్దచమత్కారముయొక్క, కల్పనా = రచనయనెడు, ఆకల్ప = అలంకారముచేత, భవ్యంబుగా = యోగ్యమానట్లులుగా, ఉపరింపంబుని = నిర్మించుటకు సిద్ధపడి, ఉన్న సమయంబున = ఉన్న కాలమందు, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము, 'ప్రకృత్యుక్తప్రకారేణ రచనారసరంజనీ' యని యధర్వణాచార్యుడు.

సీ. వసుమతీభార భూవర్షహత నెవ్వనియుర్వరావరాహాంక ముగ్ధము వహించు

కరగతచక్రవిక్రమశక్తి నెవ్వనిరామానుజత్వంబు రమణకెక్కు

జీర్ణకర్ణాటలక్ష్యపునస్సృష్టి నెవ్వనిలోకేశ్వరత్వము పాసంగు

జటులకార్యరమగ్నస్వవర్ణోద్ధారణతిమ నెవ్వనిరాజభావ మెరుగు

తే. సతఁడు వీరప్రణాపరాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వరాష్టదిగ్రాజకులను

నోభయంకరదిరుదసంస్తుతజయాభిరామగుణహరి తిరుమలారాయశౌరి.

13

ఇందు దిరుమలదేవరాయనికిఁ ద్రిమూర్త్యాత్మకత్వముఁ బ్రతిపాదించి యర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయముచేసి చెప్పినాడు. ఎట్లన్నను,

వసుమతీభార = భూభారముయొక్క, భూవర్షహత = భారవాహిత్యముచేత, అనఁగా భరించుట చేత, ఎవ్వని = విరాజయొక్క, ఉర్వరావరాహాంకము = భూవరాహరూపమైన బిరుదు, అర్థము వహించు = సార్థకత్వమును దాల్చునోయని యర్థము. విరాజయొక్క భూవరాహ మనెడు పేరు సార్థకత్వమును వహించునోయని యర్థాంతరము. రెండర్థములకు నభేదాధ్యవసాయము. అంక మనఁగా లాంఛనమునకును నామమునకును బేరు. 'అంక ముత్సంగచిహ్నయోః, అమ. తిరుమలదేవరాయలు భూవరాహరూపమగు బిరుదము గలవాఁడుగ నుండెనని భావము.

కరగత = చక్రగతములైన, చక్ర = రాష్ట్రములుగలిగిన, విక్రమశక్తి = పరాక్రమశక్తిచేత, ఎవ్వని = విరాజయొక్క, రామానుజత్వంబు = రామదేవరాయల సోదరత్వము, రమణకెక్కు = వన్నెకెక్కునోయని యర్థము. కరగత = చక్రగతమైన, చక్ర = సుదర్శనముయొక్క, విక్రమశక్తి = పరాక్రమశక్తిచేత, ఎవ్వని = విరాజయొక్క, రామానుజత్వంబు = బలరామసహోదరత, అనఁగా గృష్ణమూర్తియాట, రమణకెక్కునోయని యర్థాంతరము. (ని. 'చక్రం రాష్ట్రే చక్రం సుదర్శన' మని అ.) ఈ రెండు చరణములయందును, రాజునకు భూవరాహనామమును గృష్ణరూపమును గలగఁజెప్పినాఁడు గనుక నామరూపములు చెప్పబడినవిష్టవని గ్రహింపవలయును. తిరుమలదేవరాయలు హస్తమున రాజ్యచక్రము నిమిడిచిని స్వతంత్రముగా రాజ్యమును బరిపాలనము గావించుచున్నాఁడని భావము.

జీర్ణ = క్షిలమయిపోయిన, కర్ణాటలక్ష్య = కర్ణాటరాజ్యలక్ష్యయొక్క, పునస్సృష్టి = తిరిగి కలిగించుటవలన, ఎవ్వని = విరాజయొక్క, లోకేశ్వరత్వము = జనేశ్వరత్వము, పాసంగు = బహుచంధునోయని యర్థము. ఇక్కడ లోకేశ్వరము జనపరము (ని. 'లోకస్తుభవనేజనే' అని. అ.) జీర్ణకర్ణాటకగా వృద్ధశ్రవణి పడవరాయముచేత నిండుఁడు, అతనినుండి, ఆట = దుర్వాసకృపమువలనఁ జరించిన,

లక్ష్మీ=రాజ్యలక్ష్మియొక్క, పునస్సృష్టిక్=పునరుద్ధరణముచేత, విరాజయిక్కు=విశేష్వర్ణమువలనగా
బ్రహ్మత్వము, పానంగుక్=ఒప్పుచుండునో యని యర్థంతరము. ఈ యర్థము కవివ్యాసయవగాని
యను, వసుమతీభార భూర్వహత యనెడుపదమువలె, జీర్ణకర్ణాటలక్ష్మీపునస్సృష్టి యనెడుపదము
జీర్ణముగాదనియు రాజాను సృష్టిమాత్రము నేతనే సృష్టికర్తయనబ్రహ్మగా జెప్పినాడనియును
గ్రహించవలయును. తల్లితోటయుద్ధమునందు మహమ్మదీయూపహృతమైన యాక్ష్మీమరణ్యమును నిరుగ
నుద్ధరించి జీర్ణకర్ణాటరాజ్యస్థాపనవిరుదమును జూచుచుగలిగెనని భావము.

శార్వరశబ్దము, ఘాతుకులయందు సంభవమున్నందును బట్టించును. పుష్కలమునగా బ్రహ్మ
జాదివర్ణములను శుక్లపీతాదివర్ణములను (ని. 'శార్వరం త్వన్ధతమనీ ఘాతుకే శ్చేద్యగిర్జనం' 'వర్ణో
ద్విజాదోశుక్లాదో' అని అ.) చతుల=స్మారులైన, శార్వర=ఘాతుకులనుండు. పుష్క=మునగిరియైన,
సర్వవర్ణ = బ్రహ్మజాదివర్ణములయొక్క, ఉద్ధారపటిమక్=ఉద్ధరించుటయందు సామర్థ్యముచేత,
ఎవ్వని=విరాజయిక్కు, రాజభావమెనంగుక్ = ప్రభుత్వము ప్రకాశించునో యని యర్థము. చటాల
=గాఢమైన, శార్వర=కటికచీకటియందు, మగ్గు=లీనమైన, సర్వవర్ణ=శుక్లపీతాదివర్ణములయొక్క,
ఉద్ధారపటిమక్=విరాటటుగా జెలుపుటయందలి సామర్థ్యముచేత, విరాజయిక్కు, రాజభావము=
చంద్రత్వము, ప్రకాశించునో యని యర్థంతరము. (ని. 'రాజామృగాగ్ని శక్రప్రేతే' అని అ.)
చంద్రుడు శివుని యష్టమూర్తులలో నొకముగ్గి గనుక నెమ్మదిగా నీశ్వరస్వము ప్రాప్తిపొంది
నాడు. శ్లో. 'పుణివీ నలలం తెజో' వాయు రాకాశ సేవక, సూర్యవర్ణమిహ నిశ్చయమే. సర్వ
ప్రమాదయో, అని ప్రమాదము, ఇదివఱకు రాజానయ నిమూర్త్యాత్మకస్వము ప్రాప్తిపొంది, తిరుమల
రాయడు అంతరించినవర్జాశ్రమధర్మములు తిరుగ నిలువజెట్టి యవనోపద్రవము ముగిసినందుడ
నపాయము గలిగింపకుండ గాపాడె నని భావము.

అతడు = ఆరాజు. వీరప్రతాప, రాజాధిరాజవరపేశ్వర, అష్టదిగ్రాజుల మనోభినుంకర,
అనునట్టి, విరుడ= విరుదులచేత, నశ్చుకస్త్రాత్రము చేయబడిన, జయ=జయముచేత, అభిరఘట = ఒప్పు
చున్న, గుణ=గుణములచేత, వారి = మనోహరుడైన, తిరుమలరాయకారి = తిరుమలదేవరాయవీరా
గ్రణి యని యర్థము. ఇదియును ముందరిగద్యముతో నన్వయము. అలం. స్తోత్రముల రచితమౌ శ్లో.

తాత్పర్యము పరరాజాపహృతమగు రాజ్యము నుద్ధరించి నవహస్తవశగమము గావించునని
జీర్ణమైనకర్ణాటరాజ్యమును బునరుద్ధరణము గావించి పరమతమగ్నములైన బ్రహ్మజాదిమతముల విరుగ
నుద్ధరించి తిరుమలదేవరాయలు నమ స్తవిరుదాభిరాముడై రాజ్యము పరిపాలించుచున్న సమయమూడు
ముందరి గద్యముతో నన్వయము).

వ. వెండియుం బ్రచండరుచిచండిల మార్తాండమండల పాండిత్యభూషితభువార్గశ
నిరర్గళప్రతాప దీపిత ప్రకాశకాశీభూతకదనభూతలభితాభీతవిమలక్షమాధీశ్వ
రుండును, విశ్వవిశ్వంభరావినుతకాశ్వతైశ్వర్యధుర్యతా మహేశ్వరుండును,
సంభోధివసనసంభాసమాన కుంభినీవలయసంభరణదీప్తశుభారంభ సుభగంభా
వ్రకగంభీరభేరిభాంకరణ దంభకుంభదంభోధరగర్జనముజ్జ్వలంభణ సంభావితాత్మీయ
పట్టాభిషేక సమయ సముత్తంభిత కాతకుంభనిగుంభితాంభోవర్ష విద్రావిత

తేనెద్రవ్యపాపద్రవతాపద్రవద్రవానిత్య రసార్థగ్రతానుసంధాయక దై నందిన
దానధారాప్రవాహుండును, నసమసమరసముత్సాహసాహస హాసితసిత
వాహుండును, నభంగభవనమంగళసర్వస్వ మరకత దండపుండరికాగ్రవర్ణనీయ
సువర్ణకలశకర్ణికాధిష్ఠిత రాజ్యలక్ష్మీరత్నోపధానాడంబర సంబోధకాంబురుహ
బంధుబింబానుబింబ వైభవుండును, దైహికకృష్ణినిత చాళుక్య నారాయణా
స్థానంకల్పితాశేష పోషణ ప్రాభవుండును, గృహాణకృష్ణనిర్వభ్యమాన రణా
ర్ణవసముత్పన్న విజయలక్ష్మీనిక్షిప్త నిరుపమ నిరీక్షణనర్మకరమకరపతాకాలోకన
మాత్రసంపాదిత కంపస్వేదభీరూభవన్నానావజీర సేనామానభేషనుండును, శ్రీ
రామచంద్రచరణకమలయుగళాభివాదనుండును, నాత్రేయగోత్రపావనుండును,
నఖలకణ్ణాటరాజ్యపునరుజ్జీవనుండును, శ్రీరంగరాజ రత్నరత్నాకర పూర్ణ
చంద్రుండును నగు తిరుమలరాయదేవేంద్రుండు, నిస్తంద్రవిభవసాంద్రుండై
యొక్కనాడు వజ్రకీలితద్వారబంధబంధురలక్ష్మీవిలాసంబు జననసమయజలాంత
ర్లక్ష్యమూణజలజసదనాసమాగమనసంపదసాంపు సంపాదింప సాభోగయవనికా
భ్యంతరసద్యస్సముద్యతయంత్రపాంచాలికాసంచారంబులు జిలుగుతరంగల
మరుంగుదోరంగివచ్చు నచ్చరమెటుంగుబోండ్ల తెటుంగు లెటుంగింపఁ జంద్రకాంత
భిత్తిబింబిత చంద్రానవాదనంబులు తరంగభక్తిబహూకృత నవేందుబింబం
బుల యందంబు పొందుపటుప నభినవస్ఫటికోపలసంస్థాపిత సోపానపార్శ్వ
కరికరాకారరేఖావిశేషంబులు సప్రతిచ్ఛాయ సంజాయమానసంక్రందనవేదండ
శుండాదండప్రచారంబులం బచరింపఁ గలశవారాశిచెలుపునం బొలు పలరు
విమలపట్టాంబరవిలాసవిద్యోతమాన మహాస్థానభవనరాజంబునం దెలిదీవివీవి
నలరు నమాల్యముక్తామయసింహాసనంబున సుఖాసీనుండై సామంతమకుట
ఘట్టనజాత జాతరూపరేణువగంపరః బీతాంబరత్వంబు వహించిన మిత్రవర్గం
బుతో సారూప్యదేదీప్యమానభక్తిపలాలనపరాయణుండగు నాదినారాయణు
కరణి సిరుల నిర వొందుచు.

14

వెండియుక్ = మఱియును, ప్రచండ=మిక్కిలితీక్ష్ణమైన, రుచి=తేజస్సుచేత, పిచండిల=
పరిపూర్ణమైన, మార్తాండమండల = సూర్యమండలమువలె, పాండిత్య=సామర్థ్యముచేత, భూషిత=
అలంకరింపఁబడిన - అనఁగా సూర్యమండలమువలె నముజ్జ్వలమైన, భుజార్ద్రశ=తలపున కడ్డమువేయు
గడియమానులవంటి భుజములయొక్క, నిరర్గళ=అడ్డములేని, ప్రతాప=పరాక్రమముయొక్క, దీపిత=
తేజరిల్లుచున్న, వర్తమానార్థమం దుక్తప్రత్యయము. ప్రకాశ=ప్రకాశముచేత, కాశికీభూత=గుడ్డ
గూబవలె సంధులై నవారును, ఇంద్రులైనవారును, (ని. 'మహేష్వా'గుగ్గులూకవ్యాళగ్రాహీషు కాశిక
అని అ.) కదనభూతల=యౌద్ధభూమియందు, భీత=భయపడినవారును, ఆభీత=భయపడనివారునునగు,
విమలక్షమాధీశ్వరుండును=శత్రురాజులుగలవాడును, ఇక్కడ క్రమాలంకారము. అనఁగా సీరాజు
యొక్క మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన భుజపరాక్రమముచేత యౌద్ధమందు భయపడి పాణిపోయిన శత్రురాజులు

గుడ్డుగూబలవలె గొండగుహలయందు జొచ్చిరనియు, భయపడక నిలచి వ్యూహింపబడినవలె లింగమి
వలె స్వర్ణభోగము లనుభవించిరనియుం దాత్పర్యము.

తిరుమలదేవరాయల పరాక్రమము సూర్యమండలమువలె బ్రకాశించుచున్నచే విరోధు
లెదిరిండుటలక గుడ్డుగూబలవలె గొందులలోఁ జేరిరనియు, పారుపకాలురగువా రొకరాష్ట్రమును
సూర్యమండలము భేదించి స్వర్ణమును జేరి యింద్రులై రనియు గ్రాహ్యము. అలంకారము నొనరుపరూప
కము. (ప్రతాపము సూర్యమండలముతో సాదృశ్యముగాఁ జెప్పుటచే విరోధు లింస్రు తైరనుటగా
నంతగాఁ బ్రయోజనములేదని యొకవ్యాఖ్యాతచే చెప్పిన గాని యిదిగణనీయముగాదు. ప్రతాపముసూర్య
మండలముగఁ జెప్పుటచే ప్రతాపమున కడ్డుపడునటుల సూర్యమండలము భేదించెననియు నగ్రతన
విరోధిన యంద్రస్వము నొందె ననుభావము సుగమము.)

విశ్వం=సమస్తమైన. విశ్వంభరా=భూమిచేత, అనగా భూమియందలి జనులతో, నినుతః
స్తోత్రముచేయుటదీన, కాశ్వతఃస్థిరమైన, విశ్వర్య=విశ్వర్యముయొక్క, గుర్యతా=గురంతరగర్వమగును,
మహేశ్వరుండును=శివుడైనవాఁడును,

అంభోధి=సముద్రమనెడివనన=సప్తముచేత, సంభాసమాన=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నచుంభిసి
వలయ=భూమండలముయొక్క, సంభరణ = భరించుటయందలి, దీక్షా = దీక్షను గెడు, శుభారంభ = శుభ
కార్యారంభమందు, సుభగంభావుత = మనోహరమగుచున్న అని యర్థము. అంభోధిసనసంభాసమాన =
సముద్రమనెడు సప్తముచేత మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, తుంభిసి = భూదేవియొక్క, వలయసంభరణ
దీక్షాశుభారంభ = కంకణధారణదీక్షాశుభారంభమందు, సుభగంభావుతమైన యని ప్రకారంతరము.
ఇక్కడఁ గుంభినిని దగ్ధతస్త్రిలింగగమ్యమయిన లౌకికనాయకత్వము నభేదాధ్యపనాయము. సముద్రము
ధారణయొగ్గ సప్తముగానున్న భూమండలమును భరించుటకుఁ దిరుమలరాయలు దీక్షవిసించుటచే
శుభసూచకముగ భేరులు మ్రోగెననియు, భూమిని యనుచేలంప కంకణములదాల్చి శుభాశీసరమున
మంగళధ్వనిరూపములుగ భేరులు మ్రోగెననియు భావము.

గంభీర=గుంభనముగలిగిన, భేరీభాంకరణ=భేరీభాంకారమనెడి, దంభ=మిషగలిగిన, తుంభత్=
ప్రకాశించుచున్న, అంభోధరగర్వా = మేఘధ్వనియొక్క, సముజ్జృంభణ = విజృంభణముచేత, సంభా
విత=బహుమానింపఁబడిన, అత్తియ=తనదైన, పట్టాభిషేకసమయ = పట్టాభిషేకకాలమందు, సముత్తం
భిత = మిక్కిలియెత్తఁబడుచున్న, కాలకుంభ = సువర్ణనికారములైన, (ని. 'తపనీయం కాశమస్థం' అని
అ.) కుంభ=కలశములనుండి, నిగుంభిత = వెడలింపఁబడుచున్న, అంభి = ఉదకమనెడి, వర్ష = పుట్టి
చేత, విద్రావిత్ = పోగొట్టఁబడిన, (ని. 'ప్రద్రావోద్ద్రావసం ద్రావవిద్రావాః' అని అ.) త్సంజన్మన=
నివప్రభువుల వలని, ఉపద్రవ = బాధయనెడు, తాప = తాపముగల, భద్రవత్ = భద్రవతియైన,
రసా = భూమికి, నిత్య = ఎడతెగకుండునట్లు, రసార్ద్రతా = ఉదకముచేత దడిసియుండుటకు, అను
సంధాయక = ఘటనపఱచుచున్న, దై నందిన = ప్రతిదినమందైన, దానధారాప్రవాహుండును = దానో
దకధారాప్రవాహము గలవాఁడును, ఈచెప్పుటచేత భూమికిఁ దాపనివారణ రూపఫలమును భద్రప్రాప్తి
యనఁగా నిష్టావాప్తిరూపఫలమును సిద్ధించెననియును రాజయొక్క పట్టాభిషేకకాలమందే సకలౌపద్రవ
నివారణ మాయె ననియును పట్టాభిషేకానంతరమందు నిత్యమును నర్థుల కర్థము లిచ్చుచున్నాడని
యును నాశయము.

భూమియనునది సీచనపులవలని బాధయను తాపముచేఁ బరితపించుతఱి శిశిరకృత్యములచేఁ దాపమును బోగొట్టవలయును గావున దానధారలచే రసార్ద్రభావము సంతరించె ననియు, దానధారలు ప్రదిశమును నతిశయించుటచే ధారాజలము ప్రవాహరూపము దాల్చిననియుఁ దిరుమలరాయలవతరించి భూకాంతసౌఖ్యము గడించుటచే భద్రవతి యయ్యెననియు భావము. భేరీభాంకరణము మేఘుధ్వనిగను పట్టాభిషేక సమయావస్థితకాతకుంభకుంభములు మేఘములుగాఁ జెప్పఁబడుటచే భూమి రసార్ద్రత సమస్తావయవములకుఁ జేందెనని గ్రహించునగును. అలంకారములు. అతిశయోక్తి రూపకకావ్యలింగ, అవహన్నపము.

అసమ = సమానరహితమైన; సమర=యుద్ధమందలి, సముత్సాహ=మిక్కుటమైన యుద్ధాసము చేతను, సాహస = తెగువచేతను, హాసిత=చరిహనింపఁబడిన, సితవాహనుండు = శ్వేతవాహనుడయిన యర్జునుడును,

అభంగ=భంగములేనిదియు, భువనమంగళసర్వస్వ = జగన్మంగళమునకు యావద్ధనమైనదియు, మరకతదండ = మరకతరత్నమయమైన కాదగలిగినదియునగు, పుండరీక = శ్వేతచ్ఛత్రము నెడి, అభంగ = తరంగప్రసారములేనిదియు, భువనమంగళసర్వస్వ = సలిలమంగళమునకు యావద్ధనమైనదియు, మరకతదండ = మరకతమణివలె పచ్చనైనమృణాళము గలిగినదియు, (ని. 'భస్మ స్తరణ్ణే రుగ్నే' ధేజీ జయవివర్యయే, భువనం విప్రపే లోకే సలిలేపి వియత్యపి.' అని వి). (మకరవక్త్రాజ్ఞాతం మరకతం) మకరవక్త్రమువలన రత్నములు పుట్టునని ప్రసిద్ధి. 'ప్రసహ్య మణి మద్ధరే న్నకరవక్త్రదంష్ట్రాంతరాత్', అని భర్తృహరి. మకరవక్త్రమునందు రత్నము లుదయించు ననుటకు రత్నశాస్త్రమునందలి యీవద్యము దృష్టాంతము కాగలదు.

క. "జలధరఘటిఘటిదక, జలచరకరిమస్తకేక్షుశంఖవరాహా"

జ్వలదంష్ట్రశుక్త లుదరం, బుల ముత్యము లొదవు వర్ణములు వివిధములై."

ఈశబ్దమువలె వర్ణ వ్యత్యయసిద్ధములైన శబ్దము లనేకములు గలవు. కశ్యపః, వశ్యకః, హింసికా, సింహికా ఇత్యాదులు. పుండరీక=తెల్లతామరయొక్క, అగ్ర=కొనయందలి, వర్ణ సీయ = స్తోత్రముచేయుఁ దగిన, సువర్ణకలశ=శ్వేతచ్ఛత్రాగ్రమందలి బంగారపుకలశ మనెడి, కర్ణికా=ది మ్మెయందు, అధిష్ఠిత=నివసించిన, రాజ్యలక్ష్మీ=రాష్ట్రసంపదయొక్క, రత్నోపధాన=పద్మరాగమణిమయమైనయెరుగుడుబిళ్ళయొక్క, ఆడంబర = విజృంభణమునకు, సుబోధక = తెలివిడివఱచునట్టి, అనంగా నొరుగుడుబిళ్ళయొక్క విలాసమును గనుబఱచుచున్నట్టి, అంబురుహబంధుబింబ = సూర్యబింబమయొక్క, అనుబింబ=ప్రతిఫలించుటయొక్క, వైభవుండును = వైభవముగలవాఁడును, అనంగా నీరాజుయొక్క శ్వేతచ్ఛత్రసువర్ణకలశమందు సూర్యబింబము ప్రతిఫలించుగా నెట్లుండు ననిన నాశ్వేతచ్ఛత్రమనెడి శ్వేతపద్మమందు నివసించియుండు రాజ్యలక్ష్మీయొక్క కెంపులుగూర్చిన యెరుగుడుబిళ్ళయో యనున ట్లుండు నని తాత్పర్యము. రి. 'పుండరీకం సితామౌఘే సితచ్ఛత్రేపి ధేవజే' అని వి.

మరకతదండముతోడను వర్ణకలశముతోడను నొప్పరి భువన (లోక-జల) మంగళసర్వస్వమగు శ్వేతచ్ఛత్రము పుండరీక మని చెప్పఁబడుటచే ఛత్రదండము మృణాలమనియు ఛత్రాగ్రమునఁ గల సువర్ణకలశమె కర్ణిక యనియు నందు రాజ్యలక్ష్మి నివసించుచున్నదనియుఁ బ్రతిబింబరూపముగ నున్న

సూర్యబింబ మొరుగుడుబిళ్లయనియు నెఱుంగ నగును. శ్వేతచ్ఛత్రమునకు బుండరికమనియు నందుఁ బ్రతిబింబించు సూర్యునకు అంబుజబంధుడనియుఁ జెప్పుటచే తత్పృథగితమగు శ్వేతచ్ఛత్రము సూర్య కిరణప్రసారముచేఁ బ్రజ్వరిల్లుచుండెనని స్వారస్యము.

త్రైలోక్య = మూఁడులోకములవారిచేత, వినుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, చాసుక్యనారాయణాంక = చాసుక్యనారాయణునిరుద సెడి నామముచేత, సంకల్పిత = సంకల్పించబడిన, ఆశేషపోషణ ప్రాభవుండును = నమస్తజనపోషణమందు సామర్థ్యముగలవాఁడును, నారాయణమూర్తి సర్వప్రపంచ పోషకుఁడౌట ప్రసిద్ధుఁడౌతా.

కృపాణ = భిక్షమనెడు, కృష్ణ-కృష్ణనామముగల విష్ణువుచేత, నిర్వృష్టమాన = లెస్సగా మఱింపఁ బడుచున్న, రక్షార్ణవ = యుద్ధమనెడునమస్త్రమువలన, సముత్పన్న = ఉద్భవించిన, విజయలక్ష్మీ=విజయ సమృద్ధియనెడు సంపదచేత, నిక్షిప్త=ప్రసరింపఁ జేయఁబడిన, నిరుపమ=అసమాన, నిరీక్షణ=చూపులయొక్క, నర్తకర=విలాసమునగులుగఁజేయుచున్న, నిరీక్షణములో యన్నట్టులుగానున్న, మకరవతాకా=చిత్రిత మకరాకారములుగల బెక్కెములయొక్క, అనఁగా బైతకునిపానీలయొక్క, ఆలోకనమాత్ర=చూచుట మాత్రముచేత, సంపాదిత=సంపాదించఁబడిన, కంప=వదలును, స్వేద = చెమటయును గలిగి, భీరూ భవత్=భయశీలరగుచున్న, నానా = నమస్తమైన, వజీర = ఘోరప్రధానులయొక్క, సేనా=నైన్య ములయొక్క, మాన=గర్వమును, భేదనుండును=పోగొట్టినవాఁడును, మకరవతాకలు విజయలక్ష్మీ నిరీక్షణములవంటివి గనుక తదాలోకనముచేత వజీరనైనవియు కంపస్వేదరూపశృంగారానుభావములు గల నాచైరనుట, కంపస్వేదములు శృంగార భయానకరస సాధారణములు గనుక భీరూచన్యదీర సేనల యొక్క భయానకరసకార్యములైన కంపస్వేదములను శృంగారరసకార్యములైన కంపస్వేదములనుగా నధ్యవసించినాఁడు.

లక్ష్మీ సమస్తమధినమున జనించినటుల విజయలక్ష్మీగూడ జనించెను. ఎటులన, భిక్షమను విష్ణువుచే మఱింపఁబడిన సంగ్రామ మనెడు సమస్తమునందు లక్ష్మీవలె విజయలక్ష్మీ జన్మించినదనియు నాయమ వాలారుచూపులవలె మకరవతాక లాఘటచే దురకవజీరులు కంపము స్వేదము (వణకుట, చెమర్చుట) శృంగార భావవికారముల నొందిరని భావము. చూపులు రూపమునకంటె మోహకరములనుట నిర్వివాదాంశము. “విలాసినీసమంచిత తరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్రముఖులు” అను వద్య మిట ననుసంధించుకో నగును.

శ్రీరామచంద్ర=శ్రీరామస్వామియొక్క, చరణకమలయుగళ=పాదకమలద్వంద్వమునుగూర్చి, అభివాదనుండును = నమస్కారములు గలవాఁడును, ఆత్రేయగోత్ర పావసుండును = ఆత్రేయగోత్ర మును బలిత్రముచేసినవాఁడును, అనఁగాఁ దద్గోత్రజాడనుట, అఖలకర్ణాటరాజ్యపునరుద్భవనుండును, అఖల = నమస్తమయిన, కర్ణాటరాజ్య = కర్ణాటరాజ్యముయొక్క, పునరుద్భవనుండును = మరల నుద్ధరించుటగలవాఁడును, శ్రీరంగరాజరక్ష=శ్రీరంగరాజశ్రేష్ఠుడనెడు, రత్నాకర = నమస్త్రమునకు, పూర్ణ చంద్రుండును = రాకానుభావకుండును, అగు=అయినట్టి, తిరుమలరాయ జేపేంద్రుండు = తిరుమల రాయశ్రేష్ఠుఁడు, ఇంతవర్సంతము జోడుగా నంత్యనియమములు చెప్పినాఁడు. నిస్తంద్రవిభవ సాంద్రుండై=నిశ్చలమైన యొక్కర్థముచేత సంపూర్ణుండై, ఒక్కనాఁడు=ఒకదినమందు,

ఇక్కడనుండి యారాజుయొక్క సభామంటపమును తీరసముద్రముగాను సింహాసనమును శ్వేతద్వీపముగాను రాజు నాదినారాయణమూర్తినిగాను వర్ణించుచున్నాడు. ఎట్లనిన, వజ్రకీలితః = వజ్రముణులుదాసిన, ద్వారబంధ = ద్వారబంధమందు, అనఁగా లక్ష్మీకమ్మియందు, బంధుర = సుందర మాచున్న; లక్ష్మీవిలాసంబు = లక్ష్మీప్రతిమయొక్క విలసనము, జననసమయ = జన్మించునమయమందు, జలాంతర్లక్ష్మమాణ = ఉదకములోపలఁ గనుపడుచున్న, జలజనదనా = లక్ష్మీదేవియొక్క, నమాగమన సంపద = వచ్చునట్టి వైభవముయొక్క, సొంపు = శృంగారమును, సంపాదింపఁ = కనుపఱుప, సాభోగ = పరిపూర్ణతతోఁగూడిన, అనఁగా విశాలమైన, యవనికా = తెరయొక్క, అభ్యంతరః = లోపలనుండి, సద్యః = అప్పుడే, సముద్యుత = బయలువెడలి రాఁగాచుచున్న, యంత్రపాంచాలికా = కీలుబొమ్మలయొక్క, సంచారంబులు = ప్రచారములు, (ని. 'పాశ్చాత్యలికా పుత్రికాస్యా ద్వస్త్రస్తదస్తాదిభిశ్చకృతా' అని అ.) జీలుగుతరంగలమరుంగుదొరంగి వచ్చు = సాంద్రములైన యలలయొక్క మరుగునుండిచివచ్చుచున్న, అప్పురమెఱుంగుబొండ్ల = అప్పుర స్త్రీలయొక్క, తెఱుంగులెఱుంగింపఁ = విధములను చెలియఁజేయు చుండఁగా, తరంగలనుటకు, క. పులకము లలకము లనఁగా, ఋలక లలక లనఁ దరంగములు నాఁగఁ దరంగ, గలు తరంగ లనఁగ హంసంబులు హంస లనంగఁ గృతులఁ బొలుచు ముకుందా. అని యుదాహరణము. చంద్రకాంత = చంద్రకాంతమణి నిర్మితములైన, భిత్తి = గోడలయందు, బింబిత = ప్రతిఫలించిన, చంద్రానవావదనంబులు = చంద్రునివంటిముఖములుగల స్త్రీలయొక్క పదనములు, తరంగభక్తి = తరంగములయొక్కరచనచేత, బహూకృత = అనేకములుగాఁజేయఁబడిన, నవ = నూతనమైన, ఇందు బింబంబుల = చంద్రబింబములయొక్క, అందంబులు = చక్కఁదనములను, పొందుపఱుపఁ = చక్కఁ జేయుచుండఁగా,

అభినవ = మిగిలి నూతనములైన, స్ఫటితోపల = స్ఫటికములులచేత, సంస్థాపిత = స్థాపింపఁబడిన, సోపానపార్శ్వ = మెట్లప్రక్కలయందలి, కరికరాకార = గజతుండాకృతులుగాఁ దీర్చఁబడిన, రేఖా విశేషంబులు = రేఖాభేదములు, సప్రతిచ్ఛాయ = ప్రతిబింబముతోఁ గూడునట్లులుగా, సంజాయమాన = జన్మించుచున్న, సంగ్రందనవేదండ = విరావతముయొక్క, తుండాదండ = తుండముయొక్క, ప్రచారంబులఁ = విధములను, పచరింపఁ = కల్పించుచుండఁగా, కలశవారాశిచెలువునఁబొలువలరు = తీర సముద్రమువలె నొప్పుచున్న, విమల = స్వచ్ఛమైన, పట్టాంబర = పట్టువస్త్రముయొక్క, వితాన = మేలు కట్టుచేత, (శ్లో. 'అస్త్రీవితానముల్లాఃచశ' అని అ.) విద్యోతమాన = మిక్కిలియుం బ్రకాశించుచుండెడు, మహాస్థాన భవనరాజంబునఁ = ఘనమైన యాస్థానమంటపశ్రేష్ఠమందు, తెలిదీనివీసినలరు = శ్వేత ద్వీపమువలె నొప్పుచున్న, తీవి యనుపద మన్యదేశ్యము. అమూల్యముక్తామయసింహాసనంబునఁ = అమూల్య = విలువలేనట్టి, ముక్తామయ = మత్తయములుగూర్చిన, సింహాసనంబునఁ = సింహాసనమందు, సుఖాసీనుండై = హాయిగాఁ గూర్చున్నవాడై, సామంత = సమానప్రతిపత్తిగలరాజులయొక్క, మకుట = కిరీటములయొక్క, ఘట్టన = ఒరయికలచేతను, జాత = పుట్టిన, జాతరూప రేఖ = బంగారపు రజముయొక్క. (శ్లో. 'చామీకరం జాతరూపం' అని అ.) పరంపరఁ = వరుసలచేత, పీఠాంబరత్వంబు వహించిన = పచ్చనివస్త్రములుగలుగుటనుదాల్చినవిష్ణుసారూప్యమువహించిన, మిత్రవర్గంబుతోఁ = స్నేహితులసమూహముతో, అనఁగా సామంతరాజులకిరీటములు రాపాడి రాలిన బంగారపు రజముచేత దగ్గరనున్న స్నేహితుల వస్త్రము లన్నియు బంగారువస్త్రములవలె నుండె నని వసు—

భావము. సారూప్య = సమానరూపత్వముచేత, దేదీప్యమాన = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, భక్త = వికాంతులయొక్క, ఉపశాలన = మన్ననయందు, పరాయణుడగు = ఆసక్తుడైన, ఆదినారాయణు కరణిక్ = శ్వేతద్వీపనివాసుడైన యాదినారాయణమూర్తిపతి, సిరుల నిరవౌందుచున్ = సకలైశ్వర్యములచేత నొప్పించున్నవాడై, అని ముందర కన్వయము.

సీ. కటకేంద్రుఁ డంపినఁగంధసింధురము లాత్మస్వామిమారుహఃస్తములు మొగువ
హయనాథుఁ డంపినహరులుకై జామోర లార్పుచుఁ బతిగి జోహారు నేయ
నావాడపతిపంపినయమూల్యకటకముల్ కర్తవేరుగఁ బదాగ్రములఁ బెనఁగఁ
బాండ్యేశుఁ డంపినభర్తయు లధిపతి ప్రతిగా నిజాంకముద్రలు వహింపఁ
తే. శౌర్యకీర్తలతో వచ్చుసకలదిజ్ఞు
రేంద్రరాజ్యేంద్రిరలమాడ్కి + నిగురుబోండ్లు
చటులమాణిక్యమయదండఁచారుచామ
రములు వీవంగఁ బేరొలఁగమున నుండి.

15

కటకేంద్రుఁడు = కటకపురిరాజు అనఁగా గజపతి, ఆంపిన = పంపించిన, గంధసింధురములు = మదపుటేనుగులు, ఆత్మస్వామిమారు = తమరాజు ప్రత్యామ్నాయముగా, హస్తములు మొగువన్ = చేతులు జోడించి మ్రొక్కఁగానని యర్థము. తుండములు ముడవఁగాననిభావము. ని, 'హస్తానత్తత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపి' అని వి.

కటకపాలకుఁడు గజపతియగుటచే నేనుగులను బుపెననియు నవి హస్తములను మోడ్చి తమ యజమానులకు బదులుగా రాజభక్తి సామంతభర్తము ప్రచురింపనాగెను.

హయనాథుఁడంపిన = అశ్వపతిపంపిన, హరులు = గుఱ్ఱములు, కైజామోరలార్పుచున్ = కైజామోరలనఁగా, కల్లెముతో వెనుకబిగించి పెట్టిన మూతులు, వానినల్లార్పుచున్ = చిన్నుచు, పతిగ్ = తమరాజునకుఁ బ్రతిగాననుట, జోహారునేయన్ = దండములు పెట్టఁగా,

అశ్వపతులగు మహమ్మదీయు లంపిన జాలిగుఱ్ఱములు కల్లెపుఁబూన్కిచే మెడలు మూతులు బిగఁబెట్టి కదలించుచు నుంట నమస్కారసమయమునందలి తలకదల్చుటతో నమముగా నుండెననియుఁ దమప్రభువులకుమా ఁవి నమస్కరించుచుండెననియు నెఱుంగనగును.

నావాడపతిపంపిన = నావాడదేశాధిపతిపంపించిన, ఇక్కడ నావాడ యనఁగా దేశవిశేషవాచక మగు నకారాదిపదము, అమూల్యకటకముల్ = విలువలేనట్టి గండపెండెరములు, కర్తవేరుగన్ = తమరాజు పేరుగా, పదాగ్రములఁపెనఁగన్ = పదాగ్రంబులయందుఁ బెనుచుకొనఁగా,

నావాడదేశ ప్రభువుపంపిన కటకాద్యాభరణములు ప్రభువునకు మాటుగా బాదములను బెనఁగి విడువకుండెను. దోషులగువారు పాదములపైఁబడి పదలక పెనఁగినటులగఁ గటకము లుండెను.

పాండ్యేశుఁడంపిన = పాండ్యదేశాధిపతి పంపిన, భర్తయులు = సువర్ణంబులు, అధిపతి ప్రతిగాన్ = తమరాజునకు బదులుగా, ఇక్కడ ప్రతి యనునది దేశ్యపదము గాని సాంస్కృతికావ్యయము గాదు. 'ప్రతిమాట లేటికిఁ బలుకవయ్య' యని శబ్దానుశాసనప్రయోగము. నిజఃతనయొక్క, అంక ముద్రలు వహింపన్ = తిరుమలరాయఁడు పరాహధ్యజుఁడు గనుకఁ లాంఛనమైన పరాహఘ్నుద్రుల

తొమ్మన ధరింపఁగానని యర్థము. ఉరస్థులముచే ముద్రలు వహించుట దాస్యలక్షణము. నామ ముద్రలు వహింపఁగా నని భావము.

పాండ్యరాజు పంపిననువర్ణము తమరాజునకు మాటుగాఁ దామె ప్రభునామాంకచిహ్నిత ములై నాణెములై యుపయోచించుట.

శార్వకీర్తులతోపన్ను = వారివారి ప్రతాపశీర్తులతోఁగూడవచ్చిన, నకలవిచ్చురేంద్ర రాజ్యేంది రలమాడ్కి = సమస్తదిక్కులయందుండురాజులయొక్క రాజ్యలక్ష్యులతో యన్వట్టులుగా, ఇగురుబోండ్లు = స్త్రీలు, చటుల = ప్రకాశములైన, మాణిక్యమయ = వర్షరాగముతో వికారములైన, దండ = కాండల చేత, చారు = సుందరములైన, చామరములతో = వెల్లచిఁగిలినచేత, వీరంగ = వీరురుచుండఁగా, ఇక్కడ ప్రతాపమెట్టినిదియుఁ గీర్తి తెల్లనిదియుఁ గనుకఁ బ్రతాపమునకును బద్ధరాగమణిదండములకును గీర్తిని జామరములకును రాజ్యలక్ష్యులకును జామరగ్రాహిణులైన స్త్రీలకును నుపమానోపమేయభావము. 'పేరింగముననుండి' పెద్దకోలువునందున్నవాడై, దీనికి ముందరివద్యముతో నన్వయము.

అలంకార ముల్లేపిత. మూడునాలుగుపాదములం దతిశయోక్తి ద్విగిజయరాజవైభవాదికములు పేర్కొనబడుటచే ఉదాత్తాలంకారములు.

తాత్పర్యము. కటకేశ్వరుఁడంపిన మాతంగములు అశ్వపతులంపిన యశ్వరాజములు కొలువు సాపడిలో నందముగనుండ నావాడరాజుంపిన యాభరణముల ధరించి పాండ్యాధిపుఁ డిఁగిన సువర్ణమును నాణెములుగా నుపయోగించుచు బూవుబోండ్లు పరరాజులకు కీర్తిప్రతాపములఁబోలు వింజామరలను గెంపులు చెక్కిన ఁడులుగలవానిని ధరించి వీచుచుండఁ దిరుమలరాయలు కొలువుతీరి. (ముందఱవద్యముతో నన్వయము.)

మ. నను శ్రీరామపదారనిందభజనానందుఁ జగత్ప్రాణనం

దనకారుణ్యకటాక్షలబ్ధకవితాధారాసుధారాశిసం

జనితైకై కదినప్రబంధఘటికానద్యశ్శతగ్రంథక

ల్పను సంగీతకళారహస్యనిధిఁ బిల్వం బంచి పల్కెం గృహన్.

16

శ్రీరామ = శ్రీరామనియొక్క, పదారవింద = పాదపద్మములయొక్క, భజన = సేవయందలి, ఆనందుఁ = సంతోషముగలవాడనైన, జగత్ప్రాణనందన = వాయుకుమారుడైన హనుమద్దేవునియొక్క, జగత్ప్రాణభజము సాధిప్రాయముగానఁ బరికరాజ్కులాలంకారము. శ్లో. 'సాధిప్రాయే విశేష్యేతు భవే త్పరికరాజ్కురక' అని లక్షణము. జగత్తులకుఁ బ్రాణభూతుఁడు గనుక నధికమాహత్వముగల వాడని యభిప్రాయము. కారుణ్యకటాక్ష = కృపాకటాక్షముచేత, లబ్ధ, = పొందబడిన, కవితాధారా = కవిత్వధారయనెడు, సుధారాశి = అమృతరాశివల్ల, సంజనిత = ఉద్భవించుచున్న, ఏకైకదిన ప్రబంధ = ఒక్కొక్కదినమునకు నొక్కొక్కప్రబంధముయొక్కయును,

కవితాధారయే యమృతరాశిగాఁ జెప్పుబడుటచే రామరాజభూషణనికవిత సజీవమైన దనియు 'నేకైకదినప్రబంధాదికములు ఆయమృతవారాశిలో నున్నదిల్లు నమృతబిందువు లనియుఁ గవిభావము.

ఘటికానద్యశ్శతగ్రంథ = ఒకగడియకు నొకతకముయొక్కయును, కల్పవృక్ష = కల్పించుట గలిగినవాడనైన, సంగీతకళా = సంగీతవిద్యయొక్క, రహస్య = మర్మములకు, నిధి = స్థానభూతుఁడ

నైన, ననుక్ = నన్ను, పిల్వంబుంచి = పిలుపించి, కృపక్ = దయారసముచేత, పల్కె = సంభాషించెను.
ఆ సంభాషించిన క్రమమును ముందరివద్యములలో జెప్పచున్నాడు.

తాత్పర్యము. శ్రీరాముని సేవాసంగంధముగ నానందమున మునిగి పలువాడును, అంబ నేయ కరుణాలబ్ధ తపితాదిభవుడును, సంగీతరసవిదుడును నగు రామరాజభూషణుని గాంచి తిరు మలదేవరాయ లిటుల గృహపూర్వకముగఁ బల్కెను.

శా. శ్రీరామక్షీతిపు స్తదగ్రజ జయశ్రీలోలు నానాకళా
పారీణిక్ బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులం + బల్కాటు మెప్పించి త
త్కారుణ్యంబున రత్న హారహయవేదండాగ్రహారాదిం
త్కారం బందితి రామభూషణకవీ ధన్యుండ వీ వన్నిటన్.

నానాకళాపారీణిక్ = నమ స్తమైనవిద్యలయందుఁ దుదగుట్టినవాడును, బయ్యుక్త్రాలో = జయలక్ష్మీయం దానత్వఁడైనవాడును, మదగ్రజాక్ = నాయన్నరైనవాడునను. శ్రీరామక్షీతిపుక్ = సంపద్యుక్తఁడైనరామదేవరాయలను, బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులక్ = అనేకపల్లన సంస్కృతాంధ్రభాషాకావ్యములచేత, బల్కాటు మెప్పించి = మాటిమాటికి మెప్పించి, తత్కారుణ్యంబున = ఆతనిదయచేత, రత్న హర = మణిహారములును, హయ = గుఱ్ఱములును, వేదండ్ = వినుగులును, అగ్ర హర = అగ్రహరములును, ఆది = మొదలుగాఁగల, సత్కారంబు = బహుమానమును, అందితి = పొందితివి, రామభూషణకవీ = రామభూషణనామధేయముగల కవీ, ఈవు = నీవు, అన్నిటాక్ = నమ స్తదిధనులచేత, ధన్యుండవు = కృతార్థుండవు.

వేదండుమన్నుచోట, 'వేద స్సామపేదా అంధో జననకారణం యస్యేతి'వేదండు' సామవేదము జననకారణముగాఁ గలిగినదిగనుక వేదండుమనీ విగ్రహము. ఈశబ్దము శకంధ్యాదిగణాంతకీపాతి గనుక సవర్ణదీర్ఘము రాక వరదూపము వచ్చినది. శకంధ్యాదులయందు స్వరవ్యంజనములు 'రండును విశ్రమము లగును గానఁ దకారవిశ్రమము చెప్పినాడు.

అలంకారము కావ్యలింగము.

తాత్పర్యము. తిరుమలరాయఁడు రామ(రాజ)భూషణుని గాంచి నమస్తవిద్యాపారంగతుడును విశేషించి నా కగ్రజాడునగు రామరాయల మెప్పించి నమస్తసత్కారుణ్యంబునోంది సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథరచనము గాంచియున్నాడవు. నీ వన్నిటఁ గృతార్థుండ వని పలికెను.

తే. తరుతటాకాదిసంతతులర్థణి నెచట, నిలిపి రచటనె యుండు వానికిని గృతిము
ఖంబుననె విశ్వవిఖ్యాతిగానఁ గృతియె, సంతతివతంస మది మాకుఁసంఘటించు.

తరుతటాకాదిసంతతులు, తరు = వృక్షవనప్రతివృత్తును, తటాక = చెరువుద్రవ్యింఘటయును, ఆది = మొదలుగాఁగలిగిన, సంతతులు = సంతానములు, ధరణిక్ = భూమియందు, ఎచటనిలికిరి = ఎక్కడఁ బ్రతిష్ఠనేయుచున్నారో, అచటనేయుండుక్ = అక్కడనేయుండును, నస్తనతానములనఁగా, వనము, తటాకము, ధననిక్షేపము, అగ్రహరము, దేవాలయము, కుమారుడు, కృతి, అనునివి. శ్లో. 'బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠా సస్తానం తటాకో మన మేవచ, కృతి, దేవాలయం చైవ నిక్షేపః సస్తనస్తతి' అని ప్రమాణము. క. 'తనయుఁడు చెల్లువును గావ్యంబు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థానము

ననుసరించుచును, ఇది శాస్త్రములందు సప్తసంతులనమునందు. అప్పుడు ఇందు గృహిణి తప్పినసంతానములు ప్రతిష్ఠ చేసినచోటనే యుండుననియును గృహిణి ప్రముఖులైన సర్వత్ర వ్యాపించునది యనియును దాత్పర్యము. వానికని = తక్కిన యానంతానములకును, కృతిముఖముననే = కృతిముఖముచేతనే, విశ్వవిఖ్యాతిగానక = ప్రపంచమునందు ప్రసిద్ధిగలుగునుగనుక, కృతియే = ప్రబంధమే, సంతతి పతనము = సంతానములలో శ్రేష్ఠమైనది, అది మాకు సంఘటింపు = కాబట్టి యాకృతి మాకు సంఘటించునట్లు నర్పము. అనగా ప్రబంధము చేర్చి యది మాకు గృహిణి యిచ్చునుట.

దాత్పర్యము. సప్తసంతానములలో జేరిన తరుతటాకాదికములు ఎట నిలిపిన నచటనే యుండును. అని విశ్వవృత్తి లేదు. నమస్తమనకు గృహిణివలననే చేరిన సంతతియు కలుగునుగాన కృతిరచనము గావింపు మని కృతిరచన కవిని గోచరు.

ఉ. కేవలకల్పనాకథలు + కృత్రిమరత్నము లాద్యపత్కథ

ల్యావిరిపుట్టురత్నము లంబారితసత్కవికల్పనావిభూ

మావహార్యవృత్తములు + సానల దీరినజాతిరత్నముల్

గావున నిట్టిమిశ్రకథగా నొనరింపుము నేర్పు పెంపునన్.

19

కేవలకల్పనాకథలు = పురాణములయందు జెప్పబడక కేవలము కవిచేత గల్పించబడినకథలు, కృత్రిమరత్నములు = గాఢావచ్చలు ముమ్మయిముత్యములు మొదలైనవానివంటివి, అదృశ్యపత్కథ = పూర్వరాజవర్తనలు, వాచిరిపుట్టురత్నములు = పుట్టినవి పుట్టినట్లుగానే యుండువృత్తములు మొదలైనవానివంటివి, అంబారిత = నివారించబడిన, సత్కవికల్పనా = శ్రేష్ఠుడైనకవియొక్కరచన యనెడు, విభూషా = అలంకారమును, వహ = వహించిన, పూర్వవృత్తములు = పూర్వలయొక్క కథలు, సానలదీరినజాతిరత్నముల్ = వజ్రపుసానలదీర్చబడిన యుత్తమరత్నములవంటివి, కావునక = కాబట్టి నేర్పు పెంపునక = నిపుణత్వాతిశయముచేత, ఇట్టి మిశ్రకథగా నొనరింపుము = ఈలాటి మిశ్రకథగా నుండునట్లు రచియింపుము, అనగా గవికల్పనాచమత్కృతియును బూర్వరాజవృత్తాంతమును గూడియుండునట్లు లాకకృతి రచియింపు మనుట. అలంకారము. రూపకము.

దాత్పర్యము. కేవలము పురాణకథావస్తు విశేషము లేక కల్పించబడిన కథావస్తుకావ్యములు వచ్చులు గాఢావచ్చవంటి కృత్రిమరత్నములు. పురాణకథలు గనినుండి యపుడే తీసిన రత్నపుమూలకావచ్చవంటివి. కల్పనామనోహరములగు పూర్వకథావిశేషములు సానలతేటిన మణులవంటివి గావున మిశ్రకథ నేర్పుమెయి గావింపు మని భావము.

వ. అని సబహుమానంబుగా దాంబూలజాంబూనదాంబరాగ్రహారాది ప్రదానంబుల నాదరించుటయు నేను నానందకందళితాంతరంగుండ నై కృతిపతి వంశావతారం బభివర్ణించెద.

20

అని=ఇట్లు పలికి, సబహుమానంబుగాక = బహుమానపూర్వకముగా, తాంబూల = కర్పూర తాంబూలమును, జాంబూనద = సువర్ణమును, అంబర = చీసాంబరములును, అగ్రహార = అగ్రహారములును, అది = మొదలుగారలవానియొక్క, ప్రదానంబులక = ఈవులచేత, అదరించుటయొక = మన్నన కేయంగా, ఏనుక = నేనును, అనంద = సంతోషముచేత. కందళిక = కల్పించుచున్న, అంతరంగుడనై = అంతః

కరణము గలవాడనై, కృతిపతి = కృతీశ్వరుడైన తిరుమలదేవరాయలయొక్క, పంచావతారము = పంచావతారమును, అభివర్ణించెదన్ = వర్ణించుచున్నాను. అది యెట్లునగా-

సీ. జనకనేత్రఫలం బయినపాలపాపడు వరవృద్ధి గాంచుజై వాత్మకుండు
శ్యామాభిరాముడై * యమరురేఖాశాలి రహిఁ గళల్వాను సర్వజ్ఞమాలి
కువలయానందంబుఁగూర్చు చల్లనిరాజు తమ మెల్ల నడచు సత్పథవిహారి
వసువులు గురియుదివ్యవదాన్యతీలకుండు లచ్చితో బుట్టినలక్షణాఘ్నిఁ
తే. డంబుజాసనుఁ డన విధుఁడనఁగ సోముఁ, డన నెగడి హంససంగతిఁనడర సురలఁ
బ్రోన దాక్షిణ్యణిప్రేమఁబూస నేర్పు, జాణ చంద్రుండు కాంతినిస్తంధ్రుడలరు.

అవ. ఈవద్యమునందుఁ గృతికర్త మూలపురుషుడగు చంద్రునిపరముగను బాలయావనాచ్య వస్త్రావిశేష విశిష్టుడగు నొకమహాపురుషుని పరముగను సర్వద్యయము చెప్పఁజూచున్నది. ఎటులన:-

జనకనేత్రఫలంబయిన = తండ్రికినేత్రసాఫల్యకరుడైన, పాలపాపడు = పాలుద్రావుచున్నవాడనియర్థము. జనకుడైనయత్రిమనియొక్క నేత్రమువలనఁ బుట్టినవాడనియును తీరనముద్రునిమహారాజుడనియును భావము. ఫలంబయినయన్నచోట, వికారమునకు నయి యనునాదేశము వచ్చినది. ('వాలుర పుర్వక్రతమా' అని న.) వక్రతమములనగా వైకారములు, వికారమునకు, 'యి' యనియు, జైకారమునకు అవు అనియు నాదేశంబుల వికల్పంబుగా నని సూత్రార్థము. పరవృద్ధిగాంచు = ఘనమైనయభివృద్ధినిబొందుచున్న, జైవాత్మకుండును = దీర్ఘాయుష్షుంతుడనియర్థము. శుక్ల నక్షత్రం దభివృద్ధినిబొందుచున్నవాడనియును, జైవాత్మక నామముగలవాడనియును భావము. (సి. 'జైవాత్మకః కృతేచక్షే' భేషజాయుష్వతోరవి' అని వి.)

పాలపాపడు. జైవాత్మకుడను పదమువలన నిందుసూచితమైనమహాపురుషుండు తొలుత శిశువు గను బిడప నభివృద్ధి బొందుచున్నవాడగు నుండె ననుట గ్రాహ్యము.

శ్యామాభిరాముడై = శ్యామలనగా యౌవనమధ్యస్థులైన స్త్రీలు, పారిరి చునోహరుడై, అమరు = ఓవ్వచుండెడు, రేఖాశాలి = హలకులిశాదిభాగ్యరేఖలచేత నొవ్వచున్నవాడనియర్థము. శ్యామయనఁగా రాత్రి, రాత్రియం దభిరాముడనియును, రేఖాశాలియనె నొవ్వవాడనియును భావము. (సి. 'శ్యామా యౌవనమధ్యస్థా త్రివృతా శారిణి నిశా' అని నానార్థరత్నమాల.) రహిఁ = ఓప్పిడముగా, కళల్వాను = విద్యుల వహించినట్టి సర్వజ్ఞమాలిసర్వజ్ఞశ్రేష్ఠుఁ డని యర్థము. హంసశకలను ధరించినవాడనియును సర్వజ్ఞ నామముగలశివునకు శిరోభూషణమైనవాడనియునుభావము.

శ్యామాభిరాముండు సర్వజ్ఞమాలియను విశేషణములవలన నిందు సూచితుడైనవాడు యౌవనుఁ డనియు సమస్తవిద్యావిదుఁ డనియు గ్రాహ్యము.

కువలయానందంబుఁగూర్చు = భూవలయమునకు సంతోషమును ఘటించుజేసిడు. చల్లనిరాజు = చల్లని ప్రభువనియర్థము. కలువలకు వికాసము పుట్టింపజేయువాడనియు జైత్రగుణముగలవాడనియు రాజనామముగలవాడనియును భావము. తమమెల్లనడచు = తమమనఁగాఁ దమోగుణమును సంధికారమును, తమోగుణమునంతయుఁ బోగొట్టునట్టి, సత్పథవిహారిసచ్చక్షుము శ్రేష్ఠార్థమందును నక్షత్రములయందును వర్తించును గనుక సత్సార్థప్రవర్తకుఁ డని యర్థము. అంధకారము నంతయుఁ బోగొట్టు

వాఁడనియును నక్షత్రమార్గమందు, అనఁగా నాకాశమందు బ్రవర్తించువాఁడనియును భావము.

కుమలయానందకరుఁడు తమోహరీ యను విశేషణములవలన నిట సూచితుడైనవాఁడు లోకానందకరుఁడును అహంకారాది దుర్గుణములఁ బోఁదోలువాఁడై యకావనము నాంతమున నుప్రసిద్ధుడై యుండెనని గ్రాహ్యము.

వసువులుగురియు = వసువులనఁగా ధనములును, కిరణములును గనుక ధనముల వెదఁజల్లనట్టి, దివ్యవదాన్యతిలకుండు = శ్రేష్ఠులైనదాతలకు భూషణమైనవాడని యర్థము, కిరణములను బ్రసరింపఁ జేయఁబోఁడనియును, దివ్యులనఁగా దేవతలఁగా, 'ప్రథమాం పితౄణాం దివీతీయాం పితౄణాం రవి' అను రీతిగా దేవతలకుఁ గళాప్రదానములచేత దాతృశ్రేష్ఠుఁడైనవాడనియును భావము. ని. 'దేవభేదేన కేరతైః' చనూ రత్నై ధనే నను' అని వి. లచ్చితోఁబుట్టిన = ఆగర్భశ్రీమంతుడైన, లక్షణాఘ్నఁడు = విశాల సౌలత్యాది శుభలక్షణసంపన్నుడనియర్థము. లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁబుట్టినవాడనియును మృగలాంఛనుఁడనియును భావము.

వసువులు గురియుట లచ్చితోఁబుట్టుట యనువిశేషణములవలన నిందుఁ బేర్కొనఁబడినవాఁడు దాతయనియు నైశ్వర్యసమృద్ధి గలవాడనియు గ్రాహ్యము.

అంబుజాననుడనఁ = బ్రహ్మయనునట్టులుగానని యర్థము. కమలములను దిరస్కరించువాడని భావము. విధుడనఁగఁ = విష్ణువనునట్టులుగాననియర్థము. విధునామముగలవాడని భావము. సోముడనఁ = శివుడను నట్టులుగానని యర్థము. సోమనామముగలవాడని భావము. సెగడి = ప్రకాశించి, హంససంగతినడరఁ = హంసవాహనసంగతినేతఁ బ్రకాశించుటకు నని యర్థము.

సూర్యసంగమముచేఁ జంద్రుఁడు ప్రకాశించు ననుటకు

తే. ఇనకర స్ఫుర్భనంబున నింపుమిగిలి, చిన్నిసారంగధరుఁడు భ్రాజిల్లునట్లు

ఇనకరస్ఫుర్భనంబున నింపుమిగిలి, చిన్నిసారంగధరుఁడు భాసిల్లుసాగె.

సారంగధరచరిత్రము.

సూర్యసంగమముచేతఁ బ్రకాశించుటకునిభావము. (ని. రవౌ శ్వేతచ్ఛదే హంసః' అని అ.) సురలఁబ్రోవఁ = దేవతల రక్షించుటకు ననియర్థము. అమృతకళాదానముచేత దేవసంరక్షణముసేయుట కనిభావము. సురల నెడుపడుమునకు స్త్రీత్వబహుత్వములు వచ్చుటకు, న. 'స్త్రీత్వబహుత్వే సురాదేరసమాసే' అని న. 'దాక్షాయణీ ప్రేమఁబూసక' = పార్వతీయందుఁ బ్రీతిపహించుటకునియర్థము. అశ్విన్యాదినక్షత్రములయందుఁ బ్రీతిపహించుట కని భావము. చంద్రునికి రోహిణీయందుఁ ప్రేమపాతకము గనుక నిచ్చుట రోహిణీయందనిచెప్పిన విశేషము. ని. 'దాక్షాయణీ త్వవర్ణాయాం రోహిణ్యాం తారకామవ' అని వి. శేర్షభాణఁ = శేర్షిన చతురుఁడును, కాంతినిస్తంద్రుఁడు = కాంతియందు నిశ్చలుడైనవాఁడనైన న, చంద్రుండు = చందరుఁడు, ఆలరుఁ = బహుచుండును.

తాత్పర్యము. కృతికర్తకుఁ గూటస్థుఁడగుచంద్రుఁడు తొలుతఁ బాలనముప్రమున జనించి దినదినాభివృద్ధి శుక్లపక్షమున నొందుచు రాత్రుల నలంకరించి షోడశకళాకాలియై కలవలఁ దనువుచుఁ బీకటులఁ బోఁదోలుచుఁ గిరణప్రసారము గావించుచు లక్ష్మీకి సహోదరుడై త్రిమూర్తిరూపముగ హంససంగతితో నలరాజును సురలఁ బ్రోవ దాక్షాయణీ (అశ్వినీ) ప్రేమ దాల్చెను.

అలంకారము. కావ్యలింగము. సమాసోక్తి. రూపకము.

చ. అతనికిఁ గల్గె సౌమ్యుఁడు గుణార్జవరమ్యుఁ డతం డవార్యదో

ద్యుతదివిబారి ధైరవుఁ బుంకూరవుఁ గాంచెఁ జిరాయు వాయు వా

కృతికి జనించె నాసుకృతికిం గలిగె న్నహుషం డకల్పమం

డతనికిఁ బుట్టె శామ్యదభియాతి యయాతి తదన్వయంబునన్.

22

అతనికిఁ=ఆ చంద్రునికి, గుణార్జవరమ్యుఁడు, గుణ = సుగుణములయొక్క, అర్జవ=బుజ్జు భావముచేత, అనఁగా దిన్వదనముచేత, రమ్యుఁడు=సుందరుడైన, సౌమ్యుఁడు=అనఁగా మనోజ్ఞుఁ డైన బుధుఁడు, ఇక్కడ శ్లిష్టవిశేషము. ని. 'సౌమ్యా బుధే మనోజ్ఞేన్యా దమగ్రీ సోనుస్తవతే' అని వి) కల్గె=సంభవించెను. ఆతండు=ఆ బుధుఁడు, అవార్యదోద్యుతదివిబారి ధైరవుఁ, అవార్య =నివారింపశక్యముగాని, దోద్యుత=భుజపరాక్రమముగల, దివిబారి = రాక్షసులకు, ధైరవుఁ = భయంకరుడైన, పురూరవుఁ=పురూరవుని, కాంచెఁ=కనియెను. చిరాయువు=గీర్ణాయుష్షంతుఁ డైన, ఆయువు=ఆయువసెడిరాజు, ఆకృతికిఁ=కుశలుడైన యాపురూరవునికి, జనించెఁ=జన్మించెను. ఆ సుకృతికిఁ = పుణ్యాత్ముడయిన యా యాయువునకు, అకల్పమండు = కల్పవర్షితుఁ డయిన, నహుషండు=నహుషుడనెడిరాజు, కలిగెఁ = పుట్టెను. అతనికిఁ = ఆ నహుషునికి, శామ్య దభియాతి, శామ్యుల్=నశించుచున్న, అభియాతి=శత్రువులుగల, యయాతి = యయాతీయసెడు రాజు, పుట్టెఁ=జనియించెను. తదన్వయంబునన్=ఆ యయాతీయొక్క వంశమందు, ఇది ముందరి వద్యమున కన్వయము.

తాత్పర్యము. పూర్వోక్తగుణవిశిష్టుడగు నాచంద్రునకు గుణగణగోభితుఁడు మనోహర రూపుడగు బుధుఁడును, అతనికి రాక్షససమూహభయంకరుడగు పురూరవుఁడును, నాతనికిఁ బరం జీవియగు నాయువును, నతనికిఁ బాపరహితుడగు నహుషండును జన్మమొందిరి. ఆ నహుషునకు విరోధుల బీరము కాంతించుజేయు యయాతి జనించెను. ఆవంశమునందు —

శా. ద్వీపప్రోద్భవసూ క్తపంచమమహావేదంబు దీపించె నే

భూపాలోత్తమువేర భారతియు నేపుణ్యాత్మనంశస్తవం

బాపాదించి కృతార్థ యయ్యె నతఁ డాశాంతక్షమాపాలన

వ్యాపారాభిరతుండు వొల్పు భరతుం + డాత్రేయగోత్రేయుఁ డై.

23

ద్వీప=విజిసడిదీవియందు, ప్రోద్భవ=ఉద్భవించిన వ్యాసులచేత, సూక్త=లెస్సగాఁ జెప్పబడిన పంచమమహావేదంబు, (శ్లో. 'భారతశిష్యమోచేదః' అని చెప్పియున్నది గనుక) సంపదప వేదముయిన భారతము. విభూపాలోత్తము=వేర రాజశ్రేష్ఠునిపేరిట, దీపించెఁ=ప్రకాశించెనో, భరతమధి కృత్యకృతోగ్రంథః భారతః అనఁగా భరతు నధికరించి చేయబడినగ్రంథము భారతము. భారతియొక్క =సరస్వతీదేవియును, వి పుణ్యాత్మనంశస్తవం బాపాదించి కృతార్థయయ్యెఁ = విధర్మాత్మనియొక్క వంశ స్తవమును బ్రతిపాదించి కృతార్థురాలయెనో, అనఁగా భరతునివంశ స్తవరూపమైన ధన్వంతము నొందెనోయని యర్థము. భరతస్య పుణ్యాత్మనాగుణేనభారత్యాః కృతార్థత్వగుణోవర్జిత ఇత్యుల్లాసా లంకారః. (శ్లో. 'వికస్యగుణాదోపాభ్యా ముల్లాసోన్యస్యత్'యది' ఇతిలక్షణమ్.) కృతార్థయనఁగా నన్వర్థయనియు భరతవంశ స్తనాపాదనమ్ముచే భారతియని యన్వర్థనామము గలదనియును గ్రహించ

వలయును. (భరతస్వయంభారతీ, సరస్వత్యాః భారతీతినామప్రసిద్ధమ్, తస్యయోగతోన్వర్త ప్రకల్ప నాన్నిరుక్త్యలంకారః. థో. 'నిరుక్తిరోగితోనామ్నామన్వర్తప్రకల్పన' మితిలక్షణమ్.) అతండు, ఆకాంతక్షమా = దిక్కులంతముగాగల భూమియొక్క, పాలన = పరిపాలనరూపమైన, వ్యాపార = వ్యాపారమందు, అభిరతుండు = ఆసక్తుడైన, భరతుండు = భరతుడనురాజు, ఆశ్రేయగోత్రేయుడై = ఆశ్రేయగోత్రమందు జన్మించినవాడై, ఖాల్వుక్ = ప్రకాశించుచు. అనగాఁ బైఁజెప్పబడిన యయాతి యొక్క వంశమందు భరతుఁ డనురాజు సార్వభౌముడై ప్రసిద్ధి నొందెనని భావము.

ద్వీపశబ్దమునను, 'ద్విధాగతాపః ఆశ్రేతిద్వీపః, ద్వ్యంతరువసదేభ్యోప ఈత్' అనెడు పాణినీయసూత్రముచేత ద్వీపశబ్దమునకుండెఁ బరంబైన యష్టబ్దముయొక్క యకారమునకు నీకారాదేశము వచ్చినది, నిత్యసమాసమందు స్వరవ్యంజనములు రెండును జెల్లును గనుక నీశబ్దమందలి వకారమునకు విశ్రమముఁ జెప్పినాఁడు, ఇది యఖండయతియనియు నిత్యసమాసయతియనియుఁ జెప్పంబడుచున్నది.

క. లోకంబునఁ గర్ణాటవ, నౌకోద్విపాంతరిప నాస్తిపదార్థా
నేకానోన్యజనార్దన, నౌకాదులు నిత్యసమాసము లందు బుధుల్.

భారతి కృతార్థురాలు భరతుని వంశస్తవము గావించుకడ నయ్యె ననుటవలన భరతుని మహాన్మతస్థితి యిట సూచితము. కావుననే యతఁ డాకాంతక్షమాపాలకుడని చెప్పబడినను. భారతముని చెప్పక సంచమవేదమునటవలన నాగ్రంథప్రాశస్త్యమును వ్యాసునకు ద్వీపప్రాదృశ్యవడనుటచే నయోనిసంభూతత్వము సూచితమగుటవలన భారతముయొక్కయు వ్యాసునియొక్కయు మహత్త్వములు గ్రాహ్యములు. అలంకారము. నిరుక్తి. ఉల్లాసాలంకారము.

తా. భరతుండు వ్యాసకృత మహాభారతమునకుఁ గథానాయకుడై నిజవంశస్తవమువలన భారతీదేవిని బుసితము గావింపనేర్చి సమస్తదిగంతములను దనపరిపాలనమునఁ జేర్చుకొని యాశ్రేయగోత్రుడై ప్రశస్తి నొందెను.

ఉ. ఆభరతాస్వయంబున రణాధ్వరయూపభుజుల్ మహాధరి
శ్రీభుజు లుద్భవించిరి యుధిష్ఠిరముఖులు విశ్రుతాఖులు లు
ర్విభరణ ప్రవీణులు వివేకధురీణులు దానదీక్షితా
గ్రాభిహితు ల్సుధీయులు లుఁదారదయాహృదయు ల్బుభోదయుల్.

24

ఆభరతాస్వయంబునక్ = ఆ భరతునియొక్క వంశమందు, రణాధ్వరయూపభుజుల్, రణ = యుద్ధమునెడి, అధ్వర = యజ్ఞమందు, యూప = యూపస్తంభములైన, భుజుల్ = బాహువులుగల వారును, మహాధరి శ్రీభుజులు = ధరిశ్రీభుజులనఁగా భూమినిబాలించురాజులు గనుక మహారాజులైన వారును, విశ్రుతాఖులు = ప్రసిద్ధమైననామధేయములుగలవారును, ఉర్విభరణ ప్రవీణులు = భూభరణమందు నిపుణులైనవారును, వివేకధురీణులు = వివేకధురంధరులైనవారును, దానదీక్షిత = దానదీక్షగల వారిలా, అగ్రాభిహితుల్ = అగ్రగణ్యులైనవారును, సుధీయులు = యోగ్యమైనబుద్ధితోఁగూడిన వారును, ఉదార = అతిశయమైన, దయా = దయ, హృదయులు = మానసమునందుగలవారును, శుభ = శుభకరమైన, ఉదయులు = అభ్యుదయము గలవారును నగు, యుధిష్ఠిరముఖులు = ధర్మరాజులు, వసు—ర్

ఉద్భవించిరి = సంభవించిరి, ధరిత్రీభుక్ష్మమునకు సంస్కృతద్వితీయైక వచనముగూడము ప్రాతిపదిక ముగా గ్రహించబడియె. 'గుణవద్గోద్వితీయైకవచనతుల్యాభివేద్వికృత' అని నన్నయభట్టియము.

తా. భరతునివంశమునందు సంగరకలాప్రసీజులు ప్రతిష్ఠాకాలురు త్యాగమూర్తులు ధర్మస్వరూ పులు సగుధర్మరాజులు జనించిరి.

క. ఆసంతతి వైభవజిత, వాసవుఁ డగుతాతపిన్నవసుధాధిపుఁ డు

ద్భాసిల్లెఁ గీర్తిమయము, ముక్తాసాధసువర్ణ కలశితవిభావసుఁ డై.

25

అసంతతి = అధర్మరాజులయొక్క వంశముందు, (ని. 'సంతతిర్గోత్ర జననముఁ న్యభిజనా న్వయాః' అని అ.) వైభవ=విభవముచేత, జిత = జయించబడిన, వాసవుఁడగు = ఇంద్రుఁడుగల, తాతపిన్న వసుధాధిపుఁడు = తాతపిన్నయసురాజు, కీర్తిమయ = కీర్తిరూపమైన, అనఁగా, కీర్తి రూపయినట్టి, ముక్తాసాధ = ముత్యాలమేడయందు, సువర్ణ కలశిత = బంగారుకలశముగాఁ జేయబడిన, విభావసుఁడై = సూర్యుఁడుగలవాడై, ఉద్భాసిల్లె = మిక్కిలియుం బ్రకాశించెను. అనఁగా ధర్మ రాజులసంతతిలొ దాతపిన్నన యనెడురాజు సూర్యమండలవర్ణంతము వ్యాపించిన శుభ్ర మయిన కీర్తిగలవాడై ప్రకాశించె ననుట.

కీర్తి తెల్లగా జెప్పుట కవినమయము గావున నిటఁ గీర్తి ముక్తాసాధముగాఁ జెప్పబడినది మాత్రాసాధ మనుటవలనఁ గీర్తి భూభాగమునందు విస్తృతముగ నుంటయేగాక యారాశమునుగూడ నొరయుచున్న దని యూహయము. సూర్యుఁడు కనకకలశముగా నుంటవలనఁ గీర్తి దివము నంటె నని గ్రహింపవలయును. విభావప్రభవ వసుద్రవ్య మన్య విభావముః ఆను వ్యుత్పత్తివలన విభావసుఁడు కాంతియే ధనముగాఁగలవాఁ డగుటచే ముక్తాసాధాగ్రమునఁ బ్రకాశార్థముగ సూర్యునిఁ గాంతి మంతముగ నుండు కలశముగఁ జేసి యూహయము.

తా. అవంశమునఁ గీర్తికాలియగు తాతపిన్న భూపాలుఁడు జనించి పేరెన్నికఁ గాంచెను.

ఉ. ఆసుగుణాద్భికిం బ్రశమితాఖిలదోషుఁడు చక్రపాలనా

భ్యాసుఁడు సోమదేవుఁ డనునదృఢతశీలుఁడు గల్లె నాకళా

భ్యాసీకి నుద్భవించె దురహంకృతిమత్సరవాహినీశసం

త్రాసదబాణలాఘవుఁడు * రాఘవుఁ డాజిక్యతప్రమోదుఁ డై.

26

ఆసుగుణాద్భిక్ = ఆసుగుణముదుఁ డనెడు సముద్రునికి, ప్రశమితాఖిలదోషుఁడు = నిరసిం పబడిన సమస్తములైన రాత్రులు గలవాడని యర్థము. పోగొట్టబడిన సమస్తపాపములుగల వాడని భావము. (ని. 'దోషస్సాద్భిక్షావశే పాపే దోషా రాత్రైభుజేషి చ' అని వి.) చక్రపాలనాభ్యా సుఁడు = చక్రవాకపరిపాలనము దభ్యాసము గలవాడని యర్థము. రాష్ట్రపరిపాలనమం దభ్యాసము గలవాడనిభావము. సోమదేవుఁడను నదృఢతశీలుఁడు = దేవుఁడనఁగా దేవతయను రాజును, చంద్రుఁ డును విరుద్ధగుణవిభేదని యర్థము. సోముఁడనెడు నదృఢతనదృష్టిగలరాజుని భావము. కల్లె = సంభవించెను. (ని. 'దేవ మ్మరే ఘనే రాజ్ఞి' అని వి.) ఇక్కడ సముద్రునివలనఁబుట్టి రాత్రి నీరాస కత్వాది విరుద్ధగుణములతోఁగూడిన చంద్రుండయినాఁడు గనుక నదృఢతశీలుఁడని చెప్పబడినాఁడు.

అకళాభ్యాసేత్ = కళ లనగా పాడకళలందు, విద్యలును, ఆచంద్రునికని యర్థము, ఆరాజున కనిభావము. దురహంకృతిమత్ = దురహంకారయుక్తుడైన, బహుశక్తిగా నుత్కృష్టుడను శత్రువును, పర = ఉల్లాసకల్లాలమాలికలచేత నుత్కృష్టుడైన, వాహినీశ = వాహినీయనగా నదియును, సేనయును—నదీనాథుడయిన సముద్రునికి, సంత్రాసద=భయప్రదమాచున్న, బాణలాఘవుడు=కరలాఘవముగలిగిన, రాఘవుడు = శ్రీరామస్వామియని యర్థము. దురహంకారయుక్తులైన శత్రుసేనాధిపతులకు భయప్రదమాచున్న బాణలాఘవముగల రాఘవుడనురాజనిభావము. (ప్రసన్నస్య దుత్తమ్ నాస్తవై దూలేషు కేవలే, వాహిన్యాం చ తరస్థిన్యాం సేనాస్సైన్యప్రభేదయోః. అని పి.) అజి=అజమహారాజు కుమారుడయిన దశరథునియందు, కృత=చేయబడిన, ప్రమోదుడై=సంతోషముగలవాడయి యనియర్థము. యుద్ధరంగమందు జేయబడిన సంతోషముగలవాడయి యని భావము. ఉద్భవింశేత్ = జన్మించెను. ఇక్కడ జన్మించునట్టి జన్మించిన చంద్రేతరవంశసంభవుడయిన రాముడును నద్భుతశీలుడయిన తెలియవలయు. కారణమయినచంద్రునకు గార్యమయిన రామునకును సారూప్యమున్నది గనుక సమాలంకారప్రభదము. (సారూప్యమపి కార్యస్య కారణేన సమం విదుః) అని లక్షణము. చంద్రరాఘవవరములను నర్థాంతరములుంటచే శబ్దములధ్వని.

చంద్రుడు రాత్రుల నిరసించుటయుఁ జక్రవాకములను బాలించుటయు (నర్థాంతరముగ) జెప్పటయద్భుతశీలమౌతువులు. చంద్రుడు సహజధర్మము వదలుట యద్భుతక్రియగఁ బ్రశంసించబడినది. కళాభ్యాసి యనుటవలనఁ జంద్రుడు పాడకళలాభిరాముడయ్యుఁ బూర్వోక్తవివేకగుణవిశిష్టుడగుట యద్భుతశీలము. దోషము శమింపజేయుట రాష్ట్రముల నెటుట యద్భుతశీలధర్మములు.

తా. తాతపిన్నరాజునకు బుణ్యశీలుడు రాజ్యపాలనకుశలుడగు సోమదేవుడను నాతనికి విరోధిసేనావినాశనమౌతుభూతుడగు రాఘవరాజును జనించిరి.

క. ఆవిభునకు నర్జునపరి, భావకుఁడై పిన్నకౌరిపగిది బొడమె వం

శావహుడు పిన్నకౌరి రమావల్లభుఁడతఁడు బుక్కమహిధవుఁ గాంచెన్. 27

ఆవిభునకుఁ = ఆ రాఘవరాజునకు, అర్జునపరిభావకుడై = కార్యముచేత నర్జునుని దిరస్కరించిన వాడైయని రాజుపరిమైన యర్థము. అర్జునములనగా వేరుమద్దిచెట్టు, వానిని బెకలించినవాడనిబాలకృష్ణపరమైన యర్థాంతరము. వంశావహుడు = వంశోద్ధారకుడని యర్థము. వేణువును ధరించిన వాడని యర్థాంతరము. రమావల్లభుడు = రాజ్యలక్ష్మీవల్లభుడని యర్థము. లక్ష్మీవల్లభుడని యర్థాంతరము. ఈపదత్రయమందును నర్థద్వయమున కభేదాధ్యవసాయము. అటువంటి, పిన్నకౌరియనురాజు, పిన్నకౌరిపగిది బొడమెఁ = బాలకృష్ణునివలె జనించెను. ఇక్కడ ధర్మసామ్యనామసామ్యములచేతఁ బిన్నకౌరితోఁ బిన్నకౌరి సమానుడని తాత్పర్యము. (అతడు=అపిన్నకౌరి, బుక్కమహిధవుఁ గాంచెన్ = బుక్కరాజును గనియెను. అలంకారము ఉపమ. అర్జునపరిభవాదులు క్లేషములగుటచే నలంకారము క్లేషమని యాధునికులు.

తా. రాఘవభూపాలునకు నర్జున పరిభవకరణ పరాక్రమశాలియగు పిన్నకౌరి జన్మించెను. అతనికి బుక్కరాజు తనయుడై జనించెను.

సీ. తనభవ్యధామంబు * తనభవ్యధామంబుకరణి మిత్రోన్మేషకరము గాఁగె

దనధర్మగుణములు * దనధర్మగుణములట్లుతులిత శ్రుతిమార్గగతుల నెసఁగె

దనమహాహవదీక్ష • దనమహాహవదీక్షపగిది నానావసీపకులం బెంపం

దనయంబకంబులు • దనయంబకములట్లు పరభీరువిముఖతం • బరిష్ఠవిల్లం

తే. బరంగుం గతినా ద్రిజడలతంజ్జరతకమత, పూటకిటిగూఢచరణమిక్కిరితకరటి

కుటిలతాసహభూసౌఖ్యఘటనభూరి, భుజబలనిహారియార్చితఃకుక్కురై. 28

ధామమనంగా బ్రతాపమును గృహమును (ని. 'గృహ దేహ త్విట్వి' భావా ధామాని' అని అ.) తన=తనయొక్క, భవ్యధామంబు=శుభకరమైన ప్రతాపము, తనభవ్యధామంబుకరణి=తనయొక్క శుభకరమైన గృహమువలె, మిత్రోన్మేషకరముగాగఁగ్ = మిత్రోడనంగా సూర్యుడును, మిత్రమనంగా బంధువును, (ని. 'మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్మత్' అని వి.) సూర్యప్రకాశకర మగుచుండఁగానని ప్రతాప పరమైన యర్థము. బంధుజనవికాసకరమగుచుండఁగా నని గృహపరమైన యర్థము, బుక్కురాయలు బంధుజనవికాసకరమైన సూర్యుని మించిన పరాక్రమశాలియు నని భావము.

ధర్మమనంగా ధుస్సును, న్యాయమును, గుణమనంగా నారీయును, గుణమును, (ప్ర. 'ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం గాచే' అని వి.) ('మార్వాద్వింద్రవాశ్చితేన త్వత్కుక్షసంధ్యాదికేగుణాః' అని అ.) తన ధర్మగుణములు = తనయొక్క చాపకంబిలు, తనధర్మగుణములట్లు=తనయొక్క న్యాయగుణములవలె, శ్రుతియనగా గర్తమును వేదమును, (ని. 'వేదేశ్రవణేశ్రుతిః' అని అ.) అతులిత=సమానరహితమగునట్లులుగా, శ్రుతిమార్గగతులై = శ్రవణమార్గప్రవర్తనములచేత, ఎనగఁగ్ = విప్లవచుండఁగానని భనుర్లటవరమైన యర్థము. పేదమార్గ ప్రవర్తనములచేత నొప్పించుండఁగానని న్యాయగుణపరమైన యర్థము. బుక్కురాయలు సంగరమున నాకర్ణాంతము ధనువు లాగుననియు శ్రుతిధర్మముల ననుసరించి సంచరించు ననియు భావము.

అపావమనంగా యుద్ధము, హావమనంగా యజ్ఞము (ప్ర. 'అజ్ఞాహ్వనాధ్వరాహవః' అని అ.) తన మహాహవదీక్ష=తనయొక్కయధికమైన యుద్ధదీక్ష, తనమహాహవదీక్షపగిది=తనయొక్క యుక్తమైన యజ్ఞదీక్షవలె, అవసీపకులనగా రాజులు, వసీపకులనగా యాచకులు, పెంపు అనగా క్షయమును, వృద్ధియును, నానా=నమస్తమైన, అవసీపకుల=రాజులను, పెంపక=నాశనము నొందించుచుండఁగానని యుద్ధదీక్షపరమైన యర్థము నమస్తమైన యాచకులను వృద్ధిబొందింపఁగానని యజ్ఞదీక్షపరమైన యర్థము. బుక్కురాయలు యాగములయందు త్యాగగుణముచే యాచకులను దనువు ననియు సంత్రాసుమున విరోధిరాజువ్యుల దెగటార్చుననియు భావము. పెంపక=అనుటల నాశనము చేయుట వృద్ధినిొందించుట యను నర్థద్వయము కలదు. పెంచుట=నశింపజేయుట యనుటకు—

ఉ. తెంపివై పారింబారిని దేవశిమజ్జుల ముద్దుబిడ్డలక

జంపితి పంతునైన నుపకాంతి పహింపక తాలమొద నక

బెంపితి విస్మిరో...

భాగవతము.

అంబకము లనగా బాణములును సేత్రములును, (ని. 'అంబకంసేత్రకరయోః' ఇతిశోకః.) తన యంబకంబులు=తనయొక్క బాణములు, తనయంబకములట్లు=తన సేత్రములవలెనీ, పరులనగా శత్రువులును, అన్యులును, భీరువనగా భయశీలుఁడును స్త్రీభేదమును, పరభీరు=శత్రువులలో భయపడు వాండ్రవలన, విముఖతక=తిరుగుటచేత, పరిధవిల్లక=విప్లవచుండఁగా నని బాణపరమైన యర్థము. పర స్త్రీపరాశ్చుభత్వముచేత నొప్పించుండఁగా నని సేత్రపరమైన యర్థము. ఇక్కడ నుపమానోపమేయ

ములు ప్రకృతములే గనుక సముచ్చయోపమాలంకారము. బుక్కరాయలు విజికివారిపై బాణములను బ్రయోగింప నొల్లడనియుఁ బరకాంతలను సంధర్శింపనొల్లడనియు భావము.

కళిన = కర్మశములైన, అత్రి = పర్వతములయొక్కయు, జడమనఁగా మాంద్యమును, బలమును, లడలక భేదము. జడ = మాంద్యములలోనిని యర్థము. ఉదకములలోనిని భావము. లుతల్ = పొరలుచుండెడు, జరతకమత = ముదిహార్మముయొక్కయు, కూటకిటి = కపటవరాహముయొక్కయు, గూఢచరజుడనఁగా గూఢప్రచారిండును బన్నగుండును, గూఢప్రచారిండునై సేహహియొక్కయు, దిక్కిటికరటి = దిగ్భాగములబడియుండెడు వినుంగులయొక్కయు, కుటిలత = కుటిలత్వమును, అనఁగా స్త్రాభావమును, అనహ = సహించని, భూ = భూదేవి. సౌఖ్య = సుఖభావమును, ఘటన = పొందించునట్టి, భూరి = ఉచితమైన, భుజుల = బాహుబలముచేత, విహారి = విహరించునట్టి, ఆర్విటిబుక్కశాస = ఆర్విడను రాజధాని కధిపతియైన బుక్కరాజు, పరంగున = చివ్వను. అనఁగా గులపర్వతములు మొదలైనవని పరిస్పందము లేక యావద్భూభారము నీ బుక్కరాజు తన బాహుబలముచేతనే భరించియుండె నని భావము.

తా. భూభరణనియు క్తమగు కమతము జడసంచారము ముదిమిగలదగుటయుఁ గిటి కావట్ల స్థితి గలదగుటయు శేషపురహస్యముగనున్న నడవడిగలవాడగుటయు దిగ్భజములు మూలనున్నవియు నగుటచే భూదేవి తనకు దాన బుక్కరాయల పరించి మిగుల సౌఖ్యము లొందుచున్నదని భావము.

“మొదటినాలుగు పాదములందు శ్లేషమని యనునది యని యందురు. మూడవపాదమున నలంకారము శబ్దశ్లేష. అయాతావ్రల వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగము. పదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారములు గ్రాహ్యములు. భవ్యధామము భవ్యధామము అనుచో ఛేకానుప్రాసము. గీతమున తపస్వములు మాటివచ్చుట వృత్త్యనుప్రాసమను శబ్దాలంకారము.

క. ఆబుక్కన్యపతికి కతులభు, జాబందీకృతమదాంధశ త్రురమావే

1 జీబంధవిలసదసిథా, రాబంధురుడైనరామరాజు జనించెన్.

29

ఆబుక్కన్యపతికి = ఆబుక్కరాజునకు, అతుల = సమానరహితమైన, భుజా = బాహువులచేత, బందీకృత = చెబెనెయ్యబడిన, మదాంధ = మదముచేతఁ గన్ను గానకయున్న, శత్రు = శత్రురాజులయొక్క, రమా = రాజ్యలక్ష్మియొక్క, వేణీబంధ = జడయే మెయన్నట్లుగా, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, అసిధారా = భిక్షధారచేత, బుధురుడైన = సుందరుడైన, రామరాజు = రామరాజునెడు కుమారుడు, జనించెన్ = పుట్టెను. అలంకారము వస్త్రాల్పేక్ష.

తా. బుక్కరాజునకు రామరాజు జనించెను. అతని భిక్షము విరోధిరాజుల రాజ్యలక్ష్మిజడయే మెయనునటులుండెను. భిక్షమును దత్కొంటిని వేణితో (నలుపునకు) బోల్పుటకు-

సీ. పార్శ్వధూమి నభీరు భట కదంబ కరాళ హేతిచ్చటాచ్చాయ లిరుటానంగ. మనుచరిత్రము.

సీ. ఏరాజుభూరిలేజోరుణాలోకంబు లోకంబుతమము నిరాకరించు

నేధన్యు బాహుధారాధరాభోగంబు భోగంబు సవరించుభూమిసతికి

నేపుణ్యనభిరూపరూపానుభావంబు భావంబు గరగించుభామినులకు

నేభవ్యశుభక్తిర్తిశోభావిహారంబు హారంబు దశదిశాంతావతమున

లే. కతడు మతిమంతుఁ డతిశాంతుఁ ఁ డరికృతాంతుఁ

డనుపమస్వాంతుఁ డాశ్రితవనవసంతుఁ

డనఘతరకందనోలిమహాపురిని

శాంతుఁ డగురామమేదిసిఁకాంతుఁ డలరు.

30

విరాజు = వి ప్రభువుయొక్క, భూరి = అధికమైన, లేజి = ప్రతాపమునెడు, ఆరుణ = సూర్యుని యొక్క, ఆలోకంబు = ప్రకాశము, లోకంబు = లోకముయొక్క, తమము = వీరికటిని, నిరాకరించుకొని నిరసించునోయనియర్థము. శోకమును బోగొట్టునోయని భావము. (శ్లో. 'అరూఢో భాస్కరః' పి స్యాద్వర్ణభేదే సత్ప్రతిభు' అని అ.) శ్లో. 'రాహుకా ధ్వాంతే గుణే శోకే తమశ్శబ్దోభిధీయతే' అని వి.)

ప్రతాపమునకు బోలికగా నితర భాస్కరనామములు చెప్పి అరుణనామము చెప్పబలనఁ బ్రతాపము ఎఱ్ఱగా నున్నదని భావము. లోకంబు తమము ఆసునో వృత్తికి ప్రథమాభిక్తి.

ప్రయోగము.—

చ. పరువడి నొప్పనపురము భద్రగజంబుల పల్ల నుల్లన

త్తురగచయంబు పెంపున విదూషితగోనికరంబు పేర్చియున్. భోజరాజీయము.

విధన్య = వికృతార్థనియొక్క, బాహు = భుజమునెడు, భరాధర = శేషనియొక్క, ఆభంగంబు = పరిపూర్ణత్వము, భూమిసతికి = భూకాంతకు, భోగంబునవరించుకొని = సుఖమునుగలగఁగోయనో, బాహువులను శేషపుతో బోల్చుటవలన నాశానులంబములనియు భూభరణనవర్ధములనియునాశయము.

నిపుణ్య = నిపుణ్యాత్మనియొక్క, అభిరూప = మనోహరమైన, గూప = చక్కఁడనగునొక్క, అనుభావంబు = ప్రభావము, భామినులకు = స్త్రీలకు, భావంబు = మనస్సును, కరఁగించుకొని = స్రవించఁ జేయునో, సౌందర్యము స్త్రీజనమనోహరముగ నుపభోగార్హముగ నున్నది. రూపము నాలంకారికు లిటుల నిర్వచించిరి.

శ్లో. అంగన్యభూషితాన్యేన స్రజ్జేపాదైర్విభూషితైః, యేనభూషితవద్భూతి తద్రూపమితకన్యతే. లక్ష్మ్యము.—

సీ. తొడవు లూడ్చిననైన తొయ్యలిరూపులొఁ జిన్నపోయినవట్టు చెన్నమిటు. హరివంశము

విభవ్యు = వియోగ్యునియొక్క, శుభ = శుభకరమైన, కీర్తి = యశస్సుయొక్క, భావిహారంబు = కాంతిప్రచారము, దశదిశాయకావతమునకు = దశదిక్కులనెడు యువతీనమూహమునకు, హారంబు = ముత్యాలహారమువలె నుండునో;

కీర్తికి గల దిగంతవ్యాపకత్వము మనోహరత్వము, శుభ్రకాంతి విశేషము నిచట సూచితము. అతఁడు = అట్టి, మతిమంతుఁడు = బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడును, అతిశాంతుఁడు = మిక్కిలిశాంతిగణము గలవాఁడును, అరిక్యతాంతుఁడు = శత్రువులకు యముఁడైనవాఁడును, అనువమస్వాంతుఁడు = ఉపమానరహితమైన మనస్సుగలవాఁడును, ఆశ్రితవనవంతుఁడు = ఆశ్రితులనెడు వనములకు వనంతర్దు వైనవాఁడును, ఆనఘతర = మిక్కిలి నిష్కల్మషమైన, కందనోలిమహాపురి = కందనోలనెడు మహాపట్టణమే, నిశాంతుఁడు = నివాసముగాఁగలవాఁడును, అగు = అయిన, రామమేదిసికాంతుఁడు = రామభూమిశ్వరుఁడు, అలరుకొ = చిహ్నమందును. ఆలంకారము. రూపకము సంకృప్తి. శబ్దాలంకారము ఛేదానుస్రాసము.

తా. కందనోలిమహానగరమునెలు రామధాత్రీశ్వరుఁడు సూర్యునిమించినవరాక్రమముతోడను, భూభరణయోగ్యులగు భుజకీర్తితోడను, యువతీమనోరంజకముగు, రూపముతోడను దిశానిశాంతముగు కీర్తితోడను నలరి యిరుల వంచించుచు నాశ్రితుల రంజించుచు భూమండలమునఁ జేరించెను.

శా. ఆరామక్షీతిభర్తకుం బ్రథితసత్వాలాపధర్మోద్భవ
శ్రీరమ్యం డగుతివ్వరాజు బలలక్షీధామభీమప్రథా
పారీణం డగుకొండకొరి విజయప్రఖ్యాతచారిత్రుఁడౌ
శ్రీరంగేంద్రుఁడు గల్గి రైందవకులఁజేమంకరాకారులై.

31

ఆరామక్షీతిభర్తకు = ఆరామరాజునకు, ప్రథిత = ప్రసిద్ధమయిన, సత్వాలాప = సత్యవాక్యములుగల, ధర్మోద్భవ = ధర్మరాజయొక్క, శ్రీ = కాంతిచేత, రమ్యండుగు = బహుచున్నవాడైన, అనఁగా ధర్మరాజయిన, తివ్వరాజు = తివ్వరాజును, అని యర్థము. ప్రసిద్ధమయిన సత్యవాక్యరూపధర్మములవలనఁ బుట్టిన సంపదచేత నొప్పచున్నవాడని భావము. బలలక్షీ = బలసమృద్ధికి, ధామ = స్థానభూతుడైన, భీమ = భీమునియొక్క, ప్రథా = ప్రసిద్ధియందు, పారీణండుగు = దరిముట్టినవాడైన, అనఁగా భీముడైన, కొండకొరి = కొండలరాయఁడును అనియర్థము. బలసమృద్ధికి స్థానభూతులైనవారలకు భయంకరమయిన ప్రసిద్ధియందు దరిముట్టినవాడని భావము. విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రఖ్యాత = ప్రసిద్ధమయిన, చారిత్రుఁడౌ = చరిత్రములుగలిగిన, అనఁగా నర్జునుడయిన, అనియర్థము. విజయప్రతిపాదకములైన ప్రసిద్ధచరిత్రలు గలవాడనిభావము. శ్రీరంగేంద్రుఁడు ఐందవకుల = చంద్రసంబంధమైన, వంశమునకు, జేమంకర = జేమకరములైన, ఆకారులై = రూపములుగలవారై, కల్గిరి. ఇది ధర్మజభీమాద్భుతులకు నీ ముగ్ధుర రాజులకును సాధారణవిశేషణము, కలిగిరి = సంభవించిరి.

అలంకారము పదార్థహేతుక కావ్యలింగము.

ఈమువ్వురు వీరులు రైందవకులజేమంకరులనుటకు సత్వాలాపసంస్కృతి, బలలక్షీధామత్వము, విజయ ప్రఖ్యాతియు హేతువులు. కావుననే జేమకరము, సత్వాలాపము ప్రథితమైనదనియు బలము భీమ మనియు విజయము ప్రఖ్యాత మనియు నాశయము. జేమకర - "జేమస్త్రియ మద్రైఁజ్ఞా" అని ఖ ప్రత్యయము. "అరుద్విషదజస్తస్యముష్" అని ముగాగమము. ఇటులె శుభంకరాదు లాహ్యములు. తా. రామరాజునకుఁ బరాక్రమకాలలగు తివ్వరాజు కొండరాజు శ్రీరంగరాజు ఆముమువ్వురు కుమారు లుదయించిరి. ఈమువ్వురు ధర్మరాజభీమాద్భుతులవలె సత్యబలవిజయసంకోభితులై ప్రతిష్ఠ గడించిరి.

శా. ఆరాజిత్రయంబులో ససమబాణారాతి విజ్ఞాతదో
స్సారం డాత్తసుభద్రుఁ డర్జునగుణాస్థాఘ్నిండు నై పొల్చునా
శ్రీరంగేంద్రుఁ డశేషరాజ్యపదవీసంహాసనాక్షీణల
క్షీరాజన్నిజసంతతి ప్రథితుడై * మించెక ధరామండలిన్.

32

ఆరాజిత్రయంబులో = వైఁడేవుఁడైన ముగ్ధురరాజులలోవల, ఇది నిర్ధారణవస్థి. వ్హి. 'లోపనిర్ధారణోద్భవాపస్తీ' అనిన. ఆసమబాణ = మన్మథునికి, అరాతి = శత్రుఁడైన రుద్రునిచేత, విజ్ఞాత = ఎఱుంగఁబడిన, దోస్సారండు = భుజబలముగలవాఁడును, అని యర్థము. ఆసమ = సమానరహితములైన, బాణ = బాణములుగలిగిన, అరాతి = శత్రువులచేత, విజ్ఞాత = ఎఱుంగఁబడిన, దోస్సారండు = భుజబలము గలవాఁడని భావము. ఆత్త = పొందఁబడిన, సుభద్రుఁడు = సుభద్రగలవాఁడును, అని యర్థము. పొందఁ బడిన మంచినభగవంతులు గలవాఁడనిభావము. అర్జునగుణాస్థాఘ్నిండు = అర్జునునియొక్క, గుణములచేత

గొనియాడఁదగినవాఁడును, అనఁగా నర్జునుఁడని యర్థము నిర్మలమయిన గుణములచేతఁ గొనియాడఁ దగినవాఁడని భావము. వి=అయినవాడై, పాలు=ప్రకాశించుచున్న, ఆశ్రీరంగేంద్రుఁడు=ఆశ్రీరంగ రాజు, అశేష=సమస్తమైన, రాజ్య=రాజ్యములయొక్క, పదవి=వైభవములతోగూడిన, సింహాసన = సింహాసనసంబంధమైన, అక్షిణ=క్షీణముగాని, లక్ష్మీ = సంపదచేత, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, నిజ . సంతతి=స్వకీయమయిన సంతతిచేత, అనఁగాఁ బరిక్షిత్తుమొదలైనవారిచేత, ప్రథితుఁడై=ప్రసిద్ధుఁడై యని యర్థము. తనసంతతిచేతనని భావము. ఇక్కడ ధర్మ జభిమాన్యులఁగా నర్జునునిసంతతి రాజ్యసింహాస నాధిపత్యమునకు సంకురమై నిలిచిన ట్టాముగ్గురు రాజులలో శ్రీరంగరాజుసంతతిమాత్ర మే రాచగిరియు నకు నిలిచినదని తాత్పర్యము. ధరామండలికే=భూమండలమందు, మించె=అతిశయించెను.

విజయప్రఖ్యాతచరిత్రుఁడగు శ్రీరంగరాయనియొడ నింకను నర్జునునిగూర్చియున్నదిగలదు. ఆస మబాణాలివిజ్ఞాత దోశ్శక్తి. ఆత్మసభద్రత్వము. ఇందుచే నిజయప్రఖ్యాతచరిత్రము గూఢము. రాజ్య మశేషమైనదగుటచే లక్ష్మీ యక్షిణ యని చెప్పఁబడెను. కావుననే సంపద సంతతికిఁగూడ యథా విధముగ సంక్రమించె నని యాశయము.

తా. పరాక్రమశాలిగు విరోధులను వంచించ నేర్పరియు శుభలక్షణాలక్షితుఁడునగు శ్రీరంగ రాజు సమస్తరాజ్యము నాక్రమించి తనరాజ్యము సంతానమునైతము యథేచ్ఛముగా ననుభవించఁదగిన కట్టుదిట్టములు గావించెను.

తా. ఊరేణివిశ్రుతనిత్యదాననిధి యై • సొం పొందుశ్రీరంగరా ట్పాణిం బాయనిసత్కృపాణి యదనం • బ్రత్యగ్ధిదానైకపా రీణం దొటరుదే తదియకరతాదృఖిగ్ధవిద్యాహిత శ్రేణు ల్లున్నుగఁ గర్ణ భేదరవిత్తిప్రౌఢి వాటింపఁగన్. 33

ఊరేణి = భూమియందు, విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, నిత్య = ఎడతెగఁగి, దాననిధియై=దానమునకు స్థానమై, సొంపొందు=చక్కనాచున్న, శ్రీరంగరాజ్ = శ్రీరంగరాజయొక్క, పాణి = మాస్తమును, పాయని = ఎడబాయకయందునట్టి, సత్కృపాణి=శ్రేష్ఠమయిన ఖడ్గము, అదన = సమయమందు, ప్రత్యగ్ధి = ప్రతియూచకవిషయమయిన, దాన = త్యాగమందు, ఏక = ముఖ్యముగా, పారీణంబొట = నమర్థమయినదొట, అరుదే=అశ్చర్యమా, అనఁగా నాశ్చర్యము కాదని యర్థము. ప్రత్యగ్ధి=శత్రువుల యొక్క, దాన=భేదనమందు, పారీణమయినదనిభావము. (ని. 'అభిరూపిపరారాత్రప్రత్యగ్ధిపరిపనినః.' అని అ. 'దానంగజమదేత్యాగే పాలన ఛేదన శుద్ధిమ' అనివి.) ఇక్కడస్త్రీలింగమయిన కృపాణిశబ్దమునకు విశేషణంబైన ప్రత్యగ్ధిదానైకపారీణంబున్నపదము నభ్రుంసకమయినందులకు (సూ. 'ఉభయవిధముమహతీ నాప్' అనిన.) అదను, అన్నపద ము కారాంతముగనుక, (సూ. 'కేహించిదదంతానాంనేతి నిభృత్తాపునోలు క్న్యోల్' అను నన్నయభట్టియపునూత్రముచేత సప్తమీవిధక్తి పరమగుచుండఁగా ఊన్నకు లోపమువచ్చి నది.) తదియకర=ఆశ్రీరంగరాజుహస్తమందలి, తాదృఖిగ్ధ=అలాటిఖడ్గముచేత, విధ=వేధింపఁబడిన, అహిత శ్రేణుల్లున్నుగ = శత్రు సముహములుగూడ, కర్ణ భేదరవిత్తిప్రౌఢి వాటింపఁగన్ = కర్ణునివలెను భేదరుని వలెను వితరణ మహిమను వహించె నని యర్థము. కర్ణునివలె సర్థమును భేదరునివలె బ్రాణమును నిచ్చెనని భావము.

కృపాణి శ్రీరంగరాయలహస్తమున పదలకుంటకు ఊరేణివిశ్రుతనిత్యదానమై హేతువు. కాననే యది-సత్కృపాణి. తాదృగ్ధిశేషణమన ఖడ్గమునెడల నుప్రసిద్ధగుణములు మూచితములు. కర్ణ భేదర

విత్తిప్రాధి యనుటలూ శ్రీరంగరాయని ఖడ్గధాటికి వెఱచి లోనైనరాజులు కడ్డనివలె ధనము, హతులు ఖేచరునివలె బ్రాణముల నొసంగిరని భావముగాన నిచటను విజయప్రఖ్యాతి సూచితము.

తా. దాననిధియగు శ్రీరంగరాయలఖడ్గము హస్తమునందెడబాయకయుంటచేఁ బ్రత్యగ్ధి (విరోధి-యాచక) దానైక (ఖండన-త్యాగ) పారీణమగుటలూ నచ్చెరు వించుకేని లేదు. ఆఖడ్గముచే మరణము నొందినవారుగూడఁ గట్టులివలె ద్యాగమునకు ఖేచరునివలె మరణమునకు నలవాటుపడియున్నారు.

ఖేచరుడనువాడు సర్వనగరము దొకానొక నాగకుమారునిమారుగాఁ దాను గరుత్తంతున కాహారము ప్రాణత్యాగము సేయఁబూసెనుట పురాణప్రసిద్ధము. నిత్యదాననిధియైన రాజహస్తము నెడబాయనిఖడ్గము దానపారీణమాటయేమి నింత? నగరమునందలి యాఖడ్గముచేత విద్వలైన శత్రువులను వితరణమహిమను బూనినారని యర్థము. ఇక్కడఁ బాణిస్థితకృపాణి వితరణగుణ మహిత శ్రేణులయందు నుల్లసిత మగుచున్నదని చెప్పినాఁడు గనుక నుల్లాసాలంకారము. శ్లో. 'ఏకస్యగుణ దోషభ్యా ముల్లాసోన్యస్యతో యది' అని లక్షణము.

సీ. వెన విభీషణరాజ్యవిముఖుడై సహ్యాభూపలయంబు చేకొని • నిలువఁడేని
సప్తసాలాంతరస్థాయి యై నిదురించుతఱిని జాగరణంబుఁ • దాల్చుడేని
శ్రుతిదూరభోగసంక్తత విష్ణువీగి తాఁ జరణ మగ్రజుడెను • జాపఁడేని
నలరారుసీరి దనయడుగునఁ గూర్చి గట్టిగ నీగిచేయి మాఁటికొనఁడేని

తే. రమణఁ బ్రతి సేయ వచ్చు శ్రీరంగశౌరి, భయదరిపుపురహారి నిర్భయవిహారి
యార్యసత్కారకారి యాదార్యనిభవ,ధారియై మించుశ్రీరంగశౌరికెపుడు.

ఇందు శ్రీరంగశౌరియనఁగా శ్రీరంగనాయకస్వామి, శ్రీరంగశౌరికి ననఁగా నీతైఁ జెప్పఁబడిన శ్రీరంగరాజునకు నామసామ్యమున్నను గుణసామ్యములేనందున సమానుఁడు గాఁడని చెప్పినాఁడు. విలాగన్నను,

వెనక్ = శీఘ్రముగా, విభీషణరాజ్య = భయంకరులైన శత్రువులయొక్కదేశములకు, విముఖుడై = ఎదిరించిపోఁజాలనివాడై, సహ్యాభూపలయంచేకొని = సహ్యమయినంతభూపలయము ననఁగా దనజీవనమునకుఁ దగినభూమిని గ్రహించి, నిలువఁడేనిక్ = అందులోఁ గాలము గడపుచుండక పోయినట్టులాయెనేని అనియర్థము. విభీషణరాజ్యమనఁగా లంక, దానికిఁ బోకయున్నవాడనియు సహ్యాభూపలయమనఁగా సహ్యపర్వతమువల్ల బుట్టిన కావేరియొక్కపలయము, దానిఁ బరిగ్రహించి నిలిచి యున్నవాడనియు, అనఁగా సుభయకావేరిమధ్యస్థుడై యున్నవాఁ డనియును భావము. (స. 'సహ్యంప తల్ భూపలయంచ' అనియును, 'సహ్యేత్పర్వత విశేషాద్భవతీతిసహ్యాభూః కావేరీ, తస్యాః పలయః, సహ్యాభూపలయః' అనియును సుభయత్ర విచారింపవలయును.) (సి. 'సహ్యై క్షేలాంతరారోగ్యసోధ ప్యేష ప్రవక్షతే' అని ని.)

సప్తసాలాంతరస్థాయియై = సాలమనఁగా గోట - విడుకోటలలోపల నున్నవాడై, నిదురించు తఱిని = నిద్రించు నిశానయమందు, జాగరణంబునలుపఁడేనిక్ = కన్నుమూయక నిద్రవేగించు చుండక పోయెనేని అని యర్థము. సప్తప్రాకారమధ్యగతుఁ డనుటకు.

శ్లో. "సప్తప్రాకారమధ్యే సరసిజముకుతోద్భాసమానే విమానే

కావేరిమధ్యదేశే ఫణిపతిశయనే శేషపర్వంకభాగే

నిద్రాముద్రాభిరామం”

అను శ్లోకముగూడ సాధారణము కాంగలదు.

సప్తప్రాకారమధ్యగతుఁ డనియుఁ దేవుఁడుగానఁ గన్ముమూయక యున్నాఁడనియును భావము. విగ్రహముగనుక మూయలేదనియును జెప్పవచ్చును. నిదురించుతఱి ననఁగా జాతుర్వాప్య నీడ యందు జాగ్రదవస్థయైనయోగనిద్రను బొందినవాఁడనియైనను జెప్పవచ్చును. యోగవిప్ర జాగ్రద వస్థయన్నందుకు. ‘నిద్రాముద్రా తిరేవయస్థునిగమస్తోమావశానోన్ములఁ’ ‘నిద్రాముద్రా నిభిలజితీరక్షానోజాగరూకా’ మననది ప్రమాణములు.

శ్రుతిదుర = వేదవాక్యమయిన, భోగ = సుఖముదల, సక్తతత్ = ఆసక్తితత్, విజ్ఞాని = గర్వింబి, తాత్ = తాను, చరణమగ్రజాపనఁజూపఁడేని = అన్నయగుటచేఁ బ్రాజ్ఞుఁడయిన యింద్రుని దిక్కునఁ గాల్గనాపి పరుండక పోయినట్టయెనెని అనియర్థము ఇక్కడ నింద్రావరణ శబ్దార్థ మను సంధించిచెప్పినాఁడు. శ్రుతిదుర = చెప్తులులేని శేషాసియొక్క, భోగ = శరీరముయొక్క, సక్తతత్ = సుపరక్రముచేత, అనఁగా శేషాశ్రమందుఁ బవళించుటచేత, విజ్ఞానిగానాఁడనియును దూర్పు దిక్కునఁ బాదములు చాపి పడమటికిరస్సుగాఁ బవ్వళించియున్నాఁడనియును భావము. (ని. ‘భోగస్సుఖే ధనే చాపే శరీరధణయో ర్తతః’ అని అ.)

అలరారు = ఒప్పుచున్న, సిరి = ధనమును, తన యడుగునఁ గూర్చి = తనక్రిందదాచిపెట్టు కొని, గట్టిగ = దృఢముగాను, ఈఁగిచేయి = దాన మిచ్చెడు వడిచేయ్యి, మాటికొనఁడేని = నుడిచి పెట్టుకొనియుండకపోయెనెని అనియర్థము. సిరియనఁగా లక్ష్మి, ఆమెకు పాదసేవ ఘటించఁజేసినాఁ డని యను గుడిచేయ్యి తలక్రిందఁ బెట్టుకొన్నాఁడనియును భావము.

“కటినికటశిరః పార్శ్వవిన్యస్తహస్తం”

అను శ్లోకభావమువలన శ్రీరంగనాయకుల హస్తవైఖరి తెలియవచ్చును.

భయం = భయంకరులైన, రిపు = శత్రువులయొక్క, పుర = పట్టణములను, హరి = హరించు వాఁడును, నిర్భయ = భయరహితమానట్లులుగా, విహరి = విహరించువాఁడును, అర్య = పూజ్యుల యొక్క, సత్కార = పూజను, కారి = చేయువాఁడును, బౌదార్యవిభవధారి = వితరణవైభవమును వహించినవాఁడును, వి = అయినవాఁడయి, మించు = అతిశయించుచున్న, శ్రీరంగశౌరికి శ్రీరంగరాజానకు, ఎపుడు = ఎప్పుడును, శ్రీరంగశౌరి = శ్రీరంగనాయకస్వామి, రమణి యుక్తమానట్లుగా, ప్రతిసేయవచ్చు = ఈడుచేయవచ్చును.

అనఁగా రాజైన యీ శ్రీరంగశౌరి భయంకర శత్రుపట్టణములను హరించువాఁడు గనుక వితనికి మ్రెఁజెప్పబడిన భయంకర శత్రురాజ్యవిముఖుఁ డయిన శ్రీరంగశౌరి సమానుఁడుకాఁడనియు భయరహితమానట్లుగా విహరించు శ్రీరంగశౌరికి నేడుకోటలలోపలనుండియు భయముచేతఁ గన్ను మూయకయుండునట్టి శ్రీరంగశౌరి సమానుఁడుగాఁడనియుఁ బూజ్యులయినవారియొక్క పూజసేయు నట్టి యీరంగశౌరికిఁ బూజ్యుఁడయిన యన్న నవమానించిన శ్రీరంగశౌరి సమానుఁడు కాఁడనియు వితరణవైభవమును వహించినయీరంగశౌరికి ధనము దాచిపెట్టికొనియున్నట్టి చెయ్యి ముడుచు కొన్న శ్రీరంగశౌరి సమానుఁడు కాఁడనియును దాత్పర్యము.

అలంకారము యథాసంఖ్యము. వ్యతిరేకము.

తా. విరోధులకు వెఱచి రాజ్యమును పదలి తరలట విడుకోటల చాటుననుండెయు జాగరణా వస్థలో నుండుట శ్రుతిదూరమగు భోగసక్తి (వేదాచారవిరుద్ధవర్తనము) సిగిసిగునజేర్చి దానహస్తము దాచుటలోనగు లోపములవలన శ్రీరంగనాయకులు ప్రకృత వంశమూలపురుషుడగు శ్రీరంగ శారికి సాటిగాఁడు. (అర్థాంతముచే శ్రీరంగనాయకుల గుణగణము లాహ్వయములు.)

క. ఆమునుజేంద్రునకుఁ బురం, ద్రీమణియై తిమ్మమాంబ + శ్రీరామునకున్

భూమిజ సుత్రామునకుఁ బులోమజయునుబలె జగంబులో నుతి కెక్కున్. 35

ఆమునుజేంద్రునకున్ = ఆ రంగరాజునకు, పురంద్రీమణియై = భార్యారత్నమై, తిమ్మమాంబ = తిమ్మవ్వయనునామె, శ్రీరామునకున్ = శ్రీరామునికి, భూమిజ = సీతాదేవియును, సుత్రామునకున్ = దేవేంద్రునకు, పులోమజయునుబలెన్ = శచీదేవివలె, (ని 'పులోమజాశచీంద్రాణీ' అని అ.) జగంబులోనుతికెక్కున్ = జగత్తునఁ బ్రసన్న కైక్కియుండును.

తిమ్మమాంబ యనుటలో నంబాశబ్దముమీద నంబాశబ్దమునకుఁ గవి ప్రయోగములు చాల గలవు.

స్థా. "అర్ఘ్యంబాదికశబ్దాస్పృశ్య రత్రశ్రేష్ఠత్వగోచరాః,

తతస్తదంతశబ్దభ్యో వైవశ్రేష్ఠత్వగోచరాః." (అధర్వణ)

తా. ఆ శ్రీరంగరాయలకు ధర్మపత్నియగు తిమ్మమాంబ శ్రీరామునకు సీతవలె నింద్రునకు శచీదేవివలె నొప్పి భర్తృప్రియముగా నుంచరించెను.

సీ. ధర యేయపాంసులతల చూపరాకుండఁ దనకూర్చి తేని నఁప్పననె ముంచెఁ గమల యేనిశ్చలఁగమణువేరెదకు మో వై నిల్చి యతనిచే + రడుగుపటచె సతి యేయచండిక + పలిక జట్టుకూతురై జగడాలు పచరించి + సగము చేసె వాని యేమితసూక్ష్మవదలదు తలవాకిలి నిజేకు మాటమోచె ననఁ జేసె

తే. ననుచు భూకాంతశ్రీకాంతఃపూరునికాంత, నజునికాంతను నిరసించియాసిరంగ పార్థివునికాంత తిమ్మాంబుపలికె గుళల, కీర్తిబలవృద్ధినిర్మలఁసూర్తు లొసఁగు.

పాంసులయనఁగా జారిణి (ని 'స్వైరిణీపాంసులాధస్యోత్' అని అ.) అనఁగా బలివ్రత, ధర = భూకాంత, ఏయఃపాంసుల = ఏ సతివ్రత, అనఁగా గాదనుట, ఏమన్నను, తలచూపురాకుండన్ = తల యెత్తుకొని తిరుగఁగూడకుండునట్లు, తనకూర్చి తేనిన్ = తన ప్రాణేశ్వరుని, అప్పుననె ముంచెన్ = అప్పు లతోనే ముడింగిపోవునట్లు చేసెను అని యర్థము. పాంసువనఁగా బరాగము. అది గలది పాంసుల, అదిగానిది యపాంసుల గనుక భూమియే పరాగరహితురాలు, అనఁగా బరాగసహితురాలనియును దలగనరాకుండునట్లుగాఁ మన్నుధరించినకూర్మరాజును నీటమునిగియుండునట్లులు చేసినదనియును భావము. కూర్చి తేడన్నచోట కూర్మశబ్దముమీద జీవేవిధింపఁబడినదిగనుక కూర్మమనిచెప్పవలసినందుకుఁ కూర్చి తేడని చెప్పినాడు.

కూర్మమనుటను కూర్చి తేడనుట అపుష్టార్థదోషమైనను (తల్లక్షణము 'ప్రకృతానుపయక్తార్థ మపుష్టార్థం తదుచ్యతే') క్లేషమునందు అపుష్టార్థదోష ముండ దనునధర్మణాచార్యుని "అపుష్టార్థోఽపిసాధు స్యాత్ యతిచేత స్సఖావహాః" కారికవలన వృద్ధయరంజకవాక్యమున దోషవిచారణము తగదని సోమకవివ్యాఖ్యలలో గలదు.

కమల యేనిశ్చల=శ్రీకాంత యేనిశ్చలురాలు, అనగా నిశ్చలురాలుకాదనుట, అదేమన్నను, రమణుపేరదకు మోవైసిల్పి=పెనిమిటియైన విష్ణుకూర్తియొక్క అమ్మనకు బరువగునట్లుగా ద్రోశి పట్టినదై, అతనిపేరదకువలెచేక=అయినపి రడగిహవునట్లులుగా జేసెనని యర్థము. అట్టి యేనిశ్చ లురాలు, అనగా జంచలురాలేయనియనుచు పెనిమిటి వత్సస్థలమందునించి యాయనయొక్కపేరును, అనగా హారమును గ్రందుపఱచినదనియును భావము. అక్షీనారాయణాదినామములయందు సనపేరు ముందుగా బలవడుచున్నది, గనుక యాయననామమును గ్రందుపఱచినదని ప్రకారాంతరము.

సతి = అనగా హరునికాంత, ఏయచండిక = విటిసాధ్వి, అనగా సాధ్విగాదనుట, ఏమన్నను, పతిక=నాథుడైన హరుని, చట్టుటాతురై=రాలికిఁబుట్టినదై, అనగా గణమురాలై, జగదాలవర రించి=జగదాలాడి, నామచేరిక = కృశించి నగమగునట్లుగాజేసెనని యర్థము. చండికనామము గలదియును, హిమవంతునికి గూఁతుననదనియును జగదాలవరరించి జగదాలు, అనగా బ్రకాశ రూపమైన కాంతిగలుగఁజేసి సతి సర్వనారీశ్వరుని జేసినదనియును భావము.

వాణి=అనగా నజునికాంత, ఏమితమాక్షి = ఏ మితభాషిణి, అనగా బహుభాషిణి యనుట, వదలదుకలవాణిలి=బయటవాణిటనే నిలుచును, నిశేతుమాటమోచెననజేసి = సన పెనిమిటిని నింప పా లాయె ననునట్లులుగాజేసెనని యర్థము. వాగ్రూపిణి గనుక సరస్వతి యేమితమాక్షి యనగా నుతాక్షిస్వరూపురాలనియు నోరడబాయదనియును నిజేశ్వరుని వాణీవహుడననజేసి అనగా వాణియు క్తముఖుని జేసినదనియును భావము.

అనుచుక=ఇట్లు పలుకుచు, భూకాంతక=భూదేవిని, శ్రీకాంతక=లక్ష్మీదేవిని, హరుని కాంతక = పార్వతీదేవిని, అజునికాంతక = సరస్వతీదేవిని, నిరసించి=తిరస్కరించి, అసిరంగపార్థి వునికాంత = అశ్రీరంగరాజయొక్క భార్యయైన, తిష్ఠాంబ=తిష్ఠమ్మ, పతికి = పెనిమిటికి, కుశల= జేమమును, కీర్తి=కీర్తిని, బలవృద్ధి=బలనంపఁతని, నిర్మలస్ఫూర్తుల=మాలిన్యరహితమైన స్ఫూర్తులను, ఒసంగుక=వలంగజేయు నని క్రమాలంకారము. భూమివలన గూర్చుమునకు లోపించిన కుశలత్వము లక్ష్మీవలన విష్ణునకు లోపించినకీర్తి పార్వతివలన శివునకు లోపించిన బలము సరస్వతివలన బ్రహ్మకు లోపించిన నిర్మలస్ఫూర్తి గుర్తించి తిష్ఠమాంబ యాశుభోదయములు తనభర్తకు గలుగఁజేసిను.

తా. భూదేవియు లక్ష్మీదేవియు పార్వతియు సరస్వతీదేవియు భర్తృసేవాభిరుచులతో జాల లోపములు గావించిన తిష్ఠమాంబిక గుర్తించి పతికి కుశలము యశస్సు బలము నిర్మలత్వమును గూర్చి భర్తృసేవారాయణురాలై పొగడిక గాంచెను. అలంకారము వ్యతిరేకము.

తా. చేతో జాతసమానమూర్తి యగునాశ్రీరంగధాత్రీధవుం
డాతిష్ఠాంబికయందుఁ గోనవిభుఁ దిష్ఠాంబీశు రామప్రభుఁ
ధూతాశేషవిపక్షుశ్రీతిరుమలేంద్రు న్నేంకటాఖ్యానవి
ఖ్యాతుం గాంచె సురద్రుపంచకము సాయ్యంభోధిరాజుంబలెన్.

చేతో జాతసమానమూర్తియగు=మన్వభునికి సమానమైన యాకృతిగలవాడైన, అశ్రీరంగధా త్రీధవుం=అశ్రీరంగరాజు, అతిష్ఠాంబికయందు = భార్యరక్తమైన తిష్ఠమ్మయందు, కోనవిభుఁ =

కోనమరాజును, తిమ్మరాజును = తిమ్మరాజును, రామప్రభుడు = రామరాజును, ధూతాశేషవివక్షకుడు = కంపిం
వంజేయబడిన నమస్తకపుష్పం గలిగిన, త్రిమయలీలకుడు = సంపన్నుడైన తిరుమలదేవరాయలకు,
వేంకటాద్రిని విభజించువాడు = పంకటరాయుడను ప్రసిద్ధిగలవానిని, సురసంపదకముడు = కల్పవృక్ష
పంచకమును, అయ్యంభోధిరాజులకు = ఆక్షరసముద్రుడనువలెనే, కాంచె = కనెను. అలంకారము
ఉపమ.

అంభోధిరాజులకు అనుటలో సోమకుని అంభోధిరాజు అని విడదీసి ద్వితీయకవచనమునను
గాని కవిప్రయోగానుసారముగా నది ప్రథమావిభక్తియే. పూర్ణానుస్వారము నుగాక మునునకు బదులు
ఆదేశకరకపూరకముగటచే వచ్చియుండును. వాడుబోలె, నీవుబలె అనుపదములు ప్రయోగ
రూఢిముగిలు.

తా. సముద్రమునకు సంతానము మొదలగు కల్పవృక్షము వైదు జనించినటులు శ్రీరంగాధిపు
నకు దిక్కుంబికయందు కోనరాజు తిమ్మరాజు రామరాజు తిరుమలరాజు వేంకటరాయలు అనునైదు
గురు కుమారులు జననము నొందిరి.

క. అం దగ్రజుండు రాజపు, రందరుడన వలసె గోనరాజు నిజభుజా
సంధిపితాసిభిదుర, స్పందనిపాతితమహావిశక్షోత్కరుడై. 38

అందుకు = ఆ కుమారులయందు, అగ్రజుడు = పెద్దవాడైన, కోనరాజు = కోనమరాజును కుమారుడు,
సంజ = స్వతీయమునను, భుజా = బాహువునందు. సందీపిత = మిక్కిలియు బ్రకాశించుచున్న,
అసింభద్ధమనడి, భిదుర = వజ్రాయుధముయొక్క, స్పందించులనమాత్రముచేత, నిపాతిత = కొట్టివడచేయ
బడిన, మహత్ = అధికమైన, వివక్ష = కత్తువులయొక్క, ఉత్కర = సమాహము లనెడు,
మహత్ = అధికమైన, అసి = కులవర్జితముయొక్క, (సి. 'అపిత్వైతరవామేషే' అని ఏ.) వివక్షోత్క
రుడై = తేజస్కలమిగలవాడై, రాజపురందరుడనకు = రాజులలో నిండుడనునట్లులుగా, వెలసెకు =
ప్రకాశించెను. అలంకారము రూపకము.

తా. వారిలో పెద్దవాడగు కోనరాజు దేవేంద్రుడు తనవజ్రాయుధముతో గొండల
తెక్కలను నఱికి పరాక్రమించినటులు దనకరస్థమగు భద్రముతో విరోధుల జెండి పేరుప్రతిష్ఠల
నొందెను.

శా. శ్రీరంగాధిపు కోనభూవిభునిః శ్రిన్వచ్చతుండాయతే

జోరాజద్విజరాజు తీవ్రగతిచే • సూర్యాతిగుండై నభం

బారోహించి పవికా హసించుచు నహినారాతులం జించి త

తారాహర్షిశగు ప్తవాసవసుధకు • సాధించు జిత్రంబుగన్. 39

శ్రీరంగాధిపు కోనభూవిభుని = శ్రీరంగరాజుకుమారుడైన కోనమరాజుయొక్క, శ్రిన్రి = శ్రిన్రి
యనెడు, శ్రిన్వచ్చ = తల్లిదైన, తుండ = సంభామే, అంగ = చిహ్నముగాగల, లేజి = ప్రతాపమునెడు,
రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, ద్విజరాజు = గరుత్మంతుడు, తీవ్రగతిచే సూర్యాతిగుండై = తీవ్రమనగా
నత్యుష్ణము నత్యంతమును గనుక నత్యుష్ణగతిచేత సూర్యుని దిగస్కరించినవాడైయనియు, అత్యంత
గతిచేత సూర్యుండలమును దాటినవాడయి యనియునర్థము. (సి. 'తీవ్ర మత్యుష్ణ కటుక విశాంతే

వ్యవస్థవస్త తమ్ అని అ.) నభంబారోహించి=ఆకాశముపైకిఁబోయి, పవన్ హాసించుచుకొనుట=పుష్కాయంబు మును దిరస్కరించుచు నసయును వజ్రాయంధమును లక్ష్యము నేయక యనియు నర్థము. అహింస=అధిపతి నైన, ఆరాతులకొక శత్రువులను, చించి=చీరకెలుచునీయునియును, అహింస=అమృతపరమకనకసర్వశ్రేష్ఠుల నెడు, ఆరాతులంబించియునియు నర్థము. తత్=ఆయధికులైన శత్రువులనుకొని, సోప = బలముచేత, అహర్నిశ=దివారాత్రములును, గుప్త=రక్షింపఁబడుచున్న, వాస+వసుధకొక = నివాసభూమినియనియును, తత్=అనర్హశ్రేష్ఠులయొక్క, సార=బలముచేత, అహర్నిశ=గుప్తములును, వాసవ=ఇంద్రునియొక్క, సుధకొక = అమృతముననియు నర్థము. చిత్రంబుగకొక=ఆశ్వర్యమానట్లుగా, సాధించుకొన = స్వవశముగాఁ జేసికొనును, అనఁగా రంగరాజు పెద్దకుమారుడయిన శోనరాజు సూర్యుని మించిన వేడిమిగల ప్రతాపముచేత బలవంతులైన శత్రువుల సంహరించి వారివారి నివాసభూము లన్నిటిని దనవశము చేసికొన్నాడని భావము. అలం. రూపకము.

తేజోద్విజరాజు రక్తవర్ణుడనియు నాతని తల కీర్తియును, స్వచ్ఛవర్ణము గలదనియు, భావము. పరాక్రమము తోలుత సూర్యమండలమును ఆపల నాకాశమును ఇంద్రులకొకమును ఏలటగునట్టి దిగంత లోకాంతర వ్యాపక శక్తిదానికి సహజ మనియుఁ గాననే అహింస+అరాతినిరాసము సాధ్య మయ్యునని యాశయము.

తా. శోనభూపాలుని పరాక్రమము సూర్యమండలమును మించి యాకాశము నంతటి పుష్కాయంధమును దిరస్కరించి బలవంతులగు విరోధులను జెండాడి వారిచే నులీక్షితమగు వనభూ నార్జించుచున్నది. (గరుడుడు అమృతము చెచ్చుటకు సూర్యమండలము, ఆకాశము ఏలటి యింద్రుని లక్ష్య పెట్టక నర్పములఁ జెండి యమృతముఁ చెచ్చుట యర్థాంతరము.)

క. అతనితమ్ముడు లివ్వుత్పాతలపతి వొగడుఁ గనియె + ఘనుఁ డనఁ కీర్తి
వ్రాతనినూతనకైతక, జాతద్యోతనకృపాణః పవలాన్నితుఁ డై. 40

అతనితమ్ముడు = అశోనమరాజుతమ్ముడయిన, లివ్వుత్పాతలపతి=లివ్వరాజు, కీర్తివ్రాత = కీర్తిసముదాయమనెడు, వినూతన=మిక్కిలి నూతనమైన, కైతక=కేటికిపుచ్చములయొక్క, జాత=సమూహమునకు, ద్యోతన=సూచకమైన, కృపాణ=భద్రమునెడు, చపలా = మెఱుపులోడ, అన్నితుడయి = సుడుగున్న వాడయి, ఘనుడనకొక = పేఁఁగుడనునట్లులుగానని యర్థము. మహాత్ముడనునట్లులుగా ననిభావము. పొగడుగనియెకొక = స్తోత్రముఁజెందెను. (ని. 'తటితేదామనీవిద్యుచ్చృష్ణలా చపలాపిత' అని అ.) ఇక్కడ మేఘవాచకమున శబ్దమునకు మువర్ణకము రావలసినను, సూ. 'వివత్తతేద్రపృత్తిశ్చ ప్రత్యయస్యక్వచిత్క్వచిత్' అను సధర్వణవచనముచేత మహద్వివత్త చేసి ఘనుఁ డని చెప్పినాడు. అలం. రూపకము.

తా. మెఱుపు మెఱుయగనే మొగలి పూయట సహజము. లివ్వరాజు ఘనుడు (మేఘుడు) గావున నతనికృపాణమును మెఱుపులకొంతు లతిశయింపఁగనే కీర్తియను మొగలిజేతు లుదయించుచున్నవి. (లివ్వరాజునకు బరాక్రమచిహ్నమగు భద్రము కీర్తికరముగ నున్న దని భావము.)

సీ. ధాత్రీశ్వరులు గాని + ధాత్రీశ్వరులు గారు పురుడు వాగనుభూతిభూతిగతుల
మానవేంద్రులు గాని + మానవేంద్రులు గారు పొల్కి నయాభోగంభోగకళల

రాజహంసులు గాని • రాజహంసులు గారు సరి సత్కళాసారసారముల
సరపుంగవులు గాని • సరపుంగవులు గారు తర మెన్న వరధర్మ • ధర్మ భృతుల
తే. జగతిని మేటికనివృపుల్వాగడ నెగడె, నేబిరుదురాయరావలతాహితవధూభు
జంగబిరుదాంకపుంఖతసమరవిజయ, కాహళుండు తిమ్మవిభుఁ దాజిదోహళుండు.

జగతి = భూమియందు, ఈ మేటికి = ఈరాజశ్రేష్ఠునికి, వాగనుభూతి, వాక్ = విద్యయొక్క, అనుభూతి = అనుభవముయొక్కయు, భూతి = విశ్వర్యముయొక్కయు, గతులక్ = మార్గములచేత ననియర్థము. ఇక్కడ వాద్యపరిసాలనముచేతను భస్మముచేతను నని యర్థాంతరమును గ్రహించి యభే దాధ్యవసానము చెప్పవచ్చును. పురుడు = ఈడు. ధాత్రీశ్వరులుగాని = ధాతయు నీశ్వరుడుగాని, అనగా బ్రహ్మరుద్రులుగాని, ఇక్కడ శ్రమాలంకారము. నాల్గుపాదములయందు నీలాగే యని తెలియవలెను. ధాత్రీశ్వరులచో 'ఇకోయణచి' యను సూత్రానుసారముగ రేఫాదేశము వచ్చునుగాన ధాతాప ఈశ్వరశ్చ ధాత్రీశ్వరా యని యొకచోటను ధాత్ర్యాః ఈశ్వరాః+ధాత్రీశ్వరాః అని వేటొకచోటను విగ్రహమును జెప్పకొనవలయును.

ధాత్రీశ్వరులుగారు = భూమిశ్వరులుగారు, నయాభోగ = నీతిపరిపూర్ణతయొక్కయును, భోగ = భోగములయొక్కయు, కళలక్ = నిశదభావములచేత, పోల్కి = పోలిక, మానవేంద్రులు గాని = మనువు నింద్రుడుగాని, అత్ర మున రేవమానవఇతివ్యుత్పత్తిః ప్రాజ్ఞఇతివత్ మానవేంద్రులు గారు = నరేంద్రులుగారు, మానవశ్చ+ఇంద్రశ్చ మానవేంద్ర అను విగ్రహముచే మానవుడే మును పనియు, మానవానాం+ఇంద్రాః, మానవాః+ఇంద్రఇవ మానవేంద్రాః మానవశ్రేష్ఠుడనియు విగ్రహము చెప్పకొనవలయును.

సత్కళాసార=శ్రేష్ఠమైన చతుష్టయైకకళాసారముచేత నని యర్థము. సాదశకళలచేత ననిభావము. సారములక్=బలమైన లేజన్ముచేతను, సరి = సాటి, రాజహంసులుగాని = చంద్రమూర్తులుగాని, రాజహంసులుగారు = రాజశ్రేష్ఠులుగారు, ఇక్కడ సూర్యవాచకమైన హంసశబ్దమునకు డుశ్చీధాన మావశ్యకముగావున నుకారయుక్తమైన పాతము సాధుపని గ్రహింపవలయును. రాజాచ హంసశ్చ రాజహంసా యనియు, వేటొకచో గాజానోహంసాఇవ రాజహంసాః యనియు విగ్రహము.

వరధర్మ = శ్రేష్ఠమైన ధనుస్సుయొక్కయు, ధర్మ = న్యాయముయొక్కయు, భృతులక్ = భరిణములచేత, తరమెన్నక్ = సామ్య మెంచి చూడగా, నర=అర్జునుడును, పుంగవులుగాని = ధర్మ జేవతయైన వృషభముగాని, సరపుంగవులుగారు = రాజులుగారు, ఇక్కడ వతువాచకమైనపుంగవశబ్దము మీఁద మహద్వివక్షచేసి డుష్టు విధించినాడు. ఈవిషయము ౪౦ వ పద్యమందు ఘనుఁ డన్నచోట స్పష్టికృతంబైయున్నది. సరశ్చ పుంగవశ్చ సరపుంగవౌ యనియు, సరాః పుంగవాఇవ సరపుంగవాః అనియు విగ్రహము.

అని = ఇట్లు, నృపుల్వాగడక్ = రాజులు స్తోత్రముచేయగా, బిరుదరాయరాహుత, అను నదియు, అహితవధూభుజంగ, అనునదియునగు, బిరుదాంక = బిరుదావళులచేత, పుంఖత = నిండిండు బడిన, సమర = యుద్ధమందలి, విజయకాహళుండు = విజయప్రయుక్తమైన కాహళులు కలిగినవాడును, అడి = యుద్ధమందు, దోహళుండు = వికాసముగలిగినవాడును నగు, వీరిమ్మవిభుండు = వీరి తమ్మరాజు,

నెగడె = వృద్ధి జొంది ప్రకాశించెనో, యెత్తుగీలియందలి యచ్చబ్బము (విశబ్బము)ననును ముందిరవచ నపు మొదల నున్నతచ్చబ్బమునకును నన్వయము, అలంకారము క్లేషమూలకపరిసంఖ్య.

తా. తిష్ఠరాజు విద్యచే బ్రహ్మను, విశ్వరూపుచే శంకరుని, నీతిచే మరువును, ఇంద్రునికళలచే జంద్రుని, ప్రకాశముచే సూర్యుని, ధరుర్విద్యతో నర్జునుని, ధర్మమునందు ధర్మదేవతను మించి సాటి రాజులలోఁ జేకన్న క నొంది రాయరాహుత్త, అపితవధూభుజుగాది విరుదము లొంది నీర్తి గాంచెను. వ. తత్కృమంబున.

42

ఆ తిష్ఠరాజయొక్క కులమువరుసయందు.

తే. రవికులం బలరింప శ్రీరాముఁ డైన, శౌరి తనరెండుకన్నులుఁసరియె కాఁగఁ

దలఁచి సోమాన్వయము పవిత్రంబు నేయ, నవనిశ్రీరంగవిభురాముఁడై జనించె.

రవికులంబలరింప = సూర్యవంశమును బ్రకాశింపఁజేయుటనొఱును, శ్రీరాముఁడయినశౌరి = శ్రీరామావతారమునొందిన విష్ణుమూర్తి, తన రెండుకన్నులు సరియె కాఁగదలఁచి = తనయొక్కరెండు కన్నులను సమానముగ నెంచి, ఇక్కడ విష్ణుమూర్తియొక్క కన్నులు సూర్యచంద్రులని భావము సోమాన్వయము పవిత్రంబు నేయ = చంద్రవంశముఁ బవిత్రము చేయుటకు, అవని = భూమి యందు, శ్రీరంగవిభురాముఁడై = శ్రీరంగరాజుకుమారుడైన రామరాజై, జనించె = జన్మించెను.

అలంకారము సంబంధాతిశయోక్తి, రూపకమును.

తా. సూర్యచంద్రులు విష్ణువునకుఁ గనులు గావున విష్ణువు లొలత సూర్యవంశమున దశరథు నకుఁ దనయుఁడుగాఁ బుట్టి రెండవకన్ను గౌరవింపట కిపుడు చంద్రవంశమున శ్రీరంగవిభునిపుట్టుఁ దగు రామరాజుగా జనించెను.

సీ. పట్టాభిషేకవివర్యయంబునఁ బ్రోలు వెడలి ప్రియానుజులైవొంటఁ గొలువఁ జిత్రకూటాభిఖ్యఁ • జెలఁగుపెన్దొండసాంద్రహరిద్వివేంద్రనాథవనిఁ జెంది ఖలజనసానవాఁసులఁ బల్కువ వధించి మహిమ సలకభరంజన ముడంచి హరివీరభటమహాధిపతి నబ్ధి గంపింప దురమునఁ గదిసి తద్ద్రోహిఁ దునిమి

తే. యనభుతరపార్థివేందీర • నధిగమించి, సాధుకర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు పూనిశరణాగతులనెల్లఁ బ్రోచెరాముఁ, డతఁడునిజచరితంబురామాయణముగ.

ఈపద్యమునందలి రాముఁ డతఁడు అను వాక్యమునుబట్టి చూడ రామరాజుపరముగా శ్రీరా మునిపరముగా నర్థద్వయము కనుపట్టుచున్నది.

రాముఁ డతఁడు = రాముఁడైన యారాజు, నిజ = స్వగీయమయిన, చరితంబు = చరిత్రము, రామాయణముగ = రామాయణకథ యగునట్టులుగా, అభేదాధ్యవసాయముచేత ననుట, ఇక్కడ రాముని చరిత్రము రామాయణము కావలసినదేయని యానురూప్యము గ్రహింపవలయును. పట్టాభిషేక వివర్యయంబున = పట్టాభిషేకముయొక్క వ్యత్యయమందు, రామస్వామివితరె రామరాజునకును బట్టాభిషేకము విఘ్నమయినదని చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రోలువెడలి = పట్టణమును బయలుపెట్టి, ప్రియా నుజు లైవొంటఁగొలువఁ = ప్రియులైన యనుజులు, అనఁగా దిరుమలరాయఁడు వేంకటరాయఁడు ననుతమ్ములు వెంబడి గొలిచిరాఁగా నని రామప్రభువరమయిన యర్థము. ప్రియయనఁగా భార్యయైన నీతయు ననుజుఁ డనఁగా దమ్ముడైన లక్ష్మణుఁడును దోడఁ గొలిచి రాఁగా నని శ్రీరామపర మయిన యర్థాంతరము.

అభిఖ్య యనఁగా నామము, ప్రభయును, చిత్ర=విచిత్రములైన, కూట=శృంగముల యొక్క, అభిఖ్యం = ప్రభచేత, చెలఁగు=విలసిల్లుచున్న, పెన్దొండె = పెన్దొండెనున్న, సాంద్ర=దట్టమయిన, హరి=గుఱ్ఱములును, ద్విపేంద్ర=మదపుటేనుగులునుగలిగిన, ఆదవని = ఆదవనియనెడు పట్టణమును, చెంది=ఆక్రమించి యని యర్థము. చిత్రకూటాభిఖ్యం = చిత్రకూటమునెడు పేరుచేత, చెలఁగు=ఓర్పుచున్న, పెన్దొండె = మహాభర్వతమందు, సాంద్ర = నిబిడమయిన, హరి = సింహములయొక్కయు, ద్విపేంద్ర=గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు, నాద=ధ్వనులుగలిగిన, వని = అరణ్యమును, చెంది=ప్రవేశించి యని యర్థాంతరము. (ని. 'అభిఖ్యా నామోభయోః' అని అ.)

ఖల=పాపాత్ములైన, జనస్థానవాసుల = జనపదనివాసులను, పల్లవరవధించి=అనేకుల సంహరించి, మహిమ = ప్రభావముచేత, సలక=సలకుడను, భర=క్రూరునియొక్క, స్వయమదంచి=గర్వము నడంచి యని యర్థము. ఖల=పాపాత్ములయిన, జనస్థానవాసుల = జనస్థానమందున్నరాక్షసులను, పల్లవరవధించి=అనేకులను సంహరించి, మహి = భూమియందు, మసలక = జాగుసేయక, భర=భరారునియొక్క, స్వయమదంచి = గర్వనాశము చేసి యని యర్థాంతరము.

సలకము తిప్పురాజును సలకనామమున ద్యుపహరింతురనుటకు దృష్టాంతము.—

శ్లో. మహత్తరే మానవోకళాసితు ర్తనోఽనునూలా మహీషీవదే తదా,

కృతాభిషేకా సలకక్షీపీతితు ర్వరాత్తజాసీ ద్వరదాంబికాపథాః.

అచ్యుతరాయాభ్యుదయము, మూడవసర్గము ౪ వ శ్లో.

హరి=గుఱ్ఱములయొక్కయు, పీఠభట=శూరులైన భటులయొక్కయు, మహోద్ధతి = అధికమైన యాధ్యత్వముచేత, అభిగంఁపవ = నముద్రము చలించునట్టులుగా, దురమునఁగదిసి=యుద్ధమందుఁ దారించి, తద్దోహిందునిమి = పూర్వమందుఁజెప్పబడిన సలకనామకద్రోహిని వధించి యనియర్థము. హరిపీఠభట=కపీరులయొక్క, మహోద్ధతి = అధికాధ్యత్వముచేత, అభిగంఁపవ = దక్షిణసముద్రము వణఁకఁగా, దురమునఁగదిసి=యుద్ధమందుఁ దారించి, తద్దోహిందునిమి=ప్రసిద్ధుడైనరావణుని వధించి యని యర్థాంతరము.

అనఘతర=మిక్కిలి నిష్కల్మషమైన, పార్థివేందిర = రాజలక్ష్మి, అధిగమించి=పొంది యని యర్థము. అనఘతర=నిష్పాపురాలైన, పార్థివేందిర = పృథివికిఁగూర్తయైన లక్ష్మిని అనఁగా సీతాదేవిని, అధిగమించి=కలిసికొని యని యర్థాంతరము. సాధు=లెన్నెన, కర్ణాటవిభవసంస్థాపనంబు = కర్ణాటరాజ్యవైభవసంస్థాపనమును, పూని=వహించి యని యర్థము. సాధు=యోగ్యులైనవారియొక్క, కర్ణాట=కర్ణగోచరమైన, విభవసంస్థాపనంబు పూని=వైభవముయొక్క సంస్థాపనమును వహించి యని యర్థాంతరము. శరణాగతులనెల్లఁబ్రోచె = శరణమనఁగా గృహమును రక్షణమును, గృహమునుగూర్చి వచ్చినవారినిదఱిసి రక్షించెనని యర్థము. రక్షణమునుగూర్చి వచ్చినవిభీషణాదులను సంరక్షించెనని యర్థాంతరము. (ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో' అని విశ్వము.) అలంకారము శ్లిష్టసూపకము.

తా. రామరాజు పట్టాభిషేకప్రయత్నము భంగము గాఁగనే సోదరసహితుడై ఆదోనికిఁ జేరి యచటిదుష్టుల బెక్కండ్రను దెగటార్చి సలకముతిష్టుయగర్వ మడచి నైస్యముతో నిజరాజధానికిఁజేరి కర్ణాటరాజ్యస్థాపకుఁ జయ్యెను. ఇకనివరిత్ర మాయావిశేషయుక్తమై రామచరిత్రమగు రామాయణమును బోలియున్నది.

మ. హరిశ్చంద్రుడు గామధూనిభునితీవ్రాటోపవద్వాహినీ
శరవేగంబున నాత్మమూలబలముజ్జారణ దళాడంబరం
బరుగం గొవ్వులు వోవ లావరి నిజామాదు ల్వజీసు ల్పజిం
తురు నమ్రత్వముఁ గానలో ముసలిమానుల్లా వితర్కింపఁగన్. 45

హరి శ్చంద్రుడగుసింహముయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల, రామభూవిభుని = రామరాజుయొక్క, తీవ్ర = అత్యంతమయిన, ఆటోపవత్ = యుద్ధత్వరతోగూడిన, వాహినీ=సేన యొక్క, శరవేగంబున = బలవేగముచేతనని యర్థము. వీరాటోపవత్ = అత్యంతాదరిగముతోగూడిన, వాహినీ=సేనయొక్క, శరవేగంబున = జలవేగముచేతనని యర్థాంతరము. ఆత్మ మూలబలములు = తమకు నవ్వకమయిన మూలబలములు, జారణ = పలాయనమయిపోగా ననియర్థము. తమయొక్క ప్రేళ్లనత్తువ హరించిపోగా నని వృక్షవరమయిన యర్థాంతరము. దళాడంబరంబరుగన్ = దళపనులగా రాణువయును బ్రతమును, రాణువయొక్క విజృంభణము నశింపగా ననియర్థము. ఆకులయొక్క విజృంభణము నశింపగానని యర్థాంతరము. ని. 'దళాంశే స్త్రీభిః భేదే' అని వి. 'దళంపర్ణంధదః పుమాన్' అని అ. కొవ్వులుపోవన్ = పుత్ర పౌత్రులు హతులుకాగా నని యర్థము. కాఖలు విరిగిపడి పోగా నని యర్థాంతరము. ఇంతవఱకు నర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. లావరి=బలముచేడి, నిజామాదుల్వజీరుల్ = నిజాముమొదలైన ప్రభువులుఁ బ్రధానులును, కానలో = అర్హణమందు, ముసలి మానుల్లావితర్కింపఁగన్ = ముదిమ్రాసులోయని (జనులు) ఊహించునట్లులుగా మానులన్నవీట నేధ సంక్షేపము లేమికిఁ గారణము మృగ్యము. తురకలని భావము. నమ్రత్వము = వంగుటను, భజి యింతురు = అంగీకరింతురు. ఇక్కడ సుభయసాధారణ్యము.

అర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము సం. 'జీర్ణవృక్షగతధర్మసంబంధేన నిమిత్తేన స్వేచ్ఛా నాం వృక్షత్వేనోప్లేక్షణాదుప్లేక్షాలంకారః హరిశ్చార్యవిశేషణస్వప్లేచ్ఛాధి నమ్రాకరణహేతు తయా కావ్యలింగభేదః అనయోన్మంకరః.'

ముసలిమ్రాకులని బహువచనమునందుటకు బదులు ముసలిమానులనుట అర్థాంతరము గాపాడుటకుఁ గవి యొనరించిన నియమొల్లంఘనము. ముసలిమాను లనుచోట ముసలి యనువిశేషణము ప్రాణి వాచకమున కర్హముగాని యచేతనమున కర్హము గా దనువాద మొకటి కలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు కలవు.

సీ. సఖివనప్రియవితంస మితండు గాఁ దైన ముదియనికొవ్వుల గదియకున్నె.

చంద్రుగదచరిత్రము.

తా. రామభూపాలుని వాహినీశరవేగమున కోటపజాలక మూలబలములు తీలుచోయి దళములు కొవ్వులు పోవ నిజామాది యవనప్రభుత్వము నమ్రులై ముసలిమానులుగాఁ బరిగణింపఁగఁడు చున్నారు.

సీ. ఎదలవైఁ బొదలుకొయ్యెదలు జారఁగఁ బారు బిబ్బిలకు ముసుంగుంబల్బు జేసె
ఘనభేరికాధ్వను • ల్విని గుండియలు వీల వ్రాలుమల్కులకు గోలీలు సేసె
నుడుంగనివిభ్రాంతి • దడగాల్లి వడ నిల్పు ఖానులు ధాగఁ జీకటులు సేసె
గడ లేనికాందిశీకత నేగుదమ కుర్చి జడధు లెల్లను గాలినడలు సేసె

తే. ననుచు శిరములఁ దాల్చు రెవ్వనినమగ్ర
నై న్యధుతధూళిఁ జకితులై * చనుసపాద
కుతుపశాపినిజామాదికుతలపతు ల
తండు నృపమాత్రుడే రామధరణివిభుఁడు.

46

ఎదలమై బొదలు=పక్షస్థులములమీఁద నొప్పారెడు, పయ్యదలు = మైటచెఱుగులు, జారక్ = జారి పోవునట్లులుగా, పారు=వరుగిడునట్టి, బిడ్డిలకుక్ = నిజామాదుల యంతఃపురస్త్రీలకు, ముసుగులబ్బుఁ జేసెక్ = ముసుగులు గలుగునట్లుగాఁజేసెను. నైన్యధూళికిఁగల ప్రసరణశక్తి సూచితము. ఆప్రసరణము భయార్తలై తొలంగినవైట సెఱుంగని యవనాంతఃపురకాంతలకు (గోపాపాదు) ముసుంగుటయే ధూళి శిరోధారణ మగుటకు హేతువు.

ఘనభేరికాధ్వనులువిని = ఘనమైన రణభేరియొక్క భౌంకారధ్వనులువిని, గుండియలుప్రీలక్ = గుండెలు పగులగా, వ్రాలు = నిర్బీచులై కూలిన, మల్కులకుక్ = తురకలకు, గోలీలుసేసెక్ = గోలీ లేర్పఱచెను. ఇచట ధూళికిఁగల వ్యాపకనిబిడత్వములు సూచితములు. అనాథలై గతించిన మల్కులకు గోలీ లేర్పఱచుటయే ధూళి దలఁ దాల్చుటకు హేతువు.

ఉడుగనివిభ్రాంతిక్ = తీరకయండిడు భయవిభ్రాంతిచేత, తడగాడ్లువడక్ = కాళ్లుతడ బడఁగా, నిల్పు = కదలలేక నిలిచిన, ఖానులు = మైచ్చుప్రభువులు, డాగక్ = దాగుటకు, మీఁక టులుసేసెక్ = మీఁకట్లు గల్పించెను. ఇట నిబిడత్వమునకుఁగల పరమావధి సూచితము. ఇందుచే బ్రణ భయార్తులగు పిఱికివాండ్రకు దాగ నవకాశము గలుగుటయే ధూళి తలఁ దాల్చుటకు హేతువు.

కడలేనికాందికికతనేగు = తుదిముట్టని భయపలాయనముచేత బోవుచున్న, తమకుక్ = తమకు, ఉర్విక్ = భూమియందు, జడధులెల్లు = నముద్రముల నట్టిటిని, కాలినడలుసేసెక్ = నడిచిపోదగిన లోకతుగలవానిఁగాఁ జేసెను. ఇట ధూళికిఁగల నముద్రపర్యంతవ్యాప్తి సూచితము నముద్రతరణమున కవకాశము గల్గించుటయే ధూళిని దలదాల్చుటకు హేతువు.

అనుచుక్ = ఇట్లుచుచు, ఎవ్వని=వి రాజుయొక్క, నమగ్ర = సుపూర్ణమైన, నైన్య=సేవలచేత, ధుత=ఎగురఁగొట్టఁబడిన,ధూళి = వరాగమును, చకితులైచను=భయపడి పోవుచుండు, సపాదకుతుపశాపినిజామాది = సపాదులు మొదలైన, కుతలపతులు = ప్రభువులు, శిరములఁదాల్చురు=శిరసాపహింతురోయని యర్థము. ధూళి శిరస్సులమీఁదఁబడునని భావము. ఆతఁడు=ఆట్టివాడైన, రామధరణి విభుఁడు= రామరాజు, నృపమాత్రుడే=అంటలు రాజులవంటివాఁడా, అనఁగాఁ గాఁడనుట. సేనాపరాగము తమవై వ్యాపించుచుండఁగా శత్రురాజులు పలాయితులైరని భావము. ఇచట మైచ్చులకు సేనాధూళులయందు ముఖావరణాదికల్పనాసంబంధము లేకున్నను సంబంధమునుఁ జెప్పటచే నతిశయోక్త్యలంకారము. అది శిరస్సుచే వహించుట యశోదాక్షాఘన మనురూపకమును నిలుపుచుండుటచే రెండిటికిని సంకరము.

రామరాయలు మహమ్మదీయుల జయించినను వారియంతిపురికాంతల యభిమానమునకు మహమ్మదీయమత ధర్మమునకు వ్యతిరేకముగ వర్తించలేదని యాశయము. నమగ్రనైన్యధూళి గావుననే యంత వ్యాప్తి నొందినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన సపాదుని నిజమగుపేరు మహాబాహు.

నయ్యద అనుట కత్పర్తి. మైని యెదకు వక్రైని బయ్యదయ్యె. అప్పకవి.

“పయ్యదేత్యాది నానుగత యకారస్యాపి ఇతివృద్ధిగత్యం విహితమేవ-

డోలాభూయోత్తరీమాణి పునై త్వం నాస్తి మధ్యయః.” అవోబలపండితీయము.

పయ్యద యని పయ్యద యని రెండుగూపములను గలవు.

తా. రామరాజు సేనాధిపతి బిద్ధిలకు మునుంగొంగను, మల్కులకు గోలీలుగను, ఘానులకు జీకటులుగను, నముద్రము కాలినడగను జేయటచే నుపకారస్మృతజ్ఞ తానుభవముగా నిజానూనియవన ప్రభువులు తలచాల్సివారి.

కా.విశ్వామిత్రుని గొల్చి రాముఁ డతఁ డుర్విం జెందె గళ్యాణము

న్విశ్వామిత్రులు గొల్చి రాముఁ డితఁ డుర్విం జెందె గళ్యాణమున్

శశ్వత్కీర్తులు రాము లయ్యిరువురున్ సాధించుకళ్యాణలా

భైశ్వర్యంబులు ధర్మ నిర్మథనధర్మాలంబనవ్యక్తముల్.

47

విశ్వామిత్రుని గొల్చి = విశ్వమునకు శస్త్రుడైనవాని గొల్చి యని యర్థము. విశ్వామిత్రమహా మునిని సేవించి యని భావము. రాముఁడతఁడు = ఆ దశరథపుత్రుడైన రాముఁడు, ఉర్వింజెందె గళ్యాణమున్ = భూమియందు వివాహమంగళమును బొందెను. విశ్వామిత్రులుగొల్చిన్ = విశ్వా మిత్రమహామునలే తన్నుఁ గొల్వఁగా, రాముఁడితఁడు = ఈ రామరాజు, ఉర్వింజెందె గళ్యాణమున్ = భూమియందుఁ గల్యాణమును బొందెనని యర్థము. కల్యాణప్రాప్తి యిక్కడ సహనస్థము. విశ్వ = సమస్తమైన, అమిత్రులు = శత్రువులు, కొల్వన్ = సేవింపఁగా, ఉర్వియందుఁ గల్యాణమునడు పట్టణమును బొందినాడని భావము. శశ్వత్కీర్తులు = ప్రకాశించుచున్న కీర్తిగలిగిన, రాములయ్యిరు వురున్ = ఆ ఇద్దఱురాములను, సాధించు = సాధించిన, కల్యాణలాభైశ్వర్యంబులు = కల్యాణ ప్రాప్తిరూప వైభవములు, ధర్మమునఁగా న్యాయమును జాపమును గనుర, ధర్మనిర్మథన = న్యాయ విధ్వంసము చేతను, ధర్మాలంబన = న్యాయావలంబనముచేతను, వ్యక్తములు = ప్రకటము లైనవియని యర్థము. చాపఖండన చాపావలంబనములచేతఁ బ్రకటములైనవి యనిభావము. అనఁగా ధర్మనిర్మ థన వ్యాపారమువలనఁ గల్యాణలాభమును బొందిన రామునికంటె ధర్మాలంబనవ్యాపారముచేతఁ గల్యాణమును బొందిన రామప్రభు డుత్తముడని పమత్కారము గ్రహింపవలయును.

అలంకారము వ్యతిరేకము.

తా. రాముఁడు విశ్వామిత్రుని సేవించి కళ్యాణ మొందెను. రామరాజు విశ్వ+అమిత్రులు గొల్చి కళ్యాణ (నగర) మును బడెను. ఇరువురును గల్యాణము నొందిరి గాని శ్రీరాముఁ డొందిన కల్యాణ ప్రాప్తి ధర్మనిర్మథనరూపము (ధనుర్భంగరూపము) రామరాజుొందిన కళ్యాణము ధర్మాలంబన రూపము- (ధర్మస్థాపనరూపము.)

సీ. ప్రబలావలేపవిగ్రహజాయమానాగ్రహముడించి బహుధావశాస్త్రై గాంచు
బురమెల్లఁ బ్రత్యగ్రాభూతిపాలుగఁ జేసి యచలాసనాభ్యాసియై కృశించు
రతినిభ రామానుగతమైత్రివై రోసి కల నై నఁ గల్యాణాకాంక్ష యిడఁడు
పరవి బ్రాణాయామసునిద్ధికై సారెసారెకుఁ గుండలిస్తాన మంటు
లే, మానకసిజాముఁ డపవర్ణమార్గవృత్తి, బెరయవరబుద్ధి నెవ్వనిజేరు దలఁచి

యతః శ్రీరాముః డఖలః శ్చ తికి డగః, నేతు కాశీతలాంతరః శ్చాతయశుః.

రామరాజు నిజామునకు గావించిన వరాజయవరముగను శ్రీరామకృతమగు నవవర్గవరముగను సేవప్రమున కర్థద్వయము గలదు.

మానక=విడువక, నిజాముడు=నిజాముసాహిబు, పరమధ్వి = శత్రుబుద్ధి చేతనని యర్థము. పరబ్రహ్మబుద్ధిచేత నని యర్థాంతరము. ఎవ్వనిపేరునలచి = ఏ రామరాజు నామమునెంచి యని యర్థము. ఏ శ్రీరాముల పేరునలచి యని యర్థాంతరము. ప్రబల = ఉత్కృష్టమైన, అవలేప = గర్వము చేతనైన, విగ్రహ = విరోధమువలన, జాయమాన = పుట్టుచున్న, ఆగ్రహము = కోపమును, డించి = విడిచిపెట్టి, బహు = తఱచుగా, ధావనాష్టిగాంచు = వలాయనమును బొందునో యని యర్థము. ప్రబల = మిక్కుటమైన, అవలేప = వ్యాప్తిగల, విగ్రహ = దేహమువలన, జాయమాన = పుట్టుచున్న, ఆగ్రహము = అభిమానమును, డించి = పరిత్యజించి, బహుధా = వలచెఱుగులుగా, వనాష్టిగాంచు = అరణ్యమును బొందునోయని యర్థాంతరము. నిజాము రామరాజుధాటికి వెఱచి విరోధము మఱచి యడవులకు జేరబోయెననుట.

పురమెల్ల = పట్టణమంతయును, ప్రత్యగ్ర = నూతనమైన, భూతిపాలుగఁ జేసి = బూడిద పాలుచేసి, అచలాననాభ్యాసియై = కొండలలోనుండు నలవాటు గలవాడై, కృశించు = తీరించునో యనియర్థము. పురమెల్ల = దేహమంతయు, ప్రత్యగ్రభూతిపాలుగఁజేసి, అనగా నొంటి సిండఁ బూడిద పూసివేసి, అచల = నిశ్చలమైన, ఆనన = వదనము మొదలైనవసమందలి, అభ్యాసియై = పరిచయము గలవాడై, కృశించు = తీరించునోయని యర్థాంతరము. (ని. 'పురం పురి శరీరేచ' అని వి.) నిజాముడు రామరాజునకు దనరాజ్యము కై వనము జేయనొల్లక దహించి యడవుల కేగెననుట.

ఇథరామ = ఇథరాం అనెడువానియందు, అనుగత = పొందఁబడిన, మైత్రివై = స్నేహము మీదనుండెడు, రతి = ఆసక్తిని, రోసి = మానుకొని, కలనైన = స్వప్నమందైనను, కల్యాణ కాంక్షయిడఁడు = కల్యాణమును పట్టణము మీడివాంఛ మనస్సునఁ బెట్టకయుండునోయని యర్థము. రతినగ = చక్కయినందు రతీదేవితో సమానురాలైన, రామా = శ్రీలయందు, అనుగత = పొందఁబడిన, మైత్రివై రోసి = స్నేహముమీద విరక్తిజెంది, కలనైన = స్వప్నమందైనను, కల్యాణ కాంక్షయిడఁడు = కొంచనాభిలాషచేయఁగఁడునో యని యర్థాంతరము. నిజాముడు ఇథరాంపై గల ప్రేమ గూడ మఱచి కలనైన కల్యాణనగమును దలంచుట లేదనుట.

సరవి = యుక్తమానట్టులుగా, ప్రాణాయామసంసిద్ధికై = ప్రాణైర్హృదయమోఱుక, అనగా జావుదప్పించుకొనుకొఱుక, సారసారకు = మాటిమాటికి, కుండలిస్థానమంటు = సర్పములకు స్థానమైన పుట్టపై నెక్కునని యర్థము. ఇక్కడఁ బుట్టనెక్కినవానిని బూరిగఱచినవానిని బారిపోవు వానిని యుద్ధమందుఁ జంపరని సంప్రదాయము. ప్రాణాయామమునెడు యోగాంగసిద్ధికొఱుక గుంభ కావిష్ట మానసుడగుచు గుండలీశక్తికి స్థానమైన మూలాధారమంటునని యర్థాంతరము. నిజాముడు జావుదప్పించుకొనుటకు బుట్టనెక్కి బ్రతుకుచున్నాడనుట.

అపవర్గమార్గవృత్తిబెరయు = వర్గమనఁగా బుత్త పౌరాదికము, అపవర్గమైన పుత్త పౌరాది కము యొక్క మార్గమందలి వృత్తిని బొందనో యని యర్థము. అపవర్గమనఁగా మోక్షము, మోక్ష

మార్గ పుత్రిని బొందునోయని యర్థాంతరము. అతడు = అనగా నిజాముడు సురబుద్ధిచేత సేవరిపేరు దలంచి వైనిజెప్పిన ప్రకారముగా బ్రవర్తించునో యతడైన, స్త్రీ = సుపద్యుక్తుడైన, రాముడు = రామ ప్రభుడని యర్థము. శ్రీ = లక్ష్మీయు న్నడైన, రాముడు = స్త్రీ = ముండని యర్థాంతరము. ఆఖలనన్ను తిండిగఁడె = సకలవ్రాసవారియొక్క ప్రోత్సమునను స్వస్థుడు కాఁడో, అనగా గాఢగుననుట. అతడు మఱియు నెట్టివాడనఁగా, సేతుకాశితలాంతరభూతయశుడు = సేతుకాశిల మధ్యభూమియందు బ్రసిద్ధమైన కీర్తిగలవాడని యర్థము.

కుం డ లి స్థా న ము

శ్లో. భుజంగాకారరూపేణ మూలాధారం నమస్థితా, శక్తికుండలినీనామ వివశంతిసిభాశుభా.

ప. దేహమధ్యస్థానంబున మూలాధారచక్రం బలరం నదీమండలం నహస్థారణం తదంగా బుద్ధభాగంబున వీణావండంబుభంగి నమస్తనాడికామూలకంబులై మూలార్ధవృద్ధిన్నవంశాభులై వదాధారనమన్నితంబై యుండుదీర్ఘాస్థి బ్రహ్మదండి యనంబగు. నాన్రహ్మదండి మూలాధారచక్రకోణ స్థయై కుండలీనామపరాశక్తియుక్తయై ప్రాణాన్నిబిందునాదనియర్థై సావిత్రి సరస్వతీ నామికయై బ్రహ్మరంధ్రగతయై సుఖమానాడి ప్రవర్తిల్లు. సీతారామంబునెయసంబులు.

గుడస్థానమునందున్న మూలాధారచక్రమునందు నిధికుండలి కలరనియు శివస్సనం దుర్ధ్వ కుండలి కలదనియు జెప్పదురు. కుండలినీ కుండలని యందురు.)

తా. రామభూమివిభుని పేరు వస్తుంతనె నిజాముడు మోక్షశీలంఁడై పవనసియగుటకు గర్వాదు లుజ్జించి మేన విభూతిఁ బూసి కాంతాకనకములపై నానమాసి ప్రాణాయామాభ్యాసమునఁ గుండలిస్థానమంటి అపవర్గమునకుఁ బాటుపడెను (నిజాముడు రామరాజు నెదిరింపఁజాలక పొందిన పరాజయ మాయాతావుల సూచితములు)

చ. అరిజయకీర్తిసాంద్రుఁ డగుఁనయ్యభిరామనరేంద్ర సోదరుం
దిరుమలదేవరాయల నుఁలింపఁ దరంబె తదీయహేతిశాం
కరి యతిలోహితావయవఁగాఁ దను నాత్మహృదంతరంబులం
దరలక తాల్చువారలకుఁ • దార్పు సురీవరణీయవై ఖరుల్.

49

అరిజయ = శత్రుజయముపలని, కీర్తి = యశస్సుచేత, సాంద్రుఁడగు = నమగ్నుడైన, అయ్యభి రామనరేంద్ర సోదరుం = ఆరామనృపునికమ్ముడైన, దిరుమలదేవరాయల్ = దిరుమలదేవరాయ లను, నులింపఁదరంబె = ప్రోత్సము చేయశక్యమా, అనగా శక్యముగాదనుట. అదేమనిన, తదియ = అతిరు మలరాయనిసంబంధమైన, హేతి = భద్రమనెడు, కాంకరి = కాంకరీనామకశక్తి, అతిలోహితావయవఁ గాఁ = మిక్కిలిరక్తముగల మూర్తిగలదానిగా, తను = తన్ను, అత్త హృదంతరంబుల్ = స్వకీయవక్షస్థలాంతరములయందు, తరలకతాల్చువారలకుఁ = చలింపక ధరించినవారికి, సురీవరణీయ వై ఖరుల్ = దేవతాస్త్రీలకు పరింపఁదగిన వై ఖరులను, తార్పు = సుటవఱుచును, అని భద్రపర మైన యర్థము. అనగా వారిని హాళముగావించి స్వర్గమండలి యప్పరకి స్త్రీప్రాప్తిగలుగఁ జేయనని తాత్పర్యము. ఉదయభాస్కరునిరీతిగానత్యంతరక్తిమతోఁ గూడిన దేహము కలదానినిగాఁ దన్ను స్వకీయ మానసాంతరములయందు ధ్యానముచేసి విలివిన వారికి దేవతాస్త్రీవశికరణసామర్థ్యము నిచ్చునని శక్తి

వరమయిన యర్థము. కాంకరి నరుణాకారముగలదనిగాను నామెదేహకాలిచేత ముందుగానే భూమి నరుణితమైనదానిగాను ధ్యానముచేసినవారికి స్త్రీవళికరణస్థియగునని యాగమరహస్యమున నిట్లు చెప్పబడినది.

శ్లో. “యావత్కాణ్ఠానిమగ్నాయో దివం భూమిం చ చింతయేత్,

తస్య సర్వావశం యాతా నై లోక్యవనితాధునివమ్.”

యుద్ధనిహతులకు సురాంగ నాసమాగమము కలుగు ననుటకు.

క. ఆతని యుజుడు చివర, ల్లతరుణిచేబళరుడు లలి నొప్పెను హో

న్నతగాయక నుతసాయక, హతనాయక ఘటితసారహాశేషణుడై.

చంద్రికాపరిణయము.

తా. రామరాజసహోదరుడగు తిరుమలదేవరాయలు మహావీరుడై శత్రురక్తారుణితమగు ఖడ్గము దాల్చి పేరించెను. అతనిఖడ్గముచే దెగిన ప్రతిపక్షవీరులు సురకాంతాసమాగమము నొంది స్వర్గమున సుఖించుసాగిరి.

క. ఆరాయమణికి జగతీ, హారాయితకి ర్తిఘ్నణికి ననుసంభవుడై

నారాయణాంశభవుడెతఁ, డౌగా యన వేంకటాచార్యమాధిపుడలరున్. 50

జగతీ=భూమికి, హారాయిత = ముత్యాలహారమువలె నాచరించుచున్న, తిర్తిఘ్నణికి=తిర్తి యొక్క శుభ్రకాంతిగలిగిన, ఆరాయమణికి = ఆతిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠునికి, అనుసంభవుడై = తోడబుట్టినవాడై, అనఁగా దమ్ముడై, నారాయణాంశభవుడెతఁ డౌగా యన = ఇతఁడు నారాయణమూర్తియొక్క యంశమువల్ల జన్మించినవాడవురా యనునట్లులుగా, వేంకటాచార్యమాధిపుడలరున్ = వేంకటరాయభూమిశ్వరుఁ డొప్పవచుండును. అలం. ఉపమ.

తా. ఆతిరుమలదేవరాయల తరువాతివాడగు వేంకటరాయలు లోకమునకు హారమువలె నున్న తిర్తిగలవాడై నారాయణాంశభవుడనుకొనునటుల బ్రసిద్ధి నొందెను.

సీ. నిరతంబు దుర్దార్శనిరతు లాతురకల నతులసన్దార్శనంగతులఁ జేసె
ననియతమోహంధుం * లాపారసీకుల స్వస్త్రీసుఖై కనిశ్చలులఁ జేసె
నతినిర్దయాత్ము లాంయవనుల భూతసంతానతృప్తి ప్రదాత్తుకులఁ జేసె
ద్విజపక్షపాతంబు * దెగడుపాశ్చాత్యుల ద్విజపక్షపాతభావితులఁ జేసె

తే. ననుచుఁ గడు మెచ్చి జయలక్ష్మి * యాజిరంగ

కాతనబరిద కేతనఘటితభద్ర

కలశ మెదురుగఁ బూని యేఘనునిఁ జెందె

నతఁడు సామాన్యుడే వేంకటాద్రివిభుడు.

51

నిరతంబు = ఎల్లప్పుడును, దుర్దార్శనిరతుల = దుర్దార్థమం దానప్రశాచున్న, తురకల = తురక లను, అతులసన్దార్శనంగతులఁజేసెన్ - అతుల=సమానరహితమైన, సన్దార్శన=సజ్జనమార్గముతోడ, సంగ తులఁజేసెన్ = కూడుకొన్న వారినిగాఁజేసినని యర్థము. సత్ + మార్గమనఁగా నక్షత్రమార్గమగు నాకా శము, ఆకాశసంగతులఁ జేసెనని యర్థాంతరము. వేంకటరాయలు దుర్దార్థులగు తురకల మంచిప్రోవను ద్రిప్పెనని స్వర్ణాభిముఖులఁ గావించెనని భావము.

అనియతనియతములేని, మోహంకాముకత్వముచేత, అంధులొకప్పుడు గానకయున్న, పార
సీకులకొకమైచుచున్న, స్వస్త్రి=స్వకీయ లైసభార్యలవలన, సుఖంభోగమందు, ఏక = ముఖ్యమునట్లు
లుగా, నిశ్చలులకేసేక = చలించనివారినిగాక జేసెనని యర్థము. స్వర్గస్త్రి సుఖానందములనుగాక జేసెనని
యర్థంతరము. ఇచట స్వ+స్త్రి = తమయాడుది, స్వ+స్త్రి స్వర్గస్త్రి అని యర్థము. ఈరెండు
పక్షములయందును స్త్రీశబ్దసకారమునకు ద్విత్వముగాని, స్వర్గశబ్దవిసర్గమునకు వికల్పలూపముగాని
జేయవచ్చును. మోహంధులగు పారశీకుల గులకాంతాలోలురుగ నొనర్చెనని దేవకాంతాసుఖుల
లురుగక జేసెనని భావము.

అతినిర్దయాత్ములొక = అత్యంతనిర్దయాంతరంగులైన, యవనులకొక = యవనదేశపుతురకలను,
భూతసంతానత్వప్రదాత్తులకేసేక = ప్రాణికోటికి దృష్టిప్రదమైన మనస్సుగలవారినిగాక జేసె
ననియర్థము. పితృచరణమునకు దృష్టిప్రదమైన, అనగా దినదగినదై తనిమి జెందించునట్టి దేహము
గలవారినిగాక జేసెనని యర్థంతరము. ఇక్కడ సాత్త్వికశబ్దము దేహవరము. (ని. 'అత్తాయతో
ధృతిబుద్ధి స్వభావోబ్రహ్మవర్షచ' అని అ.) నిర్దయాత్ములగు యవనుల భూతదయావరతంతులుగక
జేసెననియు, వికాచాదుల కాదోరముక జేసెననియు భావము.

ద్విజపక్షపాతంబుచెగడు = బ్రహ్మజపక్షపాతమును నిందించునట్టి, సాక్షాత్తులకొకపక్షము
దేశస్థులైన తురకలను, ద్విజపక్షపాతభావితులకేసేక = అనగా బ్రహ్మజపక్షపాతమందుఁ జిత్తముగల
వారినిగాక జేసెననియర్థము. ద్విజంకంకగృహాదిపక్షులయొక్క, పక్షపాతపక్షవిక్షేపముచేత, భావి
తులకేసేక = పొందఁబడినవారినిగాక జేసెననియర్థంతరము. (ని. 'లబ్ధంప్రాప్తంవిప్రంభావిశూ
సాదితంచభూతంచ' అని అ.) బ్రహ్మజద్వేషులగు సాక్షాత్తుల బ్రహ్మజాభిమానులుగక జేసెననియు
బక్షులపక్షవిక్షేపములు పొందువారు గావించె ననియు భావము.

అనుచుకొ = ఈలాగువలకుచు, కడుమెచ్చి=మిక్కిలియు క్లాపించి, జయలక్ష్మి=జయలక్ష్మియ
నెడుగాయిక, ఆజిరంగ=యధర్థంగమందు, కాతరంభయశిలుండైన, బరీద=బెడదకొటనబొబ్బయొక్క,
కేతనఘటిత = ధ్వజమందునిలువఁబడిన, భద్రకలశము=సువర్ణకలశమునెడు పూర్ణకలశము, ఎదురుగ
బూని=ఎదురుగ బట్టుకొనివచ్చి, ఏనుసుని జెందె=వినువశముభావునిఁబొందెనో, అతఁడు=అట్టి, వేంక
టాద్రివిభుండు = వేంకటరాయఁడు, సామాన్యుడే = అందఱురాజులవంటివాఁడా, అనగా
గాఁడనుట. అలంకారము పర్యాయోక్తి. అతిశయోక్తి. జయలక్ష్మి యచట నభిసారికగాక జెప్పఁబడెను.
అభిసారికాలక్షణము.—

“మదనానలసంతప్తా యాభిసారయత్రిప్రియం, జ్యోతీన్మితమస్మిన్మీనయానయోగ్యాంబరవిభూషణా,
స్వయంవాభిసరేద్యౌతుసాభవేదభిసారికా, అస్యా స్సంలాపచింతాద్యా విక్రియాస్తు తథోచితం.”

రసార్థ వసుధాకరము.

ఇట జయలక్ష్మి దివాభిసారికః—

తా. వేంకటరాయలు దుష్టులగు విరోధులనందఱును సాధించి సత్ప్రవర్తకులనుగా (నిహతుల
నుగా), జేయుటచే జయలక్ష్మి యానందించి బెడదకొట నవాబుకేతనముపై గలసువర్ణ కుంభమును గొని
యెదురుగా వచ్చి పలికెను.

మ. కడిమి నేర్వంకటరాయశౌరి నెదురంకగా లేక యత్యాహితం
బడరక గౌతమి దాటువేళ నిజకాంతాశ్రుప్రవాహాక్షి గా

ల్పదపక్షజడం దై నిజాముఁ డుడుపాఁలంబునుం దాటి యె
క్కడఁ గన్న న్నజియించునయ్యుడువరేఖ న్నామమోహంబునన్.

52

కడిమి = పాపములచేత, వేంకటరాయశారినెదురంగాలేక = శారవంశసంజాతుడైన వేంకటరాయల నెదిరించి నిలువజాలక, అత్యాహితంబడరక = మహాభయముద్రేకింపగా, గౌతమిదాటువేళ = పాణిపావుచు గోదావరిని దాటునమయమందు, నిజ = స్వకీయమైన, కాంతా = భార్యయొక్క, అశ్రు = శోకబాష్పములవల్లనైన, ప్రవాహ = వైసీటిపొద్దుయొక్క, ఆప్తి = కూడికచేత, కాల్పద దష్ట = కాల్పదకు బాదియ్యకపోగా, జడుడై = విభ్రాంతి బొందినవాడై, నిజాముడు = నిజాము సాహేబు, ఉడుపాలంబునుం దాటి = ఉడుపశబ్దము తెప్పయందును జండ్రు నియందును వర్తించును, తెప్పనొయ్యయొక్క యాధారముచేతదాటి, ఎక్కడఁగన్న = వికడజూచినను, అయ్యుడు వరేఖ = నెలపొడుపునాటి చంద్రరేఖను, నామమోహంబున = వికనామభ్రాంతిచేత, భజియించు = సేవించును. అనఁగా నుడువరేఖ యాపత్కాలమందు దమ్ము నుద్ధరించుటచేత నుడువరేఖా నామము గల చంద్రరేఖను సేవించునని తాత్పర్యము. నెలపొడుపునాడు తురకలందఱు చంద్రుని జూచుట ప్రసిద్ధము గదా. అలంకారము హేతుత్పేక్ష. అతిశయోక్తి.

మహావృద్ధియులు చంద్రుని భజింతు రనుటకు-

క. 'గోవధము చేయుతురకల, దైవంబు నీవు మొదలఁ దక్కఁగఁ బాండ్

స్త్రీవధము నేయ రోయుదె, నీవర్తన మేమి చెప్ప నీరజవైరీ.' మనుచరిత్రము.

తా. మహావృద్ధియులు వేంకటరాయల నెదిరింపలేక గోదావరి దాటి పాణిపావుతటి బిడ్డిల కన్నీటి ప్రవాహముచే గాలినద తప్పెను. అంత ఉడుపసహాయమున గోదావరి దాటి నామసామ్యముచే నుడువ (పడన) కృతమగు మేలనకు ఉడువరేఖ (బాలచంద్రునకు) మ్రొక్కుచున్నాడు.

ఉ. ఏకసపాదలక్షమితః • మింద్రజుదోశ్చరితప్రబంధ మ

స్తోకమే యంచుఁ బాపజితధూర్జటి వేంకటశౌరి శౌర్యదీ

తౌకృతి కర్ణభీష్మజయశక్తి ననేకసపాదలక్షసు

ఖ్యాతమనీయభూరివిభావస్తి వహించు నుదంచితోన్నతిన్.

53

ఇంద్రజు = ఇంద్రునిమారుడైన యద్భుతునియొక్క, దోశ్చరితప్రబంధము = భుజవర్ణనము చరిత్రమయిన ప్రబంధము, అనఁగా భారతము, ఏకసపాదలక్షమితము = పాదసహితమయిన లక్షయనెడు నిబంధము గలది, అస్తోకమే = అది మిక్కిలియు నధికమయినదా, అనఁగా గొంఠెము, అంచు = అని వచించుచు, చాపజితధూర్జటి - చాప = ధనుస్సుచేత, జిత = జయింపబడిన, ధూర్జటి = శివుడు గలిగిన, అద్భుతునివలె, అని యర్థము, ధూర్జటియనెడు పరరాజుగలవాడని భావము. వేంకటశౌరి = వేంకటరాయుడు, శౌర్యదీక్షా = పరాక్రమ దీక్షయందు, కృతి = కుశలంఁడైన వాడయి, కర్ణభీష్మజయశక్తి = అద్భుతునివలె గర్జుని భీష్ముని జయించుటయందలి సామర్థ్యముచేత, చెవులకు భయంకరమైన జయశక్తి చేత నని భావము. అనేక = మితములేని, సపాదలక్ష = పాదసహితములైన లక్షయనెడి, సంఖ్యా = సంఖ్యచేత, కమనీయ = బహుచున్న, భూరి = అతిశయమయిన, విభవాక్తి - పరాక్రమప్రబంధ విభవప్రాప్తిని, ఉదంచితోన్నతి = మిక్కిలియు నొప్పొచ్చునైన యాస్తుత్యముచేత, వహించు = వహించి

పొందించుకొనును, అని యర్థము. అశేషులైన సపాదులయొక్క లక్షణాలఁబడియగు కాంచనవిభవము యొక్క ప్రాప్తిని బొందించుకొనునని భావము, అనఁగా నర్జునునికంటె నితఁడు పరాక్రమచరిత్రమం దధికుఁడని ఫలితార్థము. ఇక్కడ భూరిశబ్దము కాంచనవాచకము. (ని. 'భూరిప్రాజ్యసువర్ణయోః' అని విశ్వము.) అలం. క్లేషాత్థాపితవ్యతిరేకము.

తా. సపాదులక్షణోకపరిమితిగల యర్జున దోశ్చరితము చెలుపుభారతము గొప్పదియూ యని నిరసించి చావవిద్యలో ధూర్జటి (యనువాని) ని జయించిన పేంకటనతిరాయలకీర్తి కర్ణభీష్మ జయశక్తి (చెవికి భయంకరమగు గెల్పుబీరముతో) నొప్పి యనేక సపాదులకుఁగల్గు (సపాదుల యొక్క) భూరి (సువర్ణ) విభవముతోఁ బేర్చెన్నికను గాంచెను.

ఉ. ఆయనుజు ల్విశుద్ధహరిదంతమహాకరిదంతకాంతరే

ఖాయతకీర్తులై కొలువ • గౌతమినీట నరాతిఘాతికౌ

క్షేయశక్తము ల్గడిగి • శ్రీరమణీవరమూర్తిరామభూ

నాయకుఁ డుర్వి నేల భువన స్తవనీయజయాభిరాముఁ డై .

54

ఆయనుజుఁ = వైదిఁ జెప్పఁబడినతమ్ములు, అనఁగాఁ దిరుమలరాయఁడు పేంకటరాయఁడు ననువారు, విశుద్ధఃస్వచ్ఛమయన, హరిదంత = దిగంతములయందలి, మహాకరిదంత = మహాజలవంతముల యొక్క, కాంతిరేఖా = కాంతిశ్రేణివలె, ఆయత = విస్తారమయన, కీర్తులై = యశస్సుగలవాడై, (కాంతి రేఖాయిత అని పాఠముఁ జేసినచో యలికి భంగములేకుండును, కాంతిభేణువలె నాచరించునట్టి యని యర్థము. ఇదియే కవిహృదయ మని తోఁచెడిది.) కొలువకొ = సేవించుఁగా, గౌతమినీటకొ = గోదావరిజలమందు, అరాతి = శత్రువులను, ఘాతి = భంజించిన, కాక్షేయక = భిడ్తముయొక్క, రక్తముల్లడిగి = నెత్తురులను గడిగెచి, అనఁగాఁ గందనోలు మొదలుకొని గోదావరివర్ంతము తనభిడ్తముచేత శత్రుసంహారముచేసి గోదావరిలోఁ గత్తిగడిగినాఁడని భావము. (ని. 'కాక్షేయశో మట్టలాగ్రః కరవాలః కృపాణవతో' అని అ.) శ్రీరమణీవరమూర్తి = లక్ష్మీకాంతకు నాథుఁడైన నారాయణునివంటి స్వరూపముగల, రామభూనాయకుఁడు = రామభూమిశ్వరుఁడు, భువనఁ = లోకములచేత, స్తవనీయఁ = స్తోత్రము చేయఁదగిన, జయఃశత్రుజయముచేత, అభిరాముఁడై = ఓప్పచున్నవాడై, ఉర్వికొ = భూమిని, విలెకొ = పరిపాలించెను. కాంతిరేఖాయితకీర్తు లనుచోట నుపమాలంకారము.

గౌతమీజలమున భిడ్తమును గడుగుట పరాక్రమచిహ్నము.

'గౌతమీవారి తరవారి కడిగినాడు.'

శ్రీనాథుఁడు

అరాతులు గౌతమి దాటిపోవుటవలననే గౌతమీజలమున భిడ్తము గడుగదలసినవచ్చెను. రామ రాయసోదరులకీర్తి కుటమానముగ దిగంతదంతిదంతములు చెప్పఁబడుటచే వారలకీర్తి దిగంతవిశ్రాంత మయ్యెనని యాశయము.

తా. సోదరు లీవిధముగాఁ గీర్తికాలులై పరాక్రమధురంధరులై తోడుపడుచుండ రామరాజు గౌతమీజలమున శత్రురక్తారుణితమైన భిడ్తము గడిగి నిర్విరోధముగాఁ బ్రతాపవంతుఁడై రాజ్యమును బరిపాలించుసాగును.

క. ఆరామశౌరిపిమ్మట, ధీరామరశాఖి వీరతిరుమలరాయం

ధారామనేతుహిమవ, తారమణీరమణుఁ డై జుగంబు భరించెకొ.

55

ఆరామశౌరిషిష్టుటక్ = ఆరామదేవరాయని యనంతరమందు, ధీరామరశాఖ = విద్వాంసులకుఁ గల్పవృక్షమయిన, అనఁగాఁ గల్పవృక్షమువలెఁ గోరినపదార్థములనెల్ల నిచ్చువాడని భావము. వీరతిరు మలరామందుండు=హరుఁడైన తిరుమలదేవరాయఁడు, ఆరామసేతుహిమవత్సారమణీరమణుఁడై = రామ సేతువు మొదలుకొని హిమవత్సరవర్షంతయైన భూకాంత కథిపలియై, జగంబుభరించెక్ = జగత్తును భరించిన వాఁడాయెను. ధీరామరశాఖ యనుచో రూపకాలంకారము.

తా. రామరాయలపిదపఁ బండితులపాలి పారిజాతమగు తిరుమలరాయలు సేతువుమొదలు హిమవంశముపఱకుఁ గల వికాలరాజ్యమును బరిపాలింపసాగెను.

సీ. కావుకా వసువారిఁ ♦ గదిసి తుంగవయోధరపదాంతరంబు చేరంగనీడు

వివృతాగ్రదనులైఁవ్రేళ్లు చీకెడువారి మోముఁ జేర్చి శిరంబుమూరుకొనదు
పదములు దొట్రిలఁ ♦ బరువు లెత్తెడివారి ననురక్తవృత్తి వెన్నాడి చనదు
పలుచాపలములఁబుట్టలు మెట్టఁజనువారిఁ దత్తరంబున గ్రుచ్చి ♦ యెత్తుకొనదు
తే. కాంచదోవిజయశ్రీలఁబెంచదోప్ర, తాపబాలాద్ములనుశుభోదయముమీఱ
నార తిరుమలరాయ బాహుసిపుత్రి, యఖిలలోకాద్భుతక్రీడ ♦ నతిశయిల్లు. 56

ఈపద్యమందుఁ దిరుమలరాయనియొక్క బాహుని బుత్రవతియైన పుత్రికనుగా నధ్యవసించి యర్థద్యయమును గలుగఁజేప్పినాఁడు. ఎట్లనిన,

కావుకావసువారిక్ = రక్షించురక్షించుమనువారిని, కదిసి=నమిపించి, తుంగ=ఉన్నతములైన, వయోధర = మేఘములకు, పద = స్థానమైన యాకాశముయొక్క, అంతరంబు = మధ్యప్రదేశమును, చేరంగనీడు = ప్రవేశించునట్లులుగాఁ జేయదు, అనఁగా నట్టివారిని హతము చేసి యూర్ధ్వలోకగతులనుగాఁ జేయదని ఖడ్గపరమైన యర్థము. కావుకావురని పోరుపెట్టియెచ్చెడు శిశువులను దగ్గరబోయి యున్నత కుచమధ్య ప్రదేశమందుఁ జేర్చుకొనదని పుత్రికాపరమైన యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ బయోధర శబ్దము ప్రసవరము. ని. 'స్త్రీప్రసాదౌ పయోధరౌ' అని అ. పసికొన లేద్దనపుడు తల్లులు పాలుబుచ్చు చనుదోయి మధ్యఁ జేర్చుట తల్లులకు నహజము. అసిపుత్రి యటులఁ జేయదు.

వివృత = తెఱవఁబడిన, అగ్రదనులై = ముందరిపండ్లు గలవారై, వ్రేళ్లుచీకెడువారిక్ = వ్రేళ్లు నోటఁ గఱచుకొన్నవారిని, మోముఁ జేర్చి = మొనవాడితాకించి, శిరంబుమూరుకొనదు = శిరస్సును భిన్నముగాఁ జేయదని యర్థము. వివృతాగ్రదనులై = కానఁబడిన ముందరి పండ్లు గలవారై, వ్రేళ్లు చీకెడు వారిక్ = వ్రేళ్లు గుడుచుకొను బాలకులను, మోముఁజేర్చి = ముఖమానించి, శిరంబుమూరుకొనదు = మూర్ధాఘ్రాణముసేయదని యర్థాంతరము. నోటఁ జేయివేసికొను విరోధి పరాజయమున కొప్పకొన్నటు లగునుగాన నట్టివానిని జంపక విడుచుట రాజధర్మమును సంగరధర్మమును నై యున్నది.

పదములు దొట్రిలఁ బరువులెత్తెడివారిక్ = కాశ్మతడఁబడఁగాఁ బాటిపోవువారిని, అనురక్త వృత్తి వెన్నాడిచనదు = అనుగతమైన రక్తముగల వృత్తిచేత వెంట దఱుముకొనిపోదని యర్థము. తప్పు టడుగులుపెట్టి నడుచునట్టి చిన్నవాడ్ర ననురాగయుక్తమైనవృత్తిచేత వెంటడించిపోదని యర్థాంతరము. ప్రతిసీయన కెదురునడవక తడగాళ్లతోఁ బరుగెత్తుట భీరులక్షణము. అట్టివారల వెన్నాడుట తును మాడుట వీరధర్మమునకు వ్యతిరేకము.

పలు = అనేకవిధములైన, చాపలములకొనెత్తచాంచల్యములచేత, పుట్టులమెట్టుజనువారకొనెత్త పుట్టలమై నెక్కబోవువారిని, తత్తరంబున గ్రుచ్చి యెత్తుకొనదు = త్వరసాటు చేత గ్రుచ్చి లేవనెత్త దని యర్థము. బాల్యచాపల్యముచేత బామపుట్టలమీదికి బోవుచున్న బాలురను గ్రుచ్చి కొని లించు కొనదని యర్థాంతరము. పుట్టలమెట్టలకేగుట దాగుకొనుటను సలుపుప్రయత్నము లొన నే యట్టి వారిని ఖండింపదు. కావుకావనుతఱి బురిటి కందువనియు ప్రేక్షుచీకడితల సలలబిడ్డయనియు దప్పటదుగులు వేయుకఱి నేడాదిశిశువనియు బుట్టలమెట్టలెక్కుతఱి నొకటి రెండేండ్లశిశువని విజయశ్రీ యను బాలికను ప్రతాపార్కుండను బాలుని గ్రహింపవలయును.

శుభోదయముమీఱకొనెత్త = శుభకరమైన యభ్యుదయ మతిశయించునట్టులుగా నని యర్థము. జన మతిశయించునట్టులుగా నని యర్థాంతరము. కాంచదోవిజయశ్రీలకొనెత్త = విజయసమృద్ధులను బోయలేదా యని యర్థము. విజయలక్ష్యలను బాలికలను కనలేదా యని యర్థాంతరము. పెంచదోప్రతాపబాలా ర్కులను = బాలసూర్యులవంటి ప్రతాపముల నలికయింపఁ జేయలేదా యని యర్థము. ప్రతాపములనెడు బాలసూర్యులను, అనగా బాలురను, పెంచలేదా యని యర్థాంతరము. బౌరభౌ, తిరుమలరాయ బాహునిపుత్రి = తిరుమలదేవరాయని బాహువునందలి యసి యనెడు, అనగా ఖిలత పుత్రికయు, అఖిలలోకాద్భుతశ్రీడనలికయిల్లకొనెత్త = సమస్తలోకములకు నాశ్చర్యకరమైన విహారముచేత నతిశయించును.

(ని. 'స్యాచ్చస్త్రీచాసిపుత్రీచ ఘరికాచాసిధేనుకా' అని అ.) అనగా తిరుమలదేవరాయని బాహువునందలి ఖడ్గమునెడు స్త్రీ విజయశ్రీలనెడు కొమార్తెలను ప్రతాపములనెడు బాలసూర్యులవంటి కొమార్తెలను గనిపెంచిన బిడ్డలతల్లి యైయుండినను బై నాల్గుచరణములయందును భేదాధ్యససాయము చేతఁ బ్రాప్తమైన బిడ్డలతల్లియందుఁ గనుపడని చరిత్రచేతను నద్భుత శ్రీడయని యావిష్కృతము చేసినాఁడు. కావుకావనుచోఁ గృపాణవరమైన యర్థమందు మధ్యమపురుషైకవచనముగనుక మువర్తకము రావలసినది (సూ. 'ప్రార్థనార్థేమురేకత్వైకధ్యతేమధ్యమార్థకః, విభాషాంతం పదంత్యైకే నప్రాణేతుకదాచన') అనునధర్వణ వచనమువల్ల మొదటికావను పదముమీఁద హల్లువరమగు చుండఁగా వైకల్పిక మువర్తకము రాకున్నను, రెండవకావనుపదమున కచ్చువరమగుచుండఁగా నిత్యముగా రావలసి నది గనుక నిక్కడ 'శబ్దకాస్త్రవిరుద్ధం హి చ్యుతసంస్కార మివ్యతే' అనుటకాముచేత చ్యుతసంస్కార దోషము ప్రాప్తమగుచున్నదని శంకింపఁగూడదు. ఎందువలనననిన, (సూ. 'తజ్జానమాచదేశ్యాగ్రా మ్యాచైవం చతుర్విధా భవతి' అను న.) సూత్రోక్తక్రమాంబున నాంధ్రభాష నాలుగువిధములు గలది, అందు నిది గ్రామ్యాక్షి, ఈగ్రామ్యాక్షి ప్రయోగము తత్తత్సర్వభాష వర్ణనయందు యుక్తమని యధర్వణాచార్యులమతము, కావున శ్లేషైకతానుండగు నీకవి కిది దోషము గాదు.

"కావుము" పదమునకు హల్లువరమైనపుడు మువర్తము లోపించుట కలదు. అచ్చువరమగుచో లోపించుట వ్యాకరణవిరుద్ధమైనను గవిప్రయోగము లిట్టికార్యమునకుఁ గానపచ్చుడిని.

కావుగో పుట్టు లెక్కులములకొనె

(ఖండిం.)

అడిచి నీదు పంచెము

(కళాభూ.)

భవచ్చిత్తేస్థితం బెద్ది చెప్పనినకొ

(మార్కం.)

ఇక్కడఁ గాందిశికస్వభావవర్ణనయందే చెప్పినాఁడు గదా. సం. 'అత్రాసిపుత్రీత్యపుత్రతథ్యా

అపి పుత్రపాపణ కృత్యవైధుర్యేణాద్భుతచరిత్రం వ్యజ్యతే నాత్ర సమాసోక్తిః క్లేషావా విశేష్యాస్యాపి శ్లిష్టత్వాత్. అలం. వ్యంగ్యము. మీఁదినాల్లపాదములు క్లేషమూలాతిశయోక్తి.

తా. తిరుమలదేవరాయ ఖడ్గపుత్రి విజయశ్రీలను కుమారితలఁ గాంచియుఁ బ్రతాపార్కులను కుమారులను గాంచియు (శిశుపాపణమునందును శత్రుసంహారమునందును బూర్వోక్తసందర్భములలో జోక్యము గలిగించుకొనకున్నను) లోకాద్భుతవిధముగఁ గనిపెంచుటలొక బేరొందెను.

చ. కిరి కసహాయజీవనము • కేవలగండము లద్రికోటికిం

గరులకు దుస్సహ ప్రకటఃఖర్జువు శ్వేతపుమేను చక్రీశీ
విరసులఁ బొంద నొల్ల నని • వేడ్క భజించె ధరాపురంద్రి శ్రీ
తిరుమలదేవరాయ జగతీరమణుఁ రమణీమనోభవున్.

57

కిరికి = అదివరాహమునకు, అసహాయ = సహాయసంపత్తిలేని జీవనము = బ్రదుకు అని యర్థము. ఒంటికాఁ దిరుగుట యని భావము. (ని. కోలకిపాఠే శ్రీకిరికిటికి అని అ.) అద్రికోటికి = కలవర్జితము లకు, కేవలగండములు = అన్నియుఁ బ్రాణగండములే యని యర్థము. గండశిలలని భావము. కరులకు = దిగ్గజములకు, దుస్సహ = సహించశక్యముగాని, ప్రకట = స్ఫుటమైన, ఖర్జువు = అనఁగా గజ్జియని యర్థము. కండ్పాలి యని భావము. చక్రీకి = శేషాహికి, శ్వేతపుమేను = అనఁగా బొల్లివిడిచిన దేహ మని భావము. (ని. 'చక్రీజాలికభిక్షుకకలహజాహిసూచకే' అని మే.) కాఱుట్టి, ఈవిరసులఁబొంద నొల్లనని = ఈరోత గొట్టువాండ్రను బొందనొల్లనని, ధరాపురంద్రి = భూకాంత, రమణీమనోభవుఁ = స్త్రీజనమన్నభుఁడైన, శ్రీ తిరుమలదేవరాయ జగతీరమణుఁ = సంపద్యుక్తుడైన తిరుమలదేవరాయ ప్రభువును, వేడ్క = వేడుకచేత, భజించె = సేవించెను. అలం. ఉల్లేఖ. కావ్యలింగము.

అసహాయ జీవనము అను ఒంటరితనము. వరాహములలో గుంపుచు జీలి విడిగా సంచరించు వానిని ఒంటరికాఁడు, ఒంటికాఁడునుటకుఁ బ్రమాణములు.

సే. 'కమ్మి నొంటరికానిదొమ్మి నొంచుయశంబు బయటిపల్లెలు గూల్చు బల్లి కల్లి'

(చంద్రాగదచ. ఆ. ౧)

సీ. 'అనురక్తిరేచునూతనసారసాటోప మొంటికాండ్రకుఁ బెంపు లాసగు సెచట'

హరిశ్చంద్రార్థమున నొంటికాఁడు పంది. నలార్థమున వియోగి. (హరిశ్చంద్రనలో. ఆ. ౨)

తా. వరాహ మొంటరిదనియు, శైలములు గండములు గలవనియు, ఏనుగులు కండ్పాలిగల వనియు, సర్పము బొల్లి విడిచినదనియుఁ దలంచి యీవిరసుల నందఱును భూసతి విసర్జించి సుందరాకారుడగు తిరుమలదేవరాయలను భజించెను.

సీ. బహుమహీధరకూటఃపటలిపాలుగఁ జేసె గంధాంధసింధురఃఖుటల నెల్ల

శాఖశాఖాశిఖాఃచయములఁ దగిలించె సమితోదండదండముల నెల్ల

శరభికుటుంబినీఃపురులపెంబడి బంచె రామాకుచాగ్రహారముల నెల్ల

దుర్దమకర్దమఃస్తోమంబులొ వైచె విజయమంగళశంఖానితతి నెల్లఁ

తే. దగవరి గదా నిజాముఁ దుండ్రండజయప, టివృత్తిరుమలరాయధాటికిఁ జలించి

పఱచునెడశక్తిమఱచియుఁమఱువఁడయ్యె, దత్తదుచితప్రవేశసంధానయుక్తి.

గంధాంధ = గర్వాంధములైన, సింధురఘటలశ్లెల్ల = గజఘటలనన్నిటిని, ఘటయంగా బండ్రెండేనుగులగుంపు, (సి. 'కరిణాంఘటనాఘటా' అని అ.) బహుమహీధరకూట = అనేకములైన ఐర్వత శిఖరములయొక్క, పటలిపాలుగఁజేసెన్ = సమూహముపాలగునట్టులుగాఁ జేసెను, అమితోదండ దండములశ్లెల్ల = మితములేని వింటిబద్దలనన్నిటిని, శాఖ = వృక్షములయొక్క, శాఖా = కొమ్మలయొక్క, శిఖా = అగ్రములయొక్క, చయములకొ = సమూహములయందు, తగిలించెన్ = సక్తములుగాఁ జేసెను, రామాభార్యలయొక్క, కుచ = స్తనములయందలి, అగ్ర = ప్రేష్ఠములైన, హారములశ్లెల్ల = ముత్యాలహారము లన్నిటిని, శరధి = సముద్రునియందలి, అగ్ర = ప్రేష్ఠములైన, హారములశ్లెల్ల = ముత్యాలహారము లన్నిటిని, శరధి = సముద్రునియొక్క, కుటుంబిని = భార్యలైన నదులయొక్క, ఝరులవెంబడి ప్రవాహములవెంబడి, పంచెన్ = పంచెను. విజయంబయి ప్రయుక్తములైన, మంగళ = శుభకరములైన, శంఖ = శంఖములయొక్క, వితతిశ్లెల్ల = సమూహమునంతయును, దుర్దమ = నహింపఁగూడని, కర్దమస్తోమంబులొకొ = బురుదరొంపిలొ, ప్రచెన్ = వడవైచెను, నిజాముండు = నిజాంఖానుండు, తగవరి గదా = మర్యాదగలవాడుగదా, ఏమనిన, ఉద్బంధ = పరాక్రమప్రయుక్తమైన, జయ = విజయమందు, పటిష్ఠ = సమర్థుడైన, తిరుమలరాయ = తిరుమలదేవరాయలయొక్క, ధాటికిఁజలించి = దాడికి జుచలించినవాడై, ధాటిలక్షణము, (సం. 'శత్రుసేనాపమర్దయనద్యస్సభటఘోటకైః, విజిహేప్రవృత్తిర్యా సాధాటిలింగద్యతే.') సజయనెడన్ = పాటిపోవునప్పుడు, శక్తి మణిచియున్ = తనసామర్థ్యము మణిచి చిఁచునను, తత్తత్ = వానివానియొక్క, ఉచిత ప్రవేశ = తగినచోటఁ బ్రవేశించుటయొక్క, సుధాన = కూర్చుంటుందలి, యుక్తి = ఉపాయమును, మణునఁడయ్యెన్ = విన్నవితనిందఁడాయెను.

శక్తిమణిచియు నుచిత ప్రదేశసంధానశక్తి మణిచిపోవకుంటవలననే నిజాముండు తగవరి (ఉచితశక్తి) ఁడయ్యెను. నిజామునకు మదపుటేనుగులు ధనుర్ధారులు విజయశంఖములు గలవని చెప్పటలొక గవి హైందవసాంగ్రామికవస్తు సముదాయము మహమ్మదీయులకుఁ జెప్పటవలన సహజమునకు విరుద్ధము. కావున నది సమయవిరోధ మనుకొవ్యదోషము. ఇందులకుఁ గవిజనాశ్రయమున దృష్టాంతము.

క. ఘనదండకాప్తకృష్టా, జీనములు సొగయింప నొక్కజీనముని చనుచెం

చె ననగ సమయవిరోధం, బని కవులకుఁ జెప్పఁ గవిజనాశ్రయం డొనరన్.

ఇటులఁ గొందఁ టందురు. తిరుమలరాయలధాటి ఉద్బంధ జయపటిష్ఠ మనుటవలనను నిజాముండు చలించిపఱచె ననుటవలన నాయక ప్రతినాయకులగు వీరు లిరువురు సములని తెలియును. నిజాముఁడసామాన్యఁ డనుటకు సింధురఘటలు, అమితోదండములు, రామాకుచాగ్రహారములు, శంఖవితతి తార్కాణము.

తా. తిరుమలదేవరాయనిదాడికి నిలువలేక పాటిపోవునప్పు డేనుగులను బర్వతశిఖరములకై పాఱుదోలి, వింటిబద్దలు చెట్లతోమ్మలకుఁదగిలించి భార్యలయొక్క ముత్యాలహారములు నదులలోఁ బాఱవైచి విజయశంఖములు బురుదలొవైచిపోగా నది వానినాని జన్మస్థానములయందు వానివానిని బ్రవేశ పెట్టుట యుచితమని విచారించి ప్రవేశపెట్టినాఁ డనునట్లులనుండెను. (ఏనుగులు బర్వతములయందు జన్మించుటయును వింటిబద్దలు వృక్షశాఖలచేతఁ జేయఁబడుటయును ముత్యాలు జలధియందుఁ బుట్టుటయును శంఖములు బురుదలొక బుట్టుటయును లోకంబునఁ బ్రసిద్ధంబుకదా.) అలం. హేతూల్లేశ్.

చ. తిరుమలరాయ శేఖరుని * ధీరచమూభటరాజి యాజిభీ
కరయవనేశ్వర ప్రహిత * ఖానబలంబులఁ జక్క నేమని
ద్ధరఁ బెనుగొండకొండలు మఃపద్విపచర్త కపాలమాలికా
పరికరభూషితంబు లయి * బల్విడిఁ గాంచె గిరిశభావమున్.

59

తిరుమలరాయ శేఖరుని = తిరుమలదేవరాయ శ్రీష్ఠనియొక్క, ధీర = ధైర్యయుక్తమైన, చమూ
భటరాజి = సేనాభటసమూహము, అజి = యుద్ధమందు, భీకర = భయంకరమైన, యవనేశ్వర ప్రహిత =
సవాబులచేఁ బంపఁబడినట్టి, ఖానబలంబులఁ = తురకలపాజులను, చక్కనేయక = ఖండింపఁగా,
(మహమ్మదీయు లాజిభీకరు లగుటచేతనే యెదిరించి విజయ మొందుటకు దిరుమలరాయలు ధీరచమూ
భటరాజిని నియోగించెను. సేన యవనేశ్వర ప్రహిత మనుటవలన నాసంగమునకు సవాబులు నై నికులయ
మాత్రమే పంపి రనియుఁ దాము రాలే దనియు నాశయము.)

ఇద్దరక = ఈభూమియందు, పెనుగొండకొండలు = పెనుగొండనంబుధమైన కొండలు, మదద్విప
= మదపుటేనుగులయొక్క, చర్త = చర్తములను, కపాలమాలికా = కపాలమాలిక లనునట్టి, పరికర =
అలంకారసామగ్రిచేత, భూషితంబులయి = అలంకరింపఁబడినవియై, గిరిశభావమున్ = రుద్రభావమునని
యర్థము. పర్వతరాజత్వమునని భావము. (ని. 'గిరిశో గిరిశో మృడశ' అని అ.) బల్విడిఁగాంచెక =
తత్క్షణమే పొందెను. మదద్విపచర్త కపాలమాలికా పరికరభూషితత్వము గిరిశునకును బెనుగొండ కొండల
కును సమానధర్మము.

తా. తిరుమలదేవరాయని సేనాభటులు, తురకలయొక్క చతురంగబలములను సంహరింపఁగాఁ
బెనుగొండకొండలపై నేనుగులయొక్క చర్తములను దలపుజ్జ్వలయొక్క పంక్తులను బడియుండుట
చేత నాకొండల గజచర్త కపాలమాలికాధరుడైన రుద్రునివలె నుండె నని. అలంకారము. కావ్యలింగ
భేదము. క్లేషసంక్షీర్ణము.

సీ. కప్పవాటింపదు * గగనమధ్యంబుపై నుప్పొంగుపృథులపయోధరముల
నలత నొందదు వినిర్మలనుధాధామకోపరిసమారోహవై * భవమునందుఁ
దడబాటుఁ బూనదు * త్రమరసజ్జాస్థానవాటిఁ బాటిలునాట్య * పాటవమున
శ్రమము నొంద దశేషకమలకరాభోగతరుణకేళీపహా * ద్యమమునందు

తే. ననుపమాకల్పపరిపూర్తి * సతితయిల్లు, ననిశనిస్తంద్రగతిఁ బొల్పు * పఖిలభువన
గర్భగౌరవ మేరితిఁ గాంచెనొక్కొక్క, వీరతిరుమలరాయభూవిభునికీర్తి.

60

ఈ పద్యమందుఁ దిరుమలదేవరాయని కీర్తియందలి స్త్రీలింగస్వారస్యముచేత గర్భజీస్త్రీ
తావ్రోహణము చేసి యర్ధద్వయమునకు నభేదాధ్యపసాయముగాఁ జెప్పినాఁడు. ఎట్లనఁగా,

వీరతిరుమలరాయభూవిభునికీర్తివీరుడైన తిరుమలరాయని కీర్తియనెదవస్త్రీ, అఖిలభువన =
సమస్తప్రపంచమనెడి, గర్భ = గర్భముయొక్క, గౌరవమున్ = భారమును, ఏరితిఁగాంచెనొక్కొక్క = ఎట్లు
పొందినదోగాని, (అఖిలభువన = సమస్తలోకములయొక్క, గర్భ = మధ్యభాగమునందు, గౌరవము =
గొప్పతనము అని యర్థాంతరము.)

గగనమధ్యంబుపై = ఆకాశమధ్యమందు, ఉప్పొంగు = అభివృద్ధియగు, పృథుల = విస్తారమయిన,
పయోధరములకే = మేఘములచేత, కప్పవాటింపదు = నల్లబడ దని కీర్తిపరమైన యర్థము. కీర్తి నిరుపా

ధికస్వచ్ఛవస్తువు గనుక సంపర్కదోషముచేత మలినము కానేరదని భావము. గగనమధ్యంబువై = గగనమువలె సూక్ష్మమైన మధ్యప్రదేశముమీఁద, ఉష్ణాంగు = పొంగుచున్న, పృథులపయోధరముల = పీనస్తన చూచుకములయందు, ఇక్కడ సత్త్వవర్ధమందు ద్వితీయపచ్చివందుకు, న. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అని, కప్పవాటింపదు = నైల్యమును వహింపదని గర్భిణీస్త్రీపరమయిన యర్థాంతరము. గర్భిణికి సూక్ష్మమధ్యత్వమును నాశ్చర్యమే యని తెలియవలయును.

నినిర్మల = మిక్కిలియు స్వచ్ఛమయిన, సుధాధామక = చంద్రునియొక్క, ఉపరి = మీఁదికి, సమారోహ = వ్యాపించుటయొక్క, వైభవమునందు = వేడుకయందు, అలతనొందదు = వెనుకదీయదని కీర్తిపరమయినయర్థము. నినిర్మల = మిక్కిలియుఁజెల్లనైన, సుధాధామక = సున్నపుగచ్చుచేసిన సౌధములయొక్క, ఉపరి = మీఁదికి, సమారోహ = ఎక్కుటయొక్క, వైభవమునందు = విలాసమందు, అలతనొందదు = ఆయాసమును బొందదని గర్భిణీపరమైన యర్థాంతరము. గర్భవతియయ్య నున్నతములగుభవనముల సెక్కుతఱి నలసట నొందక పోవుట యొకవిశేషము. పృథులపయోధరముల ప్రేగునితంబధరము గర్భభారము నలసట గూర్చుమి యాశ్చర్యము.

ఉత్తమ = సత్పురుషులయొక్క, రసజ్ఞా = జిహ్వాయ నెడు, ఆస్థానవాటిక = ఆస్థాన ప్రదేశమునందు, పాటిలు = ప్రవర్తించుచున్న, నాట్యపాటవమునక = నటించువేర్పునందు, అనగాఁ గొనియాడఁబడుటయం దనట, తడబాటుఁబూనదు = విపర్యాసమును వహింపదని యర్థము. (ని. 'రసజ్ఞానసాజిహ్వ' అని అ.) ఉత్తమ = శ్రేష్ఠులైన, రసజ్ఞ = శృంగారాదిరసముల గుర్తెఱిగినవారియొక్క, ఆస్థానవాటిక పాటిలు = సభాస్థలియందుఁ బ్రవర్తించుచున్న, నాట్యపాటవమునక = తాండవనైపుణ్యమందు, తడబాటుఁబూనదు = శ్రమచేతఁ దడబడదనియర్థాంతరము. సాధారణముగా నొంటరిపాటునఁ జెలికత్తెలముందునఁ గాక రసజ్ఞుల యాస్థానవాటికలలో నాట్యముసలుపుచుండినను శ్రమనొందకపోవుట విశేషము. (రసజ్ఞుల యాస్థానీలో నృత్య ప్రకటనము తడబాటునకు హేతువు.)

అశేష = సమస్తమయిన, కమలాకర = కమలమనఁగా నుదకము, దానికి నాకరములైనవి సముద్రములు వానియొక్క, ఆభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, తరణశేళి = దాఁటుటయను క్రీడయొక్క, మహోద్యమమునందు = అధిక ప్రయత్నమునందు, శ్రమమునొందదు = కష్టముఁ జెందదని యర్థము. అశేష = సమస్తమయిన, కమలాకర = సరోవరములయొక్క, ఆభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, తరణశేళి = జలక్రీడా విహారముయొక్క, మహోద్యమమునందు = అధిక ప్రయత్నమునందు, శ్రమమునొందదు = ప్రయాస పడదని యర్థాంతరము. (ని. 'సలిలంకమలంజలమ్' అని అ.) జలక్రీడ పరిపూర్ణమైనదగుటచేతను, అది సరోవరముగాక కమలాకరమగుటచే మెలపునఁ జరింపవలసియుంటవలనను నామహోద్యమమున శ్రమ సహజము. శ్రమలేమి యాశ్చర్యము.

అనుపమ = సమానరహితమైన, ఆకల్పపరిపూర్తి = కల్పవర్ధంతపరిపూర్ణతచేత, అతిశయిల్లు = అతిశయించునట్టి అని యర్థము. ఆకల్పమనఁగా నలంకారము వస్త్రాభరణమాల్యాద్యలంకారపరిపూర్తిచేత నతిశయించునని యర్థాంతరము. (ని. 'ఆకల్పవేషానైవభ్యక్తి' అని అ.) అనిశ = ఎల్లప్పుడును, నిస్తంద్రగతిఁబొల్పు = నిరుపద్రవగతిచేతఁ బ్రకాశించు నని యర్థము. మాంద్యము లేనినడకచేతఁ బ్రకాశించు నని యర్థాంతరము.

తా. (వీరలిరుమలరాయని కీర్తికాంత యఖిలభువనగర్భభారమును వహించి గర్భిణియైయుండియు స్తనచూచుకములందు నైల్యము వహించకపోవుట మొదలైన గర్భిణీవృత్తి క్షధర్మములచేత బ్రవర్తిం చెను గనుక నాగౌరవమును నెట్టులు పొందెనో) తిరుమలదేవరాయనికీర్తి మేళుమండలము నావరించి చంద్రమండలము నతిక్రమించినదనియు సుత్తమజనులచేత బ్రశంసించబడుచున్న దనియును సము ద్రములను దాటిపోయినదనియును బ్రహ్మకల్పపర్యంతము నిలిచియుండుననియును సర్వకాలమును నిరుపద్రవగలిచేత బ్రకాశించునది యనియును ఫలితార్థము.

మ. ధర నెవ్వనికి వ్రాయు బద్ధజాడు వ్రాత ల్వానితో నేగు న
స్థిరము ల్యాశ్వత్థకీర్తి యకాతిరుమల శ్రీరాయనారాయణుం
డు రహి న్వాసినశాసనాక్షరము లుండుం బుత్తపాత్రాన్వయ
స్థిరవృత్తిం బృథుకాక్షరంబులు గురు శ్రీవర్ణతుల్యంబులే.

61

ధరక్ = భూమియందు, ఎవ్వనికీ = ఎవ్వనికి, పద్ధజాడు = బ్రహ్మ, వ్రాయుక్ = నొసట వ్రాయుచున్నాడో, వ్రాతలు = ఆవ్రాలు, వానితోనేగుక్ = ఆపురుపునితో నడుగును, ఆస్థిరములు = శాశ్వతములుగానివి యని యర్థము. 'అస్థిరరాంతిగృహంతీత్యస్థిరాణి. రా ఆదానే' అనువ్యక్తివృత్తిచేత నస్థులను గ్రహించినపనిభావము. శాశ్వతకీర్తియా = శాశ్వతమైన కీర్తిగలిగిన, తిరుమలశ్రీరాయ = తిరు మల దేవరాయడనెడు, నారాయణుండు = నారాయణమూర్తి, ఇక్కడ శాశ్వతకీర్తియనెడు పదమా రోప్యమాణారోపవిషయములకు సాధారణ విశేషణము. రహిక్ = తెన్నగా, వ్రాసిన శాసనాక్షర ములు = ఎవరి కైనను వ్రాసియుచ్చినశాసనములమీదివ్రాలు, పుత్త = కొమాళ్లు, పాత్ర = మనుమలు, అన్వయ = వానివంశము, అంతపర్యంతమైన, స్థిరవృత్తిక్ = శాశ్వతవృత్తిచేత, ఉండుక్ = ఉండును. పృథుకశబ్ద మర్థకుని యందును బ్రహ్మయందును వర్తించును. బ్రహ్మపరమైనప్పుడు, (ని. 'పృథుర్వహక్ కో బ్రహ్మ') అని యర్థము గ్రహించదగినది. (ని. 'పోతః పాకార్యకోడింభః పృథుకశ్చాబకశ్చిథుః' అని అ. 'మారులే వేధసిబ్ర ధ్వేపునికః' అని అ.) తిరుమలశ్రీనారాయణుండన్నాడు గనుక దిరుమలదేవ రాయని నారాయణుడని చెప్పవలయును. పృథుక = అర్థకుడైన బ్రహ్మయొక్క, అక్షరంబులు = వ్రాలు, గురు = జనకుడైన నారాయణునియొక్క, శ్రీవర్ణ = శుభాక్షరములతోడ, తుల్యంబులే = సమా నములైనా, అనగా గావనుట, పృథుకుడనగా బ్రహ్మయను, గురుశ్రీయనగా గురుతరసంపత్తిగల వాడు రాజు నని భావము.

బ్రహ్మవ్రాతకంటె దిరుమలరాయడు వ్రాసినవ్రాత శాశ్వతమయినదని ఫలితార్థము. (ని. కీర్తిస్తు నారాయణే) అన్నాడుగనుక నారాయణుని కీర్తి శాశ్వతము. పృథుకుడనగా బ్రహ్మ దేవుడు గనుక బ్రహ్మదేవునివ్రాలు గురువైన నారాయణునివ్రాలతో సమానమవునా యని ప్రకా రాంతరము. ఇచట నప్రకృతమైన బ్రహ్మలిఖితాక్షరమునకు బ్రకృతమైన తిరుమలదేవరాయ శాసనాక్షర ముతో సామ్యానివృత్తి వర్ణించుటచే బ్రతీపాలంకారభేదము. అది అస్థిరాదిపదగత్యేషచే జీవించినది. (శ్లో. వర్ణ్యేనాన్యసోస్థితమాయా అనివృత్తివచశ్చ తత్' అని లక్షణము.) మాతృశ్రీయన్నటులఁ దండ్రిని గురుశ్రీయనుటఁ దగునుగాన గురుశ్రీయనఁ దండ్రియని కొందఱుదురు.)

తా. బ్రహ్మదేవుడు మానవుల ఘలములపై వ్రాసినవ్రాతలు వానితోనే పోవును. స్థిర కీర్తిశాలియగు తిరుమలరాయ నారాయణుని వ్రాతలగు శాసనపర్ణము లటులుగాక తరతర ముప పను—9

కరించును. బ్రహ్మవ్రాసినవ్రాత యతనితండ్రియగు నారాయణుని వ్రాతతో నమానము కాజాలదు. సీ. ఘనసీధుర క్తలోచనయుక్తి గడ నుండు మాతంగతతి నంటుమలిన మెల్ల గరదుఁడై వెన నధోగతిఁ బడ్డయమ్మహాహీనుని నెనసిఁజేయ మెల్ల నరకహేతుహిరణ్యహరణవృత్తిఁ జరించుకొమ్ముకాని భజించుకొదవలెల్ల రారవాధారఘోరప్రపాతకులైన విషమగోత్రుల నంటువృజిల మెల్లఁ తే. గడిగిఁగొనియె వసుంధరాశకులనయన, యార వీరప్రతాపరాజాధిరాజ రాజదేవేంద్ర తిరుమలారాయచంద్ర, సాంద్రపట్టాభిషేకాంబులమునయమున.

సీధవనఁగా మద్యమును, నేనుఁగులకన్నులయందుఁ బుట్టెడుమదమను. ఇందును-

ఉ. చెక్కున దాన మక్షులను సీధవు వీనుల సాగరంబుచే

ముక్కున శీర్షకంబు చనుముక్కున శిశ్యము శేఫసిన్దం

బుక్కున దానవారి విపులాంఘుల మేఘము జారుచుండఁ బెం

పెక్కి కరింద్ర మొప్పె నెలయేఱులతోడినగేంద్రమో యనన్.

అని ప్రయోగము.

మాతంగతతియనఁగాఁ జండాలనమూహంబును, గజనమూహంబును, ఘన = అధికమైన, సీధు = మద్యపానమువలన, రక్త = ఎఱ్ఱమైన, లోచన = కన్నులయొక్క, యుక్తి = సంయోగముచేత, కడనుండు = వెలిగానుండెడు, మాతంగతతి = చండాలనమూహమును, అంటు = అంటుకొన్న, మలినమెల్ల = మాలిన్యమంతయును, అని యర్థము. అధికమైనసీధు వనెనుమదమచేత నెఱ్ఱమైన కన్నులతో దిక్కుల యందున్న గజనమూహము నంటియున్నదని భావము.

గరదుఁడై = గరదుఁడనఁగా (శ్లో. 'అగ్నిదో గరదవైచ వ శస్త్రపాణి ర్ధనావహః, క్షేత్రదారావ హర్తావ షడేతేహ్యతతాయినః' అని చెప్పియున్నది గనుక) విషప్రయోగముచేయునట్టి యాతతా యియై, వెనక్ = క్షిప్రముగా, అధోగతిఁబడ్డ = అధోగతిపాలైన, అమ్మహాహీనుని = ఆయతినీచుని, ఎనసి = కలిసిన, వీవమెల్ల = అనన్యమంతయు అని యర్థము. విషప్రదుఁడై పాతాళలోకమందున్న, అమ్మహాహీను, మహత్ + అహి + ఇను ననఁగా నామహావన్నగస్వామిని గలిసికొనియున్నదనిభావము. శేఫుని గరదుఁడని మహాహీనుడని యధోగతి నొందినవాడని తలంచితలంచి భూకాంత దినర్జించెను.

నరకహేతు = నరకమునఁబడుటకుఁ గారణమైన, హిరణ్యహరణవృత్తి = స్వర్ణ స్నేయవృత్తిచేత, చరించు = ప్రవర్తించునట్టి, కొమ్ముకాని = అగసాలవానిని, భజించు = సేవించిన, కొదవలెల్ల = కష్టమ లన్నియును అని యర్థము. నరకహేతు = నరకాసురోత్పత్తిహేతువైన, హిరణ్యహరణవృత్తి = హిరణ్యాక్షునంహారవ్యాపారముచేత, చరించు = చరించిన, కొమ్ముకాని = కొమ్ముగలిగిన యజ్ఞవరాహమూర్తిని భజించినదనిభావము. హిరణ్యశబ్దము హిరణ్యాక్షవరమైందుకుశ్లో. 'క్రిడాభిన్నహిరణ్యకుక్షికుహర' మ్మని ప్రయోగము. ఆదివరాహమయొక్కయు భూమియొక్కయు సంయోగమువలన నరకాసురుఁడు జనించెను గావుననే వరాహము నరకహేతుభూతమయ్యెను.

రారవ = రారవమనెడు నరకమునకు, ఆధార = ఆధారమైన, ఘోరప్రపాతకులైన = భయంక రోత్కృష్టప్రపాతములు గలవారైన, విషమగోత్రుల = ఎరుడు దిగుడులైన కులము గలవారిని,

చెందు=బొందిన, వృజినమెల్లె=పాపమంతయును అని యర్థము. కారవ = రుద్రమృగసమూహమునకు, అనగా జింకగుంపులకు, ఆధార = ఆధారభూతములైన, ఘోర = భయంకరములైన, ప్రపాతకులైన= దరులుగలిగినట్టి, విషమగోత్రులె= విషమసంఖ్యగల అనగా సప్తసంఖ్యగల కులవర్ణతములనియును విషమాకారముగల పర్వతములనియును జెప్పబడినవానిఁ బొందియున్నదనిభావము. ఇక్కడ, స్తో. 'వివక్షాతః ప్రవృత్తిశ్చ ప్రత్యయస్య క్వచిత్క్వచిత్' అను నధర్వణవచనముచేత బుంస్త్యము నిధించినాడు.

వసుంధరాకమలనయన=భూకాంత, వీరప్రతాప, రాజాధిరాజరాజదేవేంద్ర యనెడు బిరుదులుగల, తిరుమలరాయచంద్ర = తిరుమలరాయచంద్రునియొక్క, సాంద్ర = దట్టమైన, పట్టాభిషేక= పట్టాభిషేకసంబాధమైన, అంబుసముదయమునె= జలసమూహముచేత, కడిగొనియె= కడిగివైచి కొనెను, అనగా బోగొట్టుకొనెననుట, ఔర = ఆశ్చర్యము, అనగా దిరుమలదేవరాయనికి బట్టాభిషేకము కాగా భూదేవి యాజలముచేత దడువఁబడినదై యిదివఱకు దనకు సాంగత్యము గలిగియున్న దిగ్గజములను శీమసాని యజ్ఞవరాహమును గులవర్ణతములను నిరసించి తిరుమలదేవరాయలను బొందినదని భావము. ఇచట దిరుమలదేవరాయ పట్టాభిషేకమునకు భూదేవివృజినమొకముఁ జేయుటతో సంబాధము లేకున్నను దత్సంబాధముఁ జెప్పుటవలన నతిశయోక్త్యులంకారము. అది క్లేషతో నంకరమైనది.

తా. భూదేవి తొలుత మాతంగసమూహమువలన నంటినయేవమును మహాహీనసంక్తివలన నెనసినయేవమును కొమ్ముకానిచెలిమిచే నొందిన కొదువను విషమగోత్రసంక్తివలన నంటిన కలంపమును తిరుమలదేవరాయల పట్టాభిషేక జలమువలనఁ గడిగొని శుద్ధురాలయ్యెను. (అనగా దిరుమలరాయల పట్టాభిషేక సమయము భూభాగమునందంతట ప్రవహించెనని భావము.)

తే. ఆవిభునిదేవి శ్రీవెంగళాంబ పుట్టి, నిల్లు మెట్టినయిల్లు వర్ధిల్లు జేసె
బుట్టినంటికి మధనంబు మెట్టినంటి, కమితదోహహతియుఁగూర్చుకమలఁ దెగడి.

ఆవిభునిదేవి = ఆతిరుమలదేవరాయనిభార్య, శ్రీవెంగళాంబ = సంపద్యుక్తురాలైన వెంకళమ్మ, పుట్టినంటికి మధనంబు మెట్టినంటి కమితదోహహతియుఁ గూర్చుకమలఁ దెగడి=పుట్టినంటికి రాపాటమును మెట్టినంటికి మితములేని దోషంబులచేతఁ గొట్టుపడుటయును గలుగఁజేసిన లక్ష్మీదేవిని దిరస్కరించి, పుట్టినయిల్లు మెట్టినయిల్లు వర్ధిల్లుజేసె= పుట్టినయిల్లును మెట్టినయిల్లును వృద్ధిబొందఁజేసెను అని యర్థము. లక్ష్మీదేవికి బుట్టినయిల్లు తీరసముద్రమును మెట్టినయిల్లు పద్మమును గనుక, పుట్టినంటికి= తీరసముద్రమునకు, మధనంబు=మందరాచలమధనమును, మెట్టినంటికి= పద్మమునకు, అమితదోహహతియు=మితములేని రాత్రి వేధయననిభావము. పుట్టినయిల్లు, మెట్టినయిల్లు అనుచోట, సూ. 'వాతక' న. అనునూత్రముచేత అకారమునకుఁ బరమైనయికారమునకు వచ్చునధివైకల్పికమని తెలియవలయును. ఇచట సువమాన మైనలక్ష్మీబుట్టి వెంగళాంబయందు గుణవిశేషవర్ణనవలన వ్యతిరేకాలంకారము. అదియు దోష అను పదగతక్లేషచే జీవించినది.

తా. పుట్టినయిల్లును సముద్రమునకు మధనమును మెట్టినయిల్లును తామరపూవునకు దోహహతి(రాత్రి వలనిబాధ)యును గలుగఁజేసిన లక్ష్మీని నిరసించి తిరుమలదేవరాయల ధర్మపత్నియగు వెంగళాంబ పుట్టినయిల్లు నలంకరించి మిగులఁ జేరొందెను.

ఉ. ఉంచినయగ్రహారముల • సున్నతవైఖరివిద్య లెల్ల ర
 ప్పించినవిప్రవక్తముల • బెంచిననవ్యపనోత్కరంబుల
 నించినబల్లటాకముల • నెమ్మి గనం దగువెంగళాంబ య
 భ్యంచితకీర్తిసౌధవిశ • దాక్షరసూసమరాళరాజ మై.

(64)

ఉంచినయగ్రహారముల = ఆమె నిలిపిన యగ్రహారములయందును, ఉన్నతవైఖరి = మహా
 న్నతముగా, విద్యలెల్లరప్పించిన = పేదకాస్త్రాదివిద్యల నన్నిటిని వచ్చునట్లులు చేయఁబడిన, విప్రవక్త
 ముల = బ్రాహ్మణులయొక్క ముఖములందును, బెంచిననవ్యపనోత్కరంబుల = వృద్ధిబొందింపఁబడిన
 నూతన వన సమూహములయందును, నించినబల్లటాకముల = నిండింపఁబడిన గొప్పచెఱువులయం
 దును, వెంగళాంబయభ్యంచితకీర్తి = వెంగళమ్మయొక్క మిక్కిలి యొప్పిదమగుచున్నకీర్తి, సౌధ విశ
 దాక్షర సూసమరాళరాజమై = సున్నపుగచ్చ చేసిన పేడలును బరిశుద్ధములైన యక్షరములును కెల్లని
 పుష్పములును హంసశ్రేష్ఠములును నయినదై, నెమ్మి = స్త్రీతిచేత, కనందగు = చూడఁదగియుండునని
 క్రమాలంకారము.

అనఁగా వెంగళమ్మ మైన జెప్పఁబడిన యగ్రహారాది సుతానము లనేకములుగాఁ జేసి బహు
 కీర్తిబొందినదని తాత్పర్యము. సౌధవిశదాక్షరసూసమరాళరాజ మన్నది సమాహారద్వంద్వము. ఇచటఁ
 గీర్తిని సౌధాద్యనేకవిధరూపముగా నూహించుటవలన నుల్లేఖాలంకారము. శ్లో. 'వికస్యబహుగోల్లేఖా
 దుల్లేఖాలంకృతి ర్చతా' అని సాహిత్యదర్పణము.

కీర్తి సౌధరూపముగ నున్న దనుటచే నాకాశపర్వంతవ్యాప్తి, లక్షరరూపముగ నున్నదనుటచే
 స్థిరత్వము, హంసరూపముగ నున్నదనుటచే భూస్వర్గవ్యాపకము, సూసరూపముగ నున్నదనుటచే జనవశి
 కరణాదికములు సూచితములు.

తా. వెంగళాంబకీర్తి యామె ప్రతిష్ఠించిన యగ్రహారములలో సౌధరూపముగను విద్య
 చెప్పించిన బ్రాహ్మణముఖముల నక్షరరూపముగను నెలకొల్పిన వనములందు సుమరూపముగను బాదు
 కొల్పిన తటాకములందు మరాళరూపముగను నున్నది.

సీ. వసుమతి దా నయ్యు • వరుని వారింపదు కందమూలంబుల • గడుపు వెంప
 శ్రీకాంత దా నయ్యు • బ్రియు నిరోధింపదు క్రిందై విరోధిక • గేలు సామ
 దానురుక్తిణియయ్యు • దగ దన దాత్తనాయకుఁ డొకనరు క్రిందఁ హరులఁ బట్టు
 దా నన్నపూర్ణాభిధాన యయ్యును మాన్ప దొకనాఁడుఁ దనత్రేహుఁబికిర మెత్త
 తే. ననుచు ధరనిందిరనుభోజితనయనార్య, నార్యసుతనార్య మేయచర్యలహసించి
 పతికి నభిమతభోగసౌభాగ్య మొసఁగు, విమలసద్గుణనికురుంబ • వెంగళాంబ.

వసుమతిదానయ్యు = వసువులనఁగాధనములు, తాను ధనపంతురాలై యుండియు, పరునికొ
 పెనిమిటిని, కందమూలంబులఁగడుపు వెంప = దుంపగడ్డలు వ్రేళ్లు మొదలైనవానిచేతఁ బొట్టఁబోసి
 కొనుచుండఁగా, వారింపదు = వలదని మాన్పదు, ఆనియర్థము. భూదేవి వసుమతీనామముగల
 దనియు నామెకు పరుండైన వరాహమూర్తికి దుంపగడ్డలు మొదలైనవి యాహారము అనియును
 భావము.

శ్రీకాంతదానయ్యుఁ = శ్రీయనఁగా సంపద, తాను సంపదచేత నొప్పుచున్నదనియును, ప్రియఁ = పెనిమిటిని, క్రిందై విరోధికిఁ గేలుసావఁ = శత్రువునికిఁ గిందుపడి చెయిచాపఁగా, నిరోధింపదు = వలదని నివారింపదు అని యర్థము. లక్ష్మీదేవి శ్రీకాంతానామము గలదనియు నామె పెని మిటియైన విష్ణుమూర్తి వామనుడై విరోధియగు బలిచక్రవర్తిని యాచించినాఁడనియును భావము.

రుక్మిణీదానయ్యుఁ = రుక్మమనఁగా బంగారము, అదిగలస్త్రీ రుక్మిణి, తాను బంగారముగల దయ్యుండియు, ఆత్మనాయకుఁడు = ప్రాణేశ్వరుఁడు, ఒకనరునిక్రింద హరులఁబట్టఁ = ఒకమనుష్యుని క్రింద గుఱ్ఱములను బట్టెడుకొలుపు సేయఁగా, తగదనదు = ఇదికూడదనిచెప్పదు, అనియర్థము. భోజ తనయ రుక్మిణీనామము గలదనియు నామెకుఁ బెనిమిటియైనకృష్ణుఁ డర్జునునికి సారథియైనాఁడని యును భావము.

తా నన్నపూర్ణాభిధాన యయ్యును = తా నన్న సమృద్ధిచేత సంపూర్ణురాలను పేరుగలదై యుండియును, తనతోఁడు బికిరమెత్తఁ = తననాథుఁడు భిక్షమెత్తుచుండఁగా, ఒకనాఁడుఁ = ఒక్క నాఁడైనను, మాన్పుదు = నివారింపదు, అనియర్థము. పార్వతీదేవి యన్నపూర్ణయను నామధేయము గల దనియు నామెకు నాథుఁడైన హరుఁడు కపాలహస్తుడై భిక్షమెత్తినాఁడనియును భావము. బికిరమను నది బికిర శబ్దమునకుఁ దద్భవము.

అనుచుఁ = ఈలాగువలుకుచు, ధర్మఁ = భూదేవిని, ఇందిరను = లక్ష్మీదేవిని, భోజతనయఁ = రుక్మిణీ దేవిని, ఆర్యుఁ = పార్వతీదేవిని, ఆర్యునత నార్యమేయచర్యలఁ - ఆర్యునత = పతిసేవాపారతంత్ర్యము వలనఁ బూజ్యులైనవారిచేత స్తుతిచేయఁబడిన, నారీ = స్త్రీలయొక్క, అమేయ = ఎన్నశక్యముగాని, చర్యలఁ = చర్యలచేత, హసించి = తిరస్కరించి, విమలసద్గుణనికురుంబ = నిర్మలమైన సద్గుణ సమూహము గల, వెంగళాంబ = వెంగళమ్మ, పతికిఁ = పెనిమిటియైన తిరుమలదేవరాయనికి, అభిమతభోగసౌభాగ్య మొసఁగుఁ = ఇష్టమైన భోగములయొక్క సౌప్యవమును గలుగఁజేయును, అనఁగా వెంగళాంబ పతి ప్రతాపిరోమణియై పెనిమిటియొక్క సేవ సేయుచుండునని తాత్పర్యము. ఇచట క్షేపచే నిలంపఁబడిన వ్యతిరేకాలంకారము. ఆర్యయనశబ్ద మనేకపర్యాయము లావృత్తియొకచే వృత్త్యనప్రాస మను శబ్దాలంకారము.

తా. వసుమతి (భూదేవి) తనభర్తయగు నాదివరాహము కందమూలములు భుజించుచుండ వారింపలేదనియు శ్రీకాంత (లక్ష్మీదేవి) క్రిందుపడి యాచించువామనుని నడ్డగింపలేదనియు రుక్మిణి తన భర్త యొకసామాన్యునిగుఱ్ఱములఁ బట్టుట మానుపలేదనియు అన్నపూర్ణ శివునిభిక్షావృత్తి మానుపలేద నియు వారివారిలాభ నష్టభావములను దెగనాడి భర్త కభిమతభోగాదికములు సంతరించుచు వెంగళాంబ పేరింఁజెను.

శా. రా. రాజద్గుణశాలి తిర్క్కలమహాః | రాయండు శ్రీవెంగళాం

బారామామణియందుఁ గాంచె సుతులం | బ్రఖ్యాతసత్కీర్తి ల

క్షీరాముఁ రఘునాథభూమిరమణుఁ | శ్రీరంగరాయాగ్రణిఁ

శ్రీరామావనినాథుఁ బ్రాభవనిధిఁ | శ్రీవేంకటాచార్యున్.

రా. రాజత్ = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న, ఇది యజ్ఞగంతముపై శత్రుప్రత్యయాంతము. గుణ = సద్గుణములచేత, శాలి = బిచ్చుచున్న, తిర్క్కలమహారాయండు = తిరుమలదేవరాయఁడు, శ్రీవెంగ

శాంబారామామణియందుఁ = సంపద్యుక్తురాలైన వెంగళమ్మయను వనితారత్నమునందు, సుతులక్ = కొమ్మల్లను, కాంచెఁ = కనెను. ఎవరిననఁగా, ప్రఖ్యాతసత్త్వి = ప్రసిద్ధమైన మంచిగ్రియందు, లక్ష్మీ రాముఁ = నారాయణుడైన, ఇక్కడ 'శ్రీ రస్తునారాయణే' అనుపచనప్రకారము నారాయణసామ్యము చెప్పినాడు. రఘునాథభూమిరమణుఁ = రఘునాథరాజును, శ్రీరంగరాయగ్రామి = శ్రీరంగరాయ శ్రేష్ఠుని, శ్రీరామావనినాథుఁ = శ్రీరామరాజును, ప్రాథమనిధిఁ = ప్రభుత్వమునకు నిశ్చయైన, మేకట త్తువరుఁ = మేకటరాయని, కాంచెఁ = కనెను అని యన్వయము.

తా. గుణకాలియగు తిరుమలదేవరాయ నృపాలుఁడు వెంగళాంబికయందు రఘునాథభూపాల మఁడు, శ్రీరంగరాయలు, శ్రీరామరాజు, మేకటరాయలు అనునామములగుల నలుగురిని చూపారుఁ గాంచెను.

క. ఆజగదభిసుతసుగుణన, మాజాలలో నగ్రజుండు • మహనీయయశో
రాజీవాసనుఁడు సుధీ, రాజీవాసనుఁడు వెలసె • రఘునాథుఁ డీలన్. 67

ఆజగదభిసుతసుగుణసమాజాలలో = జగజ్జులచేత మిక్కిలియు స్తోత్రముచేయఁబడిన సుగుణ సమాహముగల యారాజులలోవల, అగ్రజుండు = జ్యేష్ఠుడైనవాఁడును, మహనీయ = బిచ్చుచున్న, యశః = శ్రీరియందు, రాజీవాసనుఁడు = చంద్రుడైనవాఁడును, (ఇక్కడ, 'రాజీవాని' అన్వయం లే ఓష్యం లే అనేనీ రాజీవాసని, అనుక్షేపణే' య నెడుధాతువువలన రాజీవము లితనిచేతఁదిరసమైంపఁబడుచున్నది గనుక రాజీవాసనుడనఁగా జంద్రుడనియర్థము) సుధీరాజీవాసనుఁడు, సుధీ = యోగ్యమైన బుద్ధియందు, రాజీవాసనుఁడు = బ్రహ్మయైనవాఁడునగు, రఘునాథుఁడు = రఘునాథరాజు, ఇలక్ = భూమియందు, వెలసెఁ = ప్రకాశించెను. ఇచట రఘునాథరాజును గీర్తిబుద్ధిరూపవిషయభేదముచే బ్రహ్మబ్రహ్మగా నెంచుటచే నుద్దేశాలంకారము. శ్లో. 'ఏకస్యబహుధోల్లేభేష్యసౌ విషయభేదతః' అని లక్షణము.

తా. లోకోత్తరులగు నా నలువురుసమాధులలో బెద్దవాడగు రఘునాథరాజు చంద్రునివంటి భవశయశము గలవాడై పవిత్రశీలమునందు నలువను బురుడించుచుఁ దేరించెను.

సీ. బలువాహినుల మించుచులకల ఘనసామకంబులు దూల మూలంబు లెత్తుఁ
బ్రతిరోధివరణవర్ధము ద్రోచి తన్వహాభోగశాలితే త్రములు హరించు
వల గొన్న బహురాజునంకగుల్మంబుల బలుదెఱంగుల గ్రుచ్చి • పాఱవై చు
వడిఁ జొచ్చి కలఁచి యావనరాసుల సమగ్రజీవనం బెల్ల దుఃస్మిర్తిఁ గలుపు
తే. నవని నసహాయశూరత • నధిగమించు, ననఘతిరుమల రాయనందనసమిద్ధ
భీరరఘునాథభుజపీఠి • వీట వెట్టు, సాహసోదగ్ర బిరుదవరాహమూర్తి. 68

ఈపద్యగీతివివర విరుదవరాహమూర్తి యని చెప్పుటచేత బిరుదపరముగాను వరాహపరముగాను నర్థద్వయము విచారించవలసినది. ఎట్లనఁగా,

బలం = బలవంతములైన, వాహినులక్ = నీనలచేత, మించు = అతిశయించుచున్న, మలకల = మైచ్చుల యొక్క, ఘనసామకంబులు దూలక్ = ఘనమైన పేల్లడఁగిపోవునట్టులుగా, మూలంబులెత్తుఁ = మొదట్లో లాగితైచు నని బిరుదపరమైన యర్థము. బలువాహినులమించు = బలువైన నదులయందు నతిశయించు చున్న, మలకల = మలుపులయందలి, ఘనసామకంబులు దూలక్ = మేఘసానుములన్నియుఁ దుంగలకు

జెల్లుడుగనుక ఘననామకంబులనఁగాఁ దుంగలు, అవి తూలిపోవునట్లులుగా, మూలంబులెత్తుకొ = వాని దుంపలు పెల్లగించునని వరాహపరమైనయర్థాంతరము. (ని. 'కురవిన్దో మేఘశామా ముస్తా ముస్తక మస్త్రీయామ్' అని అ.)

ప్రతిరోధివరణవర్గముఁ ద్రోచి=ప్రతిరోధు లనఁగాఁ జోరులు, వారియొక్కవరణవర్గమనఁగాఁ బ్రాకారసమూహము, దానిఁబడఁగొట్టి, తల్ = ఆచోరులయొక్క, మహాభోగశాలి = అధికభోగములచేత నొప్పుచున్న, ఊత్రములు=కళత్రములను, హరించుకొ = చెఱబట్టు అనియర్థము. (ని. ప్రతిరోధివ రాస్కందిపాటచ్చరమవిష్టుచాః, ప్రాకారోవరణస్సాలః' అని అ.) ప్రతిరోధివరణవర్గముఁద్రోచి = అవ రోధకమైన చుట్టుకంచెలు మొదలైనవాని సమూహమును బడఁద్రోచి, తల్ = ఆయావరణవర్గమందలి, మహాభోగ=ఆతివిస్తృతములైన, శాలిత్రములు=పరిమల్లను, హరించుకొ = తిను నని యర్థాంతరము. (ని. 'ఊత్రం శరీరే కేదారే సిద్ధస్థానకళత్రయోః' అని వి.)

వలగొన్న=చుట్టువైచిన, బహురాజ=అనేకశత్రురాజులయొక్క, పంశ=పర్వముయొక్క, గుల్మం బులకొ = సేనలను, పలుతెఱంగుల గ్రుచ్చిపాఱవైచుకొ = అనేక విధములచేత గ్రుచ్చి నటికివై చును అనియర్థము. వలగొన్న = ఆవరించిన, బహు=అనేకములైన, రాజవాళ గుల్మంబులకొ = శ్రేష్ఠ మైన వెదురుపొదలను, పలుతెఱంగులకొ=దంష్ట్రప్రచారములచేత, గ్రుచ్చి పాఱవైచుకొ=గ్రుచ్చి సెలగివేయు నని యర్థాంతరము. (ని. 'గుల్మారుక్తస్సంబ సేనాశ్చ' అని అ.) పలుతెఱంగులన్నచోటఁ దకారంబు చెప్పవలయును. రాజవత్సమందుఁ గర్తృధారయసమాసము గనుకను,

గీ. 'సంధిగార్హంగఁ బ్రథమాతశబ్దవితతి, పైఁ గచటతపలకు వికల్పంబు చెల్లుఁ

గాకు సంబోధనావ్యయకర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జనాథ.'

అని చెప్పియున్న ప్రకారముగాఁ గర్తృధారయమందుఁ దకారాదేశము వైకల్పికము గనుక నిక్కడ తకారంబ యుక్త మని యెఱుంగునది.

వడిఁజొచ్చి కలఁచి=త్వరగాఁజొచ్చి కలగుండుపడఁజేసి, యావనరాసుల = యవనదేశ సుభవు లైన తురకలయొక్క, సమగ్రజీవనం బెల్లకొ=నిండాదులైన బ్రతుకంతయును, దుష్కిర్తిగలుపుకొ = అపకీర్తిపాలుగాఁ జేయుననియర్థము. వడిఁజొచ్చి కలఁచి = వడిగాఁ బ్రవేశించి కలకపారునట్లులు చేసి, ఆ వనరాసుల=ఆ సముద్రములయొక్క, సమగ్రజీవనం బెల్లకొ = సుపూర్ణమైనయుదకమునంతయును, దుష్కిర్తిగలుపుకొ = కీర్తియనఁగా నిక్కడబురద, కొఱమాలిన బురదపాలుసేయునని యర్థాంతరము. ('కీర్తిర్యశసికర్దమే' అ.)

అవని నసహాయశూరత నధిగమించుకొ=భూమియందు నసహాయశూరత్వముచేతఁ బ్రవర్తించు నని యర్థము. ఒంటిగాఁ దిరుగునని యర్థాంతరము.

(ఏరి-వ పద్యమువద్ద వరాహమునకుఁ గల ఒంటరికాఁడను పేరునకుఁగల యసహాయశూరపద ప్రయోజనము కొంతపఱుకూ నూచింపఁబడినది.)

అసఘఃపుశ్చాత్మదైన, తిరుమలరాయ నందన=తిరుమలదేవరాయని కుమారుడైన, సమిన్దభీర= యుద్ధమందు గంభీరుడైన, రఘునాథభుజపీఠిఁ బీటవెట్టు = రఘునాథరాజుయొక్క బాహుపీఠమందుఁ గూర్చున్నయట్టి, సాహసోదగ్ర=సాహసమునం దుత్కృష్టమైన, తిరుదవరాహమూర్తి = లాంఛనవరా హమూర్తి, వైనిఁ జెప్పఁబడినకార్యములు సేయునని సంబంధము.

ఇందులో వరాహలాంధనముగల రఘునాథరాజు చేసినకార్యములన్నిటిని లాంఛనమైన వరాహమూర్తివరముగా నభేదాభ్యవసాయము చేసి చెప్పినాడు. ఇచట బిరుదవరాహవిశేషము స్లేషించి నందున నప్రకృతవరాహవిషయమైన శబ్దశక్తిమూలధ్వని. కాని స్లేషాలంకారము గాదు. ఉభయ స్లేషయందు విశేషము స్లేషింపదు.

భోగకాలిత్రము లనుచో పోలికవడి.-

క. పోలింపఁ బుభుబుభులకు ము, పోలికవడి శీల ముల్లమున కెన యనఁగా

శీలం బుల్లం బనఁగా, భూలోకం బమరలోకమున కెన యనఁగన్.

తా. తిరుమలదేవరాయల కుమారుడగు రఘునాథరాయలు భూరళిరోమణియై వరాహలాంధనుడై హైచ్చసేనల రూపుమాపి, విరోధులతోటల సుగ్రుహుచము గావించి, విరోధిరాజకుటుంబములఁ జెగటార్చి యవనసేనల బరాజయరూపముగు నభక్తిరీపాలు గావించి వరాక్రమించి పేరొందెను.

కా. యాదోరాశిగ భీరమూర్తి రఘునాథాధీశుఁ డుద్దండబా

హాదర్పాంధసపాదమల్కికనిజామానీకముల్ ద్రుంప జ

న్యాయదూరక్షితిఁ బాటుకృష్ణకుసు గృష్ణాంకంబు నాఁ డబ్బె బి

బ్బిదీప్యన్నయనాబ్జ కజ్జలజలాభీల ప్రవాహంబునన్.

యాదోరాశి=సముద్రనివలె, గభీరమూర్తి=గంభీరుడైన, రఘునాథాధీశుఁడు = రఘునాథరాజు, ఉద్దండ=ఉత్కటమైన, బాహదర్ప=భుజగర్వముచేత, అంధ=కన్నుఁగానకయున్న, సపాద = సపాదుల యొక్కయు, మల్కిక = మలకలయొక్కయు, నిజామ = నిజామయొక్కయు, అనీకములు = నైస్యములకు, త్రుంపఁ=సంహరింపఁగా, జన్య=యుద్ధమునకు, అదూరక్షితిఁ=సన్నిహితభూమియందు, పాటు=ప్రవహించుచున్న, కృష్ణకు = కృష్ణానదికి, బిబ్బి = హైచ్చస్త్రీలయొక్క, అనఁగా బూబులయొక్క, దీప్యత్=ప్రకాశించుచున్న, నయనాబ్జ=పద్మములవంటి కన్నులయందలి, కజ్జలజల=కాటుక స్త్రీలయొక్క, అభీలప్రవాహంబున=భయంకర ప్రవాహముచేత, కృష్ణాంకంబు = కృష్ణయశుపేరు, నాఁడబ్బె = నాఁడుకలిగెను. కృష్ణానదిజన్యదూరక్షితిని బ్రవహించుటవలననే సంగరరంగమున గుడారముల నాక్రయించియున్న యవనాంగవలు కజ్జలబాష్పములు విడిచి ప్రవాహమును గృష్ణనామాంకితముఁ జేయ వీలుపడినది. నిజామాదులను రఘునాథరాయలు ద్రుంచుటకు వారియుద్దండబాహాదర్పాంధతయే కారణము. కన్నీటిప్రవాహము అభీలమగుటవలననే కృష్ణకు గృష్ణాంకము సమూహర్షణ జాలినదని పద ప్రయోజనము వ్యక్త మగుచున్నది.

తా. రఘునాథరాయనిచేత యుద్ధమందు హతులైన తురకలభార్య లందఱు తేడువఁగా వారి కాటుకకన్నీళ్ల యొక్క ప్రవాహము కృష్ణలోక గలిసి నదీజల మెల్ల నల్లబడినందున నాటనుండి యా కృష్ణకు కృష్ణ యనుపేరు గలిగెను. (కృష్ణానదీజలమంతయు నల్లనగుటకుఁదగిన కాటుకకన్నీళ్లు ప్రవాహమై పాటుచుండుట కెంతమంది స్త్రీ లేడువలసి యుండునో యంతమంది తురకలను రఘునాథరాయఁడు వధించినాడని భావము.)

ఇది నిరుక్త్యలంకారము. శ్లో. 'నిరుక్తి రోగ్యంతో నామ్న మసార్థిర్థత్వప్రకల్పనమ్' అని లక్షణము. మఱియు నదికిం గృష్ణాభిఖ్యున గూర్చి హేతువుగాని దుంజనాశ్రుప్రవాహమును హేతు

వుఁగాఁ జెప్పటవలన నుత్పేక్షాలంకారము. అంజనాశ్రుప్రవాహమునకు నదినైల్యసంపాదకత్వ సంబంధము లేకున్నం దత్సంబంధముఁ జెప్పటవలన నతిశయోక్తియు. ఈచెండలంకారములకు సంకరము.

మ. హరిమై సాదిశిరంబు సాదిమెయి జాత్యశోత్తమాంగంబు గూ

డ రణోర్వి రఘునాథశౌరి యసిఁ జెండఁ దివ్యమందారవృ

ష్టి రహిం బ్రాణయుతంబు లై గగనవాటిం బర్వ గంధర్వకి

న్నరూపంబులు దాల్చి సారె కవి యానందించు దచ్చోర్వమున్.

70

హరిమై = గుఱ్ఱపుక శేబరమందు, సాదిశిరంబు = రాతుతలయును, సాదిమెయి = రాతుక శేబరమందు, (ని. 'అశ్వారోహ స్తు సాదినః' అని అ.) జాత్యశోత్తమాంగంబు = ఉత్తమాశ్వముయొక్క తలయును, కూడఁ = అంటుకొనునట్లుగా, రణోర్వి = యుద్ధభూమియందు, రఘునాథ శౌరి = రఘునాథ రాయఁడు, అసిఁ జెండఁ = ఖడ్గముచే నఱుకఁగా, దివ్య మందారవృష్టి = దేవతలు గురిపించునట్టి పారి జాతపుష్పవర్ష ముచేత, రహిం = లెస్సఁగా, ప్రాణయుతంబులై = ప్రాణములతోఁ గూడుకొన్నవియై, గగనవాటింబర్వి = ఆకాశపీఠికి నెగసి, గంధర్వ కిన్నరసూపంబులుదాల్చి = ఇక్కడ వృత్క్రియము, విలాగ నిన, గుఱ్ఱపుక శేబరమందు రాతుతల చెలంగఁగాఁ గిన్నరులై నారనియును రాతుక శేబరమందు గుఱ్ఱపుతల చెందఁగా గంధర్వులై నారనియుఁ దెలియవలయు. అశ్వదేహమును మనుష్యముఖమును గలవారు కిన్నరులు, మనుష్యదేహము నశ్వముఖమును గలవారు గంధర్వులు గనుక సేవద్యములొ వృత్క్రియముగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇందుకు మాఘుని ప్రయోగము-

'బింబోష్ఠం బహుమనులే తురగ్ధవక్త్ర శృంబుతం ముఖమిహాకిన్నరంప్రియాచూః,

త్తివ్యంశంముహురితరోపి తన్నిజస్త్రీ ముత్తుజస్తనభరభక్తభీరుమధ్యామ్.' అని.

సారెకు = మాటిమాటికి, అసి = ఆ కిన్నర గంధర్వరూపములు, తచ్చోర్వమున్ = ఆరఘునాథ రాయని శూరత్వమునుగూర్చి, ఆనందించున్ = సంతోషించును. ఇచట అసంబంధసంబంధాతిశయోక్తియై లంకారము.

అశ్వశిరము మనుష్యుని మొండెమువద్దను మనుష్యశిర మశ్వక శేబరము వద్దను బడునటులఁ జెందుటవలన రఘునాథరాయల ఖడ్గలాఘవము సూచితము. ఖండితులు దివి చేరి యానందించుట రఘునాథరాయశౌర్యమునకు గొప్ప దృష్టాంతము.

తా. రఘునాథరాయలు తన ఖడ్గముతో రాతులను సంగరమునఁ జెండఁగా గుఱ్ఱముల మొండెములకడ రాతులతలలు రాతుల మొండెములకడ గుఱ్ఱముల తలలు పడెను. సంగ్రామ విరోధాగతులగు దేవతలు గురియు కల్పకుసుమవర్ష మువలన హతులు కిన్నరులుగను గంధర్వులుగను మాటి దివి నెగసి రఘునాథరాయల పరాక్రమము ప్రశంసింప సాగిరి.

చ. హరిపవభక్తిశీలుఁ డగునారఘునాథనృపాలుకూర్మిసో

దరుఁడు సిరంగరాయవసుధావరుఁ డాత్మగుణప్రమోదవ

త్తిరుమలరాయ శేఖర విశిర్ణమహాయువ రాజపట్టబం

ధురుఁ డయి సర్వభూభువనధూర్వహశక్తి వహించు నెంతయున్.

71

హరిపదధర్మక్షిలుండగు = విష్ణుమూర్తియొక్క పాదములయందలి భక్తియే స్వభావముగాగల, ఆర్యసూక్ష్మపాలుకూర్చి సోదరుడు = ఆర్యసూక్ష్మపాలునిముద్దుతత్వముండు, సిరంగరాయచక్రవర్తి = సంగరాయచక్రవర్తి = శ్రీరంగరాయభూమిశ్వరుండు, అత్త = తనయొక్క, గుణ = సుగుణములకు, ప్రమోదపత్ = సంతోషముగల, తిరుమలరాయశేఖర = తిరుమలదేవరాయ శ్రీష్ఠునిచేత, విత్తీర్ణ = ఇయ్యబడిన, మహాత్ = ఉత్కృష్టమైన, యువరాజపట్టబంధురుండయి = యువరాజపట్టాభిషేకముచేత నొప్పినవారై, ఎంతయున్ = అతిశయముగా, సర్వభూభువన = సమస్త భూలోకముయొక్క, ధూళి = భారమును, వహిం = వహించునట్టి, శక్తి = సామర్థ్యమును, వహించున్ = పూనియుండును.

రఘునాథరాయలువహించిన యువరాజపదవి శ్రీరంగరాయ లొందుటగు హేతువు హ్యము. రఘునాథరాయ లోకపరాక్రమమునందె పేరొందెను. శ్రీరంగరాయలు సహక్రమునునందునను అత్తగుణనమ్మిచే (పితృజ్ఞానిర్వహణముచే) దండ్రీ నలరించుటచేతను యువరాజపదవి నొందెనని తలంపవచ్చును.

తా. శ్రీరంగరాయలు తన సుగుణసముదయముచే దండ్రీయగు తిరుమలదేవరాయల నలరించి దండ్రీవలన యువరాజపదవి నొంది భూభరణయోగ్యమగు శక్తిసామర్థ్యములు గలిగి హరిపదధర్మక్షిల చేరొందెను.

చ. ఉరమున నేగుండలి పయోధరధారల నాను నెప్పుడున్
గిరులు కరుల్ రజోవిహృతికిం జను వెల్లెండు నేల కూర్చే
ఖరుం డిది యేల బాలజనశిల్పితసౌఖ్య మటంచు ధారుణీ
తరుణి సిరంగరాయవసుధావరుణేరె గుమారమన్నధున్.

72

ఈపద్యములో భూభరణైవ శేషాహి మొదలైనవారియందు బాలత్వారోపము చేసి యందు వలన భూమి వారిని బరిత్యజించి కుమారమన్నధుడైన శ్రీరంగరాయని జేరినని చెప్పినాడు.

ఎట్లనిన, ఉరమున నేగుండలి = కుండలి యనగా శేషుండు, ఉరమున నేగున్ = అగోష్ఠ్యతో బారియాడు ననియర్థము. సర్వముగనుక అగోష్ఠ్యుననుచు నని భావము. గిరులు = అనగా గులపర్వతములు, ఎప్పుడున్ = నిరంతరమును, పయోధర ధారల నానున్ = స్తన్యపానము సేయు నని యర్థాంతరము. మేఘజలధారలచేత దడియనని శావము. కరులు = దిగ్గజములు, రజోవిహృతికిం జనున్ = దుష్టులబూసికొను నాటలకు బోవునని యర్థము. ఏనుగులుగనుక మన్ను పల్లుకొనునని భావము. కూర్చేఖరుండు = కూర్చరాజు, వెల్లెండునేల = నేలంటు పదలండని యర్థము. భూమి కాధారమై యుండు నని భావము. ఇది యేల బాలజనశిల్పిత సౌఖ్య మటంచున్ = ఇదియేమి పసిబాలరచేత గల్పించబడిన సందోగసౌఖ్యం బని యాలోచించి, ధారుణీతరుణి = భూమియను కొమరు బ్రాయముగలస్త్రీ, కుమారమన్నధున్ = యౌవనపురుషులలో మన్నధునివంటివాడైన, సిరంగరాయ వసుధావరుణేరెన్ = శ్రీరంగరాయ భూమిశ్వరుని జేరెను. (శ్లో. 'యథాయానస్తద్వత్సరమరమణీయాపి రమణీ కుమారాణామంతకకరణహరణం నైవకరుతే' అనుసీల్లోకార్థము ననుసంధించి చెప్పినాడు.)

అనగా శ్రీరంగరాయుండు భూభరణసామర్థ్యమందు శేషాహి మొదలైనవారికంటె నధికుడని తాత్పర్యము. పయోధరధార లనెడి పదము కొననున్ననకార మానుననెడి పదము మొదటనున్న

స్వరముతో నడుకునపుడు సంధి గాంచినదనియు, నాను ననెడిపదము మొదటనున్ననకారము వరమగు చుండగా లోపమును బొందినదనియును దెలియవలయును. ఇచట భూకాంతకు శ్రీరంగరాయనిం బొందుటను గూర్చి కేషాదుల బాలత్వము హేతువు గాకున్నను హేతువుగా వర్ణించుటవలన హేతు త్రేప్తి. అదియుఁ బయోధరేత్యాది పదగత్యక్షేపచే నిలిచినది.

భూదేవి తరుణిగాన బాలజనకల్పితసౌఖ్యము నిరాకరించెను. కావుననే యుపభోగార్హుడగు కుమారమన్తభుని పరించెను. బాలురకు యువతుల మెలకువ లెఱుంగరా వనుటకు-

‘జవరాలు చెక్కుగీటిన వసవల్పుబాలకుడు డెందమునం దలరంగ నేర్చునే’

యనునైషధపద్యము గ్రాహ్యము.

తా. సర్వము టొమ్ముతోఁ బోవుట, శైలములు పయోధరధార లానుట, కరులు రజోవిహృతి సంపరించుట, మార్తము నడువఁ జాలక పోవుట శిశుచిహ్నుములుగా భావించి బాలురతోఁ గలసి యుండుట సుఖము గాదని కుమారమన్తభుడు శ్రీరంగరాయలను వలచి ధారుణీతరుణి చేసెను.

సీ. కుంతలస్థలికి నేగుణగరిష్ఠనిచీటి కమనీయ కేతకీగర్భదళము

మంజులలాటసీమకు నేమహాభాగులేజంబు కాశ్చీరలికరేఖ

వత్సభాగమున కేవైభవాధికుని యపారకీర్తిమతల్లిహారవల్లి

కాంచిదేశమున కేఘనుని సంతతదానవారి నిర్ఘరధారఃపీరరశన

తే. యంగమున కెవ్వనిచమూతుంగకోటి, థాటికాధుతధూళి మాంధాళిపట్టు

సమధి కాకల్పరుచిఁబూసుజగతికతఁడు, రాజమాత్రుండె శ్రీరంగరాయశౌరి. 73

సమధిక=అత్యంతాలికయమైన, ఆకల్పరుచిఁ = ఆకల్పమనఁగా వస్త్రాభరణ మాల్యానులేపన రూపమైన చతుర్విధ శృంగారాత్మక నైషధ్యమునకుఁ జేరు గనుక నట్టి చతుర్విధశృంగారముయొక్క శోభను, (‘చతుర్థాంశకృతిర్వాసో భూషణమాల్యానులేపనైః’ అని లక్షణము.) (సి. ‘ఆకల్పవేషా నేపధ్యమ్’ అని అ.) పూను=వహించునట్టి, జగతికిఁ = భూదేవియనుస్త్రీకి, కుంతలస్థలికిఁ = కుంతలదేశ మనెడు కుంతలదేశమునకు, అనఁగా శిరస్సునకు, ఏగుణగరిష్ఠనిచీటి = గుణశ్రేష్ఠుడైన యేరాజుయొక్క యాజ్ఞాపత్రిక, కమనీయ=మనోహరమైన, కేతకీ=మొగలియొక్క, గర్భదళము=గర్భములోపలి ఊకాయెనో, అనఁగా లేతగేదఁగిపూవు ఊకాయెనో,

మంజుల = మనోహరమైన, లాటసీమకుఁ = లాటసీమయనెడు, మంజు = సుందరమైన, లలాటసీమకుఁ = ఫలప్రదేశమునకు, విమహాభాగు = మహాభాగుడైన యేరాజుయొక్క, లేజంబు= ప్రతాపము, కాశ్చీరలికరేఖ=కుంకుమబొట్టుయొక్క రేఖ యాయెనో, లేజము (ప్రతాపము) రక్త వర్ణముగాఁ జెప్పట కవసరమయము గావున గుంతుమపూవు లిలకముతో నిటఁ బోలిక చెప్పబడినది. లిలకము రేఖాకారమగు నన్న దనుటచే బ్రతాపము జగద్వ్యవహ మొందుచున్నదని గాసము.

వత్సభాగమునకుఁ=వత్సదేశ మనెడు వత్సభాగమునకు, వివైభవాధికుని=వైభవముచేత నిధికుడైన యేరాజుయొక్క, అపారకీర్తిమతల్లి=అంతములేని కీర్తిమతల్లిక, మతల్లికాశబ్దము ప్రశస్తవాచకము. (శ్లో. ‘మతల్లికామచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాని’ అని అ.) హారవల్లి = తీగవంటి ముత్యాలహారమాయెనో, వత్సమన వత్సభాగమునకుఁ జెల్లుననుటకు-

ని. 'వత్సరేకుటజేవత్స సు, తాదా తర్హ కేత్రిఫ' వత్సస్య స్త్రీచా నానార్థరత్నమాల,
క. తోరముగ వత్సదోగ్ధృ, త్తీరంబులు. విష్ణుపురాణము.

కాంచదేశమునకుఁ = కాంచదేశమ నెడు కాంచదేశమునకు, అనఁగా గటిభాగమునకు, ఏఘముని
= ఘనుడైన యేరాజుయొక్క, సంతత=ఎడతెగని, దాన=దానసంబంధమైన, వారి = ఉదకముయొక్క,
నిర్దురధార=ప్రవాహధార, హీరరశన = వజ్రమణిమయమైన మొలనూలాయెనో, (ని. 'స్త్రీకట్యాం
మేఖలా కాంచీ సప్తకీరశనాచసా' అని అ.) హీరకాంతి జలధారకాంతియు సమముగా గుంటచే
నుపమానోపమేయములు యుక్తముగ నున్నవి. హీరరశన జలధారను బోలియున్న దని భావము.

అంగమునకుఁ = అంగదేశమున నంగమునకు, అనఁగా శరీరమునకు, ఎవ్వని = ఏ రాజుయొక్క,
చమూతురంగతోటి = సేనాసంబంధమైన యశ్వసమూహముయొక్క, ధాటికా = దవుడుచేత, ఘత =
ఎగురగొట్టబడిన, ధూళి=పరాగము, మాంధాళిపట్టు = మదుపువన్నెగల పట్టువస్త్ర మాయెనో, ఇంత
వఱకుఁ బ్రథమచరణమందు మాల్యశృంగారమును చెండవదరణమం దనులేవనశృంగారమును మూడవ
చరణమందును, నాలనిచరణమందును నాభరణశృంగారమును సెత్తుగీతియందు వస్త్రశృంగారమును
నాయెనని తెలియవలయును. అతడు = అట్టి, శ్రీరంగరాయకారి = శ్రీరంగరాయశ్రేష్ఠుడను, రాజ
మాత్రుండె=సాధారణరాజువంటినాడె, అనఁగా గాఢసుట. అనఁగా బైనిఁజెప్పబడిన గుంతలాది
దేశములన్నిటిని స్వాధీనముచేసికొని యేలినాడని తాత్పర్యము. ఇవట రూపకాలంకారము. అదియఁ
గుంతలేత్యాదులయందు శ్లేషించినది. తక్కినచోట శ్లేషించలేదు.

తా. శ్రీరంగరాయల యాజ్ఞాపత్రము భూసతి కుంతలస్థలమున మొగలిజేతువలెను కరాత్ర
మము నొసట (లాటదేశమున) కుంకుమపూవు తిలకముగను కీర్తి వత్సభాగమున హారముల రీతిగను
దానజలము కాంచీదేశమునకు వజ్రముల మొలనూలువలెను నైన్యధూళి మదుపువన్నె పట్టువలువవలెను
జతుర్విధాలంకారదాయకముగ నుండెను.

మ. జలధిక్ దానపయోధునీర్పురులచేఁ ♦ జంద్రున్ యశోలక్ష్మిచే
జలద వ్రాతము నాత్మ కారితమహాసత్తాగ్నిధూమంబుచేఁ
జెలు వొప్ప న్వెలయింపఁ జాలు భళిరే ♦ శ్రీరంగ రాయక్షమా
లనావల్లభుఁ డెల్లదాతలకు నెల్ల దాత యూహింపఁగన్.

74

జలధిక్ = సముద్రుని, దాన = దానసంబంధమైన, వయః = ఉదకముచేతనైన, ధుని = నదుల
యొక్క, ర్పురులచేఁ = ప్రవాహముచేతను, చంద్రున్ = చంద్రుని, యశోలక్ష్మిచేఁ = కీర్తిశోభచేతను,
జలదవ్రాతముఁ = మేఘసమూహమును, అత్మకారిత = తనచేతఁ జేయింపబడిన, మహాసత్ర =
మహాయజ్ఞములయందలి, (ని. 'సత్రమాచ్ఛదనేయజ్ఞే సదాదానేవనేపిచ' అని వి.) అగ్ని=అగ్నిసంబంధ
మైన, ధూమంబుచేఁ = పొగచేతను, చెలువొప్పన్ = బాగొప్పఁగా, వెలయింపఁజాలు = ప్రకా
శింపఁజేయింజాలును, భళిరే=మర్హుర, శ్రీరంగరాయ క్షమాలనావల్లభుఁడు=శ్రీరంగరాయభూపతి,
ఊహింపఁగన్ = విచారించఁగా, ఎల్లదాతలకు నెల్లదాత = దాతలైనవారికందఱికిని దాతయూను,
అనఁగా లోకములో సముద్రుఁడును జంద్రుఁడును మేఘుఁడును దాతలలో శ్రేష్ఠులని చెప్పబడు
చున్నారు. గనుక వారలకు నీ శ్రీరంగరాజు దాత యైనాడని యర్థము దానోదకవదీప్రవాహముల

చేత సముద్రునికి జలసమృద్ధిని తుభ్రయశస్సుయొక్క శోభచేత జుద్రునికి గాంతిసమృద్ధిని రూపాగ్నిధూమముచేత మేఘునికి రూపసమృద్ధిని గలుగఁజేసినాడని భావము. వెలయింపఁజాలును అనుపఱకు వాక్యముచేత రాజునందు దాతలకు దాతృత్వమును సమర్థించుటవలన గావ్యలింగాలకారము.

ఈపద్యమున శ్రీరంగరాయల దానాతిశయము కీర్తివైభవము యజ్ఞనిర్వహణము సూచితములు.

తా. శ్రీరంగరాయలు దానజలముచేత సముద్రమును కీర్తివైభవముచేత శకాంతుని యజ్ఞధూమముచేత మేఘములను నభివృద్ధి నొందించి పేరొందెను. అందువలన దాతలని పేరుగొన్న సముద్రము పండ్లు జలదములకంటె శ్రీరంగరాయల దాత యని భావము.

శా. తుంగత్తాధరకోటు లెక్కి కమలాపున్దిన్మింగి వీరారిశౌ
ర్యార్థంగారంబుల నొక్కగుక్కఁ గొని సుద్యత్కృంతి మానంగ నా
సుం గల్లోలవతీభుజంగజలసందోహంబు లెల్లొ సమి
ద్రంగప్రాధసీరంగరాయపుతనా * రంగద్రజోజాలముల్.

71

సమిద్రంగ=యుద్ధరంగమందు, ప్రాథ=సమర్థుడైన, సీరంగరాయ = శ్రీరంగరాయనియొక్క, పుతనా = సేనాసంబంధమైన, రంగల్ = ఒప్పుచుండెడు, రజోజాలముల్ = పరాగ సముదాయములు, తుంగ త్తాధరకోటు లెక్కి=పొడవైన పర్వతసమూహములనెక్కి (లేక పర్వతాగ్రములనెక్కి), కమలాపున్ది మింగి=సూర్యునిగఁబలిచి, వీరారిశౌర్యార్థంగారంబుల్ = వీరులైన శత్రువులయొక్క శౌర్యములనెడు నిప్పులను, ఒక్కగుక్కఁగొని = ఒకసారిగదిగమింగి, సుద్యత్కృంతి మానంగ = అప్పుడు పొందిన శ్రమనివారణ మగునట్లులుగా, కల్లోలవతీ=నదులకు, భుజంగ=విటుడైన సముద్రునియొక్క, జలసందోహంబులెల్లొ = ఉడతసమూహముల నన్నిటిని, ఆసు = త్రాగును. (ని. 'భుజంగో విటసర్పయోః' అని అ.)

తా. శ్రీరంగరాయలయొక్క చతురంగబలపాదఘట్టనమువల్ల బుట్టినపరాగము కమ్మకొనుచుండఁగా గులపర్వతములు కప్పబడియెననియు సూర్యబింబము కనుపడక పోయెననియు బరాక్రమవంతులైన శత్రువుల శౌర్యములు నశించెననియు సముద్రములన్నియు బూడిపోయె ననియును భావము.

ఇచ్చట సేనాధూళి సముద్రపానముఁ జేయుటకు బర్వతారోహణాదులవలన గలిగిన యాయాసముఁ బోగొట్టుకొనుట ఫలముగాకున్నను ఫలముగా నుల్పేక్షించుటచే ఫలాల్పేక్ష, అర్థాపత్తి, సమాసోక్తి.

సైన్యధూళి యాకాశముపఱకు నంటు ననుట కవిసంప్రదాయము.
మ. తలపం జొప్పడి యొప్పె. నప్పుడు తదుద్వజైత్రయాత్రాసము

త్కలికాసంఖ్య దసంఖ్య సంఖ్య జయవత్సంఖాణింఖావిశృం
ఖల సంఘాత ధరాపరాగ పటలాక్రాంతంబు మిన్నే ఱున
ర్గళభేరీరవనిర్గళగ్గనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.

రాఘవపాండవీయము.

సీ. భూరిభుజంగికాభుక్తనిర్దుష్టుఁడై వారక బుసకొట్టువానిఁ దెగడి
పంకనిశ్చంకుఁడై * పారదారికవృత్తి వదలక పల్లొత్తువాని నెడసి

మధుపాంగనాసంగమప్రాధి నేపుడు వోవనిచెక్కుచెమరులవాని రోసి
 బింకంపుసానులవంక రాపడినెలవంక వైఁ బూనినవాని మాని
 తే. పుడమిచెలి చెందె నకలంకభోగభాస, మాను నక్షయపొకర్యమానితాను
 భాపు నమలినదానవైభపు నకూట, రాగనిస్తుండు శ్రీరంగరాయచంద్రు. 76

భూరి=అనేకులైన, భుజంగికా = జారస్త్రీలచేత, భుక్త=భోగింపబడి, నిర్దుష్ట= విడువబడిన
 వాడై, వారకబునకొట్టువానికొ=విడువక నిట్టూర్పులు పుచ్చుకేపుని, తెగడి=నిరసించి యని యర్థము.
 భూరి=అనేకులైన, భుజంగికా=అడుపాములచేత, భుక్త=భోగింపబడి, నిర్దుష్ట=పాపము విడిచిన
 వాడై, ని. 'నిర్దుష్ట' ముక్తకల్పక' అని అ. వారకబునకొట్టు=విరామము లేక పూర్తిరము సేయు
 చున్నవాడని భావము.

వరకాంతాభుక్తనిర్దుక్తగాత్రుండు రాజ్యపాలనమున కనర్హుడని భూకాంత పరిత్యజించె నని
 యాశయము.

పంక=పాపవిషయమై, నిశ్చంకుడై=శంకలేనివాడై, పారదారికవృత్తి = పరస్త్రీకాముక
 వృత్తితోడ, వదలకపల్లాత్తువానికొ=విడిచిపెట్టక దంతక్షతములు సేయు యజ్ఞవరాహమును, ఎడసి=ఎడఁ
 బాసి యని యర్థము, పంక మనఁగా మరద, దానికి సందేహించనివాడై, పారదారికవృత్తి =
 పారదృశ్యాతీతి పారదారి, నవివ పారదారిక. అనఁగా దురుసురలంబ్రాయు వ్యాపారముతోడ నెల్ల
 పుడును, దంష్ట్రగ్రములచేత ఘట్టనముసేయువాడని భావము. ని. 'పజ్జ' కర్దమపాపయోగి' అని వి.

వరదారావృత్తి మిగుల పాపదాయకము. అట్టిదుర్మతిని విడువజాలనివాడు రాజ్యపాలన
 కనర్హుడని భూకాంత విడనాడెను.

మధుపాంగనాసంగమప్రాధి=మద్యపానము జేయు స్త్రీలతోడి సంభోగమందలి ప్రాధిమ
 చేత, ఎప్పుడువోవని చెక్కుచెమరుల వానికొ=ఎప్పుడును బోకుండెడు చెక్కుచెమరులగుల దిగ్గజమును,
 రోసి=అనవ్యసరము యని యర్థము. మధుపాంగన లనఁగా నాడుతున్నప్పుడలు వారియొక్క సాంగత్య
 ప్రాధిమ్యగలవాడు, ఎప్పుడును గండస్థలమదధారలు గలవాడును అని భావము.

స్త్రీగమనమే పాపమై యుండ మధుపానముచేయునకుల గవయుట మిగుల దోషకరము. కాన
 నట్టివారిని నర్జించెను.

బింకంపుసానులవంకరాపడి=సానియనఁగా వారకాంత, సాను వనఁగాఁ బర్యవృత్తిపెద్దచరియ,
 బింకముగల వారకాంతలవల్ల రాపిళ్ళబడి, నెలవంక వైఁబూనినవానికొ=నఖిక్షతములు వహించిన
 కులపర్వతమును, మాని=విడిచిపెట్టి యని యర్థము. పెద్దచరులయొక్క మలకలయందు రాపిళ్ళబడి
 చంద్రికలను బై ధరించినది. అనఁగా నత్యున్నతమై యుండునది యని భావము.

వారకాంతాలోలురను గూడ భూతరుణి విసర్జించును. అందు సామాన్యపుసానులు గాక బింకపు
 సానులగుట రాజులకు వారివలన నాపదలు చిక్కులుగూడ నెక్కువగునని యాశయము.

పుడమిచెలి=భూకాంత, అకలంకభోగ భాసమానుకొ=కళంకరహితమైన భోగముచేత ప్రకాశ
 మానుడైనట్టియు, అని రాజవరమైన యర్థము. శేషుండు కళంకరహితమైన భోగముగలవా
 డనుట. ఇది ప్రళయదరణమునకుఁ గ్రమమని తెలియవలయును. భోగములనఁగాఁ బడగలు నల్లని

మచ్చలుగల పడగలచేత నొప్పుచున్నవాడని భావము. (శ్లో. 'మూర్ధ్నాముకున్దపదకుజ్జముద్రితేన' అని) 'శేషశిరోవిశేషణముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. (ని. కళహస్తీశ్వాసవాదయోగో' అని అ.) అక్షయ=క్షయములేని, సౌకర్య = తిన్నదనముచేత, మానిత = ఒప్పుచున్న, అనుభావుక్=ప్రభావము గలిగినట్టియు, అని రాజపరమైన యర్థము. యజ్ఞపరాహము క్షయముగల సౌకర్యముతోఁ గూడిన దనుట. ఇది చెండవచరణమునకుఁ గ్రమము. క్షయమనఁగా గల్పాంకమును, సౌకర్యమనఁగా సూకర భావమును, కల్పాంతసూకరత్వముతోఁ గూడినదని భావము. (ని. 'క్షయశకల్పాంతభిత్వశి' అని అ.) అమలిన=మాలిన్యరహితమైన, దానవైభవుక్=త్యాగముయొక్క వైభవము గలిగినట్టియు, అని రాజ పరమైన యర్థము. దిగ్గజము మాలిన్యరహితమైన త్యాగవైభవముగల దనుట. ఇది మూడవచరణ మునకుఁ గ్రమము. దానమనఁగా మదము, మలినమైన మదవైభవము గలదని భావము. (ని. 'దానం గజమదేత్యాగే' అని వి.) అకూట = కపటములేని, రాగ=అనురాగముచేత, నిస్తంద్రుక్ = నిశ్చలుఁ డైనట్టి, అని రాజపరమైనయర్థము, కులపర్వతము కపటముగల యనురాగముతోఁ గూడినదనుట, ఇది నాలవచరణమునకుఁ గ్రమము, కూటములనఁగా శిఖరములు శిఖరములయందలి ధాతురాగముతోఁ గూడినదై చలింపని దని భావము.(ని. 'మాయానిశ్చలయస్త్రైపు కైతవావృతరాశిషు, అయోఘనే కైల శృక్లే సీరాక్లే కూట మస్త్రీయామ్' అని అ.) శ్రీరంగరాయచంద్రుక్ = శ్రీరంగరాయశ్రేష్ఠుని, చెందెక్ = పొందెను. అనఁగా భూకాంత తనకు భర్తలైన శేషాహి మొదలైనవారియందు శబ్దశ్రేష్ఠ చేత సంప్రాప్తమైన దుర్విటభావములను విచారించినదై వారిసౌగంధ్యము నిరసించి యుత్తమనాయక భర్తములుగల శ్రీరంగరాయప్రభువును బొందెనని యర్థము. ఇచట శ్లేషాత్థాపిత వ్యతిరేకాలంకారము.

తా. శేషుండు భుజంగికాభోగనిర్దుష్టఁడగుటవలనను పరాహమ పారదారికవృత్తి నుంటవల నను దిగ్గజములు మధుపాంగనాసంగముతో నుంటవలనను పర్వతములు పెద్దసానులతో నలరారుటవల నను భోగయోగ్యములు కావని గ్రహించి భూకాంతయే తాదృగ్దోషరహితఁడగు శ్రీరంగరాయల వరించి సుఖజీవనము చేయసాగెను.

మ. ఘనశౌర్యుండు సిరంగరాయనరలోకస్వామితోఁబుట్టు రా
మన్మపాలాగ్రణి సహ్యాజాంబుధిపయోమఃపుధోర్విశ్రీరంగప
ట్టనలంకానగరంబు పుణ్యజనపీఠావార్త లేకుండఁ గై
కొనియె నిత్రభవోపకారనిరపేక్షుం డై విచిత్రంబుగన్.

77

ఘనశౌర్యుండు=అధికపరాక్రమముగలిగిన, సిరంగరాయనరలోకస్వామితోఁబుట్టు = శ్రీరంగ రాయజననాథుని తమ్ముడైన, రామన్మపాలాగ్రణి = రామనరపాలశ్రేష్ఠుండు, తోఁబుట్టు, ఆస్నుచోట ('పువర్ణకోభవేద్య త్రక్వచ్చిన్చిత్త్యక్వచ్చిత్తువా') అను నధర్వణమచనమువలన పువర్ణకము వైకల్పికము గనుక తోఁబుట్టువు అని చెప్పఁబడలేదు. సహ్యాజా = కావేరీయనెడు, అంబుధి = సముద్రముయొక్క, పయః=ఉదకముయొక్క, మధ్యభూమియందలి, శ్రీరంగపట్టణంబుకానగరంబు = శ్రీ రంగపట్టణమునలంకాపురమును, పుణ్యజనపీఠావార్తలేకుండఁ = నజ్జనబాధ యనెడుమాట లేకుండు నట్టులు, మిత్ర=స్నేహితులవలన, భవ=కలిగిన, ఉపకార=సహాయమందు, నిరపేక్షుండై = అపేక్షలేని వాడై, అనఁగా నసహాయుండై, కైకొనియెక్=సాధించి పుచ్చుకొనెను అనియర్థము. దశరథరాముండు మిత్రభవోపకారము నపేక్షించినవాడై, పుణ్యజనులకు బాధ గలుగునట్లులుగా నముద్రోదకమధ్యభూమి

యందలి లంకావట్టణమును సాధించినవాడనుట, మిత్రభవుఁ డనఁగా సూర్యునివలన సంభవించిన సుగ్రీవుఁడుగనుక నతనిసహాయ మపేక్షించినాఁడనియును బుణ్యజనులనఁగా రాక్షసులు. ని. 'యాతు ధానః పుణ్యజనః' అని అ. వారలకుఁ బీడగలుగునట్లులుగా సాధించినాఁడనియును భావము. ఇచట రామనరపాలుఁడనెడు రామనరపాలుఁడని రూపకము. అదియు 'సహ్యాజాంభోధీ' త్యాదిరూపకములచే సాహాయ్యము చేయఁబడుటచే సావయవరూపకము. తొల్లిటియవస్థకంటె రాజభావావస్థయందు మిత్ర భవోపకార నిరపేక్షత్వాది క్లేషచే ననుగ్రహింపఁబడిన విశేషముం జెప్పటచే నధికాభేదరూపకము. ఘనకౌర్యత్వ విశేషణముచే మిత్రాపేక్ష లేకయే లంకాసాధనమును సమర్థించుటవలనఁ గావ్యలింగా లంకారము. శూరంబికిని సంకరము.

రాముఁడు పుణ్యజనపీడ మిత్రభవోపకారాపేక్షతో లంకానగరముచేసిన రామరాజు పుణ్యజన పీడారహితముగ మిత్రభవోపకారానపేక్షముగ నాయానగరములు చేసెనుట విచిత్రము. పుణ్య జనుల పీడించుట మిత్రభవోపకార మానించుట లేమిచే శ్రీరామునకుంటె రామరాజే యుత్తముఁడు. కాననే ఘనకౌర్యుఁడు,

తా. రామరాజు శ్రీరంగవట్టణమును పుణ్యజనపీడారహితముగా మిత్రభవోపకార నిరపేక్ష ముగఁ దైకొని చరిపాలింపసాగెను.

శా. రామత్వైవరు దానతోయతటిసీవ్రాతంబు కల్లోలిసీ

స్వామిం జెంద యశంబు మేఘములఁ బర్వం గల్గువర్షాశర

త్సామానాధికరణ్యలబ్ధి కచటం • జక్రాయుధం డొందు ని

ద్రాముద్రానుగతప్రబోధములఁ జిత్రం బేకకాలంబునన్.

78

రామత్వైవరు = రామభూమిశ్వరునియొక్క, దానతోయతటిసీవ్రాతంబు = దానజలనదీసముదాయము, కల్లోలిసీస్వామిం జెందఁ = నదీనాయకుఁడైన సముద్రునియందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా, యశంబు = కీర్తి, మేఘములఁబర్వం = మేఘములయందు వ్యాపింపఁగా, కల్లు = సంప్రాప్తమగుచున్న, వర్షాశరత్సామానాధికరణ్యలబ్ధికి = వర్షాకాలశరత్కాలములయొక్క యేకకాలావస్థానమునకు, అచట = అతీరసముద్రమందు, చక్రాయుధండు = శ్రీమహావిష్ణువు, నిద్రాముద్రానుగతప్రబోధముల = నిద్రాజాగరూకతలను, ఒందు = పొందుచుండును.

నిద్రాప్రబోధము లేకకాలమున నొందుట విచిత్రము. దానతోయము తటిసీవ్రాతమగుట వల్లనే విష్ణువు వర్షాకాలవాహినులని గుర్తింపఁగలిగెను. తటిసీవ్రాతము సంగమించుటవల్లనే సముద్రుఁడు కల్లోలిసీస్వామి యనిపించుకొనెను. యశము మేఘములఁ దెల్లఁజేయుటవలనఁ బొందురవర్ణ విశేషము, అకాశపర్యంతవ్యాప్తి సూచితములు.

తా. విష్ణుమూర్తికి వర్షర్తువునందు నిద్రయును శరదృతువునందు మెలఁకువయును గనుక నీరామ ప్రభువు నేయుచుండెడు దానములనుగురించి విడువఁబడిన యందకము నదులై ప్రవహించి తీర సముద్రమందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా నప్పుడే యితనియొక్క శుభ్రీయశస్సుచేత మేఘములన్నియుఁ దెల్లనగుటయుఁ గలుగఁగా నక్కడ శయనించియుండెడు విష్ణుమూర్తి నదులు సముద్రమందుఁ బ్రవేశించుటచేత వర్షాకాలమని నిద్రను, మేఘములు తెల్లఁగానుండుటచేత శరత్కాలమని జాగరూకతను బొందుచుండెను. ఇచట మూఁడు సంబంధాతిశయోక్తులకు సంకరము,

క. ఆరఘునాథప్రభృతిథ, రామజేంద్రులకు మువ్వరకు సోదరుడై

సారమతి వేంకటపతి, త్సారమణీప్రియుడు వెలయు • శత్రుఘ్నుడనన్. 79

ఆరఘునాథప్రభృతిథరామజేంద్రులకు మువ్వరకు సోదరుడై=ఆరఘునాథుడు మొదలైన యా ముగ్గురు రాజశ్రేష్ఠులకును దమ్ముడై యని యర్థము. రామ లక్ష్మణ భరతులకుఁ దమ్ముడై యని యర్థాంతరము. సారమతి=యోగ్యమయిన బుద్ధిగలిగిన, వేంకటపతిత్సారమణీప్రియుడు=వేంకటపతి యనురాజు, శత్రుఘ్నుడనన్=శత్రుఘ్నులకుఁడనునట్టులుగా నని యర్థము. శత్రుఘ్నుడనునట్లు లుగా నని యర్థాంతరము. 'వలయున్'=ప్రకాశించును. ఇందు రఘునాథాదులకు మువ్వరకుఁ దమ్ముడై యను భగవద్దామిత్యముచేత శత్రుఘ్నునవరూపాత్మేష్ట.

తా. రఘునాథరాయలు మొనలగు మువ్వరు సోదరులకుఁ గడసారివాడై శత్రుఘ్నుడేమో యనునటుల వేంకటపతిరాయలనువాడు పొగడొందెను.

సీ. చెక్కు నొక్కదె యంచు • దిక్కరిగ్రామణి,

యక్కు జేరదె యంచు • రిక్కరాయఁ

డలుత నొందదె యంచు • హాలాహాలాహారి,

కంటి కబ్బదె యంచు • దంటచిలువ

యంక మొంగదె యంచు • యదుకులశ్రేష్ఠుండు,

మోముఁ జూడదె యంచు • మొదటిగిబ్బ

యడుగు ద్రొక్కదె యంచు • నమ్మతంపుమున్నీరు,

చాయ నుండదె యంచు • సౌరశాఖ

తే. తనచెలిమి కాసవడ నొచ్చె • మునిగి వారిఁ

దెగడి యాత్మసవర్ణలబ్ధికిఁ జరాచ

రంబునఁ జరించుఁ దిరుమలఁ రాయతనయ

ధీరవేంకటరాయసత్కిర్తికన్య.

చెక్కునొక్కదెయంచు=చెక్కిలి నొక్కి ముద్దయినను బెట్టుకొన దాయెనని, దిక్కరిగ్రామణి=దిగ్గజశ్రేష్ఠమయినద్రౌపదతమును, అక్కుజేరదెయంచు=అొమ్మపైకైనను రాదాయెనని, రిక్కరాయడు=చంద్రుడును, అణుత నొందదె యంచు=కంతాశ్లేషమైనను జేసికొనదాయెనని, హాలాహాలాహారి=శివుఁడును, కంటికబ్బదె యంచు=కంటికైనదక్కదాయెనని, దంటచిలువ=ప్రభ సర్పమును, అనఁగా శేషుఁడనుట, అంక మొందదెయంచు=అొడమిడికి రాదాయెనని, యదుకుల శ్రేష్ఠుండు=బలరాముఁడును, మోముఁజూడదెయంచు=మొగమయినం జూడదాయెనని, మొదటి గిబ్బ=అది వృషభమును, అడుగుద్రొక్కదెయంచు=కాలుద్రొక్కయైనబోయెనని, అమ్మతంపు మున్నీరు=తీరసముద్రుడును, చాయనుండదెయంచు=నరసనైన నుండదాయెనని, సౌరశాఖ=కల్ప వృక్షమును, ఇంతవఱకుఁ జెక్కునొక్కదెయంచు, అక్కుజేరదెయంచు నిత్యాది విశేషము వలన ద్రౌపదతచంద్రాదులయందు నాయకవ్యవహారస్ఫూర్తియగుచున్నది, తనచెలిమికాసవడ=తన

సాంగత్యముకను నాశింపఁగా, ఒప్పుమురికిఁ=లోపమున్నందున, వారిఁ దెచ్చిపైనిఁజెప్పఁబడిన వారిని దిరస్కరించి, అత్తసవర్ణలబికిఁ=తనకుఁదగినవారు లభించునొకకు, తిరుమలగాయతనయ ధీరవేంకటరాయనత్పీర్తికన్య = తిరుమలజేపరాయలొకమారుఁడై ధీరుఁడైన వేంకటరాయలయొక్క శ్రేష్ఠమయిన కీర్తియనుకన్య, చరాచరంబునఁజరించుఁ=చరాచరాత్మకమయిన ప్రపంచమందంతట నంచరించునని యర్థము.

తా. వేంకటపతిరాయకీర్తి నిమ్మశంకమయిన ధావళ్యముగలదిగనుక దనతో సామ్యమును జొందపలయునని విచారించిన పైరావత చంద్రాదులకుఁ గనుపఁగా లోపము లగుచున్నచో నానగా నైరావతమునకు గండ్లలమందు ముదజలమాలిన్యమునుఁ బండునకు పక్షిభాగముగా గళువలయు శివునకుఁ గంఠమందు నైల్యమును శేషునికే గన్నులయందు నీలిమయును బలరామునిఁ గడలుచుందు నీలాంబరమును నాదివృషభమునకు ముక్కున నల్లమచ్చలును తీరసముద్రునిని నడుగున ననఁగా నధః ప్రదేశమందు నల్లనిమిరదయును గల్పవృక్షమునకు గాయయందు నీలిమయును ననునవి కలిగియుండుటచేత సామ్యమును బొందలేరైరి గనుక వారిని దిరస్కరించి దనతో సమానమయిన ప్రస్తుతున వెదకునిమిత్రమయి తిరుగుచున్నచో యనునట్లుగా జగత్తునందంతటను వ్యాపించెనని భావము.

చెక్కు నొక్కడే యనునది మొదలైనవిశేషణములవలన దిక్కరిచంద్రాదులమందు నాయక స్ఫూర్తి గలుగుచున్నది గనుక సమాసోక్త్యలంకారము. మదజలకళంకాదిమలినీభూతగండ్లల వక్ష స్థలాదియుక్తము లయినదిక్కరిచంద్రాద్వ్యవమానములకంటెఁ గీర్తియం దాధిర్యముస్ఫురించుచున్నది గనుక వ్యతిరేకాలంకారము, ప్లో. 'విశేషణానాంతోల్లేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినా, అప్రస్తుతస్యగ మ్యల్లే సాసమాసోక్తిరివ్యతే. భేదప్రధానసాధర్మ్య ముపమానోపమేయఁమోః, అధిక్యాదల్పకః సా ద్వ్యతిరేక స్స ఉచ్యతే.' అని లక్షణములు కీర్తికన్య జగమునం దిరుగుటకు సవర్ణప్రాప్తిఫలముగా నుత్పేక్షించుటచే ఘోషేప్రీత.

మ. హరుఁ డాతారకకై లదుర్గమున నాధ్యాసీనుఁ డై రాజశ్రీ
ఖరవిఖ్యాతి వహించుఁ జంద్రగిరిదుఃఖంబందు శ్రీవేంకటే
శ్వరుఁ డొప్పెక్ బహురాజశ్రేఖరసదాసంసేవ్యుఁ డై యకార యి
ద్దర బంటలికవాసి తద్గిరులకుం దదల్లభశ్రీలకున్.

హరుఁడు=శివుఁడు, ఆతారకకై లదుర్గమునఁ=నక్షత్రముపేరిటి యావర్ణతదుర్గమందు, అధ్యా సీనుఁడై=నివసించినవాఁడై, రాజశ్రేఖరవిఖ్యాతివహించుఁ=రాజశ్రేష్ఠుఁడను ప్రసిద్ధిచేత నొప్పుచుండు ననియర్థము. వెండిజొండయందు నివసించినవాఁడనియుఁ జంద్రశేఖరనామము గలవాఁడనియును భావము. శ్రీ వేంకటేశ్వరుఁడు=సంపద్యుక్తుఁడైన వేంకటరాయఁడు, చంద్రగిరిదుర్గంబుడు= చంద్రునిపేరిటి చర్వతదుర్గమందు, బహురాజశ్రేఖరసదాసంసేవ్యుఁడై = బహురాజశ్రేష్ఠులచేత నెల్లప్పు డును సేవింపఁబడినవాఁడై, ఒప్పెక్=వెలయుచుండును. టేర=భక్తి. ఇద్దర=ఈభూమియందు, తద్గి రులకుఁ=ఆతారకగిరి చంద్రగిరులకును, తదల్లభశ్రీలకుఁ=ఆతారకగిరి చంద్రగిరుల కధిపతులైన చార వేంకటేశ్వరుల సంపదలకును, బంటలికవాసి=బంటునొరవాసి యని యర్థము. చంద్రమనఁగా బంగారముగనుకఁ జంద్రగిరియనఁగా బంగారుజొండ యని చెప్పి వెండిజొండకును బంగారుజొండకును

బంటేలికవాసియనియునుఁ బ్రకారాంతరము. (ని. 'వసుచన్ద్ర'ం చాష్టనంచ కశ్యాణం భూర్నిరైకమ్' అని అమరశేషము.) ఇచట మొదటిరెండువాక్యములయందుఁ దారకగిరి చంద్రగిరులకు వానియేలికల కును భృత్యరాజాంతరమును సమర్థించుటచే వాక్యార్థమేతుకకావ్యలింగాలంకారము, అది శ్లేషచే లేవ నెత్తబడినది.

తా. శివుఁడు పండితొండవై రాజశేఖరనామముతో నొప్పెను. వేంకటపతిరాయలను పేంక టేశ్వరుఁడు చంద్రగిరి (బంగారుకొండ)వై ననేకరాజశేఖరులూ గొలుప కొలుపు దీరిచి యుండెను. కావున శివునకు పేంకటేశ్వరునకు (వేంకటపతిరాయలకు) బంటునకు రాజానకు గలయంత ప్యత్యాసము గలదు.

సీ. చుట్టఁ బట్టుకొని శేఖఁడు నిద్రపోవును ముదిపన్నగములలోఁ మొదటివాఁడు
మొనయకాదిమకూర్తము ముడుంగుమేను మోపినపెద్దవారిలోఁ బెద్దవాఁడు
సమధికాశాస్త్రి హస్తము చాచు బద్దినీవైరి దిక్కురి తలవడఁకువాఁడు
తనయొంటిపంటిచేతనె యంటునాదికాలముఘోణి పాండురోమములవాఁడు
తే. కదలలేడద్ర బహువయగక్రమమువాఁడటంచు వారలనిరసించియవనికాంత
తనభూజండ్లమున నుండఁచనరుచుండు భావజనిభుండు వేంకటాక్షావిభుండు.

చుట్టఁబట్టుకొని శేఖఁడు నిద్రచివును = శేఖఁడు శరీరమంతయుఁ గుదియఁదీసికొని యెప్పుడును నిద్రించుచుండును. ఆదియునుంగాక, ముదిపన్నగములలో మొదటివాఁడు = ముదిపినపాములలో నగ్ర గణ్యుఁడు, అదిమకూర్తము, అనఁగా భూమికిముందుగాఁ బుట్టినకూర్తము, మేను మోపినకొ = శరీరము మోపఁగా, మొనయక = వైకొనక, ముడుంగుకొ = ముడుచుకొనిపోవును. అదియునుంగాక, పెద్ద వారిలోఁ బెద్దవాఁడు = వృద్ధులలో మిక్కిలివృద్ధు, దిక్కురి = దిగ్గజము, సమధిక = మిక్కిలియు నధిక మైన, ఆశాస్త్రికొ = ఆశనుబొందుటచేతను, హస్తముచాచుకొ = చేజాచుచుండును, అనఁగా లేకితన ముగా యాచించును. అదియునుంగాక, పద్దినీవైరి = పద్దినీజాతిస్త్రీలకుఁ గొఱగానివాఁడును, తల వడఁకువాఁడు = తలవణికించుముసలివాఁడు, అని యర్థము. ఆశలనఁగా దిక్కులు, ని. 'ఆశాత్పష్టా దిశాప్రాక్తా' అని ఆ. హస్తమనఁగాఁదుండము, (శ్లో. 'హస్తోనక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపి' అని వి.) పద్దినీయనఁగాఁ బద్దలత. (ని. పద్దినీస్త్రీవిశేషేషి సరస్యా మంబుజేషిచ' అని వి.) కనుక దిక్కులయందుఁ దుండమునాచువాఁడనియును దామరతేగెలనుఁ ద్రెంచివేయువాఁడనియును, శిర శ్చాంచల్యమే స్వభావముగాఁగలవాఁడనియును భావము. అదికాలముఘోణి = అనఁగా నాదివరా హము, తనయొంటిపంటిచేతనె యంటుకొ = ఒంటిపల్లనఁగా నిన్నిపద్ధు నూడిపోఁగా మిగిలినపల్లని యర్థము. దానిచేతనే నొక్కుననియును, అదియునుంగాక, పాండురోమములవాఁడు = నెరసినవెండ్లు కలగలవాఁడనియును అర్థము. ఒంటికిఁగలవాఁడనియు శ్వేతవరాహముగనుక తల్లెనివెండ్లుకలు కల దనియును భావము. (దంష్ట్రీఘోణీస్తబ్ధరోమా' అని ఆ.)

కదలలేడద్ర = అదియనఁగాఁ గులవర్జుతుఁడు కదలలేడు, మార్పున్నచోటినుండి యివతల నవతల కదలలేడు. ఆదియునుంగాక, బహువయగక్రమమువాఁడు = బహు = అనేకములైన, వయః = బాల్యకౌమారయావనములయొక్క, క్రమమువాఁడు = క్రమించుటగలవాఁడు, అని యర్థము. అచట

మనియు ననేకములైన పక్షిలయొక్క గతిగలిగినవాడనియును భావము. ఇక్కడ పయశ్శబ్దము పక్షిపరము. (సి. 'వయః పక్షిణి బాల్యానాం' వయో యశావనమాత్రతే' అని మి. అందుచుకొనుచును, వారలనిరసించి = వృద్ధధర్మములుగల శేషుడు మొదలైనవారిని నిరాకరించి, అపనికాంతభూకాంత, తనభుజాదండమునుండకొ = తనయొక్క బాహుదండమందు నివసించుగా, భావజనిభుగడు = పక్షపదము సాధిస్తాయను, మన్మథసమానుడైన, వేంకటస్వామిభుండు = వేంకటరాయభూమిశ్వరుండు, తనకు = ఒప్పుచుండును. ఇక్కడ దిక్కురి ఘోషాద్రులరు మహాద్వీపము పసి చెప్పినాడు. అందుకొరకు శ్రేష్ఠాపితహేతూత్పేక్ష. కావ్యలింగము పరిశరమును.

అపనికాంతగఁ జెప్పబడుటకు బడుదుగుబ్బెనో యని అర్థము. అందుకు ౧. 'మన' నే ముదుసలివారలందఱిబొందును విడనాడి భావజనిభుండుగ నున్న వేంకటస్వామిని అనుల సరిగిచెను. భుజాదండములనుటచే వేంకటవలిరాయలు నడిమిపయస్సువాడని గగిడిసాములలో నాటలేరి దేహాపటుత్వము గడించివాడనియు గాననే ధరణీకాంతావహనయోగ్యమగు భుజాపటుత్వముగలదని యెఱుంగునది.

తా. శేషుడు, అవికూర్తము, మాతంగము, అవివరాహము, భూమిధరము అనుపదాలు తనను భరింపదగినవారు కారని ముదుసలివాండ్రనిభావించి భూకాంత భావజనిబోలు మనోహరకారముగల వేంకటవలిరాయల భుజాదండము నాక్రమించి సుఖజీవనము గడపసాగును.

మ. అతిధీరుం డతిదానశూరుం డతిరమాకూరుం డత్యంతను
ప్రతుం డంచుం దను సన్నుతించు కవివాగ్ధ్యోపార్మెల్లకొ యథా
ర్థతమం బై విలసిల్లె దిర్వలమహారాయేంద్రు శ్రీవేంకట
క్షీతినాథోత్తముం డందు నిందు గలిగ గల్పించె గవిశ్రేణికిన్. 83

అతిధీరుండు=అత్యంతవైర్యము గలవాడును, అతిదానశూరుండు = అతిశయమైన దానమందుఁ జెగువగలవాడును, అతిరమాకూరుండు = మిక్కిలి మనోహరమైన రూపముగలవాడును, అత్యంత సుప్రతుండు=అత్యుత్కృటమైన నియమముగలవాడును, అంచుకొ = అనివలయును, తనుకొ = తన్ను, సన్నుతించు = స్తుతిచేయుచున్న, కవి = కవులయొక్క, వాగ్ధ్యోపార్మెల్లకొ = వాగ్ధ్యులనంతయును, యథార్థతమంబై విలసిల్లె = మిక్కిలి యథార్థమై యెప్పునట్లులుగా, దిర్వలమహారాయేంద్రు శ్రీవేంకటక్షీతినాథోత్తముండు = తిరుమలదేవరాయని కుమారుడైన వేంకటరాయ భూనాగశ్రేష్ఠుండు, కవి శ్రేణికిన్ = కవిసమూహమునకు, అందునిందుకొ = అనఁగా బరలోకమందు నీలారామండును, గలిగల్పించుకొ = నద్దరిగలగఁజేయును. ఇక్కడ నపరిమితధనప్రాప్తిచేత సైహికమును ధీరత్వము మొదలైన యర్థగుణములతోఁ గూడిన పుణ్యార్థికునిసన్నుతిచేత నాముష్మికమును గవిశ్రేణికి గలుగఁ జేయు నని యాశయము.

క. అతనయులు జగతివి, భూతనయులు గొలువ శాశ్వతైశ్వర్యకళా
స్వీతుండు తిర్వలరాయో, రీతిలనాయకుండు వెలయువిభవోన్నతుం డై. 84
జగతి=భూమియందు, విభూత=ప్రసిద్ధమయిన, నయులు=నీతిగల, అతనయులు = భూలోక్కులైన కళాసాధనముఖకమారులు, శాలువకొ = కేదించుచుండఁగా, శాశ్వతైశ్వర్యకళాస్వీతుండు=ధీర

మయిన ప్రభవముతోఁ గూడిన, తిన్నలరామోద్వితలనాయకుఁడు = తిరుమలదేవరాయ భూమిశ్వరుఁడు, విభవోన్నతుఁడై=విశ్వరూపుఁడై నధికుఁడై, వెలయున్=ఓప్పును.

తా. కాశ్వతైశ్వర్యకాలురును కీర్తికాలురునగు సీమలవ్రదుకుమారులు తన్నుఁ గొలుచుచుండ తిరుమలరాయఁడు మిగుల విభవముతో రాజ్యమును బాలింపసాగెను.

సీ. ఎంతకాలము మహాశాంతసంగతి దివ్యదంతావళంబులు + దరల కుండు
నెంతకాలము వరాహేంద్రుఁ డద్యుద్వృత్తై కల్పము ల్వనరాశిఁగడపుచుండు
నెంతకాలము భుజుఁగేళుఁ డాదిమభిక్షుపదనిషేషానిష్ఠఁ + బాయ కుండు
నెంతకాలము గిరుఁల్సంతతాభ్యున్నతి నలహంసవృద్ధి + నంటి యుండు
తే. సంతకాలముఁ దనయందఁచుచలయై య, సంతయై రత్నగర్భయైఁయవని యలర
నలరుఁ గర్ణాటరాజ్యసిఁహాసనాధి, రాజ్యశిఖరాలి తిరుమలఁరాయమాలి.

ఎంతకాలము = ఎంతమట్టుకు, మహాశాంతసంగతి = మహాశాంతిలై నవారి సాంగత్యముతోడ, దివ్యదంతావళంబులు=దిగ్గజములు, తరలకుండున్=కదలకుండునో యని యర్థము. దిగంతసంగతి నెంతకాలముండునో యని భావము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, వరాహేంద్రుఁడు=యజ్ఞవరాహమూర్తి, అద్యుద్వృత్తై=మఖఁగిఖాది ద్వంద్వరహితుఁడై, వనరాశి = వననమూహమందు, కల్పములు=అనేకకల్పములు, గడపుచుండున్ = తపము సేయుచుండునోయని యర్థము. అనహయఁడై జలరాశియందుఁ గల్పములు గడపుచుండునోయని భావము. ఎంతకాలము = ఎంతమట్టుకు, భుజుగేళుఁడు=శేషుఁడు, ఆదిమభిక్షు=పురాతనభిక్షుకులయొక్క, పదనిషేషానిష్ఠఁబాయకుండున్=పాదసేవానిష్ఠును బాయకుండునోయని యర్థము. ఆదిమభిక్షుననగా శివుఁడు, అతనిపాదభూషణమయి యుండునో యని భావము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, గిరులు = కులపర్వతములు, సంతతాభ్యున్నతి = నిరంతరాలితయుముచేత, అలహంసపద్ధతినఁటియుండున్=అయోగిమార్గ మవలంబించియుండునో యని యర్థము. ఇక్కడ హంసశబ్దము యోగిపరము, బేన్నత్యముచేత సూర్యమార్గమైనగగనము నంటి యుండునోయని భావము. ఇక్కడ హంసశబ్దము సూర్యపరము. ఎంతకాలము=ఎంతమట్టుకు, అనఁగా దంతావళప్రభృతు లెంతకాలము వైరాగ్యదశలతో నుండురో యంతకాలమని యర్థము. శాశ్వతకాలమనుట. దిగంతప్రభృతులకు దిగంతసంగతిమొదలైనవి కాశ్వతముగా సంభవించుట ప్రకటము, తనయందఁతనయందే, అవని=భూమి, ఆచలయై=చలింపనిదైయని యర్థము. 'అచలానామముగలదై యని భావము. అనంతయై = అంతములేనిదై యనగా నాశములేనిదై యనియర్థము. ని. 'మృతావపసితేరమ్యేనమాప్తావస్తా' అని వి. అనంతానామము గలదై యనిభావము. రత్నగర్భయై=రత్నపరిపూర్ణయై యని యర్థము. రత్నగర్భానామముగలదై యని భావము. ని. 'జగతీరత్నగర్భాచ' అని అ. అలరన్ = ఓప్పుచుండఁగా, కర్ణాటరాజ్యప్రయుక్తమైన, సింహాసనంపహమందలి, అధిరాజ్య=అధిరాజభావమునెడు, శుభ=శుభముచేత, కాలి=ఓప్పుచున్న, తిరుమలరాయమాలి=తిరుమలదేవరాయ శ్రేష్ఠుఁడు, ఆలరున్=ప్రకాశించును.

భూమిభరణిలైన శేషాప్రభృతులకు నుడముననేగుండలి యనెడుపద్యములో బాల్యావస్థయును భూరిభుజంగికా యనెడుపద్యములో యౌవనావస్థయును జాట్లఁజాట్లకొని యనెడుపద్యము

లో వార్ధకావస్థయును సెంతకాలము గుహాశాంతసంగతి యనెడు నీపద్యములతో దుర్భావస్థయును జెప్పబడెనని గ్రహించవలయును.

ఇచట దిగ్గజాదులయందు విశేషణసామర్థ్యమువలన నప్రస్తుతయోగివృత్తాంతముతోను చుండుట వలన సమాసోత్క్రమంకారము. శ్లో. 'విశేషణానాంతోల్లేన యత్ర ప్రస్తుతపద్ధి నాస్తి, అప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సా సమాసోక్తి రిష్యతే.' అని లక్షణము.

తా. దిగ్గజములు దిక్కుల భరించునంతకలవాని, అనియరివాని అని శేషపుష్కలములు భాగభరణప్రశస్తిచే నలగునంతం 'లనును' గర్తృకుల బృహిని నుపసంహరించి నిరుపబడెనరీతియల పని పాలనమునం దీయవనీకారిత కాశ్వతసుఖాల'లందు పర్తించుంగాక.

ప స్థ్యం త ము లు

క. ఏవంవిధవివిధగుణ, శ్రీవారిధి కఖిలసుజనసేవధికి ధనుగ

ప్రావీణ్యశరధిశరధికి, ధావద్రిపుఁఘులంఘితదిశావధికిన్.

86

ఏవంవిధ=ఈవిధమైన, వివిధగుణ=నానావిధములైన మగుణములయొక్క, శ్రీ=సంపదన, వారి ధికి=సముద్రుడైనవానికి, గుణశ్రీయనెడు శ్రీకి ననంగా లక్ష్మి, వారిధికి, ఉత్పత్తిస్థానమైనవానికిని, ఆస ప్రకారాంతరము. అఖిలసుజన=సమస్తజనులకు, సేవధికి=నిధియునానికిని, ని. 'నిధి' అని సేవధి' అని అ. ధనుఃప్రావీణ్య=విలవిద్యయొక్కసామర్థ్యమందు, శరధి=సముద్రము, శరధికి=అ మ్మలపొదిగాఁగల రుద్రుడైనవానికిని, ధావత్=పారిచోవుచున్న, రిపు=శత్రువులయొక్క, సంఘ= సమూహముచేత, లంఘిత=దాటబడిన, దిశావధికి=దిగంతముగలవానికిని, ఈపద్యముమొదలు కృతి కర్తకు నైదుపద్యములవఱకు పద్యంతములు చెప్పుచున్నాడు. ప్రతిపద్యమున సంఖ్యప్రాసము కడ వఱకు జెప్పబడుచున్నది. ఉల్లేఖాలంకారము.

క. ఉన్నతజయజన్యబిరుద, మన్నెవిభాళాదిబిరుద, మాన్యసకు మహా

ద్యన్ని బిదజన్యపటహజ, ధాన్నినదక్షరదరిచ్చటానైన్యసకుకా.

87

ఉన్నత=ఉత్కృష్టమైన, జయ=విజయమువల్ల, జన్య = సంభవించిన, బిరుదమన్నెవిభాళాది= మన్నెవిభాళుడనెడి బిరుదు మొదలైన, బిరుద=బిరుదులచేత, మాన్యసకుకా = పూజ్యుడైనవానికిని, సీసపాదము. 'కార్యధుర్యునకు లాంఛనమునకు నామమగు బిరుదనుటవన్నగవిభూష' అని యాంధ్ర నిఘంటువున, మహత్=ఉత్కృటముగా, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, నిబిడ=సాంద్రమైవ, జన్యపట హజ=రణభేరివలఁబుట్టిన, ధాన్నినద=ధాంకారధ్వనివలన, తరత్=నశించుచున్న, అరిచ్చటా=శత్రు సమూహముయొక్క, నైన్యసకుకా=సేనలంగలవానికిని, అనగా నితనిరణభేరియొక్కనాదము వినగా గుండెలుపగిలి శత్రు సైన్యములన్నియు నశించునట.

క. క్షేత్రభారుతశీలాహిత, ఫాలాహృతలిపినిభాసిభాసిచ్ఛాయా

పాలికి బరిపాలితనర, పాళీద త్తద్విపాద్యుపాయనతతికిన్.

88

క్షేత్రభారుతమనగా సింహనాదము, ని. 'క్షేత్రాతు సింహనాద స్సౌత్' అని అ. క్షేత్రభారుత శీల=సింహనాద మేనస్వభావముగాఁగలిగిన, అనగా బరాక్రమవంతులైన, అహిత=శత్రువులయొక్క, ఫాల=నొసళ్ళనుండి, అహృత=సారించబడిన, కినిభ=అక్షరపంక్తివలెనన్న, అసింహద్గమయొక్క

భాసి=ప్రకాశమానమైన, ఛాయాపాళికి=చాయలవరుసగలవానికిని, పరిపాలిత=స్వీకరింపబడిన, సరప=రాజులయొక్క, ఆశీ=సమూహముచేత, దత్త=సమర్పించబడిన, ద్విపాది=ఏయగులమొదలైన, ఉపాయగతికి=కానుకలసమూహముకలవానికిని, ని. 'ఉపాయన ముపగ్రహ్య ముపహార స్థితో పదా, అని యమరము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. ఉత్తరపున్ధితవన, పద్ధతి కరిభవనదవనిపటదంబుధిసం

పద్ధరణసముద్ధరణం, నిద్ధరణంజోప్రజోద్యోగిభమదస్మతికిన్.

89

ఉత్తర=ఉత్కృటమానట్లులుగా హతులైన, రిపు=శత్రువులచేత, విధ=భేదింపబడిన, తవనపద్ధతికి=సూర్యమండలముగలవానికి, స్థి. 'ద్వావిహా పురుషాలోకే సూర్యవజ్జలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యో గయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతః.' అనెడు వచనమువలన యుద్ధాభిలాషచేత నెదిరించి హతులైన శూరులు సూర్యమండలమును భేదించుకొనిపోయి వీరస్వర్గమును బొందుచున్నారని సంప్రదాయము. అరి=శత్రువులకు, భవన=దాగియుండెడు గృహమగుచున్నట్టియు, అవని=భూదేవికి, పట=వస్త్రమగుచున్నట్టియు, అంబుధి=సముద్రముయొక్క, సంపద్ధరణ=జలరూపమైన సంపత్తియొక్క హరణముచేత, సముద్ధరణ=ఆసంపత్తియొక్క పునరుద్ధరణముచేత, సమిధ=ప్రకాశమానములైన, రణరజోప్రజ=యోద్ధరంగమందలిపరాగ సమూహమును, ఉద్యో=ఉదయించుచున్న, ఇధిమద=గజమదజలముయొక్క, సృతికి=స్రవణముగలవానికిని, ఇది క్రమాలంకారము. సముద్రము శత్రువులకు డాగందగినగృహమైనందున రణభూమిచేత సంపద్ధరణముచేసినాడనియును నననికాంతకునాచ్యాసనపటమైనందున నిధిమదజలప్రవాహముచేత బూరించినాడనియును చెలియవలయును. అలం. అతిశయోక్తి—కావ్యలింగము.

క. ధీరవివిధారిగిరివని, ధారికి గర్జాటకాంధ్రధరణీపునరు

ధారికి దిరుమలదేవము, హారాయాగ్రణికి వితరణామరమణికిన్.

90

ధీర=హైర్యమతులైన, వివిధారి = నానావిధశత్రువులనెడు, గిరి = పర్వతములకు, పవిధారికి=వజ్రాయుధధరుడైనవానికిని, అనగా నిద్రుడైనవానికిని, కర్జాటకాంధ్రధరణీపునరుధారికి=కర్జాటభూమిని నాంధ్రభూమిని మరల స్మధరించినవానికిని, అనగా గర్జాటాంధ్రదేశములు స్థైర్యులచేత నాక్రమింపబడియుండగా దాండ్రు జయించి తిరుగ నేలినాడని తాత్పర్యము. తిరుమలదేవమహారాయాగ్రణికి=తిరుమలదేవరాయశ్రేష్ఠునికిని, వితరణామరమణికి=దాశ్యత్వమందు నమరమణి యనగా లింకామణియైనవానికిని. అలం. రూపకము. ఉపమ.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పం బూనినవసుచరిత్రం బనుమహా

ప్రబంధంబునకుం గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

91

అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా=పైనిజెప్పబడిన తిరుమలదేవరాయనికి శ్రేయశుభరంపరలయొక్క యభివృద్ధి యగునట్లులుగా, నాయొనర్పంబూనిన=సేను రచింపబూనిన, వసుచరిత్రంబు మహాప్రబంధంబునకు=వసుచరిత్రమనెడు మహాప్రబంధమునకు, కథాక్రమం బెట్టి దనిన=కథయొక్క క్రమ మెట్టి దనగా,

కథాస్రారంభము

తా. శ్రీరమ్యం బగునైమిశంబునఁ దపశ్రీరాజితావ్యాజతే
 బోరాజుల్ శుకశౌనకాదిమునిరాజుల్ సూతజం జూచి ము
 న్నేరాజేంద్రుడు దివ్యచిహ్నధరుఁడై యేలే మహిమండలం
 బారాజేంద్రునిఁ దెల్పుమా కన నతం దత్వంతహ్నంబునన్.

92

శ్రీరమ్యంబున-శ్రీ = వసలక్ష్మిచేత, రమ్యంబున = మనోహరమైన, నైమిశంబునన్ = నైమిశారణ్య
 మందు, తపశ్రీ = తపస్సంపదచేత, రాజిత = ప్రకాశించుచున్న, అవ్యాజ = సంభరగీతమైన, తేజో
 రాజులు = లేజన్యమాహము గలిగిన, శుక శౌనకాది మునిరాజులు = శుకుండు శౌనకుండు మొదలు
 గాఁగల మునిశ్రేష్ఠులు, సూతజుఁజూచి = సూతునివీక్షించి, మున్ను = పూర్వరాలమందు, విరాజేం
 ద్రుఁడు = విరాజశ్రేష్ఠుఁడు, దివ్యచిహ్నధరుఁడై = దేవతా లాంఛనములను ధరించినవాడై, మహి
 మండలంబు = భూమండలమును, ఏలే = పరిపాలించెనో, ఆరాజేంద్రునిఁ దెల్పుమాకనన్ = ఆరాజ
 శ్రేష్ఠుని మాకుఁ దెలియఁజెప్పమని పలకఁగా, అతండు = ఆసూతుఁడు, అత్వంతహ్నంబునన్ =
 మిక్కిలి సంతోషముతో. ఇది ముందరిపద్యముతో నన్వయము. తెలుపుమాకనుచోట మధ్యమ
 పురుషైకవచన మైనందువలన మువర్ణకము రావలసినదయనను (న. 'పరేహలివికల్పేన మువర్ణక
 ప్రాధనాన్ధకే') అను నధర్వణవచనమునల్ల హల్లుపరచుచుండగా వైకల్పికమువర్ణము రాదయ్యె.

దృష్టాంతము:—

క. తగునే యిట్లు కృతార్థుడ, చగునీ మరి కొలుక కిట్లు లాలస్యము సే:
 దగుట కృతఘ్నుతకును నెల, వగు టొప్పునె కొలుకు కడకు నద్రోహుఁడనె.

(భారతము-శాంతిపర్వము.)

తా. ప్రకృతిసౌందర్యముచే మనోహరముగానున్న నైమిశవనమందు శౌనకాదిమహామునీం
 ద్రులు సూతునిగాంచి భూమండలము నేరాజు దివ్యచిహ్నములను ధరించి పరిపాలించెనో యాతని
 చరిత్రమును మాకు నెఱింగింపుఁ దన్మితోరఁగా సూతుఁడు మిగుల సంతోషముతో (నిట్లులఁ జెప్పెను.)

తా. శక్రాపాదితదివ్యచిహ్నధరుఁడై చంచద్విమానాధిరా
 జశ్రీడావరుఁడై యమానుషమహాసత్త్వాధ్యుఁడై చేదిభూ
 చక్రేశుండు ధరిత్రి యేలే వసుసంజ్ఞం దచ్చరిత్రంబు ని
 ర్వక్రప్రాధిమ విన్నవించు నని వాఁగైచ్చిత్రితో నిట్లునున్.

93

శక్ర=దేవేంద్రునిచేత, ఆపాదిత=బాందింపబడిన, దివ్యచిహ్నధరుఁడై = దేవతాలాంఛనము
 లను ధరించినవాడై, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, విమానాధిరాజ = విమానశ్రేష్ఠమందలి, శ్రీడా=
 విహారమందు, పరుఁడై = అసక్తుఁడై, అమానుష = మనుష్యసాధారణముగాని, మహాసత్త్వాధ్యుఁడయి =
 మహాబలముచేతనధికుఁడయి, చేదిభూచక్రేశుండు = చేదిదేశాధీశ్వరుండు, వసుసంజ్ఞ = వసువ నెడిపేరు
 చేత, ధరిత్రియేలే = భూమిని బరిపాలించెను, తచ్చరిత్రంబున్ = అతనికథను నిర్వక్రప్రాధిమన్ =
 పరకమైన ప్రాధిమచేత, విన్నవించునని = విన్నపము చేయుచున్నానని, వాగైచ్చిత్రితో = వాక్యవ
 మత్కృతితోడ, ఇట్లునున్ = ఈపక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను. తచ్చరిత్రంబు నిర్వక్రప్రాధిమ

ననుచో ద్రుతమునకు స్థిరమగువివర్ణము పరమగునుంచున (‘లుగ్వాద్రుతప్రకృతికాత్పరతస్సరశే స్థిరేనవ్యస్యాత్’ న.) అనుసూత్రముచేత లోపము వచ్చినది. ఇదట ననుభావు తద్ధర్మార్థక రూపము భూతార్థమునం బ్రయోగింపబడెను.

తా. దేవేంద్రునివలన దివ్యచిహ్నముల నొంది విమాన సంచారియై మరుష్యాతీతశక్తికాలియై చేదిదేశపురాజగు వసుమతారాజు భూమండలమును బ్రపాలించెను. అతని చరిత్రమును మీ కెఱింగింతు నని చిత్రవాక్కులనలతో సూతుఁడు మునుల కీకథ తెలుపసాగెను.

సీ. పరసుమనోభవ్యతరుల కావాల మత్వలఘుకలాపాలి • కలరుభరణి
సరి లేనితెలిము తైసరులకొటారు కళ్యాణపరంపరల తొలుదీవి
సురుచిరమణుల కాకరసీమ శ్రుతిహితభాషితద్విజకోటిపట్టు గొమ్మ
సరసుల కారామఃసరణి శ్రీరంగగేహక్రోడవాసిని • కాటపట్టు

తే. వెలయునావరణాంబుసంవీతహాట, కాండమోహదపరిభావృతాంఘ్రివజ్ర
దంతరప్రాంతగంగానిరంతరాగ్ర, భూరివరణం బధిష్ఠానపురవరంబు.

94

పరశ్రేష్ఠులును, సుమనఃమంచిమనస్సుచేత, భవ్యతరులు = అత్యంతయోగ్యులు ననెడు, పరసుమనో భవ్యతరులకు - పరశ్రేష్ఠములయిన, సుమనఃపుష్పములచేత, భవ్యయోగ్యములైన, తరులకు = వృక్షములకు, ఆవాలము = పాదైనదియు, అత్యలఘు = అత్యధికములయిన, కలా = విద్యలయొక్క, పాలికలు = సమూహములనెడు, అత్యలఘు = అత్యంతఘనమైన, కలాప = భూమణములయొక్క, అచికలనిక్ = సమూహములకు, భరణి = సొమ్ములంచెడు భరణియైనదియు,

సరిలేని = సమానము లేని, తెలిముతైసరుల = శుభ్రములైన ముత్యాలహారములనెడు, సరిలేని తెలిముతైసరుల = సమానము లేని తెల్లముతైసరి వడ్డయొక్క, కొటారు = ధాన్యపురాసులంచెడు స్థలమైనదియు, కళ్యాణపరంపరల = శుభపరంపరలనెడు, కళ్యాణపరంపరల = సువర్ణపరంపరలయొక్క, తొలుదీవి = జంబూద్వీపమైనదియు, (ని. ‘కల్యాణ మక్షయే స్వచ్ఛే కళ్యాణం మద్ధశేషి’ అని వి.) తొలుదీవి యనుటలో “జంబూద్వీపశత్రాంబ” యని తొలుతొలుత జంబూద్వీపము లెక్కింపబడుననియు దీవులలో బేరెన్నిక గలదనియు భావము.

సురుచి = మంచికాంతిగలిగిన, రమణులు = స్త్రీలనెడు, సురుచిర = లెస్సగా బ్రకాశించునట్టి, మణులకు = రత్నములకు, ఆకరసీమ = గనియైనదియు, శ్రుతిహిత = వేదవిహితములైన, భాషిత = వాక్యములుగల, ద్విజకోటి = బ్రాహ్మణసమూహమనెడు, శ్రుతిహిత = చెవులకించైన, భాషిత = వులుకులుగల, ద్విజకోటి = శుకపిశాచి వక్షిసమూహముయొక్క, పట్టుగొమ్మ = అవలంబకామైనదియు,

సరసులు = శృంగారాదిరంజనములనెడు, సరసులకు = సరస్సులకు, ఆరామసరణి = ఉద్యానవాటికయైనదియు, శ్రీరంగగేహక్రోడవాసినిక్ - శ్రీరంగగేహ = శ్రీరంగమేమందిరముగాఁగల విష్ణుమూర్తియొక్క, క్రోడవాసినిక్ = మక్షస్థులవాసిని, అనఁగా లక్ష్మికి, లక్ష్మియనెడు, శ్రీరంగగేహక్రోడవాసినిక్ - శ్రీశోభాయుక్తమైన, రంగగేహక్రోడవాసినిక్ = నాట్యమందిరాంతరవర్తిని యగు నర్తకి, ఆటపట్టు = నాట్యస్థానమైనదియు, (ని. ‘సనాక్రోడంభుజావృతం’ అని అ.)

అవరణాంబు = మహాజలముచేత, సువీత = ఆవరింపబడిన, హాటాండ = హిరణ్మయమైవబ్రహ్మంపను—12

డమోయసునట్టి, మోహద = భ్రాంతి గలుగఁజేయుచున్న, పరీభావృతాంప్రి-పరీభా = అగ్రద్దచేత, పృత=పరివేష్టించబడిన, అంప్రి=అడుగుమట్టు గలిగినదియు, పజ్రదంతరప్రాత = పజ్రమణులచేతఁ జెక్కబడిన పార్శ్వభాగము గలిగినదియు, గంగానిరంతరాగ్ర - గంగా = ఆకాశగంగతోడ, నిరంతర=ఎడములేకయున్న, అగ్ర=అగ్రభాగము గలిగినదియు, భూతి = సువర్ణమయమయిన, వరణంబు = కోటగలిగినదియు, (ని. 'స్వర్ణేషి భూతి' అని అ.) (ని. 'ప్రాకారో వరణస్సౌతి' అని అ.) అధిష్ఠాన పురవరంబు=అధిష్ఠాన మనెడు పట్టణశ్రేష్ఠము, వెలయుకొ=ప్రకాశించును.

ఇందు శిష్టకూచకము. అందు కలాపాలికలు సురుచిరమణులు అన్న 'రెండుచోట్ల శబ్దశ్రేష్ఠము. త్కృ. నది యర్థశ్రేష్ఠము. ఆకంసీమేత్యాదులయందుల్లీఖాలాగారము. 'దాటి' గుర్రము.

తా. అధిష్ఠానపురము పూవుఁగింలకు, బుద్ధిమంతులను, విద్యులను, విఘ్నహరిములను, శుద్ధ మాత్రికములను, తెలిముత్యములను వడ్డను, శుభములను, సువర్ణమునకు, ప్రకాశవంతములగు మణులను, సుందరాంగులను, విద్యావంతులగు విప్రులను, విహారాజములను, నగసులను, సరోసరములను, లక్ష్మీ, సర్వకరాండ్రకు సునివట్టె పరిపూజలముచేతను పార్శ్వభాగ పజ్రకాతులచేతను అగ్రభాగమునందు నందు లేవన్న గంగాజలముచేతను నావరింపబడిన బాగారపుకోట మహాజలముచేత నావరింపఁ బడిన హిరణ్మయమైన బ్రహ్మాండమువలె నొప్పు దనరారును.

చ. అలఘుతరగ్రహంశుగుణితాగణితాభినుతాగ్రతృకం

దశరుచి బొల్చునీటివరణంబు గతావరణంబొనర్చు ని

చ్చలు నలకోటకొమ్మబలుసందులపొందుల నేగఁగఁ జూచి

యలవఱచెం బతంగుఁ డసహాయరథాంగముగా శతాంగమున్.

(95)

అలఘుతర=మహాత్తరములైన, గ్రహంశు = సూర్యాదిసవగ్రహకాంతులచేత, గుణిత = 'జటింపఁ జేయఁబడిన తత్తద్ర'హసమానవర్ణములు గలిగినవియు, అగణిత = ఎన్నశక్యముగానియవియు, అభినుత = మిక్కిలినియాడఁదగినవియునగు, అగ్రతృకందశరుచి:బొల్చు = అగ్రభాగమందలి పద్మరాగాది రత్నాంకురముల కాంతిచేత నొప్పుచున్న, నీటివరణంబు = అధిష్ఠానపురముయొక్క కోట, గతావరణంబొనర్చుకొ=గతమనఁగా గతి, దానికి (నావరణ మనఁగా నిరోధము) గతి నిరోధము సేయఁగా, నిచ్చులొ=నిరంతరమును, అలకోటకొమ్మబలుసందులపొందులనేగఁగఁజూచి = ఆకోటకొమ్మలయొక్క బలమైనసందులవెంబడిగఁ బోవుటకేమి, పతంగుఁడు=సూర్యుఁడు, శతాంగముయొక = రథమును. ని. 'శతాంశ స్సృష్టినో రథః' అని అ. అసహాయరథాంగముగాకొ = జతలేనియొంటిబండికట్లు గలదానిగా, అలవఱచెకొ = చనువఱచెను, గ్రహంశుగుణిత, అన్నచోట గ్రహమండలము నంటియున్నందున సూర్యాంగారకులు రక్తవర్ణముగలవారును శుక్రచంద్రులు శ్వేతవర్ణము గలవారును గురుబుధులు పిత వర్ణముగలవారును శని నీలవర్ణముగలవాఁడును రాహుకేతువులు ధూమ్రవర్ణముగలవారునని చెప్పి యున్నది గనుక నాయాగ్రహకాంతులచేత నాయావర్ణసామ్యముగల పద్మరాగాదిమణులకాంతు లినుమడింపబడినవని యర్థము. శ్లో. 'భాస్కరాక్షారకౌ రక్షా శ్వేతో శుక్రనిశాకరా, గురుసోమాత్మ జౌపీతోక్ష్మవర్ణశ్శనిస్తథా, రాహుకేతుధూమ్రవర్ణా గ్రహవర్ణాప్రకీర్తితాః'. అని సవగ్రహవర్ణము లను లక్షణము. సవరత్నములకును దత్తద్వర్ణసామ్యమూలకముగా సవగ్రహము లధిదేవతలు. ఎట్లనఁ

గా, ధ్వా. 'మాణిక్యం తరణీ స్సుజాతమమలం ముక్తాఫలం శీతగో ర్దాహేయస్యతు విద్రు మో మరకతం సౌమ్యస్య గారత్త తప్తమ్, దేవేజ్యస్య తు పుష్పరాగ మసురామాత్యస్య వజ్రంశనే ప్నీల నిర్మల మన్య యోశ్చ కథితే గోమేధ తైదుర్యకే' అని ప్రమాణము. అలం. ఫలాశ్చేప్రేక్ష.

సూర్యుడు పతంగుడు (పక్షి) గాన కొమ్మలనందున బోవ సాగెను. సూర్యగమన నిరోధి యగుటచే గోటపైగల రత్నములకాంతి సూర్యకాంతి నెంతయో యతిశయించి యుండె ననుట. సూర్యునకు గవన నిరోధ మొక నాటిది కాదు. నిర్వులుఃజరుగునది. కావుననే యసహాయరథాంగమును జేసికొనెను.

తా. నవగ్రహముల కాంతులచే అతిహానపురపు గోటపైగల రత్నములకాంతులు పైకి వ్యాసించ సూర్యుడు దాకాంతిపుంజమునుండి పోవజాలక కొటకొమ్మల నందులనుండి యెటులా పోవుటకు అసహాయచక్రముగల రథము నేర్పఱచుకొని ప్రయాణ మలవఱచుకొనెను.

చ. పురిపరిఖామహాంబునిధిః పూరిగభీరతరాంబుపూరముల్

సరభసవృత్తిః జూచ్చి బలిఃసద్వతలం బతలం బానర్పణగాఁ

చరణకృతప్రచారములు సాగవు వీరికి నంచు నబ్జజం

దుర్గులఁ జేసెఁ బన్నగకులలోద్భవులక వడిఁ దేలి యాడఁగన్.

96

పురి = అధిష్ఠానపురసంబంధమైన, పరిఖా = అగడ్తయనెడు, మహాంబునిధి = మహాసముద్రము యొక్క, భూరి=అతిశయమును, గభీరతర=మిక్కిలిలోతునైన, అంబుపూరములు=జలప్రవాహములు, సరభసవృత్తిః=జూచ్చి = వేగముతోఁజొరఁబారి, బలిసద్వతలంబు=రసాతలమును, (ని. 'అధోభువన పాతాళ బలిసద్వతలసాతలమ్' అని అ.) అతలంబానర్పణగాఁ = స్వరూపరహిత మైనదానిఁ జేయఁగా నని యర్థము. (ని. 'అధస్వరూపయోరస్త్రితలమ్' అని అ.) అతలమనఁగాఁబాతాళము గనుక నిక్కడ సార్వస్యము గ్రహింపవలయును. (ధ్వా. 'భూషాపేటిభువనమతలమ్') ఇత్యాది ప్రయోగములు విచారించవలయును, చరణకృతప్రచారములు సాగవువీరికినంచుక = వీరికి ననఁగా నీనర్పములకు, చరణకృతప్రచారములు=పాదములచేతఁజేయఁబడిన సంచారములు, సాగవు=జరుగనేరవు, అంచుక = అని విచారించి, అబ్జజండు=బ్రహ్మదేవుడు, పన్నగకులలోద్భవులక = నర్పకులసంభవులను, వడిఁ దేలియాడఁగక = పడిగా నీటిపైఁ దేలియాడెడుకొఱకు, ఉరగులఁజేసెక = ఉరముచేత నడచువాఁడగాఁ జేసెను. పన్నగ పదంబు సాఖిప్రాయ మని తెలియవలయును. ('ఉరసాగచ్ఛంతీత్యురగాః పద్భిః నగచ్ఛంతీతివన్నగాః' అని వ్యుత్పత్తులు.) అలం, అతిశయోక్తి. ఉత్ప్రేక్ష. నిరుక్తి.

పన్నగకులలోద్భవుల సురగులఁ జేసెననుటవలనఁ దొలుత నడువనే లేకుండి రనియు నిందులకుఁ బాతాళ మతల మగుటయే కారణమనియు ఉరగులగుటచే నిపుడు దేలియాడఁగలిగెననియు భావము. పరిపూజలము మహాంబుధిరూపముగను గభీరాంబుపూరరూపముగ నుండుటవలననే బలిసద్వము సరభసవృత్తిః జేరఁగలిగెను.

తా. అధిష్ఠానపురపు అగడ్త మిగుల లోతు గలిగి పాతాళలోకమువఱకు నుంటచే నందలిజలము పాతాళలోకమునంతట నిండి యతలము (ప్రదేశము లేనటుల) గావించ నవట నుండు పన్నగములు నడువఁజాలకుంటచే బ్రహ్మ కరుణించి యురగములుగా (ఉరముతోఁ బోవువానిగా)ఁ జేసెను. కావుననే నీళ్లపైఁ దేలి యాడుచు సురముతోఁ బాములు పోవుచున్నవి.

మ. చతురాస్య ల్పురుషోత్తము ల్బుధగురుఁ జన్మజ్జమాన్యుల్లహః
 శతమన్యు ల్కుచిధర్మపుణ్యజనతాః శ్లాఘ్యు ల్ప్రచేతు ల్నదా
 గతు లక్షణనవార్థకర్తలు కళాఃకాంతు ల్జగద్బంధు లా
 ఊతిదేవు ల్పరి దేవతామహిమలం జెన్నొందుట ల్పిత్రమే.

97

ఈపద్యములో నధిష్ఠానపురమందుల బ్రాహ్మణులయందు దేవతామహిమగల యుగధర్మయజ్ఞమునకు నభీదాధ్యపనాయముగాఁ జెప్పినాడు. అదియెట్లునఁగా, చతురాస్యః = ఆస్యమగుటకు బుట్టినది యాస్యము, అనఁగా వాక్యము, చతురములైన (అనఁగా బ్రోథములైన) బ్రాహ్మణులు గలవాఁడగు లని యర్థము, చతురాస్యఃడనిగా నాలుగువల్గుములు గలవాడు బ్రాహ్మణుల, బ్రాహ్మణుల, బ్రాహ్మణులగను, పురుషోత్తముల్ = పురుషశ్రేష్ఠులనియర్థముగ్నిష్ఠములైన యర్థాంతరము. బుధగురుల్ = పండితులైనవారికిని గురువులు, (అనఁగా హితాహితోపదేవులనియర్థము.) బుధబుధాస్యతులని యర్థాంతరము. జన్మజ్జమాన్యుల్ = నకలము దెలిసినవారని యర్థము. రుద్రమూర్తుగనియర్థాంతరము. మహాశతమన్యుల్ = మహాత్మరములైన యశేకయజ్ఞములు చేసినవారని యర్థము. మహేంద్రులనియర్థాంతరము. శుచిధర్మ = పవిత్రతచేతను, పుణ్యజనకా = సుజనత్వముచేతను, శ్లాఘ్యులు = కొనియాడఁ దగినవారని యర్థము, అగ్నియమ నిర్వతు లని యర్థాంతరము. ప్రచేతుల్ = ప్రకృప్తమైన మనస్సుగలవారని యర్థము, పరుణులని యర్థాంతరము. (ని. ప్రచేతావరుణః పాశ్చీ అని అ.) సాంతపదాంత సహారమునకు వికల్పము చేత లోపము గలదు గనుక నిక్కడ లోపము వచ్చినది. (సాంతపయః ప్రభృతేష్టాస్తిశో న్యేహంప ప్రయోగమహితానామ్ అని న.) సదాగతులు = శ్రేష్ఠులైన యాగమనముగలవారని యర్థము, పాయదేవులని యర్థాంతరము. అక్షిణఃక్షీణముగాని, నవఃనూతనమైన, అర్థకర్తలు = అర్థకర్తలైనములు చేయువారని యర్థము, నవార్థములనఁగా నవసంఖ్యగలనిధులు వానికి గర్తలనఁగాః గురీగులని యర్థాంతరము. (ని. 'అర్థోభిధయైవస్తు ప్రయోజనివృత్తిభా' అని అ.) అక్షిణజనధర్మకర్తలని హితాంతరము. కళాకాంతుల్ = విద్యలకథివతులని యర్థము, చంద్రులని యర్థాంతరము. జగద్బంధులు = జగద్బంధుల కావై లని యర్థము, సూర్యులని యర్థాంతరము. (ని. 'భద్రోతో లోకభాన్ధవః' అని అ.) ఇట్టివారైన, అక్షితిదేవుల్ = ఆ బ్రాహ్మణులు, పురిక్ = పట్టణమందు, దేవతామహిమలక్ = దేవప్రభావములచేత, చెన్నొందుటల్ = బిప్పుచుండుటలు, చిత్రమే = ఆశ్చర్యము. అనఁగా శబ్దక్షేపచేత ప్రాప్తములైన బ్రహ్మదిదేవతాధర్మములగుల బ్రాహ్మణులు దేవతామహిమలచేత జెన్నొందుట యేమి వింత యని యర్థము. ఆలం. క్షేప. కావ్యలింగము.

తా. ఆపురమందలి బ్రాహ్మణులు విద్యలందు శేషులై పురుషశ్రేష్ఠులై పండితులకుఁ గూడ గురువులై పుణ్యాత్ములై బుద్ధికాలులై యజ్ఞరతులై దేవతామహిమలతో నుండిరి. (పురబ్రాహ్మణులు బ్రహ్మస్వరూపులు శివస్వరూపులు బృహస్పతి శుక్రస్వరూపులు నయి ఊతిదేవులు గావునదేవతాస్వరూపముతో నలరాచుండి రని యర్థాంతరము.)

సీ. పగలైనఁ దెల్వఁ గోల్పుడనిరాజులు శరంబులు చన్న వెలవెలఁబోనిధునులు
 ధనదాశఁగేలుమోఁడ్చునిసౌర్యభౌమాంకు లనివెన్ముందుఁజూడనికుమారు
 లరి మెచ్చుఁ గరము లుఁనెరపనియిను లాలమునవాలములువనిఁపురుషసింహు
 లగయంబు నడకఁ దిప్పునిగోత్రము లెన్నడును నీదరము లేనియగుభుభౌగు

తే. తార వీరన వీరసంయోగపరులు, వరులుదురు వీటఁ బుష్పసంస్వంశస్య లగుటఁ

గువలయాధారకమలానుంగుణవిహార, సారసౌజన్యధరులు రాజన్యవరులు. ౯౩

ఈపద్యమునందు నధిష్ఠానపురమందలి రాజుల నభివర్ణించి చెప్పినాడు. పగలైనఁ బెల్వె గోల్ప
డసిరాజులు, పగలనఁగా విరోధములును దివాభాగమును, రాజులనఁగా క్షత్రియులఁ బండ్రులును,
తెల్వయనఁగా ముఖికాసంబును గాంతియును, పగలైనఁ = విరోధములు ప్రసక్తమయినను, తెల్వె
గోల్పడని=ముఖికాంతిఁదప్పని, రాజులు=రాజులైన క్షత్రియులు అనియర్థము. ఇందువలన రాజైన
పండ్రుఁడు విరోధము ప్రసక్తమైనప్పడు ముఖికాంతి నప్పెనునాడని తెలియఁబడుచున్నది. దివాభాగ
మగును పండ్రుఁడు విరోధమునకు నున్నాడని భావము. ఇక్కడ నభిదాన్యపరముమూలరహిత
వ్యతిరేకాలంకారము. ఈత్రున యూరీతిగా గ్రహింపవలయును. శరంబులు చున్న వెలవల బోని
ఘనులు-శరములనఁగా బాణములును నీళ్లును, ఘనులనఁగా నధికులును మేఘములును, శరంబులు చున్నఁ =
బాణములు చెల్లిపోఁగా, వెలవెలబోని= తెల్లపోకయుండెడు, ఘనులు=అధికులైనరాజులు అని యర్థము.
ఘనులైన మేఘములు బాణములు చెల్లిపోఁగానే తెల్లపోవునట్టి వనుట. ఈదశములు వర్ణింపఁబడఁగా
మేఘములు తెల్లఁబడుచున్నవని భావము.

ధనదుఁడనఁగా ధనమిచ్చువాఁడును గుబేరుఁడును, ఆశయనఁగా దృష్టయును దిక్కును, సార్వ
భౌముఁడనఁగా జక్రవర్తియును సుతరదిగ్గజమును, (ని. 'ఆకాత్మష్టాదికాప్రోక్త' అని వి.) (ని. 'సార్వ
భౌమ స్సర్వవృత్తిపాలక దిగ్గజాస్తరే' అని నా.) ధనదాశ=ధనమిచ్చువానియందలి యాశచేత, కేలు
మోడ్చుని=చేయుముడుచుకొని యాచింపని, సార్వభౌమాంతులం=చక్రవర్తిచిహ్నములు గలవారని
యర్థము. సార్వభౌమనామక దిగ్గజము ధనదాశచే హస్తమువట్టి యడుగుకొనునది యుచుట, కుబేరుని
దిక్కునఁ దుండము ముడిచినియున్నదని భావము. కుమారుఁడనఁగా=రాజకుమారుఁడును గుమారస్వామి
యును, అనిక=యధ్యమందు, వెన్కముందుఁజూడని=సంక్తిచింపని, కుమారులు=కొమరు ప్రాయముగల
రాజులని యర్థము. కుమారస్వామి యధ్యమందు వెనుకముందు చూచువాడనుట, పట్టుకుండు ముందు
మూడుముఖములతోడను వెనుక మూడుముఖములతోడను జూచునని భావము.

అరియనఁగా శత్రువును జక్రవాకమును, కరములనఁగా బన్నులను గిరణములను, ఇనుఁడనఁగా
బ్రభువును సూర్యుఁడును, అరవనఁగాజక్రాంగము. (ని. 'అరంశి ఘోచవర్తాజ్ఞే' అని వి.) ఆరాణ్యస్థ
సంతియనెడు వృత్తుత్తీచేత నరియనఁగా బండిగారెకు దేరు గనుకను బండిగారెపెట్లన్నియుఁజక్రవాక
మలకుఁ జేల్లునుగనుకను నిక్కడ నిరిశబ్దము చక్రవాకములయందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'శోక శ్చక్ర
శ్చక్రవాకో రథాజ్ఞాహ్వయ నామక' అని అ.) (ని. 'బలిహస్తాంశవకరాశ' అని అ.) (ని. 'ఇనస్మాన్యే
ఘనే రాజ్ఞీ' అని అ.) అరిమెచ్చుక=శత్రువుమెచ్చునట్లుగాఁ బన్నులియ్యని ప్రభువులని యర్థము. ఇనుఁ
డైన సూర్యుఁడు శత్రువు మెచ్చునట్లుగాఁ బన్నుచ్చువాడనుట, సూర్యుఁడు చక్రవాకముమెచ్చునట్లుగాఁ
గిరణప్రసారణము నేయుచున్నాడని భావము. చాలు అనఁగా గత్తి, పురుషసింహుఁడనఁగా ఋరుష
శ్రేష్ఠుఁడును, నరసింహుఁడును, ఆలమునక = యధ్యమందు, చాలు మఱువని = కత్తియేమఱువని, పురుష
సింహులు = పురుషశ్రేష్ఠులని యర్థము. నరసింహుఁడు యధ్యమందు గత్తి యేమఱువనఁగా డనుట. నర
సింహుఁ డాయధ్యమలేకయే హిరణ్యకశిపుని వధించినాడని భావము.

నడక యనగా నడవడియు, సంచారమును, గోత్రపతులనఁగా గులపతులును సర్వతక్రేష్ఠములును, అనయంబు = సర్వకాలమును, నడకదప్పని = నడవడిదప్పని, గోత్రపతుల = గులపతులని యర్థము. గోత్రపతులైన పర్వతక్రేష్ఠములు నడవడి దప్పినవనుట. పర్వతము 'అపర్వడును సంచారములేక యుండునని భావము. నీదర మనగా శృంగారభావంబును కుటుంబమును, భోగిలనఁగా రాజులును సర్పములును, (ని. 'భోగీ భుజస్థమే రాజ్ఞి' అని వి.) ఎప్పుడును = విశవసుమంగును, సీమరములేని = తోతగొట్టుతనములేని, అనఘభోగులు = భోగిపరులైన రాజులనియ్యఁగలుగు. సర్పములు ఎప్పుడును సీమరముగా నుండుననియునుట. పాములు నిరంతరమును కుటుంబము గలవిటనియ్యఁగలుగు.

కౌరవీరనక = కౌరావీరు అనునట్లుగా, వీరసమ్రాటకులు = వీరసేవీయులగు ముఖ్యపక్షిలవారును, పుష్పపద్మంశ్యులగుట = పుష్పవంతులనఁగా జంత్రసూర్యులు, (ని. 'విశ్వగూర్త్యపుష్పవంతౌ దివాకరనికాకరా' అని అ.) వారిపంశమందు బుట్టినవారు పుష్పపద్మంశ్యులు, పుష్పపద్మంశ్యులగుటవల్ల, కువలయశకలపలకు, ఆధార = ఆధారమైనదియు, కమలానుగుణ = పద్మముల కనుకూలమైనదియునగు, విహార = సంచారములుగలవారనియు, బుష్పవంతులపంశమందుబుట్టినవారుగనుక బుష్ప పరిపాలనము సేయుచున్నవారనియు నర్థద్వయము. కువలయమనగా భూపలయము, కమల అనగా లక్ష్మీయుఁ గావున భూపలయాధారరాజ్యలక్ష్మ్యనుగుణవిహారములు గలవారని భావము. సారసాజన్య ధరులు = యోగ్యమయిన సుజనత్వమును వహించినవారనయిన, రాజన్యపరులు = రాజగోస్థ్యులు, పీట = ఆధిపానపురమందు, పరులదురు = ప్రకాశింతురు.

ఇవట రాజకుమారిపదములు క్లేషించుటచే బ్రకృతమాత్రమందు విశ్రమించిన శక్తిగలదైనను బగలైనఁ దెల్పిగోల్పడసీత్యాది వ్యతిరేకవిశేషముల సామర్థ్యముచే బోంచుచున్నచంద్ర మేఘముల యందు వైరకాలవైరూప్యాదిదోషములు దోచుటచేత రాజులయందు జంఘ్రాని ప్రతిఘోషకవ్యతిరేకము దోచుచున్నది. అలం. వ్యతిరేకాలంకారధ్వని. సమాలుంఠరము.

తా. ఆపురమందలి రాజకుమారులు సూర్యచంద్రవంశజులు, భూభరణసమర్థులు, లక్ష్మీవిహిత ప్రవర్తనులును. ఇంద్రియకాక యంతవిరోధమందేని ప్రతిభ గోల్పినవరు. బాణములుముగిసినను తెల్లఁబోరు. ఎన్నడును యాచించరు. సంగరమున ముందు వెనుకలు చూడరు. వన్నులు విశేషముగా విధించరు. సంగరమున గత్తి యేమిట. నీలిని దప్పరు. వారినడవడిలో తోతగొట్టుతన మునునది లేదు.

చ. చెలిపులిగూడు మానుపనిశ్రీదుని గాదని మిత్రు నక్షయో

జ్వలవసుఁ జేయ మిత్రవసుఁసంపద కై నఘనావరోధము

న్యైలివడఁ జేయ నేర్తురు మఃణీవిపణితపనీయరాశివే

శలరుచి గోటికోటివిలంబధ్వజకోటి బురీకిరాటకుల.

99

చెలి = స్నేహితుఁడైన హరునియొక్క, పులిగూడు = భీక్షున్నమును, మానుపని = విడిపించలేని, శ్రీదుని = కుచేరుని, కాదని = నిందించి, ఇక్కడ శ్రీదశబ్దము సాధిప్రాయము. పురీ = అధిష్ఠానపురమందలి, కిరాటకుల్ = కోమట్లు, మఃణీవిపణీ = రత్నమయములైన యంగడిమీథులయందలి, తపనీయరాశి = సువర్ణ రాసులయొక్క, పేళరుచి = నిద్దంపుకాలించేతను, గోటికోటి = ప్రతికోటిధనమందును, ఈశబ్దము లాక్షణికము. నిలనల్ = ప్రకాశించుచున్న, ధ్వజకోటి = పడగలకమామముచేతను, మిత్రు = స్నేహితుఁ

దైనసూర్యుని, అక్షయ = అక్షయములేనిదియు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానమైనదియుగను, వసు = ధనము గలవానిగా, చేయన్ = చేయుటకును, మిత్ర వసుసంపదకైన ఘనావరోధము స్వేలివడఁజేయన్ = అతని ధనసంపదకువచ్చిన ప్రబలవిరోధమును బోగొట్టుటకును, నేర్పరు = సమర్థులౌదురని యర్థము. (ని. 'మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్మః' అని వి.) సుహృద్వాచకమైనమిత్రశబ్దము నిత్యనపుంసకమైనను బులింగ ప్రయోగంబును గలదు. (ని. 'క్వచిదర్థవిశేషేతుక్తి బేపుభయలిక్ష్ణతా') అని యశర్వణవచనము. (ని. 'దేవభేదే నరే రక్షా వసూరత్నే ధనే వసు' అని అ.)

అనగానిష్టావాప్త్యనిష్ట పరిహారహాప ఫలద్వయ సంపాదకులౌదురుట. సువర్ణరాసులయొక్క నిష్టవైవిధ్యకాంతిచేతను, సత్కర్మోజ్జ్వల వసుజేయననగా సత్కర్మసంపత్తి వంతుని చేయను, గర్భిణి దటస్థమైన ఘనావరోధముననగా మేఘావరోధమును, అట్టిటిటివిలసద్ధ్వజతోటిచేతను, అనగా ధ్వజపట జనితవాయుపులచేత బోగొట్టనేర్పరనిభావము. అనగా నాపట్టణమందుండెడుకోమట్లు సూర్యమండల మేఘమండలములవర్తంతము వ్యాపించియుండెను సువర్ణరాసులును ధనరాసులును గలిగి కుబేరుని దిర స్కరించుచున్నారని తాత్పర్యము. ఇచట గోమట్లకు గుబేరునికంటె నాధిక్యమును వర్ణించుటవలన వ్యతిరేకాలంకారము.

తానుశ్రీదుండయ్యుండ జెలికాని భిక్షావృత్తి బోగొట్టలేమి లోపము. కాననే వాని దిరస్కరించి మిత్రునకు వసుసంపద గూర్చిరి. అంతఃబోక ఘనావరోధముల దొలగించిరి. కానపురికిరాటులు మిత్రజనోపకారులు. ఇంతియేగాక వారికోటు లవరిమితిగలధనరాసులుగూడఁ గోటులై యున్నవిగాన నైశ్వర్యమునను మిన్నలె.

తా. కుబేరుడు తనచెలికాడగు శివుడు భిక్షాన్న మారగించుట నివారించునందులకు బుర వైశ్యులు నిరసించి తాము మిత్రునకు (సూర్యునకు జెలికానికి) వసుసంపద (కిరణముద్భవము)కను సువర్ణరాసులకాంతులచే సమకూర్చి వారికింగల్లు మేఘములవలని (గొప్పవియగు) నిర్బంధములు కోట లపై నెత్తిన టెక్కిముల సాహాయ్యమున నివారించగలిగిరి.

మ. బలిచూడామణు లందు విష్ణుపదజుల్ • వాటించు ధాన్యంపుఁది
ప్పలు చంద్రామృతసాంద్ర నేకమునఁ బై • పై మోసు లేత్తంగఁ ద
త్కలమాంకూరపుఁబంపు మేయునెలజింకన్ సారె వారించు వా
రలతోఁబుట్టువు గంగ పద్మముఖనిర్భదృంగనాదార్భటిన్.

100

బలిచూడామణులు = బలవంతులలో శ్రేష్ఠులైన యని యర్థము. శూద్రులు విష్ణుపదజులగునకు బలిచక్రవర్తి శిరోభాగము విష్ణుపాదాక్రాంతమైనందున దానికి జూదారత్నములని ప్రకారాంతరము. విష్ణుపదజుల్ = శూద్రులు, అందఁగుడుపదము తత్కార్యమైన దేశ్యపదము. (న. 'సాశ్రయాశ్రయాశి స్యాత్తత్కార్యతనప్రమి' అని యశర్వణోక్తి.) అందున్ = పట్టణమందు, పాటించు = రచించునట్టి, ధాన్యంపుఁదిప్పలు = ధాన్యరాసులు, చంద్రామృతసాంద్ర నేకమునన్ = చంద్రసంబంధమైన యమృతము యొక్క దట్టమైన తడుపుటవలన, పైపై మోసు లేత్తంగన్ = పైపైని మొలక లేత్తగా, తత్కలమాంకూరపు = ఆరవి మొక్కపైరుయొక్క, పంపు = ప్రదేశమును, మేయు = తినునట్టి, నెలజింకన్ = చంద్రునిలో నున్న జింకను, వారలతోఁబుట్టువు = ఆ శూద్రులకు దోడఁబుట్టినదైన, అనగా శూద్రులును గంగ యను విష్ణుపాదమందు బుట్టినాదుగనుక వారలతోఁబుట్టువని చెప్పినాడు, గంగ = ఆకాశగంగ,

పద్మముఖఃపద్మమనెడు ముఖములవలన, నిర్మలత్ = బయలుపడలుదున్న, శృంగనాస = తుమ్మెదల యొక్క యుంకారమనెడు, ఆర్భటిక్ = అతుచేత, సారక్ = మాటిమాటిని, వాచించుక = మేయగుండఁ దోలును, అనగా నాపట్టణమందుండు శూద్రులు పండించు ధాన్యరాసులు చంద్రమండలము నంటి యుండు ననుట. విష్ణుపదజ్ఞులండించు, అని పాఠాంతరము. అలం—కావ్యలింగము.

చంద్రుండు ప్రకాశించుటయు దామరపూవులు వికసించుటయు నేకకాలమునందు జరుగ వనియుఁ గవి చెంటి నేకకాలమునఁ జెప్పట యొకదోషమనియుఁ గొందఱుందురు. కాని యట్టిదోషముగ కిట నవకాశములేదని. (మునుగించిన) తామరపూవులనుండి తుమ్మెదల ధ్వని బయలుపడెనంట చెప్పఁగడు టచే నిది యుక్తియగు క్తము.

తా. ఆపురమునందలి శూద్రులు ధాన్యరాసులు చంద్రమండలము నంటునటులఁ బోయఁ జంద్రామృత నేకమునఁ బ్రభాగమున మొలకతలైతెను. చంద్రునియందలి లేడి గూఁమొలకల మేయఁ జోవ శూద్రులతోఁబుట్టువగు గంగ పద్మముఖమునుండి వెలువడు తుమ్మెదల గాదముచే నాలేడిని వారింప సాగెను.

చ. పరబలభంగచంగము లభంగురతుంగమతంగజంబు ల

ప్పురిఁ బరిక్షిక్తకర్ణపుటఃపూరితభూరితరానిలాహతి

న్ద్విరియంగఁ దోల మేఘములు నింగిఁ దొఱంగి తదంఘ్రిమూలముల్

శరణము నందఁ బోలు ననిశంబు పదంబుమదంబు పేరిటన్.

101

పరబల = శత్రువైనవయొక్క, భంగ=భంగక్రియయందన, చంగములు = సమగ్రములైనట్టియు, అభంగుర=జయవిపర్యయములేనట్టియు, తుంగ=అత్యున్నతములైనట్టి, పదంబుజంబులు = వీరుగులు, అప్పురిక్=అపట్టణమందు, పరిక్షిక్త=మిక్కిలివ్యాప్తమైనదియు, కర్ణపుటపూరిత=దోష్పలనంటి కర్ణద్వయముచేత నిండిపఁబడినదియు, భూరితర=అత్యధికమైనదియునగు, అనిల=వాయువుయొక్క, అహతిక్ = తాఁడుచేత, విరియంగక్ = విచ్చిపోవునట్టులుగా, తోలక్ = పారగొట్టుగా, మేఘములు = మొయిళ్లు, నింగిఁదొఱంగి = ఆకాశమునువిడిచి, తదంఘ్రిమూలముల్ = ఆయెనుగుల యొక్క పాదములనుగూర్చి, శరణమునందఁబోలుక్ = శరణఁజొచ్చియుండఁబోలును. ఏలాగనిన, అనిశంబు=నిరంతరమును, పదంబుమదంబుపేరిటక్ = పాదములవలనఁబుట్టెడు మదవ్యాజముచేత, శరణము నందఁబోలునని సంబంధము. వీరుగులకుఁ గపొలద్వయాదులైన యష్టస్థానములయందు దష్ట మదములు పుట్టుచున్నవనియు నందుఁ బాదములయందు మేఘునును మదముపుట్టుచున్నదనియొక చెలి యునది. ఇందుకు-

క్లో. 'దానం కపొలయో స్సీధురక్షో శ్చ్యుత్యోస్తసాగరః
కరాగ్రే శీకర స్సీకర్ణం ననాగ్రే మేహనే మదః
హృదయే ఘర్మసలిలం మేఘస్తు చరణస్తజే
సంజ్ఞయాప్తమదా హ్యేతే జాయంతే భద్రదన్తినామ్.'

అని యమరశేషమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. అనగా నాపట్టణమందలి యెనుగులు మేఘ మండల పర్యంతమైన. తాడవు గలిగి యున్న వని యాశయము. అలం. అతిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష. అవన్నావము.

తా. విరోధులబలములను రూపు మాపు నాపురమాతంగములు చెవిగాడ్పులతో నింగినున్న మేఘములను విరియఁచోల నవి (యేనుఁగుల పాదములను బుట్టుమదజలము పేరు మేఘము గావున) మద వ్యాజమున నేనుఁగులను శరణు గోరుచుండవచ్చును.

మహాస్థగర. పరభూభృత్ప్రాప్తిసత్త్వం బదురవిహరులం ప్రాణి బాటింప వెందుక సరిగాఁ దద్ధిక్కుతు లై సంచక రవి హరి యై • చాయకుక్ రా నడంచుం జరణోద్యద్ధాళిఁ దద్వాసతఁ దగుహరియుక్ • సప్తిగాఁ బాదధారా స్ఫురణం బేవంత యంచుం • బురిహరులు నగుం • బూర్ణధారాసమృద్ధిన్. 102

ఈపద్యమున నధిష్ఠానపురమందలి యశ్వములవర్ణించినాఁడు. ఏలాగనిన, పురి=ఆపట్టణ సంబంధ మైన, హరులు = గుఱ్ఱములు, పరభూభృత్ప్రాప్తి = శత్రురాజప్రాప్తివలన (భయపడి), (ని. 'భూభృద్భూమిధరే నృపే' అని అ.) ఆధింబడు=సముద్రములోఁ బడునట్టి, రవిహరులక్ = సూర్యాశ్వములను, ప్రాణి = ప్రాణిమచేత, సరిగాఁ = తమకు సమాన మానట్లులుగా, ఎందుక్ = ఏనమయ మందును, పాటింపవు=విచారింపవు అని యర్థము. సూర్యాశ్వము లస్తాపలప్రాప్తిచేత సముద్రములో మునుఁగుచున్నవనిభావము. తద్ధిక్కుతులై సంచక = తనగుఱ్ఱముయొక్క యవమానములను సహించక, రవి=సూర్యుఁడు, హరియై=తానుగుఱ్ఱమై, చాయకుక్రా = పోలికకురాఁజూడఁగా, చరణోద్యద్ధాళిక్ = గొరిసెలవల్ల నెగురుచున్న వరాగముచేత, అడంచుక్ = అడఁచును అనియర్థము. సూర్యుఁడు హరియనెడు నామముగలవాఁడనియును లేక సంజ్ఞాదేవి నూతిడించుకొఱును నశ్వమయినాఁ డనియును మధ్యాహ్నసమయమందు నీడక్రిందికి జలపానార్థమును వచ్చు గుఱ్ఱములయొక్క ఖుర్రభూళిచేత నాచ్ఛదితుఁ డగుచున్నాఁడనియును భావము. తద్వాసతఁదగు = ఆసూర్యునియందలి నివాసత్వముచేత నొప్పుచున్న, హరియుక్ = విష్ణుదేవుఁడును, (శ్లో. 'భేయస్సరా సవితృకుండలమధ్యవర్తి నారా యణః' అని యున్నది.) సప్తిగాఁ = సూర్యతిరస్కారమును సహించక తాను గుఱ్ఱముగాఁగా, పాద ధారాస్ఫురణంబేవంతయంచుక్ = ధారయనఁగా నాస్కందితము, (ధారితము, రేచితము, వర్ణితము, ప్లుతము అనెడు గతిభేదములకుఁ బేరు.) పూర్ణత్వములేక పాతికపాలయిన ధారాస్ఫురణ మేమి యాశ్చర్యమని వలకుచు, పూర్ణధారాసమృద్ధిక్ = సంపూర్ణ మయినధారాసమృద్ధిచేత, నగుక్ = పరిసో సముసేయనని యర్థము. విష్ణుదేవుఁడు హయగ్రీవమూర్తియైనాఁడనియును బాదమందు గంగాజల ధారాస్ఫురణము గలవాఁ డనియును భావము. (ని. 'పాదార్శస్త్రిక్షితుర్యాంశాః' అని అ.) (శ్లో. 'అస్కన్ధితం ధారితకం రేచితం వర్ణితం ప్లుతమ్, గతయోమూః వజ్రధారాః' అని అ.) అనఁగా నధిష్ఠానపురమందలి గుఱ్ఱములు సూర్యాశ్వములు మొదలైనవానిఁ దిరస్కరించిన వేగముగల వని ఫలితార్థము.

ఇందు సూర్యాశ్వములకు సముద్రవతనమునుగూర్చి వ్లేషచే ననుగ్రహింపఁబడిన పరరాజ ప్రాప్తిని హేతువుగాఁ జెప్పటవలన హేతుత్వేక్ష. మఱియు సూర్యవిష్ణువుల కశ్యత్వమునొందుటకు నిజాశ్వపరిభవాసహత్వమును సూర్యమండలవాసమును హేతువులుగాఁ జెప్పటవలన రెండుహేతు త్వేక్షితులు. ఈమూఁడిటికి సంకరము. ఇది మహాస్థగరావృత్తము. 'లసదుద్యత్క్రిత్తివల్లీలలితగుణ గణాలంకృతాంగా సతాన, స్థనరాగంబు ల్మహాస్థగరకు వసుమునిస్థాన విశ్రాంతి యొప్పున్' అని లక్షణము.

తా. ఆపురమునందలి యశ్వములు సూర్యుని యశ్వములను దిరస్కరించును. అవమానము నహింపక మింటిమొగమున నవి వైకిరాంగా గిట్టలదుమ్ముచేగవ్వును. సూర్యమండలస్థాండగు విష్ణువు గుట్టమై యెదిరింపరాకగా బాదధారాస్థితికిఁ బరిహసించి చందధారాప్రళప్తిచేఁ బరాధవించును.

మ. అలఘుస్యందనకోటి వీటిమణిరథావృణాటికాహాటకా

కలితక్షోణుల నేఁగుచోఁ జటులచక్రక్షుణ్ణతక్షోదముల్

గలయం బర్వి సుపర్వలోకనదిలోఁ గాంగేయపంకంబు జూ

బ్బిలఁ జేయం దటు చై జనించి యదటం బె పొందుఁ బొందామరల్. 103

అలఘుస్యందనకోటి = అధికమయినరథసమూహము, వీటి=పట్టణముయొక్క, మణి=రత్నస్థాని తములయిన, రథావృణాటికా = రథయనగా రథములకు హితమైనవ్రోవ, (ని. 'రథావృణాటివిభిన్నా' అని అ.) వానియొక్క శ్రేణియందలి, హాటకాలిత త్క్షోణుల = సువర్ణమయములైన కట్టడపునేలల యందు, విఁగుచోఁ = పోవుచుండెడు సమయమందు, చటుల=చంచలములైన, చక్ర = బండికండ్లచేత, త్క్షుణ్ణ = నలిగిన, తక్షోదముల్ = ఆబంగారపు చూర్ణములు, కలయంబర్వి = అంతటఁ గలయఁబ్రాకి, సుపర్వ లోకనదిలోఁ = దేవతానదియైన యాకాశగంగలో, గాంగేయపంకంబు జూబ్బిలఁజేయఁ = బంగారపు బురదను తొంపియొనట్టులు చేయఁగా, (ని. 'తపనీయం కాతకుంభం గాంగీయా భర్తకద్బరమ్' అని అ.) తఱుచై జనించి = దట్టమైజన్మించి, అచటఁ = ఆయాకాశగంగయందు, పొందామరలు = బంగారపు కమలములు, పెంపొందుఁ = వృద్ధిబొందుచుండును. ఇచట రథావృణాటికాములకు నాకాశగంగయందు వ్యాపించుటకు సంబంధము లేకున్నను సంబంధముఁ జెప్పటచేత నతిశయోక్తి లంకారము.

పొందామర, పొన్ను + తామర పొందామర. సూ. సమాసంబులందుఁ బ్రాతాదుల తొలియ చ్చులమొందివర్ణంబులకు లోపంబు లుత్తశేషంబులకుఁ బరుషంబులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు ననుసూత్రములచేఁ జైరూపిన్ది.

స్యందనములు అలఘు అనుటచే భారముగనున్నవనియుఁ గోటియనుటచే నసంఖ్యాకములనియుఁ జక్రక్షుణ్ణము చటులము లగుటవలననే త్క్షోదము జనించినదనియు నది కలయఁబ్రాకిపలననే యాకాశ గంగలోన నైతముఁ బడెనని యాశయము.

తా. అంటి రాచబాటలు బంగారుకట్టడములుగలవి గావున రథము లాప్రదేశమునఁ బోవు తఱి బంగారుధూళి లేచి యాకాశగంగలోఁ బడఁగా నందు బంగారు తామరలు జనించెను.

క. అన్నగరనాట్యశాలల, జె న్నగుమురజములరవళిచే నటియించుక

గన్నియలకన్న మున్నగఁ, బన్నగభక్తతులు దృష్టిపాత్రము లగుచున్. 104

అన్నగర=ఆయధిపానపురసంబంధములైన, నాట్యశాలల్ = నాటకశాలలయందు, చెన్నగు = ఒప్పిదమగుచున్న, మురజములరవళిచే = మృదంగములయొక్క నాదములచేత, (ని. 'మృదక్లా ము రజాక' అని అ.) కన్నియలకన్నమున్నగల్ = నాట్యముచేయవలయు పడుచులకంబెముందుగా, పన్న గభక్త = సేవకలయొక్క, తతులు = సమూహములు, ని. 'మయూర్బద్ధిణోబద్ధిణీలకణ్ణోభుజగ్భుక్' అని అ. దృష్టిపాత్రములగుచున్ = దర్శనయోగ్యములగుచు, (స. 'దృష్టియుక్తందృష్టినదృశచిహ్న

యుక్తం + పాత్రంపత్ర సమాహోయేషాంలే') అనెడు సమాసముచేత దృష్టిసదృశములైన చిహ్నములతోఁగూడిన యీశలగులవగుచు అని యర్థద్వయము, నడియించుకొనాట్యము సేయును. సెమలి యీశలమీఁదఁ గన్నులవలెఁ బొడలు గలిగియుండుట ప్రకటము. మృదంగధ్వనియందు మేఘధ్వని భ్రాంతి జనించెనని భావము. ఇందు భ్రాంతిమదలంకారము వ్యంగ్యము. శ్లో. 'కవినస్తుతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్తన, ఆరోఘ్యమాణానుభవోయత్ర సభ్రాంతిమాకృతక' అని లక్షణము. అదియును నటనరూపవాచ్యసిద్ధింగమైనది గావున గుణీభూతవ్యంగ్యము.

తా. అనగరమునందలి నాట్యకాలలలోని మద్దెలలమ్రోత లులుము లనుకొని నృత్యము సేర్పుచెలువలకంటె మున్నగు సెమిళ్ల నడింపసాగును.

ఉ. చందనగంధు లిందుమణిసౌధతలంబుల గొండ్లి సల్పఁగా
నందలిదివ్యచిత్రములయం దొక రై యనిమేషభామినుల్
కందలితాద్భుతస్ఫురణః + గన్గొని తన్నటనాంతగీతని
ష్యందసజీవచిత్రములఁసందడి నేగుదు రప్పరంబునన్.

105

అప్పరంబునన్ = ఆయధిష్ఠానపురమందు, చందనగంధులు = స్త్రీలు, ఇందుమణిసౌధతలంబులన్ = చంద్రకాంతముఁ నిర్మితములైన మేడలయందు, గొండ్లిసల్పఁగాన్ = నాట్యము సేయఁగా, అందలి దివ్యచిత్రములయం దొకరై = ఆమేడలయందలి దివ్యములైన చిత్రప్రతిమలయందుఁ దాము నొక చిత్రప్రతిమలవలె నున్నవారై, అందలి యన్నచోట నల్యాగమము వచ్చినందునకు, (నూ. 'జేరలిచ' అని న.) (శ్లో. 'అల్యాగమస్సాన్య దండ్విందోఽవ్యో' అని యభర్షణవచనము.) అనిమేషభామినుల్ = తెప్పపాటులేని దేవతాస్త్రీలు, ఇక్కడి దేవతాస్త్రీలు తెప్పపాటు లేనివారు గనుక తెప్పపాటు లేని చిత్రరువు బొమ్మలలోఁ గలిసి యేర్పడకయుండిరిని యాశయము. కందళిత = అంకురించుచున్న, అద్భుతస్ఫురణః = ఆశ్చర్యస్ఫూర్తిచేత, కన్గొని = ఆయాటచూచి, తన్నటనాంత = ఆనాట్యపుతీరుగడయందలి, గీతః = గానామృతముయొక్క, నివ్యంద = ప్రసరముచేత, సజీవ = ప్రాణయుక్తములైన, చిత్రముల = చిత్రరువుబొమ్మలయొక్క, సందడి = తొట్టుపాటునందు, విగుదురు = పోవుచుందురు. అనఁగా నావట్టణమందలి మేడలు స్వర్గము నంటియున్నవనియు నక్కడనున్న స్త్రీలయొక్కనాట్య మపుర స్త్రీలకును వింతయై కనుపడుచున్నదనియు నా నాట్యమందు జరిగెడు గానరసమందు నచేతనములను సచేతనములంగాఁ జేయుసామర్థ్యము గలిగి యున్నదనియుఁ దాత్పర్యము. అలంకారము సామాన్యము.

కేట్యుచెలువలు చిత్రములలోఁ గలసిపోవుటకు 'అనిమేషభామిను లగుట తోడ్పడినది. అంగచలనముచే దోర్బోధకము కాకుంటకు అద్భుతస్ఫురణవలని మ్రాన్నాటు తోడైనది. ఆశ్చర్యమువలన మ్రాన్నాటు కలుగుననుటకు-

శ్లో. స్తంభోహర్షభయామర్ష విహదాద్భుతసంభవః

అనుభావా భవం త్యేతే స్తంభస్య మునిసమ్మతాః.

అద్భుతాద్యథా. తద్గీతశ్రవణైకాగ్రాసంపదశ్రుముఖిబధౌ

హిచునివ్యందినీప్రాతః నివాతేనవనస్థలి.

అత్ర మళలవగీతమాధుర్యాతిశయేన శ్రవణైకాగ్రతారూపవిన్దయేన స్తంభః.

తా. చెలువలు పేడలపై నాట్యము చేయుచుండ వేల్పుచెలులు చూడవచ్చి యటగల చిత్రములలోఁగలసి యొరుల గుఱులెంపరానటుల వర్తించి గానామృతప్రసరణమునఁ జిత్రములు సజీవములై చలించుచుండ నానందఱిఁ బడుదొరిని బోవుదురు.

చ. ఒనరుఁ బురాధిరాజమునఁనుజ్జ్వలవజ్రకలాపగోపురా

గ్రనిహిత హేమకుంభములు • గాంగహిరణ్మయకంజమంజుమం

దనరంగ నిక్కి దిక్కురులతండము తుండము సాఁచు నంచునుం

చినవెఱబొమ్మలో యనంగఁ • జిత్రతసాంద్రమృగేంద్రరూపముల్.

106

పురాధిరాజమునకో = అధిష్ఠానపట్టణశ్రేష్ఠమునందు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానములైన, వజ్ర = పవిత్రములయొక్క, కలాప = నముదాయముతోఁగూడిన, గోపుర = పురద్వారములయొక్క, అగ్ర = అగ్రభాగములయందు, నిహిత = ఉంచబడిన, హేమకుంభములు = బంగారపు కలశములు, ని. 'పురద్వారంతు గోపురమ్' అని అ. గాంగ = ఆకాశగంగా సంబంధమైన, హిరణ్మయకంజ = సువర్ణకమలములయొక్క, మంజుమ్ = సౌందర్యముచేత, అనఁగా సువర్ణకమలములవలె, తనరంగకో = ఒప్పుచుండఁగా, నిక్కి = వైకి నుబికి, దిక్కురులతండము = దిగ్గజములసమూహము, తుండముసాఁచునంచుకో = తుండమును జూపి పట్టబోవునని, ఏనుఁగులు తుండములతోఁ గమలములంబట్టి త్రొంచివైచు వాడుక గలదుగనుక సువర్ణకమలభాగినిచేతఁ బట్టి వెకలింపఁ బోవునని 'తాత్పర్యము. ఉంచినవెఱబొమ్మలో' యనంగకో = నిలిపిన దెదురు జుత్రపురూపములో యన్నట్టులుగా, చిత్రతసాంద్రమృగేంద్రరూపముల్ = చిత్రించిన దట్టమైన సింహరూపములు, ఒనరుకో = ఒప్పుచుండును. అనఁగా గోపురాగ్ర సువర్ణ కలశములు గోపురస్థాపితములైన వజ్రములయొక్క తెల్లని కాంతులవైని స్వచ్ఛమైన యాకాశగంగాజలముపై ప్రకాశించెడు సువర్ణకమలములవలె నుండెననియు నాకలశములు దిగ్గజములను మించియుండెననియు భావము. ఇచట గోపురాగ్ర సువర్ణకలశముల నాకాశగంగాకమలములనుగా నుల్పిక్షించుటచే స్వరూపాల్పేక్ష. అచట సింహప్రతిమాస్థాపనమునకు దిగ్గజకర ప్రసారణనివృత్తిఫలముగా నుల్పిక్షించుటవలన ఫలాల్పేక్ష.

తా. గోపురములపైఁగల కనకకలశములు బంగారు తామరపూవులని దిగ్గజములు తుండములు సాచకుండుటకై నెలకొల్పిన వెఱబొమ్మలవలె బురమునందుఁ జిత్రములై సింహప్రతిమలు కనఁబడుచుండును.

సీ. ఘనులఁగొండలపాలుఁగాఁజేసినకొఱంత ద్విజరాజు నెప్పుడొఁ గుండించుకొదవ
కువలయంబు దినంబుఁగూల్చుచాడిక బంధుజీవ మామోదిగాఁ • జేయనిసడి
కల్యాణగోత్రంబుఁగరిమ వంచినదూరు సరసుల నింకించువరుసఁదనము
దానికే ల్వసులక్ష్యఁ • బూనఁ జేయనిరట్టు తమ్ములఁ బంకాప్తిఁదార్చునగడు

తే. నలువ వారించుకొనియెఁ దన్నగరసతుల

నెఱికురులు ముద్దుమోములు • నిడుదకన్ను

లలతిమోవులు బిగిగుబ్బ • లరిదినాభు

లలదుదొడలును మృదుపదఁబులు నొనర్చి.

107

ఘనులగొండలపాలుగాఁ జేసినకొఱత = ఘనులనఁగా మహాత్ములను మేఘములును, మహాత్ములైన వారిని గట్టపాలుగాఁజేసిన తక్కువ యని యర్థము. మేఘములను బర్హతములయందు న్యాపింపఁ జేసినాఁడని భావము. ద్విజరాజు బ్రహ్మచర్యమును విడిచిపెట్టి ద్విజరాజునఁగా బ్రాహ్మణ్యోత్తముఁడును, చంద్రుఁడును; బ్రాహ్మణ్యోత్తముని నెల్లకాలము విచారపడఁజేసిన వెలితియని యర్థము. చంద్రుని ప్రతివత్సరమును గృహింపఁ జేసినాఁడని భావము. కువలయంబుదినంబుఁ గూల్చినాడె = కువలయమనఁగా భూవలయమును, గలవయమును, భూవలయమును బ్రతిదినమును గూలిపోవునట్లు చేసిన యపవాదమని యర్థము. కలువలను దివాభాగమందు ముకుళింపఁజేసినాఁడని భావము. బంధుజీవమా మోదిగాఁజేయని నడి=బంధుజీవమనఁగా బంధుజనజీవంబును, మంకెనపువ్వును, బంధుజనుల జీవమును సంతోషముగల దానిగాఁ జేయకపోయిననింద యని యర్థము. మంకెనపువ్వును పరిమళహీనమైనదానిగాఁ జేసినాఁడని భావము.

(ని. 'బంధుజీవమా మోది' అని అ.) కళ్యాణగోత్రంబుగరిమవంచినదూరు = కళ్యాణగోత్ర మనఁగా మంగళకరమైన వంశమును, కాంచనాచలమును, ని. 'కళ్యాణ మక్షయే స్వర్గే మక్షయే న పుంసకష్ట' అని మే. మంగళకరమైన వంశముయొక్క గౌరవమును బోగొట్టినదూషణయని యర్థము, కనకాచలముయొక్క యాన్నతృప్తియును పంచి హరునకు విల్లుగాఁజేసినాఁడని భావము. సరసులనింకించు పరుసఁడనము=సరసులనఁగా రసజ్ఞులును, సరోవరములును, రసజ్ఞులైనవారిని దగ్గరపఱచిన పరుషత్వమని యర్థము, సరోవరముల నెండకాలమం దింకిపోవునట్లులు చేసినాఁడని భావము దానికేల్వలట్టిఁ బూనఁజేయనిరట్లు=దానియనఁగా దాతయు, నేనుఁగును, కేలనఁగా హస్తంబును, గజతుండంబును, పసులట్టియనఁగా ధనసంపదయును, గాంతిసంపదయును, దాతయొక్క హస్తము ధనసంపదను వహింపఁ జేయక పోయినరద్దియని యర్థము, ఏనుఁగుతుండము కాంతిసంపదను వహింపఁజేసినాఁడు గాఁడని భావము. తమ్ముల బంకాక్షి దార్చునగడు = తమ్ములనఁగా సోదరులును, దామరలును, పంకమనఁగా బావమును, బురదయును, సోదరులను బావప్రాప్తియందుఁ బొందించిన రవ్వయని యర్థము, తామరలను బురదపాలుచేసినాఁడని భావము.

నలువ = బ్రహ్మజీవుఁడు, తన్నగరసతుల = ఆయధిపానపురస్త్రీలయొక్క, సోతికురులు=చక్కని తలవెండ్రుకలను, ముద్దుమోములు = మనోహరములైన మొగంబులను, నిడుదకన్నులు = సోగలైన కన్నులను, ఆలలిమోవులు=సన్నపుపెదవులను, బిగిగుబ్బలు=దృఢములైన నకుచంబులను, అరిది నాథులు = వింతయైన నాథులను, ఆలరుదొడలును=ఓప్పిదమయినతొడలను, మృదుపదంబులును = కోమలములైన పాదంబులను, చిరస్మి=స్మృతించి, వారింతుకొనియె = నివారింతుకొనియెను. ఘనుల గొండల పాలుగాఁ జేసినకొఱత యనునది మొదలకొని తమ్ములబంకాక్షి దార్చునగడు అనువర్ణంతంబును సంప్రాప్తమయిన యపవాదంబును బోగొట్టుకొనెనని యర్థము. మేఘంబులను గొండలపాలుగాఁ జేసిన కొఱత యనునది మొదలకొని తామరలను బురదపాలుచేసిన యగడు, ఆనెడు వర్ణంతము దోర్లతమానంబు లగుచున్న మేఘాదు లుపమానంబు లగుచున్నట్లులుగా శిరోజంబులు మొదలైన యప యవంబులను స్మరించి నాఁడని భావము. ఇది శ్రమాలంకారము. క్షిర్రాది పాదవర్ణంతంబు వర్ణించి నాఁడు.

తా. అపట్టణపుస్త్రీలు మేఘంబులవంటి నల్లని తలవెండ్రుకలును, జుండునివంటి మనోహరంబులైన మొగంబులును, గలవజ్జేకులవంటి సోగడైనకన్నులును, మంకెనపువ్వువంటి యెఱ్ఱనిపెదవులును, బంగారుకొండలవంటి బలువైన చన్నులును, సరోవరంబులవంటిలోతుగల నాభులును, నేనుగుతుండంబులవంటి చక్కనితొడలును, తామరపువ్వులవంటి మృదువైనసాదంబులును గలవారని ఫలితార్థము. అలంకారము రూపకము. యథాసంఖ్యము.

మ. పురిపూదోటలతావి మిన్నలమ వేల్పుల్ మెచ్చి తద్భూజభా

స్వర్గసంతానములక దివిం బెనుప నాసంతానముల్ దివ్యని

ర్పరిణీర్చలవారిపూరపరిపాపం బందియుం దన్నహా

తరులక్షీపరిపూర్తి గాన కేంకెం దత్కల్పశాఖప్రథన్.

103

పురి=అయధిష్ఠానపురసంబంధమైన, పూదోటల=పువ్వుతోటలయొక్క, తావి = పరిమళము, మిన్నలమక=ఆకాశము నావరింపగా, వేల్పుల్ మెచ్చి = దేవతలపరిమళమును మెచ్చి, తద్భూజ = ఆపువ్వులచెట్లయొక్క భాస్వర్గసంతానములక = ప్రకాశమానములైన పిలకలను, దివింబెనుపక = స్వర్గమందు నాటి పెంపునేయంగా, అనంతానములు=అపిలకలు, దివ్యనిర్పరిణీర్చల=ఆకాశగంగయొక్క, నిర్మల=స్వచ్ఛమైన, వారిపూర=జలసమృద్ధిచేత, పరిపాపంబందియక = మిక్కిలి పాపముల జెందినదయ్యును, తన్నహా తరులక్షీపరిపూర్తిగానక = ఆమొదటిచెట్లయొక్క శోభాసమృద్ధిని బొందజాలక, తత్కల్పశాఖప్రథక = వానికంటెగొంచెముతక్కువైనవియు ప్రసిద్ధిచేత, ఎకకే = ప్రకాశించెను, అనియర్థము. కల్పప్రత్యయ మిషదసమాప్తియందు జెప్పబడి యున్నది. దేవతరుపంచకమునకును గల్పతరువృషహారము గలదు గనుక సంతానములు తత్కల్పశాఖప్రథననగా ప్రసిద్ధమైన కల్పవృక్షవృషహారముచేత బ్రకాశించె ననిభావము. అనగా నాపట్టణోద్ధానములయందలి వృక్షములు స్వర్గమందుండెడి కల్పవృక్షములకంటె నతిశయించి యున్నవని యాశయము. పూదోటయనుచోట పూవుతోట యని యుండగా ప్రాంతాదిగణములొనిది గనుక తొలియచ్చుమీదివర్ణములకు లోపమును కేషమునకు నుగాగమమును దాని కనుసారాదేశమును రాగాఁ బూదోట అను రూపము. ఇచట దేవవృక్షములకు యోగముచే నన్యార్థకల్పనవలన నిరుక్త్యలంకారము. అతిశయోక్తియు.

దేవ భూరుహములకు సంతానము లనుపేరువచ్చుట భూమిలోని వృక్షముల సంతతి యగుట వలనననియుఁ గల్పవృక్షములని పేరువచ్చుట సుగంధాదులయందు భూలోకవృక్షములకంటె తక్కువయై యుంటవలననే యనియు నాశయము.

తా. పురమునందలి పూదోటలతావులు మిన్నంట వేలుపులుమెచ్చి రూపూదోటల మొలకలు కొన్నిస్వర్గమున వేల్పులు నాటిరి. ఆమొలకల నాకాశగంగాజలముచేఁ జెంపొందించిరి. అవి భూలోకవృక్షములకంటె గొఱతఁబడియుంటవేఁ గల్పవృక్షము లని పేరొంచెను.

సీ. పొన్నపూ వొడి నేలఁపొదివిలేఁ జెలి యది పొడమె బల్లీనివైఁ బొదువ వలదె
చెలువమాటితి వేలకలువచా లదియుఁ గప్పంగ రాదె మిన్నులఁబావికడది
మొగడతమ్ములనేలఁమూసిలేసతి మూయఁ దగదె మూనసభూనిధానము లవి
తరుణి పూరెమ్మయెఁ త్రవదేల యది పేమశిఖిరిదాపుది బయఁల్పేయఁదగునె

తే. యనుచు రసమర్తసరసోక్తులాడునట్టి, జట్టికాండ్ర యథోచితసరసవచన
రచనఁ దేల్చుచు వివిధవిభ్రమమువరల, విరులునిలుతురుపుష్పలావికలు వీట.

పద్యములలో నధిష్ఠానపురమందలి పువ్వులమైడు పడుచులలోఁ బువ్వులుఁజొనవచ్చిన కోడె
కాండ్రు పలికెడు మర్తగర్భిత నర్తవాక్యములకు నారీతిన ప్రత్యుత్తరములిచ్చుచు వారు పువ్వులమై
టను వర్ణించినాడు. పోగన్నను,

పొన్నపూ వాడి నేలపొదివి తేచిలి యదిపొడమె బల్బీవికైఁ బొదువవల దె=ఇక్కడఁ బొన్నపూ
పువమానము నాభి యుపమేయము, బల్బీవి యుపమానము జఘన ముపమేయము. ఉపమానములచేత
నుపమేయముల గ్రహింపవలయును. ఇది రూపకాతిశయోక్త్యలంకారము. శ్లో. 'రూపకాతిశయోక్తి
స్సార్థి స్నిగీర్యాధ్యవసానతః' అని లక్షణము. నాభి నొడిలోఁగఱుపడవండఁ బొదువుకొన్నా వేమే
యని మర్తము, పొన్నపువ్వును జూపక యెడిలో దాచినావేమేయని మర్తగర్భితమైన నర్తము. [ఇది
జట్టికాండ్ర ప్రశ్నము] అది, ఆనాభి = జఘనముమీఁదం బొడమెను బొదువవలదా యని మర్తము,
ఆపొన్నపువ్వు బలువైన ద్వీపాంతరముమీద నుద్భవించెఱుగనుక నపురూపమైనది దాని దాచవలదా
యని మర్తగర్భితమైన నర్తము. [ఇది పుష్పలావికల ప్రత్యుత్తరము] ఉత్తరత్ర యాలాగున మర్త
నర్తములను బ్రశ్నోత్తరములను విచారించవలయును.

చెలువమాటిలివేల కలువచాలు=చిన్నదానా నల్లకలువలచాలు కప్పి పెట్టిలి వేమేయని నర్తము,
నూఁగారు కప్పి పెట్టిలివేమేయని మర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అదియుఁ గప్పంగరాద మిచ్చులబావి
కడది=ఆకలువచాలు మిచ్చులబావికడది యనఁగా నాకాశగంగదాపుది గనుకఁ గప్పి పెట్టెదగదా యని
నర్తము, మిన్ననఁగా నడుము బావియనఁగా నాభి, ఆనూఁగారు నడుమువైయన్న నాభిదాపుదిగనుకఁ
గప్పి పెట్టెదగదా యని మర్తము. [ఇది యుత్తరము] మిచ్చులబావియన పొక్కిలి యనుటకు.

శ్లో. 'వాపీకాపిస్ఫురతి గగనే తత్పథే మాక్షపద్యా.' (కువలయానందము.)

మొగడతమ్ముల నేలమూసిలే సరిఁపించిన్నదానా తామరమొగ్గల నేలమూసి పెట్టితివే యనినర్త
ము, గుబ్బచన్నుల నేలమూసి పెట్టితివే యనిమర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అది=ఆతామరమొగ్గలు, మానస
భూనిధానములు=మానస సరోభూమియందలి నిక్షేపములు, మూయదగ దె=మూసి పెట్టఁగూడదా యని
నర్తము, అవి=ఆగుబ్బచన్నులు, మానస భూనిధానములు=మానసభూమి యనఁగా వక్షస్థలము తన్ని
క్షేపములు, లేక మానసభూమియనఁగా మన్తఘండ మన్తఘనిక్షేపములు గనుక మూసి పెట్టఁగూడదా యని
మర్తము. [ఇది యుత్తరము]

తరుణి పూరెవ్వయె త్తవడేల = లేతవయస్సుగల యొచిన్నదానా! పూడిఁగె యేలయెత్తవే
యనినర్తము, బాహువు నేటి కెత్తవేయని మర్తము. [ఇది ప్రశ్నము] అది=ఆపూరెవ్వ, హేమశిఖి
దాపుది=మేరుపర్వతముకడనుండునది, బయల్సేయఁ దగునె=బయలుపఱుపవచ్చునా యని నర్తము,
బాహువు స్తనసమీపముననున్నది బయలుపుచ్చవచ్చునా యని మర్తము. [ఇది యుత్తరము]

అనుచుక్ =ఈలాగువలకుచు, రసమర్తసరసోక్తులాడునట్టి=మోహరస గర్భితములైన సరసవాక్య
ములు పలకునట్టి, జట్టికాండ్రక్ = పువ్వులుఁజొనవచ్చిన కోడెకాండ్రను, యథోచిత సరస వచన
రచనఁ దేల్చుచుక్=వానికిఁదగిన సరసవాక్యములయొక్కరచనచేత సంతోషింపఁ జేయుచు, వివిధవిభ్ర

మమువరలక్ = నానావిధమైన విలాసము లొప్పుగా, వీటలక్ = ఆయధిష్ఠానపురమందు, పుష్పలావికలు = పువ్వులతోనెడువనితలు, విరులు = విలుతురు = పువ్వులమ్మచుందురు. ఆలం. రూపకాలిశయోక్తి.

మ. అమరుం దత్పురిచెంతఁ గాంతకనకాబ్జాలంబరోలంబ శు

క్తిమతీవాహిని సారసారణులు తత్తేదారకోదారస

స్యము ముక్కారును బండఁ జేయ దివివాఁరల్ వీటిసత్రాన్నభా

గము లాసింపఁగఁ దత్పురాలయనదీఖ్యాతిక విడంబించుచున్.

110

తత్పురిచెంత = ఆయధిష్ఠానపుర సమావసమందు, కాంత = మనోహరమునైన, కనఁబడువర్ణ కమలములే, ఆలంబ = ఆలంబనముగాగల, రోలంబ = తుమ్మెదలు గలిగిన, (ని. 'ఇద్విద్విర శ్చక్షురీకో రోలంబో' బంధరశ్చ సః' అని అ.) ఈవిశేషణము శుక్తిమతీనదిని నాకాశగంగను సాధారణవిశేషణము. శుక్తిమతీవాహిని = శుక్తిమతియను పేరుగలనది, సార = బలమైన, సారణులు = కాలువలు, (ని. 'సారణీ చాల్పనరితి' అని వి.) తత్ = ఆపట్టణసంబంధమైన, కేదార = పరిమళయందలి, 'దార-సస్యము' = పైరును, ముక్కారునుబండఁజేయఁ = మూడుకార్లయందును బండునట్టులు చేయుచుండఁగా, దివివారల్ = స్వర్గ సంబంధులు, అనఁగా దేవతలు, వీటిసత్రాన్నభాగము లాసింపఁగఁ = సత్రమనఁగా యజ్ఞము. (ని. 'సత్ర మాచార్యనే యజ్ఞే సదాదానేవనేపిచ' అని అ) ఆపట్టణమందలి యజ్ఞాన్నభాగములు, అనఁగా హవిర్భాగములు కోరి వచ్చియుండుటచేత, తత్పురాలయనదీఖ్యాతిక విడంబించుచున్ = హవిర్భాగములనిమిత్తమయి వచ్చి దేవత లెవ్వడు నాపట్టణమంప యుండుటచేతఁ బట్టణము సురాలయముగా నుండునుగనుక శుక్తిమతీనది సురాలయనదీఖ్యాతిని విడంబించుచు, అనఁగా స్వర్గ గంగాఖ్యాతిచేత బ్రకాశించుచు, అమరున్ = ఒప్పుచుండును. అనఁగా నాపట్టణప్రాంతమందలి శుక్తిమతి యనెడునది బంగారుకమలములుగలిగి యుండుటచేతను, యజ్ఞాన్నభాగములకొఱకై దేవతలు వచ్చి యెవ్వడునుండుటచేతను నాపట్టణము స్వర్గమువలెనేయుండును గనుక దానిచెంతఁ బ్రవహించుచుండుటచేత నానదియు స్వర్గనదివలె నొప్పుచుండునని యాశయము. ఇవట శుక్తిమతీనదికి సురాలయనదీఖ్యాతి నిద్దండంచుచున్ అనుటచే సాదృశ్యవర్ణనవలన నుపమాంకారము.

ముక్కారుల బండుటకు జలప్రశస్తేయే కారణముగాని భూసారణము కారణము గాదనుటకు-
మ. విలసత్సారణికానుమాయి విబుధద్విషి న్యనర్థామృతం

బల ముక్కారును బండుకాలులు,

(చంద్రికాపరిణయము.)

తా. పొందఘ్నలదేనె క్రోలు లేటలు కిరవగు శుక్తిమతీనదికాలువల సహాయమున నావీటి యందు ముక్కారు వరి పండును. ఆధాన్యసహాయమునఁ బౌరులు యజ్ఞములుచేయుచుండ దేవతలు హవిర్భాగములకై వచ్చుచుండువలన శుక్తిమతి యాకాశగంగవలె దేరొండను.

తా. వీటలక్ మీటగుజ్జోటు లేటివరదలఁ జేమాటుఁ గ్రిడింపఁ ద

త్పటిరాంకసపంకశంఖగతముక్తాశ్రేణి యవ్యాసనః

బాటించుక మృగనాభిపంకయుతభామాకంబుకంతాప్తి నే

నాటలక్ మిన్ములు గల్లువారి కగు జన్మస్థానసౌఖ్యోన్నతుల్.

111

జోటియనగా స్త్రీ, ఇది యోషిచ్ఛబ్ధతద్యవము. వీట్ = ఆయుర్నిహనపురమును, మిట్ = శ్రేష్ఠులయిన, జోటులు = స్త్రీలు, ఏటివరడ = శుక్తిమతీనదీప్రవాహమందు, వేమాటు గ్రీడింప = పలుమాటును జలక్రీడలాడుచుండుటచేత, తల్ = ఆపురస్త్రీలసంబంధమైన, పాటిర = శ్రీచందనమే, అంక = చిహ్నముగాగలవై పరిమళించునవియు, సవంక = బురదతోఁగూడుకొన్నవై నల్లనైనవియునగు, శంఖ = నదీగర్భములైన శంఖములను, గత = పొందిన, అనఁగా నాశంఖములయందు బుట్టిన, ముక్తా శ్రేణి = మాతృకైకసమూహము, అవ్వాసన = ఆ సంస్కారముచేత, మృగనాభిపంకయంత = కస్తూరికా పంకముతోఁ గూడుకొన్న, భామాకంబుకంత = కంబుగ్రీవమనఁగా మూఁడురేఖలుగల కంఠము, ని. 'కంబుగ్రీవాప్రిరేఖాసా' అని అ. స్త్రీలయొక్క రేఖాత్రయయుక్తకంఠములయొక్క, ఆ పిత్ = స్త్రాప్తిని, పాటించు = పొందును.

అనఁగా ముత్తైములు చందనపరిమళముతోఁగూడిన కర్దమమంటిన మూఁడుచుట్టుగలశంఖముల యందు మునుపున్నవి గనుక నాసంస్కారముచేత నాశంఖములకుఁ బ్రతినిధియైన కస్తూరికర్దమయుక్త రేఖాత్రయ సహిత కాంతాకంఠప్రదేశములను బొందుచున్నవనుట. ఏనాట నిన్దుర్గులుగల్గువారికగు జన్మస్థానసౌభ్యోన్నతుల్ = మినుకలనఁగా ధనములు, అవి గలిగినవారికి జన్మస్థానసౌభ్యోన్నతులు గలుగునని యర్థము. మినుకలనఁగాఁ గాంతులును, ముత్తైములు కాంతులుగలవని భావము. శుక్తి మతీనదీగర్భగత శంఖజనిత ముక్తాఫలములు పురకాంతాకంఠదేశములయందు హారములై ప్రకాశించునని ఫలితార్థము. శంఖములయందు ముత్యములు పుట్టుట రత్నకాస్త్రప్రసిద్ధము. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. రత్నపరిక్షయందు,

క. 'వరశంఖజనితమాత్రిక, మరయఁ గపాతాండమువలె నత్యుజ్జ్వలమై,
పరఁగనది మంత్రసాధన, పదులకుఁ దక్కంగ దుర్లభం చితరులకన్.'

ఇచట ముత్యములకు స్త్రీకంఠస్త్రాప్తిని గూర్చి శంభోత్పత్తివాసనకారణమాటచే 'హేతూత్వే' డి. ఏనాటన్ ఇత్యాదికముచేతసామాన్యముచేఁబ్రకృతార్థమును సమర్థించుటవలన సర్థాంతరన్యాసము.

తా. శుక్తిమతీనదియం దాపురకాంతలు పలుమాటు జలక్రీడఁ గావించుటచే నది యందలి శంఖములందలి ముత్తైములవలనైత మాతావి పట్టువడిను. అందుచే మాత్రికములను దండలుగా గ్రుచ్చి యుండుతఁ దాల్తురు.

ఉ. చెన్నగునన్నదీపులినసీమల దాఁగిలిమూతల లాడుచున్

వెన్నెలరేలు కప్పురపుఁవిప్పుటనంటులనీడ నీఁగురా

కన్నెలఱోయునన్నలకుఁ గన్నులు మూయుఁ దదీయవాసనల్

మన్నన గాంచి కప్రపుడుమారము రేచుసమీరడింభముల్.

112

చెన్నగు = చక్కనగుచున్న, అన్నదీపులిన సీమల = ఆశుక్తిమతీనదియొక్క యిసుకతిన్నెల యందు, దాఁగిలిమూతలలాడుచున్ = దాఁగిలిమూతలనఁగాఁ జిన్నపడుచులాడెడునాట (అదియేలా గనిన, నొకతెహార్పుండి ముందుగా నొకదానికి గన్నులు గట్టిగామూసి పట్టి కడమపడుచులందఱు బోయి యొక్కడొక్కడన్ దాఁగియున్నతర్వాత దీని విడిచిపెట్టిన బోయి వెదకి దాఁగినవాండ్రలో నెవరినైనఁ దాఁకిన దాఁకఁబడినవాండు) కన్నులు మూయించుకొనవలయుననిగా నాడునాటక్క

జేదుగనుక) అట్టియాటయాడును, వెన్నెలరేలు = వెన్నెలగలరాత్రులు, కప్పురపువిప్పుటనంటుల = గొప్పలైన కర్పూరపురపటిచెట్లయొక్క, నీడ = నీడయాడు, ఈగు = దాగియుండెడు, రాకన్నె లక్ = రాచకన్నెయలను, అోయు = వెదకునట్టి, అన్నలకు = స్త్రీలకు, కప్రపుమమారము రేచునమీర డింభముల్ = కర్పూరపుపూళి నెగరగొట్టుచున్న పిల్లవాయువుల నెనుపిల్లలు, ఇక్కడ సమీరడింభము లనెడు డింభములని రూపకాలంకారము. తదీయ = ఆదాగియున్న స్త్రీలయొక్క, వాసనల్ = జేహ వాసనలు, మన్ననగాంచి = మన్ననచేత గ్రహించి, కన్నులుమూయుకొ = కన్నులుమూయుచు, అనగా నాదాగియున్న స్త్రీలవాసనలుగాంచినవై గుండుగిన స్త్రీలకు కనుమముగా పరుకపచ్చిన స్త్రీలకు దమచేత రేచుబడిన కర్పూరపు మమారముచేత గన్నులు కనువడకుండ జేయునని భావము. అటు సామాన్యాలంకారము. హేతూల్పేక్ష.

తా. వెన్నెలరేలయందు జెలవలు శుక్తిమతీపులిసముల దాగినిజాతలాడుచుండునెడ గొందఱు కర్పూరపుటరపటిచెట్లనీడలలో దాగ వారిని వెదకవచ్చు చెలలకునులనిండ గప్పురపుదు మారము నిండిగాని పీచుటచే గనులు మూతపడుచుండును.

చ. వల నగునప్పుహాతటినివారి నవారితకేళిసల్పుకాం

తలచనుమిట్టలం దొఱగఁదట్టపుతట్టపుచుంగువాసనల్

చిలుకుచు పీటిరాజనపుఁజేలకు దిద్దినకాల్వవెంట రా

దళముగ నాని యప్పునుఁగుతావులె వల్పుఁ దదీయధాన్యముల్.

113

వలనగు=యుక్తమైన, అప్పుహాతటినివారి = ఆ మహనదియొక్క యుదకమందు, అవారితకేళి సల్పు = అనివారితహానట్టలుగా జలక్రీడరాడుచుండెడు, కాంతల = స్త్రీలయొక్క, చనుమిట్టలందొ ఱగఁ=మిట్టచన్నులవలననుండి వదలుచున్న, దట్టపు = దట్టమైన, తట్టపుచుంగు = తట్టపుచుంగువాసనలు, చిలుకుచు = పరిమళమువెదచల్లుచు, పీటిరాజనపుచేలకు దిద్దినకాల్వవెంటరా = ఆపట్టణసంబంధమైన రాజపువరిచేలకు బాటునట్టలుతీర్చిన కాలువవెంటరాగా, దళముగ నాని = బలహానట్టలుగా నా తట్టపుచుంగును గ్రహించి, తదీయధాన్యముల్ = ఆరాజనపుధాన్యములు, అప్పునుఁగుతావులెవల్పుకొ = ఆ పునుఁగువాసనలచే పరిమళింపజేయును. అనగాఁ బునుఁగువాసన గలిగియుండుననుట. ఇచట ధాన్యములకుఁ బునుఁగువాసనసంబంధములేకున్నను సంబంధముఁ జెప్పటచే నలిశయోక్త్యలంకారము.

వలనగుననుటవలన శుక్తిమతి జలక్రీడోచితముగ నున్నదనియు నది మహాతటినియైనను జరు పునది యవారితకేళి గావునఁ జెలవల గుబ్బులపై దువారింపుచుండుతావులు జలములలోఁ గలిసి పోవఁగలిగెనని యాశయము. చనుమిట్టలనుటచే జలకేళి యవారితమనుటవలనను స్నానమాడువారు ప్రాథకాంతలని గ్రహ్యము.

తా. శుక్తిమతీజలమునందు బునుఁగుతావులాయు గుబ్బులగలజవరాండు జలక్రీడగావింప వారిగుబ్బుల పూతతావులు నీటఁగలిసి కాలవలవెంట బోవుజలము పరిమళ్యకు జేరుటచే నం దుద యించువరి పునుఁగుతావుల వెదచల్లును.

చ. పగడపుజిట్టల మనికిపట్టుగఁ గట్టినపట్టుజీనువుల్

జిగి బిగి మించుచంచువులఁజించినచో రసపూర మారఁ జె

న్న గురసదాడిగుంపులు పురాంతికసీమల కాలిపాలికా
జగదభినంద్య గానరససంగతిఁ గన్నుల నీరు గవ్వలిన్.

114

పగడపుజిట్టలొ = శుక్తిమతీతీరమందున్న పవడపుఁదీఁగెలచిట్టిపాదలను, మనికిపట్టుగఁగట్టిన = నివాసభూమిగా గ్రహించిన, పట్టుజీవులు=పట్టుజీవులనెడు పక్షివిశేషములు, జిగి = కాంతిచేతను, బిగి=కాంతిన్యముచేతను, మించు=అతిశయించుచున్న, చంచువులొ = ముక్కులచేత, చించినచో = బ్రద్దలుచేసినయెడల, రసపూరమూర్కొ = రసప్రవాహ మూరుచుండఁగా, రసదాడిగుంపులు = తెల్ల చెఱుకుగుంపులు, పురాంతికసీమలొ=పట్టణసమీపప్రదేశమందలి, కాలిపాలికా = పరిచేలుకాపాడెడు పడుచులయొక్క, జగదభినంద్య = జగజ్జనులచేతఁ గొనియాడఁదగిన, గానరస = సంగీతరసముయొక్క, సంగతి = అనుభవముచేత, కన్నులనీరుగవ్వలి = కన్నుల నానందబాష్పములు వహించినట్టులుగా, చెన్నుగొ = విప్పచుండును. ఇక్కడఁ జెఱుకులయందుఁ గన్నులు అనఁగాఁ గణువులు గలవు గనుకఁ బక్షివిశేషములయొక్క చంచుస్ఫుటనముచేతఁ గన్నులయందైన రసపూరితయమును రసదాడిగుంపుల యందు నానందబాష్పములుగా నుల్లేఁగించినాడు. మఱియు గానరసప్రభావముచేత మోల్లొచిగు ర్పుట తాల్లొగరఁగుట మొదలైనవి కవిసమయసిద్ధములై యున్నవి గనుక నచేతనములైన యిత్తు కాండములయం దానందబాష్పదయము యుక్తమే యని విచారించవలయును. ప్రాకులు చిగుర్పు టకు దృష్టాంతము. భారతచంపువు మొదటి స్తబకమున,

శ్లో. 'అలాపకాలసమపల్లవితాంకపీఠా సారభ్యపాలిమధుపారవసంకులస్య,

తంత్రీస్వరస్యసమితౌ తరుణీస్వనస్య జానాలి యత్రచతురోపి న తారతమ్యమ్.'

అను నీపద్యమున నాలాపకాలమునకు సమముగా నొడియందలి పీఠాచిగిచ్చనని చెప్పబడియెను.

ఉల్లేపి)జాలంకారము.

తా. శుక్తిమతీతీరముననున్న పగడపుఁదీఁగెలలా గూండ్లుగట్టిన పట్టుజీవులను పక్షులు తెల్ల చెఱుకు జెట్టులను జంచువులతో జేల్ప నూరుచున్నరసపూరము కాలికాపాలికలపాటచే నుదయించు నానందబాష్పదయమువలె నొప్పను.

క. ఆరాజధాని కధిపతి, యై రాజిలువసున్పాటుఁ డతఁ డసిధారా

ధారాధరధారాజల, భారాహతరాజహంసఃపద్మోదయుఁ డై.

115

ఆరాజధాని = ఆ యధిష్ఠానపురమునకు, అధిపతియై = ప్రభువై, వసున్పాటుఁడు = పసురాజు, రాజిలు = ప్రకాశించును. వీలాగనిన, అతఁడు = ఆ పసురాజు, ఆసిధారా = ఖడ్గధారయ నెడు, ధారా ధర = మేఘసంబంధమైన, ధారాజలభార = ధారాహూపమైన యుదకభారముచేత, ఆహత = కొట్టబడిన, రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, పద్మా = సంపదయొక్క, ఉదయ = అభ్యుదయము నెడు, రాజహంస = రాజహంసలయొక్కయు, పద్మ = కమలములయొక్కయు, ఉదయుఁడై = అభ్యుదయముగలవాఁడై, ప్రకాశించునని సంబంధము. అనఁగా మేఘసంబంధధారాహూపజలభారము రాజహంసలయొక్కయుఁ గమలములయొక్కయు నభ్యుదయము నేకాగ్రున హరించునో యాలాగుననే పసురాజుయొక్క ఖడ్గధార రాజశ్రేష్ఠులయొక్క సందకభ్యుదయమును హరించు నని భావము. పద్మజలధారలు రాజ

హంసలకును బద్ధములకును ననిష్ఠములాట ప్రసిద్ధంబకదా. ఇచట ఖడ్గాదులను మేఘాదిహావముచే రూపించుటవలన రూపకాలంకారము.

తా. సుగమము.

సీ. తనయశోవిశదముఁకౌసాధపాళికి సంబుదాయనము వాఁతాయనముగఁ
దనశౌర్యశిఖిశిఖాఁతతికి జాంబూనదభూధరం బపరంజిపూదె గాఁగఁ
దనబలోద్ధతరజోఁదంభకుంభినికీ దారాగ్రహంబులు గర్భవత్సములుగఁ
దనదానధా రాఖ్యవనధికి మిన్నేలు కల్లోలధుతవారికణము గాఁగఁ
తే. దనవినూతనసుగుణసంతాననల్లి, సముదయంబున కంభోజఁసంభవాండ
భాండములఖండఫలపరంపరలుగాఁగ, వరలుభవ్యవిభావిభావసుండు వసుండు.

భవ్యఁఉత్కృష్టమైన, విభా = తేజస్సనందు, విభావసుండు = సూర్యుడైన, (ని. 'విభావసు
ర్ద్రహపతిః అని అ.) వసుండు=విసురాజు, తన=తనయొక్క, యశః=శ్రీ య సేడు, విశదః=స్వచ్ఛమైన,
ముక్తాసాధపాళికిఁ=ముత్యాల మేడలయొక్క సమూహమునకు, అంబుదాయనము=ఆకాశము, వాతా
యనముగఁ = గవాక్ష మగుచుండఁగా, అనఁగాఁ గగనముకంటెఁ గీర్తి యలిశయమైనదనిభావము,
ఉత్తరత్ర యాలాగుననే గ్రహింపవలయును. తన=తనయొక్క, శౌర్య = ప్రతాపమ సేడు, శిఖిఖా
తతికిఁ=అగ్ని జ్వాలాసమూహమునకు, జాంబూనద భూధరంబు=ఁంచనాచలము, అపరంజిపూ దెగాఁ
గఁ=బంగారుపూదె యగుచుండఁగా,

తన=తనయొక్క, బల = నైస్య (పదఘట్టన)ముచేత, ఉద్ధత = ఎగిరిన, రజః = వరాగమ సేడు,
దంభకుంభినికీ=కృత్రిమభూమికి, తారాగ్రహంబులు = నక్షత్రములును సూర్యాది గ్రహములును,
గర్భవత్సములుగఁ=గర్భవత్సములైన రత్నములగుచుండఁగా భూమి రక్షగర్భయగుట ప్రసిద్ధము. తన=
తనయొక్క, దానధారాఖ్యవనధికిఁ = దానధారాజలమ సేడు సముద్రమునకు, మిన్నేలు = ఆకాశ
గంగ, కల్లోల = మహాతరంగములవలననుండి, ధుత = ఎగసిన, వారికణముగాఁగఁ = ఉపకరిండు వగు
చుండఁగా,

తన = తనయొక్క, వినూతన=ఆపూర్వమైన, సుగుణసంతాన = సుగుణసముదాయ మ సేడు,
సంతానవల్లి సముదయంబునకుఁ=కల్పలతాసమూహమునకు, అంభోజసంభవాండభాండములు=బ్రహ్మాండ
భాండములు, అఖండ=సంపూర్ణమైన ఫలపరంపరలుగాఁగఁ = ఫలములయొక్క దొంతరలగుచుండఁగా,
వరలుగఁ = ప్రకాశించును. ఇచట నైదు పరంపరితరూపకములకునంశుష్టి. ఈరూపకములవలనంగీర్త్యా
మల కలివైపుల్యము ధ్వనించుచుండెం గావున నలంకారముచే వస్తున్నది.

తా. విసురాజు విశాలమగు యశము నసమానమగుశౌర్యము నధికబలసమృద్ధియు విశేషమగు
దానగుణముగలవాడై సద్గుణవంతుఁ డని పేరించెను.

చ. మసలక యెల్ల కాలమును * మారుతపారణధార్యమాణ యై
యసమశిలోచ్చయంబుల ననంత యనంతతపం బొనర్చి తా
వసుమతి యై తదీయగుణావాసన గంధవతీప్రతీతియుం
బొసఁగఁగఁ దెల్పి రత్న పరిపూర్ణ మహాకటకాభిరూప్యమున్.

టీ. అనంత=భూదేవి, (సి. 'భూర్భూమిరచలానంతా' అని అ.) మసలక=జాగునీయక, ఎల్లకాలమునుకొనిరంతరమును, మారుతపారణ = వాయు భక్షణముచేత, ధార్యమాణయై = ప్రాణధారణము చేయుచున్నది, అసమ=విషమకారములైన, అనగా దుర్గములైన, శిలోచ్ఛయంబులకే = పర్వత ములయందు, అనంతతపంబొనర్చి = అంతములేని తపస్సుచేసి, అనగా జీరకాలము తపస్సుచేసి యని యర్థము. మారుతపారణమనగా వాయువాహరము గాగలది సర్వముగనుక కేషుడని చెప్పవలయును. అతనిచేత ధరింపఁబడుచున్నదనియు, అసమశిలోచ్ఛయంబుననగా సప్తసంఖ్యగల కులపర్వతములయందు నిలిచియున్నదనియును భావము. తా వసుమతియై=అనగా వసురాజుగలదై యని యర్థము. వసుమతీనామముగలదైయని భావము. (సి. 'సర్వసహా వసుమతీ వసుసోర్వీ వసుస్థరా' అని అ.) తదీయగుణవాసంక = అవసురాజుయొక్క గుణవాసంచేత, ఇక్కడ గుణప్రకాశమునువాసనగా నధ్యవసించినాడు. గంధవతిప్రతీతియుంక = గంధవతియును ప్రసిద్ధియును, పానగంక = విప్రుచుండఁగానని యర్థము. (సి. గన్ధవతీ పృథివీ) అని చెప్పబడియున్నది గనుక భూమిగంధవతియని భావము. రత్నపరిపూర్ణ మహాకటకాభిరూప్యముకే = కటకశబ్దము హస్తకంఠములయందును బర్వత సానువులయందును వర్తించును గనుక రత్నములచేత బరిపూర్ణమైన కంఠసౌభాగ్యమును, తెల్పికే = ప్రకటింపఁజేసెనని యర్థము. (సి. 'కటకం వలయే సానా రాజధాని నితంబయో' అని వి) రత్నకటకమనగా రత్న సానునైన మేరుపర్వతము, దానిచేతఁజేయఁబడిన సౌభాగ్యమును తెల్పెననిభావము. (సి. 'మేరు స్సమేరు ర్లేమాగ్రీ రత్నసాను స్సరాలయో' అని అమరము.) ఇవట భూమికే గులపర్వతనివాసమును దవశ్చర్యగా నధ్యవసించుట వసుమతీత్వప్రాప్తి హేతువాటచే నుపన్యసించుటవలన హేతులేప్రేక్ష. అదియు క్లేషచే జీవించినది. రూపకాతికయోక్తితో నంకరమైనది.

తా. భూదేవి మారుతపారణగావించి యనమకైలాదులకడఁ దవస్సుచేసి వసుమతి(వసురాజు గలదియు ధనవంతురాలు)యై తత్పూజ్యవాసవలన గంధవతి (మాల్యాది సుగంధవస్తువులుగలది భూదేవి) యను పేరొంది రత్నకటకాభిరూప్యము (మేరుపర్వతము కర్ణికగానుంట్లకంఠ సౌభాగ్యము) కలిగి కలయుచున్నది.

సీ. మీఱినరాజు బల్లి నడంప లో నైన నభినవస్థితిఁ బెంప + నతఁడె నేర్పుఁ
దేటి చూచిన దీప్తఃదీప్తిఁ జూప జనాళి కక్షీసాఫల్య మీ + నతఁడె నేర్పు
సింధు లింకఁ బ్రతాపశిఖఁ బూస విశ్రాణితాంబుల నవి నింప + నతఁడె నేర్పు
సమిదున్ముఖునితేజఃము మలంపఁ బాదంబు లంటిన వెలయింప + నతఁడె నేర్పు
తే. మండలముఁ దాల్చి పారి దెసఁమైత్రి నిలుప, నలఘునస్తార్లగతిఁ దెల్పునతఁడె నేర్పు
నాజగద్బంధునకు వసురాజనామ, మిడినచతురాస్యకౌశలం + బెన్న నరిది. 118

ఈపద్యమునందు వసురాజును శబ్దశ్రేష్ఠచేత సూర్యునిగా నధ్యవసించి యర్థద్యయమునుగలుగఁజేప్పినాడు. ఏలాగనిన:-

మీఱినరాజు బల్లి నడంపలానైన నభినవస్థితిఁ బెంప నతఁడెనేర్పుకే = రాజునగా నొకానొకరాజును జండ్రుడును, గర్వించి తన్ను నధ్యవసరించిన రాజుయొక్కబల్లి నడఁచించుటకును లోకువయైన నంతకంతకు వృద్ధిబొందించుటకును నతఁడె నేర్పు నని రాజుపరమైనయర్థము, తనకంటె మీఁద నున్న

చంద్రునియుక్కకాంతిసంపద నణగించుటకునుగగ్గయందు ఉనతోగూడినవెనక స్వకిరణప్రాప్తిచేత
గళాయుత్తునిగాఁ జేయుటకును నతఁడ నేర్పునని సూర్యవర్తనను యర్థాంతరము. సూర్యునికిరణములే
చంద్రునియందు సుధాభూతములవుచున్నవని శాస్త్రము.

శ్లో. 'సలిలమయశశినిరవేర్ధీ ధితయోమూర్ఖితాస్త మోనైశం,

క్షవయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవమన్దిరస్యాన్తః'

అని ప్రమాణము.

తేజమాచినఁ దీప్రదీప్తిజూప జనాళి కక్షిసాఫల్యమినతఁడె నేర్పుకొ = ఎదిరించి చూచిన
వారికిఁ దీక్షమైన ప్రతాపమును గనుపఱుచుటకును దదితరజనులకును బ్రసన్నభావముచేత నేత్రానం
దము సేయుటకును నతఁడే నేర్పునని రాజపరమైనయర్థము. తనమీఁద దృష్టినిబెసించుటకై దీక్షకాంతి
గనుపఱుచుటకును సకలపదార్థప్రకాశముచేత జనులకు నేత్రసాఫల్యముఁ గలుగఁ జేయుటకును నతఁడే
నేర్పునని సూర్యవర్తనయర్థాంతరము. సింధులింకఁ బ్రతాపశిఖాఁ బూనమిక్రొణితంబుల నని నింప
నతఁడేనేర్పుకొ = సింధుశబ్దము నముద్రములయందును నదులయందును వర్తించునగునక సముద్రము
లింకిపోవునట్లులుగాఁ బ్రతాపము గనుపఱుచుటకును దానోదకములచేత నానముద్రములను మరల
నిండింపఁజేయుటకును నతఁడే నేర్పునని రాజపరమైన యర్థము. ఇక్కడ విశ్రాణితశబ్దమునకు భావార్థ
మందు క్తప్రత్యయము గనుక దానమని యర్థము, నదు లింకునట్లుగా నెండగాయుటకును దిరుగ మేఘ
జనితజలధారచేత నింకిపోయిననదులను నిండింపఁజేయుటకును నతఁడే నేర్పునని సూర్యవర్తనయనున
యర్థాంతరము, ఇక్కడ విశ్రాణితశబ్దమునకుఁ గర్తార్థమందు క్తప్రత్యయము. ని. 'సిన్ధు స్సముద్రేనద్యాం
చ' అని ఆ. సూర్యకిరణములచేతనే వర్షముకలుగుచున్నదని శ్రుతిప్రమాణము.

నమిదున్ముఖునితేజము మలంపఁ బొందంబులంటిన వెలయింప నతఁడే నేర్పుకొ = సంగరోన్ముఖుఁ
డైనవానిప్రతాప మడఁగించుటకును గాళ్లమీఁదఁ బడిన బాగుపఱుచుటకు నతఁడేనేర్పునని రాజపర
మైన యర్థము. నమిదున్ముఖుడనఁగాఁ గజ్జలకెదురెక్కడువాడు-అగ్ని, అతనితేజస్సును బగటివేళఁ
బోఁగొట్టుటకును స్వకిరణప్రాప్తిని జెందఁగానే రాత్రివేళఁ బ్రకాశింపఁజేయుటకును నతఁడేనేర్పునని
సూర్యవర్తనయైన యర్థాంతరము. ని. 'పాదారత్నకృష్టితుర్యాంకాః' అని ఆ.

మండలముదాల్చుకొ = దేశమువహించుటకని యర్థము. మండలాకారమునువహించుటకనియర్థాం
తరము. (ని. 'మణ్డలం పరిధౌ తోషే దేశే ద్వాదశరాజసు, క్లిబే ఛ నివహే వింశే త్రిషు' అని మే.)
హరిదానమైత్రినిలుపకొ = హరియనఁగా నింద్రుఁడును శ్రీకృష్ణుఁడును, మైత్రియనఁగా శ్రీహమును
(మిత్రస్య సూర్యస్యావత్యం స్త్రీమైత్రీ) అనెడు పుత్రుత్వత్రిచేత సూర్యపుత్రియైన కాళిందియును,
ఇంద్రునియందు స్నేహము నిలుపుటకని యర్థము, శ్రీకృష్ణునియందుఁ గాళిందికన్యను సమర్పించుట
కని యర్థాంతరము. అలఘు నస్తార్దగతిఁదెల్పకొ = శిష్టాచారప్రవర్తనముదెలియఁజేయుటకని యర్థము,
గగనగతిఁ దెలియఁజేయుటకని యర్థాంతరము. అతఁడేనేర్పుకొ = ఆరాజేనేర్పునని యర్థము, ఆసూ
ర్యుడే నేర్పునని యర్థాంతరము. అజగద్బంధునకుకొ = జగజ్జనులకునావుండైన యారాజునకని యర్థము.
జగద్బంధుడనఁగా సూర్యుఁడునుగనుకనిక్కడ సారస్వము గ్రహింపవలయును. వసురాజనామమిదం =
వసురాజఁగా వసువనెడు రాజును వసువులనఁగా రత్నమును వానికిరాజు సూర్యుఁడు గనుక నతనికివసు
రాజనెడు పేరుపెట్టిన, వసురాస్యకాశలంబు = బ్రహ్మదేవుని నిపుణత్వము, ఎన్ననరిది = ఎంచుటకు శక్య
ముగానిది, ఇక్కడఁ జతురాస్యశబ్దము చతురములైన ముఖములు గలవాడని సాధిప్రాయముగావునఁ

బరికరాంతురాలంకారము. ఇచట శబ్దశక్తిమూలధ్వని లేక క్లేషము. సాభిప్రాయ మని విచారించు పలయును.

తా. వసురాజు తన్నుమించిన రాజులవంచించుటకు లోబడినవారిని వృద్ధినిొందించుటకును, ప్రజల సాగ్రహముఁ జూపి లోబడుచుకొనుటకును, గ్రహదృష్టితోఁగొంచుటకును, పరాక్రమము వెలయుచుటకు బౌదార్యము ప్రకటించుటకును, ఎదిరించినచోఁ దేజము వెలయుచుటకు బాదములంటిన ననుగ్రహించుటకు, గత్తిపట్టుటకుఁ జెలిమి నెఱపుటకు సమర్థుడై వసురాజనామముతో నొప్పెను.

మ. జననాథాగ్రణి యొక్కనాడు హిమవజ్ఞాతుండు శోలాహలా

ఖన్యనగాధీశుండు వ్రాలి శుక్తిమతి నాఁగఁగ వేగ లేగవ్వ మీ

టినసూటిక బొటవ్రేలిగోట నెగమీటెం గుంతితాహార్యశా

సనగర్వాగ్రహుఁడై బలారి తనతో * సఖ్యంబు వాటింపఁగాన్.

119

జననాథాగ్రణి = రాజశ్రేష్ఠుడైన యాచసురాజు, ఒక్కనాడు = ఒకదినమందు, హిమవజ్ఞాతుండు = హిమవంతునిచూచు సంగమించిన, శోలాహలా ఖన్యనగాధీశుండు = శోలాహలండనెడు పేరుగలపర్వత శ్రేష్ఠుండు, వ్రాలి = ప్రేరేపించుచున్న ప్రవేశించినవాడై, శుక్తిమతి నాఁగఁగ = శుక్తిమతీనది నడ్దగింపఁగా, వేగ = శీఘ్రముగా, లేగవ్వమీటినసూటిక = చిన్నగవ్వనెగమీటినటులుగా, బొటవ్రేలిగోట = కాలి బొటన వ్రేలిగోటిచేత, ఎగమీటెం = ఎగిరిపోవునట్టులుగా మీటివైచెను. ఏలాగనిన, బలారి = దేవేంద్రుండు, కుంతిత = మొక్కపోయిన, అహార్యశాసన = పర్వతశిఖరలనెఱుఁగిన, గర్వాగ్రహుఁడై = గర్వకౌర్యములు గలవాడై, తనతో సఖ్యంబు వాటింపఁగఁ = తనతో స్నేహము సేయునట్టులుగా, ఎగమీటెనని సంబంధము. ఇంద్రుండు తాను వజ్రాయుధముచేఁజేసిన పర్వతశిఖర వసురాజుయొక్క కాలిగోటిచేఁ జేయఁబడెను గనుకఁ దనయొక్క పర్వతశాసన గర్వకౌర్యములను విడిచిపెట్టి పసురాజుతో స్నేహము చేసెనని తాత్పర్యము. అలంకార-వ్యతిరేకము, కావ్యలింగము.

బొటవ్రేలునుట-

సీ. ఘనసారచార్ణ మొక్కలతాంగి తెచ్చిన బొటవ్రేలనే చుక్కబొట్టు పెట్టె. మను. ఆ. 3. శోలాహలండు హిమవజ్ఞాతుఁ డనుటవలన మిగులగొప్పవాడనియు నగాధీశుఁ డనుటవలన నున్న తోన్నతశైలరాజములలో నొకటియనియు భావము. కాననే మహాతటిని యగుశుక్తిమతిని నాగినది. దేవేంద్రుండు సఖ్యమువాఁటించుటకు లేగవ్వను మీటునటుల బొటన వ్రేలిగోట నెగమీటుటయే కారణము. ఈకార్యము వేగ జరిగిన దగుటచే బలరాఘవాదికములు సూచితములు.

తా. శోలాహలపర్వత మొకమాఱు శుక్తిమతి కడ్డము వ్రాలి దానిగమన నిరోధముగావింప వసురాజు పర్వతమును గాలిగోటితో నెగమీటెను. అందులకు మెచ్చి యింద్రుండు వసురాజుతో స్నేహముచేయఁ దొడఁగెను.

తే. ప్రబలశోలాహలాహార్యశతనరుద్ధ, విపులశుక్తిమతీమగ్నవిపుల కతని

చరణనఖరేఖసంసర్తసమయజలధి, నుద్ధరించినకీటిదంష్ట్ర * యొలుపుఁ దెలిపె. 120

ప్రబల = బలిష్ఠమయిన, శోలాహలాహార్య = శోలాహలపర్వతముయొక్క, పతన = పడుటవలన, రుద్ధ = ఆడ్డగింపఁబడిన, విపుల = విస్తారమయిన, శుక్తిమతీ = శుక్తిమతీనదియందు, మగ్న = మునిగియున్న, విపు

లకు = భూమికి, (ని. 'విపులాగహ్వరీధాత్రి' అని అ.) అతని = ఆవసురాజుయొక్క, చరణనఖరేఖ =
రేఖాకృతిగల పాదనఖము, సంవర్తనమయజలధి = ప్రళయకాలముద్రమువలననుండి, ఉద్ధరించిన =
పైకెత్తిన, కిటిదంష్ట్ర = యజ్ఞవరాహమూర్తి కోణయొక్క, ఒకపుడెలిపె = రీతిని గనుపఱచెను.
ఇక్కడఁ బ్రళయకాలసముద్రమునకును శుక్తిమతీనదికిని వరాహదంష్ట్రకును వసురాజుపాదనఖమునకును
నుటమానోపమేయభావమని విచారించవలయును. ఉపమాలంకారము స్పష్టమే.

తా. కోలాహలము వ్రాలుటచే మగ్నమైన భూమి నుద్ధరించుటకు వసురాజుపద నఖరేఖ
ప్రళయమున భూమి నుద్ధరించిన వరాహదంష్ట్రవలె నుండెను.

చ. బలిరపుమిత్రుఁ డైనయలఁపార్థివతల్లజుపాదపల్లవో
జ్వలనఖరేఖదండ నగఁపండవిఖండనచండిమంబు తా
వలముగ నభ్యసించెనొకొ వజ్రము రాజశిరోవిభాగభా
గలఘుకిరీటవజ్రకలికాకృతి నిచ్చలు నాశ్రయించుచున్.

121

వజ్రము = వజ్రాయుధము, (ని. 'వజ్రోస్త్రీకీరకేపనో' అని అ.) రాజు = సామంతరాజులయొక్క,
శిరోవిభాగ = శిరః ప్రదేశములను, భాగ = పొందిన, అలఘు = అతిశయములైన, కిరీట = కిరీటములయందలి,
వజ్రకలికాకృతి = మొగ్గలుగాఁ దీర్చబడిన వజ్రమణిస్వరూపముచేత, నిచ్చలునాశ్రయించుచున్ =
నిరంతరమును నాశ్రయించినదై, బలిరపుమిత్రుఁడైన = దేవేంద్రునికి స్నేహితుఁడైన, అలపార్థివతల్లజు
= రాజశ్రేష్ఠుఁడైన యావసురాజుయొక్క, పాదపల్లవ = చిగురుటాకువంటి పాదమందు, ఉజ్వల =
ప్రకాశించుచున్న, నఖరేఖ = రేఖాకృతిగల నఖముయొక్క, దండ = సమీపమున, నగపండ = పర్వత
సమూహములయొక్క, విఖండన = భేదనమందలి, చండిమంబు = తీక్ష్ణత్వమును, తావలముగ = స్థిరమానటు
లుగా, అభ్యసించెనొకొ = నేర్చుకొనఁబోలును. పాదనఖరేఖ పల్లవోజ్వలము గావున వజ్రము కలికా
కృతినొందెను. ఆశ్రయించినదినిచ్చలు, విద్యనభ్యసించినది తావలముగ, రాజువద్దవజ్రాయుధము విద్య
నభ్యసించుట బలిరపుమిత్రుఁడగుటవలన, పార్థివతల్లజుడుగాననే దేవేంద్రునకు మిత్రుఁడైనది.

తా. వసురాజుయొక్కపాదనఖము పర్వతభేదనము చేసినది గనుక నాసామర్థ్యము తనకు లభిం
చుకొనుటసామంతరాజుకునుటసంభవిత వజ్రకలికాటావముచేత నాశ్రయించి యాయనపాదనఖమును
ధానమందుఁ బర్వతసమూహభేదనపాండిత్యమును నేర్చుకొన్నది.

ఈచెప్పటచేత వసురాజు కాలిగోటిచేతఁ బ్రబలమయినపర్వతము నెగమీసినబలముగలవాఁ
డనియును సామంతరాజులచేత నిరంతరమును బాదప్రణామము చేయఁబడుచున్నవాఁడనియును తెలి
యఁబడుచున్నది. అలం. ఉల్లేఖ.

చ. ఘనుఁ డతఁ డేగుదెంచి సరిగడ్డియ నుండ నగారి కైలఖం
డనకథ చారణాలి వొగఁడన్ నిజసన్నతి కోసరించునే
ర్పునఁ దల వంచి పీతతటఁ రూఢముణిన్ బొటవ్రేల మీటు న
య్యనఘుఁడు కొండ్ మీటినమఁబోద్భుతకృత్యము దెల్పుకై వడిన్.

122

ఘనుఁడు = గుణాధికుఁడైన, అతఁడు = ఆవసురాజు, ఏగుడెంచి = వచ్చినవాఁడై, సరిగడ్డియ నుం
డన్ = సమానముగా గడ్డెమీడఁ గూర్చుండఁగా, నగారి = పర్వతదేవ్వనియైన యింద్రుఁడు, కైలఖండన

కథ=తాను బర్వతములను ఖండించినకథను, చారణాశివాడ= స్తోత్ర పాఠకసమూహము స్తోత్రము సేయఁగా, నిజసన్నతికోసమిచ్చు నేర్పునక= ఆత్మస్తుతికి సహింపకపోయినట్లులుగా, అనఁగా నామిష చేతననుట, తలవంచు= తలవంచుకొని, పీతతట = గడ్డెప్పిటయొక్క దరియందు, రూఢ = స్థాపించబడిన, మణి= ఒకానొకరత్నమును, బొటవేలమీటు=కాలిబొటనవేలితోమీటును, ఏమితాత్పర్యము చేతననఁగా, అయ్యనఘుడు = నిష్కల్మషుడైన యావసురాజు, కొండమీటిన = కోలాహల పర్వతమును కాలిబొటనవేలిగోటితో నెగమీటిన, మహద్భుతకృత్యము = అత్యాశ్చర్యకరమైన కార్యమును, తెల్పుకై పడి = తెలియజేయునటులుగా, పీతతటరూఢమణిని బొటనవేలమీటునని సంబంధము.

తా. వసురాజు దివ్యవిమానారూఢుడై స్వర్గమునకుఁబోయి దేవేంద్రునితోఁగూడ సరిగద్దెయ మీఁద గూర్చున్నసమయమందు దేవేంద్రుడు పర్వతభేదనముచేసిన మహిమను జారణలు కైవారము సేయఁగా నాత్మస్తుతికి లబ్ధించినవానివలె దలవంచుకొని బొటనవేలితోఁ బీతపార్శ్వగత రత్నమును మీటుచుండుట వసురాజే ప్రకారముగా బొటనవేలిగోటిచేతఁ బర్వతమును మీటివైచినాడు. ఇట్టి వాని సన్నిధానమందు నేను వజ్రాయుధముచేతఁ బర్వతభంజనముచేసినకథ యేమిగొప్ప యని పొగడుచు న్నార కాంబట్టి పొగడవద్దని తెలియజేసినట్లులుగా నుండెను.

ఇచట లజ్జ కనుభావమైన పీతలేఖనమందు వసురాజొనర్చిన పర్వతసముత్సారణవ్యాపారముం దెలుపుట నుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. అనఘాత్తీయపదోపకంఠమునఁ బ్రాణాచారముం బూసురీ

తి నితాంతానతశృంగ మై నిభృత మై • దిక్ష్మేది యొక్కొండ యుం

డిన గొన్నాళ్లకుఁ గేళికైలముగఁ బాటించె న్నహిజాని మ

న్ననఁ దలై పులకిరంబువై మృదుపదఃస్యాసంబు గావించుచున్.

123

అనఘ=కల్మషరహితమైన, ఆత్మీయ=స్వకీయమైన, పద=పాదములయొక్క, ఉపకంఠమునక= సమీపమందు, అనియర్థము. పదోపకంఠమునక=స్థానమైన పట్టణముయొక్క సమీపమందనిభావము. ప్రాణాచారముం బూసురీతిక=ప్రాణాచారము పడ్డట్లులుగా, నితాంత=మిక్కిలియు, అనత=వంపబడిన, శృంగమైన=శిఖరముగలదై, నిభృతమై=నిశ్చలమైనదై, దిక్ష్మేది=దిక్కుచెడి, అక్కొండయుండినక=ఆ కోలాహలపర్వతముండఁగా, గొన్నాళ్లకుఁ=కొన్నిదినములమీఁద, మహిజాని=వసురాజు, (మహిజాయా అస్మేతి మహిజానిః జాయాని జేతి సమాసాంతో నిజాదేశః) బహువ్రీహియందు జాయాశబ్దంబు జానియగు. (బాలవ్యా.)

మన్ననక= ఆదరముచేత, తలై పులకిరంబువై = ఆ పర్వతశిరోభాగముమీఁద, మృదుపద స్యాసంబు గావించుచుక=మృదువైన పాదవిశ్రాంతము సేయుచు, కేళికైలముగఁబాటించె=క్రీడా పర్వతముగా నంగీకరించెను. ఇందు నితాంతానతశృంగత్వ నిభృతత్వా నన్యగతికత్వాదులు ప్రాణాచారలక్షణములని తెలియవలయును. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

కోలాహలుండు పరాభవించబడి శృంగము వాల్చి చలింపక కొంతకాల మున్నపిదప, వసురాజు కరుణించెను. వెంటనే కరుణించలేదు. కరుణించుటకు హేతువు ప్రాణాచారపడుటయే. నితాంతానతశృంగమగుటవలననే నగాధికుండు కేళికైలమగు నపకాశము కలుగుట,

తా. తనపదోపకంఠమున శృంగము వ్రాల్చి నిశ్చించలముగాఁ బ్రాణాచారముపడుటచేఁ గోలా హలుని వసురాజు కొన్నాళ్లకుఁ గరుణించి క్రీడాశైలముగఁ గొని శైలభిరమున విహరింపనాగెను.

ఉ. ఆనరలోకపాలకు మహామహానీయభుజోపగూహన

శ్రీ నిర వొందుచుం బుడమి • చేడియ గోత్రము లూఱడిల్ల సు

తానసమృద్ధిచే శుభవితానము తానక మయ్యె నేకసం

తానముఁ గన్నదై వతనఃతంసపురిం బురణించి నవ్వుచున్.

124

ఆ నరలోకపాలకు = ఆ వసురాజుయొక్క, మహాన్ = అధిష్ఠైన, మహానీయ = ఒప్పుచున్న, భుజోపగూహనక్రీడ = భుజాలింగనసంపత్తిచేత, ఇరవొందుకు = ఒప్పుచు, పుడమి చేడియ = భూకాంత, గోత్రములూఱడిల్ల = పంశములూఱడిల్లగానని యర్థము, కులపర్వతములు భరాభరణ శ్రమమునుబాసి విక్రాంతినిొందఁగానని భావము. సంతానసమృద్ధిచేత = సంతానపరంపరలచేత ననియర్థము, సప్తసంతాన సమృద్ధిచేత ననిభావము. ఏకసంతానముగన్న = ఒక్కఁడుకు కొడుకుగాఁడన్నసామెతగా నొకసంతు గలిగి కడశీవంధ్యయైన, దైవతవతంసపురి = ఇంద్రపట్టణమున నర్థమును, పురణించినవ్వుచున్ = విజృంభించి పరిహాసముసేయుచు, శుభవితానముతానకమయ్యెన్ = శుభసముదాయమున కాస్తుదమాయె నని యర్థము, నర్థమందు సంతానవృక్ష మొక్కటియే యున్నదని భావము. (ని. 'సంతాన స్సవృక్షే' గోలే స్వా దవత్యే సురద్రుపే' అని విశ్వము.)

పుడమిచేడిగా నరలోకపాలకుని భుజోపగూహన మొందెను. ఉపగూహనము మహామహానీ యము. శుభవితానములు సంతానసమృద్ధిగోత్రాంగీకరణము. నవ్వుట స్వోత్సాహసూచకము.

తా. భూకాంత వసురాజు భుజోపగూహనములతో నానందించుచు గోత్రములు (భూమిని భరించునైలములు) ఊఱడిల్లి శుభాస్తుదమగు సంతానసమృద్ధితో నలరి యేకసంతానము (ఒక కల్ప వృక్షము) గల యమరావతిని నవ్వనాగెను.

క. ఆగతి నభిమతభోగ, శ్రీ గలభువి కొనుగె నుల్లసితపత్రలతా

సౌగంధ్యము నవకళికా, సౌగంధ్యము చైత్రలక్ష్మీ • సైరంధ్రిక్రియన్. 125

ఆగతి = పూర్వోక్తప్రకారముగా, అభిమతభోగక్రీడ = అభిష్టనుభవసంపత్తిగలిగిన, భువిక్రి = భూకాంతకు, చైత్రలక్ష్మీ = వసంతలక్ష్మీ, సైరంధ్రిక్రియన్ = సైరంధ్రియనఁగా బాతివ్రత్యుడనిలేకుండఁ బరగృహమందు స్వాధీనురాలైయుండి రాజకన్యకలకు మకరికాపత్రరచనాదికృత్యములొచరించునట్టి స్త్రీకిపేరుగనుక నట్టిసైరంధ్రివలెనీ, (ని. సైరంధ్రి పరవేక్షన్థా స్వవళా శిల్పకారికా' అని అ.) ఉల్లసితః = వికసించిన, పత్రలతా = తీగెలుగా వ్రాయఁబడు మకరికాపత్రరచనలయొక్క, సౌగంధ్యము = సంబంధసహితత్వమునని యర్థము, ఆకులయొక్కయుఁ దీగెలయొక్కయు సంబంధసహితత్వమునని భావము. సౌగంధ్యశబ్దమునకు నిక్కడ గంధమనఁగా సంబంధము సంబంధసహితమయినది సగంధము సగంధభావము. సౌగంధ్యమని విచారించవలయును. (ని. గన్ధో గన్ధక ఆమోదేలేశీ సంబన్ధ గర్వయో' అని వి.) నవకళికా = కొంచెముగా వికసించిన మొగ్గలయొక్క, సౌగంధ్యము = సౌరభ్యమును, ఒనుగె = ఇచ్చినదాయెను. అనఁగా భూమియందు వసంతర్తువు ప్రవేశించి వృక్షలతాదులను జిగిరింపఁజేసి పుష్పింపఁజేసి నని భావము.

శ్రీగల యన్నచోట బ్రథమాభిక్షయైన శ్రీశబ్దమునకంటె బరమందున్నకల యసెడుపద మందలి కకారమునకు గికారాదేశము వచ్చినది గనుకం బ్రాసముగాఁ జెప్పినాడు. ఇది సంధిగతప్రాస మనంబడును. దీనికిఁ బ్రమాణము.

తే. 'సంధిఁగూడిన ప్రాసప్రాసంబులైన, నవియు సంధికతాఖ్యుల నమరుచుండు
దివిజు లాశ్చర్యమొంద శౌరివడవైచె, జెంగి పోసీక మధురలోనం గరినన.'

అలం. కావ్యలింగము. ఉపమ.

అప్పకవీయము.

తా. భూదేవి రాజన్యనకు నభీష్టసుఖములఁ గూర్చుచుండ నంతలోఁ జైత్రలక్ష్మి వైరంధ్రీవలెఁ బ్రత్యలతాసాగంధ్యము కళికాసాగంధ్యము సమకూర్చి భూదేవి నలరింపసాగెను. (అంతలో వసంతము వచ్చె ననుట.)

సీ. లలనాజనాపాంగ • వలనావసదనంగ తులనాభికాభంగఁదోగిప్రసంగ
మలసానిలవిలోల • దళసాసవరసాల ఫలసాదరశృకాల • పనవిశాల
మలిసిగరుదనీకమలిసికృతధునీకమలిసిసుఖతకోకకులవధూక
మతికాంతసలతాంతఃపతికాంతరనితాంత పతికాంతరణతాంతఃసుతనుకాంత
తే. మకృతకామోదకురవకావికలవకుల, ముకులసకలవనాంతప్రమోదచలిత
కలితకలకంతకులకంత • కాకలీవి, భాసురము వొల్చు మధుమాసఃవాసురంబు.

లలనాజన=స్త్రీజనముయొక్క, అపాంగ=శ్రేగంటిచూపులయొక్క, వలన=చలనమందు, అప సత్=నివసించిన, అనంగ=మన్తధునితోడ, తులన=సమానధర్తముగల, అభిక = కాముకులయొక్క, (సి. 'కషనః కామనో భిక్ష' అని అ.) అభంగ = అంతరాయములేని, దోగిప్రసంగము = ఆలింగన ప్రచారములు గలిగినదియు.

మన్తధుఁడు చెలువల కడగంటిచూపుల కదలికల నాశ్రయించి యుండు ననుట ప్రసిద్ధము,

శ్లో. "నూన మాజ్ఞా కరస్తస్య సుఖువో మకరధ్వజః,

యతస్తస్మైత్రసంచార నూచితేష ప్రవర్తతే."

భర్తృహరి.

అతఁ డనంగుఁడు గావుననే శ్రేగంటిచూపుల నాశ్రయించి బ్రతుకవలసివచ్చినది. పురుషులు మన్తధునమాను లగుటవలనఁ జెలువలు కౌగిలింతలు అభంగముగా నెఱవేర్చుచున్నారు.

అలన=మందగతిగల, అనిల=వాయువుచేత, అనఁగా మలయమారుతముచేత, విలోల = మిక్కిలి యియఁ జలించుచున్న, దళ=చిగురుటాకులుగలిగినవియు, సాసవ=అసవ మనఁగా మకరందము, మక రందముతోఁ గూడుకొన్నవియునగు, రసాల = తియ్యమామిడిచెట్లయొక్క, (సి. 'ఆమ్ర, శ్వాతో రసాలా సా' అని అ.) ఫల=ఫలములయందు, సాదర = ఆదరముతోఁ గూడుకొన్న, శుక=చిలుకల యొక్క, ఆలపన=ఆలాపముచేత, వికాలము=విస్తారమయినదియు,

గాడ్పులు మందముగా వీచుచున్నవి. ఫలములు అసవము విరివిగా నున్నది. ఫలాశచేఁ జీలకలు కలస్థనము చేయుచున్నవి. చిలుకలకు ఫలాశదీక్షకున్నదనియు ఫలాశ్చత్తికాలమనియు నెఱుంగనగు. పరిమళభారవాచాము లగుటచే గాడ్పు లలనముగ నుండెను.

అలిసి = అడుతు మైదలయొక్క, గతుల్ = జెక్కలయొక్క, అసీక = సమూహముచేత, మలిసి

కృత=నల్లనివిగాఁ జేయఁబడిన, ధునీ = నదీసంబంధములైన, కమలిని=అనురంజిత గెలుపునకు, సుఖత = సంకాతసుఖములైన, తాకకులపథికము=చక్రపాకస్త్రీలు గలిగినదియ,

పుష్పరసము విరివిగా లభించుటచే దుష్పదలు మెఱుంగెక్కినపనియొననివికల్పల కాంతు లచే దమ్ములు నల్లగ నున్నవనియు భావము.

అతికాంత=అత్యంతమనోహరములైన, సలతాంత = పుష్పసహితములైన, లతికాంతర=తీగల యిండ్లలోపల, నితాంత=ఎడతొని, రతికాంతరణ = మనస్తాపముగలదు, తాంత=అలసిన, సుతసు కాంతము=స్త్రీపురుషులు గలిగినదియు,

వసంతర్తువు మనోహరముగనుటచే స్త్రీపురుషులు నిరుతర పక్షిల పెలుగ సాగిరి. కాననే బడలిరి. పొదరిండ్లు ప్రసవపుతములై పొమోపభోగములను గలిగించును. పురుషులను న దట్టపుఁగొఁగిలింతలు ఇందు రతియొ జెప్పఁబడినది. వసంతమున పొదరిండ్లు భోగ్యములను.

అకృతక=కృత్రిమముగాని, అనఁగా స్వభావస్థిమయిన, అమావ = సరిమఱియుగలిగిన, కుర వక=గోరంటపువ్వులగలిగినదియు, అవికల=విచ్ఛిన్నములుగాని, సకుళ=బొగడపట్లయుక్త, ముకుళ = మొగ్గులగలిగిన, సకల=సమస్తములైన, వనాంత = వనమధ్యములయందు, ప్రమాద=సంతోషము చేత, చలిత=సంచరించుచున్న, కలిత=బద్ధములగుచున్న, కలకంత=కాయలలయుక్త, కుల=సమూ హముయొక్క, కంతకాకలీ = కంతసంబంధమయిన యవ్యక్తమనరధనిచేత, భాసరము=ప్రకాశించు చున్నదియనగు, మధుమాసవాసరంబు = వసంతవాసరము, పొల్చుక=ప్రకాశించును. హాసినవద్యపు ప్రతిపాదమునను నాలుగంత్యప్రాసములు గలుగఁజెప్పినాఁడు.

తా. వసంతమునందు బొగడలు గోరంటలు పూచియు బొగడలు మొగ్గులు తొడిగియు నుండఁ గోకిలలు కూయసాగెను. కాముకులు కౌగిలింతలనుభి మనుభివంపసాగిరి. చిలుకలు తీయమావిపైఁ జేరి మధురముగ భాషించసాగెను. తుమ్మెదతెక్కలచే నల్లనైన తమ్మిలీవియలగా జక్కవలు మెలఁగఁ దొడఁగెను. స్త్రీపురుషులు వసంతవకమున జుష్పితములై మనోహరముగానున్న పొదరిండ్లలో నలసట గలుగునటుల గాచుకేళికలఁ జేరిరి.

ప. ఒనర హిమావకుంతనము + లూడ్చి తెమల్చినపత్రభంగముల్
సన ననియాడుచుకొ మొగడపన్నులు పల్లవపాణి గప్పునూ
తనలలికాలతాంగుల నుదారగతిం జలి వాపి నెయ్యపుం
దెనకువ నేర్చె దక్షిణసమీరణుఁ డొయ్యనఁ దాపు లంటుచున్. 127

ఒనరకొ=ఒప్పిదమగునట్టులుగా, హిమ = మంచనెడు, అవకుంతనములు = ప్రైముసుంగలను, డొడ్చి=విడచిసి, తెమల్చిన=చలింపఁజేయఁబడిన, పత్రభంగముల్నకొ = భంగములనఁగా బరంపరలను రచనలను, భంగములనఁగా బరంపరలనుటకు—

శ్లో. 'కస్తూరీవరపత్రభంగనికతో భ్రష్టా న గండఫలే' శృంగారతిలకము.
వర్ణ పరంపరలనెడు కస్తూరికాపత్ర రచనలు చెదరిపోవుచుండఁగా, అనియాడుచుకొ = కంపించుచు, మొగడపన్నులు = పూమొగ్గులనెడు లేతపన్నులను, పల్లవ = చిగురుటాపలనెడు, పాణి = హస్తములచేత, కప్పు = కప్పించియుంచుడెడు, నూతన = క్రొత్తవన, లలికా = తీగ

లనెడు, లతాంగులకొ = స్త్రీలను, అనగా నవోధులను, ఉదారగతికొ = ఉదారశబ్ద మతిశయ ముందు దాతయందును వర్తింపుచున్నదిగనుక సతిశయగతియనెడు ముక్తాహారాది ప్రదానము చేత, చలివాసి = తైత్తినివారణము చేసి యనియును గంపము పోగొట్టి యనియును నర్థము. దక్షిణ సమీరణుడు = దక్షిణవాయువనెడు దక్షిణనాయకుడు, దియ్యనకొ = తిన్నగా, తావులంటుచుకొ = తావులనఁగా బరిమళములను స్థానమును గనుక బరిమళములంటుచు ననియును గళాస్థానములంటుచు ననియును నర్థము. 'నెయ్యపుంబెనఁకువనేచ్చెకొ' పెనఁకువ యనగా నల్లికయును గలయికయును గనుక నివ్వమైన యల్లిక నేచ్చెననియును గలయిక నేచ్చెననియు నర్థము. అనగా శీతకాలము పోయి వసంతకాలము రాగానే మలయమారుతము వ్యాపించి నూతనపుత్రీగలయుండు జిగురుటాకులను పూమొగ్గలను సుత్పాదించి తీరెలంశట సల్లుకొనునట్లులాగా జేసెనని తాత్పర్యము. ఆలంకారావకసావ యనము. స్థిప్తమును.

ఇట లతాంగులు నవోధులు. కాననే నూతనలతికొలతాంగు లనఁబడిరి. మొగడచున్నలు చేతులఁ గప్పొసలుట, హిమావతుంతనము గీలింబిసలుట స్వభావగుణములు. బహుప్రియాసదృశకీలుండు దక్షిణనాయకుడు గావున దక్షిణసమీరం దిట దక్షిణనాయకుడని తెలియునది. లతాంగులయెడ నవృశముగా వర్తింపుటయే యిందులకుఁ దార్కాణ.

నవోధులక్షణము. రసమంజరిసుండి-

క్షో. బలం నీతా హర్షస్వం ముఖ ముచుముఖం వైవ కురులే
ధునానా మూర్ధానాం క్షీవతి వదనం చుబననవిధా
హృది నృప్తం హస్తం క్షీవతి గమనారోపితమనా
నవోధా వోధారం రమయతి చ సస్తాపయతి చ.

తా. మంచుముసుగులు తొలగించి పత్రాదులు చెదర మొగడచున్నలు చేత మాటుపఱచు కొను నూతన లతాంగుల (నవోధులను-తీవయలను) జలివాసి దక్షిణ సమీరండు తావులు (సంగంధ ములు-కళాస్థానము) తాకుచుఁ బెనఁకువ నేర్పుచుండెను.

మ. అలరుంగైదువుజోదుకూర్చిసయిదో * డై మాధవశ్రీత్రపగ

ఫల మై యాడుమరుత్కుమారుఁ బ్రియ మొప్పుం దేనె నీరార్చి పె

దెలిపూజొంపపుఁబొత్తులం బొదివి ధాశ్రీజాతముల్ బోల వా

డై లనత్పల్ల వడోల నుంచి కలకంఠీనాదగీతంబులన్.

128

అలరుంగైదువుజోదు=పుష్పాయుధుడైన మస్త ధునియొక్క, కూర్చి సయిదోడై=ముద్దుతమ్ముడై, మాధవశ్రీ=వసంతలక్ష్మీయనెడు లక్ష్మీదేవియొక్క, తపగఫలమై=తపస్సునకుఫలరూపమై, ఆడు=శ్రీదేవు చుండెడు, మరుచ్చల్లము వాయువునందును దేవతలయందును వర్తింపును. (ని. 'మరుతౌ పవ నామరా' అని అ.) మరుత్కుమారుఁ=కుమారవాయువనెడు దేవతాకుమారుని, ప్రియమొప్పకొ = ప్రేమాతిశయమొప్పుగా, లేనీరార్చి=పువ్వుదేనియలచేత జలకమాడించి, పెంచెలి పూజొంపపుఁ బొత్తులంబొదివి=వికాలమైన తెల్లని పువ్వుగుత్తులనెడు పొత్తులలాఁ బొదిగి, లనత్=ఓప్పుచున్న, పల్లవ= చిగురుటాకులనెడు, డోలనుంచి = తోట్లలాఁ బరుండఁబెట్టి, కలకంఠీనాద = అడుగోయిలయొక్క

ధ్వనియనెడు, గీతంబులకే = పాటలచేత, ధాత్రీజాతముల్ = వృక్షములనెడు పెంపుడుతల్లులయొక్క సమాహములు, జోలవాడెక్ = జోలపాడెను. (ని. 'ధాత్రీ' స్వామి దువమంలాపి త్పతిర స్వామలక్ష్మి' అని విశ్వము.) ఆలం-వరికరము. కావ్యలింగము.

తా. మన్మథుని చెలికాడును, మాధవి (వసంత-విష్ణు) తపశఫలమునగు మరుత్తుమారుని (చిఱుగాడ్పులు-దేవపుత్రుడు) తేనెనీట దానమాడించి పూజించుటకు బొమ్మల బరుండబెట్టి పల్లవశోలిక నుంచి కోయిలలనాదముతో ధాత్రీజాతములు (వృక్షములు-దాదులు) జోలవాడ సాగెను.

సీ. మునుసుమనోరాగమునపసంతము సూపె గాననేందిర యశోకంపుఁగొవ్వు
కాకొవ్వు నగుచు నెయ్యమునఁ గ్రొన్నతేనె మెలఁగెడుసరసాళిమీఁదఁజల్లె
నాసరసాళిసోయగపుఁబాటలతోడఁ జని మాధవి ప్రవాళశాటిఁ దుడిచె
నామాధవి పరాగ మక్షీరాగము మించఁ బఱతెంచుకలకంఠిపై విడిచె
తే. నిట్లు లలికలు హితకోటి నెనసి యపుడు, మదనదేవోత్సవక్రీడఁబోదలు ననిన
వరులుఁ దరుణులువిరులయోపరులవరలు, సిరులవలరావజాతర ల్మేయుటయదె.

మును=ముందుగా, కాననేందిర = వనలక్ష్మియనెడు నొకానొకస్త్రీ, అశోకంపుఁగొవ్వు = అశోకతరుకాని యనెడు శోకరహితస్త్రీకి, సుమనోరాగమునన్ = మంచి మనోరాగముచేత, లేక కుసుంబాపువ్వలయొక్క పుష్పాడిచేత ననియర్థము, పుష్పరక్తిమయసభావము. వసంతముసూపెక్ = రంజకప్రవృత్తిచేమను గనుపఱచెను, అనఁగా వసంతము విలీననియర్థము. వసంతస్తధర్మమును గనుపఱచెనని భావము. ఆకొవ్వు=ఆయశోకపుకొవ్వు, నగుచుక్ = పరిహాసముచేయుచు, నెయ్యమునక్ = చెలిమిచేత, గ్రొన్నతేనె = శ్రోత్రపూజేనియ, మెలఁగెడు = తిరుగుచున్న, సరసాళిమీఁదఁజల్లెక్ = సరసమైన తుమ్మెదయనెడు సరసురాలైన సఖిమీఁదఁజల్లెను.

ఆసరసాళి=ఆనఁగా సరసమైన యాతుమ్మెద యనియెడు సరసురాలైన యొసఖియని యర్థము. సోయగపుఁబాటలతోడఁజని=శృంగారయొక్కమైన పాటలపాడుచుఁబోయి, మాధవి = యనఁగా బండి గురువిందతీఁగె, అది యనెడు మాధవీనామముగలయొకానొకస్త్రీయొక్క, ప్రవాళమనఁగా జిగురు టాకు, అదియనెడు వస్త్రముచేత, తుడిచెక్ = ఆ పూజేనియను దుడిచిపైచెను, ఆమాధవి, అనఁగా బండిగురువిందతీఁగెయనెడు మాధవీనామముగల యాస్త్రీ, పరాగము, అనఁగా రంజకప్రవృత్తిచే మును అని యర్థము, పుష్పాడి యనిభావము. అక్షీరాగముమించఁ బఱతెంచుకలకంఠిపై విడిచెక్ = స్వాభావికమయిన శేత్రరక్తిమ మించుచుండఁగా బరుగెత్తివచ్చుచున్న యాడుకోయిలమీఁద విడి లించెననియును ద్వరితముగావచ్చుచున్న యవ్యక్తమధుర కంఠస్వరముగల స్త్రీమీఁదను గన్ను లెఱ్ఱఁ బడునట్లులుగా విదలించెననియును నర్థము విచారింపవలయును. క్షుచట నభేదాధ్యవసాయము సేయ వలయును.

ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, లలికలు=లీలఁగెలు, హితకోటి నెనసి = ఇవ్వనమూహమును గలిసికొని, ఆపుడు=ఆవసంతర్దువునందు, మదన దేవోత్సవక్రీడఁ బోదలుననినక్ = మన్మథదేవతాసంబంధమయిన యుత్సవక్రీడచేత నొప్పుచుండునని చెప్పుచుండఁగా, వరులుఁదరుణులు = పురుషులను స్త్రీలును, విరులు

యోవరులకొ = పూజపరములయందు, వరులుసిరులకొ = ప్రకాశించుచుండెడు సువదలచేత, వలరాచజాతరల్పేయుటరుదె = మనస్థోత్రవములు సేయుట యాశ్చర్యమా, అనగా నాశ్చర్యముగాదనుట. అలంకారము. అర్థాపత్తి.

తా. అశోకాదులు పుష్పింప నామకరందమును దుమ్రైదలు పానముజేసి పాటలు పాడసాగెను. బండిగురివెందలు పుష్పాదులతో నలరెను. కోకిలలు సంచరింపదొడంగెను. ఇదియంతయు లతికగానరించు వసంతక్రిడవలెనుటచే స్త్రీపురుషులు వసంతోత్సవములు జరుపుటలో నచ్చెరు వేమున్నది ? మ. అరిగాఁ బంచమ మేనగించి నవలాళవ్వేళ హిందోళవై

ఖరి సూపం బికజాత మాత్మరవభంగవ్యాకులం బై వనీ

ధర నాలంబితపల్లవప్రతివిధు ధ్వాల్పం దదీయధ్వనికొ

సరిగాఁ గైకొనియెక వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.

130

నవలాలు = అనగా స్త్రీలు, ఇది దేశ్యభదముగనుక హ్రస్వము రాలేదు. ఇందుకు, (ని. దీర్ఘావాహ్రస్వస్యాన్నచదేశ్యభదేనచైకవర్ణేపి' అని న.) ఆవ్వేశకొ = అవసంతాదియందు, అరిగాఁ బంచమ మేనగించి = లోచలలకుఁ బ్రతికూలమగుగట్టులుగాఁ బంచమస్వరమును విసర్జించి యని యర్థము. 8 అనగా ఋషభస్వరమునకు సంజ్ఞగనుక ఋషభస్వరరహితమగుగట్టులుగా నని భావము.

శ్లో. 'ప్రథమశ్రవణాచ్చబ్ధి క్షూయతే హ్రస్వమాత్రకః,

సాస్రతి స్వమృరిష్ణయా స్వరావయవలక్షణా,

శ్రుతిశ్యస్య స్వస్వరాష్టడభగాధార్యమధ్యమాః,

పంచమో హైవతశ్చాస నిషాద ఇతి సప్తలే,

లేహింసంజ్ఞా సురిగమపదనీతి సప్తస్వరామతాః.'

అని సంగీతశాస్త్రమున, హిందోళవైఖరి సూపకొ = హిందోళమునఁగా హిందోళరాగము, అది ఋషభపంచమస్వరములు రెండునుగాక కడమ యముస్వరములతోఁ గూడుకొన్న యాడవరాగ మని యును శిశిరార్ద్రవసంతర్దువులయొక్క సంధికాలముదు గానముచేయఁబడునదియనియు సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధముగనుక నట్టి హిందోళరాగముయొక్కవైఖరిని గనుపఱువఁగా, అనగా నారాగమును బాడఁగా ననుట.

శ్లో. 'శిశురస్య వసంతస్య సద్ధా హిందోళరాగకః' అనియును,

శ్లో. 'బాడవః వజ్రాభిః ప్రోక్త స్వరైః షడ్విస్త హడవః,

సంపూర్ణ స్వప్రభి ర్జేమ వివంరాగాస్త్రీధామతాః.'

అనియు నిత్యాదులు సంగీతశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి. పికజాతము = కోకిలసమూహము, ఆత్మరవ = స్త్రీయమయిన పంచమస్వరముయొక్క, భంగ = తిరస్కారమువలన, వ్యాకులంబై = విచారముగలదై, వనీధరకొ = వసభూమియందు, అలంబిత = అవలంబింపఁబడిన, పల్లవ = చిగురుటాకులుగల, ప్రత = నియమముయొక్క, విధులు = విధానములను, తాల్పకొ = వహింపఁగా, అనగాఁ బర్వభక్షణముచేసి తపస్సుచేయఁగా ననుట, తదీయధ్వనికొ = ఆకోకిలసమూహముయొక్క రవమును. అనగా బంచమ స్వరమును, వసంతము = వసంతరాగము, మహాసంపూర్ణభావోన్నతికొ = మహత్తయిన సంపూర్ణభావోత్తేజ

యముచేత, సరిగాఁజూచి కనుకూలకానట్లులుగా నని యర్థము. ఋషభసహితమగునట్లులుగా నని భావము. కైకొనియొక = అంగీకరించెనని యర్థము. వసంతర్తు ప్రవేశముకాఁగానే స్త్రీలు ఋషభ పంచమములతోఁగూడ సప్తస్వరసహితమయి సంపూర్ణసంజ్ఞగలవసంతరాగమును బాడెనని యాశయము.

“కేచిదాడవసంపూర్ణాః కేచిత్తాడవపూరణాః, కేచిత్సంపూర్ణరాగాశ్చ” అని బొడవపాడవము లును పంచపద్మస్వరముల నొప్పి సంపూర్ణము లగుటవలన సప్తస్వరసహితమైన వసంతరాగమును సంగీత కలారహస్యనిధియగు రామరాజభూషణుండు మహాసంపూర్ణవిశేషణవిశిష్టముగా జెప్పెను.

మ. కరఘాతంబుల కోర్వ లేక హిమసంఘాతంబు శీతక్షమా

ధరదుర్గంబు భజింపఁగా నలజగత్కంఠప్రదాస్తోకభీ

కరదోషాయతిశాలిఁ జుట్టుకొని లంగల్వట్టి ధట్టింతు నం

చరవిందాప్తుఁ డుదీచి కేఁగెఁ బ్రబలుం • డై మాని దాక్షిణ్యమున్.

131

కరఘాతంబులకోర్వలేక = ముప్తిఘాతములకు నహింపలేక యని యర్థము. కిరణములవేడిమిఁ దాళలేకయని భావము. హిమసంఘాతంబు = మంచుయొక్కగుంపు, శీతక్షమాధరదుర్గంబుభజింపఁగాఁ = హిమవత్స్వరదుర్గము నవలంబింపఁగా నని యర్థము. స్వకీయస్థానముగనుక శీతక్షమాధరదుర్గమును శీతసంఘాత మాశ్రయించెనని యాశయము. అల = ఆ, జగత్కంఠప్రద = జగత్తులకుఁ దొందరనిచ్చు చున్నదనియు, అస్తోకభీకర = అధికభయమును బుట్టించునదియు, దోష = పాపముయొక్క, ఆయతి = డైర్ఘ్యముచేత, శాలి = ఒప్పుచున్నట్టి, హిమసంఘాతంబు అని యర్థము. జగత్తులను జలిచేత వడఁకించు ననియు మిక్కిలి భయంకరమయియుండుననియు దోషాయతిశాలియనఁగా రాత్రియొక్క డైర్ఘ్యము చేత నొప్పుచుండుననియును భావము. శీతకాలపురాత్రియొక్కవగా నుండుట ప్రకటముగదా. చుట్టుకొని = ఇట్టి హిమసంఘాతమునఁ జుట్టువైచిగొని, లంగల్వట్టి = అవరణముదాటి, ధట్టింతునంచుక = మర్దింతుఁగాక యని, అరవిందాప్తుఁడు = కమలములకు హితుఁడయిన సూర్యుండు, మానిదాక్షిణ్యమున్ = మోమోటము వదలి యని యర్థము. దక్షిణస్థితత్వము మానియనిభావము. ప్రబలుండై = బూధితుండయి, ఉదీచిరే = గె = ఉత్తరపుదిక్కునకుఁబోయెను. మంచువలన నరవిందములఁచెడిపోవుచున్నవి గనుక సూర్యుం డర విందాప్తుఁ డయినందున మంచును శీక్షింపఁ బోవుట యుక్త మనునభిప్రాయమును గ్రహింపవలయును. అలం. హేతూత్పేక్ష. కావ్యలింగమును.

మంచువలనఁ దామరపూవులు చెడిపోవుటఁ జూచి యరవిందాప్తుండు తనయాత్మభావము ప్రకటింప నెంచెను. కావుననే దాక్షిణ్యమును విడనాడెను. తామరలు మంచుచేఁ జెడిపోవు ననుటకు-

శ్లో. అథవా మృదువస్తు హింసితుం మృదునైవా రభిలే ప్రజాంతకః,

హిమనేకవివత్తిత్ర మే నలీనీ పూర్వనిదర్శనం మతా.

మ. చివురుంగైదువువేల్పు చైత్రమున నాక్షిణ్యధ్వజోత్సవవై

భవుఁ డై తెమ్మెరతేరివైఁ గదలి రాఁ • బత్తగ్రహలాగ్రహ

ర్వ్యవిటంకంబులు ప్రాకి వల్లివనజాఁస్య ల్నల్లి రుత్తుల్లప

ల్లవహస్తంబుల భావిభావుకఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్.

132

చివురుంగైదువువేల్పు = ఆనఁగా మన్మథుఁ డనెడుదేవుండు, చైత్రమునకే = చైత్రమాసమందు, అక్షిణ = తక్కువగానీ, ధ్వజోత్సవవైభవుండై = మినఁధ్వజారోహణమనెడు వట్టంబరధ్వజారోహణ

వైభవముగలవాడయి, తెప్పెరలేరివైఁ గదలిరాకొ=మలయమారుతమనెడు రథముమీఁద నెక్కి రాగా, ప్రత్యగ్ర = నూతనములయిన, సాలాగ్ర=వృక్షాగ్రములనెడు, హర్ష్యవిటంకంబులు ప్రాకి= సాధాగ్రములపైకెక్కి, వల్లివనజాస్యులు = తీగలనెడుస్త్రీలు, ఉత్సుల్ల=వికసించిన, చల్లవ=చిగురు టాకులనెడు, హస్తంబులకొ = హస్తములచేత, భావి=ముందురాగలగిన, భావుక=భవ్యమయిన, ఫలాల్లాసంబుతోకొ = పండ్లయొక్క యుల్లాసమునెడు ఫలాల్లాసముతోడ, క్రొవ్విరులు=క్రొత్తగా వికసించినపుష్పములను, చల్లిరి=చల్లినవారైరి.

తెప్పెర లేరుగాగలవాడగుటవల్లనే పేలుపు. తెప్పెర రథముగాన నరదమునకంటె బెక్కి మెత్తుగానుండవలయుఁ గాన నది యతీతమైనది. కాననే క్రొవ్విరులు చల్లుటకు సాలాగ్రహర్ష్యవిటంకము లెక్కవలసి వచ్చినది. చైత్రమున మన్తభోత్సవములు గావించుట సుప్రసిద్ధము. మినఁద్యజ మిట ధ్వజోత్సవవైభవము, రథోత్సవము తెప్పెరలేరివైఁ గదలినచుట యని తెలియునది.

లోకములో నొకానొకదేవునికి సంవత్సరోత్సవము జరిగించునెడల నాదేవుఁడు ధ్వజారోహణ వైభవము నంగీకరించి క్రమముగా రథారూఢుడై వచ్చుచుండఁగా బురస్త్రీ లారథముమీఁద దొసిళ్లతోఁ బువ్వులు మొదలయినవి చల్లెడు సంప్రదాయముగనుక దాని ననుసంధించి మన్తధరథోత్సవవిషయముగాఁ జెప్పినాడు. అలం. రూపకము. సావయవము.

తెప్పెర. తె. దక్షిణపు ఎరలో గాలిగావునఁ దెప్పెరలు అయ్యుత్పత్తివలనఁ దెప్పెరలు అను శబ్దమె యుక్తము. పూర్వకపు లీశబ్దము లు వర్ణాంతముగఁ బ్రయోగించిరి. ఇటీవలికవులు వికవచన రూపము తెప్పెర యని భ్రాంఛిపడిరి.

వ. మహిళామండలమంజులభ్రమరకామర్దంబు శ్యామాముహు
ర్నహురుస్థిలితపత్రభేదనిపుణంబుం బద్ధినీకంకణ
గ్రహణాపాదయు నై సగంధవిటపప్రాప్తికొ విజృంభించుచుకొ
విహరించెకొ మధుమత్తగంధవహ మువ్వేళకొ వనాంతంబునన్.

133

ఈపద్యమునందు మధుమాసమునందలి గంధవహరముగను మద్యపానము గావించిన గర్వాత్మని పరముగాను అర్థద్యయమును గవి చెప్పియున్నాడు.

మహిళా=ప్రేంకణపుఁ దీఁగెలయొక్క, (శ్లో. 'శ్యామాతుమహిళాహ్వయా, లతాగోవిందసిగు ధ్వా') ప్రియఙ్గుః ఫలిసీఫలీ' అని అ.) మండల=సమూహమందు, మంజుల=మనోహరములయిన, భ్రమ రక=తుప్పైదలయొక్క, ఆమర్దంబు = సమర్థము గలిగినదియునని యర్థము. మహిళామండల = స్త్రీ సమూహముయొక్క, మంజుల=కోమలములయిన, భ్రమరక=మంగురులయొక్క, ఆమర్దంబు=పీడ నము గలదని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'అలకాశ్చూర్ణకుస్తలాః, తే లలాటే భ్రమరకాః' అని అ.) శ్యామా=లతావిశేషముయొక్క, ముహుర్నహురుస్థిలిత = మాటిమాటిని వికాసమును బొందుచుం డెడు, పత్ర=ఆకులయొక్క, భేద=భేదనమందు, నిపుణంబుకొ=సమర్థమయినదియును, అని యర్థము. శ్యామా = యౌవనమధ్యస్థురాలియొక్క, ముహుర్నహురుస్థిలిత = మాటిమాటిని రచియింపఁ బడుచుండెడు, పత్ర=మకరకాపత్రములయొక్క, భేద = భిన్నపఱచుటయందు, నిపుణంబుకొ = సమర్థమయినదని యర్థాంతరము. పద్ధినీ=పద్మలతాసంబంధమయిన, కంకణ=జలబిందువులయొక్క, మను—16

గ్రహణ=గ్రహించుటను, ఆపాదియ్యు=ఆపాదించుచున్నదియునని యర్థము, పద్మినీ=పద్మినీ జాతిస్త్రీయొక్క, కంకణగ్రహణాపాదియును, ఇక్కడఁ గంకణశబ్దముచేత హస్త ముపలక్షిత మగుచున్నదిగనుక హస్తగ్రహణాపాదనము సేయుచున్నదని యర్థాంతరము. వి=ఇట్టిదై, సగంధ= పరిమళయుక్తమయిన, విటప=తరువిస్తారముయొక్క, ప్రాప్తి=పొందికచేత, విజృంభించుచు= గర్వింపుచును అని యర్థము. (ని. 'విస్తాకో విటపాస్త్రీయామ్' అని అ.) సగంధ=గర్వనహీనుఁ డయిన, విటప=విటసాయకునియొక్క, ప్రాప్తి=సౌగత్యముచేత, విజృంభించుచు= విజృంభింపుచు అని యర్థాంతరము. మధు = మధుమాసమును, మత్త=మత్తనీయ, గంధవహను = వాయువు అని యర్థము. మద్యముచేత మదించినదని యర్థాంతరము. (ని. 'గన్తో గన్ధ ఆమోదే లేశీ సమృద్ధ గర్వయోశి' అని వి.) అవ్వేశ=ఆకాలముందు, వనాంతంబున= వనమధ్యమందు, విహరించె= సంచరించెను.

మధుమత్తగంధవహను సమహన్నపుంసవమునకుఁ బుంస్తవవిత్తచేయించు కవిసచ్చుతము.

ఉ. శ్రీయుతమూర్తి యోపురుషసింహమ! సింహముపాలిస్తూ గో

మాయువు గోరు...

(భాగవతము)

తా. మారుతము వసంతునిస్తేహమున నుల్లసిల్లి ప్రౌకణపుఁజెట్టచెంగల తుమైదల కొత్తిడి గూర్చుచు, లతావిశేషములఁ జివురావలను వేటువడునటులఁ గదిలించుచు, తమ్మిపూలవైచల జల కణములంటుచుఁ దావులొలయుఁ జెట్ట నాశ్రయించి వసాంతరము సంచరింపసాగెను. (మధుమత్తుఁ డగు పురుషుఁడు చెలువలముంగురులఁ దొలంగఁ ద్రోయుచు చెలువలమకరికాపత్రాదులఁ జెదర జేయుచుఁ బద్మినీజాతి స్త్రీలహస్తములఁ దాకుచు విటులచెలిమితోఁ జెలరేగెనని యర్థాంతరము.)

సీ. ఏపారుపొదరిండ్ల * నాపాటలాశోకదీపార్చి గనకకలాప మరనె

సాలావలులు దాఁటి * యేలాలతావారబాలాతలివరాగ*పటము లూడ్చె

నానామధుపసవ్య*గానామృతము మెచ్చి సూనాసవము లెల్ల * జూర లిచ్చె

శంకారహితధీర*హంకారశుకభటాహంకారముల ఫలా*హతి యొనర్చె

తే. ననుచు నాగంధవహనునిధా*ర్త్యములుదెలుపు, లీలవిరిసినవిరులురా*లినరజంబు

లొలికినరసంబు లురిలిన*ఫలము లధిపు, మో*లనిడిపల్కి రుద్యాన*పాలురపుడు.

వసంతవాయువును దొలుత గంధవహశబ్దసారస్యముచే గర్విగాఁ జెప్పి దుండగములను జూపి యిప్పుడు గంధవహనామ మానుకులముగఁ గాంచిన ధౌర్త్యములు వనపాలకులు రాజానకు దృష్టాంత సహితముగా నెఱింగించునటులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఏపారు=అతిశయించుచున్న, పొదరిండ్ల = లతాగృహములనెడు గృహములయందు, ఆపాటలాశోకదీపార్చి = ఆపాటల = అంతటనెఱుఁగెన, అశోక=రక్తాశోకపుష్పమునెడి, దీపార్చి = దీపజ్వాలికచేత, కనకకలాపమరనె = కనకమనఁగా సంపెంగయును బంగారమును, బంగారము పేళ్లన్నియు సంపెంగకుఁ జెల్లును. సంపెంగపువ్వులనెడు కనకస్తోమము గాంచెను. పొదరిండ్లు గావునఁ దలపులు ద్వారబంధములు లేనివి. అందు ఆపాటలములగు నశోకపుష్పములను దీపములు గలవు. కాన కనకలాప మరయఁ గలిగెను పరద్రవ్యసందర్శనమెయిట ధౌర్త్యము.

సాలాపలులదాటి = సాలమనఁగా వృక్షమును ప్రకారమును, (ని. 'అనోకహా కుటస్సాలి' అని అ. ని.) ('ప్రాకారో వరుణ స్సాలి' అని అ.) వృక్షసమూహములనెడు ప్రాకారసమూహములు దాటి, ఏలాలతా=ఏలకిరీగలనెడు, వారబాలా = వేశ్యాంగనలయొక్క, తలి=సమూహముయొక్క, వరగా=పుష్పాడియనెడు, పటములు=వస్త్రములను, ఊడ్చె=విడిపించెను. మధుపశబ్దము తున్నెదయందును మద్యపాయయందును వర్తించును. లతావార = తీపెలచాలను, బాలా = బాలికలయొక్కయనుట తగును. వారస్త్రీ సర్వజనపరిగ్రహణయోగ్యురాలు గాన నట ధార్త్యమునకు దావులేదు. ఉండెబో బాలపటము లూడ్చునంత ధార్త్యము గాదు.

నానా=ననుస్తములయిన, మధుప = తున్నెదలనెడు మద్యపాయలయొక్క, నవ్య=నూతనమయిన, గానామృతముమెచ్చి=అమృతప్రాయమయిన సంగీతమునుమెచ్చి, సూనాసవముల్లెఱ జూరలిచ్చె=సూనాసవమనఁగా పూచేసెయి సిప్పపువ్వు మొదలైన పువ్వులచేత జేయఁబడిన మద్యంబును, పూచేసియలనెడు నిప్పపూసారా మొదలైనవాని జూరలిచ్చెను. మధువులు త్రాగుబోతులుగాన వారలగానమునకు మెచ్చుట వారలకు పుష్పాసవము (సారాయము) కాన్కగా నొసంగుట ధార్త్యము. ఇందుల కొలికినరసము తార్కాణము.

శంకారహిత=శంక లేనట్టి, ధీర=ననుమైన, హుంకార = హుమ్మనెడు ననుకరణశబ్దముతోఁ గూడుకొన్న, శుక=చిలుకలనెడు, భట=భటులయొక్క, ఆహంకారములతో = గర్వములచేత, ఫల=పండ్లయొక్క, ఆహతి=వతనమనెడు, ఫలాహతి=వస్త్రలాభభంగమును, ఒనర్చె=చేసెను. చిలుకలు బట్టు. కాననే జంతు గొనరు. వారికొఱకు ఫలాహతి గావించుటయు ధార్త్యమే. ఫలాహతి యనుటలో గార్వఫలము చెఱచుటయు నగుగాన నదియ యుక్తమని యాశయము.

అనుచుకో=అనివలకుచు, ఆగంధవహుని = గంధవహుడనఁగా వాయువును గర్విగ్రస్తుండును. ఆవాయువనెడు గర్విగ్రస్తునియొక్క, ధార్త్యములు ఐలుపులీలతో = దుండగములు తెలియఁజేసినట్లులుగా, విరిసినవిరులు= ఊడిపడినపువ్వులను, రాలినరంజంబులు = రాలినపుష్పాదులను, ఒలికినరంజంబులు= త్రుమిల్లినపూచేసియలను, ఉలికినఫలములు=రాలిపడిన ఫలములను, అని క్రమాలంకారము. అధిపుమ్రోలనిడి = పసురాజుమందర నుంచి, ఉద్యానపాలురు = పనపాలకులు, అపుడు = ఆసమయమందు, పలికిరి=ఒకవాక్యమును బలికిరి. ఉద్యానపాలు రన్నచోట (ని. 'బుజసోలజసోలాం తాల్లాంతాత్తురు రోతయోక్తమేణస్తా.' న.) అనుసూత్రముచే నకారవరక లకారాంతశబ్దముగు నీవనపాలశబ్దమునకు బహుపచనమున రువర్ణకము వచ్చినది. అలం. ఉల్లేఖి. క్రమము. క్లేషోత్థాపితము.

క. స్వామి యే మని పొగడెద, మామనికి మనికి యైన యారామమునం

గామనికితాస్త్రములు ద, తొమ్మలతరలతలు చిగురుకొమ్మలచేవల్. 135

స్వామి=వీలినవాఁడా, ఆమనికి = వసంతమునకు, మనికియైన=నివాసస్థానమైన, ఆరామమునకో=ఉద్యానవనమందు, కొమలతరలతలు = ఇక్కడ లతాశబ్దమువలన దజ్జన్యములైన పుష్పముల లక్షితము లగుచున్నవి. కొమలతర=అత్యంతమకుమారములైన, లతలు=తీగలయందుండు పుష్పములు, కామనికితాస్త్రములు=చున్నధకతోరబాణములు, చిగురుకొమ్మలు=లేతకొమ్మలను సారములుకాబట్టి, వీమనిపొగడెదము = వీమనినినియాడఁగలము. అనఁగా గొనియాడఁజాలమునుట. అత్యంత సుకుమార

ములైన పుష్పములు మన్నభక్తరబాణములని చెప్పటయును జిగురుగొమ్మలయందే పవలని చెప్పటయును విరోధము. ఉద్దీపనములనియును దినదిన ప్రపర్థమానములనియును బిరహరహ. అలం. విరోధాభాసము. అతిశయోక్తి.

దత్తమండలములలో జివురుచెట్టును నొకజాతివృక్షముగలదనియు నది యెంతముదినను శేవబట్టదనియు గవి దత్తమండలవాసి గాననే యావృక్షస్వభావమెరింగి-యచ్చట చివురుచెట్టుకొమ్మలు గూడఁ జేవబాటియుండునని యతిశయోక్తిగఁ జెప్పెనని కొందఱుండురు. ఇని సమంజసమని తోచెడిని. “అచటఁ బుట్టిన చివురుగొమ్మైనచేప” యను మరుచరిత్రపద్యభాగము “చిగురుగొమ్మయ్యఁ జేప” యను రామాభ్యుదయవాక్యము వృక్షపరముగాఁ జెప్పఁదగియున్నవి.

తే. నాథ చివురులు రంజితై • ననలు మొలిచె
నలరె విరు లెల్ల పూపలు • దలలు సూపె
బసిమి నర వొందెఁ బిదియల్ • బలనె నవశ
లాటువులు సాంద్రుచులఫలంబు లెసఁగె.

136

నాథ=స్వామి, చివురులు రంజితై = చిగురుకొమ్మలు రక్తిమచేత నొప్పెను, ననలు=మొలిచెఁ = మొగ్గలు పొటమరించెను, అలరెవిరులెల్లై = పుష్పములన్నియు వికసించెను, పూపలు=దలలు సూపె = మొటిమెలు పొడఁజూపెను, పిదియల్ = లేచెడిచెలు, బసిమి = పనరుచాయచేత, ఇరవందె = అమరెను, నవశలాటువులు = నూతనములైన కాయలు, బలనె = బలిష్ఠములాయెను. ఫలంబులు = పండ్లు, సాంద్ర = దట్టమైన, రుచుల = తియ్యఁదనముచేత, లేక అరుణాపీతాదివర్ణముల చేత ననియొనఁ జెప్పవచ్చును. ఎసంగె = ప్రకాశించెను. అనఁగా నీచెప్పఁబడినవియన్నియుఁ గలిగియున్నవని తాత్పర్యము. ఇచటఁ జివురులుమొదలుకొని పండ్లపక్షుకల యవస్థలు వరుసగాఁ జెప్పినాడు.

ఉ. కేళివనాళి నీయెడ శుశీనినదార్పణి చెప్ప నేల భూ
పాలక నీలకంఠములు • పాయక మ్రోయులతాంతవాసనా
జాలము సోడు ముట్ట సురసాలము వీడ్కొనివచ్చుపట్టదీ
మూలికఁ దోచునబ్బురపుమబ్బులయబ్బులు గుబ్బతిల్లఁగన్.

137

భూపాలక = ఓవసుమహారాజా, కేళివనాళి = కేళికావనశ్రేణియందు, ఈయెడ = ఈవనంఠ సమయమున, శుశీ. అడుచిలుకలయొక్క, నినదార్పణి = శబ్దాడంబరమును, చెప్పనేల = చెప్పనక్కఱలేదు. అనఁగా విరామములేకయే యున్నదనియు వసంతర్తువు గనుక నిష్పడు చిలుకలయొక్క కోలాహలభ్రమలు గలిగియుండుట చిత్రముగాదనియును భావము. ఇక నేమనిన, లతాంతఃఉద్యాన వసపుష్పములయొక్క, వాసనాజాలము = పరిమళ సముదాయము, సోడుముట్టై = మిన్నంటి కపాలములకెక్కఁగా, సురసాలమువీడ్కొని = కల్పవృక్షమును విడిచిపెట్టి, వచ్చు = వచ్చుచున్న, ఇక్కడఁ గల్పవృక్షపుష్పవాసలకందె నుద్యానవసపుష్పవాసనలు శ్రేష్ఠములని భావము. పట్టదీమూలిక = అడుతు మైదలయొక్క సమూహమందు, తోచు = స్ఫురించుచున్న, అబ్బురపుమబ్బులు = అద్భుతమేళుములయొక్క, ఉబ్బులు = ఉల్బాణములు, గుబ్బతిల్లఁగన్ = అతిశయించుచుండఁగా, నీలకంఠములు =

వర్తమానము ధ్వనిచేయవలసిన నెమర్లును, (ని. 'మయా' రో'బర్టీ శా'బర్టీ సీలకంత్ భుజ్జభుక్' అని అ.) పాయక ప్రాయుక్ = ఎడతెగక కేకారవములు చేయుచుండును. అనఁగా పట్టడిమాలికయందలి మేఘభ్రాంతిచేత సీలకంతము తెడతెగక ధ్వనిచేయుననుట.

చిలుకలధ్వనులచేత ఫలనమృద్ధి తుష్టెదలరాకచే బ్రహ్మనసమృద్ధి సూచితములు.

ఉద్యానవనపుష్ప సౌరభము దిగంతవ్యాప్తమగుటయేగాక మిన్నంటినది. కాననే కల్పవృక్షములవీడి పట్టడములు మాలికలుగా రాగలిగెను. అబ్బురపుముప్పులుగా నుటవలన నకాలమేఘోదయముగ నెమిర్లు తలంచెననుట. తుష్టెదల మేనిచాయలు మేఘములుగా దోచెననుటవలన దుష్టెదల సంఖ్యాబాహుళ్యము తెలియనగును.

తా. ఉద్యానవనము చిలుకల ధ్వని చేపు వీలులేదు. తుష్టెదల ఉద్యానపుష్పసౌరభ లుబ్ధములై కల్పవృక్షముల దనలి వచ్చుచుంటు జూచి మేఘములేమో యని నెమిర్లు తెంపులేక గానము చేయుచున్నవి.

క. మహాసీయమధుర్యురీసం, గ్రహమునఁ గాలువలు వఱపి • గనిమలుగ రజం
బహరహము నెఱపి మాకుక్, సహకారము లయ్యె నచటిఁసహకారంబుల్. 135

మహాసీయ=విస్తారమైన, మధు = పుష్పరసములయొక్క, యురీ = ప్రవాహముయొక్క, సంగ్రహమునక = సుపాదనముచేత, కాలువలువఱపి = కాలవలుగాఁ బాటించి, గనిమలుగ = కట్టలుగా, రజంబు=పుష్పాడిని, అహరహముక్ = ప్రతిదినమును, నెఱపి=సవరించి, మాకుక్ = అనఁగా దోటవని చేయునట్టి మాకు, అచటిసహకారంబులు = ఆవనమందలి తియ్యమామిడిచెట్లు, సహకారములయ్యె = తోడువని చేయునట్టివి యాయెను.

తా. తేనియసోనలతోఁ గాలువలుతీర్చి పుష్పాడితోఁ గట్టలేర్పఱచి సహకారములు (తియ్యమామిడ్లు) ఉద్యానపాలకులకుఁ దోడ్పడుచున్నవి.

మ, బలుక ప్రంపుటనంటికప్పురపుఁదిప్ప ల్లప్పి యుప్పొంగుజా
ల్లగొజ్జంగులనీరు సజ్జికపుఁగోళాకూళికిఁ డిగ్గి త
జ్జలసూత్రంబులు వ్రాకి తుంపురులుగా • జారుక్ నిదాఘాంశునా
వర్జివీడ్కొన్నతమంబుఁ గాంచి వనిలో • వర్తించుమంచో యనన్. 139

బలు=బలిష్ఠమైన, కప్రంపుటనంటి = కర్పూరవనఁటుల సంబంధములైన, కప్పురపుఁదిప్పల్లప్పి = కర్పూరపుఁదిప్పలనుముంచి, ఉప్పొంగు = పైకిపొంగుచునుండెడు, జాల్లల = ప్రవాహముగలిగిన, జాలు అనుచో జా అనునక్షరమును దంత్యముగా నెఱుంగునది. గొజ్జంగులనీరు = గొజ్జంగిపూవులనీరు, సజ్జికపు = సిద్ధమైన, కేళాకూళికిఁ డిగ్గి = కౌతుకానాలానికి దిగి, తజ్జలసూత్రంబులు వ్రాకి = ఆజలయంత్రముల వ్యాపించి, అనఁగా నాయాతుఖానాలో నుండెడు కారంజాలలానికి నెక్కి, తుంపురులుగాజారుక్ = శీకరములుగాజారును. వీలాగునననిన, నిదాఘాంశు=సూర్యునియొక్క, ఆవళి=అడవడిని, వీడ్కొన్న = తప్పించుకొన్న, తమంబుఁగాంచి = వనమందలి వీడఁటినిజూచి, వనిలో = ఉద్యానవనములో, వర్తించు=ప్రవర్తించుచున్న, మంచోయనన్ = హిమమాయనునట్లుగా జారునని సంబంధము. ఈచెప్పుటచేత నావనమందుఁ గర్పూరవనఁటులును గొజ్జంగిపూదలను నధికముగా నున్నవనియు జలయం

త్రము లనేకములుగా నున్నవనియు వృక్షవిస్తారములు సూర్యకిరణములఁ జేరినీయక నీడలచేతఁ జీకట్లు కప్పించుచున్నవనియును భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

గొజ్జంగిని రుప్మాంగుచుండుటవలననే కప్రపుటనంటి కప్రపుడిప్పులను గట్ప్పగలిగినది. కాన నాజలమనకుఁ గర్పారసగంధముగూడఁ గలదు. జలమందు వేగ ముంటుపలననే జలయంత్రములనుండి తుంపురులుగా జారఁగలిగినది. ఇందువలన జలయంత్రములు కప్పరపుటనంటులు గొజ్జంగులు నావన మున మిగులఁ గలవనియు వనము వసంతమున విహారయోగ్యముగా నున్నదినియు భావము.

తా. గొజ్జంగిని రావనములాని కప్పరపుడిప్పుల ముంచి ప్రపహించి కేళిఁకూళిలాఁ జేరి యందుండి జలయంత్రములనుండి తుంపురులుగా జారుచున్నది. చెట్లును పట్టమగూఁచినఁగొని చీకట్లుల వలె నీడలు గ్రమ్మియున్నవి.

శా. ఆయారమ్మలఁ బొల్చుకొమ్మల బెడం + గావల్లవశ్రేణిరం

గాయాతావులమించుపూఁబులు లాఁహు యెన్నఁగా శక్యమే

యాయుద్యానముసాటి వైత్రరథ మెట్లొ నాయతశ్రీయుతం

వై యొక్కొక్కనగంబె వైత్రరథ మొయందుక విజృంభింపఁగన్.

110

ఆయారమ్మలఁబొల్చు = ఆపాదగిండ్లయందుఁ బ్రకాశించునట్టి, కొమ్మల = కాశులయుక్కయు, స్త్రీలయుక్కయు, బెడంగు = చక్కదనంబును, ఆవల్లవశ్రేణి = ఆదిగురుగ్రామల వంక్తియుక్కయు, విటశ్రేణియుక్కయు, (శ్లో. 'వల్లవశివశ్రేణి' అని వి.) రంగు = సొగసును, ఆయాతావులమించు పూఁబులు = ఆయాపరిమళములచేత నతిశయించుచున్న పుష్పవిస్తారములను, ఆయాస్థలములయం దతిశయించుచున్న పుష్పశయ్యలను, ఆహా = ఆశ్చర్యము, ఎన్నఁగా శక్యమే = గణించుటకు శక్యమా అనఁగా శక్యము గాదనుట. ఆయుద్యానము సాటివైత్రరథమెట్లొను = వైత్రరథమనఁగా గుబేరవనము. (శ్లో. 'అస్యాద్యానం వైత్రరథ' అని అ.) ఆయుద్యానవనమునకు సమానము కుబేరవన మేరితిగా నవుచున్నది యనఁగా సమానము గాదనుట. ఎందువలన ననిన, ఆయత విస్తారమైన, శ్రీ = సమృద్ధితోడ, యంతః = కూడుకొన్నదై, ఒక్కొక్కనగంబె = ఒక్కొక్క వృక్షమే, వైత్రరథమై = కుబేరవనమై యని యర్థము. శోభాయుక్తమయినదియుఁ జైత్రునికి ననఁగా వసంతునికి రథమయినదియు ననిభావము. అందు నిజృంభింపఁగ = అవనమందుఁ బ్రకాశించుచుండఁగా, ఆయుద్యానవనమునకు సాటి వైత్రరథ మెట్లొనని సంబంధము. శ్లేషానుప్రాణితార్థాపత్తి. కావ్యలింగము.

కుబేరుని యుద్యానవనమంతయుఁ జైత్రరథమనఁబడుచున్నది. ఈవనమందున్న యొక్కొక్క వృక్షమే వైత్రరథ మనిపించుకొనుచున్నది. కాన నుద్యానము పెక్కు వైత్రరథములకలది. కుబేరుఁ డొకవైత్రరథము కలవాఁడు. కుబేరవైత్రరథమనకును, చైత్రుని (వసంతుని) రథములకు నెలవగు నీయుద్యానవనమునకు సాటిసేయఁదగదు.

తా. కొమ్మలసొంపు, వల్లవరితి, తావులమించు, పూఁబులు యొఱుపుగల యాయుద్యాన మునకుఁ జైత్రరథ మెన్నటికి సాటిగాదు. ఆయుద్యానవనమందలి ప్రతివృక్షమును జైత్రరథమువలె నొప్పుచున్నది.

సీ. ఇమ్ములై మరుహాజారమ్ములై బొదలుండఁ బూజవికలు వేతె + పూనవలదు
తెప్పలై నెత్తావికుప్పలై పుష్పాల్లరుల గందవాడి త్రోవఁ + జిలుకవలదు

సారమై హిమజలాసారమై పూదేనె నెఱయుఁ గేళాహుళి • నింపవలదు
మొత్తమై మారుతాయత్తమై గంబూర మెగయ వితానముల్ బిగియవలదు
తే. స్వామి యారామశుభవై భవములు సూడ
నెపుడు విచ్చేయుదురో యంచు • నెదురు సూచు
సహజసౌభాగ్యములు గూర్పునైత్తుఁ డతఁడు
కూర్చి భవదీయవనపాలకుండు గాఁడె.

141

ఇమ్ములై=విశాలములైనవై, మరుహజారమ్ములై = మన్మథునిఁ గొలుపుకూటములై, పొదలుం
డఁ=పొదరిండ్లుండఁగా, పూజవికలు వేతెపూనవలదు=పువ్వుచప్పరములు ప్రత్యేకముగా నిర్వాణము
చేయ నక్కఱలేదు. పొదరిండ్లు మరుహజారములను మించియున్నవి. అనఁగా రత్నాద్రిశ్రీదలకుఁ
దగియున్నవనుట. ఇమ్ముగా నున్నకతనఁ బ్రమదాజనమున కెందఱికిని చాలునని యాశయము.

తెప్పలై=తెట్టెలుతెట్టెలై, నెత్తావికుప్పలై = పరిమళరాసులై, పుప్పొళ్లు = పుష్పపరాగములు,
ఉరులఁ=రాలుచుండఁగా, గండవొడి=బుక్కాపొడి, త్రోవఁ=మార్గమందు, చిలుకవలదు = చల్ల
నక్కఱలేదు. గండవొడిలో నొకవిధమగు సుగంధమే గలదు. పుప్పొడిలో వివిధసుగంధము లిమిడి
యున్నవి. అట్టి పుప్పొడి తెప్పలై తావులకుప్పలై యున్నపుడు వనము పుష్పవల్లికలచే నెంత మనో
హరముగ నున్నదో యెంత సుగంధబంధురముగ నున్నదో తెలిసికొన్ననుట.

సారమై=బలమై, హిమజలాసారమై=మంచునానవలెనున్నవై, పూదేనె = మకరందము, నెఱ
యఁ=వ్యాపించుచుండఁగా, కేళాహుళినింపవలదు = బొతుఖానాలో నీళ్లునింపనక్కఱలేదు. మంచు
వానవలె దేనియ గురియుటచే బ్రసవబాహుళ్యము సూచితము. ప్రసవవల్లికలు పొదరిండ్లుగ,
సువాసనల నొసంగునవిగ, మకరందవాహినులగ నుండె ననుట.

మొత్తమై=రాశియై, మారుతాయత్తమై = వాయువశమై, గంబూరమెగయఁ=పచ్చకర్పూర
మెగురుచుండఁగా, వితానముల్బిగియవలదు = మేలుకట్టుకట్టనక్కఱలేదు. చిఱుతగాడ్పులకె పచ్చకర్పూ
రపుడుమారము లేచుచున్నది. అది చాందినివలెనున్నది. పచ్చకర్పూరము వాయువులో లీనమై మేలుకట్టు
వలె నున్నదని భావము.

స్వామి=దేవరా, ఆరామ = ఉద్యానవనసంబంధమైన, శుభవై భవములుసూడఁ = శుభసంపద
లను జిత్రగించుకొఱకు, ఎపుడువిచ్చేయుదురొయంచుకొ = ఎప్పుడువిజయముచేయుదురోయని, సహజ
=స్వభావసిద్ధములైన, సౌభాగ్యములు=శృంగారములను, కూర్పు = ఘటనపఱిచెడు, చైత్రుఁడు = వసం
తుఁడు, ఎదురుసూచుకొ=ఎదురెదురుచూచుచుండును. వినునిన, అతఁడు = ఆ వసంతుఁడు, కూర్చి
=మైత్రిచేత, భవదీయవనపాలకుండుగాఁడె = దేవరవారియొక్క తోటమాలికాఁడా యని యర్థము.
వసంతుఁడు వనములను బాలించువాఁడని భావము. పొదరిండ్లు మన్మథుని కొలువుకూటములుంటుంటు,
పుష్పరజము రాసులై త్రోవలనిండియుండుట, పూవుదేనియలు కేళాహుళులలో బూర్తిగనుండుట,
పచ్చకర్పూరపుధూళి మింటికెగసి చాందినివలెనుండుట యారామశుభవై భవములగు సహజసౌభాగ్య
ములు. వీనిని సంతరించుటవలసినే చైత్రుఁడు వనపాలకుఁ డగుచున్నాఁడని భావము.

తా. ప్రభువులు వనవిహారార్థమై వత్తురని వనపాలకు లంద్యానవనమందుఁ బాలవదిల్చువేసి
మార్గమందు మెత్తగా నుండుకొఱకు గండవొడివల్లి యాతుఖానాలో నీళ్లునింపి వైసి మేలుకట్టుకట్టిసిద్ధ

పఱుపవలయునది మర్యాదగనుక నిది మేము చేయనక్కఱలేకయే వసంతుఁడు దేవరదారిజనపాలకుఁడయినందున వీనికిమారుగాఁ బైఁజెప్పబడిన పొదరిండ్లు మొదలైనవాని సిద్ధపఱచి తమరాకడ కెదురుచూచుచున్నాఁడు. ఉద్యానవన మింతరమ్యముగానున్నది గనుక వనవిహారార్థముగా దేవరవారు విజయము చేయఁదగినదని వనపాలకులు విజ్ఞాపనముచేసిరని ఫలితార్థము.

అలం. ఉదాత్తము. కావ్యలింగము.

క. అని వనపాలురు దెలిసిన, జనపాలున కనఘపూగఁసాభావళినూ
తనపాళీఘనకేళీ, వనపాళీదర్శనోత్సవం బిగురించెన్.

142

అని=కాలాగని, వనపాలురు దెలిసినకొ = వన పాలకులు విన్నవము సేయఁగా, జనపాలునకుకొ = రాజానకు, అనఘ=నిష్కల్నమైన, పూగసాల = బోకచెట్లయొక్క, ఆవళి = పంక్తులయొక్క, నూతన = నవీనమయిన, పాళీ=సముదాయముతోఁగూడిన, ఘన = అధికమయిన, కేళీవనపాళీ = క్రిడావనప్రదేశముయొక్క, దర్శన = చూచుటయందలి, ఉత్సవంబు = వేడుక, ఇగురించెను=అంతురించెను.

అలం. వృత్త్యనుప్రాసము.

తా. ఇట్లుల వనపాలురు తెలుప వసురాజునకుఁ బోకనూతులచేఁ గనుమిందుఁ గూర్చు వనములందు విహారంబుఁ గోర్చి కలిగెను.

తే. నృపుఁ డలవనీపకుల నవనీపకుల నొ
నర్చి యచ్చో నిజారామనవవసంత
సమయసౌభాగ్యములు చూడఁ • జనుమనోర
థంబున రథంబుఁ దె వ్వునఁ • దడయ కపుడు.

143

నృపుఁడు=వసురాజు, అలవనీపకులకొ = ఆవన పాలకులనని యర్థము. యాచకులనని యర్థాంతరము. అవనీపకులనొనర్చి=అనేక గ్రామములు నగ్రహారములనునిచ్చి దేశాధిపతులకు జేసియని యర్థము. యాచకులు గానివారినిగాఁ జేసియని యర్థాంతరము (ని. 'వనీపతో యాచనకః' అని అ.) అచ్చోకొ = ఆ సమయమందు, నిజారామ = స్వకీయమయిన యుద్యానవనమందలి, నవ = నూతనమయిన, వసంత సమయ=వసంతర్తునంబుధమయిన, సౌభాగ్యములు = వైభవములను, చూడఁజను = చూడఁబోవునట్టి, మనోరథంబునకొ=ఆభిలాషచేత, రథంబు దెవ్వునకొ=రథము దెవ్వుని యాజ్ఞాపింపఁగా, తడయక = జాగు సేయక, అపుడు = ఆ సమయమందు, దీనికి ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

అలం. విరోధాభాసము. శబ్దా. వృత్త్యనుప్రాసము.

తా. వసురాజు వనపాలురకు ధనాధికముల నొసంగి గౌరవించి తన యారామమునందుఁ గల వసంతముతు సౌభాగ్యములను సందర్శింప నెంచి రథము నాయత్తము గావింపు మని యాజ్ఞా నొసంగెను.

సీ. జితఁ గూర్చి తారవఁజ్రాలఁ బ్రవృత్తినకమ్మి గ్రవ్విసమణిరథాంగములగములు
నీలాలదృష్టిపూనిననక్రముఖములఁ దగుపచ్చపనిగఁసనిగనినోగలు
ముత్యాలబవిరెకెంపులచట్టము తదంతరధట్టంబుమాడ్కిఁ గెంబట్టుపఱపు
పగడాలకంబాలఁబిగిఁఁచుపుష్కరాగపులోవవై దూర్యఁఘంటికలును

తే. దళితళనిమానికంబులకలశమును జ

యాంకకేతనమును గల్గుననద మొకటి

మనసుతోనన మెలగుసామ్రాజికాశ్వ

రత్నములఁ బన్ని తెచ్చె సారథి యొకండు.

144

జతఁగూర్చి=జోడించి, తారవజ్రాల=తారశబ్దము ముత్యములు మొదలైనవానియొక్క సుశుద్ధి యందు వర్తించుచున్నది. శ్లో. 'తారో వానరభిక్షుక్తా విశుద్ధౌ శుద్ధమాత్మికే' అని మే. వజ్రాలన్నం దుకు, సూ. 'వికృతౌక్వచిచ్ఛలోపా మోద్ధీర్ఘ శ్చాతతిమస్యభవే' న. అను సూత్రముచేతను, శ్లో. 'ప్రాయశోవైకృతపదేలోపాద్ధీర్ఘ శ్చ మోర్తత' అను సధర్వణపచనమందలి ప్రాయశ్చిత్తగ్రహణము వలనఁ గొన్నియెడలఁ దత్సమశబ్ద మువర్ణకమునకు లోపంబును దత్సూర్వవర్ణమందలి యకారమునకు దీర్ఘంబును వచ్చునని వేద్యముగనుక నిచట వజ్రాలని ప్రయోగించినాఁడు. పరిశుద్ధములైన వజ్రముల చేత, పద్మిన=నిర్మించిన, కష్టి=కట్టుటచేత, క్రమ్మిన=పొదిగిన, మణిరథాంగములగములు = పద్మరాగ మణిమయములైన చక్రములయొక్క సమదాయములును,

సీలాలదృష్టిపూనిన=సీలమణులే దృష్టులుగాఁబెట్టిన, నక్రముఖములక = మకరవక్త్రములచేత, తగు=విష్ణుచున్న, పచ్చపని=మరకతమణిరచన చేత, నిగనిగని=నిగనిగ మెఱయునట్టి, నొగలు=ధూర్ధంత ములును, అనఁగా నొగకట్టులును, మరకతమణి మొసలి మేనిచాయవలెఁ బసుపురంగుగాఁగూడ నుండును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము.

సీ. ...మెరుగుడుపురుగు మే మెఱయుచందంబునఁ గొమరుమిగిలిన పాలిగొమ్ముచాయ

జీరి దళిత్రా రాచిలుకఁజెక్కలవన్నె పాలు పారు దిరిసేపుఁబూవువన్నె

తే. గ్రాలు నెనిమిదిరంగుల డాలంగలిగి,.....శుద్ధమరకతంబు.

(రత్నపరిక్ష.)

ముత్యాలబదిరె=ముత్యాలసూర్చి న వలయముగల, కెంపులచట్టము = కెంపులుచెక్కిన చట్ట మును, తదంశుధట్టంబుమాడ్కి=ఆ కెంపులయొక్క కాంతిపుంజమో యన్నట్టులుగానున్న, కెంబట్టువఱపు = ఎఱ్ఱవట్టువఱపును, ముతైములవలయమునకుఁ గెంపులు తాపడముచేసి. కెంపులకాంతి పుంజమువలె నెఱ్ఱవట్టువఱపు వైనమర్పబడియున్నది. ముతైములకాంతిని గెంపులకాంతిమించి కెంజాయ తులకించుటచే నాకాంతులే వఱపువలె నున్నవనుట. అలా. ఉల్లేఖ్.

పగడాలకంబాలజిగిమించు = పవడపు స్తంభములయొక్క కాంతిచేత సతిశయించుచున్న, పువ్య రాగపులోప=పువ్యరాగ మణిమయమయిన చప్పురపువలయమును, వైదూర్యఘంటికలును=వైదూర్య మణివికారములైన చిఱుగంటలును, వైదూర్యము లోహకాంతి గలిగియుండును. వైదూర్యలక్షణము-

తే. పగలు గొందె గానఁబడిన బిడాలంపుఁ, గన్నువోలె వెలుగు గలిగి నూలు

తిరిగినట్లు మీఁదఁ జెరబారువై దూర్య, రత్నమున కతిప్రయత్నమునను.

(రత్నపరిక్ష.)

తళతళనిమానికంబుల = గోమేధికమణివికారమయిన, కలశమును = పైకలశమును, ఈమట్టుకు నవరత్నములును గలంగఁజెప్పినాఁడు. ఇందునకుఁ బ్రమాణము. రత్నపరిక్షయందు-

క. 'కురువింద వజ్ర మాత్మిక, పరమరకత శక్రసీల వైదూర్య మనో

హరపువ్యరాగ విద్రుమ, నరసుత గోమేధికములు నవరత్నంబుల్.'

జహాంకేశేనమును=జయప్రయుక్తమయిన బిరుదులుగలధ్వజమును, కల్లు=కలిగిన, అరదమొకటి=భిక్షా
నొకరథమును, మనసుతోననమెలగు = మనస్సుప్రకారముగా నడుచునట్టి, అనగా మనోవేగముగల,
సామ్రాజికాశ్వరత్నములఁ బన్ని=సామ్రాజిసంజ్ఞగల యశ్వశ్రేష్ఠములనుగట్టి, ఇక్కడ రత్నమయ
మయిన రథమునకు నశ్వరత్నసంయోగమర్పమని విచారింపవలయును. తెచ్చెసారథియొకండు = భిక్ష
సారథి తీసికొనివచ్చెను.

ఈ పద్యములో మొదటిచరణమందు మణిరథాంగములనియును, మూడవచరణమందు
గెంపులచట్టమనియును జెప్పటవలనఁ జౌనరుక్త్య మనఁబడు. పద్మరాగమునకుఁ గెంపునకును భేదము
గల దనియుఁ బద్మరాగము కలియుగమందు లేదనియుఁ బూర్వయుగములయందుఁ గలదనియును
స్ఫురింపఁజేయుటకు మణిశబ్దమును గ్రహించినాఁడని తెలియవలయు.

క. 'ధరఁ బద్మరాగ మెందును, దొరకదు కలియుగమునందుఁ దోచినప్రేక్ష
నిరువమనిర్తలరుచిగల, కురువిందపుఁ గెంపు గలదు కోరి ధరింపఁ.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది. అలం. ఉల్లేఖ. ఉదాత్తము.

తే. తెచ్చిన ననేకచక్రసంఘీప్తమును న, తీతహరిదశ్వమును జగద్విశ్రుత్రోరు
సారథిఃకునైనయవ్వుహసారసహితు, నరద మరుదయ్యె జనలోచనాబ్జములకు.

తెచ్చిన=సారథి రథమును దోలుకొనిరాఁగా, అనేక = అనేకములైన, చక్ర=బండికండ్ల
తోడ, సంఘీప్తమును=మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నదియు నని యర్థము. సూర్యరథ మొకబండి
కట్లు గలదనుట. అతీత=అతిక్రమింపఁబడిన, హరిత్=దిక్కులుగల, ని. 'దిశస్తు కకుభఃకాష్ఠా ఆకాశ్చ
హరితశ్చతాః' అని అ. అశ్వము=గుట్టలుగలదియునని యర్థము. సూర్యరథ మతిక్రమింపఁబడ
కున్న దిక్కులుగల గుట్టముగలదనుట. హరిద్వర్ణముగల గుట్టముగలదని భావము. జగద్విశ్రుత = జగ
త్ప్రసిద్ధుడైన, ఉరు=ఘనుడైన, సారథియును = సారథిగలదియునని యర్థము. సూర్యరథము జగ
ద్విశ్రుత్రోరుసారథిలేదనుట. జగత్ప్రసిద్ధుడైన యనూరునితోఁ గూడుకొన్నదని భావము. ఐన =
అయినట్టి, అవ్వుహసారసహితు నరదము = సారసహితుడనఁగాఁ బద్మబాంధవుడైన సూర్యుడు,
ఆ మహాసూర్యునియొక్క రథమని యర్థము మహాబలసమేతుడైన యా వసురాజురథమని భావము.
జనలోచనాబ్జములకు = జనులయొక్క నేత్రములనెదు కమలములకు, అరుదయ్యె=ఆశ్చర్యకర
మాయెనని యర్థము. ప్రసిద్ధసూర్యరథవిలక్షణము గనుక జనలోచనాబ్జముల కరుదయ్యెనని తెలియవల
యును. అనర్థమణిమయమయినదిగనుక జనులయొక్క నేత్రకమలములకువంత గాఁగనుపడెనని భావము.

తా. అనేకచక్రములతోఁ గూడియున్నదియు, సూర్యాశ్వములవంటివాఙులఁ బూనినదియు
నేర్పరియగు సారథికలదియు నగువసురాజురథము చూపుదులకు మిగుల నాశ్చర్యకరముగ నుండెను.

మ. ద్రవిణాధీశ్వరుఁ డాత్మరూఢవసునాథఖ్యాతిభీతిం గరం
బు విమానోత్తమ మంవెనో యన రుచిం బొల్పారునాస్యందనం
బవసీనాయకుఁ డెక్కె నొక్క మొగి శంఖారావము ల్వందిపుం
గవవాచావిభవంబు వేత్రధరహంకారంబు దోరంబుగన్.

146

ద్రవిణాధీశ్వరుడు = ద్రవిణ మనఁగా ధనము, దానికధిపతియైన కుబేరుడు, ఆత్మ=తన
యందు, రూఢ=ప్రసిద్ధమైరిండిడు, వసునాథఖ్యాతి = (వసుతిలాధిః వసునాథః అని విగ్రహము.)

వసువ నెడురాజునట్టి ప్రఖ్యాతివలనఁబుట్టిన, లేక వసురాజునకు నాథుఁడనునట్టి ఖ్యాతివలనఁబుట్టిన, భీతి = భయముచేత, అనఁగా నిట్టి ప్రసిద్ధికి నితఁ డద్వంద్వనాయని వసురాజునకుఁ గోపమువచ్చు ననుభయముచేతనని యర్థము. వసువనఁగా ధనము దానికి నాథుఁడనిభావము. (వసునాం ధనానాం నాథః వసునాథః అని విగ్రహము.) ఈయర్థమున కనుగుణముగా ద్రవిణాధీశ్వరపదమును బ్రయోగించినాఁడు. కరంబు = అప్పనమగునట్టులుగా, విమానోత్తమ మంపెనోయనఁ = విమానశ్రేష్ఠమును, అనఁగాఁ బుష్పకమునంపినాఁడోయనునట్టులుగా, రుచింబొల్పారు = రత్నకాంతిచే నొప్పుచున్న, ఆస్యందనంబు = ఆ రథమును, ఒక్కమొగి = ఏకకాలమందు, శంఖారావముల్ = శంఖనాదములను, వందిపుంగవ = స్తుతిపాఠకోత్తములయొక్క, వాచావిభవంబు = వాక్యవైభవమును, వేత్రధర = వెండి బెత్తములవారియొక్క, హంకారంబు = హుమ్మనెడు నదలింపులను, తోరంబుగ = అతిశయించు నట్టుగా, అవసీనాయకుఁడు = వసురాజు, ఎక్కి = ఎక్కినవాఁడాయెను అలం. పరికరము. ఉత్పేక్ష.

కుబేరుఁడు ద్రవిణాధీశ్వరుఁడు గావున నికరులు వసునాథులై యుండ వెఱచుట సంభవించినది. కాననే యాత్మరూఢుమగు వసునాథఖ్యాతి గాపాడుకొనవలసివచ్చినది. రత్నఖచితమగుటవలన రుచింబొల్పారి రథ మొప్పెను. కావునఁ గుబేరుఁ డంపినటుల నుండెను. తొలుత శంఖనాదములు పిదపఁ బ్రయాణానుకూలముగ వందిస్తోత్రములు మూగిన ప్రజలఁ బోఁదొలుటకు వేత్రహస్తలయదలింపులు క్రమముగా నెఱవేర్పఁబడెనని భావము.

తా. కుబేరుఁడు పంపినవిమానమువలెనున్న యలంకృతమగు రథముపై వసురా శక్తి బయలుదేరెను.

చ. పొడంగన వేల యబ్బె నని • పొంగి కళింగశ కాంగముఖ్యుల
య్యెడ వెడ యీక క్రందుకొని • యెల్లెడల వెడలంగ హరిబల్
తోడవుల రాలి ముత్యములు • తోరములై తొరంగెం బురంబున
ల్లడలఁ బ్రసూనకోరకని • కాయము నింపినసొంపు పెంపునన్. 147

పొడంగనవేశయబ్బెనని = దర్శనముసేయుటకు సమయముదొరకెనని, పొంగి = సంతోషించి, కళింగశకాంగముఖ్యులు = కళింగదేశ శకదేశ కాంగదేశాధిపతులు మొదలైనవారు, అయ్యెడ = ఆ సమయమందు, ఎడయీకక్రందుకొని = సందియ్యక దొమ్మిగూడి, ఎల్లెడల వెడలంగ = అన్నిదిక్కుల నుండి బయలుదేరఁగా, వారిబల్తాడవులరాలి = ఆ రాజులయొక్క ఘనమైనభూషణములనుండి రాలి, ముత్యములు = ముక్తాఫలములు, తోరములై = అధికములై, పురంబునల్లడల = పట్టణపు నాల్గు దిక్కులయందును, ప్రసూనకోరకనికాయము = పూమొగ్గలయొక్క గుంపులను, నింపినసొంపు పెంపున = నిండుగాఁబోసిన చందముగా, తొరంగె = రాలిపడెను. అలం. నిదర్శనము.

ఎడయీక క్రిక్కిరిసినటులంటవలననే భూషణస్త్రాక్షికములు రాలెను. రాజముఖ్యులు ఎల్లెడల వెడలుటవలననే పురము నలుగడల ముత్తైములు రాలు నవకాశము కలిగెను. దర్శనోత్సాహమునఁ బొంగిపరకనఁ బరస్పరఘట్టనములు స్త్రాక్షికములు రాలుట గమనింపలేదని భావము.

తా. రథము నెక్కి, బయలు వెడలు వసురాజును సందర్శించుట తరదేశాధిపతులగురాజులు క్రిక్కిరిసివచ్చుటవలన వారివిభూషణస్థానాక్షికములు పురమునఁ బూవులు మొగ్గులు చట్టినటుల నొప్పెను.

వ. అప్పు డప్పురందరవై భవుండు మణిచాపశరకలాప రాజితంబును మదాంధ రాజహంసోద్వేజకఘాతంబును మంజుతరకంజ రాగపుంజపింజరితమరీచిమంజరీ సంజనితసమంజససౌదామనీ ధామంబును మాక్షికి వితానదంతురి తాంతరాభి రామంబును మసారసారకిరణధోరణీసంస్తారితవినీలశరదంబును నగు నరదంబు నధివసించి సముజ్జ్వలితహేతిధరవిభ్రమంబులు సుద్దండదండధరసంభ్రమంబును నున్నిద్రపుణ్యజన వాగ్విశేషంబులు సుజ్జ్వలితవాహినీశ్వరసోన్నేషంబులు నుద్ధూతకేతనానిలకోలాహలంబును నున్నతరాజరాజభజనకౌతూహలంబులు నుగ్రనేనాగణకలకలంబులు నవధరించుచు నానందినోద్యానరాజంబుఁ జేరం జనుసమయంబున.

148

ఈ పదనపు మొదట వసురాజును బురందరవైభవుండని చెప్పట చేత రాజవరముగాను నింద్ర వరముగాను నర్థద్యయము నాలోచింపవలయును. ఏలాగనిన,

అప్పుడు=అప్రయాణసమయమందు, అప్పురందరవైభవుండు = ఇంద్రవైభవముగల యీ వసు రాజు, మణిచాప = గత్తుమయచాపముచేతను, శరకలాప = బాణతూణీరములచేతను, రాజితంబును = ప్రకాశించుచున్నదియును, అని రాజవరమైన యర్థము. మణిచాప = ఇంద్రధనువుచేతను, శరకలాప = జలసముదాయముచేతను, రాజితంబును = ప్రకాశించుచున్నదియు నని పేఘరూప మహేంద్ర రథవరమయిన యర్థాంతరము. (ని. 'శరనిరే శరకాణ్డే' అని వి. 'కలాపా భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతేపిచ' అని అ.) మదాంధ = మదముచేతఁ గన్నులుగానకయున్న, రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులకు, ఉద్వేజక = పీడాకరమయిన, ఘాతంబును = నేమిధ్వని గలదియును, అని యర్థము. సేమియనఁగా రథచక్రముయొక్క యంచులు, మదాంధములైన రాజహంసలకుఁ బీడాకరమయిన గర్హాధ్వనిగలది యనని యర్థాంతరము. మంజుతర = మిక్కిలియు మనోహరములైన, కంజరాగ = పద్మరాగములుల యొక్క, పుంజ = సమూహముయొక్క, పింజరిత = సౌంద్రమగుచున్న, మరీచి = కాంతులయొక్క, మంజరీ = గుచ్ఛములవలన, సంజనిత = పుట్టిన, సమంజస = చక్కనైన, సౌదామనీ = మెఱపులీఁగెలవంటి, ధామంబును = కాంతిగలిగినదియునని రథవరమయిన యర్థము. మంజుతరకంజరాగపుంజపింజరితమరీచి మంజరివలె సంజనితమగుచున్న మెఱపులీఁగెలయొక్క కాంతిగలదియు నని పేఘరూపమయినయర్థాంతరము. ని. 'తటిత్సౌదామనీ విద్యుచ్చౌచ్చలాచవలాపిచ' అని అ. మాక్షికి = ముత్తియములుగూర్చిన, వితాన = మేలుకట్టుచేత, దంతురిత = విరళముగాఁ జేయఁబడిన, అంతర = మధ్యప్రదేశముచేత, అభిరామంబును = ఒప్పుచున్నదియు నని యర్థము. (ని. 'అస్త్రీవితానముట్లాచక' అని అ.) మాక్షికివితాన = ముత్తాఫలసమూహముచేత, దంతురిత = వ్యాపింపఁబడిన, అంతర = ఉదరాంతరముచేత, అభిరామంబును = ఒప్పుచున్నదియు నని యర్థాంతరము. (ని. 'పూగోవితానం ప్రకరక' అని యమరశేషము.) పేఘమందు ముత్యాలుపుట్టుచున్నవన్నందుకుఁ బ్రమాణము —

ఉ. 'నీరవముల్ దిగంతముల నిండి తటిద్ద నగర్జితంబు లే
పార మహాగ్రవృష్టి గురియం బ్రభవించి నితాంతకాంతితో
నారయఁ గుక్కుటాండసమమై పడుముత్యము లంతరిక్షసం
చారులు పట్టుకొందురు వెనక వసుధం బడకుండ నేర్పునకె.'

అని రత్నపరిక్షయందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

మసారసార=ఇంద్రనీలమణిశ్రేష్ఠములయొక్క, (ని. 'మసారమిష్ట' నీలంస్యాత్ అని వి.) కిరణ= కాంతులయొక్క, ధోరణీ=సరణిచేత, సంస్తాపిత=తెన్నగా స్తరింపఁ జేయఁబడిన, విసీల = మిక్కిలి నల్లనైన, శరదంబును = మేఘముగలదియనని యర్థము. మసారసారకిరణధోరణీసంస్తాపితమయినసీల మేఘమని యర్థాంతరము. అగు=అయినట్టి, ఆరదంబు నధివసించి = రథమునెక్కి కూర్చున్నవాడై, సముజ్జ్వలిత = మిక్కిలియుఁ బ్రజ్వరిల్లుచున్న, హేతి=భిక్షుములను, ధర=ధరించినవారియొక్క, విభ్రమంబులును=వీర విలాసంబులునుననియర్థము. హేతియనగా నన్నిభ్యాసములను బేరుగనుక హేతిధరుడనగా నన్ని జేవుడు, సముజ్జ్వలితుడగుచున్న యన్నియొక్కవిలాసములును, అని యర్థాంతరము. (ని. 'రవే రర్పిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిశ్చాలాచ హేతయః' అని వి.) ఉద్బంధదండధరసంభ్రమంబులును = ఉద్బంధులైన దండధరులనగా బాణాకట్టలు ధరించినవారు. వారియొక్క ఉత్సాహములను, అనియర్థము. ఉద్బంధుడైన యమని యొక్క యుత్సాహములను, అనియర్థాంతరము. ఉన్నిద్ర = వికాసయుక్తులైన, పుణ్యజన=సజ్జనుల యొక్క, వాగ్విశేషంబులును=వాక్యవిశేషములను, అని యర్థము. పుణ్యజనుడనగా నైర్వృతి-ఉన్నిద్రుడైన నైర్వృతియొక్క వాగ్విశేషములను, అనియర్థాంతరము. ఉజ్జృంభిత=ఉత్కటముగా విజృంభించుచున్న, వాహినీశ్వర=సేనానాయకులయొక్క, రసోన్మేషంబులు = వీరరసవికాసములను, అని యర్థమున వాహినీశ్వరుడనగా నడులకు రాజైనవరుణుడు, రసమనగా జలము, ఉజ్జృంభితుడగుచున్న వరుణునియొక్క జలోన్మేషములను, అని యర్థాంతరము. ఉద్ధృత=ఎగరగొట్టఁబడుచున్న, కేతన = భవజ పటములసంబంధమయిన, అనిల=వాయువుయొక్క, శోలాహలంబులును=కలకల్ధ్వనులను, అని యర్థము. ఉద్ధృతకేతనుడైనవాయువుయొక్క శోలాహలమును అని యర్థాంతరము. ఉన్నతరాజరాజభిజనకౌతూహలంబులును=రాజాధిరాజులయొక్క సేవాకౌతూహలములను అని యర్థము. రాజరాజునగా గుబేరుడు, అతనిసేవాకౌతూహలములను, అని యర్థాంతరము. (ని. 'రాజరాజో ధనాధిపః' అని అ.) ఉగ్రసేనాగణకలకలంబులును = ఉగ్రమయిన సేనాసమూహమందలి కలకలములను, అని యర్థము. ఉగ్రుడనగా రుద్రుడు, అతని సేనారూపమయిన ప్రమథగణములయొక్క కలకలములను, అని యర్థాంతరము. అపధరించుచుకొనిచిత్తగించుచును, ఆనందనోద్యానరాజంబుడేర జనుసమయంబునకొక అనందకరమయిన యుద్యానవనశ్రేష్ఠమును సమీపించిపోవుచున్న సమయమునందని యర్థము. ఆనందనోద్యానమును సమీపించిపోవుచున్న సమయమందని యర్థాంతరము. ఇచట నందనోద్యానమనగా నింద్రునియుద్యానవనమునకుఁ బేరు. ఎట్లనగా, (ని. 'నవనంవనమ్' అని అ.) దీనికి ముందటి పద్యముతో నన్వయము. శ్లేషాలంకారము.

తా. వసురాజు సమస్తవస్తుసంపూర్ణముగనున్న రథము నధిష్ఠించి పరిజనులప్రసంగమున కానందించుచు మహేంద్రవైభవముతో నలరి యుద్యానమునకుఁ బయలుదేరినను.

సీ. నృపమాళిభవసువర్ణపరాగములు సువర్ణపరాగములు నభిన్నత వహించె
గమనీయతవనీయకదళికావవనంబు కదళికావవనంబు • కలిసి మెలంగె
లలితమాగధలోకకలకంఠగానంబు కలకంఠగానంబు • నలమిగొనియె
దతవాదకసమీరంహతకిన్నరీరుతుల్ కిన్నరీరుతులు నేకీభవించె
తే. సప్రదు సేరంగవచ్చినయవనిజాని, కవనిజానీక మచట సాష్టాంగ మెఱుగె
గేళివనబహిరంగణాక్షీణమధుర, మధురసర్పరానుబింబసంభావనమున. 149

నృప=రాజులయొక్క, మాళిభవ = కిరీటముల రాపిడివలన రాలిన, సువర్ణ పరాగములు=బంగారు
రాపాడులును, సువర్ణపరాగములు = బంగారుపేళ్లు సంపెంగకుఁజెల్లును గనుక సువర్ణమనఁగా సంపంగి,
సంపంగి చెట్లయొక్క పుష్పాడులును, అభిన్నతవహించె = వేరులేక పోవుటను పహించెను, కదళి
యనఁగా ధ్వజమును గదళివృక్షమును, (ని. 'కదళీవైజయన్త్యాం చ రంభాయాం హరిణాన్తరే' అని వి.)
కమనీయ = సుందరమైన, తవనీయ = సువర్ణవికారమునైన, కదళికా = ధ్వజరంబుధమైన, వవనంబు =
వాయువును, కదళికావవనంబు = కదళివృక్షసంబంధమైన వాయువును, కలిసిమెలంగె = కలిసికొని
ప్రవర్తించెను. కలకంఠమనఁగా మధురధ్వనిగల కంఠంబును గోయిలయును, లలిత=ఽపృచ్ఛచున్న, మాగధ
లోక = గానరూపముగా స్తుతిచేయు మాగధజనముయొక్క, కలకంఠగానంబు = మధురధ్వనిగల
కంఠములచేతఁ బాడెడు సంగీతంబును, కలకంఠ = కోయిలలయొక్క, గానంబు = పంచమస్వరగానము
లును, అలమిగొనియె = మిళితమాయెను.

శ్లో. 'రాజ్యః పురజనస్యాపి మక్తశాచారశంసినః,

మాన్యైర్దాగధికాగీతైర్దాగధా ఇత్యుదీరితాః.' అని మాగధలక్షణము.

తతవాదక=వీణలు వాయించువారియొక్క, (ని. 'తతం వీణాదికంవాద్యమ్' అని అ.) సమీర
హతకిన్నరీరుతుల్=వాయువుచేతఁ గొట్టబడుచున్నతీగెలుగల కిన్నరీసంజ్ఞగల వీణలయొక్క నాదము
లును, కిన్నరీరుతులును=కిన్నరపక్షి కాంతానినాదములును, ఏకీభవించె=ఽకటియాయెను.

అపుడు=అనమయమందు, సేరంగవచ్చిన=సమీపింపవచ్చిన, అవనిజానికె=వసురాజునకు, అవ
నిజ=వృక్షములయొక్క, అసీకము=సముదాయము, అచట=అప్రదేశమున, కేళివన = ఉద్యానవనము
యొక్క, బహిరంగణ=బైటిమంగిలియందలి, అక్షీణ = తక్కువగాని, మధుర = తియ్యని, మధురస =
మకరందముయొక్క, యుర = ప్రవాహమందయిన, అనుబింబసంభావనమున=ప్రతిబింబ మనెడు
మిషచేత, సాష్టాంగమెరంగె = సాష్టాంగమగునట్లుగా నమస్కరించెను. అనఁగా వనబాహ్యప్రదేశ
మందలి మకరందప్రవాహమందు వనతరుసమూహము ప్రతిఫలింపఁగా నేలాగుననుండెననిన, వచ్చిన
వసురాజునకు వనవృక్షము లన్నియు నమస్కరించినట్లులుగా నుండెనట. అలం. సహోక్తి.
వ్యాజోక్తి. శబ్దాలం. ఛేకానుప్రాసము.

తా. రాజుదాల్చిన సొమ్ముల యెఱిపిడివలన రాలినపరాగము పుష్పాడియు, డెక్కిములు
గాడ్పులు నరఁజెచ్చెట్లులాగాడ్పులును, మాగధగానము కోకిలగానమును, వీణాగానము కిన్నరీపక్షిగానము
గలసిపోయెను. 'కేళివనసమీపముననున్న తేనెయేళ్లయందు ప్రతిబింబించిన యాకృతులతో వృక్ష
రాజములు రాజునకు సాహంగనకుస్కృతు లాచరించెను.

క. కులపతియు వేత్రధరు లొ, త్రిలి సాంగుభళా యనంగఁ • దేరు డిగి మహీ

శరల ననిపి బలము నచటనె, నిలిపి యుపవనంబు సొచ్చి • నిజహితయుతుఁ డై.

కులపతియుఁ = వంశకర్తయైన వసురాజును, వేత్రధరులు = వెండిబెత్తములవారు, ఒత్తిలి = ఒకవైపునకు నోసరిల్లి, సాంగుభళాయనంగ = సాంగుభళాయని హెచ్చరికసేయఁగా, తేరుడిగి = రథముపైనుండిదిగి, మహీకులననిపి = తనతోఁ గూడవచ్చినరాజులను బంపించి, బలము నచటనె నిలిపి = సేవలవారి నావనబాహ్యమంద నిలిపి, ఉపవనంబుసొచ్చి = ఉద్యానవనములోఁ బ్రవేశించి, నిజహితయుతుఁడై = తనయిష్టసఖునితోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, దీనికి ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

తా. వేత్రహస్తులు బరాబరులుసేయ వసుమహారాజు రథము దిగి పరివారమునంతయు నటచుంచి హితులతోఁగలసి యుద్యానవనమునఁ బ్రవేశించెను.

తే. ఘనతరఫలానతాఖండఃకదళికలును, గీరరాజీకృతసజీవతోరణములుఁ

బొంగు నెలమావికురుజులఃఫంగనవపు, లావళులుఁగాంచెన్మృపుఁడువఃనాగ్రసీమ.

ఘనతర = అధికతరములైన, ఫల = పండ్లగలచేత, ఆనత = వంగియున్న, అఖండ = సంపూర్ణములైన, కదళికలును = అరటిచెట్లును, కీరరాజీ = శుకపంక్తులచేత, కృత = చేయఁబడిన, సజీవతోరణములుఁ = ప్రాణసహితములైన తోరణములును, బొంగు = ఉల్లిసిల్లుచున్న, ఎలమావి = గుఱ్ఱమిమ్మియొక్క, కురుజులుఁ = జొంపములును, అభంగ = చిలుకలు మొదలైనవానిచేత కొట్టఁబడనివియును, నవ = నూతనమైనవియునగు, ఫలావళులుఁ = ఫలసమూహములును, వనాగ్రసీమఁ = ఉద్యానవనముముందరను, మృపుఁడు = వసురాజు, కాంచె = చూచెను.

రాజాధిరాజు వచ్చునపుడు పట్టణముముందరఁగాని క్రిడావనముముందరఁగాని పండ్లగలలతో నుండెడు నరటిచెట్లు నుభయపార్శ్వములయందు నిలిపి వచ్చునితోరణములగట్టి మామిడిచిగురు జొంపములు వ్రేలగట్టి భిన్నములుగాని ఫలముల నాస్వాదించి యారీతిగా నలంకరించుటయును రాజాయలంకారమునఁ జూచుచుఁ బ్రవేశించుటయును బ్రసిద్ధముగనుక వనాగ్రసీమయందు న్వతస్సిద్ధములుగానున్న కదళీస్తంభాదులను వసుమహారాజు చూచెనని భావము. అలా. సమాసోక్తి.

తఱచుగా నగరాలంకారములయందు ఖండితకదళికలు నిర్జీవములగు చివురుతోరణములు త్రొవ్విన ఫలము లుపయోగించుట సహజము. ఇట్ల నటులఁగాక యరటిచెట్లు తా మున్నచోటన నఖండితముగఁ జిలుకగుంపులు బాటులుగఁ దిరుగుచు సజీవతోరణములుగ ఫలావళులు తమ నెలవులనే పక్షిచంచూహతులచే భిన్నములుగాక యభంగములుగా నుండి నేత్రోత్సవము గలిగించెను.

తా. అరటిచెట్లు ద్వారస్తంభములుగ నిలిపి చిలుకలబారులు తోరణములుగఁజేసి మావిచివురులు, ఫలములు వ్రేలగట్టినటులున్న వనాగ్రసీమను రాజు చూచెను.

మ. అలచైత్రాంచితసత్త్రశాలికల నిష్టాహారతృప్తిం గుత్తూ

మాలము ల్లాంచుద్విజ్ఞావళుల్ శ్రుతిహితః • వ్యాజానులాపంబుతో

నలఘుశ్రీకరశాఖకాంచలవినిఃకృత్యే సరాద్ద్రాక్షతం

బులు రాల్పెక సరదేవరత్నమకుటీభూషావిశేషంబుగన్.

అల=ఆ, చైత్ర=వసంతునిచేత, అంచిత=బిష్ణుచున్న, సత్రశాలికలక్ = వసప్రదేశములయందని యర్థము. చైత్రాంచిత=చైత్రమాసము దొప్పిదములగుచున్న, సత్రశాలికలక్=యజ్ఞశాలయందనియైనను నిరతాన్నదానశాలయందనియైనను నని యర్థాంతరము. (ని. 'సత్ర' మాచ్ఛాదనే యక్షే సదాదానే వనేపిచ' అని అ.) ఇష్టాహరతృప్తిక్ = ఇష్టమైన యాహరమువలని తృప్తిచేత, కుతూహలముల్గించు = సంతోషములను బొందుచున్న, ద్విజావళిక్ = శుకపికాదులైన పక్షులయొక్క సముదాయములని యర్థము. బ్రహ్మణ సమూహములని యర్థాంతరము. శ్రుతిహిత = చెవులకింపును, అవ్యాజ=దంభరహితమునైన, అనుబాపంబుతోక్ = ముహుర్భాషణముతోడ, ఆలఘు=అధికములును, శ్రీకర = శోభాకరములనై, శాఖికా = కొమ్మలయొక్క, అంచల=అగ్రములవలన, వినిర్యల్ = జారుచున్న, కేసరార్ద్రాక్షతంబులు = ఆర్ద్రాక్షతములవంటి యనగాఁ బసపుచేతఁ దడువఁబడిన యక్షతలవంటి, కేసరములు = కింజల్కములను, నరదేవ = వసురాజుయొక్క, రత్నమకుటీ = మణిమయ కిరీటమునకు, భూషావిశేషంబుగ్ = అలంకారవిశేషనూనట్టులుగా, రాల్పెక్=చల్లెను, అనియర్థము. శ్రుతిహితావ్యాజ = వేదహితమైన, అవ్యాజమైన, అనుబాపంబుతోక్ = వాక్కుతోడ, ఆలఘుశ్రీ=అధికశోభాకరములైన, కరశాఖికా = అంగుళులయొక్క, (ని. 'అజ్ఞాశ్శ్రీ కరశాఖాస్సృగ్, అని అ.) అంచల=అగ్రములనుండి, వినిర్యల్=జారుచున్న, కేసరార్ద్రాక్షతంబులు = కింజల్కనదృశములైన యార్ద్రాక్షతములను, నరదేవరత్నమకుటీభూషా విశేషమగునట్టులుగాఁ జల్లెనని యర్థాంతరము. బ్రహ్మణాశీర్వాద మంత్రాక్షతములు రాజకిరీటాలంకార మగుట ప్రకటంబకదా. అలం. శ్లిష్టదూషకము.

చైత్రము యజ్ఞాదులకు వసంతునకు ననుకూలమైనది. కావుననే సత్రశాలిక లంచితములైనది. కేసరార్ద్రాక్షతలు ఆలఘుశ్రీకరశాఖికాచ్యుతములు గావుననే సువర్ణచ్ఛాయాశోభితములుగ నున్నవి. కావున మకుటమునకు భూషావిశేషముగ నొప్పెను. భూవులు విరియఁబూచి తమంత రాలుచున్నవి గానఁ గేసరార్ద్రాక్షతచ్ఛాయము లని గ్రాహ్యము.

తా. వసప్రదేశమునఁ జెట్లవైగల స్వరముతోఁ బలుకుచున్న చిలుకలు కదలుచుంటవలన విరియఁబూచిన కొమ్మలనుండి పచ్చని కింజల్కములు వసురాజు కిరీటముపై భూషణప్రాయముగా రాలెను.

ఉ. ఆదరణీయరామకథానాంశశుకోక్తులతోడఁ దీవము

తైదువచాలు శోభనపుటారతు లెత్తె సదాగతిం గిరి

క్షోదవిసోదికిం జిగురుజొంపపుఁగెంపులపల్లెరంబులం

ప్రోది దనర్చునగ్గలపుఁమొగ్గలు ముత్తైల్లమ్ముగ్గు లీనఁగన్.

153

ఆదరణీయ=మన్నింపఁదగిన, రామకథానాంశ = రామరామ యనెడుకథనమే చిహ్నముగాఁ గల, శుకోక్తులతోడక్ = చిలుకపలుకులనెడు రామనామాంశములైన, చిలుకపలుకులవంటి పలుకులతోడ, తీవముతైదువచాలు = తీగెలనెడునునాసియలపంక్తి, సదాగతి=వాయువుచేత నని యర్థము. శుభాగమనముచేత నని యర్థాంతరము. చిగురుజొంపపుఁగెంపులపల్లెరంబులక్ = ఎఱ్ఱని చిగురుటాకుల గుత్తులనెడు కెంపులతోఁ జేసినపల్లెరములయందు, ప్రోదిదనర్చు=పెంపుచేత నొప్పుచున్న,

అగ్గలపుమొగ్గలు = మిక్కుటమైన తెల్లనిపూమొగ్గలు, ముత్తైపుముగ్గులినగ్గ = ముత్యాలరంగవల్లులను గల్పించుచుండగా, గిరిక్షోదవిసోదిక్షి = కోలాహలపర్వత భంజనవిసోదియైన వసురాజునకు, శోభనపుటారతులెత్తె = మంగళహారతులెత్తెను. అనఁగా నుద్యానవనమందు బుష్పలత తెఱ్ఱనిచిగురు టాకుల జొంపములతోడను దెల్లనిపూమొగ్గలతోడను నలరి మలయమారుతము చేతఁ గదలి యాడుచుండగా వానిమీదనుండి చిలుకలు రామరామయని పలుకుచుండె నని తాత్పర్యము. అలం. రూపకము.

సలో+అగతిః నానందించి ముత్తైదువులు సంతసముతో నాగతునకు హారతి నిచ్చుట యాచారము. కాన శోభనపుటారతులెత్తిరి. శోభనపుటారతి భావిశుభసూచకము. పల్లెరము చిగురుజొంపము. పల్లెరమందలి ముత్తైపురంగవల్లు లగ్గలపుమొగ్గలు. ఆరతినిచ్చువారు తీవముత్తైదువులు. ఇవి వసంత సౌభాగ్యమునకు రాజన్యుని శుభప్రాప్తికిఁ గారణములు. ఆపనమునఁ బువ్వుతీగలు మొగ్గలప్రేగుచేఁ గదలుచు రాజున కారతి నిచ్చునటు లుండెనని యాశయము.

మ. అలరారక నెలతొలఁ గట్టినమహిజావాలము ల్లోన్న స
తృలసాంద్రంబులు గొన్ని పల్లవరుచిప్రాగ్భారపట్టాంబరో
జ్వలము ల్లోన్న సమగ్ర శారదరజోజాలంబు లై మాధవుం
డులుపానించినరాఘవాత్రికలు నా + నోప్పేక్ష నృపాగ్రంబునన్. 151

వనవృక్షములు సాష్టాంగపడుట, రంభాస్తంభములు శుకములు ద్వారాలంకరణములగుట, శుకాది స్వనముతోఁ దీవియవడఁతులు మంగళపుటారతులు బాడుట చెప్పి వసంతుడు వసురాజునకుఁ గానుక లాసంగుటను జెప్పచున్నాఁడు.

అలరారక = ఒప్పెసహరఁగా, నెలతొలఁగట్టిన = చంద్రకాంతమణులతోఁగట్టిన, మహిజా వాలముల్ = వృక్షములయొక్క పాదులు, గొన్నిసతృలసాంద్రంబులు = గొన్నిశ్రేష్ఠమయిన ఫలముల చేత నిండింపఁబడియున్నవియును, గొన్ని = ఒకగొన్ని, పల్లవరుచిప్రాగ్భార = ఎఱ్ఱని చిగురుటాకులయొక్క కాంత్యతిశయమనెడు, పట్టాంబర = ఎఱ్ఱపట్టుతాస్త్రాలచేత, ఉజ్వలములు = ప్రకాశించుచున్నవి యును, గొన్ని = మఱిగొన్ని, సమగ్ర = సంపూర్ణమయిన, శారదరజోజాలంబులు = శారదము లనఁగా నేడాకుల యరఁటిచెట్లు, వానియొక్క రజోజాలమనఁగాఁ గర్పూరముదాయము, అదిగలవియును (ని. 'సప్తవర్ణే విశాలతస్య క్చార్దనో విషనుచ్ఛదః' అని ఆ.) వి = ఆయనవై, మాధవుండు = వసంతుండు, (ని. 'మాధవస్తు వసంతే స్యాత్' అని వి.) శిలుపానించిన = కానుకలచేతనింపిన, రాఘవాత్రికలునా = వెండిపల్లెరము లనునట్టులుగా, నృపాగ్రంబునన్ = వసురాజుముందఱి, ఒప్పేక్ష = ఒప్పుచుండెను. రాజులకు వెండిపల్లెరములయందు మంచిమంచిఫలములను బట్టుతాస్త్రాలును గర్పూరమును నుంచి యెదుటఁ గానుక పెట్టుట ప్రకటాంబకదా. చంద్రకాంతములచేతఁ గట్టినపాదులను రాఘవాత్రికలు గాను నందు రాలినఫలాదులను గానుకలుగాను జెప్పినాడని తెలియవలయు.

అలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

నెలతొలపాదులు వెండిపల్లెరములవలె నున్నవి. అందుఁ దమంతరాలిన ఫలములు, చివుళ్ల కాంతి యను పట్టువలువలు, విధాకుల యరఁటిచెట్ల కప్పురపుఁబొడి వసంతుండు సమకూర్చిన కానుకవలె నున్నది.
ఫస్స—18

వసంతుండు మాధవుండు (లక్ష్మీశ్వరుండు)గాన నైశ్వర్యశాలియైన రాజునకుఁ దిగినకానుక సంతరించె నని భావము.

తా. చంద్రకాంతశిలలలో రచించిన పాదులు పట్టెములవలెను, అందు రాలినపండ్లు, చివురు లను పట్టునస్త్రములు, కప్పురపురజము కానుకకు వసంతుండు సేకరించిన వస్తువముదాయమువలెను నుండెను.

మ. కలకంఠార్భటి నొండొరుం బిలుచుచుకొ • గాఢచ్చదాచ్చానికిల

వొలయంగా నవగంధబంధురరజంబు ల్పిందఁగా జాలకం

బులు గాసిం బడఁగా నికుంజనిలయంబుల్ మీఱి వాయుత్వరం

దల సూపెం బ్రతతీసతీవితతి గోత్రాకాంతుఁ డేతేరంగన్.

155

గోత్రాకాంతుఁ డేతేరంగన్ = భూకాంతుడైన వసురాజు రాఁగా, ప్రతతీ = తీగెలనెడు సతీ = స్త్రీలయొక్క, వితతి = సమూహము, కలకంఠార్భటికొ = కలకంఠములనఁగాఁ గోయిలలు వాని యొక్క నాదమునెడు కలకంఠార్భటి ననఁగా మధురమైన కంఠనాదముచేత, ఒండొరుంబిలుచుచుకొ = ఒకరినొకరు పిలుచుచు, గాఢ = దృఢమైన, ఛద = ఆకులనెడు, ఆచ్చాదికల్ = పేలుముసుగులు, పొలయంగా = తొలగిపోవఁగా, నవగంధబంధురరజంబుల్పిందఁగా = గంధమనఁగాఁ బరిమళమును మైపూతకుఁ దీసినగంధమును, నవ = నూతనమైన, గంధ = పరిమళముచేత, బంధుర = మనోహరమగుచున్న, రజంబులు = పువ్వురాగములనెడు, రజంబులు = అనఁగా నంగరాగములు, చిందఁగా = చెదిరి పోఁగా, జాలకంబులు గాసింబడఁగా = జాలకములనఁగాఁ బూమొగ్గులు గవాక్షములు పూమొగ్గులనెడు గవాక్షములు గలఁగిపోఁగా, (ని. 'జాలం గవాక్ష ఆనాయే కోరకే దంభబృందయో' అని వి.) నికుంజ = పొదరిండ్లనెడు, నిలయంబుల్ = గృహములను, మీఱి = అతిక్రమించి, వాయుత్వరకొ = వాయువుయొక్క వేగముచేతనని యర్థము. వాయువేగమువంటి వేగముచేత నని యర్థాంతరము. తలచూపెకొ = పొడచూపెను. అనఁగా నుద్యానవనమందు మలయమారుతము వీచుచుండఁగా బొదలఁగొవలనున్న తీలెలు కోవెలలు నాదములు చేయఁగాఁ జైయాకులు తొలగిపోఁగాఁ బుష్పాదులు రాలఁగాఁ బూమొగ్గులు గాసింబడఁగాఁ బొదరిండ్లు దాటి పైకి వచ్చెనని యాశయము.

తా. రాజు నగరము ప్రవేశించుతఱి పురకాంతలు మేడలెక్కి సందర్శించుట సహజము గావున రాజు వనమున కేతెంచుతఱి వనసుందరులగు చివురుతీగబొండ్లు కలకంఠస్వరమున నొకరినొకరు బిల్చుకొనుచుఁ జిగురాకుముసుగు తొలగిపోవ గంధరజము రావీడిచే జారిపోవుచుండ జాలకములు (గవాక్షములు మొగ్గులు) బిరయనటుల వాయుత్వరతో సందర్శింపవచ్చురి.

అలంకారము శ్లిష్టరూపకము.

చ. జనపవతి దారసిల్ల నొకసంపంగితావులగొమ్మ రాగవ

ద్ల ససుమనోభిరామ యయి • కాక వహింపఁగఁ బోలుఁ గానిచో

ననుపమపంచసాయకక • రాంచలచంచలచాపశింజిని

జనితకఠోరరంభంకృతులు • సైచక యున్న పరాగపాండు వై.

156

జనపతిదారసిల్లె = వసురాజు సమీపమునకు రాగా, ఒకసంపంగితావులతో = ఒకానొక సంపంగిచెట్టుయొక్క వాసనలు గలకొమ్మయనెడు సంపంగిపువ్వులవాసన గలస్త్రీ, ఇది కర్తృపదము. రాగవల్ = అనురాగము గలిగినదియు, ఘన = అతిశయమైనదియు, సు = లెనైనదియునగు, మనః = మనస్సుచేత, అభిరామయయి = ఒప్పుచున్నదై యని యర్థము. రాగవల్ = గౌరవర్ణముగల, ఘనము నోభిరామయయి = ఘనమైన పుష్పములచేత నొప్పుచున్నదని భావము. కాఁక పహింపఁగఁబోయె = విరహతాపమును పహింపఁబోలును, అని యర్థము. సంపంగిపువ్వులయందుఁ గాఁకగుణము గలదని భావము. కానిచో = లేకపోయినట్లులయ్యెనేని, పరాగపాండువై = పరాగమువలెఁ దెల్లనివర్ణము గలదై, అనఁగా విరహతాపముచేతఁ దెల్లఁబడినదేహముగలదై యని యర్థము. పుష్పాడిచేతఁ దెల్లఁగా నున్నదనిభావము. అనుపమ = ఉపమానరహితమైన, పంచసాయక = మన్తధునియొక్క, కరాంచల = హస్తాగ్రమందు, చంచల = చలించుచున్న, చాప = ధనువుయొక్క, శింజీని = తుమ్మెదచాలుచేతఁ గల్పింపఁబడినవారివల్ల, జనిత = పుట్టించఁబడిన, కఠోర = పరుషములైన, ఝంకృతులు = ఝంకారములను, నైఋతయున్నె = సహింపలేకపోవునాయని యర్థము. అనఁగా విరహతాపమును బొందకయున్నట్లును సహించునుగదా యనుట. విరహులు మన్తధచాపశింజీనిధ్వనులను సహింపలేకపోవుట ప్రసిద్ధంబకదా. సంపంగిని దుమ్మెదలకును విరోధముగనుక సంపంగిొమ్మ తుమ్మెదలయొక్క ఝంకారమును సహింపదని భావము. మధుపఝంకారములను మన్తధచాపగుణధ్వనులనుగా వర్ణించినాడు. అనఁగా వసురాజు సమీపముం దొకసంపంగిపువ్వులతోమ్మ స్వభావసిద్ధమయిన యష్టగుణము గలిగి పుష్పాడిచేతఁ గప్పఁ బడినదై తుమ్మెదలు లేక కనఁబడె ననుట.

అలం. రూపకము. పర్యాయోక్తము.

పంచసాయకుని చంచలశింజీని తుమ్మెదలబారు. కావున నారిమ్రోత ఝంకృతిగఁ జెప్పఁబడెను. సంపంగిొమ్మ రాజును జూచి తొలుత రాగము వహించెను. అవల విరహతాపమొందెను. తుమ్మెద నారిమ్రోతలు కఠోరములయ్యెను. పిదపఁ బరాగపాండుత నొందెనని యాశయము.

మన్తధునినారి తుమ్మెదచా లనుటకు.

శ్లో. హర్షిలోలంబమాలా ధనురధవిశిఖాః కానుమాః పుష్పకేతోః

భిన్నంస్యా దస్యబాణై ర్యువజనహృదయం స్త్రీకటాక్షేణ తద్వల్. (సాహిత్యదర్పణము)

చ. చలితలతాంతకాంతి యనుచందురుకావించెఱంగు దాఁటి స

మృళితవయోవిలాసముల * మీఠిన విచ్చుఫలస్తనాగ్రము
త్వేలుపడఁ గప్పె దత్తణమ * వేల్లితదోహదధూపధూమకుం
తలములు విప్పి దాడిమలతాలలికాంగి నృపాలుచెంగటన్.

157

నృపాలుచెంగటన్ = వసురాజుసమీపమందు, దాడిమలతా = దాడిమకాఖయనెడు, లలితాంగి = స్త్రీ, చలిత = కదల్చఁబడిన, లతాంతకాంతియను = ఎఱ్ఱనిపూవుయొక్క కాంతియనెడు, చందురుకావించెఱంగు దాఁటి = చంద్రకావితైఱ్ఱింగును దొలంగఁ ద్రోచికొని, సమృళిత = సమకూడియున్న, వయోవిలాసములన్ = పక్షిచంచువిలాసములచేత నని ఫలవరమయినయర్థము. యౌవనవిలాసములచేత నని పునఃపరమయినయర్థము. మీఠినవిచ్చు = మీఠితే అనిపింపుచున్న, ఫల = ఫలములనెడు, గోటమీఠి

తే విచ్చిపోవునట్లుగానున్న, ఫలస్తనాగ్రములు=ఫలములవంటి కుచములయొక్క కొనలు, 'పలువడక' = బలులువడకగా, తత్త్వణమ = ఆవృద్ధి, వేర్లిత = వక్రమయిన, ని. 'ఆవిధం కుటిలం భుగ్గుం వేర్లితం వక్రమిత్యపి' అని ఆ. దోహదలక్షణము.

శ్లో. 'తరుగుల్లతాదీనా మకాలే కుశలైః కృతమ్,

పుష్పద్వయతాపిదకంద్రవ్యం దోహదంస్యాత్తుకత్కియా.'

దోహద మనఁగాఁ దరుగుల్లతాదులకు నకాలముఁడ బుష్పములు మొనలైనవానిని బుట్టించు ద్రవ్యమునకును నట్లుచేసెడు క్రియకును చేరు. అట్టిదోహదసంబంధమయిన, ధూపధూమ = ధూపము యొక్క ధూమరేఖయ నెడు, ఇక్కడ దానివృక్షేట్టునకు జేయుదోహదము ధూపములు వేయుట యని తెలియవలయును. కుంతలములువిప్పి = తలవెండ్రుకలు విడఁదీసి, కప్పెక్=ఫలస్తనాగ్రములను గప్పెను. వస్త్రహీనత సంభవించినప్పుడు తలవెండ్రుకలచేత మానసరక్షణము చేసికొనుట స్త్రీలకు న్యభావమని తెలియవలయును. అనఁగా వసురాజునకు జేరువ నొక దానివృక్షేట్టుకొమ్మ యెఱ్ఱని పువ్వుయొక్క కాంతి నతిక్రమించి చిలుకలుమొదలైనవి యంటినంతనఁ బగిలిపోవు మునులగలవై, దోహదధూపధూమముచేత గవ్వబడిన పక్షఫలములతోఁ గనుపించెనని తాత్పర్యము.

గబ్బలు కయంటదాటుట సమకూడిన వయసు పొంకమువలన. స్తనాగ్రములంటిన విచ్చు నటులుండె ననుటవలన జవ్వనపుబింకము సూచితము. మోహమునఁ బొలుతులకు గుబ్బలుబుప్పననుట ప్రసిద్ధము. కాననే గుబ్బలు మీఠిన విచ్చునటులున్నవని చెప్పబడెను. ఇటులే మోహవస్థలోనున్న వరూధినివి "మీఠినవిచ్చుగబ్బిచనుమిట్టని" పెద్దన చెప్పెను.

ధూమాదిదోహదములు ఫలవృక్షముల కకాలఫలకును మోత్పత్తులకై గావించుట యాచారము.

ఉ. దోహదధూపధూమములతోఁ గనుపట్టెడి తత్పురీవన

పూహము నోసమస్తవిబుధోత్తమ చూచితె...

(ప్రభావతీప్రద్యమ్నము)

దాడిమకు ధూపక్రియయు దోహదవిశేషమె.

'మేఘమిహంబుసంసేక స్తల్కేశామిషధూపనమ్,

శ్రేయానయం ప్రయోగః స్యాద్దాడిమిఫలవృద్ధయే.

మత్స్యాజ్యత్రిఫలాలేపై ర్దాంనై రాజావిశోద్యతైః,

లేపితాధూపితా సూతే ఫలంతాళీవదాడిమి.'

సీ. చిగురుకెంగేలు సాచె రసాలవల్లరి తేటిచూపులఁ జూచె • తిలకలతిక
ఝిగితిఁ బాడి చూచె • బ్రియాళులత పల్కెఁ గీరభావలఁ గర్ణి • కారశాఖ
ముఖరక్తి నింపె నింపు గలసంపఁగిక్రియ వన్నె గా నగియె లేఁబొన్నతీఁగె
సురభిశక్వసంబు • నెరిపె సింధుకవల్లి గ్రుచ్చె దాపులు సోకఁ • గోవిరెవ్వు
తే. యాత్మధుచిరోపచారంబు • లభిపకల్ప, కంబునకుఁ దత్తదామోదఁగలిమఁబెను
నంగనానిత్యకలితదోహదవిశేష, సన్నతాచారములనడింపునకతన. 158

ఈపద్యములో ధసాలవల్లర్యాదులయందు స్త్రీలింగమహిమచేత స్త్రీత్వద్యోతనముగుఱున్నది గనుక వానియొక్క పల్లవస్పర్శాదులు వసురాజునందు జేయబడిన కరస్పర్శాదినర్తచేష్టలు

గాను వసురా జనెడు కల్పవృక్షమునకుఁ జేయఁబడిన దోహదవిశేషములుగాను జెప్పినాఁడు. ఏ లాగున ననిన.

రసాలవల్లరి మొదలైన, అంగనా=స్త్రీలచేత, నిత్య=నిరంతరమును, కలిత=తమఁ జేయఁబడు చుండెడు, దోహదవిశేష = పూర్వోక్తదోహదవిశేషరూపములైన, సన్నతాచారముల=ప్రసిద్ధాచార ములయొక్క, సడిస్సుకతన=సంజ్ఞ చేత, ఆత్మరుచిరోపచారంబులు = తాము సేయుచున్న మనో హరములైన కరస్పర్శాదిదోహదోపచారములు, అధిపకల్పకంబున= వసురాజునెడు కల్పవృక్షమునకు, తత్తదామోదగరిమఁబెనుపక్ష - తత్తల్=అయ్యా, ఆమోద = ఆనందముయొక్క లేక పరిమళము యొక్క, గరిమ=అధిక్యమును, పెనుపక్ష=వృద్ధిఁబొందించునట్టులుగా, రసాలవల్లరి=లియ్యమామిడి కొమ్మయనెడు రసాలవల్లరియను పేరుగల నాయిక, చిగురుకెం గేలుసాఁచెక్ = 'చిగురనెడు హస్త మును వసురాజుపైకిఁ జాఁపెను. అనఁగా హస్తస్పర్శము చేసెననుట. ఇది కరస్పర్శరూపమైనదోహ దము, లియ్యమామిడి హస్తస్పర్శరూపమైనదోహదముచేతఁ బూచునదిగనుక నాపరిచిలిచేత హస్తస్పర్శ చేసెనని భావము. సర్వత్ర యీలాగున నాయాదోహదపరిచిలిగల వృక్షశాఖాంగనలవలన నాయా దోహద మాచరింపఁబడినదని తెలియవలయును.

లిలకమనఁగా బొట్టుగుచ్చెట్టు, లిలకలిత=బొట్టుగుచ్చెట్టుయనెడు లిలకలితకానామకనాయిక, లేటిచూపులఁజూచెక్ = తుమ్మెదలనెడు చూపులచేతఁ జూచెననియర్థము. ఇది వీక్షణరూపమయిన దోహదము. ప్రియాశుభవఁగాఁ జ్రేంకణము. ప్రియాశుభత=ప్రేంకణపుత్రీగె యనెడు ప్రియాశుభతా నామకనాయిక, వికగీలిఁబడిచూపెక్ = కోకిలగానమనెడు పాటఁబాడెనని యర్థము. ఇది గానరూపమయిన దోహదము. కర్ణికారశాఖ = కొండగోఁగుకొమ్మ యనెడు కర్ణికారశాఖానామక నాయిక, కీరభాషలెక్ = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులచేత, పల్కెక్=భాషించెను, ఆనియర్థము. ఇది సల్లాపరూపదోహదము. ముఖరక్తి యనఁగా శాఖాముఖపువ్వురక్తిమయును ముఖమిచ్చుటయును. ఇంపుగలసంపంగికొమ్మ=సంపంగికొమ్మ యనెడు సంపంగికొమ్మయను పేరుగల నాయిక, ముఖరక్తినింపెక్ = శాఖాముఖకుసుమరక్తియనెడు ముఖమిచ్చుటను గలుగఁజేసెనని యర్థము. ఇది ముఖరాగరూప దోహదము. లేఁబొన్నతీగె = లేఁతబొన్నతీగె యనెడు లేఁబొన్నతీగెయను పేరుగల నాయిక, వన్నెగానగియెక్ = వన్నెయనఁగాఁ బువ్వుకాంతియను సొగసును, పువ్వుకాంతియనెడు నవ్వుచేత సొగసుగా నవ్వెను. ఇది హాసితరూప దోహదము. శ్వసనమనఁగా వాయువును విశ్వాసమును, సింధుకవల్లి = వావిలికొమ్మయనెడు సింధుకవల్లినామక నాయిక. (ని. 'అథ సింధుకకః, సిన్ధువారేష్ట') సురసా నిర్దుష్టేనా'ణికేత్త్యపి' అని అ.) సురభిశ్ = పరిమళయుక్తమైన, శ్వసనంబు=వాయువనెడు నిశ్వాసమును, సెరపెక్ = పొందించెను. ఇది ముఖవాయురూపదోహదము. తావులనఁగా వాన నలును గళాస్థానములును, త్రోవరెమ్మ=త్రోవకొమ్మయనెడు త్రోవరెమ్మ యనుపేరుగలనాయిక, తావులు సోఁకెక్ = పరిమళములనెడు కళాస్థానము లంటునట్టులుగా, త్రుచ్చెక్ = కాఁగిలింపెను. ఇది యాలింగనరూపదోహదము.

కల్పక మభీష్టఫలదాయీ గనుక పకఁదోహదక్రియాయోగ్య మని తెలియవలయును. అయీ వృక్షములకుఁ జేయఁదగిన దోహదక్రియలకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. 'అశోకశ్చరణాహత్యా వక్షతో ముఖసీధునా,
ఆలిజనా త్కురువక స్తిలతో వీక్షణేనచ,
కరస్పర్శేన మాకన్దో ముఖరాగేణచమ్పకః,
సల్లాపతః కర్ణికార స్పిష్ఠవారో ముఖానిలాత్,
గీత్యాప్రియాశున్నితరాం నమేరు ర్హస్తితేనచ.'

అనఁగా నశోకవృక్షము పాదతాడనముచేతను బొగడచెట్టుమియుటచేతను నెఱ్ఱపువ్వలపెద్ద గోరింట యాలింగనముచేతను దిలకవృక్షము చూచుటచేతను మామిడిచెట్టు హస్తస్పర్శముచేతను సంపెంగచెట్టు ముఖరాగముచేతను గొండగోగుచెట్టు సల్లాపముచేతను వావిలిచెట్టు ముఖవాయువుచేతను బ్రేంకణపుచెట్టు గానముచేతను సురభాన్న నవ్వుటచేతను బుష్పించుచున్నది. అనఁగా నాయావృక్షము లాయాదోహదములచేత నకాలమందును బుష్పించుచున్నవని శాస్త్రప్రసిద్ధము.

అంగనాదోహదములచే శిక్షితములు గావున లతలు ఉపచరించెను. రాజు అధిపకల్పకము గావున రసాలవల్లర్యాదులు ఆమోదగరిమ పెంచెను.

తా. వసురాజు వనములొనికి రాఁగానే తియ్యమావిదివ్రురులు నిక్కెను. బొట్టుగుఱిగ తుమ్మెదలతో నిండియుండెను. ప్రేంకణపుదీగ శోకిలగానములతో నలచెను. కొండగోగు చిలుకపలకులతో నొప్పెను. సంపెంగ కెంజాయలతోఁ దనచెను. పొన్నపూచెను. వావిలి పూలతావిలో నెనఁగను. క్రోధి సుగంధానిలములకుఁ దానకమయ్యెను. ఇవి రాజున కుపచారములు చేయునటులుండెను.

అలం. రూపకము. సమాసోక్తి.

మ. చను వొప్పొ నగి పల్కి పాడి కని యాశ్వాసంబు నొందించి చే
కొని మో మిచ్చి కివుంగిలించి తరులం • గొన్నింటి మన్నించి యం
గన లయ్యో మము సెంతచేసి రనుచుం • గంకేళియుం గేసరం
బును భూజానికి మ్రొక్కె గుచ్చవినతిం • బూందేనెకన్నీటితోన్.

159

చనువొప్పొ = మన్ననయొప్పనట్టులుగా, నగి=నవ్వి, పల్కి=సంభాషించి, పాడి=గానము చేసి, కని=వీక్షించి, ఆశ్వాసంబునొందించి = ఊబటఁబొందునట్టులుచేసి, చేకొని = అంగీకరించి యని యర్థము, కరస్పర్శచేసి యనిభావము. మోమిచ్చి=ముఖరక్తిసోనఁగి, కవుంగిలించి=అలింగనము చేసికొని, తరులంగొన్నింటిమన్నించి = వైభవద్యములొక జెప్పఁబడిన రసాలాదివృక్షముల నెనిమిదింటిని మన్నించి, అనఁగాఁ బైనిజెప్పఁబడిన హసనము మొదలుగాఁగలదోహదక్రియ తెనిమిదియును మన్ననచేత జరిగించెడు సర్వచేష్టల ననుసరించినవి యయినందున నాక్రియలచేత వాని మన్నించినారనుట. అంగనలు=స్త్రీలు, అయ్యో=అక్కటా, మముసెంతచేసిరనుచున్=మమ్ము సెంతయవమానము చేసినారో చూచితివాయని, అనఁగాఁ దన్ని యనిమిసినారనుట. అశోకము తన్నినఁ బూయునది యనియుం బొగడ యుమిసినఁ బూయునదియనియును చెలియవలయును. కంకేళియున్=అశోకమును, కేసరంబును=పొగడయును, గుచ్చవినతి = పుష్పగుచ్చభారమువలని పంగుట యనెడునప్రత్యము చేత, పూందేనెకన్నీటితోన్ = మకరందమనెడు కన్నీటితోడ, భూజానికిమ్రొక్కెన్ = వసురాజునకు నమస్కరించెను. అలం. ఉల్లేఖ.

అంగనలు ముప్పైతచేసిరని చేసినయవమానము చెప్పకొనకపోవుటవలన నశోకమునకుఁ గేసరమునకుఁ గలిగిన యవమానాతిశయము సూచితము. సాటివారిలో గౌరవములేకపోఁగా నగౌరవము కలుగుటచేఁ జేలులయ్యు రాజుమందు చెప్పకొనవలసివచ్చినది. పూఁదేనె కన్నీరనుటవలన నశ్రులు నయనాంచల పూరములుగ నున్నవనియుఁ బూలప్రేగున వంగుట చనుగవప్రేగున వంగినటులున్న దనియు భావము. కేసరకంకేళులు పూలతోఁ దేనెతో నలరె ననుట.

తా. ఇతరలతల నగౌరవముగ దోహదములచేఁ దృప్తినిొందించి యంగనలు తప్తువమానించిరని పూలవ్రేగుతో వంగిన తేనియచాలాలయు కంకేళికేసరములు రాజుమందు నమస్కరించి కన్నీరు విడుచుచున్నటులండెను.

మ. లలితై కాంక్షశిలాలవాల మనుకేళాకూళిలో నీరుపైఁ

జేలు వొప్పక ధరియించి తోడనె మిళచిక్కిడంద్రాదళ
తల్లరంధ్రంబులచే వెలార్చి జలసూత్రస్తంభముం బోనియ
గ్గలపుంజాయలగుజ్జనారికెడముం • గాంచెక్ విభుం డయ్యెడన్.

160

లలిత=ఓప్పుచున్న, విణాంక్షశిలా=చంద్రకాంతశిలచేత రచింపఁబడిన, ఆలవాలమును = పాదను నట్టి, కేళాకూళిలో = కుండులో, అనఁగా నాతుఖానాలో, నీరుపైఁ జేలువొప్పక ధరియించి = ఉపరిభాగమందుఁగాయలలో నీళ్లుధరించి, అనఁగాఁ బైనున్నకాయలలోనికి నీళ్లెగఁబీల్చియనియర్థము. తోడనే=వెంటిగానే, మిళల్=నమకూడుచున్న, చిక్కిడ = ఉడుతలయొక్క, ని. 'చిక్కిడ' స్థూల దంతకే అని యమరకేషము. దండ్రా = కోఱలచేత, దళల్=బద్దలగుచున్న, ఫల = కాయలయొక్క, రంధ్రములచేత్ = రంధ్రములచేత, వెలార్చి = బయలుపెడలించుచున్నదై, జలసూత్రస్తంభముం బోని= జలయంత్రనాళమువలెనున్న, అగ్గలపుంజాయల = దట్టమైన నీడలుగల, గుజ్జనారికెడమున్ = గున్న టెంకాయచెట్టును, అయ్యెడన్=ఆవనస్థలియందు, విభుండు=వసురాజు, కాంచెక్ = చూచెను. అలం. రూపకానుప్రాణితమగు నువమ.

గజ్జనారికెడము గావున సమోన్నతమగు జలసూత్రస్తంభమువలె నుండెను. అగ్గలపుంజాయల గుజ్జనారికెడమనుటవలన ఫలరంధ్రములనుండి జలము, నీడనాసించివచ్చినవారికై సరాసరిగఁ బడుచు నంతటియెత్తుగానుండెనని తోచును. అగ్గలపుంజాయల నారికేళము గావుననే చంద్రకాంత శిలాల వాలములోని జలమును జల్లబాటుచుటకుఁ దగియున్నదని యెఱుంగవగును. దళల్ ఫలరంధ్రము లనుటవలన నుడుత లపుడో కోఱలతో గంట్లు వేయుచున్నవనియుఁ గాననే మికముగ బిందురూపముగఁ దుంపురులు రాలుచున్నవనియు జలయంత్రమువలె వసంతర్తువున నారికేళము లుంటచే రాజు చూచెనని తెలియ నగును.

తా. చంద్రకాంతశిలాలవాలమునందున్న కొబ్బరిచెట్టు జలసూత్రస్తంభమువలె నుండెను. ఉడు తలకొఱకు కొబ్బరికాయలలోనినీరు వడియుచు జలయంత్రమువలెనుండ రాజు చూచెను.

తే. నృపునెదుటఁ దేనెవాడలో • నిబిడవిచల
దతనుపత్రాళిఫలసాంద్ర • మగుచు నొక్క

నగము కైవ్రాలి యేటిలో • నాటియున్న

నాటియున్న తనగరాజు • నలువు: దెలిపె.

161

నృపునెడుట = వసురాజుముందట, లేనెవాకలా = పూదేనెకాలువలో, నిబిడ = దట్ట మానట్టులుగా, విచలత్ = చలించుచున్న, అతను = గొప్పతన, పత్రాళి = ఆకులచేతను, ఫల = కాయల చేతను, సాంద్రమగుచు = దట్టమైనదై, ఒక్కనగము = ఒకవృక్షము, కైవ్రాలి = ఒరగంబడినదై, ఏటి లో = శుక్తిమతీనదిలో, నాటియున్న = పాడుకొనియున్న, నాటి = ఆకాలమందలి, ఉన్నతనగరాజు = పొడవుగలిగిన కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠనియొక్క, నలువు దెలిపె = చందమును దెలియజేసెను. అనగా శుక్తిమతీ ప్రవాహస్థితకోలాహలపర్వతస్త్పతి నుదయింపజేసెనట. (ని. 'కైలవృక్ష' నగా పగో' అని యమరము) అలం. నిదర్శనము.

తా. లేనియప్రవాహములలో బ్రలింగించు ఆకులతో బుడ్లతో నలరువృక్షము శుక్తిమతీ నదిలో నొరగి నాటుకొనియున్న కోలాహలపర్వతమును వసురాజునకు జ్ఞాపకము చేయుచుండెను.

ఉ. ఉన్నతి నన్నగ్రమున • సున్న యొకానొకకిన్నరద్వయం
బన్నిఖిలోక్తివేది కపు • డన్యదురాసద మైనయొక్కయా
సన్నశుభంబు: దిన్ననిప్ర • సన్ననిజోత్తుల: దెల్పి తోన యే
గెన్నరదేవపాదపవి • ఖన్నబృహన్నగకూటవాటికిన్.

162

ఉన్నతి = సుఖాతిశయముచేత, అన్నగ్రముననున్న = అపృతగ్రమునందున్న, ఒకానొక కిన్నరద్వయం = ఒకకిన్నరపక్షిమిథునము, అన్నిఖిలోక్తివేదికి = నకలజంతువులయొక్క పలుకు దెలిసిన యావసురాజునకు, అపుడు = ఆసమయమందు, అన్యదురాసదమైన = వఱియొకరికి బొందశక్యముగాని, ఒక్కయాసన్నశుభంబు = ఒకసమిపకాలశుభమును, తిన్నని = మృదువైన, ప్రసన్ననిజోత్తుల = ఆదరముతో గూడిన స్వకీయభావలచేత, తెల్పి = తెలియజెప్పి, తోన = వెంటనే, నరదేవ = వసురాజు యొక్క, పాద = పాదమునెడు, పవి = వజ్రాయుధముచేత, ఖన్న = ఖేదపెట్టబడినదియు, బృహత్ = మిక్కిలి గొప్పదైనదియునగు, నగ = కోలాహలపర్వతముయొక్క, కూటవాటికి = శిఖరశ్రేణికి, (ని. 'కూటో' స్త్రీశిఖరం శృంగం' అని అ.) ఏగెన్ = పోయెను. అనగా వసురాజును గోలాహలపర్వత గమనోత్సుకునిగా నొనర్చినోయన కిన్నరమిథునంబు పర్వతశిఖరతలమున కరిగెనని భావము.

వృక్షమునకు కైలమునకు నర్థమగు నగమునె మరల చెప్పటవలనను గిన్నరశబ్దము పక్షినిశేష మునకు గిన్నరులకు సరిపడుటవలనను జెట్టుమై గిన్నరపక్షిమిథునముండెననియు కైలాగ్రమాన: గిన్నరులు విహరించుచుండిరినియు భావాంతరము స్ఫురించును. కిన్నరసూక్తిభావమును వసురాజునిఖిలోక్తి వేది గావుననే గ్రహించగలిగెను. అన్యదురాసదమగు శుభముగాన వసురాజు అనన్యసాధ్యమహిమా సంపన్నుడనట. నగగ్రమునుండి నగగ్రమున కేగుట కిన్నరసహజము. కోలాహలపర్వతముపైకి గిన్నరమిథున మేగుట యానగరమున కేగ వసురాజున కుత్సకము కలిగించుటకు.

తా. కిన్నరద్వయము నగముపై: జేరి పలుకుచుండ రాజు త్వరలో ననన్యసాధ్యమగు శుభము తనకు సమకూడ నున్నదని తలంచెను. వెంటనే కిన్నరద్వయము కోలాహలపర్వతముమీదికి పడలి పోయెను.

క. ఆలోకాద్భుతవిహగయు, గాలోకప్రీతివలన, నతిలోకవయస

కోలాహలకోలాహల, లీలాహలహళిక చెంగళించెన్ బతికిన్.

163

ఆ=అట్టి, లోకాద్భుత = లోకాశ్చర్యకరమైన, విహగయుగ = కిన్నరపక్షిమిథునముయొక్క, ఆలోక ప్రీతివలన = దర్శనమువలన బుట్టిన మత్కువచేత, పతికి = పనురాజునకు, అతిలోక=లోకాతీతమైన, వయః = పక్షులయొక్క, కోలాహల = కలకలధ్వనులుగలిగిన, కోలాహల = కోలాహల పర్వతమందలి, లీలాహలహళిక = లీలావిహారోత్సవము, చెంగళించెన్ = ఉద్రేకించెను. కిన్నరపక్షులు భూలోకమునకు నాశ్చర్యకరములైనవియ కదా.

తా. లోకాశ్చర్యకరములగు కిన్నరపక్షులను జూచినంతన రాజునకు వేడుక గలిగెను. అవి కోలాహలపర్వతముపైజేరి కలకలధ్వనులు గావించుచుంట నాలించి యటకు బోవనెంచెను.

ఆశ్వాసాంతము

మ. అవితోర్ద్వినవఖండఖండపరశుఃఖ్యాభోగిసాభోగభో

గవిభాస్వద్భుజదండ దండధరపీఠారూక్షనానావిప

క్షవిభుక్షేపకకాండ కాండభయకృద్గంభీరభేరిమహా

రవదీర్ఘాద్రిపిచండ చండబలధారంధర్యహర్యగ్రజా.

164

అవిత=రక్షింపబడిన, ఉర్ద్వినవఖండ = భూమియొక్క భరతఖండము మొదలైన నవఖండములు గలవాడా, ఖండపరశు = శివునియొక్క, (ని. 'భూతేశః ఖణ్డపరశుః' అని ఆ.) బ్యా = వింటినారి యైన, భోగి=సర్పముయొక్క, అనంగా = శేషాహియొక్క, సాభోగ = అతిదీర్ఘ త్వముతోఁగూడిన, భోగ=శరీరమువలె, (ని. 'భోగస్సుఖే స్త్రాదిభృతావహేశ్వ ఫణి కాయయోః' అని వి.) విభాస్వత్ = విలసిల్లుచున్న, భుజదండ = బాహుదండములు గలవాడా, దండధర = యమునియొక్క, పీఠ = (శ్రూర)దృష్టిపలె, రూక్ష=తీక్షణమైన, నానా=సమస్తమైన, విపక్షవిభు = శత్రురాజులను, క్షేపక=చిమ్మి వైచునట్టి, కాండ = బాణములుకలవాడా, (వృ. 'కస్య బ్రహ్మణః అణ్ణః కాణ్డః' అనువృత్తి చేతఁ గాండమనఁగా బ్రహ్మాండము.) కాండ = బ్రహ్మాండమునకు, భయకృత్ = భయంకరమైన, గంభీర = గంభీరమైన, భేరి = రణభేరియొక్క, మహత్ = గొప్పదియయిన, రవ = ధ్వనిచేత, దీర్ఘ = బ్రహ్మచేయబడిన, అద్రిపిచండ=పర్వతోదరములుగలవాడా, (ని. 'పిచణ్డ ముదరే విద్యా త్వశో రవయచేషిచ' అని వి.) చండ = సమర్థమైన, బల = బలముయొక్క, ధారంధర్య = భారమును వహించుటయందు, హర్యగ్రజా = బలరాముడైనవాడా, అనిసంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపద గ్రస్తముగాఁ జెప్పబడియెను.

క. శ్రీకర్ణాశ్రేష్ఠర వి, శ్వాకర్ణి తేరుదశాసనాంక విత్తీర్ణ

శ్రీకర్ణ దశదిశాలల, నాకర్ణాభరణముగూఢనవరత్నఖని.

165

శ్రీ=సంపద్యుక్తమయిన, కర్ణాలు = కర్ణాటరాజ్యమునకు, ఈశ్వర = ప్రభువైనవాడా, విశ్వ = ప్రపంచముచేత, అకర్ణిత = వినబడిన, తిరుదశాసనాంక = తిరుదులతోఁ గూడిన శాసనచిహ్నములు గలవాడా, విత్తీర్ణ శ్రీ = వితరణనమృద్ధియందు, కర్ణ = కర్ణుడైనవాడా, దశదిశా=పదిదిక్కులనెడి, పూర్వాదిక చతుర్దిక్కులును నాగ్నేయాదిక చతుర్దిక్కులును సూర్యాధిష్ఠ ప్రదేశములునుగూడ నీ

పదియు దశదిక్కులనంబడును. లలనా = స్త్రీలకు, కర్ణాభరణం = కర్ణభూషణములైన, సుగుణ = సుగుణము లనెడు, నవరత్న = నూతనరత్నములకు, భస్మి = గనియైనవాడా, ఈవద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పబడియెను.

పృథ్వీ. కబంధహరధీరతాఃకర కరాసికృత్త్రుట

త్కబంధపరిపంథినంగ్రథితసూర్య సూర్యర్పిత

ప్రబంధరసబంధురాఘవదబంధ బంధుప్రధీ

నిబంధన యబింధనాగ్నినిభనిత్య తేజోనిధి.

163

కబంధహర = కబంధాసురసంహారకుడైన శ్రీరామునియొక్క, ధీరతా = ధైర్యమునకు, ఆకర = స్థానమైనవాడా, అనగా శ్రీరామునితో సమానమైన పరాక్రమము గలవాడని భావము. భరాసి = తీక్షణమైనభద్రముచేత, కృత్త = ఖండితులై, త్రుటత్ = తెగిన, కబంధ = మొండెములుగల, ని. 'కబంధో స్త్రీ క్రియా యుక్తమపమూర్ధకశేభరమ్' అని అ. పరిపంథి = శత్రువులచేత, సంగ్రథిత = భేదింపఁ బడిన, సూర్య = సూర్యమండలముగలవాడా, సూరి = విదవత్కవులచేత, అర్పిత = సమర్పించబడిన, ప్రబంధ = ప్రబంధములయందలి, రస = శృంగారాది రసములచేత, బంధుర = సుందరమగుచున్న, అర్థ = అర్థంబును, పదబంధ = పదసందర్భమునుగలవాడా, బంధు = బంధువులయందు, స్వధీనిబంధన = తా ననెడుబుద్ధి నిబంధనము గలవాడా, అనియైనను, బంధువులకు స్వాధీనుడవైనవాడా, అని యైనను అర్థము. అబింధనాగ్ని = బడబాగ్నితోడ, నిభ = సమానమైన, నిత్య = శాశ్వతమైన, తేజః = ప్రతాపమునకు, నిధి = స్థానమైనవాడా, ఈవృత్తము ముక్తపదగ్రస్తముగాను ద్విప్రాసముగలదిగాను జెప్పబడియె. ఈ పృథ్వీవృత్తమునకు జ స జ స య వ గణములును బండ్రొడవ యక్షరము యతిస్థానమునుగా నుండవలయును. ఇది పదియేడవధందం బగు నత్యష్టిధందంబునఁ బుట్టిన వృత్తము.

లక్షణము-

ప్రియంబగుచు రుద్రవిక్రమము పృథ్వీకాసంజ్ఞికా

హ్వయంబగు జనంబుతో జనయవంబులున్ గూడినన్.

కాని యాధునికకవులు పృథ్వీవృత్తమునకు తొమ్మిదింటి యతి వాడియున్నారు.

గద్యము. ఇది శ్రీరామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందన ప్రసాదసమాసా దిత సంస్కృతాంధ్ర భాషామూర్త్యుసర్వంకష చతుర్విధ కవితానిర్వాహక సాహిత్యరసపోషణ రామరాజభూషణ ప్రణీతం బైనవసుచరిత్రంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమద్రాయకులకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధాన మంత్రివరపౌత్రుండును సోమసుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సర్వతీరాజేశ్వరవరప్రసాద సమాసాదిత హృద్యాన వద్య నిఖిలవిద్యావిశారదుండును నగుపోమకవిచేత విరచితం బయినవిద్యజనరంజనీనామక ప్రతిపద టీకాయాపం బగువసుచరిత్రనామ కాంధ్రీకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందలి ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

ద్వితీయాశ్వాసము

తిరుమలరాయ జయ

శ్రీతరుణీరమణ సుగుణశీతల యాకా

శీతలనేతుధ రాతిధు

రాతతభనజదండ మూరురాయరగండా.

1

శ్రీసంపద్యుత్పదవైన, తిరుమలరాయ = తిరుమలరాయ నామము గలవాడా, జయశ్రీ తరుణీ రమణ=జయలక్ష్మీనాథుడ వైనవాడా, సుగుణ=శుభగుణములచేత, శీతల=చల్లనైనవాడా, శీతలత్వము సర్వజనాన్లదగుణసూచకము. ఆకాశీతల=కాశీప్రదేశముమొదలుకొని, ఇక్కడ ఆజనెడు నిపాతము, ఆభివ్యాప్త్యర్థకము. (ని. 'ఆ జీవదర్శే భివ్యాప్తా సీమాశ్చే ధాతుయోగజే' అని అమరము.) సేతు=సేతువర్ంతమైన, ధరా=భూమియొక్క, అతిధురా = అత్యంతభారముచేత, తక=వ్యాప్తమైన, భుజదండ=బాహుదండముగలవాడా, మూరురాయరగండా = మూరురాయరనగా అశ్వపతి, నరపతి, గజపతులు, వారికి భర్తవైనవాడా యని యర్థము. అనగా సీముగ్ధులు రాయలను వశము చేసికొని విశాలమగు భూచక్రము నిర్వక్రపరాక్రమముతోఁ బరిపాలించుచున్నాడనుట.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసన్తుసీంద్రులకు రామహర్షణి యిట్లు పలుకు నవ్వుహీజాని నిజవిహారాచలేంద్ర దివ్యసౌభాగ్యములు చూడఁ దివురుటయును.

అవధరింపుము=చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసన్తుసీంద్రులకు = శౌనకుడు మొదలుగాఁ గల సమస్త మునిశ్రేష్ఠులకు, రామహర్షణి యిట్లుపలుకు = రామహర్షణ పుత్రుడైన సూతుడు ఈలా గని పలుకును. ఏమనిన, అవ్వుహీజాని = అవసురాజా, నిజ విహారాచలేంద్ర దివ్యసౌభాగ్యములు చూడఁ దివురుటయును=స్వకీయమైన శ్రీదాపర్వత మగుచున్న కోలాహలాద్రియొక్క దివ్యమైన వైభవములు చూచుటకొఱకుఁ బ్రయత్నము చేయఁగాను.

ఉ. ఆయెడ నొక్కనర్చసచివాగ్రణి యిట్లను నోయఖండతే
బోయుత యద్భుతం బొకటి చూచితిం జూపెద నీకు నాదుచే
చాయనె చూడు మభ్రమునఁ జక్కఁగ నల్లదె నల్లమబ్బులోఁ
బాయపు కొన్ని మ్రాకులు నృపా యవుఁ జొచ్చి నాకభూజముల్.

3

ఆయెడకో=ఆనవయమందు, ఒక్కనర్చసచివాగ్రణి = ఒకయిష్టుడయిన మంత్రిశ్రేష్ఠుడు, ఇట్లును = వక్త్రమాణప్రకారముగాఁ బలికెను. ఓయఖండతేబోయుత = అఖండ తేజస్సంఘన్నుండ వైన యోరాజాగ్రణి, అద్భుతం బొకటి చూచితిం=నే నొక యాశ్చర్యమును జూచితిని, చూపెద

నీకు నాదుచేచాయనె చూడుము = నీకుఁ గనుపఱుచుచున్నాను నాయొక్కచేతి వెంటడిగానే చూడుము. అభిమునఁ జక్కఁగను = ఆకాశమందు సూటిగాను చూడు మని వెరుక కన్వయము. అల్లదె నల్లమబ్బులోఁ బాయవు కొన్నిమ్రాకులు=అల్లదిగో నీలమేఘములోఁ గొన్నివృక్షము లెడ తెగకయ్యున్నవి, నృపా=వసురాజా, అవి=ఆకాశపడెడు వృక్షములు, నాకభూజముల్=కల్పవృక్షములు, అవుఁజాము = అవునుజామీ, భూలోకవాసులకు దేవవృక్షదర్శన మద్భుతము. ఆకాశమునందున్న నల్ల మబ్బులోనుండి వృక్షము లగపడుటయే దేవభూరుహభౌతిహేతువు.

తా. వసురాజు నాతని తనప్రియమంత్రి చూచి రాజా! నేనొకయాశ్చర్యమును జూచితిని. నీకుఁ గూడఁ జూపెదను. నాప్రేలిచాయను దిలకింపుము. ఆకాశమునందలి నల్లమబ్బులో నెడతెగక కాన వచ్చునవి దేవవృక్షములు దమా! అనెను.

చ. అన విని నవ్వి సూక్ష్మగతి • నారసి యారసికావతంసుఁ డి
ట్లను మనకేళిశైల మది • యల్లది తన్నఘవాశ్చకూట ము
మృనికిమహీజము ల్చుదలుఁమ్రాకు లటంచు భ్రమించి పల్కె నై
నను మృష గాదు నీపలుకు • నాకనగంబులె తద్భ్రమావభుల్.

4

అన విని=వర్ణనచివుఁ డీలాగు పలుకఁగా విని, నవ్వి=నవ్వి నవాడై, సూక్ష్మగతినారసి = సూక్ష్మమార్గముచేత విచారించి, ఆరసికావతంసుఁడు = రసికజన్మస్మృతడైన యావసురాజు, ఇట్లనుకొ = ఈలాగనిపలికెను. విమనియనిన, మనకేళిశైల మది=ఆకాశపడెనునది మనక్రిడాపర్వతము, అల్లది = అదిగో కనబడునది, తల్=ఆక్రిడాపర్వతసంబంధమైన, మఘవాశ్చ=ఇంద్రనీల మణిమయమైన, కూటము=శిఖరము, అమృనికిమహీజముల్ = అయింద్రనీలమణి శిఖరమందలి వృక్షములు, చదలు మ్రాకులటంచు భ్రమించి పల్కెను = ఆకాశవృక్షములని భ్రమపడి పల్కుచున్నావు. ఐనను=అయి నప్పటికిని, మృషకాదు నీపలుకు=నీమాట యబద్ధముగాదు. విమనిన, తద్భ్రమావభుల్ = మనక్రిడా పర్వతసంబంధమైన యింద్రనీలమయ శిఖరములయందలి వృక్షములు, నాకనగంబులె=నీవు చెప్పిన ట్లుగా నాకనగంబులె, అనఁగా నాకాశవృక్షములే యని యర్థము. స్వర్గసంబంధమైన కల్పవృక్షముల పంటిచే యని భావము.

నాకశబ్దము ఆకాశమందును స్వర్గమందును వర్తించుచున్నది. ని. 'ఆకాశే త్రిదివే నాకః' అని అమరము. ఇందులో సచివుఁడు భ్రమనొందినవాడు రాజు భ్రమనివారణము చేసినవాడును గనుక రాజు నకంటె సచివుఁడు కొంచెము తక్కువవాడైనందున పీతమధుఁడని తెలియవలెను. ఇందు నకు, శ్లో. 'కించిదానః పీతమర్దక' అని లక్షణము. మంత్రి స్థూలగతినారయకచెప్పినది గావున రసికా వతంసుడగు రాజు దానిని సూక్ష్మగతి నారయటయు నర్థాంతరముచే నమర్శించుటయు రసికావతం సత్వమునకు హేతువులు. సచివాగ్రణినే ఇంద్రనీలశిఖరము మేఘసమూహముగను నైలాపరివృక్ష ములు దేవవృక్షములుగను భ్రమింపఁజేయుట శిఖరప్రకాశమునకు ఔన్నత్యాతిశయమునకు సూచనలు. మనకేళిశైలమునే గుఱులింపలేకపోతివా? యిదియేనా నీవు కనిపెట్టిన విచిత్రమని రాజు నవ్వెను.

అలం. పరికరము. నిరుక్తి.

తా. రసికాగ్రేసరుడగు వసురాజు మంత్రిమాటలాలకించి నవ్వి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచి ఓహో! నీవు భ్రమపడుచున్నాడవు. అదే మనక్రిడాశైలము. నీవు మేఘములనినవి ఇంద్రనీలవు.

జటియలు. నాకభూజములన్నవి శిఖరస్థవృక్షములు. ఐనను నీమాట తప్పుగాదు. అవి నాక భూజములే.

సీ. అచటిసానులు రత్నదుచిరంబు లననేల వానివంశములెల్ల ♦ నీను మణుల [లు ద్రుమములెల్లను సురాగమములొటరు దె నిత్యసురాగములుతడి ♦ యాంకురము లతలు సంజీవను ♦ ల్లావె యచ్చట వానితావులు నతనుసంజీవనములు రసములెల్లను సిద్ధరసములొటెంత తత్ప్రసవంబులును సిద్ధరసము లచట తే. నచటిమణిచిత్రభూములు ♦ నచట నమరు, నమరతరువులగుమురులు ♦ నచటి తీవ లచటిపొందమ్మికొలకులు ♦ నభవునింట, నై న నాదంటబలువింట ♦ నై నఁ గలవె.

అచటిసానులు = ఆకోలాహలాద్రియందలి చఱులు, రత్నదుచిరంబులననేల = మణులచేతఁ బ్రకాశమానములైనవని వేఱ చెప్పనేల, వంశమునఁగా సంతతులును వెదుళ్లును, (ని. 'వంశో వేణాకులే వగ్ధే పృష్ఠస్యావయవే పిచ' అని విశ్వము.) వాని = ఆచఱులసంబంధమైన, వంశములెల్ల = సంతతు లన్నియుఁగూడ, ఈనుమణులొ = రత్నముల సుత్పాదించును, అనియర్థము. ఆచఱులయందలి వెదుళ్లు ముత్యములను బుట్టించుచున్నవని భావము. వెదుళ్ల యందు ముత్యాలు పుట్టుచున్నవనుటకు-

క. 'విదితముగ బొంగువెదురున, నొదవినమాక్తికము తారోజ్జ్వలము శుభ

ప్రదము' అని రత్నశాస్త్రము.

ద్రుమములెల్లను = అక్కడివృక్షము లన్నియును, సురాగమములొటరు దె - సురాగమములు = దేవతా సంబంధమైనవృక్షములు, అనఁగాఁ గల్పవృక్షములొట ఆశ్చర్యమా అనఁగాఁ గాదనుట. ఏమనిన, తదీయాంకురములు = ఆవృక్షములయొక్క చిగుళ్లుగూడ, నిత్య = నిత్యములయిన, సురాగములు = కల్పవృక్షములే యని యర్థము. సురాగములు శోభనరక్తిమ గలవని భావము. లతలు సంజీవ సుల్గావె = తీగలు సంజీవనీలతలుగావా, అనఁగా అవుననుట. ఏమనిన, అచ్చట = ఆకోలాహలాద్రి యందు, వానితావులు = ఆతీగలయొక్క వాసనలుగూడ, అతను సంజీవనములు = అధికసంజీవను లని యర్థము. అతను = దేవరహిత లయినవారికిని, సంజీవనములు = బ్రతికించునవి యని ప్రకారాం తరము. అతనుడనఁగా మన్మథుఁడు గనుక మన్మథోద్దీపకములని భావము. రసములెల్లను = జలము లన్నియును, సిద్ధ = ప్రసిద్ధమైన, రసములొట = మధురరసములొట, ఎంత = వివిగొప్ప, అచట = ఆపర్వత మందు, తత్ప్రసవంబులు = ప్రసవ మనఁగా గర్భమోచనము, ఆజలములయొక్క శిశువులుగూడ, సిద్ధరసములు = ప్రసిద్ధ మధురరసములేయని యర్థము. ఆజలములయందలి ప్రసవములనఁగా పుష్ప ములు, సిద్ధమైన మకరందము గలవని భావము.

ష్టో. స్వాదుత్పాతే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే' అని ఆమరము.

కాబట్టి, అచటిమణిచిత్రభూములు = అక్కడి రత్నప్రచురము లైనభూములును, అచట నమరు నమరతరువుల గుమురులు = అక్కడ నొప్పుచుండెడు దేవతావృక్ష సమాహములును, అచటి తీవలు = అక్కడి తీగెలును, అచటి పొందమ్మికొలకులు = అక్కడనుండెడు బంగారు తామరలు గలకొలకులును, అని క్రమాలంకారము. అభవునింట నైనఁ = హరునకు శృహమైన కైలాసపర్వత మందైనను, అదంట = ఆహరనియొక్క, బలువింటనైనఁ = గొప్పవిల్లయిన మేరుపర్వతమందైనను, కలవెఁజిన్నవా, అనఁగా లేవనుట, అనఁగాఁ గైలాస మేరు పర్వతములకంటె మహిమాతిశయము గలదనిభావము. అలంకృతీషానుప్రాణితార్థాపత్తి.

తా. కోలాహలపర్వతమునందలి చటాయలు రత్నమయములై యుంటియే కాదు. అచటి వెదుళ్ల యందుఁగూడ రత్నములు (మత్స్యములు) జనించుచున్నవి. చెట్లు కల్పవృక్షములవలె నలరి శ్రొంజివు శ్శతోః దనరుచున్నవి. తీరగలు మన్తధోద్ధీపనకరములై తావు లాలయుచున్నవి. జలము తేనియవవు లాలుకుచున్నవి. శివుని మనికియగు కైలాసముగాని విల్లుగు మేరువుగాని యీవిధముగ విహారయోగ్య సమస్తవస్తువృద్ధిగ నలరుట లేదు.

మ. అది గాదే మనకేళిభూధరము దఃవ్యా చూత మాయద్రిసం
పద లంచుం గయిదండఁ బూని ధరణీపాలుండు లీలాగిరిం
గదియక నర్తసఖుండు వల్కు నచటం ధగల్పద్రుహాళారసో
న్ద వై మానికమానినీ మధురగానస్వాన సానందుడై.

6

అదిగాదే మనకేళిభూధరము = అదేకాదా మనక్రీడాపర్వతము, అనఁగా ఆకనఁబడునట్టిది గాదా మన క్రీడాపర్వతమైన కోలాహలాద్రి యనుట. దవ్యా = దూరమా, అనఁగా దూరము కాద నుట. కాబట్టి, చూత మాయద్రిసంపదలంచుకొ = ఆపర్వత సంబంధమైన సౌభాగ్యముల నన్ని టిని జూతమనిపలంకుచు, కయిదండఁబూని = హస్తాపలంబనముచేసి, ధరణీపాలుండు = వసురాజు, లీలాగిరింగదియక = క్రీడాపర్వతమును చేరఁబోఁగాను, అచటకొ = ఆసమీపించిన స్థలమందు, కల్పద్రు = కల్పతరుసంబంధమైన, హాళారస = సురాపానముచేత, ఉన్ద = మత్తుగొనియున్న, వైమానిక మానినీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, మధుర = మనోహరమైన, గానస్వాన = సంగీతనాదముచేత, సానం దుడై = ఆనందసహితుడై, నర్తసఖుండు = ప్రియసఖుండు, వల్కుకొ = వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను.

తొలుత కిన్నరీమిథునకోలాహలములు రాజు సుత్యుకపణుప నిపుడు వేల్పుచెలువలగానము మఱింత సంతోషాతిశయము గూర్చెను. కైలము మిగుల సమీపమునం దుంటవలననేరాజు మంత్రి కైదండతో నేగెను. వేల్పుచెలువలు కల్పవృక్షానవము గ్రోలి పాటలు పాడుచుంటుచేతనే వారి గానము మధురము, ఆనందకరమునై యుండెను. కంఠస్వరము మధురపానమువలన మధురమగు ననుటకు-

ఉ. ఆలియుఁబోలె నిబ్బడు పనాళి యమార్గమునం జరించు ని
న్నీలలితాంగి కాదనుచు నున్నది మందగమీరణంబునకొ
గ్రాలుప్రవాళమంజరులు కమ్రకరంబుల విభ్రమంబుగా
బాలరసాలపుష్పరసపాయి వనప్రియకంఠహంకృతికొ.

శ్లో. 'రతిపతిప్రహితేనకృతక్రథః ప్రియత మేషు వధూ రసునాయికాః,
వకుళీపుష్పరసాసవపేశల ధ్వనిరగాన్నిరగాన్తధుపాళినః.'

మాఘము.

తా. రాజు మంత్రికయిదండ గొని మిగుల సమీపముననున్న కోలాహలపర్వతమునందలి విశే షముల దర్శింపవలయునని యుత్సాహపడి దరియఁ గల్పవృక్షానవము గ్రోలి పాటలపాడు వేల్పు ముగుదల మధురగానము వినవచ్చెను. ఆనందముతో నాపాట నాలించి యిటులఁ జెప్పఁబోడంగెను.

సీ. ఒకచాయ ననపాయఃపికగేయసముదాయ మొకసీమ నానామఃయూరనినద
మొకవంక నకలంకఃమకరాంకపాయపేష లొకక్రేవ వనదేవఃయువతిగీత

మొకచెంత సురకాంతల కరాంతతనాద మొకదారి నవశాదికోదితంబు
 లొకయోరం బటుచారఁజుకుమారఫణితంబు లొకదండ నలిమండలికలగాన
 తే. మొక్కమొగి మ్రోయఁ గదలీగృహోపపన్న, కిన్నరీబృందబృందసంగీతరీతి
 నమరునతివేలొకోలాహలములకలిమి, నధిపయ్యాయ ద్రికోలాహలాభ్య మొక్కొ.

ఒకచాయ్ = ఒకదిక్కున, అనపాయ = ఎడఁబాటులేని, పిక = కోకిలయొక్క, గేయ =
 గానములయొక్క, సముదాయము = సంఘమును, ఒకసీమ = ఒకప్రదేశమును, నానా = సురుస్త
 మయిన, మయూర = సెమల్లయొక్క, నినదము = కేకారవంబును, ఒకపంక్తి = ఒకవైపున, అక
 లంక = తొట్టుపాటులేని, మకరాంకహయ = మన్మథాశ్వములయొక్క, అనఁగా చిలుకలయొక్క,
 హేషలు = సకలంపులును, అనఁగా పలుకులును, ఒకక్రేవక్ = ఒకపార్శ్వమును, వనదేవయువతి
 గీతము = వనదేవతాస్త్రీలయొక్క గానమును, ఒకచెంత = ఒకపార్శ్వమును, సురకాంతల = అప్పరికి
 స్త్రీలయొక్క, కరాంత = చాస్త్రములయందలి, తత = వీణాదివాద్యములయొక్క, నాదము = ధ్వని
 యును, ఒకదారి = ఒకమార్గమును, నవ = నూతనమయిన, శారికా = గొరవంకలయొక్క, ఉదితం
 బులు = భాషితములును, (ని. 'ఉక్తం భాషిత ముదితం' అని అమరము.) ఒకయోర = ఒకవైపున, పటు =
 సమర్థులైన, చారణకుమార = పిన్నవయసుగల చారణులయొక్క, ఫణితంబులు = స్తుతివాక్యములును,
 ఒకదండ = ఒకవైపున, అలిమండలి = తుష్పదగుంపులయొక్క, కలగానము = అవ్యక్తమధురమైన
 గానంబును, ఇవన్నియు నేకసమయమునందుంటయే యేకగతి మ్రోయుటగాఁ జెప్పబడెను. ఈమధుర
 ధ్వను లన్నియుఁ గలసిపోవుట నదియంతయుఁ గోలాహలముగ నుండెను. అలంకారము - నిరుక్తి.
 ఉత్పేక్ష.

ఒక్కమొగిమ్రోయ్ = వికరీతిగా ధ్వనించుచుండఁగా, కదలీగృహ = అరణ్యచప్పురముల
 యందు, ఉపపన్న = కూడుకొనిన, కిన్నరీబృంద = కిన్నర స్త్రీసమూహముయొక్క, బృందసంగీతరీతి =
 సముదాయగానముయొక్క వైభవిత, అమరు = అమృతముండెను, అతివేల = అతిశయమయిన, కోలా
 హలములకలిమి = కలకలధ్వనులు గలిగియున్నందున, అధిప = వసుమహారాజా, ఈయద్రి = శావర్ప
 తము, కోలాహలాభ్య మొక్కొ = కోలాహలము నెడు పేరుగలదాయెనో యేమొ.

తా. ఈవర్ణతమునం దెడతెగని కోకిలపాటలు, సెమల్లయజువులు, చిలుకలవలకులు, వన
 దేవతాగానములు, వేల్పుచెలవల వీణాగానములు, గొరవంకలనుడువులు చారణయువకుల భాషణములు
 తుష్పదలఝుంకారములు కలసి మెలసి మ్రోయఁ గిన్నరీబృందగీతరవమందు లీనమై కోలాహలముగా
 నుంటచేఁ గాఁబోలు కోలాహలనామ మికైలము పొందినది ?

మ. ఘనజాంబూనదరౌప్యరత్నరుచులం • గన్పట్టు నీగట్టుఁ జొ
 ట్టినగండోపలమండలంబు గనుఁగొంటే మేదినికైలశా
 సన యుష్పచ్ఛరణావధూత మగునీకైలంబు నూరార్పఁగా
 ననుకంపామతిఁ జేరుమేరుముఖ్ఖాత్రాధీశులం బోలెడిన్.

8

ఘన = అధికమయిన, జాంబూనద = బంగారుయొక్కయు, రౌప్య = వెండియొక్కయు,
 రత్న = మణులయొక్కయు, రుఘుల = శాంతులచేత, కన్పట్టు = కనుపడుచున్న, ఈగట్టుజాట్టిన

గండోపలమండలంబు = ఈకోలాహలపర్వతమును జాట్టుకొనియున్న గండశిలయొక్క సమాహమును, కనుగొంటే=చూచితివా, మేదిని = భూమియందు, శైలశాసన=ఇంద్రుడవైన వసురాజా, ఈసంబోధనము కోలాహలపర్వతభంజనాభిప్రాయగర్భము. యుష్మత్=మీయొక్క, చరణ=పాదము చేత, అవధూతమగు = ఎగురగొట్టబడిన, ఈశైలంబును=ఈకోలాహలపర్వతమును, ఊరార్పగాఁ = ఊరడించుకొఱకు గాను, అనుకంపామతికే = దయామతిచేత, చేరు=వచ్చి ప్రవేశించిన, మేరు ముఖ గోత్రాధీశులం బోలెడికే=మేరువు మొదలయిన పర్వతాధిపతులను బోలుచున్నవి చూచితివా యని సంబంధము. ఇందులో గండోపలములు జాంబూనద రాప్య రత్న కాంతులచేత గానబడుచున్నవి. గతుక సీకాంతులుగల మేరు శైలాన రోహణాద్రులు మొదలయిన పర్వతములే వచ్చియున్నట్టుగానే యున్నవని యర్థము. గండోపలములు మేరుముఖ పర్వతరాజములవలె నున్నవని చెప్పబడచేత కోలాహలపర్వతమునకు లోకాతీతమైన మహత్త్వము ధ్వనితమాచున్నది.

అలంకారవిచారము-అత్ర గండోపలమండలస్య జాంబూనదరాప్యరత్నమయత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్త్యా అతిశయోక్తిః తయానుప్రాణితయా గండోపలానాం మేరుముఖపర్వతత్వోన్వేషిత్వయా కోలాహలస్యలోకాతిశయా మహత్త్వం ధ్వన్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. అను సోప కవివాక్యమువలన నలంకారము అతిశయోక్తి. వస్తుధ్వని.

తా. ఓ భూదేవేంద్రా! కోలాహలపర్వతముచుట్టునుగల బంగారుగండశిలలు మేరువువలెను, వెండిగండశిలలు శైలానమువలెను, రత్నమయములగు శిలలు రోహణపర్వతమువలె నున్నవి. సీకాలి తాడిచీచే నొచ్చిన సీనగరాజు నోదార్చుటకు వచ్చిన శైలరాజములవలె సీగండశిల లున్నవి.

ఉ. అక్కట నీయుదగ్రచరఃశాహతి కోరువ లేక యేగతికే
 స్రుక్మేనా గట్టురాచకొమరుం డలనాడు కపాతహంకృతిం
 గ్రక్కున మూల్గుచుం బిలముఖంబున నేడును గంటె నెత్తురుల్
 గ్రక్మేడుధాతువు ల్నెదరఁగా నరుణాంబుర్పురీమిషంబునన్. 9

అక్కట=అయ్యయో, సీ=నీయొక్క, ఉదగ్ర=ఉత్కృటమయిన, చరణాహతికి = పాద ప్రహరమునకను, ఓరువలేక=సహించలేక, గట్టురాచకొమరుండు = పర్వతాధిపతియైన హిమవంతుని కుమారుండు, అనఁగా సీకోలాహలండు, అలనాడు=తన్నుబడిన యానవయసుండు, ఏగతికే = స్రుక్మేనో = ఏ ప్రకారముగా సొమ్మసిల్లెనో తెలియదు. కపాత=గువ్వలయొక్క, హంకృతికే = హంకారమనెడు హంకారముచేతను, అనఁగా ఆయాసముచేత హం అనెడు అనుకరణధ్వనిచేత, గ్రక్కునమూల్గుచుకే = నిల్పులేక మూల్గుచును, బిలముఖంబునకే = గుహయనెడు ముఖముచేత, ధాతువుల్నెదరఁగాకే = నాడులు చెదరఁగా ననియర్థము. గైరికాదిధాతువులు చెదరఁగానని భావము. అరుణ=ఎఱ్ఱనైన, అంబు=ఉదకమయొక్క, ఝరీ=ప్రవాహమనెడు, మిషంబునకే = వ్యాజముచేత, నేడును=ఇప్పుడును, నెత్తురుల్ గ్రక్మేడుకే=నెత్తురు గ్రక్కుచున్నాడు, కంటే=చూచితివా. ఝరీమిషంబునకే అనుచోట ఆహవాని వాలంకారము. రూపము. క్లేషము. అర్థావృత్తి.

చరణాహతి ఉదగ్ర మైనదగుటచేతనే గట్టురాకొమరుం డోరువలేకపోయెను. అనఁగా నంత వానిని నొప్పించెనుట. అనాటియవస్థ యెటుల సహించెనోగాని యీనానాటికి నేడ్చుచున్నాడు. కాననే నీవు మేదినిశైలశాసనండ వని సారస్యము.

కపోతధ్వనిని హుంకృతిగా మూల్గుటగాఁ జెప్పదు రనుటకు దృష్టాంతము.

శ్లో. పరిణతరవిగర్భవ్యాకులాపారుహూతీ

దిగపిమదకపోతీ హుంకృతైః క్రందతీవ.

భోజచరిత్రము.

శ్లో. అలీవపశ్యప్రతిషేధతీయం కపోతహుంకారగిరావనాళిః.

నైషధము. తృ. స.

మ. నను సువ్యెత్తుగఁ బాఱి మీటితివి నానాధైర్యసామగ్రి మ
జ్జనకుఁ మున్నె తృణీకరించితి కృపాస్వాంతంబునం బ్రోవు మిం
క నరేంద్ర యని గట్టు వేడెడి నినుం గంటే తృణగ్రాహి నూ
తననీలాశ్చ దరిముఖాగ్రవిచలవాత్సలముం ద్రధ్వనిన్.

10

ననుక్ = నన్ను, ఉవ్యెత్తుగఁ బాఱిమీటితివి = బొత్తిగా నెగిరిపోవునట్లు గోటమీటితివి,
నానాధైర్యసామగ్రిక్ = నానావిధమైన ధైర్యసంపదచేత, మజ్జనకుక్ = మాతండ్రియైనహిమవంతుని,
మున్నె తృణీకరించితివి = మునుపే తృణప్రాయముగాఁ జేసితివి. కాబట్టి, కృపాస్వాంతంబునక్ =
దయాసహితమైన మనస్సుచేత, ఇంకక్ = ఇంకమీఁదను, ప్రోవుము = రక్షింపుము. నరేంద్రాయని =
వసురాజాయని, తృణగ్రాహి = గజీకగఱచుకొన్న, నూతన = నవీనమైన, నీలాశ్చ = మహానీలముల
యొక్క, దరి = గుహయనెడు, ముఖ = ముఖముయొక్క, అగ్ర = చివరను, విచలత్ = చరించుచున్న,
వాత్సల = వాయుసంబంధముయిన, మంద్రధ్వనిక్ = గంభీరధ్వనియనెడు హిమవర్షముచేత, గట్టు =
తఱోలాహలాద్రి, వేడెడినినుక్ = నిన్ను ప్రార్థించుచున్నది, కంటే = చూచితివా. అనఁగా లోక
మందు బలవంతునిచేత నవమానమును బొందినవాఁడు భయపడి నోట గజీక గఱచుకొని హిమవర్షము
చేతఁ గాచి రక్షింపుమని వేడుకొనుట ప్రసిద్ధము. మాతండ్రియగు హిమవంతుని తొలుతనే గడ్డి
బఱకగ దైర్యసంపదచే నిష్ఠించితివి. నన్నే పాఱిమీటితివి. కాననే రక్షింపుమని లోలాహలాడు ప్రార్థిం
చెను. ప్రార్థించుతఱిగడ్డికఱచుట పథింపవలదని తెలుపుట. విచారాతిశయమున భయారతిశయమునఁ
ప్రార్థించుతఱి కంతముగ్దగ్దకమై సంకుచితస్వరముగను గానఁ గంతరవము మంద్రధ్వనిగఁ జెప్పబడెను.

అలం. రూపకము. శ్లేష. అపహ్నవము. అర్థాపత్తియను.

ప. మఱియు నిక్కులాచలసంతానంబు సంతానకుసుమవాసనాసమాగతసారంగ
సంగీతభంగీతరంగంబు లుపాంగంబులుగాఁ బాడు వేల్పుగాణీలపాణీరిత
మాణికృష్ణవీణా మధురరాణామృతంబులఁ గరఁగి జరగుకురువిందకండళంబుల
జలంబులఁ బద నై నగైరికతలంబులం బొడవినకారణగుణంబునఁ బగడంబు
డంబు విడంబించునిగనిగనితోగరునిగుడనెగడునగణితలతావితానంబుల నొ
య్యనొయ్యన యొయ్యారంబుల నుయ్యెల లూఁగునజరగజరాజయానలయు
పరివిస్మమరచరణకంజమంజుతరమంజీరంబులఁ బెచ్చుపెరుగునచ్చపులబచ్చలచా
యలు మెచ్చులు సేయఁ బచ్చికల మచ్చికల విచ్చలవిడిఁ గ్రచ్చుకొని మెనవ
నుంకించునకపురాంకి జంకించి ఘగుడరాఁ దివియునెడ బెగడి తొడిబడఁ
దడఁబడ నడుగు లిడఁ గందుచందరునిమేనఁ జిందుసుథాబిందుసందోహంబుల
పొందున డిందుపడి భవదరుణచరణనిహతిఁ బెకలిసకటకుటెఱకలు మగుడ నిగి

రించినతెఱంగునఁ బరఁగుకార్తాగులతెగలను గని సమదసామజసమాజంబు
 లని యరసి మెఱసినమెఱపునొఱపు లుపరిపరిక్లిగైరికపరాగంబు లనియు
 నుఱుము లురుముఖబృంహితంబు లనియు రేసి యేరగాఁ దివిసి తడవిండ్ల నేసి
 క్రైస్తవనం గూసి డాసి తదుదరకరకనికరములు జలజలఁ దొరంగినం జూచి
 గుత్తంపుము త్రియంబు లని యేటి సారెసారె గీరనగింజలాడం దలంచుచెంచు
 ముద్దియల యశ్రాంతమృగయాపరిశ్రాంతి నివారించుపటిరతరువాటికలును
 బటిరతరువాటికావిటపములు నికటకూటకోటివిటంకంబుల నొరయ నెరయు
 సురభిశరజంబులతోఁ బరిపుల్లహల్లకపరాగపూరంబులు పరిక్షుల్లకాశ్శీరకేసరా
 సారంబులు పరిమృదితకైలేయసారంబులుఁ బసిమి యెనుగ సగపాలు మేళ
 వించి యభ్యంతితకాంచనప్రసవసౌభసమాగమంబునం బువ్వుగట్టి గంధవ
 హండు సవరించినయందంపుగందవొడి నెఱవలపులు వలపులరేనికలనం గల
 యలయికల నవయంప నింపుసొంపునఁ బెంపుమిగులుకింపురుషచంపకామోదలకు
 దాఁపు లగునేవంతిపూఁబొదలును, నేవంతిపూఁబొదలజనుకున ననఘహిమస
 లిలములు నెలచలప దొనలదొట్టి జలజలన జాలుకొని వెల్లువ లై మల్లడి
 గొని యల్లనల్లన నతిశీతలశిలాతలంబుల మెలఁగుకస్తూరి మేకంబులమదభరం
 బులం దొరఁగునాభీరక్తంబు లిగిరి గనిగట్టిననిగరములు గరఁచికొని పఱచి
 యవలఁ గమ్మనఁ బరిమళించుకట్టజవ్వాదికలయికలఁ గలనిగ్గుల నగ్గలంబు లై
 కదలి కర్పూరకదళికలపుష్పాద్దితిప్పలయొప్పు నప్పలించి గ్రక్కునఁ జిక్కనైన
 యాచోక్తపుఁగదంబంబులు పూయువిద్యాధరీకదంబంబుల యాటపాటలకు
 మెచ్చి యచ్చట వనదేవత శైత్తునారతిపల్లెరంబులకరణిఁ దనరుతరణికాంత
 పట్టికలను దరణికాంతపట్టికలఁ బుట్టుదట్టంపునెలపై నెట్టుకొనునతిదిర
 ప్రసూతచమరీస్తన్యంబులు పొంగినఁ గనుంగొని చెంగటిమునిజన తపోవనసవన
 భవనంబులఁ బ్రవర్ణార్థంభంబు లని విందులకు ముందుముందుగాఁ గ్రందుకొని
 వచ్చుబృందారకసఁదోహంబులునుం గలిగి, నవరతామోదసిద్ధమహిళాకులం
 బయ్య ననవరతామోదసిద్ధమహిళాకులం బై, నిశాకరకాంతరాజీవరాగ
 చ్ఛాయం బయ్య ననిశాకరకాంతరాజీవరాగచ్ఛాయం బై, మేరుభూరిప్రభాభాస
 మానం బయ్య నమేరుభూరిప్రభాభాసమానం బై వెలయు చున్నయది
 విలోకింపుము.

మఱియును, ఇక్కులాచలసంతానంబు = కులవర్వతమైన హిమవంతునిసంతానమవుచున్న
 యీ కొలాహలవర్వతము, సంతానకుసుమ = పారిజాతపుష్పములయొక్క, వాసనా = పరిమళమును
 గూర్చి, సమాగత = వచ్చిన, సారంగ = తుమ్మెదలయొక్క, నరస=మనోహరమైన, సంగీత=గానము
 యొక్క, భంగీ = రీతియొక్క, తరంగంబులు = పరంపరలు, ఉపాంగంబులుగా = శ్రుతుతొనట్లుగా,
 పాడు = గానమునేయుచున్న, వేల్పుగాణిల = గానమునెడనువచ్చరలయొక్క, పాణి = వాస్తవముల
 చేత, ఈరిత = పలికింపబడుచున్న, మాణిక్యవీణా = మద్దురాగమణిమకారములైన వీణలయొక్క,

మధుర=మనోహరమైన, రాణామృతంబులంగరంగి = రాణయనంగా రాగము, అమృతప్రాయములైన
 రాగములచేత నీరుగాంగరంగి, జరగు=ప్రవహించుచున్న, కురువిందమనగా గొంతు:-సీ. 'సులలితమత్త
 శోకిలొంచనద్యుతి నలరారు గురువింద మనెడుకొంపు' అని రత్నకాస్త్రము. కురువిందకందళంబుల=
 మొలకకొంపులనంబంధమైన, జలంబుల = ఉదకములచేత, పడనైన=తడిసి బురదయైయున్న, గైరిక
 తలంబులకొ = గైరికాది ధాతుప్రదేశములయందు, పొడమినకారణగుణంబున = అనగా
 నెఱుఁగిన కొంపులనీటిచేత బురదపడనైన రక్తధాతుప్రదేశములయందు బుట్టిన హేతువువలన, పగడంబు
 డంబు విడంబించు = పగడపుఁగాంతిని బ్రకటమునీయుచున్న, నిగనిగిని = నిగనిగమెఱయునట్టి,
 తొగరునిగుండకొ = రక్తిమయితోయింపఁగా, నెగడు=వృద్ధిబొందుచున్న, అనగా పగడపుతీగెలవలె
 నున్న, అగణిత=ఎన్నశక్యముగాని, లతావితానంబులకొ=తీగెమొత్తములయందు, ఒయ్యనోయ్యనకొ=
 తిన్నతిన్నఁగాను, ఒయ్యారంబులకొ = విలాసములచేత, ఉయ్యెలలూఁగు = ఉయ్యెలలూఁగునట్టి,
 అజరగజరాజయానల = దేవతాస్త్రీలయొక్క, ఉపరి = ఉార్ధ్వభాగమందు, విస్మయ = వ్యాపించు
 నట్టి, చరణకంజ = పాదకమలములయందు, మంజుతర = మిక్కిలియు మనోహరములొచ్చుచున్న,
 మంజీరంబులకొ = అంగచెలయందు, పెచ్చుపెరుగు = ఆతిశయించుచున్న, అచ్చపుపచ్చల = పరి
 శుద్ధములైన మరకతమణులయొక్క, చాయలు = కాంతులు, మెచ్చులుసేయ = మనోరంజనము
 సేయఁగా, పచ్చికలమచ్చికలకొ = పచ్చగడ్డిపరకలనెడు భ్రమతచేత, విచ్చలవిడి గ్రచ్చుకొని =
 స్వేచ్ఛగా కదియఁబడి, మెనవసుంకించు = మేయఁజూచుచున్న, అంకపురాణికొ = లాంఛన
 రాజకురంగమును, జంకించి = అదలించి, మగుడరాదివియునెడ = వెనుకకు దిరుగఁదీసెడు,
 నమయమందు, బెగడి=బెదురుకొని, తొడిబడకొ = వెంబడివెంబడిగా, తడబడు నడుగులిడకొ =
 తప్పుటడుగులువెట్టి త్రొక్కఁగా, కందు=కమలిన, చందురునిమేనకొ = చంద్రునిదేహమునందు
 చిందు=వెడలిపడుచున్న, సుధాబిందుసందోహంబుపొందునకొ = అమృతబిందుసమూహముయొక్క
 సాంగత్యముచేత, డిందుపడి = పూర్వమం దడఁగిపడి, భవతొ = నీసంబంధమైన, ఆరుణ = ఎఱ్ఱ
 నైన, చరణ=పాదముయొక్క, నిసాతొ=దబ్బచేత, పెకలిన = పెల్లగిలి యూడిపోయిన, కఱుకుటెఱ
 కలు=కర్కశములైన రెక్కలు, మగుడనిగిరించిన తెఱంగునంబరంగు=మరల నిగురువెట్టినవో యన్న
 ట్టుగానున్న, కార్తోగులతెగలనుగని = నల్లని మబ్బుగుంపులను జూచి, మన = మదయుక్తములైన,
 సామజఃపినుగులయొక్క, సమాజములని = సమూహములని, ఆరసి=విచారించి, మెఱసినమెఱపు
 నొఱపులు = ఆమబ్బుగుంపులయందు మెఱసినమెఱపుతీగెలయొక్క కాంతులను, ఉపరి=మోదను,
 పరికిర్ణ=వ్యాపింపఁబడిన, అనగా చల్లుకొనఁబడిన, గైరిక=గైరికధాతుసంబంధమైన, పరాగంబులని
 యును=జాజ్ఞారేఖలనియును, ఉజుములు=గర్జితములు, ఉరుముఖబృంహితంబులనియుకొ = అధికతరము
 లైననోటియందలి ఫీంకారములనియును భ్రాంతిని బొందియని భావము. రేసి=ఉద్రేకించి, అనగా
 చెలరేగి, ఏనగాఁదివిసి = ఏటవాలుగాఁదీసి, తడవిండ్లనేసి = తడవింటిబద్ధలచేత బాణములువేసి,
 క్రైవ్యనంగూసి=ఉత్సాహముచేత క్రైవ్యనకేకవేసి, డాసి=సమీపమునకుఁబోయి, తదుదర=ఆమేఘ
 గర్భములయందలి, కరక=పడగండ్లయొక్క, నికరములు = సమూహములు, ని. 'వర్షోపస్తు కరకక'
 అని యమరము. జలజలఁ దొరఁగినంజూచి = జలజలరాలఁగాఁ జూచి, గుత్తంపుముత్తియంబులని=విగు
 వైన ముత్తెములని బ్రతుని, ఏఱి=ఏఱిపుచ్చుకొని, సారసారకొ = మాటిమాటికిని, గీరుగింజలాడం

దలంచు = అచ్చనగండ్లాడవలెనని తలంచుచున్న, చెంచుముద్దియల = చెంచుకన్నెపడుచులయొక్క,
అక్రాంత=ఎడతెగని, మృగయా=వేటయందలి, పరిక్రాంతిక్ = ఆయాసమును, నివారించు=పోగొట్టు
చున్న, పటిరతరువాతికలును = శ్రీచందనతరువులయొక్క సమూహములును,

గీరనగింజలన ఓమనగుంటలయాట యని పూర్వవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసియున్నాను గాని యది
గణనీయముగాదు. ఓమనగుంటలయాటకు గట్టివి యనవసరము. కావున బిగితములగు నాలతో నాడఁ
దగునాట అచ్చనగండ్లే యని తెలిసికొనవగును. గీరనగింజలన అచ్చనగండ్లయాటలో నొకవిధమగు
భేదముగలయాట. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

ఉ. చారుచిరత్నరత్నమయసౌధములక్ బురివ్నశ్యకన్యకతో
గీరనగింజలాడుతలఁగి గ్రిందును జిందినదివ్యరత్నముతో
పారులు ద్రొక్కుచుం జనుంగఁ బాదుకొనక్ ధరణీపురధిక్
వారక రత్నగర్భ యనునామముపెట్టిరి సత్కవిశ్వరుతో. తారాశ కాంక్షము. ఆ. 2.

పటిరతరువాతికానిటపములు = శ్రీచందనతరు సమూహములయొక్క విస్తారములు, నికట=
సమీపమందలి, కూట=శిఖరములయొక్క, శిటీ=అగచులయొక్క, విటంకంబులను=భాగములను,
ఒరయక్=రాపాడఁగా, సెఱయు=రాలిన, సురభిశరజంబులతో= పరిమళయుక్తములైన రాపాడి
తోడ, పరిభల్ల = లెస్సగావికసించిన, హల్లక=ఎఱ్ఱకలువలయందలి, పరాకపూరంబులు = పుష్పాదుల
యొక్క మొత్తములును, పరితీసుణ్ణ=మిక్కిలి నలిగిన, కాశ్చీర=కంకుమపువ్వుయొక్క, శేనర=శింజు
ములయొక్క, ఆసారంబులు = ధారాపాతములును, పరిమృదిత=లెస్సగామద్దించబడిన, శైలేయ=రాలి
పువ్వుయొక్క, సారంబులు = స్థిరాంశములును, ఇది పరిమళయుక్తమైనదని తెలియవలయును. ని.
'శైలేయగస్థిని శిలాతలాని' అని ప్రయోగము. పసిమియెనఁగ నగపాలు మేళవించి = పచ్చదన
మొప్పునట్లుగా నర్థభాగముగూడఁగలిసి, అభ్యంచిత = మిక్కిలి యొప్పుచున్న, కాంచనప్రసవ =
సంపంగిపువ్వులయొక్క, సౌరభ=పరిమళముయొక్క, సమాగమంబునక్ = చేరుటచేత, పువ్వుగట్టి=వాస
నాయుక్తముచేసి, గంధపహించు = వాయువసెడు బుక్కా-వాడు, సవరించిన = సిద్ధపఱచిన,
అందంపుగందవోడి=యోగ్యమయిన బుక్కాయొక్క, వలపులనఁగా వాసనలు. ఇందులకు ప్రయోగము.
క. 'కుందనపుగంధవలపుం, శెందిన చందమునఁ దెల్ల చెఱుకునఁబండై, సుందరి యగునక్కన్నియ,
యందెల ప్రాయంబువిడువ నాయత మయ్యెన్.' అని కవికర్త రసాయనము. సెఱవలపులు = నిండు
వాసనలు, వలపులరేని = మున్నగునియొక్క, కలనగల=యుద్ధమందు సంప్రాప్తమైన, ఆలయికలను =
బడలికలను, ఆనఁగా సురతశ్రమములను, ఆపనయింపక్ = పోగొట్టుచుండఁగా, ఇంపు, సొంపునఁ
బెంపుమిగులు = ఇవ్వమైన విలాసముచేతను నతిశయించుచున్న, కింపురుష చంపకామోదలకు =
సంపంగిపువ్వువాసనవఁటి వాసనగల కింపురుష స్త్రీలకు, తావులగు=నివాసస్థానము లైన, సేమంతి
పూఁబొడలను=చేమంతిపువ్వు బొడలుగ, వలపులజేసికలయికలలోని యలనటఁ బోగొట్టఁదగినవి వలపు
లే యని యాశయము.

సేమంతిపూఁబొడలజేనకు = చేమంతిపువ్వు బొడలవలన గురియించున్న, అనఘహిమనల
ములు=నిర్మలమైన మంచునీళ్లు, శైలచలకదోగలబొట్టి = చంద్రకాంతశిలావయములైన కొండదొస
ల

యందు నిండి, జలజలనజాలుకొని = జలజలజాలునట్లుగా జాలుగట్టి, వెల్లువలై మల్లడిగొని = వణదలై చుట్టుకొని, అల్లనల్లనకొని = తిన్న తిన్నగాను, అతిశీతల = మిక్కిలి చల్లనైన, శీతలంబులకొని = రాలిపండల యందు, మెలగు = ప్రవర్తించునట్టి, కస్తూరిమెకంబులు = కస్తూరి మృగములయొక్క, మదభరంబుల దొరగు = మదాతిరేకముచేత ప్రవించునట్టి, నాభీరక్తంబులు = నాభిసంబంధమైన నెత్తురులు, ఇగిరిగని గట్టిన = ఎండిగడ్డగట్టిన, నిగరములుగరచికొని = పెళ్ళికలను గరగదీసికొని, వణచి = ప్రవహించి, అవల = ఆవలను, గవ్వనఁబరిమళించు = గవ్వచునట్లుగా బరిమళించుచున్న, కఱ్ఱజవాదికలయికలగల = కఱ్ఱజవాదియొక్క మేళనమువలన గలిగిన, నిగ్గులకొని = నిగ్గులచేత, అగ్గలంబులై = అతిశయించినవై, కదలి = అక్కడనుండిసాగి, కర్పూరకదళికర = కర్పూరపరటులయొక్క, పుష్పాడితిప్పల = పుష్పాడితిప్పల యొక్క, అనఁగా గర్పూరపురాసులయొక్క, ఒప్పును = ఒప్పుదమును, అప్పుశించి = అలమికొని, గ్రక్కునఁ జిక్కునైన = అప్పుడేగట్టిపడిన, అచొక్కపుకదంబంబులుపుాయు = చొక్కమైన యాయనులేవనముల నలఁదుకొన్న, అప్పుడే నమకూడిన కలవములనలందుకొనినటులఁ జెలుపుట మగంధాతిశయము సూచించుట. విద్యాధరికదంబంబులు = విద్యాధరస్త్రీసమూహములయొక్క, ఆటపాటలకు మెచ్చి = నృత్య గీతములకు మెచ్చుకొన్నవారై, విద్యాధరశబ్దము సాశిప్రాయము. వారు విద్యాధరస్త్రీలు గావుననే నృత్యగీతముల ప్రశస్తి వెల్లడియగునటుల బ్రాగ్భ్యము చూపఁగల్గెను. అచ్చటకొని = ఆస్థలమందు, పవదేవతలెత్తు = పవదేవతలువట్టిన, ఆరతిపల్లెరంబులకరణికొని = నివాళిపల్లెరములాయన్నట్లుగా, తనరు = ఒప్పుచున్న, తరణికాంతపట్టికలును = సూర్యకాంతమణులయొక్క వట్టనివలకలును,

తరణికాంతమణిపట్టికలవలనఁ బుట్టు = సూర్యకాంతమణిపట్టికలవలనఁ బుట్టిన, దట్టంపునెకల పైకొని = దట్టమైన కాకలమీఁద, నెట్టుకొను = వ్యాపించిన, అనఁచిరప్రసూత = అతిచిరప్రసూతలుగాని అనఁగా సూతనముగా నీనిన, చమరీ = చమరీమృగములయొక్క, స్తన్యంబులు = చనుపాలు, అనఁగా స్తనములకు మిక్కుటమయి తమకుఁ దాము ప్రవించుచున్న చనుపాలునుట, పొంగినఁగనుంగొని = పొంగఁగాఁ జూచి, చెంగటి = అక్కడికినమీఁదనున్న, మునిజనకపోవననవనభవనంబులు = ముని జనులయొక్క తపోవనములయందుండెడు యజ్ఞశాలలయందలి, ప్రవర్ణారంభంబులని = యజ్ఞమందు పాలతోఁ జేయుటచేడు ప్రవర్ణహోమములయొక్క ప్రారంభములనుకొని, విందులకుకొని = వావిర్పా గములకు, ముందుముందుగాఁ గ్రందుకొనివచ్చు = ఒకరికంటె నొకరుముందుగా నుండడిపడివచ్చునట్టి, బృందారక సందోహంబులును = దేవతాసమూహములును, సూర్యకాంతతలలు సూర్యరశ్మి సోఁకినంతనఁ దాకరానంతఁజేడి వహించును. కావున నటుఁజడి నవరపుమృగములపాలు పొంగఁగలిగినవి. సూర్య కాంతములపై జలమువడిన మ్రోతకలిగి పొంగు ననుటకు-

నళినీబాంధవభానుతప్తరవికాంతస్యందినీహరకం

దళచూత్కారవరంవరత్

మను. ద్విత్వ. 12.

కలిగి = కలిగియుండి, నవరత = ప్రథమసురతమందలి, ఆమోద = ఆనందముతోఁగూడిన, సిద్ధ మహిళా = సిద్ధాంగనల, కలంబయ్యను = కమూహమగలవైనను, ఆనవరతామోదసిద్ధమహిళాకులందై ఆని విరోధము. ఆనవరత = ఎల్లప్పుడును, ఆమోద = సౌరభముచేత, సిద్ధ = సిద్ధమైయుండెడు, మహిళా = శ్రౌంకణపుటిఁగలచేత, ని. 'శ్యామాతు మహిళాహ్వయా, లతా గోవిష్టసీమన్తా' అని ఆమరము. ఆకులందై = వ్యాప్తిపైజడయు ని విరోధపరిహారము. నితాకరకాంతరాజీవరాగచ్ఛాయం బయ్యి

ననికాకరకాంత రాజీవరాగచ్ఛాయంబై యని విరోధము. నికాకరకాంత = చంద్రకాంతములయొక్క, రాజీవసమాహంబును, వరాగచ్ఛాయంబయ్యును = శ్రేష్ఠమైన వృక్షచ్ఛాయలును గలదియనియును, లేక చంద్రకాంతములును పద్మసంబంధితచ్ఛాయలును గలదనియును, అనిత=నిరంతరమును, ఆకర= గనులయందు, కాంత=మనోహరములైన, రాజీవరాగ=పద్మరాగమణులయొక్క, ఛాయంబై=కాంతులు గలదియును అని విరోధపరిహారము. మేరు = మేరుపర్వతమువలె, భూరిప్రభా = కాంచనప్రభవచేత, భాసమానంబై=ప్రకాశమానమైనదనియు, న=మేరు=సరపొన్నవృక్షములయొక్క, భూరి = అధికమైన, ప్రభా=శోభలచేత, భాసమానంబై = ప్రకాశమానమైనదనియును విరోధపరిహారము. ని. 'భూరిప్రాజ్ఞ సువర్ణయోగి' అని విశ్వము. వెలయుచున్నయది = ప్రకాశించుచున్నది, విలంబింపుము = కటాక్షించి చూడుము.

చ. కొలఁతులపజ్జ సజ్జకపుగొజ్జగిపూబొదరిండ్ల జోరునం

జలుకుహిమాంబుపూరములు * శీతకరోపలపట్టికాటటం

బుల దుముకం బుటం బెగయు * భూరితుమారకణంబు లెల్లెడ

నవ్వలగొన నిన్నగంబు హిమ * వన్నగ మం దనరాసు భూవరా.

12

భూవరా=వసురాజా, కొలఁతులపజ్జ = తామరకొలఁతులయొక్క పసిమను, సజ్జకపు=మనోహరమైన, గొజ్జగి పూబొదరిండ్ల = గొజ్జగిపూబొదలయందు. జోరునంబులును = జోరునగురియునట్టి, హిమాంబుపూరములు = మంచునీళ్ళధారలు, శీతకరోపలపట్టికా = చంద్రకాంత శిలామయములైన పలకలయొక్క, తటంబుల = దరులయందు, దుముక = వడిగా బడుచుండగా, పుటంబెగయు = మీడికొనుచున్న, భూరి=అధికమైన, తుమార=నుంచుయొక్క, కణంబులు = తుంపురులు, ఎల్లెడనవ్వలగొన = అంతటం బరిపేర్చింపగా, ఇన్నగంబు = శత్రులాహలపర్వతము, హిమవన్నగమ = హిమవత్సర్వత మనునట్లుగా, తనరారు = ఒప్పుచుండును. అనగా దండ్రుని బోలియుండునని భావము. హిమవన్నగము=హిమవత్సర్వతము, అత్తనరు = అనునొప్పుదమును, ఆరును=నిండియుండునని యొక వ్యాఖ్యయందు గలదు. అత్త అనుదాని కనునటుల గనునర్థము చెప్పటకు పలుకువడదు. అనత్త అనుదానికి ప్రాస్తవరూపముగ అత్త అనుట విచార్యము. అత్త అను దానిని తద్ధర్మార్థకోకారముగా గొనుటకంటె గ్రంథ కర్త న్యతంత్రించి అనత్త అనుటకు అత్త అని యుచునుటయే సమయోచితము సరసమునై యున్నది. తనరు విశేషముగాఁగొని ఆరుత్త్రయిగాఁగొని అత్త తద్ధర్మార్థక్రియగాఁగొనుట సరసము గాదు.

తా. సరస్సులనంటియున్న గొజ్జగి పొదరిండ్లనుండి మంచునీరు రాలి చంద్రకాంతశిలలపై జిందులువార-ఎల్లెడల మంచువానలు గురియుచుండ జల్లుదనమున కునికిపట్టుగానున్న యాశోలాహల పర్వతము మంచుకొండ యనఁదగియున్నది.

అలం. కావ్యలింగము.

మ. అని కేళీసచివుండు దెల్పు నిజలీలాహార్య మాసింహసం

హననుం డెక్కి తదీయనిర్వృతసమీరాందోలితైలాసుగం

ధినికుంజాంతనవేందుకాంతమణిపేడిం బ్రోదియై విశ్రమిం

చిన నందొక్కకలన్వనంబు విన వచ్చెన్ మూఢురీధుర్య మై.

13

అని = ఇట్లుని, కేళీసచివుండుచెప్పెన్ = శ్రీదాసహాయుడైన ముత్రిపిళ్ళాపనముసేయుగా, నిజ = స్వకీయమైన, లీలాహార్యము = శ్రీదాపర్యమును, ఆసిహసహనయందెక్కి = సింహసహనముఁ దనఁగా శ్రేష్ఠములైన యంగములతోఁగూడినవాఁడు, అట్టివరురాజెక్కినవాడై, (ని. 'వరాజ్లరూపా' పేతో' య స్సింహసంహననోహినః' అని అమరము.) తదీయ = ఆ శ్రీదాపర్యతనబాధమైన, నిర్ఘ్న = నెలయేటి ప్రవాహముయొక్క, సమీర = వాయువుచేత, ఆదోళిత = చలింపఁ జేయఁబడుచున్న, వీలా = విలకితఁగెలచేత, సుగంధి = మంచిపరిమళముగల, నిమంజ = పొచరిటియొక్క, ఆంత = సమీపము దలి, (ని. 'అస్తప్త స్తాన్తికే నాశే స్వరూపే' అనివిశ్వము.) నవ = నూతనమయిన, ఇందుకాంతమణి = చంద్రకాంతమణికల్పితమైన, వేదిక = అరుగుమీదను, ప్రోదిమై = సుఖహానట్టులుగా, విశ్రమించిన = కూర్చుండియుండఁగా, అందుకే = ఆపర్యతమందు, చిక్కలనవ్వనంబు = చికానొక యవ్యక్త మధురమైననాదము, మాధురీధుర్యమై = మాధుర్యాతిశయమును వహించినదై, విశవచ్చెన్ = శ్రవణగోచరమాయెను. వసురాజు విశ్రమించినది చంద్రకాంతకీల. పసంతమునఁ బ్రోదిమై విశ్రమింపఁదగినది. నెలయేటిగాడ్చుచే నేలకీసుగంధమట నొలయుచున్నది. కలనవ్వనము మాధుర్యముగ వినవచ్చినది. ఇవి కిన్నరీవచనముల కనుకూలఫలసూచనలు.

తా. శ్రీదాసచివునితోఁ గూడి వసురాజు కోలాహలపర్యత మెక్కి యొకచంద్రకాంతకీలవై విశ్రమించియుండ కలనవ్వనాభిరామమగు మధురగానము వినవచ్చెను.

క. వీనులవిందై యమృతపు, సోనలపొందై యమందఃసుమచలదళినీ

గానముక్రందై యాస్వన, మానందబ్రహ్మ మైన * వధిపతి వల్కెన్. 14~

వీనులవిందై = చెవులపండువై, అమృతపుసోనలపొందై = అమృతవర్షములతో మైత్రిగలదై, ఆమంద = అధికమైన, సుమ = పుష్పములయందు, చలత్ = సంచరించుచుండెను, అశినీ = ఆడుతున్నదల యొక్క, గానము = సంగీతముపంటి, క్రందై = నాదముగలదై, ఆస్వనము = (వినఁబడిన) యామధుర ధ్వని, ఆనందబ్రహ్మమైన = ఆనందజనకమయినవరబ్రహ్మతో సమానముకాఁగా, అధిపతివల్కెన్ = వసురా జొకవాక్యము వలికెను. కలనవ్వనము గానము గనుక ఉద్దీపనవిభావమని తెలియవలెను. అభిగానముకంటె అభినీగానము మిగుల మనోహరము. సుమచరదళినీ యరుటవలనఁ బూవులవై జరించుచు దేనియద్రావు తున్నదయని భావము. పుష్పాసపము కంతరవమునకుఁ బ్రశస్తిగూర్చుగాన నాగాన మానందబ్రహ్మమునకుఁ జేరువలొ నుండె ననుట.

తా. చెవులకుఁ బండువుగ నమృతస్వరూపముగ శ్రమరీగానసమానముగానుండిన యాధ్వని యానందస్వరూపముగ నుంటుచే రాజు మంత్రితో నిటులనెను.

శా. నాదం బొక్కటి పిక్కటిల్లె దిశలన్ * నవ్యామృతావ్యాహతా

స్వాదంబై విన నయ్యెడిం బ్రియవయఃస్యా వింటివే పట్టదీ

నాదంబో కలకంఠనాదమొ మరున్నారీమణివల్లకీ

నాదంబో వివరింప రాదు పరమానందానుసంధానమై.

15~

పరమానంద = ఉత్కృష్టమైన యానందమునకు, అనుసంధానమై = సంఘటనము నేయునట్టిదై, నాదం బొక్కటి = చికానొకధ్వని, దిశలన్ = దిక్కులయందు, పిక్కటిల్లె = పూర్తి భవించెను, నవ్య =

సూతనమయిన, అమృత = అమృతమువలె, అవ్యాహత = అవిచ్ఛిన్న హాసట్టుగాను, ఆస్వాదంబై = అనుభవ యోగ్యమై, వినయ్యోడిక్ = వినయబడుచున్నది, ప్రీయవయస్యా = ఇష్టనఖుడా, వింటివే = విన్నానా, చట్టదీనాదంబో = ఆడుతున్నదలయొక్క నాదమో, కలకంఠనాదమో = కోవెలయొక్క కంఠ నాదమో, మరున్నాసీమణీ = దేవతాస్త్రీలయొక్క, పల్లకీనాదంబో = వీణానాదమో, వినరింపరాదు = విర్బుటుప శక్యముగాదు. వసంతసౌభాగ్యసందర్భనార్థమువచ్చిన విబుధకాంతలవీణాగానమో పంచమ స్వరమునఁ బాడు పరభృతములపాటయో తున్నదలరవళియో నేర్పటుపరాకుండె ననుటచే నీమూటి నతిశయించి విలక్షణరూపముగ గానముండె నని యాశయము. దిక్కులఁ బిక్కుటిల్లుటవలన చట్టదీ పల్లకీకోకిలగానములలో నొకటి కాదనుట. కావుననే యమృతమువలె ననుభవయోగ్యముగ నుండె ననుట.

తా. అమృతమువంటి గానము దిక్కులఁ బిక్కుటిల్లినది. తేటిపాటయో వీణాధ్వనియో కోకిలకూతయో యేర్పటుపరానంత మనోహరముగా నున్నది. మిత్రమా! విన్నాడవుగదా?

శా. నానాగాయనగాయనీమణులగానం బుర్వి నాలింపమో

నానాఁటక్ నగభేదిపీటఁ గల గంధర్వాపురోగీతవి
ద్యానై పుణ్యము లేన్నియేని వివమో + యం దైన నిం దైన విం
దై నాదం బొనగూర్చునే మదికి ని + ట్లానందసందోహమున్.

16

ఉర్విక్ = భూమియందు, నానా = వివిధములయిన, గాయనగాయనీమణుల = సంగీతముపాడెడు పురుషులలోను స్త్రీలలోను శ్రేష్ఠులైనవారియొక్క, గానంబు = సంగీతమును, ఆలింపమో = విన్నవాడు గామా, నానాఁటక్ = నాఁడునాఁడు, నగభేదిపీటఁగల = నగభేదియైన యింద్రునిపట్టణమందున్న, అనఁగా స్వర్గమందున్న, గంధర్వ = గంధర్వులయొక్కయు, అప్పరః = అచ్చరలయొక్కయు, గీత విద్యా = సంగీతవిద్యయందలి, నై పుణ్యములు = నేర్పులు, ఎన్నియేనివివమో = ఎన్నియైనప్పటికిని విన్నారము గామా, అందైనక్ = ఇప్పుడు చెప్పబడిన యాస్వర్గమందైనను, ఇందైనక్ = ఈభూమియందైనను, విందై = హితమైనదై, నాదంబు = శబ్దము, మదికిక్ = మనస్సునకు, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, ఆనంద సందోహముక్ = సంతోషవరంపరను, ఒనగూర్చునే = సంఘటించెనా, అనఁగా లేదనుట.

తా. మనము పెక్కండు గాయకులయొక్కయు గాయకురాండ్రయొక్కయు గానము విను చున్నారము. స్వర్గమందున్న వేల్పుజవరాండ్ర గానవిద్యావిశేషములు పలుమాటు దేవేంద్రుని కొలువుకూటములోఁ జవి చూచియున్నారము. కాని యిట్టి యానందదాయకమగు గానమును దొల్లి విని యెఱుంగము.

చ. అన విని కేళికాసచివుఁ + దాస్వన మల్లన నాలకించి యో
జనవర! పల్లకీరవముఁసంగతిఁ బాడెద రెవ్వరోవి నూ
తనగతి నిమ్మకొద్రి నయిఁ + దన్నదుపంచమనడ్డశయ్య కొ
య్యన నెలుఁ గిచ్చె వింటె ప్రమదాకులకోకిలకేళిలోకముల్.

17

అన విని = వసుదా జట్టు పల్కుఁగా విన్నవాడై, కేళికాసచివుఁడు = క్రీడాసహాయుడైన మంత్రి, ఆస్వనమల్లననాలకించి = ఆనాదము శిన్నఁగా విని, పీజనవర = పీరాణ, ఎవ్వరో = ఎవరో

కాని, వల్లకిరవమునంగతికొ = వీణానాదముతోఁగూడ, పాడెదరు = గానము సేయుచున్నారు. విమాతనగతికొ = గ్రొత్తరితిగా, ఇమ్మవోది పయికో = ఈశోలాహలవర్ణతముమీఁద, పాడెదరని వెనుక కన్యయము. తతో = ఆగానసంబంధమైన, మృదు = మృదులమయిన, పంచమవడ్డశయ్యకు = పంచమ స్వరశయ్యకును వడ్డస్వరశయ్యకును, ప్రమద = సంతోషముచేతఁగాని, ప్రకృప్తమయిన మదము చేతఁగాని, ఆకుల = తోట్టునడుచున్న, కోకిల = కోవెలయొక్కయ్య, కేకి = నెమళ్ళయొక్కయ్య, లోకముతో = సమూహములు, ఒయ్యనకో = వెంబడిగానె, ఎలుగిచ్చెకో = ప్రతిధ్వనినిచ్చెను, వింటె = విన్నావా. ని. 'పికః కూజతి పశ్చిమం, వడ్డం మయావో వదతి' అని చెప్పబడియున్నది. కనుక పంచమశయ్యకుఁ గోవెలును వడ్డశయ్యకు నెమళ్ళను ఎలుగిచ్చె నని క్రమాలంకారము.

తా. రాజీటులఁజెప్పఁగాఁ గీసినచివుఁడు మెల్లఁగ నాధ్వని నాలకించి యెవ్వరో వీణారవమువలెఁ గ్రొత్త పికడలతో నీగిరివై బాడుచున్నాడు. ఆగానమందలి పంచమస్వరము నాలకించి కోయిలలు వడ్డమస్వరము నాలకించి నెమిళ్ళు ప్రతిధ్వని చేయుచున్నవి వింటివా యనెను.

క. అనవుడు శశికాంతదరీ, జనితప్రతినాద మైన † సంగీతకల

స్వనము మనమున నొకానొక, యనురాగభరంబుఁ బెనుప † నవనిపుఁ డనియెన్.

అనవుడు = నర్తనచివుఁ డీరితిఁ బలుకఁగా, శశికాంత = చంద్రకాంతశిలామయమయిన, దరీ = గుహలవల్ల, జనిత=పుట్టఁబడిన, ప్రతినాదమయిన = ప్రతిధ్వనికలిగిన, సంగీతకలస్వనము = నాద సంబంధమయిన అవ్యక్తమధురధ్వని, మనమునకో = మనస్సునందు, ఒకానొక = ఒకానొకడైన, అనురాగభరంబు = ప్రేమాతిశయమును, పెనుపకో = వృద్ధిబొందింపఁగా, అవనిపుఁడనియెకో = వసురా జొకవాక్యము పలికెను.

గీతము పంచమవడ్డశయ్యలకు నెలవై వీణాగానమువలె నుంటయే కాదు. చంద్ర కాంతశిలాశల ములలోఁ బ్రతిధ్వనించినది. కావున శిలాశలముల సహజైత్వవశమునఁ గలస్వనమై వివచింపదని. రసికావతంసుఁడు గాన వినికిడివలననే యనురాగభరము వహించెను.

అలం. సమాధివ్యంగ్యము.

ఉ. ఎచ్చటివారో యీదరుల † నీబలుకోనల సీనగాలిలో

నెచ్చట నున్నవారో మది † కింపులు నింపుకలస్వనంబుతో

నిచ్చటఁ బాడుచుండఁ గల † మెయ్యదియో వివరించి క్రమము

వచ్చెదవే తదాయతనవాటికిఁ బోవుద మీక్షణంబునన్.

19

ఎచ్చటివారో = ఎక్కడనుండువారో, ఈ దరులకో = ఈగుహలయందును, ఈబలుకోనలకో = ప్రబలమయిన యీకోనలయందును, ఈనగాలిలో = ఈవృక్షశ్రేణిలోను, ఎచ్చట నున్నవారో = విఘ్నమందున్నారో, మదికికో = మనస్సునకు, ఇంపులనింపు = ఇష్టముల నాపాదించుచున్న, కల స్వనంబుతో = అవ్యక్తమధురమయిన నాదముతోడ, ఇచ్చటఁబాడుచుండ = ఈవర్ణతమందు గానము సేయుచుండుటకు, కతమెయ్యదియో = కారణమేమో, వివరించి=విమర్శించి, క్రమమునవచ్చెదవే = మేగ తిరుగవచ్చెదవా, తదాయతనవాటికి = అగృహవాటికి, ఈక్షణంబునకో = ఇప్పుడే, పోవుదఁగుల పోదము.

ఆ పాట పాడువారి నెలవున కీక్షణముననే పోవుదము. వారెవ్వరొ విమర్శించిరవ్వకుట యను రాగభరమునకు సూచన. క్రమమువచ్చెదవే యనుటలూ నాకర్షణకరమగు నాపాటవినుచునందెయుండు వేమో మనమిరువుర మేగుద మనుట.

తా. ఈ గుహలయందు ఈ శోనలలో ఈ కొండలపై నింత మనోహరముగా బాడుచున్న యాచెలవలేపరో యిటు బాడుటకు గారణమెద్దియో తెలిసికొనిరవ్వు. వారున్నచోటి కిపుడపోవుదము.

చ. అని యనుపక్ష వినోదసఖుః • డచ్చటిపూఁబొదరిండ్లు చూచి కాం

చనమణికందరాసదనసంతతు లారసి పక్ష్యగోస్తనీ

ఘనతర కాయమానములు • గన్గొని తిన్ననికన్నెమావిగుం

పునఁ బెనగొన్న మల్లియలఁ • బూచినశోనలు గాంచి యొక్కచోన్.

20

అని = ఈలాగనివల్కి, అనుపక్ష = పంపఁగాను, వినోదసఖుఁడు = నర్త సఖుఁడు, అచ్చటి = ఆ శోలాహలపర్వతమందలి, పూఁబొదరిండ్లుచూచి = లతాగృహముల వీక్షించి, కాంచన = సువర్ణ మయములైన, మణి = రత్నమయములయిన, కందరా = గుహలనెను, సదనసంతతులు = గృహసముదాయములు, ఇచ్చట కందరా శబ్దము ఆకారాంతస్త్రీలింగము. (ని. 'దరి తు కందరో వాస్త్రీ' అని అమరము.) ఆరసి = వెడకి, పక్ష్య = పండిన, గోస్తనీ = ద్రాక్షలయొక్క, (ని. 'మృద్వికా గోస్తనీ ద్రాక్ష' అని అమరము.) ఘనతర = గొప్పలయిన, కాయమానములు = పండిత్య, కన్గొని = పరీక్షించి, తిన్నని = చక్కనైన, కన్నెమావి = గున్నమామిళ్ళయొక్క, గుంపునకొ = సమూహముందు, పెనగొన్న = అల్లిన, మల్లియలు = మల్లెతీగెలు, పూచిన = పుష్పించియున్న, శోనలుగాంచి = వనప్రదేశములు సూచి, ఒక్కచోన్ = ఒకానొకస్థలమందు, ముందరికన్వయము.

బొదరిండ్లు పూవులతో నిండియుంటయు గుహజాతము కాంచనమణినంపుతములై యుంటయుఁ గాయమానములు పక్ష్యద్రాక్షలతావృతములై యుంటయు మల్లియలు మావిగున్నలఁ బెనగొని యుంటయు శైలము దర్శనీయముగ విహారయోగ్యముగ నున్నదనుటకు సూచనలు. ఆమనోగానము గావించువా రీప్రకృతిసుందరప్రదేశమునం దుండువారై యుందురని వినోదసఖుఁడు పరికింప సాగెను.

సీ. రేల్లె నమృతమఃరీచి నంటున నంటగరంగి నిర్మలపయోఃఝరులఁ దొరంగి

బలువిడి పెనులోయఁబడిన క్రొన్నెలరాలచలులలో నిరుగడఁదటచు మెటచు

పటికంపుపాకులఁపజ్జ గొజ్జఁగిసీటి యేటిక్రేవలఁ జలియునుకవెట్టు

నేడాకుటనఁటుల • నెలమావిగుమురుల సురపొన్న కూటాలఁజుట్టుకొనిన

తే. బండిగురునిందతీగెచఁపురము లెనసి, ముడిగొనిన ద్రాక్షపండ్లల్ల నడుమఁ గిన్న

రీనినాదానుకారిశాఁరీకు కాది, ఘోషఘుమఘుమితం బైనశోనఁ గనియె.

21

రేల్లె = రాత్రిలయందంతయు, అమృతమఃరీచి = చంద్ర నియొక్క, నంటున = సంపర్కముచేత, అంటగరంగి = మొదలముట్ట నీరుగఁగరంగి, నిర్మలపయోఃఝరుల = స్వచ్ఛమయిన జలప్రవాహ రూపముచేత, తొరంగి = బయలుపెడలి, బలువిడి = విస్తారమగుట్టులుగా, పెనులోయఁబడిన = పెద్దసారియఁ బడిన, క్రొన్నెలతాల = చంద్రకాంతశీలలయొక్క, చలులలోకే = చటియలలో, ఇరుగడఁదటఁ

య పార్శ్వములయందును, తఱచుమెఱచు = అతిశయముగా ప్రకాశించుచున్న, పటికంపు = స్పటిక శిలయొక్క, పఱకుల = పేలులయొక్క, పజ్జ = చేరువను, గొజ్జగిసిటి = గొజ్జంగిపువ్వులనీరువలన నైన, ఏటి=ఏటియొక్క, శ్రేవల్ = పార్శ్వములయందు, చలియనుకపెట్టు = కర్పూరమును గూడఁ బెట్టుచున్న, (ని. 'ఘనసార శృంగ'సంజ్ఞ సృతాభో) హిమవాలుకా' అని యున్నది గనుక చలి యనుక యనునీపదము హిమవాలుకానామార్థ మని తెలియవలెను) విడాకుటనంటులను = కర్పూరపు టరంటులను, ఎలమావిగుమురులక = లేతమామిడిచెట్లగుంపులను, సురపొన్నకూటాలక = నూటములవంటి సురపొన్నచెట్లను, చుట్టుకొనిన = అల్లుకొన్న, బండిగురువిందతీగెచప్పరములెనసి = బండిగురువింద తీగెలయొక్క చవికెలను గలసికొని, ముడిగొనిన = వెనగొన్న, ద్రాక్షపందిళ్ళ = ద్రాక్షపందిళ్ళయొక్క, నడుమక = మధ్యభాగమందు, కిన్నరీ = తంతికట్టువాద్యధేదములలో నొకటైన కిన్నెరయొక్క, నినాద = నాదమును, అనుకారి = పోలియున్న, శారీశుకాదిభూష = గొరవంకలు చిలుకలు మొదలయిన పక్షులయొక్క కలకలధ్వనులచేత, ఘుమఘుమితంతైన = ఘుమఘుమయనెడు శబ్దముగలదిగాఁ జేయఁ బడుచున్న, కోనంగనియెక = ఒకకోనను జూచెను. ఆలం. సహజోక్తి.

తా. వినోదనచివుడు పోయిపోయి యొకకోన గాంచెను. అది చంద్రకీరణములు సోకి చంద్ర కాంతశిలనుండి బాలువారిన జలమె చంద్రకాంతశిలారూపముగనున్న లోయతో నలరుచుండెను దానికిరుగడ పటికపుఁదేటులుగలవు. చెంత గొజ్జంగిసిటికాలువ పాటుచుండెను. చెంగటఁ జలియనుము గల యేడాకులయనంటులు మావిగుమురులు సురపొన్నగున్నలు నిండియుండెను. వీని నావరించి బండి గురువిందతీగెలు ద్రాక్షలు పందిరులవలె నుండెను. చిలుకలు గొరవంకలు నచట పాటలు పాడుచు ఘుమఘుమారూపములు జనింపఁ జేయుచుండెను.

లయగ్రాహి.

ఓరంగయి వ్రాలిననఁ పేరువులపుప్పొడులఁసారువులవెంట సహకారమిళ దేలా ధారములజారుహిమఃవారికృతసారణులఁబై రయిన చెంగలువఁయూరికలలోఁగా శ్రీరకృతసేతువులఁదారిఁ జనుచో నచటఁగూరుకలహంసలగఁడై రొదలుసేయం గీరములుసారెఁబెఱువారలిటుచేరి రనిఁచారణులఁ జీరవసుఁవీరసఖుఁ డంతన్.

ఓరంగయి వ్రాలిన = ఓరంగబడి వ్రాలిన, నపేరువుల = సురపొన్నలయొక్క, పుప్పొడుల = పుష్ప పరాగములయొక్క, సారువులవెంట = సారువులనఁగా గురుతరపస్తువులను మీఁదికెక్కించుటకుఁ గట్టిన సేతువులు, వానివెంబడిగానున్న, సహకార = తియ్యమామిళ్ళతోడ, మిళిత = కూడుకొన్న, వీలా = వీలకీఁగెలయొక్క, ఆధారముల = పొదులవల్లనుండి, జాటు = స్రవించుచున్న, హిమవారి = మంచునీరిచేత, కృత = చేయఁబడిన, సారణుల = కాలువలవలన, (ని. 'సారణీ చాల్పననితి' అని విశ్వము). మైలెన = వెరిగిన, చెంగలువ = మెట్టచెంగల్వలయొక్క, ఈరికలలోక = చాల్పులలోను, కాక్కిర = కంకుమపువ్వుచేత, కృత = చేయఁబడిన, సేతువుల = కట్టలయొక్క, దారిక = మార్గమునను, చనుచోక = పోయెడునమయమందు, అచటఁగూరు = అక్కడనిద్రించుచున్న, కలహంసలు = ధూమ్రస్వర్ణముగల హంసలు, అగడై = బెదరుకొన్నవై, రొదలుసేయక = క్రైంకారములుసేయఁగాను, కీరములు = చిలుకలు, సారె = మాటిమాటికి, పెఱవారలు = అన్యులు, ఇటుచేరినని = ఇక్కడికివచ్చినారని, చారణులఁ జీరక = చారణులనుపొరిని చిల్వఁగా, వసువీరసఖుఁడు = కూరుఁడైన వసురాజయొక్క స్నేహితుఁడు,

౧.

అంతః=అమీదటను, పుష్పాడి సారువులవలె రాలుటవలన నమేరువులు పుష్పభరముచే బూర్తిగ వంగియున్న వనుట. అలం. ఉదాత్తము.

తా. సురపొన్నతరువులు పుష్పభరముచే నొరగియుండఁ జుష్పాడికుప్పలు పంకెనలవలె నుండెను. దానివెంట గుఱ్ఱమావిడుల నల్లుకొన్న యేలకిరీగలనుండి మంచుబిందువులు రాలి జాలువారు చుండ నిరుక్రేవలఁ జెంగలువ లఛటఁ బైరగుచుండెను. కుంకుమపూవుకుప్ప లాచెంగలువతోఁటలకు గనిమలవలె నుండెను. వినోదనచివుఁ డాల్మోవను బోవుచుండ నటఁ గుంర్కపోవు కలహంసములు లేచి రొదలుచేయుఁ దొడఁగెను. చిలుక లారొదలవిని వరు లిటుకు వచ్చిరని చారణులఁ బిలుచుచుండు కఱి (ముందఱి పద్యముతో నన్వయము.)

సీ. పగడాలోనిగలనిగనిగ ల్వజ్రంపుజగతిక్రేవల నెఱుజాజు నింప

నీలజాలకజాలజాలలోకములఖండకాలాగరుజధూఃకాంతిఁ బెనుప

ముత్యాలనవరంగములరంగు నవరంగ వల్లివిభూతి ముంగిల్ల నునుప

గారుత్తతద్వారఁచారు ప్రభాపూరతోరణంబులహరిత్తులు పొసుగ

తే. భర్తపాంచాలికాపాణిపద్మ రాగ, రాజినీరాజనోపచారముగ నఱలఁ

దరళవై దూర్యవలభికత్తైరులు నెరప, నిరుపమం బై నదివ్యమంశిరము గనియె.

పగడాలోనిగలనిగనిగ = కొనిగె లనఁగా ముంజూరులు, పగడాలోనిగలనిగలనిగ ముంజూర్ల యొక్క నిగనిగ మెఱయునట్టికాంతిరేఖలు, జగతి యనఁగా వేదిక. 'గీ. 'జిగిలి యన నరు గనఁ గను జగతి యనఁగఁ, దిన్నె యన వేదికాఖ్యలై యెన్నఁ దనరు' అని ఆంధ్రీనామసంగ్రహము. వజ్రంపుజగతిక్రేవల = వజ్రమణికల్పితములైనయరుగులయొక్క పూర్వభాగములయందు (ప్రతి ఫలించి), నెఱుజాజునింప = జాజుపట్టెలనెడు భ్రాంతి నుదయింపజేయఁగాను, వజ్రములకాంతి జాజు పట్టెలరంగుగాఁగూడ నుండును. అటులుండుట వజ్రప్రకృతిగూడ నొకతార్కాణం. ఇందులకు దృష్టాంతము-

“నర్వద్రవ్యాభేద్యం లఘ్వంభసితరతిరక్తిమత్ స్పృగం

తటిదనలక్రచాపాపమంచ వజ్రం హితాయోక్తం.”

బృహత్సంహిత.

నీల=ఇంద్రనీలమణిసుయములైన, జాలక = గవాక్షములయొక్క, జాల = సమూహమువలన, జంపుట్టిన, అలోకములు=కాంతులు, అఖండ=ఎడతెగని, కాలాగరు = కృష్ణాగరువల్లన, జ = పుట్టిన, ధూపకాంతి = అనఁగా తదాశ్రయమయినధూపమును, పెనుబజ్జ = వృద్ధిబొందించఁగాను, అనఁగా కృష్ణాగరుధూపధూమమనెడు భ్రాంతి నుదయింపజేయఁగా ననుట, ముత్యాలనవరంగములరంగు = నవరంగములనఁగా నవరంగపువపికెలనెడు గృహవికేపములు, ముక్తామయములైననవరంగముల యొక్క కాంతి, నప=నూతనమైన, రంగవల్లి = ముత్యాలమృగ్గులయొక్క, విభూతి = సంబదను, ముంగిళ్ళ = గృహంగణములయందు, ఉనుబజ్జ = ఉండునట్టుచేయఁగాను, అనఁగాముత్యాలనవరంగపుఁ జవికెలయొక్క ముంగిళ్ళయందు వ్యాపించి ముత్యపుమృగ్గులనెడు భ్రాంతి నుదయింపజేయఁ గా ననుట. గారుత్తత = మరకతరత్నమయములైన, ద్వార = వాకిళ్ళయొక్క, చారు = నుందరమయను, ప్రభాపూర=కాంతిసమృద్ధియనెడు, తోరణంబుల = తోరణములయొక్క, హరిత్తులు=పసుపుపాయలు

భాసంగ్ = ఓప్పంగాను, అనగా మరకతద్వారకాంతిపూరములు తోరణభ్రాంతి నుదయింపజేయఁగా ననుట.

భర్త = సువర్ణవికారములయిన, పాంచాలికా = బొమ్మలయొక్క, పాణి = హస్తములయందలి, పద్మరాగ = మాణిక్యములయొక్క, రాజి = పంక్తి, సీరాజనోపచారముగవఱుక = సీరాజనదీపపంక్తియూ నట్టు ప్రకాశించఁగాను, అనగా సీరాజనదీపభ్రాంతి నుదయింపజేయఁగా ననుట. తరళ = తెరల బాణుచుండెడు, వైడూర్య = వైడూర్య మణిమయములయిన, వలభికల్ = స్తంభములమీద నుండెడు శ్రేణులు, తెరలు నెరవ = తెరవీరలను గల్పింపఁగాను, అనగా వైడూర్య వలభికలయొక్క కాంతులు తెరలనెడు భ్రాంతి నుదయింపజేయఁగా ననుట.

ఆ. వె. 'వగలు గొంది గానఁబడెనుబిడాలంబు, కన్నులతోలె వెల్లు గల్గి నూలు

దిరుగునట్టు మీఁదఁ జెరబారువైడూర్య, రత్నమునకు దీప్తయత్నమునకు.'

అని రత్నశాస్త్రము.

నిరుపమంబైన = ఉపమానరహితమయియున్న, దివ్యమందిరము = యోగ్యతరమయిన గృహమును, కనియెక్ = చూచెను. అనగా నాగృహసంబంధములైన రత్నకాంతులే గృహసంకారములై యొప్పుగాఁ బ్రకాశించునట్టి యొకానొకదివ్యమందిరమును జూచెననుట.

అలం. స్వభావోక్తి. ఉత్పేక్ష. ఉదాత్తమును.

తా. శ్రీధానచివున డాకొనలొ నొకదివ్యమందిరమును గాంచెను. దానికి బగడములతో ముంజూరు లమర్చుబడియుండెను. అవి వజ్రవేదికలమై బ్రతిబింబించిజాజువట్టెలవలె నుండెను. సీలపు గవాక్షులకాంతులు కాలాగురుధూపములవలె నుండెను. ముతైములు చవికలసేలమై బ్రతిబింబించి ముగ్గులవలె నుండెను. గరుడపద్మతోరణములు పచ్చనికాంతులఁ గ్రక్కుచుండెను. బంగారుబొమ్మల కేలగల పద్మరాగమణులు కూరతులుగను వైడూర్య స్తంభశ్రేణులు తెరలవలె నుండెను.

క. కనుఁగొని మణిమందిరమున, మునుకొని కలధౌతభిత్తిమకురతలబహి

ర్జనితానుబింబనమ్ములు, వనితారత్నములు మెలఁగునల నెఱిఁగింపన్.

21

కనుఁగొని = చూచినవాడై, మణిమందిరమున = రత్నమయమయిన గృహమునందు, మునుకొని = ముందుగానె, కలధౌత = సువర్ణమయమయిన, (ని. 'కలధౌతం రావ్యహేమైశ్చ, అని ఆచారము.) భిత్తిమకురతల = అద్దమువంటి గోడలవలననుండి, బహిః = బాహ్యమునందు, జనిత = ఉదయించుచున్న, అనుబింబనమ్ములు = ప్రతిబింబములు, వనితారత్నములు = శ్రేష్ఠస్త్రీలు, (ని. 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న మితి కథ్యతే' అని అ.) మెలఁగు = ప్రవర్తించునట్టి, వలును = జాడను, ఎఱిఁగింపన్ = తెలియఁజేయుచుండఁగా, వైపద్యముతో నన్వయము. మందిరము మణిమయ మయినది గనుక తదీయ మణిమయమయిన కాంచనభిత్తిని ముకురతలముగాఁ బోల్చినాఁడు. అనగా ఆగోడచుట్టును బంగారు కుండసంబును మధ్యప్రదేశమందు రత్నఫలకములును గలిగియున్న దని భావము.

తా. అమణిమందిరమునకు రజతవికారములగు నద్దమువలె మెలఁగులగుగ్రక్కు గోడలగలవు. అందుఁ బ్రతిబింబితములైన యాకారముల మందిరమునఁ జేలువలు గలరనుజాడఁ శ్రీధానచివున కెఱుంగఁజేసెను.

చ. తరువులపాంతః బొంచి వసుధావరమిత్రుడు గాంచ నచ్చటం
దద్దుణి దమోవిసీలకచః • దామరసోదరసోదరప్రభం
దరళవిలోచనం దతనితంబు దటిన్నిభగాత్రవల్లరిం
దరుణశశాంకఫాల నొకతన్వి దరంగవళిం దలోదరిన్.

25

తరువులపాంతఃబొంచి = చెట్లచాటున పొంచియుండి, వసుధావరమిత్రుడు = వసురాజు యొక్క స్నేహితుడు, (ని. 'అథ మిత్రం సఖానుహృత్' అని మిత్రశబ్దము నిశ్చయపుంసకమగుట వలన మిత్రమని చెప్పవలసినదైనను, శ్లో. 'కర్ణచి దర్థవిశేషేతు క్లిబే పుష్పభయరూపతా' అనెడు ఆధర్వణవచనమువలన మిత్రుడని చెప్పినాడు.) అచ్చట = ఆమఱిమందిరమందు, తరుణి = పొముర ప్తాయము గలిగినట్టియు, తమః = చీకటివలె, విసీల = మిక్కిలి నల్లనైన, కచ = తల వెండ్రుకలు గలిగినట్టియు, తామరస = పద్మముయొక్క, ఉదర = గర్భమునకు, సోదర = సమానమైన, ప్రభ = కాంతిగలిగినట్టియు, తరళ = చంచలములైన, విలోచన = నేత్రములు గలిగినట్టియు, తత = వికాలమైన, నితంబ = కటిభాగము గలిగినట్టియు, తటిత = మెఱుపుతోడ, నిభ = సమానమైన, గాత్రవల్లరి = తీగవంటి దేహముగలిగినట్టియు, తరుణశశాంక = బాలచంద్రునివంటి, ఫాలన్ = నొసలుగలిగినట్టియు, తరంగవళి = తరంగములవంటి కడుపుమడతలు గలిగినట్టియు, తల = అరచేతివంటి, ఉదరి = గర్భముగలిగినట్టియు, ఒకతన్వి = ఒకానొక స్త్రీని, కాంచె = చూచెను.

ఈపద్యమందు రీతియనెడు గుణము గ్రహించవలెను. ని. 'యథార్థక్రమనిర్వాహే రీతి రిత్యభిధీయతే' అని లక్షణము. ఈపద్యమున దన్ని యనుశబ్దమునకు గలవిశేషణములన్నియు దకారముతోఁ బ్రారంభించ బడినవి గావున, నొకతన్వి యనువిశేష్యమును దకారముతో నుండవలయునని వ్యాఖ్యాత. ఒకదన్ని యని దిద్ది ఒకదన్ని యనునది కర్తృధారయసమాసము గనుకను కర్తృధారయ సమాసమందు గనడదవాదేశము వికల్పముగావచ్చును గనుకను తవర్గత్వతీయవర్గమేయని తెలియవలెను అని వ్రాసియున్నాడు. అది శబ్దకాస్త్రసాహసముదక్క నన్యముగాదని వేటొకవ్యాఖ్యాత వ్రాసియున్నాడు. ఇటు గవ్యభిప్రాయ మిదియని తాయిగ్రుద్ది యొకదన్ని యనుటయే గ్రంథకర్త మతమునకు యత్యాహ. తెనుగులమీది సాంస్కృతికపరుషములకు గనడదవాదేశము పూర్వకపుల కవిత్వోద డలుచుగ గానరాదు, కొలదిగనున్నను నవి ప్రకృతమునకు లక్ష్యములు కావు. భారతాదులయందలి "ఎంతగుమతులైన" "ఇట్లు దపంబుసేయు" "ఎవ్వండు వలించు" లానగుచోటులగల యాదేశగనడదవల స్రాసస్థానములగుట రూఢములు. ఇటనో శబ్దాలంకారప్రియుడగు సీకవిదవర్ణ మెట్టనెంచి ఒకదన్నియని యుండునని యూహ. ప్రథమమున పద్యము తకారముతో నారంభించబడినది. మూడవపాదము యతిస్థలమైన నితంబయనుచో తవర్ణ మె యతిలోఁ జేర్చబడినది. మొదటి పాదమున ధవర్ణము యతి. ఇకనాలుగవపాదమున నొకదన్నియనెనని నిశ్చయించుట కవ్యభిప్రాయమునకు భిన్నము. కాదుపో: కేవల ప్రయోగశరణ్యమగు సాంస్కృతికపరుషములపైగల గనడదవాదేశమును దృక్పథమునం దుంచికొని యొకదన్నియని కాసింపబోవుట యుచితముగాదు.

తా. చెట్లచాటుననుండి రాజమిత్రుడు పొంచి చీకటివంటి పెన్నెరియు తమిగిదియవంటి మేనిచాయయు నిలుకడలేని చూపులు ప్రేమై న కటిభాగము మెఱుపువంటి మేనుడిగ బాలచంద్రుని వంటి నుదురు తరంగలవంటి పలుకుల యొకానొకనుండరిని గాంచెను.

మ. లలితామోదలతావితానవృత్తీలాచంద్ర కాలాతలో

జ్వలనీలాతతవేదివై మొగులుక్రేవక్ మించుక్రొమ్మించు నా
నలు వై య త్తటి న త్తలోదరియు వీణావాదనప్రాధిచే

జెలులక్ రంజిలఁ జేయుచున్కి నృపసంసేవాపరుం డాత్మ లోన్.

26

లలిత = సుందరమయిన, ఆమోద = పరిమళముగల, లతా=తీఁగెలయొక్క, వితాన = సమూహముచేత, వృత్త = ఆపరింపబడిన, లీలా = విలాసయుక్తమయిన, చంద్ర కాలాతల = శిరోగృహప్రదేశమందు, (ని. 'చంద్ర'కాలా శిరోగృహం అని అమరము,) ఉజ్వల = ప్రకాశించుచున్న, నీల = ఇంద్రనీలమణిమయమయిన, ఆతత = వికాలమైన, వేదివైక్ = అరుగుమీద, మొగులుక్రేవన్మించు = మేఘసమీపమందు లలితయించుచున్న, క్రొమ్మించునాక్ = క్రొత్తమెఱుపాయన్నట్లుగా, నలువై = ఒప్పిదమై, అత్తటిక్ = ఆనయమందు, అత్తలోదరియుక్ = ఆస్త్రియును, వీణావాదనప్రాధిచేక్ = వీణ వాయించుటయందలి ప్రాధిమ్యచేత, చెలులక్ = చెలికత్తియలను, రంజిలఁజేయుచున్కి = సంతోషింపఁ జేయుచుండుటచేత, నృపసంసేవాపరుండు = వసురాజుయొక్క భృత్యభృత్యమునందాసక్తుడై యానర్ద సఖుండు, ఆత్మలోన్ = తనలోను, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఉజ్వలనీలవేదిక యనుటవలనఁ జంద్రకాలయందు దంతటను వేదికాకాంతు లాపరింపబడియున్నవనియు నట సామాన్యమగు మెఱుపు ప్రకాశింపదుగాన తొలకరిమెఱుపువలె గాంతామణియున్నదనియు భావము.

తా. తావులొలయు తీవలచే దెనఁగొనియున్న చంద్రకాలయందలి నీలవేదికపై దొలకరి మెఱుపువలెనుండి వీణియ నేర్పుగా వాయించుచు జెలికత్తియలఁ దనువుచున్న కాంతామణిని రాజమిత్రుండు గాంచి తనలో—

సీ. తనకప్పు నెఱిగొప్పననె వూని గౌరీసమాఖ్య మించ జనించినట్టియార్య తనచాపలము చూపులనె చూపి సిరు లెల్ల కడఁ జల్ల వచ్చినకమలపాణి తనపాండిమము నవ్వలనె యుంచి గాంధర్వ మవనికే దెచ్చినహంసయాన తనయదృశ్యత నడుమనె తాల్చి సాంగయై మొనసిన యతనుసమ్మోహవిద్య తే. గావలయు నీవెలదిదీసికాంతి గుణక, భాభిరూప్యంబు లెఱిగించి యామహేళు నా నగోద్ధారకుని నాప్రజాధినాథు, నాజగన్తోహనుని దెత్తుననుచు జనియె.

తనకప్పు = తనయొక్క శరీరమైనట్లమును, నెఱిగొప్పననెవూని = ఘనమైన కేశపాశమండే వహించి, గౌరీసమాఖ్యమించ = గౌరియను పేరు మించునట్లుగా, జనించినట్టి = సంభవించిన, ఆర్య = ఆర్యాదేవి, అనఁగాఁ బార్వతియని యర్థము. (ని. 'ఆర్యా దాక్షయణీ' చైవ గిరికా' అని అమరము.) గౌరవర్ణయుక్తరాల గనుక గౌరియనియును, ఆర్యయనఁగాఁ గులీనరా లనియును అర్థము గ్రహించవలెను. (ని. 'మణికుల కులీ నార్య సభ్య సజ్జన సాధవః' అని అమరము) తనచాపలము=తనయొక్క చపలభావమును, చూపులనె చూపి = నీక్షణములయందే కనువఱచి, సిరులు = సంపదలను, ఎల్లకడఁక అంతటను, చల్లవచ్చిన = వెదచల్లెడునిమిత్తమయి వచ్చిన, కమలపాణి = లక్ష్మీదేవి యనియును, కమలములపంటి హస్తములు గలదనియును అర్థము. తనపాండిమము = తనయొక్క శరీరభావ శృంగును, నవ్వులనెయించి = నవ్వులయందే యుంచి, గాంధర్వము = గానమును, అపనికెదెచ్చిన =

భూమికిం దీసికొని వచ్చిన, హంసయాన = హంసవాహనముగల సరస్వతీయనియును, హంసనడపుల వంటి నడపులు గలదనియు అర్థము. గాంధారమును బాడుట చేవతలకుమాత్రము సాధ్యముగాని మానవులకు సాధ్యము కాదు. గాంధారమును భూలోకమునఁ బ్రసరింపఁజేసినది తొలుత సరస్వతీదేవియే కాన గాంధర్వ మనుచో గాంధారమునుట యుచితమని కొందఱుందురు. గాంధారము దేవైకగేయ మనుటను-

క్షో. షడ్జమధ్యమ నామానౌ గ్రామాగాయంతిమానవాః

నతగాంధారనామానం నలభ్యో చేవయోనిభిః.

తనయదృశ్యతః = తనయొక్క కనువడఁబోవుటను, నడుమనెతాల్చి = మధ్యభాగమందేవహించి సొంగయైమొనసిన = ఆకారసహితయై యవతరించిన, అతను సమ్రాహవిద్య=మన్త ధనియొక్క సమ్రాహవిద్య యనియును, అతను = అధికమయిన, సమ్రాహనవిద్యయని యర్థము. నడుమనెయన్నచోట, (ని. 'కేహించిదుదంతానాంనేతి విభక్తావునోలుక్స్యాత్' అనుసూత్రముచేత, ఉన్నకు లోపము వచ్చినది. ఎ-అనునది ఏవార్థకము.)

ఈపలఁది అనఁగా నీకనఁబడుచున్న చిన్నపడుచు, కావలయున్ = వైనుహింపఁబడిన ప్రకారముగానే యుండవలెను. కాఁబట్టి, దీని = ఈచిన్నదనియొక్క, కాంతి=గౌరవర్ణమును, గుణ=నిశ్చల గుణమును, కళా=సంగీతవిద్యను, ఆభిరూప్యంబులు=సౌందర్యమును, ఎఱిగించి=తెలియఁజెప్పి, ఇక్కడ, తనకప్పు నెఱిగొప్పున నెఱుఁగి గౌరవమాఖ్యమించ జనించినదని చెప్పుటచేత, కాంతికి సార్వకాలి కత్వంబును సిద్ధుల వెదచల్లుటకు సర్వవిషయికత్వంబును గాంధర్వకళకు సర్వ భూలోకములయందు ను భయత్ర ప్రకాశకత్వంబును సొంగయై మొనసిన దన్నందున నాభిరూప్యమునకు సద్భావమును అని తెలియవలెను. అమహేశుక్ = అమహేశ్వరు ననియర్థము, అమహాప్రభువు ననిభావము. అనగోధ్ధారణని = అనుందరధరుడైన నారాయణమూర్తిని యర్థము, ఆలోహలపర్వతము నెత్తినవాని నని భావము. ఆప్రజాధినాథుక్ = ఆప్రహ్లాదని యర్థము. ఆజనాథునని భావము. ఆజగన్తోహనుని = జగత్తును మోహింపఁజేయు నామన్త ధనుని యర్థము, జగన్తోహనాకాయనిని భావము. తెత్తుననుచు జనియెక్ = తీసికొనివచ్చెదనని పోయెను.

అచిన్నదానిం బార్వత్యాదులఁగాఁ జెప్పినాఁడు గనుక వసురాజు నీశ్వరాదులఁగాఁ జెప్పెను. కావున నీమె కాకుండు తనభర్తయని భావము. క్రమాలంకారము. ఇందులో తనకప్పు నెఱిగొప్పున నెఱుఁగి యన్నందునఁ గొప్పున కలిసెల్వంబును, తనచాచలము చూపులనె చూసి యన్నందున వీక్షణముల కలిచాంచల్వంబును, తనపొండిముము నవ్వులనె యుంచి యన్నందున నవ్వునకు ధావశ్యంబును, తన యదృశ్యత నడుమనె తాల్చి యన్నందున మధ్యమున కలినూత్నత్వమును సన్నిధించినది గనుక నిందువలన నత్యంతసౌందర్యద్యోతన మగుచున్నదని తెలియవలెను.

'మానవాః మానీతోవ ర్ణ్యః చేవతాశ్చరణస్తథా' యను నాలంకారికనియమానుసారముగ గిరిక మనుజుకాంత యగుటచే ముఖాదిగా నవయవవర్ణనము గావించుటచున్నది. గిరికను గౌర్యాద్యుభయమానములతోఁ జెప్పుటచే రూపకాలంకారము. శబ్దశేషమువలన విశేషోక్తియొం గావలయునను నుల్లేఖ వాచకమువలన నుల్లేఖయను మహాకావిశబ్దసాక్షిప్తాయవశమున ననుమును బరికరాలంకారమును గ్రాహ్యములు.

తా. ఈకాంత తన నల్లదనము కొచ్చన నిమిడ్చినపార్శ్వలియో చాంచల్యము చూపుట నిమిడిన చిన లక్ష్మీయో పాండిమము నవ్వనం దిమిడించిన సరస్వతియో యదృశ్యత నడుమునందుంచిన మోహన విద్యయో కావలయును. ఈచెలవ కలరూపు మాతేని కెఱుకజేసి యిటుకుగొనివత్తునని క్రీడానచివుఁ డటనుండి పోయెను.

చ. చని విభుఁ గాంచి పల్కు బలశాసనసన్నిభ నీదుపంపునం

బనివిని తీచెగుం పనక * పాండురనైకతనిర్వ రీతటం

బనక దరీపుటం బనక * నన్నియు నారసి యొక్కచో వినూ

తనలపలీలతావళుల*తావులతావల మైనతావునన్.

28

చని=పోయి, విభుఁగాంచి=పసురాజును జూచి, పల్కు = పలికెను. ఏమనియనిన, బల శాసనసన్నిభ=ఇంద్ర సమానుఁడవైనస్వామి, నీదుపంపున = సీయొక్క పంపకముచేత, పనివిని = పోయినవాడనై, తీచెగుంపనక=పాదరిండ్లై యనికాక, పాండుర = తెల్లనైన, నైకత = ఇసుకలిన్నెలు గల, నిర్వరీ = నదులయొక్క, తటంబనక = దరియనికాక, దరీపుటంబనక = గుహయనికాక, అన్నియు నారసి=సమస్తమునవెదకి, ఒక్కచో = ఒకస్థలమందు, వినూతన=మిక్కిలి సుకుమారము లైన, లవలీలతావళుల = విలకితఁ గెలగుంపులయొక్క, తావుల=పరిమళములకు, తావలమైన = స్థాన మైన, తావున = ప్రదేశమందు, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

తా. పోయి రాజును జూచి రాజా! నీమానగని తీవలు నైకతములుగల నెలయెట్ల గుహలు తిరిగితిరిగి యొకానొక యేలకీలకల పనికియగు ప్రదేశమునందు-

శా. నాళీకాకరతీరసారకదళీరంగపూగావళీ

పాళీవాసిత మైనతోనఁ గని యా* బలొక్కనలో గానలో

లాళిప్రేరకరత్న కోరకమయా*ఖాలీసమాలీధ మా

కేళీధామము గంటి భూరమణ యా*కేళీనివాసంబునన్.

29

నాళీకాకర=వద్రాకరముయొక్క, తీర = దరియందు, సార = యోగ్యమైన, కదళీ=అరేటలు యొక్కయు, నారంగ = నారింజచెట్టుయొక్కయు, పూగ = పోకచెట్టుయొక్కయు, అవళీ = సమూ హముయొక్క, పాళీ = చౌకముచేత, వాసితమైన = పరిమళింపఁజేయఁబడుచున్న, తోనఁగని=తోనను జూచి, అబలొక్కనలో = ప్రబలమైన ఆతోనలో, గానలో=ఝూకార రూపగానమునం దాసక్తి గలిగిన, అళి=తుమ్మెదలకు, ప్రేరక = ఉల్లాసమును, గల్పించుచున్న, రత్నకోరక=మణిమయములైన మొగ్గలయొక్క, మయా*ఖాలీ=కిరణసముదాయముచే, సమాలీధమా=వ్యాప్తమైన, కేళీధామమున్ = క్రీడాగృహమును, కంటి = చూచితిని, భూరమణ = పసుమహారాజా, అకేళీనివాసంబునన్ = ఆ క్రీడాగృహమునందు, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

నాళీకదళీనారంగవాసిత మగుటచే నటు దుమ్మెదలు మెండుగాఁ గలవనుట. అది రత్నకోర కముల పనితనము జూచి నిజమగు మొగ్గలని లేనియఁ ద్రావి పాటలు పాడుచు వచ్చుచున్నవి. దీనిచే కిల్పాతిశయము సూచితము. అలం. భ్రాంతిమంతము.

తా. సుగంధభుంధురమగు నొక తోన గలదు. అటు నొకక్రీడాగృహము గలదు. దానికి జేక్కిన రత్నకుట్టలములను నిజముగ మొగ్గలని భ్రమసి తుమ్మెదలు దరియించున్నవి. రాజా! అక్రీడాగృహము నందు-

సీ, వలుదగుబ్బలు ప్రసేవకవృత్తి దగుగుబ్బకాయల కపరంజిచాయ లొసంగ
 లలితాంగులీదళంబులు సమేళములైన సారెలపై రాగసంపద విడఁ
 బాణికంకణమతుల్ • ప్రాణానుబంధంబు గల తాళగతి కనుగ్రహము లీన
 నాలాపభంగి యత్యక్తసంవాదిసమస్వరంబులకు గ్రామంబు లునుపఁ
 తే. బ్రచురతానామృతములమూర్ఛనలచే న, చేతనంబులు చేతనరీతిఁ దనరఁ
 జేతనంబు లచేతనభాతి నొనర, వీణ వాయించుచొకయలివేణి గంటి. 30

వలుదగుబ్బలు = వటువగుబ్బచన్నలు, ప్రసేవకవృత్తి = ప్రసేవకమనఁగా కగివెయసెడు
 వీణాంగము, దానివ్యాపారముచేత ననియర్థము (ని. 'కకుభస్తు ప్రసేవక' అని అమరము.) శ్రేష్ఠఁ
 డైన సేవకునియొక్క వ్యాపారముచేతనని యర్థాంతరము. తగు=అర్హ మవునట్టి, గుబ్బకాయలకుఁ =
 వీణకు వేసినకాయలకు, అపరంజిచాయలొసంగ = అపరంజి బంగారపురంగుల నియ్యగాను, ఇది
 సాధారణపదము. అనఁగా వీణకాయలు కుచముల నొరయుచుండఁగా కుచములయొక్క శుద్ధమృదంగ
 చ్చాయలు ఆకాయలమీద ప్రసరించిన బంగారురంగు చేసినట్లులుగా నున్నవని భావము.

లలితఁడిప్పుడున్న, అంగులీదళంబులు=చిగురుటాకులవంటి చేళ్లు, సమేళములైన=మేళమనఁగా
 నాయారాగమునకు అనుగుణముగా స్వరస్థానములయందు మెట్లు కుదిరికపటచుట, అట్టిమేళముతోఁ
 గూడినొనియున్నదని యర్థము. కూడియున్నదని యర్థాంతరము. సారెలపైఁ=మెట్లమీదను, రాగ
 సంపదవిడఁ=అనఁగా రక్షిమయొక్క సమృద్ధులను, లేక రాగములయొక్క సంపదలను కలంగఁ
 జేయఁగా నని యర్థము. అనఁగా నంగుళులచేత వీణమెట్లపై తీగలు వాయించునప్పుడు అంగుళులు
 తమయొక్క సహజరక్షిమచేత మెట్ల నెఱ్ఱనానట్లులు చేసినవనిగాని, లేక అంగుళ్యగ్రములచేత తీగల
 మీద వాయించఁగా రాగములు పుట్టుచున్నవి గనుక రాగములు గలుగునట్లుగాఁ జేసినవని గాని
 భావము. అనురాగములయొక్క సంపదల నియ్యగా నని యర్థాంతరము.

పాణికంకణ=హస్తకంకణములయొక్క, రుతుల్ = ధ్వనులు, ప్రాణానుబంధంబుగల తాళగతి
 కిఁ=ప్రాణము లనఁగా, శ్లో. 'కాణి మార్గ క్రియాశ్చాని గ్రహా బాలి కళ'లయః, యతిః ప్రస్తా
 రకత్వైవ తాళప్రాణా దశస్తృతా' కాలము, మార్గము, క్రియ, అంగము, గ్రహము, బాలి, కళ,
 లయ, యతి, ప్రస్తారము అను నివి పదియును, తాళప్రాణములు=ఆప్రాణములయొక్క, అనుబంధంబు
 గల=సంబంధము గలిగిన అని యర్థము. ప్రాణమై త్రి గలిగినదని యర్థాంతరము. తాళగతికిఁ = తాళ
 ప్రచారమునకు, అనుగ్రహములీనఁ=అనుగ్రహము లనఁగా, గీతము తాళము సమముగా నడుచునట్టి
 సమగ్రహములు, అట్టి సమగ్రహములను గలంగఁజేయఁగా నని యర్థము. శ్లో. 'గీతాతీతే త్వతీతస్సాన్వి
 త్తాళాతీతే త్వనాకతః, సమ స్సమగ్రత్వైవ విషమో విషమగ్రహః.' అని సంగీతశాస్త్రము,
 ప్రస్తాదముల నిచ్చుచుండఁగా నని యర్థాంతరము.

అలాపభంగి=రాగసంచారమార్గము, అత్యక్త=అనంత్యక్తనామకములయిన, శ్లో. 'అనంత్యక్తః
 స్సమాజ్ఞేయా స్సంతక్తా విషమస్వరా' అని సంగీతశాస్త్రప్రామాణికపదనము. సంవాది=అమాత్య
 సంజ్ఞగలిగిన, శ్లో. 'వాదీ రాజా స్వరస్తస్య సంవాదీస్యా దమాత్యవత్' అని సంగీతశాస్త్రము. సమ=
 సమసంజ్ఞగల, స్వరంబులకుఁ=మధ్యపదమాదిన పుస్వరముల కని యర్థము. శ్లో 'శ్రుత్యవస్తరభావయ

స్వరోసు రణనాత్త కః, స్వతో రజ్జాయతి శ్రోతృ చిత్తం సస్వర ఉచ్యతే' అనియు, శ్లో. 'స్వయం రజ్జాయతే నాద స్సస్వరః పరిశ్రీర్తితః' అనియును, సంగీతశాస్త్ర స్వరలక్షణము, అత్త్యక్త = పరిత్యక్తములు గాని, సంవాది=సమ్యుద్భవముగల, సమ=వైచమ్యరహితములయిన, స్వరంబులకుఁ = కంఠ నాదముగల వానికి, అనఁగా నేకరీతిగా సమభావముచేత మంచిమాటలాడెడువాని కని యర్థాంతరము. గ్రామంబు లునుపక్ష = గ్రామములనఁగా స్వరసమూహములు, వానినియ్యఁగా నని యర్థము. శ్లో. 'యథా కుటుంబీన స్సర్వే ష్యేకీ భూతా భవన్తి హి, తథా స్వరాణాం సన్దోహో గ్రామశత్యభిధీయతే.' అని సంగీతశాస్త్ర గ్రామలక్షణము. మొఖాసాగ్రమును లియ్యఁగా నని యర్థాంతరము.

ప్రచుర=బహుళములయిన, తానామృతములకుఁ = తానములనెడల అమృతముల చేతను, మూర్ఛ నలచే = సప్తస్వరములయొక్క ఆరోహణావరోహణములచేతను, శ్లో. 'క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానా మారోహ శ్చావరోహణమ్, మూర్ఛనే త్యుచ్యతే గ్రామ స్తా ఏతా సప్తసప్తచ.' అనిసంగీతశాస్త్ర మూర్ఛనాలక్షణము. అచేతనంబులు=చేతనారహితములైన దారుశిలాదులు, చేతనరీతిఁదనరకుఁ = సచేత నములైన మనుజ పశు పక్షి మృగాదులవలె నొప్పుఁగాను, చేతనంబులు = నర పశు పక్షి మృగాదులు, అచేతనభాతినొనరకుఁ = అచేతనములయిన దారు శిలాదులవలె నొప్పుఁగాను, వీణ వాయిచు నొక యలివేణిఁగంటికి = వీణవాయిచునట్టి యొకస్త్రీని జూచిలిని. గానమహిమచేత అచేతనములయిన జాళ్ల గరఁగట మోళ్ల చిగురించుటయును, చేతనములయిన నర పశు మృగాదులు పరపశతనుబొంది నిశ్చేష్టితము లగుటయును కవినంకేతనీధ మని తెలియవలెను. మూర్ఛనలన చేతనము, అచేతనము లుగ మాటుచున్నవనియు (తాన అమృతపక్షమున సచేతనములు చేతనము లగుచున్నవనియు గ్రహించు నది. అలం. శ్లేషమూలకకావ్యలింగము. సమాసోక్తి.

తా. గుబ్బలమెఱుంగులు వీణకువేసిన గుబ్బకాయలవై బుగారుపూత బూయుచుండ, ప్రేళ్ల కాంతులు దంతపునరికట్లపైఁ బ్రతిబింబింప, కంకణధ్వని తాళగతులతో నేకీభవింప ఆలపము స్వర ములకు స్వరసమూహములఁ బ్రసాదింప సచేతనములను జేతనములుగను జేతనముల సచేతనములుగను మార్పునటుల మనోహరముగ వీణవాయిచు నొకసుందరిని గంటిని.

క. నరరాజకన్యలును గి, స్మరరాజకుమారికలు ఘణాధర విద్యాధర వీణాధర శోణా, ధరలును నాతరుణిః బోల్పుఁ దగరు నరేంద్రా. 31

నరరాజకన్యలును=మానవనాథులయిన రాజులయొక్క కోమలైలును, కిన్నరరాజకుమారికలు= కిన్నరశ్రేష్ఠులయొక్క కుమారైలును, ఘణాధర = ఘనగులయొక్కయు, విద్యాధర = విద్యాధరులనెడు దేవయోనులయొక్కయును, వీణాధర=వీణాగానప్రవీణులయిన, శోణాధరలును = అరుణాధరోష్ఠము గల స్త్రీలును, అతరుణిః=అచిన్నదాని, బోల్పుఁ=పోలికపేయుటకు, తగరు = అర్హులుగారు, నరేంద్రా = వసుమహారాజా యని సంబోధనము.

తా. రాజేంద్రా! ఆచెలువ రూపరేఖావిలాసములందుఁ గిన్నరకాంతలను జిలవచెలువలన్ని విద్యాధరరమణులను మించియున్నది.

తే. మేటిజమ్మేటియసటఁ గ్రొమ్మించుమించుఁ, బొదివిమదనప్రతాపాగ్నిఁబుటముఁ తమ్మిగద్దియదాకటఁగ్రమ్మి యట్టి, కొమ్మఁ గావించఁబోలు నెఁ తమ్మిచూలి. 32

మేటి=శ్రేష్ఠమైన, జన్మేటి = జంబూనదియొక్క, అనటం = బుర్రపచేత అనగా చంగారపు బురదచేత, క్రొమ్మించు=క్రొత్తమెఱుపుయొక్క, మించు = కాంతిని, పొదివి = పొదిగినవాడై, మదన ప్రతాపాగ్ని=మన్నభునియొక్క ప్రతాపమనెడు అగ్నియందు, పుటముపెట్టి = పుటమువేసి, తమ్మి గడ్డియ=తామరపువ్వులొనుండెడు మిఠైయనెడు, దాకటం=దాగలిమియొక్క, గ్రమ్మి=కమ్మిసాగించి, తమ్మి చూలి=వద్దసంభవుల డైన బ్రహ్మ, అట్టి=అటువంటి, కొమ్మంగావింపబోలుం = స్త్రీని నిర్మించబోలును, అనగా మొదటనే మెఱుపుతీగయొక్క కాంతి యత్యంత ప్రకాశమైనది. దాని బంగారుబురదల పొదిగి పుటము వేయుటచే నతిశయకాంతి గలుగుటయును, దాని సువర్ణచ్ఛాయగల తామరమిఠై మిఠై కమ్మిసాగించి చేయుటచేత అస్త్రీయొక్క జేవాకాంతి మేలమిబాగాదు చాయకంటె నతిశయించియున్న దనియు తాత్పర్యము. అలం. ఉల్లేఖ.

జేవాకాంతియు సౌందర్యాతిశయముగల కాంతల మేములు లోకోత్తరవస్తునహాయమున నిర్మితము లయ్యెనని కవు లుల్లేఖించుట యాయాతావుల తటదుగా గాననగును. ఇటులే-

సీ. గీ. శేకటేటియనల్ దెచ్చి నీరజాపు

సానబట్టిన తాపాడి చల్లి మెదిలి

మమ మధ నిడి జేసెనో వద్దభవుడు.

మమ.

సీ. వనితపాదములు ప్రవాళంబు లై మించు గటి యచలాభోగకలనం బొదలుఁ బడఁతిగుబ్బలు మీఱుంభద్ర కుంభనిరూఢి వదన మబ్జభ్యాతి వదల కొనరుఁ గలికిచెక్కులు చంద్రంబుండంబు లై పొల్పుఁ గన్నులు రాజీవగణనం గాంచు వెలదివేనలి నీలవిషధరం బై తోచుఁ దను వెల్ల కాంచనం బనఁగ నెనుగుఁ

తే. బగడ మిగురాకు నిలచుటయును కరి

కుంభములు దమ్మి నెలనెలకూనఁగపుర

మబ్జములు మీలు మొగులు కాలాపిపసిడి

సంపఁగులఁ గూర్చి నలువ నిర్మింపబోలు.

33

వనితపాదములు = స్త్రీలయొక్క పాదములు, ప్రవాళంబులై మించుం = బగడములవంటివి యును, చిగురుటాకులవంటివియును నయి యతిశయించునని యర్థము. బగడములయందలి రక్తిను యును చిగురుటాకులయందలి మార్దవమును గలిగియున్నవని భావము. ని. 'ప్రవాళో స్త్రీకినలయే వీణాదక్షో చ విద్రుమే' అని మేదిని. కటి = పిఱుదు, అచలాభోగకళనంబొదలుం-అచల = భూమి యొక్కయు అచలవర్ణతమయొక్కయు, అభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క, కలనం = సంవృత్తిచేత, పొదలుం = బహుమతి యర్థము. భూమియొక్క వికాలత్వమును పర్వతమయొక్క యాస్పత్యమును గలిగియున్నదని భావము. (ని. 'అచలా వసుధాయాం స్యా దచలః శైల కీలయోః' అని మేదిని.) బడఁతిగుబ్బలు=అతిన్నదానియొక్క గుబ్బుచున్నలు, భద్రకుంభనిరూఢి = భద్రకుంభనువర్ణకలకముల యొక్కయు భద్రగజ కుంభములయొక్కయు. నిరూఢి = ప్రసిద్ధిని, మీఱుం = అతిక్రమించునని యర్థము. సువర్ణకలకములయందలి కాంతియును భద్రగజకుంభములయందలి సువర్ణకలకమును గలిగి యున్నవని భావము. వదనము = అస్త్రీయొక్కముఖము, అబ్జభ్యాతివదలకొనరుం-అబ్జ = కవలము

యొక్కయు చంద్రునియొక్కయు, ఖ్యాతిక్ = ప్రసిద్ధిని, వదలక=విడువక, ఒనరుక్ = ఒప్పుచుండును, అని యర్థము. కమలమందలి సౌందర్య పరిమళములును చంద్రునియందలి కాంతిప్రసన్నతలును గలిగియున్నదని భావము.

కలికిచెక్కులు = ఆస్త్రీయొక్క చెక్కిళ్లు, చంద్రఖాదంబులైపొల్చుక్ = చంద్రశకలముల వంటివియును కర్పూరశకలములవంటివియును, అయి పొల్చుక్ = ప్రకాశించునని యర్థము. చంద్రశకలములయందలి నిగనిగమెఱయు కాంతియును, కర్పూరశకలములయందలి పరిమళస్నిగ్ధత్వములును గలిగియున్నవని భావము. (ని. 'వస్త్ర') కర్పూర కాంక్షిల్ల సుధాంశు స్వర్ణ వాఙ్మః' అని మేదిసి.) కన్నులు=ఆస్త్రీయొక్క కన్నులు, రాజీవగణనఁ గాంచుక్-రాజీవ=కమలములయొక్కయు, బెళుకుచేపలయొక్కయు, గణనక్ = ప్రఖ్యాతిని, కాంచుక్ = పొందు నని యర్థము. కమలదళములయందలి వికాలత్వదైర్ఘ్యములును బెళుకుచేపలయందలి తళుకులును గలిగియున్నవని భావము. ని. 'రాజీవం నళినే నాతు భేదే హరిణమీనయోః' అని మేదిసి. వెలది=ఆస్త్రీయొక్క, వేనలి=జడ, నీల=నల్లనైన, విషధరంబైతోఁచు=మేఘమువంటిదియు, కృష్ణసర్పమువంటిదియును అయి కనువడునని యర్థము. మేఘమందలి నైల్యమును కృష్ణసర్పమందలి పొడవును ఆఁదోఁకయును గలిగియున్నదని భావము. (ని. 'విషాత్వతి విషాయాం స్త్రీ విమంతు గరళే జలే' అని నా.) తనువెల్లక్ = ఆస్త్రీయొక్క శరీరమంతయు, కాంచనంబనఁగ నెనఁగుక్ = బంగారమునట్లుగాను, సంపది యనునట్లుగాను నొప్పుననియర్థము. బంగారము వంటి పచ్చనికాంతియును సంపదిపువ్వుల పరిమళమువంటి పరిమళమును గలిగియున్నదని భావము. బంగారము పేళ్ళన్నియు సంపదికిఁ బేళ్లగును.

కాఁబట్టి, ఐగడ మిగురాకును = ఐగడమును చిరుటాకును, ఇలచట్టు = భూమినిని పర్వతమును, పవఁటులు కరికుంభములంక్ = కలశములను గజకుంభములను, తమ్మి నెల = పద్మమును చంద్రునిని, నెలకూనఁగపురము = బాలచంద్రునిని కర్పూరమును, అబ్జములుమీలం=కమలములను బెళుకుచేపలను, మొగులుకాలాహి = మేఘమును కృష్ణసర్పమును, పసిఁడిసంపంగులంక్ = బంగారమును సంపదిపువ్వులను, కూర్చి=జతచేసి, నలువ=ప్రస్తాదేవుడు, నిర్తింపఁబోలుంక్ = అనఁగా వైసిఁజెప్పఁబడిన పాదాద్యవయవములను నిర్తాణము చేయఁబోలును. ఇందులో ప్రవాళాద్యవమానవదములకును అర్థద్వయము బోధపడునట్లుగా నీగీతిలో గ్రంథకర్త తానే చెప్పినాడు. అలం. క్లేషసంస్పృష్టోల్లేపిత్.

తే. వదనవనజహృత్సంశృంగోర్వస్యః డగుచుఁ
గుండునిందుని, దరహాసోకందశమున
మనుపు మని పాదముల వ్రాలి • చననివిధుని
కొవ్వు లన నింతిమ్మడునఖాంకురము లమరు.

34

వదన=ముఖమునెడు, వనజ=పద్మముచేత, హృత్=హరింపఁబడిన, అంకు = కిరణములనెడు, సర్వస్యః డగుచు=యావద్దనము గలవాఁడై, కుందు=కృశించుచున్న, ఇందునిక్ = చంద్రుని, ఇక్కడ పద్మములను జయించిన చంద్రునకు, పద్మముచేతనే సర్వధనావహరణమగుట యత్యంతదుఃఖకరమని తెలియవలయున్న, దరహాస=చిఱునవ్వుయొక్క, కందశమునక్ = అంకురముచేత, మనుపుమని=వృద్ధిబొందించుమని. అనఁగా దరహాసము వెన్నెలవంటిది గనుక దీనిచేత అంకుహీనుడైన చంద్రునిఁ గాంతియు క్షునిఁగాఁ జేయఁమని భావము. పాదముల వ్రాలి=కాళ్లమీఁదఁబడి, చనని=లేచిపోకయున్న,

విధునికొమ్మలనక=చంద్రునికి భార్యలైన నక్షత్రములలో యన్నట్లుగా, ఇలి=ఆస్తియొక్క, మృదు=కోమలములైన, నఖింకురములు=మొలకలవంటిగోళ్లు, అమరుక=ఓషధులు. అనగా నాస్తియొక్క ముఖము చంద్రుని జయించి పద్మముతో సమానమై యున్నదనియును, చిటునవ్వు వన్నెలవలె సున్నదనియును, పాదనఖములు నక్షత్రములవలె సున్నవనియును ఫలితార్థము. అలం. అలిశయోక్తి. ఉత్పేక్ష.

కిరణవిభవము పూర్తిగఁ గోలుపోయిన చంద్రునిగవచ్చుచే బునరుజ్జీవింపఁజేయుమనక చిటునగవచ్చుచే నుజ్జీవింపఁజేయుమనక చిటునగవచ్చు మొలకచే నుజ్జీవింపఁజేయుమనటచే ముఖము చంద్రుని పెక్కుచెట్లు మించియున్నదనుట. దీనిచే దరహాసభావశ్యాతిశయము సూచితము.

తా. ఆచెలువ మోమును బోలఁజాలక చంద్రుఁడు తనకాంతినమృద్ధిగోలుపోయినందుచుండ భర్తృపరిభవముగాంచలేక చంద్రునిభార్యలగు నక్షత్రములు చిటునగవచ్చుమొలకచే నుజ్జీవింపఁజేసి పతిభిక్ష పెట్టుమని యాకాంక్షపాదములకై వ్రాలి లేవనటులఁ బాదనఖము లున్నవి.

ఉ. భామపదద్వయం బడుగుఁ • బాయక కొల్పుచరోజరేఖలక
శ్రీ మెఱయక భరించి మధుజ్వంభణచే మొనచూపుపల్లవ
స్తోమము సౌకుమార్యమును • శోభయుఁ గైకొనఁబోలుఁ గానిచోఁ
గోమలతారుణత్వములు • గోల్పడునే యవి నాఁడునాఁటికిన్. 35

భామపదద్వయంబు=ఆస్తియొక్క పాదయుగళము, అడుగుబాయకకొల్పు = ఒకటిగడైన నడఁబాయక కొల్పుచున్న, సరోజరేఖలక=కమలపంక్తులను అనియర్థము. అడుగులయందుండెడు పద్మరేఖలనని భావము. శ్రీమెఱయక భరించి=సంపద ప్రకాశించునట్లుగా వహించి యనియర్థము. కాంతి ప్రకాశించునట్లుగా నని భావము. మధుజ్వంభణచే=మద్యపాన మదాలిరేకముచేత, మొనచూపు = ప్రతిఘటించుచున్న, పల్లవస్తోమము = విటసమూహముయొక్క. సౌకుమార్యమును=సుకుమారత్వమును, శోభయుఁ=లేజస్సును, కైకొనఁబోలుక=హరించఁబోలును అనియర్థము. మధుజ్వంభణచే=మధుమానవిజ్వంభణముచేత, మొనచూపు = పొడచూపుచున్న, పల్లవస్తోమము=చిగురుజొంపముయొక్క, సౌకుమార్యమును=మృదుత్వమును, శోభయుఁ=అరుణకాంతిని, కైకొనఁబోలు నని భావము. కానిచోఁ = ఆలాగున హరించకపోయినట్లాయెనేని, అవి = ఆపల్లవములు, నాఁడునాఁటికిన్=నానాటికి, గోమలతా=మార్దవమును, అరుణత్వములు = రక్తిమును, గోల్పడునే=పోగొట్టుకొననా యని యర్థము. చిగురుటాకులు నానాటికి ముదిరి కఱకుపాటి వచ్చుబడుచున్నవని భావము. అనగా ఆస్తియొక్కపాదయుగళము తన్నునగుంచిన పదపంక్తులను అదరముచేత నంగీకరించి ప్రతిఘటించిన పల్లవస్తోమముయొక్క గర్వపరిహారము చేసి నని యాశయము. ఎఱ్ఱదామరలను బోలి చిగురుటాకులను దిరస్కరించి యత్యంతకోమలత్వార్వరణత్వములచేత నొప్పుచున్నదని ఫలితార్థము. భాగ్యముగల స్త్రీలయడుగులందు బద్మరేఖ లుండును. ఇందులకు దృష్టాంతము.

శ్లో. చక్ర స్పృశిక శంఖాబ్జ ధ్వజ మివాశకపత్రపతే
యస్యాః పాదతలే రేఖా సా భవేత్ క్షితిపాంగనా. (సాముద్రకావ్యము)
అలం. క్షేపములక హేతుఁడే. సమాసోక్తి.

తా. ఆచెలువపాదములు వద్ద రేఖలతోఁ దనరాని చివురుటాకులవంటి మెత్తదనము గలిగి శోమలతారుణత్వములతో మనోహరముగా నున్నది.

తే. కలమగర్భహిరణ్యకాహళులు దొరయ

నీతలును మ్రోతలును జూపి యెలమి మకర

లీల లోఁగొని దొనల శరాళి ముంచి

యబలమృదుజంఘికాప్రకాశౌఘ మదరు

36

అబల = ఆస్త్రియొక్క, మృదుజంఘికా ప్రకాశౌఘము = ఓఘమనఁగా బృందంబును జల ప్రవాహంబును, (ని. 'ఓఘా' వేగే జలస్యవ, బృన్దే వరంవరాయా చ' అని మేదిని.) మృదు = శోమల మైన, జంఘికా = పిక్కులయొక్క, ప్రకాశౌఘము = ప్రకాశబృందమనెడు జలప్రవాహము, కలమ గర్భహిరణ్య కాహళులు దొరయత్ = కలమగర్భము లనఁగా పరిపాట్టలను, హిరణ్యకాహళులనఁగా బంగారుబూరలును, అనఁగా తుతారాలును, దొరయత్ = సామ్యమునకు తారసించిరాఁగా, ఈత లును మ్రోతలును జూచి = ఈనుటలును మ్రోయుటలును గనుపఱచి, అనఁగా నీయవగుణములచేత సామ్యయోగ్యములు గాకపోవుటను దెలియఁజేసియని జంఘావరమైన యర్థము. ఈదులాటలును ధ్వనిచేయుటలును గనుపఱచినదని ప్రవాహవరమయిన యర్థము. ఎలమిక్ = వేడుకచేత, లీలయ నఁగా విలాసంబును క్రియయును, మకరలీలక్ = మకరాకృతియొక్క విలాసమును, లోఁగొని = అప హరించి యని జంఘావరమయిన యర్థము. మకరములయొక్క చేష్టలు లోఁగాఁ జేర్చుకొన్నదని ప్రవాహవరమైన యర్థము. (ని. 'లీలా విలాస క్రియయోగ' అని అమరము.) దొనలనఁగా అంప పొదులును బండలమీఁది జలాశయములును, శరమనఁగా బాణంబును ఉదకంబును, దొనలక్ = అంప పొదులను, శరాళిముంచి = బాణవరంపరలచేత ముంచి యని జంఘావరమయిన యర్థము. అంప పొదులయందు బాణములు నిండియుండుట ప్రకటమేకదా. తాతిదొనలను జలసమూహములచేత నిండించినదని ప్రవాహవరమయిన యర్థము. అడరుక్ = ప్రకాశించును. అనఁగా ఆస్త్రియొక్క జంఘలు పరిపాట్టలను బంగారు కాహళములను మకరాకృతులను అంపపొదులను తిరస్కరించిన చక్కఁ దనముచేత నొప్పుచుండు నని భావము.

పరిపాట్టలు బంగారుసన్నాయిలు పిక్కులఁ బోలనొచ్చెనుగాన కలమగర్భముల కీతలుగలవు. ఇవి కాంతివిజృంభణమునకు వ్యతిరేకములు. కాహళులమ్రోత స్వోత్కర్షాసూచకము గావున నదియు దోషము. మకరలీల, దొనలు మున్నె లోఁగొనఁబడిన, శరాళి మునిగి, యంతరించినవికాననే జంఘా ప్రకాశము అభివృద్ధినిొందుట తటస్థించెను. కలమగర్భములు కాహళులు జంఘులసొంపును బోలనెంచి దొరయుటచే దదాకారచిహ్నములుగ నున్నవనియు మకరలీల దొనలు తమంతః బరాధివింపఁబడుటచే జంఘాసౌవమమున కవి యంతగా సామ్యములు గావని భావము.

అలం. శ్లిష్టరూపకము.

తా. ఆయంతిపిక్కులు పరిపాట్టలను, బంగారు సన్నాయలను నమ్మలపొదులను మకరవైఖ రులను మించి మనోహరముగఁ బ్రకాశవంతముగా నున్నవి.

మ. సత్తియూరుధ్యుతిఁ జెందఁ బూని నిజదుఃశ్చర్మాపనోదక్రియా,

రతిఁ బాథోలవృత్తాంతోదరము లై యరంభేభావస్తంబు లు

న్నతటికీ వీడె మరుద్విభూతిఁ గదలి • స్వద్దోష మాచంచలో
ద్ధతకుండాతలి బాయ దయ్యె నదె వో • తదైవరమూలం బిలన్.

37

నలి = అస్త్రీయొక్క, ఊరు = తొడలయొక్క, ద్యుతిన్ = శోభను, చెందఁబూని=పొందవలె
నని యత్నము చేసి, నిజ = తనయొక్క, దుశ్చర్మ = దుష్టమైన చర్మముయొక్క, అనఁగా నిక్కడ
అరటియందుండు చొదుమును గజతుండమందు కర్మశత్రువును తెల్లపొడలును అని తెలియ
వలెను. అపనోదక్రియా = పోగొట్టుకొనెడుకార్యమందలి, రతిన్ = ఆసక్తిచేత, అనఁగా తమయందు
నీదోషము లుండుటచేత ఊరుసామ్యము సిద్ధించదుగనుక ముందుగా నీదోషములు పోగొట్టుకొనవలె
నన్నయాసక్తిచేత ననిభావము. పాదః = ఉదకముయొక్క, లవ = లేకమాత్రముచేత, పూరిత=నిండింపఁ
బడిన, ఉదరములై = కడుపులు గలిగినవై, అనఁగా లోకమం దెవరైనను దోషనివృత్తికొఱకు మితా
హరులై తపస్సు చేయవలసినది గనుక నివియు జలకణమాత్రస్వాశనముచేత నుదరపోషణము చేయు
చున్నవై యుండుట. అరటియందును గజతుండమందును నీరునిండియున్నదనిభావము. రంభా = అరటి
చెట్టును, ఇభహస్తంబులు = గజతుండములును, ఉన్నతటికీ = దీక్ష చేసియుండఁగా, మరుద్విభూతిఁ =
దేవతాసంపత్తిచేత ననియర్థము. వాయుసంపత్తిచేత ననిభావము. (ని. 'మరుతో పవనామరౌ' అని
అనురము.) కదళిః = అరటియందు, తద్దోషము = అనఁగా దుశ్చర్మదోషము, వీడెన్ = వదలిపోయె
నని యర్థము. గాలిగొట్టి వైచొదుము వీడిపోయెనని భావము. ఆచంచల = మొదటినుండి చాంచల్య
గుణముగలిగిన, ఉద్ధత = ఎగురుపాటుగ లిగిన, కుండాతలిఁ = గజతుండసమూహమందు, సాయదయ్యెన్ =
ఆదుశ్చర్మదోషము వదలిపోదాయె నని యర్థము. వినుఁగులయొక్కతుండములందు చవలగుణంబును,
వైకియై త్రఁబడుచుండుటయును గలిగియుండుట ప్రకటమేకదా. ఇలన్ = భూమియందు, తదైవర
మూలంబు = ఆయరటిచెట్టుకును గజతుండములకు నుండెడు విరోధమునకు హేతువు. అదెవో = అదేసుమా.
అనఁగా కదళి గజహస్తములుగూడ తపస్సు చేసినందులకు అరటులయందలి తద్దోషము నివారణమై
తమయందలి తద్దోషము నివారణము కాకపోయెనుగనుక వాయార్వ్యచేత గజతుండములు అరంట్లను
పెల్లగించి వేయుచున్న వని యాశయము. వినుఁగులు అరటిచెట్టును బెల్లగించి తినుట ప్రకటమేకదా.
అనఁగా నాస్త్రీయొక్క తొడలు అరటిబోదలవలె నునుపుగలిగి గజతుండమువలె ఆదోష గలిగి
యున్నవని ఫలితార్థము.

మరుద్విభూతి యన దేవతానుగ్రహముగావున దైవశక్తియే విజయకారణమైనది. తపశ్చర్యకై
జలపానము రంభాస్తంభము కరికరము గావించినను మరుద్విభూతి కరికరమునకుఁ దద్దోషము వారింప
లేదయ్యెను. అదియు దైవమన్నివారముగ నుండెనుట. చంచలము, ఉద్ధతి యారెండు తపశ్చర్యకు
వ్యతిరేకము గావున నీదుర్గుణము మాననంతవఱకుఁ గరికరము తద్దోషము తొలగించుకొనఁజాలదు.
చంచలతకుఁ దార్కాణము తపోనిశ్చలత లేమి, ఉద్ధతికిఁ దార్కాణ మాత్మలాభము గమనింపఁ
కదళిలోఁ బోరాడుట.

అలం. హేతుఃప్రేక్ష. కావ్యలింగము. అతిశయోక్తి.

తా. ఆయమయూరువులు వైనితోడుపు లూడెన యరటిబోదలవలె నున్నవి. వినుఁగుతుండ
ములనుగూడఁ గొంతవఱకుఁ బోలియున్నవిగాని వానియందుఁ జంచలత యుద్ధతి యుండుటచే నరికద

కున్నది. అరటియూరుపులబోలెను నేను బోలనైతిను మచ్చరముతో నేనుగలు కదలికాండము లను ద్వేషించుచున్నది.

చ. అతివనితంబబింబ మఖిలావనిభాగము నేలి దీప్త లం

చితరుచి నాక్రమించి యరిఃజృంభణవారణధుర్య మై సువృ
త్తతః బరిపూర్ణరాజరమః * దాల్చి కదా గజమస్తకోపరి
స్థిత మయి కాంచె గాంచిగుణాదీపిత కాంచనపట్టబంధమున్.

38

అతివ = ఆ స్త్రీయొక్క, నితంబబింబము = కటిమండలము, అఖిలావనిభాగము నేలి = ననుస్త
భూవిస్తారమును బోకువపటచుకొని యనియును సర్వభూభాగమును పాలించియనియును అర్థము.
దీప్తులు = దీప్తిపములను, అంచితరుచి = రుచియనగా సౌందర్యమును స్పృహయును, ఒప్పుచున్న
సౌందర్యముచేతను, ఆక్రమించి = తిరస్కరించి యనియును, సప్తద్వీపములను ఒప్పుచున్న స్పృహ
చేత నాక్రమించియనియును అర్థము. అరియనగా రథచక్రంబును శత్రుఁడును, అరి = రథ
చక్రముయొక్క, జృంభణ = గర్వసమృద్ధియొక్క, వారణ = పోగొట్టుటయందు, ధుర్యమై = సమర్థ
మైనదై యనియును, అరి = శత్రువులయొక్క, గర్వహరణమందు సమర్థమైనదనియును అర్థము. సువృ
త్తతః = యోగ్యమైన వర్తలత్వముచేత, పరిపూర్ణరాజరమః = సంపూర్ణచంద్రమండలసంపదను,
తాల్చికదా = వహించియేకదా యనియును, సువృత్తతః = సత్ప్రవర్తనముచేత, పరిపూర్ణరాజరమః
= సంపూర్ణరాజలక్ష్మిని, తాల్చికదా = వహించియేకదా యనియును అర్థము. గజమస్తకోపరిస్థితమై =
గజకుంభముల నధశకిరించినదై యనియును గజస్కంధముపై నెక్కినదై యనియును అర్థము. కాంచి
గుణాబంగారు మొలనూ లనెడు, దీపిత = ప్రకాశించుచున్న, కాంచన = సువర్ణమయమైన, పట్ట =
రాజ్యాభిషేక సమయమందు నొసటఁ గట్టఁబడిడు పట్టికయొక్క, బంధమున్ = కట్టుటను, కాంచె =
పొందినదాయెను. అనగా నాస్త్రీయొక్క కటిప్రదేశము భూవిస్తారమునకంటె విశాలమైనదనియు,
దీప్తిపములకంటె నత్యున్నతమైనదనియు, రథచక్రముకంటె చక్కనైనదనియు, సౌపూర్ణచంద్రమండల
మునకంటె వట్టువయినదనియు, గజకుంభములకంటె సమస్థితి గలిగినదనియు, ఉపరిభాగమందు
బంగారుమొలనూలుగలిగి యొప్పుచున్నదనియు భావము.

బింబమనుటవలన నితంబము చక్రాకారముగనున్నదనియు అఖిలావనిభాగము లేలెనుటవలన
విశాలముగనున్నదనియు రథచక్రాకారముగ నుండువలననే రాజరమ నొందెననియు వట్టుపుటేనుగు
నెక్కి కాంచనపట్టబంధము నలంకరించుకొనఁగలిగె ననుటవలనఁ గరికుంభసమాకారముగఁ గాంచినను
లంకృతముగా నుండెననియు భావము.

అలంకారము సమాసోక్తిరూపకము.

తా. అతివనితంబమండలము విశాలమై చక్రాకారముగలదై కరికుంభములవలె సమత గలిగి
కాంచినమలంకృతమై దర్శనీయముగ నున్నది.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికరః, కాంతవయోజలదాంతవేళ వ

ర్థులకుచగండశైలములు * దోఁచ వళిత్రయశోషరేఖ లిం
పలరంగ మధ్యస్థిమ బయ * లై కటిపై కత మొప్పు బాల్యమ
స్థలునది యింకుచో మొఱసె * నాభిగభీరజలాశయం బనన్,
పసు—23

39

కలికి = ఆస్త్రీయొక్క, ముఖేందు = మొగమనెడు చంద్రునకు, కాంతికర = లావణ్యమనెడు ప్రకాశమునుజేయునట్టి, కాంత = మనోహరమైన, వయః = యౌవనమనెడు, జలదాంతవేళే = శరదాగమనమయమందు, వర్తల = వటువలెన, కుచ = స్తనములనెడు, గండశైలములు = పెద్దతాతి గుండ్లు, తోడే = కానవచ్చునట్లుగాను, వశిత్రయ = మూడైన కడుపుమీది ముడుతలనెడు, శోషరేఖలు = నీళ్ళు ఎండిపోవుటవలన నేరుపడునట్టి యిసుకరేఖలు, ఇంపలరంగ = చక్కనై కనుపించునట్లుగాను, మధ్యసీమ బయలై = నడు మతిసూక్ష్మమై యని స్త్రీ పరమైనయర్థము. మధ్యప్రనే శము ప్రవాహరహితమైయని నదీపరమైనయర్థము, కటి = పిఱుదనెడు, సైకతము = ఇసుకతిన్నె, ఓప్పు = ఓప్పనట్లుగాను, బాల్యమును = బాల్యప్రాయ మనెడు, బలనది = గొప్పయేఱు, ఇంకు చో = ఎండిపోవుచుండగా, నాభి = పొక్కిలి, గభీర = లోతైన, జలాశయంబున = మడుగోయర్పట్లుగా, మెరిసె = ప్రకాశించెను. అనగా అవనితయొక్క బాల్యప్రాయము గడిచిపోయి యౌవన ప్రాయమురాగానె ముఖకాంతి యతిశయించె ననియు కుచము లంన్నతములై కనుపించె ననియును, వశు లేర్పడియె ననియు, నడుము మిక్కిలి నన్నగించె ననియును, పిఱుదు గొప్పదాయె ననియును, నాభి లోతుగా నుండె ననియును దాత్పర్యము. ఇట్లు చెప్పుటచేత ఆస్త్రీ యౌవనవంతురాలని నూచన చేయఁబడుచున్నది. ఈ పద్యములో ప్రకృతాప్రకృతములైన యౌవనశరదాగమములయందు వస్తుప్రకాశనము యథాక్రమముచేతఁ జెప్పినాడు.

వయోజలదాంతవేళే యనుటవలన జవ్వనము శరత్కాలమువలె దర్శనీయముగ హృదయానంద కరముగ నుండెననుట. వయస్సు నెమ్మొగమునకుఁ గాంతిగలిగించును. కాననే ముఖేందుకాంతికర మని చెప్పఁబడిను. శరత్కాలమున నడు లింకినటుల వయోవశమున బాల్యచిహ్నము లంతరించి పొలంతి పొలుపము మనోజ్ఞముగనుండి గుబ్బలవ్రేగు, త్రివళులు, మధ్యకార్యము కటిపటుత్వము పొక్కిలి పొలుపు కనవచ్చెను.

అలం. రూపకానుప్రాణితోల్పేక్ష.

తా. బాల్యమునది యింక జవ్వనమును శరద్పథు వాఱెలవ నావరించెను. కాననే ముఖ చంద్రుడు ప్రకాశవంతముగను, కుచగండశైలములు పటువుగను, మధ్యసీమ బయలుగను, కటి సైకతమువలెను, నాభి జలాశయమువలెను నుండెను.

చ. అలికులవేణీయారు, నవయౌవన మక్రవలరాచతోటలోఁ

బొలుచునితంబవేదికడఁ, బొక్కిలిడిగ్గియచెంత నీలసం

కలితనవ్వాంబుయంత్ర మగుఁ, గానియెడఁ, రసగుంభనంబు, సం

ధిలఁ బుట ముబ్బునే నడుమఁ, నిల్చి ఘన స్తనసూనగుచ్చముల్.

40

అలికులవేణి = తుమ్మెదగుంపువంటి జడగల యాస్త్రీయొక్క, అరు = నూఁగారు, నవయౌవనమఁ = నూతనతారుణ్య మనెడు, వలరాచతోటలో = వన్యభోద్యాయమందు, పొలుచు = ప్రకాశించునట్టి, నితంబవేదికడ = పిఱుదనెడు అరుగుదగ్గరను, పొక్కిలి డిగ్గియచెంత = నాభి యనెడు బొడ్డనబావి సమీపమందుండునట్టి, నీలసంకలిత = ఇంద్రనీలములతోడఁ గూడుకొనిన, నవ = నూతనమైన, అంబుయంత్ర మగు = నీళ్ళుపాతెడు దోసెపెట్టె యవును. డిగ్గియ అనెడు పదము దీర్ఘి

కాశబ్దమునకు తద్భవము. కానియెడఁక = అదిగాకపోయినపక్షమందు, రస = శృంగారరసమనెడు జలధారయొక్క, గుంభనంబు = కూర్పు, సంధిలక్ = ఘటనపడుచుండఁగా, ఘనస్తన సూనగుచ్ఛ ముల్ = గొప్పలైనకుచములనెడు పువ్వుగుత్తులు, నడుమనిల్చి = మధ్యభాగమందు నిలువబడి, పుట ముబ్బునే = వైకినుబుకునా, అనఁగా, ఉబకయేపోవుననుట.

అస్త్రీయొక్క యావనము మన్తభోద్యానమువలె సర్వజనమనోరంజకమయి యున్నదనియు, పిఱుందు అరుగువలె సున్నదనియు, నాభి బొడ్డనబావివలె సున్నదనియు, నూఁగారు నీలమణులు చెక్కిన జలయంత్రమువలె సున్నదనియు, కుచములు పువ్వుగుత్తులవలె సున్నవనియు భావము.

అలం. రూపకము.

స్తనములు ఘనగుచ్ఛములుగాఁ జేప్పబడుటవలన ఉబ్బునిబ్బరము సూచితము. యావనము మన్తభోద్యాన మనుటవలన సువభోగార్హముగ నుండెననియు, నితంబువేది యనుటవలన విరివియు సున్నతిగని యుండెననియుఁ బొక్కిలిడ్డియ యనుటవలన లోతుగనుండెననియు నూఁగారు నీలములు దాపిన జలయంత్ర మనుటవలన నలుపుచే బొలుపారియున్నదనియుఁ జెలియును. మన్తభునియుద్యాన మునఁ గల ప్రసూనగుచ్ఛములు రసగుంభనముగ నుండెనుట నెలఁతచనుగవ శృంగారభావముల నభి వృద్ధిః జేయుచు ద్రవ్యవ్యములుగ నుండెనుట. మన్తభునకుఁ బొలఁతులచనుగవలె రసోదయస్థాన ములు కావుననే యట రసగుంభనోదయము చెప్పబడినది. ఇటులే భర్తృహరి-

శ్లో. కామినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే

మాసంచరమనఃపాంథ త త్రాస్తే స్తరతస్కరః.

మ. ఘననాభిగుహచేత నారుపాగ లేఁగొ నాని తా నాయనం
గుని మెప్పించి తదాత్మతం బొరయఁ గన్తోఁ జాల కుజ్జృంభిత
స్తనయుగ్గం బతనుత్వ మొందె నధరోష్ఠం బిత్తుధర్మస్థితిం
దనరెం గన్నులు శంబరాహితగతిం + దాల్చెం బయోజాస్యకున్.

41

పయోజాస్యకుక్ = పద్మమువంటి ముఖముగల యాస్త్రీకి విచారింపఁగా, ఘన = క్రేష్టమైన, నాభి = పొక్కిలియనెడు, గుహ = బీలముయొక్క, చెంత = సమీపమందు, లేఁగొను = సూక్ష్మమైన నడుము, అరుపాగ = నూఁగారనెడు ధూమమును, అని = పానముచేసి, అనఁగా ఉగ్రతపన్నుచేసి, తాను = ఆనడుము, ఆయనంగుని మెప్పించి = శరీరవిహీనుడైన యామన్తభుని సంతోషింపఁజేసి, తదాత్మతం బొరయఁక = అనఁగా తాదాత్మ్యమును బొందఁగా, అనఁగా మన్తభసాయుజ్యమును బొందఁగానని యర్థము. అదృశ్యత్వమును బొందఁగాననిభావము. కన్తోఁజాలక = ఈమేలుచూచి సమీపలేక, ఉజ్జృంభిత = విఱివిగుచ్చుచు, స్తనయుగ్గంబు = కుచద్వయము, అతనుత్వమొందె = అతనుడనఁగా మన్తభుఁడు, మన్తభసాయుజ్యమును బొందెనని యర్థము. అధికృతమును పొందెనని భావము, అధరోష్ఠంబు = మోవి, ఇత్తుధర్మస్థితిం దనరె = ధర్మమనఁగా విల్లును గుణంబును, చెఱుకుతుంటే విల్లుగాఁగల మన్తభునిసాయు జ్యమును బొందెనని యర్థము. ఇత్తువుయొక్క ధర్మము మాధుర్యము గనుక మాధుర్యస్థితిచేత నొప్పె ననిభావము. కన్నులు = నేత్రములు, శంబరాహితగతిందాల్చె = శంబరుడనఁగా శంబరాసుదఁడు, శంబరమనఁగా లేడియును, శంబరాసురున కహితుడైన మన్తభునియొక్క సాయుజ్యమును బొందె

నని యర్థము. లేడికన్నులను దిరస్కరించినవిధము పాపించెనని భావము. (ని. 'శంబరం నలిలే పుంసి మృగ జైత్ర్య విశేషయోః' అని విశ్వము.) అనఁగా ఆస్త్రీయొక్కనాభి గుహవలె నున్నదనియు, నడుము కానరాకయున్నదనియు, నూఁగారు నల్లఁగా ధూమరేఖవలె నున్నదనియు, ప్రసంగంకలము గొప్పదై యున్నదనియు, పెదవి మధురమై యున్నదనియు, కన్నులు లేడికన్నులఁ దిరస్కరించు చున్న వనియు భావము.

కొనుననుచో కోయను నాదేశము పూర్వకపుల వద్యములందుఁ జూపట్టుచున్నది. తపశ్చర్య గావించువారు ధూమపానము గావించుటయు సుప్రసిద్ధము. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

అథ ధూమాభితామ్రక్షం పృథ్వికాఖావలంబినం
చదర్శకశ్చి వై త్వాక స్తవన్యస్త మనోఽపూఖం
పృప్తనామాన్వయో రాజ్ఞా న కలాచప్త ధూమపః
ఆత్మానంశంబుకంనామ శూద్రం సుర పదార్థినం

(గ్రహువంశము. నిశమస్సర్గము.)

అలం. ఉత్పేక్ష. క్షేమానుప్రాణితవర్యాయోక్తి. సమానోక్తి.

తా. ఆచెలవ లేఁగొను నారుపొగ నాని యనంగుని మెప్పించి యనంగితత్వము (కూన్య భావము) నొందఁజూచి యోర్వలేక చనులుగూడ నటులె యతనుత్వమును (మన్త్యరూపమును పటుత్వ మును) నొందెను. పెదవి యిత్తుధర్మస్థితి (చెఱుకువిలుకానితనము చెఱుకురసముపంటి తీయఁదనము) నొందెను. కనులు శంఖరాహితత్వము (లేడికన్నులఁ దిరస్కరించుట. మన్త్యత్వము) నొందెను. ఆత న్వంగి యంగకములు మన్త్యధర్మములై యున్నవి

సీ. క్షణవిలాసమే కాని * గజనిమ్మపండులు సరియె దుర్గాధివాసమున మనినఁ
బైపూతరుచి గాక * ప్రతియె కిన్నరకాయ లరిది మేరువు తలయంపి నిడినఁ
బ్రొద్దువన్నె లెకాని * యుద్దియె తన్నిమొగ్గలు చక్రములఁ గూడిదళముకొనినఁ
గాఁకచాయలె కాక * కనకకుంభము లీడె శ్రీకరులశిరోగ్రాసీమ నున్న

తే. మిళితఘనసారమై నున్నుమిగిలికదిసి, యంతరము సూత్రమున కీకయలరిజోడు
వదల కమితరస ప్రాధిఁ బొదలి మెఱయు, నన్నుతలమిన్నవలగుబృచన్నుఁగవకు.

ఈపద్యమున గిరికాదేవియొక్క కుచవర్ణనముఁ జెప్పినాఁడు. ఏలాగనిన, గజనిమ్మపండులు = గజనిమ్మపండ్లు, క్షణవిలాసమేకాని = నిమిషమాత్రపుశృంగారమేకాని, దుర్గాధివాసమునమనినఁ = అనఁగా దుర్గముందలి ఉనికిచేత పర్తించినప్పటికిని అనియర్థము. పర్వతసహవాసము గలిగియున్నప్పటి కిని అనిభావము. సరియె = సమానమానా? అనఁగా కావనుట. కిన్నరకాయలు = కిన్నరయనెడు వీణకు వేసెడు గుబ్బకాయలు, బైపూతరుచిగాక = వైనబూసినపూతరంగేకాక, అరిది = ఆశ్చర్యకరమయిన, మేరువుతలయంపినిడినఁ = బుంగురొండ తలకింద నుంచుకొన్నప్పటికిని అని యర్థము. మేరువు పూసతోఁగూడుకొన్నప్పటికిని అనిభావము. ప్రతియె = ఈడొనా? అనఁగా కావనుట. తన్నిమొగ్గలు = తామరమొగ్గలు, బ్రొద్దువన్నె లెకాని = చేళచేళగుణములేకాని యనియర్థము. నూర్చునిచేతనైన వికా సములనిభావము. చక్రములఁగూడికముకొనినఁ = సేనలతోఁగూడిబలుపుపాఱినప్పటికిని అని యర్థము.

(ని. 'చక్రం చానీక మస్త్రీయాం' అని అమరము.) చక్రవాకములతోఁగూడి యున్నప్పటికిని అని భావము. ఉద్దియే=జతయోనా? అనఁగా జతగావనుట. కనకకుంభములు = బంగారుకలశములు, కాఁచ చాయలెకాక = కాఁచలవలనవచ్చిన వన్నెలేకాక, శ్రీకరులనఁగా సంపద మాస్తమందుఁగలవారు అనఁగా భాగ్యవంతులు-వారియొక్క, శిరోగ్రసీమయన్నక్ = తలమీఁదు గూర్చున్నప్పటికిని అని యర్థము. శ్రీ=లక్ష్మీదేవిని స్నానము చేయించునట్టి, కరుల = దివ్యగజములయొక్క, శిరోగ్రసీమయన్నక్ = కుంభ ములతోఁగూడుకొన్నప్పటికిని అనిభావము. ఈడె = ఈడొనా? అనఁగా కావనుట. ('లక్ష్మీ దీప్తి ర్గజేంద్రై ర్దక్షిణగణభుచితై స్సాన్నపితా హేమకుంభైః' అని ప్రయోగము.)

ఈనాల్గుచరణములయందును జెప్పఁబడిన గజనివృపండు పర్వతములును, కిన్నరకాయలును, వాని మేరువును, తామరమొగ్గలును, చక్రవాకములును, సువర్ణకలశములును, గజకుంభములును ఈ యెని మిదియు ఉపమానములయందుండెడు లాఁచములచేత నివి సమానములు కావని చెప్పఁబడినవి. వేనికనినఁ జెప్పుచున్నాఁడు. మిళితఁకూడికొనఁబడిన, ఘన = అధికమైన, సారమై = చేపగలపై యనియర్థము. కర్పూరముతోఁగూడినదని భావము. గజనివృపండులే ఊణమాత్రవిలాసములు గనుక నల్లసారము లనుట. ఇక్కడ కుచద్వంద్వమునకు కర్పూరానుకూల్యమును నివృపండ్లకు కర్పూరప్రాతికూల్యమును గనుక నీరీతిగ వ్యతిరేకమును జెప్పువచ్చును. 'కర్పూరప్రతికూలతా యది నచే త్త్వయ్యేవ సర్వే గుణాః' అని జంబీరఫలమునుగూర్చి చెప్పినాఁడు. సున్నమిగిలి = సున్నదనముచేత నతిశయించి యని యర్థము. పర్వతములయితే బర్హతములనుట. కదిసి = కదియఁబడి యని యర్థము, కిన్నరకాయలయితే యెడముగా నున్నవనుట. అంతరము సూత్రమునకేక = దారముదూఱెడుమాత్రమైనను సందులేక యని యర్థము. మేరువుపూస అయితే దారముచేత గ్రుచ్చఁబడుచున్నదనుట. అలరి=ఉల్లసించి అనియర్థము. తామరమొగ్గలై లే వికాసమును బొందవనుట. జోడువదలక = జోడెడఁబాయక యనియర్థము. చక్ర వాకములై లే సాయంకాలముకాఁగానే జోడెడఁబాయుచున్నవనుట. అమితరసప్రాణిబాదలి = మితము లేని శృంగారరసప్రాప్తిమచేత నొప్పుచుండి యనియర్థము. సువర్ణకలశములై లే మితరసప్రాప్తిమచేత నొప్పుననుట, మితజలపూర్ణము లనిభావము. మెఱయు=ప్రకాశించునట్టి యని యర్థము. గజకుంభము లై లే ప్రకాశించవనుట. అన్నుతలమిన్న = కాంతాశిరోమణియైన యాస్త్రీయొక్క, పలి = చల్లని, గుబ్బు = గుబ్బులవలెనుండెడు, చన్నుగవకుక్ = స్తనద్వయమునకు, అని సంబంధము.

గజనివృపండ్లు దుర్గములను, కిన్నరకాయలు మేరువులను, తమ్మిమొగ్గలు చక్రములను, కనకకుంభ ములు శ్రీకరులకుంభములను దోడ్పఱచికొనినను పాలఁగెనుబ్బలఁ బోలఁజాలకున్నవి. దుర్గాధి వాసము, మేరువుతలయంపి, చక్రములచెలిమి, శ్రీకరులశిరోగ్రసీమ సహాయసంపత్తిగల తత్త్వపమాన వస్తువులై ఖరాభూతములగుట స్తనయుగళ సౌందర్యాతిశయమునకు ననుపమేయతకు దృష్టాంతములు అలంకారము. వ్యతిరేకము. కావ్యలింగమును. స్తనములకాయుడి ద్రవ్యము సుఖము నొనగూర్చి పఠిని సుఖపెట్టునుగాన నీ వాకాంతను బరిగ్రహించిన నన్నర్థపమనామభేదయుండ వగుదు పని సారస్యము. స్తనములకుఁగలవృత్తత్వము, ఘనత్వము, అమితమత్వము, కఠినత్వము అర్థసుఖావహ మనుటకుఁ బ్రయోగము-(బృహత్సంహితనుండి)

జ్ఞో. మధ్యం స్త్రీయా స్త్రీవళి సార్థమలోమశంచ
సృజై ఘనా పవిషమా కఠినా పురస్యో

రోమాపవద్దిత మురో మృదు చాంగనానాం

గ్రీవాచకంబు నిచితార్థ సుఖానిధిత్రే.

చనుగవ సూత్రావకాశమేని లేక హత్తుకొనియంట యవభోగార్హము సుఖదాయకమును. కావుననే రసప్రాధి పానరి మన్మథోజ్జీవకములుగా నుండెనుట. ఇటులె కుమారసంభవమునఁ గాని దానుఁడు గౌరీ స్తనములను పట్టించెను.

శ్లో. అన్యోన్య ముత్పీడయ మత్పలాక్ష్యో స్తనద్వయం పాండు కథాప్రవృద్ధం

మధ్యే యథా క్యామముఖస్య తస్య మృణాళసూత్రాంతర మప్యలభ్యం.

తా. ఆపాలంతిచనుగవ గజనిష్ఠుపండ్లను దుర్గములను మించి ఘనసారవంతముగను, కిన్నర కాయలను మేరువులను మించి నునుపుగను, తమ్మిమొగ్గలను చక్రవాకములను మించి యంతరము లేనట్లుగను, కనకకుంభములను కరికుంభములను మించి జోడు పదలకయు మనోహరముగా నున్నవి.

చ. సతిహృదయాలవాలమున • జవ్వనపుంబెనుకాఁక జేసి య

య్యతనుఁడు గుబ్బపొంబనఁటులార సులోహశలాక నెత్తి యూ

ర్జితరుచి నింపఁగాఁ దుదలఁ • జెందినరాపొడి బాహుమూలజ

ద్యుతి యగుఁ గానిచో నచట • దోర్తయభర్తలత ల్జనించునే.

43

సతి=ఆస్త్రీయొక్క, హృదయ = వక్షస్థలమనెడు, ఆలవాలమునఁ = కుదుటియందు, జవ్వ నపుం బెనుకాఁక జేసి = యావనమనెడు పెద్దకాఁకచేత నిర్మించి, అయ్యతనుఁడు=ఆమన్మథుఁడనెడు అగసాలెవాఁడు, ఇక్కడ ఏకదేశవర్తిరూపకము, ఇందుకు లక్షణము. క. 'అవయవియు నవయవం బును, వివరింప నమస్తవస్తువిషయంబులలో, నవయవి యవయవగమ్యం, బవునది యేకతలవన్తి యగు నెట్లన్నఁ.' అని. గుబ్బ = స్తనములనెడు, పొంబనఁటులు=బంగారుకలకములు, ఆరను=నూంగారనెడు, లోహశలాకనెత్తి=ఇనుపకడ్డిచేతనెత్తివట్టి, దోర్జితరుచినింపఁగాఁ = ఉచితమైన మెఱుంగువచ్చునట్లు సానఁబట్టఁగాను, తుదలఁజెందినరాపొడి = ఆకుచములనెడు బంగారు కలకములయొక్క చివరలయందు రాలినరజమే, బాహుమూలజ = భుజముల మొదటఁబుట్టిన, ద్యుతియగుఁ = కాంతియొందును. కానిచోఁ=అట్లు కాకపోయిన ట్టాయెనేని, అచట=ఆబాహుమూల ప్రదేశములయందు, దోర్తయ= బాహురూపములయన, భర్తలతల్=బంగారుతీగలు, జనించునే=సంభవించునా, అనఁగా బంగారపుభూమి గనుకనే బంగారుతీగలు పుట్టినవనుట. కారణానుగుణములుగా కార్యములు పుట్టుట ప్రసిద్ధమేకదా.

గుబ్బలు సువర్ణకుంభము అనుటచే వట్టవయ్యఁ గాంతియొ గలిగి నమము ప్రేగుగలిగి యన్న వనియు రాపొడి తుదలఁ జెందెనుటచే గుంభములు మెఱుంగగనుంట్లకై సానబెట్టబడినవనియుఁ గాననే బాహుమూలకాంతి జాపొడివలె నున్నదనియు భావము. దోర్తయమువలె బాహువుల కుత్సత్తి స్థానములుగావున నట బాహులతలు జనించుటకు బంగారుదుమ్ము విరివిన జల్లుబడినది. కాన నందు సువర్ణలతలు బాహురూపముగఁ జనించినవనుటచే హస్తములు లతలవలె నుండుచే సువర్ణ కాంతుల నెదజల్లుచున్నవని భావము.

ఆలం. రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

తా. మన్మథుడను నగసాలి హృదయమును మంపటిచైకి ఆరసుకట్టితోఁ జరులను బాగాదు కుండలనెత్తి మెఱుంగునకై మైనిజల్లిన సువర్ణరజమువలె బాహుమూలకాంతులును, అందుండి జనించిన బంగారుతీగలవలె భుజలతలు తనరార నాకాంత దర్శనీయముగ నున్నది.

చ. విలసితమాక్షికంబులు సవిభ్రమరేఖలు నున్ని సాటి రాఁ
దలచి మహోద్ధతికా మొరసి * తన్మృదునాదవిలాసకౌశలం
బలవదమిక్ ముడింగి దర * మై తనలో వివరం బెఱింగి యా
వలమురి దాఁ బ్రదక్షిణము * వచ్చెనో యాసతికంఠలక్ష్మికి.

44

విలసిత=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మాక్షికంబులు = ముత్యాలపేరులును, సవిభ్రమరేఖలు = విభ్రమశబ్దము భ్రాంతియందును విలాసమందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'విభ్రమో భ్రాంతి హవయోః' అని అమరము.) విలాసయుక్తమైన రేఖాత్రయమును అని కంఠపరమైన యర్థము.

శ్లో. 'లలాటే చ గళే చైవ మధ్యే చైవ పశిత్రయం,

స్త్రీపుంసయో రిదం క్షేయం మహాభాగ్యైకసూచకం.'

అని సాముద్రికకాస్త్రము.

మత్స్యములును తిరుగుడుగల రేఖలును అని శంఖపరమైనయర్థము. ఉన్నిక్ = ఉన్నందువలన, అనఁగా విలసితమాక్షికంబులు సవిభ్రమరేఖలును కంఠమందును శంఖమందును సాధారణముగా నున్నందున నని యర్థము. అవలమురి = శంఖము, సాటిరాఁ దలచి = ఆస్త్రీకంఠముతో సామ్యమును బొందదలచినదై, మహోద్ధతిన్వఱిస=మహత్తరమైన యెగువుచేత ధ్వనిచేసి, తల్ = ఆకంఠసంబంధమైన, మృదు=వ్రావ్యమైన, నాద=స్వరముయొక్క, విలాస=సౌష్ఠవమందలి, కౌశలంబు = నైపుణ్యము, అలవదమిక్ = లభించకపోవుటచేత, ముడింగి=సంకోచమును బొంది యని యర్థము. సీళ్ళలో మునిగిన దని భావము. దరమై=భయమైయని యర్థము. దరమనెడి పేరుగలది యని భావము. తనలోవివరం బెఱింగి = తనలోనుండి యావద్బ్రతాంతమును బెరికించి యని యర్థము. రంధ్రము గలిగినదని భావము. ఆసతి = ఆస్త్రీయొక్క, కంఠలక్ష్మికి = గళసౌందర్యలక్ష్మికి, తా = తాను, ప్రదక్షిణము వచ్చెనో = అపరాధముకొఱకు ప్రదక్షిణము చేసినది కాబోలును, ఇక్కడ శంఖగత దక్షిణావర్త త్వమును ప్రదక్షిణాగమనముగా నుల్పేక్షించినాడు. శంఖమునందు సతీకంఠమునుబోలదని పోలిక లొకటిరెండున్నను మృదునాదకౌశలము లేదు. మహోద్ధతికా మొరయుటగలదు. కావున సామ్యమున కవకాశము లేకపోయెను. వలమురియను శబ్దమునకుఁ బూర్వరూపముఁ వలపురియనియు సునఁగా కుడి నుండి మెలికలు గలదనియుఁ గ్రమముగా నుచ్చరించుటలో వలమురియను రూప మేర్పడెనని శబ్ద విదులు నాకొందురు. వలమురియొక్కఁ బ్రదక్షిణము గావించుచున్నటులున్నది. ప్రదక్షిణము కంఠ లక్ష్మికనుటచే శంఖము లక్ష్మీసహజన్మలొగానఁ బోలికలకు పీలుఁ బ్రదక్షిణమునకు సార్థకము గలిగినదనుట. అలం. హేతూల్పేక్ష. సమాసోక్తి.

తా. లాన మాక్షికములు రేఖలుగల శంఖము చెలువకంఠముతోఁ బోలనెంచి మనోహరధ్వని తనకులేమిచే భయపడి తనగుట్టు తానెఱింగి యపరాధక్షమార్గము కంఠలక్ష్మికి బ్రదక్షిణము గావించి నటుల దక్షిణావర్తముతో నలరియున్నది.

సీ. కొమ్మవాలెతో గుఱమ్మఁ గై కొనవచ్చి కఠినవిద్రుమము చేకట్లబడియెఁ
గోమలియధరంబుతో మొన ల్పచరించి యరుచిబింబఫలము • లవిసిపడియె
మృగనేత్ర పెదవితో సొగసుఁబూనఁ గడంగి కెంపునీరసముఁ జెక్కించుకొనియె
సలిమోవితో రసస్థితులు చూపి సుగంధ వికలబంధూక మూకయె విరిసె

తే. డాయుపగడంబునకుఁ బగడంబు బింబ

మునకు బింబంబు మెఱయు కెంపునకుఁ గెంపు

బంధుజీవంబునకుఁ దానబంధుజీవ

మూర యాకుందరదనర దాంతుకంబు.

45

కొమ్మవాలెతో = ఆస్త్రీయొక్క మృదువైన పెదవితోడ, గుఱమ్మఁగై కొనవచ్చి = సమాన
ధర్మమును గ్రహింపవచ్చినదై, కఠినవిద్రుమము = కాఠిన్యగుణముగల పగడము, చేకట్లబడియె =
చేలియందలి కట్లబడియెను. అనఁగా చేతులు గట్టివేయఁబడెనని యర్థము. గుణమనఁగా దారము
గనుక దారము గ్రుచ్చబడి చేకట్లనెడు హస్తాభరణములయందుఁ జేరినదని భావము. గోమలి యధ
రంబుతో = ఆస్త్రీయొక్క మధురమయినరుచిగల మోవితోడ, మొనల్పచరించి = ఎదిరించినవై,
అరుచిబింబఫలంబులు = రుచిలేని దొండపండ్లు, అవిసిపడియె = గుప్పనఁగూలినని యర్థము. మొన
లనఁగా ఫలములయొక్క క్రిందఁగనుపడెడు నగ్రములును గనుక మొనఁజూపి వట్టి పడిపోవుచున్న
వని భావము. మృగనేత్ర పెదవితో = ఆస్త్రీయొక్క రసయుక్తమైన యధరోష్ఠముతోడ, సొగసు
భూనఁగడంగి = సొగసనఁగా నిక్కడ కాంతియని చెప్పవలెను. కాంతినివహించుటకుద్యోగించి, కెంపు =
రసహీనమైన పద్మరాగము, నీరసముఁ జెక్కించుకొనియె = తేలికగుణమును జెక్కిచేయుచుకొనెనని
యర్థము. కాంతివహించుకొను సానవేయఁబడుచున్నదని భావము. సలిమోవితో = ఆస్త్రీయొక్క
సుగంధసహితమైన కెమ్మోవితోడ, రసస్థితులు చూపి = రసమనఁగా నిక్కడ స్నేహము - స్నేహముగలిగి
యుండుటను గనుపఱచి, సుగంధవికలబంధూకము = సుగంధరహితమైన మంకెనపువ్వు, డొళికయె
విరిసె = నిష్కారణముగా విచ్చిపోయెనని యర్థము. రసమనఁగా మకర్తందంబును గనుక మకరందరస
స్థితులుచూపి తనకు దానే వికసించుచున్నదని భావము.

కొర = అశ్చర్యము, ఆకుందరదన = ఆస్త్రీయొక్క, రదాంతుకంబు = అధరోష్ఠము, డాయు =
తారించిన, పగడంబునకు = విద్రుమమునకు, పగ = విరోధముయొక్క, డంబు = అతిశయరూపమైన
దియు, బింబమునకు = దొండపండునకు, బింబంబు = ప్రతిపక్షియైనదియు, మెఱయు కెంపునకు = ప్రకా
శించెడు పద్మరాగమునకు, కెంపు = రోషప్రయుక్తమైన రక్తిమగలదియును, బంధుజీవంబునకు = మంకెన
పువ్వునకు, ని. 'బహుశో బద్ధజీవకో' అని అమరము. తానబంధుజీవము = తానేజ్ఞాతిజీవమైనదియును,
అని యర్థము. క్రమాలంకారము. ఇక్కడ మన్తధ్వనకు మన్తధ్వఁడన్నట్లుగా, పగడంబునకు
పగడంబు, బింబమునకు బింబంబు, కెంపునకు కెంపు, బంధుజీవమునకు తానే బంధుజీవము
అని సారస్యమును గ్రహించవలెను. అనఁగా నితరవస్తువులకంటె విద్రుమబింబపద్మరాగబంధూకము
లకు నెట్టి యరుణత్వాతిశయముగలదో యావిద్రుమాదులకంటెను వర్ణనీయమైన యధరమునకు నట్టి
యరుణత్వాతిశయముగలదని తెలియఁదగినది. కుందరదన యనుపదము సాధిప్రాయము. ఐంపరదన

కుండకుసుమములవలె సుంటకతనఁ బెదవి మఱియఁ గెంపువారి యుండెను. పెదవి యనక యితర పర్యాయపదములు చెప్పక రదాంతుకమనుటచే నొండొకటి యలంకారముగ నుండెనుట.

అలంకారము - వ్యతిరేకము. శబ్దాలంకారము. ఛేకానుప్రాసము.

తా. ఆపొలంతివాతెర కఠినస్వభావముగల పగడములను మృదుస్వభావముచే దిరస్కరించి, అరుచిగనుండు బింబఫలములను దీయని తనమోవిచే నోటుపుచ్చి సీరసముఁ జెక్కించుకొను కెంపును సొగసుచే నతిశయించి సుగంధశూన్యమగు బంధూకమును మోవినస్థితిచే నోడించి యలరుచున్నది.

ఉ. ఇంతిమ్మదూక్షిమాధురికి * నిక్షురసం బెస వోలఁ జాల కా
ద్యంతము నోడి మధ్యమగుణాశ్రయ మై నెఱకాఁ నెన్నిజ
న్తాంతరము ల్వహించియుఁ దనంతనె ఖండము లయ్యెఁ గాని యా
వంతయుఁ బూన దెంత వొడి * యయ్యు నఖండతేదీయసంపదన్.

46

ఇంతిమ్మదూక్షిమాధురికి = ఆస్త్రీయొక్క మృదువైనవాక్యమాధుర్యమునకు, ఇక్షురసంబు = చెఱుకుపానకము, ఎసవోలఁజాలక = సాటినిపోలలేక, ఆద్యంతమునోడి = ఆద్యంతములయందు నోడి పోయినదై యని యర్థము. ('ఆదిశ్చ అంతశ్చ ఆద్యంతమ్' అని యేకపద్యావము.) ఇక్కడ 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' అనెడు సూత్రముచేత సప్తమ్యర్థమందు ప్రథమ వచ్చినది. చెఱుకు మొదటికణుపు నందును చివరకణుపునందును మధురరసములేనిదని భావము. మధ్యమగుణాశ్రయమై = ఉత్తమగుణము గాక మధ్యగుణాశ్రయమై యని యర్థము. మధ్యభాగమందు మాధుర్యగుణాశ్రయమైనదని భావము. నెఱుగొప్పదయన, కాఁక = కోపముచేత (తపముచేత అనఁదగు.) ననియర్థము. ఘనమైనయన్ని చేత నని భావము. ఎన్ని జన్తాంతరములవహించియు = అనేకజన్తము లెత్తినప్పటికిని అని యర్థము. గుడశర్కరాదిభావములను బొందుచున్నదని భావము: తనంతనె ఖండములయ్యెఁగాని = తనంతట తానే తురుక్కలై పోయెఁగానియని యర్థము. ఖండశర్కరయోచున్నదని భావము. ఎంతవొడియయ్యును = ఎంతవొడి పొడియయి నప్పటికి నని యర్థము. చూర్ణాకృతితోడ శర్కరాభేద మగుచున్నదని భావము. అనఁగా, నవాయతు, కంచదార యోచున్నదనుట. ఆఖండ = సంపూర్ణమైన, తేదీయసంపదన్ = ఆస్త్రీయొక్క మృదువచనమాధుర్యసంబంధమైన సమృద్ధిని, ఆవంతయుఁ బూనదు = అవగింజుతయైనను వహించు జాలదు, అనఁగా ఆస్త్రీయొక్క వాత్సాధుర్యము గుడశర్కరాదులను తిరస్కరించునని భావము. చెఱుకు ఖండ మగుటచే నఖండమగు మోవిలీయఁదనమును బోలఁజాలదయ్యెను. జన్తాంతర మొదియు సామ్య మొందకపోవుటచే చెఱుకున కది యసాధ్య మనుట.

అలం. వ్యతిరేకము. కావ్యలింగము. సమాసోక్తి.

తా. ఆపొలంతిమాటల తీయఁదనముతో సరిపోలనెంచి చెఱుకురసము మొదటినుండి తుదివఱి కోడిపోయి మధ్యమగుణాశ్రయమున నెన్ని జన్తాంతరములు కాఁకచే శ్రమ నొందినను దనంత ఖండ ఖండములయ్యెఁ గాని శర్కరాపావమునఁ బొడియయ్యు మాధుర్యసమత గడింపలేకపోయెను.

శా. నానాస్థాననితాననానల న్నానందించుసారంగ ఘే

లా న న్నొల్ల దటంచు గంధఫలి బుల్బాకం దపం బంది యో

ఘను—24

మానాసాకృతిః బూని సర్వసుమనఃస్పృరభ్యసంవాస మై
పూనెం ప్రేక్షణమాలికామధుకరీఃపుంజంబు నిర్వంకలన్.

47

నానా=సమస్తమైన, సూన=పుష్పములయొక్క, వితాన=సమూహముయొక్క, వాసనలకే=వరిమళ్ళములచేత, అనందించు=సంతోషించునట్టి, సారంగము=తుమ్మెద, ఏలా న న్నొల్ల దటంచుకొ=ఎందుకు నన్నొల్లదని, గంధఫలీ=సంపదగి మొగ్గ. (ని. 'అథ చామేష్య శ్చమృతో హేమపుష్పకః, వితన్య కలికా గన్ధఫలీ స్యాత్' అని అమరము.) బల్కాకొ=బలువైన కోపముచేతననికాని పంచాగ్ని మధ్యమందనికాని చెప్పవచ్చును. తపంబంఁ=తపస్సుచేసి యని యర్థము. తపమనగా గ్రీష్మకాలమును గనుక, అధికమయిన ఉష్ణగుణముతోడ, గ్రీష్మర్తువునందు బుట్టుచున్నదని భావము. (ని. ఉష్ణఃషష్ఠాగ మస్తపో' అని అమరము.) యోహ=ఆస్త్రీయొక్క, నాసాకృతిఃబూని=నాసికావ జన్తాంతరమును వహించి, సర్వ=సమస్తమయిన, సుమనః=పుష్పములయొక్క, స్పృరభ్య=సువాసనలకు, సంవాసమై=నివాసస్థానమైయని యర్థము. సకలకుసుమామోదములను గ్రహించుచున్నదని భావము. ప్రేక్షణమాలికా=వీక్షణపంక్తుల నెడు, మధుకరీ=ఆడుతుమ్మెదలయొక్క, పుంజంబులకొ=సమూహమును, ఇర్వంకలకొ=ఉభయపార్శ్వములయందును, పూనెం=వహించెను. తుమ్మెదలను సేవకులనుగా నేలి యుభయపార్శ్వములయందును నిల్పెనని ప్రకారాంతరము. అనగా ఆస్త్రీయొక్క నాసిక సుపదగి మొగ్గవలె చక్కనై యున్నదనియు, వీక్షణములు తుమ్మెదచాళ్ళవలె నున్నవనియును తాత్పర్యము. సారంగము నానాకుసుమవాసనల కానందింపగలది. సంపదగయో ('గంధమేవఫలం ఆస్యాః ఇతి గంధఫలీ' అనువృత్తపత్తిచే) సుగంధమే ఫలముగాఁ గలది. అట్లయ్యు దుమ్మెదచే నామోదింపఁ బడమి కొఱుతగా నెంచినది. తుమ్మెద పూవుతావుల కానందించుచుండఁ దన్వంగినాసిక సుమనఃస్పృర భ్యసంవాసమైనది. అంతతో సూరకయుండక యిరువంకల తుమ్మెదలగుంపులఁ జూపులపేర నిలుపుట త న్నొల్లనందులకు దిరుగు వచించుట. అలం. అతిశయోక్తి. ఉల్లేపీక్ష.

మ. తనరాజీవశరం బెటుంగదు నిశాతత్వంబు లేగల్వతూ
పునకుం జాలదు వేగలీల యని యాపూముల్కు లెగింది కొ
న్ననవిల్కొడు నవాంబుజోత్పలవి తానం బీనుమీనాక్షిలో
చనము ల్వింట ఘటంపఁ బొల్పె నవి నిఁ స్తంద్రాంబకఖ్యాతులన్.

48

తనరాజీవశరంబు=తనయొక్క అరవిందబాణము, నిశాతత్వంబు=వాడిగలుగుటను, ఎఱుంగదు=గుర్తెఱుంగదు. అనగా పద్మబాణమునకు వాడిలేదని యర్థము. కమలము నిశాస్వరూపము నెఱుగదని భావము. లేగల్వతూపునకుకొ=మలమైన నీలాశ్వలబాణమునకు, వేగలీల=తీవ్రమనశ్రియ, చాలదు=సరిహేదని యర్థము. కలువకు, వేగకొ=తెల్లవారఁగానే, లీల=వికాసరూపవిలాసము చాలదనిభావము. ఈయర్థమందు వేగకొ అనునది భిన్నపదము. (ని. 'లీలావిలాసశ్రియయోః' అని అమరము.) అని=ఇట్లనిచిచాించి, ఆపూముల్కు లెగింది=పురాతనములైన యాపుష్పబాణములను నిరసించి, కొన్ననవిల్కొడు=ఎఱునిచిగురేవిల్లిగాఁగలమన్నభుండు, నవ=నూతనములైన, అంబుజ=పద్మములయొక్కయు, ఉత్పల=నల్లకల్వలయొక్కయు, వితానంబు=సమూహమును, అనగా నభినవాంబు జోత్పలబాణములను, తన = ఉత్పాదించుచున్న, మీనాక్షిలోచనముల్ = స్త్రీయొక్క నేత్రము

లను, వింటుంటింపకో = శ్రొన్ననవిల్కొండని చెప్పినందున శ్రొన్ననవింటు సుధించగా, ఇక్కడ నేత్రము సంబుజోత్పలవితానమీనుట ధవళసీలకాంతుల సీనుటయే యని భావము. ఇక్కడ రూప కాలితోయోక్త్యలంకారము. ఈ అలంకారముచేత నానావిధానేక బాణసంపాదక కామసాయక సామ్రాజ్యము స్ఫురింపుచున్నది గనుక ఉపమాలంకారధ్వని కలుగుచున్నదని గ్రహించవలెను. అవి = ఆనేత్రములు, నిస్తంద్రాంబకఖ్యాతులకో = నిస్తంద్రశబ్దము ఖ్యాతిశబ్దమునకు విశేషణమయ్యును అర్థ సౌందర్యబలముచేత అంబకశబ్దమునకును విశేషణ మగుచున్నది. తంద్రయనంగా దోషవిశేషము. అంబకములనంగా బాణములును నేత్రములును, ఆనికాతత్వతీవ్రగమనాది దోషములు లేనిబాణముల యొక్క ప్రసిద్ధిలచేత, పోల్చెకో = ప్రకాశించెను. తంద్రరూపదోషములేని నేత్రములని భావము. అనగా ఆస్త్రీయొక్క నేత్రములు తెల్లదామరరేకులకంటెను నల్లగల్పరేకులకంటెను అతిశయించిన చక్కదనము గలిగి మన్మథబాణములవలె నున్నవని తాత్పర్యము.

అలంకారము. రూపకాలితోయోక్తి. ఉపమానధ్వని.

లోచనములు నవాంబుజోత్పలవితాన మీను ననుటవలన గడగంటిచూపులకాంతులు తెల్ల గను, కనీసికాకాంతులు నల్లగను ప్రసరించుచున్నవనుట, కనుగుడ్డుకాంతులు తెల్లగను కను పాపకాంతులు నల్లగను నుండుఁ గావున నొకమాటె , తెల్లనినల్లనికాంతులు వెల్లివిరియుచున్న వని భావము. కంటినుండి తెల్లనికాంతులు నల్లనికాంతు లొకమాటె ప్రసరించుచున్న వనుటకు.

సీ. కర్పూరకస్తూరికాప్రవాహములు ప్రసరింప లోచనప్రాంగణముల.

శృంగారనైషధము. ఆ. ౫-౭.

చూపులు నలుపుగా వర్ణించుటకు-

వేశ్యాస్తవ్నతో నఖిపదసుఖాకో ప్రాప్య వర్ణాగ్రబిందుకో
ఆమోక్ష్యస్తే త్వయిమధుకరశ్రేణి దీర్ఘాకో కటాక్షాకో.

చూపులు తెల్లగా వర్ణించుటకు-

చ. పతి గని లజ్జ నాననము పాయగ నల్లన వాంచి సమ్మదా
మృతరసపూరితార్థవినిమిలతలోలకటాక్షపీక్షణా
యతసితదీధితుల్ కలయ నద్రిజ విచ్చె మహేశుమీద రా
జతగిరిమీద నున్నది నికాకరదీప్తులు గవ్వకై వడికో.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము. పష్టా. ప. ౯౦౦.

తే. త్రిజగత్తీసుదత్తీరూపువిజయశ్రీర్తి, గలుగు నని యింతిఫాలభాగమున వ్రాసి
నలువ, యాశుభవాచకంబులకుశ్రీల, మొదలందుదినీలైననగర్ణగములుదనర్పు.

నలువ=బ్రహ్మ, త్రిజగతీ = జగత్ప్రయమందలి, సుదతీ=స్త్రీలయొక్క, రూప = చక్కదనమును, విజయ=గెలుచుటచేతనైన, శ్రీర్తి=యశస్సు, కలుగునని = కలుగుచున్నదని, ఇంతి=ఆస్త్రీయొక్క, ఫాల భాగమునవ్రాసి = నుదుటవ్రాసినవాడై, ఆశుభవాచకంబులకు = ఆవ్రాయబడిన శుభవాక్యములకు, శ్రీలకో = శ్రీకారములను, మొదలందుదినీలైననకో = మొదటను చివరనునిలిపినాడో యన్నట్లుగానే, కర్ణములు దనర్పుకో=చెవులొప్పుచుండును. అనగా ఆస్త్రీయొక్క కర్ణములు శ్రీకారములవలె నున్న వని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

త్రిలోకసుదర్శిరూపవిజయకీర్తి ఫాలమున వ్రాయబడెననుటచే నాకాంత త్రిలోకకాంతాతి శయసౌందర్యవతి యనుట. ఫాలభాగమున శుభవర్ణములు వ్రాసెననుటచే నుదురు విశాలముగ ఫలకమువలె నుండెనని భావము. శుభవాచకములకు శ్రీకారములు వ్రాయుట లోకధర్మము.

తా. నలువ తొలుత నుదుట నీచెలువ ముల్లోకములచెలువలఁ జక్కదనముచే గెలువఁగల దని వ్రాసి ప్రక్కల శ్రీకారములఁ జుట్టినటుల కర్ణయంగళి యొప్పుచున్నది.

చ. అనయము నీలకంధరము ♦ సభ్రీము సన్నసమాఖ్యవారితో
నొనరియు నింతివేసలికి ♦ నోడి యనిశ్చితరూపధేయ మై
చనియె మొగు ల్నుగావలికి ♦ శబ్దగుణంబులు సూపువాని నె
ట్టనఁ బురివిచ్చువానిదరి ♦ డాయుజడాత్తల కెన్ని నిల్కడల్.

50

అనయము = ఎల్లప్పుడును, నీలకంధరము సభ్రీమున్నసమాఖ్య వారితో నొనరియును = అనగా నీలకంధరము, ఆభ్రీము, అనునట్టి తనకు సమాసములయిననామధేయములగుల నెమలితోడను ఆకాశము తోడను గూడుకొని యుండియను అని యర్థము. మేఘము మయూరమునకు ప్రియమయినదియును ఆకాశముతోఁ గూడుకొన్నదియు నని భావము. ఇంతి = ఆస్త్రీయొక్క, వేసలికి = కొప్పునకు, ఓడి = కాలించేత సమముగాలేక యోడి, అనిశ్చితరూపధేయమై = తెలియఁబడనిరూపముగలవై యని యర్థము, నానారూపములు గలదని భావము. మొగులు = మేఘములు, నగావలికి = పర్వతసమాహమలకై, చనియె = వెళ్లెను. ఎందువలన ననిన, శబ్దగుణంబులు సూపువాని = ఇక్కడ గుణములనఁగా ఆవృత్తులు, శబ్దావృత్తులను గనుపఱచువానియొక్కయు, అనగా అడిసమాటలే అడుచుండెడు పదరుపొతుయొక్కయు నని యర్థము. శబ్దగుణక మాకాశమని భావము. (ని. 'గుణస్తావృత్తిశబ్దాది జ్యేష్ఠిద్రియాముఖ్యతనమ' అని వైధృతి.) నెట్టనఁ బురివిచ్చువాని = క్రీస్తుముగా పురికొనినవానియొక్కయు నని యర్థము. నెమలిసింధము విప్పుచున్నదని భావము. ఇక్కడ వ్యుత్క్రమము. దరిడాయు = దావునఁ జేరునట్టి, జడాత్తులకు = మందమతులకని యర్థము, జల మాత్త యందుఁ గలిగియున్నదని భావము. (లడయారధేదః) ఎన్నినిల్కడల్ = స్థిరభాగములెక్కడివి, అనగా మందమతులకు స్థిరచిత్తములు లేవనుట. అనగా ఆస్త్రీయొక్క కొప్పు మేఘమునకంటె సతిశయమయిన నీలకాంతి గలిగి నెమలి సింధమువలె విప్పు గలిగియున్నదని భావము. అలంకారము. హేతుత్పేక్ష. అర్థాంతరన్యాసము. సమాసోక్తి.

తా. జడాత్తయగు మొగులు నీలకంధరము. ఆభ్రీమును పేరుగలవారితో సలి రయాచెలువ వేసలిని గెలువ నెంచి కడ కోడిపోయి నామరూపములు కోలుపోయి కొండలపాలయ్యెను. పదరు బొతులను పురివిచ్చువారిని తోడ్పాటుగొను జడాత్తుల కవజయము సహజము.

సీ. కన్నె పాదము లజ్ఞఁ ♦ గన్న మేటికి నైన బాలజంఘలు వరఁశాలి కైనఁ
బూఁబోడిజఘనంబు ♦ భూరివేదికి నైన బొలఁతిపొక్కిలి సరఁసులకు నైన
సతికౌను సర్వజ్ఞఁమతి కైన సతివచన్గవ ప్రసన్నాదిత్యఁకవుల కైన
రమణినెమ్మోము పూర్ణకళానిధికి నైన పనితవేసలి ఫణిస్వామి కైన

తే. గుణము లన్నియును గ్రహింప ♦ గోచరింప
వనిన మముబోంట్లకు నుతింప ♦ నలవి యగునె
కువలయాధీశ నీవు గన్గొంటివేని
చెలువచెలు వాత్తఁ బాయక ♦ నిలుచునేమొ.

51

కన్నెపాదములు = ఆకన్యకయొక్క యడుగులు, ఆజుగన్న మేటికి నైనన్ = బ్రహ్మగన్న విష్ణుమూర్తికైన ననియర్థము. పద్మమునకయిన నని భావము. బాలజంఘలు = ఆస్త్రీయొక్క పిక్కలు, పరకాలికైనన్ = పరములచేత నొప్పుచున్నవని కయినను, అనఁగా పరములువడసినవానికైన ననియర్థము. పరశ్రేష్ఠమయిన, కాలికిన్ = పరిపాట్లకైన నని భావము. పూఁబోడి జఘనంబు = ఆస్త్రీయొక్క కటిపురోభాగము, భూరివేదికి నయినన్ = మిక్కిలి తెలిసినవానికైన ననియర్థము, సువర్ణమయమయిన వేదికకైనప్పటికి నని భావము. పాలతిపాక్కిలి = ఆస్త్రీనాభి, సరసులకునయినన్ = శృంగారరస యుక్తులకైన నని యర్థము. సరోవరములకయిన నని భావము. సలికొను = ఆపనితయొక్కనడుము, సర్వజ్ఞమలైనన్ = సర్వజ్ఞుడయిన శివునియొక్క బుద్ధికయిన నని యర్థము. ఆకాశమునకయిన నని భావము. అతివచన్తవ = ఆస్త్రీయొక్క స్తనద్వయము, ప్రసన్నాదిత్యకవులకయిన = ప్రసన్నులయిన దేవతలగుల కవులకయిన నని యర్థము. ('కే జలే వయఃపక్షిణః' అనెడు వ్యుత్పత్తిచేత) కవులఁగా జలవత్తులు ప్రసన్నుడయిన సూర్యుడుగల కవులు చక్రవాకములు గనుక చక్రవాకములకైనప్ప టికి నని భావము. రమణి నెమ్మోము = ఆ సుందరియొక్క సుందరమయినముఖము, పూర్ణకళానిధికి నయి నన్ = సంపూర్ణవిద్యానిధికైన నని యర్థము. సంపూర్ణచంద్రునకైన నని భావము. వనితవేని = ఆస్త్రీ యొక్కజడ, ఘణిస్వామి కయినన్ = శేషునకయిన నని యర్థము, సర్వశ్రేష్ఠునకయిన నని భావము. గుణములన్నియును గ్రహింపగోచరింపవు = అనఁగా నిక్కడపాదములు మొదలైనవి ఆజుగన్న మేటి మొదలయినవారికి గుణము లన్నియును గ్రహింప గోచరింప వని యన్వయము. పాదములు మొదలయినవి విష్ణువు మొదలయినవారికి గుణముల నన్నిటిని దెలిసికొనుటకు గోచరించవని యర్థము. పద్మము మొదలయినవానికి గుణములనన్నిటిని స్వీకరించుటకు గోచరించ వని భావము.

అనినన్ = చెప్పుచుండఁగా, మముబోంట్లకు నుతింప నలవియగునె = మావంటివారికి స్తోత్రము సేయుటకు శక్యమానా, అనఁగా నలవిగాదనుట. కువలయాధీశ = ఓయి వసుమహారాజా, నీవు గన్గొంటి వేని = నీవు చూచితివేని, చెలువ చెలువు = ఆస్త్రీయొక్క చక్కదనమును, ఆత్మబాయక నిలుచు నేమొ = అంతఃకరణమున నెడఁబాయక నిలిచి యుండునేమొ, అనఁగా నీవుచూచి తీరవలెగాని నేను ఆచక్కదనమును కొనియాడను శక్తుడను గానని భావము. ఆకాంతచెలవము లోకోత్తర మగుటచే నొక్కొక్కయవయవము నొక్కొక్కవేలపు వర్తింపలేకున్నాడు. ఒక్కొక్కలోకోత్తరవస్తు వామె యవయవసౌందర్యమును బోలఁజాలకున్నది. కావున నాబోంట్లకు పొగడ నలవి కాదని యాశయము. అలంకా - అర్థావత్తి - ఉపమాధ్వని.

తా. ఆచెలువపాదములు తామరపూలను, పిక్కలు పరిపాట్లను, జఘనము అరుగును, పొక్కిలి సరస్సులను, నడుము ఆకాశమును, చనుగవ చక్రవాకములను, ముఖము చంద్రుని పెన్నెటి శేషుని మించియున్నది. ఆకాంతచక్కదనము శివుడు బ్రహ్మ శేషువు మొదలగు వేలపులే పొగడఁ జాలరు. నీవు కాంచినచో చిత్తమునందు హత్తుకొనునేమొ.

మ. కమనీయాకృతియోగ్యకీర్తనములం ♦ గన్పట్టునాశ్యామ యా

సుమబాణాంబక యాయమూల్యమణి యాచొక్తంపుటాబంతి యా

సుమనోవల్లరి యాసుధానగసి యాసాంపాండుడాల్దీవి యా

కొమరుంబ్రాయపురంభ యాచిగురుటాకుంబోడి నీ కే తగున్.

52

కమనీయ=సుందరమయిన, ఆకృతియోగ్యకీర్తనములన్=అవయవయోగ్యకీర్తనములతోను, మస్త కాది పాదపర్యంతావయవయోగ్య కీర్తనములతోను అని యర్థము. లేక అవయవయోగ్యమైన శ్యామాదిపదములచేతఁ జేయఁబడిన స్వవిషయకస్తుతులతోడను, కన్పట్టు = కనుపడుచున్న - ఇక్కడ శ్యామాదిపదములకు స్త్రీపరముగాను తత్కబర్యా ద్యవయవపరముగాను అర్థము చెప్పవలెను. ఆశ్యామ= ఆయావనమధ్యస్థురాలును, లేక శ్యామ యనగా ప్రేంకణపుత్రీఁగెనును గనుక ప్రేంకణపుత్రీఁగెవలె నున్నట్టిదియును, (ని. 'శ్యామాతు మహిళాహ్వయా' అని అమరము.) ఆసుమబాణాంబకపదము మొదలుకొని రంభాపదము తుదిగానుండెడి ఉపమానపదములచేత నుపమేయమయిన స్త్రీ లక్షిత యగు చున్నది గనుక అభేదరూపాతిశయోక్త్యలంకారము. ఆసుమబాణ = ఆమన్మథునియొక్క, అంబక = బాణములవంటి కన్నులగలదియును, ఆ ఆమూల్య = విలువలేని, మణి = పద్మరాగమణివంటి అధరో వ్యముగలదియును, ఆచొక్తంపుటాబంతి = ఆసుందరమయిన పూలబంతులవంటి కుచములుగలది. ఆసు మనోవల్లరి = ఆపూడిఁగెలవంటి బాహువులు గలదియును, ఆసుధానగసి = ఆ అమృతసరోవరము వంటి నాభిగలదియును, ఆసాంపాండుడాల్దీవి = ఆచక్కనాచున్న కాంతిగల తిన్నెలవంటి పిఱుదులు గలదియును, ఆకొమరుంబ్రాయపురంభ = ఆతరుణవయస్సుగల రంభలవంటి అనగా నరఁటిబోదెలవంటి తోడలు గలదియు నని యర్థము. ఇదియునుంగాక ఆమూల్యమణివంటిదియు, చొక్తంపుటాబంతి వంటిదియు, సుమనోవల్లరివంటిదియు, సుధానగసివంటిదియు, సాంపాండుడాల్దీవివంటిదియు, కొమరుం బ్రాయపురంభవంటిదియు అని అవయవపరముగాను చెప్పవలెను. ఆచిగురుటాకుంబోడి = ఆచిగురు వంటి మార్దవము గలదియును, ఇక్కడ పల్లవసౌందర్యయ్యక్తమయిన పాదములు గలదియునని చెప్ప వలెను. నీకేతగున్ = ఈచెప్పఁబడిన సౌందర్యము గలస్త్రీ నీకే తగును. అనగా ఆసుందరికి ఇతరులు తగరని భావము.

శ్యామాలక్షణము-

శ్లో. వీలే సుభోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా

తప్తకాంచనవర్ణాభా సాస్త్రీ శ్యామేతికథ్యతే.

ఇందు అవయవములనుబట్టి యవయవికి కమనీయాకృతియోగ్యకీర్తనములు పేర్కొనఁబడెను. ఇటులనుటచే నొక్కొక్కవిశేషణ మొక్కొక్కరీతిగా నవయవిపరముగ నరిపడును. పూబంతియన్నచోఁ జనుగవ వల్లరి యన్నచో బాహులతలు సుధానగసి యన్నచోఁ బొక్కిలి యిటులె యవయవపరముగా గ్రహ్యము. అలం. అభేదరూపాతిశయోక్తి.

తా. చక్కఁదనముల కుప్పుయగు నాపాలంతి పర్వవిధముల నీకే తగియున్నది.

లే. చిత్తజాకారయాచెల్వఁ చెలులచెల్వములవియె నుతింప వారు వాఁమూక్షివలనఁ గలికమూపులుననవద్యఁగఁతులుబోరయఁ, గదిసినసురాహిరాజనన్యకనన్యలొక్కొ.

చిత్తజాకారమున్న ధునివంటి రూపముగల వసుమహారాజా, ఆచెల్వచెలలచెల్వము = ఆస్త్రీ యొక్క చెలికత్తియల చక్కదనము, అలవియె నుతింపఁ=చుతిసేయుటకు శక్యమా, అనఁగా శక్యము గాదనుట. ఏమనిన, వారు=ఆచెలికత్తెలు, వామాక్షివలనఁ=నుందరమయిన శేత్రములుగల ఆవనితవలన, కలికిచూపులును = మనోహరములయిన బెళుకుచూపులను, అనవద్యగతులు = తొట్టు పాటులేని నడకలను, బొరయ=నేర్చుకొనుకొఱకు, కదిసిన=కదియవచ్చియున్న, సుర=దేవతలయొక్కయు, అహిరాజన్య=వన్నగులయొక్కయు, కన్యలొక్కొక్క = కన్నెపడుచు లైయుందురేమో, అనిక్రమాలంకారము. అనఁగా దేవతాకన్యలు టెప్పపాటులేని చూపులు గలవారును నాగకన్యలు పాదప్రచారములు లేనివారును గనుక దేవతాకన్యలు టెప్ప లల్లాచ్చుడు చూపులను నాగకన్యలు పాదములచేత నడిచెడు నడకలను ఆస్త్రీవలన నేర్చుకొనవలయు నని వచ్చిన దేవ నాగ కన్యలుగాని సాధారణపు మానవ కన్యలు గారునుమా యని భావము. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

చూపునిలుకడగల వేలుపుకాంతలనుగూడ నాచెలువ కడకంటిచూపుల నేర్చుకొనుటకు శిష్యుర్రాండ్రునూ బ్రగ్రహించుట యోరచూపుల పొంకమును, నడక యెఱుంగని చిలువజవరాండ్రనడల నభ్యసించుజేకొనుట విలాసమందయానము సూచించును. దీనిచే నాచెలువ వేల్పుచెలవల నాగ లోకకామినుల మించె నని భావము.

శా. ఆలావణ్యవతీమణుల్ గొలువఁగా • నాలేమ యాశోనలో
నాలీలాభవనంబులో ననఘకంఠాల ప్రిసౌభాగ్యముల్
వ్యాలోలాంగుళినంజు చేఁ గఱపురేవఁ వీణఁ బల్కించునా
యాలాపంబె గిరిం దరీముఖర మై • యాలింపఁగా నయ్యెడిన్.

54

ఆలావణ్యవతీమణు ల్గొలువఁగాఁ = అట్టిస్త్రీరత్నములు నేవించఁగాను, అలేమ = ఆస్త్రీ, ఆశోనలోన్=పూర్వమందుఁజెప్పఁబడిన యాశోనలోను, అలీలాభవనంబులోన్ = ఆక్రీడాగృహము లోపల, అనఘ=నిక్కుల్లములైన, కంఠాలప్రి = గాత్రసంగతులయొక్క, సౌభాగ్యములు=సౌవ్యవములను, వ్యాలోల=కదలచున్న, అంగుళి=వ్రేళ్ళయొక్క, నంజు చేన్ = సైగచేత, కఱపురేవఁ = నేర్చుచున్నదో యన్నట్లులుగానే, వీణఁబల్కించు = వీణయందుఁ బలికించుచున్న, ఆయాలాపంబె = ఆరాగసంచారమే, గిరిఁ = తఱోలావాల పర్వతమందు, దరీముఖరమై = గుహలయందు మారు మ్రోయుచున్నదై, అలింపఁగా నయ్యెడిన్=వినవచ్చుచున్నది. చెప్పినంతన గ్రహించునెడ బోధించుటలో శ్రమపడ నవసరమండదు గాననే అంగుళినంజు చే బోధింప వీలుకలిగినది. వీణతంతులవైగల వ్రేళ్లు గాత్రసంగతులు నేరుపుచున్నటు లున్నవనుట.

తా. నుందరాంగులు వెక్కిరిండు కొలిచియుండఁ గొండలోయలోని విలాసమందిరమునందు నానుందరి వీణకు సంగీతవిద్య గాత్రమాధుర్యము బోధించునటుల వీణవాయింపు చున్నది. ఆరాగ సంచారమే గుహల మాఱుమ్రోగి వినఁబడుచున్నది.

ఉ. నైర్వరవిహారధీర లగుసారసలోచన లున్న చోటికిఁ
భోరున లాలివారు చొరఁబూనినచో రసభంగ మంచు నేఁ
జేరక పువ్వుఁదీవియలఁచెంతనె నిల్చి లతాంగిరూపు క
న్నారంగఁ జూచి వచ్చితి నఁవాంబురుహంబకు నీకుఁ దెల్పగన్.

55

స్వైరవిహార = స్వేచ్ఛావిహారమందు, భీరగు = ప్రాధలైస, సారసలోచనలు = స్త్రీలు, ఉన్నచోటికి = ఉన్న స్థలమునకు, భోరున = హతాత్తుగాను, లాతివారు = అన్యులు, చొరబూనిన చోట్ = చొచ్చిపోఁ జూచినయెడల, రసభంగమంచుకొ = అసారస్యముగా నుండునని, నేజేరక = నేను వారియెదుటికిఁబోక, పువ్వుదీవియలచెంతనె నిల్చి = పుష్పలతలయొక్క చాటుననే యుండి, లతాంగిరూపు = ఆస్త్రీయొక్క చక్కదనము, కన్నారంగ జూచి = నేత్రములకు తృప్తియానట్లుగాఁ జూచినవాడనై, నవ = నూతనమైన, అంబురుహ = తామరరేవులవంటి, అంబక = నేత్రములుగల పసుమహారాజా, నీకుఁదెల్పఁగకొ = నీకుఁ దెలియఁజేయునిమిత్తమై, వచ్చితికొ = వచ్చితిని. ఇక్కడ సారసలోచనలున్నచోటికి, నవసారసలోచనుడనైన నీవు పోవుట యొక్కమని ఆనుకూల్యము గ్రహించ వలెను, నవాంబురుహంబక యన్నచోట నవమన్నభుం డనియును విచారించవలెను. గూపు ఆనెడు పదము ఉకారాంతము. (ఇందుకు, శ్లో. 'ధూర్తమూఢౌ నీచవృద్ధౌ వుదనాపః సమృతౌ, ఉత్తేనైవ భవన్త్యస్త్రే ప్రయోగస్తత్రకారణమ్.' అని అధర్వణవచనము.)

వారు సారసలోచనలు. వారిలోఁ గలసిమెలసియుంటకు నవసారసలోచనుడవు మన్నభా కారుడవగు నీవు తగుదువు. నేను లాతినిగాన చాటుననుండి చూచితినిని భావము. అటునున్నచెలవలు సారసలోచనలు. లాతి నే నేగిన రసభంగమగును. అనఁగా రసశబ్ద మట లోపించుటచే సాలోచన లగుదురు. పరునిఁ జూచి యాలోచనామగ్ను లయ్యెదరు. కావునఁ గార్యభంగమగునని మరలితినిని సార స్యము. ఇది శబ్దచిత్రము. అలం. కావ్యలింగము. పరికరాంతము.

తా. జవరాంధ్రు స్వేచ్ఛావిహారములు చేయుతఱి నటకుఁ గ్రొత్తవారు పోదగదు. పోయిరేని రసభంగమగునుగావున నే నటకుఁజేరక పూవుఁదీగలచాటుననుండి యాచెలవ చెలవము చూచి నీకుఁ జెప్పవచ్చితిని.

చ. అని చెలి విన్నవించుటయు ♦ నాపితవాక్యము మున్ను విన్నయ
న్నినదముకన్నఁ దిన్న నయి ♦ నీరజలోచన యున్నకోనకుం
జనఁ దివిరింపఁ దల్పియవఁచఃస్థితికన్న విరాలి నించె న
జ్జనపతికిఁ మనోజభుజఃచాపలతాగుణగుంజితార్పటుల్. 56

అని చెలి విన్నవించుటయొక = వైనిఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారముగా స్త్రీయసఖుఁడు విజ్ఞాపనము నేమఁగాను, ఆపితవాక్యము = ఆస్త్రీయవదనము, మున్నువిన్న = మునుపువిన్నట్టి, అన్నినదముకన్నకొ = ఆ సంగీతనాదముకంటె, తిన్ననయి = చక్కనై, నీరజలోచన యున్నకోనకుకొ = స్త్రీయున్నకోనకు, చనకొ = పోవునిమిత్తముగాను, తివిరింపకొ = తీవరపెట్టుచుండఁగా, తల్పియవచస్థితికన్నకొ = ఆస్త్రీయసఖుని వాక్యసంగతికంటె, మనోజ = మన్నభునియొక్క, భుజ = బాహువునందలి, చాపలత = తీగవంటి భనుస్సయొక్క, గుణ = నారియొక్క, గుంజిత = మ్రోతయొక్క, ఆర్పటులు = ఆడంబరములు, అజ్జనపతికికొ = ఆపసురాజునకు, విరాలినించెకొ = విరహమును పూర్ణి భరింపఁజేసెను. ఇక్కడ మధుప యుకారములను మన్నభునిజీవితంకారములుగాఁ జెప్పినాఁడు.

హంసముఖమున విన నలునెడ దమయంతి కనురాగోదయమైనట్టు కృష్ణునకు వినికిడివలన రుక్మిణిపై ననురాగోదయ మైనటుల పసురాజునకు నాయికయెడ ననురాగోదయము వినికిడివలన నయ్యెను.

యత్ప్రేమనంగమా త్పూర్ణం దర్శనశ్రవణోద్భవా
 పూర్వానురాగ సృజ్ణేయ శ్రవణం తద్గుణాశ్రయే
 ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌ దర్శనం దర్శన మ్మతః"

అను నాలంకారికసూక్తివలన దర్శనముచే రాగము జనించునటుల గుణాకర్షణమువలన నైత మనురాగోదయమగునని వ్యక్తమగుచున్నది. చెలియగీతమే మనోహరమైనది. అంతకంటె నాయమ సౌందర్యవర్ణనము మనోహరముగనుండెను. అంతకెక్కుడుగఁ దుమ్రెదలప్రాంతలు మనోహరముగనుండి విరాళినించెను. అనఁగాఁ జెలువచెలువముగూర్చి విన్నూతన మన్న ఖండంబు విల్లెక్కుపెట్టి వసురాజును లోబఱచినినెనని భావము.

తే. కిన్నరవిహంగయుగళిచే * మున్ను విన్న, సన్ను తాసన్న శుభద ప్రసన్న ఫణితి
 మనికిసరిదాక ముదమునఁబొదలిమేది, నీపతిహితా గ్రణినిద్రోవఁసూపుచునుడు.

కిన్నరవిహంగ యుగళిచే = కిన్నరపక్షి మిథునముచేత, మున్ను విన్న = మునుపు ఆకర్ణించిన, సన్నుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, అన్ను శుభద = సన్నిహితశుభము నిచ్చునట్టి, ప్రసన్న = సర్వచ్ఛమయిన, ఫణితి = వాక్యరచన, మదికి = తనమనస్సునకు, సరిదాక = తార్కాణకాగను, ముదమునఁ బొదలి = నుతోడుముచేత పొదలుకాడి, మేదిసీపతి = వసురాజు, హితా గ్రణిని = హితులలో శ్రేష్ఠుడయిన నర్త సఖుని, ద్రోవసూపు మనుడు = మార్గముచూపించు మని చలుకఁగాను, ఇది ముందరి కన్వయము.

తా. లొలుత రాజు కిన్నరవిహంగముల యఱపువలన గ్రహించిన యాసన్న శుభము హృదయ మునకు స్ఫురింప నానందించి చెలిమికానిని ఆచెలువ లున్నచోటునకుఁ ద్రోవఁజూపు మనెను.

సీ. ఈతాలఁ బో రాదు * హేరాళము జవాది యారాలనడుచక్కి * నేగ వలయు
 నాకాన నేకాల * మడరుఁ దేనియవాన లాకాన నేర్పున * నరుగ వలయు
 నీవంక నేవంకఁనెనసినతుహిరాంబు లీవంకఁ బూఁదెప్ప * నీడ వలయు
 నామూలనునుమూల * తామొత్తములచేటు లామూలముగఁ దీవలంటవలయు

తే. నధిప యిదిమానికపుఁగోనయది లతాంతరజముసారువ యిదికప్పుఁగంపుటనఁటి
 చప్పురం బలయది కాంతఃపదన మనుచు, నరపతికిఁ దెల్పి నరుగుచోఁనర్త సఖుఁడు.

ఈతాలఁబోరాదు = తాలనఁగా శిలలు, ఈశిలలమీఁదుగాఁ బోఁగూడదు. ఎందువల్లననిన, హేరాళముజవాది = జవాది బహువిస్తారము, అనఁగా జవాదిపిల్లులు అత్యాల్లమీఁద జవాది నింపినందున దానిజిడ్డుచేత జారుచున్న వని భావము. ఇకనెటుపోవలెననిన, ఈరాలనడుచక్కి నేగవలయు = ఈరాలనఁగా పొదలు, పొదలనడుముగాఁ బోవలెను. ఆకాన = ఆ యడవియందు, తేనియవా నలు = మకరందవర్షములు, ఏకాల మడరు = ఎల్లకాలము నలకయించుచుండును. కాబట్టి, ఆకాన = ఆకులడ్డమగునట్టుగా, అరుగవలయు = పోవలయును శవంక = ఈపార్శ్వమందు, ఏవంకను = ఏదిక్కునను, ఎనసినతుహిరాంబులు = కలియఁ బొరియుండెడు మంచునీళ్లు, కాబట్టి, ఈవంక = ఈసెలయేరులు, పూఁదెప్ప = పువ్వుల తెప్పచేత, ఈడవలయు = దాటిపోవలెను. ఆమూల = ఆకోణమందు, నను = నునుపుగలిగిన, మూలరామొత్తముల = వజ్రమణినమూల మయములైన, చరులు = చరియలు, కాబట్టి, ఆమూలముగ = మొదలంటుగా, దీవలంటవలయు = ఓడగెలనవలంబించవలెను. అనఁగా దీడగెలుపట్టుకొని దిగవలెననుట.

అధిప=రాజా, ఇది మానికపుంగోన=ఇది మానికమయమైనకోన, అది=అకనుపించునదే, లతాంత
రజము=పుష్పాడియొక్క, సారువ=మేరువ, అనగా బరువైనవస్తువులు వైకెక్కించుటకై యున్నత
ముగా మంటితోఁబోసిన మేరువకు సారువయని మేరు గనుక నిక్కడ పుష్పాడిదిన్నెయని తెలియ
వలెను. ఇది కప్పురంపుటనఁటిచప్పురంబు = ఇదే కర్పూరపరఁటిచవికె, అల్లయది=అదిగో ఆ కానవచ్చు
నదె, కాంతనదనము=నేను చూచిన స్త్రీయొక్కగృహము, అరుచు=అని చెప్పుచును, అరుగుచో=
పోవుచున్న సమయమందు, నర్మసఖుఁడు = ప్రియసఖుఁడు, నరపతికిఁ దెల్పె= వసురాజునకు విశద
పఱచెను శబ్దాలంకారము వృత్త్యనుప్రాసము.

తా. పోవునెడ రాజుతో మంత్రి యిటులనెను. రాజా! యిచట శిలలపై జవ్వాది పేరి
యున్నది, కాలుజారును. అదె తేనియవాన, మెలకువగా నడువవలయును. అవి మఱచునీటిసెల యెట్లు
పూవుఁ దెప్పలతో నీదవలయును. ఇది నువపుబాటినవృజపుఁజటియలు, దీవలంటి పై నడువవలయును
ఇది మణిబోయ. అదియె యరఁటిచవికె. అదియె కాంతానదనము.

సీ. ప్రకటితోన్దేష కీంపద్మిని కినకరకాతుకావాప్తి వేగనె ఘటించుఁ
దతవయోవిభవ కీంకలికొప్పుకు రాజసారంగయోగ మీక్షణము కల్లు
భువనాభినంద్య కీంవరససరసికి మానసప్రియలీలతోన దొరకు
తే. ననుచుఁ దమలోన లేదోట • లరయుమగువ
లాడునుడువులు విన నయ్యె • నని యెఱింగి
నృప యుపశ్రుతి వింటివే • యిచట ననుచు
నాపుఁ డెఱింగింప హర్షించె • నధిపుఁ డపుడు.

59

ప్రకటిత = తెలియంబడుచున్న, ఉన్దేషకు = పరువముగలిగిన, ఈపద్మినికే = ఈపద్మలతకు ,
ఇనకర = సూర్యకిరణములచేతనైన, కాతుక = హర్ష మయొక్క, అవాప్తి = ప్రాప్తి, వేగనె=ప్రభాత
సమయము కాఁగానే, ఘటించు = చేకూడుననియర్థము. ప్రకటితోన్దేషకు = ప్రకటితోల్లాసయైన,
ఈపద్మినికే = ఈపద్మినీజాతిస్త్రీకి, ఇనకర=రాజహస్తమయొక్క, కాతుకావాప్తి=అభిలాషప్రయుక్త
మైన ప్రాప్తి, వేగనెఘటించు = క్షిప్రముగానే పొందుచున్నదని యర్థాంతరము. (ని. 'కాతుకం
తృణిలాషే స్యా దుత్పవే నర్హహర్షయోః, పరంపరాసమాయాతమద్దశే చ కుతూహలే' అని విశ్వము.)
వేగననెడు పదము, కుకాదిగణపతితముగనుక మువర్ణలోబముఁజేసినాఁడు. తత = విస్తారమైన, పయః =
తుకకారికాదిపక్షులయొక్క, విభవకు = వైభవముగలిగిన, ఈలతకూసకు = ఈలే. శ్రీఃగతు,
ఆనన్న = సమీపమందున్న, పున్నాగ = పొన్నచెట్టునందలి, విహృత=విహారము, అనగా పొన్నచెట్టు
నలమునీనుట, గొబ్బుననెయబ్బు = త్వరితముగానే లభించుననియర్థము. ని. 'పున్నాగే పురుష స్తుభ్దః
కేసరో దేవవల్లభః' అని అమరము. తతమైనయావనవిభవముగల యీకన్యకు సమీపగతుడైన పురు
షునియొక్క విహారము త్వరగానే లభించునని యర్థాంతరము. విలసిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదకు =
పరిమళముగల, ఈకలికొప్పుకు = ఈమందరమైనవృక్షకాభకు, రాజసారంగయోగము = రాజభృంగ
సంయోగము, ఈక్షణముకల్గె = ఇప్పుడేకలుగుచున్నదని యర్థము. విలసితమైన సంతోషముగల యీ

చక్కనిస్త్రీకి రాజకుంజరునియొక్క అనగా రాజశ్రేష్ఠునియొక్క సంబంధ మిత్రుణమందే కలుగుచున్నదని యర్థాంతరము. భువన=ఉదకముచేత, అభినంద్యుఁ = మిక్కిలిస్తోత్రముచేయఁదగిన, కనువరస సరసికి = ఈనూతనమైన మాధుర్యరసముగల సరోవరమునకు, మానసప్రియ = హంసలయొక్క, లీల = ప్రోడ, తోనదొరకు = వెంటనే కలుగునని యర్థము. జగదభినంద్యమయిన శృంగారసరసికి మనోవల్లభ ప్రోడ వెంటడిగానే దొరకునని యర్థాంతరము. ని. 'భువనం విప్లవే పిస్యా త్ఫలలే గగనే' అని మే.

అనుచు = ఇట్లుపలుకుచు, తమలాన = వరస్వరము, లేదోటలరయముగువలు = లేతతోటలను బరికిలించుచున్న స్త్రీలు, ఆడునుడువులు వినయ్యె ననియెఱింగి = ఆడుకొనుమాటలు వివరణనని తెలిసికొన్నవాడై, ఆపుడు = ప్రియపఖండ, నృప = రాజా, ఇచట = ఈ ప్రదేశమున, ఉపశ్రుతి వింటివే = ఉపశ్రుతివాక్యంబు విన్నావుగదా? ఉపశ్రుతి యనగా నొక కార్యార్థమై పోవునపు డేనియు మాటాడునపు డేనియు దదనుకూలముగా వినపచ్చునరలమాటల సముదాయము. అనుచు = అనిపలుకుచును, ఎఱిగింప = తెలియఁజెప్పగా, హర్షించి = సంతోషించి, అధిపుడు = ఆవసుమహారాజు, అపుడు = ఆ సమయమందు, ఈపద్యమునకు బైపద్యముతో నన్వయము.

ఇందు జెలిక త్రియల సంభాషణము భావిశుభసూచనముగా జెప్పఁబడినది. తోటనరయముగువలు తమలాదామచుకొనుమాటలు తమకుఁ గలసివచ్చుటయే యుపశ్రుతి. మన్మథచాపగుణంబితార్పణములచే వివశుఁడైయుంటచే రాజాప్రసంగభావము తానుగ్రహింపలేదయ్యెను. కావుననే మంత్రి రసికావతంస మగురాజునకు నెఱుంగఁజేయవలసివచ్చినది.

క. కుతుకమున నచలసుత యగు, సతిఁ గనఁజనురాజమాళిచాడ్పున నపుడా
క్షీతిపతి సతిఁ జూచుతమి, హితసూచితసరణిఁ గోన కేతెంచునెడన్. 60

కుతుకమున = సంతోషముచేత, అచలసుతయగు = హిమవత్పర్వతపుత్రియైన, సతి = యువతిని అనగా బార్వతీదేవిని, కనఁజను = చూచునిమి తమైపోవునట్టి, రాజమాళిచాడ్పున = చంద్రశేఖరుఁడైన హరునివలె, అనగా హరుఁడో యన్నట్టుగానే, ఇక్కడ అచలసుతయగు సతియనగా గోలాహలపర్వత పుత్రియైన గిరికాదేవి యనియును, రాజమాళియనగా వసురాజునియును అర్థాంతరము. ఇక్కడ నవీనమతమందు ఉపమాంకారము. రాజమాళిత్యము సమానధర్మమని గ్రహించవలెను. రాజమాళిపదము ఉపమానవాచకంబును రాజమాళిత్యరూప సమానధర్మవాచకంబును నొచున్నదిగనుక నుభయభావ చెప్పవలెను. అచలను కౌదిపదములకు సమానధర్మవాచకత్వమున్నవ్వుమే. ప్రాచీనులు విశేషణిజ్ఞివృత్తయందు శబ్దమాత్రసాధర్మ్య మంగీకరించి ధర్మసామ్యము లేదుగనుక శ్లేషాలంకార మని చెప్పిరి. అపుడు = ఆ సమయమందు, క్షీతిపతి = ఆవసురాజు, సతిజూచుతమి = గిరికాదేవిని జూచెడు నభిలాషముచేత, హిత = నర్మసఖునిచేత, సూచిత = తెలుపఁబడిన, సరణి = మార్గముననే, గోనకేతెంచునెడన్ = గోనకుం జేరవచ్చుదు సమయమందు, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఈపద్యము శ్రావణదోరగారి వ్యాఖ్యానముచరిత్రమునఁగానరాదనిరి. (౨౩ వ పద్యముగఁగలదు) సోమకవియు వ్యాఖ్యగావించియె యున్నాడు కావున బ్రక్షిప్తమున వీలులేదు. ఇందు గిరికచలనుతాత్వాదులు శ్లేషచే స్థాపించఁబడి యుంటచే గ్రహపటుత్వమునను రామరాజభూషణుని పదనాసక్తి

దాయమునకు భిన్నముగావున గణారామణియకమును గుందించు మున్నదనియు. సత్యము. ప్రత్యేకతరముల
లలాఁ బరిశీలించి పద్యము ప్రక్షిప్తమేమో తెలిసికొనవలసియున్నది.

తే. తొలుదొలుత భద్రకుంభముల్ • దోహద నివహ
బచ్చతామానికపునిచ్చు • బచ్చతోర
ణంబు వొడసూప వరుసఁ గన్వ్యాగృహంబు
నరపతి కమూల్యకల్యాణగరిమఁ దెలిపె.

61

తొలుదొలుతఁ = ముందుముందుగా, భద్రకుంభముల్ = పూర్వకలశంబులు గనుపడఁగా
ననియర్థము. బుగారుకలశంబు లని భావము. (ని. 'భద్ర స్సాన్య స్తద్ధతే' హేమిన్ మస్తకే కరణా
స్తకే' అని వి.) పదపఁ = తర్వాత, పచ్చతామానికపునిచ్చుబచ్చతోరణంబు వొడసూపఁ = పచ్చ
తోరణంబు గనుపింపఁగా నని యర్థము. మరకతమణియైన బహిర్ద్వారమనిభావము. (ని. 'అర్చక' స్త్రీ
బహిర్ద్వారమ్' అని అ.) పరుసఁ = క్రమంబుగా, కన్వ్యాగృహంబు = ఆకస్యకయొక్క మందిరము,
నరపతికఁ = పసురాజునకు, అమూల్య కల్యాణగరిమఁ దెలిపెఁ = అనర్హమైన శుభాతిశయమును
దెలియఁబఱచెనని యర్థము. అనర్హమయిన కాంచనాతిశయంబు నెఱింగించెనని భావము. ని
'కల్యాణం మద్ధతే స్వతే' అని నానార్థరత్నమాల.

ఈపద్యమునందలి నిచ్చ యనుపద మన్వయమునఁ గలియకున్నది. నిచ్చ అవ్యయము. వికృతిని
సమాసమధ్యగతమగుట పొసఁగదు. కవియాశయ మిట మృగ్యము. తొలుత భద్రకుంభములు తోచె
ననుటవలన మందిరాగ్రస్థాపితములగుటచే గనఁబడెననియు మందిరము సమీపించినఁగాని పచ్చలతోర
ణము కనఁబడలేదనియు భావము. కల్యాణము శుభమునకు వివాహమునకు సూచనము. కల్యాణ
మప్రయత్నలభ్యముగాన నమూల్యము.

అలం. క్లేషము. అనుమానము.

శా. ఆలోఁ గాంచనమందిరంబు నవరత్నాలోక ముల్లోక మే
యాలోకోత్సవ మాచరింపఁ బతి డాయం బోయి ప్రాచీనపుం
జాలుందీవెలచాటున న్నిలిచి వాఁచాలాభిషేకానిలా
లోలత్పల్లవజాలమార్గముల నాలోలాక్షి నీక్షించినన్.

62

ఆలోఁ = అంతలోన, కాంచనమందిరంబు = సువర్ణమయమైన గృహముయొక్క, నవరత్న =
నవవిధ రత్నములయొక్క, ఆలోక = ప్రకాశము, ఉల్లోకమే = లోకాతీతమే, అలోకోత్సవమాచ
రింపఁ = సేత్రోత్సవము సేయఁగా, (ని. 'ఆలోకా దర్శనోద్వోకే', ౨ని అ.) పతి = పసురాజు, డాయం
బోయి = సమీపముగాఁబోయి, ప్రాచీనపుంజాలుందీవెలచాటునన్నిలిచి = ప్రాచీనమనఁగా నింటికిఁ
జాట్టు వార నుండెడు కంచెకుఁబేరు. (ని. 'ప్రాచీనం ప్రాస్తతోపులిక' అని అ.) ప్రాచీన = అట్టి
కంచెతోటనంబంధమైన చాల్పిగానున్న తీగెలయొక్క మరుగుననుండి, ఇక్కడఁ జాలనెడుపద
ముకారాంతముగనుక సమాసమందు సుమాగమము వచ్చినది. (శ్లో. 'సరళే పరుషేచైవ సమాసే
సుముతో భవేత్' అని యధర్వణవచనము.) వాచాల = ధ్రుంకారధ్వనిసేయించుకన్న, ఆలి = తుమ్మెదల
యొక్క, పక్ష = తెక్కిలవలనఁబుట్టిన, ఆనిల = వాయువువేర, ఆలోలత్ = అల్పతల జలించుచున్న,
రల్లక = చిగిరఁటాకులకెడు, జాలమార్గముల = గవాక్షరంధ్రములనుండి, ఆలోలాక్షి = అగ్నికా

నేమిని, ఈశ్వరచింతా = చూడఁగా ఆనఁగా గిరికాదేవిని సంమహారాజు పొందుడి గూడె నని భావము. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

కంచెగానున్న తీవీయలచాటునకున్న మందరమందలి జవరాలు కానరావడం పలసినదెకాని తుమ్మెద తొక్కలచే జీవుఁలకడలటవలన దర్శింప వీలుచిక్కినది. తుమ్మెదలప్పుకారములు పసురాజు రావలన గలిగిన చువ్వుడు మరుగుపఱచెను. తుమ్మెదలు అంతట చరించుటచేత గంచెకు జాలమార్గము లేర్పడెనట.

తా. అంతలో వసురాజు నవరత్నస్థగితమై ప్రకాశమున కాటవట్టుగానున్న యాదివ్యమందరమును జూచి కంచెచాటున నిలిచి తుమ్మెదలొక్కలచే గదల్పబడు చిత్తశ్శాసనమునుండి సతీమణిని సంధించెను.

చ. కనుగవ పూర్ణ కామ మగుఁ • గన్గవకన్నను బూర్ణ కామ మై
మన మతిచిత్తప్రప్తి యగుఁమానసప్రప్తికి మున్న చిత్త మై
తనువు రసోత్తరంగ మగుఁ • దత్తవైఖరికన్న సంభ్రమం
బెనసి రసోత్తరంగమగు • నీప్రతి మానగమానభేదికె.

63

అనగమానభేదికె = కోలాహలవర్షత గర్వభంగము చేసిన యాపసురాజునకు, కనుగవ = శేత్రయుగళము, పూర్ణ = సంప్రాప్తమును, కామమగు = మనోరథముగలది యగును, మనము = మనస్సు, కన్గవకన్న = పూర్ణ కామమున శేత్రయుగళమునకంటె మిక్కిలియును, పూర్ణ కామ మయి = సంప్రాప్తమనోరథమయి యని యర్థము, పూర్ణుడయిన మన్మథుఁడుగలవై యని భావము. (శ్లో. 'కామః స్వరేఽఖిలాషేచ' అని వి.) అతిచిత్తప్రప్తియగు = అత్యద్భుతప్రప్తియగునని యర్థము. తనువు = శరీరమును, మానసప్రప్తికిమున్న = అతిచిత్తప్రప్తియందు మనస్సుకంటెముందుగా, చిత్తమై = అత్యంతచిత్తప్రప్తియయి యని యర్థము. చిత్తప్రతిమలేఁ జేష్టారహితము యని భావము. (స. 'చిత్తం స్వాదర్భ తాలేఖ్య తిలకేషు' అని వి.) రసోత్తరంగమగు = రసమనఁగా స్వేదజలము, దానిచేత సాంద్రమగునని యర్థము. ఈప్రతిమ = అఖిలాషము, తత్తవైఖరికన్న = రసోత్తరంగ మయిన యాశరీరమునకంటె మిక్కిలియును, సంభ్రమంబెనసి = తొట్టుపాటు జెంది, రసోత్తరంగ మగునని యర్థము. రసమనఁగా నిక్కడ ససురాగము. దానిచేత నతిశయించెనని భావము. (వి. 'శృంగార ముఖ్యమధురాది నువర్తరేతో నిర్వాసరాగగర్భద్రవపారదేషు, అస్వాదనధ్వని సుధాంబురసాఖ్య ధాతుష్విప్తో రసోధరసాధరణీరసాస్యాత్' అని వా.) అనఁగా గిరికాదేవిని చూడఁగానే వసురాజునకు శేత్రద్వయము పొందఁబడిన కోరిక గలదాయెననియును మనస్సు మన్మథాధీనమయి యద్భుతవ్యాపార యుక్తమాయె ననియును శరీరము చిత్తప్రతిమలేఁ జేష్టారహితము స్వేదజలసాంద్రమాయె నని యును నఖిలాషము తొందరపాటు జెంది యసురాగాతిశయముతోఁ గూడినదాయె ననియును భావము. ఇటు జక్షుఁగ్రీతి, మనస్సంగము లానగుననంగదశలు వివరింపఁబడెను. చక్షుఁగ్రీతియన దర్శనేచ్ఛ; రసంగాధరమునందలి 'తత్త స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యాలంబనఁ ప్రేమాఖ్యశ్చిత్త వృత్తివిశేషో రణి స్థాయిభావః' అను వాక్యమువలన స్త్రీపురుషులకు బరస్పరాలంబనమై ప్రేమయని చెప్పబడు చిత్తవృత్తివిశేషము రతి. అదిస్థాయిభావమగును. అనంగదశలు పదియని కొందఱు పండ్రెండని కొందఱు అలంకారికలు నిర్వచించియున్నారు. పదియనుపక్షమే బహుబగణనీయము.

“చక్షుః శ్రీతిర్వసస్సంగః సంకల్పాభ్యుప్రజాగరః
అరటిః స జ్వరః కార్యం లజ్జాత్యాగో భ్రమోమృతిః
దశావస్థాభవంత్యేతే విప్రలంభేభిలాషజే.”

తా. ఆచెలువయాపు చూచింతనఁ గనుటకు దర్శనోత్సుకత్వము మొండయ్యెను. మనస్సు చిత్ర
వృత్తులకు నెలవయ్యెను. మేన స్వేదజలమూచను. అన్నిటికంటె నతిశయముగా ననురాగము ఉనించి
వసురాజును లోఁగొనెను.

మ. జననాథోత్తముఁ డింతిం జూడ ననిశేషత్వంబుఁ గాంక్షించు న
య్యనిమేషత్వము కాంతకాంతముఖదంఁద్రానేవనానందవా
సనఁ బ్రాపించిన గోరు నస్సు డనిమేషస్వామిభావంబుఁ గ
న్గన నెందున్ నృపులు త్తరోత్తరపదానునస్పృహంచలుల్.

64

జననాథోత్తముఁడు=వసురాజు, ఇంతింజూడఁ=ఆగరికాదేవిని చూచుకొనుట, అనిమేషత్వంబుఁ
గాంక్షించుఁ=దేవత్వమును గోరునని యర్థము. తెప్పపాటులేకయుండుటను గోరునని భావము.
అయ్యనిమేషత్వము=అదేవత్వమును, కాంత=సౌందర్యవతియైన, కాంత=ఆగరికాదేవియొక్క, (శ్లో.
'కాంతం చాకా శ్రీతు యోషి త్ప్రియగ్ధా వుపలే నివా' అని. నా.) ముఖ=వసుసమునెడు, చంద్ర=
చంద్రకళామృతముయొక్క, అనేవన=నమగ్ర సేవనమువల్ల యైన, అనంద=నంతోషముయొక్క,
వాసన=సంస్కారముచేత, ప్రాపించిన=పొందఁగానని యర్థము. (శ్లో. 'ప్రథమాంపిబలే వహ్ని
ద్విత్వీయాంపిబలే రవి' అను సిత్వాదిపచనములవలన దేవతలకుఁ జంద్రకళామృతపానము స్వభావ
ధర్మము.) ఆగరికాదేవిముఖము సత్యాదరముచేత జూచుచుండుటవలన తెప్పపాటులేకయుండుట
సిద్ధింపఁగా ననిభావము. అప్పుడు=అసమయమందు, అనిమేషస్వామిభావంబు=దేవధివతిత్వమును, అనఁ
గా నింద్రత్వమునని యర్థము. వేయికన్నులు గలిగియుండుట నని భావము. కోరును=కాంక్షించును,
కన్గన=విచారించిచూడఁగా, ఎందున్=ఎచోటిను, నృపులు=రాజులు, ఉత్తరోత్తరపద=అంతకం
తకు హెచ్చైనస్థానములందలి, అనున=అధికమయిన, స్పృహ=ఆపేక్షయందు, అచంచలుల్=చలిం
చనివారుగదా యని యర్థము. ఏమనిన, వసురాజు మనుజుడైయుండి ముందుగా దేవత్వముఁగోరి
యది సిద్ధింపఁగానే యింద్రత్వముఁ గోరినాడు గనుక రాజు లంతకంతకు హెచ్చైనయధికారమునే
కోరుచుందురనుట. (శ్లో. 'అసంతుష్టా ద్విజానష్టా స్సంతుష్టా ఇవ పార్థివాః, సలజ్జాగణికానష్టా నిర్ల
జ్జేవకలాన్లనా' అనియన్నది.) అనఁగా వసురాజు ఆగరికాదేవిని జూచునెడల ముందుగా తెప్పపాటు
లేని చూపులు గలుగుటను గోరి ఆగరికాముఖవీక్షణాత్యాదరముచేత నది సిద్ధింపఁగా నంతట దనివితీరక
వేయికన్నులు గలుగుటకు గోరెనని భావము. అలం. పరికరము. అర్థాంతరన్యాసము.

తా. ఆచెలువ చక్కదనము చూచుటకు తెప్పపాటు అంటక మగునేమో యని వసురా జని
మేషత్వము కోరును. ఆచెలువమోము జాబిల్లిని కేవలముటచే ననిమేషత్వము సిద్ధింప నంతలోఁ దనిని
గునక నిలువెల్లకన్నులైన నానుందరిరూపరేఖ లింక దృష్టిదీక్షగవచ్చుగదా యని యనిమేషస్వామి
భావము కోరెను. రాజులు లంతకంతకు హెచ్చగు పదవి కోరువారుగదా!

తే. కాంతపద మొంది యటయూరుః గ్రన్థికాంచి, సీరునెససి పయోధరశిఖిదుర్గ
సంగతికిలాచునృచదృష్టిః చక్రశాస, నోన్నతస్థాన మపుడుగా యొరపు: దనకు.

నృపదృష్టిః=వసురాజుచూపు, కాంతపద మొంది=గిరికయొక్క పాదమందు జేరి యనియర్థము. రమ్యమయిన స్థానమును బొందియని యర్థాంతరము. అటయూరుః గ్రన్థి = అపివృట్ట తొడ నావరించియని యర్థము. గ్రామము నాక్రమించి యని యర్థాంతరము. కాంచిసీమనెనసి=కటిప్రదేశము గలిసికొని యని యర్థము. మేఖలాసీమనెనసియని యర్థాంతరము. వెంటనే ముందర శిఖిదుర్గమని చెప్పినాడు గనుక గాంచిపదము మేఖలాశబ్దార్థముని గ్రహింపవలయును. మేఖలయనగాఁ బర్వతనితంబము. (ని. 'మేఖలా ఖడ్గబద్ధే స్వాత్కాంచీ తెలివితంబయో?' అని వి.) పయోధరశిఖిదుర్గసంగతికి = కుచగిరులయొక్క దుర్గమయిన సంగతికి, అనగాఁ బొంద శక్యముగానిసంగతికి, లాచుక్ = పెనగులాడుచున్నదియని యర్థము. మేఘయుక్తవర్షత దుర్గసంగతికి లాచుచున్నదని యర్థాంతరము. తనకుక్ = అనగా నృపదృష్టియయిన తనకు, అపుడుగా=అనగాఁ బయోధరశిఖిదుర్గ సంగతి గలిగినప్పటికిఁగదా, చక్రశాస = చక్రవాక నిరాసకమయిన ఉన్నతస్థానము. కుచప్రదేశము అని యర్థము. రాష్ట్రప్రతిపాలకమయిన యున్నతస్థాన మని యర్థాంతరము. (ని. 'చక్రం చ యే జలావరే రథాక్లే రాష్ట్రేనైస్యయోః, ఘటసాధనభేదేషి క్షీణే శోకేతు పున్యయమ్' అని నా.) ఒదవుక్ = లభించును అని యర్థాంతరము.

అనగా వసురాజుయొక్క దృష్టి ముందుగా గిరికాదేవిపాదములయందుఁ బ్రసరించి తర్వాతఁ దొడల నావరించి యాపివృట్టఁ గటిప్రదేశమును గలిసికొని యక్కడనుండి గమింప శక్యముగాని కుచగిరులతోఁ గూడుకొనుటకుఁగా నధికప్రయత్నము సేయుచుండెనని తాత్పర్యము. అనగా నంత పర్వతము నొకలాగున వచ్చినదై యక్కడనుండి కుచములు దాటి పోఁజాలకుండెననుట. అర్థాంతర మందలి భావము. ఎవడైన నొకానొకఁడు నిరాశ్రయముగా పున్నవాడై ముందుగాఁ గొంచెము యుక్తమయినస్థలమును సంపాదించుకొని యాపివృట్ట నొకగ్రామ మాక్రమించుకొని యా వెంబడి నొకసీమను, అనగాఁ దాలాకాను స్వవశముచేసికొని యక్కడనుండి పర్వతదుర్గము నవలంబించుటకుఁ దగినయత్నము సేయుట యుక్తమని తెలియవలయును. అలం. క్లేషమూలకమగు నమాసోక్తి.

మ. నిరతిక్ నాభిసురంగ మీగియు వశీనిశ్రేణికక్ హత్తియు
నర్వరరోమావలివల్లరీగుణము సంఠం బ్రాకియుం దత్పయో
ధరదుర్గంబుల నాక్రమించె నచలేంద్రద్వేషిచూ పార సు
గరసామోదవినిద్రవృత్తికి నశశక్యం బెద్దియుం గల్గునే.

66

అచలేంద్ర=పర్వతశ్రేష్ఠుడైన శోలాహలునికి, ద్వేషి = శత్రుడైన, లేక (ని. 'అచలో ద్రైశు వ్యచలో' నా.) అనియుండుటవలన నచలశబ్దము పర్వతమందును, అచలాశబ్దము భూమియందును వర్తించును గనుక అచలేంద్రులనగా భూమింద్రులైన శత్రురాజులు, వారికి ద్వేషియైన వసురాజు యొక్క, చూపు=దృష్టి, నిరతిక్ = అధికాసక్తిచేత, నాభిసురంగ మీగియుక్ = గిరికాదేవియొక్క పొక్కిలియనెడు సొరంగములలో దూరియును, వశీ = ముక్తరులనెడు అనగా కడుపుమీద నుండెడు మూడుమడతలనెడు, నిశ్రేణికక్ = నిచ్చెనను, (ని. 'నిశ్రేణి స్తద్ధిరోహిణీ' అని అ.) హత్తియుక్ =

హత్తుకొనియును, వర = శ్రేష్ఠమయిన, రోమావళివల్లరి = వల్లరియనఁగా గీత గెవలెనున్న నుఁగా రనెడు, గుణమును = లగ్నపట్టుత్రాడును, అంటంబ్రాకియొక = చివరముట్టనట్లుకొనియును, తల్ = ఆ గిరికయొక్క, వయోధర = తుచములనెడు, దుర్గంబులక = పర్వతదుర్గములను, ఆక్రమించెక = స్వవశము చేసికొనెను. ఔర = ఆశ్చర్యము, సంగరస=సంగభోగానురాగమందలి, ఆమోద = సంతోషము చేతనైన, వినిద్రవృత్తికొక = నిద్రారహితవృత్తిపారము గలవానికి, అనఁగా జాగరూకత గలవానికిని యర్థము. సంగర = యుద్ధమందు, సామోదనిద్రవృత్తికొక = సంతోషయుక్తమైన జాగరూకతగల వానికిని యర్థాంతరము. ఆశక్యం బెద్దియగు గల్గునే = శక్యముగానిపని యేదైననున్నదా, అనఁగా లే దనుట.

రాజయొక్క దృష్టి సంగభోగానురాగసమైదముచేత హచ్చరికగలదై గిరికాదేవియొక్క నాభీదలమున కొచ్చి వళిత్రయమును హత్తుకొని రోమావళివెంట బ్రాకి నుచములమీఁదఁ బ్రస రించెనని యర్థము. ఆర్థాంతరమందలి భావము. ఎవఁడైన నొకఁడు యుద్ధమందలి యుత్సాహముతోఁ గూడిన జాగ్రత్తగలవాఁడై సేలసారంగముఁ ద్రవ్వించి దానినుండి దూరిపోయియున్నను లేక నిచ్చిన యొక్క సహాయముచే నెక్కియయినను లగ్నపట్టుత్రాళ్ళవెంట బ్రాకి యయినను దుర్గము సాధించి యాక్రమించుకొనుట యుక్తము గదా. అలం. సమాసోక్తి. ఆర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. ఆమనుజేంద్రచూపు తిలకాంచిత మై నెఱదావి చల్లునా
రామముఖంబున న్నైరయవ్రాలును హాస మరంద చిక్కణం
బై మెఱుఁ గారుగండఫలకామృతభానుశిలాతలంబుల
నేమఱుజారి యూతఁ గొనునిద్రపుఁ బెన్నెఱివజొంపముల్.

67

ఈచద్యమం దంతటను రూపకమున్నందున రాజాదృష్టిని దుష్టుడగా నిరూపణము సేయఁజనుచు. (కావుననే యేకదేశవర్తిరూపకము.) ఆమనుజేంద్రచూపు = ఆనసురాజాదృష్టి, తిలకాంచితమై = కస్తూరీతిలకముచేత నొప్పుచున్నదై, నెఱదావిచల్లు = నిండువాననను పడచల్లుచున్న, బ్యాపింపఁ జేయుచున్న, ఆ రామ ముఖంబునకొక = ఆ గిరికాదేవియొక్క ముఖమందని యర్థము. తిలక వృక్షాంచితమయి పుష్పవాసనను వ్యాపింపఁజేయుచున్న యుద్ధానవనాగ్రమం దని యర్థాంతరము. ఆరామముఖంబున నన్నచోట రామయొక్క ముఖమనియు, నారామముయొక్క ముఖమనియును విచారింపవలయును. నైరయ వ్రాలుచుకొనె = అంతట గలయవ్రాలుచు, హాస = నవ్వునెడు, మరంద = పూఁదేనియచేత, చిక్కణంబై = నునుపువారినదై, మెఱుఁగారు = మెఱయుచున్న, గండఫలక = పల కలవంటి చెక్కి శృనెడు, అమృతభానుశిలాతలంబులకొక = చంద్రకాంత శిలాప్రదేశములయందు, నేమఱుజారి = పలుమాఱును జారి పడఁబోవుచు, నిద్రపుఁ బెన్నెఱివజొంపముల్ = స్నిగ్ధములైన గొప్ప తలవెండ్రుకలనెడు తీరగంగుంపులను, ఊతఁగొనెకొక = గట్టిగాఁ బట్టుకొనును.

తా. పసురాజయొక్క చూపు గిరికాదేవియొక్క కస్తూరీతిలకముచేత శోభిల్లుచున్న ముఖ సౌందర్యము నంతయుఁ గ్రహించుచును నవ్వుచేత దట్టమై తళతళ మెఱయుచును చంద్రకాంతముంటి శకలములవలె నున్న చెక్కిశృయందు నిబ్బరముగా నిలువలేక బెసిపోవుచును నిగారమయి సోగలై యున్న తలవెండ్రుకలవై వ్యాపించి నిలిచెను. (ఆర్థాంతరమందలి భావము.) తుష్టెదతిలకవృక్షాంచితమయి పుష్పవాసనను గుప్పించుడైదు సువనసాగ్రమందంతట వ్రాలుచును మృగరందముచేత నునుపు

వారియున్న చంద్రికాంతశిలలయందు వ్రాలి యచ్చోట నిలువ నవకాశములేక తీగెగుంపుల నవలంబించియుండుట యుక్తంబు కదా.

అలం. శ్లిష్టరూపకము.

సీ. పదములఁ బల్లవింపఁగనోపుఁ దొడల మంగళమహారంభాప్తిఁగాంచ నోపుఁ గటిఁ గరిష్కంథాధిగమలీలఁ గన నోపు నసదుగౌ నెవసి మిన్నంద నోపు గుబ్బలసిరికల్పిఁగొండఁ దాఁకఁగ నోపు నటుత నొక్కనిధానమరయ నోపుఁ జక్కెరమోవి నిష్పఫలం బెనయనోపు శ్రుతుల శ్రీలనె యెదుఁగొనఁగనోపు తే. రమ్యవదనాబ్జమునఁ బూర్ణఃరాజమండ, లాధిపత్యాశుభావాప్తిఁ నలర నోపుఁ గురుల ఘనసంపదలు చూఱఁగొనఁగనోపు, నింతినెచ్చేనఁ బర్వమర్వీశదృష్టి.

ఇంతినెచ్చేనఁబర్వ=గిరికాదేవియొక్క దేహమందు వ్యాపించిన, ఉర్వీశదృష్టి = పరురాజు యొక్క చూపు, పదములక = పాదములయందు వ్యాపించి, పల్లవింపఁగనోపుక = ఉల్లసింపఁగ నోపునని యర్థము. చిగురుపెట్టనోపు నని భావము. పద రూపపల్లవము గలదనుట. తొడలక = ఉరువులయందు, మంగళమహారంభాప్తిఁ గాంచనోపుక = శుభారంభప్రాప్తిని బొందనోపుననియర్థము. మంగళార్థమయిన కదళీస్తంభాప్తిని గాంచనోపు నని భావము. ఉరుకాండరూప రంభాస్తంభాప్తిఁ గాంచుననుట. కటిక = పిఱుఁచునందు, కరిష్కంథాధిగమలీలఁ గననోపుక = విమలగునెక్కనోపునని యర్థము. గజమస్తకప్రాప్తిఁ గాంచనోపు ననిభావము. కటిరూపగజమస్తకప్రాప్తిఁ గాంచు ననుట. అసదుగౌ నెవసి=సూక్ష్మమయిన మధ్యప్రదేశమును బొందినదై, మిన్నందనోపుక = మిన్ను ముట్టనోపు నని యర్థము. గగనస్పర్శము సేయనోపు నని భావము. మధ్యరూప గగనమును స్పృశించుననుట, గుబ్బలసిరికల్పి = సిరియనఁగా సంపదయనియర్థము. కాంతియనిభావము. సునసంపత్సమృద్ధియందు, కొండఁదాఁకఁగనోపుక = కొండతో డీకొననోపునని యర్థము. పర్వతస్పర్శ సేయనోపు నని భావము. పయోధరరూప పర్వతములఁ దాఁకుననుట. అఱుతక = కంఠమందు, ఒక్కనిధాన మరయనోపుక = అనిర్వాచ్యమయిన యొక నితీతమును గననోపు నని యర్థము. శంఖమును గననోపుననిభావము. కంఠ రూపశంఖము నరయుననుట-ఇక్కడ నొక్కనిధానమని చెప్పబడెద, నీ. 'మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకరకచ్ఛపా, ముకుంద కున్ద సీరాచ వరశ్చ నిధయో నవ' అమరశేషము. అను సిగ్లోక మునఁ జెప్పఁబడిన నవనిధులలో నొకటైన శంఖము లతీత మగుచున్నది. చక్కెరమోవిక = మంచ దారతో నమానమైన మాధుర్యముగల పెదవియందు, ఇష్టఫలం బెనయనోపుక = ఆభీష్టఫలమును బొంద నోపు నని యర్థము. మధురఫలమును బొందనోపునని భావము. అధరోష్ఠరూప మధురఫలము నెనయు ననుట. శ్రుతులక = కర్ణములయందు, శ్రీలనెయెదుర్కొనఁగనోపుక = సంపదల నెదుర్కొననోపునని యర్థము. శ్రీకారముల నెదుర్కొననోపు నని భావము. శ్రవణరూప శ్రీకారముల నెదుర్కొనుననుట.

రమ్యవదనాబ్జమునక = సుందరమయిన పద్మమువంటి ముఖమందు, పూర్ణ = సంపూర్ణమయిన, రాజమండల = రాజసమూహముయొక్క, ఆధిపత్య = ప్రభుత్వముయొక్క, శుభావాప్తిక = శుభప్రాప్తిచేత, అలరనోపుక = సంతోషింపనోపుననియర్థము. సంపూర్ణచంద్రమండలాధిపత్యముయొక్క శుభావాప్తి నోపునని భావము. వదనరూప సంపూర్ణచంద్రమండలాధిపత్యముయొక్క శుభావాప్తిచేత నలరుననుట. ఘరులక = తలపెండు కలయందు, ఘన = అధికులయిన పరరాజులయొక్క, సంపదల = విభవములను, చూఱఁ

గొనంగనోపుకొ=దోఁచుట ననోపునని యర్థము. మేఘసంపదలు చూఱుగొననోపుననిభావము. కుంతల రూపమేఘసంపదలు చూఱుగొనుననుట. రాజనృప్తి గనుక రాజోచితకార్యము లాచరింపఁ దగ్గయుండెనని తెలియవలయును.

ఇందుకుఁ బల్లవించుట మొదలుకొని ఘనసంపదలు చూఱుగొనుటకుఁగిగా రాజీయములయిన యుత్తరోత్తరావస్థలను యథాక్రమముగాఁ జెప్పినాఁడు. పాదాది చివరపర్వంతవర్జము స్పష్టము. ఇక్కడ సరికయోక్త్యనుప్రాణిశమయిన సమాలంకారము. కనుగవ పూర్వ కామ మగు ననెడి పద్యము మొగలుకొని యావద్యమువఱకుఁగల యాఱుపద్యములయందును చసురాజునకు మన్నగద్వాదకా వస్థలకుఁ బ్రశమావస్థయైన నయనోత్సవములు జెప్పినాఁడు. ఇందుకు, శ్లో. 'ఆదరా న్దర్శనచక్షుః ప్రీతి రిత్యభిధీయతే' యని లక్షణము. ఆదరముచేత నాయుగం గాచుట నయనోత్సవమునుట. గీ. 'ద్వాదశావస్థ లీక్షణోత్సవము చిత్త, సంగమమును సకల్సంప్రతాప, జాగరము కార్య మరతి లజ్జావిముక్తి, సంజ్వరోస్తాదమూర్ఖనాచరములును.' ఇవి మన్నగద్వాదకావస్థలు కొందఱు సంప్రతాప సంజ్వరము లనుచెందనస్థలు విడిచిపెట్టి మిగులు పదియ యవస్థలని యెఱుఁగురు. రతి యంతరవల్ల వాద్యవస్థాపంచకముగలది. అందు అంకురావస్థయందుఁ బ్రేమమని పల్లవావస్థయందు మానమని కనికావస్థయందుఁ బ్రణయమని పుష్పావస్థయందు స్నేహమని ఫలావస్థయందు రాగమని భోగావస్థయందు అనురాగమని యాలంకారికులందురు. మొదటియైదును నభిలాషజన్యవిప్రలంభమునందును గడవడియగు భోగావస్థ సంభోగశృంగారమునందును జేరియుండును. ఇందులకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. అంకురః పల్లవః కలికా ప్రసూన ఫల భోగభాగియం క్రమశః

ప్రేమామానః ప్రణయస్నేహో రాగోఽనురాగశ్చ.

ఇయ మంతరితా ప్రేష్టా మానా త్పల్లవితా భవేత్

సశోరకాప్రణయత స్నేహః తుక్కునుమితా భవేత్.

రాగా శ్ఫలవతీ నేయ మనురాగేణ భుజ్యతే.

తే. వాఙ్మనసగోచరేతరాఽద్యైతరాగ, జలధి నపు డోలిఁ జేలి రాఽజన్యమాళి
ఘనతరాశ్చర్యకాలియై • పనితరూప, మనితరాయ త్త మగునాత్మ • నభినుతించె.

వాఙ్మనసగోచరేతర=వాక్కునకును మనస్సునకు గోచరముగానిదియు, అద్యైత=అద్వితీయ మయినదియునగు, రాగ=శృంగారస్థాయిభావమునెడ, జలధి=సముద్రమందు, అపుడు=అనమయ మందు, ఓలి=యుక్తసూనట్టులుగా, తేలి=ఓలలాడి, రాజన్యమాళి=వసురాజిభిషామణి, ఘనతరా శ్చర్యకాలియై = అధికమయిన యాశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్నవాడై, పనితరూపము = గరికాదేవి యొక్క యాకృతిని, అనితరాయ త్తమగు=పరాధీనము గాకయున్నట్టి, అత్త=తనవృద్ధయములు; అభినుతించె=కొనియాడెను.

ఇక్కడ రాగమనఁగా స్థాయిభావము. సజాతీయమయిన నాయికాంతరాసక్తిచేతను విజాతీయ మయిన శ్రోధాదికముచేతను గొట్టబడక నిల్చి సజాతీయవిజాతీయములను స్వస్వరూపములనుగా జేయు రాగము శృంగారజ్ఞాయిభావ మనబడును. దీనికి, శ్లో. 'సజాతీయై ర్విజాతీయై రలిరస్యృత మూర్తిమాన్, యావద్రసంవర్తమానస్థాయిభావ ఉదాహృతః.' అని లక్షణము. రాగము జలధి

యనుటవలన జనసామాన్యము దానిని తరింపజాలరుట. కావుననే దాని గొప్పతనము చాక్షునకు మనస్సునకు గోచరముకానిది. దానికి సాదృశ్యము లేదు. కానినే యజ్ఞైశ్వర్యము. రాగమున నాచరింపఁ బడుటయే హృదయము పరాధీనమగుటకు హేతువు. లోకాతిశయసౌందర్యము ఆశ్చర్యకరము.

సీ. ఘనలక్ష్మీనెనఁగునంగనముంగురులపేర భ్రమరకంబులు ధాత్రిఁబ్రబలఁబోలుఁ
గమలావళినదల్చువిమలాంగిమోముతో నొనఁగూడిపన్నిత్రుఁడొనరఁబోలు
సమృతసంగత మైనయతివచక్కిరమోవి నీడయై బింబంబు • నెగడఁ బోలు
మేలిమిగట్టు లొమెలతవన్నుల కనుం గై గోత్రవర్గ మింఁపలరఁ బోలు

తే. సాటి రాఁ బోలు సరులు భుజాలతలకుఁ
జక్ర మేల్బడి గాఁబోలు • జఘనరమకుఁ
దమ్ములు పదానుజన్తు లై • తనరఁ బోలుఁ
బ్రసవములు గోళ్లనిసువు లై • యెనుగఁ బోలు.

70

ఘనలక్ష్మీనెనఁగు = అధికసంపదచేత నొప్పుచున్న, అంగనముంగురులపేర = స్త్రీయొక్క నడుటిపై కురులయొక్క పేరునువహించి, భ్రమరకంబులు = తుమ్మెదలు, ధాత్రి = భూమియందు, ప్రబలఁబోలు = పృథ్విబొందఁబోలునని యర్థము. ఇక్కడ భ్రమరకము లనఁగా ముంగురులును తుమ్మెదలును, (శ్లో. 'భృంగాలకా భ్రమరకా' అని నా.) ముంగురులు ఘనలక్ష్మీనెనఁగు ననఁగా మేఘకాంతిచేత నొప్పునని భావము. కమలావళినదల్చు = పద్మపంక్తిని ధిక్కరించుచున్న, విమలాంగి మోముతో = ఈస్త్రీయొక్క ముఖముతోడ, ఒనఁగూడి = జతగలిసి, సన్నిత్రుఁడు = అనఁగా నక్షత్రముల కాత్మదైన చంద్రుఁడు, ఒనరఁబోలు = సన్నిత్రుడై యొప్పుచుండఁబోలునని యర్థము. అనఁగా శ్రేష్ఠుడైన నఖుండై యొనరఁబోలుననుట. (శ్లో. 'నకా నత్యే విదుషి శ్రేష్ఠే సాధా భవతి చ త్రిపు, సప్తీబ మృతే' అని నా.) ఇక్కడ ముఖమునకుఁ జంద్రునకును బద్ధనిరానకత్వము సమానకార్యము గనుక మైత్రి కర్తృత యని తెలియవలయును. అమృతసంగతమైన = సుధాపూరితమైన, అతివచక్కిరమోవి = ఈస్త్రీయొక్కచక్కిరవలెఁ దియ్యనైన పెదవియొక్క, నీడయై = ఛాయయై, బింబంబు = దొండపండును, నెగడఁబోలు = బింబమునట్టులుగాఁ బ్రసిద్ధిబొందఁబోలును. బింబ మనఁగా నీడయును దొండపండును, (శ్లో. 'ప్రతిబింబే తత్పృథ్వి ప్రతికృత్యాంబుచమండలే, వాంఛనే పిచ బింబో స్త్రీ నద్వయో ర్పింబికాఫలే' అని నా.) మేలిమిగట్టులా = మేలిమిబంగారుకొండలైన, మెలతవన్నులకు = ఈస్త్రీయొక్క కుచములకు, అనుంగై = నెనరంటినదై, గోత్రవర్గము = పర్వత సమూహము, ఇంపలరఁబోలు = గోత్రవర్గమునట్టులుగా పాతమై యొప్పుఁబోలును అని యర్థము. గోత్రవర్గమనఁగా నిక్కడ బంధుసమూహమును, బర్వతసమూహంబును గనుకఁ జన్నులను బంగారు కొండలుగాఁ జెప్పి పర్వతములకు సంబంధము చెచ్చినాఁడు.

సరులు = అనఁగా హారములు, భుజాలతలకు = ఈస్త్రీయొక్క త్రిశులపంటి భుజములకు, సాటి రాఁబోలు = సరులనునట్టులుగా, అనఁగా సమానము లనునట్టుగా నీడుపడఁబోలును. సరియనఁగా సమానంబును, హారంబును, చక్రము = బండికట్టు, జఘనరమకు = ఈస్త్రీయొక్కకటిపురోభాగసమృద్ధికి, ఏల్బడిగాఁబోలు = చక్రమునట్టులుగా నేలుకొందగినదిగాఁ బోలును. చక్రమనఁగా నిక్కడ

గొలుచునట్టి నైన్యము, తమ్ములు = కమలములు, పదానుజన్తులై = ఈస్త్రీయొక్క పాదములకుఁ దోడఁ బుట్టినవై, తనరఁబోలున్ = తమ్ములనునట్టులుగా నొప్పందోలు నని యర్థము. తమ్ములనఁగా నిక్కడఁ గనివృత్తాంతము. క. 'తమ్ములు నాఁచేరఁగు బ, ద్దమ్ముల కనుజన్తులకును దరుఁకేందుధరా' అని యాంధ్ర నామసంగ్రహము. ప్రసవములు = పుష్పములు, గోళ్ళనినువులై = ఈస్త్రీనభములయొక్క శిశువులై, ఎనఁగఁబోలున్ = ప్రసవము లనునట్టులుగా వృద్ధిబొందఁబోలును. ప్రసవములనఁగా నిక్కడ శిశువులు-ఈవద్యమందు గిరికాదేవియొక్క యాకేశపాదవర్జనము చేసినాడు.

తా. ఆచెలువముంగురులు మేఘములవలెఁ దుప్పిదలవలె నున్నది. మొగము తామరపూవువలెఁ జందమామవలె నున్నది. పెదవి యమ్మతరసమువలె దొండపండువలె నున్నది. చనుదోయి గట్టుల వలెను భుజములు పూదండలవలెను విఱుడులు బాడికండ్లవలెను పాదములు తామరపూవులవలెను గోళ్లు చివుళ్ళవలె నున్నవి. అలం. కావ్యలింగము. పరికరాంతురము. ఉత్పేక్ష. అంగి.

చ. బొమవిలు చూపుతూపులును • బూని మృగాంకుని గెల్పి యింతిమో
మమృతము మందహాసమున • నచ్చపుడాలు కపోలలీల ఘా
లమునఁ గలావిలాస మఖిలంబుఁ గొనం గని వెన్నఁ జొచ్చె న
య్యమృతగభ స్థిభీతతిమిఁ రావళి వేనలిపెంపుసొంపునన్.

71

బొమవిలు=కనుబొమ్మయ నెడుధనుస్సును, చూపు = విక్షణముల నెడు, చూపులును = బొమములును, పూని=ధరించి, మృగాంకుని గెల్పి=చంద్రునిజయించి, ఇంతిమోము = ఈస్త్రీయొక్క ముఖము, అమృతము=చంద్రునిలోనుండు నమృతమును, మందహాసమునన్ = చిలునవ్వుచేతను, అచ్చపుడాలు=నిర్మలమయిన కాంతిని, కపోలలీలన్=చెక్కిళ్ళయొక్క విలాసముచేతను, ఘాలమునన్ = నొసటిచేత, కళావిలాసము=చంద్రభండముయొక్క డంబము, అఖిలంబుఁగొనన్=సర్వమును హరింపఁగా, కని = చూచి నదై, అయ్యమృతగభ స్థిత = ఆచంద్రునివలన జడిసిన, తిమిరావళి = అంధకారసమూహము, వేనలిపెంపుసొంపునన్ = ఈస్త్రీయొక్క బొప్పినెడు మిషచేత, వెన్నఁజొచ్చెన్ = శరణఁబో ద్దిన సేవకఁ జేరెను అని యర్థము.

బగవానియొక్క బగవాడు బంధువనియున్నది గనుకఁ జీకటులు వామకు విరోధియైన చంద్రుని గెలిచిన ముఖమును మిత్రమునుగాఁ దలంచి వెనుకఁ జొచ్చెననుట. అనఁగా గిరికయొక్క కనుబొమ్మలు వంపఁబడినవిండ్లవలె నున్నవనియుఁ జూపులు బొమములవలె నున్నవనియు ముఖము చంద్రునివలె నున్నదనియు న వ్యమృతమువలె నున్నదనియుఁ చెక్కిళ్లు చంద్రప్రభలవలె నున్నవనియు. నొనలు చంద్రకళవలె నున్నదనియుఁ గొప్ప గాఢాంధకారమువలె మిగుల నల్లనై యున్నదనియు ఫలితార్థము.

చంద్రుడు మృగాంతుడగుటచే నకలంకమగు మొగము గెలువఁజాలినది. గెలుపొందినవా రోడినవారి సర్వస్వము వినియోగించుకొందురుగావునఁ. జంద్రునియందలి యమృతము చిలునవ్వున, నెన్నెలసిగ్గు చెక్కులయందును, కళలసొంపు ఘాలమునను నెలొల్పెను. వేనలిపెంపునుటవలనఁ బెన్నెటి జంపుగా విశేషముగ నుండెనుట. అలం. అరికయోక్తి. అవహవము.

చ. బలితపుగుబ్బగుబ్బలులఁజై నిర వొంది మెఱుంగుదీఁగెచే
నలరి హృతాబ్జపూగరుచియై నిరవద్యకలారవామృతం

బులకలిమిం బికాంగనల • మూఁకకు మూకత సంఘటించునీ
చిలుకలకొల్పికంధర భజింపగఁ జెల్ల దె కంధరాంకమున్.

72

బలితపుగబ్బ గబ్బులపై నిరవొంది = గొప్పవైన చనుగొండలమీద నొప్పచున్నవై యని యర్థము. కొండలమీదనుండుట మేఘధర్మముని తెలియవలయును. మెఱుగుదీఁగెచే నలరి = మెఱుగైన బంగారుతీగెయనెడు భూషణవిశేషముచేతఁ బ్రకాశించియుని కంఠపరమైన యర్థము. మెఱుపుతీఁగెచేత నలరియని మేఘపరమైన యర్థము. హృత్ = హృదిపఃబడిన, అబ్జ = శంఖముయొక్కయు, పూగ = పోక య్రాని కుత్తుకయొక్కయు, రుచియయి = శోభగలిగినవై యని కంఠపరమైనయర్థము. హృతాబ్జపూగ రుచియై యనఁగా హరింపఁబడిన పద్మసమాహారోభగలవై యని మేఘపరమైనయర్థము. కమలమునకు మేఘము ప్రతికూలముగటప్రకటముగదా. (ని. 'అబ్జోధన్వంతరాచంద్రైనిచు' శంఖ పద్మయోః' అని వి. ని. 'పూగః క్రమక బృన్దయోః' అని ఆ.) నిరవద్య = అనిద్యమయిన, కల = అవ్యక్తమధురమైన, ఆరవామృతంబులకలిమి = అమృతప్రాయములైన స్వరములకలిమిచేత నని కంఠపరమైన యర్థము. నిరవద్యమయిన గర్భారవముయొక్కయు జలసందోహములయొక్కయు కలిమి చేతనని మేఘపరమయిన యర్థము. అమృతమనఁగా నుదకమునకును దేరు. ని. 'స్వార్థజ్ఞకేషాంబు నభోరసాయన షీరాబ్జ సోమాన్న సుధాను చామృతమ్' అని నా. పికాంగనలమూఁకకు = ఆఁడుకొయిలలయొక్క సమాహమునకు, మూకతసంఘటించు = మూఁగతనము సంపాదించుచున్న, అనఁగా నీకంఠస్వర మాధుర్యముతోఁ దమకంఠనాదము సమానము గాదని సిగ్గుపడి కొయిలలం వలకకుండునని తాత్పర్యము. పద్మపునందుఁ గోయిలలు గూయుటలేదు గనుకఁ బికపమాహములకు మూకత్వమును సంఘటించుటయు మేఘధర్మంబు యని విచారింపవలయును. ఈ చిలుకలకొల్పికంధర = ఈముద్దుగుమ్మయొక్క కంఠము, కంధరాంకము = కంధరమును మేఘనామమును, (ని. 'గ్రీవాయాం కంధరా మేఘే పుమాకే' అని నా.) భజింపగఁజెల్లదె = పహింపఁగూడదా? అనఁగా వృత్తిసామ్యంబును నామసామ్యంబును గలకంధర, కంధరాంకమును పహించుటకుఁ దగుననుట. వృత్తిసామ్యము నామసామ్యమువలనఁ గంధరాంకము జగియున్నది.

అలంకారము. కావ్యటింగము. పరిణామము.

తా. గుబ్బులకుఁ బై నలరి స్వర్ణభూషాలంకృతమై పోకబోజ చెలువమును మించి కలరవామృత ముచేఁ గోయిలపులంగులకు వాకట్టుచు నానతికంఠ మలరారుచున్నది.

మ సమదాభంగమనోజసామజ మురోజగ్రావలీలాధిక
క్లమ మై నాభిసరోంతరంబున మునుంగం బొంగునుద్వేలభం
గము లయ్యెన్ వభు లంతరాళమునఁ దద్గంధానుబంధంబుచే
నమరుందు మైదచాలు నా నొనరె మూఁగా రింతిలీఁగొనునన్.

73

సమద = మదయుక్తమైనదియు, అభంగ = పరాజయములేనిదియునగు, మనోజ = మన్తభంజనెడు, సామజము = వినునగు, ఉరోజ = భ్రమములనెడు, గ్రావ = పర్వతములయందలి, లీలా = క్రీడల చేత-అనఁగాఁ బర్యవ్రాజములయందుఁ జేయఁబడిన పరక్రీడలచేత ననుట. అధికక్లమమై = అత్యంత

మయిన బడలికగలవై, నాభీనరంభరంజనక = పొక్కిలయినెడు కొలఁమఱివల, మునుంగకొ = మునుంగఁగా, పొంగు = పైకిపట్టించిన, పరులు = కడుపుమీఁది మడతలు, ఉద్వేలభంగములయ్యెక = ఉత్కటమయిన తరంగము లన్నట్లులగానుండెను. అంతరాళమునకొ = పరలనెడు తరంగములయొక్కనడుమ, తల = అనాభీనరంభరమగ్న మయిన మన్నిమదసామజముయొక్క, గంధ = మదసారభమందలి, అనుబంధంబుచేకొ = ఆసక్తిచేత, ఆమరుందుమైదచాలునాకొ = ఒప్పుచున్న భీమరపంక్తియేమో యన్నట్లులగా, పంలిలేనొనునకొ = శక్తియొక్క యతియాత్నమయిన నడుమునందు, నూఁగారు = కొమావళి, ఒసరుకొ = ఒప్పుచు.

అనఁగా నీశ్రీయొక్కకుచముం ఒప్పుటంబులవలె గట్టిగా నున్నవనియును నాభి కొలనువలె లోతుగలిగియున్నదనియును గడుపుమీఁది మడతలు తరంగములవలె వెంబడిగానున్నవనియును నూఁగారు తుమైదచాలువలెనల్లలై సోగగా నున్నదనియును ఫలితార్థము. అమరుందుమైదచాలు, అన్నచోట ఆమరుననెడు ఉకారాంతపదముమీఁదఁ బరమవర్ణమయిన తకారము పరమగుఁచుండఁగా నుమాగమువచ్చినది. 'ఇదుకే. సరళే వైవ సమాసే నుముతోభవేతే' అని యధర్వణవచనము.

సామజము మదిఁచినది పరాజయము లేనిదిగావున గ్రామముతో లీలఁ గోరాడఁ దొడంగెను. అక్కడికిఁ బరాజయ మొందక బడలినది. బడలినవారు నీట మునుగు టాచారము గావున సరస్సున మునిగినది. వినుగు చాల గొప్పదగుట తరంగము లుద్వేలము లయ్యెను. మదపుకేనుగు గావుననే తుమైదచాలు మునకిరిసినది. అను లేకదగుటచే నారుగూడ నూగుగానుండెను. గుబ్బలబింకము నడుమునన్నదనము ఆడువలచన సౌందర్యచిహ్నములు.

ఆలం. రూపకము. ఉత్పేక్ష.

నమదాభంగ యనుచో మడకల్పము తరుణియకావనాతికయనూచకము. తారుణ్యమదమునకు దృష్టాంతము.

శ్లో. దృష్టిశ్చేరా ముఖేరాగః సస్తి తాపంచితం వచః

లిలావిదగ్ధత్యాద్యా శ్చేష్టాస్య స్తరుణే మదే.

(రసార్థ వసుధాకరము.)

చ. వనితకుచాద్రులం బొడమి * వాటపుఁబొక్కిలి నిండి యబ్బి జాల్లాని కటిచక్ర మాని మెఱుఁగుండొడ లై విరవాసి వచ్చునూ తనకిరణామృతౌఘముల * దండ హలాంకపదోత్థితంబు లై మను నుడివోనిగర్భకలఁమంబులు గావె లతాంగిజంఘికల్.

74

వనితకుచాద్రులంబొడమి = శ్రీయొక్క గుబ్బవన్నులనెడు కొండలయందుఁబుట్టి, వాటపుఁబొక్కిలినిండి = కుదులైన నాభియనెడు నేలగుంతయందుఁ బూర్ణిభించి, పొక్కిలి యనఁగా నాభిని నేలగుంతకును బేరు. ఉబ్బి = అందులొనుండి పైకినుప్పొంగి, జాల్లాని = జాలుగాఁ బ్రవహించి, కటిచక్రమాని = కటిచక్రదేకమనెడు రాష్ట్రమును లోంగొని, మెఱుఁగుండొడలై = మెఱయుచున్న యూరురూపములై, విరవాసి = రెండుపాయలై, వచ్చు = వీతెంచుచున్న, నూతన కిరణామృతౌఘముల దండకొ, నూతన = అభివృద్ధి, కిరణ = కాంతియ నెడు, అమృతౌఘముల = జలప్రవాహములయొక్క, దండకొ = చేరువ, హలాంక = హలదేఖాంకములై, వద = పాదములనెడు, హలాంక = నాగటిదుక్కి

గల, పద=స్థానములవలన, అనఁగా నాఁగేటిచేత దున్ని వెదవేసిన మడిచేలవలన ననుట. (ని. 'పదం వ్యవసితత్రాణ స్థాన లక్ష్యజ్ఞో వస్తుభు' అని అ.) ఉత్థితబులై=మొలిచినవై, మరు = వృద్ధిబొందు చున్న, ఉడివోని=ఉడిగిపోవడము, గర్భకలమంబులుగావె=పొట్టతోనున్న వసెయెరులుగావా, లతాంగి జంఘికల్=ఈ చిన్నదానిపిక్కలు, అనఁగా పరిపొట్టలే యుత్తననుట.

సౌందర్యకాంతులు గుబ్బలువలెచున్న గుబ్బలందును లోతుగానున్న పొక్కిలియందును గటి చక్రమందును తొడలందును వెల్లినియుచున్న వనుటచే బ్రత్యవయవము యావనవిలాసములకు నెలవుగానుండెననుట, పదములందు హలాంకములుంట శుభసూచకములు.

ఇక్కడ నుడివోనిపిక్కలను నుడివోనిపరిపొట్టలుగా పుట్టేక్షించినాడు. ఘనలక్ష్మీసేనగు ననెడి పద్యము మొదలుకొని యీపద్యము తుదిగా నైదుపద్యములలో నవస్థాభేదముయిన ప్రలాప మును జేసినాడు. ఇందుకు, క. 'వెలయంగ నలిఁ గొనియాడుట, దలఁపఁ బ్రలాపము' అని లక్షణము.

చ. అని వనితాలలామవినుఁతాంగతరంగితసౌకుమార్యముల్

గని కొనియాడు సప్తదము + గ్రమ్ముకొనం దల యూచు నవ్వు న

వ్వనరుహసూతిచేతి యనిఁవారితచాతురి మెచ్చు గాని య

య్యనఘః డెఱుంగఁ డయ్యె మనఁనాంతర మాంతరవిస్తయంబునన్.

75

అని=ఈప్రకారముగా, వనితాలలామ=సౌందర్యవతియైన యాస్త్రియొక్క, (ని. 'లలామం త్రిపు రమ్యే స్యా స్త ఖ్య సామర్థ్య లక్ష్యు' అని వి.) వినుత=స్తోత్రముచేయుఁబడిన, అంగ=అవయవ ములయందు, తరంగిత=తరంగప్రాయములుగాఁ జేయుఁబడిన, సౌకుమార్యముల్ = శోమలత్వములను, కని=చూచి, కొనియాడుకొ=స్తోత్రముసేయును, సప్తదము గ్రమ్ముకొన=సంతోష మావరింపఁగా, తలయూచుకొ=శిరఃకంఠముచేయును, నవ్వుకొ=వెట్టినవ్వుగా నవ్వను, అవ్వనరుహసూతిచేతి=కమల సంభవుడైన యాబ్రహ్మచేతియొక్క, అనివారితచాతురిమెచ్చుకొ=నివారింపఁబడిని చాతుర్యమును మెచ్చుకొనును, కాని=ఇంటియకాని, అయ్యనఘః=పాపరహితుడైన యావసురాజు, (ని. 'దుఃఖే నోవ్యసనేవ్యసుమ్' అని నా.) ఆంతర=హృదయమందలి, విస్తయంబునకొ=ఆశ్చర్యముచేత, మన నాంతరము=మఱియొక యాలోచనను, ఎఱుంగఁడయ్యెకొ=నర్తించుకొనఁడయ్యెను. అనఁగా విభ్రాంతి పడి చూచుచు నూరకుండెననుట.

తా. ఇట్లు వసురాజు వనితాలలామ సౌందర్యాతిశయముఁ గొనియాడుచు సంతోషవశమునఁ దలయూపుచు నవ్వుచు బ్రహ్మసృష్టిని గొనియాడుచు నుండెనేగాని హృదయగతమగు నాశ్చర్యాతి శయమువలన వేఱువిధమగు నాలోచన మెఱుంగఁడయ్యెను.

మ. అపు డానర్తసఖుండు చేరఁ జని కన్యారత్నముం జూచితే

తపసియాచలధీర నాపలుకు తథ్యం బొఁ గదా యింక నే

జపివేషంబునఁ జేరఁ బోయి లలనాజన్మప్రకారంబు దే

టుపడం గాంచెదఁ బంపు మన్నను నఖండప్రేమపామగ్నితోన్.

76

అపుడు=వసురాజేమియు నాలోచనతోచక యున్న సమయమందు, అనర్థసఖుండు=ఆస్త్రియ సఖుండు, చేరంజని=సమీపింపఁబోయి, తఁదనీయాచలధీర=బుగామకొండవలె, అనఁగా మేరువువలె కైర్యయుఁడైన యోవసురాజా, కన్యారత్నముం జూచితే = కన్నుపడుచులలో రత్నమువలె నున్న చిన్నదాని లెస్సగా జూచితివా, నావలకు తక్కువదొంగదా=నామాట నిజమేకదా, ఇంక=ఇంక మీద, నే జపివేడుబుడఁ జేరఁబోయి=నేను మునివేషముచేత సమీపముగాఁ బోయి, లలనాజన్మ ప్రకారము=ఈస్త్రీయొక్క పుట్టుపూర్వకమమును, లేటపడంగాంచెదన్ = విశదపడునట్లులుగాఁ జెలిసికొనుచున్నాను, పుపుమన్నును=పుపుమనివలంకఁగా, అఖండ=సంపూర్ణమైన, ప్రేమసామగ్రితోక= అచరాగభరముతోక=దీనికి ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

లేటపడంగాంచె నన్నచోట లేటయనెడుపద మచేతనార్థకము గనుకను నచేతనార్థకముల మీది క చట త ప ల కు గ స డ ప వా దేశము వైకల్పికముగనుకను ప్రకారమునకు వకారము కలు గంజెప్పుడయ్యెన్. 'పరుషానాస్వరూపేణ ప్రసమాంతోపరిస్థితాః, కాకాసంబోధనేహపి త్వవ్యయే కర్తృధారయే, అచేతనార్థకేశబ్జఇతి శృంగారభూషణః' అనియు, గీ. 'సంధిగూర్చంగఁ బ్రథమాంతశబ్ద వికలి, వైక చట త ప ల కు వికల్పముగఁ జెల్లు, గాకు సంబోధనావ్యయ కర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జనాభి' అని లక్షణము.

కా. అపుడు వేడుకచెలికాడగు మంత్రి రాజును సమీపించి రాజేంద్రా! కన్యకనుగాంచితివి గద, నేను చెప్పింది నిజమేగదా! ఇంక నేను మునివేషముతో నాచెలువను డాయఁబోయి యాయమ జన్మప్రకారము తెలిసికొనివచ్చెదను. పుపుమా యన వసురా జకురాగాతిశయముగలవాడై.

తే. కుంభగతదీపశోభానిఁగుంభలీలఁ, గుంభకుచమేనఁ జూడ్కులాఁగుబ్బుకొనఁగఁ గాంచువిభుఁ డంగనాప్రసంగంబుకతన, మంత్రివరు నెట్టకేలకు * మఱిచూచి.

కుంభగత=కుండలో నిమిడియున్న, దీప=దీపముయొక్క, శోభా=కాంతియొక్క, నిగుంభ లీల=వ్యావసమవలె, కుంభకుచమేన=కలశములపంటి న్నములుగల యాస్త్రీయొక్కదేహమందు, క. 'కాయముపేళ్ళయివెలయును, మే యన నొడ లనఁగ మేను మెయినాకొ' అని యాంధ్ర నామ సంగ్రహము. చూడ్కులు అగుబ్బుకొనఁగ=చూపులు పిక్కటిల్లునట్లులుగా, కాంచు=చూచుచున్న, విభుండు = వసురాజా, అంగనా ప్రసంగంబుకతనక = ఆస్త్రీసంబంధమైన ప్రసంగమేయైనందున, మంత్రివరుక=మంత్రిశ్రేష్ఠుని, ఎట్టకేలకుక=ఁజొంతనేపటికి, మఱిచూచి=తిరిగిచూచినవాడై, ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

రాజా పరధ్యానమున నుంటచేత ఎట్టకేలకుఁగాని మంత్రివాక్యము వినఁజాలఁడయ్యెను. అంతటి మోహావస్థలోనుండియుఁ జెలివిమై మంత్రివాక్యము వినఁగలగుట యతఁ డెఱుంగఁజేయునది లలనా ప్రసంగమగుటచేతనే. అలం. ఉపమ.

కా. కుంభమునందున్న దీపపువెలుగు కుంభమునం దంతటను సమగ్రముగా వ్యాపించుటలు రాజుచూపు లాచెలువవలెఁ బిక్కటిల్లెను. మంత్రి చేయుప్రసంగ మాయంగనకు గూర్చినదగుటచేఁ గడకు రాజు మంత్రిని చూచి.

ఉ. ఏగతి యోగిరూపము వహించెదో యేగతిఁ బ్రాధి మించెదో యేగతి వేళఁ గాంచెదవా * యేకత మున్నవధూజనంబు నీ

వేగతిఁ బల్కరించెదవో * యిష్టసఖా భవదీయనీతి కా

శ్వాగతి నేడు చూతము గదా యని యంపిన నాక్షణంబునన్.

78

ఏగతి యోగిరూపమువహించెదో = ఏప్రకారముగా మునివేషధారణము సేయుచున్నావో, ఏగతిఁ బ్రాణిమించెదో = ఏప్రకారముగా జతురత్వముచేత సతిశయించుచున్నావో, ఏగతి వేగఁ గాంచెదవో = ఏప్రకారముగా సమయముఁ గనిపెట్టుచున్నావో, ఏకతమున్నవధూజనంబున్ = ఏకాంతముగానున్న స్త్రీసమూహమును, (ని. 'జన స్సమూహే లోకేపి' అని నా.) నీవేగతిఁబల్కరించెదవో = నీవేప్రకారముగా మాటాడించుచున్నావో, ఇష్టసఖా = ఇష్టుడవైన చెలికాఁడా, భవదీయ నీతికార్యాగతి = నీసంబంధమైన నీతికార్యప్రచారము, నేడుచూతముగదా = ఈప్రార్థన చూతముగదా, అనియంపినన్ = అలిపల్కిపండుగా, అక్షణంబునన్ = తక్షణమందే, ఈవద్యమునకు ముందరి వద్యముతో నన్వయము. ఏకతమపదము, ఏకాంతశబ్దతద్యము.

ఇష్టసఖా యచటచేఁ గోరికల నొడఁగూర్పఁదలంచువాఁడవనుట. వధూజనము, అందునేకతము. కావునఁ బరివయమునకు వేళయఁ బల్కరించుటకు వెరవు నవసరము. కావునఁ బ్రాణి వలయును ఈకార్యము నిర్వహించితివేని నీనీతికాశలము గణనీయమనుట.

తా. మిత్రమా! ఎటుల యోగివేషముదాల్చెదవో నేరుపు నెటులఁ బ్రచరించెదవో యెటుల వకాశము గలిగించుకొని యొంటరిగానున్న యాచెలువలఁ బలుకరితువో నీనీతి నేడు చూతము. పోయిరమ్మని రాజు నర్హసఖుని బంధుగా నతఁ డాక్షణముననే.

నీ. కనకవల్లిమతల్లికల పెంపు జడగుంపు పుష్పపరాగసంభూతి భూతి

కమనీయశాఖాప్రకాండంబు దండంబు తరుణపల్లవకోటి * ధాతుశాటి

వల్కలధట్టంబు * వరయోగపట్టంబు జాలకవిసరంబు * జవసరంబు

ఫలరసాసారంబు * పాత్రాంబుపూరంబు కింజల్కములచాలు * మకాంజినులు

తే. సేయఁజాలినయవ్వుహాళిఖిరిఖిర, రుచిరసురభూజరాజిచే * సుచితవేష

మెనసినరపాలనిరపాయహితవిహార, హారిగడిదేరి యొకజడదారియయ్యె. 79

కనకవల్లిమతల్లికల పెంపు = సువర్ణమయములైన లతాశ్రేష్ఠములయొక్క సమృద్ధిని, జడగుంపు = జటాసమూహముగాను, పుష్పపరాగసంభూతి = పుష్పావిడియొక్క సమృద్ధిని, అనఁగా లెస్సగాఁ గలిగియుండుటను, భూతి = భస్మముగాను, కమనీయ = రమ్యమైన, శాఖాప్రకాండంబు = శ్రేష్ఠమై యుండెడు కొమ్మను, దండంబు = యోగచేత్రముగాను, తరుణ = లేతయైన, పల్లవ = చిగురుటాకుల యొక్క, కోటి = సమూహమును, ధాతుశాటి = కామయవస్త్రముగాను, (ని. 'వసాదయస్సప్రకృతావ యస్త్రయో భూతానిపంచస్థగుణాశ్చ గైరికమ్, శివావికారేంద్రియశబ్దయోనయో లోహంస్థభా వ్యంకనకంచధాతవః' అని నానార్థరత్నమాల) వల్కలధట్టంబు = వల్కలమనఁగాఁ జెట్టువైతాట, దానియొక్కబంధమును, వర = శ్రేష్ఠమైన, యోగపట్టంబు = యోగపట్టెడగాను, జాలక = మొగ్గల యొక్క, విసరంబు = పంక్తిని, జువసరంబు = జవమాలికగాను, ఫలరసాసారంబు = పండ్డరసముయొక్క ధారాపాతమును, పాత్రాంబుపూరంబు = కమండలుజల సమృద్ధిగాను, కింజల్కములచాలు = కేసరముల యొక్క పంక్తిని, మాంజినులు = దర్శ మొలత్రాఁడును గాను,

చేయఁజాలిన = చేయఁసామర్థ్యము గలిగిన, ఆ = పూర్వోక్తమైన, మహాశిఖరి = ఉన్నతమైన కోలాహల్యాద్రియొక్క, శిఖర=శృంగములయందు, రుచిర = ప్రకాశమానములగుచున్న, సురభూజ = కల్పవృక్షములయొక్క, రాజిచేత్ = సమూహముచేత, ఉచితవేష మెనసి = యోగియగుటకుఁ దగిన వేషమును బొంది, సగపాల = పరురాజయొక్క, నిరపాయ = ఎడతెగని, హితవిహార = ఇష్టవిహారమందు, హరి = విష్ణుచున్న, సర్వ సముండు, గడిదేరి = సంకోచము లేనివాడై, ఒకజడదారియయ్యెన్ = ఒకజటాధరుడైన యోగేశ్వరుఁ డయ్యెను. జటాశబ్దకృష్ణపము జడ. ఆలం. సమాధి.

తా. కోలాహలపర్వతశిఖరమునందున్న పేల్పుప్రాకట మహిమచే రాజసఖుండు తీవ్రియల జడగుంపుగను, బుష్పాశ్రి విభూలిగను, కాఖును దండముగను, శివురుటాకులను గాఢాయవస్త్రముగను, శైట్టుతాటను యోగవట్టముగను, మొగ్గలను జపమాలికగను, ఫలరసము జలముగను, కేసరములు దర్భములత్రామగను గాఢించి సగపవేషము గుఱరించుకొని తెగువదారియగు జడదారియయ్యెను.

గ. ఆమాయతపసి నియమ, స్థేమాయత నక్షసరముః, ద్రిష్టచు నెలమిన్

వామాయతనయనాజన, హైమాయతనంబుఁ జేరఁనరుగుచు నచటన్. 80

ఆమాయతపసి = ఆకృత్రిమపుయోగి, నియమస్థేమాయత = నియమస్థైర్యమును బొందిన వాడగుటచేత, 'నియమస్థేమానంవితీతి నియమస్థేమాయః తస్యభావః నియమస్థేమాయతా' అక్షస రముః ద్రిష్టచుఁ = స్ఫటికాక్షమాలికను ప్రేళమీఁదఁ ద్రిష్టచును, ఎలమిన్ = ఉత్సాహముచేత, వామ = సుందరమైన, (ని. 'వామా వధ్వాం సవ్య రమ్య ప్రతీపే వ్యేషవచ్చ్యవత్' అని నా.) ఆయత = వికాలములైన, నయనా = నేత్రములు కలస్త్రీలయొక్క, జన = సమూహముయొక్క, హైమాయతనంబు = సువర్ణమయమయిన గృహమును, చేరనరుగుచుఁ = చేరునట్టులుగాఁ బోవుచు, అచటన్ = ఆప్రదేశమందు.

తా. ఆమాయాముని జపమాలికను నియమానుసారముగాఁ ద్రిష్టచు సుందరులగువాల్గుంటు లున్న సువర్ణమందిరమునకుఁ జేరఁబోవుచుండ నచట.

తే. గంధగజయానగీత ప్రబంధకలన, నలరి యతి లియ్యమైవచ్చు, నరిది మగువ

లార కనుగొంటిరేయనునానివాక్య, మొకటివిననై ననిదెవేళయొడవెననుచు. 81

గంధగజయాన = గర్వికగజగమనమువంటి గమనముగల గిరికాదేవియొక్క, గీతప్రబంధకలన = గీతప్రబంధరచనయందు - అనగా గీతములు చెప్పటయందు, అలరి = ఒప్పినదై, యతి = అనగా గణాదియైనవిశ్రమాక్షరము. (శ్లో. 'సంగీతకలనాయాంతు గణాదౌ యతిరుచ్యతే, ప్రాసోవా యతి సామీప్యే నాలిదూరే విధీయతే.' అని సంగీతశాస్త్రము.) లియ్యమయివచ్చున్ = కూడఁగలిసికొని వచ్చుచుండును, అరిది = ఇది మిక్కిలివింత, మగువలార కనుగొంటిరేయను = చెబులారా చూచి నారజుడే యజునట్టి, అనివాక్య మొకటివిననైన్ = చెలికత్తెయొక్క వాక్యమొకటి వినరాఁగానే, ఇదె వేళ యొడవె ననుచున్ = ఇదిసమయము బొరకెనని, శబ్దద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఇందులొక తెలికత్తె సంగీతవిషయమయిన వాక్యము కలుకఁగా సర్వసఖుండు తనకు నిదియ సమయమని తలఁచుట యెట్లునగా, గీతప్రబంధకలన నలరి యతి లియ్య మయివచ్చునరిది యనెడిచోట గీతప్రబంధాకర్ణపముచేత సంతోషించి యొకానొక యతీత్యరుఁ డీపాటతోనే కలిసి

వచ్చునని చెలిక త్రియ పలికినట్లులుగా నర్థముచేసి తనకు నిదియ సమయమని తలచె నని యర్థాంతరము. (ని. 'యతి ర్భిక్షో పుమాన్ స్త్రీతు నియమే స్థోక విశ్రమే' అని నానార్థరత్నమాలాశ్శము.) ఇది పాత్ర ప్రవేశసూచక మనునాటకరీతి.

ఉ. మేలు లతాంగి నీపలుకు • మెచ్చితినే యతి వచ్చుజాడ యే
లీల నెఱింగి తప్పు బహుశీకృతచాతురి మించునీవిం
చీలలితారవామృతము • చిత్తము సోకినవార లీకళా
శాలినిఁ జూచి దీవెన లొంగుంగక పోవరు ముమ్మ నావుడున్.

82

మేలు=బాగుబాగు, లతాంగి = ఓచిన్నదానా, నీపలుకు = నీవుపలికిన వాక్యము, నేక=నేను, మెచ్చితి=మెచ్చుకొంటిని, యతివచ్చుజాడయేలీల నెఱింగితప్పు = యతీశ్వరుడు వచ్చెడుసంజ్ఞ యేలాగున గుఱైతిగిలివచ్చు, బహుశీకృత = అనేకవిధములుగాఁ జేయఁబడిన, చాతురిమించు = చమత్కారముచేత నతిశయించుచున్న, ఈవిషయచీలలితారవామృతము=ఈవిణయొక్క మనోహరమయిన నాదామృతము-అనఁగా సుధాప్రాయమయిన నాదము, చిత్తముసోకినవారలు = మనస్సునం దంటిన వారు, ఈ కళాశాలినిఁ జూచి = లావణ్యవతియైన యీచిన్నదానిని జూచినవారై, దీవెనలొంగుంగక పోవరుము=దీవెనలీయకపోరుమీ, నావుడు=అని యాకటయతి చాటునచుండి వలుకఁగా.

తా. "నుందరి ! మేలుమేలు నీమాటకు మెచ్చితిని. యతీశ్వరునిరాక నీవెటుల గ్రహించితివి. నేర్పుతో విణావాయించి నీచెల్వ మనోహర గానామృతము హృదయమునకు సోకినవార లీ విద్యా వతిని గాంచి దీవించకపోరు" అని విదూషకుఁడనఁగా-

ఉ. అచ్చట నున్నయిందుముఖులందఱు నాపలు కాలకించి తా
నెచ్చటనుండియో యొకయతీంద్రుడు వచ్చెఁ గదప్పు యంచు లో
నచ్చెరుపాటు సంభ్రమమునందుచు గద్దియ డిగ్గి రంతలో
వచ్చెఁ దపోధనుండు జనవల్లభుడున్ మది మెచ్చె నెచ్చెలిన్.

83

అచ్చటనున్న యిందుముఖు లందఱున్ = అగిరికాగృహమునందునున్న స్త్రీలందఱును, అపలుక కాలకించి = యతీశ్వరుండుపలికిన యావాక్యము విని, తా నెచ్చటనుండియో యొక యతీంద్రుడు వచ్చెఁగదప్పు యంచున్ = తా నేప్రవేశముచుండియో యొకమునిశ్రేష్ఠుండు వచ్చెఁగదప్పు యని యనుకొని, లోన్ = మనస్సులో, అచ్చెరుపాటు = ఆశ్చర్యమును, సంభ్రమమున్ = తొందరయును, అందుచున్ = పొందుచు, గద్దియడిగ్గిరి = కూర్చున్న గద్దెపీటలపయనుండి దిగినవారైరి, అంతలోన్ = అనఁగా నాస్త్రీలు లేచునంతలోపల, వచ్చెఁ దపోధనుండు = యతీశ్వరుండును నాగృహములోనికి వచ్చెను, జనవల్లభుడున్ = తీగెలచాటునుండి చూచుచున్న వసురాజును, నెచ్చెలిన్ = తనయొక్క నర్తనఘని, మదిమెచ్చెన్ = మనస్సున మెచ్చుకొనెను.

తా. ఆమునీంద్రునిపలు కాలకించినంతన నచటనున్న పడంతుక లందఱు ఎచ్చటనుండియో యతీశ్వరుండు వచ్చెనమ్మా యని హతాదాగమనమున కాశ్చర్యము సంభ్రమము నొందుచు చీతముల నుండి దిగిరి. రాజు నర్తనఘని నేర్పరితనమునకు మిగుల నానందించెను.

చ. ముని యటు రాఁ దటాలున సమున్నతపీఠము డిగ్గి నిల్చునం
గనగుపేదకౌను కుచుగొరవ మోర్యక కంప మొందుఁగా

జనపతి చూడ్కితోడనే సగుంభమసంభరితానుకంప మై
యెనసే వలగ్నముం బొదివె * నీశులు దీనదయాభుదర్శనుల్.

84

మునియటురాజ్ = యతీశ్వరుఁ డాప్రకారముఁగా, తటాలునజ్ = తెప్పన, సమున్నత
పీఠముడ్కి = మిక్కిలి యెత్తుగానున్న గద్దెమీఁదిచుండిదిగి, నిల్చు = నిలువఁబడిన, అంగన=గిరికాడేవి
యొక్క, నిరుపేదకాను = కేవలముచు వీడతనముగలిగియున్న నడుము, కుచగౌరవమోర్వక = స్తన
భారమును సహించలేక, కంపముండఁగాజ్ = వడఁకఁగా, జనపతిచూడ్కి = వసురాజుయొక్క
చూపు, తోడనే = ఆమెబడిగానే, సగుంభ)మ సంభరితానుకంపమై = సుంభ)మమనఁగా నాదరమును
సంపేగముచు, (సి. 'సుభ)మ స్సావ్యసే పిస్యా త్సంపేగా వరయో రు' అని మే.) సగుంభ)మ =
అపేగముతోఁ గూడుకొన్నదియు, సుంభరిత = లెస్సగాఁ బూర్తి భవింపఁబడినదియు, అనుకంపమై =
పాపముగలదియునై, అని యర్థము. ఆదరముతోఁ గూడుకొన్నదియును భరింపఁబడిన దయగలదియు నై
యనియర్థాంతరము. (సి. 'కృపా దయానుకంపా స్యాత్' అని అ.) ఎనసే = మిళితమయి, వలగ్నముం
బొదివెజ్ = నడుమును బొదిగిపట్టుకొనెను. (ని. (మధ్యముం చావలగ్నంచ మధ్యోస్త్రీద్వాపరా
ద్వయోః' అని ఆ.) 'వప్తివాగురెల్లావ మవాప్యోరుపసర్గయోః' అను వచనమువలన అవలగ్నమును
వదముమొదటనుండు ఆకారమునకు లావము గలదు గనుక వలగ్నమని చెప్పఁబడెను. ఈశులు=
ప్రభువులు, (ని. 'ఈశ శృంభౌ ప్రభౌ తుత్రి ష్టీకా లాస్థలదజ్జకే' అని నా.) దీన = వీడవాండ్ర
యందు, దయాస = దయగలిగిన, దర్శనుల్ = చూపుగలవారు అనఁగా యతిని గిరికాడేవి చూచిన
తోడనే గద్దెపీటదిగి నిలుచుండఁగా స్తనభారముచేత నడుము జవజవలాడుచుండఁగా నపుడు చాటుగా
నున్న వసురాజు తొందరపాటును జలంబును గల చూపులచేత నానడుముయొక్క విలాసమును జూచె
నని భావము. నిరుపేదకానునటచే మిగుల స్వముగా నుండెనుట. కావుననే రాజు చూపులు అనుకంప
వహించినది. అనుకంపఁగూడ నిరుపేదలయెడఁ జూపవలసినదె గాన 'దుర్బలస్యజలం రాజా' యను
ధర్మము ననుసరించి సగుంభ)మసంభరితమైనది. ఆలం. అర్థాంతరస్యాసము.

తా. మునివచ్చినంతన నంగన పీఠము తటాలునఁదిగి నిలిచినంతనఁ జనుగవప్రఁగుచే నిరుపేద
నడుము వడఁకసాగెను. రాజుచూపులు తొందరపాటు దయగలవియై కొనునకు నాధారభూతములై
నిలిపెను. రాజులు దీనదయాభుదగుదా !

తే. ఇంతియును నంత సంతంత * నెదిగి పొదలు
నిబ్బరపుగబ్బిగుబ్బలయుబ్బుకతన
నోరగాఁ బాణికంజంబు * లూడి మొక్కె
మక్కువ సఖిమణులుఁ దాను * మానిమణికి.

85

ఇంతియును = గిరికాడేవియును, అంతజ్ = లంతట, అంతంతనెదిగిపొదలు = అంతకంతకు
వృద్ధిబొంది యొప్పుచున్న, నిబ్బరపు = దృఢములైన, గబ్బి = కదలనట్టి, గుబ్బల = స్తనములయొక్క,
ఉబ్బుకతనజ్ = పొంగరింపువలన, అతిశయమువలన, నిబ్బరమనెడుచదము నిర్భరశబ్దముయొక్క
తదృశము, ఓరగాఁ పాణికంజంబులూడి = ఓకటైపుగా హస్తకమలములు బోడించి, మక్కువజ్ =
ప్రీతిచేత, సఖిమణులుజ్ = చెరిక త్రియలును, తానుజ్ = తానును, మానిమణిజ్ = మునిశ్రేష్ఠునిని

మ్రోక్శే=దండము సమర్పించెను. జవ్వనులగుబ్బ లంతంతకు ఉబ్బునిబ్బరముతో నొప్పారు ననుట కవిసమయసిద్ధము. చూడుడు, బిల్వణీయము-

శ్లో. “ప్రతిక్షణవిజృంభణానుభయభావసంకలంకవత్
ప్రసక్తప్రతికంచుకం నమతయావం యోషితాం.”

గుబ్బలయుబ్బతనము తెలుపుట యువభోగయోగ్యము సూచించుట.

తా. మాటిమాటికిఁ బొంగుచున్న గబ్బిగుబ్బలయుబ్బచే నెటులొ యోరఁగాఁ గలుదములను మోడ్చి యాచెలువ సఖిసహితయై ముసికి నమస్కరించెను.

వ. అప్పు డప్రసక్తప్రతికంచుకం యొప్పలకుప్పు యగు నప్రసక్తప్రతికంచుకం నమతయావం యోషితాం వసువ ల్లభం బెండ్లియాడు మని దీవించి తదీయవివిధపూజావిధానంబులం బ్రమోద మానమానసుం డై యాముద్ధియలిడు పసిండిగడ్డియ నధివసించె నయ్యెడం దొయ్యలులు నయ్యలివసుపునం దమతమయచితాసంబుల నలంకరించి రంత నాకంజనయనయనుగుంజెలులలో సమంజసవచనచాతురీంజిత యగు మంజువాణి యంజలిపట్టి యతికుంజరునితో నిట్లనియె. 86

అప్పుడు=అగిరికాదేవి నమస్కరించిన సమయముందు, ఆప్రసక్తప్రతికంచుకం=సాటిలేనిమాతర యతీశ్వరుడు, ఒప్పలకుప్పుయగు = సౌందర్యరాశియైన, ఆప్రసక్తప్రతికంచుకం = అగిరికయొక్క, అనల్ప వినయ కల్పనంబులకుఁ=ఆధికమైన వినయోత్సాహములకు, ఉప్పొంగి=సంతోషముచేతఁ బొంగిన వాడై, అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతరకన్యలకు సాధారణముగాని, లావణ్యప్రభావ = లావణ్య మునఁగా ముత్యములవలఁ గనుపించెడు కాంతియొక్క బెరువవలె నవయవములయందుఁ బ్రకాశించెడు కళకుఁ బేరు. అట్టి లావణ్యమహిమగల యోచిన్మదానా, సువల్లభుం బెండ్లియాడుమని దీవించి= మంచి ప్రియపురుషుని వివాహము గమని యాశీర్వదించి యని యర్థము. అనన్యకన్యాసామాన్య లావణ్యప్రభా వసురాజుం బెండ్లియాడుమని దీవించి యనిభావము. తదీయవివిధపూజావిధానంబు లకుఁ=అ గిరికాదేవిసంబంధమైన యర్ఘ్యపాద్యాది పూజావిధులచేత, ప్రమోదమానమానసుండై= సంతోషించుచున్న మనస్సుగలవాడై, అముద్ధియలిడు పసిండిగడ్డియ నధివసించె=అ గిరికయొక్క చెలికత్తెలు తెచ్చియుంచిన బంగారు గడ్డపీటమీదఁ గూర్చుండెను. గీ. ‘పసిండి బంగారు బంగరు పైడిహొన్ను, జాళువాపుత్తడి యనంగ స్వర్ణ మమరు’ అని ఆంధ్రనామసంగ్రహము. అయ్యెడం దొయ్యలులు నయ్యలివసుపునకుఁ=అనయమునం దక్కడి స్త్రీలందఱు నాయతీశ్వరుని యనుజ్ఞచేత, తమతమ యుచితాసంబుల నలంకరించిరి=వారివారియొక్క యర్హతములను శోభింపజేసిరి, అనఁగాఁ దమతమగడ్డలమీదఁ గూర్చుండిననుట, అకంజనయన యనుగుంజెలులలో=అగిరికయొక్క ప్రియ సఖులలో, సమంజస=చక్కచైన, వచనచాతురీ=వాక్యచమత్కృతిచేత, రంజితయగు=ప్రకాశింపఁబడు చున్నదైన, మంజువాణి=మంజువాణియనెడఁ చెలికత్తెయ, అంజలిపట్టి=దోసిలిపట్టుకొన్నదై అనఁగాఁ గలుమోడ్చి, యతికుంజరున కిట్లనియె=యతిశ్రేష్ఠునితో నొక వాక్యము పలికెను.

ఉ. ఎచ్చటనుండి యెచ్చటికి * నేగుచు నిచ్చటి కద్భుతంబుగా
వచ్చితి రాక్షసుల భవచ్చరణాబ్జనభేందుయుక్తిచే
నచ్చులు దెల్పి వచ్చె దమ * మంతయు విచ్చె గళాకలాపముల్
హెచ్చె మదాలిభాగ్య మిక * నిద్రపురంధుల కైన గల్గునే.

87

ఎచ్చటనుండి యెచ్చటికి నేగుచు నిచ్చటి కద్భుతంబుగా వచ్చితిరి=ఎక్కడనుండి యెక్కడికి బోవుచు నిక్కడి కాశ్యపర్మనునట్టులుగా విజయముచేసితిరి, ఆర్యసముత్త=పూజ్యులైనవారిచేత స్తోత్రముచేయబడిన మహాత్మా, భవల్ = దేవరవారియొక్క, చరణాబ్జ = పాదపద్మములయొక్క, నభఃగోరసెడు, ఇందు=చంద్రునియొక్క, యుక్తిచేత=హాడుకొనుటచేత, అచ్చులుదెల్పివచ్చె= తెలివియడగా వికాసమును వెన్నెలయును గనుక, నచ్చులైన తెలివియనెడు వెన్నెల వచ్చెను, తమ మంతయువిచ్చె=తమమనగా భాసంబును జీకటియును, అజ్ఞానమనెడు చీకటి విచ్చిపోయెను, కళాకలాపముల్ హెచ్చె = రావణ్యాకళలనెడు హాడకళానమూహములతిశయించెను, మల్ = నాయొక్క, ఆ = చెలికత్తెయైన సిరియొక్క, భాగ్యము = ఆదృష్టము, (ని. 'ద్రవం దిష్టం భాగభేయం భాగ్యమ్' అని అ.) ఇక = ఇకమీద, ఇంద్రపురంధులకైన గల్గునే=దేవతాస్త్రీలకైన గలుగునా, అనగా = లంగనేర దగుట, ఆలం. క్లిష్టరూపకము.

తా. మునీంద్ర! తా మెచ్చటనుండి యెటకేగుచు నివటి కేగుదెంచితిరి. మీరాక మీగుల నచ్చెరువు కలిగించుచున్నది. మీరు మామందిరమున గాఢానుటచే మాకు సూతనవికాసము చేపూరక. మాయజ్ఞానము నశించెను. మాచెలికత్తియ యదృష్టము పేలంపులచెలవలకేని కలుగునా?

ఉ. అంబురుహస్తలేజ భవదంఘుల వ్రాలగల గల్గును త్రమాం

గం బది యు త్రమాంగము జగన్తహనీయ భవత్కథావిశే

మంబు నుతించగల గలరంసజ్ఞ రసజ్ఞ భవద్విభావనా

ప్రిం బరిపూర్ణ మై జరుగుచిష్టము దిష్టము శిష్టకోటికిన్.

88

అంబురుహస్తలేజ = సూర్యుని లేజన్మువంటి లేజన్ముగలమహాత్మా, శిష్టోటికిన్ = పెద్దలైన వారికి, భవల్ = దేవరవారియొక్క, అంఘులవ్రాలగల్గు = పాదములయందు జేరగల్గిన, ఉత్తమాంగంబు=శరమనునది యేదిగలదో, ఆది = అదియ, ఉత్తమాంగము = శరన్నును సుత్తమమయిన యవయవంబును, (ని. 'ఉత్తమాంగం శర శ్చిర్వత్' అని అ.) జగన్తహనీయ=జగత్తులయం దధికుడైనవాడా, భవత్కథావిశేషంబునులింపుగాగల = మీయొక్క చరిత్రాతిశయము గొనియాడగలిగిన, రసజ్ఞ = నాలుకయేదిగలదో, రసజ్ఞ = అదియనాలుకయను, సమస్తరసములను గుర్రెఱిగినది యను, (ని. 'రసజ్ఞం రసనా జిహ్వ' అని అ.) భవల్ = దేవరవారియొక్క, విభావనాక్షి = ధ్యానప్రాప్తిచేత, పరిపూర్ణమైజరుగు = సందర్భమై గలించునట్టి, దిష్టము = కాలమేదిగలదో, దిష్టము = అదియ కాలంబును క్షభకరమయిన యదృష్టంబును, (ని. 'దిష్టం దైవేన కాలే స్యాత్' అని నిఘంటువు.)

తా. మునీంద్ర! మీపాదములపై జేర్చి మ్రొక్కగలిగిన తలయేతల, మీపాదపరిత్రవిశేషము శోనియాడగలుగు నాలుకయే నాలుక, మీధ్యానముచేరే ముద్రమైన సమయమే సమయము.

క. లలనాలలామవీణా, కలనాదము మెచ్చి కరుణఁ గమనీయవరా

కలనాదరమున వచ్చిన, యలనాద ప్రియుఁడవో మహాత్మ దెలుపవే.

89

లలనాలలామ=కాంతాశిరోమణియైన మాచెలియొక్క, వీణాకలనాదముమెచ్చి = వీణాసంబంధమైన యవ్యక్తమధురధ్వని నంగీకరించి, కరుణా = దయచేత, కమనీయవరాకలనాదరమునకొకమనీయ = ఒప్పుచున్న, వరాకలన = వరములిచ్చుటయందలి, ఆదరమునకొక = ఆదరముచేతనని యర్థము. సుందరుడైన వెనిమిటిని ఘటనపఱుచు నాదరముచేత నని యర్థాంతరము. (ని. 'దేవప్రసాదే వరణే జామాతరి వరః పుమాన్, క్షీణేతు కుంకుమే శ్రేష్ఠే త్రిష్విప్తే త్వవ్యయం పరమ్' నా.) వచ్చిన = విజయముచేసిన, అలనాద ప్రియుఁడవో=ఆ గానప్రియుడవైన నారదుఁడవేమో, మహాత్మ = మహానుభావా, తెలుపవే = ఆనతియ్యవే.

తా. ఈకాంతాశిరోమణి వీణాగానమునను మెచ్చుచున్న మనోహరవరములు (పరుని) నను కూర్చుంటు నేతెంచిన నారదమహామునివా? నీవు చెప్పుము.

ఉ. ఓయతుల ప్రభావయుతఁ గదా యతిలోకమణి యనంతర

తనైతతేజ తావకశుభాంకముఁ గన్న సువర్ణరేఖలం

బాయనికూర్చిఁ దెల్పి యనఁపాయముగాఁగ మదీయకర్ణపా

లీయుగళీపరిష్కరణాలీల ఘటించు గదే ముదంబునన్,

90

కవద్యమందు యతిలోకమణి, అన్నందున మునివరముగాను మణిపరముగాను వర్ణద్వయము విచారింపవలయును. ఏలాగనిన, ఓయతుల ప్రభావ = సమానరహితములైన ప్రభావముగలవాడాయని మునివరమైన యర్థము. (ని. 'తులూ సాదృశ్య మానయోః' అని మే.) తులయనగా మానమును, అతుల = మానము సతిక్రమించినదియు, ప్రభావ = ప్రభావయుతమయినదియు నని మణిపరమయిన యర్థము. ఓయతిలోకమణి = ఓయతిజుశ్రేష్ఠుడాయని మునివరమయిన యర్థము. అతిలోకమణి = లోకాతిగమయిన మాణిక్యమని మణిపరమయిన యర్థము. అనంతరత్న = సూర్యునివలె, ఆయతతేజ = విస్తారమయిన తేజస్సుగలవాడాయని మునివరమయిన యర్థము. అసంఖ్యములైన రత్నములయొక్క యాయతమైన తేజముగలదని మణిపరమయిన యర్థము. (ని. 'అనంతం గగనే క్షీణే పుమాన్ కేశవ కేవలయోః, అనంతా పూర్ణిమా దూర్వా విశల్యా శారిభా మహీ' అని నా.) తావకశుభాంకముఁ గన్న = నీయొక్కశుభమయిన నామముగానేర్పడిన, సువర్ణరేఖలకొక = యోగ్యమయిన యతరపంక్తుల నని మునివరమయిన యర్థము. మాణిక్యాంకిత కాంచనరేఖలని అనఁగా గర్భాభరణవిశేషములని యర్థాంతరము. పాయనికూర్చిఁ దెల్పి = ఎడతెగని ప్రేమచేత నానతిచ్చి, అనపాయముగాఁగ = అపాయరహితమగునట్టులుగా, మదీయ = నా సంబంధమయిన, కర్ణపాళీయుగళీ=కర్ణద్వయమునకు, పరిష్కరణాలీలకొక=అనఁగా గర్జనకుత్పిని, ముదంబునకొక=సంతోషముచేత, ఘటించుగదే=ఘటన పఱుచుగదే యని మునివరమయిన యర్థము. కర్ణాలంకారమును జేయగదే యని మణిపరమయిన యర్థము. అనఁగా గిరికాదేవియొక్క ప్రియసఖియైన మంజువాణి యతిని స్తోత్రము చేసి మీ నామధేయ మానతిచ్చి శ్రవణానంద మగునట్టులుగా జేయచే యని యడిగెనని తాత్పర్యము. ఇది ప్రకృతాప్రకృతజ్ఞేహంకారము.

చ. అన మునిరాజు పల్కు వనితా జనతావినుతాభిధేయుఁడై
యొనరినగౌతముఁ మునికుఁలోత్తముఁ జెప్పఁగ విందువే కదా
యనఘతదన్వవాయకలంకాంబుధిఁ బుట్టినవాడ గౌతమా
ఖ్యి నెసఁగువాడ నేఁ బరమహంసరసప్రతిభానుభావుఁడన్.

91

అనఁ = మంజువాణి యిట్లుడుగఁగా, మునిరాజుపల్కుఁ = మునిశ్రేష్ఠుఁడు పలుకుచున్నాఁడు. విమనియనిన, వనితా = పిచ్చిదానా, జుతా = జననమూహముచేత, విరుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, అభిధేయుఁడై = పేరుగలవాడై, ఒనరిన = సిగ్గున, మునికుఁలోత్తముఁ = మునికులశ్రేష్ఠుఁడయిన, గౌతముఁ = గౌతముని, చెప్పఁగిందువేకదా = చెప్పఁగొనఁగా వియుందువేకదా, అనఘ = దోషరహితమైన, లత్ = అగౌతమునియొక్క, అన్వవాయ = వంశమనెడు, కలంకాంబుధిఁ = తీరనముద్రమందు, పుట్టినవాడఁ = సుభవించినవాడను, గౌతమాఖ్యి నెసఁగువాడఁ = గౌతముఁడనుపేరుచేత నొప్పుచున్నవాడను, నేఁ = నేను, పర = పరమపురుషునియందు, మహంసరస = అధికస్వారస్యముగల, ప్రతిభా = అప్పుటప్పటికి వికాసమును చొందుచుండెడు బుద్ధియొక్క, అనుభావుఁడఁ = ప్రభావముగలవాడను అని యర్థము. పరమ = ఉత్కృష్టమయిన, హంసరస = హంసరసమందలి, ప్రతిభా = ప్రభావముగలవాడనని యర్థాంతరము. (ని. 'ప్రజ్ఞాం నవనవోద్దేశకాలినిం ప్రతిభాంవిధి') హంసరసము గలవాడనఁగా నాయికానుకూల్యమందు సహాయుడైన విదూషకుఁ డని తెలియవలయును. 'సంధానకుశల శ్చేటో హంసకారి విదూషకః' ఈమధ్యపు మొదటిపాదమున తా అనునక్షరముమీది సంభోధనవిశిష్టమయిన యాచారము యతిగాఁ జెల్లినది. ఇది కాకున్వరయతిగాని ప్లుతయతిగాని యనంబడును. దీనికి లక్షణము, ని.

క. 'పలుకులతలగలవ్రాలకు, చలనగుచోఁ బ్లుతము నిల్పి వానికిఁ రెండుకొ
పరులగుఁ జెప్పఁగ గావ్యుఁ, బుల నది కాకున్వరంబు ప్లుతవశియు నగుకొ.'
ఇది మొదలుకొని సర్వసచివునివాక్యములు గుణీభూత వ్యంగ్యములుగ నున్నవి.

తల్పక్షణము:—

శ్లో. కావ్యం ధ్వనిర్ధ్వజీభూత వ్యంగ్యం చేతి ద్విధామతం
వాచ్యాతిశయిని వ్యంగ్యే ధ్వని స్తత్కావ్యముత్తమం.
అపరంతు గుణీభూత వ్యంగ్యం వాచ్యా దనుత్తమే వ్యంగ్యే
తత్రస్యా దితరాంగం కాక్వాక్షిప్తంచ వాచ్యసిద్ధ్యంగం.
సందిగ్ధ ప్రాధాన్యం తుల్యప్రాధాన్య మస్ఫుటమగూఢం
వ్యంగ్య మనుందరమేవం ఛేదా స్త సోఽదితా అప్తా. సాహిత్యదర్పణము.

తా. అని మంజువాణి పలుకఁగా మునిరాజు తనవృత్తాంతము నిటులు చెలిపెను. సుప్రసిద్ధుఁడగు గౌతముని వినియుండువుగదా! నే నాకనివంశమునఁ బుట్టినవాడను. నాపేరు గౌతముఁడు. (మహాప్రభావ సంపన్నుఁడను. హంసరసనిపుణుఁడ నని యర్థాంతరము.)

ఉ. ఓవలమానమోనమిథుఁడోనోపమలోలవిలోచనాంతకాం
తా వసునాథు నున్నతనఁగాపితపాదసనాథు నాత్మసం

నేవకనేవధిం దగ భజించి తదియరహస్యమంత్రసం

భావనచే ననాదిమునిమార్గముఁ గాంచితి నద్భుతంబుగాన్.

92

వలమాన=బెళుకుచుండెడు, మిసమిథున = బాలుగ చేఁపలజోడుతోడ, ఉపమ=సామ్యముగల, లోల=చలించుచున్న, విలోచన=నేత్రములయొక్క, అంతఃకోనలుగల, కాంతా=ఓసుందరీ, ఉన్నత= పొడవైన, నగ=వృక్షములయందు, ఆహిత=ప్రసరింపఁజేయఁబడిన, పాద=కిరణములతోడ, సనాథుక్= కూడుకొన్నయని సూర్యపరమైన యర్థము. ఉన్నతనగ=మిక్కిలిపొడవైన కోలాహలభర్తమునకు, (ని. 'తైలవృక్షో నగావగో' అని అ.) ఆహిత=ప్రతికూలమైన, పాదసనాథుక్=పాదముతోఁ గూడు కొన్న యని రాజపరమైన యర్థము. (ని. 'పాదా రక్ష్యజ్ఞి' తుర్యాంశా' అని అ.) సంసేవక = లెస్సగా నేవించినవారికి, సేవధిక్=నిధియైన, (ని. 'నిధి ర్నా సేవధి' అని అ.) ఈవిశేషణ నుభయసామాన్యము. వసునాథుక్ = సూర్యుని ననియర్థము. వసురాజునని యర్థాంతరము. ఆత్మక్=మునస్సునందు, తగభజించి=యుక్తమగునట్టులుగాఁ గొలిచి, తదియ = ఆసూర్యసంబంధమైన, రహస్యమంత్ర=గోప్యమైన మంత్రముయొక్క, సంభావనచేత్ = సమ్యగ్భావనచేత, అనఁగా ననుష్ఠానముచే ననియర్థము. ఆరాజయొక్క రహస్య కార్యాలోచనమందలి యూహచేత నని యర్థాంతరము. (ని. 'మన్తో వేద భేదే స్యా ద్దేవాదీనాంచ సాధనే, గుప్తవాదే' అని అ.) అద్భుతంబుగాన్ = ఆశ్చర్యమగునట్టులుగా, అనాదిమునిమార్గముఁ గాంచితిక్=అనఁగా ('నవిద్యతే ఆదిర్యస్తాత్సః ఆనాదిః ఆనాదిశ్చాసౌ మునిశ్చ ఆనాదిమునిః') అనెడువిగ్రహమువలనఁ బురాతనముచులయొక్క మార్గమును బొందితినిని యర్థము. 'ఆదిశ్చాసౌమునిశ్చ ఆదిమునిః, ఆదిమునిర్నభవతీత్యనాదిమునిః' అనెడు విగ్రహమువలన నూతనమునిమార్గమును బొందితినిని యర్థాంతరము. ఈవద్యపు చెండవపాదమునందును గాతుస్వరయతి యని గ్రహించునది.

తా. ఓదేడినమొలవంటి చలియించు కడగంటి చూపులుగలపొలంతీ! వసునాథుని (సూర్యుని) నేవించి తన్మంత్రశక్తిచే నచ్చెరువు గలుగఁజేయునీయనాది (ఆదిమండియులేని) మునిభావము గడించి నాడను.

లే. నాతి విను మేను బిన్నటానాటనుండి

యును దదంఘి సేవావృత్తి • నున్నకతన

నిచ్చె నాకుఁ బ్రసన్నుడై • యినుఁ డతండు

సకలపదముల నాత్మానుసరణ మహిమ.

93

నాతి=ఓమగువా, వినుము=అలకింపుము. విఁటన్నటానాటనుండియు=నేను చిన్ననాటనుండియును, నేను చిన్ననాటంగోలె, తత్=ఆసూర్యునియొక్క, అంఘ్రిసేవావృత్తిక్ = అంఘ్రియనఁగాఁ గిరణము, కిరణాస్పాదనవృత్తిచేత, అనఁగాఁ గిరణపానతపోవృత్తిచేత, ఉన్నకతనక్ = ఉన్నందు చేతనని సూర్యపరమయిన యర్థము. తత్=అవమరాజయొక్క, అంఘ్రిసేవావృత్తినున్నకతనక్ = పాదసేవావ్యాపారమున నున్నందుచేతనని రాజపరమయినయర్థము. ప్రసన్నుడై=ప్రత్యక్షమయిన వాడై యనియును, అనుగ్రహించినవాడై యనియును నర్థద్వయము. ఇరుఁడతండు=ఇరుఁడనఁగా సూర్యుఁడును ప్రభువును, (ని. 'ఇనో భూపే రనౌ పుంసీ ధనిక స్సామినో స్త్రీఘ' అని. నా.)

పసు--243

సూర్యుడైన యతఃడనియును ప్రభువైన యతఃడనియును నర్థవ్యయము. నకలపదముల నాత్మాను సరణ మహిమకో = పదమనఁగా స్థానము నధికారమును, ఆనుసరణమనఁగా ననుగమనంబును ననుకృతి యును, మేరుకైలాసమందరాది స్థానములయందుఁ ద్వితీయ సంచరించు ప్రభావమునని సూర్య పరమయిన యర్థము. ఇకలాధికారములయందును స్వతంత్రప్రవర్తనమునీయుటనని రాజపరమయిన యర్థము. (ని. 'పదం వ్యవసిత త్తాణ స్థాన లక్ష్మౌః ప్రీ వస్తుః' అని అ.) నాకు నిచ్చెకో = నాకు దయచేసెను.

తా. ఓదడం! పసికనమునుండి యామచోరుభావుని యంప్రి సేవ గావించుటవలన నాయెడఁ బ్రసన్నుడై చూయుచుండు తన్నుచుసరించు (చుందిరుగు) శక్తి నొసంగెను.

సీ. కావున నుద్వానగతుఁడైన మత్స్యామితోన మేరుసమేధమానమంజు
లచ్చాయలఁ గరంబలరుచు నీలగ్రీవనీలయాభిరామసీమలఁ దెలియుచు [చు
సుమనోమనోజ్ఞ ధామములు మెచ్చుచుఁ బుష్కరసరోవరోర్తి సుంధ్రమముఁగను
రంభాదిలావణ్యసంరంభము బ్దిలకించుకొనుచుఁ గిన్నరమృదుఃఖ్యులు వినుచు
తే. శిశిరశిఖిర్థలంబు లీఁక్షించిగొనుచు, జంపకారణ్య మరయుచు • జగతి నదృష్ట
తం బయినపుండరీకకేదారసేతు, వైఖిరికి నిచ్చగించుచు • వచ్చివచ్చి. 94

కావునకో = అట్లునటవలన, ఉద్వానగతుడైన మత్స్యామితోన = ఉత్తర్యయానమునుబొందిన నాస్యామితోఁగూడ, అనఁగా చూర్యునితోఁగూడ, మేరు = మేరుపర్వతమందు, సమేధమాన = లెస్సగా వృద్ధిబొందుచున్న, మంజుల = మనోహరములయిన, ఛాయలకో = కాంతులచేత, కరంబలరుచుకో = మిక్కిలియు సంతోషించుచును అని సూర్యపరమైనయర్థము. ఉద్వానగతుడైన మత్స్యామితోకో = ఉద్వానపరమహిమను సంగీకరించిన మా ప్రభువుతోఁగూడ, సమేరు = పొన్నచెట్లయొక్క, సమేధమాన = వృద్ధిబొందుచున్న, మంజుల = చల్లదనముచేత సంతోషపడుచుచున్న, ఛాయలకో = నీడలయందు, కరంబలరుచుకో = మిక్కిలి సంతసమునొందుచున్న, అని రాజపరమైనయర్థము. ని. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా రాక్షి ప్రతిదిబ మసాతపః' అని అ. నీలగ్రీవ = శివునికి, నీలయ = గృహమైన కైలాసమందు, ఆభిరామ = పిచ్చిమందెను, సీమలకో = ప్రదేశములను, తెలియుచుకో = కనుపడుచుకొంచు అని యర్థము. నీలగ్రీవములనఁగా నెరుట్లు, వానికి స్థానభూతములైన ప్రదేశములను జూచుచు అని యర్థాంతరము. సుమనః = దేవతలయొక్క, మనోజ్ఞ = సుందరములైన, ధామములు = మేడలు మొదలైన గృహములను, మెచ్చుచుకో = మెచ్చుకొనుచు అనియర్థము. సుమనః = పుష్పములచేత, మనోజ్ఞ = మనోహరములగుచున్న, ధామములు = గృహములను, అనఁగాఁబొందరిండ్లను - మెచ్చుకొనుచునని యర్థాంతరము. పుష్కరసరోవర = పుష్కరమనెడు తీర్థమందలి, ఉత్తిస్సల్పమము గనుచుకో = తరంగసంవేగమును జూచుచునని యర్థము. పుష్కరశబ్దము కమలమందును వర్తించును. పుష్కరసరోవర = తామరకొలఁకులయందలి తరంగసంచలనమును జూచుచు నని యర్థాంతరము. రంభాది = రంభ మొదలుగాఁగల అప్పర స్త్రీలయొక్క, లావణ్యసంరంభములు = నాట్యవిజృంభణములను, తిలకించుకొనుచుకో = చూచుకొనుచు నని యర్థము. రంభాది = అరుంట్లు మొదలైన వృక్షములయొక్క, లావణ్యసంరంభములు = చలన సంరంభములను జూచుకొనుచునని యర్థాంతరము. కిన్నర = కిన్నరులనెడు దేవయోనులయొక్క, అనఁగాఁ

దురంగవత్తలయొక్క, మృదుధ్వనులవినుచుకొనుచును సంగీతనాదముల నాకర్షించుచు నని ఆర్థము. కిన్నరపక్షినాదములను వినుచునని ఆర్థాంతరము.

శిశిరశిఖిరస్థలంబు లీక్షించినుచుకొనుచు = హిమవత్స్పర్శకముయొక్క ప్రదేశంబులను జూచు కొనుచు నని యర్థము, శిశిరశిఖిరస్థలంబులు = చల్లనైన వృక్షప్రదేశములను, జూచుకొనుచునని యర్థాంతరము. (ని. 'తదుక్తైతా శిఖిరః' అని అ.) చంపకారణ్య మరయుచుకొనుచు = చంపకారణ్య మనెడు పుణ్యభూమిని జూచుచు నని యర్థము. సువర్ణతోటలు చూచుచు నని యర్థాంతరము. జగతి నద్భుతంబయిన = లోకమందాశ్చర్యకరమైన, పుండరీక కేదార సేతువై ఖికి నిచ్చుగించుచుకొనుచు = పుండరీక కేదార, సేతువులనెడు పుణ్యక్షేత్రములయొక్కరీతికి నిష్ఠమును బొందుచు, ఆనంగా సేవించుచు నని యర్థము. పుండరీకకేదార = పద్మములుగల మళ్ళిపట్టులయొక్క, (ని. 'పుష్కరీకం సితచ్ఛత్రే కుప్తభేదే సితాంబుజే, నా త్వాప్తే రజతే వ్యాఘ్రే దిగ్గజే కుజ్జరే స్వరే' అని నా.) సేతువై ఖికికొనుచు = కట్టలం డెడు పొందికను, ఇచ్చుగించుచుకొనుచు = మెచ్చుకొనుచునని యర్థాంతరము. వచ్చివచ్చి = వచ్చుచు వచ్చుచు నున్నవాడనై. ఆలం. క్లేషాలంకారము.

తా. వనవిహారతత్పరుడగు మారాజుతోగూడ బయలుదేరి సురపొన్నలు నెమిట్ల పూలగుత్తులు సరోవరతరంగములు అరటిచెట్టులయందములు దిలకించుచు గిన్నరపక్షులగానము లాలించుచు జల్లని చోటుల మెలగుచు సువర్ణతోటలు తమ్మికోలలను జూచుచు వచ్చి (ఆర్థాంతరము) ఆకాశ యానముగావించు మాయజమానితోగలసి మేరుపర్వతభాగము తైలాసము మానససరోవరము రంభాద్యపృరోన్మత్యములు జూచుచు గిన్నరగానము లాలించుచు, మంచుకొండ వేల్పులకూటములు గాంచుచు జంపకారణ్యము జూచి సేతుకేదారాది క్షేత్రదర్శనమునకు వచ్చి.

చ. సరసదరీధురీవిః చ సారససౌరభసౌరపూరితాం

బర మగునిమ్మహానగముఃఽజ్జనె యానవపద్మినీమనో

హరుఁడు వెలుంగ నాయన కుఁపాయన మిచ్చటఁ గూర్పువాడ నై

యరయుదుఁ బద్మినీసముదాయం బని వచ్చితి నమ్మ నెచ్చెలి.

౧౭

సరస = యోగ్యమయిన, దరీ = గుహాస్రాంతములయందలి, ధురీ = ప్రవాహములయందు, వికచ = వికసించిన, సారస = కమలములయొక్క, సౌరభసౌర = శ్రేష్ఠమైన పరిమళముచేత, పూరిత = నిండింపఁ బడిన, అంబరమగు = ఆకాశముగలదై, ఇష్టహానగముపజ్జనె = ఈమహాత్మయిన శోలాహల పర్వతము యొక్క స్రాంతమందే, ఆనవపద్మినీ మనోహరుఁడు వెలుంగకొను = పద్మినీ యనఁగాఁ బద్మలతయును బద్మినీజాతిస్త్రీయును, (ని. 'పద్మినీ కరిణీ క్రీస్త్రీ సరోజజ్ఞ నభిషేఖ చ' అని నా.) ఆ, నవపద్మినీ మనోహరుఁడు = నూతనమయిన పద్మలతకుఁ బ్రియుండైన సూర్యుఁడు, ప్రకాశింపఁగా ననియర్థము. నూతన పద్మినీజాతిస్త్రీలకుఁ బ్రియుండైన వసురాజు విలసిల్లఁగానని యర్థాంతరము. ఆయన కుపాయన మిచ్చటఁ గూర్పువాడనై = ఉపాయనమనఁగాఁ గానుక, ఆసూర్యునకుఁ గానుక సమర్పించుటకు ఘటన వలుచువాడనై యనియును నావసురాజునకుఁ గానుక యియ్యండలఁచినవాడనై యనియును సర్గ ద్వయము. అరయుదుఁ బద్మినీసముదాయంబనివచ్చితి నమ్మ = పద్మలతాసమూహమును వెదకుదుఁగాక యని యే తెంచితి నమ్మా యనియర్థము. పద్మినీజాతి స్త్రీసముదాయమును వెదకుదుఁగాక అని, వచ్చితి నమ్మా అని ఆర్థాంతరము. నెచ్చెలి = సఖిమణి అని సంబుద్ధి.

తా. ఇచటి నెలయేళ్లయందలి విచ్చిన తామరపూవు లాకాశమంతటనుఁ దావు లాలయించు చుండ మావచ్చి నీమనోహరుఁడు (రాజు-సూర్యుఁడు) ఇట నిలిచెను. అతని కుపాయనముగఁ బచ్చి నీ సముదయమును (తామరకాడలనువచ్చి నీజాతిస్త్రీలను) సమకూర్చుట కరుగుచెంచితిని.

క. అని తెలిపి మఱియు నిట్లను, వనితా యీకన్య నసఘ్నవై భవధన్యం
గనుఁగొన వాత్సల్యంబును, ననుకంపయు నద్భుతంబు • నయ్యెడు మాకున్. 96

అని తెలిపి = ఇట్లని తెలియఁజెప్పి, మఱియునిట్లనుకొ = మఱల నీలాగ నెను. ఏమనిన, వనితా = ఓమగువా, ఆసఘ్న = దోషరహితమైన, వైభవ = విభవముచేత, ధన్య = కృతార్థురాలైన, ఈకన్య = ఈకన్యాయను, కనుఁగొనకొ = చూడఁగా, మాకు = మాకు, వాత్సల్యంబును = ప్రేమయును, అనుకంపయు = కరుణయును, (ని. 'కారుణ్యం కరుణా ఘృణా, కృపా దయా సుకంపా స్వాత్' అని ఆ.) అద్భుతంబు = అశ్చర్యంబును, అయ్యెడు = అవుచున్నది.

తా. చెలువా! విభవముచేఁ గృతార్థురాలుగనున్న యీకన్యాయను జూచినంతన మాకుఁ గరుణ ప్రేమ యాశ్చర్యము జనించుచున్నది.

చ. ఆనుపమభాగ్యలక్షణసమన్విత యీరమణీలలామ యీ
మనసిజరాజరాజ్యరమ • మానసవీధిఁ దలంప సింధునం
దన యచలేంద్రనందన యశం గన నయ్యెడి నీలతాంగిపా
వనకులగోత్రభూతి చెలువా చెలువారఁగఁ దెల్పవే యనన్. 97

ఆనుపమ భాగ్యలక్షణ సమన్విత = సమానరహితములయిన భాగ్యచిహ్నములతోఁ గూడిన, ఈమణిలలామ = ఈమందరికిఁగో భూషణమైనదియు, ఈమనసిజరాజరాజ్యరమ = మనఃధరాజరాజ్యలక్ష్య మైనదియు నగు నీకన్య, మానసవీధిఁదలంబు = మనస్సునందు విచారింపఁగా, సింధునందన = లక్ష్మీదేవి యను, అచలేంద్రనందన = గౌరీదేవియును, అనంగననయ్యెడి = అన్నట్లులుగాఁ జూడఁదగియున్నది అని అర్థము. (ని. 'సింధుస్తు వారిభా, దేశే నదే గజమదే నానద్యాంతు స్త్రీయా మయమ్.' అని నా.) సింధుశబ్దము నదియందును వర్తించుచున్నదిగనుక శుక్తిమతీనదిపుత్రిక యనియును నచలేంద్రనందన అనఁగాఁ బర్వతశ్రేష్ఠుడైన గోలాహలని పుత్రిక అనియును గిరికావరమైన ధ్వనితార్థము. ఇక్కడ నప్రకృతవాచకములయిన సింధునందనాదిపదములందు సూచనావ్యాపారమని గ్రహింపవలయును. చెలువా = ఓమగువా, ఈతాంగి = ఈ చిన్న దానియొక్క, పావనకులగోత్ర భూతి = కులగోత్రములనఁగా వంశంబును, నామంబును పవిత్రక్షల గోత్ర వైభవ మని అర్థము. పావనమనఁగా నుదకంబును, (ని. 'పావనం తు జలే కృచ్ఛే') అని వి.) కులగోత్రమనఁగాఁ గోలాహలపర్వతంబును, వీనివలన సంభవమని అర్థాంతరము. చెలువారఁగఁదెల్పవే అనకొ = చక్కనగునట్లులుగాఁ దెలియఁజెప్పువే అని అడుగఁగా.

సాటిలేని భాగ్యలక్షణములు కలదిగావుననే లక్ష్మీయునునుట తటస్థించినది. మనసిజరాజరాజ్య రమ యనుటచేఁ బక్కదనములకు నెలవనుట. లచ్చియో గారియో కాదగును కావుననే యామె కులగోత్రములు పావనమైనవనుట. సింధునందనయనుటచే నదిపుత్రియని అచలేంద్రనందన యనుటచేఁ గోలాహలపుత్రి యని యర్థశక్తిచే భావము సుతరించి పలికెనుట బొసగదు. ఇతఁ డీకన్యకాలము గోత్రము నెఱుంగఁడు. కాననే యాదృచ్ఛికము సూటివడెనని కవిజెప్పినాడు.

తా. నుందరియగు నీచెలవ సింధుపుత్రియో శైలపుత్రియో యైయుండును. ఈయమకుల గోత్రాదులను దెలుపుము.

మ. అతుల ప్రాధవచోనుభావములప్రోఁ వై మించునాపంచనా
యతియాదృచ్ఛసూక్తి సూటిపడ నన్యోన్యన్యననాలోకనా
యతనానాదృతలీలఁ దేలి మునిమాహాత్మ్యంబు వర్ణించి రా
శతపత్రేక్షణ లెల్ల నుల్లముల విశ్వాసంబు సుధిల్లఁగన్.

98

అతుల=అనమానములైన, ప్రాధవచ=ప్రగల్భవచనములయందలి, అనుభావముల = ప్రభావములకు, ప్రోవై = రాశియై, మించు = అతిశయించుచున్న, ఆపంచనాయతి = ఆకృత్రమమునియొక్క, యాదృచ్ఛసూక్తి = తనంతనేపలికిన గిరికాదేవి పృతాంతసూచకమయిన వాక్యము, (ని. 'వ్యాహర ఉక్తిర్దవితం భాషితం వచనం వచః' అని అ) సూటిపడ = వాస్తవముగఁ దార్పణపడఁగా, అన్యోన్యన్యననాలోకన=పరస్పరముఖ వీక్షణముతోఁగూడిన, ఆయత=అతిశయమయిన, నానా = బహువిధములైన, అదృతలీలఁదేలి = ఆశ్చర్యమందు మునిగి తేలినవారై, ఆశతపత్రేక్షణలెల్ల = అక్కడి స్త్రీలందఱును, విశ్వాసంబు సుధిల్లఁగ = అప్రత్యక్షజ్ఞాని యనెడు నవ్వుకముచిక్కఁగా, మునిమాహాత్మ్యంబు = అబుషియొక్క సామర్థ్యమును, వర్ణించి = ప్రోత్సమచేసిరి. ఇవట రెండవపాదము దన్యోన్యశబ్దముభయవశంబులొనిదిగావున, 'య' అనుదానితోసంబంధించినది. ఇది యుభయయతి. ఆన్య+అన్య, 'అనుచోసంధిగత మగునన్యోన్యశబ్దమునకుఁగల పూర్వరూపానుసారముగ యతిహర్షణమైనది. 'అన్యోన్యవిరుద్ధభావణములూడిన తత్ఫల మాతఁడందెడె' భారతము. మాట సూటిపడుట విశ్వాసము కలుగుటకు హేతువు. ఇది మునిమాహాత్మ్యమనుకొనుటయే యదృతలీలకు, ఒకరిమొగము నొకరు చూచుకొనుటకుఁ గారణము.

తా. మాటలాడుటలో నేర్పరియగు నామాయాతపసి పలికినవలకు సూటిపడినంతన నీముని మహత్త్వము గలవాడని కొనియాడి యాకాంత లందఱు మునియెడ నవ్వుకము గలవారైరి.

ఉ. అయ్యెడ మంజువాణి వినయమ్మున నమ్మునిరాజుఁ బల్కు నో
యయ్య సమస్తలోకభరణాభరణాత్మ మహామహోజ్జ్వలుఁ
నెయ్యము మీఱఁ గొల్చి మహానీయశుభోన్నతిఁ గాంచి యున్న నీ
కియ్యఖిలప్రపంచకథలెల్ల నెఱుంగులెఱుంగు చోద్యమే.

99

అయ్యెడ = ఆనమయమందు, మంజువాణి = మంజువాణియనెడు చెలికత్తియ, వినయమ్మున = నమ్రభావముచేత, అమ్మునిరాజుఁ బల్కు = అమునిశ్రేష్ఠునిఁగూర్చి పలుకుచున్నది-విమనన, హియయ్య=హితంధ్రీ, సమస్తలోక=సకలభువనములయొక్క, భరణ = భరించుటయే, ఆభరణ = భూషణముగాఁగల, ఆత్మ=స్వకీయమయిన, మహా = అధికమయిన, మహా = ఉత్సవములచేత, ని. 'మహా ఉద్ధవ ఉత్సవః' అని అ. ఉజ్జ్వలుఁ = వెలుగుచున్న సూర్యుని, నెయ్యముమీఱఁగొల్చి = ఆప్రభావమతిశయించునట్లులుగా నేలించి, మహానీయ శుభోన్నతిఁగాంచియున్న నీకు = ఒప్పిదమయిన శుభాతిశయమును బొందియున్న నీకు, ఇయ్యఖిలప్రపంచకథలెల్ల = ఈనమస్తప్రపంచమందలి పృతాంతములన్నియును, ఎఱుంగులెఱుంగు చోద్యమే = గుర్రజిగియుండుట యాశ్చర్యమా?

అనగా దేవరవారికి నీ ప్రపంచములోఁ గలవారివృత్తాంతములన్నియుఁ దెలిసియే యున్నవి గనుక నీ కన్యయొక్క పృథ్వాంతంబును దెలిసియుండునని భావము. నాలవచరణమందు - ఇయ్యక్షుల ప్రపంచకథ లన్నిచోట, ఇదవ శబ్దార్థమయిన ఈశబ్దమునకు ప్రాస్థంబును చువర్గృతరమునకు ద్విత్యంబును జేసి ద్విత్యవిశిష్టమయిన యువర్గృతరమును బ్రాసముగాఁ జెప్పిరాఁడు - ఇందుకు, ని. 'ఇతమద సేతద్యత్తచృద్వాశ్శబ్దాంతరాన్వయేజహుశమ్, ప్రాస్థం ప్రపద్యదీహద్ద్విత్య మువర్గృతరస్యజనయంతి.' అని. ని. 'ఁజిష్ట రేఘాన్విసాద్విత్వ మయుక్తస్య హలోమతమ్' అను నధర్వణవచనము. ప్రథమచరణ మందు తచృద్వాశ్శబ్దమైన ఆశబ్దమునకు నిట్టె.

చ. అనుపమభాగ్యలక్షణః సమన్విత యాః మణీలలామ యా

మనసిజరాజరాజ్యరమ • మానసవీధిఁ దలంప సింధునం

దన యచలేంద్రనందన యః నం గన నయ్యెడి నంచు నిట్లు పే

ర్కొనియును గ్రమ్మటం దెలియఁ • గోరుట కూరిమి పెంపునం గదా. 100

అనుపమ = మఱియే, భాగ్యలక్షణః = భాగ్యలక్షణముతో, సమన్వితః = కూడిన, ఈరమణీలలామ = ఈ నందరీ శిరోభూషణమును, ఈమనసిజ రాజ రాజ్యరమ = మన్మథరాజ రాజ్యలక్ష్మీయు నైనయాకన్యక, మానసవీధిఁ దలంప = మనస్సునందు విచారింపఁగా, సింధునందన = శుక్తిమతీనదీపుత్రికయును, అచలేంద్రనందన = కోలాహలాద్రిపుత్రికయును, అనంగననయ్యెడినంచు = అనునట్టులుగాఁ గనుపడుచున్న దనుచు, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, పేర్కొనియును = పేరువాడినవారై యుండియు. గ్రమ్మటం దెలియఁ గోరుట = మరల దెలిసికొనవలయు నని యిచ్చుచుండుట, కూరిమి పెంపునంగదా = ప్రేమాలిశయము చేతనే కదా. అనుపమయ నెడు-97 దవ పద్యమందు మాయాముని వాక్యమున నర్థద్యయము గలుగు నట్టులుగాఁ జెప్పబడిన సింధునందన, అచలేంద్రనందన య నెడుపదములకు మంజువాణి శుక్తిమతీ నదీపుత్రియనియుఁ గోలాహలాద్రి పుత్రియనియును నర్థమును గ్రహించి యీపద్యమందు నీరీతిగాఁ గవటమునితోఁ బలికె నని తెలియవలయును.

కూరిమి పెంపునకుఁ దార్కాణ తెలిసికొనినయంశము తెలియనటుల నటించిచెప్పట, మీరు చెప్పినశుభలక్షణములతోఁ గూడిన యీచెలవ మీరు నిశ్చయించినటుల సింధునందనయే (నదీపుత్రియే) అచలేంద్రపుత్రియే (కోలాహలుని కనూజాశయే) ఇది మీరలే పేర్కొనిన యంశమనిభావము.

క. కావున నీవనజానన, పావనజనన క్రమంబు • భవదీయదయా

శ్రీవలన విన్నవించెద, నే విను మని యవ్వలాసిగీనీమణి పలికెన్. 101

కావున = కాబట్టి, ఈవనజానన = ఈకన్యకయొక్క, పావనజనన క్రమంబు = అనగాపవిత్ర మైన భుప్రకారమని యర్థము. మనజాననపావనజనన క్రమంబు అనుచోటఁ దెను గు షష్ఠీసమాసము గావున మనజాననాశబ్దమునకు ప్రాస్థముగలిగినది. పావనమనగా నుదకంబును గనుక జలమయశుక్తి మతియందలి జనన ప్రకారమని యర్థాంతరము. భవదీయదయా శ్రీవలన = దేవరవారియొక్క కృపా నుపత్తిచేత, నే = నేను, విన్నవించెద = విన్నపమునెఱుఁచున్నాను, వినుమని = చిత్తగింపుమని, అవ్వలా సిగీనీమణి = అమంజువాణి, పలికె = (వక్ష్యమాణ ప్రకారంబుగా) పఠించెను. విజ్ఞాపనశబ్దమునకుఁ దదృశ వము విన్నపము.

తా. సుగమము.

మ. కలఁ డుల్లోకమహోమహోగ్రహుతభుగ్జాలావళీనిర్జల
స్థలదంభోనిధిలక్ష్మ్యహైమవతపక్షక్షోదదక్షోరుది
గ్వలభీదుర్భవభేరికాభయదభాంకారైకసంప్రీణితా
చలవైరిస్తుతకీర్తిసాంద్రుడు వసుక్షౌపాలచంద్రుం డిలన్.

102

ఉల్లోక=లోకాతీతమైన, మహా = ప్రతాపమునెడు, మహోగ్ర=అత్యంతతీక్షణమైన, హుత
భుక్=అగ్నియొక్క, జ్వాలావళీ = జ్వాలాసముహముచేత, నిర్జలస్థలత్ = జలకూన్యప్రదేశముగా
నాచరించుచున్న, అంభోనిధి = సముద్రమందు, లక్ష్మ్య=చూడదగినది, అనఁగా గనబడుచున్న,
హైమవత = హిమవత్పర్వత పుత్రుడైన మైనాకునియొక్క, పక్ష=కెక్కలయొక్క, తోద =
చూర్ణీకరణమందు, దక్ష=సమర్థమైనదియు, ఊరు = అధికమయినదియునగు, దిగ్వలభీదుర్భర=దిగం
తములచేత భరింపశక్యముగానట్టి, భేరికా = రణభేరియొక్క, భయద = శత్రుభయప్రదమయిన,
భాంకార=భాం అనునట్టి యనుకరణధ్వనిచేత, ఏక=ముఖ్యమగునట్టులుగా, సంప్రీణిత=సంతోషపెట్టఁ
బడిన, అచలవైరి=పర్వతద్వేషియైన యింద్రునిచేత, స్తుత=స్తోత్రముచేయబడిన, కీర్తి=యశస్సుచేత,
సాంద్రుడు=పూర్ణుడైన, వసుక్షౌపాలచంద్రుడు=వసురాజశ్రేష్ఠుడు, ఇలక్=భూమియందు, కలఁడు=
ఉన్నాడు. అనఁగా దనయొక్క ప్రతాపాగ్నిశ్వాలలచేత సమస్తోదకము నింకింపఁ జేయఁజాలిన
శౌర్యముగల వసురాజునెడు రాజశ్రేష్ఠుడు కలఁడని యర్థము. (హైమవతపక్షక్షోదదక్షత్వస్య విశేషణ
గత్యా భేరిభాంకరణజనితసంప్రీణనే హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః.) అలం-అతిశయోక్తి. కావ్య
లింగము.

తా. వసురాజును నృపాలుఁడు కలఁడు. లోకాతీతమగు నాతని పరాక్రమాన్నిచే సముద్ర
మంతయు నింకుటచే నందుఁ దలదాచుకొను మైనాకుఁడు బయటబడి భేరిభాంకరధ్వనిచే బక్షహ
స్యఁడగుటవలన దేవేంద్రుఁడు శైలపక్షచ్ఛేదరూపమగు తనవని నెరవేర్చునందులకుఁ గొనియాడు
చుండును.

శా. స్వారాజ్యంబునుబోలె నింద్రున కధిష్ఠానం బధిష్ఠాన మై
యారాజన్యన కింపుసాంపెసఁగు నిత్యశ్రీలతావాల మై
యారామస్సయమానసూనమకరందాసారశైవాలినీ
ధారాపరితమాధురీగుణలసాత్కాంతారకాంతార మై.

103

ఇంద్రునకుఁ=దేవేంద్రునికి, స్వారాజ్యంబునుబోలె=స్వర్గరాజ్యమువలె, అధిష్ఠానంబు=అధి
ష్ఠానమునెడు పట్టణము, అధిష్ఠానమై=నివాసస్థానమై, ని. 'అధిష్ఠానం పూః ప్రభావ చక్రేష్వధ్యాననే
పిచ' అని నా. నిత్య=శాశ్వతమైన, శ్రీ=సంపదయనెడు, లతా=తీగెను, ఆవాలమై=పాలై, ఆరామ=
ఉద్యానవనములందు, స్వయమాన=వికసించుచున్న, మాన=పుష్పములయొక్క, మకరంద=పూదేసె
యొక్క, అసార = ధారాసంపాతమువలన బుట్టిన, శైవాలినీ=నదియొక్క, (ని. 'తరగ్జీణీ శైవలినీ
తటిసీహాదిని ధనుః' అని అ.) శైవలినీశబ్దము శైవాలినీశబ్దమునకు రూపాంతరము. ధారా=అల్పప్రవా
హముచేత, వర్ధిత=వృద్ధిబొందింపబడుచున్న, మాధురీగుణ=మాధుర్యముచేత, లసత్=ఽపృచ్ఛున్న.
కాంతార=చేతనయొక్క, కాంతారమై = తోటలుగలదై, ఆరాజన్యనకుఁ = ఆవసురాజునకు,

ఇంపుసాంపెనగున్ = మనోహరమయి యొప్పుచుండును. కాంతారశబ్దమునకు (ని. 'ఇత్సదన్దప్రభేదే స్యాత్కాస్తారక' అని వి. ని. 'కాస్తారో స్త్రీవనే రుగ్గవర్త న్యతాంతరేతునా' అని నానార్థరత్నమాల.) అలం. రూపకము.

తా. సమస్తసంపదల కాటవట్టు సౌఖ్యలరు అధిష్ఠాననగర మతనిరాజధాని. స్వర్గము నింద్రుఁ డేలినటుల నకండు భూచక్రమును బాలించును. అధిష్ఠానపురమందలి యారామములోని పూడేనియ సోనచే మధురరసావృకములగు చెఱకుఁదోటలు పెంపఁబడుచున్నవి.

తె. రత్నభూమిత యైనయా రాజధాని, యటుల నురుతరముక్తాఘలాభిరామ దామకం బనఁ జాలి నింద్రంపుఁజవులఁ, బరఁగు శుక్తిమతీనామభవ్యతటిని. 104

రత్న = మణినిబద్ధమైన, భూ = భూమితోడ, ఉషితయైన = ఉండినదియు, రత్నాలంకృతయైన దియునగు, రాజధాని = ఇక్కడ స్త్రీలింగసారస్వముచే నొకానొకస్త్రీ స్ఫురించుచున్నది గనుక రాజ ధానియనెడు స్త్రీయొక్క, అఱుతక = కంఠమందలి, ఇది అఱుతబల్లపు సప్తమ్యంతము. ఉరుతర = మిక్కిలి గొప్పదైన, ముక్తాఘల = ముత్యములతోడ, అభిరామ = ఒప్పుచున్న, దామకంబనన్ = హార మోయచునట్లులుగా, చాలి = అర్చమై, శుక్తిమతీనామభవ్యతటిని = శుక్తిమతీయనెడివివ్యనది, నింద్రంపుఁ జవులన్ = స్నిగ్ధమయిన మధురరుచులచేతను, మాక్షికములచేతను, పరఁగున్ = ఒప్పుచుండును.

చవులనఁగా రుచులకును మాక్షికములకును బేరు. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. ని. క. 'చవులనఁగా నభిధానము లత్తు సప్తచులకును ముత్రియంబుల కభవా' అని యాంధ్రనామసంగ్రహము. అనఁగా నధిష్ఠానమనెడు పేరుగల రాజధానియనెడు స్త్రీయొక్క కంఠమందుఁ బ్రకాశించు ముత్యాలహారమో యన్నట్లులుగా జలమాధుర్యముచేతను ముత్యములచేతను నొప్పుచున్న శుక్తిమతీనదిపట్టణ ప్రాంతమందుఁ బ్రవహించుచుండునని తాత్పర్యము. శుక్తిమతీయందు ముత్యపుచిప్పలుండుటయు, వానియందు ముత్రియములు పుట్టుటయుఁ బ్రకటంబకదా. దీనికింబ్రమాణము.

క. 'ఒప్పెనగుఁ బలుచెఱంగులఁ, జీవులలో స్యాతివానచినుకులు మున్నే చొప్పునఁబడు నప్పురుసున, నొస్పాదవును మాక్షికంబు లొక్కొకభంగిన్' అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

"అఱుతక" అనునది యఱుతశబ్దమునకుఁ గలసప్తమ్యైకవచనరూపము. బౌద్ధవిభక్తిము. "అఱుతన్" అనుటవలన శుక్తిమతీ పట్టణమున కుపకంఠమునఁ బ్రవహించుచున్న దనుట.

అలం. రూపకాత్మాశితోత్పేక్ష.

ఉ. జీవన మెల్ల సత్కవినిఁజేవిత మాశయ మెల్ల నచ్చతా పావనతాగభీరతలఁగట్టు ప్రచారము లెల్ల విశ్వధా త్రీవలయత్రీ కాలఫలఁదేజికము ల్నవకంబు లెల్ల ము క్తావళివిభ్రమాస్పదము + లానదివెంపు నుతింప శక్యమే. 105

తనద్యమునందు శుక్తిమతీనది ధార్మికురాలగు స్త్రీగను నదిగను సర్గద్యయముచే వర్ణింపఁ బడుచున్నది.

జీవనమెల్లసత్కవినిఁజేవితము = జీవనమునఁగా నుదకంబును బ్రతుకును, (ని. 'సలిలేపిత జీవ నమ్' అని నా.) కవులనఁగా జలపత్తులును కవిజనులును, ఉదకమంతయు శ్రేష్ఠలంఘన జల

పక్షులచేత ననుభవించబడుచున్నదని యర్థము. బ్రతుకంతయును శ్రేష్ఠులయిన కవిజనులచేత ననుభవించబడుచున్నదని యర్థాంతరము. ఆశయమెల్ల నచ్చతాపావనతాగభీరతలపట్టు = ఆశయమనగా మడుగును మానసంబును, మడుగంతయును నిర్మలత్వముయొక్కయుఁ బావనత్వముయొక్కయు నగాధత్వముయొక్కయును స్థానమని యర్థము. మానసము నిష్కల్తపత్వముయొక్కయుఁ బవిత్రత్వముయొక్కయు గంభీరత్వముయొక్కయు స్థానమని యర్థాంతరము. ప్రచారములెల్ల విశ్వధాత్రీవలయత్రికాలఫలదేశికముత్ = ప్రచారములనఁగాజలప్రవాహములును బ్రవర్తనములును-జలప్రవాహములన్నియు, విశ్వధాత్రీవలయ = సమస్త భూవలయములకును, త్రికాలఫలదేశికముత్ = ముక్తార్థపంటలు గలగఁజేయుచున్నవని యర్థము. ప్రవర్తనములన్నియు సమస్తభూజనులకును గాలత్రయఫలంబులను దెలియఁజేయుచున్నవిని యర్థాంతరము. అనఁగా భూతకాలపుణ్యసూచకంబులును, భవిష్యత్కాలశుభహేతుకములును; వర్తమానకాల దురితభంజకములును నని యాశయము. నవకంబులెల్ల ముక్తావళివిభ్రమాన్నదములు, నవ=నూతనమయిన, కంబులెల్ల = శంఖములన్నియు, ముక్తావళి = మాత్రికసముదాయములకును, విభ్రమ = చుట్టురేఖలకును, ఆస్పదంబులు=ఆధారములనియర్థము. ఇక్కడ విభ్రమశబ్దము భ్రమణాశ్రయములయిన ఆరేఖలఁ జెప్పుచున్నది. నవకంబులు = కోమలత్వములు, అనఁగా జక్కదనములు, నవకమచునది దేశ్యశబ్దము. ముక్తావళి = ముత్తలైనవారికిని, విభ్రమాన్నదములు = మోహన్నదములని యర్థాంతరము. (ని. 'పరిత్యక్తేషి ముక్తస్సాన్య మృతౌ ముక్తాఫలే స్త్రియామ్' అని నా.) ఆనదిపెంపు నులింపశక్యమే = కాబట్టి యాశుక్తిమతినదియొక్క ఘనత కొనియాడ నలవియగునా, అనఁగా నలవిగా దుట. అలంకృతము.

శంఖములలోఁగూడ ముత్తెములు జనించును.

శ్లో. "కరీద్రజీమాతవరాహశంఖ మత్సాన్యహి శుక్త్యదభవవేణుజాని

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే"

తా. ఆనదియందలి జలము నీటిపక్షులకు సేవాపాత్రము. అందలిమడుగులు నిర్మలములు. పవిత్రములు. లోతుగలవి. నదిగమనము భూచక్రమున సస్యరూపఫలప్రదములు. శంఖములు ముత్తెఱుఁబుట్టువుల కాటపట్టులు. నదిపెంపు కొనియాడ వశమా? (అర్థాంతరము) బ్రతుకు కవిసేవితము. హృదయము పరిశుద్ధము. పవిత్రము గంభీరము. గమనము భూతభవిష్యద్వర్తమానఫలబోధకము. చక్కదనము ముత్తలకుఁగూడ భ్రమన్నదము.

సీ. అనుకూలభేలనాఁయ త్తజీవనమైత్రి నడరి నర్పద బోటి * యై భజింప నూర్తి కాకంకణామృతికలాసము దోష బాహుద కైదండఁ * బరిధవింప సముదితారావసంభ్రమసాంద్ర యై సారెసారె వేత్రవతి హేచ్ఛరికఁ దెల్పు గంభీరసగుంభసంభృతప్రాణిమతో సరస్వతి పల్కుఁబోడు గాఁగఁ

తే. గులములోఁ బెద్దయు నమూల్యగుణమణిప్ర

కాండపరిపూర్ణంబును గాన * గారవమున

నఖిలనదులును దనుఁ గోల్ప * ననుదినంబు

నలువకొలుపున కేగు జేన్నది యతీంద్ర.

పను—29

ఈపద్యమునందును నదీపరముగను స్త్రీపరముగను నర్థద్వయము చెప్పబడుచున్నది.

యతీంద్ర = ఓమునీంద్రుడా, అనుకూల = ఇష్టమైన, ఖేలన = క్రీడయందు, ఆయత్త = అభీనమయిన, జీవనమైత్రిక్ = ప్రాణస్నేహముచేత, ఆడరి = ప్రకాశించి, నర్తద = నర్తదానదియనెడు నర్తప్రదయైన, చెలికత్తియ, బోటిదొంభజింజ్ = పరిచారికయై కొలువఁగాననియర్థము. అనుకూలఖేలనాయత్త = కూలమనఁగాఁ దీరము, తీరములనానుసరించి విహరించుటయందు దగ్గినమైన, జీవనమైత్రిక్ = జలమైత్రిచేత, ఆడరి = ప్రకాశించి యనిభావము. బాహుద యనఁగా బాహుదానదియను నైదండ యొసంగుస్త్రీయును, డొర్తికా = డొంగరములయొక్కయను, (క్లె. 'ఆర్జునీయకమూర్తికా' అని అ.) కంకణ = బంగారుగాజులయొక్కయు, (క్లె. 'కంకణం కరభూషణమ్' అని అ.) ద్యుతికలాపము = కాంతినముదాయము, తోఁజ్ = ప్రకాశించఁగా, బాహుద = బాహుదానదియనెడు నైదండయొచ్చెడు చెలికత్తియ, నైదండఁ బరిభవించ్ = చేయూఁతయొచ్చుటయందు దొప్పచుండఁగా నని యర్థము. డొర్తికా = తరంగసంబంధములైన, కంకణ = జలబిందువులయొక్క, ద్యుతికలాపముదోఁజ్ = కాంతినముదాహము విలసిల్లఁగా ననిభావము. వేత్రవతియనఁగా వేత్రవతీనదియునునెడివైత్తము పట్టుకొని కొలువుచేసెడు స్త్రీయును గనుక వేత్రవతీనదియనెడు వేత్రహస్తరాలయినస్త్రీ, నముదితారావ = యోగ్యమయిన వాక్యధ్వనులయొక్క, సంభ్రమ = తొట్టుపాటుచేత, సాంద్రయై = పూర్ణయై, సారసార = మాటిమాటికిని, హెచ్చరికజెలువజ్ = పరావజెలువఁగాను అనియర్థము. ప్రవాహనముదితధ్వని సంభ్రమముగలదియని భావము. సరస్వతియనఁగా సరస్వతీనదియును, వాగ్దతియును, సరస్వతియనెడు మాటకారియగు చెలికత్తియ, గంభీర = నిరూఢమయిన, రస = శృంగారరసముయొక్క, గుంభ = పూర్తిచేత, సంభృత = భరింపబడిన, ప్రాధిమతోక్ = ప్రాగల్భ్యముతోడ, పల్కుదొడుగుఁగజ్ = సహోక్తిప్రత్యుక్తులు జరిగించునదియగుచుండఁగానని యర్థము. గంభీర = అగాధమయిన, రస = ఉదకముయొక్క, గుంభసంభృతి ప్రాధిమతోక్ = పూర్తిభరితప్రాగల్భ్యముతోనని భావము. నర్తదాదిపదములు నర్తప్రదానాది యోగ్యతాభిప్రాయగ్నితములయిన విశేష్యములు గనుకఁ బరికరాబ్జురాలంకారము. (ని. 'సాభిప్రాయ విశేష్యేభ్యు భవేత్పరికరాబ్జురక' అని లక్షణము.)

కులములొఁ బెద్దయుక్ = మంశక్రేష్ఠురాలని యర్థము. స్వజాతిగణములొఁ గొప్పది యని భావము. అనఁగా పెద్దనదియగుట. అమూల్యగుణముణి ప్రకాండపరిపూర్ణయునుగానజ్ = ప్రకాండశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకంబును సమూహవాచకంబును, అమూల్య = విలువలేని, మణిప్రకాండ = మణిశ్రేష్ఠముఅపటి, గుణ = గుణములచేత, పరిపూర్ణయునుగానజ్ = సంపూర్ణమయినదియును గాఁబట్టి యని యర్థము. అనర్హగుణములుగల రత్నసమూహముచేతఁ బరిపూర్ణయని భావము. గారవమునజ్ = ప్రేమచేత, అఖిలనదులును దనుఁగొల్వజ్ = సమస్తనదులును దన్నుఁగొలిచిరాఁగా, అనుదినంబు = ప్రతిదినము, అన్నది = అశుక్తిమతీనదిసలహొలుపునకేఁగుజ్ = బ్రహ్మదేవునిసభకుఁ బోవుచుండును. అనఁగా నాశుక్తిమతీనది స్త్రీరూపధారణముచేసి నర్తదాదినదులును స్త్రీరూపముచేత మీదఁజెప్పినప్రకారముగాఁ బరిచర్య సేయుచుఁ గొలిచి వెంటరాఁగాఁ బ్రతిదినంబును బ్రహ్మసభకుఁ బోయి వచ్చుచుండు నని యర్థము.

ముగ్ధిమ ప్రాధిమ ఇత్యాదులకు ఇమనిచ్చిత్యయమువిచార్యమని వాసునిమతము. శబ్దరత్నాకరమున నీపదము గలదు. 'గంభీర వాక్పాధిమజ్' అని శ్రీనాథుఁడును, 'పాటలీచంపకాత్వల ప్రాధిమములు' అని ముక్కుతివ్వనయుఁ బ్రయోగించియున్నారు. సాధుత్వమునకాధారములున్నగ్రములు.

క. ఆలీల నవ్వువహనది, నాళీకజుఁ గొల్చి యొక్కనాడు ప్రియాశీ
కేళీసంభ్రమవినుతము, రాళిగతు లడర మరళిరా నొకచోటన్.

107

ఆలీల = ఆప్రకారముగా, అవ్వువహనది = అగోవునదియైన శుక్తిమతి, నాళీకజుఁగొల్చి = కమల
జుండైన బ్రహ్మదేవుని సేవించి, ఒక్కనాడు = ఒకానొకదినమందు, ప్రియాశీ = ప్రియసఖులతోడ,
కేళీ = క్రీడయందలి, సంభ్రమ = తొట్టుపాటుతోఁగూడిన, విరుత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, మరాళి
గతులు = అడుగు హుసనడుపులవంటి నడుపులు, అడర = ప్రకాశించుగా, మరళిరా = తిరిగివచ్చు
చుండఁగా, ఒకచోటన్ = ఒకస్థలమందు, ముందఁజేవచ్చుముతో నన్వయము.

తా. ఈవిధముగా శుక్తిమతీనది ఛెలిక త్రియలు గొలువ విలాసగమనముతో బ్రహ్మకొలుపున కరిగి
తిరిగి వచ్చుచుండ నొకానొక ప్రదేశమునందు,

సీ. సుమనోధివాసభాసురశిభోన్నతివాడు ఘనసారతిలక వాసనలవాడు
ఘనసంకుమదసాంద్రగండభాగమువాడు నవపద్మరాగదంతములవాడు
కలితోపకంతనక్షత్రమాలికవాడు హరిచందనచ్ఛాయ ధవళువాడు
తపనీయమేఖిలాధాళధశ్యమువాడు మణిపాదవలయధామంబువాడ

తే. నర్మరత్నావళీవిచిత్రాంబరాభి
రామశృంగారములవాడు ధైర్యమగర్భ
గేహమున కేగువాడు కోలాహలాఖ్యుఁ
డొకధరాధీశుఁ డెదు రయ్యె ధనువిద కపుడు.

108

ఈపద్యమునందుఁ గోలాహలపర్ణనము పర్వతపరముగను పురుషపరముగను గావించఁబడుచున్నది.

అధివాసమనఁగా గంధమాల్వాదులచేతఁ జేయఁబడు సుస్కారము. (ని. 'సుస్కారో గంధమా
ల్వాదైర్వై ర్యస్సాస్త్రిక్షదధివాసమ్' అని అ.) సుమనోధివాస = పుష్పాధివాసముచేత, భాసుర = ప్రకా
శించుచున్న, శిభోన్నతివాడు = సిగముడియొక్క 'హెచ్చుగలవాడును అనియర్థము. సుమనోధివాస
= దేవతానివాసముతోడ, (ని. 'సుమనాః పుష్పమాలతోష్ఠిస్త్రీదళే' అని వి.) భాసుర = ప్రకాశించు
చున్న, శిభోన్నతివాడు = అగ్రభాగముయొక్క యున్నతిగలవాడును అని భావము. ఘనసారతిలక
వాసనలవాడు = కర్పూరతిలకముయొక్క పరిమళములు గలవాడును అనియర్థము. కర్పూరపరఁటుల
యొక్కయుఁ దిలకపృక్షములయొక్కయు సౌరభముగలవాడును అని భావము. ఘన = అధికమయిన,
సంకుమద = జవ్వాదిచేత, సాంద్ర = దట్టమయిన, గండభాగమువాడు = చెక్కిల్లగలవాడును అని యర్థము.
జవ్వాదిచేత నిండిన గండశీలలు గలవాడును అని భావము. నవ = నూతనమయిన, పద్మరాగ = పద్మరాగ
మణులవంటి, దంతములవాడు = రదనములు గలవాడును అని యర్థము. పద్మరాగమణిమయములయిన
సాగుపులు గలవాడును అని భావము.

పద్మరాగములవంటి దంతములనుటవలనఁ జెదవికెంజాయచే ముత్యములవంటి దంతములు
కెంజాయచే నొప్పారె ననిభావము. దృష్టాంతము-

శ్లో. తామ్రాదరేషు పతితం ద్రుమపల్లవేషు నిర్ధాతహారగుళికావిశదం హిమాంభోః

ఆభాతి లబ్ధపరభాగతయాధరోష్ఠే లీలాస్థితం సదశనార్చి రివత్వదీయం. రఘు-మం-20 శ్లో.

(ని. 'దంతో ద్రికటకే కుష్ణే రదనే 'పుష్పతోవలే' అని నా. 'దంత స్సానుని కధ్యతే' అని వి.) నక్షత్రమాలికయనగా నిరుపదియెడు ముత్యాలు గూర్చినవారము. (ని. 'నైవ నక్షత్రమాలాస్యా త్సప్తవింశతిమాత్తికై' అని ఆ.) కలిత = కూడుకొంగబడిన, ఉపకంఠ = కంఠస్థాంతమందలి, నక్షత్ర మాలికవాడు = నక్షత్రమాలిక కలవాడును అని యర్థము. సమాపమందలి నక్షత్రసమూహము గల వాడును అని భావము. (ని. 'ఉపకంఠాన్తి కాభ్యర్థా భ్యగ్రా' అని ఆ.) హరిచందనచ్ఛాయ నమరు వాడు=పీతవర్ణముగల చందనానులేపన కాంతిగలవాడు, అని అర్థము. హరిచందన పృక్షచ్ఛాయచేత నొప్పుచున్నవాడును అని భావము. (ని. 'హరిచందన మాఖ్యాతం గోశ్చిరే సురపాదపే' అని వి.) తప న్నియ = సువర్ణమయమయిన, మేఖలా = మొలనాలుయొక్క, ధాశభశ్యమువాడు = ధశభశ్యమును కాంతిగలవాడును అని యర్థము. కనకమయమయిన నితంబప్రదేశము గలవాడును అనిభావము. ఇక్కడ మేఖలాశబ్దము తైలనితంబపరము. (ని. 'మేఖలా ఖడ్గబంధేస్యా త్కాఢ్యేతైలనితంబయో' అని వి.) మణి=రత్నఖచితములైన, పాదవలయ=కాశ్యాయంబయొక్క, ధామంబువాడు = కాంతిగల వాడును అని యర్థము. రత్నమయమయిన ప్రత్యంతవర్వతావరణముగలవాడును అని భావము. (ని. 'పాదాః ప్రత్యంతవర్వతా' అని ఆ.)

ఆనర్హ్య=విలువలేని, రత్నావళి = రతనములసమూహముచేత, విచిత్ర=మితగానున్న, అంబర = వస్త్రములవలన, ఆభిరామ=విప్పుచున్న, శృంగారములవాడు = సింగారములుగలవాడును అని యర్థము. ఆనర్హ్య=అమూల్యమైన, రత్నావళి=నానావిధ రత్నకాంతులచేత, విచిత్ర=నానావర్ణమైన, అంబర= గగనభాగముగలిగిన, ఆభిరామ=సుందరములైన, శృంగ=శిఖరములయొక్క, అరములవాడు=అంచులు గలవాడును అని భావము. హైమగర్భ=బ్రహ్మదేవుని సంబంధమైన, గేహమునకు=సభామందిరమునకు, విగువాడు = పోవుచున్నవాడును, కోలాహలాఘ్నుడు = కోలాహలం డనెడు పేరుగలవాడునగు, ఒకధరాధీశుడు = ఒకరాజు అని యర్థము. చర్వతాధీశ్వరుడు అనిభావము. ఉపదేశ = స్త్రీరూప ధారిణియైన శుక్తిమతికి, ఆపుడు = ఆనమయమందు, ఎదురయ్యె = ఎదురుపడెను.

అలా. శ్లేషము.

చ. అనుపమభాగ్యశాలి కచలాధిపమాళికిఁ బుత్రుఁ డై జగ

జ్జనని కనుంగుఁదమ్ముఁ డయి • శంకరుముద్దుమఱుదికుట్ట యై

మను తనభాగ ధేయమహిమంబున మిన్నులు ముట్టి వచ్చుధ

స్వని నతనీక భజించి నదియున్ వినయంబున నోరయై చనన్.

109

అనుపమ భాగ్యశాలికి = సమానరహితమయిన భాగ్యములచేత నొప్పుచున్న, అచలాధిపమాళి కి = చర్వతరాజశ్రేష్ఠునికి, అనగా హిమవంతునికి భూపతిశ్రేష్ఠునకనియును నర్థము గ్రహింపవచ్చును. పుత్రుఁ డై = కుమారుఁడై, జగజ్జననికి = లోకమాతయైన పార్వతికి, అనుంగుఁదమ్ముఁడయి = ప్రేమాస్పదుఁ డైన తమ్ముఁడై, శంకరుముద్దుమఱుదికుట్టయై = లివునియొక్క ముద్దులపిన్నమఱుదియై, మను = పృథ్వి బొందుచున్న, తప=తనయొక్క, భాగ ధేయమహిమంబున = భాగ్యతిశయ ప్రభావముచేత, మిన్నులు ముట్టివచ్చు=ఉపాంగిమిన్ను ముట్టివచ్చుచున్న, ధన్యునినతనీక భజించి = కృతార్థుఁడైనయాకోలాహ లుని సేవించి, నదియున్ = శుక్తిమతినదియును, వినయంబున = నమ్రత్వముచేత, పీరయైచనన్ = పీరగా

దొలగి పోవఁగా, ఇందులో మిన్నలు ముట్టివచ్చుచున్నచోట బర్హత మత్తున్న కమగుటచేత మిన్న ముట్టుటయును, ఓరయించిన నన్నచోట నది పర్వతప్రాంతముల నోరసిల్లి ప్రవహించుటయును న్యభావమని గ్రహించవలయును. ఆలం. సమాసాక్తి.

తా. విశ్వర్పవంతుఁడును హిమవంతునకుఁ గుమారుఁడును, బార్హతీసహోదరుఁడును, శంకరుని బావమఱిదియునగు కోలాహలఁడు మిన్నముట్టివచ్చుచుండ శుక్తిమతి యోరఁగాఁ దొలఁగెను. ఇట్లు తొలంగ.

సీ. బాలకూర్త విలాసపదములు కాంతరంభాప్రతిబింబోరుఁభవ్యరుచులు
సరసనై కతసారఁజఘనసౌభాగ్యంబు నతనాభిరూపవంభ్రమంబు
బెడఁగారుదరులయొప్పిదమును నామీదఁ జనుజక్కవలనిక్కుఁచక్కదనమా
కమలకోమలముఖఁకామనీయకము నుత్పలమంజులాలోకఁవిలసనంబు

తే. ఘనఘటానీలవేణియుఁ • గలతరంగిణీరమణినిత్యనిర్మలాఁకారకాంతి
ధార ధారున నెదిరినంతనె నగేంద్రుఁగాఢతరఁజైర్య మువ్వెత్తుఁగా హరించె.

నదీపరముగ స్త్రీపరముగ నీభద్రమున కర్థద్వయము కలదు.

బాలకూర్త = చిన్నతాచేళ్లయొక్క, విలాసపదములు = విలాసయుక్తములైన స్థానములును, బాలకూర్త విలాసములవంటి విలాసములంగల మీఁగాళ్లును, కాంత = మనోహరములైన, రంభా = ఆరటి చేట్లయొక్క, ప్రతిబింబ = ప్రతిచ్ఛాయలయొక్క, ఉరు = ఆధికమయిన, భవ్య = యోగ్యమైన, రుచులు = కాంతులును, రంభాస్తంభప్రతిరూపములైన యూరువులయొక్క భవ్యకాంతులును, సరస = జలయుక్తములైన, నైకతసారజ = సారములైన అనఁగా శ్రేష్ఠములైన యిసుకది న్నైలవలనఁ బుట్టిన, ఘన = ఆధికమైన, సౌభాగ్యంబు = సౌష్ఠవమును, శృంగారరసయుక్తమును నైకతసారసదృశమును నైన జఘనముయొక్క సౌభాగ్యంబును, (ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లిబు వరే త్రిఫ' అని అ.) నత = గంభీరమయిన, నాభిరూప = నాభిసదృశమయిన, వంభ్రమంబు = నీళ్లునుడిగుండమును లేక గంభీరమయినదియును, నాభిరూప = సుందరముగానిదియు, అనఁగా భయంకరమయిన నీళ్లునుడిగుండమును గంభీరసౌభాగ్యవర్తనమును, బెడఁగారు = మెఱుంగారుచున్న, దరుల = తీరములయొక్క, ఓప్పిదమును = చక్కదనమును, తరులనఁగావళులు, మెఱుంగారుచున్న వళులయొక్క చక్కదనమును బెడఁగారు దరులన్నచోట గర్వధారయనమాసమును గనుక వికల్పముచేత తకారమునకు దకారము వచ్చినది. ఆమీదఁ = ఆతీరముమీద, చను = సంచరించుచున్న, జక్కవల = చక్రవాకములయొక్క, నిక్కుచక్కదనము = నిక్కుడవుఁ జక్కదనమును, ఆమీదఁ = ఆవళుల మీదనున్న, చనుజక్కవల = చక్రవాకములవంటి కుచములయొక్క, నిక్కుచక్కదనము, నిక్కుడవు సౌందర్యంబును, కమల = పద్మముయొక్క, కోమలముఖ = కోమలమైన యగ్రభాగములయొక్క, కామనీయకమును = సౌందర్యమును, కమలమువలె గోమలమైన పద్మముయొక్క సౌందర్యమును, ఉత్పల = పల్లంగలువలయొక్క, మంజుల = మనోహరమైన, ఆలోక = ప్రభయొక్క, విలసనంబు = విలాసంబును, ఉత్పలములవలె మనోహరములైన వీక్షణప్రభలయొక్క విలాసంబును, (ని. 'ఆలోకా దర్శనద్యోతౌ' అని అ.) వేణీ శబ్దము నదీప్రవాహమందును గచోచ్చయమందును వర్తించును. (ని. 'వేణీ నదీప్రవాహాచ కచోచ్చయ' అని వి.)

ఘనఘటా = జలపానాగత మేఘమాలికచేత, సీల = నల్లనైన, వేణియుక్ = ప్రవాహంబును, ఘనఘటా = మేఘమాలికవలె, సీల = నల్లనైన, వేణియుక్ = జడయును, కల = కలిగియున్న, తరంగిణీరమణి = నదీకాంతయొక్క, నిత్యనిర్మలాకార కాంతిధార = నిరంతరనిర్మలస్వరూప కాంతిగల సలిలధారయును, నిత్యనిర్మలమయిన యాకారమయొక్క కాంతిధారయును, ధారుననెడినింతనె = మాత్రాత్మగా నెదురైనంతమాత్రముచేతనే, నగేంద్ర = పర్వతశ్రేష్ఠుడయిన కోలాహలనియొక్క, గాఢతరఙ్గర్యము = మిక్కిలి దృఢమయిన ఙ్గర్యమును, ఉష్ణేత్తుగా హరించె = బొత్తిగా హరించెను. నదీప్రవాహధారలు, పర్వతములను దెగఁగోయుచున్నవని భావము.

శుక్తిమతీనది స్త్రీసహజములగు తనసుందరావయవములచేతఁ గోలాహలుని నిలుకడను దొలంగించి మోహితుని గావించెననియు, శుక్తిమతీ ప్రవాహధారలు కోలాహలపర్వతము దిట్టతనము చెడునటులారని ప్రవహించెననియు భావము. అలంకారమున ప్రాణితమగు కావ్యలింగము.

క. ఆకరణిఁ దరంగిణి నగ, లోకేశ్వరుడై ర్య మెల్ల • లోఁగొనిరా నీ

రాకరగభీర! యాసు, శ్లోకుఁడు నాచెలువచెలుపు • లోఁగొని చనియెన్. 111

ఆకరణిఁ = ఆప్రకారముగా, తరంగిణి = శుక్తిమతీనది, నగలోకేశ్వరుడై ర్యమెల్ల = పర్వతరాజైన కోలాహలని ఙ్గర్యమంతయును, లోఁగొనిరాన్ = తనలోఁ జేర్చుకొనిరాఁగా, నిరాకర గభీర = సముద్రునివలె గంభీరుడైన యతీంద్ర, అనుశ్లోకుఁడును = యోగ్యమయిన క్తిగల యాకోలాహలుఁడును, (ని. 'వద్యే యశసి చ శ్లోక' అని అ.) ఆచెలువచెలుపు లోఁగొనిచనియెన్ = ఆశుక్తిమతియొక్క చక్కఁదనమును దనలోఁ జేర్చుకొనిపోయెను. అనఁగా కోలాహలుఁడు శుక్తిమతియొక్క సౌందర్యావలొకనమువలన ఙ్గర్యహీనుడై యాసౌందర్యమును మనస్సునందు నిలుపుకొనిపోయె నని యర్థము. నదులు గట్టును దెగఁదీయుటయును గట్టు నదీజలము లోఁగొనుటయును స్వభావము లని గ్రహింపవలయును.

తా. మనీంద్ర! ఆశుక్తిమతి కోలాహలని దిట్టతనము నంతయు లోఁగొనిపోవఁ గోలాహలుఁడా చెలువ చెలుపు లోనఁ దలంచుచుఁ జనెను.

మ. అలఘుశ్రీనిధి యానగేంద్ర తనయుం • డానై కతశ్రోణియొ

ప్పులు తెప్పార్పక చూచి చన్న మొదలుం • బొంగారి వైవై రసం

బులు జృంభించు భ్రమించు నాశయము కూర్చు ల్పించ దీపించు ను

త్కలికాచాపలము ల్పనోనిబిడచింతాతన్త యత్సంబునన్.

112

అలఘు = అధికమైన, శ్రీ = విశ్వర్యమనకు, నిధి = స్థానమయినదని యర్థము. గురుత్వనిధియని భావము. ఆనగేంద్ర తనయుఁడు = పర్వతరాజపుత్రుడైన యాకోలాహలుఁడు, అనైకతశ్రోణియొప్పులు = ఆయుకుతిమ్మలవంటి పిఱుడులుగలవానియొక్క చక్కఁదనములని యర్థము. శ్రోణివంటినైకతము గలదని భావము. తెప్పార్పకచూచి చన్న మొదలున్ = తెప్పవార్పక చూచిపోయినది మొదలుకొనియును, మనః = మనస్సునందు, నిబిడ = సాంద్రమయిన, చింతా = చింతచేతనైన, తన్త యత్సంబునన్ = శుక్తిమతీమయమయిన యంతఃకరణవృత్తి గలుగుటచేత ననియును, శుక్తిమతీస్వరూపత్వముచేత ననియును నర్థద్వయము. అర్థద్వయమునకు నభేదాభ్యవసాయము చేసి శుక్తిమతీధర్మములైన

జలాశయములు మొదలైనవి పొడఁజూపిన వని చెప్పవలయును. ఇక్కడఁ జింతయనెడు సంచారి భావము. ('కష్టావధిగమాద్ధ్యానాచింతాకూన్యత్వతావృత్తీ') పొంగారితైవైరసములు జృంభించుకొనుట = ఇక్కడరసములనఁగా ననురాగములు, అతిశయద్యోతనార్థము బహువచనము. పొంగారి = ఉప్పొంగి, తైవైన్ = మీఁదమీఁదను, రసములు = అనురాగములు, జృంభించుకొనుట = విజృంభించుచునియును, ఉప్పొంగి మీఁదమీఁద రసములనఁగా జలములు వెల్లువవెట్టుననియును నర్థవ్యయము. భ్రమించునాశయము = అశయమనఁగా మానసంబును, (ని. 'అశయ స్వాస్య దభిప్రాప్తే మానసాధారయో రపి ఆని మే.) మానసము, భ్రమించుననఁగా మోహితమగునని యర్థము. భ్రమణమనఁగా 'తైచిత్త్యము గనుక మోహమనెడి సంచారిభావము. (ని. 'మోహస్తు మూర్ఛనం భీతి దుఃఖావేశాచుచితనైకీ' జలాధార స్థలము నుశ్శబ్దమనియును నర్థము. కూర్చుల్పించుకొనుట = ప్రేమలతిశయించును, ఇక్కడఁ జెప్పఁబడిన ప్రేమలకును లోపలఁ జెప్పఁబడిన యనురాగములకును నవస్థాభేదమువలన భేదమని తెలియవలెను. ఏలాగనిన, (శ్లో. 'రాగోఽనువృత్తోఽవిచ్ఛిన్నమనురాగముదాహృతమ్, సప్రేమాయన్తిథోయానోర్ని రూఢంభావబంధనమ్.') ఉత్కలికాచాపలముల్ = ఔత్సుక్యంబును చాపల్యంబును, దీపించుకొనుట = ప్రకాశించునని యర్థము. ఇక్కడ నౌత్సుక్యచాపల్యములనెడు సంచారిభావవ్యయము, ('కాలాక్ష మత్వకూత్సుక్య మప్రాప్తేరివృత్తునఁ, చాపల్యమనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవమ్.') కూర్చుల్పించుకొనుట = అడుతాఁబెట్లెట్లెట్లగా, ఉత్కలికాచాపలముల్ = తరంగచాపల్యములు, దీపించుకొనుట = ప్రకాశించుననియు నర్థము. (ని. 'కథితో త్కలికో త్కణ్ఠా హేలా నలిలపీచిఘ' అని మే.) ఈవద్యమునఁ జింతామోహకూత్సుక్యచాపల్యము లనెడు నాలుగుసంచారిభావములు చెప్పఁబడినవి.

కోలాహలుండు తన్నుఁ గాంచి పోయినదాది శుక్తిమతియుఁ జంచలము దాల్చె నని భావము. నిమేషకూన్యదర్శనము (తెప్పలార్పని చూపులు) లాళ్లోత్తరపన్నదర్శనమువలనఁ గలిగినవిస్మయము నకు సూచన. విస్మయలక్షణముల నాలంకారికు లిటుల నిర్వచించి యున్నారు-

శ్లో. లాళ్లోత్తరపదార్థానా మపూర్వాలోకనాదిభిః
విసార శ్చేతసోయస్తు విస్మయ స్సనిగద్యతే.

తా. కోలాహలుండు వలపుచే తెప్పలార్పక తన్నుఁ జూచినదాదిగ శుక్తిమతియుఁ జింత మోహములాగున మనోవికారములకు లోనయ్యెను.

సీ. తనకూటములఁబ్రోదిఁదాల్చురంభాదులు సరసభావముఁ దప్పి + శిరము వంపఁ
దనలోలతలఁ బెంపుఁ + గనుకలకంఠులు చేరి వైవ్రాలక + చెదరి పలుకఁ
దినవంక నలరుపొచ్చిను లెల్లఁ దమిఁగానకయవాడిమోములఁగ్గలము ముడువఁ
దనమహాభోగంబుల నెనగుభోగినుల్ దెరలి నిట్పూర్ణపుండరలు నెఱప

తే. నకటకట మంచుమలవట్టి + యతనుతాన

వహ్నిపా లయ్యె ధురబాష్పవారి యగుచు

నిత్యశుక్తిమతీధ్యానఃనిశ్చలాత్మః

డగుచు నంచితగహనరోమాంచు డగుచు.

ఈవద్యమునందు తైలములందుఁ గల దావాగ్నిపరముగను మోహగ్నిపరముగను నర్థవ్యయము గలదు.

కూటమియ్యంగా గలయుక, తనకూటములకొ = తనయొక్కకలయుకలచేత, ప్రోదిఁదాల్చు = పెంపుపొందుచున్న, రుభాదులు = రుభమొలయున దేవకాంతలు, సరసభావముఁదప్పి = సరసత్వము మాని, శిరము వంపకొ = తలవంచుకొఁగానని యర్థము. కూటమనఁగా శిఖరము, తనశిఖరములయందుఁ బెంపుపొందుచున్న రుభాదితరువు లార్ధక్రమమువక్కి వాడుచూపిన యగ్రభాగములను వంపఁగా నని భావము. (ని. 'శిరోఽగ్రం శిఖరం వానా' అని అ.) తనలొలతలకొ = తనయొక్కయొన క్తులచేత, పెంపుగను = ఘనతఃబొందుచున్న, కలకంఠులు = అవ్యక్తమధురమైన కంఠనాదముగల స్త్రీలు, (ని. 'కలకంఠస్త్రుః కోకిలే, హంసే పారావతే చాపి త్రిపు త్వేషకలన్వరే.' అని నా.) చేరి వైప్రాలక = దగ్గరపచ్చి వైప్రాలక, చెదరిఁబుకకొ = తొలఁగి మాటాడఁగానని యర్థము. తనయందలి లతలయందుఁ బెంపుగను కోకిలలుచేరి తనవైప్రాలక తొలఁగి తూయఁగా నని భావము. తనవంకకొ = తనవలన, ఆలరు = సంతోషించునట్టి, పద్మినులెల్లకొ = పద్మినీజాతి స్త్రీలందఱును, (ని. 'పద్మినీ కరణీ శ్రీస్త్రీ సరోఽంజ్జుఃసీమ చ' అని నా.) తమిఁగానకయ = తనవలని తమకము సంతమాత్రము గనుపఱుచు కొనలేకయే, వాడి = వికాసముదప్పి, మోము లగ్గలము ముడువకొ = ముఖములు మిక్కిలి ముడిచిపెట్టు కొనఁగాను అని యర్థము. చంకయనఁగా నేఱు. తనవంకకొ = తనసంబంధమయిన నెలయేటియందు, ఆలరు = వికసించియుండెను, పద్మినులెల్లకొ = పద్మలతలన్నియును, తమిఁగానకయ = రాత్రిని జూడకయే అనఁగా రాత్రికాకముచుపే, (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) వాడిమోము లగ్గలము ముడు వకొ = వాడుచేరి యగ్రములు ముకుళింపఁగా నని భావము. తనమహాభోగంబులకొ = తనయొక్క యధిక మయిన సుభోగములచేత, ఎసగు = ఒప్పుచున్న, భోగినులు = పట్టుబట్టివిగాక యితరలైన రాజభార్యలు, (ని. 'కృతాభిషేకా మహిషీ భోగినోఽన్య న్యా నృపస్త్రీయః' అని అ.) తెరలి = చంచలించి, నిట్టూ రువు చెరలు నెఱవకొ = నిశ్వాస పరంపరల నింపఁగా నని యర్థము. తన = తనయొక్క, మహల్ = అధిక ములయందు, అభోగంబులకొ = విస్తారములయందు, ఎసగు = ఒప్పుచున్న, భోగినులు = అడుపాములు, తెరలి నిట్టూరువుచెరలు నెఱవకొ = సంచలించి పూర్తార్థములు నింపఁగా నని భావము.

ఆకటకట = ఆయ్యయ్యో, మంచుమలపట్టి = హిమవత్సర్వతపుత్రుఁడైనకోలాహలండు, అతనుతాప వహ్ని పాలయ్యెకొ = మన్వశతాపమనెను నన్ని పాలయ్యె ననియర్థము. అతనుశబ్దము అనంగశబ్దవర్యాయ చనము. (ని. 'కందరోఽదర్పతోఽనన్తః కామః పంచశరః స్వరః' అని అ.) పర్వతముగనుక నధికతాపదావాగ్ని పాలగుచున్నదని భావము. ఇక్కడ మంచుమలపట్టి యయ్యుని దాపముపాలయ్యె నని విరోధము గ్రహింపవలయును. ఝరు = జలప్రవాహమువలె నుల్బఱించుచున్న, బాష్పవారియగు చున్ = అశ్రుజలధారలు గలవాడగుచు ననియర్థము. బాష్పమనఁగా నూష్పంబు, ప్రవాహములయం దలి యూష్పయుక్తజలములు గలవా డగుచున్నాఁడని భావము. (ని. 'బాష్పస్నేత్రజలోష్పణోః' అని వి.) శుదైతేషుఁబడిన యతనుతాపవహ్ని పాలయ్యె ననెడిచోటనున్న భావార్థ మిప్పుడు చెప్పఁ బడిన భావార్థ మునందును మీఁదఁజెప్పఁబడిన భావార్థములయందును హేతువుగా గ్రహింపవలయును. చిత్వ = ఎడతెగని, శుక్తిమతీధ్యాన = శుక్తిమతివిషయమయిన చింతచేత, నిశ్చల = క్రియారహితమయిన, ఆత్మండగుచున్ = గాత్రము గలవాడగుచు నని యర్థము. పర్వతుఁడుగనుక జలింపఁడని భావము. అంచిత = ఒప్పుచున్న, గహన = వినిపింపమయిన, రోమాంచు డగుచున్ = గరుపాటు గలవాడగుచు నని యర్థము.

(ని. 'రోమాభ్యాం రోమహర్షణమ్' ఆం. అ.) ఈచెప్పబడిన వికారములు గలవాఁ నకనుతాపవహ్ని పాలయ్యెనని వెనుక కన్వయము. బాష్పవారియు, నిశ్చలాత్తత్వంబును, రో చంబును నీమూఁడును సాత్త్వికభావములు.

శ్లో. 'అశ్రు సేత్రోద్భవం వారి దుఃఖ రోష ప్రహర్షజమ్,
స్తంభస్సృన్మిద్భ్రయాక్లత్వం రాగభీత్వాదిసంభవమ్,
సుఖాదతిశయా జ్ఞాతో రోమాభ్యాం రోమహర్షియా.' అని చెప్పబడియున్నది.

తా. రోలాహలుఁడు శుక్తిమతిని గాంచినదాది వలపునకు లోకై మున్నవహ్నిచే గ్రాసుఁడగు న్నిరు విడచుచు మాటిమాటికి శుక్తిమతిని దలంచుకొనుచు గగురుపాటు గలవాఁడగుచుండెను.

అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము.

చ. కులగిరి రాజనందనుఁడు * కూరిమి నాభువనాభినందితం

దలఁపఁ దలంపులోపలనె * దర్పకకేతనవల్లనంబు లం

చలయెలగోలు నంబుజవిశాలశిలీముఖతాండవంబు లు

త్వలదళమండలాగ్రములు * పై కొను నెట్టివో తత్ప్రభావముల్.

114

కులగిరిరాజనందనుఁడు = కులవర్మకృష్ణుఁడైన హిమవతుని కుమారుఁడగు రోలాహలుఁడు, కూరిమి = ప్రేమచేత, అభువనాభినందితఁ = లోకసత్తుతయైన యాశుక్తిమతి నని యర్థము. జలాభి నందితయైన నదినని భావము. ('భువనం ఖాంబు లోకేషు' అని నా.) తలఁపఁ = తలఁపఁగా, తలంపు లోపలనె = తలఁచుకొన్నంతలోపలనె, దర్పక కేతన వల్లనంబులు = మున్నభునియొక్క ధ్వజపలనము లని యర్థము. దర్పకకేతనము మినముగనుక మత్స్యచలనము లని భావము. అంచలయెలగోలుఁ = హంసరూపములైన మున్నభుని యెలగోలుమూఁచలని యర్థము. హంసలయొక్క రోలాహలములని భావము. అంబుజవిశాలశిలీముఖతాండవంబులు = ఆరవిందరూపబాణవతనములని యర్థము. (ని. 'ఆర వింద మకోకంచ చూతంచ నవమల్లికా, నిలాత్మలం చ పక్షైస్తే పక్షాబాణస్య సాయకాః.' అమర కేషము.) అంబురుహవిహారి పట్టద నటనములని భావము. శిలీముఖశబ్ద మిక్కడ మధువ్రతవరము. (ని. 'అభి బాణౌ శిలీముఖౌ' అని ఆ.) ఉత్పలదళమండలాగ్రములు = ఉత్పలదళరూపభాగములని యర్థము. ఉత్పలదళమండలముయొక్క యగ్రభాగములని భావము. పైకొను = కమ్మకొనును, ఎట్టివో తత్ప్రభావముల్ = అశుక్తిమతిమహిమలెట్టివో అనఁగా విచిత్రాన్నదము లనుట. రోలాహలుఁడు శుక్తి మతిని దలఁచుకొనినమాత్రముచేతనే మున్నభావిర్భావముగలవాఁడవు నని యర్థము. మినవల్లనాది నదీ ధర్మములను మున్నభకేతనవలనాది ధర్మములుగా నధ్యవసించినాఁడు.

నాయకుఁడు కులగిరిరాజనందనుఁడు నాయక భువనాభినందిత యనుటవలన వీరిదాంపత్య మాను కూల్యమును అనురూప్యమునని భావము. మదచుతాపవహ్ని పాలయ్యెనని చెప్పబడుటచే రోలాహలుని దిట విదివఱకె తొలంగెననియుఁ గావుననె తలంపులోపలనే దర్పకబలముచుట్టుముట్టు నవకాశము చిక్కిన దని యాశయము. తొలుత మున్నభునిటెక్కినము గనిపించెననియుఁ బిదపఁ బరివారకలకలము ఆవల భనుష్టంకారములు ఆపిదప నాయుధమాస్త్ర లగుభటులు నాయకుని దరిసీరిని భావము.

అలం. శ్లేషానుప్రాణితరూపకము.

సను—30

తే. మరునినాళికసాయకోత్కరము కరము

ధరముఁ దరమిడి మెరము టేయరిది సారిది
నురిది నవి మెట్లు తెగఁ గోయుచునునదియు
రంబుల జనింపవో శతాశ్రములు గావొ.

115

మరుని = మన్మథునియొక్క, నాళికసాయకోత్కరము = వన్మరూపబాణవరంపర, కరము = మిక్కిలి, ధరము = కోలాహలవర్షతరము, తరమిడి మెరయుట = అంటి మర్న భేదనమునీయుట, వియరిది = విమి యాశ్చర్యము, అనఁగా నాశ్చర్యము గావచుట. విమనిన, సారిది = యుక్తమగునట్లు లుగా, అది = అవ్వ బాణములు, ఉరిది = ఉరువడిచేత, మెట్లు తెగఁగోయు మరునదీర్పురంబుల జనింపవో = కొండలు తెగునట్లులుగాఁ బాటునట్టి గొప్పనదీప్రవాహములయందుఁ బుట్టినవి కావా, శతారములుగావొ = వర్షతములకు భేదించెడు నూఱుచులుగల వజ్రాయుధములు గావా, కాబట్టి కోలాహలవర్షతశ్రేణుము సేయుట యాశ్చర్యముగాదని యర్థము. వజ్రాయుధము నూఱుచులది యచుటను, (చి. 'శతకోటి స్ఫుర్దు శృమ్భా దమ్భాళి రశని ర్వయో' అని అ.) శతారమనఁగాఁ బద్మము నూఱు శ్రేణులుగలదనుట. (శ్లో. 'సహస్రవత్తం కమలం శతవత్తం మశేశయమ్' అని అ.) మరుని సాయకములక సాయకోత్కరమనుటచే ససంఖ్యాకబాణములచే మర్నభేదనము కలిగి తీరు ననుట. బాణములు శతారములు గావుననే పర్వతక్షోభకారణములయ్యెను. బాణములే గాదు. బాణ జన్మస్థలములగు యురులు నైకము కైలములనొరయుచు మెట్లు తెగఁగోయుట సహజము. అలం. కావ్య లింగము. అర్థావత్తి శ్లేషము.

చ. కపురపుగమ్మతావిఁ జలిగ్రమ్మెడుగొజ్జుగిపువ్వనీట న.

చ్చపునెలతొలవెల్లువలఁ జందనవాసన నేమిట న్నగా

ధిపు నలితీప్రతాపశిఖఁ దీరకపోయె గతాగతక్రియా

నిపుణునాళినీతతటినిలలితామృతధారఁ దక్కుఁగాన్.

116

కపురపుగమ్మతావిఁ = కర్పూరముయొక్క మనోహరమైన పరిమళముచేతను, చలిగ్రమ్మెడు గొజ్జుగిపువ్వనీట = చల్లఁదనము గ్రమ్ముచుండెడు గొజ్జుగిపునీటిచేతను, అనఁగా జల్లని వన్నీటి చేతను, అచ్చపు = స్వచ్ఛమైన, నెలతొలవెల్లువలఁ = చంద్రకాంతశిలలుగరంగి ప్రవహించు ప్రవాహము చేతను, చందనవాసన = శ్రీచందనపువాసనచేతను, విమిట = విమిలా దేవిచేతను, నగాధిపు = కోలాహలవర్షతశ్రేణునియొక్క, అలితీప్రతాపశిఖ = అత్యంతతీక్షణమైన విరహతాప మనెడు నగ్ని, తీరకపోయె = శమించకపోయెను. కర్పూరపరఁటులును, గొజ్జుగులును, బుద్ధకాంతశిలలును, శ్రీచందనవృక్షములును నివి పర్వతమందుగల వస్తువులని గ్రహించవలయును. ఇక నేమనిన, గతాగత = పోవుచువచ్చుచునుండెడు, క్రియానిపుణ = కార్యసఫలీకరణమందు నేర్పుగల, ఘనాళి = పౌఢ సఖజనములచేత నని యర్థము. మేఘమంత్రిచేత నని భావము. నీత = లొందింపఁబడిన, తటిని = శుక్తి మతీనదియొక్క, లలిత = మనోహరమైన, అమృతధారఁ దక్కుఁగాన్ = అమృతమనఁగా నుదకంబును గనుక నుదకధార యనెడు మధాధారచేతదప్పు మఱియొకదానిచేత శమించకపోయె నని సందర్భ ధము. అనఁగా శుక్తిమతీనదీవయమైన కోలాహలవర్షతునియొక్క విరహతాపానలము

కేవల తైత్తిరప్రదములైన కర్పూరాదులచేత శమింపక మేఘము శుక్తిమతీజలములను ద్రావి పచ్చి యాజలములను గోలాహలంబై వర్షింపఁగా నందువలనఁ గొంత యవశమింతుచుండె ననుట. కష్ట తావి యన్నందుకు,

గీ. 'జగతిఁ జప్పనిహారకుఁ జప్పహార, చనుచు జక్కనిచాయకుఁ జక్కచాయ

హెచ్చు పచ్చనితోఁటకుఁ బచ్చతోఁట, గరిమఁ గమ్మనితాపికిఁ గమ్మతాపి.' అని అప్పుకవి.

విరహవేదనను తాపమనక అతితీవ్రతాపశిఖి యనుటచే దుర్భరముగ చుండెననియును గావుననే సామాన్యతైత్తిరజ్జనకములగు శిశిలోపచారములు తగ్గింపఁజాలవయ్యెననియు భావము. తొలుతఁ జలి గ్రమ్ము గొజ్జగిల్పూవునీరు పిదప చంద్రకాంతశిలాజలప్రవాహము చందనకర్దమము నిరుపయోగము లయ్యె ననుటవలనఁ దాపాతిశయము సూచితము. సామాన్యప్రతిక్రియలవలనఁ దీరినియీతాప మమృతనేవనమునఁ దీరి ననుటవలన నమృతరూపిణియగు శుక్తిమతియే తాపనివారికి యనుట.

అలం. సమాసోక్తి. క్లేషానుప్రాణితము.

ఉ. తైలకులేంద్రుఁ డిట్లు మదఃశాలిశుకాళిపి కాళిశారికా

జాలకనీలకంఠరవఃసంగతిఁ దాలిమి నిల్పఁ జాల కు

ద్యేలకరాళకంఠుశరఃవేదన దీర నదిరసోర్తికం

దేలక యేల కల్లు మహానీయసుఖం బని నిశ్చితాత్మఁ డై.

117

తైలకులేంద్రుఁడు=కోలాహలవర్షతక్రేష్టఁడు, ఇట్లు = ఈచెప్పబడిన ప్రకారముగా, మద శాలి=మదముచేత నొప్పుచున్న, శుక=చిలుకయొక్క, ఆశి=తుమ్మెదలయొక్క, (ని. 'ద్విరేఫ పువ్వులి దృఢంగ పట్టుద ప్రమరాళయః' అని అ.) పిక=కోకిలయొక్క, ని. 'మన్త్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపి' అని అ.) ఆళి = సమూహములయొక్క, శారికాజాలక = గోరువంకపిట్టల గుంపులయొక్కయు, నీలకంఠ = నెనుళ్ళయొక్కయు, (ని. 'నీలకంఠో శిఖశ్వరా' అని నా.) రవ=కలకలధ్వనులయొక్కయు, సంగతిక = కూడికచేత, తాలిమి నిల్పఁజాలక=తైర్దము నిలువలేక, ఉద్యేల=అతిశయించుచున్న, కరాళ = భయంకరమైన, కంఠు శర=మన్తధ్వజా సంబంధమయిన, వేదన=తాపము, తీరక = శమించునట్లులుగా, నదీ=శుక్తిమతియొక్క, రసోర్తిక=సంభోగశృం గార రసభరంగమందు నని యర్థము. సలిలతరంగమం దని భావము. తేలక=పిల్లవాడక పోయినపక్ష మందు, మహానీయసుఖంబు=అతిశయమయిన సౌఖ్యము, ఏలకల్లం=ఎట్లుగలుగుచున్నది, అని నిశ్చితాత్మఁడయి=అనుకొని నిశ్చయింపఁబడిన యంతఃకరణముగలవాఁడై, ఎనికి ముందఁజేపద్యముతో నన్వయము.

తా. కోలాహలండు మన్తధోద్దిపకరములగు కోకిల గోరువంక నెమిలి లానగు పక్షులకలకల మువలనఁ దమినిలఁపఁజాలక మన్తధ్వేదనఁ దీఱుటకై నదీవకంఠమగు శుక్తిమతిని గవయ నిశ్చయించి- క. రుచిరాజితమణిభూషా, రుచిరాజి వెలుంగ దివ్యభూపాపౌష్ణ్యలుఁ డై

యచలాధీశ్వరుఁ డొకనాఁ, డచలామణిహార మగుమంహానదిఁ జేరెన్. 118

రుచిర=ప్రకాశమానములైన, అజిత = విలువకులొకబడిన, అనఁగా ససర్వములైన, మణి= రత్నముయములైన, భూషా=ఆభరణములయొక్క, రుచిరాజి=కాంతిపుంజము, ని. 'రుచిస్తు కిరణేకాంతా

వభివక్షా భిలావయోః' అని నా. వెలుంగ్ = ప్రకాశింపఁగా, దివ్యసౌందర్యయోగ్యమైన, రూప = ఆకృతిచేత, ఉజ్వలఁడై = ప్రకాశమానుడై, ఆచలాధీశ్వరుఁడు = కొలాహలుఁడు, ఒకనాఁడు = ఒకానొకనినందు, ఆచలా = భూమికి, మహాహరమగు = ముత్యాలహరమువలె యన్నట్టి, మహావిద్య = గొప్పనదియైన శుక్తిమతిని, చేరె = సమీపించిపోయెను. శబ్దా. యమకము.

తా. వివిధభూషణముల నలంకరించుకొని కొలాహలుఁ డొకనాఁడు శుక్తిమతిని సమీపించెను.

శా. చేరక రా ననియుం దటోద్గతరుచీః సీమాదికోదగ్రసం

చారశ్రీ నెదు రేగి యూర్తి మయహాస్తస్యస్తరాజీవరా

జీరాజస్త్రచేభాజనంబుల రజఃశ్శ్రీగంధకింజల్కరే

భారక్తాక్షతము ల్వహించి వరుసం * గావించె బూజావిధుల్.

119

చేరకరా = కొలాహలుఁడు సమీపమునకు రాఁగా, ననియుం = శుక్తిమతిననియును, తటోద్గతః = తీరమున తీక్రమించి వైశివచ్చిన, రుచీ = ప్రవాహముయొక్క, సీమాధి కోదగ్రసంచారశ్రీ = సీమయనఁగా నిక్కడినున్నద, (ని. సీమసీమే ఇమే తేత్రే కుల మర్యాదయో రసి' అని నా.) మితి మీఠి యుక్తుటమగుచున్న సంచారసంపత్తిచేత, ఎదురేగి = ఎదురుగాఁ బోయియని యర్థము. సీమయనఁగాఁ బొలిమేర, పూజ్యులైనవారు తనయొద్దకు వచ్చుచుండఁగాఁ బొలిమేర దాటి యెదురుగాఁ బోవలసింది న్యాయమైనందున సీమాధికోదగ్రసంచార మనఁగాఁ బొలిమేర దాటిపోవుట యని యర్థాంతరము. అర్థద్యయమునకు నభేదాభ్యవసాయము. హస్తమయ = కరంగరూపములైన, హస్త = చేతులయందు, న్యస్త = ఉంచబడిన, రాజీవరాజీ = వృద్ధసమూహమునెడు, రాజ నృసింహజనంబుల = ప్రకాశించుచున్న రత్నపాత్రములయందు, (ని. 'భాజం యోగ్యపాత్రయోః' అని. నా.) రజః = పుష్పాడియనెడు, శ్రీగంధ = శ్రీచంద్రమును, కింజల్కరేఖా = కేసరశ్రేణులనెడు, రక్తాక్షతములు = ఎఱ్ఱనియక్షతలను, అక్షతశబ్దము కుకాదిగణములలో జేరినదయ్యు, (ని. 'లుగ్భవే త్కుకాదే ర్లోః' న.) ఆను సూత్రముచే రావలయు మువర్ణలూపము. 'చరితాదికశబ్దానాం స్వరూపంచ యథా భవేత్' అని యధర్వణుఁడు చెప్పటచేత హంసాక్షతాదిశబ్దములకు వికల్పముగాన నివట అక్షతము లని ప్రయోగింపఁ బడియెను. వహించి = ఉంచుకొని, వరుసం = అర్ఘ్యపాద్యాదిక్రమముచేత, పూజావిధులు = అర్చనవిధానములను, కావించె = చేసెను. అనఁగా లోకమందు బూజ్యులైనవారు తనయంటికి వచ్చుచుండఁగాఁ జెలికొని పొలిమేర కవతలికి నెదురుగాఁబోయి వెంటఁబెట్టుకొని వచ్చి పశ్చిమములయందు గంధాక్షత లుంచుకొని యర్ఘ్యపాద్యాదివిధులచేత బూజచేయవలయునని మర్యాద గనుక నాప్రకారముగాఁ గొలాహలునికి శుక్తిమతినది పూజ చేసె నని యర్థము.

అల. రూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

తే. గిరియునుదదంతికోత్తుంగుతరచిరత్న, రత్నతటపీఠి జెందె గౌరవము వఱల

వరలలితవాహినీవై భవంబుఁ గాంచి, గాంచె బహుపద్మనిధిలాభకౌతుకంబు.

గిరియును = కొలాహలాద్రియును, కల్ = ఆశుక్తిమతియొక్క, అంతః = సమీపమందలి, ఉత్తుంగతర = ఉన్నతమైన, చిరత్నరత్న = ప్రాచీనరత్నమయమైన, తట = తీరమనెడు, పీఠి = సీతమును,

చౌదే = అధిష్ఠించెను. వీలాగునననిన, గౌరవము వఱలకే = ఘనత మీఱునట్లులుగా ననియర్థము. దుర్భరత్వ మొప్పుగా ననిభావము. వరశ్రేష్ఠమును, లలితః శిష్టజమును నైన, వాహినీవై భవంబు = శుక్ర మతీనదియొక్క వైభవమును, కాంచి = చూచి, కాంచెనుపద నిధిలాభకౌతుకంబుకే = అనేకములైన పద్మనిధులయొక్క ప్రాప్తివలన సంతోషమును బొందెనని యర్థము. అనేకపద్మాకరలాభకౌతుకమును బొందెననిభావము. ఈపద్యము ముక్తపాదాంత్యగ్రస్తముగా జెప్పబడియె.

లలితశబ్దము సౌకుమార్య సౌందర్యదోష్టకము. వరవైభవములను విశేషములవలన సౌకుమార్య సౌందర్యముల యతిశయము నూచితము. రత్నమయమగు నొడ్డును సింహాసనమున గోలాహలుండు కూర్చుండి నదీసౌందర్యమును గాంచి యానందించెనని భావము. లలితము నాలంకారికు లిటుల నిర్వచించిరి.

శ్లో. విన్యాసభంగిరంగానాం భూమిలాసమనోహరా

సుకుమారాభిషేచ్యత్ర లలితం తదదీరితమ్.

(రసార్థవస్తుభావరము.)

వ. అప్పు డప్యణ్యతరంగిణి యన్న గాగ్రణితో నిట్లనియె.

121

అప్పుడు = అనమయమునందు, అప్యణ్యతరంగిణి = పుణ్యనదియైన యాశుక్తిమతి, అన్న గాగ్రణితో నిట్లనియె = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన యాశోలాహలునితో సీరిలిగాఁ బలికెను. ఏమని యనిన,

సీ. అతులకై వలవలీశతములీనెడుమీకు నాయిచ్చు విమలార్ఘ్యతోయ మెంత ప్రాలేయనిలయసంభవముఁ గాంచినమీకుఁ బన్నీట నొనరించుపాద్య మెంత సరసమందార మంజరుల రంజిలుమీకుఁ బెనచి పూదండ లర్పించు లెంత గోరత్నదోహన + గురులక్ష్మీగల మీకు సుపదగామణివర్గ + మొనఁగు లెంత తే. యనఘ యెవ్వారలైనఁ గొండంతవారికవనిఁ గొండంతపూజనేయంగఁగలరె భక్తి నే నిచ్చునీపుష్పంపత్రతోయ, మాత్రములు గైకొనుటెకాకాగోత్రతలక.

ఈపద్యమునకు నున్నతవంశసంభవునిపరముగఁ గోలాహల పర్వతవరముగా నర్పదవ్యయము గలదు.

అతుల = సమానరహితమయిన, కైవలవలీశతములు = నదీశతములను, ఈనెడుమీకు = ఈతాపద నము చేయుచుండెడు మీకు, నాయిచ్చు = నేనుసమర్పించునట్టి, విమలార్ఘ్యతోయమెంత = సర్వల మయిన యర్ఘ్యజల మెంతమాత్రము, అనఁగా నెక్కువలానిది గాదనుట. ప్రాలేయనిలయ = హిమజల ములకు నివాసమయిన పర్వతమువలన, అనఁగా హిమవంతునివలన, (ని. 'ప్రాలేయం మిహికా చాఫ హిమానీ హిమసంహారి' అని అ.) సంభవముఁ గాంచిన = జన్మించిన, మీకు = మీకు, పన్నీటనొన రించు పాద్యమెంత = పరిమళయుక్తమయిన స్వల్ప హిమజలముచేత నిచ్చునట్టి పాద్య మెంతలానిది, సరస = మకరందయుక్తమయిన, మందారమంజరులకే = కల్పవృక్ష సంబంధములైన పువ్వుగుత్తులచేత, రంజిలుమీకు = రక్తిమఁ జెందుచుండెడుమీకు, పెనచి పూదండ లర్పించుటెంత = కలియఁబెనచి పుష్పమాలిక లర్పించుట యెంతలానిది, గోరత్నదోహనగురులక్ష్మీగలమీకు = గోశబ్దము గోవునందును భూమియందును వర్తించును. ని. 'స్వర్గేషు పశువాగ్వృజదిక్షేత్ర ఘృణిభూజలే, లక్ష్మ్యదృష్ట్యో స్త్రి యాం పుంసి గౌః' అని అ. గో = గోరూపయైన భూమివలన, రత్నదోహన = రత్నములును బిరుకుట

గలిగిన, గురు = తండ్రియైన హిమవంతునియొక్క, లక్ష్మీగలమిత్రుడు = సంపదగలమిత్రుడు, ఉపదగా మణి
పర్ణ మొనగఁజెంత = కానుకగా రత్నసమాహము నిచ్చుట యెంతలానిది. 'ని. 'ఉపాయన ముప
గ్రాహ్య ముపహార స్తథోపదా' అని అ. భూదేవి గోహవిణియైనదనియు, హిమవత్సర్వతము వత్స
రూపం బయినదనియు, రత్నాదులఁ వితరణఁజేసెననియును బ్రసిద్ధము.

అనఁకు=స్వచ్ఛల పుండ్రవైన యో గోలాహలాస్త్రీ, ఎవ్వరైననక = లోకములో నెవ్వరైనను
టిక్కిన, కొండంతవారికక = కొండపొడుగు భువనగలవారి కని యర్థము. పర్వతమున కని భావము.
అవనిక = భూమియందు, కొండంతపూజ సేయంగఁ గలరె=కొండపొడుగుపూజ సేయంగలరా, అనఁగాఁ
జేయలేదు'దా యనుట. ఇంకసేయనిన, భక్తిసేసిచ్చు = భక్తిచేత నేసిచ్చునట్టి, ఈ పుష్ప పత్రతోయ
మాత్రములు = హావ్యము పత్రము ఉపకము ఇంతమాత్రములు, కైకొనుటెకాక = గ్రహింపవలయు
నదియన్యాయముకాదు. నే నమర్పించినవి మిత్రమిత్రమాత్రమని యర్థము. గోత్రతిలక = వంశశ్రేష్ఠుఁడా
యని యర్థము. పర్వతశ్రేష్ఠుఁడా యని భావము. ఈపద్యమునఁ గోలాహలపర్వత పరిహాసపరముగను
నొక యర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఆలం. విభావన.

తా. ఓగోలాహలేంద్రా! నీవు మిగుల గొప్పవాడవు. నేనొసంగు పాద్యము అర్ఘ్యము
పుష్పము కానుకను స్త్రీతితో నీవకరింపుము. కొండంతవారి కెవ్వరు కొండంతపత్రి పెట్టఁజాలరు
గావున భక్తిసూచకముగ నే నొసంగు నీవర్వలములగు పుష్పములు పత్రములు తోయము పరిగ్ర
హింపుము.

చ. విలసితరత్న కూటములు • వేలుపుకన్నెలకూటము ల్బుధా
కలితసరళకృపీటములు • కామితనూతనవస్తుజాలదో
హలసురభూజవాటము లొకప్పుడు వాయక కల్పనీకు న
వ్వల నొకయర్థనీయ మగునస్తువు గల్గునె ముజ్జగంబులన్. 123

విలసిత = మిక్కిలియు నొప్పుచున్న, రత్నకూటములు = మణిమయములైన శిఖరములును, ని.
'కూటో స్త్రీ శిఖరం శృంగమ్' అని అ. వేలుపుకన్నెల కూటముల్ = దేవతాస్త్రీలయొక్క సాంగత్య
ములును, సుధా = అమృతమువలె, కలిత = మాధుర్యముచేత నొప్పుచున్న, సరళకృపీటములు = సరోవర
జలములును, (ని. 'చాత్రాలే విషవైద్యేచ కృపీట ముదరే జలే' అని నా.) కామిత = కోరఁబడిన,
నూతనవస్తుజాల = అభినవ పదార్థసంబోధములను, దోహల = ఇచ్చునట్టి, సురభూజవాటములు = కల్ప
వృక్షసమాహములును, ఒకప్పుడు వాయకకల్పనీపత్ = ఏకలమందును నెడఁబొయక కలిగియుండెను
నీకు, అనఁగా నీచెప్పఁబడిన వస్తువులగలవాడు దేవేంద్రుఁడు గనుక నింద్రవైభవముగల నీకు, అవ్వల =
ఆవళల, ముజ్జగంబులక = మూఁడులాకములయందును, ఒక యర్థనీయమగు వస్తువు గల్గునె = ఒకకోరఁ
దగిన పదార్థము గలుగ నేర్పినా, అనఁగాఁ గలుగ నేరదనుట, ఇక్కడఁ గోలాహలపర్వతమందు నింద్ర
వ్యవహార సమాసోపనిషత్తులన సమాసోక్త్యలంకారము.

తా. నీకు మణిమయములగు శిఖరములగలవు గావున సంపన్నుడవు, దేవకాంతల చెలిమిగల
వాడవుగావున భోగభూరుఁడవు, కోరినవస్తువు లొసంగు కల్పవృక్షములు నీకుఁ గలవు గాన నిష్కా
మివి. ఇట్టి నీకుఁ బరులను యోచించఁదగిన వస్తువు వీమూఁడులాకములలో లేదు.

క. ఏతాదృశగుణగరిమః, మేతాత్మలు మీర లివటి • కేలేంచుట యో
శీతాద్రితనయ మదుపరి, జాతాభినవాను రాగసంపత్తి గదా.

124

ఏతాదృశ = ఇటువంటి, గుణ గరిమ సమేతాత్మలు = గుణశ్రేష్ఠత్వముతోగూడిన యంతఃకరణము గలవారని యర్థము. మర్భరత్వముతోగూడిన మూర్తిగలవా రని భావము. మీరలు = మీరు, పూజ్యార్థమందు బహువచనము ప్రయోగింపబడినది. ఇవటికేలేంచుట = ఇక్కడికివచ్చుట, ఓశీతాద్రితనయః=ఓహిమత్సర్వతమూఢా, మదుపరి = నామీద, జాత=పుట్టి, అభివ = నూతనమయిన, అను రాగసంపత్తిగదా = వాస్తవ్యసమ్మృద్ధిచేతగదా యని యర్థము. నామీద చుండుచిన స్త్రీవిషయానురాగ సమ్మృద్ధిచేతగదా యని భావము.

మదుపరిజాతాభినవానురాగ సంపత్తియనుచో గొందఱు వ్యాఖ్యాతలు నాపయిగల నీర్లమీదఁజేలు కోరికయని యర్థమని శుక్తిమతీవాక్యమునుండి యబుద్ధిపూర్వకార్థముఁ జెప్పియున్నారు. "నిజంబ పల్కితి వత్తు" అను పద్యభాగముచే నీయంశము నిర్ధారణ చేయుచున్నారు. ఇందు భావము క్లిష్టముగ నుంటున్నది సంతకముఁ గన్పట్టిపోయెను నిర్ణయింప వీలుగాదు. అనురాగ మన స్త్రీవిషయికునగు ప్రేమయు వాస్తవ్యముగా నిట శుక్తిమతి యబుద్ధికృతముగ భాషించెను.

చ. అన విని గట్టురాకొమరుఁ • దాననగహ్వారోచమాననూ

తనతరదంతహీరదుచిఃధారలు వెల్వడ నొక్కలేతన

వ్వు నగి నిజంబ పల్కితి వత్తు భువనాశయపన్ని వేశవే

దిని సరసాగ్రగణ్యపు గజే యని యన్నది బల్కు వెంబడిన్.

125

అనవిని=శుక్తిమతి యీలాగునఁ బలకంఠా నాలకించి, గట్టురాకొమరుఁడు = పర్వతరాజుండ నుండైన శోలాహలుఁడు, (గీ. 'ఒప్పు గిరిపేసె మల గట్టు లిప్పు మెట్ట, కొండ గుబ్బలి నా మేరుకుధర చావ' అని యాంధ్రనామసంగ్రహము.) అనగహ్వార = గుహపాటిముఖమందు, రోచమాన=ప్రకాశమాన మగుచున్న, నూతనతర=మిక్కిలి నూతనమైన, దంతహీర = వజ్రమణులవంటి దంతములయొక్క, దుచి=కాంతియొక్క, ధారలు = అల్పప్రవాహములు, (ని. 'ధారా పూజకాపి సేనాగ్రం పతదంబ్యాది సంతతిః, ఖడ్గాదినిశితప్రాతే తురంగగతివశ్యతే.' అని నా.) వెల్వడ = బయలుదేరఁగా ననియర్థము. అననగహ్వార = ముఖసవ్యశమయిన గుహయందు, (ని. 'గుహా దంభ గహనేషు తు, గహ్వరః' అని. నా.) రోచమాన=ప్రకాశించుచున్నవియు, నూతనతర = మిక్కిలి నూతనమయినవియునగు, దంతశబ్దమిక్కడ సామంత్యమున వర్తించుచున్నది. (ని. 'దంతస్సానుని కశ్యతే' అని వి.) దంతహీర = సాను సముత్పన్నములైన వజ్రమణులయొక్క, కాంతిధారలు వెల్వడఁగానని భావము. ఒక్క లేతనవ్వునగి=ఒక చిఱునవ్వునవ్వి, నిజంబపల్కితివత్తు = అగుచు యథార్థమే పలికినదానవు, భువన = జగత్తులయొక్క, అతయనన్ని వేశ=అభిప్రాయస్థిని, వేదిని = గుర్రెఱిగినదానాయని యర్థము. భువనాశయ = జలాశయమందలి, నన్ని వేశ = సత్పురుష ప్రవేశమును, వేదిని = గుర్రెఱిగినదానా యనిభావము. సారసాగ్రగణ్యపుగజే యని = సరసమయిన హృదయముగలవారిలా శ్రేష్ఠురాలవుగదే యనియర్థము. సరసా = జలసహితలైనదులలో, సగ్రగణ్యపుగజే = ముందుగా స్తుతిగీయఁ దగినదానవుగదే యని

భావము. అని = ఇట్లువచించినవాడై, అన్నది బల్కు వెండియున్ = ఆనదినీగూర్చి మరల నొక వాక్యమును బట్టెను. అలం. క్లేషము.

ఆనురాగము స్త్రీవిషయకరాగము వాత్సల్యముగావున స్త్రీవిషయక రాగముగనే యర్థముఁ జేసికొని కోలాహలండు శుక్తిమతిని భువనాశయ సన్నివేశినివ సరసాగ్రగణ్య వసెను. అనఁగా బరేం సితగ్రాహిణిని రసికురాలవనుట. లేతనవ్వు ఉత్తమత్వసూచకము. గట్టురాకొమరుండు గాన నాయకుఁ డుత్తముఁడు.

స్తో. శ్రేష్ఠాగాం స్తి తహసితే మధ్యాచా విహసితా వహసితేద

సేనానా మహాసితం తథావిహసితంచ పద్యేదాః.

(సాహిత్యదర్పణము.)

మ. పరమామోదముతో విశేషతటిసీపద్మాస్యలం గూడి నీ

పరవిందోద్భవుఁ గొల్చి యేగుతటి సీయచ్ఛాచ్ఛభావంబు నీ

సరసత్వంబును నీగభీరతయు సీపర్వంకష ప్రాధి నీ

పరిపూర్ణత్వము గాంచి మెచ్చి మదిలో * భావించు ని న్నెప్పుడున్. 126

పరమామోదముతో = ఉత్కృష్టమయిన సంతోషముతోడ, అశేష తటిసీ పద్మాస్యలం గూడి = సమస్త నదీకాంతలను గూడుకొని, సీవు=ఈవు, ఆరవిందోద్భవుఁగొల్చి = బ్రహ్మదేవుని సేవించి, విఃగుతటి = బోవుచుండెడు సమయమందు, సీయచ్ఛాచ్ఛభావంబు = సీయొక్క యత్యంతస్వచ్ఛ మయిన హృదయము నియర్థము. నిర్మలత్వమునని భావము. (ని. 'భావః పదార్థే సత్తాయాం క్రియా చేష్టత్తయోనిభు, విద్వల్లీలా నభావేషు భూత్యభిప్రాయ జాతుభు' అని నా.) సీసరసత్వంబును = సీయొక్క రసికత్వమునని యర్థము. జలసహితత్వము నని భావము. సీగభీరతయున్ = సీయొక్క గాంభీర్యగుణము ననియర్థము. లోఁతు ననిభావము. సీపర్వంకషప్రాధి = సీయొక్క సర్వ సంగ్రహప్రాధిమ్య నని యర్థము. సర్వవ్యాపకసామర్థ్యము ననిభావము. సీపరిపూర్ణత్వమున్ = సీయొక్క పరిపూర్ణ భావమునని యర్థము. ప్రవాహపరిపూర్ణత్వముని భావము. కాంచి = చూచి, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, మదిలో = చూసనందు, భావించునిన్నెప్పుడున్ = ఎల్లప్పుడును నిన్ను ధ్యానము చేయుచుండును, భావించునిన్నంతయున్ = అని పాఠాంతరము. నిన్నున్ = నిన్ను, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, భావించున్ = తలంతును, అనియర్థము.

ఆచ్ఛభావము సరసత్వము గభీరత సర్వంకషప్రాధి పరిపూర్ణత్వము ఉత్తమస్త్రీధర్మములు. నదీధర్మములు. అశేషతటిసీసహితముగా సేగుచుంటి పనుటచే నదీగుణమునందు బ్రధానత్వము సూచితము. మదిలో భావించుననుటచే సీగొప్పతనమును జీరకాలమునుండి యెన్నుచుంటిననియు సీపది యంత పతి కెఱుంగవనియు భావము. అలం. క్లేషము.

కా. ఆపద్దోద్భవునోలగంబునకు దివ్యదీప్తిని ల్నిచ్చ రా

రో, పోరో మఱి యెందఱేనియును వాఁడున్ మేము సంధింపమో

యేపద్మాననఁ జూచినం జెలియ ని * న్నిక్షించిన ట్లుండ దే

లా పల్కాటలు పూర్వజన్మకృతము * ల్గాఁబోలు నీనెయ్యగునల్.

ఆపద్దోషపు=ఆ బ్రహ్మదేవునియొక్క, ఓలగంబునకు = కొలువనకు, దివ్యద్వీపిచుత్ = దివ్య నదులు, (ని. 'ప్రాకస్యినీ ద్వీపవతీ' అని అ.) నిచ్చు=నిగంతరమును, (గీ. 'ఎపుడు నెడవక యడుగక యెల్లపు డన, నిచ్చ యనయంబు నాగను నిచ్చ లనగఁ, దనరు నాఖ్యలు సంతతం బుట కభవ' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) మఱియెందఁజేసియును = ఇంకనెందఁజెనఁచును, రాజోపాఠో=పచ్చుచుండ లేదా పోవుచుండలేదా, వారు నేమనుధింపఁజూపె=వారును మేమును నెదురుకొనలేదా, ఏపద్మా ననఁజూచినకొ = పద్మమువంటి ముఖముగల యేస్త్రీని జూచినప్పటికి నని యర్థము. ఆననమువంటి పద్మములుగల యేనదిని జూచినప్పటికిని నని భావము. ని స్త్రీక్షించినట్లుండదు = నిన్నుజూచినట్లుగా నుండదు, ఏలాపల్కటలు = బహుభాషలందును, ఈనెయ్యములు = ఈమహ్నములు, పూర్వజన్మకృతము ల్లాఁబోలుకొ = క్రిందటిజన్మమందు జేయబడినవి కాఁబోలును. మేము ఆపవదము పూజార్థమందుఁ బ్రయోగింపఁబడియెను.

తైపద్యమున నమ స్తవదీకాంతలు బ్రహ్మదర్శనమునకు వత్తురని చెప్పఁబడెను. ఇపుడు దివ్యనదీ కాంతలుగూడ వత్తురని చెప్పుచున్నాఁడు. వారల గోలాహలం దెదుర్కొనుచున్నాఁడు. సౌందర్యాతి శయము లటుండ నెవ్వరినిజూచినను శుక్తిమతిని గాంచినటు లుండకపోవుటకు హేతువు ఈనెయ్యము పూర్వజన్మకృతమగుటయే. పూర్వజన్మవాసనావాసితమగునెయ్యము తొలగించుట యసాధ్యమనియు దాని బలిమి తెలుపుట యసాధ్యముగాన వలమాటలేల యనియు భావము.

ఉ. నావలనం బ్రియం బెఱిగినన్నొకమాటును బల్కరింప కీ

వే వెన నోరఁ జేసికొని • యేగుదు గాని సరిల్లలామ ని

న్నేవగఁ జేర వత్తు మది • కిం పగునీదునవోదితామృతం

వేవగఁ గ్రోలఁ గాంతు నని • యే నెపుడుం దలపోయుచుండుదున్.

128

నావలనంబ్రియంబెఱిగి = నావలనంచెడు నీవిషయమైన ప్రేమను తెలిసికొని, నన్నొక్క మాటును బల్కరింపక = నన్నొకసారియైన మాటాడక, ఈవే వెననోరఁజేసికొని యేగుదుగాని = నీవే త్వరితముగాఁ దొలగుపాటుచేసికొనిపోదువుగాని - ఇంతవర్ణంతము నదీస్వభావపరముగాను జెప్పవలయును. సరిల్లలామ = నదులకు భూషణమవైన శుక్తిమతీ, నిన్నేవగఁజేరవత్తుకొ = నిన్ను నేవిధముచేత సమీపించివత్తును మదికింపగు = మనస్సునకు హితమగుచున్న, నీదు=నీసంబంధమైన, నవ=నూతనమైన, ఉదితామృతంబు=వచోమృతమును అనియర్థము, ఆభినవోదితమైన సలిలము నని భావము. ఏవగఁ గ్రోలఁ గాంతుకొ = వివిధముగాఁ బాసముచేతును, అని = అనుకొని, ఏనెపుడుం దలపోయుచుండుదుకొ = నేనెల్లప్పుడును విచారించుచుండును. అనఁగా నామీద నీకుమాత్రమే మహ్నవలేదు కాని నాకెల్లప్పుడును నీమీదనే మహ్నవ గలిగియున్నదని యర్థము. ఏగుదు, చేరవత్తుకొ అను పదములు క్రమముగా మధ్యమోక్తమపురుషైకవచనంబులు కాన, (ని. 'ఉత్స యంతో వనకారా స్యాతాం మధ్యోక్తమైకవచనానామ్' స. అనుమాత్రముచే పువర్ణక సువర్ణకములు కలుగఁ బ్రయోగింపవలసియుండియు, ని. 'భూలేతయోర్వికల్పత్వ మితి కేచిద్భాషాశ్చిరే' అనునధర్వణ వచనము ననుసరించి యీపదములును భూతార్థకద్యోతకములు గాన పువర్ణక సువర్ణక విరహితములుగా గ్రంథకర్త ప్రయోగించెను.) అలం. శ్లేషము.

తా. ఓనదీమణి! నేను నీవయి వలపుఁగొనియుండుట నీవెఱింగియు నన్నెపుడు చలుకరింపక తొలఁగి పోవుచుంటివి. నీన్నెటులఁ జేరనగును. నీమాటలేనియలు (నీజలము) ఎటులఁ గ్రోలఁ గలుగునని చిరకాలమునుండి యుద్విభలూరుచుంటిని.

తే. విమలమధురమనోహరఃపృత్తి వెలయు

వారిఁ గొనియాడ బుధు లెంతఁదూర మైనఁ

బోవుదురు గాన నేను నీఁపొందుఁ గోరి

ద వ్యసక వచ్చితి నశేషఃతాపశమని.

129

విమల=నిర్దోషమును, మధుర=ప్రియమును, మనోహర=చక్కనిదియునయిన, పృత్తి=వర్తనముచేత, వెలయుచుండు = ప్రకాశించెడువారిని అని యర్థము. నిష్కలుషంబును మాధుర్యయుక్తంబును మనోహరంబును నైనస్థితిగలవారి ననఁగా నుదకముననిభావము. (ని. 'స్వాదు ప్రియాచ మధుర' అని అ.) కొనియాడఁ=వర్ణించుకొఱకని యర్థము. కొని=గ్రహించి, అడఁ = స్నానముసేయు కొఱకనిభావము. బుధులు = తెలిసినవారు, అనఁగాఁ బెద్దలు, ఎంతదూరమయినఁ బోదురుగానఁ = ఎంతదూరమయిన వరుగుదురు గనుక, నేను నీపొందుఁగోరి=నేనును నీయుక్కు సాంగత్య మభిలషించి, దవ్యసకవచ్చితిఁ = దూరమని విచారింపక వచ్చినవాడనయితిని, అశేష = నిశ్శేషమగునట్లులుగా, తాప=మంచితాపమును, శమని=శమింపఁజేయఁగలదానా అని అర్థము. దాహము మొదలయిన తాపములను శమింపఁజేయఁగలదానా అని భావము.

తాపమన దప్రియని మోహతాపమని యర్థము గావున నీనమస్తతాపములు శమింపఁజేయఁ దగినదానవు నీవు. కాననే నీవృత్తి విమలము, మధురము, మనోహరమును,—విమలమనుట జలవరముగ నిర్మలమనియు నదీవరముగఁ బుష్కలము గలదానవనియు మధురమనుటచే నీజలము మాధుర్యమనియు నీనడవడి ప్రియము గూర్చునదియనియు మనోహరమనుటచే జక్కనిదానవనియు నెదుటివారి మనసు లొగ్గఁచెదవనియు భావము. అలం. కావ్యలింగము. శ్లేషానుప్రాణితము.

ఉ. చెప్పెడి దేమి నాకుఁ గలఁజీవన మంతయు నీకుఁ గూర్చి యె

ల్లప్పుడు నిన్నుఁ బ్రాయశః బొనరింప నేర్తునీ

చొప్పున కీవు నియ్యకొని • చొక్కపుజక్కవగుబ్బలాఁడి మేల్

దప్పక యంతఃంగమునఁ • దారిచి నన్ను నదీనుఁ జేయవే.

130

చెప్పెడిదేమి=ఇకమీఁద జెప్పఁగలదియేమియున్నది. అనఁగా నేటికమాట లేదనుట. నాకుఁ గలజీవనమంతయు నీకుఁగూర్చి=జీవనమనఁబ్రతుకు, ఉదకమును, నాకుండుడు బ్రతుకుబుడాలము యావత్తున నీకేయింపుగించి అని అర్థము. నాయందుండెడు నిర్ఘ్నోదకముల నీయంద చేర్చి యని భావము. ఎల్లప్పుడు నిన్నుఁబ్రాయశః=ఎల్లకాలమును నిన్నెడఁబ్రాయశః, ప్రియాచరణంబొనరింప నేర్తుఁ = ప్రియ మాచరింపనేర్తునని యర్థము. ప్రియుండుచేయుకార్యము జేయనేర్తుననిభావము. ఈచొప్పున కీవునియ్యకొని=ఈ మార్గమునకు నీవును నవ్వుతించి, చొక్కపుజక్కవగుబ్బలాఁడి=చక్కని చక్రవాకిములవంటి కుచములుగలదానా యని యర్థము. చక్కనికుచములవంటి చక్రవాకిములు గలదానా యనిభావము. మేల్దప్పక=మేలు చెఱుపకయని యర్థము. మోహమువిధనక యని భావము. (గీ. 'వలపు

కూరిమి మేలు నా నలరుఁ జేర్చి, మోహమునకును కారదాంబుదనిభాంగ' అని యాంధ్రీనామ సంగ్రహము.) అంతరంగమునఁ దాఱిచి = హృదయమందుఁ జేర్చి, నన్నునదీనుఁజేయవే = నన్ను దీనుఁడుగానివానిఁగాఁ జేయవేయని యర్థము. నదీనాథునిఁగాఁ జేయవేయనిభావము. అనఁగా నన్ను వరించి శుక్తిమతీనదీనాథుఁ డనునట్లులుగాఁ జేయవే యనుట. నాయకుఁడు నాయకకుఁ బ్రియాచరణ మొనరించుట సహజముగావున నాదీవనమునే నీక్తిత్వని కోలాహలంఁడనెను. అనఁగా కైలజలాధారులు ననే నదులుల్లసిల్లుననుట. కాననే నదీమనిగాఁ జేయఁగోరెను. నదీజననమునకుఁ గొంతవఱకు కైల ములై కారణముగాన నదీనాయకత్వము సార్థకముఁజేయ శుక్తిమతీని గోలాహలంఁడు కోరెను. ఆలం. శ్లేషము.

క. అన విని నగరాజుఘన, ధ్వనిగరిమకుఁ గలఁగి ముకుళితక రాంబుజ యై

వినయమునయంబుభయమున్ను మనమునఁ బెనఁగొనఁగళుక్తిమతియిట్లనియెన్.

అన విని = కోలాగనిపలుకఁగా నాలకించి, నగరాజు = కోలాహలపర్వతునియొక్క, ఘన = ఆధిక మైన, ధ్వని = వాక్యధ్వనియొక్క, గరిమకుఁ = అతిశయశ్రవణమునకు, కలఁగి = వ్యాకులపడి యనియర్థము. మేఘధ్వనియొక్క గరిమకుఁ గలుషితమయిన జలములుకలదై యనిభావము. వినయము = సమ్రభావం బును, నయంబు = నీతియును, భయమును = భీతియును, మనమునఁ బెనఁగొనఁగళుక్తిమతి = మనస్సునందు నంతలితము కాఁగా, శుక్తిమతి యిట్లనియెన్ = శుక్తిమతీనది యొకవాక్యముఁ బలికెను.

శుక్తిమతి తొలుతఁ గోలాహలుని సతిధియని పూజించెనుగాని వానివాక్యములు ధ్వనిరూప ములై వలపునెఱింగింప వెఱుపుజనించెను. తప్పకొన నుపాయముగానరామి తనజీవము మిగులహేయ మైనదనియు నీవు మహానుభావుఁడవుగాన నన్నుఁగలిసి కలువమతివి గాకుమని ప్రార్థించు దొడఁగెను.

సీ. నిలు వెల్ల నీచాతిసీచోపసరణంబు ప్రకృతి యెల్లను జాడ్యపరిణతంబు
పెం వెల్ల నియతగాఁభీర్వమానవిహీన మంతరం బెల్ల బంకావిలంబు
జీవనం బెల్ల సంఘితబుద్ధుదప్రాయ ముదయ మెల్లను దుర్దిన్తోస్తుఖంబు
గతు లెల్ల గుటిలప్రకారకారణము లుత్సేకంబు లెల్లభంగాకులములు
తే. నిలుకడ హఠిక్కి తావులు * పాలను వల్లు
నిట్టిమాబోంట్లతో జెల్లి * యెట్లు పొసఁగు
నచలితోత్తుంగదై రుద్రున * కలఘుమతికి
ననఘగతికి నభంగశీలునకు నీకు.

132

నిలువెల్లె = స్వరూప మంతయును, నీచాతిసీచోపసరణంబు = హీనాతిహీన ప్రవర్తనముగలది అని యర్థము. నిన్ను తినిమ్మస్థలసరణముగలది, అనఁగా బల్లమునకంటె బల్లముగా నుండుచోటికిఁ బాటునది యని భావము. ప్రకృతియెల్లను = స్వభావమంతయు, జాడ్యపరిణతంబు = మాంద్యముచేతఁ బరివర్తమయినదని యర్థము. కైత్యముచేతఁ బర్వమయినదని భావము. (ని. 'జడో మూర్ఖే హిమ గ్రస్తే' అని అ.) పెం వెల్లె = ఆభివృద్ధియంతయు, నియత = నియమయుక్తమయిన, గాంభీర్య = గంభీర భావముతోడను, మాన = చిత్తనమున్న తిలోడను, విహీనము = తక్కువయైనది, అనఁగా గాంభీర్య మానములు లేనిదని యర్థము. పెం వెల్లె = జూఞ్వికృతమంతయు, నియత = నియతమైన, గాంభీర్య =

లోతుయొక్క, మానవిహీనము = ప్రమాణములేనిదని భావము. అంతరంబెల్ల = హృదయమంతయు, పంకావిలంబు = పాపముచేత గలపితమయినదని యర్థము. జలాంతరభూమి యంతయును బురదతో సంకలిత మగుచున్నదని భావము. జీవనంబెల్ల = బ్రతుకంతయు, అచితబుద్ధుగప్రాయము = నీరుబుగ్గవంటిది, అనగా తుల్యభంగురమని యర్థము. జీవనమునగా సుదకము, అది బుద్ధుదబాహుళ్యమైనదనిభావము. ఇక్కడఁ బ్రయశబ్దము తుల్యార్థమందును వర్తించుచున్నది. ని. ప్రాయ స్తవ్యశనే మృత్యో తుల్య బాహుళ్యయో రజి' అని వి. ఉదయమెల్లను = అభ్యుదయమంతయు, దుర్దినోన్మఖంబు = దుష్టదినమునకు మీఁదు చూచునదియని యర్థము. ఉదయమెల్లను = ఉత్పత్తియంతయు, దుర్దిన = మేఘు చ్చున్నదినమునకును, ఉత్పఖంబు = మీఁదుచూచుచున్నదని భావము. (ని. 'మేఘుచ్చన్నే ప్ని దుర్దినః' అని అ.) అనగా మార్పుండు గనుపడకుండ మేఘము పట్టి వర్షించుటచేత నదులు జలవూరితము లగుచున్నవను. గతుల్లె = నడకలంతయు, కుటిలప్రకార = కుటిలభావమునకు, కారణములు = హేతువులైనవని యర్థము. గమనములు వక్రములై యుండుననిభావము. అనగా నదులు వంక వంకలుగాఁ బ్రవహించుననుట. ఉత్సేకంబుల్లె = ఉద్రేకములన్నియు, భంగాకులములు = అపజయ సంకులములని భావము. (ని. 'భక్త స్తరక్తే రుగ్భేదే భేదే జయవివర్ధయే' అని వి.)

నిలకడహుళిక్కి = మతి స్థిరత్వములేదని యర్థము. నిలిచియుండుట యెన్నటికిని లేదని భావము. (గీ. 'బద్ధ నా బొంతు నాఁగ దబ్బర యనంగఁ, గల్లనాఁగ హుళిక్కి నాఁ జెల్లుఁ బేళ్ళ, ధర ననత్యంబునకును' అని యాంధ్రీనామసంగ్రహము.) తావులు = దేహవాసలు, బొలనువల్చు = నీచువాసన వాసించునని యర్థము. స్థానములు నీచువాసించునని భావము. (క. 'తావులన స్థలముల' పును, దావులు నా వాసులకుఁ దగుఁజేరు శివా' అని యాంధ్రీనామసంగ్రహము.) ఇట్టిమాబొంట్లతో = ఇట్లుండెడు మాపంటివాండ్రతోడ, అచలిత = చలించని, ఉత్తుంగ = ఉన్నతమైన, ధైర్యునకు = ధైర్యముగలిగిన, ఆలఘుమలికి = ఘనమైన మనస్సుగలిగిన, అనఘగతికి = పాపరహితమైన నడవడిగలిగిన, అభంగకీలనకు = భంగములేని సద్వృత్తిగలిగిన, నీకు = నీకు, చెల్లియెట్టుబాసగు = సహవాస మేరితిగా యుక్తపడును. అనగా యుక్తపడదనుట. ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారము ప్రథమచరణమునకును జతుర్థచరణమునకును బ్రతిద్యంద్విగాఁ జెప్పిన అచలితోత్తుంగధైర్యాదికము గాంభీర్యాదులకుఁ బ్రతిద్యంద్విగాఁ జెప్పఁదగినవానికి సుపలక్షణమని గ్రహించవలయును.

తా. ఓ యచలేంద్రా! మేము చలించువాండ్రము, నీవు చలింపనివాడవు. మేము మహానీచులము, నీవు గొప్పవాడవు. మేము పాటిపోవువాండ్రము, నీవు ధైర్యముచెడనివాడవు. మేము మందబుద్ధులము, నీవు గొప్పబుద్ధిగలవాడవు. మేము కుటిలప్రవర్తనముగలవాండ్రము, నీవు కుటిలప్రవర్తనము లేనివాడవు. మేముభంగముతోఁగూడిన కీలముగలవాండ్రము, నీవు భంగములేని కీలముగలవాడవు. కాఁబట్టి యీలాటి దుర్గుణములంగల మాతోడ నిట్టిసుగుణగరిష్ఠుడవైన నీ కేలాగున సాంగత్యముపొనుగను, అనగా బొసంగ నేరదని శుక్తిమతి చెప్పెను.

క. పుడమి నచలేంద్రు లెచ్చట, జడవాహిను లెచట నెచటికిసఖ్యము వినఁ జొ

పుడదు పొడ వడరుమీయెడ, నెడపక మూరసము లెచటికికెక్కు మహాత్మా.

పుడమిక్ = భూమియుండు, ఆచలేంద్రులెచ్చట = పర్వతశ్రేష్ఠులెక్కడ, జడవాహినులెచట = జలమయములైన నదులెక్కడనని యర్థము. భూదేవేంద్రులైన రాజులెక్కడ సీశ్వకడవలుమోయు దాసీజనులెక్కడ నని యర్థాంతరము. ఎచటిసఖ్యము = ఎక్కడిన్నహము, వినఁజొప్పడదు = విరుటకేయుక్తముకాదు, పొడవడదు మీయెడక = అతిశయక్వముచేత నొప్పుచున్నమిషయమై, ఎడపక = ఎడవడక, మారసములు = మాయచరాగములు, ఎచటికెక్కుక = ఎక్కడికందుచున్నవి అనియును బొడవుచేత నొప్పుచుండెడు మీయందుఁ గ్రిందనుండెడు మాజుములెక్కడికెక్కడ గలవనియును నర్థము. మహాత్మా = పూజ్యుడనైన నవాడా యని యర్థము. పృథులమయిన శేహముగల కోలాహలుఁడా యని భావము.

నమానులయెడ నెయ్యము పొసఁగునుగాని యనమానులయెడఁ బొసఁగదు. మీరచలేంద్రులు, పొడవడదువారు. మేము జడవాహినులము. మన నెయ్యము వినఁదగినదికాదు. మీయెడ మా కనురాగము కలుగదని శుక్తిమతి కోలాహలునితో ననెను. అలం. విషమము.

ఉ. నా విని గట్టుతేఁడు వదనంబున విన్నదనంబు దోఁప నో

శైవలీసీశిఖామణి నిజంబు భవత్కమనీయకాంతిథా

రావళిలో మునింగితి దయామతిఁ బ్రోవక సుశ్శబ్దెద్దెదో

నీ విఁకఁ గ్రుచ్చి యెత్తి ఘననిర్వృతిఁ దెప్పలఁ దేల్చెదో యనన్.

134

నావిని = శుక్తిమతి యీలాగని పలుకఁగా నాలించి, గట్టుతేఁడు = పర్వతనాథుఁడైన కోలాహలుఁడు, వదనంబున విన్నదనంబుదోఁపక = ముఖమందు దీనత్వము గనుపడఁగా, ఓశైవలీసీశిఖామణి = నదీశిరోమణివైన యోశుక్తిమతీ, నిజంబు = నీమాటసత్యమే, అయినను, భవత్ = నీసంబంధమయిన, కమనీయఁజున్న, కాంతిథారావళిలో మునింగితి = కాంతియొక్క ధారాప్రవాహపరంపరయందు మునిగితి నని భావము. దయామతిఁ ప్రోవక = కృపామరిచేత రక్షింపక, సుశ్శబ్దెద్దెదో = నడును శ్వలాఁ బెట్టుచున్నావో, లేక, నీవిఁకఁ గ్రుచ్చియెత్తి = నీవిఁకమీఁదఁ గ్రుచ్చి కౌగిలించుకొని, ఘననిర్వృతిఁ = అధికమయిన సౌఖ్యమందు, తెప్పలఁదేల్చెదో = తెప్పఁదేలునట్టులుగాఁ జేయుచున్నావో, అనక = అని కోలాహలుఁడు పలుకఁగా నని యర్థము. సుశ్శబ్దెద్దెదో అన్నచోట నుడిగుండములలోఁ బడనైచుచున్నావో అనియు, తెప్పలఁదేల్చెదో అన్నచోట తెప్పలమీఁదఁ దేలునట్టులుగాఁ దేలఁజేయుచున్నావో అనియును సారస్యము గ్రహింపవలయును. అనఁగా నీయొక్క ధారాప్రవాహరూపమయిన లావణ్యమునకు మోహితుఁడనై యున్నాను గనుక నన్నవలంబించి సుఖంబుజేయుచున్నావో లేక నిరసించి వ్యాకులపడఁ జేయుచున్నావో నీకే తెలియు నని కోలాహలుఁడు శుక్తిమతినిగూర్చి పలికె నని భావము.

కాంతిధారావళిలోఁ దెలిసియో తెలియకయో మునింగితిని. ఇది నిజము. నాకై నే నిక నుత్తీర్ణుడ కాఁజాలను. రక్షింపజెంచవేని సుడిగుండములలోఁ బడవేయుము. లేదా తెప్పలఁదేల్చి యుద్ధరింపుము. అనఁగా ముంచినను దేల్చినను నీవె దిక్కు. కర్తవ్యము విశ్చయింపదగినది నీవే యనుట.

చ. వెలవెలఁ బారి శుక్తిమతి + వెండియుఁ గొండలత్రేనిఁ బల్కు న

గ్గల మగునంద సాయకవికారమునక నిజగౌరవోన్నతు

ల్లలఁదవు గాని మాదృశజడస్థితిఁ దెప్పలఁ దేలుచున్న మీ
కులగిరికోటిలోఁ గడులఁఘుత్వము గాదె తలంచి చూడుమా.

135

వెలవెలబారి = వెలవెలబోయి, అనఁగా వివర్ణతనుబొంది, శుక్తిమతి వెండియుఁ గొండలజేరి
బల్కు = శుక్తిమతీనది తిరుగాఁ బర్వతనాథుఁడైన శోలాహలనిఁగూర్చి పలుకుచున్నది ఏమనియనిన,
అగ్లమగు = మిక్కుటమయిన, పంచసాయకవికారమునకొ = మన్వర్థవికారముచేత, నిజ = స్వకీయ
మయిన, గౌరవోన్నతుల్ = గౌరవమును నెన్నకృత్యమును, తలఁదవు గాని = విచారించుకొనవుగాని,
మాదృశజడస్థితిఁ దెప్పలఁదేలుచున్న మీకులగిరికోటిలోఁ గడులఁఘుత్వముగాదె తలంచి చూడుమా =
మావంటిజడులచేత నుద్ధరింపఁబడుట మహాత్మ్యవృత్తులపర్వతసమూహములో మిక్కిలి లాభుపము
గాదా విచారించి చూడుమా యనియును సీయొక్క గౌరవోన్నతులనఁగాఁ బృథులత్వమును బొడ
వును విచారించుకొనక మాదృశజడస్థితిచేతఁ దెప్పలమిఁదఁ దేలుచు నుండుట పర్వతశ్రేణిలోఁ జాల
కడనముగాదా విచారింపుమా యనియును నర్థము.

నిన్ను నుభయబెట్టుచుగాని యెటులనో తెప్పలఁ దేల్పెద ననుకొము. దాన నీకుఁ దేలికతనము
వచ్చును. నలుగురిలో నీకుఁ జిన్నతనమగును. మేము జడాత్ములము. మాకలయిక తెప్పలఁదేలుట నీగౌర
వోన్నతులకు భంగము. 'కామాంధోనైవ పశ్యతి' యనునటులఁ బంచసాయకవికారమున నీవు హిత
హితము లెఱుంగకున్నాడని శోలాహలనితో శుక్తిమతి యనెను. అలం. క్లేషమూలాభేదాధ్య
వసాయము.

మ. మతిఁ గ్రీడారతి గల్గెనేని సకలఃప్రకృత్యదేశాళిఁ గాం

చి తపస్సూన్నైమెయిం గృశించి వనరాశిం జెందుమాబోంట్ల ను

ద్ధతిచేఁ గ్రమ్మగ నేల నీకుఁ గఱవే + తారుణ్యలావణ్యజృం

భితరంభాదినిలింపభామ లన భూభృన్ద్రాళి రాగాంధుఁడై.

136

మతికొ = బుద్ధియందు, గ్రీడారతిగల్గెనేని = సంభోగక్రీడలయందలి యానక్తిగలిగినట్టులాయె
నేని, సకలప్రకృత్యదేశాళిఁ గాంచి = సమస్త ప్రకృత్యక్షేత్ర సమూహమును జూచి యని తపస్విసీపర
మయిన యర్థము. సమస్తప్రకృత్యభూమిప్రదేశములయందు వ్యాపించి యని నదీపరమయిన భావము
తపస్సూన్నైమెయిం గృశించి = తపస్సుయొక్కస్ఫురణముచేత నన్నగించి యని యర్థము. గ్రీష్మర్తువు
యొక్క విజృంభణముచేత శుష్కించి యనిభావము. వనరాశింజెందు = అరణ్యసమూహమును బొందు
చున్న యని యర్థము. జలరాశిని బొందుచున్న యని భావము. (ని. 'వనే నలిల కాననే' అని అ.)
మాబోంట్ల = మావంటి తపస్విలనునని యర్థము. మావంటి నదులను భావము. ఉద్ధతిచేఁ గ్రమ్మగ
నేల = బౌద్ధత్యముచేతఁ బ్రసాదనేల, తారుణ్య = యౌవనముచేతను, లావణ్య = ముత్యపునీరువలెఁ బ్రకా
శించెడు దేహకాంతిచేతను, జృంభిత = విజృంభించుచున్న, రంభాది నిలింపభామలు = రంభమొద
లయిన దేవతాస్త్రీలు, నీకుఁగఱవా = నీకులేకయున్నారా, అనఁగా నున్నారగదా, అనకొ = అని
శుక్తిమతి పలుకఁగా, భూభృన్ద్రాళి = పర్వతశ్రేణియై న శోలాహలుఁడు. రాగాంధుఁడై = కామాతురత్వము
చేతఁ గన్ను గానినవాఁడై. అలం. క్లేషమూలాభేదాధ్యవసాయము.

మేము తపస్వియలము. మమ్ముద్ధతిచే గ్రమ్ముట సాహసము. శ్రీ డారతి నీకున్న వయసుపాంకముచేఁ జక్కదనముచే విజ్ఞప్తిగరంభాద్యపరగకాంతలు లేరా? తపోనియమములతోఁ గృశించు తపస్వియల కంటెఁ గ్రీ డారతులకు వయసుపాంకములతో నలరు వేల్పువెలమూడ్రే తగినవారు. సౌందర్య తారుణ్యాదులచే శోభించు నీ కారంభాదులు కఱవు కారు !

నీ. అతనుభూతి ఘటించుదయ్యెనే చదలేఱు సీకఁ దాల్పునింధానఁచిత్రకునకు
వరవంశవైఖరి • వదలేనే రవిసుతాపతి యైనదై తేయఁభంజనునకు
వసులాభసంపత్తి • మనలేనే జాహ్నువి జేకొన్న శంతనుఁక్షీతిపమణికఁ
గమలోదయఖ్యాతిఁ దెనులెనే నానానదీ కాంతుఁ డైనఁ త్నా కరునకు

తే. వారి కేలాఘవమువచ్చెఁవనితయెంత, మారుమసలేదు వట్టి నేఁదుములు చాలు
నేలు న న్నని సతికమఁలాచిపట్టు, ప్రబలతరదీర్ఘ భుజశాఖఁ • బట్టుటయును. 137.

చదలేఱుసీకఁ దాల్పు=అకాశగంగను జటాజూటమందుధరించి, ఇంధానచిత్రకునకు=అగ్నియే
తిలకముగాఁగల శివునకు, (ని. 'తమాలవత్త తిలకచిత్ర కాణి విశేషకం' అని అ.) అతను=అధికమైన,
భూతి=విశ్వరూపు, ఘటించుదయ్యెనే = కూడకపోయెనా, అనఁగా గూఢనిగదాయని యర్థము.
అతను=మన్నభునియొక్క, భూతి=భస్మము, ఘటించుదయ్యెనే=ఘటింపకపోయెనా, అనఁగా ఘటించిన
దని భావము. రవిసుతాపతియైన = సూర్యునిమాత్రమైన కాళిందికి భర్తయగు, దై తేయభంజను
నకు=శ్రీకృష్ణమూర్తికి, వర=శ్రేష్ఠమయిన, వంశవైఖరి = వంశవిస్ఫూర్తి, వదలేనే=వదలిపోయెనా,
అనఁగా వదలిపోలేదుగదా యనియర్థము. శ్రేష్ఠవేణుగానవైఖరి గలవాడని భావము. జాహ్నువి
జేకొన్న=జహ్నుకన్యకయైన భాగీరథిని బిగ్రహించిన, శంతనుక్షీతిపమణిక=శంతనుడనెడు భూపతి
శ్రేష్ఠునకు, వసులాభసంపత్తిమనలేనే = ధనలాభసంపత్తి గలుగకపోయెనా, అనఁగా గలిగినదిగదా
యని యర్థము. అష్టమవసువైన భీష్ముడు గలిగినాడని భావము. నానానదీకాంతుఁడైన = సమస్త
నదులకును బెనిమిటియైన, రత్నాకరునకు=సముద్రునకు, కమలోదయఖ్యాతిఁ దెనులెనే=సంపదదయ
ప్రఖ్యాతి చలించెనా, అనఁగా జలించిపోలేదుగదా యని యర్థము. లక్ష్మీదేవి పుట్టినదనెడు ఖ్యాతి
యనికాక లేక కమలమనఁగా జలముగనుక జలపూరితోదయఖ్యాతి యున్నదనిగాని భావము.

వారి కేలాఘవమువచ్చె=అనఁగా నదులైన యాకాశగంగను గాళిందిని భాగీరథిని ఇది యది
యనక సమస్తనదులను బిగ్రహించిన శివుడు శ్రీకృష్ణుడు శంతనుడు సముద్రుడు వీరి కేచిన్న
తనము వచ్చినది, అనఁగా జాలకందనమూలేదుగదా యచట వనితఁబీశుక్తిమతీ, ఎంతమారుమన
లేదు=ఎంతగాఁ బ్రతికూలభావము వహించుచున్నావు, పట్టినేమములుచాలు=పనికిమాలిన నియమము
లింతటితోఁ జాలును, ఏలునన్నుని=న్నేలుకొమ్మని, సతి=శుక్తిమతియొక్క, కమలాశి=పద్మసమూహ
మనెడు, పట్టు=పట్టువస్త్రమును, ప్రబలతర=మిక్కిలియు బలిష్ఠమయిన, దీర్ఘ భుజశాఖ= కాఖా
నదృశమైనదీర్ఘ బాహువుచేత, పట్టుటయును=పట్టఁగా అని యర్థము. శుక్తిమతీనదియొక్క కమలము
లేటి స్థానము గలది యనియును కోలాహలవర్షతము ప్రబలతరదీర్ఘ బాహునదృశకాఖలు గలదని
యును భావము.

జడస్థితిఁ దెప్పులదేలు నదీకాంతలఁ దొల్లి పలువురు పెండ్లాడిరి. వారి కేలాఘవము రాలేదు.
శివుడు గంగను, విష్ణువు కాళిందిని శంతనుడు జాహ్నువిని సముద్రుడు సమస్తనదులను బెండ్లా

డిరి గాన లాభువము కల్ల. తపస్వినిగా నుంటి ననుట వట్టి నేమములు. ఇట్లు పరిహారముఁ జెప్పి కోలా హలుఁడు శుక్తిమతికొంగు పట్టుకొనెను. భుజకాఖి అనుచో తృతీయకు ద్వితీయ వికల్పము. అలం. శ్లేషములకమగు విశేషాక్షి.

ఉ. వేణి చలింపఁ గంపితనఃపీనమృణాళభుజాగ్రకంకణ

శ్రేణి నటంప లోలశఃఖరీనివిరీసకటాక్ష కాంతి వి

న్నాణము చూప హంసకగఃకణ్వణనంబులు మీఱ నైకత

శ్రోణి వివ ర్తితాబ్జముఖశోభిత యై కడు సంభ్రమించినన్.

133

వేణిచలింపఁ = వేణియనఁగా నేటిపాయకును సర్పాకారముగా నల్లనస్త్రీలయొక్క జడకును బేరు. (ని. 'వేణిప్రవాహే సరితాం మేళనే కేళబధనే, దేవకాష్ఠే' అని నా.) జడ కదలియాడఁగా, కంపితఁ = చలించుచున్నదియు, నపీన = నూతనమయినదియునగు, మృణాళ = తామరతూండులనెడు, భుజః = బాహువులయొక్క, అగ్రః = కొనలయందు, కంకణః = జలబిందువు లనెడు, కంకణః = హస్తాభరణముల యొక్క, (ని. 'స్యాత్కంకణం హస్తసూత్రే శిఖరే కటకే జలే' అని నా.) శ్రేణిఁ = వంక్రి, నటంపఁ = చరింపఁగా, లోలఁ = కదలుచున్న, శఃఖరీ = మత్స్యవిశేషములనెడు, (ని. 'ప్రాప్తి తు శఃఖరీ ద్వయోః' అని అ.) నివిరీసఁ = నిబిడమయిన, (ని. 'నిబిడం నివిరీసం చ దృఢం గాఢం ప్రచక్షతే' అని వై.) కటాక్షఁ = శ్రేగంటి చూపులయొక్క, కాంతిఁ = ప్రకాశము, విన్నాణముచూపఁ = బిప్పిదము గనుపఱువఁగా, హంసకము లనఁగా హంసలును గాళ్ళయందెలును, (ని. 'హంసకః పాదకటకః' అని అ.) హంసక = హంసలనెడు కాళ్ళయందెలయొక్క, గణః = స్తోమముయొక్క, క్వణనంబులు = అనుకరణధ్వనులు, మీఱఁ = అతిశ యింపఁగా, నైకకశ్రోణి = ఇసుకదిన్నెలనెడు నిసుకదిన్నెలవంటి విఱుదులుగల శుక్తిమతి, వివ ర్తితఁ = త్రిప్పబడిన, అబ్జ = కమలమువంటి, ముఖః = నెమ్మెగముచేత, శోభితయై = బిప్పుచున్నదై, కడుసంభ్ర మించినన్ = మిక్కిలి తొందరపాటు నొందఁగా, ఈపద్యమునకు ముందరి పద్యముతో నన్వయము. విన్నాణమునకు విజ్ఞానశబ్దమునకుఁ దద్భవము. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. సీ. 'విజ్ఞానమునకు భావింప విన్నాణంబు విజ్ఞాపనమునకు విన్నపము, సంజ్ఞకు నన్నయజ్ఞమునకు జన్మంబు నాజ్ఞప్తి కానతి యాజ్ఞకాన' అని ఆపకవి.

కోలాహలపర్వతము నది నడ్డగించుటచే నీటిపాయ చెదరె ననియుఁ దామరతూండ్లుఁ గలఁ గెననియు జలకణములు చిందెననియు బేడినమీ లెగిరిపడెననియు అంచలు ధ్వనిచేసెననియు దామర పూవులు కలఁతనొందెననియు శుక్తిమతికొంగు కోలాహలండు పట్టుకొన జడ కదిలెననియు భుజములు వణఁకుటచేఁ గంకణములు మ్రోఁగెననియు ఓరగంటిచూపు లాపాపెననియు గాలియందెలు మ్రోసె ననియుఁ దొట్టుపాటుచే మోము ద్రిప్పెననియు భావము.

అలం. శ్లిష్టరూపకము. స్వభావాక్షి.

మ. నిలువెల్లఁ నిరపాయశంబరమయోన్మేషంబునం బొంగురాఁ

గలకూలంకషగాఢగర్వనిధులం గాంతానుకూల్యంబుచే

దలమే నిల్పఁగ బ్రాతకూల్యపరుషోద్యత్ప్రేక్షిణిగా కంచు న

య్యలఘుం డాస్యము జేపురింప నిజరూపాటోపసంరంభి యై.

139

నిలువెల్లఁ = ద్వరూపమంతయును, నిరపాయశంబరమయోన్మేషంబునఁ - శంబరమనఁగా మాయయను జలమును గనుక, నిరపాయఁ = అపాయములేని, శంబరఘయఁ = శంభరానురసియొక్కయను

మయ్యనియొక్కయు, ఉన్నేషంబునకే = వికాసముచేత, అనగా వాంద్రమాయవంటి మాయ చేత, పొండురాగల = ఉచ్చైకించెడు, కూలంకష = పరిపూర్ణమును, గాఢసాంద్రమునయిన, గర్వ = దర్పమునకు, అనగా నిర్లక్ష్యభావమునకు, నిధులకే = స్థానభూతలయిన, ధూర్తస్త్రీలను, కాంత = పురుషులయొక్క, ఆనుకూల్యంబుచేత = ఆనుకూలభావముచేత, నిల్వంగకే = ఆతిక్రమించిపోక నిలుపుటకు, తలమే = శక్యమగునా, అనగా గాదనుట. ఇకనేమన్నను, ప్రాతికూల్య = ప్రతికూల భావముతోడ, పరుష = కఠినముయిన, ఉద్యతేప్రిధిః గాక = ప్రకాశమానమయిన ప్రాగల్భ్యముచేత శక్యమగునగాక, అంచుకే = ఆవిచారించుచు నని యర్థము. నిలువెల్లకే = స్వరూపమంతయు, నిరపాయ = నిర్విరోధకమయిన, శంభరమయ = జలమయమయిన, ఉన్నేషంబునకే = వికాసముచేత, పొంగురాగల = వెల్లువపెట్టుకొనిన, కూలంకష = ఒడ్డురాచికొను ప్రవాహముయొక్క, గాఢ = దృఢమయిన, గర్వ = అనాంకారమునకు, నిధులకే = స్థానములయినవానిని, అనగా వేగాతిశయముగల నడలను, కాంత = అర్హమయిన, ఆనుకూల్యంబుచేత = కూలానుసరణముచేత, నిల్వంగకే = నిలువఁబట్టుటకు, తలమే = శక్యమగునా, ఇకనేమన్నను, ప్రాతికూల్యపరుషోద్యతేప్రిధిఃగాకంచుకే = అడ్డకట్టుటయందు గతినమయిన యతిశయప్రాధినుచేతనే శక్యమగునగాక యని విచారించుచును, అని నదీపరమయిన యర్థము. అయ్యలఘుండు = అయధిశుండనియును ఆపృథులమయిన శరీరముగల కొలాహలం దనియును నర్థము. అస్యము జేపురింపకే = ముఖము క్రోధారుణిత మగుచుండగా, నిజ = స్వకీయ మయిన, రూప = పర్వతరూపమున కర్హమయిన, అటోప = ఉద్దేశకార్యజాతవ్యగ్రతయందలి, సారంబైదు = త్వరితముగలవాడయి.

“తాగలకే గూలంకష” యనుచో ధూర్తస్త్రీలని శకటరేఫరూపముగను, రాగల = వెల్లువ రాగలయని నదీరూపముగను నర్థద్వయము జెప్పచున్నారు. ద్వర్విధి కవితలో నీరేఫశకటరేఫనియ మము గ్రాహ్యము గాదు గావున నీనిర్బంధము పాటించఁజూడు. పొంగురాగలకే గూలంకషగాఢ గర్వనిధులకే అనుచో స్త్రీపరముగ నమగ్రగర్వకాలినలై పొంగుగయ్యాటలనను నర్థమును, పొంగు రాగల కూలంకషగాఢగర్వనిధులకే అనుచో నదీపరముగ వెల్లువరాకొనిన యొడ్డుల రాచికొను ప్రవాహపుగర్వనిధుల ననునర్థమును కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు చెప్పచున్నారు. రాగల కూలంకష యనుచో కొందఱు పూర్వవ్యాఖ్యాతలు పొంగురాగలనది యను నర్థముమాత్రము చెప్పిరి. క్లేష మునకు రేఫసాంకర్యముచేసి కూలంకషయనుపాతము గ్రహింపవలెనని కొందఱు నూతనవ్యాఖ్యాత లందురు. స్వల్పమగు క్లేష కాసించి వ్యాకరణనియమములను రామరాజభూషణుడు తొలంగించె ననఁ జాలము గాన ప్రకృతపాతమే గ్రాహ్యము.

వ. నెట్లన నాగట్టుచొరపట్టి యెట్టుకేలకు మట్టుమీటి గుట్టునం బట్టు రానితమకం బునం దట్టువడి కట్టుకుం గట్టులు వడ నేయుకట్టడిమరునియంపనెలకట్టియల బెట్టునం బుట్టుబెట్టిదపుకొప్పి దట్టి దట్టంపునిట్టూరుపుపొగలు నిగుడుసొగ సునం దగులు మొగులుతెగల రచ్చల నచ్చటం బెచ్చుపెరుగుజాంబూన దాంబుజకదంబకాలంబకాదంబకాడంబరంబులు వారించుచు రాకరాకలం బై కొనుకొకొరినెకసోకులం బ్రాకినయాకారపాండిమంబునలుపునం జెలు వలరుకలవచెలిదలువవన్నెల నెలకొన్న వెన్నెలవెల్లువల నుల్లోలకల్లోలమాలికా

దోలికాకేలికాచతురచక్రబాలికాజాలంబులమేలంబులఁ దూలించుచుం దమిఁ
గొలుపునగలపువలపునం గలయలపునం బొడముడగ్గుత్తికఁ దడఁబడ నుడువు
చుడువులవడువున మెఱయునరయచక్రమణచలదుపలఫలక మి శ ద ల ఘు త ర
ఘుమఘుమాఝటి నికటతటవిటపిటపచ్చటారటదపారకీరకిన్నరమిథునాదులం
జవల మెవలం జేయుచుఁ దనయహార్యభావగౌరవంబు కల్లొలిసీరయనివారణం
బునుం గామోఽభోగసమయసముచితవిజనతా కారణంబునుం గందర్పబలసు
బాధబాధావధీరణంబునుం గాఁగ మాటిమాటికిం గూటములం బాటించు మని
యబోటిపదంబులం బడినవడువున నడుగున వ్రాలి యడ్డగించి యలముకొని
చెంగల్వతావులు చెదర వేణిఁ దెనులించుచు మకరికలు నులియ గండపాళి
నొక్కుగు మధురామృతంబులు వడయం బలుచెరసొబగు లానుచు మాక్తికం
బులు జడియం బయోధరంబులం బట్టుచు విశదాంశుకాంతస్థితి దొరలంగ నతి
విపులపులినజఘనారోహంబుల నుత్పలపత్రంబుల నెరపుచుం దనివి లేక
తద్దయు నాగద్దరి యమ్మద్దరాలిం బెద్దయుం బ్రొద్దు నిరోధించుసమయంబున.

స్టెప్టన్ = త్వరితముగా, అగట్టుదొరపట్టి = పర్వతరాజుకొమారుడయిన కోలాహలండు,
ఎట్టకేలకు = కొంతనేటికి, మట్టుమీఱి = మితిమించినదయి, గుట్టునంబట్టరాని = గోచ్యముగా నిలవఁ
బట్టఁ గూడకయన్న, తమకంబున = అభిలాషయందలి తొందరచేత, తట్టువడి = తిరస్కరింపఁబడి,
కట్టులకం గట్టుబడనేయుం = అతిశయక్రొధముచేత మోపులయి పడునట్టులుగా చేయుచున్న కడు+
ఆలుక, కట్టులక అనినాధి. కట్టడిమరుని = కఠినుడయిన మన్మథునియొక్క, అంపనెలకట్టియల =
అంపకోలయొక్క, అనఁగా కరకాండములయొక్క, బెట్టునంబుట్టు = పటిమచేత సంభవించుచున్న,
బెట్టిదపునొప్పదట్టి = మిక్కుటమయిన వ్యధ సుప్రాప్తించి, దట్టంపునిట్టారుపు పొగలునిగుడు
సొగసునందగులు = సాంద్రయైన నిశ్వాసధామములు వ్యాపించినవో యన్నట్టులుగానున్న, మొగులు
తెగలరచ్చల = తనయందలి మేఘసమాహమలయొక్క సప్తర్షములచేత, అచ్చటం బెచ్చు పెరుగు =
అక్కడ అనఁగా శుక్తిమతియం దతిశయించుచున్న, జాంబూనదాంబుజ = సువర్ణకమలములయొక్క,
కదంబక = సమాహమండు, ఆలంబ = అవలంబముగలిగిన, కాదంబక = కలహంసలయొక్క,
ఆడంబరుంబులు = విజృంభణములను, వారించుచుకొ = నివారించుచును, అనఁగా కోలాహలండు
తనను విరహోద్రేకమును జేయుచున్న శుక్తిమతీ సువర్ణకమల విహారమాణ హంసాడంబరములను
దననిశ్వాసధామములలో యన్నట్టులుగానున్న తనయందలి మేఘమాలికలచేత నివారించినాఁ డనుట.
ఇక్కడ మేఘములకును హంసలకును విరోధమని తెలియవలయును. ఆలం. ఉచ్చేక్ష.

రాకరాకలం బైకొను = రాకయనగాఁ బున్నమ, (ని. 'రాకస్తు పూవడి, రాకా నవరజో
నార్యాం పూర్ణచన్ద్రాధి వసి' అని నా.) పున్నమనాటి వచ్చుటలచేతను గ్రమ్ముచున్న, కోకారి =
చంద్రునియొక్క, నెక = నెగయొక్క, సోఁకులంబ్రాకిన = అంటుకొనుటవలన వ్యాపించిన, ఆకార
పాండిమంబు నలువునం జెలువలరు = విరహతాపసంజనిత శరీరపాండిమయో యన్నట్టులుగా నొప్పు
చున్న, కలువచెలిచలువ = చంద్రకాంతశిలయొక్క, వన్నెల = కాంత్యులచేత, నెలకొన్న = సంభవి

చిన, వెన్నెలవెల్లువలకొంచుదికావ్రవాహములచేత, ఉల్లాసంఘాపాగుచున్న, కల్లాసమాలికాశుక్తిమతీతరంగశ్రేణులనెడు, జోలికాంతోట్టయందలి, కేళికాశ్రీద్రయందు, చతురప్రపిణలయన, చక్రబాలికాచక్రవాకస్త్రీలయొక్క, జాలంబులసమాహములయొక్క, మేలంబులకొంచుహసములను, తూలించుచుకొంఘంపఱుచుచు, అనఁగా శుక్తిమతీ జలతరంగమాలికలయందు దూగుచున్నవై, తనకు విరహోద్రేకమును జేయుచున్న చక్రవాకస్త్రీలను, పూర్ణిమాచంద్రునియొక్క కాఁగలు సోఁడుటచేత వ్యాపించిన తనయొక్కవిరహపాపాడిమ మోయపుట్టులుగా చున్నచంద్రకాంత శిలాకాంతులనెడు వెన్నెలలచేతఁ దిరస్కరించి నాఁడనుట. ఇక్కడ వెన్నెలకును జక్రవాకములకును విరోధమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

తమిగొలుపుఁజల్పిపపుట్టించుచున్న, అగ్గలపువలపునంగలమిక్కుటమయిన మోహమువలన సంభవించిన, అలపునంబొడము అయాసముచేతఁబుట్టిన, దగ్గులికొంగద్దవస్వరముచేత, తడఁబడ నుడువువ్యత్యయముగాఁ బలికెడు, నుడువులవడువునకొంఘలులూయపుట్టులుగా, మెఱయుఁప్రకాశించుచున్న, సరయుచేగముతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, చంద్రమణిచెంగలింపులచేత, చుల్చొదొరలుచున్న, ఉపలఫలకపలకలవంటి రాళ్ళతోడ, (ని. 'పాపాణి ప్రస్తర గ్రావో బలాక్తావ శ్శిలా దృషత్' అని అ.) మిళితమౌతుచున్న, అలఘుతరఁబధికమయిన, ఘుమఘుమార్పటిఁ ఘుమఘుమయనెడు ననుకరణధ్వనిచేత, నికటసమీపమందలి, తలవలపిశుక్తిమతీ తీరస్థిత వృక్షములయొక్క, విటవచ్చటాతరువిస్తారముదాయమందు, (ని. 'వృక్షో మహీరుహ శ్యాభిః విటపీ పాదవస్తరుః' అని అ.) అనఁగా కాఘామండలమందు, రటలొందసేయుచున్న, ఆపారఁబంతములేని, కీరకిన్నరమిథునాదులకొంఘకదంపతులు కిన్నరపక్షిదంపతులు మొదలయినవాని, చదలమెదలంజేయుచుకొంటి కెగసి తిరుగునట్టులుగాఁ జేయుచు, అనఁగా శుక్తిమతీతీర వృక్షకాఖలయందు రొదసేయుచును విరహోద్రేకమును గలుగఁజేయుచున్న కీరకిన్నరపక్షిమిథునము మొదలయినవాని, శుక్తిమతియందలి మోహాతిరేకముచేత దగ్గులికపడి పలికెడు తనవలులూయపుట్టులుగానున్న దొర్లిపడు రాళ్ళచప్పుడులచేత బెదరుగొని వైకెగిరిపోవునట్లు చేసిననాఁడనుట. ఇక్కడ శిలావత్సజాత ఘుమఘుమార్పటిని బతులకును బ్రతికాలమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

తనయహార్యభావగౌరవంబుతనయొక్క పర్వతభావముచేతనైన దుర్భరత్వము నని యర్థము. (ని. 'అహార్యభర పర్వతాః' అని అ.) హరింపఁదగినది హార్యము, హార్యముగానిది యహార్యము. అనఁగా సజాతీయములచేతఁ దిరస్కరింపఁబడని దనుట. ఈవిధమయిన దని భావము. దానియొక్క గౌరవ మనఁగా సతిశయము. (ని. 'సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృతమూర్తిమాన్, యావ ద్రసం వర్తమాన స్థాయీభావ ఉదాన్యతః' అని యున్నది గనుక స్థాయీభావమని యర్థాంతరము.) కల్లాలీనీశుక్తిమతీనదియొక్క, రయఁప్రవాహవేగముయొక్క, నివారణంబునునివారకమయినదియను, కామోపశాంతిగమయఁసంభోగకాలమునకు, సముచితఁబర్తమయిన, విజనతాకారణంబునువికాంత స్థితికి హేతువైనదియును, కందర్పబలఁబున్న ధబలముయొక్క, సంబాధసమర్థమవలనైన, బాధావ్యధకు, అపధీరణంబునుతిరస్కారకమయినదియును, కాంగ్కలపుచుండఁగా, మాటిమాటికొంఘసాకసాకెకును, తూటములంబొటింపుమనీకలయికలయందు మన్నింపుమని, అబ్బోటిపదంబులం బడిన వడువునకొంఘశుక్తిమతియొక్క పాదములయందుఁ బడినటులుగా, అడుగున వ్రాలిఁజూడఁగ్రదేశము

నందువ్రాలి, అడుగనఁగా బాదంబు గనుక నిక్కడ చమత్కారము గ్రహింపవలయును. అడ్డగించి యలముకొని=నిరోధించికొనించుకొని, చెంగల్వతావులుచెదర వేణిఁదెమలించుచు=చెంగల్వపువ్వుల వాసనలు చెదరిపోవునట్లుగా జడఁబట్టి కదలించి యని యర్థము. (గీ. 'ఎనఁగఁ జెందొగ చెంగల్వ యెఱ్ఱకలువ, యనఁగ రక్షోత్పలంబు' అని యాంధ్ర)నామసంగ్రహము.) చెంగల్వలండెడు స్థలములు నలిగిపోవునటులుగాబ్రవాహము పొరలఁజేసినాఁడని యర్థాంతరము. అలం. క్షేమానుప్రాణితరూపకము.

మకరికలుసులియక=మకరికావత్త రచనలు చెదరిపోవునటులుగా, గండపాళికలనొక్కుచు= చెక్కుల నొక్కుచు నని యర్థము. మొనల్లు లొత్తుడుపడునటులుగా గండశీల నొక్కినాఁడని యర్థాంతరము. మధురామృతంబువడయు బలుచెరసొబగులానుచు=అనఁగా మధురమయిన సుధారసప్రాప్తికొఱకు సధరపానము చేయుచును అని యర్థము. వలుతెరయనఁగా దంతాంశుక శబ్దార్థము. ఇక్కడఁ దత్పురుషసమాసము. మధురామృతమనఁగా మధురజలంబును, ఆజలము లభింపఁజేసికొను కొఱకు బలుచెరసొబగులానుచు ననఁగా బహుప్రకారములైన తరంగములయొక్క సౌప్తవములను గ్రహించినాఁ డని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ గర్తృధారయసమాసము. మాత్రికంబులుజడియఁ బయోధరస్థలలటంచు=ముత్యములు చిట్టిపడునటులుగా గుచప్రదేశములంటుచు నని యర్థము. శుక్తిమతీ మాత్రికంబులు చెదరునటులుగా జలధరస్థలములంటినాఁడని యర్థాంతరము.

అలం. క్షేమమూలరూపకము.

విశదాంశుకాంతస్థినిదొరలంగ నతివిపులపులిన జఘనారోహంబుల నుత్పలపత్రంబులు నెరపుచున్=విశద=శుభ్రమయిన, అంశుక = వస్త్రముయొక్క, అంతస్థితి = లోపలనునికి, తొరలంగక= కలుగునటులుగా, అతివిపుల=అత్యంతవికాలమయిన, పులిన=ఇసుకది స్నైలవంటి, జఘన=కటిస్థలమందలి, ఆరోహంబుల=ఆరోహణములతోడ, ఉత్పలపత్రంబులు నెరపుచు=ఉత్పలపత్రములనెడు నభిక్షతవిశేషములను సంఘటించుచు అని యర్థము.

ఉత్పలపత్రములనఁగా సంభోగకాలమున నితంబముపై గూర్చునభిక్షతములు. 'భవే దుత్పల పత్రం తద్దశే స్త్రీనభిక్షతే' యని విశ్వము. 'కంఠేతు మణిమాలాస్యాత్ కపోలే చంద్రరేఖకా, నితంబే చోత్పలంపత్రం స్థానే శంఖపదం స్పృతం' అని రతిరహస్యము.

విశదాంశు=శుభ్రాంశుడైన చంద్రునియొక్కవలె, ని. 'విధు స్సృధాంశు శ్శుభ్రాంశురోషధిశో నిశాపతిక' అని అ. కాంత=చమ్యమయిన, స్థితి=ఉనికి, తొరలంగక=కలుగునటులుగా, అతివిపుల=అతి విస్తృతమైన, పులినజఘన=జఘనసదృశమైన యిసుకది స్నైలయందలి, ఆరోహంబుల= ఎక్కుటల చేత, ఉత్పలపత్రంబులనెరపుచు=నల్లకలువజేపలల వ్యాపింపజేయుచు నని యర్థాంతరము. తనివి లేక=త్వప్రీదిరక, తద్దయో=మిక్కిలియు, ఆగద్ధరి=ఘాత్యుడైన యా శోలాహలుఁడు, ఆముద్దరాలి= ఆశుక్తిమతివి, పెద్దయూట్రొద్దు = తడవువేపు, నిరోధించునమయంబున=అడ్డగించియున్న సమయమందు, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. అలం. పైనిదే.

తిర్యగాదిరతియు ననుభయనిచ్చరతియునగు శుక్తిమతీశోలాహలుల సమాగమవర్జనము రసాభాస మనియు గావ్యముల వర్ణింపఁదగదనియుఁ జెప్పచున్నారు. శృంగారానాచిత్యలక్షణము.

శ్లో. “అనాచిత్య ప్రబంధత్వే అభాసో రసభావయోః
ఉపనాయకసంస్థాయాం మునిగురువత్నీ గతాయాంచ
బహునాయక విషమాయాం రతే తథానుభవసిద్ధాయాం
ప్రతినాయకనిష్ఠత్వే తద్వదధమపాత్రతిర్యగాదిరతే
శృంగారేనౌచిత్యం...”

సాహిత్యదర్పణము.

ఇది కథానాయక విషయికమైనదప్పదు. మూలకథలోని దగుటవలనను కథానాయకేశ్వర మగుట వలనను గ్రాహ్యము.

ఉ. ఓవసుధామహేంద్ర కరుణోదధి యీతడ వేల ప్రావ రా
వే వసుభూప యంచు నెలుఁగెత్తి వెనక మొఱ వెట్టుచాడ్పునక
తై వలినీరవం బెసఁగె • తై వలినీనదంబుకన్న ము
న్నా విలభూరివారివిహంగారవగౌరవ మెచ్చె నెల్లెడఁ.

141

ఓవసుధామహేంద్ర = భూమిలోని దునిపంజీవాడవును, కరుణోదధి = దయానము ద్రుడవును నయినట్టి, వసుభూప = ఓవసుమహారాజా, ఇందులో వసుధామహేంద్ర యనెడు వసురాజుపితృమణము కోలాహలవర్ణతభంజనము కర్తవ్యమును నభిప్రాయగర్భము. ఈతడవేల = ఈయాలస్యమెందుకు, ప్రావరావే = రక్షించుకొను నరుగుదేవే, అంచుకొ = అని పలుకుచు, ఎలుఁగెత్తి = పెద్దగొంతుఁ జేసికొని, వెనన్మొఱవెట్టుచాడ్పునక = కిక్కుముగా మొఱవెట్టుచున్నట్టులుగా, తైవలినీరవంబెసఁగె = శుక్తిమతీ నదియొక్కధ్వని యతిశయించెను, తైవలినీనదంబుకన్న మున్ను = నదియొక్క ధ్వనికంటె ముందుగా, అవి = కలకనోందిన, భూరి = అనేకములైన, వారివిహంగ = జలపక్షులయొక్క, ఆరవ = ధ్వనులయొక్క, గౌరవము = అతిశయము, ఎల్లెడఁ = అన్నిదిక్కులయందును, ఎచ్చెకొ = అధికమాయెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. ఓరాజేంద్ర! వసుభూపాలకా! ఆలస్యము చేయక నన్ను రక్షింపుము అని మొఱవెట్టు నటుల నదీభూషణము మిన్నముట్టెను. అంతకుమున్నె జలపక్షులు నైతము కలకనోంది రొద చేయు చుండెను.

మ. కలగుండై నెల వేది యిట్లు వరటాకారండవాదిద్విజా
వళి ఘోషించుటకన్న మున్న గిరిరాజ్వాన్యవిధకల్లోలినీ
సలిలోపస్థతభూజను ల్ని జనివాసస్థేమసంహూన్య లై
కలకక ఘూర్ణిలుఘోష మొక్కమొగి దిక్పక్రంబులం గ్రమ్మినన్.

142

కలగుండై = గజిబిబిడడి, నెలవేది = నివాసస్థలమువిడిచి, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా, వరటా = ఆడు హంసలును, (ని. హంసస్వయోషి ద్వరటా అని అ.) కారండవ = కన్నెరేడుపక్షులును, అది = మొదలుగాగల, ద్విజ = పక్షులయొక్క, (ని. 'శకున్తి పక్షీ శకున్ శకున్త శకున్ ద్విజాః' అని అ.) ఆవళి = సమూహము, ఘోషించుటకన్న మున్ను = రొదసేయుటకంటె ముందుగా, గిరిరాట్ = పర్వతా శీర్షరూపైన కోలాహలమిచ్చేత, వ్యావిధ = మల్లింపఁబడిన, కల్లోలినీ = శుక్తిమతీయొక్క, సలిల = ఉద కముచేత, ఉపస్థిత = ముందుపఁబడిన, భూజనులు = భూమియందలి మనుజులు; నిజ = స్వకీయమైన, నివాస =

గృహమలయందలి, క్షేమసంకూప్యలై = ఉనికిలేనివారై, కలకత్ = భయవిహ్వలత్వముచేత, ఘూర్ణిలు = గుబ్బిట్లనట్టి, ఘోషము = శోలాహలధ్వని, ఒక్కమొగి = ఒక్కసారిగా, దిచ్ఛక్రంబులం గ్రమ్మినన్ = దిగ్విలయములయందు వ్యాపింపగా, ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. అలం. శ్లేషమూలరూపకము.

ఈ క్షిమతీఘోషము పసురాజు వినినటులఁ జెప్పమికిఁ గారణము స్త్రీస్వరముగావున స్ఫుటముగా లేమియో అంతకెన్నియో డెట్లుగోప్పదియగు పక్షిసంఘఘోషము వినిబడవలసినదెగాని నివాసకూన్యలగు జనులఘోషము దిచ్ఛక్రము లాక్రమించుటచే వినరాదయ్యెను. నలిలావట్టుతి జనుతోభ గూర్పుటచే నన్నిటికంటె జనుతోభమె మెండయ్యె ననిభావము. ఒక్కమొగి దిచ్ఛక్రంబులన్ జనుఘోషము పఞ్చ సమటవలనఁ బ్రవాహ మన్ని దెనల పల్లిగొనెనని యాశయము.

మ. విని యాజంతు దురంతలై లమథనావిరూతసింధూధృత

ధ్వనియో కాక మహోదక ప్రళయసంత్రాసంబు లోకాళిఁ బై

కొని కారించెనో యీసుదుస్సహమహాశోలాహలోద్వృత్తి కే

మి నిమిత్తం బని భర్త లోకభరణోన్మేషంబు వాటింపఁగాన్.

143

విని=విన్నవఁడై, ఆజంతు = ఆరిద, దురంత = అంతములేని, శైల = మందరపర్వతముచేత, మహా=మధించుటవలన, ఆవిరూత = సంభవించిన, సింధు = సముద్రముయొక్క, ఉద్ధృత = అతిశయమైన, ధ్వనియో = ఘోషమో, అని యర్థము. శోలాహలుని బాధవలన నానిర్భవించిన ఈ క్షిమతీ ధ్వనియని యర్థాంతరము. కాక = లేక, మహోదక=మహాజలమందలి, ప్రళయ = నాశనమునుగూర్చి వచ్చిన, సంత్రాసంబు = మహాక్షరమయినభయము, లోకాళి = జగజ్జాలమును, వైకొని = ఆక్రమించి, కారించెనో = బాధించెనో యని యర్థము. ఈ క్షిమతియొక్క మహోదకముసేయు ప్రళయమువలన వచ్చిన భయము జనసమూహము నాక్రమించి బాధించెనేమో యని యర్థాంతరము. సుదుస్సహ = మిక్కిలి నహింపవలవిగాని, మహత్ = అత్యధికమైన, శోలాహల = తళతళలధ్వనియొక్క, ఉద్వృత్తి కే = ఉద్రేకమునకు, ఏనిమిత్తంబు = ఏమిహేతువు అని యర్థము. శోలాహలుని యుద్వృత్తి కేమినిమిత్తమని యర్థాంతరము. అని = ఈలాగని విచారించి, భర్త = ఆపసురాజు, లోకభరణోన్మేషంబువాటింపఁగన్ = జనసంరక్షణమందలి యల్లాసముదయింపఁగా, ఇక్కడఁ గోలాహలపర్వత వృత్తాంతము దెలియని పసురాజుయొక్క వచనమందు శ్లేషభంగిచేతఁ దద్వృత్తాంతద్యోతకమైన సత్యవాక్యత్యము స్ఫురించుచున్నది. అలం. సమాసోక్తి.

తా. మందరపర్వతముతోఁ దఱచునాటి సముద్రధ్వనియో ప్రళయసంబుధమగు జనుల యాక్రందనమో కాకున్న యీసుహింసరాని శోలాహల విజృంభణమునకుఁ గారణ మేమై యుండునని పసురాజు లోకసంరక్షణోత్సాహియై యుండఁ

క. నానాజనపదకటక, స్థానాశ్రయ లాక్షణంబు చను దెంచి పను

క్షోవాఘం గాంచి పలికిరి, దీనానూనానులాపఃపీఠభయం లై.

144

నానా=సమస్తమైన, జనపద = గ్రామములయొక్క, ని. 'జనే గ్రామే జనపద' అని. నా. కటక = పట్టణములయొక్కయు, స్థానాశ్రయంబు = స్థలముల నాశ్రయించి యున్నవారు, అనఁగా

గాపురమున్నవారు, ఆక్షణంబు=అప్పుడే, చనుదెంచి=వచ్చి, పసుత్తోనాథుఁగాంచి=పసురాజునుజూచి, దీన=దైన్యముతోఁగూడిన, అనున=అధికమయిన, అనురాప=ముహుర్భాషణములచేత, అనఁగా నాదీన మాటలే యాడుటలచేత, దీపిత=ప్ర కాశితమగుచున్న, భయమై=భయముగలవారై, పలికిరి=కృప్రకార ముగా వచించిరి. ఏమని యనిన, పల్లెలపండియుఁ బట్టణములనుండియు వచ్చిన ప్రజలు పసురాజును గాంచి దీనాలాపములతో నీటుల బలికిరి.

సీ. ఇష్టకృత్యము నిర్వహించుఁ గాని దినంబు శుచిమలీమసగతుల్ • సూపవెఱచు దాక్షిణ్యము వహించి • తనరుఁగాని సదాగతి రజోభరభ్రాంతిఁ దిరుగ వెఱచు జగతికి దేజంబునమకూర్చుఁగాని మిత్రుఁడు చండకరశక్తిఁ • దొడర వెఱచుఁ గొలుచునాయమె చూపి • నిలుచుఁ గాని ధరిత్రి జీవనదంబు గల్గింప వెఱచు తే. దేవ తావకకరుణానుధావిశేష, పోషితాశేషసద్వికఁభూతలమున నేటితుదకీక్షణంబున • నాటుకొనిన, పాటుచుది జిత్తగింపవేపార్థివేంద్ర. 115

దేవ=దేవరా, తావక=నీ సంబంధమైన, కరుణానుధావిశేష=కృపయనెడు నమృతవిశేషము చేత, పోషిత=పోషించబడిన, అశేష=నమస్తమయిన, సద్వికఁ=ద్విపములతోఁ గూడుకొన్న, భూతల మునఁ = భూమియందు, అనఁగా నీవు పాలించుచున్న సద్దద్విపములతోఁగూడిన ధరాతలమందనట. శుచి=అగ్నిహోత్రుఁడని యర్థము. పరిశుద్ధుఁడని యర్థాంతరము. (ని. 'శుచి ర్గీష్టాన్ని శృణ్వే శ్చాపాధే శుద్ధమస్త్రిణి, జ్యేష్ఠే చ పునీ ధవళే శుద్ధే నవహతే త్రిపు' అని మే.) దినంబుఁ = ప్రతిదినమును, ఇష్టకృత్యమునిర్వహించుఁగాని = హితమయినకార్యమేచేయునుగాని, మలీమనగతు ల్నాపవెఱచుఁ = కుత్సితమార్గములను జూపవెఱచునని యర్థము. యజ్ఞకార్యమేనిర్వర్తించునుగాని గృహారణ్యదుల కుపద్రవము సేయఁడని భావము. అనఁగాదా నిష్టకార్యనిర్వాహకుఁడును గృష్టవర్తకు ఁడును గనుక గుణ మవలంబించి దుర్గుణము విడిచినాడనుట. (ని. 'ఇష్టమాశంసితే పిన్యా త్పూజితే ప్రేయసి త్రిపు' సప్రతస్తా పుమాన్ క్షిదే సంస్కారే క్రతుకర్తణి' అని మే.) సదాగతి=చాయువు అని యర్థము. శుభాగమనము గలవాఁడని యర్థాంతరము. దాక్షిణ్యమెవహించి=మోమోటమేవహించి, తనరుఁగాని=ఓవ్వనుగాని, రజోభరభ్రాంతిఁ దిరుగవెఱచుఁ=రజోగుణప్రయుక్తమైన చాంచల్యము చేత దిరుగఁడని యర్థము. దక్షిణదిగ్భవత్వమును బొందియుండునుగాని, అనఁగా మలయమారుతమై యుండునుగాని నుడిగాలియై తిరుగఁడని భావము. మిత్రుఁడు=సూర్యుఁడని యర్థము. స్నేహితుఁడని యర్థాంతరము. (ని. 'మిత్రం సుహృది మిత్రోర్మృ' అని అ. జగతికిఁ=జగజ్జనులకు, లేజంబునమ కూర్చుఁగాని=జయప్రయుక్తమైన లేజమునే యిచ్చునుగాని, చండకరశక్తిఁ దొడరవెఱచుఁ=తీక్ష్ణమైన భుజశక్తిఁ జూపి నిర్జితులఁజేయఁడని యర్థము. అంధకారనివారణముచేసి ప్రకాశించఁ జేయును గాని కిరణములవేడిమి చూపఁడని భావము.

జీవనదంబు=జలదమని యర్థము. జీవనప్రదాయకమని యర్థాంతరము. ని. 'జీవనం వర్తనే నీర ప్రాణ ధారణయోరపి' అని మే. ధరిత్రి=భూమియందు, కొలుచునాయమెచూపి నిలుచుఁగాని= కొలువుగొలిపెడుమర్యాదనే కనుపఱచి నిలుచునుగాని, గల్గింపవెఱచుఁ = ప్రతిభటత్వముచేత ధిక్కరించి పలుక వెఱచునని యర్థము. కొలుచునఁగా ధాన్యము - ధాన్యసంపద గనుపడఁజేయుఁగాని వృద్ధ

ముగానుఱుమదని భావము. గుణావలంబనమును దోషత్యాగమును నంతటను జేప్పవలయును. అనఁగా నన్ని ప్రభృతులు నీయొక్క రాజ్యములో న్వక్తియశుచ్యాది నామానుగుణ్యముగా వర్తించినారనట. ఈలాగుననుండఁగా, నేటిదశకు = ఈదినమువఱకు వెఱచునని యన్వయము. ఈక్షణంబునకే = ఈ సమయమునందు, నాటకొనినపాటు = తగులుకొన్న యుపద్రవము, పార్థివేంద్ర = రాజాగ్రణీ, మదిఁ జిత్తగింపవే = మనస్సున నవధరింపుము. (ని. 'అత్రగుణావలమృనేన దోషపరిత్యాగేనచాగ్నిదే స్వ కీయనామానుగుణ్య ప్రప్రత్యానువర్తనీయరాజప్రతాపాతిశయస్యగమ్యత్వా త్ప్రస్తుతాంకురాలంకారకః' ప్రస్తుతే నాప్రస్తుతస్య ద్యోతనే ప్రస్తుతాంకురే ఇతి లక్షణాత్,)

అలా. ప్రస్తుతాలంకారము.

తా. రాజా! నేటివఱకు నీపరిపాలనమున నెట్టికష్టము నెఱుంగక సురక్షితముగా నుంటిమి. నేటి కొకత్రమ సంభవించెను. చిత్తగింపుము.

ఉ. అక్కట మిక్కుటం బగురఁచుంబున నెక్కడనుండి వచ్చెనో

యొక్కనగంబు వచ్చి నినదోద్ధతి నొక్కట దిక్కటాహము

ల్పక్కటిలంగఁ బెల్లున గుఁభిల్లున శుక్తిమతీ స్రవంతివే

రక్కున వ్రాలి యాగె భువనావళి నుద్భటవింధ్యవైఖరిన్.

146

అక్కట = ఆయ్యయో, మిక్కుటంబగు = అతిశయమైన, రయంబునకే = వేగముచేత, ఎక్కడ నుండి వచ్చెనో = నిష్ఠలమునుండి వీతెంచేనో, ఒక్కనగంబువచ్చి = ఒకపర్వతమువచ్చి, నినదోద్ధతి = ధ్వనితోఁగూడుకొన్న యెగుఱుచేత, (ని. 'శబ్దే నినాద నినద ధ్వని ధ్వాన రవ స్వనాక' అని. అ.) ఒక్క టకే = ఏకకాలమందు, దిక్కటాహముల్పక్కటిలంగకే = కటాహమనఁగాఁగర్పరము, అనఁగా ముండ బొచ్చె, అన్నిదిక్కులు పూర్ణిభవించినట్టులుగా, పెల్లునకే = ఉద్రేకముచేత, గుభిల్లునకే = గుభిల్లుమును నట్లుగా, శుక్తిమతీ స్రవంతి = శుక్తిమతీనదియొక్క, (ని. 'స్రవంతీ నిన్నుగావగా' అని అ.) పేరక్కున వ్రాలి = వికాలమయిన అొప్పుమీఁదవ్రాలి, భువనావళి = లోకసమూహమునని వింధ్యగిరిపరమైన యర్థము. ఉద్భటం = హవైన, వింధ్యవైఖరి = వింధ్యపర్వతమువలె, భువనావళి = జలసమూహము నని కోలాహలపర్వతపరమైన యర్థము. అగెకే = అడ్డగించెను.

తైలము 'ఒక్కటకే' వ్రాలెనుటచే హతాత్సంభవమగుటచే గుఱుతింకఁజాలమైతిమనియుఁ గావుననే యీయావడఁ దొలంగించుకొనలేకపోతిమనియు భావము. శుక్తిమతి పేరక్కున వ్రాలెనుటచే నదియందలి వికాలమగుప్రవాహభాగము నదియడ్డగింపుచే సర్వతోముఖముగ వెల్లువఁగొనె ననుట.

క. గోత్రాజనవిత్రాసద, గోత్రార్భటి కోర్వ లేక ధూర్జిలి నదియుకే

మాత్రాతీతభయభ్రమ, పాత్రాశయ యగుచు ధాత్రిఁ బదపడి యలమెన్.

గోత్రశబ్దము భూమియందును గోత్రశబ్దము పర్వతమందును వర్తించును (ని. 'గోత్రం నామ్ని కులే క్షేత్రే గోత్ర భువి గవాక్షణే, గోత్ర త్కైలే' అని నా.) గోత్రాజన = భూజనులకు, విత్రాసద = మిక్కిలి భయ ప్రదమైన, గోత్ర = కోలాహలాద్రియొక్క, ఆర్భటికే = ఆర్భటమునకు, ఓర్వ లేక = నహించలేక, ధూర్జిలి = కిరగిరదదిరిగి, నదియుకే = శుక్తిమతీనదియును, మాత్రాతీత = మితి మించిన, భయ = భయంకరమగుచున్న, భ్రమ = సుడిగుండములకు, పాత్ర = భోజనమయిన, ఆశయ

యగుచుకొనెను = జలహరప్రదేశములుగలిగినవి అని అర్థము. అతిహస్తమైన భయభ్రమములకు భాజనమున మానసముగలవై అని అర్థాంతరము. ధాత్రిఁ బదపడి అలమెక = ధాత్రి అనఁగా భూమియును దల్లియును, భూమిని బ్రత్యాసక్తిచేత నప్పనిచెనని అర్థము. తల్లిని గొనిలిచుకొనెనని అర్థాంతరము. (ని. 'ధాత్రి జన న్యామకీ పనుమ త్యుపమాత్మభు' అని వి.)

ఇక్కడ శుక్తిమతీనవియును, భయగ్రస్తబాలికాప్యవహారోపముచేసినాడని గ్రహించవలయును. అనఁగా భూజనులకు భయప్రదమయిన కోలాహలపర్వతముయొక్క పతనజేతమును సహించుజాలక శుక్తిమతీనది తిరుగుడుపడి వెల్లువపెట్టి భూమి నాచ్ఛాదించిన దని అర్థము. కఠిరుడగు బారుడు బలవంతముగఁ బైకొనుటచేఁ దొలుపాటున శుక్తిమతీ తల్లిని గొనిలిచుకొనెనని భావము. అలం. సమాసోక్తి.

ఉ. ఏ మని చెప్ప వచ్చు ధరణీశ్వర యాబలునేగి తన్నహా
భూమిధరోపరోధమునఁ • బొంగునభంగసరిజ్ఞరంబు పై
పై మహి యెల్ల నల్లుకొనఁ • బల్విడి నం దనువించితాభ్రరే
• ఖామహిమంబు గాన నగు • గ్రక్కున మిన్నులు వడ్డకై వడిన్. 148

ధరణీశ్వర = పనుమహారాజా, ఆబలుసేగి = ప్రబలమైన యాకీడు, ఏమనిచెప్పవచ్చుకొనెను = ఎంతని చెప్పఁగూడును, అనఁగా జెప్పనలవికాదనుట. ఏమనిన, తన్నహాభూమిధర = మహాత్తరమయిన యా కోలాహలాద్రియొక్క, ఉపరోధమునకొనెను = అడ్డగింపుచేత, బొంగు = ఉప్పొంగిన, అభంగ = నిస్తరంగమయిన, సరిజ్ఞరంబు = నదీప్రవాహము, పైపై = మీఠమీఠ, మహియెల్లనల్లుకొనకొనక = భూమియువత్తును న్యాసించగా, బల్విడికొన = త్వరితముగా, అందుకొన = అవెల్లువయందు, అనువించిత = ప్రతిఫలించిన, అభ్రరేఖా = ఆకాశస్వరూపముయొక్క, (ని. 'నభ స్వర్ణాంబుజే వ్యభిష్' అని నా.) మహిమంబు = అతిశయము, మిన్నులువడ్డకైవడికొన = ఆకాశమువచ్చి దానిలోఁ బడినట్లులుగా, కాననగుకొన = చూడనొప్పును. అనఁగా భూమియు నాకాశము నేకమైనట్లులుగా వెల్లివరదపెట్టినది గనుక నందువలన సంభవించిన యువద్రవము చెప్ప నలవికాదనుట. అలం. ఉత్పేక్ష.

తా. రాజా ! ఆమహాపర్వతమువలనఁ గలిగిన మహాసాయము నేమని విన్నవించుగలము. కైలా పరోధమునఁ బ్రవాహజలము భూమండలమునిండ నాక్రమించుటచే నందుఁ బ్రతిబింబితమగు నాకాశము మిన్నులు విఱిగి జలములోఁ బడినట్లులఁ గనఁబడుచున్నవి.

సీ. సర్వసర్వసహాధకరంబు జడ మయ్యె గ్రామముల్ భంగసంగతము లయ్యె
నాలయవ్రాతంబులవనసూన్యము లయ్యె సాలము లొండఁ జేపంబు లయ్యె
వివిధజంతువిత్తానవివృత్తి వారిత మయ్యె వస్తుజాతము లెల్లఁవంక లయ్యె
సరలోక మెల్లఁ గంతగతజీవన మయ్యెఁ గలమంబు లస్తాప్తఃఫలము లయ్యె
తే. దోఁటచేనుకొటారంబునొడ్డియనెడు, నాసలన్నియు నిసుమంతఃలయ్యె స్వామి
పాదపద్మంబు లీక్షించుఁభాగ్యమునికీ, దప్పివచ్చితి మేము గోత్రాతలేంద్ర. 149

సర్వ = సమస్తమయిన, సర్వసహాధకరంబు = భూవలయము, జడమయ్యె = స్థబ్ధమయ్యెను, అనఁగా నడఁగియున్నదాయెనని యర్థము. ఉదకమాయెనని యర్థాంతరము. గ్రామముల్భంగ పను—33

సంగతములయ్యెన్ = ఊళ్ళన్నియువై కల్యముతోఁ గూడినవాయెనని యర్థము. తరంగసహితములాయెనని యర్థాంతరము. ఆలయప్రాకారములు = గృహసమూహములన్నియు, అవసరములయ్యెన్ = అవసరమునగా రక్షణము, రక్షణము లాయెనని యర్థము. వసమనఁగా నుదకము. వసకూన్యములు గానివి యవసకూన్యములు. అనఁగా జలయుక్తములాయె నని యర్థాంతరము. సాలముల్ = వృక్షములు, వి. 'అన్వోకహః కుట స్సాలక' అని అ. కాండశేషములయ్యెన్ = స్పృంధశేషములాయెను, అనఁగాః గొవ్వులు విగి మోళ్ళయ్యెనని అర్థము. జలశేషములాయె నని అర్థాంతరము. వివిధ = నానావిధములయి, జంతువిత్తా = ప్రాణిసమూహముయొక్క, విహృత = విహారము, వారితమయ్యెన్ = నివాసించుటచేన దాయెనని అర్థము. సుజాతచారియయ్యె నని అర్థాంతరము. వస్తుజాలములెల్లెన్ = సమస్తవస్తువులయి, వంకలయ్యెన్ = నానానదిగతములాయెనని యర్థము. వంకరయనఁగా నదిరీఁ దేరుగరుక వస్తువులన్నియు నమలై ప్రవహించెనని యర్థాంతరము. నరలోకమెల్లెన్ = జనసమూహమంతయు, కంఠగతజీవనమయ్యెన్ = కంఠగతప్రాణమాయె నని యర్థము. జీవనమనఁగా జలము గనుక గుత్తుకబంపిరిగులవయ్యెనని యర్థాంతరము. కలమంబులు = పరివైరులు, ఆప్రాప్తఫలములయ్యెన్ = నష్టమయిన ఫలముగలవయ్యె నని యర్థము. అప్పులనఁగాఁ జలములు, జలప్రాప్తఫలములయ్యెను. అనఁగా జలప్రాప్తిచే ముడిగిపోయెనని యర్థాంతరము. అప్రాప్తము, అప్+ప్రాప్తము, అను రెండువిగ్రహములు అప్రాప్త యను శబ్దమునుండి గ్రహింపవలయును. (అచః పరస్మయరోద్దేవాస్తోనత్వచి) యనుపాఠాని సూత్రమువలన అప్రాప్తయనురూపము సిద్ధించినను క్లేషకార్యమునం దాద్విత్యము వికల్పమగును.

తోట చేరు కొటారంబు దొడ్డి యనెడు = ఇదితోట ఇదిచేను ఇది కొటారు ఇదిదొడ్డి అను నట్టి, ఆనలన్నియున్ = ఆనలన్నియు, ఇనుమంతలయ్యెన్ = కించిన్నాత్రములయ్యె నని యర్థము. స్వామి పాదపద్మంబు లీక్షించుభాగ్యమునికెన్ = దేవరవారి పాదారవిందదర్శనముచేసెడు భాగ్యముగలిగియు న్నుండున, గోత్రాకలేంద్ర = భూలోకదేవేంద్రుడవైన వసురాజుగ్రణీ, తప్పివచ్చితి మేము = మేమా యాపదకుండప్పి జీవముతో వచ్చివారము. ఇక్కడ రెండర్థములును బ్రకృతము లగుటవలన బ్రకృతశ్లేషాలంకారము.

కోలాహలాచరోధమున నది వెల్లివిరిసెను. మాసర్వస్వము నాశనమైనది. మీపదముల దర్శింపవలసిన ప్రాప్తముంటచే నెటులా బ్రతికివచ్చితిమని పాదులు రాజున కెఱింగించిరి.

మ. అనుచున్ వారలు విన్నవించుటయు లోకానీకరక్షాకథా

కనదుత్సాహరసచ్చవిస్ఫురణమై * కన్దోయిఁ గట్టెట్లు దా
రొక్కన నుర్విజనదై వ్యభంజనఘనభ్రాభంగభంగివిను
తనశక్రధ్వజ ముద్భవిల్ల ఖలగోత్రధ్వంసనోదగ్రుఁడై.

150

అనుచున్నారులు విన్నవించుటయున్ = వైఁ జెప్పినప్రకారము వారు విన్నవముచేయఁగా, లోకానీక = జనసమూహముయొక్క, రక్షాకథా = సురక్షణమందు, కనల్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉత్సాహరస = వీరరసస్థాయిభావమయిన యుత్సాహరసముయొక్క, భవి = అదురావస్థ ముయొక్క, స్ఫురణమై = స్ఫూర్తియొ యన్నట్లులుగా, ఇక్కడ నుత్సాహము వీరరసమునకు స్థాయిభావము

గనుక వీరరసముయొక్క యదుజవర్ణమే యంతాహవర్ణమని తెలియవలయును. కర్ణోయిక్ = నేత్ర యుగళమును, కట్టెట్ట దాహ్నిశక్ = కేవలరక్తమిచ్చుటగా, ఉర్విజన = భూజనముయొక్క, వైశ్యభంజన = దీపత్వమును బోగొట్టుటయందు, ఘన = సాంద్రమయిన, భృభంగభంగీ = బొమ్మ ముడియొక్క రీతియనెడు, సూతనశక్రధ్వజము = శక్రధ్వజమునగా సుతనశకాలమును వస్త్రము కట్టి నిలుపునట్టి ధ్వజముపేరు-అట్టి యభినవశక్రధ్వజము, ఉద్భవల్లక్ = ఆవిర్భవించుగా-ఇందున రఘువంశమందు జెప్పబడినది.

శ్లో. 'పురుహూత ధ్వజస్యేవ తస్యే న్నయనవచ్చయః,

నవాభ్యుత్థాన దర్శినో ననందు స్సప్రజాఃప్రజాః.'

భుల=దుర్మార్గుడైన, గోత్ర = కోలాహలమయొక్క, ధ్వజసన = నశించజేయుటయందు, ఉద గ్రుడై = ఉద్యుక్తుడై, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

కనులు కట్టెట్టదనము వహించి ధ్వజపటమువలె నున్నవనియు గనుబొమ్మలు ధ్వజదండములవలె నున్నవనియు భావము. ఇంద్రధ్వజము నెత్తునపుడు ప్రజలు ఈతిబాధాదినివృత్తికిని శుభప్రాప్తికిని నిరీక్షించునటుల రాజు కనుబొమ్మలు ముడివైచి కనులెట్టుజేయఁగా కోలాహలబాధానివారణరూప మగు సంతోషము ననుభవించిరని భావము.

వీరరసము ఎట్లుగానుండుననుట కవినమయసిద్ధము గాన వీరరసస్థాయిభావమగు సుత్సాహము నైతము కట్టెట్టగా జెప్పబడినది. వీరరస మెఱువనుటకు-

ఆసతోపి నిబంధేనా నిబంధేనసతోపిచ,

నియమేనచ జాత్యాదేః కవినాం నమయస్త్రీభా.

ఆసతోపి నిబంధోయథా—

రత్నాని యత్రకుత్రాదౌ హంసాస్సల్పజాశయే,

... ..

శుక్లత్వం కీర్తిహంసాదౌ కార్ణచాకీర్త్యహుదిభు,

ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే రక్తత్వం శ్రోధరాగయోః.

కవికల్పలత.

క. నరవరుఁ డభయం బొసఁగుచు, హరిరథనిరసనమనోరఁమంబున నరిగెం

గరిభరణకరణపరిణత, కరుణాపరిణాహి యగుజగత్పతిలీలన్.

151

నరవరుడు = వసురాజు, అభయంబొసఁగుచుక్ = ప్రజలకభయప్రదానముచేయుచు, హరి రథ = విష్ణుదేవునిరథమైన గరుత్మంతునిగాని లేక హరియనగా నింద్రుఁడు గనుక నింద్రరథమైన మేఘముననిగాని లేక హరియనగా గురంగముగనుక గురంగమే తురంగముగాఁగల వాయువునని గాని లేక హరియనగా సూర్యుఁడు గనుక సూర్యరథముననిగాని నాలుగర్థములు చెప్పవచ్చును. (ని. 'హరి ర్యహార్కాశ్వాన్నీందు విష్టిన్ద్రాంశుశుకేషునా, వాయుభేకాహి సింహేషు కపాచ కపిలే త్రిభు.' నానా.) నిరసన=తిరస్కరించునట్టి, మనోరయంబునక్ = మనోవేగముచేత, అరిగెన్=కోలా హలవర్షతో తాడునార్థమై పోయెను, ఎటులనిన, కరి=గజేంద్రునియొక్క, భరణకరణ=రక్షణసేయుట

యందు, పరిణతఃస్థిమయసి, కరుణాఃకృపయొక్క, పరిణాహఃవిశాలతగలవాఁడు, అగు = అయినట్టి, జగత్పతిలీలఁ = నారాయణమూర్తివలె ఆరిగెనని యర్థము. జగత్పతియన రాజునకు విష్ణువునకును నర్థమగును. కరిరక్షణమున విష్ణువు త్వరితగతి పెడకనుటలఁ బ్రజారక్షణమున వసురాజు త్వరితగతి నేరెను. ఆర్తత్రాణకరాయణత్వమున వసురాజు శ్రీవిష్ణువువలె నప్రసన్నుఁడని భావము. మనోరయమున వసురాజేగననుటచేఁ బ్రజాదాహనివారణరూపమగు క్రియాచరణమునకుఁ జూపు నుత్సాహము నూచితము. ఆలం, ఉనమ. శబ్ద. యమకము.

సీ. పిశనశంబముల దుష్టమహిఘ్నహూటకోటి సుగ్ధులు సేయుఁకుంజరములు
ఖురధూతగురుధూళిశరధిలీననగాళి గుట్టు ధట్టించునాఁకట్టజములు
పటుచక్రచంక్రమార్భటిఁగొండ లవియించు సమిసభంగశతాంగశతతతంబు
లెత్తు వడ్డమహాకుఁభృత్తుల నతులితధృతిఁ జీరికిఁ గొననిఁధీరభటులు
తే. తడయ కప్పడు పతివెంటఁ దవిలి నడువ
నమరబృంహిత హేమితఃస్థుమఃస్థుమితభు
జాసమాస్ఫాలితంబులంజడికి నడికి
కులకుధరమండలము గలఁగుండు వడియె.

152

పశనఃపంజరములనెదు, (ని. 'రవనా దశనా దంతాః' అని అ.) శంబములఁ = వజ్రాయుధములచేత, (ని. 'శతకోటి స్వరు శృంఖో దంభోళి రశని ర్వయోః' అని అ.) దుర్ధర = ధరింపశక్యముగాని, మహిఘ్న = పర్వతములయొక్క, హూటకోటిఁ = శిఖరసమూహములను, సుగ్ధులుసేయు = పొడి పొడిగాఁ జేయఁజాలిన, కుంజరములుఁ = పురుగులను, ఏనుగులు శైలములదరిసి కోరాడుట సహజము. ఏనుగులదంతములు వజ్రాయుధములవలె నుంటచే శైలభేదనసమర్థములై యుండెనని భావము. (ని. 'మత్తజ్ఞజో గజో నాగః కృష్ణారో వారణః కఠి' అని అ.) ఖురఁగిట్టలచేత, (ని. 'శఘ్నజే ఖురః పుమాన్' అని అ.) ధూత = ఎరుగఁగిట్టఁబడిన, గురు = అతిశయమయిన, ధూళిఁ = పరాగముచేత, శరధిఁ = సముద్రమందు, లీలఁ = డాగియున్న, నగాళిఁ = పర్వతసముదాయముయొక్క, గుట్టుధట్టించు = మర్తమును భేదించునట్టి, ఆరట్టజములు = ఆరట్టదేశసంభవములయిన గుఱ్ఱములును, అనఁగా నాగుఱ్ఱములగిట్టలవలన నెగిసిన ధూళి సముద్రములోఁబడి నీళ్లనింకింపఁగా నీళ్ళలో డాగియున్న పర్వతములన్నియు బయటఁబడుచున్నవని తాత్పర్యము. పటుఁ = సమర్థమయిన, చక్రఁ = బండికండ్లయొక్క, చంక్రమార్భటిఁ = దూఁకుడుపలఁగఁబట్టిన ధ్వనిచేత, కొండలయించుఁ = పర్వతములను బ్రద్దులసేయఁజాలిన, సమితఁ = యుద్ధమందు, ఆభంగఁ = పరాజయములేని, శతాంగ = రథములయొక్క, శతశతంబులు = శతసహస్రములును అనఁగా నసంఖ్యములును, రథములు యుద్ధమునందు నభంగములనుటచే మిగుల దృఢతరముగా నిర్మించుబడినవనుట. కావననే చుక్రమణములలోఁ జెడక కొండలనుగూడఁ బ్రతిధ్వనిరూపమున నవియించుచున్నవని భావము. శతశతములనుటచే రథము లసంఖ్యాకము లనియుఁ గోలాహల గర్వభంగనూపనముగఁ దొలుతఁ దామె కొండల నవయించుచుంటవలన వసురాజురథబలసంపత్తి యనుపమానము నసంఖ్యమనని యాశయము. ఎత్తువడ్డమహాకుఁభృత్తులఁ = లేవలేక యెత్తువడిన మహాపర్వతములను, అతులిత

ధృతిః = నిరుపమానమయిన ధైర్యముచేత, చిరకాలాని = గణనీయమని, భీరభటుః = ధైర్యవంతులయిన కాలిబుట్టులు, ఏత్తువర్జమహాభృతైరగన్తుచోట పర్వతములంతయును గలక నున్నచోటనుండి లేవనేరవని భావము.

తడయక = జాగుసేయుట, అప్పుడు = అసమయమున, పరిహేటక = ఎవరూజునెంబడిగా, తపి నడుపక = అంటినడువగా, ఆమరు = దివ్యచున్న, బృహిశ = భూకారముల యొక్కయు, హేషిత = నకిలింపులయొక్కయు, (ని. 'అశ్వానాం హేష హేషా చ నిస్సనే' అని అ.) ఘుమఘమిత = ఘుమఘమధ్వనులయొక్క, భుజానమాస్పాతకంబుల = భుజములయందుఁ దెనెడు మల్లచదుపులయొక్కయు నని క్రమాలంకారము. జడికి = అతునకు, ఆడికి = భయపడి, దులభభరమండలము = నలవర్వత సమూహము, కలుగుండుపడియొక = అకులత్వమును చొచ్చెను. ఇందులో, (ని. 'హస్త్యశ్వరభి పాదాతం సేనాక్లంస్యా చ్చతుష్టయమ్' అని అ.) చెప్పబడిన చతురంగబలమును జెప్పి చతురంగబలమునకును వర్వత నిర్భేదన నిపుణత్వము గలుగఁజెప్పినాఁడు గనుక ముందరఁజెప్పఁగల కోలాహలపర్వత నిర్భేదనము సూచించబడినదని తెలియఁబయును. ఇది ముద్రాలంకారము. (శ్లో. 'సూచ్యార్థ సూచనం ముద్రా ప్రకృతార్థవైకల్యైక' అని లక్షణము.)

తా. ఎవరూజు కోలాహలని దప్పు మడంచుటకు జతురంగబలసహాయమున బయలుపడెదల నైనన్య కలకలమునకు గులతైలములు కలఁతనొచ్చెను.

ఉ. అంత ననంత వేగభుజాగాంతకుఁ డెప్పుహికాంతుఁ డాశ్రిత

స్వాంతము సంతసిల్ల సురచారణసన్నతి పర్వ నవ్వనా

భృంతరరోధకం బగుమహాస్త్రినఖిలున మీటె నభ్రని

భ్రాంతముగాఁగ దుందుభికిబంధము మీటినరాముకై వడిన్.

153

అంతన్ = అంతట, అనంత = అపరిమితమయిన, వేగ = గమనత్వరయందు, భుజగాంతకుఁడు = గరుత్మంతుఁడైన యని రాజవరమున యర్థము. అనంతవేగముగల్గిన వాహనభుజగాంతకుఁడు గలవాఁడని శ్రీరామవరమయిన యర్థము. అమృహికాంతుఁడు = అవసరాజని యర్థము. విష్ణుదేవుఁడని యర్థాంతరము. ఆశ్రితస్వాంతము సంతసిల్లన్ = ఆశ్రితజనహృదయములు సంతోషింపఁగా నని యర్థము. ఆశ్రయించిన సుగ్రీవుని హృదయము సంతోషింపఁగా నని యర్థాంతరము. సురచారణసన్నతిపర్వన్ = దేవతలయొక్కయుఁ జారణలయొక్కయు స్తోత్రము వ్యాపింపఁగా, అవ్వనాభృంతరరోధకం బగు = వనమునఁగా నుదకంబును నరణ్యంబును, (ని. 'వనే నలిల కాననే' అని అ.) అశుక్తిమతీజలాభృంతరమున కవరోధకమయిన, అనఁగా జలముల కడ్డకట్టయిన యని యర్థము. ఆరణ్యమున కడ్డకట్టయిన యని యర్థాంతరము. మహాస్త్రి = మహాత్మయిన కోలాహలపర్వతమును, అభ్రవిభ్రాంతముగాఁగె = మింటికెగసి తిరుగునట్లులగా, దుందుభియ నెడు రాక్షసునియొక్క, కబంధము = మొుడమును, మీటిన = చిమ్మిన, రాముకై వడి = రఘురామునివలె, నఖిలున మీటె = కాలిబొటనవ్రేలిగోటిచేతుఁ జిమ్మినవాఁడాయెను. అలం. శ్లేషానుప్రాణితమగు నుపమ.

తా. వసాంతరసంచారమున కాటంకముఁ గలుగఁజేయు దుందుభికాయమును శ్రీరాముఁడు బొటనవ్రేలుతో దూరముచిమ్మినటుల నదీజలమునకు నిరోధము కలిగించిన కోలాహలపర్వతమును

వసురాజుమింటికి నెగిరి తిరుగునటుల నెగజొమ్మెను. నురలు సంతోషించిరి. ప్రజలందఱు వసురాజుచేసిన పనికి మిగుల నానందించిరి.

క. వసురా జయ్యెడ బలవ, ద్విసృమరపాదప్రసారోద్విగ్ధాచలుఁడై
యెసఁగఁగ వసుధావరికి, ర్జనరిన్నియు తత్త్వజంబునఁ దిగిచెన్.

154

వసురాజు=వసుభూపాలుఁడని యర్థము. రజ్జపటలమునకు రాజైన సూర్యుఁడని యర్థాంతరము. ఆయ్యెడ=ఆసమయమందు, బలవత్=బలవృద్ధమయిన, విసృమర=వ్యాపనశీలమయిన, పాద=చరణము యొక్క, ప్రసార=విశేషణముచేత, ఆనఁగా జమ్ముటచేత, దీర్ఘ=బద్ధుఁడఁజేయఁబడిన, ఆచలుఁడై=కోలాహలవర్షకముగలవాడఁడని యని రాజవరమయిన యర్థము. బలవత్=బలివృద్ధమయిన, విసృమర=వ్యాపనశీలమయిన, పాదప్రసార=కిరణప్రసారణముచేత, (ని. 'పాదారక్త్యజ్ఞి' తుర్వాంతాః' అని ఆ.) దీర్ఘ=నెలయులు విచ్చునట్లులుగాఁ జేయఁబడిన, ఆచలుఁడయి=ఆచలయనఁగా భూమి, భూమిగల వాడై యని సూర్యవరమయిన యర్థము. ఎసఁగఁగ=ఒప్పుచుండఁగా, వసుధా=భూభాగమందు, దరికిర్జ=వ్యాపించిన, సరిత్=శుక్తిమతినదియుక్క, నిర్మరము=ప్రవాహము, తత్త్వజంబున=ఆక్షణ ముండే, దిగిచె=తీసిపోయెనని యర్థము. భూచక్రవ్యాపియైన నానానదీప్రవాహము తీసిపోయెనని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ బ్రాచీనుల శబ్దకర్తములధ్వనియనియు నవీనులు ప్రకృతా ప్రకృత క్లేషాలంకార మనియును జెప్పెనారు.

వసురాజు పాదప్రసారమువలనఁ గోలాహలుని యవయవములు నలినలియయ్యెననియు భూమియంతయు వెల్లివిరిసిన శుక్తిమతీప్రవాహమువెంటనే తీనెననియుఁ బ్రకృతార్థము. సూర్యుఁడు తనవేడికిరణములఁ బ్రసరింపజేయ భూమి నెఱియలు బాఱెననియు నదీప్రవాహములన్నియుఁ దీనెననియు నర్థాంతరము.

ఇ. మొక్కల్ వోయినఁజెక్క మొక్కగమిలోఁమూర్ఖులసత్వంబుతోఁ

జిక్కుల్ వడ్డలతాద్రుమావళులతోఁ శీర్ణోపలక్రేణితో

నక్కోలాహల ముర్వి వ్రాలియును నెయ్యం బొప్ప నయ్యేటికే

గ్రుక్కిల్చింగుచు నుండె నండనె వసుఁక్షోణీధవత్రస్తమై.

155

మొక్కల్వోయిన = తునుకలయిన, జెక్క మొక్కగమిలో = మొలకలవంటి జెక్కల గుంపులతోడను, మూర్ఖులసత్వంబుతో = మూర్ఖులనలనఁబట్టిన దుర్బలత్వముతోడను, చిక్కుల్వడ్డలతాద్రుమావళులతో = వృత్తాన్యసముగాఁ జెనుచున్న తీగలయొక్కయుఁ జెట్టయొక్కయు సమూహములతోడను, శీర్ణ = తారిన, ఉపల = పాహణములయొక్క, క్రేణితో = సమూహములతోడను, ఆకోలాహలము=ఆకోలాహలవర్షకము, ఉర్వివ్రాలియును=భూమిమీఁద నొరగియును. నెయ్యంబొప్ప = క్రేమయొప్పఁగా, అయ్యేటికే = ఆకుక్తిమతినిమిత్రమే, గ్రుక్కిల్చింగుచు = గుంటలుమ్రొంగుచు, వసుక్షోణీధవత్రస్తమై = వసురాజుచేత భయపెట్టఁబడినదై, అండనె = సమీపముండే, ఉండె = నిలిచియుండెను.

బహువచనంబు పరంబగునపుడాదేశంబగు ద్విత్వరూపక శబ్దార్థకోకారము క్రియాపదములు పరంబగునపుడు ఉకారలోపము నొందుట కవిప్రయోగములందు దఱచుగాఁ గానవచ్చుచున్నది. 'వసివాత్వాదుచువచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనంగంటిరే' విధినాటకము, ఇటులే గ్రుక్కిల్చింగు

అనుచో గ్రక్కిళ్ + మ్రింగుననురూపమును రామరాజభూషణుడు గ్రహించెను. ప్రయోగములను బట్టిచూడ నీరూపము సాధువు.

తా. వసురాజుకాలితో నెగఁజిమ్మబిట్టెగసివడుటవలన శోలాహలనిజెక్కలు తురుకలయ్యెను. మూర్ఖజనించెను. తీగలు పృక్షములు తలక్రిందయ్యెను. జ్ఞాన్లజాఱెను. ఇటులాగిరిపడియుఁ ద్రేమ వశమున శుక్తిమతికొఱకై గ్రక్కులుమ్రింగుచు పసుభూషణికి భయపడి పడియుండెను.

ఉ. పోటనబంతి మీటుగతి ♦ భూవరుఁ డంఘ్రిగఘాంచలంబునక

మీటిన గట్టు బిట్టెగసి ♦ మేదిని వ్రాలుఘనన్వనంబునక

హోటకశైలకూటకట ♦ కాళిఁ బ్రతిధ్వని పఱ్వె నా నభో

వాటి నెసంగె నంత సుర ♦ వారవధూమరవార వార్భటుల్.

156

పోటనబంతిమీటుగతిక = పూలచెండు నెగమీటిగట్టుటగా, భూవరుఁడు = వసురాజు, అంఘ్రిగఘాంచలంబునక = కాలిగోటికొనచేత, మీటినక = ఎగమీటటగా, గట్టు = శోలాహలాద్రి, బిట్టెగసి = మిక్కిలియు నెగసివడె, మేదిని వ్రాలుఘనన్వనంబునక = భూమిమీఁదఁబడెడుసమయముం దైన గొప్పధ్వనిచేత, హోటకశైల = మేరుపర్వతముయొక్క, కూట = శిఖరములయొక్క, కటక = చరుల యొక్కయు, (ని. 'కటకో స్త్రీ నికంబోద్రేక' అని అ.) అళి = సమాహమందు, ప్రతిధ్వనిపఱ్వెనాక = మాఱుమ్రోత పుట్టినదో యన్నట్టులుగా, అంతక = ఆమీఁదట, సురవారవధూ = దేవతావేశ్యల యొక్క, ఆనఁగా రుభాదులయొక్క, మురవ = మృదంగములయొక్క, ఆరవ = ధ్వనియొక్క, (ని. 'ఆరవా రావ సంరావ విరావా' అని అ.) ఆర్భటులు = ఆర్భాటములు, నభోవాటి నెసంగె = గగనా పరణమందు సతిశయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

వసురాజు నఘాంచలమున బాటిని మీటినటుల శైలమును మీటుటవలన వసురాజుబలాతిశయము సూచితము. సామాన్యపర్వతము కాదు కావున ఘనస్వనముకలుగుటయు నాధ్వనిమేరుపర్వతపు గుహలయందు మాఱుమ్రోగుటయు జరిగెను. దీనిచే తైలాన్నతి వైశాల్యము సూచితము. దేవకాంత లానందించిమంగళవాద్యములు మ్రోగించిరచటవలన మేరుశైలవిహారిణులగునచ్చర లాధ్వని నాలించి రనిభావము. మేరువు సురాలయముగావున శైలపతనధ్వని శిఖరముల చరియలలోనుండి యాలించిరని భావము.

క. నా విని పరమాద్భుతకల, నావినివేశమున మించి ♦ నవముని యవధా

నావళితనేత్రుఁ డై చెలి, నావలికథఁ దెలుపు మనియె ♦ నధికస్తీతిన్.

157

నా విని = ఇట్లుమంజువాణిచెప్పగా నాలకించి, పరమ=ఉత్కృష్టమయిన, అద్భుతకలనా = అశ్చర్యసంపదయొక్క, వినివేశమునక = ఆవేశముచేత, మించి = అతిశయించి, నవముని=వేషధారి యైన నూతనయతి, అవధాన = అప్రమత్తతచేత, అవళిత = వికసికములైన, నేత్రుఁడయి = కన్నలు గలవాఁడయి-అనఁగా వినుటయందలి యత్నాదరముచేత కన్నలు లెన్నగాఁ దెఱచి చూచుచున్న వాఁ డయి యనుట. చెలిక = మంజువాణిని, అధికస్తీతిక = అత్యంతప్రేమచేత, అవలికథఁ దెలుపుమనియె = తరువాతికథ చెప్ప మని యడిగినవాఁ డాయెను.

ఆ కావ్య సాం త ము.

కా. పరిష్కృత ప్రతిభాపరాశర శరస్వరేనువాణీసుధా
 వార్ధిస్ఫురియశోభురంధర ధరస్థంసిస్వరుశ్రీమహా
 దోధామర్ధివిశేషభాసుర సురస్తోమస్తుతాజిత్తమా
 దుర్ధ్వధ్వజినీసముత్కర కరాధూతేందు ధారాధరా.

158

పరిష్కృత = పరిష్కరించినది, ప్రతిభా = అపటవ్యుత్పత్తి వికాసముచేత నొప్పెడుబుద్ధియందు,
 పరాశర = పరాశరముని వైనవాడా, శర = తెల్లంతోడను, స్వరేను = కామధేనువుతోడను, వాణీ =
 పరస్పరితోడను, సుధావార్ధి = తీరసముద్రముతోడను, స్ఫురి = వివాదము గలిగియుండెడు, యశో
 భురంధర = క్షీర్తిభారమును వహించినవాడా యనియర్థము. ధరస్థంసి = పర్యవసానముగలదైన
 మహేంద్రునియొక్క, స్వరు = పర్యవసానముననుసరించి, (ని. 'శతకోటిస్వరు శృంబః' అని అ.)
 శ్రీ = శోభాయుక్తమయిన, మహత్ = అత్యధికమయిన, దోధామ = బాహుప్రతాపముయొక్క, బుద్ధి
 విశేష = సమృద్ధివిశేషముచేత, భాసుర = ప్రకాశించుచున్నవాడా, సురస్తోమ = దేవతాసమూహము
 చేత, స్తుత = స్తోత్రముచేయబడిన, అజిత్తమా = యుద్ధభూమియందు, దుర్ధర్ష = జయింపఁగూడని,
 ధ్వజినీ = సేనలయొక్క, (ని. 'ధ్వజినీ వాహినీ సేనా' అని అ.) సముత్కర = సమూహము గలవాడా,
 కరాధూత = కరాగ్రదానముచేత నిరసింపబడిన, ఇందు = చంద్రుడును, ధారాధర = మేఘములును
 గలవాడా, అని కృతినాయకుని గూర్చి సంబోధనము.

క. లజ్జావతీమనోజ దళజ్జాతిసుగంధిగుణ కళాసలినిభే

లజ్జాలపాద సమరమి, శజ్జాంగలఖానహాలహాల త్రిపురహారా.

159

లజ్జావతీ = స్త్రీలకు, మనోజ = మన్మథుడ వైనవాడా, దళిత = వికసించుచున్న, జాతి =
 జాతిపుష్పలవలె, సుగంధి = పరిమళించుచున్న, గుణ = సుగుణములు గలవాడా, కళా = విద్యల నెడు,
 సలిని = తామరతీగలయందు, కేలత్ = క్రిందించుచున్న, జాలపాద = రాజహంసవైనవాడా, సమర =
 యుద్ధమందు, మిశ్రత్ = తారసించిన, జాంగలఖాన = జాంగలదేశాధిపుడైన స్త్రీచుక్కడ నెడు, హాలహాల =
 కాలహూటమునకు, త్రిపురహారా = రుద్రుడవైనవాడా, అనగా రుద్రుడు కాలహూటమును
 హరించినట్లుగా జాంగల ప్రభువును సంహరించినవాడా యనుట.

పంచచామరము.

పరాహవాపదాతవాహా + వాహారాజగర్వతా

ర్వరాహరీశ దోర్విటంకవజ్రపీతలాలితో

ర్వరా హరీశవై భవాభిరామభూమ భూమహా

పరాహ వాగణాధిరాజువారిరాశిమందరా.

160

పర = శ్రేష్ఠుడైన, ఆహవా = యుద్ధమందు, అపదాతవాహా = శ్వేతవాహనుడవైనవాడా, అనగా
 అర్జునుడవైనవాడాయనుట. వాహారాజ = అశ్వపతియొక్క, గర్వ = దర్పము నెడు, వార్వర = అంధకార
 మునకు, అహరీశ = సూర్యుడ వైనవాడా యనుట, దోర్విటంక = భుజప్రదేశమునెడు, వజ్రపీత = వజ్ర

పీతమందు, లాలితః=బాలనముచేయఁబడిన, ఉర్వరా=భూమిగలవాఁడా, హరీశః = హరిహరులయొక్క, తైథవః=విశ్వరథమువంటి విశ్వరథముచేత, అభిరామ = ఒప్పుచున్న, భూమః=మహాత్త్వము కలవాఁడా, భూ = భూచక్రమునకు, మహావరాహ = ఆదివరాహమైనవాఁడా, అనఁగా ఉద్ధారకుడైనవాఁడా యనుట. వారణాధిరాజః=గజపతియనెడు, వారిరాశిః=సముద్రమునకు, మందరా = మందరపర్వతమైన వాఁడా, అనఁగా గజపతిని మథించినవాఁడా యనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీరామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందన ప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకష చతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్య రసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం బైనవసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందు ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకలకాంభోనిధిసంపూర్ణసోమసోమాభిధానమంత్రి వరపాత్రుఁడును సోమ సుతసిద్ధేశ్వరమంత్రిశ్వరపుత్రుఁడును శ్రీమత్సర్వతీరాజేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానవద్యనిఖిల విద్యావిశారదుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞురంజనీనామక ప్రతిపదతీకారూపం బగు వసుచరిత్రనామకాంధృకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందలి ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రత్న
వసుచరిత్రము, నవ్యాఖ్యానము

తృ తీ యా శ్వా స ము

క్షీరతాదక్షణ

వీక్షాదక్షణభుజాగ్ర వివిధారిపురీ

శిక్షణఘాతేక్షణ శుభ

లక్షణధారేయ తిరుమలమహారాయా.

1

శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్కయు, క్షీరి = భూదేవియొక్కయు, రత్న = రత్నణమందు, దక్షణ = సమర్థమైన, వీక్షా = వీక్షణము, దక్షిణభుజాగ్ర = కుడిభుజముయొక్క యగ్రభాగముగలవాడా, యథా సంఖ్యలంకారము. ఆనగా జూపులయందు మహాలక్ష్మీయును భుజాగ్రమందు భూమియును గలవాడాయనుట. వివిధారిపురీ = సమస్త శత్రురాజ పట్టణములనెడి త్రిపురములయొక్క, శిక్షణ = శిక్షించుట యందు, ఘాతేక్షణ = లతాఘాతముగల దుద్రుఁడవైనవాడా, విరోధిపురములను దహనముగావించిన వాడా యనుట. శుభలక్షణధారేయ = శుభ ప్రదములయిన సామృద్ధిలక్షణములను ధరించినవాడా, తిరుమలమహారాయా = తిరుమలమహారాయరాజాగ్రణీ-అని కృతిపతిగూర్చి సంబోధనము. దీని బద్ధ పాదాంత్యానుప్రాసము చెప్పబడియెను.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసన్తు

నీంద్రులకు రామహర్షణి యిట్లు వలుకు

మఱియు నమ్మాయతఃసితో మంజువాణి

మంజువాణీవిలాససంపదల ననియె.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసన్తునీంద్రులకు = శౌనకుఁడు మొదలుగాగల సమస్తమునిశ్రేష్ఠులకును, రామహర్షణి = రామహర్షణపుత్రుఁడయిన సూతుఁడు, ఇట్లువలుకు = ఈ వక్ష్యమాణ ప్రకారముగా పఠించెను. విమనియనిన, మఱియు = మరల, అమ్మాయతఃసితో = ఆకపట సన్యాసితోడ, మంజువాణి = మంజువాణియ నెడు గిరికాదేవియొక్క చెలికత్తెయ, మంజు = మనోహర మయిన, వాణీవిలాస = వాగ్విలాసముయొక్క, సంపదల = సమృద్ధులచేత, అనియె = పలికెను. మంజు వాణికాపుననే మనోహరములగు వాగ్విలాససంపదలొప్పు భాషించగల్గెనని భావము.

క. మందారవర్ష వర్ధన, బృందారకబృందదుందుభిధ్వని గర్జన సౌ

సందోహ మపుడు నృపజయ, నందితశక్రౌపసర్వణం బెఱిగించె.

3

మందారవర్ష వర్ధన = పారిజాతముమవర్షమును వృద్ధిబొందించునట్టి, బృందారకబృందదుందుభిధ్వని - బృందారకబృంద = దేవసమూహములయొక్క, దుందుభి = దుందుభులయొక్క, ధ్వని =

చప్పుడు, స్వప్నమనురాజయొక్క, జయం = కోలాహలవర్షిత భంజనరూపమయిన విజయముచేత, నందితఃనంతోపపెట్టబడిన, శక్త = ఇంద్రునియొక్క, ఉపసర్పణం బెఱిగించెనురాకను జెరియఁ జేసెను. అనఁగా మనురాజు కోలాహలవర్షితమును గోటమిటిసమయముందు బానిజాత పుష్ప వర్షము గురిసెననియును దేవమందుభులు మ్రాసె ననియును అది యింద్రుఁ డక్కడికి వచ్చుట గూచించె ననియును భావము.

వర్షము భివృద్ధినిొందించునది యుజుములెకాన దేవతలు మరియు పూవులవానను దేవతలు మ్రోగించు భేదలమ్రోతయే యుజుములుగ నుండెను. వర్ష సమయమున సుజుములమ్రోత విశేషముగ నుండుగావున భేదలు మ్రోగించువారు బృందారకలు కారు. బృందారకబృందమని చెప్పబడినది. ఇది పాత్రప్రవేశ సూచనము. ఇంద్రుఁడు వర్షతగర్వభంజనుఁడు గానఁ దనవలె బర్షతభంజన మాచరించిన మనురాజును గౌరవించ నరుగుచునెనని భావము.

సీ. గోత్రవర్షము పాదుఁకొల్పిననయశాలి కరమున శతకోటిగలుగుమేటి
కల్యాణమయధామంగరిమఁ గాంచినధన్యుఁ డహితబలచ్చేది * యైనజోడు
భూరిసంపదఁ దలఁపువ్వు వాడనిభోగి వరసుధర్మావాక్తి * బరగుసుకృతి
సకలభారము పూనునై దోడు గలవెద్ద విద్యాధరుల నేలుఁవినుతకీర్తి
తే. వేయికన్నులవేల్పు భూవిభుని మెచ్చి
యుచిత మగుపారితోషికం * బొసంగ వచ్చె
ననలుఁ డర్కజాఁ డసురేశ్వరఁ * డభిరాజు
ననిలుఁ డరేశ్వరఁ డలికలోఁచనుఁడు గొలువ.

4

ఈవర్షమునందు రాజవరముగను దేవేంద్రవరముగను అర్ధవర్షయము గలదు.

గోత్రమనఁగా మలంబును వర్షతంబును, (ని. 'గోత్రం తులే బలేవామ్ని గోత్రస్తు ధర్షణీధరే' అని వి.) గోత్రవర్షము = బ్రహ్మణక్షత్రియాదికులసమూహమును, పాదుకొల్పిన=సకరము కాకుండ స్వస్థానములయందు నిలిపిన, నయశాలి = నీతిశాలియనియర్థము, వర్షతసమూహమును తెక్కలు తెగఁగొట్టి స్వస్థానములయందు నిలిపినవాడని భావము. కరమున శతకోటి గలుగుమేటి=చేత ననేక కోట్లధనముగల గొప్పవాడని యర్థము, హస్తమందు వజ్రాయుధము గలవాడని భావము. కల్యాణ మనఁగా మంగళంబును - బంగారంబును, కల్యాణమయఃసకల మంగళరూపమైన, ధామఃగృహము యొక్క గరిమఁగాంచిన ధీన్యుఁడు = గౌరవమునుబొందిన కృతార్థుఁడని యర్థము. కల్యాణమయః= సువర్ణమయమైన మేరువర్షితమే, ధామంగరిమ గాంచినవాడు = గృహముగాఁగలవాడని గౌరవముఁ బొందినవాడని భావము. అహితబలచ్చేదియైనజోడు=శక్తునైనవచ్చేదియైన శూరుఁడని యర్థము, అహితుడైన బలానురుని ఖండించినవాడని భావము. భూరిసంపదఁ = అధికసంపదచేత, తల పువ్వు వాడనిభోగి=తలనున్నతేవు వాడునంతమాత్రపు శ్రమయైనను లేనిభోగము గలవాడని యర్థము, అధి కైశ్వర్యమతోడ నెప్పుడును వాడనుండెడు పారిజాతపుష్పము తలను ధరించినవాడని భావము. వరః శ్రేష్ఠమైన, సుభర్తావాక్తి=కోభనమైన ధర్మప్రాప్తిచేత, వరగుసుకృతి=ప్రపరించెడు పుణ్యాత్ముడని యర్థము, శ్రేష్ఠమైన సుభర్తయను పేటి సభియొక్క ప్రాప్తిగలవాడని భావము. సకలభారముపూను

నైదోడుగల పెద్ద=నకలరాజ్యభారము వహించునట్టి తమ్ముడుగలవాడని యర్థము, నమ స్తభవనభార ధరంధరుడైన యుపేంద్రుడు అనగా విష్ణుదేవుడు తమ్ముడుగా గలవాడని భావము. విష్ణుదేవుడు దేవేంద్రునకు దమ్ము డౌనట్లులుగా నదితిగర్భమును వామరుడై పుట్టుట ప్రసిద్ధము. విద్యాధరుల నేలు వినుకొర్తి=విద్యావంతుల నేలేడు నెన్నుకొన్న కీర్తిగలవాడని యర్థము. విద్యాధరుల నెడు దేవ యోనుల నేలుచున్నవాడని భావము ఆత్రతాపదభేదాధ్యవసాయం విగా నగుటత ఇత్యలికయోక్త్యను ప్రాణితః కావ్యలింగాంకారః.

మొక్కప్పుల పేల్పు=నహస్రాక్షుడైన యింద్రుడు, భూవిభుని మెచ్చి=వసురాజును మెచ్చు కొన్నవాడై, ఉచితమగు=ఉత్తమైన, పాతొప్పికంబు=బహుమానమును, పినగవచ్చె= ఇచ్చు సమిత్తముగా వచ్చెను. పిలాగుననిన, ఆనలుడు = అగ్నిహోత్రుడును, అర్కజుడు=యముడును, అనులేకుడు=నిర్బలియును, అధిరాజు=పరుణుడును, అనిలుడు=వాయువును, అథేకుడు=కుబేరు డును, అరికొంచుడు=ఈశుడును, కొలుపకొ = పరివేష్టించికొలిచిరాగావచ్చెనని సంబాధము.

తా. పక్షావధర్త పాలకుడును పజ్రధారియు మేరుకైలివహరియు బలాసురుని జంపిన వాడును కల్పకుండుముల దాల్చివాడును సుధర్మ సభయందు మెలంగువాడును ఉపేంద్రున కగ్రజు డును విద్యాధరాదిదేవతలకు తోడునగు నింద్రుడు తక్కిన దివ్యులకులు గొలువ వసురాజుదర్శనము నకు వచ్చెను.

తే. వచ్చి యభివాదన మొనర్చువసునృపాలుఁ
గరము లాలించి కన్నులఁ గప్పికొని య
మందమందారమకరందముధురవచన
రచన లిరవొందఁ బలికె బురందరుండు.

5

పురందరుండు = దేవేంద్రుడు, వచ్చి=విచ్చేసినవాడై, అభివాదన మొనర్చువసునృపాలుఁ = తనకు నమస్కరించుచున్న వసురాజును, కరములాలించి = మిక్కిలి గారించి, కన్నులగప్పికొని = ఇక్కడఁ గన్నుల బెట్టికొనియె ననెడి లోకోక్తి ననుసరించి కన్నుల గప్పకొని యని యర్థము, వేయి కన్నులు గలవాడుగనుక నాంగన వ్యాజముచేతఁ గన్నుల నలముకొని యని యర్థాంతరము. పడలి నిండఁ గనులుకలవాడు గావున వసురాజు ప్రశస్తి విని సాదరముమెయి కాంచవచ్చినవాఁ డగుటచే మేయికనులు విప్పిచూచెనని భావము.

ఆమంద=ఆలికయమైన, మందారమకరంద = పారిజాతపువ్వురసముఫలె, మధుర = మనోహర మైన, పదనరచనలు=వాక్యగుంధనములు, ఇరవొందకొ=ఒప్పు గా, పలికె=సంభాషించెను. ఏమని యనినఁ జెప్పుచున్నాడు.

కనులు విప్పా నెడటివానిని జూచుట యుత్సాహమునకు సూచనము. ఇటులె శృంగారనైమగ్ధ మునఁ జెప్పుటదెను.

తే.గీ. ఇందుదీనిదృశ్య నారాక కెదురుచూచు, నయనములు వేయి విరియించి నాకభర్త
శృంగారనైమగ్ధము.

అట, ఛోక్తి.

మ. వివిధోర్విపతులక జగన్నుతుల ముక్ విక్షింపమో వారిపెం

పు. పరిక్షింపమొ నింపమో చెలిమి యేభూపాలుచం దైన నీ

భువన త్రాణపరాయణోద్భటభుజాభూరిప్రభావంబు నీ

జవనాక్షిణబలంబు గంకిమె పగులక్షోమండలాఖండలా.

6

పసుష్టమండలాఖండలా = భూమండలమున కింప్రదక్షిణ పసురాజా, జగన్నుతులక = జగజ్జనులచేత స్తోత్రము చేయఁబడిన, వివిధోర్విపతులక = సమస్తభూపతులను, మున్విక్షింపమో = ముందు చూచినవారము గామా, వారిపెంపుపరిక్షింపమొ = ఆరాజులయొక్క మాహాత్మ్యము విచారింపినవారముగామా, నింపమోచెలిమి = వారియందు మైత్రి నిండిచినాము గామా, అనగా వారియందు స్నేహభావ ముంచినా మునుట. విభూపాలుచందైనక = విరాజునందైనను, ఈ = ఇటువంటి, భువనత్రాణ = భువనమునగా లోకంబును జలంబును గనుక లోకరక్షణసందనియర్థము, శుక్తిమతీజల రక్షణమందని యర్థాంతరము. పరాయణ = ఆసక్తి కలిగిన, ఉద్భట = ఉద్బండముయిన, భుజా = భుజ సంబంధముయిన, భూరి = అతిశయముయిన, ప్రభావంబుక = సామర్థ్యమును, ఈ = ఈలాటి, పవన = పవనములొగూడుకొన్న, అక్షిణ = తక్కువగానీ, బలంబుక = పర్వతము సెగిమాటుటయందలిశరీరబలమును, కంకిమె = చూచినామా, అనగా జూడలేదనుట.

పెంపుపరిక్షింపమొ యన్నచోట పెంపనెడుపదము జడవాచకము గనుక,

క. 'జంగమపదములు దక్క భరం గలపదములు ద్విత్వీయప్రకమయ్యనగు రా

జంగదము లూడ్చె బలినూ, త్నాంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబుల్.'

అను లక్షణోక్తిచే నీద్విత్వీయము బ్రకమ వచ్చినది. దీనికి బ్రమాణము. 'ఇతరత్రపద్విత్వీయా తస్యాః ప్రకమాచజడపదానాంస్యాత్' అని న.

క. 'పాసుగంగం బల్కెడునెడఁ బెం, పెనుగిన ప్రకమాంతములపయిం గిలసి కడుం

బసమీటు క చ ట త ప లకు, గ న డ ద వ ళ్లివి వచ్చు గవిజనుత్రా.'

అన్నందుచేతఁ బెంపనెడుపదముపైనున్న పరిత్యజబాదిమ పకారమునకు పకారము వచ్చినది. 'సవికృతిశబ్దాత్పరతస్మాంస్సృతికానాంభవంతి గ న డ ద వా' న. అయి సూత్రముచేతఁ బెంపనెడు వికృతిశబ్దమునకందెఁ బరమయిన సంస్కృతసమమున పరిత్యజబ్దముయొక్క పకారమునకు పకారాదేశము రాదని విచారించవలదు. ఎందువల్లననగా,

గీ. "సంధిగూర్పంగఁ బ్రకమాంతశబ్దవితతి, పైఁ గ చ ట త ప లకు వికల్పంబు నెల్లుఁ

గాకు సుతోధనావ్యయకర్త ధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జరాభి.'

అని యీ యర్థవిశేషములయందు సంస్కృతాసంస్కృత సాధారణ్యముచేతఁ జెప్పఁబడి యున్నది గనుక సచేతసార్థకమైన పెంపనెడు పదముపైనున్న పకారమునకు పకారాదేశము వచ్చినది. ఉత్తార్థవిశేషములయందు వికల్పము చెప్పుటచేతఁ దక్కినస్థలములయందు నిత్యముగా రావలసి నప్పటికిని సర్వత్ర యతిస్థానమునందు రాదనియఁ బ్రాసస్థానమందు వచ్చుననియును గ్రహించవలయును.

క. 'భిన్నపదప్రకమలపై, నుప్పుపకారంబు వత్వ మొందును పశులక'

మున్నెడల పము ప్రాసము, సన్నపరూపము, దాల్చు నాశికాదా.' అని

యాంధ్రభాషాభూషణము.

అని తెనుగులమీది సాంస్కృతికపరుషములకు గ స డ ద వాదేశము వైకల్పికమని సాధించి యున్నాడు. సోమకవి తనవ్యాఖ్యలో, పెంపు విలేక్కింపము యనుపాఠమును జూపియున్నాడు. బహుగ్రంథములందుఁ జెంపు పరీక్షింపము యనుపాఠ ముంటవలన దానినే గ్రహించితిమి. ద్వితీయాశ్వాసములోని 23-వ పద్యముచెంత ఒకదన్ని యను పాఠసాధుత్వము విచారించుచుఁ దెనుగుల మీది సాంస్కృతికపరుషములకువచ్చు గ స డ ద వాదేశమునకుఁ బ్రయోగములిచ్చియుంటిమి. మహాకవి ప్రయోగములందుఁ బ్రాసములందుమాత్ర మిప్రయోగము గనవచ్చెడిని. ప్రయోగాధారమును బట్టి యిది సాధువు. చిన్నయసూరి దీనిని నిషేధించెను.

ప్రపంచమున జగన్నులు లగురాజులు లేకపోలేదు. వారు మాకుఁ జెలికాండ్రెగాని లోకములను గాపాడఁదగిన మహాప్రభావముగాని అతీణమగు జవనబలముగాని వారికి లేదు. నీవు భూలోకదేవేంద్రుడవు గావున నీయం దీరెండునుగుణములు గలవు. కావున నీతో స్నేహముగోరి వచ్చితి నని భావము.

చ. సరయనఖాపసారితరసాధర యీధరణీంద్రకోటిలో

సరయుదుఁ బెద్దగాఁ బృథునరాధిపుఁ గొంత తదియశక్తి నీ
చరణనఖాంచలంబునకు * సాటియె వేయును నేల మద్భుజం
తరపవిరేఖ నీయడుగునం బడదే శుభలక్షణాకృతిన్.

7

సరయ = పేమతోఁ గూడకొన్నట్టులుగా, నఖ = కాలిబొటనప్రేలిగోటిచేత, అపసారిత = చిన్నబడిన, రసాధర = తోలాపాలపర్వకముగల పసురాజు, ఈధరణీంద్రకోటిలోఁ = భూమియందు నిండులనిపించుకొన్న యీరాజసమూహములో, పృథునరాధిపుఁ = పృథుమహారాజును, కొంత = ఒకమాత్రముగా, పెద్దగాఁ = గొప్పవాడనునట్టులుగా, అరయుదున్ = విచారించును, ఇక్కడఁ జెప్పియినెడు పదము పృథుశబ్దార్థకమనియేను విచారింపవలయును. ('పృథు స్వస్థాని త్రిపు; త్వ క్షుర్జ్యోతి కృష్ణదేవే స్త్రీ పుమా నగ్నో నృపాంతరే' అని మే.) తదియశక్తి = అపృథుమహారాజు యొక్క సామర్థ్యము, సీచరణనఖాంచలంబునకు సాటియె = సీకాలిగోటికొనకు సమానమగునా, అనఁగా గాదనుట. వేయునునేల = బహుభాషలెండులకు, మత్ = నానంబంధమయిన, భుజాంతర = బాహుమధ్యమందలి, పవిరేఖ = రేఖాకృతిగల వజ్రాయుధము, శుభలక్షణాకృతిన్ = మహారాజ పురుషలక్షణమయిన వజ్రరేఖరూపముచేత, నీయడుగునం బడదే=నీపాదమునందుఁ బ్రవేశించినదిగాదా, సీకాలికి సమస్కరించలేదా యనియు భావము.

గీ. 'చరణమునకు నధఃప్రదేశమునకును సమాఖ్య యై యొప్పు నడుగు నా నలికనేత్ర' అని యాంధ్రీనామసంగ్రహము. దీనికి క్షో. 'చక్రా సి చాప వజ్రాభా రేఖాః కుర్వంతి భూపతిమ్' అని సాముద్రికకావ్యము. అనఁగా నావజ్రాయుధము సేయ నట్టి పర్వతభంజకై యను నీయడుగు చేసి నది గదా యని భావము.

వర్వతభంజనవిద్య నాహస్తమునందలి వజ్రాయుధముకంటె నీచరణభూచలమునకు బాగుగా జలయును గావున శుభలక్షణాకృతిచే నా వజ్రరేఖ యడుగునఁ బడుచున్నది. అనఁగా నున్నత విద్యాభ్యసనము. పాదసేవ యొనర్పించేయుట ప్రసిద్ధముగాన వర్వతగర్వభంజనశక్తి నీనభూచలమువద్ద నావజ్రాయుధము సేర్వదగియున్నదని భావము.

తే. ప్రబలఖలగోత్రహృతికినీపదనఖంబె

చాలు శతకోటిసాధనం + బేల మాకు

నేడుగా సౌమనస్యంబు + నివ్వటిల్లె

నెల్ల సురలకు నీయంతఃహితుడు గలుగ.

8

ప్రబల = మిక్కిలియు బలవంతులగు, ఖల = దురాత్ములనయు, గోత్ర = వర్వతాధిపతుల యొక్క, హృతిక్ = గర్వావహరణమునకు, నీపదనఖంబెచాలుక్ = నీకాలిగోరేచాలుకు, శతకోటి సాధనంబేలమాకుక్ = మాకువజ్రాయుధమొందుకు, అనఁగా దానితోనిమిత్రములేవనియర్థము. ప్రబలం లయిన దుర్జనులయొక్క వంశనిర్మూలనము సేయుటకు నీయొక్క యబ్బవయవమైన కాలిగోరే చాలుకు. శతకోటిసంఖ్యాకములయిన సాధనము లెందులకు మా కని యర్థాంతరము. ఇక్కడ సాధన శబ్దముచేత సాధననముదాయము గ్రహింపబడుచున్నది. శతకోటివయవ సాధననముదాయమునుట. ఎల్లసురలకుక్ = ననుస్తమయనదేవతలకును, ('స్త్రీత్వబహుత్వే సురాదేవమాసే' న.) అను సూత్ర ముచే నీ సురశబ్దమునకు స్త్రీత్వమును బహుత్వమును నచ్చెడిది. నీయంతఃహితుడుగలుగక్ = నీవంటి గొప్పవాడయిన యిప్పుడు గలుగుటచేత, నేడుగా = నేటికిందా, సౌమనస్యంబు నివ్వటిల్లెక్ = చిత్రస్వాస్థ్యముగలిగెనని యర్థము. దేవత్వముగలిగెనని భావము. (సుమనసాభావః సౌమనస్యం.) నేడుగా అనుశబ్దమందలి 'కా' అవధారణార్థము.

తా. దుష్టుల దండించుటకు (తైలదండనమునకు) నీకాలిగోరే చాలుకు. ఇక శతకోటితోఁ (బెక్కుసాధనములతోఁ) బనిలేదు. నేడు నీయంతఃహితుడు కలుగుటవలన దేవతలకు దేవత్వము (మనసుకుదురుబాటు) చేకూరెను.

చ. హితసుమనోమనోరథము + లెల్ల ఘటింపంగఁ జాలులోకన

న్ను తునకు నీకు నిత్తు సుమనోరథ మొక్కటి గొ వ్వుటంచు దై

వతపతి రాజవర్యున కవార్యమహార్యమహార్యభీతునం

యుతమణిభాసమాన మగునొక్కవిమానము చూపి యిట్లనున్.

9

హితఃఇష్టలయిన, సుమనః = దేవతలయొక్క, మనోరథములెల్లక్ = కోరికలనన్నిటిని, ఘటింపంగఁ జాలు = నమకూర్చుంగలిగినట్టి యని యర్థము. హిత = హితులయినరాజులయొక్కయు, సుమనః = వండితులయొక్కయు, మనోరథములెల్ల ఘటింపంగఁజాలు = కోరికలను నమకూర్చుంగలిగినట్టి యని యర్థాంతరము. (ని. 'సుమనాః పుష్పమాలతోఽస్త్రిప్రియాం నా ధీరదేవయోః' అని పే.) లోక నున్ను తునకునీకుక్ = లోకములవారిచేత సుతిచేయబడిన నీకు, సుమనోరథమొక్కటియిత్తెక్, కొవ్వు టంచుక్ = సుమనోరథమనగా మంచికోరికయును దేవతావిమానంబును గనుక, ఒకమంచి కోరిక నిచ్చె దను గ్రహింపుమనియును ఒకదివ్వనిమావమును ఇచ్చెదను గ్రహింపుమనియును వర్ణద్వయము. ఇక్కడ

సూచ్యార్థముని గ్రహింపవలయును. లేనియెడల సర్వద్వయమునకును సభేదాధ్యవసాయము సేయవలయును. దైవకవలి = దేవేంద్రుడు, రాజవర్మనకు = రాజశ్రేష్ఠునకు, అవార్య = నివారింపశక్యముగాని, మహా = ఉత్కృష్టమయిన, అర్యము = సూర్యునివలె, (ని. 'సూరసూర్యార్య మదిత్య ద్వాదశాత్త దివాకరా' అని అ.) హరి = మనోహరములైన, అభీశు = కిరణములతోడ, ('అభీశుః ప్రగ్రహే రక్షా' అని నానార్థము.) సంయుత = కూడుకొన్న, మణి = రత్నములచేత, భాసమానమగు = ప్రకాశమానమగుచున్న, ఒక్కవిమానముచూపి = ఒక దివ్యవిమానమును గనుపఱచి, ఇట్లనుకొ = ఈ ప్రకారముగా జెప్పెను.

సమనోమనోరథములు గూర్చుట సామాన్యకార్యము గాదు. అది లోకసన్నతులవని. అట్టి వారికి బ్రతిఫలముగా నీయదగినది సమనోరథమే. ఇది యొసంగదగినవాడు సమనవతియే ! సమనోరథము మణిభాసమానమైనది. అమణికాంతులు సూర్యకిరణములవలె ప్రకాశించునవి. రాజవర్మడు గాన వసురాజు పరిగ్రహణయోగ్యుడు.

చ. జలనిధిసార్వభౌమతనుఃజా దనుజారులయేగు పెండ్లి నాఁ
డలఘుడు విశ్వకర్త యభవాబ్జభవాదులు మెచ్చు జేసె గౌ
ళలమున దీని దీనివయః • జారురమాపరమానుషంగుఁ దై
యలరె గదా గదాధరుఁ డహస్కరుఁడై నొట పై నకై వడిన్.

10

జలనిధి = సముద్రములకు, సార్వభౌమ = చక్రవర్తియయిన తీరసముద్రునియొక్క, తనుజా = కొమార్తెయయిన లక్ష్మీదేవియొక్కయ, దనుజారుల = రాక్షసవిరోధియైన విష్ణుదేవునియొక్కయ అనగా లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, వీగు పెండ్లి నాఁడు = పెండ్లియూరేగింపునాడు, అలఘుడు = మహాత్ముడైన, విశ్వకర్త = విశ్వకర్తయనెడు దేవతల్ని, అభవాబ్జభవాదులు, మెచ్చు = శివబ్రహ్మాదులు మెచ్చుకొనుటలుగా, దీనికొక = ఈవిమానమును, కౌళలమునకొక = శిల్పమందలి ప్రవీణతచేత, చేసె = నిర్మించెను. దీనివైకొక = ఈవిమానముమీద, చారు = మనోహరమయిన, రమా = లక్ష్మీదేవియొక్క, పరమ = ఉత్కృష్టమయిన, అనుషంగుడయి = సాంకత్యముగలవాడయి, అనగా లక్ష్మీదేవితోఁ గూడియున్నవాడయి, గదాధరుడు = శ్రీమహావిష్ణువు, అహస్కరుడై = సూర్యమండలముమీద, (ని. 'భాస్కరా హస్కరా బ్రథ్న ప్రభాకర విభాకరా' అని అ.) ఒకపై నకై వడిన్ = ప్రకాశించునట్లులుగా, అలరెగదా = ఒప్పుచుండెనుగదా.

'కేధేయస్పదాసవిత్సమండలమధ్యవర్తినారాయణః' అనియున్నది గనుక విష్ణుదేవుడు సూర్యమండలమధ్యవర్తి యగుట ప్రకటంబకదా! ఈవిమానము లక్ష్మీనారాయణుల పెండ్లినిమిత్రము స్పృశించు బడిన దని చెప్పటచేత గిరికావసురాజువాహహేతుత్వము స్ఫురించుచున్నది. (పుత్ర్యనుప్రాసాలంకారము.)

విమానము అవార్యసూర్యమనోహరకిరణసంయుతమణిభాసమానము గావున సూర్యబింబమువలె మండెను. విమానము నెక్కిన విష్ణువు సూర్యమండలము దున్నటులు దొంగెను. చేసినవాడు కౌళలి యగు విశ్వకర్త. మణితనమునకు మెచ్చినవారు శిల్పనిత్రుణులగు బ్రహ్మాదులు గాన విమానయాన మహానుషలభ్య మునుట.

ఉ. శ్రీసతిఁ శ్రేమ మించఁగ వరించి విరించిగురుండు కౌతుకా
వాసములో సురాళి గొలువం గొలు వై రవిశోటిబింబం
భాసిత మైనయీశుభవిమానముఁ దప్పక చూచునాదువే
రాస యెఱింగి నైంధవగజాదులతో నొసఁగెం బ్రియంబునన్.

11

శ్రీసతిఁ = లక్ష్మీకాంతము, ప్రేమమించఁగవరించి = అనురాగ మలిశయించునట్లుగాఁ బరిగ్రహించి,
విరించిగురుండు = బ్రహ్మఁ దండ్రీయైన విష్ణుదేవుఁడు, కౌతుకావాసములోఁ = కల్యాణమండపమందు,
సురాళిగొలువంగొలువై = దేవతాసమూహము సేవింపఁగాఁ గొలుపుదీపిహర్షున్నవాడై, రవిశోటిబింబం =
అనేకసూర్యునిబింబములవలె, సంభాసితమయిన = మిక్కిలిప్రకాశించుచున్న, ఈశుభవిమానముఁ =
శుభాస్పదమయిన యీవిమానమును, తప్పకచూచు = విడువక చూచుచున్న, నాదు = నాయొక్క,
పేరాసయెఱింగి = అధికమైన యభిలాషమును చెలిసికొని, నైంధవ గజాదులతోఁ = నైంధవములవఁగా
సింధుదేశమందుఁ బుట్టినగుట్టములు - అట్టి నైంధవములు, ఏనుఁగులు మొదలయినవానితోఁగూడ, ప్రియం
బునఁ = నాయందలి ప్రీతిచేత, ఒసఁగెఁ = ఈవిమానము నా కిచ్చెను.

ఈపద్యపు మూడవపాదమున మొదటియక్షరంబగు బిందుపూర్వక భాకారంబునకుఁ బదియవ
వర్ణమయిన మాకారము యతిగాఁ జెల్లినది. ఇది బిందుయతి యనంబడును. దీనికిఁ బ్రమాణము.

క. 'పంచమవర్ణాక్షరములు, పంచమవర్ణములఁగూడి పరఁగ నటించుం
బంచశరజనక పెఱునా, ల్లంచితముగఁ బిఱుద నున్న లంటినచోటఁ.'

అని యనంతునిధందంబునందు.

శుభవిమానమని చెప్పటవలన గిరికా కళ్యాణరూపమగు శుభప్రాప్తికిది సాధనమని యాశ
యము. తప్పక (తెప్పయార్చక) చూచుట యత్యంతాభిలాషమునకు సూచకమనుటకు.

ఉ. తెప్పలునాల్పు కప్పడమిజేసి మనోహరమూర్తినిచ్చులఁ

దప్పకచూచిచూచి విబుధప్రమదల్.

శృంగారనైషధము. ప్రథ.

క. భూనాయక యీదివ్యుని, మానం బసమానదివ్యమణిశకలశలీ

కానీకనిర్మితం బిది, నానాటి కనంతకాంచనంబులు గురియున్.

12

భూనాయక = వసురాజా, ఈదివ్యవిమానంబు = దేవతాసంబంధమయిన యీవిమానము, ఆస
మానంసమానములేని, దివ్యమణి = చింతామణిరత్నముయొక్క, శకల = శుశుకలయొక్కయు, (ని. 'భిత్తం
శకల భణ్ణే వా' అని అ.) శలాకా = కష్టులయొక్కయు, అనీక = సమూహముచేత, నిర్మితంబు = నిర్మించఁ
బడినది. కాఁబట్టి, ఇది = ఈవిమానము, నానాటికిఁ = ప్రతిదినమును, అనంతకాంచనంబులు గురియున్ =
అపరిమిత సువర్ణములను వర్షించును.

ఈవిమానము దివ్యము. ఇందుఁ జెక్కినమణులు దివ్యములు గావున విమానము యజమానికి
మితములేని సువర్ణప్రాప్తి కలంగఁజేయును.

మణులను జెప్పక మణిశకలములను జెప్పట కాంత్యుతిశయము చెలువుట. మణిశకలములె
మణులకంటె బాగుగాఁ బ్రకాశించుననుటకు,

శ్లో. ప్రభిన్నవై దూర్భునితై స్సృజాంకురైః,

మమంచి కాప్రభృతకందశీదశైః.

ఋతుసంహారము.

పద్య—33

సీ. పటుగాత్రయ్యాచిత్రభానూజ్వలమఖర్వస్వలోకాలోకసౌఖ్యమొసంగు
 ధాత్రీశ యాదివ్యధామోన్నతమనంతవాహినీవిభవంబు + వరలః జేయు
 నరవరోత్తమ యాఘనప్రకాశమభంగమణిచాపశరపరంపరలు గురియు
 సురమిత్ర యాశశజ్యోతిర్వరాకృతి శార్వరగర్వభంజనమొనర్చు
 తే. నిది యశేషదోహంతకంబిది నితాంత, కాంతకల్యాణనిధి యిది కామరూప
 రమ్యమిదియమృతాన్నసాప్రదంబు, దీని గొనియాడఁదరమె వాఁజ్ఞానికైన.

పటుగాత్ర = ఆరోగ్యదృఢాత్మకమైన పసురాజా, ఈచిత్రభానూజ్వలము = చిత్రభానూ
 జ్వలముయిన యాచిత్రభానూజ్వల మని యన్వయము. అంతటను నీరీతిగానే యన్వయింపవల
 యును-ఆనఁగా, చిత్రభాను = సూర్యునివలె, (ని. 'చిత్రభాను ర్విరోచనః విభావను ర్గ్రహపతిః'
 అని అ.) ఉజ్వలము = ప్రకాశమానమగుచున్న, చిత్రభాను = విచిత్రమణికిరణములచేత, (ని. 'భానుః
 కరో మరీచిః స్త్రీ పుంసయో ర్ద్విధితి స్త్రీయాం' అని అ.) ఉజ్వలము = ప్రకాశించుచున్న యావిమా
 నము. ఆఖర్వ = అధికమయిన, సర్వలోక = సమస్తజనులయొక్క, (ని. 'లోకస్తు భువనేజనే' అని అ.)
 ఆలోకసౌఖ్యమొసంగు = ఆక్షిసౌఖ్యము నిచ్చునని యర్థము. (ని. 'ఆలోకా దర్శనోద్వౌత' అని
 అ.) ఆఖర్వయిన సర్వభువనవిలోకసౌఖ్యము నిచ్చునని భావము. గీతమునందలి నాలుగువిశేషణ
 ములు వరుసగా నాలుగుపాదములకుఁ దీసికొనవలయును. అశేషదోహంతకమనుటవలనఁ జిత్ర
 కిరణకాంతులచే సమస్తరాత్రులను నాశనము చేయుననియు సమస్తపాపములు తొలంగఁజేయుననియు
 భావము.

ధాత్రీశ = భూమిశ్వరా, ఈదివ్యధామోన్నతము = దివ్యధామోన్నతమయిన యాదివ్యధామో
 న్నతము, అనఁగా, దివ్య = దేవతలకు, ధామ = ఆలయమయిన మేరువర్షతమువలె, ఉన్నతము = పొడ
 వైన, దివ్యధామ = దివ్యమయిన ప్రభవేత, ఉన్నతము = అధికమయిన యావిమానము (ని. 'ధామ జన్మ
 ప్రభాస్థాన ప్రభావసుఖ వద్మను' అని నా.) అనంతవాహినీవిభవంబు వరలః జేయు = అనంతవాహిని
 యనఁగా నాకాశగంగ-ఆకాశగంగయొక్క విభవముఁ బొందునట్లులుగాఁ జేయునని యర్థము.
 అనంత = అపరిమితమయిన, (ని. 'అనంతం గగనే క్షీణే పుమాన్' కేశవ శేషయోః, అనంతా పూర్ణిమా
 దూర్వా విశల్యా శౌరిభా మహీ.' అని నా.) వాహినీ = సేనయొక్క విభవము పొందునట్లులు చేయు
 నని భావము. (ని. 'వాహినీ స్యా త్తరగ్జిణ్యాం సేనా నైస్య ప్రభేదయోః' అని వి.) విమానము దివ్య
 ధామము గావున మేరువు. మేరువును సురాలయ ముట సుప్రసిద్ధము. కావున నిది నితాంతకల్యాణ
 విధి అనఁగా శుభముల కునికిపట్టనియు బంగారమును నొసంగుననియు భావము. ఈవిమానము సువర్ణము
 వర్ణించుననుట పూర్వోక్తమే !

నరవరోత్తమ = రాజోత్తమ, ఈఘనప్రకాశము = ఘనమనఁగా మేఘము, మేఘప్రకాశము
 వంటి ప్రకాశముగల ఘనప్రకాశమయిన యావిమానము, అభంగ = అభంగమయిన, మణిచాప =
 ఇంద్రధనుస్సును, శరపరంపరలు = జలసంధిహములను, పరియం = వర్షించునని యర్థము. అభంగము
 లయిన రత్నమయభువ్వులను బాణసముదాయములను సుత్యాదించునని భావము. విమానము ఘనప్రకా
 శము గావున మేఘము. కావున గామరూపదర్శము. విమానముపై గాఢరూపమున నంచరింప

వచ్చుననియు మేఘము శరత్తునందు వసంతమున వర్ష రుతున నిచ్చుచున్నటుల వశ్యులచే మనోహరముగ గనవచ్చునటుల రత్నస్థగితమగు నీవిమానమును రమ్యముగ నుండునని భావము.

సురమిత్ర = దేవసఖుడవయిన వసురాజా, ఈశరజ్ఞోతిర్వరాకృతి = జ్యోతిర్వరుఁ డనఁగాఁ దారాధిపతియయిన చంద్రుఁడు, ఈశరచ్చంద్రాకృతియైనవిమానము, శార్వరగర్వభంజన మొనర్చుకొ = అంధకార నివారణసేయఁనని యర్థము, ఘాతుకభంజనము సేయఁననిభావము. (ని. శార్వరం త్వంధ తమసే ఘాతుకే భేద్యలిఙ్గకమ్ అని అ.) విమానము జ్యోతిర్వరాకృతియనుటవలనఁ జంద్రునివలెఁ బ్రకాశించి యంధకారమును బోనాడుననియు దుష్టశిక్షణమున కుపయోగించుననియు భావము. అమృతాన్నసారప్రదమనుటవలన దేవతలకుఁ గళల ప్రసాదించుననియు దేవతలబలమువంటి బలము నొసంగుననియు భావము.

ఇది యశేషదోషాంతకంబు, అనఁగా నీవిమానము సర్వరాత్రి నిరానకమని యర్థము. నకల దోషావహి యని భావము. ఇది = ఈవిమానము, నితాంత = ఎల్లప్పుడును, కాంత = మనోహరమైన, కల్యాణ = కాంచనమునకు, నిధి = స్థానమైనదని యర్థము. శుభాస్పదమని భావము. ఇది కామరూప రమ్యము = ఈవిమానము నేకరూపములచేత మనోజ్ఞమైనదని యర్థము ఇది = ఈవిమానము, అమృతాన్న = అమృత మశనము గాఁగల దేవతలకు, సారప్రదంబు = బలప్రదాయక మని యర్థము. ఇది రెండును సాధారణ విశేషణములు. కాఁబట్టి, దీనికొక = ఈ విమానమును, కొనియాడకొ = స్తుతిచేయుటకు, వాగ్జనితై నకొ = బ్రహ్మకైనను, తరమె = శక్యమగునా-అనఁగా శక్యము గాదనుట. అలంకారము శ్లేషము. పరికరము.

తే. ప్రకటితామోదదివ్యపుష్పకసహస్ర, మాలికాధార మైనయీమణివిమాన
రాజమున కెట్లు సరి వసురాజు సారె, పుణ్యజనభర్త బాసినపుష్పకంబు. 14

ప్రకటిత = ప్రసిద్ధమైన, ఆమోద = ఆనందముగల, (ని. 'సౌగంధ్య హర్షావామోదా' అనినా.) దివ్య = యోగ్యమైన, పుష్పక = పుష్పకమనెడు పేరుగలవిమానములయొక్క, సహస్రమాలికా = సహస్రశ్రేణులకు, ఆధారమైన = ఆకరమైన యని యర్థము. ప్రకటిత = ప్రసిద్ధమగుచున్న, ఆమోద = సారభముగలిగిన, దివ్యపుష్పక = పారిజాతపుష్పములుగల, సహస్రమాలికా = అనేకమాలికలకు స్థానమయినదని భావము. ఈమణివిమానరాజమునకుకొ = ఈరత్నమయమయిన విమానశ్రేష్ఠమునకు, వసురాజు = ఓ వసురాజు, సారె = మాటిమాటికిని, పుణ్యజనభర్త బాసిన = కుబేరు నెడఁబాసిన, పుష్పకంబు = పుష్పకాఖ్యవిమానము, ఎట్లునది = విరిలిగా నమానమగును-అనఁగా గాదనియర్థము. పుణ్యజనభర్త బాసిన పుష్పకము = పుణ్యుడవును జనభర్తవు నైననిక్కడ బొందుచున్న యీవిమానముతో సరిగావనియు సర్థము స్ఫురించుచున్నది. (ని. 'పుణ్యజన స్సుజనే స్యా ద్రక్షసి యతే' అని నానార్థరత్నమాల.) పుష్పకసహస్రములమాలికలుగాఁ దాల్చిన యీవిమానమునకుఁ బుష్పకము సాటిగాదు. పుణ్యజనభర్తను బొందిన యీవిమానము పుణ్యజనభర్తకు బాసి పుష్పకముకంటెఁ బెక్కువిధములఁ బ్రకృతమైనది. పుష్పకమును రావణుండు గైకొనెను. అదియు నొకమాటే గాన సారె యనువిశేషణములూ సారస్యములేదనియు బలుమారు కుమారుండు పుష్పకమును గొనిపోయినటుల హేతుధృష్టాంతములు వ్యుత్థము బాధుడు. అలం. శ్లేషమాలకావ్యలింగము.

సీ. మానసీయానంతఃమణికాంతధామ మై యిది హిమానీవేళ • నింపునింపు
శోణప్రవాళమంజులతానిశాంత మై యలరించు నిది వసంతాగమమునఁ
దరళముక్తాదీప్తిధారాధివాస మై వేసవి నిది మహాఃప్లవాస మొసంగుఁ
బ్రబలవజ్రోపలప్రాసాదభాస మై తొలుకరి నిది కుతూహలము నిలుపు
తే. జనవరోత్తమ యిది సర్వసమయసౌఖ్య, జనకమిందలియా లేఖ్యసాధ్యసిద్ధ
కిన్నరాంగనలవిగీతఃకీతనృత్య, వాద్యములు సూపి నిలుతురుఁచలయునెడల. 15

మానసీయ = మన్నింపదగిన, ఆనంతమణి = సూర్యునియొక్క, కాంత = మనోహరమైన, ధామమై = కాంతివంటి కాంతిగలదై యని యర్థము. మానసీయ = అంగీకరింపదగిన, ఆనంత = అపరిమితము లైన, మణి = పద్మరాగమజులచేత, కాంత = సుందరములగుచున్న, ధామమై = గృహములుగలదై యని భావము. (ని. 'ధామజేహేగృహేరక్త' అని హలాయుధము.) ఇది = ఈవిమానము, హిమానీ' వేళ = శీతీర్ధ్రవునందు, (ని. 'హిమానీ హిమసంహతిః' అని ఆ.) ఇంపునింపు = ఇష్టపరిపూరినిజేయును.

శోణప్రవాళ = అరుణపల్లవములచేత, మంజు = మనోహర మగుచున్న, లతానిశాంతమై = లతా గృహములుగలదై యని యర్థము. శోణప్రవాళ = ఎఱ్ఱనివగడములయొక్క, మంజులతా = మనోహరత్వ మునకు, నిశాంతమై = అన్నదమైనదై యనిభావము. (ని. ప్రవాళో వల్లకీదక్షో విద్రుమే నవపల్లవే అని వి.) ఇది = ఈవిమానము, వసంతాగమమునకే = వసంతర్ధ్రవునందు, ఆలరించు = నంతోషింపఁ జేయును. శోణప్రవాళములనుటవలన మిక్కిలి లేజివురాకు అని తెలియును. కెంజివుల్లతోనుండు పొదరిండ్లు వసంతర్ధ్రవున నుపభోగయోగ్యములు. వసంతర్ధ్రవున వనవిహారమునకు బదు లీవిమానసంచారము చాలును. సుఖదాయకముగ నుండుననుట.

తరళ = భాసురమయిన, ముక్తా = మాంకీకములయొక్క, దీప్తిధారా = కాంతిధారలనెడు, ధారా = జలధారలకు, అధివాసమై = స్థానమై, ఇది = ఈ విమానము, వేసవికే = గ్రీష్మర్ధ్రవునందు, మహాఃప్లవాస మొసంగుకే = మహాత్తరమైన యుత్సాహము నిచ్చును. వేసవిని ధారాగృహములు సౌఖ్యదాయకములు. తుంపురులు ధారాగృహమునుండి వడుచుండునపుడు వేసవితాపముతీరును. ధారాగృహములు గ్రీష్మతాపహరములనుటకు,

స్తో. నికాశ్యకాంక్షతనీలరాజయః క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందిరం,
మణిప్రకారాః సరసంచందనం శుచౌప్రియేయాంతి జుస్యసేవ్యతాం.

ఋతుసంహరము, గ్రీష్మర్ధ్రవు.

ప్రబల = బలీష్ఠములైన, వజ్రోపల = వజ్రమణిమయములైన, ప్రాసాద = మేడలతోడ, భాసమై = ప్రకాశమానమయి, ఇది = ఈవిమానము, తొలుకరికే = వర్ధర్ధ్రవునందు, కుతూహలము నిలుపుకే = నంతోషమును బొందించును. తొలుకరిమెజుపులు మనోహరముగఁ బ్రకాశించుచుండును. ఆప్రకాశమున కహంబుములుగ నుండు వజ్రోపలప్రాసాదములు తొలుకరికంటే నివాసయోగ్యములు.

జనవరోత్తమ = రాజోత్తమా, ఇది = ఈ విమానము, సర్వసమయసౌఖ్యజనకము = అశ్రుగా నుత్తావశిష్టములైన హేమంత శరదృతువులయందు యథాయోగ్యమయిన సౌఖ్యముత్పాదకమని యర్థము. ఇందలి = ఈవిమానమునందున్న, ఆలేఖ్య = చిత్రవునంతలి, సౌఖ్యసిద్ధికర్తృత్వాంగనలు = సౌఖ్యసిద్ధినికర్తృత్వము

వలయునెడలకొ = కావలసినసమయములందు, అవిగీత = అనిందితమయిన, గీత నృత్య వాద్యములు చూపి = గానము నాట్యము వాద్యము వీనింగనుపఱచి, నిలుతురు = నివసించియుండురు-అనఁగా నీ విమానప్రభావముచేత నిందలి చిత్రప్రతిమలు సచేతనములయిన నృత్య గీత వాద్య క్రియలను జరిగించు నని భావము.

శ్లో. 'హిమ శిశిర ఐసంత గ్రీష్మ వర్షా శరత్సు స్తన తపన వనాం భో హర్ష్యగోక్షీరపానైశ్చ,
సుఖ మసుభవరాజకౌ త్వద్విహాయాంలిసాశం దివసకమలలబ్ధా శర్వరీరేణుపంకైః.'

అను సీక్ష్ణోకార్థము ననుసంధించి గ్రంథకర్త చెప్పినాడు.

రాజా ! ఈవిమానము అన్నియుతువులయందును దత్కాశాసుకూలసుఖములకు నెలవుగ నలరారు చున్నది. కావున సర్వసమయసౌఖ్యజనకము. ఇందలి విచిత్రవిగ్రహములందలి వేల్పుచెలువలు గీతాదిక ములచే జనుల నానందపఱచెదరు.

చ. అరుదుగ నీవిమానము ప్రజాధిపుఁడుం బురుషోత్తముండు శం
కరుఁడును దక్క నన్యులకుఁగా దధిరోహ మొనర్ప వారిను
స్థిరకరుణావిశేషమున * జిహ్వాడ నై కయికొంటి దీని నే
నరవర సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రోవగునీ కొనంగితిన్.

16

అరుదుగకొ = అద్భుతమగునట్లుగా, ఈవిమానము = ఈవ్యోమనూనమును, ప్రజాధిపుఁడుకొ = బ్రహ్మాయను, పురుషోత్తముండుకొ = విష్ణువును, శంకరుఁడును = మహేశ్వరుఁడును, తక్కకొ = వినా, అన్యులకుకొ = ఇతరులకు, కాదధిరోహమొనర్పకొ = ఎక్కుటకు దగదు, వారి సుస్థిరకరుణావిశేష మునకొ = అబ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులయొక్క కాశ్వతమయిన కరుణాతిశయముచేత, జిహ్వాడనై = జయశీలుఁడనై యని యర్థము. జిహ్వానామము గలవాఁడనై యని భావము. (ని. 'జిహ్వు శ్చక్రే ధన జ్ఞాయే జిత్వరే చ' అని ఆ, దీనిం గైకొంటికొ = ఈ విమానమును సంగ్రహించుకొంటిని, నేకొ = నేను, నరవర = పదురాజా, సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రోవగునీకొ = పలనసద్గుణముమాహములకు రాశివైననీకు, (గీ. 'ప్రోగు కుష్ప వామి ప్రోవు తిట్ట యనంగ, రాశి కాఖ్య లగు ధరాశతాద్ధ' అని యాంధ్రనామ సంగ్రహము.) ఒనంగితికొ = ఇచ్చినవాఁడనైతిని.

ఇందులో పదురాజాను సర్వసద్గుణగణంబుల ప్రోవని చెప్పటచేత నాపదురాజాను ప్రజాధిప పురు షోత్తమ శంకర జిహ్వుత్వములుగలవాఁడని గ్రహింపవలయును. ప్రజల కధిపతిగావున ప్రజాధిపుఁడు. (ప్రజానామధిపతి) పురుషులయం దుత్తముండుగావునఁ బురుషోత్తముఁడు, పురుషానామ త్రమశి, పురు షోత్తమశి.) సుఖమునుజేయువాఁడుగావున శంకరుఁడు, (శం సుఖం కరోతీతి శంకరశి.) జయశీలుఁడు గావున జిహ్వాఁడును అనిభావము. (జయశీలో జిహ్వాశి.) ఇందఱయందున్న యిన్నిగుణములు నీయొక్కని యం దుంటుచే నీపందఱు మించినవాడవనుట. కావుననే నీవు సర్వసద్గుణంబుల ప్రోవుగఁ జెప్పఁబడెను. విమాన గ్రహణమువలన నీవును విష్ణువు బ్రహ్మశంకరుఁడు నిందు ఁడువలె నమ వ్రగుణపూర్ణమని స్పష్ట పడెననిభావము. అలం-తుల్యయోగితాలంకారము.

ము. నలినీబాంధవతేజ యీశుభవిమానం బెక్కి వేడ్కుకొ విని

: ర్మలగుణాధిపతిశతశతీ వగంచుకొ * మావీటికికొ రాకపో

సంబుగావించిరి = స్తోత్రముచేసిరి. అనంతరంబు = ఆతరువాత, అనంత = అంతములేని, విజయ=జయ ప్రయోక్తమయిన, కీర్తి=యశస్సుయొక్క, లాభ = ప్రాప్తియొక్క, సౌభాగ్య=సౌష్ఠవముచేత, భయం డగు = కృతార్థుడైన, ఆరాజ్యుండు = ఆవసురాజు, ఆనన్యాదృశ = నిరుపమానమయిన, ప్రమోద భరంబున = సంతోషాతిశయముచేత, పురంబునకు మూలపచ్చి=పట్టణమునకుఁ దిరిగివచ్చినవాడై, అఖిలజగజ్జీయమాన విమానమహిమంబున = సమస్తజగత్తులచేతను మిక్కిలి కొనియాడఁబడుచున్న విమానముయొక్క. ప్రభావముచేత, ప్రతిదివసజాయమానంబులగు = ఆరుదినమును సంభవించుచున్న, జాతరూప మణి కలాపంబుల = సువర్ణ రత్న సముదాయములచేత, (ని. 'చామికరం జాతరూపం మహారజత కాంచనే' అని అ.) భూదేవ దేవతావరలహక = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠులకును, దేవతా శ్రేష్ఠులకును, సవర్యులుగావించుచు = పూజలు నలుపుచు, (ని. 'సవర్యార్చార్హాశ్వాసమా' అని అ.) ఇష్టాపూర్తంబులు నిర్వర్తించుచు = ఇష్టాపూర్తములనఁగా, (స్టో. 'అగ్నిహోత్రంకప సృత్యం వేదా నాం చానుపాలనమ్, ఆతిశ్యం వైశ్వదేవంచ ఇష్టమిత్యభిధీయతే.') వాపీ కూప తటాకాది దేవ తాయతనాని చ, అన్నప్రధాన మారామః పూర్తమిత్యభిధీయతే. అని యున్నదిగనుక నట్టియిష్టా పూర్తములనాచరించుచు, ఒక్కొక్కయెడ నవ్యమానంబెక్కి = ఒక్కొక్క సమయమందు నిండు డిచ్చిన యావిమానము నెక్కి, నాకలాకాదిలోకంబులు = స్వర్గలోకము మొదలైన లోకములను, నానానగ వనానీకంబులు = సకలపర్వతారణ్యసమూహములను, నవద్వయద్వీపసాగరంబులు = అష్టాదశద్వీపములను సముద్రములను, నదీనద ప్రచారంబుల = వదులనఁగాఁ దూర్పునముద్రముల = బ్రవేశించునట్టి యేఱులు, నదములనఁగాఁ బశ్చిమసముద్రముల = బ్రవేశించునట్టి యేఱులు, అట్టి నదీనదములయొక్క గమనవిశేష ములను, ఈక్షించుచు = చూచుచు, తుక్తిమతీమనకుడి = తుక్తిమతీనది, విహారదీర్ఘి కయును = క్రీడాన రోపరంబును, కోలాహలంబు = కోలాహలపర్వతము, లీలాచలంబునంగా = క్రీడాపర్వతంబును నగు నట్టులుగా, మెలంగుచునుండె = ప్రవర్తించుచుండెను. అంతః = అంతట, ఇచ్చట = ఇక్కడ, ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ద్వీపములకు సప్తసంఖ్యవలెనే యష్టాదశసంఖ్యయు నుప్రసిద్ధము. ఇందులకు-

సీ. వితతనపద్యయద్వీపనానాజయ శ్రీ వధూటీసమాశ్లిష్టభుజుండు. శృంగారనైషధము.

సంగ్రామ నిర్విప్ల సహస్ర బాహుః, అష్టాదశ ద్వీపనిఖాత యూఠుః

అనన్య సాధారణరాజశబ్దో, బభూవ యోగీ కిల కార్తవీర్యః. రఘువంశము.

వసుచరిత్రమునందు వసురాజునకు ఉపరిచరవసు వసునామము మునులు పెట్టినటులున్నది. భారత మున నటులగాక దేవేంద్రుడే యాతని సుపరిచరవసువనినటు లున్నది. చూడుడు.

స్టో. బైవోపభోగ్యం దివ్యత్వ మాకాశే స్ఫాటికం మహత్

ఆకాశగంత్వాం మద్దత్తం విమాన ముపపత్సృతే

త్వమేకః పర్వమర్చ్యేషా విమానపరమాస్థితః

చరిష్యమ్యుపరిస్థాహి నేవో విగ్రహవానివ.

మహాభారతము.

తే. అఖిలభువననిరోధ కాహార్యరాజ, గంధనిర్గంధనునిరాకళలిమి నలమి

కొన్నయలజడియుడుగఁ బ్రశన్న యైన, యేటికొయ్యనగర్భంబు + దేటపడియె.

అఖిల=మను ప్రమైన, భువన=ఉపకములకు, నిరోధక=నిర్బంధకుడైన అనఁగా నుపకముల నడ్డఁ గట్టిన, అహార్యరాజ=కోలాహలపర్వతాధిపతియొక్క, గంధ=గర్భమునకు, నిర్గంధమని=పరిహారకుడైన.

మనురాజుయొక్క, రాకకలిమి = వచ్చుటచేతననియర్థము. ననుస్థలాక నిరోధక వింధ్యాచలగర్వహరి హారకుడైన యగస్త్యునియొక్క యుగయముచేత నని యర్థాంతరము. అలమికిన్న యలజడియుడు గఱ = అనగా బొందిన యాదుఃఖము దీరగా నని యర్థము. (క. 'అలజడి నెంజిలి బిమ్మటి, సిలు గుత్తలపాటు వంత నేగి నెగు ల్కొం, దల మలమట దరు గోడు, మృలిక మనంగఁ గుండు నా నచరు దుఃఖాఖ్యుల్.' అని యార్థనానుశేషము.) అలమికిన్న = వ్యాపించిన, అలజడియుడుగఱ = అజడి వాన యుడుగఱగా నని యర్థాంతరము. ప్రసన్నయైనయేటికి = కలఁకదేతిన శుక్తిమతీనదికి, ఓయ్యునఱ = తిన్నగా, గర్భంబు లేటపడియెఱ = గర్భ మేర్పడెనని యర్థము. నడియేటు గానవచ్చెనని యర్థాంతరము. అగస్త్యుడయము చెప్పటచేత శరత్కాలము చెప్పఁబడుచున్నది. అనగా శుక్తిమతీనదికిఁ గోలాహల ఖర్వత సుయోగముచేత గర్భమేర్పడెననియు నప్పుడు శరత్కాలనమాగమమైనందుననిర్మలభావంబును జలశోషణంబును సంభవించెననియుఁ దాత్పర్యము.

అగస్త్యుడయము శరత్కాలసూచక మనుటకు-

తే. మలయ దుర్ధరగిరి గుహమందిరుండు, తామ్రపట్టిజల స్నానధాతమంబుడు

కలుచితాంభోప్రవాహాకకకఫలము, కొమలియుఁ దాను నేతెంచెఁ గుంభభవుండు.

భీమఖండము.

మ. స్ఫుటభూయో హృతిశంక వార్ధినెరత్తుల్ మిన్నుఁ జేర్పం దటి

చ్చట తార్వంబుగఁ గారుగొంచు ఘనమై త్త దీర వర్షింప న

చ్చటను టోచి గ్రసింకు బోలుకలఁసూనుండు గావున్న నొ

క్కొంట బారాగ్రహ భాస్కరేందు మణికత్తుల్ వ్యక్తమై తోచునే.

విష్ణుచిత్రియము ఆశ్వా ర. ౧౪గ

సీ. నాళికముఖకి నొన్నదుము గానఁగ నయ్యెఁ దనరునై త్రలులబిఁ త్రరము దరలె

శఫరాటీ కున్నతఃస్థలు లగమ్యము లయ్యె బడిబడి నడ లెల్ల * జడనుబడియొ

జారువేణికి వింతోచవుల నింపులు మీఱెఁ గనుమట్టె విశేద మై * గండరేఖ

కంబుకంఠికి పొంద్రకంకణంబులు జారె నాదంబు మందమందత వహించె

తే. హంసయానకు నలిమేళకాంచలముల

గుబ్బపొందవ్వి మొగ్గులు * కొమరు మిగిలె

బ్రకటితావర్తనాభి కేర్పడియె నంత

రుచితరశైవలశ్యామరొమరాజి.

20

తనద్యుమందు గర్భిణీప్రేమముగాను శరత్కాలవడిదరముగాను సర్వద్యయముఁ గలుగ జెప్పినాడు. విలాగిని, నాళికముఖకి = భద్రమువంటిముఖముగలదానికి, నొన్నదుము గానఁగ నయ్యె = నెఱుంగదుము నొన్నదుము అని సంధి వచ్చినది. నడుము దొడ్డుపారి కనఁబడియెనని గర్భిణీదరముయన యర్థము. ముఖమువంటి భద్రముగలదానికి నడియేటు గానవచ్చెనని శరత్కాల వడిదరమయన యర్థాంతరము. తనరునై త్రలులబి త్రరముదరశే = తలులవఁగా వడిదర వర్షిత్రయ విలాసము వదలెనని యర్థము. పశునద్యశతరంగవిలాసము. పడ తెనసి సుతకాంతరము. శఫరాటీకి =

శఫరమనగా మినము - మినములవంటి కప్పులుగలదానికి, క్షుత్తస్థలు = ఉన్నతసాధాదులు, అగమ్యములయ్యె = పొందశక్యముగాని వాయెనని యర్థము. కప్పులవంటి మినములుగలదానికి నున్నత ప్రదేశము లగమ్యములాయెనని యర్థాంతరము. బడిబడి నడలెల్ల జడపడియె = క్రమక్రమ ముగా నడకలు మందగించె నని యర్థము. ప్రవాహవేగము మందగించెనని యర్థాంతరము. చారు వేణికో = సుందరమయిన జడలగలదానికి, వింకచవుల నింపులుమీఁతె = ఆహారద్రవ్యములయందలి క్రొత్తరుచులయం దిష్టము లతిశయించెనని యర్థము. సుందరమయిన ప్రవాహముగలదానికి మాధుర్య రుచులచేత నింపులుమీఁతె నని యర్థాంతరము. కనుపట్టె విశదమై గండరేఖ = కహాపాళిక తెల్లనై కనుపించె నని యర్థము. గండశిలయొక్కనమాహము ప్రకటమును కనుపడియె నని యర్థాంతరము. (ని. 'గడ్డో ప్రజ్ఞే కహాలే పెటకే గర్వే మృగాతరే యోగీ, మూలాదిదుష్టభాగే హయభూషణే బుద్ధుడే పుష్పపామే చ.' అని నా.) కంబుకంఠికో = శంఖమువంటి కంఠముగలదానికి, సాంద్ర కంఠాంబులుజారె = బిగువైన హస్తకంఠములు వదులై జారెనని యర్థము. కంఠమువంటి శంఖము గలదానికి సాంద్రజలబిందువు లుడిగిపోయెనని యర్థాంతరము. (ని. 'స్వాత్మకంఠా హస్తమాత్రే శిఖరే కటకే జలే' అని నా.) నాదంబు మందమందకవహించె = స్వస్వరము గద్గదికవహించెనని యర్థము. ప్రవాహధ్వని నన్నగించెనని యర్థాంతరము.

హంసయానకుఁ = హంసనడకలవంటినడకలుగలదానికి, అతి తుష్టదలవలె, మేచక = నల్ల నైన, అంచలములకొ = అగ్రములచేత, గుబ్బురొందమ్మి మొగ్గలు = బుగారుతామర మొగ్గలవంటి గుబ్బు చప్పులు, కొమరుమిగిలె = బిచ్చెననియర్థము. హంససంచారములు గలదానికి దుష్టదలచేత నల్లనైన యగ్రములచేత గుబ్బులవంటి బుగారుతామరమొగ్గలు కొమరుమీఁతె నని యర్థాంతరము. ప్రకటితా వర్తనాభికో = ప్రసిద్ధమయిన యావర్తముతోఁగూడిన నాభిగలదానికి, అంతకొ = అమీదట, రుచి రతర = మిక్కిలి ప్రకాశమానమైన, తైవల = నాచుతీగెవలె, 'జలనీలీతు తైవాల తైవలే' అని అ.) శ్యామ = నల్లనైన, రోమరాజి = నూగారు, ఏర్పడియె = స్ఫులముగాఁ గనుపడియెనని యర్థము. స్త్రీలకు నాభియొక్కచిల మావర్తయుక్తమై యుండవలయునని శాస్త్రము. (శ్లో. 'గంభీరా దక్షిణా వర్తనాభి స్స్యో త్పుఖసంపదే' అని సాముద్రికశాస్త్రము.) నాభి యనగా మధ్యప్రదేశంబును ప్రకటితమయిన యావర్తయుక్తమధ్యప్రదేశముగలదానికి శ్యామరోమరాజివంటి రుచిరతరతైవల మేర్పడియె నని యర్థాంతరము. (ని. 'నాభి ర్మధ్యే ప్రధానాక్షే కస్తూర్యాం త్మరియే నృపే' అని నా.)

గుబ్బురొందమ్మలన్నచోట స్త్రీవరమయిన యర్థమందు మమకారమున నమానమున దివరమయిన యర్థమందు మధ్యమవదలూప సమాసంబును జెప్పవలయును. అంభోభాషయందు నకలమానములు గలవు. 'ద్విగుకర్త ధారయాతత్పురుషస్సంద్యోజహాన్రీహి, ఆశ్లేషవకేచిదుషమానోత్తరపదలూపరాప కాఖ్యాద్యాః పరిదృశ్యాఞ్చ' అని నన్నయభట్టియము. నాళీకముఖ, శఫరాక్షి, చారువేణి, కంబు కంఠి, హంసయాన ఆవర్తనాభియను నామములు నదీవరముగ స్త్రీవరముగ వ్యవహృతములు. అల.

క. ఆపన్నసత్త్వ యాపగ, యాపగిడి నీరుమోసి • యధిగతనేవా

వ్యాపారద్విజమహిత, ల్లాపాదగ నొక్కపుణ్యాలగ్నమునందున్,
పను—36

సత్త్వమనగా తీవుడు (శుభేశుత్తారవేసత్త్వస్వకర్తవోదితః, గర్భస్సంపద్యతేయైశ్చి
వశాదగ్నివిహారశః' అనియున్నది.) ఆపన్నసత్త్వ యనగా గర్భిణియని యర్థము. (ని. 'ఆపన్నసత్త్వా
స్యాద్ధుర్వి బ్యాంశర్వత్త్వీ తు గర్భిణీ' అని ఆ.) సత్త్వములనగా జుతువులుగ నుక నాపత్వాప్తమైన
జుజుతువులు గలవని యర్థాంతరము. (ని. 'ఆపన్న ఆపత్వాప్త స్సాన్యోత్' అని ఆ. 'సత్త్వమస్త్రీ తు
జుతుః' అని ఆ.) అవగ యనగా నది, (ని. 'స్తోతస్వినీ ద్వీపవతీ ప్రవంతీ నిమ్నగాపగా' అని ఆ.)
అనగా గర్భిణి యైనకు క్తిమతీనది, అవగిదిన్నరుమోసి = ఆప్రకారముగా నీరువట్టియని యర్థము. జు
స్వరూపమునకాచి యని యర్థాంతరము. అధికత = పౌదబడిన, సేవావ్యాపార = పరివర్యావృత్తి
గల. ద్విజమహిళా = ద్రాక్షాణ్డ్రాక్షిలు, కాపాదగజ్ = రక్షణముసేయంగా సనియర్థము. ద్విజమహిళ
లనగా హుసాగగల గరుక బౌదబడిన యనుపర్యావృత్తిగల హుస లనుద్విజాంగసలు కాదు
నిదబడునగా నని యర్థాంతరము. (ని. 'అద్విజో విప్రే ఖగే రదే ద్విజా భార్గీ రేణుకయోః'
అని నా.) ఒకప్రబృంక్షము నందుకే = ఒకయోగ్యమైన ముహూర్తమునందు, ఈపద్యమునకు ముందరి
పద్యముతో నన్వయము. అఖలభువననిరోధకాదిపదత్రయమునందును నభేదాధ్యవసాయమని గ్రహింప
వలయును.

చ. గురుతరనన్యవేతననికుంజము రంజిలుచోట హల్లకో

త్కరకరదీపదీధితులు • గ్రమైడుచోట నవారవిందబం

ధురమకరందజైలములునూల్కొనుచోటఁ బరాగరక్షచే

గర మరు దైనచోట నదిగాంచెఁ గుమారుఁ గుమారి కామణిఁ.

22

గురుతర = అధికతరమును, నన్య = నూతనమునైన, వేతననికుంజము రంజిలుచోటకే =
ప్రబృలిపాద యొక్కచూడునదియు, (ని. 'ద్వో పగివ్యాధ వితుతా నాదేయా చాంబువేతనే' అని ఆ.)
హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, (ని. హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్' అని ఆ.) ఉత్కర = సమాహమనెడు,
కరదీప = దివిటీ యొక్క, దీధితులు = కాంతులు, గ్రమైడుచోటకే = వ్యాపించుచుండునదియు,
నవారవింద = నూతనమైన కమలములయందు, బాధుర=రమ్యమగుచున్న, మకరంద=పూచే నెయ నెడు,
(ని. 'మకరందః పుష్పరసః' అని ఆ.) తైలములు = చమురులు, నూల్కొనుచోటకే = సంఘటితమై
యుండునదియు, పరాగ = పుష్పాడియనెడు, రక్షచే = విభూతిచేత, (ని. 'భూతిర్భసిత భస్మని'
క్షారో రక్ష చ' అని ఆ.) కరమరుదైనచోటకే = మిక్కిలి వింతగానుండునదియునగు నొకానొక
స్థలమందు, నది = శుక్తిమతి, కుమారుకే = ఒకకుమారుని, కుమారికామణి = ఒకచక్కని కొమార్తెను,
కాంచె = కనియెను.

నదీగర్భమునఁ బ్రబృలిదుబ్బులు విశేషముగానుండును గాన వేతననికుంజము ప్రమాతిగృహ
ముగఁ జెప్పబడిన, గురుతరము, నన్యము అను విశేషణములవలనఁ బొందెల్లు దట్టముగఁ గ్రొంజివుల్లచే
నలరారుచుండెనుట. దీపములు ఎఱ్ఱకలువ మొగ్గులు. తైలము శ్రొత్తగావిచ్చిన తమిళపూచేనీయు. రక్ష
ద్రవ్యము పరాగము. ప్రకృతినవాజములగువస్తువు లప్రయత్నముగా నూతికాగృహముగ నుపయుక్త
మగుటవలననే యాచోట కరుదైనదని చెప్పబడినది.

తే. ఆనదీనందన జనించు + ననఘవేళ, నిందుతారాప్రసాదంబు + తేన్నదరమె

తారకాభర్తసుముఖతః తాల్పేదార, కలు శుభాంఘ్రిలనఖరవైః ఖరివహించె. 23

ఆనదీనందన = ఆశుక్తిమతి కొమార్తె, జనించు ననఘవేళ = పుట్టిన పుణ్యసమయమందు, ఇందు తారాప్రసాదంబు తేన్నదరమె = చంద్ర తారానుగ్రహముల నెంచ శక్యమా, అనగా శక్యముగా దనుట. అదేమనిన, తారకాభర్త చంద్రుడు. సుముఖతః తాల్పే = సుముఖత్వమును వహించెనని యర్థము. ముఖాకృతిని వహించినాడనిభావము. తారకలు = నక్షత్రములు, (సి. 'నక్షత్రమృతభం తారా తారకా పృథు వాస్త్రీయామ్' అని అ.) శుభాంఘ్రిల = శుభకరమైనపాదములచేత, ఆఖర వై ఖరివహించె = ఖరమనగా వీక్ష్యము, (సి. 'తిగ్ధం తీక్షణం ఖరం తద్వత్' అని. అ.) అదిగానిది యఖరము అనగా ననుగ్రహము, అనుగ్రహవై ఖరిని వహించెనని యర్థము. శుభలక్షణాన్వదములైన పాదములయందలి నఖాకృతిని వహించినవని భావము. ముఖము చంద్రునివలె చుడుటయు నఖములు తారకలవలెచుడుటయు సాభాగ్యాతిశయమునను సూచనము. బాలజన్మకాలమునందు నక్షత్రములు చంద్రుడు ననుకూలస్థానములందుండి శుభదాయకులుగ నొప్పునని తాత్పర్యము. ఆలం. శ్లేషము.

ఉ. అయ్యొడ శీతశైలతనయాగ్రజియుక్ ముద మంది నెయ్యపుం

దొయ్యలియందుఁ గల్గినతనూభవసంపదపేర్తిఁ బావనం

బయ్యె మదన్వయంబు కృతి + నైతి న టంచు వసుక్షిలీంద్రుచే

ప్రయ్యలు వడ్డనెవ్వగ ల + వంబుఁ దలంపక యుండె నెవ్వుదిన్.

24

అయ్యొడ = ఆసమయమందు, శీతశైలతనయాగ్రజియుక్ = హిమవత్పర్వత పుత్రులతో శ్రేష్ఠుడైన గోలాహలుడును, ముదమంది = సంతోషమునుబొంది నెయ్యపుందొయ్యలి యందఁ = ప్రేమాన్వదురాలైన శుక్తిమతియందు, కల్గినతనూభవసంపద పేర్తి = సంభవించిన సంతానసంపత్తి యొక్క ఘనతచేత, మదన్వయంబు = నాయొక్క పంశంబు, పావనంబయ్యె = పవిత్రమాయెను, కృతి నైతి = కృతార్థుడనైతిని. అటంచు = అనితలంచుచు, వసుక్షిలీంద్రుచే = విశ్రాంతిచేత, ప్రయ్యలు వడ్డనెవ్వగ = బద్ధులచేయఁబడిన మహావ్యూహబద్ధులగుటచేతనైన మహావ్యూహమునుట. ఇట్టిప్రయోగము లాంధ్రమునంగలవు. నెఱివగ-నెవ్వగ అని సంధి. లవంబు దలంపక = లేకమాత్రమయినను దలంచుకొనక, నెవ్వుదిన్ = స్వస్థచిత్తచేత, నెఱివది నెవ్వుది, ఉండెన్ = ఉన్నవాడాయెను. అనగా నీ సంతానలాభజనిత మయిన సంతోష మావ్యూహను బోగొట్టె నని భావము.

శీతశైలతనయాగ్రజియునుటచే గోలాహలు డుక్తమపురుషుఁ డనుట సువ్యక్తము. ఉత్తముఁ డవమానము సహించుఁ జాలకపోయినను అన్యయపావనత విచారమును బోధించినది. ప్రయ్యలువడ్డనెవ్వగలసంబు దలంపకయుండెనుటచే మేనిగాయములంహనమునను సంతోషాతిశయమున బాధారూపముగ విచారము మఱిపునకు వచ్చెనని భావము. నెయ్యపుందొయ్యలి యని శుక్తిమతినిగోలాహలుడు తలంచుట యసమంజసమని కొండఱందురు. శుక్తిమతి ప్రేమింపకున్నను శైలరాజు ప్రేమించెగాన శైలరాజునకు శుక్తిమతి నెయ్యపుం దొయ్యలియనుట యుక్తమే.

మ. అమితానందరసద్విజారవము చె + న్నారం గుమారోదయ

ప్రమదారంభవిజృంభమాణ యగుచుం + బద్ధాస్య శైలావరో

ధము వారింది తనుక ధరించె వసుపా • దంబంచు నూహించి నె

య్యము వైవార నొనర్చె దద్వసుపదా • ఖ్యానంబు తొల్పాలికిన్. 25

అమితములేని, అనందరస సంతోషముగలిగిన, ద్విజారవము = బ్రహ్మజాగీర్వాదనాదము, చెన్నారక = విష్ణుగా నని యర్థము. అమితానంద = అధికానందముగలిగిన, రసద్విజారవము చెన్నారక = జలపక్షి శోలాహల మొప్పగించని యర్థాంతరము. కుమారోదయ = పుత్రజననమువలన బుట్టిన, ప్రమదారంభ = సంతోషప్రారంభముచేత, విజృంభమాణయగుచుకొని విజృంభించుచున్నదై అని యర్థము. ఉపాంగినదై యని యర్థాంతరము. వద్దాప్య = వద్దమువంటి ముఖము గలిగినదని యర్థము. ఆస్యము వంటి వద్దముగల దని యర్థాంతరము. శైలావరోధమువారింది = పర్వతమువలననైన నిర్బంధమును బోగొట్టి (ని. 'అవరోధో రాజగృహే శుద్ధాంతే ప్యవరోధనే' అని నా.) వసుపాదంబు = వసుమహా రాజయొక్క కాలు, తనుక భరించెకొని తన్నురక్షించెను, అంచునూహించి = అని విచారించి, నెయ్యము వైవారక = భక్తిశ్రేణి మా మతిశయించగా, తొల్పాలికిన్ = తొలుతకుబుట్టినకుమారునికి, తద్వసుపదా ఖ్యానంబు = ఆవసుపద నామకరణమును, ఒకర్చెన్ = చేసెను. అట్లుగా వసుపదమండని పేరుపెట్టె నని భావము.

బ్రహ్మజాగీర్వాదనహితముగ నామకరణము గావించుట యాచారముగావున శుక్తిమతి పుత్రో దయానందమునకు గృత్య తానూపకముగ వసుపదమండని పేరిడెను.

క. గిరిరాజతనయకై వడి, సిరి రాజిల వెలయు నీను • శీల యనుచు నా

గిరికన్య కచటివకానులు, గిరికాశుభనామ మిడిర • కిల్బిషఫణితిన్. 26

గిరిరాజతనయకై వడిక్ = హిమవత్పర్వతరాజ పుత్రియైన పార్వతివలె, సిరిరాజిలక్ = విశ్వ ర్యము ప్రకాశించగా, ఈ నుశీల = మంచినవ్వభావముగల యాచిన్నది, వెలయున్ = ప్రసిద్ధురాలగుచు, అచుచుక్ = అనివలకుచు, అగిరికన్యమక్ = శోలాహలపర్వతుని కూతురైన యాచిన్నదానికి, అచటి మానులు = శుక్తిమతీ తీరవాసులైన మనీశ్వరులు, అకిల్బిషఫణితిక్ = నిరోధరాక్యముచేత, (ని. 'కిల్బిషం త్వఘే, ఆపరాధేసి' అని నా.) గిరికాశుభనామ మిడిరి = గిరికయనెడు శుభయుక్తమయిన పేరు పెట్టిరి. ఈయమయు గిరిరాజతనయగావున గిరికానామ మొప్పి యున్నదని భావము. శివుఁడణిమాధ్వ పైశ్వర్యశోభితుడు గావున గిరితనయ భర్తృసాహచర్యమున సిరిచే భాసిల్లునటుల వైశ్వర్యశోభితుడగు నచుకాలవరప్రాప్తిచే గిరిక శోభిల్లుగలదని భావము.

చ. జలకము లార్చి పాండుజలజజ్జ్వలపాళిక గప్పి తమ్మించు

కుల దెలిదేనె లుగ్గు లిడి • క్రొందరగల్ గదలించుకల్వతొ

తైలలఁ గుమారుఁ గూతును ఘటించి భజించు నదీలలామ కొ

మలకుముదాగఁజాలికులఁచుంజురవంబున జోల వాడుచున్. 27

జలకములార్చి = సన్నిహితులు సేయించి, పాండుజలజ = తెల్లతామర పువ్వులయొక్క, ఛదపాళిక గప్పి = పత్రశ్రేణి యనెడు పత్రశ్రేణిని గప్పి, (ని. 'పత్రం ఫలాశం ఫదనం దళం పద్మం ఛదః పుమాన్' అని అ.) కమ్మి = కమలములగడి, సంకులక్ = శంఖపాత్రలచేత, తెలిదేనెలు = స్వచ్ఛమయిన

మకరందములనెడు తెల్లదేనియలు, ఉన్నటిది = ఉన్నట్లుకెట్టి, ప్రొవరగత్ గవరించు ప్రొవరంగ
లనఁగా ప్రొత్తరంగములుగాన నవియ నెడుదాడు లూచుచున్న, కల్పితోట్టలకొ = కలువపువ్వులనెడు
నుయ్యలలయందు, తమారుఁ గూతులు ఘటించి = కొడుకులు నూనూబుండఁబెట్టి, నదిలూచు = నది
భూషణమయిన శుక్తిమతి, కోమల = లేఁకలయిన, తమద = తెల్లగలవలను నూర్చి, (ని. 'సిద్ధేమమద
క్రైరవే' అని అ.) అగతాశివల-ఆగత = వచ్చిన, అశివల = తుమైవగుంపులనెడు, అశివల = సఖి సమూ
హముయొక్క-ఇచట అకారము అకారమును సవర్ణవిర్లుముదలచు ప్రక్షేపించెను. మంజురపంబునకొ =
మధురమయిన ఘృతాకారధ్వని యనెడు లాలిపాటచేత, (ని. 'సుందరం దుచిరం చారు నుషమం సాధు
కోభనమ్, వల్లు వామం హరి శాలి రమణీయం మనోహరమ్, కాంచ మనోహరం దువ్యం మనోజ్ఞం
మజ్జమజ్జుళమ్' అని అ.) జోలవాడుచుకొ = జోలలుపాడుచును, భద్రుచుకొ = పదఁబాయక కాపాడు
చుండును. ఈపద్యమందు స్లిప్తాశ్లిప్త్యవధికరణైక దేశవర్తిరూపకములు తెలియఁదగినవి.

శుక్తిమతి తనకూతును గొమరుని తెలివమ్మి జేకు పొత్తులలోనుంచి తెలిచేయ నున్నట్టి తల్లి
గలచే గదలుకలువపూవు టుయ్యలల నూపుచుఁ దేటిపాటలతో జోల పాడుచుండెను.

సీ. మందయానము నేర్పు • నిందింది రాజీవ రాజీవరాజున్త • రాశరాజ
కలికిపల్కులు నేర్పు • లలితనానావాస నావాసనికట కాననశుకాళి
గొనబుపాటలు నేర్పు • గుముదరసామోద సామోదమధున శుద్ధాంతసమితి
నటనలీలలు నేర్పు • దటరూఢకల్పాగ కల్పాగచర నీలకంఠవితతి
తే. యన్నదీకన్య కఖలభాగ్యములు గలుగ, మునిపురంధ్రీజనంబు దీవనలొసంగు
నతివనైరంధ్రులై దాదులై వయస్య, లై వివినదేవతలు ప్రాశురనుదినంబు.

అన్నదీకన్యకుకొ = శుక్తిమతీనది పుత్రికయైన యాగికాదేవికి, ఇందిందిర = తుమైదలయొక్క
ఆజీవ = జీవితలైన అనఁగా జీవనోపాయములైన, ని. 'అజీవో జీవికావార్తా' అని అ. రాజీవ =
కమలములయందు, రాజితో = ప్రకాశించుచున్న, మరాళరాజు = హంసశ్రేణి, మందయానము నేర్పుకొ =
మెల్లని నడక నేర్పుచు, లలిత = మనోహరమయిన, నానావాసనా = సమస్త పరిమళములకును, వాస =
స్థానమయిన, నికటకానన = సమీపవనమందలి, శుకాళి = శుకశ్రేణి, కలికిపల్కులు నేర్పుకొ = ముగ్ధు
మాటలు నేర్పుచు, తమద = కలువపువ్వులయందలి, రస = మకరందమందును, ఆమోద = పరిమళమందును,
సామోద = సంతోషయుక్తము లగుచున్న, మధునశుద్ధాంత = ఆడుతుమైదలయొక్క, సమితి =
సమూహము, ఇక్కడ శుద్ధాంతశబ్ద మంతకపురస్త్రీలయందు వర్తించుచున్నది. గొనబుపాటలు నేర్పుకొ =
విప్పిదమయిన పాటలను నేర్పుచు, కట = శుక్తిమతీతీరమందు, రూఢ = మొలచిన, కల్పాగ కల్ప = కల్ప
వృక్షసమాసములైన, అగ = పృథ్వీమలయందు, చర = నంచరించునట్టి, నీలకంఠవికతి = మయూరశ్రేణి,
(ని. 'మయూరొ బర్హిణో బర్హీ నీలకణ్ఠో ఖుజ్జభుక్' అని అ.) నటనలీలలు నేర్పుకొ = నాట్యవిలాస
ములు నేర్పుచు, మునిపురంధ్రీజనంబు = తాపసస్త్రీజనము, (ని. 'స్యాత్తు కటుంబినీ, పురంధ్రీ'
అని అ.)

అఖలభాగ్యములు గలుగకొ = సమస్తైశ్వర్యములును గలుగనట్లులుగా, దీవనలొసంగకొ =
అకిర్యాదముల నిచ్చును అనఁగా దీవించునటుట. వివినదేవతలు = వివదేవతలు, వైరంధ్రులై, (ని.

నైరంధ్రీ) పరవేత్తస్థా స్వపతా శిల్పకారికా) అని యన్నదిగనుక, నైరంధ్రీయనగాఁ బాలివ్రత్య ధర్మముచేతఁ బ్రవృత్తమందుంచి రాజకన్యల కలంకారము చేసెడుస్త్రీకిఁ జేరుగనుక నట్టి నైరంధ్రీలు కొందఱగుచును, దామలై=కొందఱు పెంపుడుతల్లలగుచును, వయస్యలై=కొందఱుచెలికత్తెలగుచును, ని. 'ఆగి నృణి వయస్యా చ' అని అ.) అతివక్=గిరికాదేవి, ప్రాతురనుదినంబుక్=ప్రతిదినమును సురక్షణము చేయుచుండును.

ఈ చెప్పటవలన గిరికాదేవి. మానసదళపంటినడకలుగలదియును బిలుకపలుకులవంటి పలు పలుగలదియును దుష్టైవలయొక్క గానమువంటి గానముగలదియును నెమిళ్లయొక్క నాట్యము వంటి నాట్యము గలదియును నాయెనని భావము. ఈవద్యపు పెద్దపాదములన్నియుం బాదార్థముక్తవద్య ప్రముఖః గలవిగాఁ జెప్పబడెను. శుద్ధాంతమన భార్యయని వ్యవహరించుట కలదు.

డి. సంతసమొంది నే నపుడు కావజలంబులు పారఁజల్లి వే
దాంతవచో మహావసిషదర్శమయిక్ శుభరూపవృద్ధసీ
మతిలి రాకొనగరమధ్యనివాసిని విశ్వనాథుశు
ద్ధాంతము దాయబోయితిఁ బ్రియంబును భక్తియును దలిర్పంగన్. భీమఖండము-ద్వితీ. ఆ.
సిద్ధాంతశూలపాణి శుద్ధాంతం-ఆర్యాశతకము.

మ. వెలఁదుల్ దాసును గూఢరత్న సీత తాన్వేషంబుఁ గావించుచుం
జెలి బాల్యంబున నిక్కువల్ గనకయుం • జే సాచి యాత్మప్రసూ
పులినోర్విన్ మణు లెందు నేనిఁ గొని రా బోటుల్ భభీ తల్లి ని
గ్నలిపించెన్ సిరికల్లి నంచు నగుచుం • గ్రీడింతు రబ్బాలతోడ. 29

వెలఁదుల్దాసును = చెలికత్తెయలును దాసును, గూఢరత్న సీత తాన్వేషంబుగావించుచున్ = గూఢరత్నమనగా బాలికలయొక్క క్రీడావిశేషము. అనగా నొకవిధమయిన యాట.

(ఇందుకు స్తో. 'రత్నాదిభిర్వాసాదా గుప్తేర్ద్రవ్యవృత్తభిః, బాలికాభిశ్చ తాత్రీ డానామ్నా గూఢముఃపిష్టృతా' అనియున్నది గనుక నిమిష పద్దులుచేసి యందొక పద్దయందుఁ జెలికత్తెలు గిరికాదేవికిఁ జెలియకుండునట్లు లొకరత్నము లోఁగా నుంచుటయును గిరికాదేవి యెద్దియేనియును నొకకుప్ప పట్టుకొని యందు పెదవ నందురత్న మెప్పుడు కనుపడుచున్నదో యప్పుడు గిరికాదేవి గెలిచినట్లును సంతకర్యంతము గలుపు లేనట్లును నీ ప్రకారముగా నొకయాట యాడుచు.)

చెలి=గిరికాదేవి, బాల్యంబునక్=చిన్నతనంబుచేత, ఇన్కువల్లనకయుక్ = దాచినచోట్లు కనుపఱుచుకొనఁకాలక పోయినప్పటికిని, చేసాచి = చెయ్యిచాపి, ఆత్మ = స్వకీయమయిన, ప్రసూ = కల్గియైన శుక్తిమతియొక్క, (ని. 'జనయిత్రీ ప్రసూర్తాతా జనీ' అని అ.) పులినోర్విన్=ఇనుకతిన్నెలు గలచోట, మణు లెందునేనిఁ గొనిరాక్ = రత్నములెక్కడఁబట్టిన నక్కడనుండి తీసుకొనిరాఁగా, బోటులు=చెలికత్తెలు, భభీ = నెబ్బాను, తల్లి=నితల్లియైన శుక్తిమతి, సిరికల్లిక్=రత్ననంచులు గలుగుటచేత, నిగ్నలిపించెక్=నిన్ను గెలిపించెను, అంచు నగుచుక్=అనివలెక నవ్వుచు, అబ్బాలతోడ=అగిరికతోడ, క్రీడింతురు=ఆటలాడుచుండురు, అనగా సీచెప్పటచేత శుక్తిమతినదియందలి యినుకలో నెక్కడఁ జూచిన నక్కడ నెల్లఱు నానావిధ రత్నము లుండునని తాత్పర్యము. ఆటయందు గిరిక

వైపుణ్యముఁ జూపఁజాలకపోవుట బాల్యమువలననే; చేయిచాచుట బాలికాసహజమగు ముగ్ధభావము నకు నూచన. మాతృసహాయమున గిరిక గెలుచుటఁ జూచి తల్లిగెలిపించెననియు నదృష్టవంతురాలవు గావున విజయము సాధ్యమయ్యెనని చెలిమికత్తెలు పలుకుచు నింకను నాయమతో నాడుచుందురు. గిరికాశ్రీదనము నవయస్యల కుత్సాహకరముగ నుండెనట.

వరుసగ నామకరణము శిశురక్షణము తప్పటదుగఁగ వెనుట యాటలాడుట లోనగు బాల్య విశేషములు వరుసగఁ జెప్పఁబడెను.

చ. గురుసవిధప్రదేశమునఁ • గోమలకల్పకపుష్పధూళిచే

ధరసుత బొమ్మరి ల్నిలిపి • తన్మృదుపల్లవపాత్రపంక్తి గే

సరములు ఖాద్యము ల్మధురసంబు ఘృతంబు ప్రసూనపుంజ మో

గిర మని వెట్టు నన్నియు సభితతి కట్టివ యాఁ బ్రియంబునన్.

30

గురు = తండ్రియైన కోలాహల పర్వతునియొక్క, సవిధప్రదేశమునఁ = సమీపస్థలమందు, (ని. సదేశా భ్యాన సవిధ సమర్యాద సవేశవత్ అని ఆ.) కోమల = మృదువైన, కల్పక=కల్పకవృక్ష సంబంధమయిన, పుష్పధూళిచేఁ =పుష్పాడిచేత, ధరసుత=పర్వతపుత్రియైన గిరికాదేవి, బొమ్మరిల్నిలిపి = బొమ్మరిల్లుగట్టి, తల్ = ఆ కల్పకవృక్షముయొక్క, మృదు=కోమలమయిన, పల్లవ=చిగురుటాకుల నెడు, పాత్రపంక్తి = పల్లెరములయొక్క బురియందు, కేసరములు ఖాద్యములు = కింజల్కములను భక్ష్యములనియు, మధురసంబుఘృతంబు = మకరందమును నెయ్యి యనియును, ప్రసూనపుంజ మోగిర మని = పుష్పసముదాయము నన్నమనియు, వెట్టు = వడ్డింపగా, సభితతిక్తి=చెలిక త్తియలయొక్క సమాహమునకు, అన్నియున్ = ఆ వడ్డించినవన్నియును, ప్రియంబునఁ=ప్రీతిచేత, అట్టివయాఁ = భక్ష్య ఘృతాన్నములే యవును. అనఁగా గలవృక్ష ప్రభావముచే నారీతిగా నవునట. ఇందుగుఱ్ఱ సగుడులు వండుటయను శ్రీదావిశేషము చెప్పఁబడినది. శ్రీదావిశేషమునుబట్టి గిరిక కించుక ప్రాయము వచ్చినదని తెలియును గిరిక నదీపులినములను వదలి సమీపస్థమగు తైలముల చెంత కాట లాడఁ బోవసాగెనని భావము. వయోమూలములగు శ్రీదావిశేషములు వరుసగాఁ జెప్పఁబడు చున్నవి.

ఉ. పంకజపాణిశంఖపరిభావకకంధరఁ దల్లి యేలకో

సంకులు గట్టె నంచుఁ గులశైలసుతాగ్రణి పాయఁ ద్రోచి ర

త్నాంకితహార ముంప బర్చి • వానునొ బిడ్డ కి వేల కర్కశా

లంకృతు లంచు హల్లకకలాపము లుంచు నదీలలామయున్.

31

పంకజపాణి = పద్మములవంటి హస్తములగల గిరికాదేవియొక్క, శంఖపరిభావక కంధరఁ = శంఖ చిరస్పృగకమైన కంఠమందు, (ని. 'అనాదరః పరిభవః పరిభావస్తిరస్మి'యా, రీథా వమాన నావజ్ఞావహేళనమసూర్ణ ణమ్' అని ఆ.) తల్లి = తల్లియైన కుత్తిమతి, ఏలకో సంకులు గట్టెనంచున్ = ఎందుకొఱతో శంఖముల గట్టినదియని, అనఁగా శంఖమును దిరస్కరించిన కంఠమందు శంఖములను భూషణార్థముగాఁ గట్టుట యయుక్తమనిభావము. కులశైలసుతాగ్రణి = కులపర్వత కుమారశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలందు, పాయద్రోచి = ఆశంఖములను దీసివైచి, రత్నాంకితహారమున్ = రత్న

చిహ్నికమయిన హారమువేయఁగా, చిద్దళుక్ = కూతునకు, బసువానో = భారమగునేమో, ఇవేల కర్మకాలంకృతులందుఁ = ఇవేదుకుఁ గఠినపుసొమ్ములని పలుకుచు, నదీలలామయుక్ = శుక్తిమతి యను, హల్లక = ఎత్తుగలపలయొక్క, (ని. హల్లకంరక్తసంధ్యకమ్' అని అ.) కలాపములు = సొమ్ములను, ఉండుక్ = ఆలంకరించుచు. గిరికత్తండ్రి శైలవలాగ్రణియుఁ దల్లి నదీలలామయు ననుటచే నాభిజాత్యము సూచితము. కర్మకాలంకృతులఁ దొలగుట సౌమమార్యాతిశయము సూచితము. హల్లక కలాపము లంకరించుటవలనఁ బుష్పకోమలావయములకుఁ బూవులే యలంకారము లగు నని భావము.

మ. అనుఁగుంగ్రీడల నెల్లవారలకు ని • ట్లల్లారుముద్దైనకూఁ

తునకుక్ వాహిని వాణిఁ దాల్చునుకవిస్తోమంబు రప్పించి త
ద్ధునవిద్యామహిమ ల్కరామలకము • ళ్లావించె నాత్మీయనూ
తనపద్మోపచయం బశేషమును దాన్యాప్రభంబు గావించుచున్.

శ్లో2

అనుఁగుంగ్రీడలక్ = ప్రియకరమైన యాటలచేత, ఎల్లవారలకుక్ = సమస్తలకును, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, అల్లారుముద్దైన = గారాబముగావున్న, కూతునకు = కూతురైన గిరికాదేవికి, హేతుశబ్దపు ప్రథమయందుఁదప్ప రువర్ణకము తక్కిన విభక్తులయందు రాదు. కూతురులు; కూతుళ్లు; కూతురుకుక్, కూతుళ్ళకుక్, మొదలగు ప్రయోగంబులు సత్ప్రబంధములయందు మృగ్యంబులు. వాహిని = శుక్తిమతి, వాణిఁదాల్చు = సరస్వతిని వహించుచున్న అనఁగా విద్వాంసులైన, నుక విస్తోమంబుక్ = సత్కవులయొక్క సమూహమును, రప్పించి = పిల్వనంపించి అనియర్థము. వాణిఁదాల్చు = మధురవాక్యములను వహించుచున్న యనియెను, సరస్వతీదేవిని వాహనములై వహించుచున్న యని యైనను జెప్పవలయును. నుకవిస్తోమంబుక్ = కవులనఁగా నిక్కడ జలపక్షులు, నుకవులనఁగా జలపక్షిశ్రేష్ఠములైన రాజహంసము, వానియొక్క సమూహమును, రప్పించి యని యర్థాంతరము. తత్ = అవిద్యతకవులయొక్క, ఘనవిద్యామహిమలు = ఘనమయిన విద్యా ప్రభావములను, కరామలకముఁగావించెక్ = కరతలామలకము లగునట్లులుగా అనఁగా సర్వము బోధపడునట్లులుగాఁ జెప్పించెనని యర్థము. ఆరాజహంసలయొక్క మధురవాక్యరూపము లైన విద్యాప్రభావములను శేర్పించెనని యర్థాంతరము. గిరికాదేవి పద్మినీజాతిస్త్రీ గతుక బద్మినికి మానసపలుకు' లర్హములని విచారించవలయును.

పద్మినీజాతి లక్షణము.

శ్లో. 'వజ్జతిమృదుసలీలారాజహంసేవతస్మి త్రివళిలలితమధ్యాహంసవాణీసువేషా,
మృదుతుచిలఘుభుజే మానసీగాఢలజ్జా ధవళసుమవాసాపల్లభాపద్మినీస్యాత్.

అనియున్నది. మఱియుం గళాకాస్త్రమున సీసభాగము.

రాజీవగంధి సద్రాకేందుబింబానన్దనీలాత్పలకాగ్నిమవిర్మలాంగి,
సన్దణచారిత్ర నత్సప్రతాచార తరుణకురంగాబ్జధవళశేత్ర,
ఫాటలాధరరక్తపల్లవమృదుపాణిగానవిద్యాలాటదానవిభవ,

హంసభాషిణిమణిహార విభూషితమదమదావళయానమధురభక్తి,
విమలవస్త్రంబుఁ బద్మినివేడ్కఁబట్టు'

అని చెప్పంబడియున్నది. ఆత్మీయం=తనసంబంధమైన, చూకన = అభినవమైన, పచ్చోపచయంబు = పద్మయనఁగా లక్ష్మీ, (ని. 'క్రమాత్సఖ్యాహస్తివిన్వోద్ధి స్త్రిధి పూర్వోస్తరాహిషు, అజ్ఞే శ్వాస్త్రియోః పద్మః క్షీదే పూస్యస్త్రియా స్త్రిమామ్.' అని అ.) లక్ష్మీసమృద్ధిని - అనఁగా సంపత్సమృద్ధిని, అశేషము = సమస్తమును, శతావృత్తంబు గావించుచుకొనుట = అసంకల్పవిప్రాప్తముగాఁజేయుచును అసి యర్థము. తన సంబంధమైన నూతనకమలస్తోమమును రాజహంసప్రాప్తముగాఁ జేయుచునని యర్థాంతరము. తద్ధనవిద్యామహిమ ల్కారములకము ల్గావించెనని సంబంధము. వాణిదాల్చు సుకవిస్తోమము గిరిక కుపాధ్యాయులగుటచే వివిధవిద్యలను బోధించుటకుఁ బెక్కఁద్రుక్తువులను శుక్తిమతి నియోగించె నని భావము. కావుననే సర్వవిద్యలు అరచేతియుసిరికపడువలె సాధ్యమయ్యెననుట. రష్మించెననుటచే విద్యాబోధమునకు శుక్తిమతి యుత్తమోత్తములను వారివారి ప్రఖ్యాతులవిని రావించెనని యాశయము. వారిశ్రమకుఁదగినట్లు సంపదనంతయు వారికి స్వాధీనపఱచుచుండెననుటచే న్యయముగఁ గుమారివిద్యా పరిక్షణేన యెప్పటికప్పుడె సత్కరించుచుండెనని భావము. నదియంచల రష్మించి వానికిఁ దనయందలి తమ్మిరి కైవసముచేసి నడచెడంగు నేర్పించెనని యర్థాంతరము.

సోమకవిమతమున ఆలంకారము. అభేదాతిశయోక్తి.

శబ్దశక్తిమూలధ్వని యనియుఁ బ్రకృతాప్రకృతశ్లేషమనియుఁ గొందఱు.

ఉ. అన్నగశేఖరుండును మహామణిహూటసమర్పణంబుచేఁ

గిన్నరకోటులన్నిలిపి * గేయవిశారదఁ జేసెఁ గూతునుం

గిన్నరమీటవీణ బలికింపఁగ గీతములు బ్రబంధము

ల్యన్నియఁ బాడఁ జెప్ప నని*వారితచాతురి గల్గనట్లుగాన్.

33

అన్నగశేఖరుండును = పర్వతశిఖామణియైన యాశోలాహలుండును, మహామణిహూట సమర్పణంబుచేఁ = హూటశబ్దము రాశియందును బర్వతశృంగమందును వర్తించుచున్నది గరుక, మహాత్ = అధికములయిన, మణిహూట=రత్నరాసులయొక్క, సమర్పణంబుచేకొ = ఈవిచేత నని యర్థము. మహాత్తరములయిన, మణిమయ శృంగములయొక్క సమర్పణంబుచేతనని యర్థాంతరము. కిన్నరకోటులన్నిలిపి = కిన్నరులనఁగా దేవయోనివిశేషాలు వారిని గొలుపుచి, హూతునకొ = కొమార్తెయైన గిరికాదేవిని, కిన్నరమీటకొ = శంకుతీగెలుగట్టి వాయిచునట్టి కిన్నరమీటుటకును, వీణ బలికింపఁగొ = వీణను వాయిచుటకును, గీతములుం బ్రబంధము ల్యన్నియఁ పాడఁ = గీతప్రబంధములు శృంగారముగాఁ పాడుటకును, చెప్పకొ = మఱియొకరికి శిక్ష చెప్పటకును, అనివారితచాతురి గల్గనట్లుగాన్ = అడ్డములేని చాతుర్యము గలుగునట్లుగా, గేయ = సంగీతవిద్యయందు, విశారదఁజేసెన్ = ప్రగల్భ యగు నట్లుగాఁ జేసెను.

అనఁగా గిరికాదేవిని పూర్వపద్యములలో దల్లి సాహిత్యకవిత్వ విద్యాప్రవీణురాలిగాఁ జేయించె ననియును నీపద్యములలో దండ్రి సంగీతవిద్యాప్రవీణురాలిగాఁ జేయించెననియును దాత్పర్యము. ఈరెండుపద్యములయందును నభేదరూపాతిశయోక్త్యలంకారము.

ములును, కనిపించుములు=కాపాదరిండును, (ని. 'నిమజ్జ మజ్జా వాక్కిజే లతాదిహితోజరే' అని అ.)
 కుంజరయానవిహారరంగములు=మీనుగు నడుపులవంటి నడుపులగుల గిరికాడేవియొక్కవిహారస్థలములు.
 (ని. 'మతద్భటో గభో నాగః కుజ్జరో వారణః కరీ' అని అ.)

తరుణికుంజరయానయనువిశేషణమువలన గిరికా ద్వితీయయావనము సూచితము. ద్వితీయ
 యావన ముపభోగ్యార్హము. ద్వితీయ యావనశ్శబ్దము చనుగవయొక్కయుఁ బిఙ్గుదులయొక్కయు
 ప్రేగుచే మందముగ నడుచుటయుఁ దరుణీపదప్రయోగము సూచించును.

క. అని వనిత యుపరిచరవసు, జననాయకుకథయుఁ గన్యజననాగతియున్

వినయంబున వినుపింపంగ, విని యమ్ముని సమ్మదాభివీచికఁ దేలెన్. 36

అని=కా ప్రకారముగా, వనిత=మంజువాణి, ఉపరిచరవసు జననాయకు కథయున్=ఉపరిచర
 నామముగల వసురాజుయొక్క వృత్తాంతమును, కన్యజననాగతియున్ = గిరికాడేవియొక్క జన్మపు
 రాశయు, వినయంబున వినిపింపంగ=నమ్రభావముచేత వినిపింపగా, అమ్ముని=ఆకవలయతి, విని=
 ఆలకించినవాడై, సమ్మదాభి=సంతోషసాగరముయొక్క, (ని. 'ముత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః ప్రమోదా
 మోద సమ్మదాః' అని అ.) వీచిక=తరంగమందు, (ని. 'భంగ స్తరంగ ఉత్పిర్వా స్త్రీయాం
 వీచి' అని అ.) తేలెన్=ఓలలాడెను.

తనకథయుఁ గన్యకాజననకథ విని వసురాజు నానందించెనని భావము.

మ. లలికాసంవృతగాత్రుఁడై నిజకథాలాపంబు లాలించుభూ

పతి యచోహి హితునేర్పు బోటివచనప్రాగల్భ్యముం గన్యయు

న్మతగోత్రోద్భవవైభవంబును మది నన్వర్తించి యూహించె ధ

న్యత నాశుక్తిమతీర్షురీజనితకాత్మం బాత్మవిత్తంబుగాన్. 37

లలికా=తీగెలచేత, సంవృత=లెస్సగా నావరింపబడిన, గాత్రుఁడై = దేహముగలవాడై-
 అనఁగాఁ దీగెలచాటునఁ గనుపడక యున్నవాడై, నిజకథాలాపంబు లాలించు=తనయొక్క వృత్తాంత
 వాక్యములను వినుచున్న, భూపతి=వసుమహారాజు, అచోహి హితునేర్పు=అక్కడ నర్త సఖునియొక్క
 చాతుర్యమును, బోటి వచనప్రాగల్భ్యమున్=మంజువాణియొక్క వాక్పిండిమయును, కన్యయున్మత
 గోత్రోద్భవ వైభవంబును=గోత్రమనఁగా వంశంబును బర్వతంబును గనుక ఆచిన్నదాని యుత్తమ
 వంశసంభవముయొక్క విభవమునని యర్థము. ఉత్పంగవర్వతమువలన సంభవమని యర్థాంతరము.
 మదిన్వర్తించి = తనమనస్సునందు మెచ్చుకొని కొనియాడి, ధన్యత= కృతార్థతచేత, అశుక్తిమతీ
 ఝరీ జనితరత్నంబు = ఆ శుక్తిమతీనదివలన జన్మించిన కన్యారత్నమును, ఆత్మవిత్తంబుగాన్=తన
 స్థామ్ముగా, ఉహించెన్=భావించెను. అనఁగా శుక్తిమతీనది తనయధీనమయి యుండినదిగనుక దాని
 యందుఁ బుట్టిన యోగ్యవస్తువు లన్నియును దనస్థామ్ములగుటచేత గిరికాడేవియును దనస్థామ్ముని
 యూహించెనని తాత్పర్యము.

కన్యయున్మతగోత్రజననము చెలిమికత్తై మాటలనేర్పు మిత్తునినైపుణ్యము తలంచినంత గిరి
 కను తనస్థనముగా వసురాజు భావించెనని భావము. హితుడు నేర్పుచే గిరికను సమకూర్చుంగలఁడు.
 శైలికత్తై నేర్పుచిగాన నెటుతేని యనుకూలమునఁగలదు. గిరికయాభిలాషము చరిత్రయయోగ్యము

గాన వసురాజు గిరిక నాత్మ విత్తముగ భావించెను. తనరాజ్యములోనున్న శుక్తిమతీజనితరత్నములు తనవిత్తములే. “రత్నహాసిత పార్థివః” యన్నట్లు ప్రశస్తవస్తువులన్నియు రాజువెగాన తనవిత్తమని రాజుహించెను.

శా. మాయామానియు సంతః గొంతతడ వాత్సభ్యానవిజ్ఞానము

ద్రాయ త్తంబున నున్నయ ట్లలరి కాంతారత్నముం బల్కు. లే

మా యే మాంతరదృష్టిఁ జూచితిమి భామాభావిభాగ్యోదయం

బీయబ్జాననఁ బెండ్లియాడు వసురాజేంద్రుండు వాలాయమున్.

38

మాయామానియన్ = కపటమునీశ్వరుఁడును, అంతః = అమీఁదట, కొంతదడవు = కొంతసేపు, అత్తభ్యాన = పరమాత్మభ్యానమందలి, విజ్ఞానముద్రా = చిహ్నద్రయొక్క, ఆయత్తంబునన్ = అధీనతచేత, ఇది భావప్రధానదృష్టికము. ఉన్నయట్లు = ఉన్నవానివలె, అలరి = బిగ్గినవాడై - అనఁగా జిన్నద్రపట్టి యోగసమాధియందు నున్నవానివలె నుండి యుచుట. కాంతారత్నముంబల్కున్ = మంజువాణినిగూర్చి చలికెను. ఏమనియనిన, లేమా = ఓమంజువాణీ, భామా = గిరికయొక్క, భావి = భవిష్యత్కాలమందలి, భాగ్యోదయంబు = అదృష్టముయొక్క యున్నతిని, ఏమాంతరదృష్టిఁ జూచితిమి = మేము జ్ఞానదృష్టిచేతఁ జూచితిమి. అన్తచ్ఛబ్దమునకు బహువచనమున ‘ఏకయోర్భూతల్యేషః’ న. అనుసూత్రముచే మువర్ణకము రావలసియుండియు, (ప్రశమాయామేదస్తదః’ న.) అనుసూత్రముచే బ్రాలిపదికమయిన నా అను నక్షరమునకు సర్వాదేశముగా ఏకారమువచ్చినది. గాన ఏమి అని యయినది. వసురాజేంద్రుండు = వసురాజశ్రేష్ఠుఁడు, వాలాయమున్ = సిద్ధముగా, ఈ యబ్జాననఁ పెండ్లియాడున్ = ఈగిరికాదేవిని వివాహము చేసికొనఁగలఁడు అని చలికెనని సంబంధము.

మని కొంచెముసేపు భ్యానముద్రతో నున్నటుల నటించి సేనంతరంగదృష్టితోఁ గాంచితిని. ఈ బాలికను వసురాజేంద్రుండు పెండ్లియాడునని చెలికత్తెలకుఁ చెలిపెను.

తే. రమణి యిట్టికాంతాలోకరత్న మమరఁ జేసినవిధాత వసువుతోఁజేర్పఁడేని

నాతనినిసర్గమధురసర్గానుభావ, మఖిలభువనప్రసాధనం బగుట యెట్లు.

39

రమణి = ఓమంజువాణీ, ఇట్టి = ఇటువంటి, కాంతాలోకరత్న మమరఁజేసినవిధాత = స్త్రీజన రత్నమయిన గిరికాదేవిని నొప్పిదమగునట్టులుగా సృజించిన బ్రహ్మ, వసువుతోఁజేర్పఁడేని = వసు రాజుతోఁ గూర్చకపోయినట్లు లాయెనేని అని యర్థము. కాంత = మనోహరమయిన, అలోక = ప్రకాశముగల, రత్న మమరఁజేసిన విధాత = మాణిక్యము నొప్పిదమగునట్టులుగాఁ బుట్టించిన బ్రహ్మ, వసువుతోఁజేర్పఁడేని = కాంచనముతోఁ గూర్చకపోయినట్లు లాయెనేని అని యర్థాంతరము. అతని = ఆ బ్రహ్మయొక్క, నిసర్గ = స్వభావముచేత, మధుర సర్గానుభావము = మంజులమైనపుష్టి ప్రభావము; అఖిల భువన ప్రసాధనం బగుట యెట్లు = సకల జగదలంకార మగుట యేరితిగా నని యర్థము. అనఁగా గానరదని భావము.

ని. ‘అనర్ఘ్య మపి మాణిక్యం హేమాశ్రయ మపేక్షలే’ అని యున్నది గనుక మాణిక్యము బంగారముతోఁజేరక యలంకారము కాదని చెప్పినాడు. కావున నీకాంతా (లోకరత్నము) వసువుతో (బంగారముతో) బ్రహ్మ చేర్చఁడేని స్వభావమధురమగు బ్రహ్మ సర్గప్రతిభ వర్ణనమగును. ఈ తత్వమిది.

పును ఉత్తమవస్తువుతోఁ గూర్చుటయే సమస్తజడలంకారము. నేర్పరియగు బ్రహ్మ గిరికను వసు రాజుతోఁ జేర్చుననుటకు వేఱు తార్కాణ లవసరము లేదు. తనశక్తి జడలంకారము గామియశోణి శేని యిరవురసమకూర్చుననిభావము. అతని నిసర్గ అనుచో 'లోపశ్చవిభక్త్యాజే శృద్ధేఃసాఘ్య తృమాసకా క్లేఘ' న. అనుసూత్రముచే యొక్క యచవిభక్తికి లోపమువచ్చినది.

చ. నెలతలలోఁ ద్రిలోకనుతనిర్మలరూపకలాపధన్య యీ
కులగిరి రాజకన్య నృపశోటులలో వసురాజు మేటి య
య్యలఘుఁడు నీలతాంగియు లతాంతముఁ దావియుఁ బోలి యేక మై
వెలయఁగఁ గన్ములారఁ గనుఁవేడుక వేగము మీకుఁ గల్గెడిన్. 40

నెలతలలోఁ = స్త్రీలలోపల, ఈకులగిరిరాజకన్య = ఈశోలాహలవర్వత రాజపుత్రియయిన గిరికాదేవి, త్రిలోకసుత=లోకత్రయముచేతను కొనియాడఁబడిన, నిర్మల = కళంకరహితమయిన, రూప=రూపమనఁగా, (హ్లో. 'ఆలేప్యారోప్య నిశ్శేప్య బంధనీయై రభూషితమ్, యద్భూషిత మివా భాతి తద్రూప మితికన్యతే.') అని యున్నదిగనుక నాప్రకారముగా వస్త్రాభరణ గంధమాల్యములచేత నలంకరింపఁబడక యలంకరింపఁ బడినట్లుండుట-అట్టిరూపమునెడు, కలాప = భూషణముచేత, ధన్య = కృతార్థురాలైనది. ఇక్కడ రూపంబ యలంకారము గాఁగలది గనుక నలంకారాపేక్ష లేనదని స్ఫురించుచున్నది. నృపశోటులలోఁ=రాజసమూహములలో, వసురాజుమేటి=వసురాజు సర్వోత్త ముఁడుకాఁబట్టి, అయ్యలఘుఁడుక = ఘనుండైన యావసురాజును, కలతాంగియుఁ = ఈగిరికాదేవి యను, లతాంతముఁ దావియుఁబోలి=పుష్పంబును బరిమళంబును సేతాగున నుండునో యాలాగును, ఏకమయి=భేదములేక, వెలయఁగఁ = ప్రకాశింపఁగా, కన్ములారఁగనువేడుక=కన్ములనిండఁ జూచెడు వేడుక, వేగముమీకుఁ గల్గెడిన్ = మీకు శీఘ్రముగాఁ గలుగఁబోవుచున్నది. (వ్యా. 'నెలతలలోఁ, నృపశోటులలోఁ') అను నీరెండుపదములును నిర్ధారణోద్భవవశ్యీవిభక్త్యంతరూపములు, దీనికిం బ్రసూ జము. 'లోపల నిర్ధారణోద్భవవశ్యీ'అని నన్నయభట్టియము. లోపలవర్ణకము లోవర్ణకమున కుప లక్షణము.

గిరిక ద్రిలోకనుతనిర్మలరూపకలాపధన్యగాన స్త్రీలలో నుత్తమురాలు, వసురాజుమేటి, అల ఘుఁడు గాన నతఁడు పురుషులలో నుత్తముఁడు. తావిచే బూవువన్నె కెక్కినట్లు వసురాజును జేట్లఁ బట్టి గిరికయుఁ బూవుచేదావి వన్నె కెక్కినట్లు గిరికనుజేట్లఁబట్టి వసురాజు శోభావముగఁ దావిని బూవును విడదీయరానటు లేకాభిప్రాయముతో నలరఁగలరనిభావము. వేగముగ నీవేడుక చేకురు ననుట వసురాజుసమీపమున నుండెని సూచించుట. అలం. ఉపమ. సమము.

వ. అనిన నమృందయాన సందియంబువఁ ని ట్లనియె. 41

అనిన = కవటయతి యీలాగని పలుకఁగా, అమృందయాన=అమంజువాణి, సందియంబు నక = సందేహముచేత, ఇట్లనియెన్ = ఈలాగనిపలికెను.

ఉ. ఇన్న గరాజుఁ జూడ వసుధేశ్వరుఁ డెన్నఁడు వచ్చు వచ్చి యీ
కొన్న నతీవజ్ఞంపములశోనకు నెన్నఁడు డిగ్గు డిగ్గి యీ
కన్నియఁ గన్ములారఁ గుతుకంబున నెన్నఁడు గాంచుఁ గాంచి తా
నెన్నఁడు గారపించుఁ జెలు * తెన్నఁడు గాంతు రభీష్టుంపదల్.

ఇన్నగరాజుఁ జూడఁ=పర్వతశ్రేష్ఠుడయిన యాశోలాహలనిఁ జూచుటకు, వసుభేక్ష్యుఁ డెన్నఁడు వచ్చుఁ=వసురా జెన్నఁడు విచ్చేయును, వచ్చి=విఠించినవాడయి, ఈ క్రొన్ననతీవ జొంపముల కోనకు నెన్నఁడు డిగ్గఁ=క్రిత్తపూదీఁగె గుంపులుగల యాశోనకు నెన్నఁడు దిగును. తే. 'తీఁగె తీవయి లత కూన తీవ యనఁగఁ, దనరులతపేట్ల పూవులు ననలు విరులు, పువ్వులరులునా నుమంబులగు సాంబ' అని సాంబసిఘంటువు. డిగ్గి=దిగినవాడయి, ఈకన్నయిఁ=ఈగిరికాడేవిని, కన్నులారఁ=సేత్రానంద మగునట్టులుగా, తుతుకంబున నెన్నఁడు గాంచుఁ=హర్షముచేత నెన్నఁడు చూచును. కాంచి=చూచినవాడయి, తానెన్నఁడు గారవించుఁ=తానెన్నఁడు మన్నించును, చెలు లెన్నఁడు గాంతు రభివ్రవనంపదఁ=చెలికత్తియ లివ్వప్రాప్తి నెన్నటికిఁ బొందుచున్నారు. అనఁగా నిది యలభ్యమయిన కార్యముగదా యని భావము. మహారాజగు వసువు పెక్కుక్రీడాకైలములుగలవాడు. అన్నిటిని పీడి యిట కెప్పుడు వచ్చును. వచ్చుఁగాక యీమహాకైలముననున్న యీ పొదరింటికి వచ్చినదాదా దర్శనప్రాప్తి. వివిధములగు గిరివిశేషముల వదలి యీకన్నెను జూచుట యెటుల నను కూరును. శుభదర్శనోత్సవకలగు చెలిమికత్తెలకోర్పులు తీరుట యెపుడు.

చ. అని జవరాలు వెండియుఁ బ్రియమ్మున నమ్మనిఁ జూచి యోతపో
ధనమణి యీలతాంగి వసుధావరు నెన్నఁడు చెట్టు వట్టునో
యని యనురక్తిపెంపుమెయి • నాడితిఁ గాక శుభప్రసంగ మం
గనకు నొసంగఁ గొంగుముడి • గాదె భవద్వచనంబు నావుడున్.

43

అని=యిట్లని, జవరాలు = మంజువాణి, వెండియుఁ = తిరుగా, ప్రియమ్మునఁ=ప్రీతిచేత, అమ్మనిఁజూచి=ఆకపటయిని విఠించి, ఓతపోధనమణి = ఓమునిశ్రేష్ఠుడా, ఈలతాంగి=ఈగిరికా డేవి, వసుధావరుఁ=భూనాయకుడయిన వసురాజును, ఎన్నఁడు చెట్టువట్టునోయని=ఎన్నఁడు పాణి గ్రహణము సేయునో కదా యని, అనురక్తిపెంపుమెయి నాడితిఁ గాక=అనురాగాతిశయముచేత నంటిదిగాని, భవద్వచనంబు=దేవరవారియొక్క వాక్యము, అంగనకుఁ = గిరికాడేవికి, శుభప్రసం గము=శుభసంగతిని, ఒసంగఁ = ఇచ్చుటకొఱకు, కొంగుముడిగాదె = కొంగుముడ్లగాదా. అనఁగా సిద్ధమయియున్నదియకాదా యనుట. నావుడుఁ=అనిపలుకఁగా, ఈవద్దమున వసుధావరుడెన్నఁడు ఆమపాతముఁడేని లతాంగిఁ అని ద్విత్వీయ చేసినచో స్త్రీ, పురుషుని కేవలము యువుత్కృమము పోవును. తపోధనమణివాక్యము కొంగుముడి. అనినంతన సాధ్యమగునదనుట. కాని యెన్నఁడు జరు గునో యనుట మునిచైన విశ్వాసమునఁ గాదు. అనురక్తి పెంపుగ 'అతిష్ణిహాపావశంకీ' యన్నటుల స్నేహాతిశయము సంభయములచేటు గావున నిటులంటిని. చెలికత్తియ మునికి క్షమార్పణము చెప్పినది.

మ. లలనా యీయెలనాఁగఁ బెండ్లి యగు వాఁలాయంబు చేదిక్షమా
తలనాథుం డిది నమ్మవేని నిజమంత్రప్రాధి రప్పింతు నా
నల నావత్ససమానుఁ జూడ్తు మని పఁతం బొప్ప మాయాజపా
కలనాదంభము పూని మాని దిశ లొకర్ణించి మజ్నా యనన్.

44

లలనా = ఓమంజువాణి, ఈయెలనాఁగఁ = ఈగిరికాడేవి, చేదిక్షమాతలనాథుండు=చేది భూమిశ్వరుడయిన వసురాజు, వాఁలాయంబు=సిద్ధముగా, పెండ్లియగుఁ=వివాహముగాఁగలఁడు. ఇది

నవ్వవేనిక్ = ఈమాట నవ్వుకపోయినట్టులాయెనేని, నల = నలచక్రవర్తితోడను, నానత్యు=అన్వీనీజేవ తలతోడను, (ని. 'సర్వైర్వద్యా వత్వీనీసుతౌ, నానత్యా వత్వీనా దస్తా వాత్వీనేయా చ తావుభౌ' అని అ.) సమానుక్ = సౌందర్యమందు సమానుడయిన యావసురాజును, నిజమంత్ర ప్రాధిపత్యము = నాయొక్క మంత్ర ప్రభావముచేత రక్షించుచున్నానని యర్థము. రహస్యాలోచన ప్రాధిచే రక్షించు చున్నానని యర్థాంతరము. చూడుమని = నాసామర్థ్యముచూడుమనిపలికి, పుత్రబాప్తుక్ = శపథ మొప్పనట్టులుగా, మాయాజు = అబద్ధపుజవముయొక్క, ఆకలనా=చేయుటయనెడు, దంభముపూని= వ్యాజము పెట్టుకొని(ని. 'కవటో స్త్రీ వ్యాజ దమ్నా పథయ శ్చద్వైతవే, కునృతి ష్చిక్తుతి శ్వాత్యమ్' అని అ.) మాని=అమునీశ్వరుడు, దిశ్లాకగ్గి-చి = దిక్కులాల్పించి, మజ్జాయనక్ = మజ్జ యనెడు నాకర్షణోపయోగియయిన శబ్దమును బలకంగా.

ఇక్కడ క్లౌ. 'సంధానకుశలశ్చేటః' అని యున్నది గనుక సంధానకుశలత్వముచేతఁ గ్రీడా సఖునికఁ జేటత్వము సిద్ధించుచున్నది.

మ. ఇది సంధింపఁగ వేళ యుచు వసురాజేంద్రుండు నీరంధ్రుని
రదవార ప్రతిసీర వెల్వడినతాఃరాధర్తలీల లతా
చ్చదసంఛాదిక బాసి నిల్చె నెదుటఁ • సారంగరాగభ్రమ
స్త దభ్రంగీరుతివందిమాగధకథామాధుర్యముం దెల్పఁగన్.

45

ఇది సంధింపఁగ వేళయంచుక్=ఇది కలియుటకు సమయముని విచారించి, వసురాజేంద్రుండు= వసురాజశ్రేష్ఠుడు, నీరంధ్ర = దట్టమయిన, నీరదవార=మేఘముదాయమనెడు, (ని. 'స్తోమాఘ నికర వ్రాత వార సజ్జాత సజ్జయ్యాః' అని అ.) ప్రతిసీర = తెరమండి, (ని. ప్రతిసీరా యవనికా స్యా త్తిరస్కరణీ చనా' అని అ.) వెల్వడిన = నిర్లమించిన, తారాధర్తలీల=చంద్రునివలె, లతాచ్చద= తీగెలయొక్క యాకులవలన నయిన, సంఛాదిక = అవరణమును, బాసి - వదలి - అనగా మునుకును విడిచిపెట్టి, నిల్చె నెదుట=స్త్రీలయొక్కయెదుట వచ్చి నిలిచెను. విలాసననిన, సారంగ= మగతుష్పెదలవిషయమయిన, రాగ = అనురాగముచేత, భ్రమల్ = తిరుగుచున్న, మద = మత్తుగొని యున్న, భ్రంగీ = అడుగుతుష్పెదలయొక్క, రుతి = ఝంకారమే, సారంగరాగ = సారంగనామక రాగమందు, భ్రమల్ = సంచారముచేయుచున్న, మదభ్రంగీరుతి=మదించిన యాడుతుష్పెదలయొక్క నాదమువంటినాదముగలిగిన - ఈరెండధ్యములకు నభేదాధ్యవసాయము. వందిమాగధ = కేయములయిన, కథా = చరిత్రలయొక్క, మాధుర్యముం దెల్పఁగన్ = మధురభావమును జెలియఁజేయుచుండఁగా నిలిచెనని సంబంధము.

సంధింపఁదగిన వేళయని వసురాజు మాయాముని పుత్రముచేయఁగనే నిశ్చయించెను. అంతకు మున్ను చిత్తురులలోఁ బెనఁగొన్న తీవగుంపుచాటున వసురాజుండెను. సమయముగనిపట్టి తీవలనిటునటు- త్రోసి ముందునకువచ్చెను. మేఘములమరుగునుండి బయటికివచ్చినచంద్రునివలె రాజుప్రకాశించెను. రాజు తీవలగదల్పుటచేఁ గోడెతుష్పెదలపై మరులుకొనియున్న మదించినయాడుతుష్పెదలం ధ్వని చేయసాగెను. ఈధ్వని రాజునకప్రయత్నముగ వంధిమాగధస్తోత్రములయ్యెను.

సీ. తల్లిరుద్రాయమువానివలరాజు నలరాజు నలరాజుఁ దెగడుసోఁయుగమువాని
నిఁడిఁచాయలవాని • భగడంబుజగడంబు జగడంబు గలమోవిసాగసువాని

దభుకుఁజెక్కులవానిఁదులకింపుపలుకెంపుపలుకెంపులొలయునఁవొలుకువానిఁ
జికిలిచూపులవానిఁసిరిమించుదొరయించుదొరయించుకాంచనాంబరమువాని

తే. నొఱపుగలవాని మకుటకేయూర హార, కటకగుండలచాకచక్రములవాని

నచ్చపీఠానిఁగనిలేచియుమితవినయ, సంప్రమముదోచు నిలిచి రఁబ్బాతఃసంఖలు.

తలెరుఁబ్రాయమువానికే = లేతవయస్సుగలిగినవాడును, వలరాజుకే = మన్మథుని. (గీ. 'మీను
మొసలిసిడంబుల మేటివండ, మామయల్లఁడువలరాజు మరుఁడులచ్చి, కొమరుఁడను పేళ్ళవలిసిల్లఁగుసుమ
భుని, వికళభవచాళ కాశీనివేశయాళ' అని యాంధ్ర) నామసంగ్రహము.) నలరాజుకే = నలచక్ర
వర్తిని, అలరాజుకే = ఆచంద్రుని, తెగడు = తిరస్కరించునట్టి, సోయగమువానికే = చక్కదనము
గలిగినవాడును, వడిఁడిచాయలవానికే = బంగారపుఁగాంతివంటి కాంతులు గలిగినవాడును, బగడంబు =
బగడముయొక్క, జగ = శ్రేష్ఠమైన, డంబు = కాంతితోడ, జగడంబుగల = స్పర్ధకలిగిన, మోవిసొగసు
వానికే = అధరోష్ఠముయొక్క సొగసుగలిగినవాడును, జగమచుపదమునకుఁ బ్రయోగము. (గీ. 'జగ
మెఱుగుదాని జగమెఱుగు' అని విజయవిలాసము ప్రథమాశ్వాసమందు ౪౪ వ పద్యము.) తళకుఁ
జెక్కులవానికే = తళతళమని మెఱయు చెక్కిల్లగలిగినవాడును, తులకింపు = సొగసైన, పలు
కెంపు = దండకురువిందములయొక్క, పలు = అపరిమితములైన, కెంపులు = అరుణకాంతులు, (గీ. 'కెంపు
తోగరు తోవరు కెంజాయ యెఱు పెఱ్ఱి, యనంగ నరుణకాంతి కాఖ్యలయ్యో' అని యాంధ్ర) నామ
సంగ్రహము.) ఒలయు = వ్యాపించుచున్న, నవ్వొలుకువానికే = నవ్వుచిందుచుండువాడును, చికిలి
చూపులవానికే = తేటగలచూపులుగలిగినవాడును, సిరిమించుదొర అనఁగా లక్ష్మీదేవిచే నతిశయించు
చున్న శ్రీమహావిష్ణువు, ఆయనయొక్క, ఇందు = న్యూనత్వమును, దొరయించు = పాసంగఁజేయుచున్న,
కాంచనాంబరమువానికే = బంగారపువస్త్రము గలిగినవాడును, అనఁగా విష్ణుదేవుని పీఠాంబరమువంటి
కాంచనాంబరము గలిగినవాడును ననియర్థము.

ఒఱపుగలవానికే = తేజస్సుగలిగినవాడును, మకుట = కిరీటముయొక్కయు, (ని. 'అథమకుటం
కిరీటం పున్నపుంసకమ్' అని అ.) కేయూర = భుజస్త్రలయొక్కయు, (ని. 'కేయూర మశ్లదం తుల్యే,
అని అ.) హారముశ్యాల హారముయొక్కయు, (ని. 'హారో ముక్తానళీ దేవచ్చందో సా శతయష్టికః'
అని అ.) కటక = కడియములయొక్కయు, (ని. 'కటకం కరభూషణమ్' అని అ.) కుండల = కర్ణాభర
ణములయొక్కయు, (ని. 'కుండలం కర్ణవేష్టనమ్' అని అ.) చాకచక్రములవానికే = చక చక్రాయమా
నములైన కాంతులుగలిగినవాడును, అచ్చపీఠానికే = ఆపసురాజును, కని = చూచి, లేచి = మార్పున్న
చోటకుండి లేచినవారై, అబ్బాతముఖులు = స్త్రీలు, అమిత వినయ సంభోమముదోహత = అపరిమితమైన
వినయమును దొందరపాటును గనుపించుగా, నిలిచిరి = నిలుచుండిరి.

శబ్దద్యమునఁ బెద్దపాదములయందు వాని యనుపదము నంత్యస్థానముగా నుంపంబడియెను. ఆ
పాదములు పాదార్థము క్తపదగ్రస్తములుగాఁ జెప్పబడియెను. అలం. ఉపహ.

మ. క్షీతిపాలో త్రముఁ డంత సంతపమునం • జేరంగ నేతెంచి 'చిం

తితకల్యాణసమృద్ధి ర' స్తనుచు సునిత్రుండు దీవింపఁగాఁ
గుతుక స్తేరముఖారవిందుఁ డయి కోఁర్పుల్గీఱ నారీజనా
ర్పితబాంబూనదపీఠి బొల్పె జలజప్రేంభన్తరాళం బనన్.

క్షీతిపాలోత్తముడు=వసురాజు, అంతః = ఆమీఁదట, సుతనమునాదేరంగ నేతెంచి = సుతోషము చేత దగ్గఱకువచ్చి, చింతితకల్యాణసమృద్ధిరస్తమయః-చింతిత=తలంచునొనఁబడిన, కల్యాణ= శుభములయొక్క, సమృద్ధిః = పరిపూర్తి, అస్తు=అవుఁగాక అని అర్థము. తలంపఁబడిన వివాహ సమృద్ధి యగుఁగాక యని భావము. అయద్యుః=కల్యాణిపలుకుచు, ('అయకృతే స్తివాక్యంతు' న. అనియుండుట చేత నయకరణమందు సామృతవాక్యము ప్రయోగింపఁబడియె.) సన్నిత్రుండుదీవింపఁగాఁ = మునివేష ధారణము చేసియున్న ప్రియసఖుఁ డాశీర్వాదింపఁగా, కతుక = సుతోషయుక్తమైన, స్త్రీర = నవ్వి చున్న, ముఖారవిందుడై = కమలసన్పశమైన ముఖముగలవాడై, శోర్కస్త్రీః = శోరికలలిత యిచ్చుచుండఁగా, నారీజన = గిరికాదేవి చెలికత్తెలచేత, అప్పితః=సమర్పించిపెట్టి, జాంబూనదసీతః = సువర్ణవయమైన పీఠమందు, (ని. 'రుక్మం కార్తస్వరం జాంబూనదమహావస్త్రీయామ్, అని అ.) జలజ = తామరపువ్వుమీఁద, ప్రేంభిత్ = తూ.గియాడుచున్న, మరాళంబనఁ = రాజహంసయో యనునట్లులుగా, బాల్యైః = ప్రకాశించెను. అనఁగా సువర్ణపీఠముమీఁద సుఖానీచుడై యుండె ననుట.

రాజుతనమిత్తుని నైపుణ్యమునకుమెచ్చి సుతోషముతోఁజేరవచ్చెను. మిత్రుఁడు "చింతిత కల్యాణ సమృద్ధిరస్తు" అని దీవించెను. తలంచినవివాహము నెరవేరుఁగాక యనియుం దలంచినశుభము నెరవేరుఁగాకయనియు నర్థమొనఁగుదీవన పద్ధతమునలె సుందరమగు రాజు ముఖమునఁ జిఱునవ్వును జనింపఁజేసెను.

చ. అనుష్టుప్, కాంతివైభవసమన్వితౌ నావసురాజుఁ గాంచుప

ద్విని సరసాంతరంగమున • మించె వినూతనరాగకందళం

బోనరె నఖండవాసనలు • సుత్కలిక ల్విలసిల్లె నల్లన

ల్లన నిగిడెం బ్రమోదతరళశీతౌ లై తమిజాపుతుమైదల్.

48

అనుపమకాంతివైభవసమన్వితౌ = కాంతి యనఁగా లావణ్యంబును బ్రకాశంబును, (ని. 'కాంతి శ్లోభా వరేణ్యయోః' అని అ.) ముత్యములొక విరిగెడు నీరువలె నవయవములందుఁబ్రకా శించునది లావణ్య మనిపించుకొనుచు, అనుపమ = సమానరహితమైన, కాంతివైభవ = లావణ్యసంపద తోడ, సమన్వితౌ = కూడుకొనిన, అవసురాజుఁ = ఆ వసురాజునెడు అనుపమప్రకాశసంపదతోఁ గూడిన యా వసురాజు ననఁగా సూర్యుని ఇక్కడ వసువు లనఁగాఁ గిరణములు. (ని. 'వసుర్నా దేవ భేదేష యోక్త్యాన్ని ధనదాం శుభం, మధురే తు త్రిపుణ్ణీజే నలీలే ధనరత్నయోః.' అని నా.) వానికి రాజుగావున వసురాజుని సూర్యపరముగా విచారింపవలయును. కాంచు = చూచుచున్న, పద్మిని=పద్మిని జాతిస్త్రీ యయిన గిరికాదేవియనెడు పద్మలతయొక్క, సరసాంతరంగమునఁ = సరసమయిన హృదయమనెడి జలయుక్తమయిన యంతఃస్థిత కందమందు అనఁగా మూలమందయందు, వినూతన = అభినవమయిన, రాగకందళంబు = అనురాగాంకురమనెడు నభినవాదుజాంకురము, మించె = అతిక్ర మించెను. అఖండ = సామూర్థ్యములయిన వాసనలు-అనఁగా సాత్త్వికభావములైన రోమాంచకంపస్వీ దాదికములనెడు నఖండసౌరభములు, ఒనరె = ఒప్పెను. ఇక్కడ నఖండవాసనా జన్యములైన సాత్త్వికభావముల నఖండవాసనలని చెప్పినాడుగనుక జన్యజనకముల కభేదోపచారమని తెలియ వను—38

వలయును. ఉత్కృతికల్పినిల్లె = ఉత్కృతికలనగా శంకాసూయాని సంచారిభావములని చెప్ప వలయును.

ఉత్కృతిక యనగా శాశ్వతమనెడి సంచారిభావము గనుక బహువచనమువలన శృంగార రసమందు బ్రయోగింపఁదగిన సంచారిభావములు తెలియఁబడుచున్నది.

శ్లో. 'శక్త్యాసూయా భయంబాని ర్వాన్విధి శ్చింతా స్మృతిర్భృతిః'

శాశ్వతమనిష్ఠయా వేగా ప్రీతో వ్యాధో వృధా స్తథా.

విషాదో జడతా నిద్రా వహితా చావల మృతిః

ఇతిభావాః ప్రయోక్త్యా శ్చక్రా రేవ్యభిచారిణః'

అశ్రీవి భావములచేత ఉత్కృతికలనగాఁ దరంగములుగనుక దరంగసప్తకములైన సంచారి భావములు ఉత్కృతిక లనబడుచున్నవని విచారింపవలయును. అట్టి యుత్కృతికలనెడు ఉత్కృతికలు అనగా సుదృఢములైన మొగ్గలు విలసిల్లెను. ఇక్కడ ఉత్కృతికలవలెనే యుత్కృతికలు అనగా దరంగ ములవలెనే సంచారిభావములు చూడఁబడుచున్నవి. ఏలాగుననిన, సముద్రమందు దరంగములన్ని మించుచు నీనమగుచుండినవై యాసముద్రమునకు ఉత్కృష్టమును జేయుచును మఱియొక దత్సర్పరూ పత్వమును బొందుచు నే ప్రకారముగా వర్తించునో యా ప్రకారముగానే స్థాయిభావమైన రతియందు సంచారిభావములైన శంకాసూయాదులు వర్తించుచును అస్థాయిభావమును దమ్మును బోషించుచున్నవై రసాత్మకత్వమును బొందుచున్న వని విచారింపవలయును. ఇందుకు,

శ్లో. 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతకల్లోలా ప్రేయథార్హవే'

తస్యోత్కర్షం చిత్తన్వంతి యాంతి తద్రూపతామపి.

తథాస్థాయినిర్వర్తన్నాఉన్నగ్నా వ్యభిచారిణః

పుష్కంతి స్థాయినః స్వాంతశ్చ తత్రయాంతి రసాత్మతామ్.'

అని చెప్పఁబడియున్నది. అల్లనల్లన నీగిడెం బ్ర మోదతరళశ్శితులై తమిఁ జూపుతు మైదలు-ప్ర మోద తరళశ్శితులై - ప్ర మోదమనగా హర్ష మనెడు సంచారిభావము. శ్లో. 'హర్షోమనస్సముల్లాసో దేవీ గురుమహిభూతామ్, ప్రసాదాత్ప్రియసంగాచ్చభవేదిహిర్థలాభకక' అని యున్నదిగనుక హర్షముచేతఁ జూచులస్థితి కలిగినవై, తమిఁ = తమకముచేత, చూపుతు మైదలు=వీక్షణములనెడు భ్రమరములు, అల్ల నల్లననీగిడెం = అంతటంతటఁ బ్రసరించెను. నల్లనల్లన యనగానీలప్రకారమనిచెప్పవచ్చును. 'ప్రకారేగణవచనస్య' యనెడు పాఠినియసూత్రముచేత ద్విర్భావము. 'ప్రకృతివద్వికృతిః' అని నన్నయ భట్టారకుఁడు.

తా. మనోహరస్వరూపుఁడగు నావసురాజునుగాంచినంతనఁ బుద్ధి నీజాతి చెలువయగు గిరికా దేవి కనురాగము హృదయమున జనించెను. పిదప రోమాంచాదులగు సాత్వికభావములు శంకాది సంచారి భావములు కలిగెను. చూపులువసురాజువై బ్ర మోదతరళశ్శితిమైనోపెను. సూర్యుఁడుదయింపఁ దమ్మిదీవియ దుండయందు నెఱిసిమొలకకైతగాఁబుట్టెను. తావులచేనలరి యందు మొగ్గలుకలసూరఁ దు మైదలు సంతసముతోఁ బైచ్రాలుచుండెనని యర్థాంతరము.

అలం. శ్లోపావయనరూపకము.

రసవిచారము

ఇక్కడరసవిచారముచేయఁబడుచున్నది. భావమనఁగా మనోవికారము. (సి. 'వికారో మన్య
సాభావః' అని అ. భావము.) సజాతీయమైన నాయకాచారాసక్తిచేతను, విజాతీయమైన భీత్వాది
కముచేతను గొట్టఁబడక సజాతీయవిజాతీయముల స్వస్వరూపముగాఁ జేయుచు ననుభవపర్యంతము
నిలిచియుండెనేని స్థాయిభావ ముద్భవించును.

శ్లో. 'సజాతీయై ర్విజాతీయై రతిరస్కృతమూర్తిమాన్'

యాపద్మధృవ రత్నమానస్థాయీభావ ఉదాహృతః.

విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావై ర్విచ్ఛిద్యతేనయః

అత్త భావనయత్యన్యాన్ స్థాయీపలవణాకరః.'

రతియనఁగా సంభోగవిషయమైన యిచ్ఛావిశేషము. ఇందుకుఁబద్యము,

క. 'తరుణులుఁ బురుషులు నితరేతరసంబంధేచ్ఛ నెలమిఁ దలకొనఁగాఁ ద

త్పరమతిఁ దివురుట శృంగార రసజ్ఞులమతమునందు రతియనఁబరఁగున్.'

రతియ నెడుస్థాయిభావమునకు నుత్పత్తికారణము విభావమనిపించుకొనును. శ్లో. 'విభావకస్య
తేకత్ర రసోత్పాదనకారణమ్' రసమనఁగా రతియని తెలియవలెను. అవిభావ మాలంబనమనియు,
సద్భివసమనియు రెండుతెలుగులై యుండును. అలంబనమనఁగా రత్యాదులకు విషయాభూతులైన
నాయికానాయకులు.

ఉద్భివస కారణములు మలయానిల చంద్రాదులు

తత్ప్రబోధాయ మాల్యుర్దుచందనేందూదయాదయః

ఉద్భివస విభావాస్తే సత్తైస్స రతిగచ్ఛతి

మాల్యవస్త్రవిభూషణాదయో మాల్యాదయః

ఋతువయోమదాదయో ఋత్యాదయః

చందనస్నాన రూపాదయ శ్చందనాదయః

చంద్రోదయో ఘనధ్వని రుపతోగర్భరణ

మిత్యాద్యా శ్చంద్రోదయాదయః.

భోజన సరస్వతీకంఠాభరణము.

ఉద్భివసమనఁగా రూప యోగన లావణ్యాది గుణములును హావభావాదిచేష్టలును నూపురాంగ
దాద్యలంకారములును మలయానిలచంద్రచందనాది తటస్థములును నిట్లు నాలుగువిధములుగలవై
యుండును. శ్లో. 'అలంబనంతురత్యాదేర్విషయకానిహ, ఉద్భివసంతదుత్కర్ష హేతుస్తచ్చ చతు
ర్విధమ్. అలంబనగుణత్వైస్స తచ్చేష్టాకదలంకృతిః, తటస్తాశ్చేతివిభేదయా శ్చతుర్థోద్భివసక్రమః.' అలం
బనగుణోరూపయాననాదిరుదాహృతః, తచ్చేష్టాయోగనోద్భూత హావభావాదికామతాః.' శృంగార
చేష్టలు పదునెనిమిదివిధములై యుండును.

శ్లో. 'హావోభావశ్చ హేలాచ మాధుర్యం ధైర్య మిత్యపి

లీలా నిలాసో విచ్ఛిత్తి ర్విభ్రమః కిలికించితమ్.

మోహాయితం కుట్రమితం వీచ్యోకో లలితం తథా,

వతూహలంచ చక్షతం విహృతిర్దావ ఇత్యః.

ఏవంశృంగారచేష్టాస్సృరజ్ఞాదకపిభావతాః'

హృదయస్థితమైనరతి నభివ్యక్తము నేయుచున్న ప్రావిక్షేపకటాక్షాదిక మనుభావ మనిపించు కొనుచు. 'ప్రావిక్షేపకటాక్షాది వికారో హృదయస్థితమ్, భావవ్యక్తి యస్మిన్ మనుభావ ఇతీతితః' పరగతములైనసూక్ష్మదుఃఖములయొక్క భావనచేతనయైన యంతఃకరణముయొక్క తన్మయా భావము సత్త్వ మనిపించుకొనుచు. 'సత్త్వేననివృత్తా స్సాత్త్వికాః'

క. 'పరగతసూక్ష్మదుఃఖాదుల, సరయంగ భావించి యట్లు లలరుట సత్త్వ స్ఫురణము తన్మయభావము, లయంగ సాత్త్వికములయ్యె నది యెట్లున్నన్.'

జ్ఞో. 'స్తంభ ప్రళయ రోమాంచా స్వేదో వైవర్ణ్య వేషధూ ఆశ్రు వైస్వర్య మిత్త్యస్తా సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.'

రతిః సహకారులైన నిర్వేద్యుని శృంగారులు వృత్తిచారిభావము లనిపించుకొనును.

జ్ఞో. 'వికల్పనియతాభావా రజ్యంతే వృత్తిచారికాః

తవివాన్వృత్త సంచారా త్సంచారిణ ఇతిస్మృతాః.'

క. 'ఆహారహము రసాత్ప్రతిక, సహాయభావంబు లెలమి సంచారులగున్'

మహా నవి ముష్పదిమూడై, మహితములగు వీనికిం గ్రమము లేర్పఱుతున్.'

నిర్వేద ప్రమ వైస్వ జాద్య నిద్రాశంకార్తిరుగ్ధర్వానంగ చవలతాదులైన సంచారిభావములు ముష్పదిమూడని లెలియవలయును. ఇవి స్థాయిభావభావాదుల నిరూపణము. రతియనెడు స్థాయి భావము. కారణములైన యాలంకారోద్దీపన విభావములచేత నుత్పత్తి నొందినదయి కార్యములయిన యనుభావములచేతను సాత్త్వికభావములచేతను సభివ్యక్తి నొందినదయి సహకారులయిన సంచారిభావ ములచేతఁ బుట్టినొందినదయి యాస్వాద్యమానమగుచున్న శృంగార మనొచుకొనును. భరతనూత్రము,

'విభావానుభావ వృత్తిచారి సంయోగా ద్రససిష్పత్తిః

విభావానాం రసస్యచ కార్యకారణ భావలక్షణ సంబంధః,

తథానుభావానాం రసస్యచ జ్ఞాప్యజ్ఞాపక భావలక్షణసంబంధః

ఏవం తైతావృ కాత్యంబ యోగాద్యథాక్రమ ముత్పత్తిర్జిహ్వా పుష్టిశ్చభవతీతితదర్థః'

జ్ఞో. 'విభావై రనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వృత్తిచారిభిః

అసేయమాన స్సాన్ధుత్వం స్థాయిభావో రసస్తస్మిన్మతః.'

క. 'పులకందంబులు గలిపిన, నలువగునలిలము రసాయనం బగుపరిదిన్'

'లలితవిభావాదులచే, నలఘుతరస్థాయిభావ మమరున్' రసమై.

విభావము. అనుభావము సాత్త్వికము వృత్తిచారులచే నిర్భరానందరూపము నొందింపఁబడునది యగుస్థాయిభావమెరసము. కలకండ కలిపినతీయనినీరు మధురమగు పానకమగునటుల స్థాయిభావ ములు రసములగును. (రతిశృంగారముగను, హాసముహాస్యముగను, శోకముకరుణముగను, క్రోధము, రోద్రముగను ఉత్సాహము పీరముగను, భయము భయానకముగను, జుగుప్సభీభత్సముగను, విస్తయ మద్భుతముగను శమము కాంతముగను మ్మాణును.)

శ్లో. 'యథాహి తంతవోవేమ తురీయాదిభి రస్వితః
పటాత్తనా పరిణతాః పటవాచ్ఛా భవంతి తే.
తస్తేవ స్థాయిసోభావా విభావాదిభి రస్వితాః
రసాత్తనా పరిణతా రసవాచ్ఛా భవంతి తే'

ఇక్కడ అనుచుకాంతియను నీవద్యములూ గిరికాపరమయిన యుక్తమందు సంపూర్ణమయిన శృంగారరసమును జెప్పినాడు. కాంతియుద్ధిష్టవభావము. వసురాజాలంబనవిభావము. సరసాంతరంగమున మించె వినూతనరాగకందళం బనగా ననురాగయుక్తమయిన యంతరంగమున దాయనురాగము పూర్ణమయ్యెనుట. అనురాగమనగా రతియనెడు స్థాయిభావము. కందళవదంబు పరిపూర్ణత్వమును చెలుపుచున్నది. వినూతనపటము స్పష్టార్థము. మించె ననెడిపడము పూర్ణత్వమును జెప్పచున్నది. అపరిపూర్ణమయిన స్థాయిభావమనియు బరిపూర్ణమయిన రసమనియును గ్రహింపవలయును. ఆఖండవాసన లనగా సాత్త్వికభావములు. ఉక్మళిక లనగా సంచారిభావములు. చూపులనగా ననుభావములు. ఈరీతిగా విభావానుభావ సాత్త్వికసంచారి సముల్లసితమయి స్థాయిభావమయిన యనురాగకందళము సంపూర్ణమయిన శృంగారరసమని గ్రహింపవలయును. ఇక్కడ రసవిచారముఁ జెలియఁ జేయనియెడల బద్ధార్థము స్పష్టముగాఁ జెలియదుగనుక గ్రంథిస్తరమగునని కలంపక విపులముగా వ్రాయఁబడెను.

చ. తొలుదొలుతక విలోలగతిఁ • తొంగలెఱెప్పల నాని కిర్ణకుం
డలరుచిథాళధశ్యములఁడాపున నల్లనఁ బొంచిమించు లై
వెలువడి పూర్ణచంద్రుడయి • వెన్నెలపుల్లలచాలు వ్రాలుచీ
లల విభుమీఁద వ్రాలె నవఁలానవలాలితదృష్టిజాలముల్.

40

నవలా=గిరికాదేవియొక్క, నవలాలితదృష్టిజాలముల్ = నూతన విలాసముగల వీక్షణసముహములు, తొలుదొలుతక = ముందుముందుగా, విలోలగతిక = ఆసక్తిచేతను చవలత్వముచేతను యర్థము. (ని. 'లోల శృ లస తృప్తయోః' అని వి.) తొంగలెఱెప్పలనాని-విచ్చగలకనుఱెప్పలయందుఁ గొంచెముసేపునిలిచి, కర్ణకుండల = చెవులకమ్మలయొక్క, రుచిథాళధశ్యముల = భళిభళియను 'కాంతులయొక్క, డాపున నల్లనఁబొంచి = చెంతను దిన్నఁగాఁ గొంతసేపు నిలిచి, ఈచెప్పటచేత గర్హం విక్రాంతనేత్రాంతత్వము స్ఫురించుచున్నది. మించులయి = అతిక్రమించినవయస్వియును మెఱుపు తీగెలవంటివయి యనియును అర్థము. వెలువడి = బయలుదేరి, పూర్ణచంద్రుడయి వెన్నెలపుల్లలచాలు వ్రాలులీలక = సంపూర్ణ చంద్రునిమీఁద జోరపక్షిచేరి వ్రాలినట్లులుగా, విభుమీఁద వ్రాలె = వసురాజుమీఁద బ్రవేశించెను.

ఈ పద్యార్థమందు లజ్జానిశయము స్ఫురించుచున్నదిగనుక నాయక ముగ్ధుని తెలియవలయును. శ్లో. 'ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్తథా' లజ్జయనునది సంచారిభావము. శ్లో. 'చేతస్సంకోచసంపీడా నశ్చరాగస్తదాదిభిః' అని చెప్పఁబడియున్నది. దాఁపుశబ్దమునకు డక్తమువచ్చుటకుం బ్రమాణము.

లే. 'దంభడిండిర డోలికా డాడిమాది, శబ్దముల కాదివర్ణము ల్గుగన్కుతమున

నుపవిష్ణుఁ కృతీయఁజై యొప్పునట్లు; చెరుగున వకారము డవ్వు మొనరుచుండు.
తే. 'దాక దగ్గరి దిగ్వియ దాయఁబోయి, దావలకు దిగ్గుమకు దైకృతముల తెంచెల
దాక దగ్గరి దిగ్వియ దాయఁబోయి, దావలకు దిగ్గుమకు దైకడంగి నిల్పు.'

ఆపుకవీయము.

నవలాశక్తియు దేశ్యమగుటవలన 'దిగ్భాణాంప్రాప్త్యంస్యాత్' అనుసూత్రము వర్తింపదు. 'నచదేశ్య
భవే'యని చెప్పబడెనుగాన నీనియమము దేశ్యములందు వర్తింపదని భావము.

ప్రమోదరకృష్ణికులైన గిరికచాపులు విష్వగల తేవులలోఁ జరించుచు గొంచెముసేపుండి
యాపర్థిరాజములని పుల కొనలకుఁజేరి పద్మకుండల భవళికాంతల దరిపొంది వెన్నెలపులుగులు పండ్లుని
వయి వ్రాసునటుల రాజువారెను.

'వెన్నెలపులుగులు జూపులకు శ్వేతగణముల'నిన. (చూపులకు నలుపుగఁ జెప్పువత్తుముగూడఁ
గలదు. దాని నన్యత్రచూడవగును) చూపులు తెల్లగా నుండుననుటకు.

ష్టా. శుభ్రాః భారతీధర్మ శేషేశకరుణేందవః

శేషఃశేతక భిష్టఃశోభి కటాక్షాననభస్మనీ.

కావ్యకల్పలత.

చంద్రికా, దనుకంజాచలతాంగి భూసురుప్రభులన్నేత్రపద్మంబులన్.

మనుచరిత్రము.

క. వసుధాసుధాంశుః బొదపువ, కెన మఱులుచు మరలి మగుడఁబెడలుచు లలనా
లనమోనదృష్టిజాతము, లసమాంబకు చిత్తేశ్వరము + లై విలసిల్లెన్.

50

వసుధాసుధాంశుబొదపువక్ = భూలాశకుచంద్రుడయిన వసురాజును గ్రమ్ముచును, వెన
మఱులుచుక్ = వెంటనే మళ్ళించుచు, మరన్ = మర్చివదలు, మగుడపెడలుచుక్ = తిరుగా రాజుమీఁ
దికిఁ బోవుచును, లలనా = గిరికయొక్క, లసమాన = విష్ణుచున్న, దృష్టిజాతములు = వీక్షణనమూహ
ములు, అసమాంబకు = మత్తఁగునియొక్క, చిత్తేశ్వరములయి విలసిల్లెన్ = గమనాగమనముల సేయు
పాణములయి ప్రకాశించెను.

చ. వనజదళాయతాక్షినిదుఃపాలికచూ పనిమేషవృత్తి నా

భునునవకంబుపైఁ బొలసి + కాంతతదీక్షణజాలకంబు పై

కొనినఁ ద్రపాద్ధిఁ గ్రుంకియును + గోరికఁ గ్రమ్మఱి గూడఁ బారు మో

హనగుణశక్తి నివ్వటిలుఁనవ్వలరాయనినేర్పువెంపునన్.

51

వనజదళాయతాక్షి = తామరతేజలవలె విశాలములయిన నేత్రములగల గిరికాదేవియొక్క,
నిదుపాలికచూపు = మిక్కిలియు సోగయయిన వీక్షణము, అనిమేషవృత్తి = తేవుపాటులేని
వృత్తిచేత వనియును, అనిమేష మనఁగా మినముగనుక మినవృత్తిచేననియు నర్థము. ఆభునున
కంబుపైఁబొలసి = అవనురాజయొక్క చక్కదనముమీఁదఁ బ్రసరించుననియును, భునుఁడనగా
మేఘుఁడును, కం = అనఁగా నుదకంబును గనుక నామేఘునియొక్క యభినవోదకముమీఁద
వ్యాపించి యనియును నర్థము, కాంత = మనోహరమయిన, తల్ = అవనురాజయొక్క, ఈక్షణ
జాలకంబు-ఈక్షణఃవీక్షణము లనెడు, జాలకంబు = వల, (ని. 'జాలం నమూహ అనాయో గవాక్ష
క్షారకా వన్' అని అ.) జాలజాలకశబ్దములు సమానములు; వైకొనిన్ = మీఁద నావరింపఁగా

అని యర్థము. త్రపాధి గ్రంథియును = లజ్జయనెడు సముద్రమందు మునిగినదయ్యెను, మోహన గుణశక్తి = సమోహనగుణసామర్థ్యముచేత, నివృత్తిలు = అతిశయించుచున్న, అవ్వలరాయని = అమృతభునియొక్క, నేర్పు పెంపునన్ = నిపుణత్వాతిశయముచేతననియును, మోహనగుణశక్తినివృత్తిలు = గుణమనగాఁ ద్రాడుగనుక మోసపుచ్చునట్టి వలత్రాటియొక్క సామర్థ్యముతోడ సతిశయించుచున్న, అవ్వలరాయని = వలకు రాయడయిన యా బ్రహ్మవానియొక్క, నేర్పు పెంపునన్ = నిపుణత్వముచేత ననియును నర్థము. కోరికగ్రమ్మఁగూడఁబాటున్ = అభిలాషచేత దిరుగఁ బురిగొనునని యర్థము.

గిరికాదేవియొక్క చూపు వసురాజు చక్కదనముమీఁద న్యాపించుచుండఁగా వసురాజు చూచునప్పుడు గిరికాదేవి సిగ్గుపడి చూపుచిప్పినదయు మంత్రశ్లోచనముచేతఁ దిరుగఁ జూచెనని భావము. ఇందులఁ గిరికాదేవియందు లజ్జయును మనవికారమును సమానములుగాఁ జెప్పటవలన మధ్యాత్మము స్ఫురించుచున్నది. శ్లో. 'సమాన లజ్జా మదనామధ్యా' అని లక్షణము. గిరి తొలుక వసురాజును నిడువారు చూపులతోఁ జూచెను. వసురా జాయచును జూచెను. అప్పుడు గిరికచూపులు లజ్జగొని వెనుదిరిగియు మంత్రభుని నేర్పు పెంపుచే వలతుఁగొని వసురాజుముఖము వ్రేలఁగూడఁ బాటెనని భావము. అలం. శ్లేషము.

తే. కొతుకము పూని యెండొరుఁ గాంచఁ దివురు

చంచలాక్షికిఁ బతికి నేత్రాంచలములు

గూర్చె వలరాచయొజ్జ గోర్కులు దలిర్ప

నది గదా భావిశోభనవ్యంజకంబు.

52

కొతుకముపూని = అభిలాషపడి, బండొరుఁగాంచఁ దివురు = పరస్పర విలోకనముసేయుట కుద్వృత్తులగుచున్న, చంచలాక్షికిన్ = గిరికాదేవికిన్, పతికిన్ = వసురాజునకును, వలరాచయొజ్జ = మంత్రభుడనెడు సుపాధ్యాయుడు, గోర్కులుదలిర్పన్ = కోరికలు చేకూరునట్లుగా, నేత్రాంచలములు గూర్చెన్ = క్రిందటిచూపులను జతకొల్పెను, అదిగదా = అదియకదా, భావిశోభనవ్యంజకంబు = భావికాల శుభసూచనము.

నేత్రశబ్దము వస్త్రమందును వర్తిండుచున్నది గనుక నేత్రాంచలమును గూర్పుట యన్నది వస్త్రాంచల సంయోజనరూపమయిన భావికాలశుభసూచకమని గ్రహింపవలయును. ని. 'నేత్రం వస్త్రే శ్చీ వై కాఘ గుణ భూరుహ మూలయోః' అని నా. వస్త్రాంచల సంయోగమనగాఁ బెండ్లి కాలమందు వధూవరుల యుత్తరీయపుః జేతఁగులు చెందునుగూర్చి వేయు బ్రహ్మమండితనవము కాంతి యనెడి పద్యము మొనలకొని యీపద్యము తుదిగాఁగల యుదుపద్యములలో గిరికాదేవికిఁ బ్రణమావస్థయయిన నయనోత్సవమును జెప్పినాడు. అలం. రూపకము.

సీ. కను గలవింటఁ బొక్కుపుఁజవు లుల్పట్టించి, నారిచేవిభ్రమోన్నతలు పెనచి

తమ్మితూపున రసోదగ్రత సవరించి, కంకేళి బ్రబలరాగంబు నించి

యెలమావిఁ గేలంటియెలమి మీఱఁగఁ జేసి, విరవాది నూష్టాభివృద్ధి నెఱసి

కలువచేదమి పెంపుఁ వెలయించిచిగురాకు, మొనలనాకులపాటుఁ మొనయఁజేసి

తే. యసుమశరవీరపుంగవుః డాత్మసాధ, నముల నన్నింటిచే జూపి • కమిచి పోటు
గంటి దూరినరీతి వాఁల్లంటిమనము, నవనిపతిచిత్తమును దూరె • నాక్షణమున.

కనుగలవింటఁ జొక్కపుఁజవుల్లుట్టింది = కనుగలవిల్లనఁగాఁ గణుపులయొద్దనుండెను గుంట
లకుఁ గన్నులనిపేడుగకుక నవిగల చెఱుకువిల్లు ఆచెఱుకుమిటిచేతను చవుల్లుట్టింది యనఁగాఁ బ్రేమఁ
బుట్టించియని యర్థము. ప్రేమలక్షణము. (శ్లో. 'సప్రేమాయన్నిధోయానోన్మిరూఢభావబాధనమ్.')
ఆని బహువిచిత్ర మతిశయవ్యోతనార్థము. అనఁగాఁ జవుల కాన్పదమైన సాధనముచేతఁ జవులు
పుట్టించినాఁ డనుట. చెఱుకుతుంటలు తీసిగలవని భావము. కనుగలవిల్లనఁగా జాగరూకమైన విల్లని
యను విచారింపదలచును. నారిచే విభ్రామోన్నతులు పెనచి=తుమ్మెదనారిచేత బ్రాంత్యులిశయము
లను దెనఁగొనఁజేసి యని యర్థము. ప్రాంతియనునది మోహమును సంచారిభావమున కనుభావము.
(శ్లో. 'మోహస్తు మూర్ఛనం భీతి ప్రకభలేకా నుచితశైః') విభ్రామోన్నతుల సాధనముచేత
విభ్రామోన్నతులు పుట్టించినాఁడనుట. తుమ్మెదలు శ్రమణముగలవని భావము. తమ్మితుఁపున రసోద
గ్రత నవరించి, రసమనఁగా నురురాగము, అరవిందబాణముచేత ననురాగాతిశయము గలుగఁజేసి
యనియర్థము. రసోదగ్రతగల సాధనముచేత రసోదగ్రత్వముఁ గలుగఁజేసినాఁ డనుట. అరవిందము
మకరందరసముగలదని భావము. కంకేళిఁ బ్రబలరాగంబు నింది=కంకేళి యనఁగా నశోకము. అశోక
పుష్పరాగముచేత రాగాతిశయమును మూరించి యని యర్థము. ప్రబలరాగముగల సాధనముచేతఁ
ప్రబలరాగమును నిందించినాఁడనుట. రక్తాశోకపుష్పము మిక్కిలి రక్తిమగలదని భావము. రక్తా
శోకము ముచ్చటవృద్ధికరమని కాస్తము. (శ్లో. 'ప్రసూనకైరశోకస్తృశ్వేతోరక్త ఇతిద్విధా, బహు
సిద్ధికరశ్వేతోరక్తస్త స్రవవర్తనః' అని.) ఎలమావిగేలంటి యెలమిమిఱుగఁజేసి = చూతకును
నాణముచేత వాస్తమును సృజించి యుత్సాహ మతిశయించునట్లులుగాఁ జేసి యని యర్థము.
కేలంటి యెలమిమిఱుగజేయఁ సాధనముచేత కేలంటి యెలమిమిఱుగ జేసినాఁడనుట. చూతము కేల
నంటిన పుష్పించుచున్నదని భావము. విరవాది నూష్టాభివృద్ధి నెఱిసి=విరవాదియనఁగా నవమల్లిక
నవమల్లికవాణముచేత సంతాపాతిశయము ఘటింపఁజేసి యనియర్థము. సంతాపమనునది చింతయను
సంచారిభావమున కనుభావము. ('ఇప్తానభిగమాన్ధ్యానంచితాశూన్యత్వతాపకృత్') ఊష్టాభివృద్ధి
గల సాధనముచేత నూష్టాభివృద్ధిని ఘటింపఁజేసినాఁ డనుట. (ని. 'గ్రీష్మ ఊష్ణకః' అని అ.) విరవా
దులు గ్రీష్మర్థమందు వృద్ధిఁబొందుచున్నవని భావము. కలువచేఁ దమిపెంపు వెలయుచి=తమియనఁగా
నాత్మకృమ నీలొత్పలబాణముచేత నాత్మకృమలిశయమును బ్రకటముచేసి యని యర్థము, ఇది
యాంభోనమానము. ఇక్కడ నాత్మకృమనునది సంచారిభావము. (శ్లో. 'కాలాక్షమత్వమాత్మకృమం
మనస్తాపత్వరాదికృత్.') తమిపెంపుగల సాధనముచేతఁ దమిపెంపు వెలయుచినాఁడనుట. తమి
యనఁగా రాత్రి. (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) కలువలు రాత్రియందు వికసించునట్టి వని
భావము. ఇక్కడ మిశ్రసమానము. చిగురాకు మొలల నాకులపాటు మొనయఁ జేసి=చిగురాకు
లనెడి మొనలుగల యాయుధములయొక్క మొలలచేత నాకులపాటునఁగా వ్యాకులత్వమును
బొందించి యని యర్థము. వ్యాకులత్వ మనఁగాఁ జావల్గునునెడి సంచారిభావము. (శ్లో. 'చాపలంత్వన
వస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవమ్') ఆకులపాటునకు హేతువైన సాధనముచేత నాకులపాటు నొందిం
చినాఁ డనుట. చిగురాకులు మొనలుచూపుచేత బండుటాకులు రాలుచున్న వని భావము.

అసమకర వీరపుంగవుడు=మన్మథుడనెడు వీరపురుషశ్రేష్ఠుడు, ఆత్మసాధనముల నన్నింటియూ జూపి=తనయాయుధము లెన్నికలవో యన్నిటిచేతనూ శూరత్వము గనుపఱచి, కమిచి=ఆక్రమించి, పోటుగంటి దూరినరీతికొ=పొడిచిలీసి పోటుగంటిలో దూరినట్టులుగా, వాల్లంటిమనము = గిరికాదేవి యొక్క మనస్సును, అవనివతి చిత్తమును = వసురాజుయొక్క మనస్సును, దూర నాక్షణమునకొ= తత్క్షణమునందే ప్రవేశించెను.

అనఁగా గిరికాదేవియును వసురాజును నొకరినొకరు జూడఁగానే మన్మథుఁడు తనసాధనము చేత సుద్దివనమును బుట్టించి పెంటనే తానును వారి హృదయములయందుఁ బ్రవేశించెనని ఫలితార్థము. మదనపీఠుఁడు తనబలమును బూర్తిగ నుపయోగించి తొలుతశ్రేయ విపవమోహము అవలంబురాగము తరువాత ననురాగాతిశయము అపైని ఉత్సాహము సంతాపము దౌర్భాగ్యతాతిశయము వ్యాకుల భావము గిరికకు వసురాజునకుఁ గలిగించెను. తనయలరు బాణములచే నాయుకానాయకులను గఁట్లు గూర్చి యిరువురి హృదయములందును బ్రవేశించెను. అలా - ఆతిశయోక్తి - నమము.

క. ఆరాజవదన హృదయము, నారాజవరేణ్యు తలఁపు + నారసి మృదుగం

భీరతర వచనరచనా, పారీణత మంజువాణి + పలికెం బ్రేమక.

54

ఆరాజవదన హృదయము = ఆ చంద్రముఖుయగు గిరికయొక్క మానసంబును, ఆరాజవరేణ్యు తలఁపుకొ ఆ వసురాజుయొక్క సంకల్పంబును, ఆరసి=విచారిించి, మృదు=చల్లనైన, గంభీరతర = గూఢార్థయుక్తమైన, వచనరచనా పారీణతకొ = వాక్యరచనయందలి సామర్థ్యముచేత, మంజువాణి= మంజువాణియనెడు గిరికాదేవిచెలికత్తియ, శ్రేమకొ=ప్రీతిచేత, పలికెం=వచ్చించెను. విమనయనిన- చిరకాల పరిచయమువలన గిరికహృదయము మంజువాణి యెఱుంగును. ముఖలక్షణాదులచే వసురాజు తలంపు నెఱుంగును. గావున పరస్పరదాంపత్యసంఘటనమునకు గంభీరతరవాక్య రచనా పారీణతమై పలికెను.

సీ. నేఁడు గా మాకనింపితప్రసాదుగ్రి సవరించె నీరాక + కువలయేశ

నేఁడు గా మాతమోలివహంబు లడఁచె నీ యాలోకమహిమ లోకైకమిత్ర

నేఁడు గా మాకు సన్నియుఁ గూర్పు నభిమతార్థములు సీరన్నిధిఁ రాజరాజ

నేఁడు గా మాకు మాంబితసామనస్యంబు లొసఁగె నీపాదాస్తి + వసుధరేంద్ర

తే. సుగభిచరితుని నిన్ను నిచ్చో భజింపఁ

గాఁ గలిగెఁ గాన సఫలతాంబిత యై వె

లలె మదీయకాంతారాగంబుట్టి యింకఁ

దరమె మానాతిచిరభాగ్యగరిమఁ జొగడ.

కువలయేశ = కువలయమనఁగా భూవలయము, భూవలయమున కీర్తుడైనవాఁడా, నీరాక=నీ యొక్క యాగమనము, నేఁడుగా మాకుకొ = నేఁడుగదా మాకు, అనిందిత పర్వసామగ్రి=నిందితము గాని యుత్సవసామగ్రిని, సవరించెం=చక్కపఱచి నని యర్థము. అనఁగా నీరాక మాకు యోగ్య మైనపండుగయగునట్లులుగాఁ జేసెననుట. కువలయ మనఁగాఁ గలువ, కలువలకు రాజువైన చంద్రుఁడా నీరాకయనఁగా బున్నము. మాకు ననిందితమయిన పర్వకాలమును ఘటింపఁజేసె నని యర్థాంతరము.

అక్షయము = ఓం సర్వజ్ఞముఘ్నాప్తుడా, నీ సూలోకమహిమ = నీయొక్క దర్శనప్రభావము, నేడుగా = నేడుగా, మూలమోనివహించు లడంగించెన్ = మాయొక్క యజ్ఞాన సమాహములను బోగొట్టెనని యర్థము. అక్షయము = అక్షయముగా అక్షయబంధపుండవైన యో సూర్యుడా నీయూలోక మహిమ యనగా నీ ప్రకాశమహత్త్వము బంధకారవటలము నబంధించిన యర్థాంతరము. రాజరాజ = ఓరాజాధిరాజ, సీసద్భిః = సీసద్భిః సీసద్భిః, నేడుగా మాకు = నేడుగా మాకు, అన్నియుఁ గూర్చి సభిమతార్థములు = అభిప్రాయముల నన్నిటిని సమహృచ్చనని యర్థము. రాజరాజనంగా గుణే రుద్రుఁడు. (ని. రాజరాజో ధనాధిపః' అని అ.) ఓం కుదేరుడా నీ సద్భిః యనగా శ్రేష్ఠమయిన సద్భిః కనరావ్యర్థముల నన్నిటిని సమహృచ్చనని యర్థాంతరము. ని. 'అర్థోఽభిధేయై లైవస్తు ప్రయో జు నిష్కర్తృభిః' అని అ.) వసుధచేద్ర = వసుధామధేయైడవైన-భూమింద్రుడా, నీపాదాస్తి = నీచరణప్రాస్తి, నేడుగామాకు = నేడుగామాకు. మానితసౌమనస్యంబు లొసగెన్ = గొనియాడబడిన పద్మచిత్రకల నిచ్చెనని యర్థము. వసు ధచేద్ర మనగా గాంచన గిరింద్రము. ఇక్కడ వసువనగా గాంచనంబును ధచేద్ర మనగా బర్హతేంద్రంబునని తెలియవలయును. (ని. 'మహిభీశిభి ర్మృత్యుద హర్ష ధర వర్షతాః' అని అ.) ఓం కాంచనగిరింద్రుడా, నీపాదాస్తి యనగా నీ ప్రత్యంతపర్వత ప్రాస్తి, ని. 'పాదాః ప్రత్యంతపర్వతాః' అని అ.) మానితసౌమనస్యంబు లొసగె ననగా పూజిత మయిన దేవత్వముల నిచ్చెనని యర్థాంతరము. ఇంకమట్టునకు నాలుగు పాదములందును ప్రకృత ప్రకృత్యేషు.

• సురభివతిని నిన్ను నిచ్చేభజింపఁగా గలిగెఁ గానన్ = పరిమళించుచున్న చరిత్రములు గల నిన్ను నిక్కడను కేవలంకొరకు గనుక, (ని. 'సురభి ర్హృత్యర్పణః' అని అ.) మదీయ కాంతా రాగలక్ష్మీ = మాగిరికావేయొక్క రాగలక్ష్మీయనగా నమరాగసంపద. సఫలతాకలితయయి వెలసెన్ = సఫలమయినై ప్రకాశించె నని యర్థము. సురభిత యనగా వసంతర్తువు, (ని. 'వసంతే పుష్పసమయ స్సురభిః' అని అ.) వసంతసమయచరితము గలవాడవయిన నిన్ను భజింప గలుగుటచేత మాయొక్క కాంతారమందరి యగలక్ష్మీయనగా వృక్షసమృద్ధి ఫలసహితమాయెనని యర్థాంతరము. కాంతార మనగా వనము. ఇంకదరమే మారాలి చిరభాగ్యగరిమఁబొగడెన్ = ఇంకమీద మాగిరిక యొక్క కాశ్యపమయిన భాగ్యాలితయమును గొనియాడ శక్యమా. మాన+అతిచిర = మిక్కిలితర్వలలో సమహారమన్న యనియర్థాంతరము. రాజా! నీరాకమాకుఁబండు వెన్నెలరాకవలె హృదయమున కానంద కరమయ్యెను. నీవ్రదయతోజూచుటచే మమ్మావరించిన త మోనివహము తొలంగెను. నీసన్నిధాన ప్రభావమువలన మాకభిమతార్థములు సమహృచ్చ. నీపాదప్రాస్తి మామనస్సులకు నిలుకడఁగూర్చెను నిన్నుఁజూచుటచే మాయెలరాగము సఫలమయ్యెను. నీసందర్శనమువలన మేము గడించిన భాగ్యగరిమ పొగడఁజాలము.

చ. అనయము నీమహావనము • నందినవారము గాని సజ్జనా
వనగుణధుర్య యేము కడఁవారము గాము సురుయ్య నీవినూ
తనవిజయాంక గేయముల • దావక చాటుకథా సుధారసం
బున నలరింతు మీభువనమోహిని చిన్నటనాటనుంధియ్యన్,

సజ్జనావన గుణధుర్య = సుజనసంరక్షణరూపమైన గుణముయొక్క భారమువహించిన రాజా, అనయముక్ = నిరంతరమును, సీ మహావనము నందినవారముగాని = సీయొక్క మహత్తరమైన యవనమును, అనగా సంరక్షణమును బొందియున్నవారమేకాని, ఏము = మేము, కడవారముగాము సుమయ్యుడూరమున నున్నవారము గాము సుమా స్వామియని యర్థము. ఈగొప్పదియగు వనమునుబొంది యున్నవారమేకాని మఱియొకచోట నున్నవారముగామని యర్థాంతరము. ఇదియునుంగాక, సీ విహతన విజయాంకగేయములక్ = సీయొక్కయభివ జయచిహ్నములతోఁగూడిన గానములచేతను, తావక=నీసంబంధమయిన, చాటుకథా=స్తతియోగ్యమయిన చిత్రమనెడు, సుధారసంబునక్ = ఆమృత రసముచేతను, ఈభువనమోహినిక్ = జగన్మోహినియయిన యాగిరికాడేవిని, పిన్నటచాటునుండియుక్ = చిన్ననాటినుండి, అలరింతుము = సంతోషింపఁజేయుచుందుము, ఇక్కడ గానంబును గథాకథనంబును దటస్థోద్ధీపనవిభావములని తెలియవలయును. గిరిక చిన్నతనమునుండి సీవిజయాంకగీతములు పాడ నేర్పినది. మేముగూడ సీమనోహర కథానుధాధారలఁ జవిజూపినారము కాన నమరత్నరాలగు గిరిక సీకుఁ దగియున్నది. భువనమోహినిగావున రూపవైభవసమృద్ధితో వెలయునీహలఁతి పరిగ్రహణయోగ్యరాలు. మేము గిరికకు నీవైవలపుఁ జనింపఁజేయుట నీసంరక్షణమునం దున్నందులకుఁ కృతజ్ఞత సూచకముగానుట-

మ. అనఘామూల్యమణి ప్రరోహముల నీకర్పించు నేదివ్యవా
హిని గౌరీపతికి హిమాచలమునఁజేగట్టు నీకు విహా
రనగం బై తగు నట్టిశుక్తిమతియుం , ప్రాలేయై లేంద్రనం
దనుడుం గాంచిన కన్యఁగా నధిప యీతన్వంగి నెన్నం దగున్.

57

అనఘ=నిర్దోషములయిన, అమూల్య = విలువలేని, మణిప్రరోహములక్ = రత్నాంకురములను. అనగా మొలక ము త్రియములను, నీకర్పించు నేదివ్యవాహిని = విదివ్యనది సీకు సమర్పించుచుండునో- ఈ సర్థమందు శుక్తిమతియనెడు పదము సాభిప్రాయము. ఇక్కడ రత్నాంకుర సమర్పణి యని శుక్తి మతికి జేవ్వటచేతఁ దజ్జన్యమయిన గిరికాడేవిని రత్నాంకురముగా నధ్యవసించి యుత్తరత్ర రత్నాంకురసమర్పణిగాఁ గలదనెడి యభిప్రాయము సభివాక్యమున నభివ్యక్తమగుచున్నదని గ్రహింపవలయును. గౌరీపతిక్ = పార్వతీనాథుఁడయిన శివునకు, హిమాచలమునట్లు = హిమవత్పర్వతముపలెనే, ఏగట్టు=ఏవర్వతము, సీకు నిర్వహారనగంబైతగుక్ = సీకు గ్రీడాపర్వతముయొప్పుచుండునో-ఇక్కడ గౌరీపతితో పనురాజునకును హిమవత్పర్వతముతోఁ గోలాహలపర్వతమునకును సాదృశ్యము చెప్పినాఁడు గనుక సీసాదృశ్యముచేత పనురాజునకు గౌరీసమానురాలయిన గిరికాడేవి పరిగ్రహణయోగ్యరాలుని స్ఫురించుచున్నది. ఆట్టిశుక్తిమతియుక్ = అట్టి శుక్తిమతీనదియును, ప్రాలేయై లేంద్రనందనుడుంగాంచిన = హిమవత్పర్వత రాజపుత్రుఁడయిన కోలాహలుడును గన్నట్టి, కన్యఁగాక్ = కోమలైదుగా, అధిప = రాజాగ్రణీ, ఈతన్వంగిక్ = ఈచిన్నదానిని, ఎన్నం దగుక్ = విచారింపదగును.

అనగా నీకు ముతాచులుల నిచ్చుచుండెడు శుక్తిమతీనదియును సీకు గ్రీడాపర్వతముయొప్పు కోలాహలుడును గన్నకోమలై యగుటచేత పిచిన్నది సీకు స్వకీయయయినదేకాని యన్య

రాలు కాదని భావము. మంచుమలచట్టియు వివృతహాసీయగు శుక్తిమతియుఁ గన్నకేశు వీగిరిక. జననీ జనకు లాభిశాత్తులు. శనయందలి యమూల్యరత్నముల సేకర్పించు శుక్తిమతి నీకీ కన్యారత్నము నర్పించుచుండు. గౌరీపతికి హిమాద్రివిహారకైల మైనటుల నీకు కోలాహలకైలము విహారనగమై యున్నది. కావునఁ గోలాహలంబు పుత్రి సీతాసంగి బాంధవ్యము నెఱుఁపనని భావము. అలంకారము. వస్తుభ్వని. సీ. అడుగు వెట్టదు నవ్యహారిచందనలతాంత సరణిపైఁ గాని యీయరుణచరణ కేల నంటదు కోరకీతపారిజాతవల్లరిఁ గాని యీయతిలలితబాహు తనువుఁ జేర్చదు నవోదారమందారమంజులశయ్యఁ గాని యీసురభిభాంగి పెదవిఁ జేర్చదు కల్పవృక్షవిజృంభణసంతతియై కాని యీమోవితీపులాడి తే. గురుకులక్రమాయాత మీఁగిరిజడల్లఁ దనము జననైకరూఢ మీఁతటినిపట్టి సరసగంధీరభావంబు * సహజసిద్ధ, మీనలినసోదరీమణిఁ మేనితాని. 58

ఈయరుణ చరణ=పల్లవైవ సాదములుగల యీచిన్నది, నవ్య=నూతనమయిన, హరిచందన = హరిచందనమనెడు పేదగల దేవతా వృక్షములయొక్క, లతాంత = చిగురుటాకులతోఁగూడిన, సరణి పైగాని=మార్గముమీఁదనేకాని, అడుగు వెట్టదు = అడుగు మోపదు-అనఁగా జిగురుటాకులకంటెనెక్కిననుక మారము లయిన పాదములు గలది గనుక జిగురుటాకులమీఁదనే కాని నడువఁ జాలదని తాత్పర్యము. లతాంతకళ్లము పల్లవవరమయినందుకు,

శ్లో. 'నవపలాశపలాశ వనంపురస్ఫుట పరాగపరాగిత పద్మజమ్
మృదులతాంత లతాంత మలోకయత్'

అని మాఘకావ్య మృగసర్గమునందుఁ బ్రయోగము.

ఈయతిలలితబాహు=ఆత్మ్యంతుకుండరములయిన భుజములుగల యీచిన్నది, కోరకీత = మొగ్గయై త్రిస, పారిశాతమనెడు దేవవృక్షముయొక్క, పల్లరిగాని = తీగనేకాని, కేలనంటదు = చేతముట్టదు, ఈసురభిభాంగి=పరిమళించుచున్న దేహముగల యీచిన్నది, నవోదార=నూతనాతికయముతోఁ గూడిన, మందార=మందారమనెడు దేవతరువువృక్షమయిఁపైన, మంజులశయ్యగాని = మృదువయిన పాపునందే కాని, తనువుఁజేర్చదు = పవ్వళించదు, ఈ మోవితీపులాడి = ఆధరమాధుర్యముగల ఈచిన్నది, కల్పవృక్ష విజ = కల్పవృక్షముయొక్క, ఫలసంతతియై కాని = ఫలసమూహమునేకాని, పెదవిఁజేర్చదు = పెదవి మీఁదఁబెట్టుకొనదు. అనఁగా మఱియొకఫలముల ననుభవించు దనుట. నాలుగు పాదములయందును నమృద్ధిమద్ధుర్జన చేసినాడుగనుక నుదాత్తాలంకారము.

ఈనాల్గుచరణములలో హరిచందనాది దేవతరువులయొక్క - పల్లవకోరకీత పల్లరీ పుష్పఫలముల కును నిరికాదేవియొక్కపాద బాహు గాత్రాధరోష్ఠములకును సంబంధము సాదృశ్య పర్యవసాయి యగుచున్నది గనుక సుపమాలంకారము-సాదృశ్యమునందు అరుణచరణాంకుర, అతిలలితబాహు, సుర భిభాంగి, మోవితీపులాడి యనెడు నిరికానామము సాధిప్రాయము లగుచున్నవి గనుకఁ బరికరాంకు రాలంకారము. (శ్లో. 'సాధిప్రాయే విశేష్యేతు భవే త్పరికరాంకురః' అని. లక్షణము.) పల్లవిత కోరకీత పుష్పిత ఫలితత్వరూపములయిన నాల్గువర్ణలను గ్రహించి నాలుగు దేవతరువులతో చెప్పి నాడు.

ఈగిరిజ = వర్తతపు త్రియయిన యీచిన్నదానియొక్క, చల్లదనము=సౌమ్యభావము, గురుతుల ప్రమాదాశము=శ్రేష్ఠమయిన వంశక్రమమువలన వచ్చినదని యర్థము. చల్లదనము=శ్రేష్ఠము, గురు= తండ్రియయిన కోలాహలనియొక్క, కులక్రమ = వంశపరంపరవలన, ఆయాశము = వచ్చినదని యర్థాంతరము. హిమవంతుని నాటనుండివచ్చినదట. ఈతటిసివట్టి = శుక్తిమతీనదీ పుత్రికయయిన యీ చిన్నదానియొక్క, సరసగంభీరభావంబు = సరసత్వంబును గాంభీర్యంబునుబుట్టగానే పుట్టినదని యర్థము. సజలత్వంబును లోతును దట్టయయిన శుక్తిమతీనదీవలన జన్మించుటచేత వచ్చినదని యర్థాంతరము. ఈనలినసోదరీమణి = వద్దములవలన దోడఁబుట్టినదయిన యీచిన్నదానియొక్క, మేనితాచి = శరీరనువాసన, సహజసిద్ధము = స్వభావసిద్ధమయినదని యర్థము. సహజములయిన- ఆఁగా దోడఁబుట్టినవద్దములవలన సిద్ధమయినదని యర్థాంతరము. ఆర్థాంతరములయందు గిరిజ-తటిని పట్టినలినసోదరీమణి యనెడి గిరికాదేవి నామములు సాభిప్రాయములని తెలియవలయును.

చరణము లరుణములనియు మేను సురభిశమనియు బాహువులు మృదువులనియు జెప్పట వలన గిరిక పద్మినీజాతిస్త్రీరత్న మని యెఱుంగవగును. మోవితీపుతాడి యనుటచే నధరము చుంజన యోగ్యమనియు సురభిశాంగియనుటచే మేను పరిరంభణయోగ్యమనియు భావము. ఇట్లులే పదప్రయోజనము గుర్తించునది.

నడచినహరిచందన ప్రవాళములమైననే! కోసినఁబారిజాతకోరకములనే! పరుండినమందారశయ్య యందే! రుచిచూచిన కల్పతరుఫలములనే! ఇవియాభిజాత్యసూచనములు.

అరుణచరణ, లలితబాహు, సురభిశాంగియను విశేషణములవలన గిరికాద్వితీయయావనము సువ్యక్తము. తల్లక్షణము.

క్లో. ప్రసాపీనా తనుర్నధ్యః పాణాపాదే చరక్తిమా

ఊహకరికరా కారా వక్త్రంవ్యక్తాంగసంధికం

నితంబో విపులా నాభిర్గభీరా జఘనంఘనం

వ్యక్తారోమావళీ నైర్విగ్ధ మంగళే లలితాక్షిణి

ద్వితీయే యావనే.

రసార్జవసుధాకరము.

మ. పద మెత్తం గలహంసలీల యధరస్పందంబు సేయక శుభా

స్పద మా రాగకదంబకంబు శ్రుతి చూపక శ్రీవిలాసంబు కే

ల్లదలింపక సుకుమారపల్లవనవైలాలక్షి వీక్షింప వ

ట్పదియుం బొల్పు దరంబె కన్యై గొనియాడక గేయవాక్సృష్టిమన్.

59

పదమెత్తక = పదసంజ్ఞగల గీత మారంభింపగానే, కలహంసలీల = రాగవిశేషవిలాసము, నడువఁగానే రాజహంసవిలాసము అని యర్థాంతరము. అధరస్పందంబు సేయక = ముకుటకగానే, శుభాస్పద మా = శుభముల కాధారమైన, రాగకదంబకంబు = స్వరసమూహము, పెదవి గదపఁగానే యెఱుపు గానించు నని యర్థాంతరము. పొల్పుక = ప్రకటమగును. ఈపొల్పు ననెడిపదము సర్వత్ర సంగతము సేయఁబడుచున్నది. హంసలీల యన్నచోట నిదర్శనాలంకారము. చరణాధిరోష్ఠరక్తిమ పొలుచు వని భావము. శ్రుతిచూపక శ్రీవిలాసంబు = శ్రుతియనెడు స్వరాలయవము గనుపఱచుటగానే శ్రీరాగము పొలుచునని యర్థము. చెవిచూపఁగానే శ్రీకారవిలాసము పొలుచుననిభావము. కల్పదలింపక =

చెయి కదలింపఁగానే, సుకుమార = శోమలమైన, బల్లవ = బల్లవమను గీతావయవముగల, నవ=నూతన మైన, విలాలక్షి=విలాసానుకగీతనమృద్ధి పాలుచునని యర్థము. విలకిలీ=గెలయొక్క శోభ పాలుచునని భావము. ఇక్కడ సుభయత్ర భావములయందు నిదర్శనాలంకారము. వీక్షింపఁ = చూడఁగానే, పట్పరియంబొల్పఁ = పట్పది యనెడు గీతవిశేషము పొల్పుననియర్థము. ఆడుతున్నెద న్నురించునని భావము. ఇక్కడ వృద్ధిప్రభవ భ్రమరీరూపముచేత నధ్యవసించినాడుగనుక రూపకాతికయోక్త్య లంకారము. తరంబె కన్నెఁ గొనియాడఁ గేయవాక్పాశ్రిమ = గేయవాక్పాశ్రిమ యనఁగా సంగీతవాక్పాశ్రిమ, దానియందు, కన్నెఁగొనియాడఁ = ఈచిన్నదానివర్ణించుటకు, తరంబె = శక్య మగునా-ఆనఁగా శక్యముగాదనుట. ఇచట బాదస్యాసాదులవలననే గాననమృద్ధి గాన్నించుచున్నది యని యాశ్చర్యము భవించుచున్నది.

పదము పాదమొదలిడెనేని కలహంసరాగవిశేషము, పెదవికదలించినంతన స్వరసమూహము, శ్రుతిజూచినంత శ్రీరాగసంపద, హస్తముగదలించ బల్లవి చూచినంత వట్పదిగీతావిశేషము పాసఁ గును. ఇది గీతికా సంగీతవిద్యాప్రాధికః దార్పణములు. గీతిగమనము మరాళయానము. పెదవి కెంపు వలెనున్నది. కేలు చివుడు, చూపులు తుమ్మెదలు. ఈయమరూపముపొగడ సెంతవారికేని దరముగాదని యర్థాంతరము.

క. శ్రీనిధి భవదభినివిశ, న్నానస యీసింధుతనయ + మహనీయగుణా
శ్రీసుతికి నెక్కె నేఁడీ, మానిదయామంద రాగమహిమము కలిమిన్. 60

శ్రీనిధి = సంపదలకు నాన్బదమైనవాఁడా యనియును, లక్ష్మీదేవికి స్థానమైనవిష్ణుమూర్తి యనియును, ఆర్థము. భవత్ = నీయందు, అభినివిశత్ = అభినివేశముగలది యగుచున్న, మానస = మనస్సు గలిగిన, కఞ్చింధుతనయ = సింధుశబ్దము నదియందును సముద్రమందును వర్తించునుగనుక నదీ సందనమైన యీగీతికాదేవి యనియును సముద్రసందనమైన లక్ష్మీదేవియనియును నర్థము. నేడు = ఈప్రాద్దు, ఈమాని = మునీశ్వరుడైన యీయనయొక్క, దయా=కృపయనెడు, మందరాగ = మందర గిరియొక్క, మహిమముకలిమి = ప్రభావము గలుగుటవలన, మహనీయ = అతిశయమైన, గుణశ్రీ = గుణసంపదచేత, సుతిక్కె = ఎన్నికెక్కెను.

గుణమనఁగాఁ ద్రాడునుగనుక వాసుకీరూపమైన యాచిత్రాటియొక్కకలిమిచేతఁ బ్రసిద్ధికెక్కె ననియును నర్థము. ఈపద్యము మొదటి పరణమందు భవభభినివసన్నానసయని శొన్ని ప్రతులలోను భవదభినివసన్నానసయని శొన్ని ప్రతులలోను నున్నది. అయిన విందుకు సోమనకవి చేసిన విదగ్ధజ్వరంజనీ వ్యాఖ్యాయందు, భవదభినివిశన్నానసయనఁగా-నీయం దభినివేశము గలమనస్సుగలదని యర్థము వ్రాసి నాఁడు గమక నావ్యాఖ్యానప్రకారముగానే తీక రచింపఁబడినది. నీవు శ్రీనిధివిగావున సింధు తనయయగు నీశ్రీతగును. భవదభినివసన్నానసగావునఁ బరిగ్రహణయోగ్యురాలు. కావునఁ బరిగ్రహింపు మని భావము.

అలం. శిష్టరూపము.

చ. అన జనభర్త వల్కు ముదిఁతా విదితాతనుమంత్ర జాలు ని
మునిఁ గ్గొనియాడ శక్యమే సుముష్ణ నిలరూపకలాప మైనమీ

యనుఁగువయస్యఁ గాంచుసుకృతాతిశయం బవలీలఁ గూర్చె నీ
యనఘః డితండు మాకుఁ బరమాప్తుఁడు గాక మునీంద్రమాత్మఁడే.

61

అనన్=మంజువాణి యిట్లని పలుకగా, జనభర్తృవల్కున్ = పనురాజు పలికెను. ఏమనియెను,
ముడితా=ఓమంజువాణి, విదిత=తెలియబడిన, ఆతను = అధికమైన, మంత్రజాలన్ = మంత్రసముదా
యము గలిగినవాడని యర్థము. విదితమైన యతనుమంత్రజాలమునగా మంత్రమంత్రకలాపము
గలవాడని యర్థాంతరము. ఇమ్మునిఁ గొనియాడశక్యమై = ఈమునిశ్శురుస్తోత్రమునేయ నలవియగు
నా=అనఁగా నలవిగాదనుట. ఏమనిన, ఈయనఘఁడు = ఈపుణ్యాత్మఁడు, సముజ్జ్వలరూపకలాపయై
సముజ్జ్వల=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, రూప = ఆకృతియే, కలాపయై = భూషణముగాఁ గలవైన,
మియనుఁగువయస్యఁ గాంచు = మియొక్క ప్రియసఖయైన యాచిన్నదానిని జూచునట్టి, సుకృతాతి
శయంబు = పుణ్యాతిశయమును, కూర్చున్ = మాకు ఘటనపడునట్లులు చేసెను. కాఁబట్టి, ఇతండు =
ఈమహానభావుఁడు, మాకుఁ బరమాప్తుఁడుగాక మునీంద్రమాత్మఁడే = మాకుఁ గేవలము నిష్ఠుఁడును
మునీంద్రుఁడునునే కాక సాధారణపు మునీంద్రుఁడా యని యర్థము. మాకు విశ్వసనీయుడైన
స్నేహితుడేకాక మునీంద్రమాత్మఁడా=అనఁగా మునీంద్రుఁడు గాడని యర్థాంతరము.

పనురాజు సత్యసంధుఁడగుటచే నబద్ధము చెప్పఁగూడదుగనుక నాతనియుక్తియగు నీపద్యమున
యథార్థ విషయముగ నొకయర్థమును పరభావానుకూలముగ నొకయర్థమును స్ఫురించుచున్నది.
సముజ్జ్వలరూపకలాపయగు కాంతను గాంచుట సుకృతాతిశయము. అట్టి సుకృతము సామాన్యప్రయత్న
లభ్యము కాదు. దానినవలీలగాఁ గూర్చుటకు అధికమంత్రశక్తికావలయును. (మంత్రతంత్రము
లెఱుంగవలయును) ఇట్టి మాహాత్మ్యముగలవాడగు నిహ్వాని నాకుఁ బరమాప్తుఁడని భావము.

వ. మఱియు నీతనిమంత్రప్రభావంబున భవాదృశ దివ్యభామిని మృదుమధురకోమ
లాలాపంబు లాలింపం గలిగె నని మనుజువతి బహుళాశించుటయు నచ్చూని
సమృద్ధమునఁ గొమ్మనెమ్మోముఁ జూచి తప్తికంటి యకుంతిత భువన నిర్మాణచా
తురీధురీణుం డగుపితామహుం డేతాదృశయోగ్యనస్తుయోజనంబునం బొగడు
వడసి యపారపరివాదపారావారభంగంబుల మునుంగఁడు సుమీ యదియు
నుంగాక తదీయఘటనావైభవాభంగరంగప్రసంగంబునకుం బూర్వరీగంబు
రసోత్తరంగం బగుట యెఱింగితిని గదా యింక సందియంబు వలవ దని
వీడ్కొని యవ్వసుంధ రాధరునకు నవ్వరాసోహకు నమూల్యకల్యాణకౌతుక
సమృద్ధియుం గావలయు నని దీవించి వారలవినయసంవిధానంబుల నానంద
మొందుచు మణిమందిరంబు వెడలి చని యనతిదూరంబునం దోరంబు లగు
మందారతరువారంబులయీటంబులలో సారం బగుతపోధనాకారంబు డించి
యథాపూర్వచేమంబుతో రాజు నన్వేషించుక్రమంబునం గ్రమ్మట నేలెంచి
యమ్మహిమండలాఖండలుం గాంచి యద్భుతంబు నటించి పరిసరంబున నిల్చు
నవసరంబున.

మఱియును=వెండియును, ఈతని మంత్రప్రభావంబునన్ = ఈమునియొక్క-మంత్ర సామర్థ్యము
చేత నని యర్థము. రహస్యాలోచనముచేత నని యర్థాంతరము. భవాదృశ=నీవంటి, దివ్యభామిని =

దేవతాస్త్రీలయొక్క, మృదు=వరుహ క్షరవిదహితములును, మధుర=గంభీరార్థ యుక్తములును, శోమల= సౌమమార్మములతోఁ గూడుకొనినవియు నగు, ఆటాపంబులు=వాక్యములు, ఆలింపంగలిగెనని=వినఁగలిగె నని, మరుజవతి = వసుదాజు, బహుకరించుటయుకొ = మన్నన సేయఁగా, అమ్మాని=ఆకపటమునీశ్వరుఁడు, నమ్మదమునకొ=సంతోషము చేత, కొమ్మ నెమ్మోముఁ జూచి = మంజువాణియొక్క మొగమువంకఁజూచి, తమ్మికంటి=నమ్మములవంటి కన్నులుగల యోమంజువాణి, ఆతుంతిళ=మొక్కవోసి, భువననిర్మాణచాతురీ= జగత్తులయొక్క కల్పనమందలి కుశలత్వమునందు, భురిజుండగు = భురుంగుఁడయిన, పితామహుండు= బ్రహ్మదేవుఁడు, పితాదృశ=ఇటువంటి, యోగ్యవస్తు=శ్రేష్ఠవస్తుయగుగళముయొక్క, యోజనంబునకొ= కూర్చుటచేత, పొగడువడసి = మెప్పువడసి, అనఁగా నీగికా వసురాజులవంటి యుత్తమ స్త్రీపురుషు లకు గూర్చి పొగడికఁ గనినవాఁడయి. ఆపార = అంతములేని, పరివాద = నిందయనెడు, పారా వార = సముద్రముయొక్క, భంగంబులకొ = తరంగములయందు, మురుగఁడు సుమీ=మునిఁగిపోఁడు సుమా. అనఁగా సుత్తమస్త్రీపురుషులయన యీగిరికావసురాజులకు దంపతులనుఁగాఁ గూర్చి లోక మందు స్తోత్రమునే పొందుచున్నాఁడు సుమా యనిభావము. ఆవియురుంగాక = అంతియకాక, తదీయ ఖటనాచైభవ = ఆబ్రహ్మకూర్చుటయొక్క సంపత్తియనెడు, అభంగరంగప్రసంగంబునకుకొ = దైకల్పరహితమున నాట్యప్రస్తావమునకు, పూర్వరంగంబు = పూర్వరంగమనఁగా నాట్యమునకుఁ బూర్వమందు విఘ్నోపశాంతికొఱకుఁ జేసెడు వినాయకతాళము. అనఁగా బ్రథమ కార్యమచట. ఇందును,

శ్లో. 'యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రజవిఘ్నోపశాంతమ్,
పశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరథ స్పక్షీర్త్యతే.'

అని చెప్పుబడియున్నది. రసోత్తరంగంబగుట = భావసూచకమగుట, ఎఱిగిలివికదా = తెలిసి కొన్నదానవైతిగదా, ఇంకసందియంబు వలదని = ఇకమీఁద సందేహింపబనిలేదని, వీడ్కొని=నెలపు దీపివోని, అవ్వసుంధరాధనునకుకొ = ఆవసురాజునకు, అవ్వరావోహకుకొ = ఆగిరికానేవికిని, అమూల్య కల్యాణ=ఆనంద మయిన శుభముయొక్కయు, కౌతుక=సంతోషముయొక్కయు, నమ్మద్ధియుంగావలయు నని=పరిపూర్తిగావలయునని, దీవించి = ఆశీర్వదించి యని యర్థము. కల్యాణమనఁగా వివాహంబును కౌతుకమీసఁగా గంకణంబుగకు వివాహదీక్షా కంకణసంపత్తి గలుగుఁగాక యని దీవించి యనియర్థం తనము. వారల = ఆగిరికావసురాజుల, వినయసవిధానంబునకొ = వినయాచరణమువలన, ఆనంద మొందుచుకొ=సంతోషించుచును, మణిమందిరంబు వెడలిచని=మణిమయమున గిరికాగృహము బయలు దేసోయి, అన్యతిమారంబునకొ=కొంచెమునదూరమందు, తోరంబులగు = విస్తారములైన, మందారతరు వారంబుల యారంబులకొ = మందారములనెడు దేవతావృక్షసమూహములయొక్క పొడలలోపల, సారంబగు = శ్రేష్ఠమయిన, తపోధనాకారంబు = మనివేషము, దించి = నడలించి, అనఁగాఁ దిసివైచి, యథాపూర్వవేషముతోకొ = పూర్వపుమంత్రివేషముతోడ, రాజునన్వేషించు క్రమంబునఁ గ్రమ్ముతనే తెంచి=రాజునువెదకుచు వచ్చినరీతిగా మరలవచ్చి, ఆమ్మహిమండలాభండలంగాంచి = భూమండలమున కింద్రుడైన యావసురాజునుజూచి, అద్భుతంబువంటించి = అశ్చర్యపడెననివలెఁ జేష్టలు గనుబఱచి, పరిసరంబునలిల్పినపరిసరంబునకొ=పార్శ్వభాగమందు నిలుచున్న సమయమునందు, తనుద్యమునకు ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

తే, పడఁతు లారాజసచివునిపలుకుఁబడియు
మోముచాయయుఁ గని తొంటిమునియె కాఁగ
నరసి మందాక్షమందమందాక్ష లగుచు
నగుచు భావించి రతని వాఁజ్ఞైపుణములు.

63

పడఁతులు = గిరికాదేవిచెలికత్తెలు, ఆరాజసచివుని=ఆరాజమంత్రియొక్క, పలుకుఁబడియు = మాటకవళికయును, మోముచాయయు = ముఖముకవళికయును, కని = చూచి, తొంటిమునియెకాఁగ నరసి=మునుపువచ్చిన మునీశ్వరునిఁగానే విచారించి, మందాక్ష = సిగ్గుచేత, ని. ('మందాక్షం ప్రీ ప్ర పా ప్రీ డా' అని అ.) మందమంద=మాత్స్యప్రకారమయిన, అక్షలగుచుక = ఇంద్రియములుగలవారగు చును, ('మందాని అక్షాణియాసాంతా' అని విగ్రహము.) చూపులని యర్థము చెప్పినట్లైన, (మందాని అక్షాణియాసాంతా=మందాక్ష్యుఁ - దీనికీ దత్తమరూపము) మందాక్షులు అని యగును, నగుచుక = నవ్వుచును, అతని వాఁజ్ఞైపుణములు = అతనియొక్క వాక్యనిపుణత్వములను, భావించి = ఊహించిన వారైరి.

తొలుత పలుకుఁబడియుఁ బిదప మోముచాయయుఁ జూచి రాజసచివుని తొట్టిటిముని యను కొనిరి. తనుపొరపాటు గురైతింగి లజ్జనొందిరి. మాయామునిగ వచ్చి భాషించిన మాటలయందలి నేర్పరికనమునకు నందఱు నవ్వుకొనిరి.

క. కోలాహలశైలాధిప, లీలాగతుఁడైనపతి యశీకయతీంద్రుఁ

నీలాలకావలోకక, భాలోలత ననిపె నని తలంచిరి ముదితల్.

64

కోలాహలశైలాధిప = కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠమందలి, లీలా = విహారార్థముగా, అగతుఁడైన = వచ్చిన, పతి=కారాజు, నీలాలకా = ఈగిరికాదేవియొక్క, అవలోకకభా = దర్శనక్రియమందలి, లాల కక=అనక్తిచేత, అశీకయతీంద్రుఁ = కపటమునీశ్వరుని, అనిపెనని=పంపించినాడని, ముదితలు=అ త్తీలు, తలంచిరి=భావించినవారైరి. చూపులు నలుపుగను దెలుపుగను వర్ణించుటగలదు. చూపులు తెలు పనుటకు నుదాహరణము లీయఁబడెను. నలఁపనుటను.

సీ. ఇందివరంబుల నీనుక్తాల్లప్పుల శరదించుముఖులు చామరలు పీవ. (మరుచరిత్రము)

చ. అపు డొకబాల వేలమున * నల్లనఁ బల్కుచు నింతులార యీ

నృపమణిరాకచే నలరి * యీగిరికానన మిప్పు డెంత చొ

క్కపుసీరి దాల్చెఁ జూడుఁ డనఁ * గన్నియ మో మెదఁ జేర్చి సిగ్గు రా

గవుఁడమియుం బెనంగఁ బ్రియుఁగాంచె గుచాంచలహారధారలోన్.

65

అపుడొకబాల=అనమయముం దొకచిల్లిది, వేలమున =కోడిగముచేత, అల్లనఁ బల్కుచుక = తిన్నఁగా జరుగోత్తులు పల్కుచును, ఇందిలార = ఓచెలలారా, కన్యపమణిరాకచే నలరి = ఈ రాజశ్రేష్ఠునియొక్క యాగమనముచేత వికాసమును బొంది, ఈగిరికాననమిప్పు డెంతచొక్కపుసీరి దాల్చెఁజూడుడు=ఈకోలాహలపర్వతారణ్య మిప్పు డెంత చక్కని కోభవహించినదో చూడుడు అని యర్థము. ఈగిరికాదేవియొక్క ముఖ మిప్పు డెంత చక్కని కళవహించినదో చూడుడు అని యర్థాం తరము. గిరి+కాననముని అరణ్యపరముగను గిరికా+అననమని కథానాయక పరముగను బదవిభాగము చేయవలయును.

అనా = ఇట్లువలకుగా, కన్నీయ=గిరికాదేవి, మోమెడ=జేర్చి=ముఖము తొమ్మపై జేర్చుకొని - అనగా దలచుచుకొని, స్థిర రాగపుండమియుం బెనంగె = లజ్జయును ననురాగముయొక్క రమకంఠును బెనంగబాడుగా, కుచాంచల = స్తనపార్శ్వములయందలి, హారధారలో = ముత్యాల హారముయొక్క కాంతిపూరితమందు, ప్రియుఁగాంచె = మనోహరుడైన వసురాజును జూచెను. అనగా హారధార క్రికాంతియందు బ్రతిబింబించిన రాజయొక్క రూపమును జూచెనని భావము.

స్థిర రాగపుండమియుం బెనంగ బనిచెప్పినందున గిరికాదేవి లజ్జామన్వసమధ్యస్థురాలైన మధ్యను గాంచుచు బెనంగవలయును. 'లజ్జామన్వసమధ్యస్థామధ్యమా' అని లక్షణము. గిరికమొకమేల్తిన యెవలఁబాల్చిన చొక్కపుసిరి రాజునకుఁగానవచ్చును. లజ్జాహేతువుగాననటులఁ జూడఁజాలదు. రాగపుండమి మూఱకుండనియదు. కానదలచుచును. బాహుకూలంకమనులగు సుబ్బచతుల ప్రక్కనున్న ముత్యాహారకాంతియందు గిరిక వసురాజుగాంచి రాగపుండమి నడంచుకొనెను. అలం. సూక్ష్మ.

తా. గిరికచేతపన్న యొకపాలిక పరిహాసమునకుఁ జెలిమికత్తెల గాంచి చెలులారా? రాజు రాకచే గిరికానము (గిరికముఖము. అటవీప్రదేశము) మిగులభవహించెననెను. గిరికలజ్జనొంది కల మండగాఁ గుచాంచలహారమనందుఁ బ్రియునిప్రతిబింబముగానవచ్చుటచే రాగపుండమి తీఱెను.

చ. అలిసలవేణి కీ లెటిగి + యాచెలి వెండియు నేకతంబునం
బొలఁతుకలార యాచిగురుఁబోడికుచ్చార్పిత హారనాయకో
జ్వలరుచిః గంటిరే యనినఁ + జంద్రముఖు ల్పిఱునవ్వుఁ బూని రా
లలనలఁ జూచి కిన్మయుఁ గలంకయుఁ గొంకులు సంకురింపఁగన్. 66

అలిసలవేణి = గిరికాదేవియొక్క, కీలెటిగి=మర్మము చెలిసికొని, అచెలి=మేలమాడుచున్నయా చెలికత్తియు, వెండియు = తిరుగ, ఏకతంబున = ఏకాంతముగా, బొలఁతుకలార = చెలియలారా, యాచిగురుఁబోడి = హరికయొక్క, కుచ్చార్పిత = స్తనములయందుఁబూన్పఱచి, హార = ముత్యాలహారము నందలి, నాయక. నాయకమణియొక్క, ఉజ్వలరుచి = విస్ఫుటమయినకాంతిని, కంటిరే = చూచినారో యనియర్థము. కుచ్చార్పిత రత్నహారమందుఁ బ్రతిఫలించిన వసురాజయొక్క యుజ్వలమయన లావణ్యమును జూచినారోలే యని యర్థాంతరము. నాయకశబ్దము హారమధ్యమణి యందును నధిపతి యందును వర్తించును. (ని. 'నాయకో నేతరీశ్రేష్ఠే హారమధ్యమణానసి, అని వి.) అనిన = అనిపలు కగా, చంద్రముఖు ల్పిఱునవ్వుఁ బూనిరి = కక్రిన స్త్రీలదలఱును మునీముసినవ్వును వహించిరి, అలనలఁ జూచి. అలికిగాఁ బరిహాసభావము వహించిన స్త్రీలనుజూచి, కిన్మయుఁ అనగా నమర్మమనెడు సంచారి భావంబును, (ని. 'అమర్మస్సాస్యిత్వార్థేషుచేతకప్రజ్వలనమ్' అని అ.) కలంకయుఁ = తదనుభావమయిన మనశకాటువ్యమును ప్రీతయనెడు సంచారిభావమును, (ని. 'చేత స్సంకోచనాప్రీడా' అని అ.) అంకు రించఁగ = పొటమరింపఁగా, ఇందుకు ముందుపద్యముతో నన్వయము,

బొలఁతుకలార యన్నచోట బొలఁతియనెడునామమునకు స్సార్థమందుఁ గప్రత్యమును నాకప్రత్యయము పరమగుచుండగా నుకారంబును వచ్చినది. ఇందులకు 'నామ్నశకవర్ణకస్యాత్సార్థే స్సాదుత్వ మసివరేకస్తి' అని నన్నయభట్టియము.

గిరిక అమర్నాది భావములొందుట శృంగారమగ్నకచ మరుగువఱచుటఁ జెడికడై యేరాంక ముగ నన్నమాటగావునఁ జెలులందఱు చిఱునవ్వనద్విధి. ఇది గిరిక తోవమునకుఁ గల కడఁ గొంకనకుఁ గారణమయ్యెను.

చ. సొలసి తటిల్ల తాంగి జిగిసూపు వెలుంగులచే గలధ్వను
ల్లకలకంతులం గదిమిఁగాటపు నెమ్మి నటంప హంసకం
బులు జడియం బయోధరసమున్నతి భంగురమధ్యపుష్కరాం
చల మరదోఁపఁగా నరిగెఁ జారుఘన ప్రతిసీర చెంతకున్.

67

ఇక్కడ గిరికను దటిల్ల తాంగియనుటవలన నిట నాయికావరముగను దటిల్ల తావరముగను సర్థ ద్వయము చెప్పవలయును.

సొలసి = కస్తీపడి, తటిల్ల తాంగి = మెఱుపులొక గెవంటిదేహముగల గిరికాదేవి-దగి = కాంతిగలిగిన, చూపు వెలుంగులచే = దృష్టి ప్రభలచేత, కలధ్వనుల్లల = కంఠధ్వనులుగలిగిన-కనఁగా గొణగొణలాడు చున్న, కలకంతుల = నఖులను, కదిమి = అదలించినదై యని గిరికావరమయిన యర్థము. జిగిసూపు వెలుంగులచే = కాంతిని గనుపఱుచుచున్న ప్రకాశముచేత, కలధ్వనుల్లల = అవ్యక్త మధురధ్వనులుగల, కలకంతుల = అడుకోయిలలను, కదిమి = పోదోలి యని తటిత్పరమయిన యర్థము. గాటపు నెమ్మి నటంప = గాఢమయిన స్త్రీతి విబ్బంభింపఁగా నని యర్థము. మయూరమునటంపఁగా నని యర్థాంతరము. హంసకంబులు జడియ = కాళ్ళయందెలు మ్రోయఁగా నని యర్థము. హంసలు భీతి నొందఁగానని యర్థాంతరము. పయోధరసమున్నతి = తుచభారముచేత, భంగుర = కృశిభూతమగుచున్న, మధ్య పుష్కరాంచలము = పుష్కరమనఁగా నాకాశము గనుక నాకాశ సదృశమయిన సడుముయొక్క యగ్రభాగము, అరదోఁప = సగముగనుపడఁగానని యర్థము. పయోధరసమున్నతి = పేఘా వరణముచేత, భంగుర = కనుపడకయున్న, మధ్య = నడిమిభాగము గలిగిన, పుష్కర = అకాశముయొక్క, అంచలము = అగ్రభాగము, అరదోఁప = సగముగనుపడఁగానని యర్థాంతరము. చారు = సుందర మయిన, ఘన = గొప్పదైన, ప్రతిసీర = తెరయొక్క, చెంతకు = దావునకు, అరిగె = పోయెనని యర్థము. (చారుఘన మనఁగా పర్వాకాలము గనుకఁ జెరవలెనున్న నీల మేఘము చెంతకుఁ పోయెనని యర్థాంతరము.)

గిరికాదేవిసఖులు సేయుచున్న పరిహాసములను సహింపక తెరచాటునకుఁ బోయెననుట. ఇక్కడ శ్లేషకృత సాధర్మ్యములమయిన యుపమాలంకారము. జిగిసూపు వెలుంగులన్నచోట జూపనెడు పదము మొదటిపకారమునకు రెండర్థములయందును సకారాదేశము వచ్చినది. గిరికావరమయిన యర్థ మందు జిగిగలచూపులని కర్తృధారయనమానము గనుకను దటిత్పరమయిన యర్థమందు 'తస్యాక ప్రస మాచజడపదానాంస్యాత్' వ. అనెడు సూత్రముచేత జిగిననెడు పదమందు ద్వితీయఁ బ్రశమ వచ్చినది గనుకను సకారాదేశము వచ్చినది. వెలుంగులచే గలధ్వనులన్నచోట వెలుంగులచే ననెడి పదము కొననున్నకారము గిరికావరమయిన యర్థమందు గకారము పరమగుచుండఁగా గావచ్చును బొందినది-తటిత్పరమయిన యర్థమందు గకారము పరమగుచుండఁగా వర్ధమిందు పగుచున్నది. సఖండ నిర్బిందువులకు శ్లేషయందు మేళనముగలదు. ఇందుకుఁ బ్రమాణము. 'శ్లేషేసఖండనిర్బిందోల్లేశంకుత చిత్తకథ' అని యధర్వణాశ్రవణము.

పర్వాకాలమున మెఱపుల గాంచి కోకిలములు బెదరికాయుటమానుటయు నెమిల్లు నాట్యము చేయుటయు అంచలు బెదరి మాననమునకేగుటయు మేఘములవ్యాప్తిచే నాకాశము సగము కాన వచ్చుటయు బ్రసిద్ధములు.

తా. చెలలుగావించు పరిహాసములకు గిరిక కోకిలించి వారలనందఱను జూపులచే బెదరించి రాజుప్రేమక్కువ పిక్కటిల్ల నంచలుమ్రోయుచుండ గుబ్బలప్రేగుచే నడుము జవ్వాడఁ జెఱమాటున కేగెను.

తటిల్లత నిజప్రకాశముచేఁ గలకంతములబెదరించి నెమిల్లు నటన మొనరించుచుండ నంచలు వెఱపునొంద మేఘవ్యాప్తిచే నాకాశము సగముగాన్నింప నీలమేఘమును దరియనేగెనని యర్థాంతరము.

క. పరమాణుమధ్య యీగతీఁ, దెరమాటున కరుగఁ దనివిదిరనిచూడ్కిం
బరమానురాగసూచన, పరమానసుఁ డగుచు ధరణిపాలకుఁ డంతన్. 68

పరమాణుమధ్య = (పరమాణు వనఁగా నున్నదనెడిప్రతీతి గలదై దృష్టిగోచరముగాక యుండెడు రేణువు.) నలునువంటి నడుముగల గిరికాదేవి, ఈగతీ = పైనిఁజెప్పఁబడిన ప్రకారము, తెరమాటున కరుగఁ = తెరచాటునఁ బోవఁగా, తనివిదిరనిచూడ్కిం = తృప్తిఁబొందనిచూపుచేక; పరమానురాగ = ఉత్కృష్టమైన ప్రేమయొక్క, సూచన = కనుపఱుచుటయందు, పర = ఆన క్రమైన, మానసుఁడగుచుఁ = మనస్సుగలవాడై, ధరణిపాలకుడు = పసురాజు, అంతః = ఆమీదట-ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

నీ. మెఱుంగొప్పునెఱిగొప్పునెఱిగప్పు తఱిగప్పు జలదమాలికచొప్పుఁ దెలుపలేదొ
బలువాలుగల నేలుఁతెలివాలుగనుడాలు కలువపూదెరమేలు + దెలుప లేదొ
నలు వై నకళ లీనఁగలలేనగవ్రసోనకలశాబ్ధితెరమేన + నిలుప లేదొ
కనకంపుననసంపుకడ నుంపురుచిపెంపు పసిడితీగలగుంపు + మెనఁగ లేదొ
తే. ప్రాణసఖులార నెయ్యంపుటలుకఁబూని, యేల యీబాలయీవేళ + నీవిశాల
యవనికాభ్యంతరంబునఁకరి గెననఁగ, ననుఁగునెచ్చలి మఱియు నెయ్యమునఁజేరి.

మెఱుంగొప్పు = (అనఁగాఁగొప్పుపక్షమందు నైగనిగ్గముచేతనొప్పుటయును, జలదమాలికాపక్షమందు మెఱపుతీఁగెచేత నొప్పుటయును గనుక సుభయత్ర సమానధర్తము.) నైగనిగ్గముచేత నొప్పుచున్న, నెఱిగొప్పు = గొప్పయయిన కొప్పుయొక్క; నెఱిగప్పు = సంపూర్ణమైన నీలకాంతి, తఱిగప్పు = తఱియనఁగా పర్వాకాలము-దానియందు నావరించునట్టి, జలదమాలికచొప్పు = మేఘపంక్తియొక్క రీతిని, తెలుపలేదొ = కనుపఱుపలేదా-అనఁగా గొప్పయొక్క నీలకాంతి కాలమేఘముగ్రమ్మినట్టులు గ్రమ్మి తన్నుఁగనుపడకుండఁజేయుచుండ తెలువ తనంతట దానె కానరాకున్నది. ఇట్టిచోఁజాటునకేల పోవలసినవచ్చెనో యవిభావము.

బలువాలుగలనేలు = వాలుగలవనఁగా మీనవిశేషములు-వాని నేలుటయనఁగా సేత్రపక్షమందు దిరస్కరించుటయుఁ గనుమడపక్షమందుఁ గ్రిందుపడఁ జేయుటయును గనుక సుభయత్ర సమానధర్తము. నొప్పులైన వాలుగచేఁపటనీ దిరస్కరించుచున్న, తెలి = ధవళకాంతిగలిగిన, వాలు = సోగలై న, కన్న

నేత్రములయొక్క, డాలు=ప్రభ, కలువపూచెరమేలు చెలువలేదో=కలువపువ్వుల తెరయొక్క సొగసును బొందింపలేదా-లేదా అనగానేత్రప్రభలు కలువపువ్వుల తెరగ్రమ్మినట్టులుగ్రమ్మి తన్నుఁగఁపడకుండ జేయుచుండలేదా యనుట. కనులు తెల్లఁగానుటచేఁ జెల్లకలువ పూ తెరవలె నుండెననిభావము. చూపులను చెలువుగావర్ణించుటగూడఁ గవిసమయమైయున్నది. చూడుడు.

ఉ. నీకనుదోయివెన్నెలలు నిండక కోర్కెలు నాకు నిడునే. హరివంశము. ఆ. ౧

చ. పతిగనిలజ్జనాననము పాయఁగ నల్లన వాంచి నవ్వుదా
మృతరసపూరితార్థ వినిమిలితలాల కటాక్షపీక్షణా
యతనితథీధితుల్ గలయ నద్రిజ విచ్చెమహేశుమింద రా
జతగిరి మిందనున్నతి నిశాకర దీప్తులు గవ్వనొప్పగక.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము, పక్షాశ్వాసము.

క. వాలికలై వెలిదమ్ముల, పాలికలై చందమామ పులుఁగులకుం దా

మేలికలై

నరసభూపాలీయము.

నలువైన కళలీనగల లేనగవుసోస=కళలీనుటయనగా మందహాసపక్షమందుఁ దళతళయను కాంతుల నుత్పాదించుటయును, తీరసముద్రపక్షమందుఁ జంద్రకళల నుత్పాదించుటయును గనుక సుభయత్ర సమానధర్మము.) ఒప్పిదమయిన తళతళ కాంతుల నుత్పాదింపఁ జాలినమందహాసమునెడు సోసవాన, కలకాల్పితెర=తీరసముద్ర తరంగమనెడు తెరను, మేననిలువలేదో=శరీరమందు వ్యాపింపఁ జేయలేదా. అనగాఁ జిటునగవు సోసవాన తీరసముద్రతరంగము గ్రమ్మినట్టులు గ్రమ్మి నన్నుఁ గనుపడకుండఁ జేయలేదా యనుట. చిటునగవు తరంగములకు నేనావలనుంటినిగావున నాయమను నేను జాడఁజాలకుంటినిగాదా! చాటునకేల యేగవలసివచ్చెనని భావము.

కనకంపు ననసొంపు కడనుంపురుచి పెంపు = కనకమనగా సంపదగిచ్చెట్లు ననయనగా బువ్వు గనుక సంపదగిచ్చువయొక్కసాదృశ్యము శరీరలావణ్యమునకును బంగారుతీగెలకును సమానధర్మము. సంపదగిచ్చువయొక్క సౌప్యమును దిరస్కరించుచున్న శరీరలావణ్యాతిశయము. పసిడితీగెలగుంపు పెనగలేదో = బంగారుతీగెలగుంపు తెరను గలుగఁ జేయలేదా-అనగా శరీరలావణ్యాతిశయము బంగారుతీగెలగుంపు గ్రమ్మినట్టులు గ్రమ్మితన్నుఁ గనుపడకుండునట్లు చేయుచుండలేదా యనుట.

ప్రాణసఖిలార = గిరికయొక్క ప్రాణపదమైన చెలికత్తియలారా, నెయ్యంపుటలుకఁబూని = ప్రణయకోపమును వహించి, ఏల = ఎందునిమిత్తము, ఈబాల = ఈగిరికాదేవి, ఈవేళకే = ఈసమయమందు, ఈవిశాల యవనికాభ్యంతరంబున కరిగెకే = విస్తారమయిన యీ తెరలోఁపలికిఁ బోయెను. (ని. 'ప్రతిసీరా యవనికా స్యాత్తిరస్కరణీ చసా' అని ఆ. అనగకే = అనివసురాజు పలుకఁగా, అనుఁగు నెచ్చెలి=ప్రియసఖియైన మంజువారి, నెఱచెలి=నెచ్చెలి-అని సంధిపచ్చినది. మఱియు, నెయ్యమునఁ జేరి=మిక్కిలి మైత్రిచేత గిరికానమిహమునకుఁ బోయినదై, కనకమనగా సంపదగిచ్చెట్లు, (ని. కనకం కాశ్చనే నాకు దుత్తూరే నాగకేసరే, చంపకే కాశ్చనాగేచ' అని నా.) ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

అలంకారము, ఉపమానాద్యుని, సమాధి.

గిరిక నెఱిగుంపు జలవమాలికవలెను, తెలియాపులు కలవపూవుఁడెరవలెను, లేనగవు తీరసముద్ర తరంగములవలెను మేనుదీవ బుగారుతీవలవలెను నుండెనని భావము. ఆరూపవయవములే ప్రతి సీరవలెనుండఁ జాటునకుఁ బోనేలనని వసురాజు చెలికత్తియల నడుగుచున్నాఁడు.

తే. అభినవాలోకనోత్కంఠనధిపుఁ డలర

నలరుఁబోడి సమగ్రలంజ్ఞానుభావ

భావ ధైర్య తెరమాటునఁ బగటు చూపఁ

జూపఱకుఁ దోఁచెఁ బరిణయసూక్తి యనుడు.

70

అభినవాలోక నోత్కంఠక = తిరిగిచూచుట యందలి యాత్మకృమచేత ననియర్థము. (క్రొత్తగాఁ జూచుట యందలియల్లాసముచేత నని యర్థాంతరము.) అధిపుఁడలరక = అధిపుఁ డనఁగా రాజుని యర్థము. (పెద్దీనుమారుడని యర్థాంతరము.) అలరక = ఒప్పుచుండఁగా, అలరుఁబోడి = ఈగిరికాదేవి, సమగ్ర = పరిపూర్ణమైన, లంజ్ఞానుభావ = ముఖము వంచుకొనుట యనెడు లంజ్ఞయొక్క యుచభావముతోఁగూడిన, భావమైరలియనెడు స్థాయిభావముగలదై, తెరమాటునఁ బగటుచూపఁ = తెరచాటున మురిపెముగనుపఱుపఁగా, చూపఱకు = చూచువారికి, పరిణయసూక్తి = వివాహస్ఫురణము, తోఁచె = కనుపడెను, అనుడు = అని యాదృచ్ఛికముగాఁ బలకఁగా. ఆలం. = స్వరణము.

తా. మరలమరల గిరికను గాంచుటకు వసురా జుత్సాహపడుటయు గిరిక లంజ్ఞాభావముతోఁ జెరచాటున కేగుటయు వివాహ స్ఫురణమును గలుగఁ జేయుచున్నదని చెలివలకఁగా (ముందటిపద్యముతో నన్వయము)

చ. విని కలకాకుఘోష మొదలించుమదాళిని బక్షగౌరవం

బెనయ నదల్పి మంజుగతి + నీవనజాతములో మదీయభే

లనముల కెల్లఁ దో డయి మెలంగఁగ నాకలహంసి రాదొకో

జననివయస్య యంచు నగజాత మదిం దలపోయు చున్నెడన్.

71

విని = అలకించి, కల = అవ్యక్తమధురమయిన, కాకు = వికారస్వరముగలిగిన, ఘోష మొదలించు = అంతునేయుచున్న, మదాళిని = మదయుక్తమైన తుమ్మెదను, పక్షగౌరవం బెనయనదల్పి = తన తెక్కలయొక్క యతిశయము ప్రకాశించునట్లుగా నదలించి యని యర్థము. మదాళిని = నాచెలి కత్తైన అనఁగా మంజువాళిని, పక్షగౌరవంబెనయక = సహాయగురుత్వ మొప్పునట్లుగా - కనరుకొని యని యర్థాంతరము. (ని. 'పక్ష స్సహాయేపి' అని ఆ.) అదల్పుటకుఁ గలహంసికర్త యని గ్రహింపవలయును. మంజుగతి = మృదుగతిని, ఈవనకాకములొక = ఈవనసమూహములో, ఈ తామర యందని యర్థాంతరము.

మదీయ భేలనములకెల్లక = నాయొక్క యాటల కన్నిటికిని, తోడయి = సహాయమై, మెలంగఁక = సంపదించుటకు, జననివయస్య = మాతల్లియైన శుక్తిమతియొక్క సఖియయిన, ఆకలహంసి = ఆకలహంసస్త్రీ, రాదొకో = రాదాయేమి, అంచుకొనుచు, నగజాత = గిరికాదేవి, మదిం దలపోయుచున్నెడన్ = మనస్సున విచారించుచున్న సమయమునందు-జన్మనివయస్య యనుమదమునకు. జనన వయస్య యనుపాతాంతరము గలదు. అవదమునకుఁ బుట్టిన నాటసుండి సఖియయిన యాకలహంసి యని యర్థము. ఈయర్థ మే విద్యజ్ఞురంజనీవ్యాఖ్యాత యగుపోతుకవివ్యాఖ్యయము.

కలహంసి నాజనని చెలికత్తి, ఆయమవచ్చేనేని నావక్షమూని చెలినదలించి నావనవిహారమును సార్థకమొనరించును గదాయని గిరికాడేవి దలంచెనట ప్రకృతార్థము.

కలహంసి నాజననియగు శుక్తిమతికిఁ జెలికత్తె, అదియుటను వికృతస్వరముఁజేయు తుమ్మెదలనదలించి యాత్మద్వికలకులలో విహరించుటలో సాయపడుగదా యని యర్థాంతరము.

ఉ. ఆకలహంసి వచ్చి యచలాత్తజుఁ గాంచి కుమారి తాపసా

నీకము నీ కమూల్యశుభనిర్వహణంబు ఘటిల్లుఁ గల్పకా

నోకహసూనరాజము లహనూనమనూక్తులతో నొసంగినం

గ్రైకొని తల్లి ని న్నిలువఁ గాఁ బనిచెక్ విరు లిచ్చు వేడుకఁ.

72

ఆకలహంసివచ్చి = గిరికాడేవి యేకలహంసిని గూర్చి రాకపోయె నని విచారించుచుండెనో యాకలహంసి వచ్చినదై, అచలాత్తజుఁ గాంచి = గిరికాడేవినిజూచి, కుమారి = ఓచిన్నదానా, తాప సానీకము = మునిసమూహము, నీకుఁ = నీకొఱకు, అమూల్యశుభనిర్వహణంబుఘటిల్లుఁ = అనర్హ మైన కల్యాణకార్యసిద్ధి సమకూడునట్లులుగా, కల్పకా నోకహ సూనరాజములు = కల్పతరువును శ్రేష్ఠములు, అనూన = పరిపూర్ణమయిన, మనూక్తులతోఁ = ఆశ్చర్యోత్తవాక్యములతోఁ గూడ, ఒసంగినఁ=ఇయ్యంగా, గ్రైకొని = గ్రహించి, తల్లి=మాతల్లియైన శుక్తిమతి, విరులిచ్చువేడుకఁ = ఆపుష్ప ములు నీకియ్యవలెనను నంతోషముచేత, నిన్నిలువఁగాఁ బనిచెక్ = నిప్పుచిల్ప నంపించెను-ఇచ్చట సుశ్లేషమువచ్చినది. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. అలంకృతము.

అమూల్యశుభ నిర్వహణము కల్యాణము. మంజువాణియనిన పరిణయస్ఫూర్తి క్రియారూప ముదాల్చెను. మునిబృందము అశీశురస్వరముగాఁ గల్ప ప్రమానరాజములను శుభ నిర్వహణము ఘటిలుట కొసంగిరి. కాన శుభప్రాప్తి యచిరమున నుండెను. కావునఁ బిలువబుచ్చెనని భావము.

క. రా రమ్మనఁ గోమలి కుచభారమ్మున నడుము వడఁకఁ • బదకటకర్పణ

తార్మ్యు లెసఁగఁ గుసుమాసారమ్ములు కబిరి దొరఁగఁజనఁదిపురుటయున్. 73

రారమ్మనఁ = రమ్మరమ్మని పిలువఁగా, కోమలి=గిరికాడేవి, కుచభారమ్మున నడుమువడఁకఁ = వృన్గౌరవముచేత నడుము జవజవలాడఁగా, పదకటక = కాళ్ళయందెలయొక్క, ర్పణతార్మ్యు లు = ర్పణార్పణధ్వజములు, ఎసఁగఁ = అతిశయింపఁగా, కుసుమాసారమ్ములు = పువ్వులవానలు, కబిరిదొరఁగఁ = కొప్పునుండి విడిపడి కురియఁగా-అనఁగా కొప్పులోఁ దురిమిన పూవులు రాలఁగా ననుట. చనఁ దిపురుటయున్ = పోవ నుద్యోగింపఁగా అనఁగా బోజూడఁగాననుట. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పఁబడియెను. పదకటకము లనఁగా గాళ్ళయందెలు (ని. 'హంసకః పాదకటకః అని యమరము.)

చ. నెనరునఁ జెయ్యి వట్టి తరుఁజీ ధరణీనరణీపురందరుం

డనువక పోవు తెట్లు తగఁవా నగ వారడి వెట్టు నంచు జ

వ్వనిఁ జెలు లెల్ల నిల్చి మహిఁవల్లభ మాచెలిమిఁదిప్రేమ నీ

ఘనమునఁ భాయ కంఠం మని • మానిని దోడ్కొని పోవునంతటన్.

74

సెనరుగఁ జెయ్యవట్టి = ప్రేమచేత హస్తమును బట్టుకొని, తరుణి = ఓగిరికాదేవి, ధరణి సరణి పురందరుండు = భూమార్గగతుడైన భూదేవేంద్రుడయిన వసురాజు, రాజునక పురందరుడనుటవలన వసురాజునస్యసామాన్యుడనియు నతనిని బోలువారు వేల్పులెగాని నరులు గారనుట.

అనుచక = నెలవిచ్చి కుంభకయండఁగా, బోవు బెట్టు = పోవుటయెట్టిది, తగవా నగ వారడివెట్టక = హస్తాపకీర్తుల బెట్టుట మర్యాదయే, అంచుక = అనిపలకుచు, జవ్వనిఁ జెలులెల్లనిల్చి = గిరికాదేవిని జెలికేత్తియలఁచుచు బోసేయక నిరోధించి, మహావల్లభ = రాజా, మాచెలిమిఁదిప్రేమ సేమన మునఁ బాయకండుమని = మాచిన్నదానిమిఁది యరురాగము సేమనస్సునందు వదలకయుండుమని పల్కి, మానినిఁ దోడ్కొనిపోవునంతటక = గిరికాదేవిని వెంట బెట్టుకొని పోయినమిఁదట, సెనరుగఁగఁ బ్రియము.

తే. 'పేర్చి యర్చిలి మక్కువ కూర్చి నెమ్మి, సెనరు గాదిలి గారము నెయ్య మింపు,

ప్రేముడి యనుగు ముద్దనఁ బ్రియములకును, నామధేయంబులయ్యెఁ బినాకపాణి.'

అని యాంధ్ర)నామశేషము.

ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

మ. శతపత్రేక్షణ వెంట నంటినవసుఁత్తై పాలకాలోకముం

బ్రతిరోధింపఁగఁ జాల దయ్యె భవనప్రాంతోరు కాంతారవే

ల్లిత వల్లివలయంబు తచ్చికురపాశీనీరదాశీమిళ

న్నృతికేళీరసకేళిలోకగరుదుఁస్సీలన్దరుల్లోల మై.

75

శతపత్రేక్షణ వెంటనంటిన = తామరతేకులవంటి కన్నులు గలగిరికాదేవిని వెనుకగిలిన, వసుత్తై పాల కాలోకముక = వసురాజు దృష్టిని, భవన = గిరికామణి మందిరముయొక్క, ప్రాంత = సమీప మందలి, ఉరు = అధికమైన, కాంతార = అరణ్యమందు, వేల్లిత = వక్రములైన. (ని. 'వేల్లితంవక్ర మిత్యపి') అని అ.) వల్లివలయంబు = తీరగెలగుంపు, తల్ = గిరికాదేవియొక్క, చికురపాశీ = తలవెండ్రు కలయొక్క గుంపనెడు, నీరదాశీ = మేఘపత్తితోడ, మిళ = మాడుకొనుచున్న, నృతికేళీరస = నాట్య క్రీడారతిగల, కేళిలోక = మయూర సమూహముయొక్క, గరుల్ = తెక్కలవల్లసుండి, ఉస్సీలత్ = ప్రస రించుచున్న, మరుల్ = వాయువుచేత, లోలమై = చలించుచున్నదై, ప్రతిరోధింపఁగఁ జాలదయ్యెక = ఆడ్డగింప లేదాయెను.

తా. గిరికాదేవిని హంసాంగథ వెంట బెట్టుకొనిపోగా మిక్కిలి ప్రేమచేత గిరికాదేవికై చూచుచున్న వసురాజు దృష్టికి నాగిరికామందిర సమీపమందలి వృక్షముల నవలంబించియున్న తీరగెల గుంపు లడ్డముగా నుండి వయినను గిరికాదేవియొక్క తలవెండ్రుకలవలన మేఘభ్రాంతి జనియించి నాట్యము పేయుచున్న నెమలిగుంపులయొక్క తెక్కలగాడ్పులచేత జెనరిపోవుచు పందిచ్చుచు నుండుటచేత వసురాజుయొక్క దృష్టి నివారింపఁ బడనిదై గిరికాదేవి వెంటనే సాగిపోయెను.

అలంకారము-సమాధి. భాగ్నిమంతము. వ్యంగ్యము.

చ. వనతరువల్లి కాకుసుమఃవాసన లొల్లక కై లకన్యకా

ఘనఘనవేణికాభరముఃకన్యనితావికీ జిక్కి మ్రోయుచుక

వెనుచనియొక్క ద్విరేఫములు • వేమటు భావివియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ బోవుమహిమల్ల భూమాపుల ప్రాప్తలో యనన్.

76

వన = అరణ్యమందలి, తరు = వృక్షములయొక్కయు, వల్లికా = తీగలయొక్కయు, కుసుమ = పుష్పములయందలి, వాసనలొల్లక = పరిమళములయందు దిష్టములేక, శైలకన్యకా = గిరికాదేవియొక్క, ఘన = మేఘసమానమును, ఘన = గొప్పదియు నయిన, వేణికాభరము = జడయొక్క, కమ్మనితావికిఁ జిక్కి = మనోహరమయిన పరిమళమునకు లోబడి, మ్రోయుచుకొ = ఝంకారము నేయుచు, ద్విరేఫములు = తుమ్మెదలు, వెనుచనియొక్క = వెంటనంటిపోయెను. విలాగఁననిన, వేమటు = మాటిమాటి కిని, భావి వియోగ చింతచేకొ = ముందు సంభవించుబోవు నెడబాటువలని విచారముచేక, వనరుచుకొ = విలపించుచు, వెంటఁబోవు = గిరికాదేవివెంటఁగాఁ బోవుచున్న, మహిమల్లభు చూపుల ప్రాప్తలో యనన్ = వసురాజుయొక్క దృష్టిసమాహములో యునట్టులుగాఁ దుమ్మెదలు వెనుచనియెనని సంబంధము.

ఇందులో భావివియోగమునఁగా నభిలాషనామక మయిన విప్రలాభ కృంగారము. ఇందుకు.

చ. 'కలయకమున్న రాగ మధికంబగునే నభిలాష యిద్రుఱు

గలసినమీఁదఁ బాయుట తగ నిర్వహంబు నిజేక్షు డొండుతొ

య్యలఁ గవయంగ నవ్వనిత యల్లట యార్చ్య విదేశవాసులై

నిలుచుట దాఁ బ్రవాసము గణించుగ నిన్నియు విఫలంబునన్.

నరసభూపాలీయము.

అలంకారము. ఉత్పేక్ష.

వనమునందలితరువులు లతలు విరియఁబూచిననుఁ దుమ్మెదలు వానితావులొల్లక వేణికాభరమును ముసరియుండుటకుఁగారణము వేణికాభరమునఁ గమ్మనితావు లాలయుటయే, ఘనవేణికావునఁ దుమ్మెదలగుంపులకు నేవనీయమయ్యెను. తావికిఁ జిక్కినతేటులు మ్రోయుచుఁ బెన్నెరివెంట నేగింతుల రాజుచూపులు భావివియోగచింతచే వనరుచు గిరికవెంట నేగెను.

తే. ఆలిహస్తావలంబన • బడర నడుచు, కన్యక దదధీనవృత్తియై • కాంచునట్టి

వసుపతినిరంతరాలోకవైభవంబు, సాగనీ దయ్యెఁ గన్నీటిజడి గడంగి.

77

ఆలి = చెలికత్తియొక్క, హస్తావలంబనబడరకొ = కైదండయొప్పుగా, నడుచు = నడిచి పోవుచున్న, కన్యక = గిరికాదేవిని అనియర్థము. ('ఉత్తరాయాంత్రయః పాదాః హస్తచిత్రార్థం కన్యా') అనియున్నది గనుక హస్తావక్షత్రముయొక్క యవలంబన మొప్పుగా వర్ణించు కన్యారాశిని యర్థాంతరము. తదధీనవృత్తియై = గిరికావశమయిన మనోవ్యాపారము గలవాడై, కాంచునట్టి = చూచుచున్న, వసుపతి = వసురాజుయొక్క, నిరంతరాలోక వైభవంబుకొ = ఎడతెగని దృష్టిసంపదనని యర్థము. కన్యారాశి కధీనమయిన వ్యాపారముగలవాడై ప్రాప్తించుచున్న సూర్యునియొక్క యెడతెగని లేజస్సంపదనని యర్థాంతరము. సాగనీదయ్యెఁ గన్నీటిజడి గడంగి = కన్నీటిజడియనఁగాఁ గన్నీరనెడు ముసురువాన, కడంగి = ఉద్రేకించి, సాగనీదయ్యెఁ = ప్రసరింపనీయదాయె నని వసురాజు దృష్టిచరమయిన యర్థము.

వసు—41

ముసురువాన బ్రసరింప నీయదాయె నని సూర్యతేజః పరమయిన యథాంతరము.

సూర్యుడు కన్యారాశియందు హస్తానక్షత్రగతుడైన ముసురుపట్టి వానగురియట ప్రసిద్ధము గదా? ఇక్కడ వసురాజున కశ్రుసముద్ధమముఁ జెప్పినాడు గనుక నిది సాత్వికభావోదయ మని విచారింపవలయును. ఇందుకులక్షణము.

క. 'సంతోషతోషదుగ్ధా, క్రాంతస్వాంతులకుఁ బొడముకన్నులనీళ్ళుం
జింతించ నశ్రులని వృద్ధింతురు భావవిమలగు మనీషులు కృతులన్.'

అలాకారము. శ్లోమము.

భావిమోచింతచే జూచుటయే తదధీనవృత్తిగాంచుట, కావుననే యాలాకనములు నిరంతరముగనుండుట, గిరికాశంధర్మనలాలనములగు చూపులను నిఁక యేదియు నాపజాలదయ్యెను. అని వాద్యమగుకన్నీటి జడిచే జూపులు సాగవయ్యెను.

చ. కలికియు నాన్యపాలకునిఁ • గ్రవ్వుఁజూచుచు నేగ నేర్పుతో
నలఘుపదాంగదధ్వనికి • సంచలు మూఁగిన నిల్పి నెయ్యపుం
జెలువలఁ గూడఁ బిల్చుగతిఁ • జిల్కకుఁ బార్శ్వలతాంచలంబులఁ
ఫలము దెమల్పురితి నలిపంక్తికి మోము మలంచుకై వడిన్.

78

కలికియన్ = గిరికాశేదియును, నేర్పుతోన్ = ఉపాయముతోడ, ఆన్యపాలకునిన్ = అవసురాజును, గ్రవ్వుఁజూచుచు నేగన్ = తిరిగిచూచుచుఁ బోయెను. ఏలాగునననిన, అలఘు పదాంగదధ్వనికి సంచలు మూఁగిన నిల్పి = అతిశయమున కాళ్ల యంచలమ్రోతమ న్వజాతి పక్షిమల కలధ్వని భ్రాంతిచేత హంసలు కాళ్లుఁ జాట్టుకొఁగా నిలిచినట్లై, నెయ్యపుంజెలువలఁ గూడఁబిల్చుగతిన్ = ప్రియ నఖిలను సూదరమని తిరిగిచూచి పిలుచునట్టులుగాను, చిల్కకుఁ బార్శ్వలతాంచలంబులన్ = ఫలము దెమల్పురితిన్ = చేతనైయున్న చిలుకకుఁ దనపార్శ్వభాగములనున్న కాళాగ్రములయందలి మడును దిరిగి కోయనట్టులుగను, అలిపంక్తికి మోము మలంచుకై వడిన్ = కమల భ్రాంతిచేత నాల వచ్చెడు తుమ్మెదచాలనకు ముఖము ద్రిప్పినట్టులుగను-అనఁగా నీచెప్పఁబడిన మిమలచేత వసురాజును దిరిగిచూచుచుఁబోయె నని సంబంధము. గిరిక వసురాజును దిలకించుటకు మెలకువమెయి మెలఁగెను. కాలియంచలు మిగులమ్రోయుచుండ నుచ లడ్డమువచ్చెను. వానిని వారిండునట్లును, వెనుకనున్న చెలిమికత్తెలను గలుపుకొనుటకుఁ బిలుచునట్లును, బ్రక్కొమ్మను ఫలముగోసి చిలుకనోటి కందించు నట్లును నడిచి తిరిగిచూచుచు నేగెను. చూచిపోవుటకాక చూచుచుఁబోవుట యనురాగాతిశయ మునకు హేతువు.

ఉ. ఆనగరాజ భేదియును • నానగ రానిమనోరథంబుతో
మానిని నాత్మ నిల్పి ధృతి • మాని నిరంతర బాష్పవారిఁ గ
న్గోనల నాని మానికపుం • గోనలలో నెలమావి కానలో
నాననవిల్లు డేప నలి • నానన యేగినబాడ నేగుచున్.

79

ఆనగరాజ భేదియునున్ = కోలాహలవర్షక రాజభంజనుడైన యావసురాజును, ఆనగరాని మనోరథంబుతోన్ = అరఁగూడని యలిలాషముతోడ, మానిని నాత్మనిల్పి = గిరికాశేవిని హృదయమందు

బాదుకొల్పి, ధృతిమాని = ధైర్యమువిడిచి, నిరంతర = ఎడతెగక క్రమ్ముచున్న, బాష్పచారిక = కన్నీటిని, కన్దోనలనాని = నేత్రకోణములయందు నాగబట్టి, మాసికపుంగోనలలోను = ముసుమయములైన చరియలలోను, ఎలమావికానలలో = లేతమామిడి యడవిలోను, ఆ నవవిల్లుండేవక = ఆమన్నభుండు వేధింపఁగా, నలినానన యేగినజాడ నేగుచుక = పద్మముపంటిముఖము గల గిరికాదేవి బోయిన వ్రోవ వెంటనే పోవుచు, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందులో మాసిని నాత్త నిల్పి యని చెప్పినందున వసురాజునకు ద్వితీయావస్థ యైనమనస్సంగ మార్భమామైనని తెలియవలెను. నగరాజ భేదిగావున వసురాజు ధైర్యకాలి. అట్టిరాజు ధృతిమానుట మానిని నాత్త నిలపుటవలసినే. అతఁడు దిట్ట గావున వలపుచే వాపోవక దట్టమైనకన్నీటిని కన్దోనలలో నాచుకలిగెను. నవవిల్లుండేమటచే మనసుచెదరి చెంతనున్న మాసికపుంగోనలకు నెలమాది తోటలకు నేగెను. అవియు మన్నభోద్ధివనములయ్యెను.

నెత్తము లుపభోగయోగ్యములనుటకు-

శ్లో. ఆమేఖలం సంచరతాం ఘనానాం, ఛాయా మధస్సాయమతాం నిషేవ్య,

ఉద్వేజితావృష్టిభిరాశ్రయంతే, శృంగాణి యస్యాతవవంతి సిద్ధాః.

ఎలమావికాన శృంగారోద్ధిచుమనుటకు-

శ్లో. పాంథస్త్రీ విరహానలాహుతి కలా మాతన్వతీ మంజరీ

మాకందేభ పికాంగనాభిరఘనా సోత్కంఠమాలాశ్యతే.

ధర్మహరిసుభాషితము

సీ. కాఁబోలు నివి బాలకమనీయపదలీల లించటఁ బల్లవజాల • మినుమడించెఁ
గాఁబోలు నిది బోఁటిగనుఁగొన్న వనవాటి యించటభృంగీకోటిరుచులనెఱసె
గాఁబోలు నీవంక • కలికి పల్కినపొంక మించటఁ దేనియవంక • లింక కొదవెఁ
గాఁబోలునీచాయఁకాంత నవ్విసచాయ లించట సూననికాయఁమింపుమెఱసెఁ
తే. జూచితె వయస్య యనుచు నశోక తిలక, కర్ణికార నమేరు సంఘాతలతల
నలరునారామసరణిలో • నరసి యరసి, సరసిజాననఁ గానక • సంభ్రమించి. 80

ఇది = ఈకనుపడునట్టిది, బాల కమనీయ పదలీలలు = గిరికాదేవియొక్క సుందరమైన పాదవిన్యాసములు, కాఁబోలుక = అయి యుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచటఁ బల్లవజాల మినుమడించెక = ఇక్కడఁ జిగురుటాకులగుంపు రెట్టించెనది - అనఁగా గిరికాదేవి పాదములును జిగురుటాకులవంటివి యయినందునఁ జిగు ళ్లినుమడించిన వని భావము. ఇంతియకాక యీపద్యగీతిలో నశోకతిలక కర్ణికార నమేరు సంఘాతలతల నలరు నారామసరణిలో నని చెప్పుటచేత గ్రమానుసారముగా సీచరణమంధుఁ బాదవిన్యాసరూప దోహదవిశేషముచేత నశోకము చిగిరించుటవలనఁ బల్లవసముదాయ మినుమడించె నని చెప్పినాఁడనియును భావము. ఇది = ఈకనుపడునట్టిది, బోఁటిగనుఁగొన్నవనవాటి = గిరికాదేవి చూచిన వనశ్రేణి, కాఁబోలుక = అయియుండవచ్చును. ఎందువల్లననిన, ఇచట భృంగీకోటిరుచులు నెఱసెక = ఇక్కడ నాడుతున్నదగుంపులయొక్క కాంతులు వ్యాపించెను. అనఁగా గిరికాదేవిచూపులు తున్నెదలవంటిది గనుక వారియొక్క వ్యాప్తి తున్నెదలుగాఁ గనుపడు చున్నదని భావము. ఇదిగాక యీచరణమందు నీక్షణరూప దోహదవిశేషముచేతఁ దిలకవృక్షము పుష్పించినదని చెప్పినాఁడనియును భావము.

ఈవంక = ఈపార్శ్వమందు, కలికి వక్రితపాంకము = గిరికాదేవి సల్లాపము జరిగించిన సంగతి, కాబోలె = అయి యుండవచ్చును. ఎందువల్లనన, ఇచట దేనియవంక లింకకొదవె = ఇక్కడ బూదేనెకాలవ లిగిపొక యొప్పుచున్నది. అనగా గిరికాదేవి పలుకులను దేనియలపంటివి గనుక వానివలన బూదేనెకాలవలు మకరందసమృద్ధి బొందిన పనిభావము. ఇంటియకాక యీచరణ మందు సల్లాపరూప దోహదవిశేషముచేత గొండగోగుచెట్టు పుష్పించి మకరందము గురియించిన దని చెప్పినాడనియును భావము. ఈచాయక = ఈనైపున, కాంతనవ్వినచాయలు = గిరికాదేవి నవ్విన తాడలు, కాబోలె = అయియుండవచ్చును. ఎందువల్లనన, ఇచట సూననికాయ మింపుమెనె = ఇక్కడ బుష్పసముదాయము చూడ నింపుగా నున్నది. అనగా గిరికాదేవి నవ్వలను బుష్ప ములపంటివి గనుక వానివలన నిక్కడిపుష్పసముదాయ మింపుగుచ్చునని భావము. పుష్పసామాన్య మును శ్వేతగణములతో జేర్చుట కవిసమయసిద్ధము.

శ్లో. సామాన్య గ్రహణేవారి ముచాంకృష్టత్వమేవహి

రక్తత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం కౌక్లమేవచ.

కావ్యకల్పలక.

దోహదవిధుల:-

శ్లో. ఆలింగ నాత్కురుపక శృంఖలో ముఖదర్శనాల్

చూతో యోషితక్రరస్పర్శాల్ తిలకో దృక్పృసారణాల్

ఆకర్షణా తక్కికార స్తవోకః పాదతాడనాల్

దాడిమిధూమసందోహాల్ ప్రియాసర్గాన దర్శనాల్.

ఇంటియకాక యీచరణమందు హనురూప దోహదవిశేషముచేత బొన్నచెట్టు పుష్పించినదని చెప్పినాడనియును భావము.

చూచితె వయస్య యుచుచుకొ = చూచినావా స్నేహితుడా యని పలుకుచు, ఆశోకతిలకకర్ణికార నమేరు సుధూతలతల నలరు = ఆశోకము, బొట్టుగు, కొండగోగు, సురపొన్న అనువాని సమూహములయొక్క కాభలచేత నొప్పుచున్న, ఆరామసరణిలో = వనమార్గమందు, అరసియరసి = మాటి మాటికిమెదకి, సరసిజానన గానక = గిరికాదేవిని జూడక-అనగా నామె కాన్పించక, సంభ్రమించి = తొందరపడినవాడై, ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. ఈవద్యము పెద్దపాదములు త్రిప్రాసముగలవిగను ననుప్రాసముగలవిగను జెప్పబడియెను.

చ. కళికలు లేజిగుళ్లు నవకంపుటనంటులు కప్పురంపుఁ ది

ప్పలు ననగుత్తులుక లతలు + పద్మములు స్సమదాళిజాలము

త్వలయ మనోజరాజభుజవీర్య మవార్య మొనర్చుకాసలోఁ

గలయఁ జరించుభూపతికిఁ + గన్నియరూపమె తోఁచు నెల్లెడఁ.

81

కళికలు = పూమొగ్గలును, లేజిగుళ్లు = లేచచిగురుటాకులును, నవకంపుటనంటులు = శోమల మయిన యరేంటులును, కప్పురంపుఁదిప్పలు = కర్పూరపుఁ దిప్పలును, ననగుత్తులుక = పుష్పగుచ్ఛములును, లతలు = తీగలును, పద్మములుక = కమలములును, సమదాళిజాలములు = మదయుక్తములయినతుమ్మెద గుంపులును, వెలయకొ = భిష్ణుడుండగా, మనోజరాజభుజవీర్యము = మున్నగుండ సెడురాజాయొక్క బాహు బలాక్రమమును, అవార్య మొనర్చు = నిజారీతి నలవిగానిదానిగాఁ జేయుచున్న, కాసలో = వనము

లోపల, కలయఁజరించు = అంతటఁ గలయఁదిరుగుచున్న, భూపలిక్ = వసురాజునకు, ఎల్లెడ = వి స్థలమందును, కన్నియరూపమే లోచుక్ = గిరికాదేవియొక్కరూపమే కనుపడును. ఇక్కడ వనమందలి శోరక పల్లవా ద్యుపమానములచేత గిరికాదేవియొక్క నఖపాదాద్యుపమేయములు స్ఫురించుచున్నవి గనుక గన్నియరూపమైలోచు నెల్లెడ = ఆని గ్రంథకర్త చెప్పినాఁడు. ఇందు గిరికాదేవి వఖాది కేశ పర్యంతావయవములకు నుపమానములు చెప్పబడెను. రాజు వనములోఁ గలయఁ జరింప సాగెను. పూర్వోక్తములగు నుపమానవస్తువులు కన్నియరూపమునె స్ఫురింపఁజేయుచుండెను. కానన మసామాన్యమయినది. మన్మథుని భుజవీర్య మవార్య మొనర్చునది. కావున నెల్లెడ సతిరూపు కన్నించెను.

సీ. కనుఁగొంటి లతకూన * నని డాయుఁ గాకున్న నభినవతరలతావాప్తిదెలుపుఁ
గంటిఁ బద్మిని నని * గమకించుఁ గాకున్న బరితాపగరిమఁ దామరలఁజూచుఁ
జూచితిఁ గొమ్మ నంచు నటించుఁ గాకున్న నలయు శాఖోపశాఖానురక్తిఁ
దమిఁ జూడఁ గంటి నూతనరంభ ననియేగుఁగాకున్నగదలిచెంగటభ్రమించు

తే. నయ్యెడ ననంగళంశరవాన్యంతరంగ

కలితభావతరంగముల్లప్పికొనఁగ

విభుఁడు చెలిమ్రొల నాత్మీయవిభ్రనుములు

దేటపడకుండ నేర్చున * మాటుపటుచు.

82

కనుఁగొంటి లతకూననని డాయుక్ = లతకూన యనఁగాఁ గన్నెడుచును, లేతలేఁగెయును, లేతలేఁగెను జూచి గిరికాదేవి పొడకట్టినట్లుండఁగా జూచితిని దగ్గరకు బోవును, కాకున్నక్ = గిరికాదేవి కాకపోఁగా-నఖునికిఁ దనవిభ్రాంతిఁ జెలియకుండునట్టులుగా, అభినవతరలతావాప్తిదెలుపుక్ = అత్యంతనూతనమైన లతాప్రాప్తిని గనుపఱుచును. అనఁగా నొక లేతలేఁగెను గ్రహించినవానివలెఁ జెలియఁజేయునని యర్థము. అభినవమైన తరళత్వముయొక్క యనఁగా బాంచల్యముయొక్క ప్రాప్తినిఁ జెలియఁజేయునని యర్థాంతరము. కంటిఁబద్మినిని గమకించుక్ = పద్మిని యనఁగాఁ బద్మినిజాతి స్త్రీయును బద్మలతయును గనుక బద్మలతను జూచి పద్మినిజాతిస్త్రీయైన గిరికాదేవిని జూచితినిని యుత్సహించును. కాకున్నక్ = గిరికాదేవిగాకపోఁగా, పరితాపగరిమఁ దామరలఁజూచుక్ = వేదనాతిశయముచేత బద్మములఁ జూచును. అనఁగాఁ బద్మములకై బూచినవానివలె గనుపడునని యర్థము. పరితాపాతిశయముచేత దాను దిరిగి చూచునని యర్థాంతరము.

చూచితిఁ గొమ్మనంచునటించుక్ = కొమ్మయనఁగా స్త్రీయును శాఖయును గనుక బువ్వుశాఖను జూచి గిరికాదేవిని జూచితినిని నటనమునలుపును, కాకున్నక్ = గిరికాదేవిగాకపోఁగా, శాఖ = కొమ్మల యొక్కయు, ఉపశాఖా = చేరువకొమ్మలయొక్కయు, అనురక్తి = అనురంజనముచేత, అలయుక్ = అలతనొందును. అనఁగా కొమ్మలనుబట్టి విడుచుటయందలి యుల్లాసముచేత నలసినవానివలె గనుపడు నని యర్థము. బహువిధజాతానురాగముచేత నలయునని యర్థాంతరము. తమిఁజూడఁగంటి నూతనరంభ మనియేగుఁ = నూతనరంభయనఁగా రంభానమానమైన స్త్రీయును నభినవకదళికావృక్షమును గనుక నభి నవకదళికావృక్షమును గనుక నభినవకదళికావృక్షమును జూచి యాభక్తిచేత గిరికాదేవిని జూచితినిని జూపును, కాకున్నక్ = గిరికాదేవి గాకపోఁగా, కదలిచెంగట భ్రమించుక్ = కదలికాతరు నజ్ఞానమందు

సంచరించును. అనగా వినోదార్థమయిన కదలేవృక్షసమీపమందుఁ దిరుగుచుట్లాపము జరిగించి^{గీ} కడుగునని యర్థము. చలించిచెంగట భ్రమనొందునని యర్థాంతరము. సుకలింకకొదవె

అయ్యెడకో = గిరికాదేవి గనుపడకయున్న యాసమయమందు, అనవును దేనియలవంటి^{గీ} నిమిలకు, శరవ్య = గుఱియైన, అంతరంగ = అనగా రతియనెడి స్థాయిభావమందు ఇరియికాక (హడుకొన్న, భావతరంగములు = సంచారిభావపరంపరలు (అని యయినను భావములనగా సంచందము గను లనెడు తరంగములని రూపము చెప్పి యీ రూపమున కనుగుణముగా సంతరంగమనెడి గిరికాదేవుని రూప కాంతరముగా నైనను జెప్పవచ్చును. విశాగనిన). ౩ వి

శ్లో. 'మజ్జితశ్చ నిమజ్జంతక కట్టాలాశ్చ యథార్థ వే,
తస్యోత్కర్షణంవికస్వంతి యాంతితద్రువతామపి.
తథాస్థాయిని నిర్తన్నా ఉన్నన్నావ్యభిచారిణి,
ప్రవృంతి స్థాయిసంస్థాశ్చ తత్రయాంతి రసాత్తతామ్.'

అని స్థాయిభావమునకు సముద్రసామ్యమును సంచారిభావమునకుఁ దరంగసామ్యమును జెప్పఁ బడింది గనుక నివృత్తమందు మూడుసంచారిభావములు చెప్పినాడు. అవియెవ్వియనిన, గిరికాదేవి జూచితినిన దాయబోవుట యున్నాదనునెడి సంచారిభావము.

శ్లో. 'ఉన్నాదస్తల్యవ ర్తిత్వం చేతనాచేతనేవ్వపి' అనిలక్షణము.
భ్రాంతిగోపనముసేయుట యవహిత్యమనెడి సంచారిభావము.
శ్లో. 'హర్షాద్యాకారసంగ క్రితవహిత్యేతికశ్యలే' అనిలక్షణము.
తరళత్వాది చతుష్టయము చావల్యమనెడి సంచారిభావము.
శ్లో. 'చావలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవమ్' అనిలక్షణము.

ఈసంచారిభావములు, కప్పివొనగ^{గీ} = అవరించుకొనగా, విభుండు = వసురాజు, చెలిమ్రాల^{గీ} = సర్వసఖునియెడుట, అత్తియవిభ్రమములు = తనయొక్క విభ్రాంతివికారములు, లేటవడకుండ^{గీ} = తెలియబడకుండునటులుగా, నేర్పునమాటుపలుచు^{గీ} = ఉపాయముచేత మఱుగుపలుచును.

అలంకారము-శ్లేషము.

వసురాజు లతహానను, వద్దినని, పూగొమ్మను, అరటిచెట్టును గాంచి మదనతాపవశంబున గిరిక యవి తలంచి నమిపించి తనభ్రాంతిని దానే మాటుపఱచి కొనసాగెను. రాజు ప్రమాదమును నేర్పున మాటుపఱచి కొన్నవిభ్రము కవి యపూర్వార్థభుటనారూపమగు శ్లేషముచే సమర్థించిన విభ్రము మనో హరముగ నున్నది.

శా. ఆరామామణిమీదిప్రేమమున ని ట్లారామసీమాసరో
వారంబు ల్దిలకించి యందు నతిదుర్వారంబు లై మీలుభ్రం
గారావంబులచే ననంగరుజ వొంగారం గురంగాక్షిశృం
గారాగారముఁ జేరి తాల్చి నిలుసంగారాక గారామునన్.

88

ఆరామామణిమీది ప్రేమమునన్ = అగిరికాదేవిమీది యనురాగముచేత, ఇట్లు = పూర్వోక్త ప్రకారముగా, ఆరామసీమా = ఉద్ధానవన ప్రదేశములయొక్కయు, సరస్వతి = కొలువలయొక్కయు

వారంబులు = సమూహములను, లిలకించివిమర్శించి, అందుకొ = అనూశ్చలములయందు, అలిమిర్వా
 రుబులై = మిక్కిలియు నివారింపబడనివై, మీటు = అతిశయించుచున్న, భృంగారామంబులచేకొ =
 తుష్టెదలయొక్క రుంకారధ్వనులచేత, అనంగరుజపొంగారకొ = మర్కటవ్యాధి పరిపూర్ణమగు
 చుండగా, కురంగాక్షి శృంగారాగారముజేరి = గిరికాడేవియొక్క శృంగారగృహమునఁ దిరుగాఁ
 బ్రవేశించి, తొల్చినిలువంగారాక = ధైర్యము నిలువఁగూడక, గారామునకొ = ప్రేమచేతఁకావద్యము
 నకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఈపద్యములలో ననంగరుజ యనగా వ్యాధి యనెడి సంచారిభావము.

శ్లో. 'మనస్తాపాద్యభిభవో జ్వరాది ర్వా్యాధివిష్యతే'

అని లక్షణము.

రాజు వనమండెల్లడఁదిరిగి గిరికామిఁదిప్రేమచే నామె సంచరించిన సహోపరస్రాంకము, ఆరా
 మము చూచెను. తుష్టెదలడ్డ మాకలేక రొద లొనర్చెను. దాన ననంగరుజ చేతైయె. వికాంత ప్రదే
 శమున విశ్రమింకమని రాజు గిరికాశృంగారమందిరమున కేగెను. ప్రియానదనము తొల్చిని భేదించెను.

మ. అవనీనాథుడు వల్కుఁ జూచితే వయఁస్సా యీమణిధామ మా

ధవళాక్షీమణి యేగ శూన్యగతియై • తద్రూపచిత్రాహితో

త్సవ మేతన్నద్రుగాన గుంభిత రస్మాద్గిం బై తదీయాంగరా

గ వరామోదము పూని మామకమనఃకంజాతముం బోలెడిన్.

రిరి

ఈపద్యములలో మణిధామము మామకమనఃకంజాతముంబోలెడికొ అనిచెప్పటచేత మణి ధామ
 పరముగాను వసురాజు మానసపరముగాను నర్థధ్వయమును విచారింపవలయును. విలాసన ననిన, అవనీ
 నాథుఁడు వల్కుకొ = వసురా జీలాగని పలుకుచున్నాఁడు. చూచితెవయస్సా = ఓయిస్త్రీహితఁడా
 చూచినావా, ఈమణిధామము = ఈ రత్నమయమందిరము, అధవళాక్షీమణియేగకొ = ఆగిరికాడేవి
 పోగానే, శూన్యగతియై = పాడుపడిన రీతిగలవై, తద్రూప చిత్రాహితోత్సవమై-తల్ = ఆగిరిక
 యొక్క, రూప = ఆకృతిగా వ్రాయఁబడిన, చిత్ర = చిత్రరూపులచేత, ఆహిత = పొందింపఁబడిన,
 ఉత్సవమై = కనులపండువుగలవై యని మణిధామపరమైన యర్థము. తల్ = ఆగిరికయొక్క, రూప
 చిత్ర = చిత్రరూపుబొమ్మవలె నిశ్చలముగా నిలిచియున్న రూపముచేత, ఆహితోత్సవమై = మార్పఁబడిన
 వేడుక గలదయ్యెని మానసపరమయిన యర్థము, తన్నద్రుగానగుంభిత రస్మాద్గింబై = తల్ = ఆగిరిక
 యొక్క, మృదుగాన = నవ్వులైన సంగీతముచేత, గుంభిత = రచింపఁబడిన, రస = జలముచేత, అనగా
 సంగీతరసముచేత, గరఁగిన రత్నకందళజలముచేత ననుట. అర్దగింబై = తడుపఁబడినవై యని మణిధామ
 పరమయినయర్థము. ఆగిరికయొక్క మృదుగానముచేత బూరింపఁబడిన శృంగారరసముచేత స్తిమి
 తమయిన దని మానసపరమయిన యర్థము. తదీయాంగరాగవరామోదముపూని - తదీయ = ఆగిరికా
 సంబంధమై, అంగరాగ = మైపూఁతయైన, వర = మంకుమపువ్వుయొక్క, (ని. వరు కాశ్చీరజం మతప్
 అని వి.) ఆమోదము = పరిమళమును, పూని = వహించియని గృహపరమయిన యర్థము. తదీయ = ఆ
 గిరికాసంబంధమయిన, అంగ = అవయవ విషయమయిన, రాగ = అనురాగజనితమయిన, ఆమోదము =
 సంతోషమును, పూని=వహించి యని మానసపరమయిన యర్థము. మామకమనఃకంజాతముంబోలెడికొ =
 ఖాయొక్క హృదయకమలమును బోలుచున్నది-చూచితే వయస్సా యని వెనుక కన్దయము.

ఇక్కడ మానవరమయిన యర్థమందు శూన్యగతియైనదనఁగాఁ జింతయనెడు సంచారిభావమున కనుభావము. గిరికాన్యరూపము నిశ్చలముగా నిలిపియుండుట చింతాభ్యసంచారిభావము. గానముద్దీప్యవిభావము. రసమనఁగాఁ బూర్ణమయిన శృంగారరసము. అంగమాలంబనవిభావము. రాగము రతియనెడి స్థాయీభావము. ఆమోదమనఁగా శృంగారరసానుభావమయిన ప్రమోదము. వీనికి లక్షణములు అనువమకాంతివై భజనమర్చిత యనెడు వద్యముయొక్క వ్యాఖ్యయందుఁ దెలియఁ జేయఁబడియున్నవి. మఱియు విశేషముగాఁ బ్రళాభద్రద్రీయాదులయందుఁ జెప్పఁబడియున్నవి. అలంకారము-శ్లోమానుప్రాణితమైన యుపమ.

సీ. శుచివృత్తి నెన్నార్లు • పచరించెనో తీర్థసంవాస మిచటిహంసప్రజంబు
సురసాలముల నెన్నివరఫలంబులఁ జెంది నిలిచెనో యిచటి రాచిలుకచాలు
సుమనోసురక్తి నెట్టిమహాసంబుల నంచెనో యిచటిమత్తాళిసమితి
యదన నెంతతపంబు • తుదిమీఱ నోచెనో యిచటిగంధాంధబృద్ధి నాగణంబు
తే. లతివవెనువెంటదిరుగనఁబ్బాక్షిముద్దు, మోచిచవిగొనసతిమోముదావిగొసరఁ
గన్యకునకంకణనినాదఁగర్జనలరఁ, గాంచెనని యుస్సురను మహిఁకాంతుఁడపుడు.

ఇచటి హంసప్రజంబు = ఇక్కడి మరాళసమూహము, శుచివృత్తి నెన్నార్లు పచరించెనో తీర్థసంవాసము = శుచియనఁగా బరిశుద్ధంబును, గ్రీష్మర్తువును, (ని. 'శుచి శ్చుద్ధే నుపహలే శృక్లారామిథ యో స్ఫిలే, గ్రీష్మే హుతవహేసి స్వా దువధా శుద్ధమంత్రిణి' అని వి.) తీర్థమనఁగాఁబుణ్యక్షేత్రంబును జలంబును గరుకఁ బరిశుద్ధవ్యాపారముతోడఁ బుణ్యక్షేత్రనివాస మెన్నార్లుచేసెనో యని యర్థము. గ్రీష్మసమయ ప్రవర్తనముచేతఁ గాసారజలసంవాసమునేయుచున్నదని భావము.

ఇచటిరాచిలుకచాలు = ఇక్కడిరాజశీర్ష్యేణి, సురసాలముల నెన్ని వరఫలంబులఁ జెంది నిలిచెనో = సురసాలము లనఁగా దేవతావృక్షములు. అనఁగాఁ కల్పవృక్షములు. మంచివైన రసాలములు. అనఁగాఁ దియ్యమామిడిచెట్లు. దేవతావృక్షములవలన నెన్ని వరరూపములైన లాభములను బొంది యుండెనో యని యర్థము. మంచితీయమామిడిచెట్టవలన శ్రేష్ఠమైన పండ్లను గ్రహించియుంచున్నవని భావము. (సురసాలముచో మంచితీయమామియని యొకయెడను సురసాలమునుచో వేల్పుమనని యొకయెడను నర్థస్వయము గ్రహించునది.)

ఇచటి మత్తాళిసమితి = ఇక్కడి మదయు క్తమైన తుష్పెదలగుంపు, సుమనోసురక్తి నెట్టిమహాసవము నంచెనో = సుమనశ్శబ్దము దేవతలయందును బుష్పములయందును వర్తించును. సవమనఁగా యజ్ఞమును ఆసవమనఁగా మకరందమునుగనుక దేవతలయందలి యనురాగముచేత నెట్టి మహాయజ్ఞము నాదరించెనో యని యర్థము. (ని. యజ్ఞ స్పృహఽధ్వరో యాగః' అని అ.) పుష్పసురక్తిచేత మకరందాస్వాదనము నేయుచున్నదని భావము.

ఇచటి గంధాంధ బృద్ధి నాగణంబులు = ఇక్కడి గర్వగ్రస్తమయూర సముదాయములు, అదన = కాలమందు, ఎంతకాలము తుదిమీఱనోచెనో = తపమనఁగా దపస్సును గ్రీష్మర్తువును-ఎంతకాలము తుది ముట్టనట్టులఁగాఁ జేసెనోయని యర్థము, తపంబు తుది = గ్రీష్మర్తుయొక్క చివరయైన వర్షర్తునందు, మీఱనోచెనో = అతిశయముగా నోచినవని భావము. (ఈలాగునఁ జెప్పట యందు కనిన),

అతివమెనవెంటఁ దిరుగను=గిరికయొక్క వెంటవెంటఁ దిరుగుటను, అబ్బాక్షిముద్దుమోచి చవి గొనక=గిరికయొక్క మనోహరమయిన యధోష్ఠము రుచి జూచుటను, చవికొ=కాంతిని, కొనన్= పొందుటకు అనియైనను చెప్పవచ్చును. సతిమోముతావిఁ గొనరక = గిరికయొక్క ముఖవాసనను మాటిమాటి కాస్వాదించుటను, కన్యఘనకంఠానినాద గర్జనలరక = గిరికయొక్క యధికమయిన కంఠాధ్వనియనెడు సురుమువలన సంతోషించుటకును, కాంచెనని = అర్హతపొందెనని, మహికా తుడు=వసురాజు, అపుడు=అనమయమందు, ఉస్సురకు=ఉస్సురనెడు సనుకరణముతోడ నిట్టూర్పు వుచ్చును.

ఇక్కడ గిరికాదేవియొక్క గమనాధర ముఖామోద కంఠాధ్వనులయందలి సజాతీయ గమ నారణ ఫలకమ లామోద గర్జా భ్రాంతిచేతఁ దదనుసరణాదికమును జేయుచున్న హాసలు మొద లైనవానికి సభేదాధ్యవసాయముచేత లభింపఁబడిన తపశ్శాలిత్యరూప స్తుతిచేత హాసాదులు ధన్యము లైనవి యని స్తుతియును దదనుసరణాద్యభావమువలన సేవధన్యఁడఁ గాకపోతి ననెడు నిందయును దోచుచున్నదిగనుక వ్యాజస్తత్వలంకారము. శ్లో. 'ఉక్తిర్వ్యాజస్తతిర్నిందాస్తతిభ్యాం స్తుతినిందయోః అని లక్షణము.

ఉ. మించినవేడ్కతో నచట * మినవిలోచన మున్ను వీణవా
యించినచోటు బోటు లలఁయింపఁగ మాటున నున్నచోటు న
య్యించితగాత్రి యేగఁ జెలు * లాఁగినచోటును గాంచి రాగముల్
గాంచు దమోమయావృతులు * గాంచు భజించు జలాచలత్వముల్. 329

మించిన వేడ్కతో = అతిశయించిన వేడుకతోడ, అచట = అమఱిమందిరమందు; మినవిలోచన = గిరికాదేవి, మున్ను వీణవాయించిన చోటు=మునుపు వీణవాయించిన స్థలమును; బోటు లలయింపఁగ మాటున నున్నచోటు=చెలికత్తియలు కోడిగములాడి వేసఁట బొందింపఁగాఁ జెరచాటునకుఁ బోయియున్న స్థలమును, అయ్యించితగాత్రియేగక = అగిరికాదేవి బోజాడఁగా, చెలులాగినచోటును=నఖులడ్డగించిన స్థలమును, కాంచి=చూచినవాడై, రాగముల్గాంచుక = శ్రీరా గాదిరాగములను స్తుతికై చెప్పకొనునని యర్థము. అనురాగాతిశయమును బొందుననియర్థాంతరము. ఇక్కడ బహువచన మతిశయద్యోతనార్థమని తెలియవలయును. తమోమయావృతులు గాంచుక = అనఁగా దిమిరప్రచురావరణములను గాంచుననియర్థము. మోక్షరూపములైనయోవరణములను గాంచు నని యర్థాంతరము.

ఇక్కడఁ దమస్పదృశ మగుటవల్ల మోహమునకుఁ దమోవ్యవదేశము, భజించు జలాచలత్వ ములు మట్టిమల్లాదుట నూహించుననియర్థము. చాంచల్యమును బొందునని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వీణావాదనాదిస్తృతిని చెప్పినాడు గనుక స్తుతియనెడు సంచారిభావము. చలాచలత్వమనఁగా జాచల్యను నెడిసంచారిభావము. అర్థద్యయములకు సభేదాధ్యవసాయము. గానానినిచ్చి త్రిస్తానమందు రాగానినిచ్చి త్రి యుపయోక్తమని తెలియవలయును.

అలంకారము. శ్లేషము.

గిరిక వీణవాయించినచోట జేరి వసురాజు రాగములు (అనురాగలీలలు శ్రీరాగాదిరాగములు) తలంచుకొనియు, బోటులు వేసఁటగూర్చు గిరిక మాటునకేగినచోట తమోమయావృతులు (చీకటితో నను—42

నిండిన యావరణములు మోహవరణములు) పొంది గిరికయేగుచుండఁ జెలికత్తియ లాపినచోట చలాచలభావము) (చాండల్యము చలలమచనంచాభావము) నొంది పరితపించెను.

చ. జననశ్చ యిట్లు పంచశరః శాతశరాహతిః జంచలింపంగా

గన్గి హిశముక్తి చల్లు మహిశాంత నిరంతరచింత నింతవింత
తనెగులు పూన నేల లలచానలినాస్తుడ పీపు నిన్నుఁ గ
న్గొనినలతాంగియాలపు మనోభవుఁ డింతకుఁ గొల్లలాడఁడే.

87

జననశ్చ=జనరాజు, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, పంచశర = మన్నభునియొక్క, శాత=వాడిగలిగిన, శర=బాణములయొక్క, ఆహిశ్=చెబ్బ తాడుమచేత, చంచలింపంగా=కంపింపగా, కని=చూచి, హిశముక్తి చల్లు= ఇవ్వనచిత్తుడు పలికెను. ఏమనియనిన, మహిశాంత = భూమిశ్వరా, నిరంతరచింత=విడతగనిచారముచేత, ఇంతవంత సెగులుపూన నేల=ఇటువంటి యద్భుతవృద్ధులు బొంద నేటికి, ఈశ్ర=పీపు, లలచానలినాస్తుడవు=రమణీయమైన భుడవు, నిన్నుఁ గన్గొనినలతాంగియాలపు=నిన్నుజూచిన మగువయొక్క శైర్యమును, మనోభవుఁ డింతకుఁ గొల్లలాడఁడే=మన్నభుడు ముఖ్యముఁ జూటగొనుదా-ఆనందగా నభిమానముఁ దక్కునియ్యడనుట.

మన్నభువర్యాయపదములు చెప్పుక పంచశరుడనుటచే నాతనిబాణములతాఁకిడి గాటమైన దనియుభావము. పీపు లలచానలినాస్తుడవుగాన నీరూపము స్త్రీలకు మోహజనకము. అట్టిచో నన్యోన్యసంభాషయగు మనోభవుడు సంతల్యసంభవుడుగానఁ జెలవయభిమానమును గూడగొల్లలాడుచుండును. తుల్యవర్ణలొనన్న మిరియవుర కామనోభవుడే దాంపత్యము సమకూర్పగలడని యాశయము.

చ. అతివగురుండు తావకపదానతుఁడంగనఁ గన్నతల్లియ

ద్భుతవనవీయశౌర్యరసాపాషితజీవన శొమ్మనెచ్చెలు
ల్పతేతము నీకథ లొవ్వగడ * జాణలు బాల భవద్విలాసమో
హిత హిశకాః సంగతికి * నియ్యెడ సందియ మంద నేటికి.

88

అతివగురుండు=గిరికాదేవితండ్రీయయిన కోలాహలుండు, తావకపదానతుఁడు=నీయొక్కపాదాక్రాంతుడని యర్థము. నీయొక్క పాదాహతి నొందినవాడని యర్థాంతరము. అంగనఁగన్నతల్లి=గిరికాదేవి గన్నతల్లియైన శుక్తిమతి, అద్భుత=ఆశ్చర్యకరమయిన, భవదీయ=వీసంబంధమైన, శౌర్యరస=శూరత్వముచేత, పాషిత=వృద్ధిబొందింపబడిన, జీవన=బ్రతుకుగలిగినదనియర్థము. జలములకు జలములవలనఁ బ్రబల్యము గనుక శౌర్యరసమనెడి రసముచేతఁ బోషింపబడిన రసముగలదని చమత్కారాతిశయమును గ్రహింపవలయును. రసజీవనశబ్దములకు జలమర్థము. శొమ్మనెచ్చెలుం=గిరికాదేవియొక్క ప్రియసఖలు, సత్రము=ఎల్లప్పుడును, నీకథలొవ్వగడ=నీయొక్క గుణకథనము నేయుటకుఁ బ్రోడలు, బాల=గిరికాదేవి, భవద్విలాసమోహిత=నీయొక్కవిలాసములచేత మోహింపబడినది కాబట్టి, హితకార్యసంగతికి=అభీష్టకార్యసిద్ధియాటకు, ఇయ్యెడ= ఈశుభయమందు, సందియ మందనేటికి=సంశయింపనేటికి, ఆనందగా నెవరినంగతిచూచినను గేవలము స్వాధీనమయియున్నది గనుక గిరికాదేవి నీవు పరిగ్రహించుటకు సందేహ మెంతమాత్రమును లేదని శాత్పర్యము.

గిరికాజనకుడు నీకు బాదానకుడు. ఆయమతల్లి నీపరాక్రమముచే నునురు దాల్చినది. కొద్దు చెలికత్తెలు నీగుణప్రశంసగావించు నేర్పురులు. గిరిక నీసాంప్రజాచి వలచినది. కావున నచుకాలకార్యమునకు గొంతుగొననేలయని భావము. అల. అర్థావత్తి.

క. బాలాపాణిగ్రహశుభ, వేళానిర్ణీతి కిప్పుడ • విచ్చేయుము భూ
పాలావతంస యన విని, శైలారి యల్లికధైర్యచాతుర్యమునన్.

39

బాలా=గిరికాదేవియొక్క, పాణిగ్రహ=వివాహనిమిత్తమయిన, శుభవేళా=శుభముచూర్తముయొక్క, నిర్ణీతికి= నిశ్చయమునకు, కిప్పుడ = ఇప్పుడే, విచ్చేయుము = వట్టణమునకు విజయము సేయుము, భూపాలావతంస = రాజశిఖామణి, అనక = అని నర్తనఖుండు పలుకఁగా, విని=విన్నవాడయి, శైలారి=కోలాహలపర్వత భంజకుడయిన వసురాజు, అల్లిక ధైర్యచాతుర్యమునక=లేనిధైర్యముయొక్క-అనఁగాఁ జెచ్చుకోలుధైర్యముయొక్క చతురత్వముచేత, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. (ని. 'అల్లికం త్వప్రియే నృతే' అని అమరము.)

మనము యత్నింపవలసిన దింక వివాహముచూర్తమునకే. ఆలస్యమున కెడము లేదు. రాఁదగినదిండుల కిప్పుడ! అని యిష్టసఖుండు చెప్పఁగా నేరుపుగఁ జెప్పికోలుధైర్యముతో నుండెను.

మ. అగ్రకూటాగ్రము డిగ్గి సంభ్రమసమః గ్రాధోరణానీతగం

ధగజోత్తంసము నెక్కి చూడ్కి కెలమిం • దత్కుంభహస్తద్యుతు
ల్నగజాచారుకుచోరువైఖరులు దెల్పుం బుట్టుఘర్తంబు నే
ర్పుగఁ దత్కర్ణ విశిష్ట చామరమరుఁతోప్పితంబులం దీర్చుచున్.

40

అగ=కోలాహలపర్వతముయొక్క, కూట = శిఖరముయొక్క, అగ్రము=అగ్రభాగమును, డిగ్గి=దిగినవాడై, సంభ్రమ సమగ్ర = సంపూర్ణమైన త్వరతోఁబూడుకొన్న, అగ్రోరణ = మావటినిచేత, (ని. 'అగ్రోరణా హస్తైవకాః' అని అ.) అనీత = లేబడిన, గంధగజోత్తంసముక=గంధగజజశ్రేష్ఠమును, ఎక్కి=అగ్రోహణముచేసి, చూడ్కి కెలమిక=నేత్రముల కానందముగనట్టులుగా, తల్=అగజశ్రేష్ఠముయొక్క, కుంభ = కుంభములయొక్కయు, హస్త = తుండముయొక్కయు, ద్యుతులు = కోభలు, నగజా = గిరికాదేవియొక్క, చారు = సుందరములైన, కుచ = స్తనములయొక్కయు, ఊరు=తోడలయొక్కయు, వైఖరులు = రీతులను, తెల్పుక = తెలియఁజేయఁగా, పుట్టు = ఉద్భవించుచున్న, ఘర్తంబు = సాత్త్వికభావజనితమయిన చెమటను, ఇందుకు -

క. 'సమరతిఘర్తాదులచే, విమలశరీరములయందు విస్ఫుటమగు న

ప్రేమటను నభిధానము స్వేదముఁగాఁ బలుకుదురు సమృద్ధమున నభిజ్ఞాల్.'

అని లక్షణము.

నేర్పుగక = ఉపాయముగా, తల్=అగజశ్రేష్ఠముయొక్క, కర్ణ=చెవుల నెడు, విశిష్ట చామర=అక్షణ చామరములయొక్క, మరుతోప్పితంబులక = పవనాంకురములచేత-అనఁగాఁ బిల్లవాయువుల చేత, తీర్చుచుక = పోఁదేసికొంచును-ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్యములో శోభనండుఁబుట్టిన స్వేదమును నేర్పుగా గజకర్ణచామర వాయువుచేత తోఁగొట్టుకొన్నాడు. శ్లాని

వృజనాదులచేతఁ బ్రకటము చేసినవాఁడు గాఁడు. కనుక ఖుర్తాకార గోవనరూపమయిన యవహాళ యనెడి సుచారిభావము చెప్పబడినది.

వనమంతయుఁ గాంతారూపముగాఁ గలిపించిన కామార్ద్రనకు నుపమేయవస్తువు లన్నియుఁ గాంతావయవములకు స్ఫురింపఁజేయుటలో వింతలేదు. కావున సామాన్యగజము కాని తానెక్కిన గంభగజోత్తంసము కుంభములద్యుతులచేఁ జెలువగుబ్బలకు తొండపుఁగాంతులచేఁ బొలఁతి యూర్జువు లకు దలఁపించెను. దానసాత్వికభావజనితమగు చెమటజనించెను. గజములకుఁ గర్ణచాలనము సహజము గానఁ దానజనించు చిఱుగాడ్పులు చెమటఁబోకాల్సెను. ఆలం. వ్యాజోక్తి.

మ. అవసీభర్త వినుతనాతనుఁడతాఁకాలోకసంప్రేక్షణీ

యవిలాసంబు గజాధిరాజగమనోదారంబుఁ గాశ్చీరప

త్రవిచిత్రంబుఁ దటిద్విభాసిరుచి యశాంతద్వాహినీజాతవై

భవముఁ లో వెలిఁ గాంచుచుం జనియె సంపత్ప్రేటికొ వీటికిన్.

91

ఈపద్యమునందు వాహినీ జాతవైభవమునుటచే నదీజాతయగు గిరికావరముగను నర్థద్వయము గలదు.

అవసీభర్త = వసురాజు, వినుతను = అభినవమైన, అతనుపతాకా = మన్నభాంకములైన మోసములవంటి, ఆలోక = చూపులయొక్క, ప్రేక్షణీయ = చూడఁదగిన, విలాసంబు = విలాసముగలిగినట్టిది యును-అని గిరికావైభవవర్ణన యర్థము. వినుతన = మిక్కిలినుతనమయిన, అతను = అస్తోకము లయిన, పతాకా = భృజములయొక్క, ఆలోక = కాంతులయొక్క, సంప్రేక్షణీయవిలాసంబు = చూడఁదగిన విలాసము గలిగినట్టిదియును - అని సేనావైభవవర్ణనయర్థము. (ని. 'పతాకా వైజయంత్యాం చ పౌభాగ్యంకే భృజేషిచ' అని వి.) ('ఆలోకా దర్శనోద్యోతౌ' అని అ.) గజాధి రాజ = గజశ్రేష్ఠముయొక్క, గమన = నడకవంటినడకచేత, ఉదారంబుఁ = అతిశయమయినదియు అని యర్థము. మత్తగజేంద్ర గతులచేత సతిశయమయినదియును అని యర్థాంతరము. కాశ్చీరపత్ర విచిత్రంబు - పత్రశబ్దము మతరికాపత్రములయందును అశ్వములయందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'పత్రం న్యా ద్వాహనేపత్రే పక్షిచశరపక్షిణోక' అని వి.) కుంకుమపత్రరచనలచేత విచిత్రమయినదియును అని యర్థము. కాశ్చీరదేశకతురంగములచే విచిత్రమైనదియును అని యర్థాంతరము. తటిత్ = మెఱుపులీఁగవలె, విభాసి = ప్రకాశించుచున్న, రుచి = లావణ్యము గలదియును అని యర్థము. తటిద్విభా = మెఱుపులీఁగ యొక్క కాంతివంటి కాంతిగల, అసి = కత్తులయొక్క, రుచి = ధాగభగ్యముగలదియును అని యర్థాంతరము. డౌ = అయినట్టి, తద్వాహినీ జాతవైభవముఁ = శుక్తిమతీ నదీసంభవదయైన యీగిరికా దేవియొక్క వైభవము నని యర్థము. సేనాసమూహ వైభవమునని యర్థాంతరము. లోవెలిఁ జూచుచుఁ = లోపలను వెలుపలనుం జూచుచును - అనఁగా గిరికావైభవమును హృదయమందును సేనావైభవమును బాహ్యమందును జూచుచు, సంపత్ప్రేటికొ = సంపదలకుఁ బెద్దమందనపుఁ బెట్టెయైన, వీటికిన్ = వట్టణమునకు, చనియెన్ = పోయెను.

వసురాజు మోలవంటి చూపులపొంపు, మడిపుదేనుంగువంటి భద్రకపెంపు, మతరికాదిపత్ర పౌభాగ్యము, మెఱుపులీఁగవంటి కుంకుమపత్రగల గిరికాసౌందర్యము హృదయభావంధున అశ్వాకముల

ఓరాసము, మదపుటేనుగుల పాలుపు, తురంగముల యెఱుపుగత్తుల మెఱుపులు, నైస్యభవము
కాహ్యదృష్టిని దిలకించుచు దన నగరమున కేగెను. ఆలం. శ్లేషము.

తే. నగరిపుసమానుఁ డీరీతి * నగరి కరిగి, సింధురము డిగ్గి గాంధారఁసింధు కుకుర
కాశ ముఖ్యుల ననిపి ప్రకాశవృతది, శాంత మగుచాత్త కేలీఁశాంత మొంది.

నగరిపుసమానుఁడు=ఇంద్రసమానుడైన వసురాజు-ఇక్కడ నగరిపుశబ్దము సాభిప్రాయము. ఈ
రీతి నగరికరిగి=ఈచెప్పబడిన ప్రకారముగా బట్టణమునకుఁబోయి, సింధురము డిగ్గి = ఏరుఁగును దిగి,
గాంధార సింధు కుకుర కాశ ముఖ్యులననిపి = గాంధార సింధు కుకుర కాశ అనెడు దేశాధిపతులను
సెలవిచ్చి పంపించి, ప్రకాశవృతదికాంతమగు = మణికాంతులచేత నావరింపఁబడిన దిగంశములగుల
దైన, ఆత్మకేళి నికాంతమొంది=తనయొక్క స్త్రీదామందిరమును చొందినవాడై.

చ. అతివలు ద్రిప్పునారతులయట్ల మనంబు భ్రమింపఁ గుంభినీ
పతి జలకంబువేళ యని * భామలు దెల్పుగఁ బల్లెరంబు వె
ట్టితి మని తొయ్యలు లృడిబడి నడలేర ననాథతో యథో
చితవిధు లాచరించి పువునెజ్జకు నొయ్యన మేను దార్పుచున్.

93

అతివలు ద్రిప్పునారతులయట్ల మనంబు భ్రమింపఁ = స్త్రీలిచ్చుచున్న సీరాజనము లేతీరుగా
దిరుగునో యాతీరుగా మనస్సు తిరుగుదు పడుచుండఁగా, కుంభినీపతి = వసురాజు, జలకంబువేళయని
భామలుదెల్పుగఁ = స్నానసమయ మని కొందఱు స్త్రీలు విన్నపము సేయఁగాను, పల్లెరంబు వెట్టితి
మని తొయ్యలు లృడిబడి నడలేరఁ = భోజనపాత్రము సిద్ధపఱచినామని కొందఱు స్త్రీలు వెంటడి
వెంటడిగా వచ్చి మనవి చేయఁగాను, అనాథతో = దేనియందును నానక్తిలేక, యథోచితవిధు
లాచరించి=అప్పటికి దగినకృత్యములు నిర్వర్తించి - అనఁగా నొకమాత్రముగా మజ్జన భోజనాదులు
జరిగించినవాడై, పువునెజ్జకు నొయ్యన మేనుదార్పుచున్ - పుష్పకయ్యకుఁ దిన్నగా శరీరము హత్తిం
చుచును-అనఁగా బూఁబొన్నమీఁద నొరుగుచును. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.
ఇందులో ననాథతో నన్నచోట నాలస్యమనెడి సంచారిభావము. ఇందుకు లక్షణము. (స్లో. 'మం
దోద్యమత్వ మాలస్యం కర్తవ్యేషు ప్రకీర్త్యతే') అని ఇంతపర్యంతము వసురాజునకుఁ జింతాసంగమును
జెప్పినాఁడు. జలకంబు వేళయనియుఁ బల్లెము వెట్టితిమనియుఁ గాంతలేఱింగించినను దేనియందును
నానక్తిలేమిచే రాజు చాలసే పూరకుండెను. వెంటవెంటనే రాఁదొడంగిరి. మనస్సు చెలులుత్రిప్పు
చున్న యారతిపల్లెరమువలె మదనసంతాపజ్వాలాకులముగ నున్నను, అనాథపీడించుచున్నను యథో
చితవిధుల నాచరింపక తప్పినది కాదు. భోజనానంతరము జరుగవలసిన తాంబూల చర్వణాదుల మాని
బూలనెజ్జపై మేను మెల్లగాఁజేర్చుటయు నీరసమునకుఁ జిహ్నము.

సీ. గిరికన్య మేన నేఁకీభవించినఁగాని, తియ్యవిల్తుని నిరోధింప రాదు

సింధుజ నెద నుంచి*సిరులమించినఁగాని, మిహికాంతుగనుసన్న*మెలప రాదు
శుభవాణియభిముఖ*స్ఫురణఁజూపినఁగాని, పఱచుటంచలఁగ్రిందు*పఱుప రాదు
పద్మిని గగము*ప్రాణిఁ దేల్చినఁగాని, రేల ముమ్మరము*వారింప రాదు

తే. నేర్పున నటించు నృపతి యానెలతఁ దలఁచి
తలఁచి సగ మగు సాత్త్వికోదయదశాను
భావములఁ జెందు చున్నది ప్రసవబాణ
బాణమగ్నతః గాంచు దానము వహించు.

94

నేర్పున = ఉచితముచేత, నిత్యమేన నేతిభవించినగాని = గిరికాదేవియొక్క శరీరము
చక్కటిగా మిగిలినదైనగాని యని యర్థము. ఇక్కడపృష్టితత్పరుషనమానము, పార్వతీదేవి తనశరీరము
చేతివహించినగాని - అనగా హరుడైననగాని యని యర్థాంతరము. ఇక్కడ గిరికన్య యనునది
కన్యవతి. తియ్యవలెని నిరోధించరాదు = మన్మథోద్రేకనిచారణముసేయనలవి గాదని రాజవరమయిన
యర్థము. మన్మథునిచూడము సేయఁ బొనఁగదని శివవరమైన యర్థము.

సింధుజ నెదరుచి సింధు మించిన గాని = నదీసంభవమైన గిరికాదేవిని తొమ్మిదవ జేర్చుకొని
వైభవములచేత నతిశయించినగాని యని యర్థము. తీరాభిసంభవమైన లక్ష్మీని వక్షశిఖలమందు నిలిపిన
అనగా విష్ణుడైననగాని యని యర్థాంతరము. మిహికాంతుఁగనునన్న మెలకరాదు = చంద్రుని
వశవర్తిగాజేసిన నలవి గాదని రాజవరము. చంద్రుని శేత్రరూపముగాఁ బ్రవర్తింపఁ జేయఁ గూడ
దని విష్ణువరము. చంద్రసూర్యులు విష్ణుదేవునికి శేత్రములౌట ప్రకటము.

శుభవాణి యభిముఖస్ఫురణః జాపినగాని = శుభవాక్కులగుల గిరికాదేవి ముఖమిచ్చి హర్షించు
టను గనుపఱచిన గాని యని యర్థము. శుభాన్వదురాలైన వాణీదేవి ముఖమందు నిలిచినగాని
అనగా బ్రహ్మనైన గాని యని యర్థాంతరము. పతిచుటచలఁ గ్రిందుపఱువ రాదు = ధూర్తమరాళ
ములయొక్క యుద్రేక మణఁప నలవిగాదని రాజవరము. హాసలను వాహనములుగాఁ జేసికొని
క్రిందుపఱువఁ గూడదని బ్రహ్మవరము.

పద్మిని గరముఖప్రాధిః జేల్పిన గాని = పద్మినిజాతిస్త్రీయైన గిరికాదేవిని గరముఖరనైపుణ్యము
చేత నుల్లసించఁ జేసినగాని - అనగా ప్రసవ జఘనాదులయందు నఖిక్షతములు చేసినగాని యని
యర్థము. పద్మలతను గిరిరాప్రసారణము నుల్లసించఁజేసిన గాని - అనగా సూర్యుండు నైనగాని యని
యర్థాంతరము. తేలమువృక్షము వారింపరాదు = రాత్రులసముద్రేకమును నివారింప నలవి గాదని రాజవరము.
రాత్రులను నిరసించఁ గూడదని సూర్యవరము.

అటంచుఁ = ఈశాగని పలుకుచును, నృపతి = వసురాజు, ఆనెలతఁ దలఁచి తలఁచి = ఆగిరికా
దేవిని బలుమాటు దలఁచుకొని, సగమగుఁ = కృశత్వమును బొందునని రాజవరమయిన యర్థము. అర్థ
నాశిశ్వరత్వమును వహించినాడని శివవరమయిన యర్థము. సాత్త్వికోదయదశానుభావములఁ జెందుఁ =
కంప పేదవాడి సాత్త్వికోదయభావములను మన్మథావస్థలఁ బదింటిని బొందునని రాజవరము. సత్త్వ
గుణోదయ దశానుభావములనుగాని, లేక సత్త్వగుణోదయమును, దశానుభావము అనగా దశావ
తారములనుగాని పొందునని విష్ణువరము. ఉన్నద ప్రసవబాణ బాణ మగ్నతగాంచుఁ = మదో
ద్ధతుడైన మన్మథునియొక్క బాణములయందు ముణిగిపోవుట గాంచునని రాజవరము. ఉన్నదప్రసవ
మనగాఁ బద్మము. ఇది బాణముగాఁ గలవాఁడు గనుక ఉన్నదప్రసవబాణుండు, మన్మథుండు. అతని
బాణ మున్నదప్రసవము. అనగాఁ బద్మము. దానియందు నితరంకదనివాసము. సేయు నని బ్రహ్మవర

మూఁ జెప్పవలయును. తాపమువహించుకొని తాదీకమువలనబుట్టిన వేదము వహించుచుని రాజ పరము. ఆతపతాపమును వహించునని సూర్యపరము. ఇందులొ పసురాజునకు మొదటి నాల్గుచరణముల యందును సంకల్పావస్థయును గీతి మొదటిచరణమందుఁ గృతత్వావస్థయును జెప్పబడియె.

గిరికన్య, సింధుజ, శుభవాణి, పద్మినియును విశేషణములందలి యర్థాంతరములచే నాయీక లోకాత్తరభావము ద్యోతకమగును. వసురాజు గిరికను శివుఁడు నొరినివలెనే మేననేకీభవింపఁజేసికొనవల యననియు విష్ణువు లక్ష్మీనివలె నెదనుంచుకొనవలయుననియు బ్రహ్మ సరస్వతీనివలె ముఖమందుంచు కొనవలయుననియు లేదా యీ త్రిమూర్త్యాత్మకుండగు సూర్యునివలె గరములచే నలరింపవలయునని లలంచుట మన్తధంధ్రాదులవలని బాధమస్తుటకని యెఱుంగనది. తొలిసాలుగు పాదములలో వసురాజు సంకల్పావస్థయు గీతమునఁ గృతత్వావస్థయుఁ జెప్పబడినది. ఆలం. క్లేషము.

మ, అనిశధ్యాతనదీసుతావయవుఁడై * యష్టేటి యయ్యేటిశో

భనముక్తావళులన్న నన్నదినవాఁజ్జం బన్న గోగంతనం

టును నొక్కింతముఖానురాగమును బూఁసుం గాని యేసొమ్ము గై

కొనఁ డేకానుక లిచ్చినం గొనఁడు గోఁర్కు ల్నిండి దైవారఁగాన్.

95

అనిశ=ఎల్లప్పుడును, ధ్యాత = ధ్యానముసేయఁబడుచున్న, నదీసుతావయవుఁడై = నదీసుతయైన గిరికాదేవియొక్క సకలావయవములు గలవాడై, అష్టేటి=ఆవసురాజు, అయ్యేటి=ఆశుక్తిమతీసంబంధ మయిన, శోభనముక్తావళుల=మనోహరములైన మాత్రక సమాహములని చెప్పినను, అన్నదినవాఁజ్జం బన్న = ఆశుక్తిమతీసంబంధమయిన పద్మమనిచెప్పినను, గోరంతనంటును = ఇసుమంత స్నేహమును, ఒక్కింతముఖానురాగమును = ఇంచుకంత ముఖప్రసాదమును, పూసుంగాని = వహించునేకాని అనఁగా ధ్యానము సేయఁబడుచున్న గిరికాదేవియొక్క యవయవముల యందలి సఖపదసాదృశ్యముచేత గిరి కామాతయైన శుక్తిమతియందుఁ బుట్టిన మాత్రకాబ్జముల నర్ధాంగీకార మయినప్పటికిని జేయుచుగాని అని యర్థము. అక్కడ గిరికాసఖపద సాదృశ్యమును గిరికామాతృ సంబంధమును మాత్ర కాబ్జాంగీకరణమందు హేతువులని తెలియవలయును. గోరంతయన్నపదములోను ముఖానురాగ మన్నపదములోను జెప్పబడిన గోరు, ముఖము అనెడి పదములు మాత్రకా బ్జోపమేయ భూత నదీ సుతావయవస్ఫూర్తిని జేయుచున్న పని గ్రహింపవలయును. విసొమ్ముగైకొనఁడు = వైచఁజెప్పబడిన మాత్రకములగాక మఱియేభూషణమును గ్రహింపఁడు. ఏకానుకలిచ్చినం గొనఁడు=వైచఁ జెప్పబడిన యజ్ఞముగాక యేకానుకలిచ్చినఁ బుచ్చుకొనఁడు. ఎందువలన ననిన, గోర్కుల్నిండి దైవారఁగాన్ = గిరికా విషయమయిన యథిలాషములు పూర్ణీభవించుచుండఁగా ననిసంబంధము.

ఇందులో అనిశధ్యాతనదీసుతావయవుఁడై యని చెప్పినాఁడు గనుకఁ జింతయనెడి సుచారి భావము. విసొమ్ముగైకొనక పోవుటయును, నేకానుకలిచ్చినం బుచ్చుకొనక పోవుటయును అరతియనెడు నవ్వుయని తెలియవలయును. ఇందుకుఁ, శ్లో. 'అన్యత్రాపీతి రరతిశి' అని లక్షణము.

గిరికవై వసురాజునకుఁ గోర్కులునిండి నిబిడికృతములు కాదొడఁగెను. కావుననే నదీసుతావ యవముల ననిశము ధ్యానము చేయుచుండెను. అవయవచింత దప్ప నితరము లేమి యవసరాగాతిశయ మాచితము. వసురాజు నానందపఞ్చమ వస్తువులులేవు. గిరికాబ్జభూమి యగు శుక్తిమతియందు జనిం

దిన మాత్రికములు తామరతూపులనుమాత్రము సొమ్ముగా గానుకగా గైకొనుచున్నాడు. నవాజ్జు ములగుటచే నప్రదుగోసీ తెచ్చిన తప్పిదావులగుట. మాత్రికములకు గిరికానభసాదృశ్యమును బట్టియు దామరతూపులకు ముఖసాదృశ్యమునుబట్టియు గ్రహించుచున్నాడు. గిరికానభసాదృశ్యమునగోర్కు లునింజితై వారు వాకిలిగావలసివని యచయవోపమానకస్తుత్రలేగదా! అవియు సొమ్ముగా గానుకగా వచ్చినవగుటచే బుద్ధిహింసకడగెను. చరీసుతావయవస్తరణగల వసురాజునకు గిరికానహజములగుట వలనను దీక్షమానములగుటవలనను మాత్రికములపై గోరొక నెయ్యము. తమ్ములపై మొగమోటము చూపుచున్నాడని భావము.

తే. కన్యలూచన్యరసనుభాగాహనమున
విభునికయనము లన్వప్నవృత్తిం జెంద
మనసు తడుదోజహేమాద్రిమనీకి మరగి
మహితసురతానుభూతికై మలయుచుండు.

96

కన్య = గిరికాదేవియొక్క, లావణ్యరస సుభాగాహనమున = కాంతియనెడు నమృతమందలి స్నానముచేత, విభునికయనములు = వసురాజుయొక్క నేత్రములు, అన్వప్నవృత్తింజెంద = దేవత్వమును బొందగా నని యర్థము. నిద్రలేకుండుటకు బొందగా నని భావము. మనసు = మానసము, తత్ = అగిరికాదేవియొక్క, ఉరోజు = కుచభారమనెడు, హేమాద్రి = కాంచనాచలమందలి - అనగా మేరువర్షకమందలి, మనీకో = ఉనీకి, మరగి = అభ్యాసము చేసికొని, మహిత = దివ్యుడున్న, సురతా = దేవత్వముయొక్క, అనుభూతికై = అనుభవమునకుగాను, మలయుచుండు = యత్నము సేయుచుండు ననియర్థము. సుభోగానుభవమునకై యుద్రేకించునని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వసురాజునకు జతుర్థా వ్యయైన జాగరమును జెప్పినాడు.

వసురాజు హృదయమున గిరికానూపము జూడఁబోడఁగెనుగాన నయనములు ఆయమలావణ్యాతిశయచూహారముల నాప్తావము గావింపసాగెను. దేవత్వసిద్ధి అమృతమువలన జేమారుటచే నన్వప్న భావముకూడ గలిగెను. అనగా వసురాజు గిరికాన దలంచుచు గనుమార్చుమానెను. మనసుకూడ సురతానుభావము వలచి గుబ్బులకు బంగరుకొండను మరగెను. దేవతలకు హేమాద్రివాసము సుప్రసిద్ధము. అనగా వసురాజు గిరికగుబ్బులపై నిచి సురతసౌఖ్యమునకై యుద్రేకింప సాగెనని భావము. అలా, రూపకము.

సీ. శ్రమమునొందించుఁడోజగదదృశ్యతాఖండ, కాండప్రయోగలాఘవముఁ దెలిపి
సాత్త్వికగుణసారసామగ్రి సవరించు డోసుమనోధర్మమొనరఁ దాల్చి
సంకల్పసేధియొసంగఁడోతగువేళ నమితప్రతాపసాహాయ్య మొంది
సవ్యసాహిత్యచింత వహించు జేయఁడో నవరసభావవైభవము జూపి

తే. యతనుఁ డతనికి సహృదయుఁ డై యమేయ
శక్తి నేమేమి గావింపఁజాలఁ డయ్యె
బలియు నితరప్రసంగసంభావనమున
దవులక తదేవరవళుఁ డవుట యరుదె.

97

ఈపద్యమున వసురాజునకు మనస్థానం దుపకారములు జేసికొంటుంటే మనముచే జెప్పి రాజునకు గల తడవరతంత్రభావము సమర్థించుచున్నాడు.

జగదద్భుత = జగదాశ్చర్యకరమును, అఖండ = అప్రతిహతమునైన, కాండప్రయోగ=బాణ ప్రయోగమందలి, లాఘవము = కుశలత్వమును, తెలిపి = తెలియ పడజేసించి, శ్రమము నొందింపజేసిన శ్రమమును బొందించినాడు కాండ, అనగా నభ్యాసమును బొందించినాడు కాండాయని యర్థము. జగదాశ్చర్య కరములయిన యఖండబాణము అనగా బుష్పబాణములు, వానియొక్క ప్రయోగనైపుణ్యమును గనుపఱచి, అనగా బ్రయోగించి వ్యభిచారమునొందించినాడని భావము.

సుమనోధర్మ మొనరదాల్చి = విద్వద్ధర్మము నొప్పిదమగునట్లులుగా వహించి, సాత్త్విక గుణ సారసామగ్రి = శమదమాది గుణములయొక్క యోగ్యమైన సంపూర్ణ తత్వమును, సవరింపజేసిన చక్కపఱచినాడు కాండ యని యర్థము. పుష్పకోదండము ధరించి సాత్త్వికభావసామగ్రిని సవరించినాడని భావము. సాత్త్వికభావ సామాన్యలక్షణము.

క. పరగత సుఖదుఃఖభాదుల, నరయగ భావించి యట్లు యలరుట సత్స
స్ఫురణము తద్భవభావము, లరయగ సాత్త్వికములయ్యె నవియెట్లన్నన్.

కావ్యాబంకారసంగ్రహము.

అమిత = మితములేని, ప్రతాప = పరాక్రమముయొక్క, సాహాయ్యమొంది = సహాయతను బొందినవాడై, తగువేళకై = యుక్తకాలమందు, సంకల్పసిద్ధి యొసంగడో = మనోరథసిద్ధి గలుగఁ జేసినాడు కాండ యని యర్థము. అమితప్రతాపుఁ డనగా వసంతుఁ డనిపెప్పవలయును. వసంత సాహాయ్యమునుబొంది విరహకాలమందు సంఖిలాభ్యు మ్నభావస్థను బుట్టించినాడని భావము. మన్మథకావస్థలలో సంకల్పము గూడ నొకటి యనుటకు,

క్లో. చక్షుః ప్రితిః ప్రథమచింతాసంగప్రతోఢ సంకల్పః
నిద్రాచ్ఛేదస్తనతా విషయనివృత్తి స్తపానాశః
ఉన్నాదోమూర్ఛావృత్తి రిత్థేతే స్తరదశాదైవస్యః
దృష్టినస్సంగసంకల్పా జాగరః కృతతారతిః
ప్రీత్యాగోన్నాద మూర్ఛాస్తా ఇత్యనంగదశాదశ
అభిలాషచింతనాన స్త్పృతిగుణ సజ్జీర్తనోద్వేగాః.

నవరసభావవైభవముమూచి=శృంగారాది నవరసములయొక్కయు వాని భావములయొక్కయు వైభవమును దెలియజెప్పి, నవ్య సాహిత్యచింత వహింపజేయడో = నూతనమైన సాహిత్య విద్యా చింతను వహింపజేసినాడు కాండాయని యర్థము. నవరస = అనురాగమనెడి స్థాయిభావము యొక్కయు, భావ = నిర్వేదగ్ధానిశంకాది సంచారిభావములయొక్కయు, వైభవముఁ జూపి = అనగా వైభవము నుదయింపజేసి, నవ్యసాహిత్యచింతయనగా నూతనసంభోగచింతను వహింపజేసినాడని భావము. సంచారిక్రమభావములు.

కా. నిర్వేద క్రమదైన్యకాద్యములు గ్ధానిత్రాసశంకార్తి రు
ధర్మావేగ భృతిస్తృతుత్ చపలతోగ్రతావహితా త్రపాం
తలైక్ష్మ్యమదోత్సుకత్వ మతినిద్రా మోహబోధాంతము
భను—48

శ్చూర్వాలస్య వికర్మశుష్ట్యవహతాధ్యానభిమావస్థశుభ్. కావ్యాలంకారసంగ్రహము. ఎవఁడనిన, ఆతఁడు = మన్మథుఁడు, అతనికిఁ = ఆమరాజునకు, సహృదయుఁడై = అనఁగా నాఁడు యనియర్థము. హృదయసంగతుఁడై యనిభావము. అమేయశక్తిఁ = ఎన్నశక్యముగాని సామర్థ్యముచేత, ఏమేమి కావించు జాలఁడయ్యెఁ = ఏమిచేయుటకు జాలకపోయినాఁడు-అనఁగా నన్ని కార్యములు చేయఁజాలినవాఁడై నాఁ డగుట. కాబట్టి, పతియును వసురాజును ఇతరప్రసంగసంభావమునఁ దప్పక = మన్మథేరప్రసంగాదరమునందుఁ దగులఁనక, తదేకపరపతుఁడవుట = మన్మథైకవరాధీనుఁ డగుట, ఆదుఁడ = ఆశ్చర్యమా-అనఁగా నాశ్చర్యముగాదగుట.

అలంకారము. ఉభయశేషము.

క. సుమనోమార్గజావశ్యుడై, త్నమయెల్లను దద్దతంబుఁ • గావించిన భూ

రమఁగునిసాంగయశోజ్జ్వలములీలం బొందిమం బలరె నెమ్మేనన్.

౧౪

సుమనఁ = మంచిననస్సుగల, మార్గజా = యాచకులకు, వశుఁడై = సాధ్యుఁడై, త్నమయెల్లను = భూభాగమంతయును, తద్దతంబుఁ గావించిన = వారలకు సమర్పించిన, భూరమణుని = వసురాజుయొక్క యని యర్థము. సుమనోమార్గజాఁ డనఁగాఁ బుష్పములు బాణములు గాఁగల మన్మథుఁడు, అతనికి వశుఁడై = ఓర్పుగఁజూచు నంతయు నతనిపాలు చేసినవాఁడనిభావము. (ని. 'మార్గజో యాచకేశరే ఆని వి.) 'క్షీలిష్యాతోః త్నమాప్రోక్తా' ఆని వి.) సాంగయశోజాలములీలఁ = సాకారమైనకీర్తి సముదాయమో యన్నట్టులుగా, నెమ్మేనఁ = శరీరమందు, పొందిమం బలరెఁ = ధావశ్య మొప్పుచుండెను. ఇక్కడ సాత్త్వికభావమైన వైవర్త్యమును జెప్పినాఁడు. యాచకులు సామాన్యులుగాక పండితులగుటవలనను దానము గూడ నటులే సామాన్యులుగాక త్నమయంతయు నొనంగుటగావున భూరమణుని కీర్తిసాంగమయినది. మఱయు యశస్సు విస్తృతముగానజాలము. కావుననె మేనినిండు బొందుభావము కీర్తివలె నిండారెను. వసురాజు పూవుబాణములకు లోనై యొర్పుకొలుపోయి తెల్ల బారెని భావము. అలంకారము. శ్లేషమూలశోలేప్రిక్ష.

సీ. పెనుగట్టు గోటమిఁజీనమేటి కిపు డెంత యరు దయ్యెఁ గన్యాకుఁచాద్రిగరిమ
గగనఘంటాపథక్రమణశీలున కెంత గగన మయ్యె లతాంగిఁకొనుచదలు
బలువెల్లి కిల యెల్ల • నిలిపినఘును నెంత సుడివెట్టు సతిదృగంశుస్రవంతి
యనుదినవ్యయితకవ్యసువర్ణరాశి నెం తాను గొల్పె వధూవిభాసువర్ణ
తే. మనుచు విన్నీతహృదయుఁడై • కనికరించి,యవనిపతి కాంతరంగికుండగు ననంగుఁ
డనుపమోజ్జ్వలగాత్రినఁయ్యచలరాజు, పుత్రిఁ దదధీనమానసాంబుజనొనర్చె.

పెనుగట్టు గోటమిఁజీన మేటికిఁ = మహత్తయన శోలాహల ఘర్వతమును బదసభముచేత నెగమిఁచిన పురుషశ్రేష్ఠునికి, కన్యాకుచాద్రిగరిమ = గిరికాదేవి చనుగొండలయొక్క గౌరవము, ఇపుడు = ఈసమయమందు, ఎంతయరుదయ్యెఁ = ఎంతయాశ్చర్యమాయెను - అనఁగా గిరికాస్తనవర్స తములు గోటమిఁజీనకృత్యముగాని వాయెననుట. గగన = ఆకాశమనెడు, ఘంటాపథ = రాజమార్గ మందలి, క్రమణ = సంచారమే, కిలఘటకఁ = స్వభావముగాఁ గలవానికి - అనఁగా దివ్యవిమానా రూఢుడై యాకాశమార్గమందు సంచరించువాని కనుట. లతాంగి కొను చదలు = గిరికాదేవియొక్క మధ్య

ప్రదేశాకాశము, ఎంత గగనమయ్యెన్ = ఎంతదుర్లభమాయెను, ఆకాశము గగననామముగలదౌట స్వభావమే.

బలువెట్టికిక్ = బలివృత్తమైన శుక్తిమతీనదియొక్క వరదకు, ఇలయెల్లనిలిపినఘనైక్ = భూమినంతయుఁ జెడకుండనిలిపిన మహాత్మని, సతి = గిరికాదేవియొక్క, దృగంతకు = చూపులయొక్క కాంతి యనెడు, స్రవంతి = నది, ఎంతనుడివెట్టెక్ = ఎంతనుశృంబెట్టెను, ఆనుదిన = ప్రతిదినమందును, వ్యయిత = వ్యయము చేయఁబడిన, నవ్య = నూతనమైన, సువర్ణరాశిక్ = బంగారపు రాసులఁగలవానిని, వహూ = గిరికాదేవియొక్క, విభా = కాంతియనెడు, సువర్ణము = బంగారము, ఎంతానుగొల్పెక్ = ఎంతయాశ పెట్టెను.

అనుచుక్ = ఈలాగనివలయును, విస్తృత హృదయుడై = ఆశ్చర్యాద్విప్రమానముడై, కనికరించి = దయదలఁచినవాడై, అపనివతికిక్ = వసురాజునకు, అంతరంగికుడగు = మనస్సుగలిగినవాడైన యని యర్థము. అంతరంగమందు బుట్టినవాడనిభావము. అనంగుడు = మన్నఁగుడు, అనువమోజ్జ్వలగా త్రిక్ = ఉపమానరహితమై ప్రకాశమానమయిన దేహముగలిగిన, ఆయ్యచలరాజపుత్రిక్ = శోలాచాల వర్ణిత రాజపుత్రికయయిన యాగిరికాదేవిని, తదధీన మానసాంబుజ నొనర్చెక్ = వసురాజున కధీనమైన మనస్సుగలదానిగాఁ జేసెను-అనఁగా వసురాజునందు గిరికాదేవికి ద్వితీయావస్థయయిన చిత్తసంగమమును బుట్టించెనని యర్థము.

వసురాజు సామాన్యుడుకాడు. గట్టుగోట మీఠినవాడు, ఆకాశయానముగలవాడు, నదీ వ్యాప్తినిర్వహించినవాడు. దాత, ఇట్టివాడు, మోహముచెలిసి గలసికొనుటకై యశక్తుడయ్యెను. ఇదియే అంతరంగికుడగు ననుగన కాశ్చర్యమేతువు. కావున నింతగొప్పవాని కిట్టిసిలుగువాటిల్లెనేయని కనికరము. అంతరంగికునకుఁ గనికరము కలుగుటలో నచ్చెరువులేదు. అనంగుడైపుడు తనయపూర్వశక్తి నుపయోగించి గిరికను వసురాజు పై వలపుగలదానినిగాఁ జేయవలయునుగాన నామెను దదధీనమానసను చేసెను.

మ. లలనారత్నము నొయ్యనొయ్య మొనవ్రేల న్నేల వ్రాయించి ని

శ్చలవృత్తిక్ వరవర్ణపూర్ణఫలకాశంగంబు నొందించి మి

స్కులు వేమాటుఁ దదర్శించితనలతో • నూల్కొల్పి నెయ్యంపుటో

జ్జలు పైపై నెనయింప సాగె బటుశాస్త్రశ్రేణి కాభ్యాసమున్.

100

ఈదృశమునందు గిరికను విద్యార్థినిగను మన్నఁగుని దేశికునిగను రూపించి చింతావేగముమొదలు పారవశ్యమువలనఁగల యవస్థలు అక్షరాభ్యాసము మొదలుకొనిగల శిక్షాక్రమముగా నిరూపించి చెప్పుచున్నాడు.

లలనారత్నముక్ = స్త్రీరత్నమైన గిరికాదేవిని, ఆయ్యనొయ్యక్ = తిన్నతిన్నగా, మొనవ్రేల న్నేల వ్రాయించి = పాదాంగుష్ఠముయొక్క యగ్రముచేత భూకలముమీద వ్రాయించి యని యర్థము. అనఁగాఁ జింతపుట్టించి శాస్త్రవ్రేలిచేత సేలవ్రాతలు వ్రాయించియని యర్థాంతరము. నిశ్చలవృత్తిక్ = చేష్టారహిత వృత్తిచేత నని యర్థము. స్థిరవృత్తిచేతనని యర్థాంతరము. వర్ణశబ్దము రూపమందును నక్షత్రపురుషుడును వర్ణించుచున్నది. (ని వర్ణోద్వికాదౌ శుక్లాదౌ ఘృతో రూపయుతాక్షరే అని మి.)

వర=వరుడైనవనురాజుయొక్క, వర్ణ = రూపముచేత, పూర్ణ = నిండిపడెడిన, ఫలకా = చిత్తదువు
 పలకయొక్క, సంగంబునొందించి = సాంగత్యమును బొందించి యనియర్థము. వర=గొప్పలైన, వర్ణ =
 అక్షరములచేత, పూర్ణ=నిండిపడెడిన, ఫలకా = పలకలయొక్క, సంగంబునొందించి = సాంగత్యమును
 బొందించి అనగాఁ బలకలువట్టించి యని యర్థాంతరము. మిశ్రులు=పలుకులు, వేమాటు = పల్కాటును,
 తపర్థచింతనలతోడ = రాజప్రాప్త్యర్థమైన యాలోచనలతోడ, నూల్కొల్పి = సందర్శపఱచి యని
 యర్థము. మిశ్రులనఁగాఁ జదువులను గనుక, చదువులు పలుమాటును దదర్శచింతనలతో నూల్కొల్పి
 యనగా నాశబ్దార్థములయొక్క వల్లనలతో సందర్శపఱచి యనియర్థాంతరము, సెయ్యింపుచొజ్జలు =
 ప్రణయోపాధ్యాయులైన మన్తఘోషదనియర్థము. ప్రేమగల యుపాధ్యాయులని యర్థాంగిరము. పటు=
 సమర్థమైన, కాస్త్రశ్రేణి = కాస్త్రమునఁగా నిక్కడ నాదేశము. అనగా నాజ్ఞ. (ని. 'నిదేశ
 గ్రంథయో కాస్త్రమ్' అని ఆ. శ్రవణీయమైన యాజ్ఞాపరంపరయొక్క, అభ్యాసము = పరిచయము
 ననియర్థము. వ్యాకరణాది కాస్త్రాభ్యాసమునని యర్థాంతరము. మైత్రై సెనయింప సాగె = అంతకంతకు
 బొందింప సాగెను. ఇందులో నిశ్చలవృత్తియనఁగా స్తంభమ నెడి సాత్త్వికభావము.

ఇందుకు,

క. 'తలకొనినరాగభీత్యా, మలకతమునఁజేష్టలెల్లఁదొరగి శిలాదా

రులఁజేసినయట్లుండిన, కలితస్తంభాభ్యాసా త్త్వికంబై వెలయున్.'

అని లక్షణము.

గిరికాదేవి మన్తఘోషుల లోగని చింతాపరవశము వ్రేలునెల వ్రాయునట్లును, మ్రాన్నాటు
 నొందునట్లును బ్రీయునిచిత్తదువు వ్రాయునట్లును, బ్రీయచింతనము పలుమాటు చేయునట్లును నొనరించి
 పలు త్రిపుల లెట్టసాగెని ప్రకృతార్థము.

గురువుతోలుత దిద్దలెట్టి అక్షరములు వ్రాయించి చదువు నేర్పినపిదప శబ్దార్థములు మాటిమాటి
 కనుగొని పఠించునట్లు చేసి యర్థగ్రహణానందము కాస్త్రాభ్యాసము చేయుచునని శ్లేషార్థము.

అలం. శ్లేషము.

శ్లో. ఆతన్వంగి యనంగరూంకరణవజ్జ్యము క్తమాతాస్త్రని

ర్హతం బోర్వక తమ్ము లంచుఁ దటినీగరైభకసంజాతకం

జాతవ్రాతముమాటుఁ జెంద నవి యేఁచక సాగె మున్నున్నుగా

'జ్ఞాతి శ్చే దనలేన కి' మ్మనెడివాఁచారూఢి సత్యంబుగన్. A 101

101

ఆతన్వంగి=అగిరికాదేవి, అనంగ = మన్తఘోషయొక్క, రూంకరణవత్ = రూపం అశబ్దస్వని
 తోఁగూడిన, జ్యో=నారిపలన అనగాఁ దుమ్మెదనారి వల్లనుండి, ముక్త = విడువబడిన, చూతాస్త్ర =
 చూతపుష్పాస్త్రముయొక్క, నిర్హతంబు = ప్రవేశమును, అనగాఁ దెబ్బతాఁకుదును, ఓర్వక = సహింప
 లేక, తమ్ములచుట్ = తమ్ములనఁగాఁ దోడఁబుట్టినవారును బద్ధములును, తోడఁబుట్టినవారిని, తటినీ =
 తనకల్గియైన శుక్తిమతియొక్క, గర్భ=గర్భమువలన, విక = ముఖ్యమగునట్లులుగా, సంజాత = పుట్టిన,
 కంజాతప్రాతము=వద్ద సముదాయముయొక్క, మాటుఁజెందక = చాటునకుఁబోఁగా, అని=వద్దములు,
 మున్నున్నుగా=ముందుముందుగా, విచక సాగె = వేధింపసాగెను. విరాగనిన, 'జ్ఞాతి శ్చే దనలేనక'
 మ్మనెడి వాచారూఢి సత్యంబుగన్ = జ్ఞాతియయింప పక్షముందు-అనగా దాయాది యున్నపక్షమందు
 నన్నితో నేమి ప్రయోజనము అనునట్టి యవగా నన్నిచేసెడుకార్యము. జ్ఞాతివలన ననుభవించు

భావము. వాచారూఢి=వాక్యనిరూఢి, సత్వంబుగఁ=యథార్థమగునటులుగా, గిరికాదేవిని బద్ధములు పేధింపసాగె నని నుబంధము. ఇక్కడఁ గన్యకు వివాహముగటముఁ బూర్వము జ్ఞాతిత్వముగలదని శాస్త్రసిద్ధము గనుక శుక్తిమతియందు గిరికాదేవితోఁ గూడఁబుట్టిన హేతువువలన సుప్రాప్తమైన జ్ఞాతిద్వైపముచేత బద్ధములు గిరికాదేవిని పేధింపసాగె నని యర్థము.

“ర్హం” అని నారిమ్రాగుట బాణనిర్ఘాతాతిశయమును సూచించును. తన్వోగి, (కృతించిన మేనుగలది) గావున నాగాటపు డెబ్బ కోరువలేక తాపకాంతికిఁ దమ్ములను గప్పకొనెను. తమ్ములు తనవలెనే తటినెగర్భజాతములుగాన శ్రమలొక బాలుపంచుకొందు రనుకొనెను. పెండ్లికిమునుపు స్త్రీలకు సోదరులతో జ్ఞాతిత్వముండును గాన జ్ఞాతివైరముచే దమ్ములు మఱియుఁ దాపము గూర్చెను.

మన్మథభావారణార్థము గిరికతమ్ములజేరుట యశౌచిత్వముని కొందఱుందురు. తమ్ములనుండి శ్లేషమాశ్రమెగావున నట్టిదోషమున కవకాశములేదు. మఱియుఁ దమ్ము లచేతనములగుటచే నట్టిదోషావకాశము లేదు.

చ. ఎరువుగఁ జూడ సాగె హరిఃశేఖణ పిన్నటనాటనుండియుం

పరిచితిఁ బూని మంజుగతిఁమాధురియున్ మృదువాగ్నిభూతియు

న్వరుసనె తెల్పి తల్లికడఁవారును దండ్రిభజించువారు నై

గరిమముఁ గన్న సద్విజఃఖామణులన్ వసులుబ్ధిచి త్త యై. NA 102

హరిశేఖణ=గిరికాదేవి, పిన్నటనాటనుండియుం=చిన్నప్పటినుండి, పరిచితిఁబూని = మచ్చిక పడి, మంజు=మనోహరమయిన, గతిమాధురియున్=నడకలయొక్క మురిపెమును, మృదువాగ్నిభూతి యున్=మృదువాగ్నిసంపదను, వరుసనె తెల్పి = వెంబడివెంబడిగా నేర్పి యని హంస శుకపరమయిన యర్థము. సత్ప్రవర్తనమును దిన్ననివాక్యములను నేర్పినవారని విప్రపరమయిన యర్థము. తల్లికడవారును దండ్రిభజించువారునై గరిమముఁ గన్న సద్విజఃఖామణులన్ = ద్విజశబ్దము పక్షులయందును విప్రుల యందును వర్తించుచున్నది. తల్లియైన శుక్తిమతీనదియొక్క యుభయతీరములయందును నివసించినవి యును దండ్రియైన కోలాహలపర్వతుని నేవించినవియును నై గౌరవమును బొందిన పక్షి శ్రేష్ఠము లయిన హంసకీరములని యర్థము. తల్లివంకవారును దండ్రియొక్క పోష్యవర్గములొని వారును నై పెద్దఱికమువహించిన విప్రశ్రేష్ఠు లని యర్థాంతరము. (ని. ‘దంత విప్రాజ్ఞానాద్విజాః’ అని అ.) వసులుబ్ధిచిత్తయై=వసురాజానందానగలది దళిలావగల మనస్సుగలదై యని యర్థము. ధనంబుచిత్తయైనవి యర్థాంతరము. ఎరువుగఁ జూడసాగె = అన్యథా బుద్ధిచేతఁ జూడసాగెను. ఉద్దిష్టనిభావము లైనహంసకీరములు గాధానురాగజనుకములై యసహ్యము లాయెను. కనుక నెరువుగఁ జూడసాగె ననుట.

వసులుబ్ధిచిత్త (వసురాజానందానగలది) గావున గిరికకు సద్విజఃఖామణుల (అంచల చిలంకల)ను వెగటుగాఁ జూడసాగెను. మోహతాపవశమున నుంటచే జిరపరిచితములైనను హంసలనడలు చిలంకల పలుకులు సంతాపకరములయ్యెనని భావము. ద్విజఃఖామణులెంతవారైనను (లాభులు) వసులుబ్ధుల నాదరముగఁ గాంచుట సహజమని శ్లేషార్థము అలం. శ్లేషములక కావ్యలింగమని కొందఱు. శ్లేషార్థాపిత భూమిస్తోత్రమని కొందఱు.

తే. ఆకులాహార్యనందనాయలసవన

జాలములఁ దూలగతిఁ జాలఁ + దూలఁ దొడఁగె

గరిమఁ దా నెంతయచలేంద్రకన్యయైనఁ

బలచ నగుఁ గాదె ఘనవసుప్తానమున.

103

ఆకులాహార్యనందన = కలవత్సవత్సపుత్రియైన యాగిరికాదేవి, అలసవనజాలముల = మంద మార్క నముదాయములచేత, తూలగతి = దూచివలె, చాలదూలఁదొడఁగె = మిక్కిలి తూలి పోసాగెను. ఇదియుక్తమే. ఎట్లనిన, గరిమ = శ్రేష్ఠత్వముచేత, తానెంత యచలేంద్రకన్యయైన = అచలేంద్రుఁడనగా రాజుగనుక దా నెంత రాజకన్య యైనప్పటిని, ఘనవసుప్తానమున = ఘన = ఆధికమయిన, ఐను = అర్థ విషయమయిన, ప్రార్థనమున = యాచనచేత, బలచనగుగాదె = చులుకఁడన మును బొందుచున్నచేకదా యని యర్థము. గరిమ = దుర్భరత్వముచేత, తానెంత యచలేంద్రకన్య యైన = తానెంత వర్తకరాజనందన యైనప్పటికిని, ఘనవసుప్తానమున = ఘనమైన వసురాజువిష యమయిన యాచనచేత, బలచనగుగాదె = కృత్యము నొందుచున్నచేకదా యని యర్థాంతరము.

ఈవద్యమందు నర్థాంతర న్యాసాలంకారము. ఇదియునుంగాక, పూర్వమందుఁ గులాహార్య నందనను నలస వనజాలములచేత జలన మయ్యుక్తమని విరోధము కనుపడుచున్నది యగుచుండఁగా ఆకులయైన యహార్యనందనయనెడు సమాసాంతరాశ్రయముచేతఁ దత్పరిహార మగుటవలన విరోధా భాసాలంకారమని చెప్పఁదగినది. తానచలేంద్రకన్యగదా ! కొండకుఁతున కించుకేని తండ్రిగుణముండక పోదు. ఇట్టిచోఁ దూలగతియెటులగలిగిన దన వసుప్రార్థనమున (అర్థవిషయక ప్రార్థనముచే) బలచ నయ్యెను. ఆప్రార్థనము ఘనముగాన మఱింతబలవంతమయ్యెను. యాచకుఁడు దూదికంటెఁ జేలిక యందుడు.

శ్లో. తృణాదపిలఘుస్తూలకీ, తూలాదపిచయాచకః

చాయునాకింససితోసా, మామయం యాచయేదితి.

అలంకారము. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. చెలితెలితెప్పముత్రియపుఁజిప్పల నొప్పగుబాప్పవారి చి

ప్పిలి చనుగట్టుపైఁ దొరఁగుఁ పెంపు నుతింపఁగ నయ్యెడ నయ్యెడ

న్వెలఁదిమనోగతం బరసి + వెల్వడి శుక్తిమతీస్రవంతి యా

యలికులవేడిఁ గాంచినమహాద్రికీఁ చెల్వఁగ నేగుకై వడిన్.

104

చెలి = అగిరికాదేవియొక్క, తెలితెప్ప = తేటగల కనుతెప్పలనెడు, ముత్తైపుచిప్పల = ముత్తైపు చిప్పలచేత, చిప్పగు = చిప్పచున్న, బాప్పవారి = కన్నీరు, చిప్పిలి = వెల్లివిరిసి చనుగట్టుపైఁ, దొరఁగు పెంపు = స్తనతైలముమీఁదఁ బ్రవహించునట్టి యతిశయము, అయ్యెడ = ఆనమయమందు, నుతింపఁగనయ్యె = కొనియాడఁదగి యుండెను. ఏలాగనిన, శుక్తిమతీస్రవంతి = శుక్తిమతీనది, వెలఁది మనోగతం బర సివెల్వడి = కొమార్తెయైన అగిరికాదేవియొక్క యాంతర్యమును చెలిసికొని వెడలివచ్చి, ఆయలికులవేడిఁ గాంచిన మహాద్రికీఁ చెల్వఁగ నేగుకై వడిన్ = అగిరికాదేవిని గన్న కొలఁహల పర్వతునికిఁ చెలియఁ జేప్పెడి కొఱకుఁ బోవుచున్నదో యన్నట్లులుగా, నుతింపఁగనయ్యెనని నరంభము, కనుతెప్పల

నడు ముత్తెఱుఁజిప్పలచేత నొప్పుచున్న బాష్పవారి పూరమును ముత్తెఱుఁజిప్పలుగల శుక్తిమతీ నదీజల పూరమునుగా నుత్పేక్షించినాడు.

బాష్పవారి చిప్పిలుటచే గన్నీ రవాదిగాఁ గార సాగెనుట. కన్నీటిధారలు శుక్తిమతీనమ లిగ నుత్పేక్షించుటచే బాష్పధారాతిశయము నూచికము. ఉబ్బుచున్న బొంబాయిలను సాటిగఁ జెప్పుటచే బటువుగను గట్టిగనుడెననుట. కావుననే ఆశ్రువులటనుడి తొరఁగుట. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. కొమిరె మనోవ్యథం బొగులఁగ్రచ్చి కవుగిటఁ జేర్చి తల్లి శు

క్తిమతి తదీయతాపశిఖిఁకీలల నింకఁగఁ బోలుఁ గానిచో
రమణిమెయిం బిసాంకురపరంపరలున్ ఘనసార వాలుకా
సముదయమున్ సుజాతజలఁజాతదళంబులు నుల్లసిల్లునే.

105

కొమిరె = కూతులైనగిరికాదేవి, మనోవ్యథంబొగులన్ = హృదయవేదనచేతఁ బరితపింపఁగా, గ్రచ్చి కవుగిటఁ జేర్చి = గట్టిగాఁ గొరిగించుకొని, తల్లి శుక్తిమతి = జనునియైన శుక్తిమతీనది, తదీయ = ఆగిరికానంబుధమయిన, తాప = విరహవేదనమనెడు, శిఖి = అగ్నియొక్క, కీలలన్ = జ్వాలలచేత, ఇంకఁగఁ బోలున్ = ఇగిరిపోయియుండవచ్చును, కానిచోన్ = అలాగునఁ గాకపోయినట్లులయిన, రమణి మెయిన్ = గిరికాదేవిదేహమందు, బిసాంకుర పరంపరలున్ = లేచెతామర తూడులయొక్క సమాహ ములును, ఘనసార = కర్పూరమనెడు, వాలుకాసముదయమున్ = ఇసుక తెరయును, సుజాత = లెస్సగా సంభవించిన, జలజాత = కమలములయొక్క, దళంబులన్ = తేకులను అనఁగా మహమారములయిన కమల గర్భదళములననుట, ఉల్లసిల్లునే = ఒప్పుచుండునా.

ఇక్కడ గిరికాదేవికి శైలోవచారార్థముగా శరీరమందు నిల్విన బిసాంకుర కర్పూరపరాగ పద్మదళములను గిరికాలింగనమందుఁ దద్విరహ తాపానల జ్వాలలచేత శోషించిన శుక్తిమతి నంబుధము లయిన బిసాంకురవాలుకా పద్మదళములనుగా నుత్పేక్షించినాడు. ఈచెప్పుటచేత గిరికాదేవి విరహ తాపాతిశయము ప్రకటమగుచున్నది. ఇచ్చట బిసాంకురాదులవలన శుక్తిమతి శోషము నూహించుట వలన ననుమానాలంకారము.

చ. ప్రసవశరాఖ్యయోగి బహుభంగుల భావన లిచ్చి మద్దనం

బెనుగఁగ ధాతు వేర్చి బలియించి రసంబు నిశాంత మంతయు

న్వసువుగఁ జేయ మైమఱచి + నాతి దళస్తణిభూష లెన్న దా

ప్రసములు చేరి పల్కినను + బల్కుదు చూచియుఁ జూడ దెంతయున్.

106

ఈపద్యమునందు మన్వభవముగను యోగిపరముగను నర్థద్వయము చెప్పబడుచున్నది.

ప్రసవశరాఖ్య యోగి = మన్వభవఁడనెడు రసవాదమునీయు యోగీశ్వరుడు, బహుభంగుల భావన లిచ్చి = అనేకవిధములుగా సంకల్పమును బుట్టించి యని మన్వభవమయిన యర్థము. పృక్షరస ములచేత భావనలుచేసి యని యోగిపరమయిన యర్థాంతరము. మద్దనం బెనఁగఁగ ధాతువేర్చి = పీడన మెప్పుడుండఁగా నింద్రియ మూర్ఛనమును బుట్టించియని యర్థము. నూరుటయతిశయించుచుండఁగా నర్థకాది గైరికధాతుయోగముచేసి యని యర్థాంతరము, (ని 'ధాతు శ్చేంద్రియేషుచ, శబ్దయోని ఘోషభూత తద్గణేషు రసాదిషు, మనశ్శిలానా శ్చేంద్రియావేశేషుదైరికే స్థిచ.' అని మే.) బలియం

చిరసంఖ్య = అనురాగము సుస్థిరముగా నిలిపియుని యర్థము. పాదరసమును బద్ధముచేసి యని యర్థాంతరము. (ని. 'రసో గంధరసే జలే, శృంగారాదౌ విషే పీత్యే తిక్తా దౌ ద్రవరాగయోః, దేహభాతు ప్రభేదేవ పారదస్యావయోపుమాన్.' అని మే.) నికాంతమంతయు న్వసువుగఁజేయక = గృహమందంతటను సురాజా పొడకట్టినట్లులు చేయఁగానని యర్థము. గృహమంతయును బంగారమగునట్లులు చేయఁగానని యర్థాంతరము. మైమఱచి = శరీరస్థితి యెఱుంగనిదై యని యర్థము. మదముచేత శరీరస్థితి లేనిదై యని యర్థాంతరము. నాతి = గిరికాదేవి, గళస్తణిభూషణుడగు = జారిపోవుచున్న రత్నాభరణములను సవరింపవని యర్థము. ఆత్మసఖులు చేరి పల్కినను బల్కుదు = ఇష్టసఖులు దగ్గరఁ జేరి మాటలాడినను బల్కునని యర్థము. ఇష్టసఖులు పల్కుచిన మారుత్తరమిచ్చి యాదరింపవని యర్థాంతరము. మాచియుఁ జూడఁజెంతయున్ = నన్ని హితవస్తువులనుగూడఁ జూడదని యర్థము. కన్ను మిచ్చుననని యర్థాంతరము.

ఈపద్యములో బహుభంగుల భావనలనఁగా సంకల్పమనెడి యవస్థావిశేషము. మర్దనమనఁగా సంకళకరణ ద్రవీభవనము, భాతు వేర్పుటయనఁగా బ్రళయమనెడి సాత్త్వికభావము. శ్లో. 'ప్రళయస్సుఖదుఃఖాన్త్యై ర్గాఢమింద్రియమార్చనమ్' అని లక్షణము. బలియించిన రసమనఁగా రతియనెడి స్థాయిభావము. సురాజాను సర్వత్ర చూచుట యున్నాదమనెడి సంచారిభావము. ని. 'ఉన్నాదస్పృత విశ్రమః' అని. ఆ. మైమఱచుటయును గళదూర్షణము సవరింపకపోవుటయును సఖులకు మారుత్తరమిచ్చుకపోవుటయును మోహమనెడి సంచారిభావము, వీనికి లక్షణములు, అనుపమకాంతియనెడు పద్యపు వ్యాఖ్యయందు ప్రాయఃబడినవి. ఆలం. క్లేమానుప్రాణితమగురూపకము.

ఉ. కొంచక యంబుధిం బడినకొండల పత్రము లూడ్చ దయ్యె నూ
అంచులకత్తి దానియుదు * టంతయు నెంతని కంతుచేతినూ
అంచులకత్తి హత్తి జవఃరాలికుచాద్రుల ముంచె బత్తరే
ఖాంచిత్తవై భవం బెడల * నాతతబాష్పమహాపయోనిధిన్. No

107

నూఅంచులకత్తి = అనఁగా శతకోటియైన పశ్రాయుధము, కొంచక = భయపడక, అంబుధిం బడిన = సముద్రమందఁబడిన, కొండల = పర్వతములయొక్క, పత్రములూడ్చదయ్యెన్ = తెక్కలు గొట్టినైవ దాయెను, దాని యుదుటంతయు నెంతని = ఆశతకోటియొక్క పొగరెల్లయు నెంతలానిది యని, కంతుచేతి నూఅంచులకత్తి = అనఁగా మన్మథునిచేతనుండెడు శతకోటియని యర్థము. శతపత్రమని భావము. హత్తి = తగిలినదై, పత్రరేఖాంచిత్తవై భవం బెడలన్ = తెక్కలయొక్క చక్కదనము వీడిపోవునట్లులుగా నని యర్థము. మకరికాపత్ర రచనలయొక్క సొగసు చెడిపోవునట్లులుగా నభిభావము. జవరాలి కుచాద్రులన్ = గిరికాదేవియొక్క చున్నులనెడు కొండలను, ఆతత = విస్తారమైన, బాష్ప = కన్నీరనెడు, మహాపయోనిధిన్ = మహాసముద్రమందు, ముంచెన్ = ముంచివైచెను.

అనఁగా బత్తములూడ్చక మైనాకాది పర్వతములను సముద్రమాత్రమందు మునుగనట్లులు చేసిన యింద్రునిచేతి నూఅంచులకత్తికంటెఁ బత్తములు వీడిపోవునట్లులుగా గిరికాకుప పర్వతములను బాష్ప మహాసముద్రమందు ముంచిన కంతుచేతి నూఅంచులకత్తి యెక్కువది యని యర్థము. ఆతత

యోగి రూపకానుప్రాణితమైన వ్యతిరేకాలంకారము. ఇక్కడ మూడవచరణమందు జవరాటన్న చోటనుండు అలసెడు పదముమొదట రేఖాగమము వచ్చినది గనుక విశ్రమము చెప్పినాడు. ఇందుకు,

తే. 'అలసపదంబు మొదలచురాగమంబు, వచ్చునాధికి సుభయంబు వడికిఁ జెల్లు
నతివ జవరాలు బాలింకరాలు ముద్ద, రాలు ధర్మాత్మరా లన రాక్షసారి.'

అని యప్పకవీయపు లక్షణము. ప్రయోగము 'ఏకాంతమునందున్న జవరాండ్ర' మనుచరిత్రము. బాష్పమాత్రమగుటవలన మహాదధియని చెప్పబడెను. సముద్రమునందున్న యొక కొండ జెక్కల నూఱుచుల కత్తితో నిండ్రుడు నటుకజాలడయ్యెను. వీరాధిపీడుడగు మన్మథుడో యట్టి నూఱుచుల కత్తితోనే కన్నీటినముద్రమునందు మునుగునట్లు మచాదులను రెంటిని బత్త చేపదన మొనరించి ముంచెను.

క. కంజనయనావిలోకన, ఖంజనయుగ మెదకు వ్రాలఁ • గని వసు వాలో

రంజిలుట దెలిసి శంబర, భంజనుఁ డతినిశితవిశిఖఃపంక్తి నగల్పెన్.

108

కంజనయనా=గిరికాదేవియొక్క, విలోకన = వీక్షణముల సెడు, ఖంజనయుగము = కాటుకపిట్టల యొక్క జోడు, (ని. 'ఖంజరీటస్తు ఖంజనకే' అని అ.) ఎదకువ్రాలె=హృదయప్రదేశమందు వ్రాలగా నని విలోకనవరమైన యర్థము. సంభోగార్థమై వ్రాలగా నని ఖంజనవరమైన యర్థము. కని=చూచి; వసువాలో రంజిలుట దెలిసి=వసువనగా వసురాజును భనంబును గనుక వసురా జాగిరికాహృదయ ములోఁ బ్రకాశించుట దెలిసినవాడై యని మన్మథవరమైన యర్థము. భనము కాటుకపిట్టలు సంభోగార్థమై వ్రాలినభూమిలో నుండుట దెలిసినవాడై యని కిరాతవరమైన యర్థము. శంబర భంజనుడు=శంబరశబ్దము శంబరాసురునియుందును లేడియుందును వర్తింపుచున్నది గనుక శంబరాసుర భంజకుడైన మన్మథుడని యర్థము. మృగభంజకుడైన కిరాతుడని యర్థాంతరము. (ని. 'శంబరో చైత్య హరిణ మత్స్య తైల జలంతరే' అని వి.) అతినిశితవిశిఖపంక్తినగల్పెన్=మిక్కిలి వాడిగలిగిన బాణపంక్తిచేత భేదించెనని యుభయత్ర యన్వయము.

కాటుకపిట్టలు సంభోగార్థమై వ్రాలినచోట భనముండునని చెప్పినందులకు, గద్య. 'ఖంజరీట మిధుననిధువనసంచారోపజ్ఞాతనిధిగ్రహణ కాతుకితమతికిరాకఖన్యమానస్థపుటితాభ్యాశజూశయా తస్మిన్నిధిర్భవతి మైథునమేతియస్మిన్ (బ్రహ్మత్సంహిత)

గిరికాదేవి విచారాతిశయముచే దలవ్రాని నాయమదృక్ఖంజనములు వక్షస్థలమున నలరెను. కాటుకపిట్టల జంటయున్నచో నిధులుండును. గిరికాహృదయము వసువులయెఱింగి మన్మథుడు తొమ్ముగాడ ములకు లేనెను. వసువన సువర్ణమని విధిపరమగునర్థము.

అలం. క్షేమమూలకరూపకము.

తే. పూటపూట శరత్కోకిటి • పొడముకతన, విన్ననై యన్నదీకన్యవేడి దూల

సన్నగిలియున్నగతి నెన్నఁజనునె యకట, యూర్చి కలుకంకణాకృతినొనరె నపుడు.

పూటపూట శరత్కోకిటి పొడముకతన=ప్రతిదినమందును సంవత్సర కోటి యుద్భవించుచున్న హేతువువలన, అనగా నొకదినము కోటి సంవత్సరములుగా నుండుటవల్ల ననుట. శరత్కాల వసు—శీత

కోటి పుట్టుటవల్ల-ఇక్కడఁ గోటియనఁగా భాగమని తెలియవలయును. విన్ననైయన్నదీకన్య=చిన్న పోయినదై యాగిరికాదేవి, పేసిదూలొ = జడ తూలి పోగాననియు ప్రవాహము తీసిపోగా ననియు నర్థము. సన్నగిరియున్నగలికే=కృశించియున్న విధమును, ఎన్నజనునె=తలంబుగూడునా, అనఁగా నెన్నశక్యము గాదనుట. ఆకట = ఆయ్యయో, అపుడు = ఆనమయమందు, ఊర్తి కలు కంకణాకృతి చంద్రకే=ఉంగరములు కంకణములాయె ననియు, తరంగములు జలబిందుప్రాయము లయ్యె ననియు నర్థము. ఇందులొ గార్వావస్తను జెప్పినాడు. ఇది సమాసోక్త్యలంకారము. శ్లేషానుప్రతిపదము.

గిరికవత్సరంబు కోటి సంవత్సరములగుటచే జిన్నఁబోయి పెన్నెటి సవరింపక కృశించి యుం దెను. ఆయనచూరావత్సరి తెలుపఁ దరముగాదు. చిక్కుటచే నుంగరములు కంకణములయ్యెను. ఇట్లు నుటకు "చ. చిటికెనప్రేరియుంగరము సీతకుఁ గంకణమాయె రాఘవా" యను అంజనేయుని వాక్యము చరితాచునది. శరదాగమముచే నదీప్రవాహము సన్నగిరింటచే దరంగములు జలబిందువు లుగా నుండెనని శ్లేషార్థము.

సీ. మదినున్న మరుఁడు వంశమహోగ్రగతివచ్చు కమ్మదెప్పెరలనంగదసెనూర్పు
లూర్పుగాడ్పులరాకకులికి పాండుమృణాళకుండలీపైఁ బూనెఁ గుచసురాద్రి
కుచసురాద్రిగరంశఃఖూరతాపార్చినాఁ బడనెఱుప్పొడితోడిఁవలపుఁజెనుట
చెనుటచెల్లువకు కేశము లయ్యెఁ బెనుగాక నవనీ నీరుగఁ బొంగుఁహోరమణులు
తే. హోరమణివారణారాఘసారమును గ
తోరమూర్ఖాంధకారవిస్తారమును న
సారమై రేయఁ బగలు నేర్పఱుపకునికి
మగువకననమ్ము లరమోడ్పు • మరువనయ్యెన్

110

మదినున్న మరుఁడు వంశకే=మనస్సునందున్న మన్తఘోడు వంశఁగా, మహోగ్రగతివచ్చు = మహారాత్రముగా వచ్చుచున్న, కమ్మదెప్పెర లనకే=మలయమారుతములొ యన్నట్టులంగా, కదసె నూర్పులం=నిట్టూర్పులు లబధములాయెను. ఊర్పుగాడ్పుల రాక కులికి=అనిట్టూర్పులనెడు వాయు వులయొక్క యాగమనమునకు భయపడి, కుచసురాద్రి=స్తనమనెడు సురాద్రియనఁగాఁ గాంచనా చలము, పాండుమృణాళ=తెల్లని తామరతూఁడనెడు, కుండలి=కేహసిని, పైఁబూనెకొ = తనకై ధరించెను. తొల్లివాయువు ఆదికేషువు నేను బలాధికుఁడను నేను బలాధికుఁడనని వివాదించిరి. ఆది కేషువు పడగవిప్పి మేరువర్వకమువైచుండి కదలింపుమని వాయుదేవుఁడు తనసర్వశక్తులు వినియో గించి యోడిపోయిన పురాణకథ నిట ననుసరించునది.

ఊర్పులు తెప్పెరలుగా గాడ్పులుగాఁ జెప్పటచేతను మహోగ్రగతి వచ్చుచున్న వనుటచేతను దట్టము తెంపులేమి సూచితము. సర్పము వాయువును భుజించును గావునఁ జనుకట్టులు మృణాళ కుండలినీ ధరించెను. విరహతాపము ఘోరతాపాగ్ని కావుననే చనుకట్టులు కరిగి నీరయ్యెను. తఱవర్వము నందు గిరికావిరహతాపాలికయము చెప్పఁబడినది.

ఆలం. ఉల్లేఖలంకారము. రూపకానుప్రాణికావ్యలింగము.

ఘోర=భయంకరమయిన, తాప=విరహతాపమనెడు, అర్పి=అగ్ని జ్వాలచేత, వచసురాధి=
స్తనమనెడు కాంచనాచలము, కరంగెనా= కరంగినదో యునుటలుగా, పడనె బుప్పాడితోడి
వలపు జెమట, పుప్పాడితోడి = పువ్వుపిశంగవరాగముతోడ, వలపుజెమట = పువ్వుపిశంకమున
శ్రమజలము, పడనె = స్రవించెను, చెమటవెట్టువతు= అశ్రమజలముయొక్క వెట్టవరదను, పెను
కాక= మహత్తరమైన విరహతాపముచేత, అవిసి = కుమిలి, నిరుగఁబొంగు=సిద్ధిగా బొంగుచున్న;
హరములు = హరమాత్మికములు, ఘేనములయ్యె= నురుగులుగా నేర్పడియెను.

హరమణివార=హరమాత్మిక సమూహమనెడు, తారా=నక్షత్రములయొక్క, అవసారమును =
సోపుటయును, కతోర=కవినమయిన, మూర్ఖా=పరవశత్వమనెడు, అంధకార = కామఁజటియొక్క,
విస్తారమును = అధిక్యంబును, అపారమై=దరిమిట్టనై, రేయుఁ బగలు నేర్పఱువకుడికే = రాత్రి
యగుటయు బగలుగుటయు నేర్పాటుగాకయున్నందున, మగువకరుడమృదు = గిరికాదేవియొక్క
నేత్రములనెడు కమలములు, అరమోడు; మరువవయ్యె= అర్ధనిమిలమును మానకయుండెను.

గిరికాదేవికి వసురాజ విషయమైన విరహలిశయముచేత నిట్టూర్పు లుదయించెను; స్తనములు
తామరతూండ్లచేత గప్పబడియును; శరీరమంతయు జెమటపట్టెను; తాపముచేత హరసంబంధము
లైన ముత్యములు పెట్టిలిపొయెను; మూర్ఖగ్రమ్మి కన్ను లరగన్నులు పడియెను అని యర్థము. ఈ
పద్యపు బాదములు ముక్తాంత్యపదగ్రస్తములుగా జెప్పబడియెను.

సీ. వరగుణజాలసంఘననసామగ్రితోఁ బాశంబు లాశలఁ • బాదుకొల్పి
చటులతాపానలఁజ్వాలిక లైఱి జీవన మంతయుఁ గలంచి • వనచరాభి
నిస్వనంబులు రేచి • నిగుడుకాతరనేత్ర శంబరంబులు వాడుశరభగండ
కములుదూలెడుచిత్ర • కాయలీలలుసోయగములువీడ్కొనుభద్ర • గతులుజడియు
తే. నాతత స్తబ్ధోమంబులలసి వ్రాలు, ఘననితాపాంగములుగాఁగఁగొండవృష్టిఁ
బఱిసివేటాడఁదొడఁగెళింబరవిరోధి, కాంతయావనరేఖలోఁగలయ మెలఁగి **NO**

ఈపద్యగీతియందు జెప్పబడిన శంబరవిరోధి యనెడువిశేష్యపదమునకు మన్మథుఁడనియును
గిరాతుఁడనియును బ్రకృతాప్రకృతక్షేమఁ గల్పించి యంతట వర్ధద్యయము గలుగఁ జెప్పినాడు.
విలాగనిన, వర = వరుడైన వసురాజుయొక్క, గుణజాల=రూపయావనాది గుణ సముదాయ రూప
మయిన, సంవనసామగ్రితో= వశక్రియాసామగ్రితోడ నని మన్మథ పరమయిన యర్థము. వర=
దృఢకరమైన, గుణ=ఉరిత్రాశ్యయొక్కయు, జాల = వలయొక్కయు, సంవన=వశక్రియలయొక్క,
సామగ్రితో=సాధనములతోడనని కిరాతపరమైన యర్థము. (ని. 'వశక్రియా సంవనమ్' అని అ.)
పాశంబులాశలఁ బాదుకొల్పి = పాశము లనఁగా నిక్కడ బంధనములు, వానినాశలచేత నాపాదించి,
అనఁగా నాశాబంధములు గలుగఁజేసియని యర్థము. ఉరిత్రాశ్లు సానాదికులమోటించి యని
యర్థాంతరము.

చటుల = తీవ్రమైన, తాప = సంతాపరూపమైన, అనలజ్వాలికలు=అగ్ని జ్వాలలను, నెఱిసి=
వ్యాపింపఁజేసి యనియర్థము, తీవ్ర తాపములైన యగ్నిజ్వాలలను నెఱిసియని యర్థాంతరము. జీవనమం
తయుఁ గలంచి=బ్రతుకంతయును గలఁజేసిందించి యని యర్థము. జీవనమనఁగా నుదయము గనుక

సరోవరోదకములను దుష్టవస్తువులు గలిపి కలపితములుగాఁ జేసియని యర్థాంతరము. వనచరాశిని స్వనంబులుచేచి=వనచరము అనఁగా శుకపికాదులును వనగరులనఁగా నెఱుకువాండ్రును, శుకపికాదిపక్షి సమూహముయొక్క కలకలధ్వనులు మిఱునట్లులుగాఁజేసి యనియర్థము. ఎఱుకువాండ్రయొక్క కూకలు బొబ్బలు నతిశయించునట్లు చేసి యని యర్థాంతరము.

చిగుడుకాతరనేత్ర శంబరంబులు = ఉల్బఞ్చించుచున్న చంచలనేత్ర జలములును అని యర్థము. బయలుదేరుచున్న దీనదృష్టులైన యెఱ్ఱజింకలును అని యర్థాంతరము. వాడు=వదలిపోవుచున్న, శరభ= శరవనఁగా జెల్లు వెన్ను గనుక దానియొక్క, భ = కాంతిపటికాంతితోఁగూడుకొన్న-అనఁగా విరహ పాండురములైన, గండకములు=కపాలములును అని యర్థము. అలయంచున్న శరభగండకనామమృగము అని యర్థాంతరము. శరభమనఁగా నెనిమిది కాళ్లుగల మృగంబును గండకమనఁగా గెండామృగంబును, తూలెడుచిత్తకాయలీలలు = తూలిపోవుచున్న చిత్తములైన గాత్రవిలాసములును అని యర్థము. తూలియాడుచున్న వ్యాఘ్రులీలలును అని యర్థాంతరము. (ని. (ద్విపీ వ్యాఘ్రుశ్చిత్తకాయః' అని యనురక్షేషము.) సోయగమువీడ్చొను భద్రగతులు = సొంపుజేడిన శుభయానములును అని యర్థము. మందత్వమువిడిచిన వనగజుషేషములయొక్క సంచారములును అని యర్థాంతరము. (ని. 'భద్రో మంద్రో మృగ శ్చైవి విజ్ఞేయా స్త్రివిధా గజాః' అని యనురక్షేషము.

జడియు=నసుయుచున్న, ఆతత = విస్తారములైన, స్తబ్ధ = నిట్టబొడిచిన రోమములును అని యర్థము. భయపడుచున్న యాతతములైన వరాహములును అని యర్థాంతరము. (ని. 'దంష్ట్రీఘోజీ స్తబ్ధరోమా' అని అ.) అలసి వ్రాలు ఘనసితాపాంగములు = అలసతచేత వ్రాలుచున్న యధికధవళములైన క్రేగంటిచావులును అని యర్థము. గమన పటుత్వము లేక వ్రాలుచున్న గొప్ప నెమళ్ళును అని యర్థాంతరము. సితాపాంగములనఁగా శుక్లాపాంగములని గ్రహింపవలయును. కాఁగె = అగు నట్లులుగా, కాండవృష్టిబఱుపి = బాణవర్షము గురిపించి, శంబరవిరోధి = మన్తఘోడని యర్థము. కిరాతుఁడని యర్థాంతరము. కాంత యాచనరేఖలొ గలయ మెలగి = గిరికాదేవియొక్క యావన సౌష్ఠవములొ గలయ దిరిగి యని యర్థము. కాంతయా = రమ్యమయిన, వనరేఖలొక = ఆరణ్య శ్రేణిలొ, కలయమెలగి = కలయఁదిరిగి యని యర్థాంతరము. వేటాడఁ దొడఁగె = వేటాడఁ జొచ్చెను.

మన్తఘోడు గిరికాదేవిని విరహపరితాపాప్తిరీ బొందించె నని ఫలితార్థము. ఈవద్యములొ నాలంబనోద్దిఘ విభావ సాత్త్వికసంచారిభావములు గ్రంథనిస్తారభయమువలన వ్రాయలేదు.

మన్తఘోడు వసురాజు గుణాదిసామగ్రి నాధారముఁజేసికొని గిరికామనోహరయావనరేఖలొ గలయఁదిరుగుచు నాయమకుఁదాపముగూర్చి శుకకారికాది ధ్వనులచే వలపు నినుమడింపఁజేసి కలఁత పఱచి కనలసీరూరఁ, జెక్కులు తెల్లఁబఱ, మేనిజిగితొలంగ నడలమురువుచెడ, గగుర్పాటు తలనూచు దెల్లనికడగంటి చూపులాలయ ములుకులు నాటవేసి వేటాడఁ దొడఁగెనని ప్రకృతార్థము.

అలం. ప్రకృతా ప్రకృత క్షేషయని సోమకవి. శబ్దశక్తిమూలధ్వని యని యాధునికులు.

చ. అలికులవేడి యిట్లు వలఁయాంకచిసాంకురపన్న గాళికెం

జలమరిచల్లు గాళికెని • జశ్శైరఖాణపుఁదేజఁ దోలువూ

విలుతువయాళికిం జిగురునిందులనీలిగయాళికిఁ హలా
హలగులిశౌభదుర్దదఘనాళికి నాళికి లోఁగి యాత్తలోఁ.

1:2

అలికులపేజి=గిరికాదేవి, ఇట్లు = ఈచెప్పబడిన ప్రకారముగా, వలయాంక = కుండలాకారమే
చిహ్నముగాగల, విసాంకుర=తామరతూండులనెడు, పన్నుగాళికిఁ = సప్తశ్రేణికిని, చలమరి చల్ల
గాలికిని = చలపాదియైన మలయమారుతమునకు, చక్కెరఖాణపుఁ దేజిదోలు పూవిలుతు వయా
ళికిఁ = చక్కెరఖాణపు తేజియనఁగా బంచదారయే దాణాగాగల గుఱ్ఱము - ఆనఁగా జిలుక.
దానినడించునట్టి మన్నఁగునియొక్క, వయాళికిఁ=అనఁగా వాహ్యళికిని, వయాళియనెడు పదము
వాహ్యళిశబ్దమునకుఁ దదృశము. వాహ్యళియనఁగా వినోదార్థ మయిన సపరివార బలవిహారము.
ఇందుకు,

తే. 'ప్రమదనివ్యంధతరనేత్రపద్మ లగుచు, బౌరజులు విలొకింపఁ బ్రమదలీల
సముచితానల్పపరివారసహితుఁ డగుచు, నవనినాశనుతుండు వాహ్యళి వెడలి.'

అని శృంగారనైషధమందును,

ఉ. పాలును నీరు నేలుపలుకుంగల మావుల వేదబీభా
హ్యళి యొనర్చు నేయలికులాలకతాసికపర్ణయయ్యునే
బాలసువర్ణదేహమున భాసీలు నానలు మోమువేల్పు ప్రా
యాలు ప్రవీణమామకమహాకృతినాథుఁ గృతార్థఁ జేయుతన్.'

అని రామాభ్యుదయమనందును బ్రయోగింపబడియెను.

చిగురువిందులనీలి గయాళికిఁ=చిగురే విందుభోజనముగాగల నల్లనిగయ్యళికి, ఆనఁగాఁగోకిల
కును, హలాహలగులిశౌభ=కాలకూటపుముద్దతో సమానమయిన, దుర్దద=దుష్టమయిన మదముగల,
ఘన=గొప్పదైన, అళికిఁ=తుమ్మెదకును, అళికిఁ=చెలికత్తియకును, లోఁగి=జడిసినదై, ఆత్మలోఁక=
తనమునములో - ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

దేశ్యమయిన తేజీయ నెడిపదమునకు, 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్యాత్' న. అను సూత్రముచే
హ్రస్వముప్రాప్తించి, 'నచదేశ్యబదే' న. అనెడుసూత్రముచే హ్రస్వప్రాప్తి లేకున్నను, నైకవర్ణే న
దేశ్యేషి హ్రస్వో దేశ్యేతు వా క్వచిత్' అనెడు నధర్వణవచనమువలన హ్రస్వమువచ్చినదని తేలియ
వలయును. గయ్యాళి, గయాళి అని ద్విత్వాదిత్వ రూపభేదముచేత రెండువిధములుగను గలదు
ఇందుకుఁ బ్రమాణము. 'అద్విత్వంచ భవేద్ద్విత్వం దీర్ఘోహ్రస్వశ్చ కేఫచిత్' అని యధర్వణ వచ
నము. ఈపద్యములోఁ దటస్థోద్దీప్యములను జెప్పినాడు. తామరతూండ్లను సర్పములతోఁ బోల్చుట
కవుల కాచారము.

తాపోపశమనార్థము చేతికిగట్టబడిన కంకణరూపములగు తమ్మితుండు మొలకలు సర్పసప్తకము
లయ్యెను. చల్లగాలిచలపాది. దానిసంగతి తెలపఁబనిలేదు. పూవిలుతుఁడే. తాపముగూర్చువాడు.
వానివారువము చక్కెరదాణాగల చిలుక. దానికులుకులు చెలికిములుకులె. కోయిలగయ్యాళి, చెవులు
చిందరుబోవఁ జివురులమేసి కూయదొడగును. తుమ్మెదవిసపుగుళిక. చెలిగుట్టు గ్రహించుటచే లజ్జ
మొదగునుగానఁ జెలియులోఁగఁడనినదే! అన్నియు మోహోద్దీప్యములే.

ఉ. అమృతచెల్ల ధైర్యవిభవాతిశయంబునఁ దండ్రీపెంపు లే
శమ్మును గాన వైతి జడజన్మమునక జన్యత్రిఁ బోలి పైఁ
గ్రమ్మునిదాఘతావహతిఁ గ్రాగుచుఁ జిక్కితి లోఁతు దక్కి ని
క్కమ్ముగఁ దండ్రీచాయ గలకన్యలు ధన్యలుగా వసుంధరన్. 113

అమృతచెల్ల = అమృతము. నేనేమిసేయవలయు. ఇది సుతావహత్యము. ధైర్య విభవాతిశయంబున =
విక్రమత్యాగిశయముచేత, తండ్రీపెంపు లేశమ్మును గానవైతి = తండ్రీయైన కోలాహలపర్వతుని
యొక్క యతిశయమున లేశమాత్రమయిన బొందజాలనైతిని. అనఁగా సంతమాత్రమును దండ్రీని
బోలెఁబెట్టవలయు. జడజన్మమునం జన్యత్రిఁ బోలిపైఁ గ్రమ్మునిదాఘతావహతిఁ గ్రాగుచుఁ జిక్కితి
= అతడుచిక్కి = జడమనఁగా స్తబ్ధత్వమును జలంబును, ఇచట లడలక భేదము. నిదాఘమనఁగా సుష్టం
బును గ్రీష్మంబును, అనఁగా గాంధీర్యమును నిమ్నత్వంబును, జడజన్మమునక = జడమయిన జన్మము
చేత, జన్యత్రిఁ బోలి = తల్లియైన కృత్రిమతనబోలి, మైగ్రమ్ము = మైని వ్యాపించుచున్న, నిదాఘ
తావహతి = ఉష్ణమయిన విరహతాపముయొక్క తాపముచేత, గ్రాగుచు = తపించుచు, లోఁతు
దక్కి = గాంధీర్యముచేడి, చిక్కితి = కృశించితిని యర్థము. తల్లినిబోలియన్నందునఁ దల్లి నదిగనుక
జలజన్మమును మైగ్రమ్ముచున్న గ్రీష్మకాలావహతిచేతఁ గ్రాగుచును, నిమ్నత్వముమాని సన్నగిలుం
బును నదిభర్తములని గ్రహింపవలయును. (ని. 'నిదాఘ' గ్రీష్మకాలేస్యా తృప్త్యా స్వేదాంబునో
రసి' అని ఓ.) వసుంధరన్ = భూమియందు, నిక్కమ్ముగన్ = యథార్థముగా, తండ్రీచాయగలకన్యలు =
తండ్రీపాలికగల కన్యలు, ధన్యలుగా = కృతార్థులుగదా. ని. 'ధన్యాపితృముఖిన్యా ధన్యామాతృ
ముఖి స్సుకే' అనఁగా తండ్రీనిబోలిన కొమార్తె ధన్యురాలనియును దల్లిని బోలినకుమారుడు ధన్యుఁ
డనియును నున్నదికనుక నేను తండ్రీని బోలక తల్లినిబోలినందున నింత వ్యభిచారైతి నని యర్థము.
అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

మ. సయిదో వై నసువృత్తపాండురమణీజాలంబు మున్నున్నగా
భయకృత్యుల వసూచికాస్థితిఁ దపఃప్రారూఢిఁ బేరై నృపా
న్వయమాదామణిపేరురం బెనసె నే * నట్లయ్యుఁ బ్రాపింపలే
నయితిం దాదృశవై భవం బకట భాగ్యాయత్రము ల్లా సిరుల. 114

పాండురమణీజాలము అనుచుమువలన రమణీజాలమునకు మణీజాలమునకు సర్వద్వయము కని
పంపుటంబు జేసెను.

సయిదోదైవ = తోడఁబుట్టిన, సువృత్త = మంచివర్తలములైన అని యర్థము. సద్వృత్తిగల అని
యర్థాంతరము. పాండురమణీజాలంబు = శ్వేతమణిసమూహము, అనఁగా ముత్తయములు అని యర్థము.
సువృత్త = మంచివృత్తిచేత, పాండు = నిర్మలమైన, రమణీజాలంబు = స్త్రీసమూహము అనియర్థాంతరము.
మున్నున్నగన్ = ముందుముందుగా, భయకృత్ = భయమును జేసేడు, పల్లవ = చిగురువంటి, సూచికా =
సూచియందలి యని యర్థము. సూదులవంటి మున్నగ బాణములయందని యర్థాంతరము. స్థితి = ఉనికి
చేత సాధ్యమయిన, తపః = తపస్సుయొక్క, ప్రారూఢి = నిశ్చయభావముచేతఁ బుష్కల ముత్తాభములు
సూదులచేతఁ గ్రున్నందున గనుక ముత్తములకు సూచికాగ్రస్థితి సంభవించుచున్నది. పేరై =

ఈరమై యని యర్థము. ప్రసిద్ధిక్రియని యర్థాంతరము. శృపాన్వయ = రాజకులమునకు, చూడా మణి=శిరోరత్నమయిన వసురాజాయొక్క, పేరురంబు = విశాలపక్షస్థలమును, ఎనెన్ = పొందిన దాయెను, వసు=నేను, అట్లయ్యెన్ = ఆముత్యములకుఁ గలిగిననువృత్తాదిలక్షణములు గలదాన నయ్యును; తాదృశ = అటువంటి, అనఁగా ముత్యములుగలుగఁజేసికొన్న, వైభవంబు=విభవాలిశయమును, ప్రాపింప లేనయితే = పొందలేకపోతిని, అకట = అయ్యో, సిరులు = సుపదల, భాగ్యాయత్తముల్లా = పుణ్య స్వాధీనములై నవి గదా, అనఁగా బూర్వజన్మ సుబంధమయిన సుకృతరూప భాగ్యుగుణముగా సుప క్తులు గలుగుచున్నవి.

మణిహారములు ముక్తాహారములు గ్రీష్మతాపావశమనము లనుటకుఁ బ్రయోగము.

శ్లో. నికాశ్యకాంక్ష తృతీయరాజయశి, క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందితం

మణిప్రకారాః సరసంచచందనం, శుచౌప్రియా యాంతిజనస్యసేవ్యతాం.

శ్లో. నితంబ బింబైస్సుదుకూల మేఘలైః, స్తనైస్సహారా భరణైః సచందనైః

శిరోరుహైః స్నానకషాయవాసితైః, స్త్రీయోనిదాఘం శమయంతికామినాం.

ఋతుసంహారము.

అలంకారము. వ్యతిరేకము. క్లేహాత్థాపితము.

ఉ. తల్లియుఁ దండ్రియుఁ బహువిధంబులఁ గామితము ల్లుటంపఁగా
నుల్లము చల్లనై సిరుల + నొందుసుపర్వనరాహిరాట్పురి
హల్లకపాణులం దొకతె + నై జనియింపక నొడ్ల నొంచుపె
న్నెల్లికి తాతికిం బొడమి + వేటిండి నై తిఁ దలంపు లేటికిన్.

115

తల్లియుఁ దండ్రియుఁ = తల్లిదండ్రులు, బహువిధంబులఁ = అనేక విధములచేత, కామితము ల్లుటంపఁగాఁ = కోరికలను సమకూర్చుచుండఁగా, ఉల్లముచల్లనై = మనస్సు చల్లఁబడి, సిరులనొందు = సుపదలను బొందుచున్న, సుపర్వ=చేపతలయొక్కయు, సర = మరుష్యులయొక్కయు, అహిరాట్ = సర్వశ్రేష్ఠులయొక్కయు, పురి = పట్టణములయందలి, అనఁగా స్వర్గమర్త్య పాతాళలోకములందలి, హల్లక పాణులందుఁ = స్త్రీలయందు, ఒకతెనై జనియింపక = ఒకదాననైపుట్టక, ఒడ్లనొందు = పరు లను వంచన సేయుచుండెడు అని యర్థము. తీరముల నురలఁ దీయుచుండు నదియని భావము. పెన్నెల్లి కి = పెద్దపెల్లి వరదపెట్టెడు నదికిని, రాతికిఁ = పాహణమయ మయినదొడకును, పొడమి = జన్మించి, వేటిండినైతిఁ = కొఱమాలిన దాననైతిని. తలంపులేటికిఁ = నాయొక్క తలంపులతో నేమి నిమిత్తము.

తా. స్వర్గమర్త్య పాతాళములయందు సాధారణముగాజన్మించెడు స్త్రీలలో నొకదాననై జన్మించిన ట్టుయన వసురాజా విషయమైన నాకోర్కెను దల్లిదండ్రులు ఫలింప జేయుదురుగదా! ఆలా గునఁగాక యేటికిని గొండకును జన్మించినందున నాకోర్కి సఫలముచేయువారు కనుపడరుగనుక నెందు కును గొఱగాని జన్మముగలదాన నైతిని.

తల్లి యొడ్ల నొంచునది. తండ్రి తాయి. ఈయరువురకుఁబుట్టిన వారువేటిండి యగుటలోనచ్చె రువులేదు. కాననే తలంచినాభిములేదు, సుపర్వనరాహిరాట్పురిసకులు తల్లిదండ్రుల తోడ్పాటుగల

వారుగాననే వారియల్లము చల్లనగుట, సిరులొందుట తటస్థించినది. ఆలం. క్షేమమూలక కావ్య లింగము.

వీటిఁడి రూపాంశరము వేఱఁడి. ఇందులకుఁబ్రయోగము భారతోఽఽగవర్వత్పతీయాశ్వా సముచుండె.

“వజ్జిఁడియైన మానినికి వెండి వివేకము గల్గ నేర్పునే”

సీ. సోయగంబున వీణవాఱుచు మాయంపు జటిలుఁ డచ్చటికి నేమిటికి వచ్చె
వచ్చుఁగా కేమి యివ్వసుమహిపాలు బాలామనోభవుని నేలలా తలంచె
దలంచుగా కేమి మిథ్యాజపప్రాధి నా పృథివీకు నేల రఁప్పించి చూపె
జూపుఁగా కేమి మాయాపారికాంక్షీర ర్శితవసుభ్రాంతిఁ జెందితి ని దేల

తే. తల్లికొటిల్వ మెన్నఁడు • దఱుగుఁ దండ్రి
హృదయ మెన్నఁటికి గరంగు • నీవియోగ
నీరనిధి నెట్లు గడతు శృం • గారవనికి
నరుగ నన్నియుఁ జక్కనౌ • నచట ననుచు.

116

సోయగంబున = విలాసముచేత, వీణవాఱుచు = వీణవాఱుచుచుండఁగా, మాయంపుజటి
లుఁడు = కృత్రిమపు ముసీకరుఁడు; అచ్చటికి నేమిటికి వచ్చె = ఆమణిమందిరమునకు నేలవచ్చెను.
వచ్చుఁగాకేమి = వచ్చిన నేమాయెను, బాలామనోభవుని = రమణీమన్మథుఁడైన, అవ్వసుమహిపాలు =
అవసురాజును, విలాతలంచె = ఎందుకుఁ దలంచెను, తలంచుగా కేమి = తలంచిననేమాయెను, మిథ్యా
జప ప్రాధి = అబద్ధపు జపసామర్థ్యముచేత, ఆపృథివీకు = అవసురాజును, విలరప్పించిచూపె =
ఎందుకు రప్పించి కనుపఱచెను, చూపుఁగాకేమి = చూపించిన నేమాయెను, మాయాపారికాంక్షీ =
కపటమునీకర్షయినచేత, (ని. ‘తవస్మి తాపసుః పారికాంక్షీ వాచయమో మునిః’ అని అ.) దర్శిత =
చూపఁబడిన, వసు = బుగారముదలి, భ్రాంతి = భ్రమను, చెందితి నిదేల = ఈతీరుగా నెందుకుఁ జెంది
తిని అని యర్థము. వసురాజునందలి భ్రాంతి నెందుకుఁ జెందితినని భావము.

తల్లికొటిల్వ మెన్నఁడు దఱుగుఁ = తల్లియైన శుక్తిమతియొక్క కుటిలబుద్ధి యెన్నఁటికి నశంకు
గలదు అని యర్థము. కుటిలప్రచార మని భావము. అనఁగా నదిగనుక వంకవంకలుగాఁ బ్రవహించుట
యశుట. తండ్రిహృదయ మెన్నఁటికి గరంగు = తండ్రియైన కోలాహలనియొక్క నిర్దయ
హృదయ మెన్నఁటికి గరంగుచున్నది అని యర్థము. పాపాణమయహృదయ మని భావము. ఈవియోగ
నీరనిధి నెట్లుగడతు = ఈవిరహ సముద్రము నేలాగు దాటుదును, శృంగార వనిజినరుగ = శృంగార
వనమునకుఁబోయిన, అచట = అక్కడ, అన్నియుఁ జక్కనౌ = అన్ని కార్యములును జక్కపడును,
అచుచే = అని తలంచినదై, ఈ పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

వసురాజు బాలామనోభవుఁడు కావుననే తనవలపుఁ జూఱుకొనఁగలగుట. తల్లి నది గాన నహజ
కుటిలగమనముగలది. తండ్రి కొండ గాన నెంతకుఁ గరంగనివాడు. విరహమో యంతలఱేని సముద్రము.
శృంగారవని కేగి కాలక్షేపము చేయనగునని గిరికాదేవి యుపసనమున కేగెను.

ఆలం. క్షేమము.

క. సకియః గనుమొఱుగి మధుకర, చికుర నిజారామవాటిః • జేరి ప్రసూనాం
బకధాటిశుకఘోటీ, నికరాటికనము మనముఁనివ్వెఱుపఱుచన్.

సకియః గనుమొఱుగి = చెలికత్తియను చంచనచేసి, అనఁగా దప్పించుకొని, మధుకరచికుర = కుప్పెదలవంటి తలవెండ్రుకలు గల గిరికాడేది, నిజారామవాటిః జేరి=జనయొక్క యుద్యానవనప్రదేశ మందుఁ బ్ర చేరించి, ప్రసూనాంబక = పువ్వుములు బాణములుగాఁ గలమన్మథునియొక్క, ధాటీ = దవుడునందలి, శుక ఘోటీనికర = చిలుకగుఱ్ఱపు గుంపులయొక్క, ఆటికనము = ఆగమనము, అనఁగా రాక, ('టిక్కగతె'మనము నివ్వెఱు పఱుచన్ = మనస్సు నాశ్చర్యమును బొందింపఁగా, నిందువెఱు నివ్వెఱు, అని సాధిపచ్చినది. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ధాటీలక్షణము.

శ్లో. 'శత్రు సేవావమర్షాయ సద్య స్సుభటఘోటకైః,

విజిగీషాప్రవృత్తి ర్భా సా ధాటీతి నిగద్యతే.' అని చెప్పఁబడియున్నది.

ఎటులా మన్మథునిబాఱినుండి తొలగి బ్రతుకపచ్చునని యుపవసమునకుఁ బోఁగా గిరికాడేవికి వనమంతయు నుద్దీప్యదాయకముగ నుండెను.

సీ. పవమానమానవః ప్లవమానకైరవ చ్యవమానరజము మ్రోనంటఁ దివురుఁ
గరసారసాగ్ర తామరసాతిసాంద్రసీ ధరసాష్టి గన్నీరుఁ • దుడువఁగోరు
మదనానల ప్రభాసదనామ్రకోమల చ్చదనార్చిపైఁ జూపు • జరపఁ జూచు
సలయామాతలతాకిసలయాగమలయాగనిలయానిలునకూర్పు • దెలుపఁదలఁచు
తే. గుంజపుటగుంజదళిపుంజశింశితంబు, వెగ్గలం బై నఁ జెవి యొగ్గి • వివఁ గడంగుఁ
బంచళరభూతపరిభూతఁపంచభూతములఁ దదీయస్థలంబులఁ గలుపుకరణి.

పవమానమానవ = నివాతపోతముచేత-అనఁగా మందమారుతముచేత, ప్లవమాన=తూఁగియాడు చున్న, కైరవ = కలవల పల్లరుండి, చ్యవమాన=జారుచున్న, రజము=పుప్పొడిని, మ్రోనంటఁదివురుక = శరీరముచేత స్పృశింపవలయు నని యుద్యుక్తపడును. ఇందులో మానవ మనఁగా మాణవకము. నజల కభేదహాటవలన మానవమయిన దని తెలియవలయును. (శ్లో. 'రలయో ర్లడయో న్నద్యల్లయో శ్శనయో రసి, పటయో ర్మణయో శ్శాంతే సవిసర్గా విసర్గయోః, సబిందుకా బిందుకయో స్సాస్య దభేదేనకల్పింఁ.' అని భోజరాజీయము. దేహము పృథ్వీభూతము గావున బృహ్మీభూతజన్మమగు పరాగముతోఁ బృథ్వీభూతమగు మేరును గలుపఁ జూచెనని భావము.

కరసారస=కవలమువంటి హస్తముయొక్క, అగ్ర=చివరయందలి, తామరస=లీలాపద్మమందు, ఆతిసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టముగానున్న, సీధరస=మకరందముయొక్క, ఆప్తిక్=వ్యాప్తిచేత, కన్నీరుఁ దుడువఁ గోరుక = బాష్పజలములను గడుగఁగోరును, జలవికారమగు బాష్పములను జలవికారమగు పూవుదేనియందుఁ గలంపఁజూచెనని భావము. మదనానలప్రభా = మన్మథాన్ని ప్రభలకు, సదన = ఆలయమైన, ఆమ్ర =మామిడియొక్క, కోమలచ్ఛదన = చిగురుటాకులనెడు, ఆర్చిపైఁ=శ్వాతికమీద, చూపుజరపఁ జూచుక = వీక్షణమును బ్రసరింపఁజేయఁ జూచును, మదనానల ప్రభాసదన మని చెప్పటచేత నామ్రకోమలచ్ఛదనమందు నగ్నిత్వము తెలియఁబడుచున్నది. లయమనఁగా న్యూనాధికత్వ రహిత తాళసామ్యము (వి. 'తాళః కాలక్రియామానంలయ స్సామ్యమ్, అని అ. మాలి చివుట్ల పను—45

మందుచున్నయన్నివలె బ్రజ్వరిల్లుచు గావున మామిడిచివురు మదనానల ప్రభానదనము. చూపుకాంతుల తునికి పట్టుగాన లేజోవికారము. చూపులు లేజగ ప్రకృతిగాన బ్రవాళకాంతి యను లేజస్ఫుతో గలుపజూచెనని భావము.

నలయ = లయతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, ఆహత=కొట్టబడుచున్న, లతాకినలయ = కాఫీ కల్లవముగల, ఆగ=వృక్షముగఁగిరి, మలయాగనిలయ=మలయాచలమే నివాసముగాఁగల, అనిలనకుఁ = వాయువ్యవన-ఆనఁగా మలయమారుతమునకు, ఊర్పుఁజెలఁపఁ దలఁచుకొ = నిట్టూర్పును గనుపఱుపఁ దలఁచుచు, పీర్పువాయువికారముగాన మందమారుతముతోఁ గలుపజూచునని భావము. కుంజపుట= పాదరిండ్లయందు, గుంజల్ = మ్రోయుచున్న, అశిపుంజ=తు మైదగుంపులయొక్క, శింశితంబు=ఝంకార ధ్వని, చెగ్గలంపై నకొ = మిక్కిలముగాఁగా, చెవియొగ్గినదగుకొ = చెవిలోఁగలఁ జెట్టుకొని వినఁ జూచుచు, తు మైదలరదశిశబ్దముగాన నాకాశవికారము. చెవి శబ్దేంద్రియముగాన నాకాశవికారము. చెవినిఁగఁపెనని భావము.

పట్టన్న, పంచశర=మన్త ఘండనెడు, భూత=పెరుభూతముచేత, పరిభూత = పరాభవమొందిన, పంచభూతములకొ=నిజజీవాన్ధిత పంచభూతాంశములను, తదీయస్థలంబులకొ = పంచభూతములయందు, కలుపుకరణికొ = కలుపుకలిగా అని సంబంధము.

ఇక్కడఁ బుష్పపరాగము పృథివితత్త్వము, మకరందరసము జలతత్త్వము, 'మదనానల ప్రభా నునామ్రోమల చ్చననాన్ధి' లేజస్తత్త్వము, మలయానిలము వాయుతత్త్వము, శబ్దగుణక మాకాశమని యున్నవి గనుక మధుకర ఝంకారధ్వను లాకాశతత్త్వము వీనియందుఁ దనయందున్న పంచమహాభూతాంశములను గలుపుకరణిని యర్థము. ఇక్కడ మరణమనెడి వృథాచారిభావము. 'మరణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నః పరికీర్తితః' అని యున్నది. అలం. సమము. ఉల్లేఖి. చెటి సంకరము.

క. ఈరీతిఁ బొదల మెదలుచు, నారీతిలకంబు మేనినచ్చిక యిచ్చం

గోరక నవసమాకారక, శోరక మూరుకొని వడి నిగుడ గమకించెన్. 119

ఈరీతికొ = మైనె జెప్పబడినప్రకారము, పొదల మెదలుచుకొ = పొదరిండ్లయందుఁ దిరు గుచు, నారీతిలకంబు = గిరికాదేవి, మేనినచ్చిక=శరీరపునమృతమును, ఇచ్చంగోరక = మనస్సునం దభి లషింపక, అనఁగా దేహాధారణమం దాన క్షీలేకయరుట, నవ=నూతనమైన, సమాకారక=లియ్యమామిడి చెట్టయొక్క, శోరకము = పెయ్గను, ఊరుకొని = అఘ్రాజించి, వడి నిగుడగమకించెకొ = శిఖ్రముగా నంతమును బొందుట తుజ్జిగించెను. ఈవద్యమందును గ్రంథకర్త మరణాఖ్యాభావమునే చెప్పినాడు. సమాకారకునుసంధము నిరహిణులకపాయదాయకమరుటకు.

శ్లో. సమాకారకునుమకేసర నికరభరా మోదమూర్ఛితదిగంతే. భర్తృహరి శృంగారశతకము.

ఉ. అత్తటి బిత్తరికొ మడిగృహంబునఁ గానక బోటిక త్రియ
 ల్లత్తర మంది ఈ గిరిసుతామణి యెచ్చటి కేగితే కడుం
 గ్రొత్త యటంచు గేలివనశకుంజము లారయ వచ్చి యచ్చటం
 జిత్తజభల్లభగ్న యగుచెల్వఁ గనుంగొని సంభ్రమంబునన్.

అత్తరిక్=అనమయమందు, బిత్తరిక్=గిరికాదేవిని, మణిగృహంబునఁ గానక = మణిమందిర మందు గానక, బోటిక త్రియలు=చెలిక త్రియలు, తత్తరమంది = తొందరపడి, హాగిరిమతామణి= అయ్యయో గిరికాదేవి, ఎచ్చటికేగిలే=ఎక్కడికేబోలిచే, కడుంగ్రుత్త=మిక్కిలి వింతగా నున్నది, అటంచుక్=అనిపలుకుచు, కేలివనకుంజము లారయవచ్చి = ఉద్యానవనమందలి పొదరిండ్లయందు నెవకునిమిత్రముగా వచ్చి, అచ్చటక్ = అక్కడక్కడ, చిత్తజభల్లభగ్నయగు = మన్వభాణముల చేత భంగపడిన, చెల్వల గనుంగని = గిరికాదేవినిజూచి, సుభ్రమంబునక్ = తొట్టుపాటుచేత, ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. ములుకులు నాటుచున్న మన్వభులి వారితమున్న నకడు చిత్తజాడు. అందు గిరిక బాణభగ్నయై యున్నది. కాననే సుభ్రమము. చెలువయచటచే గిరికాలాశో త్తరసౌందర్యము ద్యోతకము.

చ. కటకట మమ్ము నొక్కత్రుటికాలముఁ బాయనిదాన వొంటిమై
నెటువలె వచ్చి తమ్మ చెలియచ్చటివ్రేకపుఁ దేనెవాఁక లీ
వెటువలె నీది తమ్మ తెరువెల్లను బుప్పొడి నీపదాంబుజం
బెటువలె నోర్చె నమ్మ తరుణి తగు నమ్మ కడింది చెయ్యముల్.

121

కటకట=అయ్యయో, మమ్ము నొక్కత్రుటికాలముఁ బాయనిదానవు=మమ్ము నొక్కత్రుటిమా త్రకాలమయిన నెడఁబాయనిదానవు, ఒంటిమైక్ = ఒంటిగా, ఎటువలెవచ్చితమ్మ = ఓగిరికాదేవి! విలాగువచ్చితివమ్మ, చెలి = ఓగిరికాదేవి, ఇచ్చటి = ఇక్కడనున్న, వ్రేకపుఁదేనెవాఁకలు = అశక్య మయిన పూఁదేనెయేలులను, ఈవెలువలె నీదితమ్మ = నీవేలాగున నీది దాటిలివమ్మా, తెరువెల్లను బుప్పొడి = మార్గమంతయుఁ బుష్పరాగమయము, నీపదాంబుజం బెటువలెనోర్చెనమ్మ = కమలమువంటి నీపాదమేలాగున నహించెనమ్మ, తరుణి=చిన్నిదానా, తగునమ్మ కడింది చెయ్యముల్ = తగునటమ్మా యిట్టిసాహసపుఁజేష్టలు. అనఁగాఁ గూడవుగదా యనుట.

ఎపుడు నెడబాయని చెలువ యొంటిగావచ్చుటయే కడిందియెయదు. ప్రోవకడ్డముగాఁ దేనెవాఁకలున్నది. అవియో వ్రేకమైనవి. పుప్పొడియో తెరువంతయు నావరించినది. కాన నీ రెంటిని దాటివచ్చుట సాహసముగాన గిరికను జెలులు తగునమ్మా యని మందలించిరి.

ఉ. ఇచ్చ హితాహితంబు గణింపనిగోలవు గానఁ గానకుక్
వచ్చితి గా కయో పథికవర్గము నొంటిఁ జరింప నిచ్చునే
యిచ్చటియన్యపుష్పచయ + మిచ్చటిమత్తమధువ్రతవ్రజం
బిచ్చటిమల్లవోత్కరము + లిచ్చటిపాంసులపంకజావభుల్.

122

ఇచ్చక్=మానసమందు, హితాహితంబు గణింపని = ఇష్టమును ననిష్టమును నెంచుకొనలేని, గోలవుగానక్=ముద్దరాలపుగనుక, కానకుక్ వచ్చితిగాక = వనమునకు వచ్చినావే కాక, అయో= అయ్యయ్యో, ఇచ్చటి యన్యపుష్పచయము=ఈవనమందలి కోకిలపమూహమును అని యర్థము. ధూర్త సమాహు మని యర్థాంతరము. అనఁగాఁ దలిదండ్రులకంటె నచ్చులైనవారిచేతఁ బోషించబడిన దిన్న కాయలనుట, ఇచ్చటి మత్తమధువ్రతవ్రజంబు=ఈవనమందలి మకరందపాన మత్తమధుకర సమాహు మును, అని యర్థము. మత్తులెవ. మత్తుపాన. మరాయణులయొక్క సమాహుమని యర్థాంతరము.

ఇచ్చటి పల్లవోత్కరములు=ఈవనమందలి చిగురుటాకుల గుంపులును అని యర్థము. విట సమూహము లని యర్థాంతరము. (ని. 'పల్లవో స్త్రీ క్షిసలమే పిక్లే' అని వి.) ఇచ్చటి పాంసుల పంకజావళులు= ఈవనమందలి పరాభ్రత పద్మపూత్తులని యర్థము. పాంసుల=జారులయొక్కయు, ని. (పాంసులః పుంశ్చలే' అని వి.) పంజ=పాపరంభపులయొక్కయు, (ని. 'అ స్త్రీ పంకం పుమాన్ పాప్త' అని అ.) ఆవళులు=సమూహములని యర్థాంతరము. పక్షకవర్గము=వియోగి జనసమూహము నని యర్థము. మార్గస్థులని యర్థాంతరము. ఒంటి జరిపనిచ్చునే = ఒంటిగా సంచరింప నిచ్చునా-అనగా సంచ రించిన బ్రతుకనియడచట.

పాటసారులకు ఘోర్తులవలనను బాసరతులవలనను జారులవలనను బాపాత్తులవలనను సిలుగులు గలుగును గాన నొంటిఁబోఁజనదని క్షేపార్థము. వియోగినికిఁ గోయిలలు, తుమ్మెదలు, చివురులు, తప్పి కొలఁతులు నుద్దీపనహేతువులు గాన నొంటి రాఁజనదని ప్రకృతార్థము.

సీ. ఫలభంగములు సేయుచిలుకకు సాంగమై క్రోధరసంబు ముక్కుననెయుండుఁ
గాలభేదికి మహాకాలమూర్తికి దంటకోయిలఁకెఱుమంట * గురియుఁ గంట
మదమరాళికి సదఁభస్మితి యుడి వోదు ముఖరాగమును గళంబున విసంబు
నలరుఁగొవ్వులతావులార్చి యానఁపూర్తి నెడలించునళికి మేఁనెల్ల మలిన
తే. మట్టియిటకేల వచ్చి తీయధరబింబ, మీతలిరుఁగేలునీభుజామృదుమృణాళి
కలును సీపుష్పకోమలాంగములువూని, గట్టువొరపట్టి వగుటెల్లఁగంటిమబల.

ఫలభంగములసేయు చిలుకకు=ఫలమనగా లాభంబును, రసాలాదిఫలంబును, (ని. 'ఫలం జాతఫలే సస్మే హేతూత్థే వృష్టి లాభయోగ' అని మే.) లాభవైకల్యములను కేయు చిలుకని యర్థము. రసాలాది ఫలభంగంబులను కేయు నని భావము. సాంగమయి క్రోధరసంబు ముక్కుననె యుండు=సంపూర్ణమయిన కోపము ముక్కుననె యుండునని యర్థము, ఇక్కడ లాశోక్తి నను సంధించి క్రోధరసంబు ముక్కుననె యుండునని చెప్పినాడు, చంచుగ తారుణిమను నిగిర్ణముచేసి సాంగ క్రోధరసరూపముచేత నధ్యవసించినాడు, క్రోధరసమునకు ఫలభంగమును భావమని తెలియ వలయును.

కాలభేదిన్=ఇక్కడఁ గాలశబ్దము మృత్యుభేదియైనదియు, మహాకాలమూర్తికి=మహాకాలఁ దనగా రుద్రుఁడుగనుక రుద్రమూర్తియైనదియనగు, దంటకోయిలకు= ప్రాధోక్షిలమునకిని యర్థము. పసంతకాలభేదియును మహాసీలమూర్తియును అని భావము. (ని. 'కాలో మృత్యోమహా కాలే సమరే యమ కృష్ణయోగ. అని వి.) ఎఱుమంటగురియఁగంటక = కంటియం చెఱుమ వహ్నిజ్వాలను వర్షించుచుండునని యర్థము. ఇక్కడఁ గోకిలయొక్క నేత్రారణకాంతిని నిగిర్ణముచేసి వహ్నిజ్వాల రూపముచేత నధ్యవసించినాడు.

మదమరాళికి = మదించినయూడుహంసకు, సదంభస్మితి = కపటయుక్తమయినయెనికి, ఊడి వోదు=మానసు. ఇదియెఱుంగార, ముఖరాగమును గళంబున విసంబు=ముఖమండుఁ గోపప్రయంత్ర రుణిమయును గంతమండుఁ బరమపాశ్యరూపమయినవిషమును, ఇక్కడఁ బరమపాశ్యమును విషరూపము చేత నధ్యవసించిననాడు. విషమునది విషశబ్దతదస్మరము, అనగా మొగ మెఱుచుచేడిని విషము గ్రహ్య

చుండుననుట. హంసలకు శ్రేష్ఠమయినయంభస్సులయందలి ఆనంగా జలములయందలి యునికియనుచు ముక్కులయందు రక్తిమయును గంతమాదు బిసఖండమును గలవని భావము. వ బ ల క భేదమని యున్నది గనుక బిసమును విసమని చెప్పినాడు. బిసమనగాఁ దామరపూఁడు, (సి. 'మృణాళం చిస మబ్జాది కదందే' అని ఆ.)

అలరుగొమ్మలతావులాచ్చి యానపపూర్తి నెడలింఁచుకొనకొమ్మలనఁగా స్త్రీలుచు శాఖలును, తావులనఁగా నివాసములును బరిమళములును, ఆనపపూర్తి యనఁగాఁ బ్రాణసంబంధపూర్తియును మకరంద పూర్ణ త్వమును, అలరుగొమ్మల = సంతోషించుచున్న స్త్రీలయొక్క, తావులాచ్చి = కొంపలు గూల్చి, ఆనపపూర్తి నెడలింఁచు = ప్రాణపూర్తిని పదలించుచున్న, ఆకిక = తుమ్మెదను, మేనెల్లమలినము = శరీరమంతయు నపవిత్రమని యర్థము. పుష్పశాఖలయొక్క పరిమళములనుబోగొట్టి మకరందపూర్ణత్వ మును దొలగఁజేయుచున్న దనియును భావము.

అట్టి=ఆనఁగా నట్టిశుక పిక హంసికా మధుపము లుండునట్టి, ఇటుకు=హవనమునకు, ఈయధర బింబము = దొండపండువంటి యీమోవియును, ఈతలిరుగేలును = చిగురుపంటి యీహస్తంబును, ఈభూజా మృదుమృణాళికలును=మృదుమృణాళికలవంటి యీభుజములును, ఈపుష్పకోమలాంగములు = పుష్పములవలె గోమలములును యాయవయవములును, పూని = ధరించి యని క్రమాలంకారము, వీలవచ్చితివి=ఎందుకువచ్చితివి, అబల = ముగ్ధవైన యోగినికాదేవీ, గట్టుదొరపట్టవగుటెల్ల గంటిమి =, నీవు నైలరాజపుత్రివైన లక్షణమంతయుఁజెలిసికొంటిమి.

అనఁగా గొండకు జన్మించినదానవు గనుక నింత గట్టి గుండె గలదానవైనా పనిభావము. తలిరుగేలు అన్నచోట, 'ప్రసాద' ద్విత్వవిశిష్టాకారితో అనెడు వామనవచనమువలన గేలుశబ్దమునకు ద్విత్వమే చెప్పవలయునని శంకింపఁగూడదు. ఎందువల్లననిని నిది నిత్యైకవచనాంతశబ్దము. దీనికిం బ్రమాణము. ('బహుత్వం క్వచిదేకత్వం బహుత్వం ప్రత్యయేక్వచిత్' అని యధర్వణాక్షి.)

మొదటిపాదము అతిశయోక్త్యను ప్రాణితలోకోక్తియనియు గడమమూఁడు పాదములు ఆలి శయోక్త్యలంకారమునవి యెఱుంగునది.

చిలుకలు ఫలభంగము చేయునవి; నీవెదవి దొండపండని గంటుపెట్టునవియే. కోయిలలు కాల భేదులు; నీకేలుచివురని తినునవియే. మరాళినదంభస్థితిగలది, నీభుజములు తమ్మితుండని మెనవునద. అళిగొమ్మల తావులాచ్చునది; నీకోమలాంగముల గుట్టునదియే. ఇట్టియెడకు నొంటిగారానగునా? మఱచి తిమి, నీవుగట్టుబిడ్డవుగాన నింతకుఁ జెగించితివని గిరితోఁ జెలులు భాషించిరి.

మ. గురువిద్వేషికి విప్రయోగిహరణః క్రూరుండు మారుండు దా
బరమాప్తుండు తదీయభృత్యులు దలంపం గాంచన నైయత
త్పరగంధానిలము ల్పహామధుపము * ల్లనైత్రి గాంచె బిక
స్వరముం బంచమశబ్ద మిండుకు మద్యగ్జాలంబు రాఁ జెల్లునే.

124

గురు విద్వేషికి=గురుత్వగ్గుండయిన చంద్రునకు, విప్రయోగి = విప్రుడైన యోగియొక్క, అనఁగా బ్రహ్మజాతియైన మానియొక్క, హరణ = సంహరణముచేత, క్రూరుండు = కఠినుడైన, మారుండు=మన్న భుండు, తాఁ బరమాప్తుండు = తాను ముఖ్యునిహితుఁడు అని యర్థము. విప్రయోగ

మనఁగా వివహముగాన నదిగలవాఁడు విప్రయోగి. తడియహరణమందుఁ గ్రూరుడైనవాఁడనిభావము. తడియశృంగులు దలంకొనఁజున్న ఖని పొలుపుడుగాండ్రు విచారింపఁగా, కాంచనస్త్రీయ తత్పుర గంధానిలములు=స్వర్ణస్త్రీయమందాన క్తగల మలయమారుతములును, మహామధువములు=అత్యంత సురా పావరత్నములునును తుమ్మెదలును అని యర్థము. కాంచనమనఁగా సంపదగియును గనుక మలయ మారుతములు సంపదపుష్పములు రాల్చుచున్నవనియును తుమ్మెదలు తేనెలుగ్రోలుచున్న వనియును భావము. (ని. 'మధు మధ్యే పుష్పరసే షోద్రే' అని అ.) పికస్వరమున్ = కోకిల స్వరమును, తన్వై త్రిన్ = అమలమహాపాతక సంగ్రహముచేత, పంచమశబ్దము = అయిదవదియైన మహాపాతకశబ్దమును, కాంచెన్ = పొంచెను అని యర్థము.

శ్లో. 'బ్రహ్మహాచ సురావశ్య స్త్రీయాచ గురుతల్పకః
మహాపాతకీన కైత్రే తల్పయోగీచ పశ్చాత్'

పికస్వర మిచ్చెప్పిన నాల్గింటికి నయిదవదాయెనని భావము. పంచమస్వర రూఢిని గాంచెనని యనుభావము. (ని. 'పికకూజరిష్యమమ్' అని అ.) ఇందుకు-అనఁగా నీపంచమహాపాతక లున్న చోటికి సువృక్షాలంబు రాజెల్లునే=విచే జనము రాజెల్లునా యని యర్థము. ను = శ్రేష్ఠములయన, దృక్ = కన్నులగల స్త్రీలయొక్క, జాలంబు=సమూహము, రాజెల్లునే=రావచ్చునా-అనఁగా స్త్రీజన సమూహమురావచ్చుచాయని భావము.

ఇందుకు-

చంద్రుఁడు, మారుఁడు, మలయమారుతము, తుమ్మెదలు, పికము ఇవి పంచమహాపాతకములు, వీరి చెలిమి యుక్తాయుక్త వివేచనగలవారికి (స్త్రీలకు) దగదు. కాననిటకొంటిమై రాజెల్లదని భావము.

అలా. శ్రేష్ఠమూలక కావ్యలింగము.

చ. అని చెలు లెల్ల దూరి ధవళాంబుజభాజనరాజి నావటిం

చినకుసుమాన్న రాశిపయిఁ + జక్కనిచెందొవజోతి నిల్పి య

వ్యనితకుఁ జొట్టు రా బడసివైచి సగంధపలాశవాటిఁ బా

యనియశరీరిబంటులకు + నామితఁ జేసి రనేకభంగులన్.

125

అని = ఈలాగని, చెలులెల్ల దూరి = సఖులందఱును నిందించి, ధవళాంబుజ=తెల్లతామరపువ్వు లనెడు, భాజన=పక్షిరములయొక్క, రాజిన్ = సమూహమందు, అవటించిన=వడ్డించిన, కుసుమాన్నరాశి పయిన్ = పువ్వులనెడు నన్నపురాశిమీద, చక్కని చెందొవ జోతినిల్పి = చక్కనైన యెఱ్ఱకలువపువ్వు నెడు జ్యోతి నుంచి, అవ్యనితకున్ = అగిరికాడేవికి, చుట్టురాన్ = చుట్టులిరిగి వచ్చునట్టులుగా, బడసి వైచి = దిగఁడుడిచివైచి, సగంధ పలాశవాటిఁబాయని యశరీరిబంటులకున్ = అనఁగా సౌరభయుక్త పృక్షవాటిఁ బాయని శుక పికాది మన్మథభృత్యు లనెడు గర్వయుక్తహంసాశిషి నెడఁ బాయని లేతాశభృత్యులకు అనఁగా బికాచములకు, (ని. 'పలాశీ వృక్ష రక్షసాశి' అని వి.) అనేకభంగులన్ = జూరవిధములుగా, అమితఁ జేసి = అనారము నొనర్చిరి.

పికాచాదురావేళించినవారికిఁ జెల్లనిపాత్రలొ నన్నముంచి నడుమ దివ్యతెట్టి దిగఁడుడుచుటయు నాపలనాధూవారము దూరముగ భూతములకుఁ బొలిపై చుటయు వాచారము. అటులే చెబులు నిరత

శైలికన్తియానులూఁ బూవుల నన్నముగా నుంచి చెంగలువజాతిచ్చేర్చి దిగదుడిచి యశరీరి (నున్న పేతా భాది) దశములకుఁ బాటవైచిరనిభావము.

అలంకారము. రూపకము. శ్లిష్టము.

క. ఆవేళ మంజువాణి య,నావిలగతిఁ జేరి దుస్సుహునిలింపపులి

దావలి కావలికరునలి, యావలి కావలితహృదయ + మగుచుఁటఁ బలికెన్. 177

ఆవేళ = ఆనమయమందు, మంజువాణి = మంజువాణియనెను ప్రియసఖ, ఆనావిలగతిఁ జేరి = నిష్కలువగతిచేత సమీపమునకుఁబోయి, దుస్సుహు = సహింప నలవిగాని, మిలింప = తుష్టెదలనెను, పులింప = బోయలయొక్క, ఆవలికి = సమూహమునకును, పులింపలగుగా నిహితకాతిభేదము గల వారు, (ని. 'భేదాః కిరాత శబర పులిందా ష్టేచ్ఛబాకయః' అని ఆ.) ఆ వచికదవలి = ఆచల్లగాలి యొక్క, ఆవలికి = బాధకును, ఆవలితహృదయ యగు = వ్యాకులచిత్తరాలైన, సతి = గిరికాదేవిని గూర్చి, పలికెన్ = ఒకవాక్యము పలికెను. ఏమనియనిన,

తే. కలికియలికిరమండలికలికి చూడ, వేల యీ వేలఁ బలుకన్ + వేలగోల

నీకటాక్షోర్తివాక్సుధానీకమునకు, జాలిఁబడిగాదె యివియీకుఁజాలిఁబడియె.

కలికి యలి కీర మండలికి = సుందరమైన తుష్టెదలకును తుకబృందమునకును, ఆలికి = భయపడి, చూడవేల = ఎందుకుఁ జూడవు, ఈవేళఁ బలుకన్వేల = నీవెందుకు నీనమయమందుఁ బలుకకున్నావు, గోల = ముగ్ధుడైన గిరికాదేవి, నీకటాక్షోర్తి వాక్సుధానీకములకు = నీయొక్క కటాక్షనీక్షణ పరంపరలకును వాగమృత స్తోమమునకును, జాలిఁ బడిగాదె = భంగపడియేకదా, ఇవి = అసలుగా నీ తుష్టెదలను నీచిలకలును అని క్రమాలంకారము. ఈమజాలిఁ బడియెన్ = ఈవృక్షమంత్రియందుఁ బడిన. నీవుగోలవుగానఁ బ్రకృతమెఱుంగఁజాలకున్నదానవు. చూచినంతమాత్రమునఁ దుష్టెదలు పలికినంతమాత్రమునఁ జిలకలు చెట్టపాలుగానుండనుట గోలతనము చెలపుచున్నది. కీరములు తుష్టెదలు మండలి యను కొందుచేమో? నీపలుకులు సుధానీకము కటాక్షములూర్ధ్వలుగానజయింప వచ్చును. వచ్చునననేల యవిభంగపడియెనని భావము.

అలం. వ్యతిరేకము. హేతుత్పేక్ష.

సీ. సకలాగమాంతవాఙ్మనలు గాంచి విముక్త కాంచనం బగుమాధుఃకరకులంబు

వర్ణితమున దృఢావాక్తిసంయమములై శౌరిఁ బేర్కొనుశుకఃసంతతులును

గన్న పెంచినవారిఁ + గలయక మాధవా ర్పితసూక్తి మనువసఃప్రియచయంబు

పద్మాసనాభ్యాసఃపారవశ్యమున బ్రహ్మాధీనగతు లై సఃహంసతతులు

తే. పుష్పఫలపత్రజలమాత్రముల శరీర, యాత్ర గడపుచు సన్తాన + మధిగమించి

యెసఁగెనివి యెల్ల నీ కేలయె గ్గొనర్చు, వనితయావంతయావంతఃపలవదన్తు.

సకల = సమస్తమయిన, ఆగమాంత = వేదాంతములయొక్క, వాసనలుగాంచి = జ్ఞానములను బొంది, విముక్త = విడిచిపెట్టఁబడిన, కాంచనంబగు = సువర్ణముగలదైన, మాధుఃకరకులంబు = భిక్షుకులుం బును అని యర్థము. సకలాగమాంతవాదలు గాంచి = సమస్తములైన యగమాంతములనఁగా లతాంత ములు-అసలుగాఁ బుష్పములు వానియొక్క పరిమళములను బొంది, విముక్తకాంచనంబగు = కాంచన

మనఁగా సంపదగిపువ్వు, విడిచిపెట్టబడిన సంపదగిపువ్వుగలదైన, మాధుకరకులంబు = భృంగసముదాయ మని భావము.

పక్షిత్వమునకే = బ్రహ్మచారిత్వముచేత, (వి. 'పక్షి స్యా త్లేఖకే చిత్రకారేపిబ్రహ్మచారిణి' అని వి.) దృఢవాత్తి = నృఢదుఃస్వబ్దులు, సంయమములై = జోడుగూడినవై, కారణబేర్కొను = రామ రామ యని పలుకచుండెడివని, శుకశంకరులను, చిలుకగుంపులని భావము. సాయర్థమందు, (ప్రశస్తాపక్షా హరితాదనావేషాద్వైదికత్వం) అని మత్తబద్ధమందు ఇనిత్రత్యయము. (శ్లో. 'భూమనిందా ప్రశంసాను ర్భృతాగోలికాయినే, సంబుధేక్షి వివక్షామూం భవంతిమతువాదయః' అని వచనము.) కన్న పెంచిన వారిఁ గలయక = పుచ్చవారిని పెంచినవారిని - అనఁగా దద్దిద్రులు మొదలైనవారిలోఁ గలసి యుండక, మాధవాత్మికసూక్తిమయ = వాచుచేపునియందుననుస్పించబడిన సద్భాషణములచేత జీవించు చున్న, వనప్రియచయంబు = వనవాసప్రియసమూహములును, అనఁగా వానప్రస్థులును అని యర్థము. కన్నశోయిలలను పెంచినకాకులను గలయక, మాధవాత్మికసూక్తి ననఁగా వసంతర్తుప్తనందు వినియోగ వజ్రముబడిన మధురవాక్కులచేత మునుచున్నశోకిలసమూహ మని భావము. (వి. 'మాధవస్తు వసంతే ప్పా దై వ్వికాథే గదడప్వజే' అని వి.) ('వనప్రియః పరభృతః శోకిలః పిక ఇత్య పి' అని. అ.)

పద్మాసనాభ్యాస సారవశ్యమునకే = యోగవిహితముయిన పద్మాసనముయొక్క యభ్యాస పరవశత్వముచేత, బ్రహ్మశీనగులైన = బ్రహ్మశీనములైన చిత్తవృత్తులగలిగిన, హంసకతులు = యోగులును అని యర్థము. పద్మముల యందు గూర్చుండెడు నభ్యాసమువలని పరవశత్వముచేత బ్రహ్మశీనముయిన గమనములు గలవైన, అనఁగా బ్రహ్మకు వాహనములయిన రాయంచలనిభావము. పుష్పఫలపత్ర జలమాత్రములకే = పుష్పాలు పండ్లు చిగురుటాకులు ఉదకము, ఇంతమాత్రపు స్వల్పాహారముచేత, ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారము. శరీరమాత్రగదప్రచుకే = శరీరవర్తనమును జరిగించుచు, సన్నార్థ మధిగమించి = సద్వృత్తిని బొంది యనియర్థము. ఆకాశము నవలంబించి యని భావము. ఎనఁగను = ఒప్పుచుండనట్టి, ఇనియెట్లకే = ఈచెప్పబడినది యన్నియును, నీకేల యెగ్గినప్పుకే = నీకెందుకుఁ గట్టిమి నేయను. కాబట్టి. వనిత = ఓగిరికాదేవీ, ఆపంత = ఆవిచారము, ఆపంత = ఆవగింజంతయయినను, వలపదమ్మ = ఆక్కఱలేదమ్మా-అనఁగా మన్నన భృత్యులగు తుమ్మెదలు చిలుకలు శోకిలలు హంసలు నీచెప్పబడిన సన్నార్థావలంబకు లగుట.

తుమ్మెదలు భిక్షుకత్వ మవలంబించి తావిమాత్రముచేతను, చిలుకలు బ్రహ్మచర్యమునూని ఫల మాత్రమునను, గోయలులు వానప్రస్థముననుండి పత్రమాత్రమునను, హంసములు యతిత్వము నొంది జలమాత్రముచేతను దృష్టినిొందుచున్నవి కాన నివి సన్నార్థము నొందినవి. ఇవి నీకు ఆవగింజంతయేని యెగ్గుచేయఁజాలవు. కాన వీనివలనిభయము మానఁదగినది. ఆలం. కావ్యలింగము. రత్నావళియు.

ఉ. సారసకై రవంబులకుఁ • జంద్రదినేంద్రవిరోధ మంచకుం ,
 బారము లేనిమందగతిఃభారముఁ దెమ్మరకుకా ఫణిగ్రహ
 క్రూరవిఘాత మంగజానకుం గడతేరనిభీమనీయకాం
 గారకవైర మింత తలఁకం బని లేదు మనోజాథాటికిన్.

సారస శైరవంబులకుఁ = పద్మములకును గలువలకును, చంద్రదిశ్చంద్ర విరోధము=చంద్ర సూర్యులయొక్క ప్రాతికూల్యము-అనఁగా బద్మములకుఁ జంద్రుఁడును గలువలకు సూర్యుఁడును వైరు లని యర్థము. పద్మములు రాత్రియందు ముకుళించుచున్నవనియును గలువలు దివాభాగమందు ముకుళించుచున్నవనియును భావము. అంచకుఁ=హంసకు, పారము లేని మందగతిభారము = ఎన్నటికిని గడముట్టని శనిగ్రహగతియొక్క భారము-అనఁగా హంసకు శని చాలఁడని యర్థము. ఎప్పటికిని మందయానముయొక్క యతిశయము గలవని భావము. తెప్పైరకుఁ=మలయమారుతమునకు, ఫణి గ్రహప్రారవిఘాతము=రాహుగ్రహముయొక్క కనిమయిన విరోధము-అనఁగా మలయమారుతము నకు రాహువు చాలఁడని యర్థము. వాయువు నర్పములచేసే భక్షిండుబడుచున్నవని భావము. అంగ జానకుఁ=మన్మథునకు, కడలేరని = అంతముచిక్కని, భీమపక్షి = ఉగ్రవృష్టిగలగిస, అంగారక వైరము=అంగారకవిరోధము-అనఁగా మన్మథున కంగారకుండు చాలఁడని యర్థము. భీమశబ్దము హరునియందును వర్తించుచున్నది గనుక హరశత్రుల భస్మీకృతుఁడని భావము. కాఁబట్టి, వనిత= ఓకిరాదాపి, మనోజాఘాటికొ=మన్మథునియొక్క దాడికి, తలఁకుబలిలేదు=భయపడ నక్కఱలేదు-అనఁగా గ్రహచారబలము చాలకయున్న మన్మథునివలనను నకని పరిచారమువలనను నీకు భయము లేదని తాత్పర్యము.

మన్మథుని బలగమంతయుఁ గడలేని యాపదలలో మునిగియున్నది. కష్టులకుఁ జంద్రుఁడు కలువలకు దినకరుఁడు వైరులు. అంచలు నడువఁ జేతగానివి. తెప్పైరకుఁ బామువలసిభయము. ఇది కాక మన్మథుఁడు శివునికంటి చిచ్చునకు బూదియైనవాఁడు గాన భయమున కెదమే లేదు. అలం. విరోధాభాసము.

ఉ. నమ్మిక మీఱ నెత్తు వదన మ్మిక నెమ్మది కోర్కి నెమ్మితో
ని మ్మని యేము నీదయకు * ని మ్మని కమ్మనిమిటిజోదుపా
దమ్ములు మెట్ట కెంపువిరిగిదమ్ములు చేర్చి భజితు మమ్మరో
ర మ్మని బోటి కోమలిక * నమ్మనివార్యగతిం దెమల్పుగఁ.

180

నమ్మికమీఱఁ=నమ్మక మతిశయ మగునట్లులుగా, ఎత్తువదనమ్ము = మంచిన ముఖమెత్తుము, ఇకఁ=ఇకమీఁద, నెమ్మదికోర్కిఁ=మనస్సునఁ గలవాంఛితమును-అనఁగా పసురాజు షణ్మగ్రహ మును, నెమ్మిలోనిమ్మని=ప్రేమతోడఁ గలుగఁ జేయుమనియును, విము నీదయకునిమ్మని=మేము నీకృపకు స్థానమనియును-అనఁగా నీకృపకుఁ బాత్రులమనియును, కమ్మనిమిటి జోదుపాదమ్ములు=మన్మథుని చరణములు, మెట్టకెంపువిరిగిదమ్ములు చేర్చి=మెట్ట కెందామరపువ్వులన్నించి, భజితుము = సేవించుచున్నాము, అమ్మరో రమ్మని=ఓకట్టి రావేయని, బోటి=చెలిక త్రియయైన మాజావాణి, కోమలి = గిరికా దేవియొక్క, కరమ్ము=హస్తమును, అనివార్యగతిఁ=విడిపించుకొనఁ గూడనట్లులుగా, తెమల్పుగఁ = ట్టితీయఁగా, ఈపద్యమునకు మందరిపద్యముతో నన్వయము.

విరిదమ్ము లన్నచోటఁ గర్మధారయ సమాసముగనుక వర్గతృతీయ వర్గమును జెప్పినాఁడు. ఎత్తు వదనమ్ము అనుచో, ప్రార్థనార్థే ముచేకల్వే కన్యలే మధ్యమార్థకః, విభాషాకంపదస్త్యేకే నప్రాణేతు కదాచన అని మునర్థకమునకు వికల్పత్వము చెప్పబడియెఁ గాన నొక్కడ ఎత్తుము అని మువర్గము గలుగఁ బ్రయోగించడయ్యె.

పను—ఉరి

మన్వఃసంఘాతము సమస్తానామగతము. ఇంక నావదలఁ మునిగియున్నదిగాన నీకు మరుఁడు కీడు కలంబుఁడు. పేము మన్వఃసంఘాతమును గావించుము. సంశయము మానుమని మధుర వాణి గిరికాదేవి హస్తమును బట్టుకొనెను. ఆలం. పర్యాయోక్తము.

క. సోలుచుఁ జెలి కెదురాడక, తూలుచుఁ గైదండ యొసంగఁ తోయ్యలిమేనక
వ్రాలుచుఁ జింతఁజలనిధిఁ, జేలుచుఁ గై నేయుసఖులఁ దెగడుచుఁ గంటక.

సోలుచుకొ = సొటసొటబాడుచును, చెలికెదురాడక = చెలికత్తియకు నడ్డుమాటచెప్పక, తూలుచుకొ = తూరితొలపడుచును, కైదండయొసంగు తోయ్యలిమేనక వ్రాలుచుకొ = చేయుఁత యిచ్చుచున్న చెలికత్తియొక్క జేహముమీద నొరంగుచును, చింతఁజలనిధిఁ జేలుచుకొ = విచార మనెడు సమస్తమును జేరియాడుచును, కై నేయుసఖులకొ = అలంకరింపవచ్చునట్టి చెలికత్తియ లను, గంటక = పురుషులచేత, తెగడుచుకొ = ఆవలించుచును. తపద్యమునకు ముందరితపద్యముతో నన్వయము.

ఇందులో సోలుటయును దోయ్యలి మేనవ్రాలుటయును ద్వానియనెడి సంచారి భావమున కును భావము. 'హస్తానర్చితస్యాపవద్యో వైవర్ణ్యరతి కారణమ్' అని లక్షణము. చెలికెదురాడక పోవుట ముగ్ధాలక్షణము. తూలుట యుష్టాదానుభావము. 'వినావిచారమాచార ఉన్మాద ఇతి లక్షణమ్' కంటఁజగడుట యమర్షానుభావము. 'అమర్ష స్సాపరాధేభి మనః ప్రజ్వలనం మకమ్' అని లక్షణము.

నీ, నివిడదుస్సహాద్భిః నిశ్వాసవనంబు పలుచుతేటులు బరాబరులునేయ నుజ్జ్వలావయవతాః పశ్చాత్తికలవేడి చివురుజొంపములపై • నవఘళింప లలితాననేడుమండలపాండురచ్ఛాయ వనరుహావళివళావళి యడంప శ్రమజలాభివ్యక్తసహజ సాంకవమదా మోదంబు చిలుకలఁమూల కొత్త ఆ, నెనుగుభసలములను • గిసలములను నీర, జాతములను గీరజాతములను విగ్రహించనినివికహంచె తోడుగా, వెలది వెడలె విహిఁనీధులకును. 182

నివిడ = చట్టమును, దుస్సహ = సహించ నలదిగానిదియు, దీర్ఘ = పొడవునైన, నిశ్వాసవనంబు = నిట్టూర్పువాయువు, పలుచుతేటులకొ = పరుగెత్తి పయికివచ్చెడు దుండగపుఁ దుమ్మెదలను, బరాబరులు నేయకొ = పార్శ్వములకుఁ దొలగఁ దోయఁగాను, ఉజ్జ్వల = ప్రజ్వరిల్లుచున్న, అవయవతాపశ్చాత్తికల వేడి = అవయవములయందలి విరహతాపాన్ని శ్వాసలయొక్క వేడిమి, చివురుజొంపములపై నవఘ ళింపకొ = చిగురుటాకుల గుత్తులమీద వ్యాపింపఁగాను, లలిక = బిచ్చుచున్న, ఆనన = ముఖమనెడు, ఇందు మండల = చంద్రమండలముయొక్క, పాండురచ్ఛాయ = విరహపాండిమయనెడు చంద్రిక, వనరుహావళి = వర్షసమూహముయొక్క, వళావళియడంపకొ = ఆడావడి నడంపఁగాను, శ్రమజల = చెమటనీరువలన, అభివ్యక్త = ప్రకటమయిన, సహజ = స్వభావసిద్ధమయిన, సాంకవమదా మోదంబు = సాంకవ మనఁగా జవ్వాదిగనుక జవ్వాదివాడన, చిలుకలమూలకొత్తకొ = చిలుకలను బరాభవ మొందింపఁగాను, ఇక్కడ జవ్వాదిసిద్ధికిఁ జిలుకలు భయపడుచున్నవని యాశయము. స్త్రీలకరీరముందు సాంకవామోదము గల దనుట ప్రసిద్ధము. ఇందుకుఁ బ్రయోగము.

సీ. 'బింబోష్ఠి యని సీపు జెదరించకు శుకంబ సాంకవామోద యానప్పుతాంగి'

దసికజనమనోభిరామము.

ఎనగు భసలములను గిసలములను నీరజాతములను గీరజాతములను విగ్రహించసేసి = భసలము లనఁగాఁ దుమ్రెదలను, (ని. 'బంధరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళ భసలా నమా' అని) యూదవనిఘంటువు. కిసలము లనఁగాఁ జిగురుటాకులను, (ని. 'కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసమ్') అని ద్విరూప కోశము. ఇందుకుఁ బ్రయోగము,

సీ. 'జీర్ణరద్ధద్రు సంక్షిప్తాహిమణి విభామాయాకిసలపంచమానకికము'

అని ప్రయోగించఁ బడియున్నది. ఎనగు = విజృంభించుచున్న, భసలములను = తుమ్రెదలను, కిసలములను = చిగురుటాకులను, నీరజాతములను = వద్దములను, గీరజాతములను = శుకనమానములను, విగ్రహించసేసి = విరోధమునేయనియ్యని, విరహంబెతోడుగాక = వియోగ మేనహయమునని క్రమాలంకారము. వెలది వెదలె విసిన వీధులకును = గిరికాడేవి వనవాటికలను బయలు వెదలెను.

ఇందులో భసలములను గిసలములను, నీరజాతములను గీరజాతములను, విగ్రహించసేసి అని భసలాదులయం దనాదర భావద్యోతనము చేయునెడల విహితమయిన గిత్వము సూచితమయినదని స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇందుకు, శ్లో. 'కుత్రచి త్వవశద్వానాం పునరుక్తి ర్భదోవకృత్, తత్రస్యాద్భిత్వ మాద్యస్యనమతా ప్రాస్వదీర్ఘదాః.' అని యభర్వణవచనము. శ్రమజలమన్నచోట శ్రమమనఁగా సంచారిభావము. శ్లో. 'శ్రమః ఖేదోద్వరత్యాదే ర్వాతస్వేదాతి భూమికృత్' ఇతర భావము లన్నియు బుద్ధిమంతులచేత నూహ్యములు. అలం. కావ్యలింగము.

ప్రాద్దుగడుపుట కేదేని యుపాయము గావలయును గావున నుపపనమునందు విరియఁబూచి యున్న వివిధములగు పూవులసొంపులు జెలుపుచుండిరి.

క. లలనామణు లపు డుపవన, తలనానాసూనసంకదలు కలకంఠి

కలనాదకుఁ దెలిపిరి తత్కలనాదంభమునఁ బ్రొద్దుగడపుద మనుచున్. 183

లలనామణులు = చెలికత్తెలు, ఆపుడు = ఆనయమందు, ఉపవనతల = ఉద్యానవనప్రదేశమందలి, నానా = సమస్తమైన, అనూన = తక్కువగాని, సంపదలు = వైభవములు, కలకంఠి = అడుకోయిలయొక్క వలె, కలనాదకుఁ = ఆవ్యక్త మధురమయిన కంఠనాదముగల గిరికాడేవి, తెలిపిరి = తెలుపఁబూనిరి, ఎందుకొఱకనిన, తత్కలనాదంభమునఁ = ఆతెలుపుట యనెడు మిషచేత, ప్రొద్దుగడపుద మనుచున్ = ప్రొద్దు పుచ్చుదమని విచారించినవారై తెలిపిరిని సంబంధము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

సీ. కనకగంధము లెటుంగనివాని కిష్టాప్తి కాయపీనునకును • గరణపటిమ

పెక్కు కాలపుమూఁగఁకెక్కుదువాకృష్టి యతిచంచలాత్మని • కలఘువృత్తి

యిలఁ బుట్టుగ్రుడ్లకుఁహితదర్శనస్త్రీతి యగవశోటికే బల్లవాభివృద్ధి

జడజాతమునకు శాశ్వతబోధనామగ్ని కోపనాపలికి భావోపశమము

తే. నెరపునిరుపమమాధవఁవిత్వసన్నిధానమునఁ బొల్పుభవదీయఁతాతపాద
సన్నిహితసద్గుణరావఁబొణియి దెల, తాంగిగనుఁగొనుమిచటిశోభాతితయము.

కనకగంధములెఱుంగనివాని కిష్టాపి = కనకమనఁగా సువర్ణంబును జంపకంబును, గంధమనఁగా లేశంబును సారభంబును, (ని. 'గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోశి' అని వి.) సువర్ణ లేశము నెఱుంగనివాని ప్రియమైనది అని యర్థము. చంపక సారభములను గుఱుకొని తుమ్మెదలకు మకరంద రసప్రాప్తియనిభావము. కాయహీనులకును గరణపటిమ = కరణశబ్దము గాత్రమందును సాధనమందును ప్రియమైనది. (ని. 'కరణం సాధకతమక్షేత్ర గాత్రేంద్రియేష్వపి' అని అ.) అశరీరిః గాత్రపటిమయును అని యర్థము, మత్స్యధనకుఁ బుష్పపల్లవహూప నానాసాధన పటిమయని భావము. పెక్కుకాలపు మూఁగ కెక్కుడువాక్యాధి = బహుకాలమునుండి మాటలులేక యున్న మూఁగవానికి సరికయనుయిన వాక్యాధిమయును అని యర్థము. పది నెలల పర్యంతమును బలుకుట లేని కొయిలకుఁ గల గర్వర మనిభావము. అతి చంచలాత్మన కలఘువృత్తి = అత్యంతచలనస్వభావము గలవానికి క్షేత్రవృత్తియను అని యర్థము. వాయువునకు మేగరహితవృత్తి - అనఁగా మందవృత్తియని భావము. అశ్రు = భూమియందు, పుట్టుకొద్దకు = జాత్యంధులకు, హితదర్శనప్రీతి = హితజనదర్శనము వల్లనై న సంతోషమును అని యర్థము. ఇలఁబట్టు గుడ్డనఁగా భూమియందు మొదట గుడ్డుగాఁ బట్టునవి గతుక పక్షులని చెప్పవలయును. శుకపికాది పక్షులకు ఫలపల్లవా ద్యభిష్ట వస్తులాభజనక ప్రీతి యని భావము.) అగమకోటికిఁ బల్లవాభివృద్ధి = పల్లవమనఁగాఁ బాదనిలాసము - అనఁగా సంచార మనుట. (ని. 'లవో లేశే విలాసేచ' అని వి.) అగమకోటి యనఁగా గమనశక్తిలేని కుంటివాండ్ర యొక్క సమాహమములను వృక్షలతాదులయొక్క సమాహమమును, కుంటివాండ్రకు సంచారసమృద్ధి యను అని యర్థము. వృక్షలతాదులకుఁ గినలయాభివృద్ధి యని భావము.

జడజాతమునకు కాశ్యతబోధసామగ్రి = జడజాతమునఁగా నజ్ఞులయొక్క సమాహమమును, జలజాతంబును అనఁగా బద్ధంబును, లడల కభేదముగాన జలము జడము అని చెందు రూపములు గలవు. అజ్ఞ జనసమాహమమునకు సంతత జ్ఞానసామగ్రియు నని యర్థము. పద్మమునకు సమ్యగుత్పన్నవికాన సంపూర్ణత్వమని భావము. (ని. 'పున నృదార్థయో శ్యశ్వత్' అని అ.) కోపనాపశికి భావోపశమము = కోపశులైనవారికిఁ జిత్రకాంతియని యర్థము. కోపలనఁగాః కోపముగల స్త్రీలుగనుక వారికిఁ గోపకాంతియని భావము. (ని. 'కోపనా నైవభామినీ' అని అ.) నెఱుపు = ఘటనపఱుచుచున్న, నిరుపమ = సమానరహితుడయిన, మాధవ = విష్ణుమూర్తియొక్క, నిత్యసన్నిధానమున = ఎడతెగని సాన్నిధ్యముచేత, పాల్య = ఒప్పుచున్నయని యర్థము. వసంతునియొక్క నిత్యసాన్నిధ్యముచేత నొప్పుచున్న యని భావము. (ని. 'మాధవస్తు వసంతే స్యాన్వైకాభే గరుడధ్వజే' అని వి.) భవదీయతాతఃసీతంధ్రీయైన కోలాహలనియొక్క, పాదసన్నిహిత = పరణసన్నిహితులైన, సద్గుణారామ - సద్గుణ = మంచి గుణములచేత, ఆరామ = ఆంతట మనోహరులైనవారియొక్క, సరణియిడ = మార్గమిడే సుమా యని యర్థము. కోలాహలాద్రియొక్క ప్రత్యంతపర్వత సన్నిహితమును సద్గుణసంపన్నమయిన యారామ సరణియు విడేసుమా యని భావము. లతాంగి = ఓగిరికాదేవీ, ఇవటి శోభాతిశయము = ఇక్కడనుండెడు వైలక్షణ్యాతిశయమును, కనుగొనుము = చూడుము.

ఈ ప్రదేశము మాధవసాన్నిధ్యమునఁ బాల్య సీతంధ్రీయెంతయును సుత్రమోక్షముల కనిశిపట్టు. ఈ భాధవుడు సామాన్యుడు కాఁడు. దర్శింపఁగల సువర్ణప్రాప్తి, దేవాదీశునకు గాత్రపటిమ, మూఁగలకు

మాటలాడునేరువు, చంచలులకు స్థిరభావము, గ్రుడ్డివారి కమలాకనక క్రి, మంటివారికి బాదవిలాసము, మందమతులకు జ్ఞానము, కోపశీలర కోర్పు ప్రసాదించును. ఈశ్వరప్రభావము కంటిపేయని భావము. తుమ్మెదలు మకరందపానము చేయుచున్నవి. మన్నఘః డిట నవయవసంపన్నుడై యున్నాడు. కోయిలలు గూయుచున్నవి. మారుతము మందమందముగా వీచుచున్నది. చెట్లు చిత్తరులతో నలచుచున్నవి. వసంతసౌభాగ్యము చూచితివాయని యర్థాంతరము ఆలం. శబ్దకక్షిమూలధ్వని.

చ. పరిమిళిత ప్రవాళనవఃపట్టపటధ్వజమాతనూతన

స్తరగధరాజముక్ ప్రమఃజాలగుణాంచితపాంసుచక్రము

లైరల మహాబలంబు దరలింప లతాపనితాళి టువ్వలే

మరువపుబంతులట్ల శుకమండలి యాడెడి గంట వైచయిన్. No 135

ఈపద్యమునందు జాతవర్ణనమునందు రథోత్సవము సూపాదించి చెప్పుచున్నాడు.

పరిమిళిత = కూడుకోబడిన, ప్రవాళ = అరుణవల్లవముల నెడు, నవపట్ట పటధ్వజ=నూతనమైన పట్టువస్త్రపు బెక్కములుగల, చూత=మామిడిచెట్టనెడు, నూతన = క్రొత్తకైన, స్తరగధరాజముక్ = మన్నగ దేవతయొక్క రథశ్రేష్ఠమును, భీమరజాల = తుమ్మెదబొరుల నెడు, గుణ = మోహత్రాళ్యచేత, అంచిత = ఒప్పుచున్న, పాంసుచక్రములు = సుశృంగుల్లుగా దిరుగుచుండెడు పువ్వుపరాగపటలముల నెడు రథచక్రములు, కెరలక్ = దోర్లునట్టులుగా, మహాబలంబు దరలింపక్-మహాబలంబు = వాయువనెడు జాతరకువచ్చిన ప్రజలు, కరలింపక్ = కరలింపఁగాను, లతాపనితాళి టువ్వలే-టీగల నెడు స్త్రీ సమూహము మీఁద టువ్వచున్న, లేమరువపు బంతులట్ల = లేతమరువముచేత గట్టబడిన బంతులొ యన్నట్టుగా, వైచయిన్ = మీఁదమీఁద, శుకమండలి యాడెడిగంట = చిలుకలగుంపు దిరుగుచున్నది చూచితివా. చివురుటాకులతో మాచిచెట్టలపట్టువలువ బెక్కిముగాగల క్రొత్తరథములె నుండెననియు, దుమ్మెదలబారు రథములాగు పగ్గములవలెను, సుట్టగా రాలుపుపొడులు రథచక్రముల రీతిగను, నలరి రథయానము సమకూర్చుచుండ లతలవైసుండి లేచి మానిపైవ్రాలు చిలుకలగుంపులు రథోత్సవసమయమున రథముపైనుండు మరువపుబంతులవలెనుండెనని భావము. అనఁగా దీయమావ్రలు చివికింప నందుఁ దుమ్మెదలువ్రాలు చున్నవనియు, బరాగమురాలుచున్నదనియు, గాలివీచుటచే జెట్టు కదలుచున్నవనియు జిలుకలు లతాధికములవీడి రసాలముపై కేగుచున్నవనియు ఫలితార్థము. ఆలం. ఉత్పీక్ష.

చ. మరునకుఁ జైత్రమంత్రి వనమండలరాజ్యఫలైక కాంచనో

త్కరము కరం బొసంగుటయుఁ దావుల బచ్చులు చేరి తచ్చదా

వరణముఁ బాయ విప్పి పరువంబుగ నెన్నిక కెక్క జేయుచున్

దొరయఁగనీవు గంట చెలిఁధూర్తవతంసులీమసాశులన్. No 136

వరునకుఁ = మన్నఘఃడనెడు. రాజానకు, చైత్రమంత్రి = వనమండలనెడు మంత్రి, వనమండల రాజ్యఫలైక కాంచనోత్కరము = వనమండలమ నెడు రాజ్యమనియయినను, వనమ నెడుమండలరాజ్యమనియయినం జెప్పవచ్చును. వనమండలరాజ్య = వనమండలరాజ్యమయొక్క, ఫలైక = ఫలములలో ముఖ్యఫలమయిన, (సి. పి. కేముఖ్యా న్య 'కేవలా' అని అ.) కాంచనోత్కరము = నంపగి మొగ్గగుండునెడు నువ్వుస్తోమమును, కరంబొసంగుటయున్ = అప్పనమీయఁగా, (సి. 'భాగధేయ కరో బలి' అని అ.) తావుల బచ్చులు చేరి = తావులవఁగా వాడుబును స్థానములును, బచ్చులవఁగా నాణెగావ్రును

సరాములును, తావులబచ్చులనఁగా వానల నాణెము చెరిసిన వాయువులనెడు నాస్థానమందుండెడు సరాములును, చేరి = వచ్చినవాడై, తల్ = ఆనందగులయొక్క, భద్రావరణము = పత్రావరణ మనెడు పచ్చివరణమును, పాయపిప్పి = తొలగఁగఁదిసి-నఁగా ముల్లెలపిప్పి యనుట. పరుపముగ నెన్నిక కెక్కఁజేయుచుకొ = ఆనఁగా వాయువులను పట్టునఁ బరుపము కలుగునట్లుగా నుతికెక్కఁ జేయుచు ననియును, బచ్చులపట్టున కుత్సుక మగునట్లులుగా తెక్కపెట్టుచుననియును నర్థము. ధూర్తమనఁగా నుష్మైకైపువ్వు, (ని. 'ఉన్నతః కైకపో ధూర్తో ధుత్తూరః కనకాహ్వయః' అని అ.) ధూర్తవతంస = ఉష్మైకైపువ్వులయొక్క యగ్రములందుండునట్టి, మలీమన = మలినములయిన, అశలక = తుష్మైకైపు నని యర్థము. ధూర్తాస్త్ర సరలయిన మలఁజలులను, ఆనఁగా జోరులని యర్థాంతరము. దొరయఁగ నీవు = చేసినప్పుడుగావు, చెరి = ఓరికాదేసి, కంటె = చూచితివా.

బచ్చునెడు పదమునకుఁ బ్రయోగము. తే. 'వసుధఁ జెల్లింపఁ దరమె యెవ్వారికైన, మెచ్చు వాఁ డొరవలూచబచ్చువాఁడు, అనిముచ్చుచి. (దొరయఁగనీవు అనుచోట దొరయఁగనీవు అని పాఠముఁజేసిన బచ్చులను కర్తృపదమునకు మహదర్థక క్రియతో నుబంధము బాగుగ నుండును.)

మన్వన్తరాజునకు వసంతుచిత్తుడు కాంచనములరాశి కట్ను మొసంగెను. అనఁగా వికసితములగు నందరి పూవులను విసంతుడు మన్వన్త ప్రీతికరముగా వికసించు జేసెను. కాంచనము రాశి బాగోగులు పరికించువాడు బచ్చులు. వారాపరిశీలనముచేయుతఱి దుష్టులను జేరనీయక పోవుట సాజమెకదా ! అనఁగా నానందంగి పూవులతావు లరయునని మారుతములు, నందంగిపూవులపై మలయుగాడ్పులు తుష్మైకైపు దరిచేరనియమి నహజముగదా యని భావము. అలం. సమాసోక్తి.

నందంగి పూవును దుష్మైక మూగొన దనుటకు.

శ్లో. చరన్వనాంచే నవమంజరీపు నవట్టుదీగంధ ఫలీమజిఘ్రిత్,
సాక్షిన్నరహస్య స చక్రిన్నరంకా బలీయసీ కేవల మిశ్వరాజ్ఞా.

చ. రతిపతిధర్మకర్త ఋతురాజబలావలి నొంచి గోగుదు
ర్మతుల మధించి కైకొనినమానధనంబుల ముద్ర వెట్టుచోఁ
బ్రతినవదీపికాశిఖః గరం గెడులక్కయుఁ బోలె వంజుల
సీత మయి తేటి వెగ్గలపుఁదేనియ గ్రాయుటఁ గంటివే చెలి.

137

రతిపతిధర్మకర్త = మన్వన్తనియొక్క ధర్మస్థాపకుఁ డైన, ఋతురాజు = వసంతుడు అని యర్థము. వసంతుడు మన్వన్తనికి విల్లయిన పువ్వులకుఁ గర్తయని భావము. లేక మన్వన్తధర్మమైన రాగమును పోషించువాడని యయినను భావము. ఈయర్థమందు రతిపతియనెడు మన్వన్తనామము అనురాగవర్యాయమైన రతికిఁ బరియని యర్థాంతర క్రోడీకారముచేత నుపయుక్త మగుచున్నది. (ని. 'రత్నిస్సరస్వీయాయాంచ రాగేషి సురలేపిత' అని వి.) అబ్రావణి నొంచి యేగుదుర్మతుల మధించి = స్త్రీభవమును విరహవ్యభ పాలుచేసి యెడఁబాసిపోవుచున్న పాంథులను మర్దించి, కైకొనిన మానధనంబులకొ = పుచ్చుకొన్న మానమునెడి ధనములను, అనఁగా వారిప్రణయకోపము లనెడు ధనములను, ముద్ర వెట్టుచోకొ = ముల్లెలుగట్టి సికాముద్రచేసెడు సమయమందు, అబ్రాశబ్దము దౌర్బల్యాభిప్రాయ గర్భమనియును దుర్మతి శబ్దము దౌర్జన్యాభిప్రాయగర్భమనియును గ్రహింపవలయును. ప్రతి నవదీపికాశిఖః గరం గెడులక్కయుఁ పోలెకొ = ప్రతిదీపపుగొడిమిఁదను గరంగినదియుఁ గరంగినై

యించుకంట జారుచున్నదియనగు లక్కదొయ్యెట్లు, మంజులమనగా నశోకము. రత్నాశోకమంటు. (సి. 'మంజులోకశోక' అని అ.) మంజులస్థికమయి=అశోక పుష్పాగ్రమందు నిలిచి, తేజః=మట్టెన, జ్వలపుఁ దేనియగ్రాయుట=జ్వలమైన తేజ వెడలఁ గ్రమ్మటను, చెలి=దిగిరితా, మంటిపె=చూచి రిచా, ఇక్కడ దీపశిఖిని రత్నాశోక పుష్పాగ్రమనకును, మట్టెపలకును కరగి జారుచున్న లక్కర సమనకు మట్టెద వెడలఁ గ్రమ్మచున్న తేనియకును సుపమానోపమేయభావముని విచారించవలయును.

మన్మథుఁడు రతిపతి, స్త్రీపురుషులకు రతి గలిగించువాడు. అతని ధర్మములను నిర్వహించు వాడు ఋతురాజు. కాననే రాజధర్మానుసారముగ మన్మథులను శిక్షించువాడెను. అబలావళిని (చెలవలను, దుర్బలలను) వంచించిపోవు వంచకులు (బాటసారులను) తిడ్డులు. వారి మాన ధనము హరించి బొక్కసమునఁజేర్చి పైఋతురాజు లక్కతో ముద్రయింపట సప్తకు కరఁగిలక్కవలెఁ బూచిన యెఱ్ఱయశోకమునుండి తేనియవడియుచున్నదని భావము. రత్నాశోకములు పూచెననియు వానిపైదుమైదలు చేరియుండెననియు నిది ప్రణయశోకవరవశులగు పాంథులకు విరహోద్దిప్తకముగను శ్రోషితభర్తృకలకు విచారకరముగను సుండెనని భావము.

డి. తుమైదదివ్వురీడు పయిదోచుపిశంగిమవచ్చి నీనిశాం
కవ్వుది తాఁ బరాగపటిఁ గప్పి మధువ్రతిఁ జేరఁ బోవుచున్
నమ్మిక కంగజ ప్రహరణమ్ముల ముట్టెడుఁ జూడవచ్చు ప
ల్లామ్ములఁ జెందువారలు తగు ల్విరియాటలు నేర కుందురే.

133

తుమైదదివ్వురీడు=దివ్వురీడనఁగా మిక్కిలి సంచరించువాఁడని యర్థము. ఇక్కడఁ దుమైద యనెడు ననేక స్త్రీ విహారముగలవాఁడు, పయిదోచు పిశంగిమ = పైని గఱపించుకట్టి వనపువర్ణ మనెడు, పచ్చినీనిశాంకమ్ము=పచ్చినియనఁగాఁ బద్మలతయును స్త్రీవిశేషమును, నిశాంకమునఁగా రాత్రి ప్రాప్తమయిన చిహ్నమని యుభయత్ర చెప్పవలయును. పద్మలతాపక్షమందుఁ దుమైదలు రాత్రి పద్మములయందుఁ జిక్కుపడుచున్నవి గనుక నిశాప్రాప్తమయిన పద్మపరాగాంక మని విచారించవలయును. స్త్రీపరమయిన యర్థమందుఁ బరపురుషునికి రాత్రిసంభోగము గలుగుచున్నది గనుక నిశాప్రాప్త మయిన చిహ్నమని విచారించవలయును. ఇక్కడ నిశాశబ్దము హరిద్రా చాచకంబును గనుక నిశాంక మనఁగా హరిద్రానదృశాంకమును అని యుభయత్ర చెప్పవలయును. రాత్రిపేళ్లన్నియుఁ బసపునకుఁ జెల్లును. అది=అపచ్చినీనిశాంకమును, తాఁ = తాను, పరాగపటిఁగప్పి = తెల్లని పుసపాశీయనెడు పద్మముచేతఁ గప్పి, మధువ్రతిఁ జేరఁబోవుచున్ = మధువ్రతి యనఁగా వాడు తుమైద గనుక, మధువ్రతియనెడు నాయికను గలయఁ బోవుచును, నమ్మికకుఁ=అనాయికకు నమ్మికపుట్టెదవోమిటు, అంగజ ప్రహరణమ్ముల ముట్టెడుఁ=మన్మథునియొక్క యాయుధములను ముట్టి బాసనేయు చున్నది యని యర్థము. మన్మథాయుధములు పుష్పములుగనుకఁ బుష్పముల నంటుచున్నదని భావము. చూడ వచ్చు=పీక్షింపవచ్చు, అయిన నిది వింత గాదు. పిమనిన, పల్లామ్ములఁ జెందువారలు = అనేక స్త్రీలను బొందువారని విలపరమయిన యర్థము. అనేక తరుణులను బొందువారని భృంగపరమయిన యర్థము. తగు ల్విరియాటలు నేరకుందురే = తగులును విరియాటలు అని పదవిభాగము. తగులన్నది యుభయత్ర సాధారణపదము. విరియాట అన్నది క్లిష్టపదము. విరియాటలనఁగా స్వేచ్ఛావిహారములని విట

పరమయిన యర్థము. పుష్పకృతయని భృంగపరమయిన యర్థము. అనగా బహుస్త్రిలతో బొందు నట్టి విటులు తగులాటమును స్వేచ్ఛావిహారములును నేరమందురా యనియును ననేక తరుకాఖిలను బొంజెడు భృంగమును తగులాటమును బుష్పకృతలను నేరమందురా యనియును నర్థము.

ఈమైన త్రిమూర్తి కావనే వర్షినితో రేయిగడుపుటచే గలిగిన పచ్చనివిన్నెలు పుష్పాడి వలవతో గవ్వకొనెను. ఎందుల కంతరహాయాన మన మధువ్రతిని గలయఃబోవలయు నని, మధు వ్రతి నవ్వనపుడు వానచేయవలయుననిదా! అందులకే మచ్చభాయుధములగు పూవుల నంటుచున్నది. అదియే వానచేయట, మేలబుద్ధి గలచెలవలయెడల విరియటలు సాగును. పద్మపరాగము పసపు రంగుగా ఉండును. ఇది వర్షిని విశ్రాంతముగ మధువ్రతి యనుమానింపఁ దగియున్నది. సామాన్యపుష్ప రజము తెల్లగానుండునానఁ బుష్పాడివలవతో గప్పెనని భావము.

చ. వెడలు మిరిందబృందములు పీపుశీశంగిని కైతవంబునకొ. (మనుచరిత్రము)

కలం, రూపము, ఆర్థాంతరన్యాసము.

చ. అనిలకుమారకుండు మరుదధ్వనిరోధిపలాశిమండలి
ఘనవనరాశిలోఁ బుడమికానుపువద్దిని చిక్కి స్రుక్కఁగా
నినకరముద్రఁ జూపి వెలయుంచి తదంబుజరాగపాలిఁ గై
కొనుచుఁ బ్రవాళతేజమునఁ గూరిచెఁ గంటె పలాశవీధులన్.

139

ఈపద్యమునందు అనిలకుమారుడని కర్తృపదముచెప్పఁబడుటచే నాంజనేయుని పరమగును జీటుగాడ్పుపరమగు నర్థద్వయము కలిగియున్నది.

అనిలకుమారకుండు=పిన్నవాయువని యర్థము. హనుమంతుడని యర్థాంతరము. మరుదధ్వని రోధి=శ్లేషరమాన్తమునజ్జగించిన, పలాశిమండలి=వృక్షమండలముచేత, ఘన=అధికమగుచున్న, నవరాశి లోన్=ఉద్యానవన సమూహములానని యర్థము, మరుదధ్వనిరోధి = దేవతామార్గ నిరోధకమయిన, పలాశిమండలి=రాక్షసమండల మనెడి, ఘనవన రాశిలోన్=అధికమయిన సముద్రములానని యర్థాంతరము. పుడమికానుపు పద్మినిచిక్కి స్రుక్కఁగా=పుడమికానుపైన అనగా భూమియందు బుట్టిన పద్మిని యనగా మెట్టతామరలీగ చిక్కుకొని వాడఁగా నని యర్థము. భూపుత్రియును బద్మినిజాతియు నయిన సీతాదేవి చిక్కుపడి వ్యభిచరణగా నని యర్థాంతరము. ఇనకరముద్రఁ జూపివెలయించి=సూర్య కిరణ ప్రసారణమును గనుపఱచి, విఁసింపఁజేసి యని యర్థము. పెంపిటియైన శ్రీరాముని చేతియందు గరము గనుపఱచి సంతసింపఁజేసి యని యర్థాంతరము. తదంబుజ రాగపాలిఁ గైకొనుచున్=తదీయ కమలరాగపంక్తిని గ్రహించుచు నని యర్థము. ఇక్కడ రాగపదముచేత రాగాశ్రయమయిన పరాగమని చెప్పవలయును. సీతాదేవియొక్క పస్తరాగమణిపాలిని గ్రహించునని యర్థాంతరము. ఇక్కడఁ బాలియనగాఁ జిన్నము అనగా నానవాలనుట. ప్రవాళతేజమునఁ గూరిచెఁ గంటె పలాశవీధులన్=వృక్షవాటికలను, ప్రవాళతేజమున గూరిచెఁగంటె = చిగురుటాకులయొక్క కాంతితోడఁ గూర్చు విక్షించితివా యని యర్థము. పలాశవీధులన్ = రాక్షసవీధులను, ప్రవాళతేజమునఁ గూరిచె ననగాఁ బ్రకృప్తమయిన వాలగతివహితోఁ గూర్చెఁ జూచితివా యని యర్థాంతరము. ('లభయో రభేదః') అని యున్నది గాన వాలము వాళము అని రెండురూపములు గలవు.

శా. అంచల్లీల హరించె గొంచక యయుక్తాఘ్నమాభోగముల్
 పంచాస్త్రం డని యాకు లెత్తె గని పైఁపైఁ గాంచనన్నాన మా
 డించె మాధవుఁ డీపదాగతిని గంఁచే కన్నె పున్నాగ మె
 క్కించె గోకిల కాహళు ల్తాతయ నేగించె వనిపీఠులన్.

140

పంచాస్త్రండు = మన్వధుండు, అయుక్తలనఁగా దనతోఁగలియనివారు - అనఁగా శత్రు
 లనుట. అయుక్తాఘ్న = శత్రుసమూహముయొక్క, ఘ్నమాభోగములఁభూమిని భవనములను, పొంచక =
 సుఖోచించక, అంచల్లీల = ఓష్ఠిదమగునట్టులుగా, హరించె = పుచ్చుకొనెను, అయుక్తలనఁగా
 విరహి విరహిణీజనులు, వారి యమయనగా సహనము, దానియొక్క యాభోగము లనఁగాఁ బరి
 పూర్ణతలు, వాని హరించినాడని భావము. అని యాకు లెత్తెగని = ఈలాగని పత్రికలెత్తఁగాఁజూచి
 అనియర్థము. పద్ధములు లేచునట్టులుగా వీచుటయని భావము. మాధవుఁడు = విష్ణుదేవుఁడు, ఈ సదా
 గతిని = ఈశుభాగమనయు గలవానిని, కాంచనన్నాన మాడించె = కనకన్నాన మాడించెని యర్థము.
 ఇక్కడ సదాగతి యనఁగా, సతే = యోగ్యమయిన, ఆగతి = అగమనము గలవాఁడు, సదాగతి-అనఁగా
 బుత్తవిజయ వార్తావతి గనుక సదాగతియనుట. మాధవుఁడనఁగా వసంతుండును సదాగతియనఁగా
 వాయువును గాంచనమనఁగా జంపకంబును గనుక వసంతుండు మలయవాయువును జంపకపుష్పవ్యాజము
 గావించె నని భావము. కన్నె = ఓ గిరికాదేవి, పున్నాగ మెక్కించె = పురుషగజమునెక్కించెను,
 కంటే = చూచితివా యని యర్థము, కన్నెపున్నాగ మెక్కించె = లేతపాన్న చెట్టెక్కించెను
 చూచితివా యనిభావము. కన్నెపున్నాగమన్నది యిక్కడ సమానపదము. 'సంస్కృతపదేన పరిమిత
 మాంధ్ర' పదం కర్తృధారయో భవతి' యని న. కోకిల కాహళు ల్తారయ నేగించె న్వనిపీఠులన్ = కోకిల
 ధ్వనులనెడు తుతారాలు మ్రోయఁగా వనపీఠు లనెడు పీఠులయందు నూరేగించెను, చూచితివా యని
 సంబంధము. తమ తమారులు దిగ్విజయమున కేగినపుడు విజయవార్త జెచ్చివానిని రాజులు మిగుల
 గౌరవించుట ప్రసిద్ధము. మాధవుఁడు సదాగతునివలన బుచ్చాస్త్రండు విరోధిబృందమును జయించిన
 వారి సమస్తైశ్వర్యములు లోఁగొనుట పత్రికాయాపమునఁ గాంచి స్వర్ణాభిషేకము వాద్యములతోఁ
 గూడ్చి గజోత్సవము సదాగతున కొనరించెనని శ్లేషార్థము.

వియోగినుల యొరిమిసంపదనంతయు వసంతమున మన్వధుండు లోఁగొని వారికి వలపుఁగూర్చె
 ననియుఁ బండుటాకులు రాలసాగెననియు, సంపాగి పూదావులచే మారుతము మనోహరముగ వీచు
 చున్నదనియు పున్నాగములు కోకిలకూతలు మనోహరములుగా నుండెని ప్రకృతార్థము.

తే. కానఁ గడుమానియై పెద్దకాల ముండి, వాక్యసంసిద్ధి మాధవులనఁ గన్న
 మత్తకోకిలకవివాక్సమాజ మెల్లఁ, బంచమశ్రుతి వింటివేఁ చంచలాక్షిన్

141

కాన = అరణ్యమందు, కడుమానియై పెద్దకాలముండి=మిక్కిలి మానవ్రతముచేతఁ జీరకాల
 ముండి యని యర్థము. పది నెలలమట్టుకు బలుకుట లేక యుండి యని భావము. వాక్యసంసిద్ధిమాధవు
 లనుఁగన్న = వాక్యపరిపాకమును విష్ణుదేవునివలనఁ బొందిన యని యర్థము. పలుకుట వసంతునివలనఁ
 బొందఁ బడినదని భావము. మత్తకోకిలకవి = మదించిన కోయిల యనెడు కవియొక్క, కోకిల = చిన్న
 కోయిలయను, వివక్షియనియుం జెప్పవచ్చును. వాక్సమాజమెల్ల = పంచస్సమదాయ మంతయు,
 పను—47

పంచమశ్రుతి = పంచమవేదమయిన భారతమనియర్థము. పంచమస్వర మని భావము. వింటివే చంచలాక్షి=ఓగిరికాచేపి వింటివా యని యర్థము.

పంచమస్వరమును గోయల బలుకుచున్నదని శాస్త్రము. పంచమశ్రుతియనగా స్వరారంభ కావయవమయిన శబ్దవిశేషము. కో. 'ప్రథమశ్రవణాచ్ఛబ్దశ్రుతియతే ప్రాస్వమాత్రకః, సాశ్రుతిస్సంపజ్ఞేయా స్వరావయవలక్షణా.' అని సంగీత శాస్త్రమునఁ జెప్పబడియున్నది. చిరకాలము తనము చేయుటవలననే మాధవానుగ్రహమున వాక్యమనిగిచి చేకూరినది. కావునఁ బలికినపలుకులు విదవవేదములైనవనియు వసుతానుగ్రహమునఁ గోయలలు పంచమశ్రుతితోఁ బలుకుచున్నవనియు భావము. ఆలం. కావ్యరంగము.

మ. సుసుగ ప్రంపుటనంటివిప్పుపార యన్తో కెక్కి మాధ్వీమహా

వసధిం బుప్పొడిదీవికిఁ మధుకరః ప్యాపారు లేలేరఁ ద

ద్భునకర్పూరపటంబు లందుకొని వేడ్కం గోరకవ్యూహమో

హసముక్తావళి దార్చె నీతరగుగాండ్లు బ్లాక్షి వీక్షించితే. 9

142

పసు గప్రంపుటనంటివిప్పుపారయన్తోకెక్కి = జోకనఁగా దోనెగనుక నున్ననికర్పూరమంటి విచ్చు పార యనెడుదోనెపై నెక్కి, మాధ్వీమహావసధిఁ = మకరందరస మనెడు గొప్పసముద్రమందు, పుప్పొడిదీవికిఁ = పుప్పొడి తిప్పయనెడి ద్వీపమునకు, మధుకరః ప్యాపారు లేలేరఁ = తుమ్మెదలనెడు బేరగాండ్లు రాఁగా, తద్భునకర్పూరపటంబులందుకొని = వారలయొక్క కర్పూరములనెడి వస్త్రములను దీసికొని, ఈతరగుగాండ్లు = ఈతరగరివాయువు, వేడ్కం = వేడుకచేత, గోరకవ్యూహ = మొగ్గల యొక్క సమాహమనెడు, మోహనముక్తావళి = మనోహరములైన ముత్తియములను, తార్చెను = పొందించెను. ఆనఁగా వస్త్రములను దీసికొని వానికి బదులుగా ముక్తావళిచ్చె ననుట. అబ్లాక్షి = ఓగిరికాచేపి, వీక్షించితే = చూచితివా. ఉపవసమునందు లేనియ సముద్రమువలెనుండెను. పుప్పొడిదీవమువలెను గప్పురపుటనంటి విచ్చుపారదోనెవలెను గాలి తరగరిగనునుండెను. అదోనె నెక్కినకుమ్మెదబేరగాండ్లు కప్పురపుటనంటి పలువలనిచ్చి మొగ్గలనుముత్తెములఁ బుచ్చుకొని రనిభావము. లేనెసోనవైన వనఁటి పొరలు దోనెలవలెఁ జేలియాడుచుండ నందు దుమ్మెదలు మెలగుచున్నవనియు ననంటిపారదోనెలు పుప్పొడితిన్నకడకేఁగి యాగుచున్నవనియుఁ బుప్పొడిమఱుగున మొగ్గలలరారుచున్నవనియుఁ జెలియవలెను.

ఆలం. రూపకము.

మ. అలినీలాలక కంటె చిల్క భవదీయాలావలీలాప్తి నిం

పలరం గోరి విపక్వ దాడిమ తరుః ప్యాపలంబి శాఖాఫల

జ్వలనావాఙ్ముఖ మై తపంబు సవరింపక సాగె నే లబ్ధుడిం

దలక్రిం దైన సనూనవాగ్గిహాణమేః థాశక్తి మింబాళిన్.

143

అలినీలాలక = ఓగిరికాచేపి, కంటె = చూచితివా, భవదీయ = నీరంబంధమైన, అలావలీలాప్తి = వాగ్విలాసప్రాప్తిచేత, ఇంపలరంగోరి = ఇంపాందవలెనని కోరి, అనఁగా నీయొక్క వాగ్విలాసము తనకు లభింపవలయు నని కోరినదై యనుట. విపక్వ = మిగులఁబండివనిన, దాడిమతరు వ్యాపలంబిశాఖా

ఫల = దానివృత్తియొక్క ప్రేలుడుకొవ్వయందలి ఫలమనట, జ్వలన = అగ్ని, అవాబ్జము = అధో ముఖమై, తపంబు సవరింపక సాగక = తపస్సుచేయసాగెను. అయినను, బిందాశిక్ = దొండ పండ్లు దినుదానికి, తలక్రిందైనను = తలక్రిందుగా తపస్సు చేసినప్పటికిని, అనూన = సంపూర్ణమయిన, వాగ్గ్రహణ = వాక్యగ్రహణమందలి, మేధాశక్తి = బుద్ధిబలము, పిలబ్బడి = ఎందుకలభించును-అనగా లభింపదనుట.

శ్లో. 'సద్యోబుద్ధిహరంబింబం సద్యోబుద్ధిరీవచా' అని చెప్పబడియున్నది గనుక, దొండపండు తిన్నవారు బుద్ధిహీనులగుదు రనుట ప్రసిద్ధము. అందుచే దలక్రిందుగాదపముగావించియు ఫలములేక పోయెను. ఘోరతపముచేయువారు తలక్రిందుగనుండుట ప్రసిద్ధము. తపస్సునకు పోని వరినదాడిమి లోని యెఱ్ఱనివత్తులు. వివక్షఫలముగావున బీజములకనుబడుచుండును. గాననే శుక మవాబ్జముగ రసాస్వాదనము చేయుచుండుట. వాగ్గ్రహణశక్తి దొండపండు దిన్నవారికి గలగడుగానఁ జిలక కష్టము వృథాయయ్యెను. గిరికాడేవి పలుకులు చిలుకపలుకులకంటె శ్రుతిహితముగా నుండెనుట.

అలం. ఉల్లేఖ. పరిణామము.

మ. అసితాబ్జేక్షణ చూడు కేతకి శివత్యాగాపవాదంబు దీ

ర్ప సముద్ధూళితధూళికాభసిత యై బద్ధాళిరుద్రాక్ష యై

యసిపత్రాసికః బూని నిల్పుటయు నయ్యుష్టాత్మతైలోక్యజీ

వసముజ్జీవిక యైనమూర్తి దరియ్ వచ్చె సదాక్షిణ్యతన్.

144

అసితాబ్జేక్షణ = నల్లకలువలవంటి శత్రుములుగల యోగిరాడేవి, చూడు = విశీలఘము. కేతకి = మొగలిపువ్వు, శివత్యాగాపవాదంబు దీర్పక = సాంబమూర్తిచేతఁ బరిహరింపబడుటవల్ల సంభవించినదిదను బోగొట్టుకొనెదూరింతు, ('నకేతక్యా సదాశివం' అనియున్నది.) సముద్ధూళిత = లెస్సగాఁ బూయుబడిన, ధూళికా భసితయై = ధవళపరాగమనెడి భస్మముగలవై, బద్ధ = కట్టబడిన, అళి = తుమ్మెదబారులనెడు, రుద్రాక్షయై = రుద్రాక్షమాలికలుగలవై, అసిపత్రాసికఃబూని = అసి పత్రవనంగా మొగలియాకు గనుక నదియనెడు ఖడ్గలతనుబూనుకొని, నిల్పుటయు = నిలువగా- అనగాఁ బ్రమాణము చేసికొనుటకు సిద్ధపడగా నని భావము. అయ్యుష్టాత్మ = అష్టమూర్తియైన యాసదాశివునియొక్క, తైలోక్య = మూడులోకములయందలి, జీవ = జంతువులకును, సముజ్జీవిక = ఉజ్జీవనకరమైన, మూర్తి = అనగా నష్టమూర్తులలో నొక మూర్తియైన వాయువు, సదాక్షిణ్యతన్ = మోమోటుముతోడ నని యర్థము. దక్షిణాదనగా దక్షిణపుదిక్కునం దుండెడువాడు, వాని భావము దాక్షిణ్యము. దాక్షిణ్యసహితుడు సదాక్షిణ్యుడు, వానిభావము సదాక్షిణ్యత, గనుక సదాక్షిణ్యతతోడ నని భావము. దరియవచ్చె = సమీప మగునట్లులుగా వచ్చెను. ప్రత్యక్ష మాయె నని భావము.

శివుడు తను బరిగ్రహింపలేదను వాడు బోగొట్టుకొనుటకై మొగలి పుష్పాడియను విభూతి మేనదాల్చి తుమ్మెదలను రుద్రాక్షలదాల్చి కేకనుకత్తిగొని ప్రాణత్యాగమునకు సిద్ధపడగా శివుఁ డనుగ్రహించి తనయవ్వమూర్తులలో నొకటియగు దక్షిణానిలమును బ్రైబోలయించెనిభావము. వసు తమునందు మొగలిరేకులు పుష్పాడిచే నలరి తుమ్మెదకదుపులతోనుండి దక్షిణానిలస్ఫుర్కచే నుగంధము పులుకొలుచున్నదనుట. అలం. హేతుల్లేఖ. పరికరము.

తే. కన్నె మరునకుఁ బూదూపులెన్ని లేవు, కన్నె గేదంగి విరి కెనఁగావు గాక
సూనబాణాభియాతికిఁ దీనిగాలి, సోకినను గాదు తలయేఱుసోకు నెపుడు.

కన్నె = ఓగిరికా, మరునకు = మన్మథునకు, పూదూపు లెన్ని లేవు = పుష్పబాణము లెన్ని లేవు, అనగా ననేకము లున్నవనుట. ఆవియన్నియు, కన్నె గేదంగివిరి కెనఁగావుగాక = లేత మొగలిపువ్వు నకు సమానముగావుగాక - అనగా బుష్పబాణము లనేకములున్నను లేత మొగలిపువ్వుతో సరిగా వనుట. ఆజేమనన, సూనబాణాభియాతికే = మన్మథునిరోధియైన హరునీ, దీనిగాలి సోకినను గాదు = దీనిగాలి పాటింపబడినది గాక - అనగా గాలియును విరోధించుచున్నదనుట. తలయేఱు సోకు నెపుడు = దీనిగాలిసోకెనేని నెపుడును చలనొప్పి కనుపించునని యర్థము. శిరోగంగ యలముకొను ననిభావము.

మన్మథునకుఁ బెక్కుబాణములున్నను నందు నసమానమైనది చివురు మొగలిరేకు. శివుడు కక్కినములుపలను లెక్కించుడు. మొగలిగాలిసోకినంతన గంగయలముకొనుననిభావము. శిరోబాధ కలుగుననుట. అలం. కావ్యలింగము.

చ. కనఁ బద మూనఁ బాడఁ బలుక న్నొగ మెత్తుకొన న్నధిపఁ జే

య నలమఁ జల్ల నూర్చు నగఁనంటను జాలవు గాక కాకచే

ఘనకుచ పువ్వు తీవె తిలకంబు నశోకము ప్రేంకణంబు గో

గును కనకంబు కేసరము • గ్రోవియు వావిలిపొన్న మాలియున్.

146

ఘనకుచ = ఓగిరికాచేసి, కాకచే = విరహతాపముచేత, కనక = చూచుటకును, పదమూనక = కాలమోపుటకును, పాడక = గానము సేయుటకును, పలుకక = సంభాషించుటకును, మొగమెత్తు కొనక = ముఖరాగముఁ గనుపఱచుటకును, మదింపజేయక = ముఖసీధువు నించుటకును, అలమక = కాగిలిండుకొనుటకు, చల్లనూర్చక = చల్లనీముఖవాయువును గూర్చుటకును, నగక = నవ్వుటకును, అంటక = కరస్పర్శము సేయుటకును, చాలవుగాక = ఓపక యున్నావు గాని, తిలకంబుక = బొట్టుగు చెట్టును, అశోకము = అశోకవృక్షంబును, ప్రేంకణంబు = మంకెనఁజేరి గెయ్యను, గోగును = కొండగోగు చెట్టును, కనకంబు = చంపకమును, కేసరము = పొగడచెట్టును, గ్రోవియున్ = శోవిచారమును, వావిలి = సింధువారమును, పొన్న = సురపొన్నయును, మాలియున్ = తియ్యమామిడియును, పువ్వుతీవె = పుష్పములను సుమర్చింపవా - అనగా నీవు వైని జెప్పబడిన వీక్షణాది దశవిధ దోహదవిశేషములను జరిగించి నట్టయియునఁ దిలకము మొదలైన వృక్షములు పుష్పింపవా యని యర్థము. దీనిం గ్రమాలంకారము చెప్పబడియును. వృక్షదోహదములు కొంతవఱకు వెనుకఁ జెప్పబడినవి.

నీ. కలిసి నీచేట్టుగలది మాకందంబు సతి నీవు గనునది • సరసతిలక

మబల నీయెడఁజేరునది తావిగ్రోవి తొయ్యలి నీవు పదముంచునది యశోక

మలిప నీయిర వొందఁనది దగుఁ బొగడ బిత్తరి నీవు నగునది • దా నమేరు

వమలాంగి నీదురాగము గన్నది ప్రియాభి వగజ నీ వెదిరించునది సువర్ణ

తే. మింతినీచే గృతాశ్వాసమింద్ర సురస, మలికచభవన్మదూక్షికాభరణముఁ

గాంచునది కర్ణికారంబుగానఁ గాన, నెరవునేయక చెలి వీనివిరులు గోనుము.

కలికి = ఓగిరికా, నీచేపట్టుగలది మాకందంబు = నీయొక్క కరస్పర్శము గలది రసాలవృక్ష మని యర్థము. నీయొక్క హస్తావలంబమైన వస్తువే మాకు నందమైనదని యర్థాంతరము. లేక మా యనఁగా లక్ష్మీగనుక లక్ష్మీస్థానమని యెవను జెప్పవచ్చును. (ని. 'ఇందిరా లోకమాతా మా రమా మట్లజేవతా' అని అ.) సలి=ఓగిరికా, నీవు గనునది సరసతీలకము = సీతచూచునది తీలకవృక్ష మని యర్థము, నీచేతఁ జూడఁబడువస్తువే సరసశ్రేష్ఠమని యర్థాంతరము. అబల = ఓగిరికా, నీయొడఁ జేరునది తావిగ్నోవి=నీటొమ్మునఁ జేరునట్టిది. సరిమళయుక్తమైన శోభిదార పృథ్విమని యర్థము. సీవక్ష స్థలమందుఁ జేరి యాదరింపఁ దగుచున్న వస్తువే పరిమళములను స్థానమని యర్థాంతరము. తొయ్యిల్లి= ఓగిరికా, నీవు పదముంచునది యశోకము=నీవు పాదము తాకింపఁగలది యశోకవృక్షమని యర్థము. నీచేత నడుగు మోపఁబడిన వస్తువే శోకరహితమైన దని యర్థాంతరము.

అతివ=ఓగిరికా, నీయిరవొందునది దగుఁబొగడ=నీయొక్క సురాగండాషమును బొందునది యర్థమైన పొగడచెట్టని యర్థము. ఇక్కడ ఇరాశబ్దము సురయందు వర్తించుచున్నది. (ని. గంధో త్రమా ప్రసన్నేరాకాదంబర్యః పరిప్రతా' అని అ.)

బిత్తరి=ఓగిరికా, నీవు నగునది దానమేరువు=నమేరువనఁగాఁ బొన్న, నీవు దరహనుము సేయఁ దగినది పొన్నచెట్టని యర్థము. నీచేత మందహాసమును గూర్చుబడువస్తువు తానే మేరువు అని యర్థాంతరము. అమలాంగి=ఓగిరికా, నీదురాగము గన్నది ప్రియాశువు=నీయొక్కానమును గన్నదియ ప్రేకణమని యర్థము. నీయసురాగమును బొందినది హృదయంగమ మని యర్థాంతరము. ఇక్కడ 'ప్రియగతా' అనెడు భాకువువలన హృదయమునుగూర్చి గమించునది గనుకఁ బ్రియాశుమని విచారింపవలయును. అగజ=ఓగిరికా, నీవెదిరించునది సువర్ణము=నీవు ముఖరాగమును నించునది చంపక మని యర్థము. నీచేత నెదిరింపఁ బడువస్తువే బంగారమని యర్థాంతరము.

ఇంది=ఓగిరికా, నీచే గృతాశ్వాసము=నీచేతఁ జేయఁబడిన ముఖవాయువు గలది, ఇంద్రను రసము=వానిని చెట్టని యర్థము. నీచేతఁ జేయఁబడిన యూజిడింపు గలవస్తు వింద్రప్రియ మని యర్థాంతరము. అశకచ = ఓగిరికా, భవన్తురూక్తి = నీయొక్కమృదువైన నల్లాపముచేత, కర్ణాభరణము గాంచునది=కర్ణావతంసములై పుష్పముల నుత్పాదించునది, కర్ణికారంబు=కొండగోలచెట్టని యర్థము. (ని. (అథ ద్రుమోత్పలః, కర్ణికారః పరివ్యాధః' అని అ.) నీభాషణము కర్ణభూషణము గాంచినవస్తువే కర్ణికాయుక్తమని యర్థాంతరము. అనఁగా నలంకృతములైన కర్ణముగలదనట. 'కర్ణికాం కర్ణభూషణమియ్యర్థీతి కర్ణికారః' అని సమాసము. 'బుగతా' ని. 'కర్ణికా కర్ణభూషణే' అని అ. కాంచుటయనఁగా బ్రసూతియగుటయును బొందుటయును, కానక=కాబట్టి, కాను= ఈపనుసు, ఎరవునేయక=భేదముగా విచారింపక, చెలి=ఓగిరికా, నీనిదిరులు గొనుము=కప్పుకముల యొక్క పుష్పములను సంగ్రహింపుము. అనఁగా గరస్పర్శాది దోహదక్రియలు జరిగించి రసాలాది పృథ్విముల పుష్పములను గ్రహింపు మని భావము.

(ఇతరత్రచద్వితీయా తస్మాక ప్రథమా చ జడవదానాం స్యాత్' అనెడు శబ్దానుశాసన సూత్రముచేత నిరాశబ్దము జడవాచకము గనుక ద్వితీయకుఁ బ్రథమవచ్చినది. ప్రథమకంఠః బర మగుటచేత ఠాందు నశబ్దవదము మొదటి బాకారమునకు వకారాదేశము వచ్చినది. ఇదవఁగా నేలవు.

నీయొక్క నెలవును బొందుచున్నవస్తువే పొగడఁ దగినదని యర్థాంతరము. తగుఁబొగడ యనునది క్రియాజన్య విశేషణసమాసము. పకారము క్రియాపదావయవము గనుక నిక్కడ లుగ్విషయము గాదయ్యెను. కాఁబట్టి పరమందున్న పకారమునకుఁ బకారమువచ్చినది మించు గ్రొమ్మించు ఇత్యాది భద్రములయందు వలెనని గ్రహింపవలయును.

ఈపదమును పేజుగాఁ దలంపవము. నీయనుగ్రహపాత్రమైనది. కావున నుత్సాహము దీతి విరులను గోషింపము. అనుచుఁ జెలులు గిరికకుఁ జెలిపిరి. అలం. శ్లేషానుప్రాణితకావ్య లింగము.

క. అని వనితలు జవ్వని క, వ్వనివిభవముఁ దెల్పి కవ్వవలపులు గొనుగా
ద్వేనయమికి ఫణులఁ బెనచిన, యనువున జడలడరఁ గుసుమహారణోత్సుకలై.

అని=కలాగని, వనితలు=స్త్రీలు, జవ్వనికొ = గిరికాదేవికి, అవ్వనివిభవముఁ దెల్పి=అయి ద్యానపన వైభవమును తెలియఁ జెప్పి, కవ్వవలపులు గొనుగాడ్పు = మనోహరమయిన పరిమళమును హరించునట్టి మలయమారుతము, ఎనయమికో = సోకక యుండుబొటకు, ఫణులఁ బెనచిన యను వున = వాతాశనములయిన నర్పములను జత చేసోన్నారో యన్నట్టులుగా, జడలడర = వేణీబంధ మును ప్రకాశింపఁగా, కుసుమహారణోత్సుకలై = పువ్వులు గోయుటయం దుద్యుక్తలై — ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

పనము పసంతావృతమగుటచే గవ్వవలపుగాడ్పు లవ్వారిగా వివసాగెను. విరహిణికి నుగంధ వాయు ప్రసారము గ్రహాకరముగావున వాయునిరోధమునకుఁ దగినది పాములు. కాన పాములవలె జడలు వైచిగొని పూలుగోయ నేగిరని భావము.

పు వ భ క తి ర గ డ.

బాల బాలరసాల మిది పికపాలిపాలిటియమరసాలము
గేలె గే లిడి గుచ్చు గడు రాగిల్లు గిల్లుము తత్ప్రవాళము
కొమ్మ కొమ్మ గదల్చి ననగైకొనక కొన కదియేల నిక్కెదు
ర వ్వురవ్వున మోప గురువకరాజి రాజిలు నెంత పొక్కెదు
నాతి నాతిచిరప్రసూత సనంటి నంటి కదల్చ నేటికి
నీతి నీతిలకంబు వలపులునించు నించుక చూచుబోటికి
నోమి యోమితమధ్య నీపదముంచు ముంచు నశోకవాసన
లేమ లేమరువములు నీ కవలీల లీలల వీకలోఁ జన
రామ రా మన కొనరఁ గూర్పు సారాలు రాలుతు ననలు వైళము
భామ భామహనీయ మగు నీపాట పాటవమునఁ బ్రియాళము
నింతు నింతులకంటఁ బుష్పాడినెరసు నెరసులు పల్క నింతయుఁ
గాంత కాంతముఖానురాగము • కనక కనకము పూయ దెంతయుఁ
గ్రొవ్వి గ్రొవ్విరిమొగ్గ మరుబరిగోల గోల యి దేల దాటితి
నవ్వ నవ్వనవాటిఁ బొన్నలు • ననుచు ననుచు నెఱుంగఁ జాటితి

ముదిత ముదితమనోబ్జ యై తెలిమొల్ల మొల్లము మెచ్చె మాటికి
 మదిర మది రహిఁ బూని వకుళముఁచున్న మన్నన మధువశోటికిఁ
 జెలువ చెలువపుఁదావి యూరుపుఁసిందు సిందుర మింపు మీఱఁగ
 వలదు వలదుదుమధుమధువ్రతఁవాసవాసుతకలు దూరఁగ
 వనిత వని తరు లతల యలరులఁవాడి వాడితి కొప్పువ్రేఁగున
 మనము మనమునఁ గోరి చెలులకు * మాట మాటలు వచ్చుగోఁగున
 వెలయ వెల యని చూపెదవు కుఁపేరు వేరుగఁ బల్కుఁ దగుదునె
 యలసి యల సిరిగంద మడరెడుఁనాడ నాడ భుజంగి వగుదువె
 వాసి వాసి తెమల్తురా విరఁవాది వా దిడ వత్తు రింతులు
 గాసిగా సిర మంటె నలవకఁకప్పు కప్పుర మేల జుంతులు
 లలిక లలికమనీయకరఁకులయముల యమున నాచె ని త్తటి
 నతనునతనుయశోభరం బన * నలరు నలరులు చూడ బిత్తరి
 తావితా విది గంధవహకంఁదళము దళముగ వీచు నెప్పుడు
 కావ కావలిజాజు లిపు డవి * ఘనము ఘనములు మించు నప్పుడు
 మూలమూలల మల్లె లెంతటిమోహమో హరిణాక్షి దాచితి
 యేల యేలకిపాదలు వెదకెద * వింత వింతలె యెందుఁ జూచితి
 గోర గోరఁట నించితీవొ కలిగొట్టు గొట్టుగఁ గోయఁ బోసఁగవు
 నారి నారికడంపుబాలెలు * నాకు నాకులవృత్తి నొసఁగవు
 కలయ కలయకలంకకేతకి * కలిక కలికచ వఱచె: బిల్లమె
 యలిక యలికి వడంకె నీయిభయన యా ననవిల్లుఁ గొల్లమె.

149

ఈరగడలో పనితలు పువ్వులు గోయు నమయమందుఁ బల్కువాక్యములు చెప్పఁబడి యున్నవి
 గనుకఁ బ్రత్యేకముగా నన్వయము. విలాగనిన, బాలఁపిచెలియా, బాలరసాలమిది = లేకఁన యీ
 తియ్యమామిడిచెట్టు, పికపాలిపాలిటి యమరసాలము = కోకిలనమూహము పాలిటి పల్పవృక్షము-
 అనఁగాఁ జిగురుటాకులచేత నభీష్టస్థి పేయునని భావము. గేలిఁ గేలిడి గ్రుచ్చు గడురాజిల్లుకొ = క్రిడ
 చేతఁ జెయివెట్టి గ్రుచ్చుగానే మిక్కిలి రుజిల్లుచు గనుక, తప్పివాళము గిల్లుము = దానివల్లవము
 ద్రుంచుచునియర్థము. ('శ్లో. 'కరస్థుర్యేనమాకందః') అని యున్నదిగనుక హస్తస్పర్శరూపమైన
 దోహదముచేత రసాలము రుజిల్లుచున్నదని భావము. ఇక్కడఁ జరణాంతమందున్న యమరసాలకబ్బము
 ప్రథమాంతముగనుక దత్తరమందున్న కేళికబ్బాది కకారమునకు గకారాదేశము వచ్చినది. నకారాంత
 పదమునకుఁ బదమందున్నదిగనుక ఁదప కకారమునకు గకారము వచ్చినది. కొమ్మ = ఓ చెలియా,
 కొమ్మ గదల్చి = పువ్వుగొమ్మకు గదలించి, నన గైకొనక = పువ్వుముచు సుగ్రహించక, కొన కదియేల
 నిక్కెదు = కాభాగ్రమున కేల ప్రాఁకుచున్నా పని యర్థము. రమ్మ=ఇటురమ్మ. ఉరమ్మన మోహం =
 పక్షస్థలమందు నానించుకొనఁగానే, కురువకరాజ రాజిల్లు = ఎఱ్ఱపువ్వులుగల పెద్దగోరంటచెట్టు
 ప్రకాశించును, విలపాక్కెదు=అందుకుఁ జింతించుచున్నావు అని యర్థము. ('అలిగ్దా త్కురువకః')

అని యున్నది గనుక నాలింగన రూపమైన దోహదముచేతఁ గురువకవృక్షములు ప్రకాశించుచున్నవని భావము.

శొమ్మ శొమ్మ ననుచోట వర్ణప్రసవవర్ణములుగాని వర్ణతృతీయవర్ణములుగాని రెండును జెప్ప వచ్చును. చరణాంత సంధియును సుబుద్ధ్యంతసంధియును వైకల్పికము. 'నస్యద్వాక్యవిరామేతు సంధిర్వాసాపి దోషకృత్' అను వచనముచేత సంధి రాదయ్యె. ఇక్కడ వాక్యమనఁగా బదంబు.

గీ. 'సంధిగూర్పుంగఁ బ్రథమాంత శబ్దవికతి, వైకల్పికతవలన వికల్పంబునెట్లుఁ

గాకు సంబోధ నావ్యయ కర్తృధార, యంబుల నచేతనంబుల నబ్జనాధ.' అని యున్నది.

నాతి = ఓచెలియా, నాతిచిరప్రసూతయ = శొద్ధిదినములనాఁడు గెలవేసిన, అనంటిక్ = అరటి చెట్టును, అంటి కదల్చునేటికిక్ = ముట్టి కదలించనేల యని యర్థము. నీలిక్ = నియమముతోడ, ఈతిల కంబు = ఈ లోట్టుగుచెట్టు, ఇంచుకయాచుబోటికిక్ = కొంచెముగాఁ దనవంకఁజూచిన స్త్రీకి, వలపులు నించుక్ = వాడులను నిండించును అని యర్థము. (శ్లో. 'తిలక్ పీక్షణేనచ') అనియున్నది గనుక పీక్షణరూపమైన దోహదముచేతఁ దిలకవృక్షము పుష్పించుచున్నదని భావము. ఓమితమధ్య = సూక్ష్మ మైన మధ్య ప్రదేశముగల యో చెలియా, ఓమి = పోషించి, నీపదముంచు = నీయొక్క పాదప్రాప్తి గలంగఁ జేయుము. ఆలాగునఁ జేయఁగానే, ముంచు నశోకవాసన = అశోకపుష్ప పరిమళము గ్రమ్ము చున్నదని యర్థము. (శ్లో. 'అశోకశ్చరణావత్యా') అనియున్నది గనుక బదతాడన రూపమయిన దోహదముచేత నశోకము పూయు చున్నదని భావము.

లేమ = ఓచెలియా, లేమరువములు = లేత మరువములు, లీలలవీకలాఁ జనక్ = లీలావిహారము నేయునెడల, నీకవవీల = నీకు సులభముగా లభించుబడునని యర్థము. రామ = ఓచెలియా, రామరమ్మ, రాలుతుననలంజై శము = కీఘ్రముగాఁ బువ్వులు రాల్చుచున్నాను, మనశానరఁ గూర్చుసరాలు = మనకు సరిపోవునట్లులుగా దండలు గ్రుచ్చుచు అనియర్థము. భామ = ఓచెలియా, నీపాట పాటవమునక్ = నీయొక్కాన నైపుణ్యముచేత, ప్రియాశము = ప్రేమకణము, భా మహానీయగు = కాంతిచేత ఘన మవును అనియర్థము. ('గీత్యాప్రియాశు') అని యున్నది గనుక గానరూపమైన దోహదముచేతఁ శ్రేం కణము ప్రకాశించుచున్న దని భావము. ప్రియాశుశబ్ద మకారాంతమును గలదన్నందుకు, ('చూతైః ప్రియాతైః ఘనైః') అని శ్రీభాగవతముందుఁ బ్రయోగము. ఇంతల కంటక్ = సఖులయొక్క కన్నులయందు, పుష్పాడినెరసు = పుష్పకరాగపు నెరసులు, నింతుక్ = నిండించుచున్నాను, నెరసులు చల్కు నింకయుక్ = ఇంతైనను దప్పలు పల్కునని యర్థము. కాంత = ఓచెలియా, కాంత ముఖాను రాగము కనక = గిరికాజీవియొక్క ముఖరక్తిమను గాంధ, కనకము = సంపద, పూయచెంతయుక్ = ఎంతమాత్రమును బుష్పించదు అనియర్థము. (శ్లో. 'ముఖరాగేణ చంపకే') అనియున్నది గనుక ముఖ రక్తిమ రూపమయిన దోహదముచేతఁ బంపకము పుష్పించుచున్నదని భావము. అనురాగపద మచేత నార్థకము గనుక దత్తపరమయిన కకారమునకు గకారాదేశము చెప్పినవాడు గాఁడు.

గోల = ముగ్ధతైన యో చెలియా, క్రొవ్వి-మదించి, ఇది = భక్తమపడునట్టి, క్రొవ్విరి = క్రొత్తగా వికసించిన పుష్పము, మరు బరిగోల = మన్మథుని బాణముగదా, విలదాఁటితి = ఎందుకు దాటితివే యని యర్థము. ఇక్కడఁ జరణాంత సంధివేయఁగూడదు. నవ్వక్ = నవ్వఁగాను, అవ్వనవాటిక్ = అవ్వనవీధి.

యందు, బొన్నలు=బొన్న చెట్లు, ననుచుకొ=పుష్పించుచు, ఆచుచు నెఱుంగఁ జాటిలికొ=అని తెలియఁ జెప్పినిగదా యని యర్థము. (శ్లో. 'నమేదు ర్హస్తితేనచ') అనియున్నది గనుక హాసమాపమైన దోహదముచేతఁ బొన్నలు పూయనని భావము. ముదిత=ఇది ప్రసమైకపదము. అనఁగా నాముదిత, ముదితమనోబ్బయై = సంతోషించినమనఃకమలము గలదై, తెలిమొల్ల మొల్లము = తెల్లని మొల్లపువ్వుల యొక్క శృంగారమును, మాటికికొ = పలుమాఱుచు, మెచ్చెకొ = మెచ్చుకొనెను అని యర్థము. పశు శము=పొగడచెట్టు, మదిర=మద్యముచేత, మదిరహిం బూని=అనఁగా వికాసముచు పోయి, మచ్చెకొ = ఉండినట్టుయన, మధుపశోటికికొ=భృంగ సమూహమునకు, మచ్చెన=బహుమతి యగుచు అని యర్థము. మధుపశబ్దము సాశ్చిప్రాయమని విచారించవలయును. (శ్లో. 'పశుశో ముఖసీధుచా') అనియున్నది గనుక సురాగంధూషరూప మయిన దోహదముచేతఁ బొగడచెట్టులన్నియునునుచు భావము.

చెలువ=పీచెలియా, సింధురము=అనఁగా వావిలిచెట్టు, ఇంపుమిఱుగకొ=హితవుచేత సలిశ యించునట్టులుగా, చెలువపుఁ దావియూరుపు = మనోహరమయిన సౌరభముగల ముఖవాయువును, చిందు=ప్రసరింపఁ జేయుము అని యర్థము. (సింధువారో ముఖానిలాత్) అని యున్నది గనుక ముఖవాయురూపమయిన దోహదమువలన వావిలిచెట్టు పల్లవించుచున్నదని భావము. ఇక్కడఁ జర కాంతసంధి సేయలేదు. సంబుద్ధ్యంత పదమునకంటెఁ బరువైన పెండన చకారమునకు సకారా దేశము రాలేదు. ఊరుపు ననెడిపదము జడవాచకము గనుక ద్వితీయకుఁ బ్రకమపచ్చి, ప్రకమాంత పదవరమయిన చిందనెఱుపదము మొదటిచకారమునకు సకారాదేశము వచ్చినది. పలకొ=సంచరించు చున్న, ఊరుమధు=అధికమరందము గలిగిన; మధుప్రత=తుమైదలకు, వాసు=నివాసములయిన, వాసు తికలు=బూడిగురువింద తీగెలు, ('ని. వాసుంతీ మాధవీలతా' అని అ.) దూరంగకొ=దూరిపోవఁగా, పలదు=పద్దు అని యర్థము. మధుప్రతశబ్దము సాశ్చిప్రాయము. పనికొ=పీచెలియా, పని=పనమందలి, తరులతల = వృక్షములయొక్కయుఁ దీగెలయొక్కయు, ఆలరులకొ = పువ్వుములను, వాడి=వ్యయ పఠిచి, అనఁగాఁ బుష్పావచయముచేసి, కొప్పుప్రేంగనకొ = కబరికాభారముచేత, వాడిలికొ = బడలి పోతి నని యర్థము. మనము మనమునఁ గోరి=మనము మాననమం దాశపడి, చెలలకు మాటకొ=తోడి తెలికత్తియల కియ్యక మాటిలే, గోఁగునకొ = ఈకొండగోఁగుమూలమున, మాటలు పచ్చుకొ=వివాద ములు రాగలవు అనియర్థము. ('నల్లాపతక కర్ణికారక') అని యున్నది గనుక నల్లాపరూప మయిన దోహదమువలనఁ గొండగోఁగుచెట్టు పుష్పించునని భావము.

కురుపేరు=అనఁగాఁ బరిమళపత్రవిశేషము, వెలయకొ = శోభిల్లుచుండఁగా, వెలయని చూపె దవు=మిగుల విలువయని మాకుఁ గనుపఱుచుచున్నపు, పేరుగఁ బల్కండగుదువె=భేదముగా మాట్లాడఁ దగుదువలె యనియర్థము. అలసి=శ్రమముఁ జేసి, అలసినిగండ మడచెడునాడకొ=అక్రిచందనవృక్షము ప్రకాశించుచుండెడుచోట, అడకొ=క్రిడించుటకు, భుజంగివగుదువె=సర్పాంగనవామేయే యని యర్థము. భుజంగియనఁగా విట స్త్రీకిని బేరుగనుకఁ బరిహాసార్థపదన మనియును గ్రహింపవల యును. వాసివాసి=తారతమ్యమును బాసి, విరవాది=విరజాజిని, తెనుల్లరా=కదలింతురా, ఇంతులు= తోడిచెలులు, వాదిడవత్తురు=జగదమాడ వత్తురునుమి యనియర్థము. వాసియనెడు పదము జడవా చకమైనందున ద్వితీయకుఁ బ్రకమ పచ్చినది గనుకఁ బరమందున్న పకారామునకు పకారదేశము నుచు—48

వచ్చినది. గాసిగా పిరమంటె = బాధకమగునట్టులుగాఁ దలకెక్కును, కప్పురము = కర్పూరమును, నలపక = నలసి పొడిచెయ్యక, కప్పు = కప్పిపెట్టు, విలఱుతులు = కోలాహలము లేందుకు అని యర్థము. ఇత్తఱి = ఈసమయమందు, లలికలు = పువ్వులీగలు, అలికమనీయ = అత్యంత సుందరమైన, కరకిసలయము = కరసద్వశకిసలయముయొక్క, లయమునకే = లయప్రకారముచేత, ఆడెను = వర్ణించెను అని యర్థము.

బిత్తరి = ఓచెలియా, అతఁడు = మన్నఁగునియొక్క, అతను = అధికమైన, యశోభరంబునకే = కీర్తన శయ మునట్లులుగా, ఆలరులు = పుష్పములు, ఆలరుకే = ఒప్పుచు, చూడకే = చూడఁగా నని యర్థము. 'వస్త్రాక్షితోచితమేచ' అనెడు శబ్దానుకాసన సూత్రముచేత మొదటిదైన యతను శబ్దాంతమంకు సుమాగమము వచ్చినది, ఇది = ఈ ప్రదేశము, తావి = పరిమళముయొక్క, తావు = స్థానము, కాబట్టి, గంధపహకందళము = పవనాంకురము-అనఁగా మందమారుకము, దళముగకే = తఱుచుగా, పీచునెప్పుడు = ఎప్పుడును విడుచుచును అని యర్థము. ఇక్కడఁ జరణాంతసంధి చేసి గనడవదేశము చెప్పఁ గూడదు, అవలిజాబులు = అవలిజాతిలీగలను, ఇప్పుడు = ఈసమయమందు, కావకు = కనిపెట్టకుము, ఘనములు మించునప్పుడు = మేఘములతిశయించెడు సమయమందు అనఁగా వర్షకాలమందు, అవి = జీవాబులు, ఘనము = అతిశయము-అనఁగా నావలిజాతిలీగలు వర్షకాలమందుఁ బూయుచున్నవి గాని యిప్పుడు పుష్పించవు గనుక వానిఁ గాచియున్నను వినియోగము లేదని యర్థము. జాతి వాసకాలమునఁ బూయు ననుట కవి సమయసిద్ధము.

ఓహరికాక్షి = ఓచెలియా, ఎంతటి మోహము = ఎంత మోహమో కాని, మల్లెలు = మల్లెపువ్వులను, మూలమూలకే = కనుపడకయుండునట్లు చాటుచాటులను, దాచితి = దాచిపెట్టుకొంటివి అనియర్థము. విలమేలిపాదలు వెదకెదవు = ఎందుకొఱకు నేటి పాదలు వెదకుచున్నావు, ఇంతవీరికలె = అనఁగా నీరాజివీరికలెక్కడనైనను గలవా, ఎందుకాచితివి = ఎక్కడఁజూచి నేర్పితి వని యర్థము. గోరగోరంట నిందితివా = గోళ్ళను గోరంటాకు పెట్టుకొంటివా యేమి, గోరంటాకునూరి గోళ్ళకుఁబెట్టుకొనుట ప్రకటము, అయిన, కలిగొట్టు = పాటలీపుష్పములను, గొట్టుగకే = అశక్యమగునట్లులుగా, కోయఁబొనగవు = కోయఁజాలవు అని యర్థము. అనఁగా గోరంటాకు పెట్టుకొన్న గోళ్లెఱ్ఱగా నుండుట చేతను గలిగొట్టుపువ్వులు నెఱ్ఱగానే యుండుటచేతను భ్రాంత్యవరోధము కలుగును గానఁ గోయఁజాలవని భావము. నారి = ఓచెలియా, నారికడంపుఁబాశెలు = కొబ్బరిబొండ్లాలు, నాకు నాకులవృత్తి నొసంగవు = నాకు వ్యాకలము నియ్యవని యర్థము. అనఁగా నవి యెంతపొడవున నున్నప్పటికిని ననాయాసముగా నెక్కి కోయఁగలుగుదునని భావము. కలయక = నాతోఁగలయక, అలయకలంకేతకి కళికకుకే = కలంకరహితమయిన యామొగలి పూమొగ్గయున్న దిక్కునకు, అళికచ = గిరికాడేవి, పఱచె = పరుగెత్తెను, పిల్లమె = ఆహ్వానముచేయుదమా యని యర్థము. అనఁగా మరణోద్యోగముచేసి యశివత్రములంగల మొగలిపూ మొగ్గకై పఱచెను గనుకఁ బిలంతమని యనుట.

కయభరూన = గిరికాడేవి, అళికి = భయపడి, అళికికే = తుప్పెదకు, పడంకె = కంపించెను, ఆననవిల్తుఁ గొల్తమె = ఆమన్నఁగునిఁ బూజింతుమా యని యర్థము.

ఇది వృషభగతిరగడయనంబు, దీనికి నిరువది యెనిమిది మాత్రలందవలయు, లఘు వోక మాత్రగదియు గురువు రెండుమాత్రలు గలదియుఁ గాన నట్టిమాత్ర లిరువది యెనిమిదియనుట, పది

యేనపమాత్ర మొదట యతి యుండవలయును. యెందుకొందుపాదంబు లాద్యంతప్రాసయః క్తంబులై యుండవలయును, ఇది సంఖ్యారహిత పాదవృత్తములలో నొకటి గనుక సిచ్చకుషవృత్తిగన్న పాద వ్యయములు గలంగఁజేపువచ్చును. ఈరగదయందుఁ గావ్యగుణములలో నొకటి యగు కాంతిగుణము చెప్పబడియెను. కావ్యగుణములు పది, అవి యెవ్వియనఁగా శ్లేష, ప్రసాదము, మాధుర్యము, పాశ మార్యము, శమతార్థము, దీపనము, ఔదార్యము, కాంతి, ఓజస్సు, సమాధి అనునవి. అందుఁ గాంతి యనఁగాఁ జిత్రవర్ణ క్రమస్థితులను పెండుంగఁ గూర్చుట.

చ. ఆని వనకేళి సల్పి లలితాంగు లతాంతలతాంతకోటిలో

వనపవనానుచంగమున * వాసన వోవనివానిఁ దేనియ

ల్దొనుకనివానిఁ బుష్పాడులు * దూలనివాని మదాలిమాలిక

ల్పెనకనివాని భావభవుఁడేవకు నేర్పున నేర్పరించుచున్.

110

ఆని = వైనిఁజెప్పినప్రకారముగా సజ్జాపములంపల్కి, వనకేళిసల్పి = వనవిజృంభముచేసినవారై, లలితాంగులు = స్త్రీలు, అతాంత = వాదని, లతాంతకోటిలో = పుష్పసముదాయములలో, వన పవ నానుచంగమున = వనవాయు సంపర్కముచేత, వాసన వోవనివాని = పరిమళము పోకయున్న వియు, లేనియ దొనుకనివాని = పూఁదేనియలు చిందిపోక యున్నవియు, పుష్పాడులు దూలని వాని = పుష్పాడులెగిరిపోకయున్నవియు, మదాలిమాలిక ల్పెనకనివాని = మదిందిన తుమ్మెద గుంపులు ముట్టకయున్నవియు నైన పుష్పములను, భావభవుడేవకున్ = మన్మథపూర్ణముగా, నేర్పున నేర్పరించుచున్ = మెలకువచేత నేర్పఱిచి సంగ్రహించుచును. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వ యము. తావిపోనివి, లేనియతోలంగనివి, పుష్పాడిరాలనివి, తుమ్మెదలంటనివియగు పూవులు మన్మథ పూజ కుపయుక్తములు. అట్టివానిని సమకూర్చుటలో నేర్పుకావలయును. విరులగోయఁదగిన వేసము వేసికొని చెలువలు మెలకువతోఁ బూజాకుసుమములు సమకూర్చిరిని భావము.

సీ. కుసుమవాసన లెల్లఁగొల్లలాడితిమింకఁ బఱచుటామని యెంతోపద్య లిడునొ చివురుజొంపములెల్లఁజిదిమివై చితిమింకఁ బగఱిగోయిలయెంతోయెగఁగిపడునొ ఫలపరంపర లెల్లఁగులిచివై చితి మింకఁ గొదనుచిల్కి లవెంతోపదరుకొనునొ కమ్మఁదేనియ లెల్లఁగుమ్మరించితి మింకఁ గట్టల్క నభు లెంతోచుట్టుకొనునొ

తే. యెఱుంగ రా దింతులార యీలెఱవ నిచట

మసలఁగానీక తోలెండుఁమనము గొనిన

కుసుమ కిసలయ ఫల నవప్రసవరసము

లసమళరుసకు నర్పిత * మనుచు వెడలి.

151

కుసుమవాసనలెల్లఁగొల్లలాడితిమి = పుష్పవాసనల నన్నిటిని జూఱుపుచ్చితిమి, ఇంక = ఇంక మీదట, పఱచుటామని = ప్రల్లదపు వనంతుడు - పఱచు అనునది యుకారాంతశబ్దము గనుక టుగాగమము వచ్చినది. ఎంత పద్యలిడునొ = ఎంత పద్యగులెత్తునో యని యర్థము. చివురుజొంపము లెల్లఁ జిదిమివై చితిమి = చిగురుటాకు గుత్తు లన్నిటిని ద్రుంచివై చితిమి. ఇంక = ఇంకమీదట, భగవంతుని యెంత యెగఁగిపడునొ = విరోధియై యున్న శోకిల యెంత యెగఁగిపడునో యని

యర్థము. ఫలపరంపరలెల్ల నులిచివైచీతిమి = పండ్లగెల నన్నిటిని నలిపితిమి, ఇంకొక = ఇంకమీదట కొదమచిల్ల లవెంత వడకకొనునో = తరుణవయస్సుగల యాచిల్ల లెంత తప్పుపూతలు కూయునో యని యర్థము. కమ్మఁ జేసియలెల్లఁ గ్రుమ్మరిచితిమి = మధురమయిన మకరందములనన్నిటిని నొలకఁ జొసితిమి. ఇంకొక = ఇంకమీద, కట్టల్ల నశలెంత చుట్టుకొనునో = మిక్కిలి కొవముచేతఁ దుప్పెద లెంత చుట్ట వేసికొనునో అని యర్థము. ఇక్కడ వసంతుండు సర్వత్ర వ్యాపించు ననియును గోయల పక్షి గనుక సెగసివ్రాలుచున్న దనియును బలుకులు పరిపరిధములుగాఁ బలుకుచున్నవనియును దుప్పె దలు గుంపుగట్టి ముసురుకొంచున్నవనియును భావము.

ఎఱుంగరా దింతులార = ఓచెలియలారా తెలియ శక్యముగాదు, ఈతెఱవక = ఈగిరికాదేమిని, ఇచ్చట మనలఁగాని = ఇక్కడ చాలస్యముగా నుండనియ్యక, తోతెండు = వెంటఁబెట్టుకొనిరెండు, మనము గొనిన = మనము సంగ్రహించిన, మనుమ = పువ్వులును, కిసలయ = చిగురుటాకులును, ఫల = పండ్లును, నవప్రసవరసములు = నూతనమైన పూఁదేరియలును, అనమశరునకు సర్పింత మనుచుకొ = మన్న భునకు సమర్పితమని కలుకుచు, వెడలి = ఆవనములోనుండి బయలుదేరి, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్య ముతో నన్వయము. ఈపద్యములో శంకయనెడి సంచారిభావము చెప్పబడియె. శ్లో. 'అనిష్టా భ్యాగమోఽప్రీక్షా శంకారోషాదికారణమ్' అని లక్షణము.

క. మందారముకుళకుహారీ, కందళితమరందతుండికమిళిందవధూ

బృందాభినందితం బగు, మందానిల మొలయ విజితమార్గశ్రమ లై. 152

మందార = దేవతావృక్ష ఫేదములయొక్క, ముకుళ = మొగ్గలయొక్క, కుహారీ = గుత్తులయందు, కందళిత = ఉత్పన్నమగుచున్న, మరంద = మకరందమువల్ల, తుండిక = బలిసెన, మిళిందవధూ = ఆడు తుప్పెదలయొక్క, బృంద = సముహముచేత, అభినందితంబు = మిక్కిలి స్తుతిచేయఁబడుచున్నది, అగు = అయినట్టి, మందానిలము = మందమారుతము, ఓలయకొ = విసరఁగా, విజితమార్గశ్రమలై = జయింపఁబడిన మార్గారామముగలవాడై, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

కుహారీశబ్దము పూగు త్రియందు వర్తించినందుకుఁ బ్రయోగము.

చ. 'ప్రతివనచారు కేసరపరాగశలాటు మిళింద బృందచి
త్రిశకుహారీయుగంబు గతిఁ గ్రేవలఁ గర్ణకలాపరత్నని
ర్ణతరుచిమంజరు ల్వనరంగాఁ గ్రముకదుము కంఠలక్ష్మికిం
బ్రతిభటవృత్తిఁ జూపెడును భామిని కంఠము'

అని సూరపరాజు చెప్పినాడు.

చ. వనజముఖు ల్లనుంగొని రంజితవారితరంగరంగన

ర్తనసలిలభ్రమభ్రవఃకరంగదభంగరథాంగభామముకొ

మనసిజహోమకుండసిభామంబులకంజగతాభిధూమముకొ

ధనదసరోజభామసమభామము నొక్కసరోలలామమున్.

153

వనజముఖులు = గిరికాదేవితెలిక త్రియలు, అవారిత = నివారింపఁబడని, వారితరంగ = జల తరంగముల నెడు, రంగ = నాట్యస్థానమందలి, సర్తన = నాట్యమందు, సలిలభ్రమభ్రమణ = సోళ్లకు

యందలి తిరుగుటయ నెడు నుడివలెఁ దిరిగెడు చక్ర నాట్యముచేత, రంగత్ = రంజితములగుచున్న, ఆభంగ = భంగములేని, రథాంగ = చక్రవాకములకు, ధామము = స్థానమయినదియు, మనఃజ = మన్నభునియొక్క, హోమకుండ = హోమాగ్నికుండములతోడ, సిద్ధ = సమాప్తమైన, మంజూల కంజ = మనోహరములయిన యెఱ్ఱదామరలకు, గత = పొందియున్న, ఆళి ధూమము = పొగలపంటికుమై దలు గలిగినదియు, ధనద = కుబేరునియొక్క, సరోజధామ = పద్మ నిలయ మయిన మానససరోవరముతోడ, సమ = సమానమయిన, ధామము = ప్రభుగలిగినదియనగు, ఒక్కసరోలలామము = ఒకసరోవరమును, కనుంగొనిరి = చూచిరి. ఈపద్యము పృత్యుప్రసము గలదిగాఁ జెప్పెను.

వారితరంగము లవారితములు, అందలినుడిగుండములు చక్రవాకములకు నాట్యరంగములవలె నుటచే సరస్సు చక్రవాకముల తునికిపట్టె యందముగ నున్నది. తామరపూవులు మన్నభుని హోమకుండమువలెను దుప్పెదలచాలు పొగవలె నున్నది. అనఁగా సరోవరము చక్రవాక శ్రీదామోగ్యము పద్మ గత భీమరవాసమునై మానససరస్సువలె నుండెను.

కబ్బాలంకారము. పృత్యుప్రసము.

వ. కనుంగొని కురంగట మెలంగువనదేవత లాత్మీయచిత్రపత్రలతాతలకజాలకా లోకంబు లాలోకింపం గోరి గమలాకరముకురంబు వేమటు మెటుం గిడఁ గ్రేవలం దొరంగురాపాడికై వడిం దటకటకరూఢ ప్రాధతరుపటలపరిపతిత పరాగబృందంబులు నెరయునంగంబున కానందంబు నొందుచు, నందనారామ సీమావిహారపరిశ్రాంత లగుతమకు నుపభోగ్యంబుగా వినమ్రశాఖాంచలప్ర వాళతాళవృంతంబుల విసరివిసరి మృదులపవనపలనగళితకుసుమసముదయంబులం బువ్వుగట్టి యబ్జాకరవారిపూరంబు నదీతుషారంబు నపారసౌరభోదారం బునుంజేయు శిశిరకిరణశిలాఫలపాళికాస్థాపిత సౌపానోపాంత కల్పితాలవాల మూల సలిలనేకసంవర్ధితనేవంతికామల్లికాదివల్లికలయల్లికల కుల్లసిల్లుచుఁ బై తామహాశ్రమంబునం గిరణమాలిసాహాయ్యరంజితకింజల్కకీడికామధ్యంబు నం బెక్కుకాలంబు నిల్చినకతంబున నాత్మమాలిన్యంబు దొఱంగి యభినవ సువర్ణతేజోవిరాజమానంబు లగులెఱంగునఁ దరంగితతపీయరజోనుచంగ పిశంగితాంగంబు లగుభృంగంబులం గని యుప్పొంగుచుఁ దరుణతరణికిరణచ్చ దచ్చటాచ్చాచితంబును దపనీయవర్ణకర్ణికాధివాసంబును దామ్రకేసురవ్రాత జాతరూపస్తంభసంభార సంభృతంబును దటిద్రాగ పరాగ పరభాగ పరంపరిత పట్టాంబరవితానసందీపంబును నగునిందిరామహాదేవి యెక్కినశోణారవింద స్యందనంబు క్రిందటం బటికంపుటిరునున సంఘటించినభర్తరథాంగయుగ్గంబుల భంగి నంగీకృతైకమృదుమృణాళ కాండమండితతుండంబు లగురథచరణదంప తులసొంపున కింపు మూటుచు ద్రిభువనయువలోకమోహప్రపంచనిర్మాణచుం చుం డగుసంచళరవిరించునకుఁ బడివాగె పట్టవకలభౌతభిలీనసూత్ర మకలిత కింభాణరాజంబు లై సుధపతీతచంచూపుటకోరకితసర్వసర్వసఖింధంబుకాయ

మానతంతుసందానితాంశంబు లగుహంసంబులం బ్రశంసించుచుఁ దరళతరంగ
మాలికాస్థాలననటత్కమలకః పుటచరయసముత్పతనపతనబంధుర గంధాంధ
పుష్పంధయస్తంధయదంభంబున జంభరిపుశిలాసంఘటితఘటికావినోదంబులు
సలుపు సరోవరలక్ష్మీజలభ్రమతాటకచక్రంబులం దభుక్కురను తిర్యక్ష్ప
సాదితకటాక్షచాకచక్యంబుంపగిది నెగడుమగజేడిసమొత్తంబుల బిత్తరంబులు
చిత్తగించుచు జలాధిదేవత తనకు నఖర్వసార్వకాలికసర్వతోముఖసమృ
ద్ధికై వరలక్ష్మ నావహింపం జేసి కింజల్కపుంజరక్తాక్షణంబులుం గీర్ణపరాగ
హరిచందనంబులుం గీలితాగ్రశైవలపలాశంబులుం గ్రీడదళిధూపధూమంబు
లుం బరిధవిల్ల నోమినసుధాధాతనూతనపూర్ణకలశంబులసొంపు సంపాదించు
నమందమకరందపూరితోదదర వికస్వరపుండరికపండంబులమెండునకు నిండు
వేడుక నెజపుచుఁ జంచరికకుటుంబినీర్షుం కారమంగళసంగీతనాదంబులతోఁ
జలాచల క్రౌంచకారండవమండలీపక్ష పటపటత్కార పటహారవంబులతోఁ
జపలతరతరంగభుజోత్తిష్టశీకరాచారలాజంబులతో విహారదీర్ఘి క యనతి
దూరమున వచ్చుతెమ్మనెదుర్కొనం గత్యంతరంబులు గడచి యేతెంచు
సొంపు దెలుపునిజవదనచంద్ర చంద్రికావృత ప్రతీర చంద్రకాంతజాతనూతన
స్తోతోభరంబులయుబ్బునకు నబ్బురపాటు దొరయుచు మఱియుఁ దత్కా
సారం బహరిమితపాండుపక్షవిశేషభూషితంబు గావునఁ బ్రదర్శితధార్తరాష్ట్ర
ముఖశ్యామికం బై బహులహరివిలాసభాసురంబు గావునం బ్రథమానమీన
కూర్తాద్యవతారధారకం బై యూర్తిలాభాసమానంబు గావున లక్ష్మణోప
భోగభవనం బై మానసజయమహనీయంబు గావున సంతరుస్తీలితనాళికోపరివి
కస్వరకమలకర్ణికానిర్మిరోధబోధమాధురీధురీణం బై రాణించుట కుదంచిత
రోమాంచకంచుకితదేహ లై యవ్వరావోహాలు ముదంబునం దదంబుఖేల
నాయత్తచిత్తలై.

కనుగొని = చూచినవాడై, కరంగటమెలంగు వనదేవతలు=సమీపమందు సంచరించు వనాధి
దేవతలు, ఆత్మీయ = స్వకీయమయిన, చిత్ర = విచిత్రమయిన, పత్ర = ఆకులయొక్కయు, లతా =
తీగలయొక్కయు, తిలక=తిలకవృక్షములయొక్కయు, జాలక=పూమొగ్గలయొక్కయు, ఆలొకంబులు
=ప్రకాశములను, ఆలొకింపంగోరి = చూడనిచ్చయించి యని వనపరమయిన యర్థము. స్వకీయమైన
చిత్రిత మకరికాపత్ర లతారచనలయొక్కయుఁ గుంకుమాది రచిత తిలక జాలములయొక్కయుఁ
బ్రకాశములను జూడగోరియని దేవతాస్త్రీపరమయిన యర్థము. కమలాకరముకురంబుకొ = సరోవర
మగిడి యద్దమును, వేమణుమెఱుంగిడకొ = పలుమాణును మెఱుంగుపెట్టగా, క్రేవలందొరంగురా
పొడికైవడికొ = పార్శ్వమునయందు రాలిన రాపొడియొ యన్నట్టులుగా, కటకటక=వలయాకారతీర
మందు, రూఢ = మొలిచినవియును, ప్రాథ=ప్రవృద్ధములైన, తరు=వృక్షములయొక్క, పటల=సమా
హమువల్లనుండి, పరిపతిత = అంతటరాలిన, పరాగబృందంబులు = పుష్పాదలకుప్పలు, నెరయునందం
బునకుకొ = చ్యాపించియున్న శృంగారమునకు, ఆనందంబు నొందుచుకొ = సంతోషమును బొందుచును,

అద్దముధాళిగొని మెఱుంగుబాసినపుడు తాపాడితో మెఱుంగుజెట్టుట ప్రసిద్ధము. అద్దమునలుకెలంకుల నాతాపాడి జాఱును. వనదేవతలు తమవత్తరేఘాలికాదులఁ జూచుకొనుటకుఁ గమలాకరమును నద్దమునకు మెఱుంగిడ నలుగెలకుల రాలిన తాపోడివలెఁ దరువతితపుష్పరజములరాచుచున్నవని భావము. అలం. డ్వేషములతోఁజేర్చి.

నందన = సంతోషకరమయిన, ఆరామ = ఉద్యానవనముయొక్క, సీమా = చివరదనుకైనట్టి, విహార = సంచారమువలన-ఆనందా దూరవిహారముచేత నుట. సీమాశబ్ద మాకారాంతస్త్రిలింగము. (ని. 'సీమసీమే స్త్రియా ముఖే' అని అ.) పరిక్రాంతలగు = మిక్కిలియు నలగినవారైన, తమకుఁ = తమకు, ఉపభోగ్యంబుగాఁ = అనుభవయోగ్య మగునటులుగా, వినమ్ర = మిక్కిలి పంగిన, కాఫి = కొమ్మలయొక్క, ఆంచల = అగ్రములయందలి, ప్రవాళ = చిగురుటాపల నెడు, తాళవృంతంబులఁ = వినన కఱ్ఱలచేత, వినరివినరి = పలుమాఱుచు వినరి, మృదుల = కోమలమయిన, పవన = వాయువుయొక్క, వలన = చలనముచేత, గళిత = జారిన, కుసుమ నముదయంబులఁ = పుష్ప సమాహములచేత, పువ్వగట్టి = వాసనాయుక్తముగాఁజేసి, అష్టాకర వారిపూరంబుఁ = సరోవరముదలి జలసమృద్ధిని, అతిశుషారంబుఁ = అత్యంత శీతలముగాను, అపారసారభోదారంబుయందేయు = మితిలేని పరిమళముచేత సలిశయమగు నటులుగాను గాలికి రాలిపడిన పువ్వలచేతఁ బరిమళయుక్తమగునటులుగాను జేయుచున్నవని గ్రహింపవలయును. ఆలాగునఁ జేయుచున్నట్టి, శిశిరకిరణ = చంద్రసంబంధములయిన, శిలాఫలక = రాతిపలకలయొక్క. ఆనందా జంద్రకాంత శిలయొక్క, పాళికా = శ్రేణిచేత, స్థాపిత = కట్టఁబడిన, సోపాన = మెట్టయొక్క, ఉపాంత = సమీపమందు, కల్పిత = రచింపఁబడిన, ఆలవాల = పాదుకలయొక్క, మూల = మొదళ్ళయందలి, సలిలనేక = నీళ్లపాతచేత, సంవర్ధిత = వృద్ధిపొందింపఁబడిన, సేమంతికా = చేమంతులును, వాసంతికా = బుడిగుదువందలును, మల్లికా = మల్లెలును, ఆది = మొదలుగాఁగలిగిన, వల్లికల = తీగెలయొక్క, అల్లికలకుఁ = అల్లకొనిన వైఖరులకు, ఉల్లసిల్లుచుఁ = ఉల్లాసముచుబొందుచు, చంద్రకాంత శిలాలవాలములలో వాసంతికామల్లికాదులను నాటిసిరుపోసిపెంచిరి. అవి వెలిగి పెద్దవియై తీవ్రయలుసాగి కొనలనున్న చివురు జొంపములచే వనవిహారక్రాంతలగు చెలవలకు వినరుచు బూలతాచిచే సరోవరజలమును సుగంధయుతముగను జివుళ్ళవైగలమంచు చిరుకులచే తైత్త్యముగను జేయుచుండెననియు లకలు రమణీయముగానున్నవనిభావము. అలం. ఉల్లేచి.

వైతామహాశ్రమంబునఁ = ప్రయాగయందని యర్థము.

శ్లో. 'క్షేత్రంప్రజాపతేః పుణ్యంసర్వేషామేవదుర్లభమ్,
లభ్యతేపుణ్యసంఖ్యాలైర్నాన్యదాన్యపృథాకభిః'

అని ప్రయాగమహిమానువర్ణనమందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. వైతామహాశ్రమ ననగా బ్రహ్మశాస్త్రమయిన పద్దమందనిభావము. కిరణమాలి సాహాయ్యరంజితకింజల్క కీలకీరామధ్యంబునఁ = కిరణమాలి యనఁగా సూర్యుడు. అతని సాహాయ్యముచేత రంజితములైన కింజల్కము లనెడు, ఆనందా జన్మకేసరములనెడు నన్నిశ్వాలలయొక్క మధ్యప్రదేశమందని యర్థము. నాలుగుదిక్కులను బ్రజ్వరిల్లుచున్న యగ్నిచతుష్టయము సూర్యునితోఁగూడి పంచాగ్ని లగుచున్నవి గనుక నిక్కడ సూర్యసాహాయ్య రంజితకింజల్క పుంజములయొక్క మధ్యప్రదేశమును బంచాగ్ని మధ్యప్రదేశమునుగాఁ జెప్పి

నాఁడు. పెక్కుకాలము నిల్వినకతంబునకే అనఁగాఁ బైతామహాశ్రమంబునఁ బంచాగ్ని మధ్యమందుఁ దడవుకాలము నిలిచి తపస్సు చేసినాహువువల్ల ననియర్థము. పద్మమందుఁ గింజల్కములనడుముఁ దడవుకాలము నివసించుచున్నవనిభావము. ఆత్మమాలిన్యము దొరంగి=మనోమాలిన్యమును విడిచి యని యర్థము. దేహనైల్యమును బోగొట్టుకొని యని యర్థాంతరము. ఆభిసమవర్ణ తేజోవిరాజమానము లగు తెఱంగునకే=సువర్ణము బ్రహ్మవర్ణముగనుక బ్రహ్మ తేజోవిరాజమానములైనట్లులుగా ననియర్థము. బంగారపుఁ గాంతివంటి కాంతి చేత విరాజమానము లైనట్లులుగా ననియర్థాంతరము. తరంగిత = తెర తెరలుగా వ్యాపించుచున్న, తపియరజః = ఆపద్ద సుబంధమైన పరాగముయొక్క, అనుషంగ = సుపర్కముచేత, పిశంగితాంగములగు = వసప్రచాయగాఁ జేయఁబడిన శరీరములగులెగిన, భృంగంబులంగని యాహ్వాంగుచుకే = తుమ్మెదలనుజూచి మిక్కిలి సంతోషించుచు, పద్మకింజల్కములలోఁదడవు నివసించిన కతంబుఁ మేలిమాలిన్యములొలగి సువర్ణ కాంతితో విరాజిల్లినటుల మేనఁబసిమిరంగుల్లసిల్లి మెలంగు తుమ్మెదలనుగాంచి గిరికయుఁ జెలిమికత్తె లుల్లసిల్లెదని భావము. అలం. రూపకసంక్షిప్త మగు సుత్రేవిశ్.

తరుణతరణి=బాలసూర్యునియొక్క, కిరణ=కిరణముల నెడు, ఛద = వస్త్రములయొక్క, ఛటా= సమాహము చేత, ఆచ్ఛాదితంబును = కప్పుఁబడినదియును, తపసీయవర్ణ = సువర్ణచ్ఛాయగల, కర్ణికా= మిదైయ నెడు రళకర్ణికకు, అధివాసంబును = స్థానమైనదియును, తామ్రకేసర = అరుణకింజల్కములయొక్క, ప్రాతః=సమదాయమనెడు, శాతకూపస్తంభ సుభార=కాంచనస్తంభ సమాహముచేత, సుభృతంబును=లెస్సగ భరింపఁబడినదియును, తటిద్రాగ = మెఱుపుతీఁగెవలె నెఱుగానున్న, పరాగ = పుష్పాడియొక్క, పరభాగ = గుణోత్కర్షము లనెడు, (ని. 'పరభాగో గుణోత్కర్షః') అని శోశము. పరంపరిత = పరంపరగా నాచరింపఁబడిన, పట్టాబరవితాన = పట్టువస్త్రపు మేల్గుట్టచేత (ని. 'అస్త్రీవితానముల్లోచక' అని అ.) సందీపితంబును = లెస్సగాఁ బ్రకాశించుచున్నదియును, అగు = అయినట్టి, ఇందిరానుజాదేవి యెక్కిన లక్ష్మీదేవి యారోహణము సేసిన, శోకారవింద స్మందనంబుక్రిందటకే=అరుణకమలమనెడు రథముక్రింద, పటింకంపుటిరుసున సుసుటించిన=స్పటికముయచుగు నిరుసునఁ బూన్చిన, భర్తరథాంగ యుగ్గంబులభంగికే = సువర్ణరథచక్రములలో యున్నట్లులుగా, అంగీకృత = స్వీకరింపఁబడిన, విక=విక్రమమైన, మృదు = శోమలమైన, మృణాళకాండ = తామరతూడుచేత, మండిత = అలంకరింపఁబడిన, తుండంబులగు=చంచువులుగలిగిన, రథదరణదంపతుల = చక్రవాకమిశునములయొక్క, సాంపున కింపుమీఱుచుకే = చక్రదనమునకు నిచ్చమువహించుచు, లక్ష్మీదేవి యెఱుఱుతామరతేరెక్కెను. ఆ తేరునకుఁ గింజల్కసమాహము కాంచనస్తంభములు, పుష్పాడిమేల్గుట్టలగుపట్టువలంవలు నోటఁ దమ్మితూడుగొనియున్న యంచజంటచక్రములు. నోటగల తూ డిరుసు. రళకర్ణికకమ్మిగద్దియ. సూర్య కిరణములు పట్టువస్త్రములుగా నున్నవనిభావము. దానిని గాంచి యానందించినట్లు.

అలం. రూపకము.

త్రిభువన=స్వర్గద్రుర్భువనపాతాలములయందలి, యువలోక = యౌవనపురుషసమాహముయొక్క, మోహప్రపంచ=మోహవిస్తారమనెడు ప్రపంచముయొక్క, నిర్మాణ=సృష్టియందు, చుంచుండగు=ప్రసిద్ధుడైన, (నిర్మాణచుంచు దానికలిపి యర్థము వ్రాయవలెను. చుంచుండని విడఁదీసినచో 'చుంచు' అను నది ప్రత్యయముగావునఁ బ్రకృతినివిదచి ప్రత్యయమున కర్థముఁజెప్పురాదు.) ('లేనవి తత్త్వంచువుకు పా.') అని ప్రసిద్ధార్థ మందుఁ జూచువృత్తయము. పంచశరవిరించునకుకే = మన్మథుడనెడు బ్రహ్మణి

‘విరిభ్యోః విరిభ్యోః విరిభ్యవో’ అని మూడువిధములుగా బ్రహ్మగములు గలవు. చడివాగవట్టిక=బాల్ల
 తీలుపట్టిన, కలభాత = వెండితోఁజేసిన, ఖలీనసూత్ర = కట్టెపుత్రాదులతోడ, సుకరిక=గూడుకొన్న,
 కంఠాఠరాజుబులై = హయశ్రేష్ఠములై, సుచరిత = సుచరించుచున్న, చుచుపుట = కొచ్చులవంటి
 ముప్పలయందు, కంచుకిత = దట్టమైయున్న, సరసవిభుంధ = పచ్చితామరతూదలయొక్క,
 సుతాయమాన = దీర్ఘములగుచున్న, తంతు = సూత్రములచేత, సుదానిక = కట్టబడిన, అందుబ
 లగు = మూపులుగలిగినవైన, హంసంబులకొ = మరాఁశములకు, ప్రశంసించుచుకొ=కొలిచుకొనుచు,
 మన్ననప్రపంచము=మోహప్రపంచము, ఇదనియశ్వంబులు హంసములు అని తెలియవడి. హంసము
 తనయంసమువలెను ప్రేలుచున్న తన్నితూడు నోటు గొలియించెను. వెండికట్టెము నోటుబెట్టి పొడవైన
 కట్టెపుల్గుములు వీపుపై వైచిన మన్నభాగ్యములవలె నంచలు కరుణించుచున్నవని భావము. అలం.
 రూపకసంక్షిప్తోత్పేక్ష.

తరత = చుంచరించుచున్న, తరుగ = కరుణయొక్క, మాలికా=పంపులయొక్క, ఆస్థాన=
 తామడులచేత, నటత్ = కదలియాడుచున్న, కమల = పద్మములనెడు, కరపుట = దొయిలిపల్లచుండి,
 సరయ = వేగముతోఁ గూడుకొన్నట్టులుగా, సముత్పతన = వైకెగయుటచేతను, వతన=ఎగసి తిరుగా
 లడుటచేతను, బుధుర = సుందరములగుచున్న, గంధాంధ = మదాంధములైన, పుష్పంధయ=తుమ్మెదల
 యొక్క, స్తనంధయ = పిల్లలనెడు, దంధుబుకొ = వ్యాజముచేత, జంభరిపు = ఇంద్రసంబంధమైన,
 శిలా = రాళ్ళచేత-అనగా నింద్రసీలములుచేత, సుఖుటిక = రచించబడిన, ఘటికా=గుండ్లయొక్క,
 వినోదంబులుసలుపు = ఆటలాడుచున్న, సరోవరలక్ష్మీ=పద్మాకర లక్ష్మీయొక్క, జలభృమ=నలిచావర్తము
 లనెడు, తాటాక చక్రంబులకొ = చక్రాకారములైన పాజులకమ్మలయందు, తనస్కరము=తనస్కరని
 మెఱయుచున్న, తిర్యగ్ప్రసారిక = అడ్డముగా ప్రసరించుచున్న, కలాక్ష=క్రేంజి మాపులయొక్క,
 చాకచక్యంబులపగిదికొ = చకచకాయమానములొ యన్నట్టులుగా, సెగడు = ప్రకటించుచున్న,
 మగబేడిసమొత్తంబుల = గండుబేడిస చేపతుడములయొక్క, విత్తరంబులు = విలాసములకు, చిత్ర
 గించుచుకొ = మనస్కరించుచు, సరోవరలక్ష్మీ యాడుకొను బారిక, తరంగముల తాకిడిచే గదలు
 తన్నిపూ లామె కరపుటములు, అందుండి యెగురుచు బ్రాలుచున్న తుమ్మెదలు ఇంద్రసీలకాకల్పితము
 లగు సచ్చనగంధు, ఎగసివడుచున్న బేడిసమీలు చెవినిగల వజ్రాలకమ్మలచే దనస్కరము గడగంటి
 చూపులుగ నిందు జెప్పుబడెను.

అలం. రూపకసంక్షిప్తోత్పేక్ష.

జలాధిదేవత = నలిలాధిదేవత యనెడు దేవకాంత, తనకుకొ = తనకు, ఆఖర్వ=ఉన్నతమును,
 సార్వకాలిక = కాశ్యతమునైన, సర్వతోముఖ = అంతటవ్యాపించునట్టి, పవృద్ధితై = సుపదకొఱుని
 యర్థము. అధికమును సర్వకాలికితము నైన సర్వతోముఖముయొక్క, అనగా నుదాముయొక్క
 సచ్చుద్ధొఱుని భావము. వరలక్ష్మీ నావహించుజేసి = వరలక్ష్మీదేవిని నావశ్విసముచేసి యని యర్థము.
 పద్మములు లక్ష్మీదేవికి వికారస్థానములని భావము. కింజల్కపుంజరత్నాక్షతంబులకొ = పద్మకేసరములనెడి
 యెఱ్ఱరియక్షతలుతత్త్విరపరాగ హరి చందనంబులకొ=వ్యాప్తమైన పుష్పాడియనెడుపచ్చని శ్రీచందనం
 బులు, కీర్తితాగ్రతైలవశాంబులకొ = అంతర్నిష్ఠము లైనమొదట్లు గల తైలములనెడు,
 అనగా నాచుతీగెలనెడు నాకులు, శ్రీదత్ =విహరించుచున్న, అశి=తుమ్మెదలనెడు, ధూపధూపం
 పను—49

బులుకో = అగరు సాంబ్రాణి ధూపములయొక్క పొగలును, పరిధవిల్లకో = ఒప్పుచుండునట్టులుగా, నోమిన = నోచినట్టి, సుధాభాత = సున్నముచేతఁ జెల్లవైన, నూతన = నవినములైన, పూర్ణకలశంబుల = జలపూరితములైన కలశములయొక్క, సాంపునాపాదించు = కృంగారమును గలగఁజేయుచున్న, అన్యగా వానివలెనే యున్నట్టివనుట, అమంద = అతిశయమయిన, మకరంద = పూఁజేనియచేత, పూరిత = సింధింపఁ బడిన, ఉదర = గర్భములగఁగిన, దరవికస్వర = కొంచెముగా వికసించిన, దరవికస్వరములు గతుకఁ గలశములవలె పుచ్చవని చెప్పింపఁడు. అటువంటి, పుండరిక మందంబుల = శ్వేతపద్మసమూహములయొక్క, మెందునకుకో = హేమశృంగమునకు, నిందువేడున నెఱపుచుకో = పూర్ణోత్సాహమును బ్రకటించుచు, కొంచెమువిచ్చి లేచెనిండిన తామరపూలు జలచేతక లక్షి నాహ్వయముఁజేసి పూజించుపాత్రము లులు పుచ్చవనిమఁ గింజల్కము పక్షతులవలెను, పరాగము గందమువలెను, నాచు పాత్రాంతమందుంచిన యాకులవలెను, తుమైదలు భావమువలెను, లోనిలేరియ పాత్రాంతరమునఁగల జలమువలెను నుంచెనని భావము. అలం. రూపానంకిష్ట నిదర్శన.

చంచరీకటుందిని = అడుగుతుమైదలయొక్క, యుంకార = యుంకారములనెడు, మంగళ సంగీత నానంబులతోకో = మంగళార్థకములైన సంగీతరవములతోడను, చలాచల = చలితములైన, త్రైర = కొలలయొక్కయు, కారందవ = కన్నెరేడు పులఁగలయొక్కయు, మందలీ = సమూహములయొక్క, వక్ష = జెక్కలయొక్క, పటపటతార్కర = పటపట యను ధ్వనులనెడు, పటనారవంబులతోకో = తమైటలయొక్క నాదములతోడను, చలలతర = మిక్కిలి చలించుచున్న, తరంగ = కరుళ్య నెడు, భుజ = హస్తములచేత, ఉత్తిప్త = ఎగఁజల్లుబడుచున్న, కీకర = తుంపురులనెడు, అచారలాజంబులతోకో = మంగళాచారలాజములతోడను, ఇందుకు, (స్థి. 'అచారలాజైరివ పారకన్యాక') అని రఘువంశమందుఁ బ్రయోగము. లాజములవఁగా వరిపేలాలు. విహారస్థితిక = శ్రీధానరోవరము, అనతిదూరమునకో = సమీపమందు, వచ్చు = వచ్చుచున్న, కమ్మనెదుర్కొనకో = కమ్మ నెదురుకొనెడుకొఱకు, కక్ష్యాంతరు బులు గడచి యేతెంచుసాంపుజలపు = జలవతులయొక్క యంతరములు దాటివచ్చునట్టి యొయ్యారము గనుపఱుచుచున్న, కక్ష్యయనఁగా బవంతి. (ని. 'కక్ష్యా ప్రకోషే హర్ష్యాజే' అని అ.) నిజ = తమయొక్క, వదన = ముఖములనెడు, చంద్ర = చంద్రులయొక్క, చంద్రికా = వెన్నెలచేత, ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ప్రతీత చంద్ర కాంత = తీరమందలి చంద్ర కాంతముణలనల్ల, (ని. 'కూలం రోధశ్చ తీరశ్చ బ్రతీరశ్చ తటం త్రిపు' అని అ.) జాత = పుట్టిన, నూతన = నవీనములయిన, ప్రోతః = జలప్రవాహముల యొక్క, భరంబుల = అతిశయములయొక్క, ఉబ్బునకుకో = హెచ్చునకు, అబ్బురపాటు దొరయుచుకో = ఆశ్చర్యమును బొందుచు, పొలఁతుకలమోము జాబిల్లిచలువచే సరోవరపుగట్టునఁగల చంద్ర కాంత శిలయందీ నీరుబుకుట చెలువల నెదుర్కొనవచ్చునట్లుగను, లేటిప్రాంతలు సన్నాయిగను వక్షరవములు మద్దలలుగను, దరంగములనుండి లేచుతుంపురులు లాజములుగను నుండి స్వాగతవస్తుసంతతివలె నలచెనని భావము. ముఖచంద్ర నివలనఁ జంద్ర కాంతశిలలు స్రవించుట, కలువలు వికసించుట లోనగునవి కని పనుయనీదములు.

అలం. రూపానంకిష్టోల్లేపిక్ష.

మఱియుఁ దత్కాసారంబు = మఱియు నాశోలను, అపరిమిత = మితములేని, పాండురాజ సంబంధులైన యుద్ధిష్ఠిరప్రభృతులయొక్క, వక్ష = బలముచేత, విశేష భూషితంబుగావునకో = మిక్కి

లియు నలంకరింపఁ బడినది గనుక, ప్రదర్శితః కనుపఱుపఁబడిన, ధార్తరాష్ట్రః = మహావీర్యసామలయొక్క, ముఖశ్యామికంబై = ముఖవైవర్ణ్యము గలచై యని యర్థము. పాండుపక్షములనఁగాఁ జెల్లఁజెక్కలు గలహంసలు, (ని. 'హంసాస్తు శ్వేతగరుత్కః' అని ని.) ధార్తరాష్ట్రమునఁగా మిక్కిలివల్లనైన ముక్కులును బాదములునుగల హంసలు, (ని. 'ధార్తరాష్ట్ర స్థితేతకై' అని అ.) కాంచీ యవని మితములైన హంసవిశేషములచేత శోభితమైనదియు ధార్తరాష్ట్రములనెడన హంసలయొక్క చంచు చరణ నైల్యముగలదియునని భావము. శ్లేషమూలక కావ్యలింగాలంకారము. బహు = ఆపరిమితము లయిన, హరివిలాస = నారాయణునియొక్క విలాసములచేత, భాసురంబు గావునక = ప్రకాశమాన మయినదిగనుక, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధమగుచున్న, మినహూర్వాద్యవతారభారకంబై = మత్స్యహూర్వా ద్యవతారయుక్తమయినదై యనియర్థము. బహు = అనేకములయిన, లహరిః = మహా భరంగములయొక్క, విలాసభాసురంబు = విలాసముచేతఁ బ్రకాశమానమయినదియును, మత్స్యహూర్వాదిజలజంతువులయొక్క యావిర్భావములచేత ధారాళమయినదియు నని భావము. ఊర్విశాభాసమానంబు గావున లక్షణోప భోగభవనంబై = ఊర్విశయనగా లక్షణునిభార్య. ఊర్విశాదేవితోడఁ బ్రకాశమానమయినది గనుక లక్షణునకుఁ గేళిగృహమయినదై యని యర్థము. ఊర్వి = తరంగములయొక్క, లాభ = ప్రాప్తితోడ, అసమానంబు = అసమానమయినదియు, లక్షణా = అందు బెగ్గురుపట్టుటకు, ఉపభోగభవనంబై = భోగార్హ మయినదియు నని భావము. లక్షణాశబ్దము సారసములనెడు పేరుగల బెగ్గురుపట్టులయొక్క యాదు పట్టులకుఁ బేరు. (ని. 'హంసస్యయోషీ ద్వరతా సారసస్య తు లక్షణా' అని అ.) మానసజయమహా సీయంబుగావునక = మనోజయముచేత మహాసీయమయినది గనుక, అంతరుస్థిలితః = అంతర్నిమగ్నమయిన, నాళికోపరి = పట్టుమలూపరిస్థితమయినట్టి, ఇక్ష్వాక నాళికశబ్దము కమలపరము. వికస్వర కమలకర్ణికా = సహస్రారపద్మ కర్ణికాకార చంద్రమండలమువల్లపుండి, నిర్మిరోధ = నిరర్గళమగునట్టులుగా, బోధ = ఉద్భవమయిన, మాధురి = సుధామాధురికి, ధురీణంబై = ధురంధర మయినదై యని యర్థము. ఈ యర్థము సాంబభుజంగమందుఁ జెప్పఁబడినది.

శ్లో. 'తమో మోచక్రై రేచక్రైః పూరకాద్యై స్సముద్దిశితాధారపీఠ్యజ్జవత్ప్రైః,
హతాల్లంబికారాజయోగప్రభావా ల్లతత్కుండలివృక్షముత్తాపకాకామ్,

సహస్రారపద్మస్థితాపారవారాం సుధామాధురిం సాధురీత్యాపిబిష్కతి.'

అని సాంబభుజంగమునఁ గలదు గనుక సీక్ష్ణోకార్థ మనుసంధింపవలయును. మానససరోవర జయము చేత మహాసీయ మయినదియు నంతరుస్థిలితనాళికములును అనఁగా లోపల శుశ్పన్నమగు చున్న నాళములును, ఇక్ష్వాక నాళికశబ్దము నాళిపరము. ఉపరివికస్వరకమల = ఉపరిభాగమందు వికసించుచున్న కమలములును, కర్ణికాస్థిరోధబోధమాధురి యనఁగా, కమలములయందలి విద్యుల యొక్క నిరోధాభావమయిన వికాసమును, వీనికి, ధురీణంబు అనఁగా భారవాహియైనదియు నని భావము. మధురసంబుధమయినది మాధురి, మాధురి యనఁగా నిక్ష్వాక మనోహరత్వవని తెలియుచు యును. రాజింతుటపక్ = ఈలాగఁటివై యొప్పుటకు, ఉదంచితరోమాంపః = ఉత్కృష్టమయిన గగ్గురు పాటుచేత, కంచుక = వ్యాప్తములయిన, దేహాలై = శరీరముగలవాలై, అవ్వరారోహలు = ఆస్త్రీలు, ముదంబునక = సంతోషముచేత, తదంబుభేలనాయత్తలై = ఆసరోవరజలక్రీడాధీనములైన మానసములు గలవాలై, ఈపద్మమునకు ముందరిపద్మముతో నన్వయము.

సీ. తనయిల్లు దామరకంపమై మెఱయ సంపన్న లినాక్షి గాపున్న చోటు
 వలరాజు మజ్జగంబులు గెట్టి దర్ప మేర్పడ నిజాంకశరంబు • లిడినచోటు
 వలిగాలి వన్న గావలిగాహితగ రాగ్ని ఘోరసంజ్వరము వీడ్కొనినచోటు
 తొగకొమ్మవమిగ్రమ్మఁగురాజుకరమంటి యెండక న్నెఱుంగకయెసగుచోటు
 తే. ఇందుముఖులార యిది సుండి • యిందుఁ గ్రుంకి
 మదనుఁ బూజించు గోర్కులు • పొదలు ననుచుఁ
 వొడవు లటు చెట్టి వలిపెపావడలు గట్టి
 శృంగములు వట్టి నీరాడఁ • జేరునపుడు.

155

తనయిల్లు దామరకంపమై మెఱయన్ = తనయొక్క యిల్లు పుత్రపౌత్రాభివృద్ధి గలదై
 ప్రకాశించునట్లులుగా, సంపన్నలినాక్షి (సంపత్ + నలినాక్షి) = లక్ష్మీదేవి, కాపున్నచోటు = కాపురమున్న
 స్థలము అని యర్థము. తామర యిల్లుగాఁ గలదైయున్నదని భావము. అభివృద్ధి పివయమై తామరకంప
 మనుట యోకోక్తి. అర్థద్యయమునకు నభేదాధ్యవసాయము. తనయిల్లు దామర కంపమై మెఱయ నని
 చెప్పుటచేత సభివృద్ధికరత్వంబును సంపన్నలినాక్షి కాపున్నదని చెప్పుటచేత నిశ్చలసంపత్ప్రదత్వంబును
 జోటునకుఁ జెలియఁబడుచున్నది. వలరాజు = మన్త ఘండు, మజ్జగంబులుగెట్టి = మూఁడు లోకము
 లను జూచి, దర్ప మేర్పడక = గర్వము లేటవడునట్లులుగా, నిజాంకశరంబు లిడినచోటు = అంక
 మనగా భవ్యంబును, శరములనగా బాణములను గనుక దనయొక్క భవ్యబాణములను జెట్టియుంచిన
 స్థలమని యర్థము. మిగనములను బద్ధములను గలిగియున్నదని భావము. త్రిభువనజయసాధనాశ్ర
 యత్వము చోటునకుఁ జెలియఁబడుచున్నది. వలిగాలి = చల్లగాలి - అనగా మలయమారుతము, పన్ను
 గావలి = మలయాచలమందలి సర్వసమూహమువల్ల, గాహిత = ప్రవేశించిన, గరాగ్ని = విహినలము
 యొక్క, ఘోర = భయంకరమయిన, సంజ్వరము = సంతాపమును, వీడ్కొనిన చోటు = దోడ్కొట్టు
 కొనిన స్థలమని యర్థము. క్షితలాటములు గలదని భావము. ఉపద్రవనివర్తకత్వము చోటునకుఁ
 జెలియఁబడుచున్నది. తొగకొమ్మ = తుముదినీకాంత, తమిగ్రమ్మక = తమకముగ్రమ్మగా, తగురాజుకర
 మంటి = తగురాజుయొక్క పార్శ్వహామవడసి, ఎండక న్నెఱుంగక యెసగుచోటు = కష్టలేశమును
 గుర్తెఱుంగక యొప్పుచున్న స్థలమని యర్థము. తమిగ్రమ్మక = రాత్రికాఁగానే, తగురాజు కరమంటి =
 యొత్తుడైన చంద్రసింహుక్క పురాగర్భగలదై, ఎండక న్నెఱుంగక యెసగు = సూర్యరశ్మిని గుర్తెఱు
 గక యున్నదని భావము. తగురాజుకరమంటియని చెప్పుటచేత శుభహేతుత్వంబును, ఎండక న్నెఱుంగక
 యెసగుట చని చెప్పుటచేత సుఖసంపాదకత్వమును జోటునకుఁ జెలియఁ బడుచున్నది.

ఇందుముఖులార యిది సుండి = పీఠేలారా యీపైని జెప్పఁబడిన గుణములగుల స్థలమునుండి
 యిది, ఇందుఁగుంకి = శోలియలో స్థానము చేసి, మదనుఁ బూజించు గోర్కులు పొదలు వనుచుక =
 మన్త ఘనిఁ బూజించుగాఁ గోరికల సిద్ధించునని యొకరి కొకరు చెప్పుకొనుచు, తొడవులటువెట్టి =
 అభరణములు తీసి యొక్కచోటకుంచి, వలిపెపావడలుగట్టి = సన్నపుటలువొడిగి, శృంగములువట్టి =
 చివునఁగ్రోవులుచేతఁబట్టుకొని, నీరాడఁజేరునపుడు = జలశ్రీ డనయపునిమిత్తమై చేరిననయమందు.

లక్ష్మీహము తామరకంపర యగుటయు, వలరాజు మూఁడులోకములు గెలుచుటయు, వలి
 గాలి ఘోరసంజ్వరము తొలఁగుటయు, గలవక న్నె యెండయెఱుంగక ప్రతుకుటయు సరోవర

ప్రశస్తిహేతువులు. ఇన్నియు మదనప్రీతికరములై గాన మన్వత్పూజార్థ మిందు స్వాగమముచేయుట యొప్పియున్నదని భావము. అలం. అతిశయోక్తి. కావ్యరంగము.

చ. కరముల మూపు లూడుకొని • కన్నెలు చన్నులబంబి నొండొరుల్
బరిగొని నిల్వఁ దత్పరిధిఁప్రాంశువృగంశుకలాపపూరితాం
తర మయి పొల్చె భావభవఁదైవతభావిత హేమకుంభసం
భరితమృణాళమండలితఁపద్మమయప్లవమండలం బనన్. 150

కరములమూపులూడుకొని = హస్తములచేత భుజములువట్టుకొని, కన్నెలు = పడుచులదిబురు, చన్నులబంబి = కుచములవర్ణంతమైన నీటియందు, ఒండొరు ల్బరిగొనినిల్వఁ = పరస్పరమును జుట్టురాఁ దిరిగినిలువఁగా, తత్పరిధి = ఆకన్నెలయొక్క పరివేషకారమండలము, ప్రాంశు = హస్తైవ, దృగంశు కలాప = నేత్రకాంతి స్తోమముచేత, పూరిత = నిండిపఱచిన, అంశరము = మధ్యప్రదేశముగలదై, భావ భవ = మన్వత్పూజఁదనెడు, దైవత = దేవునిఁజూప, భావిత = కల్పించఱచిన, హేమకుంభసంభరిత = సువర్ణ కుంభములచేత లెస్సఁగా భరింపఱచినదియు, మృణాలమండలిత = తామరతూడులచేత మండలా కారము జేయఱచినదియునగు, పద్మమయప్లవ = తామరపువ్వుల తెప్పయొక్క, మండలంబనన్ = లయమో యన్నట్టులుగా, పొల్చె = ప్రకాశించెను.

ఇక్కడఁ గుచయుక్తమైనదియు భుజావలయుత మయినదియునగు మండల మధ్యప్రదేశ మందుఁ బ్రసరించిన నేత్రకాంతిస్తోమమును హేమకుంభ సంభరితంబును మృణాళమండలితము నైన మండలాకార పద్మప్లవమునుగా నుల్లేఖించినాఁడు. బరియనెడు పదమందలి రేఖము శకటరేఖ మని సంశయించు జనదు. గుబ్బలు పయికి గానుపించు జెలులు చంద్రాకారముగా నీటిలోఁ దిప్పగ సాగిరి. వారిగుబ్బలు కుండలవలెను, వారిచూపులు పగ్గములవలెయంటచేఁ దెప్పయుత్పవమునాటి పడ వలవలె జెలులు కాన్పించిరి. కాని జరుగవలసినది భావభవమని తెప్పయుత్పవము గాన గుబ్బలు తమ్మి మొగ్గఱవలెను జూపులు తమ్మితూడులవలెనుండి వానితోఁ గట్టిన పడవవలె వారియొసకి యుండెనని భావము. అలం. ఉల్లేఖ. •

చ. నెలఁతలు బంతి గట్టుకొని • నీ రెగఁ జల్లఁ దదీయమంజులాం
జలికలితోదకం బెగయుఁజాడ నులింపఁగ నయ్యెగ దత్కుచాం
చలజఘనాభిఘాతములు • నైచక మోయుచుఁ బద్మయుక్త మై
కొలను సరోజబాంధవునకు మొఱ వెట్టంగ నేగుకై వడిన్. 151

నెలఁతలు బంతిగట్టుకొని = స్త్రీలు చుట్టుకైవారముగాఁ బంక్తిగట్టుకొని, నీరెగఁజల్లఁ = నీరుపై నెగఁజల్లఁగా, తదీయ = స్త్రీలసంబంధమైన, మంజుల = మనోహరములైన, అంజలి = దోసిల్లయుండు, కలిత = బిప్పుచున్న, ఉదకంబు = నీరు, ఎగయుఁజాడ = ఎగసెనురీతి, నులింపఁగనయ్యెగ = కొనియాడు దని యుండెను. విలాసననన, తత్ = ఆస్త్రీలయొక్క, కుచాంచల = ప్రసాగ్రములయొక్కయు, జఘన = కటిపుర్రాభాగములయొక్కయు, అభిఘాతములు = తాఁడుడుదెబ్బలను, నైచక = సహించలేక, మ్రోయుచు = ధ్వనిపేయుచు, పద్మయుక్తమై = కమలములతోఁ గూడుకొన్నదై, కొలను = సరోవరము, సరోజ బాంధవునకు మొఱవెట్టంగ నేగుకైవడిన్ = కమలములకాపుండైన సూర్యునకు మొఱవెట్టుకొనుటకుఁ బోవుచున్నదోయనట్లులుగా, నులింపఁగనయ్యెగ నని సంబంధము.

ఇక్కడ సంజలియుక్తములైన సరోవరసలములయొక్క సముత్పతనమును సరోజయుక్త మయిన సరోవరము సరోజబాంధవునితో మొఱచెప్పబోవుటగా నుల్లేఖించినాడు. అనగా సరో వరము దనయందు బుట్టిన సరోజములతోఁ గూడుకొని యాసరోజములకు బాంధవుడైన సూర్యుని యొద్దకు మొఱపెట్టఁ బోవునట్లుండునట. నెలకలు బుట్టిగట్టుకొని కుచాంచలాభిఘాతములు జను నాభిఘాతము లొనర్చుట దుస్సహ మయ్యెను. కాన మ్రోయుటయే మొఱపెట్టుకొనుట. పద్మము లతోఁ గలిసి సరోవరము మొఱపెట్టుకొననేగుట పద్మబాంధవుని సహాయము బడయుటకు. అనగా సరోవరమందు సతులు జలక్రీడగావించ జలము కట్టాలమయ్యెననియు వినోదమునకై సతులు జల మెగఁజిమ్ముచు జలక్రీడలు గావించిననియు భావము. ఆలం. ఉల్లేఖ.

మ. చిగురుంజిమ్మనగ్రోవిలో నొకతె రాజీవాసవం బుంచి పై
నిగిడింబ్ గమకింప నొక్కనవలానెమ్మోము వే ద్రిప్పిన
జగజంపై నెఱిగుంపు గప్పకొనియె • నత్తిప్తమాధీరసం
బు గొనం బుంచినచంచరికపుతనాపుంజంబుచందంబునన్. 153

చిగురుంజిమ్మన గ్రోవిలో = చిగురుటాకులచేత రచింపబడిన చిమ్మనగొట్టములా, ఒకతె = ఒకస్త్రీ, రాజీవాసవంబుంచి = పద్మసంబంధమైన మకరందమునునింది, నైనిగిడింబ్ గమకింబ్ = పైనఁ జిమ్ముట కుద్దుకృతడగా, ఒకనవలా = ఒకస్త్రీ, నెమ్మోము వే ద్రిప్పిన = ముఖమును శిఘ్రముగా నవతరింప మట్టించగా, జగజంపై నెఱిగుంపు = సొగసుమించి తలవెండ్రుకల యొక్క గుంపు, కప్పకొనియె = ముఖమును గ్రమ్మకొనియెను. అనగా ముఖము ద్రిప్పగానే కొప్పవీడి వెండ్రుకలు వరవంజె నని యర్థము. ఏలాగనన, తల్ = ఆమొదటిస్త్రీచేత, తీప్త = చిమ్మబడిన, మాధీరసంబు = మకరందమును, కొన = హరించుటకు, పుంచిన = బంపబడిన, చంచరిక పుతనాపుం జంబు చందంబునన్ = శ్రమర పేరాసమూహ మొ యన్నట్లులుగా కప్పకొనియె నని సంబంధము.

నెఱిగుంపుసొంపు నెఱిగెట్ అని సామకవిపాఠము. అనగా కొప్పవీడ్చి వెండ్రుకలబఱచె ననుట. పెన్నెఱిగెజగపు (మిక్కిలిజపు)గానుటవలన జువరీకఠినిక చంచరికపుతనాపుంజంబు చెప్పబడిన. తుష్కదనేలగుంపులు గానఁ జివురాతుగ్రోవిలోనితేనె గ్రోలుట సామాన్యకార్యమే. ఆలం. ఉల్లేఖ.

ఉ. కొందఱుమందగామినులఁజోమలపాణితలంబు లొక్కయిం

దిందిరనీలవేణితెలిసెమ్మొగ మంబుల ముంచునొప్పు నె

న్నందగుం దాపుబల్కి నలిశమ్ములు దొమ్ములు గూడి క్రమ్మి పూ

ర్ణేందుని ముచ్చు గొన్నరుచు • లిప్పుని నీటికి దార్చుకై వడిన్. 154

కొందఱు మందగామినుల = కొంతమంది స్త్రీలయొక్క, జోమలపాణితలంబులు = పృథువైన పాస్తకలములు, ఒక్కయిందిందిరనీలవేణి = ఒకానొక స్త్రీయొక్క, తెలిసెమ్మొగము = తేటగల చక్కని ముఖమును, అంబుల ముంచునొప్పు = జలములయందు ముంచుచున్న సొగసును, ఎన్నందగుం = కొనియాడందగును. ఏలాగని, తాపుబల్కి = స్నానబలముచేత, నలిశమ్ములు = కమలములు, దొమ్ములు గూడి క్రమ్మి = దొమ్మిచేసెఱుట్టుకొని, పూర్ణేందుని = సంపూర్ణచంద్రుని, ఇక్కడ ముఖపద్మము

భావము. మున్నుగొన్నరుచులిప్పుని = మునుపుతీసికొన్న కాంతులను-అనగా రాత్రిహరించినమామొక్క
కోభల నిప్పుని, నీటికిం దార్చుకైవడికొ = నీళ్లలోకిం బడబాగుచున్నవో యన్నట్లులుగా ఎన్నడగునని
సంబంధము. ఇక్కడ స్త్రీలయొక్క హస్తతలములకును ముచయొక్క స్త్రీయొక్క ముఖమునకును
బూర్ణచంద్రనకును సుదమేయోపమానభావ మని గ్రహించవలయును.

వలుపురు చెలవలు కరముల సాచి యొకచెలవమోమును నీటిలో ముంచసాగితి. ఇది స్థానబల
ముచే దామరపూవులు చొమ్మిచేసి తమ్ము మువళింపజేసి కాంతిగొనిన పూర్ణచంద్రునిఁ బోల్పఁజేకాంత
లిప్పుని నీటిలోనికిం బడబాగుచున్నటులుండెను. అలం. ఉత్పేక్ష. సమాసాక్తి.

ఉ. బంగరుకొమ్ము పూని యొక ప్రాధ రయంబున నీరు చల్లు ము
గ్ధాంగన యోర్తు వక్త్రకిరణాక్షి గరంగెడు చంద్ర కాంతపు
శృంగము పూని దాని గెలిచె వెన నక్షయకాండలధి ను
పొంగరె రాజరత్నపరిపూర్ణబలంబున నెట్టివారలున్.

160

ఒక ప్రాధ = ఒకప్రగల్భయైనస్త్రీ, బంగరుకొమ్ముపూని = బంగారపుచిమ్మనగ్రోవిఁ బట్టి, రయం
బున నీరుచల్లెత్ = వేగముగా నీళ్లుచిమ్మచుండఁగా, ముగ్ధాంగనయోర్తు = ఒక ముద్దరాలైనస్త్రీ, వక్త్రకిర
ణాక్షిగరంగెడు=ముఖకాంతి వ్యాప్తిచేత గరగి నీరగుచుండెను, చంద్ర కాంతపు శృంగముపూని=
చంద్ర కాంతమణి కల్పితమైన చిమ్మనగ్రోవిఁబట్టి, దానిగెలిచె = తనమీఁద నీరుచల్లుచున్న ప్రాధ
స్త్రీనిజయించెను. ఇక్కడ వక్త్రమందు జంద్రభ్రాంతిని జెప్పవలయును. ఎట్టివారలున్ = ఎటువంటి
వారైనను అనఁగా ప్రాణిను చాలనివారైనను, రాజరత్న పరిపూర్ణబలంబునన్ = రాజశ్రేష్ఠునియొక్క
పరిపూర్ణబలముచేతనైన, అక్షయకాండలధిన్ = అక్షయబాహుభాగముచేత, వెనన్ = కిఞ్చిముగా,
ఉపొంగరె = ఉత్సాహమును బొందరా యేమి యని యర్థము. రాజనఁగా జంద్రుఁడు, రాజరత్న
మనఁగా జంద్ర కాంతమణి, దానియొక్క పరిపూర్ణబలముచేతనైన అక్షయకాండలధి ననఁగా నక్షీ
ణోదక లాభముచేత నుపొంగరా యని భావము.

చంద్రకాంతపు శృంగము అన్నచోట 'సమాసేష' ను మోపుతే అసెడు శబ్దానుకాసన
సూత్రమందలి 'సమాసేష' అసెడు బహువచనముచేత బుంప్పాది వికారమునకంటె బరంబుగ
సమాగమము వచ్చునని యర్థము. కనుక నిక్కడ జంద్ర కాంతపు శృంగమని సమాగమము వచ్చినది.
కరంగుపరంగభృన్ జీశృంగమని సోమకవి పాఠము. ఇది దిట్టి సందియమున కెడములేదుగాని ప్రత్యంతర
ములలో నీపాఠము గానరామి నిది సోమకవికల్పితమేమోయని తోచెడిది. ప్రాధ తొలుత బంగరు
క్రొవితో నీరు ముగ్ధపై రయంబున జల్లెను. ముగ్ధ చంద్ర కాంతశృంగముతో మరల నీరుజిమ్మ మొద
లిడెను. సువర్ణ శృంగము నీటముంచుట తీయుటతో నాలస్యము జరుగ ముగ్ధ ముఖచంద్రసహాయమునఁ
దనశృంగము నక్షయకాండలధిగ నొనర్చి జయించెను. ముగ్ధ గెలచుటకుఁ గారణము రాజరత్నము.
అలం. సమాధి. అర్థాంతరవ్యాసము.

ఉ. హాసువిలాసచంద్రికల కబ్బిని మోము ముడుంచు దీని కు
ద్యాసీరమావలేపము గదా యని యోర్తు దళిప్రకాండము

ల్లాసిల జేసి కైకొనియె • గర్భి కం దత్తమలాధివాససిం

హాసనమున్ హరించి నిజహస్తగతంబుగఁ జేయుచాడునన్.

161

ఓర్పు = 2 కవనక, హాసనలాసం ద్రికలకున్ = నాయొక్క చంద్రికాసదృశమయిన నవ్వుయొక్క
విలాసములకు, ఆచిసి మోము ముడుంచున్ = కమలము ముఖము ముడిచి పెట్టుచున్నది-అనగా నహిం
కు యన్న దనుట. దీనికే = ఈ కమలమునకు, ఉద్భాసి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, రమా =
సంపద్యవయమయిన, ఆవలేశముగదాయని = గర్భముగదాయని యర్థము. కమలము లత్తీస్థానమని
భావము. ఓర్పు = నికన్నీ, విశ్రకౌడముల్లాసిలజేసి = దశమలనగాఁ దామరజేతులును సేనలును,
శ్రేష్ఠముయ్య జేవలనెడు సేనాసమూహములు గానివడునట్లుచేసి, తత్కమలాధివాససింహాసనమున్
హరించి నిజహస్తగతంబుగఁ జేయుచాడునన్ = ఆలత్తీవాసమయిన సింహాసనమును దీసికొని కన
హస్తగతము చేసికొన్నట్టులుగా, కైకొనియె గర్భి కం = ఆకమలమందలి మిదై చేతిలోకిఁ దీసికొనెను.
చచ్చిపూవు చెలులనకవు వెన్నెలగాంచి యోరువక మూతి ముడుచుచున్నది. దీనికి రమావలేశముగలదని
కవితానామి యొకచేరి దశమలుగిల్లి కమలాసింహాసనమును వశపఱచిదీసినిటుల తప్పిలానిగద్దయి
జేసెను. అలం. ఉల్లేఖ. సమాసాక్షి.

కా. ఓలోలాంబక యోల యోల యన నోలో లంచు మేలంబునన్

లో లంబాలక యోర్పు గ్రుంకి బిసవల్లు ట్టుని తూటాడి కెం

గేలం బట్టి తటాలునన్ నెగసె నఁజీణంబునాథాంబుజా

ఓలోకంబు జయించి వారలయశశ్రీ దెచ్చుచందంబునన్.

162

ఓలోలాంబక = చంచలనేత్రములుగల యోచెలియా, ఓలంబాలకయని పాఠాంతరముగలదు.
ఆవతమున, లంబ = ప్రేలుచున్న, అలక = ముంగురులుగల యోచెలియాయని యర్థమగుచున్నది. ఓల
యోలయనన్ = మీద నీరుదల్లుచు ఓలయోలయని యొకస్త్రీచెప్పగా, ఓలోలంచుమేలంబునన్ =
ఓలయోలయని తిరిగివలకుచుఁ గోడిగముచేత, లోలాంబకయోర్పు = లోపలప్రేలుచున్న ముంగురులు
లయొక్క స్త్రీ, రలయోరభేదః అని యున్నది గనుక లోలాంబాలక రోలంబాలక యగును. అనగా
దుమైదలవంటి ముంగురులుగల స్త్రీయని యయినను జెప్పవచ్చును. (ని. 'ఇందిరి శృంపరీతో రోలం
బో పుభరోపిచ' అని అ.) రోలంబాలకయనెడు అహోబలపత్యంగీకృతపాతమందును దుమైదలవంటి
ముంగురులుగల యొకస్త్రీయని యర్థము. గ్రుంకి=నీటిలోమునిగి, బిసవల్లు ట్టుని తూటాడి = తామర
తూడ్డును ద్రుంచి తుకులుచేసి, కెంగేలంబట్టి = చేతఁబట్టుకొని, తటాలునన్ నెగసెన్ = గుప్పనం బైకి
లేచెను. నిలాగనిన, ఆజీణ = సుపూర్ణమయిన, అంబునాథ = జలాధినాథుడైన వరుణునియొక్క
అంబుజాక్షి లోకంబున్ = స్త్రీజనమూహమును, జయించి=సౌందర్యముచేత గెలిచి, వారల యశశ్రీ
దెచ్చుచందంబునన్ = వారియొక్క కీర్తిపదము దీసికొని వచ్చినట్టులుగా, తటాలున నెగసె నని
సంభావము. తటాలున నెగసె నన్నచోట నెగసె ననెడిపదము నకారాదిపదమేకాని స్వరూపి
పదముగాదని గ్రహింపవలయును.

ఈపద్యమునందలి 'రెండవచరణము మొదట రోలంబాలక యను నహోబలపత్యంగీకృతపాత మ
యక్షము. రేఫమునకును లకారమునకును విశ్రమము చెల్లదు గనుక లోలాంబాలక యనెడి పాతమే

సాధువు. లోబలి లాబాలకయని యర్థము. అని యాచీతిగాఁ గానుచున్నప్పుడు వివరము చెప్పినాడు. దీని సమ్యుతింపక యహోబలవతి వ్రాసినది యేమనిన, రేఫలకారముల కభేదము గనుక వక్రముము చెల్లుచున్నదనియు నిది చెల్లదని యప్పుకవి విచారింపక చెప్పినాడనియు, 'రాయంచకాల్లకౌలకయ మున్నె' అనునది మొదలుగాఁగల యీకవిప్రయోగములు సాధువులయు యున్నవనియును వ్రాసి నాడుగాని తత్ఫలము యనెడునోట బాటు యనునటులుగా వక్రతమమువచ్చుటచే నాచరమేమో తెలియఁజేయఁడయ్యె. 'అయ్యగవుగాడేకా స్త్రోత్రమేణ సర్వత్ర వక్రతమయోద్వా' అనెడు మాత్రముచేత వచ్చినదని చెప్పెడువక్షమందు నాసూత్రార్థము స్వభావసీద్ధమయిన వక్రతమములకు అయి అవు అనెడు నాదేశములు విల్చుముగా వచ్చునని యున్నదేకాని యీలాటి వ్యస్తవర్ణములకు వక్రతమాదేశము వచ్చునని యుండలేదు గనుకను రాయంచకాల్లకౌలకయమున్నె అనెడు వాక్యమునఁ బాఠసంకాశ్చంద్రులమున్నెయని పాఠభేదమును చున్నది గనుకను రేఫలకారములకు విక్రమము భారతాది మహాకవి ప్రబంధములయందు జక్కడను గనుపడలేదుగనుక లోలంబాలక యనెడు పాఠమే సాధువని విచారింపఁ దగియున్నది. లోలంబాలక యనినను రామరాజభూషణకవివృద్ధయ మని తోచుచున్నది. విద్యజ్ఞనరంజనీ వ్యాఖ్యాత యగుసోమకవియు నీట్లే వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. రేఫలకు డవర్ణముతో యతిప్రాసములమైతి నెఱపుట యాధునిక కావ్యములలో గాఢచిత్కముగాఁ గలదు.

“లలి నొకటిడుఁ జూపంగఁ దరందె”

చమత్కారమంజరి.

తొలు అనుయావమునకుఁ బ్రయోగములు కానరావు కాని రాఘవపాండవీయమున నీక్రింది ప్రయోగము గలదు.

“సుస్థిధుని నుమావిభుం డనుమతికొ వెనుదాలెద మాదరంబునకొ.”

ఇట్టిప్రయోగములు తఱచుగాఁ గానరామిచేఁ గప్పభిప్రాయ మిది యటట కిది తోడ్పడఁ జాలదు. అలం. ఉత్పేక్ష.

నీ. కేలఁ దమ్మి ఘటించి • పాలమున్నీటిలోఁ బొడమినజవరాలిఁబోలె నొకతె
యమలమృణాళనాళాక్షసూత్రముఁ బాణిఁ గీలించి యజురాణిఁబోలె నొకతె
వెలిదమ్మితోకువేనలి నంట లేనెలపువ్వుఁ దాల్చుభవానిఁబోలె నొకతె
కలువపుప్పొడి రాల్చిఁ కాయజాస్త్రములతుప్పులుమల్పురతిదేవిఁబోలె నొకతె
తే. నారకాసారసాగరఁజనితజలజ

కుండమాధ్వీసుధాధారఁగ్రోలఁ దివురు

ప్రబలరోలంబమాలి కాఁరావలఁ బఱపి

దంభనారాయణి యనంగఁ • దనరె నొకతె.

No

163

ఒకతె = ఒక స్త్రీ, కేలదమ్మిఘటించి=హస్తమందుఁ గమలము ధరించి, పాలమున్నీటిలోఁబొడ మినజవరాలిఁ = శరీరముద్రమం దుద్భవించిన స్త్రీని-అనఁగాఁ గమలపాణియైన లక్ష్మీదేవిని, పాలె = పోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొక స్త్రీ, అమల = స్వచ్ఛమయిన, మృణాళనాళ = తామరకుఁటి కాదయనెడు, అక్షసూత్రముఁ = నృచీకపుఁ బూసల బహుమాలికను, పాణిఁ గీలించి=హస్తమందు సంఘ ము—50

టించి, అజారాజిఁ బోలేఁ = సరస్వతీదేవిని బోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొకస్త్రీ, వెలిదమ్మిజేసఁ = తెల్లదామరపువ్వుయొక్క జేస, వేనలినొటఁ = కొప్పునందుంటుకొనఁగా, లేనెలపువ్వుదాల్పు = బాల చంద్రరూపమయిన పువ్వుమును ధరించిన, భవానిఁ = పార్వతీదేవిని, పోలేఁ = పోలినదాయెను. ఒకతె = మఱియొకస్త్రీ, కలువపుష్పాడిరాల్చి = కలువపువ్వులయందలి పుష్పపరాగమును దులిపి, కాయజాస్త్రముల తుప్పలదాల్పు = మన్మథబాణములయొక్క తుప్పవదలించుచున్న, రతిదేవిఁ = మన్మథభార్యయైన రతిదేవి, పోలేఁ = పోలినదాయెను.

ఒకతె = ఒకస్త్రీ, సారఁ = శ్రేష్ఠమున, కాసార = సరోవరమునెడు, సాగర = సముద్రమువలన, జనిత = పుట్టిన, జలజకుండ = కమలమునెడు కలశమున, మాధ్వీ = మకరందమునెడు, సుధాభార = అమృత పూరమును, గ్రులఁదిత్తరు = పానము సేయుటకు యత్నపడుచున్న, ప్రబలరోలంబమాలికా = బలిష్ఠమయిన మృగకరకర్తయనెడు, రాహుఁ = రాహుగ్రహమును, వఱిపి = వెడలఁగొట్టి, దంధ వారాయణి యనుగఁజనఁకె = దంధనారాయణి యనఁగా నమృతము పంచిపెట్టునెడల రాక్షసులను వంచించు కొఱకు వారాయణుఁడు మోహినిరూపముఁ దాల్చినాఁడు గరుక నట్టి మోహిని యనునట్టులుగా నొప్పిన దాయెను. ఒకతెలువ లేనెనింపేయున్న తమ్మిమొగ్గులు గొనివచ్చుచుండఁ దుష్టదలు ముసకెను. వానిని మోసగించి తమ్మిమొగ్గులు చేతనుంచుకొంటు సముద్రజన్యమును నమృతము దేవతలకుఁ బంచుతఱి రాహువు రాఁగా వానిని జక్రహతిని వధించి యమృతరక్షణ మొనరించినటు లుండెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఆటకొలకునం గరఁగి • యంబుజగంధులగంధసారము

కాటుకయుఁ హరిద్రయును • గానఁగ నయ్యె నితాంతధన్య ల

జ్జోటులు ముగ్ధువేళఁ బరిశుద్ధసితాసితనిర్మలంబు ల

న్నీటఁ బిశంగవర్ణతటిసీమణితోఁ నలచూపెనో యనఁ.

164

ఆటకొలకునంగరఁగి = శ్రీహరిసరోవరమునందు గరఁగినవై, అంబుజగంధుల = ఆస్త్రీలయొక్క గంధసారములు = చందనములు, (ని. గంధసారో మలయజః ఆని అ.) కాటుకయుఁ = కన్నుల కాటుకయును, హరిద్రయును = పసుపును, కానఁగనయ్యెఁ = చూడనొప్పెను. విలాగవిన, నితాంత ధన్యలు = మిక్కిలి పుణ్యవతులైన, ఆజ్ఞోటులు = ఆస్త్రీలు, జోటియనునది యోషిచ్ఛబ్ధతద్యవము. ముగ్ధువేళఁ = స్నానము సేయుచున్న సమయమందు, పరిశుద్ధ = పవిత్రములైన, సితా సిత నిర్మలంబులు = గంగా యమునా సుబంధములైన తెల్లనివియు నల్లనివియునగు ప్రవాహములు, అన్నీటఁ = ఆసరోవరజలమును, పిశంగవర్ణ తటిసీమణితోఁ = పచ్చని వర్ణముగల నదితోడ - అనఁగా సరస్వతీ నదితోఁ గూడ,

స్థ. 'సరస్వతీ రజోరూపా తమోరూపా కళిందతా,

సత్త్వరూపాచ గంగాత్ర త్రితయం బ్రహ్మనిర్గుణమ్'

అని చెప్పుబడియున్నది గనుకఁ బిశంగవర్ణతటిసీమణి యనఁగా సరస్వతీనది యని తెలియవలయును. తలచూపెనోయనఁ = పొడచూపినదో యున్నట్టులుగా, చూడనొప్పె నని సుబంధము. కరఁగిన గంధ సార కజ్జల హరిద్రలను గంగా యమునా సరస్వతులనుగా నుల్లేఖించుటచే ధన్యలగు వాకన్యలు స్నానము చేయునపు డీ పుణ్యనదులు పొడచూపె నని యర్థము.

పొలములు సరివరమునందు పొన్ననముజేయుచుండ వారి గంభము, కాటుక, పక్షునియగుట, గంగాయమునానరస్వతీరూపములతో నరపు పువ్వెను. అట్లగా జలము ప్రవర్ణములచే పొప్పించుట. అజోటుల సితాంతధన్యలు గానటు లానసూడెను. అలం. కాశ్యపింగము.

తే. కొలన నీరీతి నీరాడికొప్పు లంబు, రాశినిర్గతవాప్తి కాప్రములం బోల
నాత్మనిరసనభీతి నాద్ధాంబరములు, తగులతలనంటు దెనగడఁ త్తటము జేరి.

కొలన నీరీతినిరాడి = సరోవరము దీరితిగా స్నానము చేసి, పక్షులు = పక్షభారములు, అంబు రాశి = సముద్రమువల్లనుండి, నిర్గత = బయలుదెడలుచున్న, వాప్తికాప్రములబోలక = పక్షులకాల మేఘములవలె నుండగాను, అత్తనిరసనభీతిక = కమ్మువిడిచి పెట్టుచున్నా రక్షమధనముచేత, అద్ధాంబరములు = తడిపావడలు, తగులతలనంటు దెనగడ = తీరగెలవంటి దేహముల నంటుకొనియుండగాను, తత్తటముజేరి = అలనియొక్క యొడ్డునఁ జేరినవాడై - ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

కొప్పులు నీరాడి వచ్చుటచే నీరు వడయుచుండెను. అందుచే వర్షోబ్ధములగు వానకాలపుముప్పు లటులనుండెను. కమ్మువిడిచుచేయుచుని వెలుచి రడివస్త్రములు పేనితో గంపిపొయెను. స్నానాంకము పట్టుకొనిన నన్ననివలవ చేసితో నంటుకొనుట సహజము. అలం. ఉదమ. ఉత్పేక్ష.

ఉ. కామిను లన్న గాత్మజకుఁ * గల్పకభూరుహద త్తకోమల
త్రోమముఁ గట్ట నిచ్చి యలక ల్లడి యార్చి విరు ల్లుటించి ము
క్తామణిభూషణంబు లిడి * గంధ మలంపి వెలందియానతిం
దాము నలంకృతాంగు లయి * దర్శకరాడ్భజనాదరంబునన్.

166

కామినులు=గిరికాదేవి చెలిక తైలు, అన్నగాత్మజకు = పర్యవృత్తి యైన యాగిరికాదేవి, కల్పక భూరుహదత్త = కల్పవృక్షముచేత నియ్యబడిన, త్రోమల = మృదువైన, త్రోమము = దుహలవస్త్రమును, కట్టనిచ్చి = కట్టుకొనుటకచ్చి, (ని. 'త్రోమం దుకూలే శ్యా దకసేకమమేఽపిచ' అని విశ్వప్రకాశమును నిఘంటువు.) అలకల్లడియార్చి = కుటులు కడియారనట్టులుచేసి, విరుల్లుటించి = కొప్పుపెట్టి పువ్వులు దురిమి. ముక్తామణిభూషణంబులిడి=ముత్యములసొమ్ములుపెట్టి, గంధమలంపి = చందనముపూసి, అనగా వస్త్ర మాల్యా భరణ చందనాలంకృతురాలిగా జేసి యనుట. వెలంది యానతిం దాము నలంకృతాం గులయి = అగిరికాదేవియొక్క యనుమతిచేత దామును నలంకరింపబడిన దేహముగలవారై, దర్శక రాడ్భజనాదరంబున = మన్మథమహారాజ సేవయందలి ప్రీతిచేత. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

అలకలనెడుపదము కుకాదిగణముతోఁ జేసినదిగావున లుగ్భవే త్కుకాదే ర్లోక' న. అనుసూత్రముచే మువర్ణకలోపము వచ్చినది. ఇందుకు లాక్షణికొక్తి, క. 'పులకము లలకము లనగా, బులక లలక లనగ' అని చెప్పుబడియున్నది.

దర్శకరాజభజనము జరుపవలసియన్నది. అది యాదరమున జరుగఁదగినదిగాన గిరికాదేవిని విలప లేనివస్తువులతో నలంకరించిరి. పూజావిధానమునఁ జేలలసాయకాశము వలయునుగాన గిరిక చెలికత్తి యలగూడ నలంకరించుకొను మనెను.

సీ. నారంగములు వాసఃనారంగములు గొన్ని యశినాదమంత్రముః తైలుపుచోటః
 దిలకంబు లవనీజఃతలకంబు లవి గొన్ని ప్రసవానవార్ష్యంబు + లోసఃగుచోటః
 గాంచనంబులు వనైః కాంచనంబులు గొన్ని కళికాప్రదీపము + ల్నిలుపుచోట
 సహకారములు వైత్రః సహకారములు గొన్ని తలరాకుటారతుఃస్థాల్పుచోట
 తే. ముప్పిరిః బెసంగి ద్రాక్షలుః గప్పికొనిన, గొప్పక ప్రంపుటనఃటులః చప్పరాల
 నొప్ప రాలినకప్పరాఃలుప్పరాలః, బెనచువలిగాడ్పుఘాప మఃర్పించుచోట.

వాసవారంగములు = సౌరభస్థానములైన, నారంగములుగొన్ని = కొన్ని నారంజిచెట్లు, అశినాద
 మంత్రము తైలుపుచోటః = తుమ్మెదలయొక్క ఘృతకారముల నెడు మంత్రములు చెప్పుచుండునదియు,
 అవనీజతలకంబులు = భూమిపాశ్రేయములైన, తలకంబులు = బొట్టుగుచెట్లు, అవిగొన్ని = కొన్నియైనవి,
 ప్రసవానవార్ష్యంబులొనగుచోటః = ప్రసవానవము లనగా బుష్పమకరందములు, అవియనెడు
 నర్హ్యములిచ్చుచుండునదియు, వనైః కాంచనంబులు = వనమునకు ముఖ్యప్రకాశకములైన, కాంచ
 నంబులు = నందరిచెట్లు, కొన్ని = కొన్ని, కళికాప్రదీపము ల్నిలుపుచోటః = మొగ్గలనెడు దీపములు
 నిలుపుచుండునదియు, వైత్రసహకారములు = వసతుఃకరి దోడుపాటైన, సహకారములు = తియ్య
 మామిడిచెట్లు, కొన్ని = కొన్ని, తలరాకుటారతు స్థాల్పుచోటః = పల్లవనీరాజనములు వహించు
 చుండునదియు,

ముప్పిరిః బెసంగి = ముప్పేటగాఁ బెసఁగొని, ద్రాక్షలు = ద్రాక్షతీరగెలు, కప్పికొనిన = అల్లు
 కొన్న, గొప్పక ప్రంపుటనఃటుల చప్పరాలః = గొప్పలైన కర్పూరవరఃటి చప్పరములవల్ల, చప్పరాలిన
 కప్పరాలః = చప్పర మగునటులుగా రాలినకర్పూరమును, చప్పరాలః పెనఃచుఃఊర్ధ్వభాగములను బొందు
 చున్న, వలిగాలి = మలయమారుతము, ధూపమర్పించుచోటః = ధూపనమర్పణము సేయుచున్న
 దియు నగు నొకానొకస్థలము దని యర్థము.

పూజావిధానమునకు వలయుచోటు నిశ్చయింపవలసియున్నది. తుమ్మెదలరవళియే మంత్రములు.
 తలకతుసుమానము ఆర్హ్యము. సంపంగి మొగ్గలు దీపములు. తీయమాపిచివురు లారతులు. కర్పూరపుట
 నంటులపైనుండి వచ్చి శీతవవమానము ధూపముగా నలరి మన్ననపూజకు స్వతస్సిద్ధముగాఁ దగియున్న
 శాలవును గన్గొనిరి. ఆలం. అతిశయోక్తి. పృత్యనుప్రాసము.

ఉ. గొజ్జగిమంచునంగలపి + కూర్చినపుబొడితిన్నెమీఁద లా
 మజ్జక కాయమాన లసఃమానవిమానముక్రింద నొక్కపూ
 సేజ్జ ఘటించి యం చొకకుః శేశయకర్ణిక నిల్చి యందు సం
 పజ్జలజేక్షణాసుతునిభావము వ్రాసి కురంగనాభికన్.

గొజ్జగిమంచునంగలపి = గొజ్జగిపువ్వులుమీఁదనుండి తుడిసినమంచు అనఁగాఁ బన్నిరు, దాని
 చతుః గలయంగలపి, కూర్చిన = సంఘటించిన, పుబొడితిన్నెమీఁదఁ = పుష్పవరాగవేదికమీఁద,
 లామజ్జక = వట్టివేళ్లయొక్క (ని. ఆభయం నళిదం సేవ్య మమృతాశం జలాశయమ్, లామజ్జకం లఘు
 లయ మవదాసావ్యకావళే' అని ఆ.) కాయమాన = పండితీయండు. అనగా వట్టివేళ్లపండితీయండు,
 లసమాన = చిప్పచున్న, విమానముక్రిందఁ = పువ్వుచప్పరముక్రింద, ఒక్కపూసేజ్జఘటించి = ఒకపువ్వు

శయ్యచున్నది, అందుచేత శయ్యస్థితివి = ఆశయ్యునిది. తామరమొడ్డు లో, అందుకొ = అమిశ్రయందు, సంవజ్జలజేషణానుతాని = అష్టపుష్పరదైవ మస్తభామొక్క, భావము వ్రాసి = యథాస్థితమైన రూపమును లిఖించి, తరంగనాథికో = కస్తూరచంద్ర, తరంగనాథికో అనెడు సేవదము కాకాపిన్యా యము, పూర్వమునకు నుత్తరమునకు సవ్యమువలయును. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. పట్టివేళ్ళపందిరియందు నిక్షిగిసిటిచే బుహ్విజి గరిత చేరి యొకరించి యందుఁ జూపులతో శయ్య నమన్చి యొకరియొకరియ నులగించేసి దానిపై మన్తఃస్వరూపమున గర్హితో వ్రాసి చెలలు నిలిపిరి. మన్తఃస్వరూపము వ్రాయుటగాన మనివలయును కస్తూరియే మని.

తే. అతనివామాంకమున రతి • నావహించి

మ్రాల నుడురాజు బుతురాజుఁ • గీలుకొట్టి

క్రేవల సగంధపవన కోకిల మరాళ

కీరసారంగముల వ్రాసి • చేరి చెలులు.

169

అతనివామాంకమునకొ = అమన్తఃస్వరూపమునకొ యెడమ తోడనుట, రతినావహించి = రతిజేవిని నిలిపి, మ్రాల = నన్నిధియందు, ఉడురాజుకొ = చంద్రుని, బుతురాజుకొ = వసంతుని, కీలుకొట్టి = సంఘటించి, క్రేవలకొ = పార్శ్వములయందు, సగంధపవన = సారభయుక్తమున వాయువును అనఁగా మలయమారుతమును, కోకిల = కోకిలయను, మరాళ = రాజహంసమును, కీర = చిలుకను, సారంగములకొ = తుమ్మెదలను, వ్రాసి = లిఖించి, చెలులు = స్త్రీలు, చేరి = నన్నిధిఁ జేరినవాడై - ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము. మన్తఃస్వరూప జుక్కలజేడు, వసంతుడు, మలయమారుతము, హంసములు, చిలుకలు, గొరువంకలు పరిజనము. భార్య వామాంకస్థాయిని గాన వామభాగమున వ్రాసిరి. ఆఱ్ఱ పాలకుడగు వసంతుడు మ్రాల, కిరవారము ప్రక్కల నుట ప్రసిద్ధిమూలక వలజేసిబలగమునటులే లిఖించిరని భావము.

సీ. ధ్యానంబు హృదయవాస్తవ్యకుటుంబికి నావాహనము జగద్రావ్యపకునకు
నర్మపాద్యములు నారాయణప్రియసూతి కభిషేక మద్భిక్తాన్యాంకశాయి
కలరుదోయిల్లె పుష్పలవించిదొరకు గంధము గంధగిరిమరుద్బాంధవునకు
ధూప మప్రతిమప్రతాపాప్త సురభికి దీపంబు తిమిరభయూపహంసకు

తే. మధురసఫలోపహారంబు • మధుపకీర

పరిజనపరాయణున కంచు • భక్తి నొసగి

మానమథనాయ మదనాయ • మధుశ్రభాయ

మనసిజాయ నమో నమో • యనుచు మ్రొక్కి.

170

హృదయవాస్తవ్యకుటుంబికికొ = హృదయమందుఁ గాపురమున్న గృహమేధికి, ధ్యానంబు = ధ్యానమనియర్థము. హృదయమందయన్నవాని హృదయమందు నిల్పి ధ్యానమునయెట్లు నితస్థాపన తుల్యము. అనఁగా హృదయమంద యన్నవాని హృదయమందు నిలుపుటయే యస యాశయము. ఉత్తరత్రయాలాగుననే యాశయమును గ్రహింపవలయును. జగద్రావ్యపకునకుకొ = జగత్తు నావహించి యున్నవానికి, అవాహనము = అవాహనమని యర్థము. నారాయణప్రియసూతికొ = నారములనఁగా బలములు - నారములే స్థానముగాఁ గలవాడను నారాయణుడు.

శ్లో. 'అపో నారా ఇతిప్రస్తా అపోనై సరసూచకః,

తాయదస్యాయనం పూర్వం సేన నారాయణ స్తస్మితః'

అని మచుస్తృత్యామలయందుం జెప్పబడియున్నది. ఉదకములు స్థానముగాగల నారాయణ నకుఁ బ్రియనందకుండు డయినవానికి, ఆర్ఘ్యపాద్యములు = ఉదకముచేత నియ్యబడెడు సర్ఘ్యమును బాద్యమును అని యర్థము. ఆర్థికస్వాంకకాయకి = జలధికస్యయైన లక్ష్మీదేవియొక్క తొడలపై శయనించువానికి, అభిషేకము = జలాభిషేకమని యర్థము.

పుష్పలవించిదొరకున్ = పుష్పధనుస్సు గలవానికి, ఆలంబిదోయిష్ట = పుష్పాంజలాలని యర్థము. గంధగిమిలిద్దాంధవునకున్ = గంధగిరివాయువునకు-అనగా మలయమారుతమునకు బాంధవుడైన వానికి, గంధము గంధమునీయర్థము. అప్రతిమ ప్రతాపాష్టసురభిక్షే-అప్రతిమ = సమానరహితమైన, ప్రతాపాష్ట = ప్రతాపముయొక్క పేడిమిత, సురభిక్షే = పరిమళించుచున్నవానికి, ధూపము = ధూప మనీయర్థము. ఇక్కడ సౌరభ్యము గలవాని ధూపముచేత నేమని యాశయము. లేక ప్రతాపాష్ట యనగా ధూపాష్ట, దానిచేత బరిమళించుచున్నవాని ధూపమనీయర్థము. ధూపజనిత సౌరభ్యము గలవానికి ధూపముచేత నేమి ప్రయోజనమని యాశయము. తిమిరభిరూపహునకున్ = అంధకార భయ నాశకుడైనవానికి, దీపము = దీపమని యర్థము. రాగయుక్తలకు సంధకారభయము లేకపోవుట ప్రకటముకదా.

మధుపరపరిజనపరాయణనకున్ = మధురసఫలము భక్షించునట్టి మధుపరిమలములనెడు పరిజనము సం దానస్తుడైనవానికి, మధురసఫలావహారంబునుచున్ = మధురసమనగాఁ దేనెగనుకఁ దేనెయును ఫలములును గానుకయని వలయుచు, భక్తిసోనగి = భక్తిచేత సమర్పించినవారై, మానమధనాయ = స్త్రీ పురుషులయొక్క ప్రణయకోపములను బోగొట్టువాఁడును, మదనాయ = స్త్రీపురుషులను మదింపఁజేయు వాఁడును, మధుసఖాయ = పసరునికి మిత్రుడైనవాఁడును నగు, మనసిజాయ = మనస్సునందుఁ బుట్టిన వానితోఁజుకు, సమోనమః = నమస్కారము నమస్కారము, అనుచుమ్రొక్కి = అనిసేవించినవారై,

సమోయనుచు మ్రొక్కియన్నచోట 'లోపానమ ఆదికేసినర్గస్య' అనెడు శబ్దానుకాశ సూత్రముచేత నమయనుచు నని చెప్పవలసినను, 'నమశ్శబ్దవిసర్గస్యలోపశిత్వ మపీష్యతే' అనెడు నధర్వణ వచనమువల్ల సమోయనుచు ననియును జెప్పవలయును. 'అనుప్యతే స్తి వాక్యంతు'న. అను సూత్రముచే నచట ననుసరణమందు సంస్కృతవాక్యము ప్రయోగింపబడియెను. హృదయనాస్తవ్యమని ధ్యానము చేయుట జగద్వ్యాపకమని నాహ్వానము చేయుట, పూలవించివానినిఁ బుష్పాంజలి యొసంగుట, అభిషేక మర్థికస్వాంకకాయ కొనంగుట వస్తువృద్ధిగలవానికి వస్తువుల నొసంగుటవంటిది. భక్తియై ప్రధానము గాన నటుల నకు లభించిరని భావము. అలం. సమాలంకారము.

క. కామ కమలాస్త్ర కమలా, కాముకసుత కామనీయః కనిధీ యనుచుం

గామినులు విన్నవించిరి, కోమలకోకూయమానకోకిలఘటినిన్.

171

కామ = కాముడనెడు పేరుగలవాడా, కమలాస్త్ర = పద్మ బాణముగలవాడా, కమలాకామ కసుత = లక్ష్మీకామకుడైన విష్ణుదేవునికి కుమారుడైనవాడా, కామనీయః కనిధీ = సౌందర్యమునకుస్థాన భూతుడైనవాడా, అనుచున్ = అనివలయుచు, కోమల = మృదువైన, కోకూయమాన = కుసూ కుసూ

అశ్వమ ధ్వని గలుగుచున్న, కోలభజితో = కోలలయొక్క చలంకులపై భరించేత, కామికులు = గిరికాశేవి చెత త్రియలు, విన్నవించిరి = విజ్ఞాపనము చేసిరి. విన్నపము అయినది విజ్ఞాపనశబ్దముయొక్క తదృశము.

శా. వాతాందోలితచందనాగరులతాః వ్యాల్లిభకేళీవసి

జాతంబు ల్భవదీయనర్తగృహముః త్రైత్వండు సీబంటు సీ

కేతత్కాననజాతవస్తునిచయంజే మిచ్చి పూజించుటల్

‘కేతాంశో రమృతార్పణ’ మ్మనుక్రియంజేకొమ్ము చేతోభవా.

172

చేతోభవా = చిత్తసంభవుడయిన యోమనన్నయనా, వార = వారయప్తకేత, ఆంబోలిత = దోచు బడుచున్న, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయన, ఆగరు = కృష్ణాగరుయొక్కయన, లతా = కాళులతోడ, వ్యాల్లిభ = కూడుకొన్న, కేళీవసిజాతంబులు = శ్రీధానసమూహములు, భవదీయనర్తగృహములు = సీ యొక్క కేళికామందిరములు-ఆనంగా నేవకాంబోలిత జోలొడ్డినియము లని భావము. త్రైత్వండు సీ బంటు = సగుతుండు సీయొక్క శృత్యుండు, సీమక = ఈలాటివాడనైనసీమ, వితత్కానన = ఈననమందు, జాత = పుట్టిన, వస్తునిచయంబు = పుష్పఫలాది వస్తునముదాయమును, ఏమిచ్చుటలు = మేమిచ్చుట యన్నది, కేతాంశోరమృతార్పణ మ్మనుక్రియం = చంద్రున కమృతనమర్పణ మనునట్లులుగా విచారించి, చేతోమ్ము = గ్రహింపుము.

అమృతమయఁడయిన చంద్రున కమృతనివేదనము నేయుట యొక్కచోలానిది గాదుగనుక నా లాగుననే మేము సమర్పించిన పుష్పఫలాదికము తెక్కుచోలానిది కాకపోయినను సీ చంద్రగ్రహించి త్రైకొననలయునని తాత్పర్యము. సీవు ఆరుపదమును చేకొమ్ము ఆరు క్రియను గర్తగా గ్రహింప వలయును.

మ. బలవన్దేరుశరాసనంబును బరః బ్రహ్మాస్త్రముం గల్లుబ

ల్విలుకానిం దృణ మైనచాపమున గాఢిం బోవులేయల్లులం

జల మానించి సగంబు చేసి తవు నొసంకల్పసిద్ధు ల్లాసం

బలుమేరుక నిరసింప లేజిగురుగోమ్మం జేవ గా కుండునే.

173

బలవన్దేరుశరాసనంబుకొ = బలవత్తరమయిన మేరుశున్నును, వరబ్రహ్మాస్త్రముకొ = వరబ్రహ్మ మయిన విష్ణురూపాస్త్రమును, కల్లు = కలిగియుండునట్టి, బల్విలుకానికొ = మేటివిలుకాడయిన హనుని, తృణమయినచాపముకొ = గడ్డిపోచలె లభ్యునైనవంటికొకను, గాలిబోవులేయల్లులకొ = గాలి కెగిరిపోవు మృదుతరబాణములచేతను, చలమానించి = చలమాపాదించి, సగంబుచేసితవుకొ = కృతించి సగమగు నట్లులుగాఁ జేసితివి మేలుమేలు అని యర్థము. తృణమయిన చాపమునఁగాఁ జెఱుకు తృణవృక్షము ములలోనిది గనుకఁ జెఱుకువల్లినియును గాలిబోవు లేయల్లు లనఁగాఁ బుష్పబాణము లనియును సగ మవుట యర్థ నాశీత్వరత్వ మనియును భావము. తృణశబ్దమునకు, (ని. ‘నదాదయస్తృణం గర్తృ చాస్య హకప్రముఖా అపి’ అని ఆ.) సంకల్పసిద్ధుల్లానకొ = సిద్ధసంకల్పము చేపట్టిన, బలుమేరుమృరసింహకొ = బలిషమయిన మేరుపర్వతమును జయించుటకు, లేజిగురుగోమ్మం జేవ గాకుండునే = లేచచిగురుగోమ్మ యందే చేవ పుట్టకపోవునా-అనఁగాఁ బుట్టుచున్నదియనుట. సంకల్పసిద్ధుండనగామన్న భుండుని భావము. సంకల్పముచేత సిద్ధుండనుట. సంకల్పసిద్ధుండనినను సంకల్పసంభవుండనినను మన్నభుండనుట సిద్ధము

సీ. సంకల్పరంభవాస్తవవీరకవాలె కడఁదయై కనుపట్టు వీనియురము. (మనుచరిత్రము)

పెండియుక్ పెండి పెండియుక్ పెండివలె గొమ్మయుక్ అనుచో గది గొమ్మక జేస
యని ప్రయోగించెనని యొకసంస్కృత యూహించుచున్నాఁడు. ఇది యనమంజనము. 'గొమ్మక' అని
సక్తమృంకముగా గ్రహించుటయే యుక్తము. వ్యాకరణవిరుద్ధముగా గొమ్మక అనుదానికి గొమ్మయునని
చెప్పి బోషము కెటులో నుపపన్నుకొనుటా కు పడకర మేమాక్రము లేదు. ఇది కవిమతమునకు బూర్వ
వ్యాఖ్యానం నడమనకు వ్యతిరేకము. అట్లనినట గొమ్మక అనుచో నమచ్చయార్థయువర్ణము
కావించె నని వాదించుచున్నాఁడు.

ఉ. కొండలు విల్లు వేదలలకుండలిరాజులు నారి య మ్మనం

తుండలు వైటివల్లి యలు • మన్నినవాండలు యెందురెండు భ
గ్గుం దిది నిండుపారుష మొకో యని కెల్వవె ముజ్జగంబు లు
ద్దండత నొక్కతుంటవిలు • దాలిచి యంటిన గందుతూపులన్.

174

కొండలువిల్లు=విల్లువిచారించిన మేఘపువర్షములు, వేదలల కుండలిరాజులు నారి=అల్లెత్రాడు
విచారించిన మొత్తలంగల శేషహియలు. అమ్మనంతుండలు = అమ్మ అనగా బాణము విచారించిన
విష్ణుమూర్తియలు. ఇట్టి ప్రబలసాధనములు గలిగియుండియును, భగ్గుండు = శివుడు, ఒండురెండు =
ఒకటిరెండు-అనగా బహు స్వల్పముయన, వైటివల్లియలు = చాటులేక బట్టబైట నున్నవల్లెలను, తున్నిన
వాండలు = నూహించినవాండలు. ఇది నిండుపారుష మొకోయని = ఇది నిందారైనపరాక్రమమాయని,
(పి. 'పారుషం పుషపస్యైక్తం భావేర్తణిలేజి' అని వి.) ఉద్దండత = పరాక్రమముచేత,
ఒక్కతుంటవిలు=దాలిచి=ఒకవింటితుకుడుచేకబట్టి, అంటిన గందుతూపులన్ = చేతస్పృశించినగంది
వాళ్లు బాణములచేత, ముజ్జగంబులు = వాక్త్రయములను, కెల్వవె=జయించినావుగావా, కాబట్టి నీదే
సామర్థ్యముగాని శివుని వేమి సామర్థ్యమని యర్థము.

వైటివల్లియ లనగా నంతరిక్షము దున్న కనియును ఒండు రెం డనగాఁ ద్రిపురములనియును
పాంశమనగా బురపత్నమనియును నర్ధనాశిత్వరూపంబగునక సంపూర్ణపురుషత్వము లేదనియును దుంట
యనగాఁ జెఱవతుంట యనియును నంటిన గందుతూపులనగాఁ బుష్పబాణములనియును భావము.
శివుడు కొండ విల్లు జేసినని యాచితేషమని నారిగానలరించి విష్ణుని బాణముగా నొనర్పిచేసిన పని వైటి
వల్లెల ఒండుమూడు తునుముట, నీచో తుంటవింటికో నంటగండు పూచూపులతో మూడులాకములు
గలిపిలిగిన మన్మథుఁడా నీవే నేర్పరిని చెంబుప్రశంపించిరి. అలం. విభావము. వ్యతిరేకము.

ఉ. సూనక రాస నీశరముఃసాచ్చినధాతకు నీమహాభరం

బానక రావ్యభూధరగుహాగృహ మీగినకూలికిం దద్దది
యానకుకొర్యక క్తిహృదయంబున బూసురమావిలాసిక
మానదు వో రజంబును దియంబును సా త్వికముం గ్రమంబునన్.

175

సూనకరాజు = పుష్పభూమ్యుగల మన్మథుఁడా, నీశరము సాచ్చినధాతకు = నీబాణమునాటిన
బ్రహ్మకును అనియర్థము. మన్మథబాణము పద్మము గనుక బద్మమండం జొచ్చియున్నాడని
భావము. నీమహాభరంబాణ రావ్యభూధరగుహాగృహ మీగినకూలిక = నీయొక్క లేజోలికయ

మన కాగలేక కైలాసాచలగుహ యనెడు గృహమందు డాగియున్నహరునకు అని యర్థము. కైలాసనిలయుఁ డని భావము. భరమనఁగా నతిశయమన్నందుకు, వి. 'అథాతిశయో భరః' అని అ. త్వదీయానఘశౌర్యశక్తి హృదయంబునఁ బూనురమావిలాసికిఁ = నీయొక్క యవ్యాజపరాక్రమ శక్తిని మనస్సునఁ బూనిన విష్ణుదేవునకును అనియర్థము. లక్ష్మీదేవిని వక్షస్థులమందు ధరించినాఁ డని భావము. (ని. 'హృదయం మానసో రసోః' అని వి.) లక్ష్మీదేవి నిగరణముచేసి యనఘశౌర్యశక్తి రూపముచేత నధ్యవసించినాఁడు. ఈభావార్థమందు రమావిలాసి యనెడుపదము సాభిప్రాయము. క్రమంబుఁ = వరుసవెంటడిగా, రజంబును = రజఃకార్యమయిన యనురాగమును, తమంబును = మోహమును, సాత్త్వికముఁ = సాత్త్వికభావమును. మానదువో = మానిపోదుగదా యని యర్థము. రజో గుణంబును దమోగుణమును సాత్త్వికగుణమును మానదనిభావము. త్రిమూర్తులను స్వపశులనుగాఁజేసి కొన్నవాడవుగదా యని తాత్పర్యము. నీశరముసాచ్చినధాతకు అన్నచోట శరమందుఁ జొచ్చిన యనెడు సప్తమ్యర్థమందు, శ్లో. 'అశ్వస్యాశక్తివిద్యవేచ్ఛాస్యా' న. అనెడు సూత్రముచేతఁ బ్రథమ వచ్చినది గనుక 'తెండ్రుములయందున్న బ్రథమాంతమయిన' శరమనెడు పదమునకంటె బలమైన చకామునకు పకారాదేశము వచ్చినది. మన్మథునిధాటికిఁ ద్రిమూర్తులు లోనైరవుటకు-

శ్లో. శంభుస్త్వయంభువారయోవరణేక్షణానాం, యేనాక్రియంతనతంత గృహపంభదాసాః
వాచామగోచరవిచిత్రచరిత్రితాయ, తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ.

భర్తృహరిసుభాషితము.

అలం. ఉల్లేపిక్ష. పర్యాయోక్తము.

క. మొన యంగనకా కటకట, మొనయం గనకాద్రిధరుండె • ముదిత నుపవనా

తనుపవనాహతి కొసంగక, తనుపవనా మదన నీయుఁదంచితకరుణన్. **No** 176

మదన = ఓయుమన్నఘండా, మొనయంగనకా = మొనయనఁగా బారుదీరుటగనుక నట్టిమొన, అంగనకా = ఈయాఁడు చిన్నదానికొఱకా, అనఁగా నిది యేమి ఘనకార్య మునుట. కటకట = ఆయ్యయో, మొనయన్ = తారసింఁచుటకు, కనకాద్రి ధరుండె = మేరు విల్లుగా ధరించినహరుఁడా యేమి? ముదితక = గిరికాదేవిని, ఉపవన = ఉద్యానవనమందలి, అతను = అధికమయిన, పవన = మలయమారుతము యొక్క, ఆహతికిఁ = తాఁకుడునకు, ఒసంగక = ఒప్పుగింపక-అనఁగా మలయమారుతవేధకుఁ బాలుపఱువక, నీయుదంచితకరుణన్ = నీయొక్క ఘనమయిన దయారసముచేత, తనుపవనా = తనియునట్టులు చేయవన్నా, తనుపవు అనా యని పదవిభాగము. అనఁగా నీదయాపాత్రురాలినిగా జేయవయ్యా యనుట. అలం. యమకము.

మన్మథా నీవు మూడులోకములు జయించిన జగజ్జెట్టివి. ఈచెలవ నీముం దెంత. ఈయమ యీబువు మలయమారుతము పాలుపఱువక నీదయచే గాపాడుమని భావము.

సీ. లోక త్రయాజయోఃత్రేక్సంబుఁ దెల్పునీపడగ నారాయణఃప్రథమమూర్తి

తెం డంటఁ జేయునీకాండచాతురికి నాద్యనిదర్శనంబు వాఃసూర్యజాని

గాఢనాళికసంగ్రస్తుఁడై నేడును నీడాఁగువాఁడు వాఃశివిలాసి

యొక్క త్రొక్కనిచోటుఁ ద్రొక్కింపునీయాజ్ఞ గఢువఁడు పద్మసీకాముకుందు

పం—51

తే. కాంత లన నెంత సీయంతఃపునన కింక
నలిచికురు ప్రోవవయ్య పండ్రాక్షిఁ గావ
వయ్య భువవానిఁ గరుణింపవయ్య పూర్ణ
చంద్రముఖ నేవకయ్య యోవక్తవయ్య.

177

లోకప్రయాజయోగ్యకంబులెట్లు = లోకప్రయాజయమునఁగా బుర్రాణవేదప్రయాజయమని యర్థము. లోకకర్తము ప్రరాణవాచక మైయుండును.

“నాకర్షకు భవిషు మర్తలి విక్రమేత వృక్షాశ్వరతు నికరామయథాప్రమాణమ్,
ప్రభుఁ డేదివిలేవ్వనుచున్నే కోయం ప్రభుఁ కలిచిశివ్యమనన్యమాచుఁ.”

అని శిశువ్రాణాలయంబుఁ బ్రకాశము. భువనత్రయజయమని భావము. దానియొక్క, ఉత్పే
కంబులెట్లు = విభువభద్రమున వెలుపుమన్న, నీవదగ = నీయొక్కభ్యజము, నారాయణప్రథమ
మూర్తి = నారాయణయొక్క ప్రథమమూర్తియైన మత్స్యమని యర్థము. చెండంటఁజేయునీకాండ
చాతురిక = చెండంటప్రతి లోకటిగాఁ గరిసింపునట్టులు చేయునట్టి నీదాణచాతుర్యమునను, వామార్థ
వారి = అనగా నెవమపార్శ్వము నగమున భార్గవగుల సాంబమూర్తియే, అవ్వనిదర్శనంబు = మొదటి
సాక్షి. ఇక్కడ, ప్ల. ‘ఏకమేవద్విధాకర్తు బహుస్సంలిభన్విసః, మారవికోమహాభన్విద్వయమేకం
కరోత్కపో’ అనుస్థితకాథ మతునందిచి భావము గ్రహింపవలయును.

గాథ = దృఢముగా, నాశీకసుగ్రహుడై = నాశీకమనగా బాణమును బద్దమును గనుక బాణ
రూపబద్దముచేత గ్రహింపఁబడినవాడై, నేడును = ఇప్పటికిని, వాణీవిలాసి = బ్రహ్మదేవుఁడు, నీదాగు
వాడు = నీయొక్కలాంఛనము గలవాడై యున్నవాడని యర్థము. మన్నభుఁ దరవిందబాణుఁడగుట
యును బ్రహ్మ నిరంతరమును బద్దమంద యుండుటయును ప్రకటమగదా. ఎక్కి త్రొక్కనిచోటు
ద్రొక్కించు నీయాజ్ఞ = ఎక్కిత్రొక్కరానిచోటునెల్లఁ గాముఖలచేతఁ ద్రొక్కించునట్టి నీయాజ్ఞను,
పద్దిసీకాముఖుడు = అనగా స్త్రీకాముఖుడైన మూర్త్యుఁడు, గడువఁడు = అతిక్రమించఁడని యర్థము.
అనగా నెక్కిత్రొక్కరానిచోటుఁ ద్రొక్కుచున్నాఁడగుట. నలీసిక్రియఁడనియును గగనాగ్ర
భాగముఁ కెక్కి సర్వతః కిరణప్రసారణము సేయుచున్నాఁ డనియును భావము.

కాంబట్టి, సీయంతఃపుననక = సీయంతగొప్పవానికి, కాంతలననెంత = స్త్రీలనఁగా నెంతమా
త్రము, ఇంక = ఇకమీఁద, అలిచికురు ద్రోవవయ్య = తుమైదలవంటి తలవెండుకలుగల యీచిన్న
దాని రక్షింపవయ్యా, పడ్డాక్షిఁ గావవయ్య = పద్దములవంటి నేత్రములుగల యీచిన్నదాని గావ
వయ్యా, భువవానిఁ గరుణింపవయ్యా = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగల యీచిన్నదాని దయఁజూడ
వయ్యా, పూర్ణచంద్రముఖ నేవకయ్య = పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖముగల యీచిన్నదాని బాధ పెట్టకు
మయ్యా, ఓచక్కవయ్య = సుందరుడనైన యోమన్నభుఁడా యని యర్థము.

అలి పద్దభువపూర్ణచంద్రులు నీకు మార్పి, బాణ, వానన, బంధువులు గనుకఁ దత్సద్భుకము
లైన చివరనేత్రవాణీవదనములుగల నికాదేవి నీచేత సంరక్షణీయురాలునుమీ యని భావము.
త్రిమూర్తులును ద్రిమూర్తిభూతృడగు మూర్త్యభగవానుడు నీకు లానైరి. కాన నీవు భునుఁడవు.
కావున నీమంధుఁ గాంత లెంతవారు ? అలం. విభావము, వర్ణలిలేకము.

“డాగు” అనగా గుఱుతనుటకు బ్రయోగము.

చ. విరహిజనంబులకొ మరుడు వీపుల డాగులు వేయబూని ని
వ్వురుణ నిజప్రతాపశిఖి గ్రాచగఁ గ్రాచగుసలాకలో యనకొ
ధరవయి నెల్లడకొ దరుల దట్టములై చిగురాకుజొంపముల్
నిరుపమలీలఁ బొల్పెఁ దరుజీ కనుగొంటె మిటారిచూపులన్. చంద్రభానుచరిత్రము.

క. వలదు కొల దాకు సు వ్వుని, చెలువలు మరుఁ గొసర విసరు • జిలిబిలిగాడ్పు
లలజల నలరులు రాలెను, గలకల మనుశిరకపికాళి•కలకల మెసఁగెన్. 178

వలదు = వద్దువద్దు, కొలదాకుసువ్వుని = స్త్రీహత్య దగులును సుమా యని, చెలువలు మరుఁ
గొసరకొ = స్త్రీలు మన్నఘని వేడఁగా, విసరె జిలిబిలి గాడ్పులు=మలయమారుతములు విసరెను, జల
జల నలరులురాలెను = పువ్వులు జలజల రాలెను, కలకలమను = కలకలసూయుచున్న, శుకపికాళి కల
కల బొసఁగెన్ = చిలుకలయొక్కయుఁ గోయిలలయొక్కయుఁ దుప్పెదలయొక్కయుఁ గోలావల
మతిశయించెను.

చ. అఱిమి రమాకుమారుఁ డపు • డగ్రతలంబున వచ్చి నిల్చిన
ట్లఱిముఱిఁ దోచినం గువలయాక్షి వడంకి కడంకఁ దూలి మై
మఱిచి సగంధగంధగిరి•మారుతపాతితవల్లి కాభ యై
యొఱిగిన సంభ్రమించి చెలు • లుద్గతబాష్పతరంగితాక్షు లై. 179

అఱిమి=అనఁగా గదమాయించి, రమాకుమారుడు = మన్నఘండు, అపుడు = ఆసమయమందు,
ఆగ్రతలంబున వచ్చి నిల్చినట్లు = ఎదుటవచ్చి నిల్చినట్లులగా, అఱిముఱిదోచినకొ = నిశ్చయముగా
గనుపడఁగా, కువలయాక్షి = గిరికాదేవి, వడంకి=కంపించి, కడంకఁదూలి = ధైర్యముచెడి, మైమఱిచి=
శరీరస్పృతిదప్పి, సగంధ = గర్వసహితమైన, గంధగిరిమారుత = మలయవాయువుచేత, పాతిత = భద్ర
వేయబడిన, వల్లికా = తీగయొక్క, ఆభయై = కాంతివంటి కాంతిగలదై, ఒఱిగినకొ = మూర్ఛ
గొనివ్రాలగా, సంభ్రమించి = తొందరగొని, చెలులు = గిరికాదేవియొక్క చెలికత్తియలు, ఉద్గత =
బయలుపెడలుచున్న, బాష్ప = కన్నీళ్ళచేత, తరంగిత = సంభ్రాంతతరంగములైన, అక్షులై = కన్నులు
గలవారై, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఈపద్యములో వడంకి యన్నది వేపఘ వనెడి సాత్త్వికభావము. (క. ‘మోదముననైన రోష
భీమాదుల నేనియును గంప మధికం బగు దా, నేదేహిదేహమున నది, మేదిని వేపఘ వనంగ
మెఱయుచునుండుకొ’ అని లక్షణము. మైమఱిచియన్నది మోదలకొని ‘మోహమనెడిసంచారిభావము.
క్షీ. ‘మోహస్తుమూర్ఛనంభీతి దుగ్ధభావేశానుచింతనైకీ’ అని లక్షణము. కువలయాక్షి యనుటవలన
గిరికావయను బింకము సూచితము. జవ్వనులకనులు నల్లగలువలతో నమముగఁ గవులు చెప్పదురు.
మన్నఘండు కనఁబడక గిరికకుఁ దోచుటకుఁ గారణము అతఁ డనంగుడు గాననీ. తొలుత వణకుట,
పిదప దాలిమి దూలుట, ఆవల మైమఱిచుట, ఒఱిగుట ఇవి భయపశమునఁ గ్రమముగా జరుగునని.
చెలులు కారణ మెఱుంగరుగాన సంభ్రమించిరి. మఱియు బాష్పతరంగితాక్షు లైరి.

‘మోక్షావదేశకః’ మోక్షము ద్రితములైన కరుణముల హిమాంబు • లుచుప రాదు
 శ్రమమిందానా కాంగమఖిన్న కుచకోములఁ జంద్రనామంబు • దలచు రాదు
 బిర్బలాగార్థంబిది ఖిలతానులతాంత మసియాడ వీచన • ల్విచర రాదు
 చటుతావప్రబహిః • పహిసతను హేమ మింకః జల్లపపుటాః • ర్విడంగ రాదు
 తే. లలన కాంగగర్భితః • లాఃలాః, చుతతావ్రేహ్యవయపాత్రాంతరాళ
 పూరితశ్చేహపూర్ణంబు • పాంగి పారలః, జల్లనిచటిరసలంబుఁ జల్ల రాదు.

మోహ = మూర్ఖాభివేషము, అవదేశ = వ్యాజముగల, (ని. ‘వ్యాజోపదేశోలక్ష్యశ్చ’ అని
 అ.) తమః = లంఘనముచేత, ముక్తికములైన = మునుపించుచున్న, కరుణములక = నేత్రవద్దముల
 యందు, హిమాంబు లుచుపరాదు = చచ్చిరుచరాదని యర్థము. తుమిరోదక మునుపరాదనియును
 నర్థము. అర్థవ్యయమునకు నభేదాభ్యుదయము. ఉత్తరత్ర యర్థవ్యయ మున్నచోట నభేదాభ్యుదయ
 సాయము నేయవలయును. కరుణ మోక్షావదేశకముచే మునుపించినవి గావున తైత్తిర్యవచారములగు
 హిమాంబునకనము లిటు తగదు. మంచునకు నోనుటచే ముడిక మునుపించును. చల్లఁదగిన హిమాంబు
 వులు చల్లరాదంటు శబ్దశ్లేషనేఁ గవి సాధించెను.

శ్రమమిందు = శ్రమజలమిందువయమనెడు, లారకాగమ = నక్షత్రోదయమువలన, ఖిన్న = భేద
 యుక్తములైన, కుచకోరములక = చుచుజక్కునలవిషయమైన, చంద్ర నామంబుఁ దలచురాదు = చంద్ర
 నామమునగాఁ గర్పూరము గనుకఁ గర్పూరమును దలఁచుగూడవని యర్థము. (ని. ‘ఘనసారశ్చంద్ర
 సంజ్ఞః’ అని అ.) చంద్రునిపేరు దలచరా దనియును నర్థము. చెప్పటబొట్టు లను చుక్కలరాకకుఁ
 గుచవక్రనాకములు విచారవడుచున్నవి. ఇఁక జంద్రునినామము తలంచుట మఱియు విచారకార
 యము విరహిజులకు గుబ్బులవైఁ గర్పూరపుఁజూతఁ జూయుట యాచారము. దానికి శ్లేషమహిమచే
 నమముద్రి యధ్యవసించబడినది.

శిర్యత్ = బాలుచున్న, అకా = వసురాజవిషయమయిన యాశయనెడు, వృంత = తొడిమెవల్ల
 నుండి, (ని. ‘వృంతం ప్రసవబుధం’ అని అ.) శిథిలక = నడలిన, అనులతాంతము = ప్రాణమనెడు
 పువ్వుము, అసియాదకో = (ఎవ్వడో పడిపోయెడిదానివలె చుడుచుండఁగా) ఇంచుక కదలునటుల,
 వీచునల్పవరరాదు = విచనకణ్ణులచేత వివరరాదని యర్థము. గిరిప్రాణ మచుపూత్ర తొడిమచుండి నడలి
 నది. కాయటకు సిద్ధముగా నున్నది. కావున నించుకేని కదలునటుల వీచునతో వీచుట ప్రమాదకరము.
 పోను సిద్ధముగనున్న ప్రాణము లానచే నెటులా పోతున్నది వీచునగాడ్చు అనులతాంతమున కపాయ
 కరమని యధ్యవసితము.

చటు = సమర్థముయిన, తావ = చింతావికృతసంతాపమనెడి, పుటపాక = పుటములయొక్క
 పతనముచేత, పరిహీనా = తరిగి కదమన్నెవట్టుకు నిలిచిన, తను హేమము = దేహరూపసువర్ణము,
 ఇంకో = ఇగిరిపోవునట్లులుగా, పల్లవపుటార్పిడంగరాదు = కినులయకయ్యారూపమయిన యగ్నిబాల్ల
 పెట్టరాదనియును అల్లుపపుటమనెడి పుటవిశేషమయొక్క యర్పి నిడరా దనియును నర్థము.
 పుటపాకలక్షణము.

శ్లో. పుటపాకశ్చ సాక్షాదం లేనస్యాంగారవృత్తా
 లేనంద ద్విర్విరుహో భూలం మర్యాద్యాంబునిమాత్రకం

కాశ్చీరవటజంబ్వాదివత్తై ర్వేష్టన ముత్తమం.

పల్లవపుటార్చియనఁ జిగురు సెజ్జయని పుట భేదమని భావము.

లలనకుఁ=గిరికాదేవికి, ఆనంగకీలి=మన్మథాగ్నియొక్క, కీలాకలాప = జ్వాలాసమూహముచేత, సంతక=ఎల్లప్పుడును, ఆలీఢ=వ్యాప్తమయిన, హృదయ = డెండమ నెడు, పాత్ర=పాత్రయొక్క, అంత రాళ = లోపల, పూరిత = నిండియున్న, స్నేహపూరంబు = స్నేహము నెడు చమురు, పొంగిపొరలకొ = పొంగునట్లుకాగి తెల్లుచుండఁగా, చల్లనిపటిర సలిలంబు చల్లరాదు = చల్లనైన చందనసలిలము నెడు సలిలము చిల్కరింపరాదని యర్థము. ఈపద్యమందుఁ జెప్పబడిన కనుదమ్ములు మొదలైనవానికిని హిమాంబులు మొదలైనవానికిని సహజవిరోధమని భావము. అలం. రూపకానుప్రాణిత కావ్యలింగము.

క. ఏ మంద మేమి నేయుద, మేమందని మందలింత + మే మందమొ యిం

దేమందయాన నడుగుద, మే మందఱ మనఁచుఁ దరళహృదయాంబుజ లై .

ఏమందము = ఏమనిచెప్పదుము, ఏమినేయుదము = ఏమిక్రియచేయుదము, ఏమందనిమంద లింతము=ఏయాపదమని మనము మందలింతము, ఏమందమొ = ఏమిచందమో, ఇందేమందయాననడుగు దము = ఇక్కడ నేస్త్రీనినడుగుదము, ఏమందఱమనుచుకొ = మేమందఱమునని పలుకుచు, తరళహృద యాంబుజలై = చంచలమయిన హృదయకమలములు గలవారై. ఈపద్యమందు విషాదము నెడు సంచారి భావము చెప్పబడియెను.

మందలింతుట యనఁ దలంచుట.

సీ. ముక్తకంచుక నక్తముక్తాఫలంబుల మందలింతురు గురుమెదదట్టు.

కాళహస్తీమాహాత్మ్యము.

సీ. జవరాలియడుగులఁజివురాకు లంటించి పొలఁతియూరులనంటిపొరలఁ బొదివి కొమ్మచేదోయి చెందమ్ముల హత్తించి లేమబాహులుమ్మణాళికలఁ దెనచి యలివగు త్రపుగుబ్బులలరుగుత్తులఁగూర్చి కాంతచెక్కులఁజంద్రఁఖండ మలఁది కలికిక్రేగన్నులఁకలువఁజేకులఁ గప్పి లలనపెన్నెఱుల వాలంబు ముడిచి

తే. నవనవగుణాసుబంధబాంధవములైన, చలువలెన్నేనిఁగావించిఁచెలువచెలులు నెలఁతకీవసులభంబునించుమంచు, నించువిల్కాని మఱలఁబ్రార్థించుటయును.

జవరాలియడుగులఁ జివురాకులంటించి = గిరికయొక్క పాదములయందుఁ జిగురుపాకుల నంటించి, పొలఁతియూరులనంటి పొరలఁబొదివి=గిరికయొక్కతోడల నరఁజెచ్చెట్లు పైపొరలచేతఁబొదిగి, కమ్మచేదోయి చెందమ్ములహత్తించి=గిరికయొక్క హస్తద్వయము నెఱ్ఱదామరపువ్వులయందుఁ గదియించి, లేమబాహులు మృణాళికలఁ దెనచి=గిరికయొక్క భుజమును దామరతూఁడులతోఁదెనచి, అలివగు త్రపు గుబ్బులలరుగుత్తులఁగూర్చి = గిరికయొక్క విగిచన్నులు పూగుత్తులతో జోడించి, కాంతచెక్కులఁ జంద్ర ఁఖండమలఁది = గిరికయొక్క చెక్కులయందుఁ గర్పూరముఁ బూసి, ఇక్కడ సాదృశ్యమందుఁ జంద్ర కళ మని చెప్పవలయును.

కలికిక్రేగన్నులు కలువఁజేకులఁగప్పి = గిరికయొక్క నేత్రపార్శ్వములు కలువఁజేకులచేతఁ గప్పి లలనపెన్నెఱుల వాలంబు ముడిచి = గిరికయొక్క గొప్పకలతెర్ర కలయందుఁ గురుమేర ముడిచి, ఈ

యధ్యమందు చాలమనఁగాఁగలవేరనియందు సాదృశ్యాన్యధ్యమందుఁ జనురీచాల మనియును జెప్పవలయును. (చి. 'వాలి కచే శ్యాపిశ్చక్ష్మే ప్రాతేలేతు నపుంసకమ్' అని నా.) నవనవగుణాను బంధబాంధవము లైన = నవనవఁగా వర్ణనమును భిన్నభిన్నాన్తమును, అభినవములైన రక్తిమావగుణానుబంధముచేత నన్యతములైన చి రి యన్తము. విటీరుగుణము గలవాఁని వాతీరు గుణముగలవాఁడు బంధపులని యర్థంబు. చురుకెన్నెని = గాఢించి = తైత్వోపచారము లెన్నెన్నియో చేసి, చెలువచెలులు = గిరికా దేవి చెలికత్తియును, శిలఁశపక = గిరికాదేవికి, ఈపు = సీపు, అనుభాభింబు నించుమంచుక = ప్రాణ బాధము గలుగఁజేయుమని మునుచు అనియన్తము. నెలఁతకు సేవమరాజబాధము గలుగఁ జేయుమని యను అన్తము. ఇందువిలుకాని మఱియొకటి = ఇంచనఁగా నిక్షుశబ్దతదృశము అనఁగా జెఱుద గతుకఁ జెఱుకుమింఁగాఁదైన మన్తధుని మఱియొకటి = ప్రార్థింపఁగా.

ఆధుగులకుఁ జివురులు, చెవోయి కెఱుదామరులు, గుబ్బలకుఁబూవులగుత్తులు, పెన్నెఱులకు చాల ములు సుణానుభావబాంధవముగలవి. మార్గవరక్తిమావర్తలాదిగుణములందు నెయ్యము లని భావము. వి ట్టు గుణముగలవాఁని వాతీరుగుణముగలవాఁడె తనినబాంధవులుగాన నవయవముల కనుగుణములగు శిశిర వస్తునమ్మిని జతఁపఱచిని భావము.

శా. ఆవాక్యంబులలో సుధామయశుభైః కాయ త్తచిత్తేశసం
జ్ఞావర్ణంబు లొకింత వీక్షించినయకః సంజాతచైతన్య యై
పూవుంబోడి సుధాంశుబింబసుషమాపూర్ణాభిషేక ప్రమా
లావీతోత్పలవల్లివోరెఁ గనుగల్గవ్వ ల్విప్పు నావీజనుల్. 183

ఆవాక్యంబులలో = చెలికత్తెల పలికిన యావాక్యములలో, సుధామయః = అమృత ప్రాయము లైన, శుభైకాయత = శుభాభిషేకములైన, చిత్తేశసంజ్ఞావర్ణంబులు = హృదయేశ్వరయైన వసురాజు యొక్క పేరిటియక్షరములు, పినులెనయక = చెవులుసోకఁగా, సంజాతచైతన్యయై = పుట్టినచైతన్యము గలదై, పూవుంబోడి = గిరికాదేవి, సుధాంశుబింబ = సుపూర్ణచంద్రబింబముయొక్క, సుషమాపూర = శ్రీవృకాంతి పూరముయొక్క - అనఁగాఁ జుద్రికాపూరముయొక్క, అభిషేక = తడుపుటచేత, ప్రమిలావీత = సుగోచరహితమున, ఉత్పలవల్లివోరెక = కలువతీగవలె, కనుగల్గవ్వల్విప్పు = కలువలమంటి కన్నులుజెఱుమఁగా, అవీజనులు = సఖిజనులు. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వ యము.

ఈవద్యమందు బోధమనెడి సుచారిభావము చెప్పబడియెను. అందుకులక్షణము.
క. 'జాతం జిత్తవిమలన, మగునిద్ర యనంగ మూర్ఛ నందుటె మోహం
బగుబోధ మెఱుఁగఁ జెందుట, యగధుతమృతియత్నమంత మగునెట్లన్నె' అని వరసభూపాలీయమునఁ జెప్పబడియున్నది.

వసుకల్పము గిరిక చెవులకు సుధామయమై సోకుటవలన సంజాతచైతన్య యయ్యెను, ఉపచార ములు నిరర్థకములగుట. పూవుంబోడియనుచోఁ బోడికల్పముతోఁ బూవుకల్పము నమసించునపుడు 'సర శేషమిచ్చెననునాపేమముతో భవే' అను నాధర్వణమాలామూలముగ నుగాగమము వచ్చి పకార మునకు సరికాదేకము సుకారమునకు లింద్యాదేశము సిద్ధంబైనది తెలియజగును.

అపూర్ణులబోధులు మువ్వరతో.

మను. ఆ. 6

చిగురుంబోడి యెఱుంగుడే.

కళాపూ.

ఉ. కొందల మేల బాల మనకూర్పునపర్యకు మెచ్చి యిందిరా
నందనుఁ డిందు సన్నిధి యొనర్చె సుమీ సుమనగ ప్రసాదముం
జెందె సుమీ శుకోక్తి గలఁ నేమము దెల్పె సుమీ సమీహితం
బందెడు సందియంబు వలదప్పు యటం చభయంబు దెల్పుచున్.

184

కొందలమేల = విచారమెందుకు, బాల = ఓగిరికాదేమి, మనకూర్పునపర్యకు మెచ్చు = మనము చేసినపూజకు హర్షించినవాడై, ఇందిరానందనుడు = మన భుండు, ఇందుసన్నిధియొనర్చె సుమీ = ఇక్కడ సాక్షాత్కరించి నాడునుమా, సుమనగ ప్రసాదముంజెందె సుమీ = అనఁగా బుష్పప్రసాదమునుబొంది నాడునుమా, శుకోక్తి = శుకవాక్యమునెడు వాక్యముచేత, కలసేమముముదెల్పె సుమీ = సిద్ధముగాగల కుశలమును దెలిపినాడునుమా! కాబట్టి, సమీహితంబుదెడు = శోరికసిద్ధించుచున్నది. సందియంబు వలదప్పు = సందేహపడ నక్కరలేదమ్మా, అటంచున్ = అనివలకుచు, అభయంబుదెలుపుచున్ = భయము లేకపోవుటను దెలియజెప్పించు. ఈపద్యమునకు మందరిపద్యముతో నన్వయము.

మన్మథుండు ప్రత్యక్ష మగుటవలన దా మర్పించు సుమనగ ప్రసాదము జేందినట్లును, చిలుకల చలుకులవలన గల సేమము నెఱింగించినట్లును, నిశ్చయించికొని చెలిమికత్తెలు గిరికాదేవి కభయమును దెలిపిరనిభావము. ఆలం. శిష్టాశిష్టసంకరము.

క. కేలికమనీయకానన, పాలిక వెలువడి కురంగపాలికభావించి

బాలికలు బాలికడిమి, బాలిక దెచ్చిరి విహారభవనంబునకున్.

185

కేలి = క్రీడచేత, కమనీయ = సుందరమగుచున్న, కాననపాలిక = వనప్రదేశమును, వెలువడి = బయలుపెడలి, కురంగపాలిక = మృగలాంఛముడైన చంద్రునియొక్క, కళా = కళకు, బింబ = ప్రతిబింబ మైన, అలికలు = ఫలభాగములు గలమగువలు, (ని. 'లటాటమలికంగోధి' అని అ.) ఇక్కడ జతుర్థి నాటి చంద్రునితోడను విదియచంద్రునితోడను అష్టమినాటిచంద్రునితోడను చెలులఫలమునకు సాదృశ్యముగలదు గనుక గళాబింబాలికలని చెప్పినాడు. బాలికడిమి = చింతాతిశయముచేత, బాలికదెచ్చిరి. విహారభవనంబునకున్ = క్రీడాగృహమునకు గిరికాదేవిని వెంటబెట్టుకొని వచ్చిన వారైరి. ఈపద్యము ద్విప్రాసము గలదిగా జెప్పబడియెను.

ఆ శ్వా సాం త ము.

శా. పశ్యత్ఫలవిలోచనానలశిఖాభాస్వన్నహోమిత్ర మి
త్రశ్యామారమణేక్షణప్రవణచేతగపద్మపద్మాంగభూ
దృశ్యాగదృశ్యతినంగ సంగరమదోద్యోతారాహుత్రరా
ద్యేశ్యాలోకభుజంగ జంగమనగద్యేదండపూర్ణాంగశా.

186

పశ్యత్ఫల = చూచుచున్న నొనలుగలరుద్రునియొక్క, విలోచనానల = నేత్రాన్నియొక్క శిఖా = జ్వాలికవలె, భాస్వత్ = ఉజ్వలమగుచున్న, మహా = ప్రతాపమే, మిత్ర = సుహృత్తుగాఁ గలవాడా, మిత్రసూర్యుండును, శ్యామారామణానికాపరియైన చంద్రుండును అనఁగా సూర్యచంద్రులు.

ని 'శ్యామ' యోజనమధ్యస్థా త్రిపుతా కారిదా నిశా' అని నా. ఈక్షణ = నేత్రములుగాఁ గల విష్ణుచేత్రసియందు, ప్రమాణ = అంతఃకైవల, చేతనవత్త = చిత్తకమలము గలవాడా, వద్మాంగభూ = మన్మథుని యొక్కవలె, వృశ్య = చూడఁబడ, అంగద్యుతి = దేహకాంతితోడ, సంగ = కూడుకొనినవాడా, సం గత = యోగ్యములయందు, మహోద్వృత్త = ఉచ్చాదముచేత సముద్యతులైన, ఆరి = శత్రుసంబంధులైన, రాహుశ్రరాట్ = మోహాశ్రయములనెడు, వేశ్యాలోక = వేశ్యాజనమునకు, భుజంగ = విటుఁడవైనవాడా, సంగమగల్ = సంపదించెను చర్మకములవలె నాచరించుచున్న, వేదండ = వినుఁగులచేత, పూర్ణ = నిండిన, అంగణ = మందిరి గలవాడా యని కృతిపతింగూర్చి సంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపదగ్రస్తము గల ది. జెప్పబడియెను.

క. శంబరనయనానూనక, శంబరహార విమలకుంభశంబ రణజయూ

దంబరశీతాంబర యెం, తెంబరగండాంక యతులఁభృతినిశ్చంకా.

187

శంబరనయనా = లేడికమ్మలమంటి కమ్మలుగల స్త్రీలకు, నూతనశంబరహార = అభినవమన్మథుఁడ వైనవాడా, విమల = శత్రువులనెడు, కుంభర = చర్మకములకు, శంబ = వజ్రాయుధమయినవాడా, ని. 'శత్రుఁటి న్నరు శృంగుక' అని అ. రణజయూదంబరశీతాంబర = యోధజయసంరంభమందు విష్ణుఁడవైన వాడా, ఎంతెంబరగండాంక = ఎంతెంబరుఁడనెడు రాజునకు మగఁడవుగనుక నెంతెంబరగండఁ డనెను దివిదుగలవాడా, అతులభృతినిశ్చంకా = సమానరహితమయిన శైర్యముగలవాడవుగనుకనే శంకారహితుఁడవయినవాడా అని సంబోధనము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పం బడియెను.

కవిరాజవిరాజితము. ఆనయనిషూదన శశ్వదసాదనఁపుత్రపాదన దివ్యఝరి

ననమనోదనశీర్తివిదనఁవైరివనాదనమత్తకరి

ఘనఘననాదనటజ్జయవాదనఁగాఢనినాదనతేంద్రగిరి

విశమనసూదన మల్లవిదనోదనవీరబరీదనరాదహరి.

188

ఆనయ = నీతిరహితులైనవారికి, నిషూదన = సంహారముఁడవైనవాడా, శశ్వత్ = ఎల్లప్పుడును, ఆసాద = తీరించి, నయ = నీతియొక్క, పుత్రపాదన = పుత్రపాదముఁడవైనవాడా, సాదశజ్ఞము కార్య వాలకము. ఇందుకు రఘుశంకమందు, శ్లో. 'శరీరసాదనమగ్రభూషణా' అని ప్రయోగము. దివ్యఝరి = ఆకాశగంగయొక్క, చన = ఉదకముయొక్క, ని. 'వనే సలిల కాననే' అని అ. మదనో దన = మదాపనమయిన, శీర్తివిదన = శీర్తివిదనఁడవైనవాడా, ఇక్కడ నాకాశగంగయొక్క యుదకము తెల్లవిదవి తెలియవలయును. వైరివనాదన = శత్రువులనెడు వనములయొక్క భీక్షణ మందు - అనఁగా భంజనమందు, మత్తకరి = మదపుటేరుగు వైనవాడా, ఘన = అధికమయిన, ఘన నాద = మేఘగర్జనమువలె, నటల్ = ప్రవర్తించుచున్న, జయవాదన = జయభేరియొక్క, గాఢనినాద = నితాంతధ్వనికి, నక = నవీన, ఇంద్రగిరి = మహేంద్రవర్మకము కలవాడా, విశమత్ = మిక్కిలి నమ్రు లగుచున్నవారికి, అనూదన = పంచతమఁడవు గానివాడా - అనఁగా రక్షకుఁడ వైనవాడా, మల్లవిదనో దన = స్వేచ్ఛులకు సంపాదించువాడా, వీర = పరాక్రమవంతుఁడయిన, బరీ = లేడిదోటనవాంబు సంబంధు లనెడు, నరాద = రాక్షసులకు, హరి = కారాయణుఁడవైనవాడా యని సంబోధనము. ఈపద్య

మిరువదిమూడవ ఛందంబగు వికృతిచ్చందంబునం బుట్టినది. దీనికి నజజజజజజ వ గణము లుండవలయును. పదునాలవయక్షరము యలిస్థానము. ఈపుత్రము వృత్త్యనుప్రాసాంత్యప్రాసములు గలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం శైవనవసుచక్ర్ర బచుమహాప్రబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము. ౧౯౪.

ఇది శ్రీమదాశ్రేయకులకలకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును సోమనుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సార్వభౌమేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానఃస్వనిఖిలవిద్యావిశారదుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయినవిద్యజ్ఞరంజనీనామక పూర్వవ్యాఖ్యానమునందలి విశేషవిషయసహితముగాఁ బరిష్కృతం బయి యొప్పురుప్రతిపదటీకారూపంబగు పసుచరిత్రనామకాంధ్రకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శక్తి ప్రాప్తిని

॥ अथ श्रीकृष्णार्चनम् ॥

శ్రీ ౨-వ-అధ్యాయము • భూభిక్షనము ౧

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

శ్రీరామ్మహిమాయా • శ్రీకృష్ణహిమాయా.

1

తే. అవధరింపుము శౌనకాశ్మఖిలసప్త, సింధ్రులకు శౌమహర్షణియిట్లు పలుకుఁ
జెబులకే దండఃబూనియాచిగురుజోడి, చారుమణిధాను మల్లనఁజేరఁజనుడు.

అవధానపుము = చిత్తగింపుము. కానకా ద్యభాల పద్మనీంద్రులకుఁ = కానకుడు మొదలుగాఁ
గల సమస్త మనిశ్రేష్ఠులకు, కామహర్షణి = లోమహర్షణి పుత్రుడైన నూతుడు. (లోమహర్షణి
స్వామహర్షణియే కామహర్షణిఁ అని.) ఇట్లువలకుఁ = హిమవంతోపు ప్రకారముగా వచించెను.
ఏమనియెను, చెలలైచిందఁ బూని = సఖులయొక్క చేయూత నవలంబించి, ఆచిగురుతోడి =
అగ్నికాచేరి, చాలవలఁజిభామును = సుందరమైన మణిమందిరమును, అల్లనఁ జేరఁ జరుడుఁ = తిన్నగాఁ
జేరుతోఁగా.

నీ. పతి వంచనామానిః బంధి మించిన వేడ్కఁ బొంచియుండినపువ్వుఁ బొదలు సూచి
సమయానుగుణ సమాంగమలీలఁ గాంచిన నరనాథు చరణాంకః పరణిఁ జూచి
రమణీకృతోపచారము లిచ్చఁ గైకొన్నప్రియుఁ డున్న సౌవర్ణపీఠిఁ జూచి
రమణానుబింబభాగ్యములు నోచిన చక్రచక్రమాణిక్యభిః లికలు సూచి

తే. ప్రామగృహవాటి నాటివారావలోక, కౌతుకం బుద్ధు డటుగన్నకరణి దోప
నలసి సొలసి ప్రవాళకయ్యారలమున, నల సితాసాంగ మై నేర్చియడలునంత.

పతి వంచనామాసిఁ బంచి = వసురాజు కపటయఁబని బంపించి, మించిన వేడ్కఁజేతఁజేయించిన వేడుకచేత, పొందియుండిన = డాఁగియున్న, పువ్వుబొదలునూచి=పుఁబొదలను జూచియును, సమయానుగుణ నమాగమలీలఁ గాంచిన=సమయమున కర్హ మగునట్లులుగా వచ్చిన రాకడయొక్క విలాసమును బొందియున్న, నరనాథుఁ=వసురాజుయొక్క, చరణాంక=పాదములచేతఁ జిన్నితమైన, నరఁజిజూచి = మార్గమును జూచియును, రమణీకృతోపచారము చిచ్చునైఁచి = స్త్రీలచేతఁ జేయఁబడిన యుపచారముల నాసక్తిచేత నంగీకరించిన, ప్రియుఁడు = మనోహరుఁడు వసురాజు, ఉన్న = కూర్చున్న, సౌవర్ణపీఠిఁ జూచి = సువర్ణమయమయిన పీఠమును జూచియును, రమణ = రమణుడైన వసురాజుయొక్క, అనుబంబ = ప్రతిబింబముయొక్క, భాగ్యములనోచిన = భాగ్యములు గలుగునట్లులుగాఁ బూర్వజన్మమనందు నోములునోచిన, చకచకిత మాణిక్య భిత్తికలు నూచి=చకచకాయమాసము లగుచున్న రత్న సుద్యములను జూచియును,

మైమగ్నహవాటిక = సువర్ణమయమైన గృహప్రదేశమందు, నాటిపరావలాక కొలుకంబు = నాడుపొందిన వసురాజు దర్శన జనితమైన సంతోషము, ఆవృడలుగన్నకరణిఁ దోడఁ = ఆవృక్షణ్ణే పొందినట్లుగాఁ దోచుచుండఁగా, అలసి సాలసి = వ్యధనొంది చూచి, ప్రవాళశయ్యాశలమునఁ = చిగురుటాకుల పొన్నునందు, అలసితాపాంగ = ధవళములైన శ్రేయస్సులుగలయాగిరికాదేవి, మైసేర్పి = దేహమును హత్తించి, అడలఁనంతఁ = విచారపడుచున్నమీఁదట.

ఈపద్యమందు భూతార్థసాక్షాత్కారపరత్వము చేసికొనుదు గనుక భావికాలంకారము. ని. 'భావికం భూతభావ్యర్థసాక్షాత్కారస్య వర్ణనమ్' అని లక్షణము.

చ. భవదనుజాత్మజఁ వసున్పుపాలుడు గైకొను నెల్లి నేట న
య్యవనినప్రసాదమున * నంటదువో భవదీయజాతికి
బవిభయ మంచు మంచుమలఁజట్టికి భావిశుభంబు లోకబాం
ధవుఁ డెఱిగింపఁ బోయినవిధంబున నేగె బయోధిచెంతకున్.

భవలో = నీయొక్క, అనుజ = తమ్ముడైన లోలాహల పర్వతునియొక్క, ఆత్మజఁ = కూతురైన గిరికాదేవిని, వసున్పుపాలుడు = వసురాజు, గైకొనునెల్లి నేటఁ = రేపటనేటఁ బరిగ్రహించుచున్నాఁడు. అనఁగా బాణిగ్రహణము సేయుచున్నాఁడు. అయ్యవనినప్రసాదమునఁ = ఆరాజుయొక్క యనుగ్రహముచేత, భవదీయజాతికిఁ = నీసంబంధమయిన పర్వతకులమునకు, బవిభయము = వజ్రాయుధ సంబంధమయిన భయము, అంటదువో = తగులదునుమీ, అంచుకొ = ఇట్లుని, మంచుమలపట్టికిఁ = హిమవత్పర్వత పుత్రుఁడయిన మైనాకునికి, భావిశుభంబు = ముందుగాఁగల శుభమును, లోకబాంధవుఁడు = సూర్యుఁడు, ఎఱిగింపఁబోయినవిధంబునఁ = తెలియఁజెప్పెడుకొఱకుఁ బోవునట్లులుగా, బయోధిచెంతకుఁ = పశ్చిమనము ద్ర ప్రాంతమునకు, ఏగె = పోయెను. అనఁగా సూర్యుడత్యమించు సమయమాయెనని తాత్పర్యము. ఇందులో లోకబాంధవకల్పము సాధిప్రాయము. తాను లోకబాంధవుఁడగుటచే హితము దెలుప వలచి గిరికను వసురాజు పెండ్లాడు ననియు నైలజాతి కంకమీఁదట వసురాజునుగ్రహవళమున వజ్రభయ ముండదని మైనాకున కెఱింగించుటకుఁ బోవునటుల భాస్కరుఁ డస్త్రం గతుఁ డయ్యెను. మైనాకుఁడు వజ్రపాతభయమున నముద్ర మున నుండఁ గాన నటకుఁ బోయినటుల నస్త్రమించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. కాలవశంబునం దనయఁఖండించుడిను దూలి హేళి య

స్తాలయవాటికిం జనుచు • నాత్మకరావ్యవహారపాళి నా

ప్రార్థి నమచ్చె - బరిణతాతపము ల్లిరు లెక్క నిక్కెంద

స్తూలములం దనాతపఁమూహముపేరిటియిల్ల వేలముల్.

5

అష్టమమున విద్వేదికము నోపయోగ రాజాపరముగను సూర్యసిపరముగను నర్థ వ్యయము గలదు.

కాలవశంబునం = సంఖ్యకాలాగమములేదని యర్థము. కాలవివర్యయముచేత నని యర్థాంతము. ఈ యఖండించుడిను దూలి = కవయొక్క సంపూర్ణమైన తీర్థత్వము చెడిపోయి యని యర్థము. కవయొక్క వికృతత్వము చెడిపోయి యని యర్థాంతము. హేళి = సూర్యుడు, అస్త = ఆస్తాచలమునెడు, ఆలయవాటికిం జనుచు = గృహప్రవేశమునగు బోవుచు, ఆత్మ = స్వకీయమయిన, కర = కరణములచేత, ఆవృత = ఆవరించబడిన, దుర్గపాళి = వర్ణకనమూహములయందు దని యర్థము. నిజాస్తావృతగిరిదుర్గపాళియందు దని యర్థాంతము. అనగా దనకు హస్తగతములైన దుర్గములయందును, ఆస్తాచలముచ్చెనా = ఆస్తాచలమూహమును గావలి పెట్టివాడో యన్నట్టులుగా, పరిణతాతపము ల్లిరుల్ = వందలవందల యెడలః పర్వతాగ్రముల కెక్కిగా, కత్తాలములుదు = ఆపర్వతములయొక్క యడుగుమట్లయందు, ఆనాతప సమూహముపేరిటిఅనాతప = సిదలయొక్క, సమూహముపేరిటి = గుంపులనెడు, ఇల్ల వేలముల్ = ఏకలులయొక్క దండ్రు, నిక్కె = నిజమగుచు.

కాలవశమున సూర్యుడు తనసేరము తోలపోయి యస్తాచలముదరియ సేగుచు దొల్లి తాను సములపే నలరించిన దుర్గములందుంచిన యాపులై సంఖ్యారాగారుణప్రభలు కైలాగ్రములందు మించెను. కైలము ముట్టడించవచ్చిన వింధిసమూహములై సిదలను ఊకటిగుంపులు విజ్ఞప్తిసాగెను. సూర్యుడస్తంభముడు రానుండ కైలాగ్రములసంజాచి మించె ననియు సిదలు మీటులవలె కైలములముల నలరె ననియు భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్షారూపకసాంకర్యము. సమాసోక్తి.

లే. అప్పు డపరాసువంగ లఁబొంగరాగ, మేర్పడంగ నఊగియుడై నయినుని జూచి పద్మినిముడించెనెమ్మోముఁ ప్రభదిలిర్ప, దయ్యె వెంబడిజనకఛాయయసుముఱలె.

అప్పుడు = అసమయమందు, అపరా = అపరదిశయొక్క, అనుషంగ = సంగతివలన, బంధ = ప్రాప్తమైన, అంగరాగము = ఆకారమయొక్క రక్తిమ, ఏర్పడంగ = ప్రవీణమగునట్టులుగానని యర్థము. అన్యకాంతానంభాగములను ప్రప్రయగ మయిపూరిత ప్రకట మగునట్టులుగా నని యర్థాంతము. అఊగియుడయిన = దృష్టచరుడయినయని యర్థము. ద్వేష్యుడైన యనియర్థాంతము. (ని. 'ద్వేష్యే క్ష్యక్షిగతః' అని అ.) ఇంతవర్ణంకము నభేదాభ్యవసాయము జేయవలయును. ఇనుమిజూచి = సూర్యుడనెడు పనిమిడిని జూచి, పద్మినిముడించెనెమ్మోము = పద్మలతయనెడు పద్మినీజాతిస్త్రీ ముఖము ముడిచి పెట్టుకొని నని యర్థము. ఇక్కడ బద్ధముకునమును మోము ముడుచుటగా నభ్యవసించినాడు. ప్రభదిలిర్పదయ్యె = ప్రభయనెడుస్త్రీ దలిర్పదయ్యె నని యర్థము. కలిర్పకపోవుట ప్రభావముందు ముడిచుటయనెడు, స్త్రీపక్షమందుస్థిర పోవుటయనెడు నని తెలియవలయును. కెంకడి = కెంకడి ఛాయయని మఱియొక = ఛాయయనెడు స్త్రీ వెంట బోవక మఱియని యర్థము.

వెంటడి జనకపోవుట యనఁగా ఛాయావక్షమందు వెనుకకు సాగుటయును, స్త్రీవక్షమందు ననుసరణము మాని మఱిలుటయును. ఇక్కడ నుభయత్ర యేకదేశవర్తిరూపకము.

ఇక్కడ ఖండితయనెడు నాయకను జెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము-

క. 'ఇతరదిశ రాత్రి రలిచి, ప్నితుండగు పతిరూపు గని సహించనియది ఖం
డితయగుఁ గలహంతరితయుఁ, బలి నవమానించి పిదపఁ బరితప్తయగుకొ.'

అని నరసరాజీయమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

ఇందులో ముఖముకుశినభావమాత్రముచేత, పద్మలతాస్త్రీని ముగ్ధయనియును దలర్చుకపోవుట చేత బ్రభాస్త్రీని మధ్యయనియును వెంటడి జనక మఱిలుటచేత ఛాయాస్త్రీని ప్రాథమ్యనియును జెలియవలయును. వద్దినియందు ముగ్ధాచేప్టయును బ్రకటము చేసినాఁడు గనుక బ్రభాస్త్రీయందు మధ్యాచేప్ట చెప్పవలయును. ముగ్ధాదులకు లక్షణము-

ష్టో. 'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా విజితమన్తథా
లజ్జామన్తథమధ్యస్థా మధ్యమోదితయావనా
స్తరమందీకృతప్రీడా ప్రాథా సంపూర్ణయావనా.'

నాయకుఁడు ధృష్టుడని తెలియవలయును. 'స్యక్తావరాధో గతభీ స్సద్భవ ఇతికథ్యతే' అని లక్షణము.

సూర్యబింబము అస్తంగత మగుచుండ సంజకావి విస్తరిల్లెననియుఁ, దామరలు ముకుళించెననియుఁ, బ్రకాశము మందగించెననియు, నీడలు వెనుమఱిలి నిడుదలుగా సాగుచుండె ననియు భావము.

అలం. రూపము. శ్లేషమూలకసమాసోక్తి.

సీ. వనజాలయము మూసి * యినుజాడఁ దిలకించు లలితాబ్జినీ రాగలక్ష్మీ యనఁగ
ఘనపదాయసఙ్ఖ్తికఁ దమోంజనము ట్టు నపరాశ యిడిన పీపార్చి యనఁగఁ
గప్పు చూపుచుఁ బాంథంగణము నేచు ప్రదోషకరిమేని ధాతుశృంగారమనఁగ
ద్విజసూక్తి బలిగాకఁదెలిసి మోమెత్తి రాత్రివహించు కాశ్చీరతిలక మనఁగ
తే. సమయమృగహృత రవిఃఘూతమునిసలిఁ బ్ర
భామయిఁ దమోనిశాటుండు * పఱవకుండ
ననలధామంబులో డాచి * యమరు లిడిన
వంచనాగౌరగాత్రి నా * వరలె సంధ్య.

7

వనజాలయముమూసి = కమలములనెడు నిల్లకలుపుమూసి, ఇనుజాడఁదిలకించు=(సాయంకాలే క్షయం విష్ణుః) అని యున్నది గనుక విష్ణుస్వరూపుడయిన సూర్యునిజాడఁ జూచుచున్నదియు, లలిత = ఒప్పుచున్నదియు నగు, అబ్జినీ=పద్మలతయొక్క, రాగలక్ష్మీయనఁగ = అనురాగలక్ష్మీయోయన్న ట్టులుగా నని యర్థము. రాగలక్ష్మీ యన్నచోట సామ్రాజ్యలక్ష్మీత్యాది స్థలములయందుంబలె విచారించవలయును. ఈచరణమందు నభినాసిక యనెడునాయకను జెప్పినాఁడు. ఇందుకు లక్షణము-ష్టో. కాంతాభి సరణోఽన్యక్తా స్తరార్థా సాభిసారికా అని తామరపూవులు ముకుళించె వనియు. మధ్యా

రాగము వ్యాపించినయు భావము. తప్పియ్యెట్లు వైకత్రిగొనియుండును గాన నితని విలకించుచున్నట్లు లుండెనుట. అలం. సుచారిత్రాత్మకం.

మనవదాయకజ్జికా = ఆచారమునకు నిదవజేరవందు, తమోజనము పట్టక = చీకటి యనెడు నాలుక వట్టకుకొంటు, ఆవరాక = మన వీరశిష్యునఁగ = పశ్చిమదిశయనెడు స్త్రీ పెట్టె. శిష్యులవలెగా యన్నట్లులుగా ననినార్థము. ఈచరణముందు బాసకపట్టక యనెడు నాలుకను జెప్పినాడు.

ప్ర. 'ప్రియాగమరహామం మందయంతి ముఖాద్భుతాః
తేగృహం తకాత్కం సాస్మా జ్ఞానసర్వకా.'

అని లక్షణము. పోయి యివరాక నిజములు జెప్పబడుట పశ్చిమదిక్కునుండి సుధార్ధరాగము బయలుపడెనుచున్నదినియు నా కాశము ఆయనపాత్రమువలె నున్నదనుటచే జీకటు రావరించి మిగిలిన వికలః స్వరగాదానవనియు భావము. అలం. ఉచ్చేష.

శిష్యులూ మే = ప్రభుని గురువలెను, పంపిగణమునో = విరహాలనెడు తెరువటలకు వేరించుచున్న, ప్రదోమరిమేలి = ప్రదోషకాలమునెడు నేనుగుశరీరమువలె, ధాతుశృంగార మనఁగ = రాజానక కవలమునఁ జేఖలుంకారమో యన్నట్లులుగా నని యర్థము. శృంగారమనగా గజమండప మనము లేదు. (శృంగార స్మరలే నాద్యై రణీ గజమద్దానే అని యి.) వినుగుదేహమందు జాజా చేఖలువ్రాయట ప్రక్రమ. ప్రదోషకాలమున చీకటులు పక్కటిల్లసాగెను. చీకటులు సంధ్యయును నేనుగువలెనుండెననియు, సుధార్ధరాగ మాయెనుగుమేనఁగల ధాతువర్ణ మువలె నుండెననియు భావము. అలం. మామిమిచ్చేష.

ద్విజమాత్రా = పక్షికలకలమునెడు బ్రహ్మణవాక్యములవలన, (ని. 'మంత విప్లాజ్ఞానా ద్విజాః' అని యి.) బలిరావః కణి = మంత్రుడనెడు పెనిమిటియొక్క రాకడనెఱింగి, మోమెత్తి = ప్రదోష మనెడు ముఖమెత్తి, మోమనగా రణిముఖము. అనగా బ్రదోషమును, వక్త్రంబును, ('ప్రదోషో రణిముఖం' అని యి.) రాత్రి = ఇక్కడ స్త్రీరంగమహిమముచేత నొకానొకస్త్రీ స్ఫురించుచున్నది గనుక రాత్రియనెడుస్త్రీ, కపించు కాత్తిరలిక మనఁగ = ధరించిన మంకుమపుటొట్టో యన్నట్లు లుగా నని యర్థము. ఈచరణముందు ద్విజమాత్రాః బలిరావః పెరిసి యనెడు పర్యంతము ప్రోషితభర్తృ కాభ్యుత్థం జెప్పినాడు. ఇందుకు 'దేవాంతరగతేకాంతే భిన్నా ప్రోషితభర్తృకా' అని లక్షణము. పక్షులు కలకలము గావించుచుండెను. రాత్రికాంతమోమునఁ దీర్చిన సిందూరలికమువలె సంజకాని యులయెను. చీకటులు విగంకముల వ్యాపించెననియు సుధార్ధరాగవిస్తృతి తగ్గెననియు భావము. అలం. ఉచ్చేష.

మోమెత్తి రాత్రి వహించు కాత్తిరలికయనగా ననెడుపర్యంతము నావనసజ్జికను జెప్పి నాడు. పమయ = సాయంకాలమునెడు, మృగ = మాయామృగముచేత, హృత = తీసికొనిపోబడిన, రవి = సూర్యుడనెడు, రహూక్షమవి = శ్రీరామునియొక్క, ప్రభామయజ్ = ప్రభయనెడు, పరిక = భార్యను, తమోనికాటుండు = చీకటియనెడు రాక్షసుడు-అనగా రామబుడు, పజనకుండక్ = ఎత్తు కొనిపోకుండనట్లుగా, అభలధామంబులొక = అగ్ని లేజనునందు, ఉభయత్ర తుల్యము. దాచి = దాచి

పెట్టి, అమరులు = దేవతలు, ఇదేన=ఎదుట నిలిపిన, నంచనాగౌరగా త్రినాక=పసపుచాయ శరీరముగల మాయాసీతయో యన్నట్టులుగా, సంధ్య = సుధ్యారాగము, వజ్రలెక్క = ప్రకాశించెను.

సూర్యనికాంతి దినాంతమున నగ్నిని జెందుట శ్రుతిప్రసిద్ధము. మాయాసీతావృత్తాంతము ఆధ్యాత్మరామాయణమునందు జెప్పబడియున్నది.

శ్లో. 'అథరామోపి తత్సర్వం జ్ఞాత్వా రావణచేష్టితమ్
ఉవాచ సీతా మేకాం లే శృణు జానతి మద్వచః
రావణో భిక్షురూపేణ హ్యగమిష్యతి లేంతికమ్
త్వంతుచ్ఛాయాం శ్వదాకారాం స్థాపయిష్యోటజే విశ
అగ్ని వదృశ్యరూపేణ వర్షం తిష్ఠ మహాజ్ఞయా
రావణస్య వధాంతే మాం పూర్వవ త్వాప్సిష్యసే శుభే.'

అని చెప్పబడియున్నది.

సూర్యకాంతి దినాంతమునం దగ్నిని జెందు ననుట శ్రుతిప్రసిద్ధము.

ఉ. అంబుజినీపురంధ్రీ హృదయాధిపుః గానక స్రుక్కి యబ్జవ
క్త్రంబునఁ దేటియూరుపుపొంగ ల్వేడలం గడు మూర్ఖు వోవఁ గో
కం బది హేళికిం దెలుపఁ గాదె ప్రియప్రమదావియోగశో
కంబు గణించ కేఁగె నిజకార్యము లెతురె మిత్రతత్పరుల్.

8

అంబుజినీపురంధ్రీ=పద్మలతయ నెడుస్త్రీ, హృదయాధిపుః గానక=హృదయేశ్వరుడైన సూర్యుని గానక, స్రుక్కి = వాడుదేరి, అబ్జవక్త్రంబున = పద్మమనెడు ముఖముందు, తేటియూరుపుపొంగ ల్వేడలం = తుమ్మెదల నెడు నిశ్వాససహములు బయలుదేరగా, కడుమూర్ఖువోవఁ = మిక్కిలిమూర్ఖు పోగా, శోకంబు = చక్రవాకము, అదిఅనఁగా నాపద్మలత మూర్ఖువోవుట, హేళికిం దెలుపఁగాదె = సూర్యునికె దెలియఁ జేయుటపోకేకదా, ప్రియప్రమదా వియోగ శోకంబు గణించక = ప్రియాం గనావియోగమువలని దుఃఖమును లెక్కనీయక, ఏఁగె = పోయెను. (అది యుక్తమేగదా.) ఎట్లు నిన, మిత్రతత్పరుల్ = సుహృత్పక్షపాతముగలవారు, నిజకార్యములెతురె = తమకార్యములను విచారించి చూతురా - అనఁగా విచారించరని యర్థము. చక్రవాకములు సూర్యునియం దాసక్తి గలిగినవని భావము.

మిత్రశబ్దము మిత్రత్వముగలవానియందును సూర్యునియందును వర్తించుచున్నది. తమద్వయమున దిరహోక్తంతిత్త యనెడునాయకను జెప్పినాడు. ఇందుకు లక్షణము-

క. 'విరహోక్తంతిత్త యనునది, పరునితడవు నైఁబలేక వగ నొందున దీ

శ్వరుఁ డిక్కను రాకుండిన, భరవడునది విప్రలబ్ధ భావజాకాంక్ష.'

అని నరసరాజీయమునఁ జెప్పబడియున్నది.

తామరపూవులు సూర్యుఁ డస్తగతుఁ డగుచుండ ముకుళించెను. తుమ్మెదలు తమ్ములను వీటి పోవుచుండెను. చక్రవాకము కవనీదీ వియోగావస్థలోఁ దపించుచుండెను.

తుపైదల ముగింపవచ్చు కమ్ములను పడిపోవు ననుటను-

చ. ముగియక తావులు బొడలు పుప్పొడిచే మకరందధారచే

నొగిం దముఁ ద్రోచినంత వడియున్ గడు పత్తి లిం జేరి కొల్చి మా

చగుటయుఁ దుపైదల్ జలదుహంబుల తొట్టితిరూపు దప్పినన్

దొంగ నొక స్వసించెను గృతస్మృతి నెందును నవ్వువచ్చునే. విప్రనారాయణచరిత్రము.

చ. మొగము మొగంబుఁ గూర్చి బలుఁముచ్చటఁ బడుపుటాంతరంబులన్

విగియుఁ గవుంగిలించి తనప్రేయసి ముంగలఁ జంచుపాలికా

విగళితనాళదంభమునఁ జేగనె నాఁ గత మిచ్చి యేగె లో

నొగులుచు నొక్కజక్కచ యిరుందు ససం దదధీనవృత్తియై.

9

మొగము మొగంబుఁగూర్చి = ముఖమునందు ముఖముచేర్చి, బలుముచ్చటన్ = అధికమయిన ప్రేమచేత, చగుట = తలవలంబులం బిగియుఁ గవుంగిలించి = తెక్కులయొక్క లోపలిపార్శ్వములచేత గాఢమగ్నస్థితులగా గొంగిలించుచు, తనప్రేయసిముంగలన్ = తనభార్యముందర, ఇక్కడఁ బ్రేయసి శబ్దముచేతఁ ద్రోచికభర్తృక యనెడు నాయిక స్మరించుచున్నది. చంచుపాలికా = ముక్కునుండి, విగళితఁజారిస, నాళఁమృదాళనాళమనెడు, దంభమున్ = మిషచేత, వేగ నెరయకమిచ్చి = కతమనగా హేతువు, ఇక్కడ గుఱుజని చెప్పవలయును. ప్రాతఃకాలము కాఁగానే వచ్చుటకుఁగాను గుఱుతిచ్చి యని యర్థము. చంద్రికాదము ప్రాతఃకాలమునకుఁగాను గరుకః బద్ధనాళము ప్రాతఃకాలాగమనభావముని తెలియవలయును. శీఘ్రముగా వచ్చుటన గుఱుతిచ్చి యని యర్థాంతరము. వేగ ననెడుపదము గుఱుతిగవశము గల ముచ్చటమునకుఁ బోదము వచ్చునది. నొగులుచు = లోపల వ్యవధిచుచు, ఒక్కొక్కచే = ఒకానొక ప్రదానము, ఇరుందుససం దదధీనవృత్తియై = సూర్యుఁ డస్త్రాక్రిక బోవఁగా మార్యామగమును గలతై యని యర్థము. ప్రభువు ప్రేమయాత్ర బోవఁగా దదధీనజీవనముగలతై యని యర్థాంతరము. ఇక్కడ వృత్తియనఁగా జీవనము. (చి. 'అజీవో బీవికావార్తా వృత్తి ర్వర్తన జీవనే' అని అ.) ఏకన్ = పెంటినెడఁబాసిపోయెను.

ప్రాచీతభర్తృకాలక్షణము.

గ. 'ఒకదేశమనకు దననా,యకుఁ దేవఁ జిన్నవోవునది ప్రాచీత భర్తృక నియమోపక ర్మయనో,క్షణం జనునభిసారికాభిధాన దలంబన్.'

అని నరసరాజీయము.

మ. నటదీశానశిరః పుట్రుటితః త్నచ్చాయఁ గల్లోలిసీ

విటమధ్యంబున వ్రాలె నభ్రమణి తంజ్వేగాభిపాతోన్నమ

త్పటుపాథోలవధార తార లెగనెం దద్భిందుసంధానితో

త్పటుసంధ్యానలధూమకందళము లై కన్నట్టై గ్రొండేకటుల్.

10

నటల్ = సంధ్యాకాలమందు నాట్యము పేయుచున్న, ఈకాన = శివునియొక్క, శిరఃపుటఃశిరః ప్రాంతమువలననుండి, పుట్రుటితః = తెగిపడిన, త్నచ్చాయ = మాణిక్య మో యన్నట్టులంగా, కల్లోలిసీవిట మధ్యంబునన్ = నదీనాథుఁడయిన పద్మదునియొక్క మధ్య ప్రదేశమందు, అభ్రమణి = సూర్యుఁడు

ప్రాలే = పడినవాడాయెను, తద్వేగపాత = ఆమణియొక్కవేగముతోఁగూడిన పతనముచేత, ఉన్న
మత్ = మీఁదికెగయుచున్న, పటు = సమర్థమయిన, పాథోలపథార = సముద్రజలబిందులం క్రియన్నట్టు
లుగా, తారలెగనెక్ = నక్షత్రములెగనెను, తద్బిందు = ఆజలబిందువులతోడ, సంధానిత = సంగతమైన,
ఉత్కట = అతిశయమయిన, సంధ్యానల = సంధ్యారాగమనెడు నన్నివలన బుట్టిన, ధూమకందశములై =
ధూమాంకురములలో యన్నట్టులుగా నున్నవై, క్రొంజీకటుల్ = తొలుకటిచీకటులు, కన్నబ్రై = కానఁ
బడియెను-అనఁగా ముందుగా సూర్యాస్తమయమాయెను. ఆవెంబడిగాఁ జొక్కలు గనుపడెను, ఆవెంబడిగా
సంబడిచీకటులు గనుపడియె నని తాత్పర్యము.

“రక్తత్వమేవరత్నానాం” అను కావ్యకల్పలతాసూక్త్యనుసారము రత్నములు రక్తవర్ణగణము
లుగా నెంచుట కవిసమయము. అభ్రీమణిశబ్దము సాశ్చిప్రాయము. శివుఁ డభ్రీకేతుఁడు గావున సూర్యుఁడు
శివశిరోరత్నమని భావము. నటదీకానుడు గాన శిరోరత్నము త్రుటికమగుట సంభవించెను. అట్టి రత్న
రక్తకాంతులే సంధ్యారూపకాంతులు. అపుడు సంద్రమునుండి లేచినతుంపురులే నక్షత్రములు. సంధ్యా
రాగ మన్నిగాన నందుండి పొగ లెగయుట సాజము. మొలకచీకటు లాయన్నినుండి బయలు వెడలిన
పొగవలె నుండెను.

అలగ. ఉల్లేపిక్ష. రూపకము.

మ. అరవిందోదరమూర్తి భానుఁ డపు డూహింపఁబడుటగా సంకుచ
త్పరసీజేక్షణుఁడై పయోనిధిఁ జొరకఁ + సంధ్యాతటితూర్పర్యమై
నెరసెం జీకటికాట్టోగుల్బగతిపై + నిమ్నాన్నతాభోగము
ల్పరి గావించుచు సర్వతోముఖమహాసారప్రసారంబులన్.

11

ఈపద్యమునకు విష్ణుపరముగను సూర్యపరముగను సర్వద్యయము గలదు.

అరవిందోదరమూర్తి = అరవింద ముదరమందుఁగలవాఁడు గనుక నరవిందోదరుఁడు అనఁగా విష్ణువు
యొక్కమూర్తిగలవాఁడు గనుక నరవిందోదరమూర్తి యనఁగా సూర్యుఁడని యర్థము. (‘సాయం
కాలేత్వయంవిష్ణుః’ అని ప్రమాణము.) అరవిందోదరపద్యమైన యరుణమూర్తిగలవాఁడని యర్థం
తరమును విచారించవలయును. భానుఁడు = అట్టిసూర్యుఁడు, అపుడు = అసమయమందు, ఉహింపఁబడు
గాక్ = ఉహియనఁగా నెండయును గ్రీష్మర్తువు గనుక నెండయొక్క తాపము తీరిపోగానని
సూర్యపరమైన యర్థము. గ్రీష్మర్తువుయొక్క యంతముకాఁగా నని విష్ణుపరమైన యర్థము. (‘గ్రీష్మ
ఉహిక్షః’ అని ఆ.) అనఁగా వర్షర్తువు రాఁగానేయనుట, సంకుచత్ = ముకుళించుచున్న, పరసీజేక్షణుఁడై =
ఈక్షణములపొటి సరిసేజములు గలవాఁడై యని సూర్యపరమైన యర్థము. మూఁతపడుచున్న పుండరీక
పద్యశేక్షణములు గలవాఁడై యని విష్ణుపరమయిన యర్థము. పయోనిధిఁజొరక = (ని. ‘పయః తీరం
పయోంబు చ’ అ.) అనియుండుటవలనఁ బయశృబ్దము జలమందును తీరమందును వర్తించుచున్నది
గనుకఁ బల్కించుజలబిల్వఁ బ్రవేశింపఁగానే యని సూర్యపరమైన యర్థము. తీరసముద్రమందు జన్మ
ళింపఁగానే యని విష్ణుపరమైన యర్థము. విష్ణువు వర్షర్తువు రాఁగానే తీరసముద్రకాయ యగుట
ప్రకటముగదా, సంధ్యాతటితూర్పర్యమై = సంధ్యారాగమనెడుమెఱపు తొలుకఁగాఁ గలిగినదై, చీకటి
కాట్టోగుల్ = అంధకారమనెడునీలమేఘము, జగతిపై = భూమిమీఁద, నిమ్నాన్నతాభోగముల్పరి
గావించుచున్ = క్షుల్లమును పెరకను సమఘనసట్టులుగాఁ జేయుచు, సర్వతోముఖ మహాసార ప్రసా
వను—రీతి

దంబులతో నర్వతోముఖ = అర్వతోముఖము, మహాసాగరము = అధికములయొక్కమును, ప్రసారంబులతో =
ప్రసారములచేతనని యంధకారవర్ణము. నర్వతోముఖ = జలములయొక్క, (ని. 'కబంధముదకం పాశః
పుష్కరం నర్వతోముఖమ్' అని అ.) మహాసాగర = అధిక ధారాసంపాతములయొక్క, (ని. 'ధారా
సంపాత ఆసాగః అని అ.) ప్రసారంబులతో = ప్రసారములచేత నని మేఘవర్ణము, నెరసెన్ =
చాల్చినదెడ.

అందుగా వారకతాకాంతియగుచుండుగా మునగించుచున్న కమలములగులదాడై సూర్యుడు
గల్గిచుగముప్రమంబు గ్రుంకెతరియించి గాఢాంధకారము నర్వదిక్కులయందు వ్యాపించె ననియును
చాల్చెను. సూర్యునివలెను విష్ణు ప్రసారముననున్న సూర్యునివలెను విశ్వంభరుని, భేదయస్వదాన
విష్ణుమండలముననున్న యంధకారముల తాత్కాలములు. వర్షర్షున శ్రీవిష్ణువు తీరసాగరమున
శయనించుట కేగ మేఘపులు నీలమేఘములు మించెననియు మిట్టపల్లము లేకమగునటుల వర్షముగురినె
ని జేసెదగ్ధము. సూర్యుఁడస్తమించు చామరపూవులు ముకుళించెననియు సుధ్యారాగము పెచ్చరిల్లె
ననియు, జీకటి-మావరించెననియు బ్రకృతార్థము. అలా. ప్రకృతాప్రకృత్యేషు.

నీ. హరిహయవాహనాహంకారము హరించి వేడివేలుపుజాడ + వెంట నంటి
తపనజాయచందఃతాండవం బెడలించి దనుజఘోరాకారవర్ష మడచి
జలితేంద్రచార + మమగుముట్టు గలంచి గాలి రజోవ్యాప్తి + గాను చేసి
ధవరాజనిధిముద్ర + దనవశం బొనరించి యిభదైత్యహునిసంట్టెల్ల జెడిచి
తే. యవని గబిరించి నభమెల్లగాక్రమించి, కమలజాండకటాహంబుగడవం బెరిగె
చాలితాదిత్యసంధ్యాభిచారహోమ, వీతిహోత్ర భవాభీలవృత్తమూర్తి. 12

ఈపద్యమునందు దుభకారవర్ణముగను పృథ్వాసురవర్ణముగను నర్థవ్యయ మెఱుంగవచ్చి.
చాలితాదిత్యసంధ్యాభిచారహోమవీతిహోత్ర భవాభీలవృత్తమూర్తి = అదిత్యశబ్దము సూర్యుని
యందును వేడితలయందును వర్తిండును. (ని. 'అదిగ్నో ధాన్య-లే చేప' అని మే.) పృత్రశబ్దముధ
వరాహమును పృథ్వాసురయందును వర్తిండును. (ని. 'ధ్వారా తా ని దానవా పృథ్వా' అని అ.)
చాలిత = చలించుచుండునది, అదిత్య = సూర్యుడుగల - చలించుచేయుటచేన దేవతలుగల అనియు,
సుధ్యారాగమునెడు, అభిచారహోమ = పరహింసాహోమనిమిత్తమైన, వీతిహోత్ర = అగ్ని
యందు, ధవ = పుట్టిన, అభీల = భయంకరమయిన, పృత్రమూర్తి = గాఢాంధకారమనెడు పృథ్వాసుర
మూర్తి, (ని. 'హింసాశక్త్యాభిచార స్వాత్' అని అ.) హరిహయ వాహనాహంకారము హరించి-
హరిహయంబుగద్రునియొక్క, వాహనంబాహనములైన మేఘములయొక్క, అహంకారముహరించి =
గర్వము నవహరించి యని యంధకారవర్ణమైన యర్థము. ఇంద్రాశ్వగర్వముడచి యని పృథ్వాసుర
వర్ణమయిన యర్థము. ఈతీతానే యభయవర్ణముగా నర్వత్ర చెప్పవలయును. వేడివేలుపుజాడవెంట
నంటి = అగ్నియొక్క మలినమార్గము నాక్రమించి యనియును నగ్నిదేవుని వెనుదగిలి యనియునునర్థము.
తపనజాయచందః తాండవం బెడలించి తపనజ = సూర్యపుత్రుడైన యమువియొక్క, ఆయన
చందఃతాండవంబెడలించి = ఇమవశాలచందము నాక్రమించి యనియును, కాలచందముద్దండత్వము
నడగించి యనియును నర్థము. దనుజ ఘోరాకారవర్ష మడచి = వివృతియొక్క భయంకరమయిన

నీలాకృతి నాక్రమించి యనియును, ఆతనిభయంకరత్వ మడచి యనియును నర్థము. కడలేజేసి = పరుణునియొక్క, బిడారము = సేనాస్థానమునగా జలము, దానినడుగు ముట్టగలించి యనగా నడుగుననుండేడు నీలవంకము నాక్రమించి యనుట. ఆతనివైభవము నడుగుముట్టః గలతపెట్టి యనియును నర్థము. గాలి రజోవ్యాప్తిగాకుపసి=వాయువుదేవునియొక్క పరాగవ్యాప్తి నాక్రమించి యనియును, ఆతనిరాజసవృష్టి నణచి యనియును నర్థము. దున్ను నలుకనుట పరిగమయోద్ధము. పృష్టాంతము-

సీ. ద్విమణిరథాంగహతుత్థనునాశానా శరతీశస్పష్టకాంబరిక గుంబరగ

...

...

...

...

గీ. బౌర యతిసీలపీఠిజాలానుపూర్తి, నమరె నవ్వేళ నిర్వేలతిమితరాశి.

చంద్రికాపరిణయము, ఆశ్వా. ౪.

మ. సురీసిటలభాగస్య స్తకస్తూపతో

నవసీరేణువు సాటియై పరంగె నాకాకశసేనుంబులన్.

చిత్రమార్కచరిత్రము.

ధనరాజు సభ ముద్రిక వనపశంబుగఁ జేసి = కుబేరునియొక్క సిఘలయందలి ముద్రికాసీలాంకము లాక్రమించి యనియును, ఆతనిపెన్నిధులు తనపశము చేసికొని ముద్రించి యనియును నర్థము. (వి. 'సాక్షరాంగులిముద్రా సా' అని అ.) ఇధదైత్యహరుని పట్టెల్లఁ జెఱిచి = గజాసుర గుహారముఁ దైన యీకానునియొక్క, పట్టనగా గజచర్మరూపమైన వస్త్రము, దానినాక్రమించి యనియును, అతఁడు పట్టినపట్టెల్లఁ జేడఁగొట్టి యనియును నర్థము. ఈనాలుగుచరణములయందును నంధకారమునకు నవ్వదిగ్వాల్పనమును పృత్రాసురుని కవ్వదిక్పాలభంజనమును జెప్పినాఁడు. అంధకారవరమై యుపమాలంకారము స్పష్టము. అనఁగఁ గంఠించి = భూమిని దిగఁపొంగి, నభమెల్ల నాక్రమించి=ఆకాశమంతయు నావరించి, కమలజాండకటాహంబు గడవన్ = బ్రహ్మాండభాండమును మించునట్లులుగా, పెరిగెన్ = ఎదిగెను.

ముద్రికాంకము సీలముగాఁ జెప్పట ప్రసిద్ధము. చూ. చనుచరిత్రమునందలి ఆ పి. ౧౩౭ వ పద్యము. మఱియు-

మ. పురిభేయంబు పయోధియుం గని జనంబుల్ రెంటికిన్ భేద మే

ర్షులుపంజాలకయున్న బ్రహ్మ విపరింపంబూని వారాశివై

గరమొప్పన్ మసిముద్ర వేసె నదియో గాతున్న నీలచ్చవిన్

ధరియింపం గత మేమి? యేటికి నముద్రభ్రూతి మున్నీటికిన్.

ఉత్తరరామాయణము.

ఇం దవ్వదిక్పాలకులను పృత్రాసురుఁడు జయించె ననియఁ జేఁటి యవ్వదిక్పాలసంబంధములగు నీలాంకముల నతిశయించి భూమ్యాకాశములు బ్రహ్మాండము వ్యాపించెననియు భావము. ఇప్పద్యమున నంధకారవ్యాప్త్యతిశయము చెప్పబడినది. అలం. ఉపమ. క్షేపాలంకారము.

సీ. తమి నహల్యాజారతారతాశయం దైన జంభారి కిది రత్నజాల మయ్యె
పల్లవీతతిఁ గూడి ః మల్లాడు మాయగొల్లని కిది చూడకలూప మయ్యె
దారుకావన మోసిందార కాముకుడైన పశుపతి కిది గళాభరణ మయ్యె
దారాభినాస సోదరతఁ ద్రిమూరిన తమ్ములదాయ కిది యుర్రోముద్ర యయ్యె

తే. నభిమత నవీన పరనిధాన్వాప్తిహేతు

దివ్యసిద్ధాంజనం ప్రై సోదీనివంటి

యమఃగూఁ గనుఁగవ నొత్తు టేయరు దటంచుఁ

గులటలు నులించు దిమిరంపుఁగుంపు లెసఁగె.

13

తమిళం = రాత్రియందు, (ని. 'రజసి యామిసి తమి' అని ఆ.) లేక తమకముచేత, అహల్యా = నౌకమధార్యమైన యహల్యయొక్క, భారతారత = భారత్వరతిభార్యమందలి, అశయ్యుడైన = అభివ్రాయము లేకవాడై, ఇంభానిక = ఇంద్రునిది, ఇది = ఈయంధకారము, రత్నకాలమయ్యెన్ = ఇంద్రునిలమనమహిమకాల వ్రుతన యలంకార మాయెను. ఇల్లపితలె = గూడి = గోపికానమూహమును గూడి, ముద్దాదు = ప్రేమించునట్టి, బాల్యగిల్లనిక = కవటగోవుడైన శ్రీకృష్ణమూర్తికి, ఇది = ఈయంధకారము, చూచుకొనమయ్యెన్ = మయురసింధుభావమైన శిరోభూషణమాయెను. (ని. 'కలాపా భూషణే' బర్హ తూణీతే చుపతా' అని ఆ.) నెమిరియఃకలం మిగుల నలుపుగాఁ జెప్పట కవి సమయము.

ఇంద్రుని లృప్తాంశము చూపుట—

నీ. నవసింధుమయభూమి లవభరించి నటించు పంకజాక్షునిచెల్వ సుంకనుడిగి...

కటిఁ నీకటి పోడినగచ్చారము.

మనుచరిత్రము.

చూచుకొనమనాని చూచుకొనమనడైన = చూచుకొనమమిరి ముసినత్తులకుఁ గాముకుడైన, చతురతిక = శివునిది, ఇది = ఈయంధకారము, గూభరణమయ్యెన్ = కంఠాభరణమాయె నని యర్థము. కంఠకాళిమ యని భావము. తారా = బృహస్పతిభార్యమైన తారయొక్క, అభిసార = అభినరణమందలి, సాదరత = ఆదరసహితత్వముచేత, త్రిమృది = ప్రవర్తించిన, తమ్మలదాయకున్ = కమలవిరోధియైన చంద్రునకు, ఇది = ఈయంధకారము, ఉరోముద్రయయ్యెన్ = ఉరస్థులాలంకార మాయెనుని యర్థము. కళంకమని భావము. ఇక్కడ రాత్రియందు దహల్యాది కాంతాభిసార మందాదరసహితులైన యింద్రాదులకు సమయానుకూలమయిన తదలంకార చతుష్టయమే వర్ణమనోపయోగియై యహల్యాది స్త్రీలకుఁ దదాప్తి హేతువయ్యెనుని తెలియవలయును. చంద్రునియందలి కళంకము మిక్కిలి నలుపుగా దిల్పఁ జేయమనందు వర్ణించబడియన్నది.

"ఇంద్ర" యదృశి కేంద్రసీలకలక్యామయిరి దృశ్యతే

తత్సాంద్రం నిశీపిత మంధతమమం కుక్షిన్ద మాచక్షహే"

ఇదియునుంగాక, అభిమత = మిక్కిలియిష్టులైన, నవీన = అప్పుటప్పుటికి నూతనులైన, పర = ప్రియులనెను, నిధాన = నిక్షేపములయొక్క, ఆప్తి = ప్రాప్తికి, హేతు = కారణమయిన, దివ్యసిద్ధాంజనంబైన = దివ్యమైన సిద్ధులచేత గల్గించబడిన యంజనమయిన, దీనివంటి = ఈయంధకారమువంటి, అమఃగూ = చుట్టమును, కనుఁగవ నొత్తు లేయరుదటంచున్ = కన్నలఁ గవ్వకొనుట యేమియాశ్చర్యమని పలుకుచు అని యర్థము. అంజనపక్షమందుఁ గన్నులధరించుటయనియను చుట్టముపట్టునఁ గన్నులఁ గవ్వకొనుట యనియును శ్రేమకార్యమగును, దిమిరముపట్టిన దృష్టిప్రతిరోధకత్వ మవియును వర్ణత్రయము గ్రహించవలయును. కులటలునులించున్ = భారస్త్రీలు ప్రాత్రము వేయగా, దిమిరంపుఁగుంపు లెసఁగెన్ = అంధకారమూహము లభిశయించెను.

తే. తపసుఁ దఱిమి దురంతసంతమను మతని, సంతతులఁ బట్టి తెచ్చి శీర్షములపై ని
జాంక మిడి కాచివిడిచెనా * నగ్రకలిత, కజ్జలము లైనగృహదీపకళికలమరె. 14

తపసుఁ దఱిమి = సూర్యుని పెడలఁ దఱిమి, దురంతసంతమనుము = అంతములేని కఠికచీకటి,
(ని. 'విష్వ క్సంతమనమ్' అని అ.) అతని సంతతులఁ బట్టి తెచ్చి = అసూర్యునియొక్క సంతానములను
బట్టి తీసికొనివచ్చి, శీర్షములపైకై = తలలమీఁద, నిజాంక మిడి = కనయొక్కలాంఛనము నిఁచి,
అనఁగాఁ దననిహించేసి, కాచివిడిచెనా = తమిచి విడిచిపెట్టినదో యన్నట్టులుగా, అగ్రకలిత
కజ్జలములయిన = అగ్రభాగములయందుఁ గూడుకొన్నకాటుకగల, గృహదీపకళికలమరె = గృహముల
యందలి దీపములు ప్రకాశించెను.

సంతమనుము దురంతమైనదిగావున దానిచేతలు మిగుల దుండొనైనవి. కాననే సూర్యుని
దఱుముటతో శాంతింపక యాతనిసంతతులగు దీపములను బట్టి తెచ్చి నెత్తిపైఁ దనముద్రవైచెను. అదియొ
దీపముపైఁ గాననగఱిడి యని భావము. ఆలం. ఉల్లేఖి. సమాసోక్తి.

సీ. నటదీశహాసనిఁస్ఫుటితవేధోండరేఖలఁ దోచునరణాంబుకణిక లనంగఁ
దెల్లుబ్బునిర్లపెన్వెల్లి నెల్లపదార్థములు ముగ్ధఁ బొడముబుద్బుదము లనంగ
రవికి మందేహాన్వితధనసాధనము లై వచ్చిన ద్విజమంత్రవర్ణము లన
హరిపదంబును నీశుశిరము నై ననభంబున నభోగతులు నించు నన లనంగఁ

తే. జరమగిరి యనుమర కాడుజలధిసరణి, దరణి డించిననతఁడు తత్సలిలమగ్న
విమలముక్తాఫలంబులు వెలికి జొరిపె, ననంగ నవతారకానికాయంబు లడరె N.

నటదీశహాస విస్ఫుటితవేధోండరేఖలఁ దోచునటదీశహాస విస్ఫుటితాబ్జశాండరేఖ లనియును
బాతాంతరము. నటతో = సంధ్యాకాలమందు నాట్యమునేయంచున్న, ఈ = దుద్రినియొక్క, హాస =
అట్టహాసముచేత, విస్ఫుటిత = పగిలిన, వేధోండరేఖల = బ్రహ్మాండమయొక్క పగుళ్లయందు,
తోచు = కనుపడుచున్న, పరణాంబుకణికలనంగ = ఆపరణజలబిందువుల యన్నట్టులుగా,
బ్రహ్మాండమున కన్నివైపుల జల మావరించియున్నటులఁ బురాణప్రసిద్ధము. మహాశబ్దవశమున సెంతటి
దృఢమస్తువేని పగిలిపోవుటకలదు. శివుఁడు నృత్యము గావించుచుఁ బెనుటొట్టులు గావించుటచే బ్రహ్మాం
డము పగులుబాయుటచే నాపగుళ్ళనుండి కాలు నావరణజలబిందువులవలెఁ జుక్కలలరారుచుండెనని
భావము.

ధ్వనివలన బ్రహ్మాండము పగులుననుటకు-

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము

త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్సంఖాబిరింఖానిశృం

ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన

ర్గళభేరిరవనిర్గళద్దననరేఖాలేఖంకాకృతి.

(రాఘవపాండవీయము.)

ఆలం. ఉల్లేఖి.

'పెల్లుబ్బునిర్లపెన్వెల్లి' = మిక్కిలియు నుల్కుబించుచున్న చీకటి వెల్లువయందు పల్లవపార్శ
ములు = పకలనస్తుత్తులును, ముగ్ధ = ముసుంగుఁగా పొడను = పుట్టుచున్న, బుద్బుదములనంగ = నీడుబుగ్గలా

యన్నట్టులుగా, ఆలం. ఉల్పేక్ష. రవికే = సూర్యునికీ, మండేహ నిర్వహణ సాధనములై = మండే
హరాక్షన సౌఖ్యమునకు నాయుధములయి, పచ్చిన ద్వితమంత్ర పర్వములనకే = పచ్చిన బ్రహ్మణమంత్రా
క్షరములూ యన్నట్టులుగా, సూర్యునియొక్క యుద్ధయాస్తమయకాలములందు మండేహాదిరాక్షసులు
పచ్చి నిరోధించుగా నానమయములయందు బ్రహ్మజోత్తములచేత నియ్యబడిన మంత్రార్థజలబిందు
వులు వక్రాయుధప్రాయములు. యారాక్షసులు పోగుచున్న చు ప్రసీధము. ఇందుకు బ్రహ్మ
ము స్కాంధమునందు-

ప్ర. 'మండేహదేహనాకార్య ముదయే గనుచేసరవిః,
సూహతే ద్విజోత్సప్త మంత్రోనూష్ణలిత్రయః'

అని చెప్పబడియున్నది. ఆలం. ఉల్పేక్ష.

హరివదంబును నీశుశిరమునైన నభయనకే = విష్ణువునకు బాదమును హరునకు శిరస్సునయిన
యాకాశమునందు, (ని. 'వియ ద్విష్ణుపదవ' అని ౪. 'వ్యోమకేసో భవో భీమః' అని ౪.) నభోగ
తులు నిడుచుచుండెడివలెదేసిన, నవలనంగకే = పుష్పములూ యన్నట్టులుగా, ఆలం. 'కావ్యలంగాను
ప్రాణితము. చరమగిరియందు మరకాడు = ఆస్త్రాయనెడు నోడనరంగు, జలధిసరసికే = నముద్రము
లోని మార్గమందు, తరణిడించినకే = సూర్యునిదియగా, ఆతడు = సూర్యుడు, తత్ఫలమగ్నవిమల
ముక్తాఫలములు = ఆనమంత్రోదకమందు మునిగియున్న నిర్మలనాక్తికములను, వెలికి జొరి పెనంగకే =
బయటికి జెచ్చెనో యన్నట్టులుగాను, నవతారకానికాయంబు లడరకే = సూతనములయిన నక్షత్ర
సమూహములు ప్రకాశించెను.

చ. ఘనతరగాఢసంక్రమణకల్పమహోదధి సన్న లోకముల్

తనయుదయారుణద్యుతిః తానమువేరి రజోగుణంబుచే

ననువువడకే సృజించు గమలాననుఁ దై ద్విజరాజు రా నమ

నిర్విన ధవళాబ్జిత మనః జెన్నెలరెం దొలితెల్పు తూర్పునన్.

16

ఘనతర = అత్యధికమైన; గాఢ = దట్టమైన, సంతమన = పటికిచీకటియనెడు, కల్పమహోదధి
సన్న = ప్రళయసముద్రము తీసిపోయినవిష్ణుట, (ని. 'సంపర్తః ప్రళయః కల్పః' అని ౪.) లోకముల్ =
ఘనములను, తనయుదయారుణద్యుతిః తానమువేరి రజోగుణంబుచే = తనయొక్క యుద్ధయకాల
రక్తిమయనెడు రాజగుణముచేత, అనువువడకే సృజించు = ఒప్పదమగునట్టులుగా సృజించుకొను,
రజోగుణ మరుణార్థమని ప్రసీధము. కమలాననుఁ దై ద్విజరాజురాకే = బ్రహ్మయై చంద్రుడు రాగా
నని యర్థము. కమలములను దిరస్కరించినవాడని భావము. ద్విజరాజుగమక = గమలాననుఁ దైవాడని
స్వారస్యమును గ్రహింపవలయును. 'అమర్చినధవళాబ్జితమునకే' = అమర్చి పెట్టిన తెల్లదామరగద్దయో
యన్నట్టులుగా, తూర్పునకే = పూర్వదిక్కునందు, తొలితెల్పు = ప్రథమధవళము, చెన్నెలరకే = దివ్య
చంద్రుడు, చీకటి లోకమునం దంతటను వ్యాపించుటచే ననుస్తలాశము లగోచరముగ నుండెననియొ
బుద్రుడు తన యుద్ధయకాలమునందలి రక్తకాంతలచే బ్రహ్మచమునంతయు వెలిగించుటకై తూర్పు
పునః వెలిచాయ దోవ నుడయించెనని భావము. చీకటియను ప్రళయసముద్రము లోకములను
జూచివేయి చంద్రుడను బ్రహ్మ రజోగుణవళమున మణుల సరాసరిగ సృజించ నరుదెంద నమర్చిన

తెలిచి గడ్డియవలెఁ దుఁకువుదిక్కునఁ జెల్లనిచాయ పోఁచెను. చుట్టయమునకు మురియఁ ఆకాశము తెలిచాయతో నలరు ననియు నుదయించుచున్దుఁ డెట్లుగాయందు నకుటకు-

సీ-గీ. ప్రాచి తెలిచాయ యశుమంచు ప్రబలభాస్వ, దంశుకవిహీనావున నందు కోర్వఁ
జాల కూన్చిన నవకీచక్రమనగ, నపుడు తొలికెంపుతో సారసారి బొలచె.

చంద్రికాపరిణయము ఆశ్వా. ౪.

క. అంతటఁ బ్రాచినీకావతి, యంతికగతుఁ డగుటఁ దివి ముఖాలంబితముః
కుంతలములు దీర్చుగఁ గొను, దంతపుడువ్వెనయనంగ భవశిషు పోఁచెన్.

మ. స్ఫుటసౌగంధికరాగరత్నము ప్రాణానెత్ జహస్మిన్

స్ఫుటికంబ ట్టుడయాన్రితైకకృష్ణనస్థిలిక్ జుప్రదా. ముచదాశ్రము. ఆశ్వాశ్వు.

మ. హరిదంభోరుహలోచన ల్లగనరఁగాభోగరంగ త్తమో

భరనేపథ్యము నొయ్య నొయ్య సడలింపఁ రాత్రితైలూషిక్

వరుసఁ మా క్షికపట్టమున్ నిటలమున్ వక్త్రంబునుం దోచె నా

హరిణాంకాకృతి వొల్పె నే కయి పగం బై బింబ మై తూర్పునన్.

17

హరిత్ = దిక్కులనెదు, అంభోరుహలోచనత్ = స్త్రీలు, గగనఁఆకాశమనెదు, రుగాభోగఁ = నాట్యస్థానపరిపూర్ణ తయందు, రంగత్ = విప్రయము, కమోభరఁ=చీకటియనెదు, నేపథ్యమున్ = తెరును, ఓయ్యనొయ్యసడలింపఁ = తిన్నతిన్నఁగాఁ దగ్గింపఁగా, రాత్రితైలూషిక్ = రాత్రియనెదు నాట్య స్త్రీకి, వరుసఁ = క్రమముగా, మాక్షికపట్టమున్ = ముత్యాలపట్టమును-ఆగఁగా నొనటింపైన ముత్యా లతోఁగూర్చి యడ్డముగాఁ గట్టుకొనెడు పట్టయనుట, నిటలమున్ = నొసలును, వక్త్రంబును = ముఖ మును, లోచెనాన్ = ప్రకాశించెనో యన్నట్టులుగా, హరిణాంకాకృతి = చంద్రునియొక్క రూపము రేకయి = రేఖాకారమై, రేఖాశబ్దతద్యము రేక, నగంబై = నగపాలై, బింబమై = సుపూర్ణమై, తూర్పునన్ = తూరుపుదిక్కున, పొల్పెన్ = ప్రకాశించెను. దీనిఁ గ్రమాలంకారము చెప్పుబడియెను.

నేపథ్యమనఁగాఁ జెరయన్నందుకు విచారము. 'నేత్రయోః పథ్యం నేపథ్యమ్' అని పుష్పకృతి ఇది పృథోదరాదిగణములొక జేరిదిగనుకఁ ద్రకారలూపము వచ్చినది. ఇందుకుఁ బ్రయోగము. శ్లో. 'నేపథ్యాంతరితాభూత్వా నర్తకీనృత్తమాచరేత్' అని నృత్తప్రస్తావనముఁ జెప్పుబడియున్నది. అలం. ఉల్లేఖి.

చ. తనుఁ గడుపారఁ గాంచిన సుధానిధిఁ గ్రాచుమహార్యకీలముల్

కనదుదయాంశుదంభమునఁ గైకొని వచ్చి యరిప్రజంబునె

వ్వునమున వైచి పాండురుచిఁమండలకీర్తికలాప మొందుని

దునిమెయిం గందు దోచె నతిదుర్భరతద్యరణప్రసంగతన్.

18

తనుఁగడుపారఁగాంచిన=తన్ను కడుపారఁగఁగన్నట్టి, సుధానిధిఁ=క్షీరమున్దుని, గ్రాచు=ఉడికించుచున్న, మహార్యకీలముల్ = మహాత్తరములయిన. బదబాగ్నిశ్వాలలను, శ్వాలకీలశబ్దములు స్త్రీ పులింగంబులు గలవు. వి. 'ద్యయో ర్వాలకీలా' అని ఆ. కవత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఉదయాంశు= ఉదయకాలారంభింపఁజులనెదు, దంభమునన్ = వ్యాజముచేక, కైకొనివచ్చి = తీసికొనివచ్చి, అరి

ప్రజాబు నెత్తునమున వైచిత్ర్యవర్గముయొక్క హృదయమందు వైచిత్ర్య యని యర్థము. చక్రవాకముల యొక్క హృదయమందు నుచి యని భావము. హృదయమందు బడబాగ్ని వైచుట యనగా నత్యంత కోకము పుట్టించుటయని తెలియవలయును. పాదురుచిమండల = చంద్రికాశాలను నెను, కీర్తికలాప మొందుకీర్తిసముదాయమును జొందుచున్న, ఇందునిమెయిక్ = చంద్రునిదేహమందు, అతిదుర్భర = మిక్కిలియు భరింప శక్యముగాని, కల్ = ఆబడబాగ్నిశ్వాసలయొక్క, భరణప్రసంగతిక్ = భరణప్రసంగమునలన, కందుహోదెక్ = కమిరి కందు గడుపడియెను. అనగా చన్నిభరణముచేత మాడి మచ్చ ముక్కడియెను.

చంద్రుని కీర్తనమువలన కమపారః గనెను. కావునఁ బిచ్చాణము దీర్చుకొనుటకుఁ జంద్రుఁడు నుద్ధానిని ప్రాచీన గొప్పబడబాగ్నిశ్వాసలల చక్రవాకహృదయముల నొనెను. కావునఁ జంద్రుఁడు కీర్తి కలాపమును గడించెను. చంద్రికాశాలను వాడబాగ్నిశ్వాసలల మ్రొయుటచే జంద్రునిమేను కమిలి మచ్చలయెను. అతియె శరీరము. కర్మభరణము అతిదుర్భరము గావున మచ్చ గాటముగా నుండె ననుట. అలా, అతికయోక్తి. సమాసోక్తి. ఉచ్చేక్ష.

మ. పటుతారాపటఖండమండితనిజఃప్రాగంశుధారాపరి

సుఖటసూత్రంబులఁ బ్రోగువారి వెన నంభోవాహమార్గాఖ్య మా

నటవిం బ్రాస్తనభిల్ల మాళిమణి వేటూడక్ మదానేకప

చుట్ట లోదంబులఁ బడ్డయట్లు తమముల్ + జారెక్ బిలక్రేణికిన్.

19

పటు = దృఢమున, తారా = నక్షత్రములనెను, పటఖండ = వస్త్రఖండములతోడ, మండిత = విప్పుచున్న, నిజ = తనయొక్క, ప్రాగంశుధారా = ధారానదృశయలైన ప్రళయకిరణములనెను, పరిస్ఫుటసూత్రంబుల = ప్రకాశములయిన నూలుపగ్గములచేత, ప్రోగువారి = కూడబారినవాడై, వెనక్ = శీఘ్రముగా, అంభోవాహమార్గాఖ్యమా = మేఘమార్గమైన ఆకాశమునెను, అటవిక్ = అరణ్యమందు, ప్రాస్తనభిల్ల పురాతనరాతుడయిన హనునియొక్క, మాళిమణి = చూడారత్నమయిన చంద్రుడనెను, ప్రాస్తనభిల్లమాళిమణి = ప్రాచీనకిరాతక్రేస్తుఁడు, వేటూడక్ = వేటూడగా, మద = మదయుక్తములయిన, అనేకపచ్చటలు = గజసమూహములు, ఓదంబులఁ బడ్డయట్లు = ఓదము లనగా నడవిలో వేటకాం ప్రేమగులలు బట్టునపుడు వాని మోసపుచ్చెడుకొఱకు నిర్మించునట్టి కపటపుగుంటలు గమక వానియందుఁ బడ్డట్లుగా, తమముల్ = బీడకుటులు, బిలక్రేణికిన్ = బిలసమూహములోనికి, జారెక్ = చొచ్చెను. అనగా ముందుగాఁ జంద్రకిరణప్రసరమాయెను వెంటనే చంద్రుఁ డుదయించెను. అంతటఁ జీకటులు విచ్చిపోయె నని తాత్పర్యము.

ఉదయించుచంద్రునికిరణములు ప్రకాశపతములగు నూలుపగ్గములనలె నుండెను. తారకారు చులు పగ్గములు మిగులఁ గట్టిగా నుండుటకుఁ జాట్టినకడ్డపేలికలనలె నుండెను. ఆకాశమును నడవిలో శివుడను వేటకాం దాపగ్గములను గట్టెను. విసుగులు త్రాళ్ళచెంతనున్న ఓదములలోఁ బడెనటులు చీకటులు గుహలలోఁ జేరెను. అలం. ఉచ్చేక్ష.

మ. ఉదయోల్లాఖిల మెక్కి నిక్కి సహజాంభోపేంద్రసుంయుక్త డై

పద లక్ష్మీబాద శశాంకసీరి కరవిస్తారంబులక్ బట్టి బి

ట్టదముం గారె జకోరగోపతతి పావై చంద్రికాక్షీరముల్
పాదవేళ ఘూర్ణితమగ్ధధామనిబిడఁ ప్రొద్దుభ్రతసంరంభముల్.

20

శకాంక = చంద్రుడనెడు, సీరి = బలరాముడు, సహజ = తనతోఁగూడఁ బొదచూపిన, అంక = చిన్నమనెడు, సహజాంక = కూడఁబుట్టిన శ్రీవత్సరాంభనముగల, ఉపేంద్ర = కృష్ణునితో నని యయినను లేక తోడఁబుట్టినవాఁడనెడు సుజ్ఞగల కృష్ణునితో నని యయినను నర్థము. సాయంత్రుడై, ఉదయోబూభల మెక్కినిక్కి = ఉదయావలమనెడు రోటిపై నెక్కి పొడవుగా నిక్కి, చదల న్నూదకో = ఆకాశమనెడు బూదకుండను అన్యగా నుట్టిచైచున్న పాలుకుండను, కరవిస్తారంబులంబట్టి = కిరణవిస్తారములనెడు హస్తవిస్తారములతోఁ బట్టుకొని, బిట్టదము = గట్టిగా నొత్తఁగా, చంద్రికాక్షీరముల్ = వెన్నెలలనెడుపాలు, చకోరగోపతతి పావై = చకోరపక్షు లనెడు సహచరగోపకుల కుపయోగించినవై, కారే = ప్రవించెను. ఘూర్ణిత = తిరుగుచుచున్న, దుగ్ధధామ = తీరనముద్రమనెడు పాలుంచెడు గృహమందు, నిబిడ = సాంద్రమగునట్టులుగా, ప్రొద్దుభ్రత = ఉద్భవించుచున్న, సంరంభముల్ = జలసంరంభములు-అనగాఁ గలకలములు, పాదవేళ = వ్యాపించెను. అంకశబ్దమునకు, (ని. 'అప్రో నాటక విచ్చేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూషణే, సమీపే రూపకే స్థానే మతా వుత్పన్న చిన్నయోః.' అని నానార్థరత్నమాల.) ఉదయావలమెక్కికళంకసంకలితమగు చంద్రబింబము కిరణకాంతులు బ్రహ్మాండమున దంకటను బ్రజ్వలించుజేయసాగెను. చకోరము లానందముతో వెన్నెలను భుజించుచుండెను. చంద్రోదయమువలన సముద్ర ముపూర్ణమైనది భావము. అలం. రూపకసంకీర్ణోచ్ఛేష.

శా. ఆవేశం బతి సంభ్రమానుగుణ గంగాంభోర్ధురంబుల్వలె
ద్యోవిధిం దెబవెన్నెల ల్నిగుడ నిండుం డందుఁ గ్రీడించుదే
వావాసద్విప మయ్యెఁ దన్వధితశుభ్రాబ్జంబు లై తారె దా
రావర్గంబులు తత్కరోదకములై * రాలెం దుమారాంబువుల్.

21

ఆవేశ = ఆసమయమందు, పతి = వెనిమిటియైన సముద్ర నియొక్క, సంభ్రమ = సంతోషజనిత భ్రమణములకు-అనగా నుత్సాహముచేత ఘూర్ణిల్లుటకు, అనుగుణ = అనుకూలమయిన, గంగాంభోర్ధురంబుల్వలె = ఆకాశగంగాజలప్రవాహములతో యన్వట్టులుగా, ద్యోవిధి = ఆకాశవిధియందు, తెలివెన్నెలల్నిగుడ = భవళచంద్రికలు వ్యాపించగా,

'అర్తారే మదితా హృష్టే ప్రోషితే మలినా కృతా,
మృతే మ్రియేత యానారీ సాస్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా.'

అని కాస్తమున్నది గనక నిక్కడఁ బతి సంతోషించుటగాఁ దాను సంతోషించుటవలన గంగానదికి బతివ్రతాధర్మ సిద్ధి యగుచున్నది. కావునఁ దనభర్త యగుసముద్రుఁ దానందవశమున వెల్లివిరియఁ బతివ్రతయొక బతిసంభ్రమానుగుణయోగగు గంగా ప్రవృత్తియొ వెల్లివిరిసెనుట. ఇందుండు = చంద్రుడను, అందుఁ గ్రీడించుదేవావాసద్విపమయ్యెఁ = ఆచంద్రికారూపమైన యాకాశ గంగాప్రవాహమందు విహరించెడు స్వర్ణోకగజమో యన్వట్టు - అనగా నైరావళమో యన్వట్టుండెను. తారావర్గంబు = నక్షత్రసమూహములు, తలే = ఆచంద్రరూపమైన యైరావళమోచేత, మధిత = పెకలించుబడిన, శుభ్రాబ్జంబులై తారె = తెల్లదామరపువ్వులతో యన్వట్టు కాళిఘోషము పను-రీతి

రాయలు. మహారాయువులు = మునుమురువులు, చిత్రహస్తములై రాజులు = ఆచంద్రుడగుచు నైరావతముయొక్క తుండమువలన జారిన యాకాశగంగాజలశీతములతో యన్నట్టులుగా రాలెను. అనగా జుగ్గోదనూనూతరమందు సముద్ర ముపొంగి ఘర్జిల్లె ననియు నాకాశమందుఁ దెల్లనివెన్నెలలు గానెఱచియుఁ జాక్రములు కాయద్రోగి ననియు మంచు గురినెనియు భావము.

సముద్రుడు వెల్లివిరియగాంచి యాకాశగంగయు వెల్లివిరిసెను. ఆవెల్లియందుఁ జుద్రుఁడై రావతమువలె నుండెను. తెల్లదామరపూవులకు గంగనుండి వెకలించినటులఁ గాంతిహీనములుగఁ జాక్రములై, పిఠుఁగఁగి మంచు జులించువులవలె నుండు ననియుఁబడెను. అలం, ఉత్పేక్ష.

సీ. మిత్రాధికారంబు • మీఱ రా నని కాక వెను బట్టపగలు గావించ లేదె
మ్రాకులక్రింది సోమరు లెంత యని కాక మలసి నీడలయాపు మావ లేదె
బాడబాడే పాపమున కోపక కాక యశ్వార్వానై నఁ జుల్లార్ప లేదె
రాజకాంతాకృతి ప్రతివర్గ మని కాక శిల లెల్ల సరసముల్ • నేయ లేదె
తే. జగతి నిది యని జగములు • వొగడ నెగడె
హరునితల యెక్కి తెలితప్పి • నడఁగఁ ద్రొక్కి
కలశవారాశినెప్పేనఁ • గలయఁ బ్రాణి
కుముద రుచి నేలి కౌముదీసముదయంబు.

22

కౌముదీసముదయంబు = చంద్రికాస్తోమము, మిత్రాధికారంబు మీఱరాదనికాక=మిత్రుడనగా నాప్తుఁడును సూర్యుఁడునుగనుక నాప్తజనాధికారము నతిక్రమింపరాదని కాక యనియర్థము. సూర్యాధికారమును మీఱరాదని కాక యని యర్థాంతరము. వెను బట్టపగలు గావించలేదె = శిఖ్రముగాఁ బట్టపగలుగాఁ జేయఁజాలదా, అనగాఁ జేయనేల దనుట. పగలుగావించుట సూర్యాధికారమని తెలియవలయును. మ్రాకులక్రింది సోమరు లెంతయని కాక మలసి నీడలయాపు మావలేదె = చెట్లక్రిందుఁ జదియుండెను సత్యంకాలను లెంతటివారని విచారించియు కాక, లేకపోయినం బైకి వ్యాపించి నీడలను నశింపఁజేయఁ జాలదా-అనగా నీలవర్ణము ధవళవర్ణముగాఁ జేయఁజాలదా యనుట. ఇక్కడ నీడలనే సోమరులని చెప్పినాఁడు. యాపు అనెడుపదము ఉకారాంతము. ఇందుకు, (ని. 'ధూర్త మూర్ఖా నీచభ్రష్టావుదన్తా వసి నన్దుతౌ, ఉత్పేక్ష వైస భవం త్యన్యే ప్రయోగస్తత్రకారణమ్.' అని యధర్వణవచనము.

బాడబాడేపాపమున కోపక కాక=బ్రాహ్మణాడేపదోపమునకు నహింకు కాకయని యర్థము. బాడబాడలూర్పుట యని యర్థాంతరము. ఔశ్వార్వానై నఁ జుల్లార్ప లేదె = సముద్రజలమందుండియును నాదునిబడబాగ్ని నైసను దవత్తెత్తగుణముచేతఁ జుల్లార్పఁజేయఁజాలదా-అనగాఁ జేయఁజాలు ననుట. రాజకాంతాకృతి ప్రతివర్గమనికాక = రాజాంతశిఖరస్థిలయొక్క యాకారములకుఁ బ్రతిస్పృష్టియని కాకయని యర్థము. చంద్రకాంతశిలాకార ప్రతిస్పృష్టియని యర్థాంతరము. శిలలెల్ల సరసముల్ నేయలేదె = రాళ్ళనన్నిటి నీరుగాఁజేయఁజాలదా - అనగాఁ జేయఁజాలునే యనుట. జగతినిదియని జగములువొగడక = జగత్తునందు నీచంద్రికాస్తోమము వైసఁజెప్పఁబడిన ప్రకారము నేయనేలదని లోకములో వారు స్తోత్రము నేయునట్టులుగా, హరునితలయెక్కి = ధవళినుచేత హరునితో సమా

నమై యని యర్థము. హరుడు చంద్రశేఖరుడు గనుక దచ్చిరోవ్యావృతమై యని యర్థాంతరము. హరునికి శిర మాకాశము గనుక దానియందు వ్యాపించి యనియును నర్థాంతరము.

తెలిదమ్మి నడగఁ ద్రోక్కు = పుండరీకమునకు నమానమై యని యర్థము. పుండరీకమును ముకుళింపజేసి యని యర్థాంతరము. స్వకాంతిచేత దిరోహితముచేసి యనియును నర్థాంతరము. కలశ చారాశి నెచ్చెనఁ గలయఁ బ్రాకి = క్షీరసముద్రసమానమైన యని యర్థము. క్షీరసముద్రములో నేకీభవించి యని యర్థాంతరము. ఆలంగనముచేసి యనియును నర్థాంతరము. మముదరుచినేల = తెల్లగలువల కాంతితో సమానమై యని యర్థము. స్వకాంతిచే బోషించి యని యర్థాంతరము. నెగడె = ఆభివృద్ధి పొందెను. ఈగీతిలో నుపమా నమాసోక్తి మీలితాలంకారము లూహ్యులు. ఆనఁగా జుద్రికాస్తోమ మత్యంతశుభ్రమై మిక్కిలి చల్లదనము గలదై లోకములయందు వంకట వ్యాపించెనని తాత్పర్యము.

వెన్నెల పట్టపగటివలెనుండు ప్రకాశముతోడను నీడలనైనఁ దెల్లగఁజేయు వెలుగుతోడను, బడబాగ్నినైనను జ్వలార్పణల చల్లదనముతోడను శీలలన్నింటిని జంద్రకాంతములగ నొనర్చి జుజుబు జలముగారిండు నపూర్వశక్తిలోడను దెల్లనివస్తువులయన్నింటి కలదన్ని యలరాచెను. ఆలం. ఆతిశయోక్తి.

వ. వెండియు నఖండశశిమండలకుండలితకుసుమకోదండ కాండాసనహిండితకరకుముద కాండ ప్రకాండతాండవితపాండురపరాగమండలంబున మెండుకొనుచు, నిండా రవిరసినబొండుమల్లియలతంధంబులం బొదలు మృదులదళపుటాంతరంబుల వడిగొనిన తేటతేనియం దోచిన శిశిరకరకిరణాసారంబు లుత్ఫుల్లహల్లకపరాగ మధురాచ్ఛమత్స్యందికాపుంజంబులం బొరలించి పుక్కిళ్లకు వెక్కిసంబుగా ముక్కునబంటి మెక్కి మెడలు నిక్కించు చలచ్ఛంచునుందరీభృందంబుల యానందబాష్పబిందుసందోహంబులం గ్రందుకొనుచు, జగి మిగులు తోగల దొర నిగనిగల మిగుల బుగులుకొను నెగులునం దనమగని నగణితవనప్రదేశంబుల నరసియరసి వేసరి యోసరిలి సరసీమధ్యంబునం దనసీడఁ జూచి కంటిఁ గంటి నంటుకాని ననుచు నంటం బోవ నదియునుం దవుల కవలఁ జననానన్నుండయున్మ నొల్లండు వల్లభుం డేల యని యుసురుసురనుచు నసురుసురై సొక్కు జక్కివజవరాల్పహంవిధావిలవిలాపంబులకుం గనికరించినతేజం గునం గరంగుకురంగధరకాంతకందళంబుల జలజలని తెలిసీటిజాలునం గ్రాలుకొనుచు నచ్చవెన్నెల విచ్చలవిడిఁ బెచ్చుపెరిగి పచ్చతామానికంఘ్రజిప్ఫులం బరికుద్ధాసవంబు నింపకయ నించినట్లుండఁ జంచలనఖాంచలంబులం బయలు చిందించువారును బూర్ణపాత్రంబులం దోచు నిండుచందురుం బిండి యమృతం బని వాసీతాసవంబుఁ గ్రోలుచుఁ గలంకశంకం గలువతేకు దిగిచి వైచువారును బ్రతిఫలితతారకంబులు ద్రాక్షఫలంబు లని రిత్తపప్పురించు వారును నిజాననాంభోజభాజనంబులం బట్టిన మైరేయంబు మగలకుఁ ద్రావించు నెడ వారు వాసనార్పితసహకారపల్లవం బని చక్కెరమోవి చులుక్కున

నొక్కినం గలకర్వణితకంకణాంతకరంబులు విదుర్పుచుం గనీనికలు రెప్పల
తుదల నప్పించుచుం గమనీయ సీతార్కరకంతనాదభేదంబులం గులుకరించుచుం
బాసకాలాపురోభాగభాసమాన నలదకాయమానంబులం బొడము పొడ
వెన్నెలలఁ బువ్వు లని యెత్తి టువ్వంజోవువారును కాదంబరీమదోన్మాదమున
మోదములు వెరిగి జేదములు చరచుచుం జొడులుగ నాడుచుం బొడుచుం
దమనృత్తంబులకు మెచ్చి నెత్తములఁగఱి పుత్తెంచినయుడుగరలని ముంగిళ్ళ
రంగు మీటు ముత్యాలయరుంగులచెఱంగులం దుఱంగలించు మెటుం
గులు కరాంగుభుల విప్పి కప్పుకొనఁబోవువారును నై యతిప్రబంధగంధో
త్తమాగంధో బంధబంధున లగుసింధుయానల యుదస్తనాసామణిప్రభా
త్తబకంబుల నుల్లసితగల్గసితలోధ్రచూర్ణంబుల సున్నమితావటువిలంబిహా
రంబులఁ జేరెంబులు వారెనోయనం గొన్ని యెడల సున్నతచంద్రశాలాబహి
రంగణంబుల నడుగులకు మడుగులు పఱచినా రని చరణకిసలయాయాసుంబు
లెటుంగక చందనతలకంబులు గరంగఁ జారుహారంబు లెగరఁ జలకుండలహీర
కోరకంబులు వెలుంగ భావిపుంభావసంభావనాపరిచయంబు సంపాదించు
వెంపునం బింజిళ్ళ గూయు కలికికొమిరెలమొలకచనుమోసులం దులకరించిన
తళుకుసిచ్చెంపుఁదళతళల దళముకొనియెనో యన నొక్కొక్కగడం గడన
రానితమచేడియల దెడంగునుడుగుల నడుగు లామడలుగా వచ్చి యభినవవిహార
హర్షంబులు సొచ్చి శాతకుంభస్తంభంబుల నత్తమిల్లి యుత్తరీయంబులు
వట్టి తివియ నీడిగిలఁబడుచుం దనులతలయడంకువలందరగనివడంకులం దను
తాన ముడి నడలునిద్దంపువలుచ లవరిపాటునం జరణాంగుళిదంశికలం బట్టి
నుసిమిన మిట్టిపడి యిట్టిట్టు గదల నేరక పరులహృదయపంజరంబులు దూటి
యెట్టకేలకుం జిట్టకాలకుం జెవి యొగ్గినసిగ్గరికత్తియలు వాతాయనంబులదగ్గర
మెలంగుచలినిగ్గులగనిం గని తొంగి చూచుధూర్తసఖిసున్నితవదనం బని
యదరిపడి పొదపుకొన్ననున్నచేలలఁ జిన్నారినెరికలఁ జెన్నారుమిసమిసలఁ
గన్నయి వెట్టి కైకొనియెనో యనఁ గతిపయస్థంబులం బచ్చి దేరునంగమచ్చుం
బులతో వచ్చి తచ్చనవినయంబులు దెచ్చుకొని మోవి మాటి మాటాడియుఁ
జేతులు గట్టుక నిలిచియు గట్టువాతనంబున కొడిగట్టినదిట్టవిటులంబట్టి పూదం
డలం గట్టి వ్రేలింపం జాలాగతకీరణదండంబులకుఁ జెయి సాచుముగుదమగు
వలకరసఖరకాంతిభంగంబులం బొంగిపారలెనో యన వేటొండుచాయలం
గోయక కోయకాయజనిమాయకత్తుల రాయిడిం బడలేక ధవళాంబరమాల్యా
నులేపననేపథ్యంబులు పూని మునిమాపు చూచివచ్చినకర్పూరకదళికాంకిత
కుంజంబులకు వచ్చి యుచ్చట నఖిలకుంజంబులు నట్ల యుండఁ గొండొకనేపు
వివరింప లేక వలపువలనం దెలిసి నిజసమయనిలయంబు లీగఁ నిత్యరీజనంబుల

మనంబు లరయ వలసి మార్తగలు మాటున కరుగుటయు నవ్వేళ నెవ్వరిం గానక
యరణ్యరోదనంబు నిజం బయ్యెనని సీశ్వబ్దముగా నేప్పుచుం జేయునది లేక
చేష్టలు దక్కియున్న యన్నెలుగులు వారింప సన్నిహితులై వారు కన్నీరు
దుడిచి కవుగిట మన్నించినం గనుదెఱచి చూచునన్నెలంతలవిత్తయసూచక
లోచనప్రభాదట్టంబుల నిట్టవొడిచెనో యన మఱియుం బెక్కునెళ్ళవులం గళల
యిక్కువలు దెలిసినయదన మదనకదనంబున సమయంబు లగునంగంబుల
సంగదట్టంబులు మార్పడ వైచుకొని యుష్పరిగలబయళ్ళకు నేగునెంచి
చందమామగుఃకికలు గ్రోలుమందయానలచెక్కుల నెలుగువలి వెలుగుం
జూపి మీమొగములమిలమిలలు గిలుబాడ వచ్చెం బమి వాపులబచ్చు
ముచ్చు వీడిచొచ్చిట మసలుట మనకు నేర మని నారులం బునారతంబులకు
నెలయించి కొనిపోవు వలకారులజారుకొప్పులం దొరంగువిరిగుత్తులతోఁ బొత్తు
గలనెనో యన వెలసి యభివ్యక్తశుద్ధవర్తబ్రహ్మంబు గావున నుర్విం గలవారి
నెల్ల సర్వజ్ఞులం జేయుచుం దారవాదధౌరేయంబు గావునఁ గొండల నెల్ల వెండి
కొండలఁ జేయుచుం బద్ధాహితపాదప్రభూతనూనసస్తోత్రవిశేషంబు గావున
నఖిలభువనమాలినన్యంబులఁ దొలంగింపుచుఁ బంకజభవాండమంటంబు సుకు
చేసినపాంకంబున నంకింపుచు నకలంకమీనాంకనిరంకుశయశోమరీచినీచిసద్భీ
చీనం బై విజృంభించునమయంబున.

వెండియొక = మఱియును, ఆచంద్రికాస్తోమము, ఆఖండ = సూక్ష్మమైన, శశిమండల = చంద్రు
బింబమనెడు, కుండలిత = చక్రాకృతిగా నాచరించబడిన, కుసుమకోదండ = మున్నగునియొక్క, కాంఠా
నన = పుష్పధనుస్సువలన, హిండిత = బయలుదేలుచున్న, (హిండితా అనిధాతువు.) కర = కిరణము
లనెడు, కుముదకాండప్రకాండ = కువలయబాణశ్రేష్ఠములయందు, తాండవిక = సౌకాంతాండవము
లయిన-ఆనందగా గాలికి లేచియాడుచున్న, పాండూర పరాగ మండలంబునకొ = తెల్లని పుష్పాడియొక్క
సముదాయముచేత, మెండుకొనుచుకొ = దళముపాటుచును, చంద్రబింబము ఆఖండముగావున మండక
కళాభిరామమనియుం గాననే పాండూరకాంతిపుంజములు మెండుకొనెననియు, భావము. కుసుమకోదం
డము కుండలితమనుటవలన మున్నగుఁ డాకర్షణతముగ లాగెననియు నందుండి విడువబడిన కలంప
పూములుకులు మెండుకొనుట సంభవించెననియు గ్రాహ్యము.

నిండారవిరిసిన = సంపూర్ణముగా వికసించిన, బొండుమల్లియల = బొండుమల్లె పువ్వులయొక్క,
తండంబులంబొదలు = సమూహములయందొప్పుచున్న, మృదుల దళపుటాంతరలబులకొ = శోమలము
లయిన రేకులనడుమనుండి, పడిగొనిన = లోపలికి పడిన, లేటలేనియల్ = లేటిలేటగానున్న పూదేవి
యలయందు, తోచిన = వ్యాపించిన, శిశిరకరకరణాసారంబులు = చంద్రకిరణధారాపంపాతములను,
ఉత్పల్ల = తెన్నగావికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱగలవలయొక్క, పరాగ = పుష్పాడియైనెడు, మధుర = తియ్య
నైన, అచ్చు = స్వచ్ఛమైన, మత్స్యందికా = ఖండశర్కరయొక్క (వి. 'మత్స్యంది పాణితం బిజ్జి
వికారే శర్కరా నితా' అని అ.) పుంజంబులకొ = పొళ్ళయందు, పారదించి = పొలికి, పుక్కిళ్ళకు

వెక్కుసంబుగా = బడదలకు వెక్కువెక్కుగా, ముక్కునబంటిపెక్కి = ముక్కులకుపెళ్ళ భక్షించి, ముక్కునబంటి అన్నందుకు, (స్థ. 'మూత్రాద్యర్థేకు బంట్యాది ప్రతి పూర్వేతు నః క్వచిత్' అని యధర్వణవచనము.) పెడలనుట్టుంచు = పుట్టుల పైకెత్తుకొన్న, చలచ్చంచు సుదరీబృందంబుల = చకోర స్త్రీసమాహమలయొక్క, చలచ్చంచువు లనగా చకోరము లన్నందుకు, (సి. 'చలచ్చచ్చ ద్విజ బోధిత్యాన్ని ప్రయాశ్చ మిహాచరా' అని వి.) ఆనందదాపపు బిందు సందోహంబుల = సంతోష దాపపు చలకణములయొక్క సమాహమలచేత, క్రందుకొనుచు = కందడివడుచును - అనగా బలిష్ఠ గాచును. ఇక్కడ నిరాశావికసించిన పండుమల్లెపవ్వలు పెండిగ్నైలకు బ్రతియనియును, వానిలో శ్లోకేసియ మవ్యములకు బ్రతియనియును, అందువ్యాపించిన చంద్రకీరణములు పాండురభక్తు వికేలములకు బ్రతియనియును తెలియవలెను.

జీమిగులు = కాంతిచేమించుచున్న, తొగలదొర = చంద్రునియొక్క, నిగనిగల = తళతళల వల్ల, మిగులకీమగులు = అవరించుచున్న, నెగులనక = చింతచేత, తనమగనిక = తనయొక్క పెని మిడియైన పురుషవక్షిని, అగజిత మనప్రదేశంబుల నరనియరసి = అనేకములయిన జలాశయములందు వెడకవెడకి, వేనరి = విసిగి, పీనరిలి = ఒత్తిగిలినదై, సరసీమధ్యంబునక = నివాసస్థానమయిన కొలంతులో చల, తనసేదజూచి = తనయొక్క ప్రతిబింబమునువీక్షించి, పండింగంటి నంటుకానిననుచు నంటం బోవక = అంటుకాదనగా బ్రియుడను, ప్రియునిజూచితి నని దాపునకు బోవగా, అదియునుం దవుల కవలఁ జనక = అసేదయును జిక్క యవతలిక బోగా, అసన్నుండయ్యుక = సమీపమునకు వచ్చినవాడయ్యును, పిల్లందు వల్లభుండేలయని = పెనిమిటి నన్నొల్లడు దీనికేమి హేతునో యని ఉనుండుననుచు = నిష్టార్థులపుచ్చుచు, ఆనుకునదై = బడలినదై, పొక్కు = వ్యభవించుచున్న, జక్క వజవరం = చక్రవాక్త్రయొక్క, బహువిధ = అనేవిధములయిన, అవిల = కలక నొందిన, విలాపంబుల కుక = ముఖాలాపములకు, పసికరించిన తెఱగునగు గరంగు = జాలిపడినట్టులుగా గరంగుచున్న, పరంగ ధరకాంతందళంబులక = మొలకలంటి చంద్ర కాంతమణులవలన, జలజలని = జలజల ప్రవహించుచున్న, తెలిసిటిజాలునక = భవళనల ప్రవాహముచేత, క్రాలుగొనుచుక = ప్రకాశించుచు, పెన్నెలనెలంగు మొదైననొలని చక్రవాక్తి విచారము పెండెన్మును. అందుచే బ్రియునితోటకు వెడకవెడకి వేసారి ప్రతి బింబమును బ్రియుడని తలంచి చేరబోవ నది దూరమయ్యెను. అది గని మగఁ డొల్లఁ డయ్యెనని జక్కవ జవరాలు చిలింపసాగెను. దానివిచారముచే కన్నీరు కారిపడినట్టులఁ జంద్రకాంతములనుండి జలమారుచుండెను. జక్కవజవరాలు ప్రతిబింబమును భర్తగా నరయు ననుటకు-

సీ.
అరసి కన్నీటితో మరలి తామర యెక్కి వదన మెండగ సరోవారి నద్ద
నద్ది లావగ నైవ కట్టిట్టు గల్గొని ప్రతిబింబ మిక్షించి భ్రమసి యుండు
... ..

గీ. సంజ ప్రియఁ బాసి వగ నొక్క చక్రవాక్తి. మనుచరిత్రము. తృప్తి.
అచ్చవెన్నెల = వ్యచ్చమైనచంద్రిక, విచ్చలవిడిఁ బెచ్చుపెరిగి = అడ్డములేనట్టులుగా విజృంభించి, పచ్చతామసికంపుఁ బెచ్చుక = మురుకముజీపాత్రలయందు, ముక్కుధాసవంబు = తెల్లసారా, నించకయె నించినట్లుండక = పోయకయే పోసినట్టులుగానుండగా, సంచల నక్షాంశలంబులం బయలు చిందించు

చారుసు = చరించుచున్న గోళాకారములను 'వలంపలికి బియ్యంబైదుపాకలములు, అనుమనఃగాఁ జేయురసముతోఁ జేయబడిన మద్యము. సంపూర్ణపాత్రంబులతోఁచు = సంపూర్ణపాత్రములయందుఁ బ్రతిబింబించిన, నిండుచందురుం బిండి = సంపూర్ణచంద్రుని నాపాత్రములలో నలిపి, అమృతంబని = అచంద్రునివలన స్రవించిన యమృతమేయని నిశ్చయించి, వాసితానసంబుఁ గ్రోలుచుకొ = కలువలు మొదలయిన పువ్వులచేత వాసనాయుక్తముగాఁ జేయబడిన మద్యమును బాసముచేసి, కలకళంకం గలువజేకు దిగిచివైచువారును = ఆనవములొనున్న నల్లగలువజేకును బిండబడిన చంద్రునివలన జారిన కళంకమని తీసివైచువారు కొందఱును, అపక్వమగు చెఱుకురసముతోఁ జేయబడునది యానవమనియు బక్వమగు రసముతోఁ జేయబడునది సీధవనియు గేవలవృక్షసారము మద్యమనియు వ్యవహరింతురు. మరకతపాత్రములలోఁ బండువెన్నెల ప్రసరింప దానినిండః జ్వలసారమును నిండుటం బండు దెలియక కొందఱు కొంత గోల్లతోఁ జిమ్మసాగిరి. మద్యములో నుగంధము కలుగుటకు గలువపూవులు వేయుదురు. పానసమయమునఁ బూవులు తీయుటయందుఁ బ్రతిబింబించిన చంద్రునిలోని యమృతము పిండి కళంకము పాతివేయునట్లు లుండె ననుట.

ప్రతిఫలితతారకంబులు = పానమునీయబడుచున్న యానవమందుఁ బ్రతిఫలించిన నక్షత్రములు, తారకశబ్దము నపునకలింగంబును గలదు. (ని. 'కనీనికాయాం నక్షత్రే తారకం తారకా పిచ' అని వి.) ద్రాక్షఫలంబులని = ఆనవములలో వైవంబడిన ద్రాక్షపండ్లని బ్రమిసి, రిత్త చప్పరించువారును = వట్టిదే చప్పరించువారు కొందఱును, నిజానాంభోజభాజనంబులం బట్టిన = తమయొక్క ముఖపాత్రములచేతఁ బట్టిన - అనఁగాఁ దమపుక్కిళ్ళతోఁ బట్టిన, మైరేయంబు = మైరేయమఁగా ఖాళీ పుష్పమిశ్ర గుడ సహిత ధాన్యాంబుకృతమైన మద్యముపేరు గనుక నట్టిమద్యమునా, మగలకుఁ ద్రాచించునెడకొ = ప్రియులకుఁ దమపుక్కిళ్లతోడనే త్రాగించునమయమందు, వారు = అప్రియులు, వాసనానివసనకార పల్లవంబని = పరిమళయుక్తముగాఁ జేయబడిన తియ్యమామిడి చిగురుటాకని, చక్కెరమోవి చుఱు క్కున నొక్కినకొ = చక్కెరవలెఁ దియ్యవైన పెదవిని జురుక్కుచునున్నట్లు దంతక్షతమునీయఁగా, కల క్వణిత = సంజాతావ్యక్తమధుర నినాదములైన, కంకణ = హస్తాధరణములచేత, అంకిత = చిక్కితములైన, కరంబులు = చేతులు, విదిర్చుచుకొ = విదళించుచును, కనీనికలు = తెప్పలకుదల, అప్పళించుచుకొ = నల్ల గ్రుడ్లు కొనరెప్పలచేతఁ గ్రమ్ముచును, కమనీయ = ఒప్పుచున్న, సీతార్క = నొప్పిచేత సీయనిపలికెడు సీతార్కములను, కంతనాదంబును = అనఁగా రలికాలమందు స్త్రీకంతజనితములైన పారావత నాద సదృశనాదములను, గలుకరించుచుకొ = మురిపెములుగాఁ బలుకుచును, పానకాలా = మద్యపానమునీయు గృహవిశేషముయొక్క, పురోభాగ = ముందర, భాసమాన = ప్రకాశించుచున్న, నలద = వట్టివేళ్ళచేత నిర్మించబడిన, (ని. 'నళదం స్యా త్పుష్పరసో శిరమాంసీషు నద్వయోః' అని మే.) కాయమానంబు లకొ = పందిళ్లయందు, పొడము = సంభవించుచున్న, పొడవెన్నెలలకొ = వెన్నెలపొడలను, పువ్వులని = తెల్లనిపువ్వులని భ్రమిసి, ఎత్తిజువ్వంబోవువారును = వానిని దీసికొని యాప్రియులమీఁద జువ్వబోయెడు వారు కొందఱును, గుబ్బెకలు పుక్కిలినిండ మైరేయ ముంచుకొని మగలఁ ద్రాచించుచుండిరి. మైరేయ మునఁ దావికి మాచిచివురు లుంతురుగానఁ జేలులపెదవులు మాచిచివురులని ప్రియులు చురుక్కొనునట్లుల నొక్కిరి. చెల్లంబు సీతార్కములతో నావలి కేసి పందిళ్లకుఁ గట్టిన వట్టివేళ్ల కడికలనుండి ప్రసరించు

వెన్నెలపొడలను బువ్వలని ప్రియులవై రువ్వఁబోయిరి, సీతార్థము ప్రియులకు రలిసమయమణితాదుల వలె నానందకరముగ నుండెను.

సీతార్థములు పురుషుల కానందకరము లనుటకు-

శ్లో. 'సీతార్థరాచితలోచనా సపులకం యై శ్చుంబితా మానీసి'

ప్రాప్తంతై రమృతం శ్రమాయ మథితో మూఢై స్సూరై స్సాగరః' అమరుకావ్యము.

కాదంబరి మదోచ్చానంబులకొ = మద్యపానజనితమైన యున్నత్రతచేత, (పుష్. 'కదంబరస్య కుర్చితాంబరస్య నీలాంబరస్య ఓచిలం, కాదంబరి' అని పుష్కపత్తి.) బలరామునికే ప్రియమైనదిగనుక గాదంబరియనగా మద్యము, 'గంధోత్తమా ప్రసన్నేరాకాదంబర్యక' అని అ.) మోదములు కరిగిపోయినట్లును లలితయించి, చేదమ్ములుగఁచుచుకొ = చప్పట్టుగొట్టుచును, చిందులుగ నాడుచుండఁచుచుకొ = చిందులొచ్చినట్లుగా నాడుచును పాటలుపాడుచును, తమనృత్తంబులకు మెచ్చి = తమయొక్క నాట్యములకు మెచ్చుకొని నైత్తమ్ముల పగఱ = కమల విరోధియైనచంద్రుడు, పుత్తైందిన = పంపించిన, ఉడుగరలలి = కట్టుములని విచారించి, ముంగిళ్ళరంగుమీఱు = గృహంగణములయందు వన్నెమీఱుచున్న, ముత్యాలయరంగులచెఱుగులకొ = ముత్యాలగుఱిసిన వేదికలయొక్కతుదలను, తుఱుంగలించు మెఱుంగులు = ప్రకాశించుచున్న వెన్నెలశకునములను, కరాంగుళులవిప్పి కప్పుకొనఁ బోవు వారు = చేతులతో విప్పి కప్పుకొనఁబోవువారు కొందఱును, వి = ఆవుచునుండి-అనఁగా నీవైనఁ జెప్పఁబడిన వారి కందఱకు నన్న విధములుగా వెన్నెల భాగింతి పుట్టించుచున్నదని తాత్పర్యము. కాదంబరి మదమును ఉచ్చాదమును గలిగించుచుగానఁ బానముచేసినవారు వికారవృత్త్యములు గావించుటయు నొరులు మెచ్చి బహుశక్యతి వలపిరని తలంచుటయు సహజము.

అలిప్రబంధ = మిక్కిలివాడుగట్టిన, గంధోత్తమా = మద్యముయొక్క, గంధ = వాసనాస్వాదన మందలి, అనుబంధ = అనంతచేత, బంధురలగు = బిష్ణుచున్నవారైన, సింధురయానల = స్త్రీలయొక్క, ఉదస్త = మద్యపానార్థమై మీఁదికై క్షయమైన, నాసామణి = ముంగిరము త్రియములయొక్క, ప్రభాస్త బకంబులకొ = కాంతిపుంజములచేత, ఉల్లసిత = బిష్ణుచున్న, గల్ల = చెక్కిళ్ళయందలి, సితలోధిచూర్ణంబులకొ = (అలంకారార్థమై ధరించిన) తెల్లనిలాఢ్యగుపుపూడిచేతను, స్త్రీజన మలంకారార్థమై ముఖమందు తెల్లని లాఢ్యగుపుపూడి ధరించుట కలదు. ఇందుకుఁ గాళిదాసప్రయోగము. శ్లో. 'సీతలోధి' ప్రసవరజసా పాణ్ణతా మానసే శ్రీకే' అని యున్నది. ఉన్నమిత = ఎత్తబడిన, అవటు = మెడపంపులయందు, విలంబి = న్నెలుచున్న, హరంబులకొ = ముత్యాలపేరులచేతను, పేరంబులు వారెనోయనకొ = పరుగులెత్తెనో యనునట్లులుగాను, (తుదవాక్యమందుఁ జెప్పబడిన వెలసి, అనెడు క్రియాపదమును నంతట నన్వయింపవలయును.)

కొన్నయెడలకొ = మఱియొన్ని స్థలములయందు, ఉన్నత = పొడవైన, చంద్రకాల = శిరోగృహములయొక్క, బహిరంగణంబులకొ = బయటి ముంగిల్లయందు, అడుగులకు మడుగులు పఱచి నారని = పాదములక్రియఁ జలుపచేసినవస్త్రములు పఱచినారని యనుకొని, పరణిసల యాయానంబు లెఱుంగక = చిగురుటాకులవంటి పాదములయొక్క యాయానములను గుఱైఱుంగక, చందనతిలకంబులు గరగక = చెమటచేత శ్రీగంధపుఱుక్కబొట్టు కరగిపోఁగాను, చారుహరంబు లెగరకొ = మందరమైన ముత్యాలపేరు లెగయుగాను, చుట = చలించుచున్న, మండల = కర్ణాభరణములయందలి, హిరణ్యోరకం

బులు = మొగ్గలవంటి వజ్రములు, వెలుంగ్ = ప్రకాశింపఁగాను, భావి = మూడరఁజేయఁబోయెడు. పుంభావ = ఉపరిసురతముయొక్క, సుభావనా = విచారములయందలి, పరిచయంబు = ఆభ్యాసమున, సంపాదించుసొంపున = సంపాదనము చేసికొనురీతిగా, వింపిట్లగూయు = చిడుగుడుకూయుచున్న, కలికికొమెరల = చక్కని చిన్నపడుచులయొక్క, మొలక చనుమోసుల = మొలకలవంటిపూవచున్నల యందు, తులకరించిన = పొటమరించిన, తఱకుసిబ్బెప్పుడశతశ = తఱకుగలశోభయొక్క శతశత యనుకాంతులచేత, దశముకొనియెనోయన = సాంద్రమైనదో యన్నట్టులుగాను, ఇందులొఁ జంపన తిలకములు గరఁగుటయును జారుహారము లెగురుటయును జవలములైన కర్ణకుండలములయొక్క పీఠ శోరకములు వెలుంగుటయును, శ్రీ డావిశేషమందు నుపరిసురతమందును సంభవించుచున్నవని తెలియ పలయును. వింపిట్లగూయుట మణితరచనముగఁ జెప్పఁబడెను. పురుషాయితమునఁ దిలకము కరఁ గుట, హారము లెగురుట, కుండలాదలరత్నములు ప్రకాశించుట, గుబ్బలసిగ్గులు ప్రబ్బికొనుట సాజము. కలికికొమెరలుగాననే పుంభావనాభ్యాసమున కలవాటుపడుట. ప్రాథమిక సు దాటితేరేయే యందు. కలికికొమెరలుగాననే పూవచున్నులు.

ఉపరిసురతమందలి నాయకావస్థ యిట్లు చెప్పఁబడెను-

శ్లో. ఆలోలామలకావళి సమసుమాం బిభ్రచ్చలత్కుండలం

కించినన్తల్పవిశేషకం తనుతరైః స్వేదోద్గమః సీకరైః

తన్వాయత్సురతాంతతాంతనయనం పక్తం రతివృత్తయే

తత్త్వాంపాతు చిరాయ కిం హరిహర బ్రహ్మాదిభిరైవతైః.

(ఆమరకావ్యము)

కుండలములు కదలుటయుఁ దిలకము కరఁగిపోవుటయు సిగ్గోకమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇటులే తక్కినవిశేషములు కవిప్రయోగములవలన గ్రాహ్యములు. విస్తరింపిచే సుదాహరింపమైతిమి.

ఒక్కొక్కడక = ఒక్కొక్కదిక్కున, గడవరాని తమచేడియల = త్రోయరాని చెలికత్తియల యొక్క, బెడుగునుడుగుల = ప్రాధాన్యములచేత, అడుగు లామడలుగావచ్చి = ఒక్కొక్కయడుగు గొక్కొక్కయామడ యగునట్టులుగా యత్నాతిశయముచేత వచ్చి, ఆభినవవిహారవర్త్యంబులుసాచ్చి = నూతనములైన శ్రీ డాసాధములయందుఁ బ్రవేశించి, కాకకుంభస్తంభంబుల నత్తమిట్టి = సువర్ణస్తంభంబులయందుఁ జేరఁగిలబడి నిలిచి, ఉత్తరీయంబులుపట్టితినియ = మిఁదనున్నవస్త్రములపట్టి పెనిమి టులు దియ్యఁగా, ఈడిగిలం బడుచు = రాకమారుమనులుచును, తనులతల యడంకువల = తీఁగెల వంటి దేహములయొక్క సంకోచములచేతను, తరగని వడంకుల = శమింపని కంపములచేతను, తను దాన ముడినడం = తనంతట తానే ముడిపడిన, నిద్దంపువలువలు = మనుపుగలవస్త్రములు, అదరిపాటున = ఏమరిపాటున, చరణాంగుళీదంశికలబట్టి = దంశికయనఁగాఁ బట్టుకారు, పట్టుకారువలె బోడించిన కాలివ్రేళ్ళచేతఁబట్టి, సునిమిన = కాఁగిటిలాఁపలుచఁగా, మిట్టిపడి = బెదురుకొని యదరిపడి, ఇట్టట్టు గదలనేరక = హవలావలఁ గదలఁజాలక, వరులహృదయ పంజరంబులదూటి = పెనిమిటులయొక్క పంజ రములవంటి వక్షస్థలములయం దడఁగియుండి, ఎట్టకేలకు = కొంతసేపటికి, చిట్టకాలకుఁ జెయియొగ్గిన = సయ్యాటముల కనుకూలించిన, సిగ్గరికత్తియలు = లజ్జాపతులు - అనఁగా ముగ్ధాంగనలు, ఇందు ముగ్ధా నంగమ మభివర్ణితము. సిగ్గరికత్తియలుగాన సురతమునందు వెఱపుమొండె కాననే గడువరాని చెలిమికత్తి యలనేరుపుమాటలే యడుగామదయనను గమ్యస్థానము జేర్చించినవి యత్నాతిశయముచే పట్టువడు పను—55

కొరవలేమడుటచే సిగ్గుకత్తియులు బంగారుకంబముమాటునఁ జేరఁగలిగిరి. మీఁదివలువఁ బ్రియులెడలించి లాఁగఁ ఈడిలఁబడుట, మేనుముడుచుట, వడఁకుట ముగ్ధాసహజకృత్యములు. ప్రియులువలువలఁలాగ నవి శుశువువినఁ దద్దరఁజూచి ముడిపిడెను. ఆపు డెటులఁ బ్రియులు కొఁగిటఁ దార్పిరి. సయ్యాటములకు విడిచేత యడపఁబడిరి.

వాతాయనంబుల డగ్గరమెలంగుఁగవాఁడముల సమీపమునం దిరుగుచున్న, చలిసిగ్గులగనిం గనిఁ చలిసిగ్గులగని యనగా శిశువీరణముల కాకరమున చంద్రుఁడు గనుక నట్టిచంద్రునిఁజూచి, తొంగి చూచు ధూర్జకఁబుష్పిత వడనంబని = గవాక్షములనుండి తొంగిచూచునట్టి దుండఁపుఁ జెలికత్తె యొక్క నత్వమొక మహాని, ఆద్రుపడి పొదవుకొన్న = సిగ్గుచేత బెదరుకొని కప్పకొన్న, నున్నచేల లక = సుశుభ్రుల వెలివత్తములయందును, చిన్నారి నెఱికలక = చిఱుత పావడలయందును - ఆనఁగా దాబుడులయందును, చెన్నారు = పిచ్చుచున్న, మినమినల = కాంతివిశేషములను, కన్నంబువెట్టి కైకొని యెనో యనక = కన్నమునిడి దొంగిలించినదో యన్నట్టులుగా, కలిపయస్థలంబులక = కొన్ని ప్రదేశ ములయందు, పచ్చిదేరు నంగమచ్చులతో పచ్చి=పచ్చియారని దంతక్షతాది చిహ్నములతో పచ్చి, తచ్చన దినయంబుల చెచ్చుకొని = కోడిగవువినయములు గల్పించుకొని, మోవి మాటిమాటాడియు = పెదవి గఁచువడనియ్యక మాటలాడియును, చేతులుగట్టుక నిలిచియు = చేతులు జోడించుకొని నిలిచి యును-ఆనఁగా నతివినయములుచేసియునుట. గట్టువాతనంబున కొడిగట్టిన=ధూర్జత్యమున కాలాయవజిన, దిట్టవిటులఁ బట్టి = గడుగుగాయలైన విటులనుబట్టుకొని, పూదండలగట్టి = పుష్పమాలికలచేతఁ గట్టివైచి, ప్రేలివక = వేలాడఁదీసెడుకొఱకు, చెయిసాను=చెయిచాచుచున్న, ముగుదమగువల = ముగ్ధస్త్రీలయొక్క, నఖరకాంతి భంగంబునక = నఖరకాంతి తరంగములచేత, పొంగిపారలెనో యనక = వైకేఁబొంగి పారలినదో యన్నట్టులుగా, ఇక్కడఁ గరనఖరకాంతి తెల్లనిదని తెలియవల యును, విటులు గడుగులు, చెలువలు ముగ్గులు. కాన విటులమేనునున్న దంతక్షతాదిచిహ్నములు పర కాంతాభోగమును సూచించుట యెఱింగి ముగ్గులగు ప్రియురాండ్రదరి మాటుపఱచికొనుచుండిరి. కృత్రిమవినయము, మోవిమాటిమోటుట, చేతులుజోడించి నిలుచుట ఇవి యంగమచ్చములు మరుగుపఱచు చేతలు. చెలువది యెఱింగి శిక్షింపఁబూనిరి. కోపముతో శిక్షించుటకాదు. ప్రణయ కోపమున, కానఁ బూదండలతో బంధింపఁ బూనిరి.

వేటొందుచాయలక = మఱియొకవైపులను, కోయకకోయు=కోసినట్టులు గనుపడకయ కోత నెట్టునట్టి, కాయజు మాయకత్తుల=మన్నధుని మాయకత్తులయొక్క, రాయిడింబడలేక=శ్రమకు సహించఁ జాలక - ఆనఁగా మదనపేదనకు సహించఁజాలక యనుట. ధవళాంబర మాత్యానులేపన నేష్యంబులు పూని = తెల్లవస్త్రములు పుష్పమాలికలు మైపుఁతలు వీనితోఁగూడిన వేషములు వహించి, ముని మాపు చూచివచ్చిన = సాయంకాలమందుఁ జూచివచ్చిన, కర్పూరకదళికాంకిత సంకేత నికుంజంబులకు వచ్చి = కర్పూరపరఁట్టచేత గుఱుతుగాఁ జేయబడిన సంకేతపుఁ బొదరిండ్లకువచ్చి, ఇక్కడ ధవళాంబర మాత్యానులేపనములు ధరించి సంకేతనికుంజములకు వచ్చినారని చెప్పినాఁడు గనుక బోధిత్వాన్నిభి సారికలని తెలియవలయును.

స్థో. 'మల్లికామల్యధారిణ్య స్పర్శాన్తీజార్ద్రాచన్దనాః,
క్షమావతోన్య న లక్ష్మ్యవై బోధిత్వాన్యా మభిసారికాః'

అని చెప్పబడియున్నది. అచ్చట నఖిలకుంజంబులు నట్లయై యుండఁ = అక్కడ నన్ని పాదలను నారీతిగానే యుండఁగా - అనఁగా వెన్నెలచేత నన్ని పాదలను గర్వారకదళికాంత సంతకేతనకుంజ ములవలెనే యుండఁగా ననుట. కొండొకనేపు వివరించలేక = కొంతనేపు తమసంతకేతనకుంజముల నేర్పాటు చేసికొని తెలియలేక, వలపులవలనఁ దెలిసి = కర్పూరవాసనలవలనఁ దెలిసికొని, నిజసమయనిల యంబు లీఁగు = తమరు సమయము చేసికొన్న పాదరిండ్లు దూరిన, ఇత్వరీజనంబుల = భారస్త్రీజనముల యొక్క, (ని. 'పుంశ్చలీ త్వణీ భగ్ధ కన్యసతీ కులదే త్వరీ' అని అ.) మనంబు లరయవలసి = మన స్సులు గనవలసి, మార్తగలు = ఉపవతులు, మాటునకరుగుటయొక్క = చాటునకుఁ బోఁగా, ఆవ్వేశ నెవ్వరిం గానక = ఆసమయముం దెవ్వరినిగానక, అరణ్యరోదనంబు నిజంబయ్యెనని = ఆడవియెడువన్న మాట నిజమాయెనని, నిశ్శబ్దంబుగా నేడ్పుచు = అలకుడుగాకుండ నేడ్పుచు, చేయవలెక = విమి యుఁ దోచక, చెయ్యలు దక్కియన్ను = నిశ్చేష్టితలైయుండఁగా, ఇక్కడ అవ్వేశ నెవ్వరిం గానక నిశ్శబ్దముగా నేడ్పుచున్నారని చెప్పినాడు గనుక విప్రలబ్ధ లనెడి నాయక లనియును బరకీయ లనియును గ్రహింపవలయును. విప్రలబ్ధులకు-

ష్టో. 'క్వచి త్సజ్జీత మావేద్య దయిలే నాశవశ్చైతా,

స్తరారా విప్రపలథేతి కళావిద్భిః ప్రకీర్తితా'

అని లక్షణము. అన్నెగులువారింప నన్నిహితులై = అవిచారమును బోగొట్టెడు కొఱకు దగ్గర వచ్చినవారై, వారికన్నీరుదుడిచి కవుంగిటుమన్నించిన = ఆస్త్రీలయొక్క కన్నీళ్లు దుడిచి కాగిటిలోఁ జేర్చి మన్నినసేయఁగా, కనుదెఱచిచూచు = కన్నులు విచ్చిచూచునట్టి, అన్నెలంకల = ఆభార స్త్రీలయొక్క, విస్తయసూచనలొచన ప్రభాదటంబుల = ఆశ్చర్యద్యోతకములైన నేత్రకాంతిస్తోమ ములచేత, నిట్టవాడిచెనో యన = నిగ్గినదో యన్నట్లుగాను, మఱియుం బెక్కునెళ్లుల = మఱియు ననేకస్థలములయందు, కళల యిక్కువలఁ దెలిసి = మన్వశకళాస్థానములు గురైఁగి, కలసినయదన = సంభోగముచేసినసమయమందు, మదనకదనంబున = మన్వశ్యయుద్ధమందు, సదమదంబులగు నంగంబు ల = బడలి నలివలయైన దేహములయందు, అంగదటంబులు మార్పడవైచుకొని = అనఁగా స్త్రీపురుష లొకరిపాపడ లొకరు వైసి గవ్వకొని యనుట. ఉప్పురిగల బయళ్ళకు నేగుదెంచి = మేడలయొక్క బయళ్లకువచ్చి, చందమామగుటికలుగ్రోలు = చంద్రకిరణాస్వాదనము నేయించున్న, మందయానల = స్త్రీలయొక్క, చెక్కుల వెలంగు = చెక్కిళ్ళయందు బ్రతిఫలించిన, వలివెలంగు జూసి = చంద్రుని జూసి, మీమొగంబుల మిలమిలలు గిలుబాడవచ్చెఁజూమి = మీవదనములయందలి తళతళలను సంగ్రహించుకొనెడుకొఱకు వచ్చినాడునుమా, వెన్నెలబచ్చు = వెన్నెల నాకొగడు-అనఁగా సీచంద్రుడు, ముచ్చువీడు = వీడుదొంగ, కాబట్టి, ఇచ్చోట మసలుట మనకు నేరమని = ఇక్కడ నాలస్యము నేయుట మనకుఁ దప్పిన మని పలికి, నారులం బునారతంబులకు నెలయించిసిపాపు = స్త్రీలను బున స్పృహగముల కట్టినిల్లఁజేసి వెంటఁబెట్టుకొని పోవునట్టి, వలకారుల జాయకొప్పులం దొరగు = విటుల యొక్క జారుసిగవల్లునుండి రాలుచున్న, విరిగుత్తుల = పుష్పమంజరులతోడ, పొత్తుగలనెనో యన = జతగుడినదో యన్నట్లులుగా, వెలిసి = ప్రకాశించి, అభివ్యక్త = ప్రత్యక్షమయిన, శుద్ధవర్ణబహులుగావున = పరిశుద్ధాక్షర బ్రహ్మముగనుక, ఉర్విఁ గలవారి నెల్ల = భూమిలోగలవారి వందఱును, సర్వ

జూలఁజేయుచున్ = సకలవిద్యాపారంగతులఁ జేయుచు నని యర్థము. కళాస్థానములను కాస్త్రానుగుణముగా గుర్తించి కలసివయెడలఁ జెటువలె త్వరగాఁ బరికృప్తి నొందుదురు. దాన బడలిక పెచ్చరిలి రమ్మఁ దాము మఱిచునంతటి బద్ధకమునకు లొంగుదురు. కాననే యంగదట్టములు మార్పడుట సుభ వించెను.

కళాకాస్త్రమునఁ గళాస్థానములు పదియాఱిని యిట్లు చెప్పబడెను-
 సీ. కల యరస్థస్థి వామ పక్షిణకరములు వలెమన్న లూరు లాపర్తనాభి
 ఫాలజాతస్థిశంబులంబులు పిపు చుంకలు గుహ్యంబు చరణతలము
 అదిగాఁగల పదియాఱితానకములఁ బ్రతిదినంబునఁ బంచదాఱుండుండు
 ావున స్త్రీయంబులు శుక్లవక్షంబుల నెక్కుఁ గృష్ణముల దిగును

లే-గీ. పటుల కలములు పదియాఱు విఘ్నలింగ
 భావములుగాఁగఁ జూచి యప్పట్ల దలంచి
 పాంచనేర్పినమోహంబు పొదలుచుండు...

లేక శుద్ధవర్ణబ్రహ్మమనఁగా ధవళవర్ణబ్రహ్మము హరుఁడని చెప్పి యాదేవుఁ డభివ్యక్తఁడైన తాకు సర్వజ్ఞుఁడు గనుక నుద్విగలవారిఁజెల్ల సర్వజ్ఞులఁ జేయుచున్నాఁడనఁగా సారూప్య దేదీప్యమానులఁ జేయుచున్నాఁడని యర్థాంతరము. అభివ్యక్త ధవళవర్ణ ప్రవృద్ధ మనియును, ఊర్విగలవారిఁజెల్ల నకలపదార్థక్షానము గలవారిని జేయుచున్నదనియును జుద్రికాపరమయిన భావము. బ్రహ్మమనఁగా, 'బ్రహ్మహిష్యజ్ఞే' అనెడి భాతువువలనఁ బ్రవృద్ధమయిన వస్తువని తెలియవలయును. తారవాదధారే యాదు గావునఁ గొండల జెల్ల 'పెండ్జొండలఁ జేయుచున్' తారమనఁగా రజతము గనుక దానియొక్క వాచము తారవాదము-అనఁగా రజతచ్ఛాయ. లేక తారవాదమనఁగా రసఘటికతును జేరు. విలాగినిన, గంఠసంబంధమయినది తారవము-అనఁగా నృక్షరసము దాని భక్షించునది గనుక దారవాదమని తెలియవలయును. తారవాదధారేయము గనుకఁ గొండల నన్నిటిని పెండ్జొండలుగాఁ జేయుచు నని యర్థము. తాదేశ్యము నక్షత్రార్థ మయినప్పుడును నపునకలింగ మవుచున్నది. ఇందుకు శ్రీసాధుని ప్రయోగము-

సీ. 'గ్రహతారానక్షత్రగణము నాస్థాలించి విధుకరీటునిమాళి వెల్లి గొల్పి'

అని యున్నది గనుక దారవాదధారేయ మనఁగా నక్షత్రములతోడ వాదధారేయమయి నది. అనఁగా నక్షత్రకాలి నడఁగించునది యనియును గొండల నన్నిటిని ధవళములుగాఁ జేయుచున్న దనియును జుద్రికాపరమయిన భావము.

పద్మాహిత పాదప్రభూత నూతన స్తోమితోవిశేషంబు గావున నఖిలభువన మాలిన్యంబు లడఁగించు చున్-పద్మా = లక్ష్మీదేవిక, హిత = ప్రియఁడైన విష్ణుదేవునియొక్క, పాద = పాదమువలన, ప్రభూత = సంభవించిన, నూతనస్తోమితోవిశేషంబు గావునన్ = అభినవప్రవాహవిశేషము గనుక, అనఁగా విష్ణు పాదోద్భవమైన భాగ్యభి గనుక, అఖిలభువన = సమస్తలోకములయొక్క, మాలిన్యంబు లడఁగించు చున్ = పాతకపటములను భంగించుచు నని యర్థము. పద్మ = కమలములకును, ఆహిత = శత్రువైత చంద్రునియొక్క, పాద = క్షణములవలన, ప్రభూత = పుట్టిన, నూతనస్తోమితోవిశేషంబు గావున వరుణ

పూర్ణమైనదనియును సకలభువనాంధకార నివారకమనియును భావము. ఇక్కడఁ జుద్రికయందుఁ జుద్రికరణ జనిత స్తోత్రోవిశేషారోపము చేసినాఁడు గనుక రూపకాలంకారము. చుద్రికరణ జనిత స్తోత్రోవిశేషము కవికల్పితము గనుక రూపకము గాదనఁగూడదు. అదేమన్నను, (స్వర్గర్ణావిమన స్కఙ్కోకపదన ప్రస్తా మృణాళీలతా' అనుచో) స్వర్గంగావిమనస్కఙ్కోకపదన ప్రస్తమైన మృణాళీలత కవికల్పితమయినదైనను, ఇది రూపకాలంకారమున తుదాహరింపఁబడియున్నది గనుక నది తెలియవలయును. పుకజభవాండమండపంబు సుకుచేసిన పొంకంబున నంకించుచుకొ = బ్రహ్మాండమ నెడు గృహ విశేషమును దెల్లరంగు చేసినరీతి నుల్లసిల్లుచును, అకలంకమీనాంక నిరంకుశ యశోమరీచినధీశీనందై - అకలంక = నిర్మలమయిన, మీనాంక=మన్నభునియొక్క, నిరంకుశ = అడ్డములేని, యశః=క్తియొక్క, మరీచి = కాంతితోడ, నధీశీనందై = సమానమైనదై - అనగా మన్నభుయశకాంతియో యన్నట్లులుగా నున్నదై యనుట. విజృంభించునమయంబునకొ = ప్రకాశించుచున్న సమయమునందు.

శా. అచ్చంపుం దెలిసిండు వెన్నెలలతో • నబ్బారి వచ్చెం గడుక
హెచ్చెం బచ్చనివింటిజోదు చలిగా • ద్వేతెంచె నిచోట ము
చ్చిచ్చుం గూడిన నోర్పునే చెలి యయో • చెల్లంచు నాళీజనం
బిచ్చు మెచ్చంగ మంజువాణి సకలాభీష్టక్రియాధుర్యయై.

24

అచ్చంపుం దెలిసిండు వెన్నెలలతోకొ = స్వచ్ఛమైన ధవళకాంతిగల సుపూర్ణచంద్రికలతోడ, అబ్బారివచ్చెకొ = చంద్రుఁడు వచ్చెను. కడుకొ హెచ్చెం బచ్చనివింటిజోదు=మిక్కిలి మన్నభుఁడు వెచ్చు పెరిగెను, చలిగాద్వే తెంచెకొ = మలయమారుతమువచ్చెను, ఇచ్చోట ముచ్చిచ్చుం గూడినకొ = ఇక్కడ నగ్నిత్రయమును గూడినదగుచుండగా, పీర్పునేచెలి = గిరికాదేవి తాళగలుగునా, అయోచెల్లంచుకొ = అయ్యయో నేడెల్ల నని వలకుచు, ఆళీజనం బిచ్చునైచ్చంగకొ = సఖీజనము మనస్సున మెచ్చుకొనునట్లులుగా, మంజువాణి = మంజువాణి యనెడు చెలికత్తియ, సకలాభీష్టక్రియాధుర్యయై = సమస్తహితకార్యధరుంధరురాలై, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

ఒక్కయగ్ని కోర్పుటయే మిగుల కష్టము. ఇప్పుడు గిరికమ మూడు చిచ్చులు ప్రోవైనవి. ఒక చిచ్చు పండువెన్నెల, మఱియొకచిచ్చు మన్నభుఁడు, వేఱొకచిచ్చు మలయమారుతము. మంజువాణి కోరికలానగూర్చు చెయిదములలో నారిలేతిన నడుసరి. కానఁ జెలులు మెచ్చ సమయోచితకార్యముల కుపకమించెను.

సీ. రిక్తరాయనికళఃత్వైక్కు గీటక మున్న వెడతూపు దృగ్గీర్ణి • బడక మున్న
యెలతున్నెదలవిన్ను • తలఁ గ్రమ్మకయమున్న చిగురు చేపట్లకు • డిగక మున్న
కలికికోయిల గళఃగ్రహము సేయక మున్న రాచిల్కమాటకు • రాక మున్న
నిసువుతెచ్చెదదంట • యసువు లంటకమున్న కలహంస కాళ్లఁ దాపులక మున్న

తే. యబ్జముఖులార యే బోయి • యచలకన్య
యుత్తలముఁ దెల్పి నసురాజుఁబిత్త మరసి
వత్తు నత్యంతశుభ వార్త • దెత్తు ననుచుఁ
గొమ్మహారంబు పూని యేఁగుటయు నిచట.

25

అబ్జముఘూరారా = చెలికత్తెలారా !, రిక్తరాయనికళ లెక్కుగీటకమున్న = చంద్రునియొక్క కళలు గిరికాదేవియొక్క బుగ్గలు పొడవకమునుపే యని యర్థము. వెడతూపుద్రవ్యధిః బడకమున్న = వెడతూపు అనగా వెళ్ళిబుట్టించునట్టి మన్మథునిబాణము అనగా గమలము గనుక నది దృష్టిపథమునః బడకమునుపే యని యర్థము. ఇటః జంద్రకళలకుః జెక్కులకుః గమలములకుః జూపులకు సాదృశ్యము గ్రహ్యము. ఇందుః జంద్రుడు తామరపూవులు బ్రతికూలచేష్టితములగు బుగ్గలు పొదుచుట చూపు త్రికండ్లవడుట యను క్రియలు చెప్పబడెను. మన్మథునిబాణము లైదింటిలో మొదటిది తామరపూవు. ఇది యున్నాదకరముగాన వెడదూపని పేరొందెను. ఉన్నదనబాణమనియు చున్నాదబాణమనియు పేరిని వ్యవహరించుదు. ఉన్నదనబాణము మరులుకొన్నవారిని లోంగొనునటుల-

ఉ. ఆమనూభాగిరాధుని మహాభృతికాలి జయించు తెవునన్

భావజాః దప్పు డున్నదనబాణము తియ్యనివింటఁ గూర్చుచోఁ

గేవలసాహసంబు మదిగీల్కొనఁజేసియు ముంచెఁ దాఁ ద్రిలో

శివజయార్థికంబులగు శీర్తిభరంబుల సంశయాంబుధిన్. శృంగారనైషధము. ఆశ్వా. ౧.

ఉన్నదనబాణమె వెడబాణము. ఇది మదనునివంచబాణములలో నొకటి.

శ్లో. ఉన్నదన స్తావనశ్చ శోపణస్తంభనస్తథా,

సమోహనశ్చ కామస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః.

మన్మథబాణముల కృత్యములు.

క. కూడుడిగించు నశోకము, వాడించు మల్లెదిరి, వివర్ణతఁ జేయున్

జూడగఁ జూతము, తలఁపుల్, జోడించును తమ్మి చంపఁ జూచున్ గలువల్.

సలతుమైదలయిమ్ము = సదమతుమైదలయొక్క రొద, తలఁగ్రమ్మకయమున్న = తలపట్టుకొనక మునుపే యని యర్థము. చిగురుచేపట్టుకు డిగక మున్న = చిగురుటాకు చేసరసములకు రాకమునుపే యని యర్థము. కలికితోయిల గళ గ్రహము సేయకమున్న = చక్కని తోయిల గొంతు పట్టుకొనక మునుపే యని యర్థము. రాచిల్కమాటకు రాకమున్న = రాజకీరము వాదమునకు రాకమునుపే యని యర్థము. నినువు తెప్పెరదంట = బాలసమీర మనెడుగడుసరి, అనువులంటకమున్న = ప్రాణము లంటక మునుపే యని యర్థము. కలహంస కాళ్ళు దవులకమున్న = హంసవిశేషము కాళ్ళకుఁ దగులకమునుపే యని యర్థము.

వీఁబోయి = నే నచ్చటికిఁ బోయి, అచలకన్య = గిరికాదేవియొక్క, ఉత్తలముఁ దెల్పి = వ్యాకుల మును దెలియఁజేసి, వసురాజుచిత్తమరసి = వసురాజుయొక్క మనస్సును విచారించి, వత్తున్ = వితెంచు చున్నాను. అత్యంత శుభవార్తఁ దెల్పున్ = అత్యంతమైన శుభవృత్తాంతమును దెచ్చుచున్నాను. అనుచున్ = అని పలుకుచు, శొన్నహారంబు పూని యేగుటయొక్క = గిరికాదేవియొక్క హస్తీక హారము చేతఁబట్టుకొని పోగా, ఇవటన్ = గిరికాదేవి యున్నయీస్థలమందు, మన్మథపరికరములగు చంద్రుడు, తమ్మితూపు, తుమ్మెదలు, చిగురులు, తోకల, రాచిలక, తెప్పెరలు, రాజహంస బుగ్గలు పొదుచుట, కంటుబడుట, తలనుగ్రమ్మకొనుట, గళము గ్రహించుట, మాటకడ్డుపడుట, ప్రాణములఁ గలంచుట, కాళ్ళకడ్డుపడుట లొకగుచేతల ప్రతికూలచేష్టితములు. చంద్రుడు చెక్కులతోఁ బోలుట

లోనగునది సాదృశ్యములు. ఇందు సదృశసంబంధములు బ్రాతికూల్యవివక్షితములుగఁ గల్పితములు. అలం. అతిశయోక్తి.

ఇక్కడ రాయంచకాళ్ళఁ దొలకయమున్న యని పాతాళరము. అది యహోబలపక్ష్యంగీకృత పాఠము. ఆ పక్షమందు రేఫలకారములకు విశ్రమము చెల్లవలయును. ఈవిచారము తృతీయాశ్వాసములో 162 పదియైన, ఓలోలాంబక యనెడు పద్యపుటికేయందు బ్రాయఁబడినది గమక వక్కడఁ జూడఁదగినది. ఇంతమట్టుకుఁ జంద్రాదిపస్తవులు తటస్థోద్ధేవవిభావములు గమక విరహ పేదనాపేతువులని తెలియవలయును. ఇందులో గిరికాదేవియొక్క కహోలాద్యవయవములకు లిక్కిరాయనికళలు మొదలైనవానితో సాదృశ్యసంబంధము స్ఫురించుచున్నది. సెనువు తేష్టేరదంట యనువు లంటక మున్న యన్నచోట బ్రాణవాయులకు సాజాత్యసంబంధము స్ఫురించుచున్నది.

శా. క్రిడామందిరజాలమార్గములచక్కిన్ నిక్కి జాబిల్లితా
గోడ ల్నీరుగ జారఁ ద్రోచి నెలతఁజుల్ లొచ్చి వెన్నాడి మై
నాడం గోమలి యోర్వ లేక వలవంతం బద్దినీజాతికిం
గి డొనుగ్రశిఖామణిం బలికె నఁజీతానులాపంబులన్.

26

క్రిడామందిర = కేళీగృహముయొక్క, జాలమార్గములచక్కిన్ నిక్కి = గవాక్షరంధ్రములనుండి సాగిపోయి, జాబిల్లితాగోడల్ = చంద్రకాంతభిత్తిలను, నీరుగ జారఁద్రోచి = నీరై జారిపోవునట్టులు చేసి, నెలతఁజుల్ = చంద్రకళలు, చొచ్చి = లోపలఁ బ్రవేశించి, వెన్నాడి = వెంటనుండి, మైనాడన్ = దేహమందుఁ దగులఁగా, గోమలియోర్వలేక = గిరికాదేవి సహింపఁజాలక, వలవంతన్ = విచారముచేత, పద్దినీజాతికింగీడా సుగ్రశిఖామణిన్ = పద్దినీజాతిస్త్రీలకు నేగియైన యుగ్రజన్మేషునిఁగూర్చి యని యర్థము. చంద్రుఁడు నలినీజాతికి విరోధియనియును సుగ్రముగల హనుకు శిఖామణియనియును భావము. ఉగ్రుఁడన శివుఁడు. ఉగ్రుఁ కపర్ది క్రికంతః శితికంతః కపాలభృత్ అని అ) అక్షీణ = తక్కువగాని, అనులాపంబులన్ = ముహూర్తాపచయములచేతను-అనఁగా రెట్టింపుమాటలచేత, (ని. 'అను లాపోముహూర్తాప' అని అ.) పలికెన్ = పక్ష్యమాణప్రకారముగా వచించెను.

ఉగ్రశిఖామణియన క్రూరులయందు మిన్న. అట్టివాఁడు గవాక్షములనుండి చూచి గోడల దాటి వెన్నాడుటకు సాహసింపఁ గోమలు లోర్వలేకపోయిరి. ఇట్టివారిసంపర్కము పలిప్రతాపము లగు పద్మినులకుఁ గీడు. కాన వలవంతతో గిరికాదేవి చంద్రునిగూర్చి భాషింపఁ దొడఁగెను. అలం. సమాసోక్తి. పర్యాయోక్తము.

శా. రాజీవాత్ముల నేచుసాతేకివి చంద్రా రాజవా నీవు నీ
రాజత్వంబునఁ జక్రము ల్పనియెనో * రంజిల్లి సత్సంతతుల్
లేజం బందెనొ డిందెనో యహిభయోద్దేకంబు తాఁ జెల్లరే
రా జై పుట్టుట రక్షిమాత్రఫలమే * రా జౌట దోషార్థమే.

27

ఈపద్యమునందు దుష్టుఁడగు రాజావరముగను చంద్రునివరముగను వర్గద్వయము గలదు. చంద్రా = ఓయివంద్రుడా, రాజీవాత్ముల నేచుసాతేకివి = కమలాత్మలైన స్త్రీలకు బాధించు వట్టి పాపాత్ముఁడవు, రాజీవాత్ములనెడు స్త్రీవిశేషము సాశిస్తాయము. రాజవానీత్ర = నీవు రాజకేవా

యని యర్థము. రాజనామము గలవాడని భావము. నీరాజశ్లోబునకొని ప్రభుత్వము చేతనని యర్థము. నీచుప్రత్యముచేత నని భావము. చక్రముల్నియెనో = రాష్ట్రము లేమయిన మనియెనా యని యర్థము. చక్రవాకములు మనియెనా యని భావము. రంజిల్లి=సంతోషించి, సత్సంతతులైజంబుడనొ = సత్పురుష సమాహములు ప్రభావమును బొందెనా యని యర్థము. లేబళ్ళబ్బ మిక్కడఁ బ్రభావ వరము. సత్ప్రసమాహములు ప్రకాశమును బొందెనా యని భావము. డిందెనో యహిభయోద్వై కంబు = ఆహిభయమునఁగా రాజులను స్వకక్షమువలనఁ బుట్టిన భయము, అది యేమైనను దక్కు వాయెనా యని యర్థము. (ని. 'మహిభుతా మహిభయం స్వకక్ష ప్రభవ భయమ్' అని అ.) సర్వ రూపుఁడైన రాచువ్వులని భయ మడఁగెనా యని భావము తాఁజెల్లరే = నేఁజెల్లఁబో, రాజైపుట్టుట = లోకమందు రాజై జన్మించుట యని యర్థము. రాజనామముచేతఁ బుట్టుట యని భావము. రక్తి మాత్రఫలమే=ధనమాహించుమాత్రపు ఫలమేనా యని అర్థము. కిరణసంపత్తిమాత్రపు ఫలమేనా యని భావము. రాజౌ = దోహద్యమే, ('రాజ్యాతే నరకం భువమ్') అని యున్నది గనుక రాజపుట పాతకముఁజూకేనా యని యర్థము. రాత్రికొఱకేనా యని భావము. దీనిచే నీకాకరశబ్దార్థము స్ఫురించుచున్నది.

స్త్రీలయభిమానములను గాపాడుట, రాష్ట్రమును జక్కఁగా బాలించుట, పండితుల సంతోషించుజేయుట, ఈవిధానము తొలగించుట రాజధర్మము. రాజై పుట్టుట ధనము బొక్కనమునందు నించుటకుఁ గాదని యర్థము. చంద్రుడు విరహిణులను జక్రవాకములను సంతాపించుజేయు ననియు నక్షత్రములు కాలిమాయుట, రాచుగ్రహణభయము కలుగుట రాత్రియేర్పడుటదక్క నతనివలన లాభము లేదనియు నర్థాంతరము. ఆలం. క్లేషము.

ఉ. ఇంతలు నేచుపాతక మొంతట సంతట బోదు సాంధలో
కాంతక నిన్ను ఘోరతమ మై ఘనమై యజహత్కళంక మై
వంతలఁ బెట్టి యాటుపది మ్రక్కలు నేయక పూర్వపక్షపుం
గంతుల కేమి చూచెదవు గా తుది నీబహుళార్తిభేదముల్.

పాంధలోకాంతక = విరహిణసహృదకుడవైన యోచంద్రుఁడా, ఇంతలునేచు పాతక మది = స్త్రీలను బాధపెట్టెడు పాప మేది గలదో యది, నిన్ను ఘోరతమమై = అతిఘోరమైయని అర్థము. భీర రాచురూపమై యనిభావము. (ని. 'రావళా ధ్యాతే గుణే తమక' అని వి.) ఘనమై=మహోల్బలమై యని అర్థము. మేఘమై యని భావము. అజహత్కళంకమై = విడువని యవవాదమయి యని యర్థము. చివ్వుమైయని భావము. (ని. 'కళహోక్తాహవాదయో' అని అ.) అక్కడ రాచు మేఘ కళంకత్వముల నడవ్వువించి పాతకత్వ మొనరించినాడు. పాతకము నీలవర్ణమని కవిసమయ సిద్ధము. వంతలుఁ బెట్టి = బాధలఁ బొందించి, ఆటుపదిమ్రక్కలు నేయక = పదియాటు తునుకలుగా నొనర్పక, ఇంతలు సంతట బోదు=హోరకే యంత టుతటితోఁ దప్పిపోదని యర్థము. హోదశకళలని భావము. కాలుట్టి, పూర్వపక్షపుం గంతులకేమి = ముందరికిరాని యిప్పటి గంతుల కేమి వచ్చె నని యర్థము. శుక్లపక్ష దినదిగాభివృద్ధి కేమి వచ్చెనని భావము. చూచెదవుగదా తుది నీబహుళార్తిభేద ముల్ = చివరకు నీ మహత్తరముయిన వృధవలని దుఃఖములను నీవే చూచెద వని యర్థము. బహుళ పక్షమందలి దినదినక్షయము లని భావము. ఆలం. క్లేషము, అవహావము.

చంద్రకిరణప్రసారము విరహిణులకు వ్యభాకరము. కాన పాంశులోకాంతకుడగు చంద్రుని కిది పాపము. ఈపాపము విడువరాని ఘోరకళంకమై చంద్రుని పదియాఋషుండములు చేయుచున్నది. ఈయార్థి యంతయు బహుళపక్షమునం దనుభవమునకు రానే వచ్చుచున్నది.

నీ కమలించె: గాక యంగజవిరోధి శిరోధి: దల కెక్కఁ జాలెనేహలహలంబు
క్రావె: గాక పయోధి: కాండప్రకాండంబు: వైకి బొంగించెనే బాడబంబు
తూరె: గాక ముసుగుతుండప్రభూంబు వెడలెనే సారఁ గాలి విసినకీలి
యడచె: గాక శిలోచ్చయచ్చదాహంకృతుల్లరంచెనే సీరుగాఁసురపహేతి
లే. నీకరణి నిల్లు దయలేకలోక మేర్పు, నీకరణి యైవ యలయత్రినేత్రమునకు
ఖరక రాలోకగాఢనిఘ్రుతహాస్సి, బెటిలిపడ కున్ని భరమె కృపీటజన్మ. 29

పృపీటజన్మ = పృపీట మనఁగా నుదకము, దానివలనవైన జన్మము గలవాడు, కృపీటజన్మ అనఁగా నన్నియును జంద్రుఁడును గనుక, పీఠి యగ్నిహోత్రుఁడా అనియర్థము. చంద్రుఁడా యని భావము. ఈచంద్రుల కభేదాధ్యవసాయము. హలహలంబు = కాలహలము, అంగజవిరోధిమన్మథ వైరి యైన హరునియొక్క, శిరోధి = కంఠము, కమలించె: గాక = కమలి నల్లబడునట్లులు చేసెను గాని, నీకరణి = సీవలె, తలకెక్కఁజాలెనే = నెత్తికెక్కఁగలిగినా యని యర్థము. చంద్రుఁడు హరశిరోభూషణ మైనవాడని భావము. ఈవద్యగీతిఁ మొదలుతున్న నీకరణి నెనెడుపదము సర్వత్ర ఆన్వయింపవలయును.

బాడబంబు = బడబానలము, పయోధి = సముద్రముయొక్క, కాండప్రకాండంబు = ప్రకస్తోదకమును, క్రావెగాక = కాలనట్టులు చేసెనుగాని, వైకి బొంగించెనే = సీవలె బొంగి పొరలనట్లులు చేయఁజాలెనా యని యర్థము. చంద్రోదయసమయమునందు సముద్రము పొంగుచున్నదని భావము. నీవు సముద్రమున జనించితివి. సీవలెనే బడబానలముగూడ సముద్రమున జనించినది. బడబానలము సముద్రోదకమును గ్రాచుచున్నది. నీవును సకలజాతువద్రవకరముగాఁ బూర్ణిమారాత్రులందు సముద్రుని పొంగఁజేయుచున్నాడవు. ఇది లోకవిప్లవదాయకము.

విసినకీలి = దవానలము, ముకుందు = శ్రీకృష్ణవతారమును బొందిన విష్ణుదేవునియొక్క, తుండ = ఉదరమనెడు, ప్రభూంబు = గృహవిశేషమును, తూరెగాక = దూరియడగిపోయెను గాని, ప్రభూణ మనఁగా దలవాటి ముందరమండు నల్మగృహము, (ని. 'ప్రభూణ ప్రభూణా లింద బహిర్భాగ ప్రకృష్టకే' అని అ.) వెడలెనేయడఁగాని = సీవలె హృదయము దహించి బయలు వెళ్లెనా అని యర్థము. చంద్రుఁడు విష్ణుదేవుని మనస్సువలనఁ బుట్టివాఁడనుశ్రుత్యర్థ మనుసంధింపవలయును. కృష్ణస్వామి దావానలపానము చేయుట పురాణప్రసిద్ధము. కృష్ణుడు గోవులను గోపాలరను గాపాడుటకై దావానలము మ్రంగినకథ భాగవతదశమస్కంధమునందుఁ గలదు.

సురప = సురల కధిపతియైన యింద్రునియొక్క, హేతి = ఆయుధమైన వజ్రము-అనఁగా వజ్రాయుధము, శిలోచ్చయ = పర్వతములయొక్క, ఘడ = టెక్కలయొక్క, అహంకృతుల్ = అహంకారము లను, అడచె: గాక = అణగించెను గాని, కరంచెనే సీరుగా = శిలలు సీరువునట్లులు కరంగియఁజాలెనా యనియర్థము. చంద్రకిరణప్రసారముచేత జంద్రకాంత శిలలు గరంగుచున్నవని భావము. అడఁగఁ గాలకూటబడబానల దవానల వజ్రాయుధములకంటె నీవు చిత్తమయనవాడవని తాత్పర్యము. ఇట్లు

ఈ ప్రకారముగా, దయలేకటాక మేప్పు = నిర్దయుడవై లోకములను దహించుచున్న, నీకు = అనగా నన్నిహాత్రుడవైననీకు, అరణియైన = జన్మస్థానమయిన, అల అత్రి నేత్రమునకు = అత్రి మహాముని లోచనమునకు, ఖరకరాలోక = సూర్యాలోకస్వరూపమును, గాఢ = దృఢమును, నిష్ఠుర = కఠినమునునగు, కహ్నిక్ = తపస్సువల్ల బుట్టిన అగ్నిచేత, పెట్టివడివడున్ని = పెట్టివడిపోకయుండుట, భరమె = అది యొక భారములనిదా అనగా గాఢమట. ఖరకరశబ్దము సాభిప్రాయము.

చంద్రుడు కృషీటజన్మ. హాహాలము, బడబాసలము, దావాగ్ని, వజ్రాయుధము చంద్రుని యుగ తీర్చ మయివి కావు. ఇది నిర్దయభావముతో... కమున దహించలేదు. చంద్రు డిందరి యెడఁ బ్రేమ. కాలకూటాదులకుఁడె దీప్తతరుడగు శశిని గనెను గాన అత్రి సూర్యాలోకవ మొనర్చుచు ఘోరతపము గావించుటలో నచ్చెరువు లేదు. అలం. పరికరము. రూపము.

మ. విషరాశిక్ జనియింపవో విషసహావిర్భూతి వాటింపవో
విషభృన్దాగ్ము నంటవో విషధరు + లేవ్వేప్పింపఁ గా లూఁదవో
విషభుకూచ్ఛిక్ బిన్ననాఁడె కనవో + విఖ్యాతకౌటిల్యముక్
విషమం బెట్లగు నీకు జీవాత్మవిద్యేషంబు వోషాకరా 30

దోషాకరా = పాపములకాకరమైన చంద్రుడాయని యర్థము. రాత్రిని జేయువాడని భావము. దోషాశబ్దము రాత్రివాచక మయినప్పడు అవ్యయము. ని. 'దోషా న క్షణ్భరజనా వపి' అని అ. విషరాశింజనియింపవో = విషపుంజనుండు బుట్టినావు కావా యని యర్థము. విషమనగా జలం బును గనుక జలరాశియందు బుట్టినాడని భావము. విషసహావిర్భూతివాటింపవో = కాలకూటవిష ముతోఁ గూడ నావిర్భవించినావుకావా అని అర్థము. విషభృన్దాగ్మునంటవో = విషమును భరించిన వారియొక్క ప్రవర్తనము నవలంబించినావు కావా అని అర్థము. విషమనగా జలము దాని భరించి నది మేఘములు వానిమార్గ మాకాశము గనుక నాకాశము నంటియున్నావని భావము. విషధరు లేవ్వేప్పింపఁ గా లూఁదవో విషభుకూచ్ఛిక్ = విషమునుధరించినవారు పరివేష్టింపఁగా విషభోజియైనవాని తలయెక్కియున్నావుకావా అని అర్థము. విషధరులనగా సర్పములును, విషభోజిహరుఁడును గనుక సర్పములు పరివేష్టింపఁగా హరునిరస్సునం దున్నాఁ డని భావము. (ని. 'సర్పప్రాతకలాపశు క్తికలై ర్వాక్యకీర్ణసచ్చేభరమ్' అని చెప్పబడియున్నది.) బిన్ననాఁడె కనవో విఖ్యాతకౌటిల్యముక్ = బాల్య మందే ప్రసిద్ధమైన పటిలభావమును బొందినావు కావా అని యర్థము. బాలచంద్రుడు వక్రప్రకారము గలవాడని భావము. కాఁబట్టి, నీకు = ఇట్టివాడవైననీకు, జీవ = ప్రాణులయందు, కృత = చేయఁబడిన, విద్యేషంబు = విరోధము, విషమం బెట్లగుక్ = అనర్హమయినది యేలాగగుచున్నది. అనగా నర్హమగు చున్నదని అర్థము. జీవాశబ్దము బృహస్పతియందును వర్తించుచున్నది గనుక బృహస్పతియందు జేయఁ బడిన విరోధము విషము గా లేదని భావము. (ని. 'జీవః ప్రాణిని గీష్వతో' అని విశ్వనిఘంటువు.)

నీవు దోషాకరుడవు. నీవుట్టువు, విషమునందు తోఁబుట్టువు విషజన్మయగు కాలకూటము. త్రోవ విషవంతులగునది. నిలుకడ విషధరధారియగు విషభోక్తవైని. నీకు బుట్టుకతోఁ గుటిలము కలదు కాన బ్రాణుల హింసించుటలో నీకు విషమభావము లేదు. అలం. శ్లేషమూలక కావ్యలింగము.

మ. కమలాభస్త్ర భవద్విరోధిపయః జక్రంబుం బ్రయోగింప ను
 త్తమశస్త్రం బది యాత్మనామకభిదాదర్పాంధు నిన్ముక్ మొరం
 గి మహారాహువుఁ దున్దియుం దునుమ కేగెం గాక చక్రంబుచే
 దుము రై పోవనివాలుం గలరె నీదోషంబు గాదే శశీ.

31

శశీ = ఓయిచంద్రుడా, కమలాభస్త్ర = ఇది సాఫిప్రాయపదము, లక్ష్మీనాథుడైనవిష్ణువు, సీవు
 లక్ష్మీసోదరుడవు గనుక, భవద్విరోధిపయః = నీశత్రువైన రాహువుమీఁద, చక్రంబుం బ్రయోగిం
 ప = సుదర్శనచక్రమును బ్రయోగింపగా, ఉత్తమశస్త్రంబది = శ్రేష్ఠమున, అనగా సప్తలిహత
 మయిన యాచక్రము, ఆత్మనామకభిదాదర్పాంధునిన్ముగ, ఆత్మనామక = చక్రమనెడు తన
 పేరు పెహించిన చక్రవాళములయొక్క, భిదా = భేదనమందు, దర్పాంధు = గర్వాంధుడవైన,
 నిన్ముగ్ధురంగి=నిన్ను మోసముచేసి, మహిరాహువు = అధికుడయిన రాహువును, తున్దియుం దును
 మకేగెంగాక = చంపినట్టులుగాఁ గనుపఱచి చంపయె పోయెను గాక అనియర్థము. శిరశ్చేదనము
 చేసియును జీవితనిగాఁ జేసెనని భావము. తనట్టున, చక్రంబుచే దుమురై పోవనివారలం గలరె =
 చక్రాయుధముచేత బొడిపాడియై పోనివారునుగలరా? ఇంతకు నేమనిన, నీదోషంబుగాదే = సీవు
 చేసికొన్న పాపమేకదా.

అనగా నీయందలి బంధువాత్సల్యముచేత విష్ణుదేవుడు బ్రయోగించినప్పటికిని జక్ర మమోలు
 సాధన మయినప్పటికిని జక్రహతిచేత దలచెనవాడైనప్పటికిని రాహువు బ్రతియుండుట యతని
 చేత నెప్పటికిని బాధపడవలయునట్టులుగా నీవు చేసికొన్న పాపకర్మమేగాని మఱియొకటి కాదని
 తాత్పర్యము. ఇక్కడ స్వపక్షాభిమానియైన విష్ణుదేవునిచేత నుండునది గనుక జక్రమును స్వపక్షాభి
 మానము నిలిపినదని యాశయము. ఇక్కడ సుల్లాసాలంకారము. శ్లో. 'ఏకస్య గుణదోషాభ్యా ముల్లా
 సోన్యస్యకౌ యది' అని లక్షణము.

చ. సమధికకాలనేమిగుణాశాలిని నీ వ్రదరస్థలోకసం

ఘములకుఁ గీ డొనర్తు వని * కైటభదానవభేది యంద్రం

గము వెడలించె గాని నిను * గండడగింపక పోయె నిందిరా

సమణి బలంచి రాత్రి చలరాగనిమగ్నుల కేడ ధర్మముల్.

32

రాత్రిచర = ఓనిశాచరుడా, అనగా రాక్షసుడా యని యర్థము. చంద్రుడా యని
 భావము. సమధికకాలనేమిగుణాశాలిని = కాలనేమియనెడు రాక్షసునియొక్క గుణములవంటి గుణ
 ములు గలవాడ వనియర్థము. కాలమునకు నేమిగుణాశాలి యనిచెప్పటచేతఁ గాలమునకు జక్రసామ్యము
 గమ్య మగుచున్నది. నీవుదరస్థలోకసంఘములకుఁ గీడొనర్తువని = నీవు తనకుక్షీలోనున్న లోకసమాహ
 ముల కుపద్రవముల నేయుదువని, కైటభదానవభేది = విష్ణుదేవుడు, అంతరంగము వెడలించెగాని =
 లోగనుండి బయటికి వెడలఁద్రొవినవాడాయెనుగాని, ఇందిరారముణి దలంచి = నీతోడఁబుట్టిన లక్ష్మీ
 దేవిని విచారించి, నిను గండడగింపక పోయె = నిన్ను బంధుపోయె నని యర్థము. అంతరంగము
 వెడలించుటయవగాఁ జుండుడు విష్ణుదేవుని మనస్సువలనఁ బుట్టివాడనిభావము. రాగనిమగ్నుల
 కేడధర్మముల్ = స్త్రీకాముకత్వమునకు లోబడి మునిగియుండువారికి మర్యాదలెక్కివి అనగా వారికి
 మర్యాదయందలి విచారమే లేదనుట. విష్ణునియుదరమువందు బదునాలగులాశము బుట్టెను. నీవు

తైటధరాక్షసునివలె లోకవిద్రోహిని విష్ణుఁ డెఱింగియు లక్ష్మీవంక నీకుఁగల చుట్టటికము విచారించి
 సంహరింపక హృదయమునుండి వెడలఁగొట్టెను. లక్ష్మీయందలి యనురాగముచే విష్ణుఁడు తనధర్మమగు
 దుష్టశిక్షణము వదిలెను. కావున రాగమగ్నులు ధర్మము నెన్నఁటికి సిద్ధహింసజాలరనుటకు చంద్రా!
 నిన్ను విష్ణుఁ డెఱింగింపఁగలఁడు లాఁకము. అలం. ఉత్పేక్ష. అర్థాంతరస్యావసరం.

ఉ. కోఁడొకనేపు నిన్ను మోసం + సూక్ష్మిఁ మూఢభ్రమంబానిసె
 బుడెఁ ధూఢిప్రబలపాతక జాతికళంక వింక నీ
 దుండగ మేమి చెప్పఁ దగుం + దోయజవైరి శిఖండవీధి నీ
 ఖండము పూచుశంకరుఁ డఖండజగన్తథుండుఁ గాఁడొకో.

33

తోయజవైరి = చంద్రుడొకడైన యోచనచంద్రుడా, కోఁడొకనేపు = కించిత్కాలము, నిన్ను
 మోసించుచున్న మాధవునివలె. నిఁకొనిన్ను నాంతర్యమందుఁ జేర్చుకొన్న విష్ణునంతవాని కనియర్థము.
 మానసముహూతం బుట్టకముందు చంద్రుని విష్ణుదేవుఁడు మానసముందు నిల్పినాడని భావము. పథసూపథ
 ప్రబలాపాతక జాతికళంకము = సియందున్న పథసూపథప్రబలపాతకజాతికళంకము, బుడెఁ = భరించెను.
 అనగా నమకూడె ననియర్థము. ఇక్కడఁ జంద్రప్రత్యమందు విరహజీవభవలని ప్రబలపాతక సమూహ
 రూపమున మానస్యమని చెప్పవలయును. కలకత్తము నవహ్నువించి పాతకత్వారోపణము చేసి
 నాఁడు గరుక నవహ్నుచాలాకారము. విష్ణుదేవుని పత్యమందు భృగుపత్నీపథ వలని ప్రబలపాతకసంజాత
 డైన 'యవనాదమని చెప్పవలయును. జాతమనఁగా సమూహమును సంజాతమైనదియును, కళంక
 శబ్దముకందును నవనాదమందును పర్తించుచున్నది. (స్థ. 'కళంక కోంకా వనాదయోగి' అని అ.)
 మూఢభ్రమంబు భృగుపత్నీహానిము చేసి భృగుకావమువలన దశావతారము లెత్తుట దేవీభాగవతములో
 జతుర్థస్కంధమందు ౧౦-౧౨ వ అధ్యాయములలో చెప్పబడి యున్నది. ఇంక నీదుండగ మేమి
 చెప్పఁ దగున్ = ఇంకమీద నీయొక్క ధూర్తత్వ మేమని చెప్పవచ్చును. కాబట్టి, శిఖండవీధి =
 లలాటోపిప్రదేశమందు, (స్థ. 'కాకపక్ష శిఖిజ్ఞాని' అని అ.) నీఖండముశ్రాను=నీయొక్క అర్థాకృతిని
 మాత్రము ధరించిన, శంకరుండు = సుఖశంకరుడైన హరుండు. అఖండజగన్తథుండుగాఁడొకో = నీవలె
 నమగ్రలోకసంహరకుండు గాకపోవునా-అవుచున్నాడనుట.

“సంసర్గజా దోమగుణా భవంతి” యను నార్యోక్తి ననుసరించి నీసావాసము కొన్నాళ్లు మాధ
 వుండు గావించి విధూషణి పాపము నార్జించెను. శివుండు తలపై నీయందలి భాగమునే ధరించెను.
 అతఁ డఖండజగన్తథుఁ డైనాడు. కావునచంద్రా! నీదుండగ మితయన వర్ణింపరానిది. స్వల్పకాలము
 మాధవుండు మదిగూర్చియు, శంకరుండు ఖండము దాల్చియుఁ బాపకృత్యములకు లాసగుట నీదుండ
 గమువలననే. అలం. అతిశయోక్తి. పరిశ్రమ.

కా. ఈ వబుండవు నీటు బుట్టిలి సుమీ + యే నంచు మోమోటపుం
 ద్రోవ ల్మెప్పుగ సిగ్గు గాదె మఱి సీతోబుట్టు శ్రీదేవీ
 లావాసంబు నీరు ల్లొరింతు వనుచో + నయ్యో కళాదుండు చే
 తోవీధి సమాజాధనావహరణోద్ద్యోగంబు నెగ్గించునే.

34

తోయజవైరి = చంద్రుడొకడని అధ్యహరము. నీతోబుట్టు = నీతోడబుట్టినదైన, శ్రీదేవీ =
 లక్ష్మీదేవియొక్క, లీలావాసంబు = శ్రీదాగృహముయొక్క, సిద్ధులొరింతువనుచో = సంపదలు నవహరించు

చున్నావని చెప్పుచుండగా నని యర్థము. లక్ష్మీనివాసమైన వద్దముయొక్క కోటను హరించుచున్నాడని భావము. ఈవట్టుండవు=నీవు నీటియందు బుట్టినవాడవు, నీట బుట్టినమీ యేనంచుకొ=నేనుచు తుక్తిమతీజునుందు బుట్టినానునమా అని. మోమోటప్రసక్తవత్సేషుగ సిద్ధగానె మఱి=చుట్టటికము కనియించుకొని నీవు మోమోనును బొందునట్లుగాజేపు నాని లక్షణాదా దండము, అనగా సాక్షాత్తు. డోగోబుట్టిన లక్ష్మీదేవియొక్క అంగీకరము గాగించె నిత నిష్ట న నేరము నీటియందు బుట్టినవాడ్రముగదా నాయందు చు కనులంబింపుమని యోగోపాలంబు చుట్టరిములు వలెకొన్నందువలన దయపుట్టునా అనుట. ఇక్కడ ముఖసామ్యంబును బాధ్యుడు స్ఫురించుచున్నది. అయ్యో=అయ్యయో యొక్కడనైనను, కళాదుండు = కంసాలవాడు; (వి. 'నాడెన్నను స్వర్ణకారక కళాదో రుక్మకారక' అని అ.) చేకోపీథిక్=మనఘృనము, సహజా = తోడ బుట్టినదాని యొక్క, భవావహరణోద్యోగంబునకొ = సొమ్ము దొంగిలించునట్టి యత్నమును, ఎగ్గించునే = అయ్యుక్తుని విచారించునా-అనగా విచారింపడనుట, లోకములో గంసాలవాడు తోడబుట్టినది చేయుమున కనచేరిచ్చిన సొమ్ములోగూడ దొంగిలించునని ప్రతీతిగలదు గనుక దాని ననుసరించి చెప్పినాడు. కళాదుండు డనగా దేవతలకు గళాప్రదానము సేయుచుండు డని భావము.

చంద్రా! నీవు నీట జనించినంతన మంచివాడవు కాజాలవు. తోబుట్టువగు లక్ష్మీ మంధిరమైన కమలమునే నీవు ముకుళింప జేయుచున్నాడవు. కాన నీగుణప్రకాస లజ్జాకరము. అల-అర్థావర్తి అర్థాలరస్యాసము.

తే. నీరజారాతి నిలఁ దనఁ నెలవు గూల
నేల సృజించె విధి సృజించుఁ గాక
యేల జైవాత్మకుని జేసె • నేల తప్పఁ
బుడమి “పాపీ చిరాయు” పఁనైడగునుడుగు. 35

నీరజారాతి=ఓ చంద్రుడా, విధి=బ్రహ్మదేవుడు, తన నెలవుగూల=తనయిల్లుధ్వంసముగాను, వీల సృజించె = నిన్నందుకు బుట్టించె నని యర్థము. బ్రహ్మగృహము నీరజముగనుక నది ముడుచుకొని చెడిపోవునట్లులుగా నేల నిన్ను సృజించె నని భావము. నీరజారాతియనెడు సుబోధనము సాళిప్రాయము. సృజించుఁగాక = పుట్టించిననేమాయెను, వీలజైవాత్మకుని జేసె = జైవాత్మక శబ్దము దీర్ఘాయుష్షంతునియందును చంద్రునియందును వర్తించుచున్నది గనుక దీర్ఘాయుష్షంతుడవు నట్లుగా నేల చేసె నని యర్థము. జైవాత్మకనామము గలవానినిగా జేసినాడని భావము. (క్లృ. జైవాత్మక కృశే చంద్రే) భేషణ యుష్వతో రసి' అని యర్థము.) అయిన, పుడమి=భూమియందు, పాపీచిరాయువ నైడగునుడుగు, క్లృ. 'పాపీచిరాయు స్సకృతీకతాయా' అనెడిమాట ఆనఁగా బాపాత్ముడు దీర్ఘాయుష్యము గలవాడగుచున్నాడనెడుమాట, వీలతప్పక = ఎందుకు దప్పదు. నిన్ను సృజించుకతన బ్రహ్మయిల్లు కూలినది. పద్మములు ముకుళించుచున్నవనుట. అట్టి ద్రోహి నిన్ను దీర్ఘాయుష్షంతునిజేయుట బ్రహ్మలోప మన నోరురాకున్నది. పాపాత్ముడు కలకాలము బ్రదుకును గదా? అలం. క్లేమము.

సీ. స్వామియై నిగమాతిభూమియై సురపురోగామియై యభిజాతామి యుండ
హరియై హలహలాహరియై భవదంతుభారియై ప్రసవాయుధారి యుండ

ధాతయై కుశలసంధాతయై భువనసర్కారయై వాగ్వధూనేతయుండ
 మిత్రుడై పరమవశిష్టుడై విమలచారిత్రుడై నలినీకళత్రుడుండ
 తే. దోలు దోలుతఁ గృష్ణవర్ణకుఁ గళయొసంగి
 నంటు గావించు జెల్ల సాధయవల
 జనతనూదాహసాహాయ్యమునకుఁ గాక
 కానవా వారి నెవ్వారిఁ గమలవైరి.

36

చమలవైరి = చంద్రుఁడా, స్వామియైన = సకలమునకు నధినాథుడైన, నిగమ = పేదములకు, అతిభూమియై = ప్రతిపాదించు నలవిగానివాడై, సురభునిగామియై = దేవతలలో నగ్రీసరుడై, అధికా కామియుండక = లక్ష్మీకామరుఁడగున విష్ణువేపుఁడుండఁగాను, హరియై = సమస్తగుణములచేత నొప్పు చున్నవాడై, హలహలాహారియై = జగదుపద్రవకరమున కాలహుటమును హరించినవాడై, భవదం శుభారియై = కేవలము నీయొక్కకళను ధరించుచున్నవాడై, ప్రసవాయుధారియుండక = మన్మథవిరోధి యైన శివుడుండఁగాను, ధారయై = జగత్తులను ధరించినవాడై, కుశలసంధాతయై = తేమమును బొందించు వాడై, భువనసర్కారయై = కలములను నిర్మించువాడై, వాగ్వధూనేతయుండక = సరస్వతీనాథుఁ డగున బ్రహ్మయుండఁగాను, మిత్రుడై = మిత్రత్వము గలవాడనియును, మిత్రనామము గలవాడని యును నర్థద్వయము చెప్పవలయును. పరమ = ఉత్కృష్ట మననట్లులుగా, పవిత్రుడై = తాను స్వత స్సిద్ధముగా బవిత్రుడై, యవ్యులను బవిత్రులనుగా జేయువాడై, విమలచారిత్రుడై = నిర్దుష్టమైన చరిత్రముగలవాడై, నలినీకళత్రుడుండక = సూర్యుండుండఁగాను,

తొలుదొలుతఁ గృష్ణవర్ణకుఁ గళయొసంగి, శ్లో. 'ప్రథమాం విలతే పహ్ని ర్ద్వితీయాం విలతే రవి' అని యున్నది గనుక, ప్రప్రథమమునందు నగ్నిహోతృనికై గళాప్రదానముచేసి, నంటుగా విండుబెల్లక = స్నేహముచేసినట్లు యంతయు, నంటు అనెడిపదము నకారాది, అనాథయువతిజను తనూదాహ సాహాయ్యమునకుఁగాక = నాథులులేని స్త్రీలయొక్క దేహములను దహించుటయందలి సహాయత్వముతోఁజేరి, కాక = లేనట్లును, కానవావారి నెవ్వారికై = అవిష్టువు మొదలయినవారి నెవ్వరిని గాననానఁగా వారిలో నెవరి కయినను ముందుగా గళాప్రదానము నేయరాదా యనుట.

ఇందులో హరిహర హరణ్యగర్భ కమలాస్తలయొక్క విశేషణములు సత్వాత్రతాభిప్రాయము లును గృష్ణవర్ణకమనెడి యగ్నినామ మపాత్ర తాభిప్రాయగర్భము నని తెలియవలయును. పూర్వోక్త పుణ్యమూర్తులు నలువురు లాశోపకారులు దాన యోగులు. చారలయోగ్యతల నించుకేని గమనింపక యగ్నికై గళ లొసంగి చెలిమి గావించుట సహవాసదోషముచే వేడియొక్కన కిరణములచే విరహిణుల మేను కాల్పుటకే. విరహిణులకు జాత్రురణములు వేడిగానుండుననుటకు.

శ్లో. 'పంద్రశ చండకరాయతే వృదుగతి ర్వాతోపి వజ్రాయతే
 మాల్వం సూచితరాయతే మలయజాలేపం స్ఫులింగాయతే
 అలాక ప్రిమిరాయతే విధివకాల్ ప్రాణోపి భారాయతే'
 లలం. ఉల్లేఖి. పరికరము.

ఈపద్య పదకలినడిసిన పని తెలియవలయును. నీపద్యములు సమ సర్వతఃప్రాసాక్కిలిప్రాస పడినసావకలినడిసిన పదమనీసంబు లని యేడుతెలుంగులం బరచు.

క. అని మఱియుఁ బెక్కుభంగుల, వనజారిని దూరి నారి • వనితాజనతా
ఘనతాపవజ్రఘనతా, భినుతాంబకధరుని మరునిః • బేర్కొని కిరుకన్. 37

అనిమఱియుఁ = ఈలాగనిటలికి మఱియును, పెక్కుభంగులఁ = అనేకవిధములచేత, వనజారినిదూరి=చంద్రునిదూషించి, నారి=గిరికాదేవి, వనితాజనతా = విరహిణీస్త్రీసమూహముయొక్క, ఘనతాప = అధికమయిన తాపమునెడ, వజ్ర = ఆశలికి, ఘనతా = మేఘమువంటి దగుటచేత, అభిరుత = మిక్కిలి కొనియాడబడిన, అంబకధరునిఁ = బాణముధరించిన, మరునిఁ = మత్స్యముని, బేర్కొని = పేరుపెచ్చుకొని, కిరుకన్ = పశ్యంతమయిన కోడముచే.

క. వలదాశుగళిఖకీలల, వల దాశుగళి నిగుడ్డు • వలరాయఁడ చె
ల్వలదాయవె కలదా కేవలదారుణవృత్తి దయ లగుంబును వలదా. 38

వలరాయఁడ = మన్మథుఁడా, వలత్ = చుట్టఁబెట్టుచున్న, ఆశుగళిఖకీలలఁ = బాగాస్తిక్యాలలను, ఆశుగతి న్నిగుడ్డువలదు = తీవ్రగతిచేత బ్రయోగించవద్దు. ఏమనిన, చెల్వలదాయవె = నీవేమునను స్త్రీలకుఁ బగవఁడవా, కలదా కేవలదారుణవృత్తి = కేవలము నింక దారుణవ్యాపార మెక్కడ నయినఁ గలదా, దయ లగుంబునువలదా = దయయన్నది కించిచ్చాత్రమైన చుండ నక్కఱలేదా. (స్తో. ఎదాశో ప్రశ్న లక్షణో భవతః న.) ఆను సూక్రమువలన, చెల్వలదాయవె = కలదా, వలదా అను నేతత్పదత్రయాంత్యములయందును, ఎఱి ఆను ప్రశ్నార్థద్యోతకము లగునచ్చు లుంబునుటచే నిది ప్రశ్నార్థకములని తెలియవలయును. ఈవద్యము ద్విప్రాసముగలదిగాఁ జెప్పబడియెను. మన్మథుఁడా! నీవు స్త్రీజనుమునకు సహజవిరోధివి కావు. స్త్రీలు దయాభావముతో జూడఁదగినవారు. కావున దయా లేకముతో వర్తింపుము.

ఉ. శంబరవై రి వీవు పటుశంబరపాపహణశాలి యాతఁ డ
బ్రాంబకధారి వీవు మధితాబ్దుఁ డతఁడు నిశాటరూటఁ
ర్పం బడఁగించుబల్లిదునిపట్టివి నీవు నిశాటఁడు డాతఁ డో
యంబుచరాంక నీకుఁ దగునా హరిణాంకునితోటి కూటములో. 39

ఈవు=నీవు, శంబరవై రివి=శంబరహరణశాలివి, ఆతఁడు=ఆచంద్రుఁడు, పటుశంబరపాపహణశాలి= శంబరభరణశాలి యని యర్థము. నీవు శంబరాసుర హరుఁడ వనియు నతఁడు మృగధరుఁ డనియును భావము. (ని. 'శంబరం సలిలే పుంసీ మృగై తైత్యవిశేషయోః' అని మేదిని.) అబ్రాంబకధారివీవు = నీవబ్బబాణధరుఁడవును, అతుడు = ఆచంద్రుఁడు, మధితాబ్దుఁడు = అబ్జవిరోధియు నని యర్థము. నిశాటరూట దర్పం బడఁగించు బల్లిదుని పట్టివి నీవు = నీవు రాక్షససమూహ గర్వాపహరణుఁ డయిన విష్ణు దేవుని కుమారుఁడవును, అతఁడు=ఆచంద్రుఁడు, నిశాటఁడు = రాక్షసుఁడును అని యర్థము. రాత్రి యందు సంచరించువా డని భావము. పీయంబుచరాంక = జలచరాంకుఁడవయిన యోమన్మథుఁడా, హరిణాంకునితోటి కూటములు = హరిణమునఁగా నిట్టి, భూమియందు సంచరించునది గనుక భూచరాంకుడైన చంద్రునితో స్నేహములు, నీకుఁ దగునా = అనఁగా నీకు నర్థముగాదనుట. ఇక్కడ హరిణశబ్దమునకు వలయుని యర్థముచెప్పి వల జలచరణమునకు విరోధి గనుక జలచరాంకునకు హరిణాంకునితో స్నేహ మర్థముగాదని తెల్పుచున్నారు. ('హరిణో మృగవారణః' అని యాశరణము విను బడుచున్నదిగాని యది యనిఘంటువులానిదో విచారింపవలసియున్నది.) మోరుడా! సమానులకె

చెలిమిమదురుట సాబము. విరుద్ధప్రకృతిగల చంద్రునితో సేమ జెలిమి యెటుల సరివడినది. నీవు శంఖ రాసురుని జులిపివి, అతడో శంఖరూపాబుడు. సేమ దమ్ములు ముల్కులు, అతడు తమ్ములదాయ. నీకు రాత్రించరుల జులినజెట్టి, అతడు రాత్రించరుడు కాన చంద్రునిచెలిమి నీ కనుచితము. అలం. క్షేమమూలక కావ్యలింగము.

ఉ. అద్విర జీవమాత్రచరితార్థక నీయెడ గాలివోయె న
పుష్పగ నీయవాక్యములు * శాంభవలోచనహ్ని గ్రాగి వె
న్నిద్ధుర బూని మే నెటుంగ నేరక యుండెనునీకు మ్రొక్కి వే
సుస్థులు చెప్పినక మనసుచొచ్చునె బోధము పుట్ట నేర్చునే.

40

అద్విర=బౌరా, జీవమాత్రచరితార్థక = ప్రాణధారణమాత్రముచేత జరితార్థాదవయినవాడా-
అనగా బహుకారకూన్యూడా యని యర్థము. జేహములేనివాడని భావము. అస్త్ర = నానంబుధ
మున, దయనీయవాక్యములు = దయపుట్ట నాడినమాటలు-అనగా నా దీనవాక్యములు, నీయెడ గాలి
వోయె = నీయందు గాలిక బోయెను-అనగావ్యర్థమాయెననుట. ఇక్కట గాలిపికాచమువలెనుండు
నీయందు గాలిక బోవలయునని స్ఫూర్తము. శాంభవలోచనవహ్ని గ్రాగి = శంభుదేవుని సంబంధ
మయిన నేత్రాన్ని చేత దపించి, పెన్నిద్ధురబూని = గాఢనిద్రవహించి, మే నెటుంగ నేరకయుండెను =
శరీరస్థులెక యుండునట్టి యని యర్థము. దీర్ఘనిద్రను బొందినవాడనియు, ననంగుడనియును
భావము. నీకు మ్రొక్కి=నీకుదండముపెట్టి, వేసుద్దులుచెప్పినక = మేముమాటలు చెప్పినప్పటికిని, మనసు
చొచ్చునె = మనస్సునందు జొచ్చునా, బోధముపుట్టనేర్చునే = తెలివి పుట్టనేర్చునా-అనగా నీరెం
దుల లేవనుట. ఇక్కడ నిరూపానానికాశ్మక మ్రొక్కినట్లున్నలోకానికి ననుసంధింపవలయును. నీవు
గాఢనిద్రానస్థలోనుంటవలన మ్రొక్కినను బెక్కుసుద్దులు తెలిసినను నిష్ఫల మయ్యెను. కాననే బోధము
జనింపదాయెను. మన్మథుడు శివలోచనాన్నిచే గ్రాగి మరణించి యతను దయ్యెను. జేహము లేని నీ
కిరకంటె రాసున్న యాపద యేమున్నదని నామనవి యాలకింపకున్నాడవని యర్థాంతరము.

అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

మ. అణుమధ్యాతతిమీద నంతవిరసం * బౌచాపముకొ నీధుపా
రణమత్తా గొని సోలునారి శిఖమిత్రం బైనతేరుక వనాం
గణలుబ్రానుగకోటి బూని వెడలంగా నిట్టిదే ధర్మ మే
గుణ మేయెక్కు డివేలంబు సుమనఃకోదండ నీకెంతయున్.

41

సుమనఃకోదండ = పుష్పమయమయిన ధనుస్సుగల మన్మథుడా, అంత విరసంబౌచాపముకొ =
అంతటి విరోధియైనధనుస్సును, నీధుపారణ = కురాపాసముచేత, మత్తాగొని = మత్తుగొని, సోలు =
సోలపడుచున్న, నారి = హర్షియును, మత్తాయనుపద మాకారాంతమైన జేత్యపదము గనుక హ్రస్వము
రాలేదు. ఇందు, (ప్లో. 'దీర్ఘాణాం హ్రస్వస్యాన్ని చ జేత్యపదే' అని శబ్దానుకాసనూత్రము.)
శిఖమిత్రంబైనతేరుక = అగ్నికల్పమయిన రథంబును, పూని = వహించి, అణుమధ్యాతతిమీద =
స్త్రీజననమూహముమీద, వెడలంగా = బయలుదేరుటకు అని యర్థము. విల్లయిన చెఱుకుంటు
యంతమందు రసములేని దనియును నాలియయిన తుమ్మెదలు మకరందపానముచేత మత్తిల్లి సోలు
చుండునని యనియును రథమయినవాయు వగ్ని మిత్ర మనియును సనుభవసమూహాభయన తాత

కికాది వక్షిగణము వననివానలుబ్ధ మనియును భావము. లుబ్ధకత్వము కిరాతునియందును గాంక్షగల వాని యందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'లుబ్ధో మృగయు కాంక్షిహి' అని వి.) సీకెంతయున్ = సీకెట్లు విచారించినను, ఇట్టి దేధర్తము = అనగా నిదియేమి న్యాయమనియును నేమిప్రశస్తమయిన ధమస్సని యును నర్థము. విగుణము=అనగా నేమివద్గుణమనియును నేమిప్రశస్తమయిన వారియనియును నర్థము. ఏయెక్కుడు = అనగా నేమియతిశయమనియును నేమిప్రశస్తవాహన మనియును నర్థము. ఇదే బలంబు = అనగా నిది యేమిసామర్థ్యమనియును నేమిప్రశస్తమయిన వైశ్యమనియును నర్థము. కీనం గ్రమాలంకారము చెప్పబడియెను. అలం. శ్లేషమాలకాతిశయోక్తి.

మ. అనిదానాగ్రహముం బ్రియోక్తుల నమర్నాధిక్యముం బాంధమ
 ద్దన నీకున్ మధుమత్తభావమునఁ గాఢా కల్గె గాకున్న నీ
 నిలాంకూరము నెక్కి యాడుదువో వన్యానీడజశ్రేణిచే
 బనిపాటల్ గొనఁ జూతువో మఱితువో ప్రఖ్యాతకాయక్రియల్.

42

పాంధమద్దన = విరహిజమద్దమనఁగా యనియర్థము. త్రోవదలఁ గొట్టెడువాఁడా యని యర్థం
 అరము-అర్థ ద్వయమునకు నభేదాధ్యవసాయము, నీకున్ = నీకును, అనిదానాగ్రహమున్-అనిదాన=
 కారణములేని, అగ్రహమున్ = నిగ్రహమును, ప్రియోక్తుల నమర్నాధిక్యమున్ = ప్రియమయినవాక్య
 ములచేతఁ గోపాధిక్యమును-అనగా మంచిమాటలాడినం గోప మతిశయించుటయును, మధుమత్త
 భావమునఁ గాదాకల్గెన్=సురాసాగమ త్తవలగఁజేరాదా కలిగెను అని యర్థము. మన్మథుఁడు మధు
 మానమందు పిట్టంబించుచున్నాడని భావము. కాకున్న = అలాగింకఁ గాకపోయిన, నీవిలాంకూరము
 నెక్కియాడుదువో = నీవు లేకదాయావుమీఁద నెక్కి ప్రికించువా, వన్యానీడజశ్రేణిచే బనిపాట
 ల్గొనఁజూతువో = వనసమూహమందైన వక్షిశ్రేణిచేత బనిపాటలు చేయుదుఁ జూతువా, మఱితువో
 ప్రఖ్యాతకాయక్రియల్ = ప్రసిద్ధములైన శరీరచేష్టలు మఱిచిపోదువాయని యర్థము.

అనిలారాధకత్వమును బక్షినియామకత్వమును జేష్టారహితత్వమును సురపానమువలనఁ బుట్టెడు
 గుణము లనియును మన్మథస్వభావగుణము లనియును జెరియవలయును. మద్యపానము గావించి మత్త
 గొనియున్నవాడు మంచినీ చెడుగాఁ దలంచుట, గాలిని సోలట, జుతువులు పట్టులు మొదలగువానికిఁ
 బనిపాటలు చెప్పట శరీరధర్తములు మఱిచుట సహజము. మన్మథుని విబ్రాంధణము మధుమత్తుని
 యున్నాదచేష్టాదికముగా నిందుఁ జెప్పబడినది. అలం. శ్లేషము.

సీ. మునుప లేఁడాయెనే • మోహకగ్రాహసంగ్రస్తపామజపరిత్రాణమునకు
 మునుప లేఁడాయెనే • మనుజాశనుని జీరి యనఘనిష్ఠాయుక్తు • నాత్మభక్తుఁ
 బెనుప లేఁడాయెనే • పృథ్వీసుపవర్షకుమారునిగ్రతజీవమూరుతముల
 నునుప లేఁడాయెనే • యుగ్రఫాలాగ్నిఁ దూలినలోక మెల్లఁ దొల్లించిపిగిది

తే. శౌరి యఘటితఘటనావిహారిహరి
 యేమి గావింపఁగా నేరఁ • డామవత్తుఁ
 డనదృశచరిత్రు నినుఁ బుత్తుఁ • డనక కినుక
 గిరిశఫాలాగ్నిఁ బడ నుపేక్షించె గాక.

43

మోహక = పంచనశారియైన, గ్రాహ = మొనరిచేత, సంగ్రస్త = తప్పుగా గ్రహించుట, పు
 షు—57

సామజగజేంద్రునియొక్క, పరివ్రాణమునకు = సురక్షణమునకు, మునుపలేదాయెనే = ముందుగా దానునమధుడు గాకపోయెనా, ముఖాశనునిజీరి = నరభోజముడైన హిరణ్యకశిపునిబట్టి బ్రద్దలుగా జేల్చి, అనఘ=నిష్కల్తమయిన, నిష్టా=భక్తిప్రపత్తినివతోడ, యుక్త=మాడుకొన్న, ఆత్మభక్త= తనభక్తుడైన ప్రహ్లాదుని, మునుపలేదాయెనే = బ్రతికింప జాలకపోయెనా,

పృథ్వీసుబద్రకుమారు=బ్రహ్మణకుమారునియొక్క, నిర్గతజీవమారుతముల=లేచిపోయిన ప్రాణ వాయువులకు, పెనుపలేదాయెనే = తిరిగి పెనువేయ జాలకపోయెనా-అనగా మృతినొందిన బ్రహ్మణ కుమారుని మరల జీవవంతునిగా జేయజాలకపోయెనా, ఉగ్రఫాలాగ్నిదూలినలోకమెల్ల = రుద్రునియొక్క ఫాలనేత్రానలముచేత ననగా బ్రహ్మయాగ్నిచేత నశించిపోయిన లోకమునంతయును, తొట్టిపగిడి=పూర్వప్రకారముగా, ఉనుపలేదాయెనే=ఉండునట్లులు చేయజాలకపోయెనా,

ఘటి = బొంబింపబడెడి కార్యముయొక్క, ఘటనావిహార = బొంబించునట్టి సామర్థ్యము చేత, హరి = బిచ్చుచున్న, కొరి = విష్ణుమూర్తి, విమిగామిపగనరేచు = విమి చేయజాలండు గతుక, ఆవిష్టుమూర్తి, అనన్యకచరిత్ర = లోకవిరుద్ధాచరణ శీలుండవయిన, నిరు = నిరు, పుత్రుండనక = కుమారుడని పిలువబడెడి, విరుక = విరోధముచేత, గిరికఫాలాగ్నిబడె = రుద్రుని ఫాలనేత్రాగ్నియందు బడెగా, ఉపేక్షించెగాక = చూచుచు సూరకుండెనుగాక-లేనిపక్షమందు నిన్ను బాగుపఱుపలేక పోయినాడా యని తాశ్చర్యము. ఈ సీనవద్యముయొక్క ప్రథమచరణమందు గజేంద్రమోక్ష వృత్తాంతమును రెండవచరణమందు బ్రహ్మదవరిత్రమును మూడవచరణమందును శ్రీరామస్వామి చేతగాని శ్రీకృష్ణస్వామిచేతగాని ప్రాణదానము పేయబడిన బ్రహ్మణకుమారుని కథయును నాలుగవ చరణమునందు శ్రీమహావిష్ణుమూర్తికిగల సర్వలోక సురక్షణాక్షయము సూచింపబడినవి. ఈవద్య మక్కిప్రాససీనము. ఆలం. ఉల్లేఖ.

తే. అనుచు ననవింటి పెనుదంట + నాడ రాని

గెంటసము లాడి మఱియు నొప్పుంటమారి

గలయ నెక్కించుకొని వచ్చు + మలయనగభు

జంగఃపిగ్గపవనువై + జలము వొడమ.

44

అనుచు = ఈలాగనివలయుచు, ననవింటి పెనుదంట = పుష్పచాపము గలధూర్తశ్రేష్ఠుని- అనగా మన్మథుని, అడరాని గెంటసములాడి = అడదగని కంటసపుమాటలాడి, మఱియు నప్పుంట మారి = మఱియును గోపశీలుడైన యామన్మథుని, కలయనెక్కించుకొనివచ్చు = కదియనట్లు లంగా దనపై నెక్కించుకొని వచ్చుచున్న, మలయనగ = మలయాచలమందలి, భుజంగ = సర్పముల యొక్క, విష = విషముచేత, దిగ్ధ = పూయబడిన, పవనువై = వాయువుమీద-అనగా మలయ మారుతముమీద, చలము వొడమ = చల ముదయింపగా, ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

మన్మథుడు తావకారిగావున మంటలమారి. అతని గొనివచ్చువాడు జోషిగావున మలయ మారుతమువైగూడ గిరికాదేవికి గినుక పొడమెను. పాము విషపుమైపూత గలవాడగావున మలయ మారుతుండు చలమునకు దగినవాడె. ఆలం. కావ్యలింగము.

ఆ. విరియుఁ గువలయంబువిధిపదంబు చలించు, నెఱుగు భువనభంగమీశ్వరవాలయ
మలయ వల దువవన • జలదవేణికలపై, మలయవలదువవనవలయభవన. 45

మలయ = మలయాచలమును, వలన్ = పరివేష్టించుచున్న; ఉపవన = ఉద్యానవనములయొక్క; వలయ = ఆవరణమే, భవన = ఆలయముగాఁ గలిగిన, వవన = వవచుఁడా-కరంగా మలయమారుతము యనుట. ఈశ్వరవాలయ్ = నీవు వ్యాపించినమాత్రముచేత, విరియుఁగువలయంబు = భూమియను మహా భావునని యర్థము. కలువ వికసించుచున్నదని భావము. (సి. 'కువలయం కువలయం కువలం కువలం కువమ్' అని ద్విరూపకోశము.) విధిపదంబుచలించున్ = బ్రహ్మసృష్టానమైయుండు సత్యలోకము కంపించునని యర్థము. కమలము చలించుచున్నదని భావము. ఎఱుగు భువనభంగము = భువనమున లోకమును జలమును, భంగమరంగాఁ బ్రళయమును దరంగమును గనుక లోకప్రళయము సంభవించునని యర్థము. జలసరంగము లతిశయించునని భావము. కాబట్టి, జలదవేణికలపై = మేఘసన్నికములైన జడలుగల స్త్రీలమీఁద, మలయవలదు = విసరవద్దు. ఇక్కడ జలదవేణికలు గనుక నీకు నాగంజాల రని యాశయము.

మారుతమా! నీధాతరు భూమిలయమె యవిసిపోవును. వ్యూహాకము లుండును. ప్రగంభమునకుఁ బ్రళయము కలుగును. ఇట్టిచో నునుమారిజలగు చెలువ లోర్వంగలరా? రాన వానివైచిత్తమునని భావము. గాలివీచి గలవల విరియటయుఁ దప్పలం దదలటయు నీటినుండి యలలఁ లేచుటయు మేఘముల విచ్చిపోవుటయుఁ బ్రసిద్ధము. అలా, క్లేషమూలకకావ్యలింగము.

ఉ. కీలియు నీవుఁ గూడి యుడికింతురు లోక మటంచు నెప్పుడున్
మూలల వైచె మిమ్ము నలుమోములవే ల్పట్టు వైచిన్ జనం
జాలక హవ్యవాహనుసంసంగతి నుండి జగంబు గాలుపం
గాలుపదంబు చేరితి ప్రకంపన నీ వనుకంప చాలమిన్. 46

ప్రకంపన = లోకములను మిక్కిలి కంపించుకేసెడు సమయమున సంభోధనము, హవ్యము సాభిప్రాయపదము. కీలియు నీవుఁగూడి = అగ్నిహోత్రుఁడగు నీవును కలిసికొని, ఉడికింతురు లోకమటంచున్ = లోకము నుడుకునట్లు చేయుదురని విచారించి, నలుమోములవేల్పు = చతుర్ముఖబ్రహ్మ, ఎప్పుడు స్థూలబుద్ధిచె మిమ్మున్ = ఎల్లప్పుడును మిమ్ము నామూల నొకరిని నీమూల నొకరిని బడచెచెనని యర్థము. వాయువ్యాగ్నేయ కోణములయం దుంచివాడని భావము. అటువైచిన్ = ఆరాగుననుంచినప్పటికిని, చనంజాలక = ఒకరినొకఁ డడఁబాసిపోలేక, నీవు హవ్యవాహనుని సంకరినుండి = నీవు నగ్నిహోత్రుని యండనుండి, జగంబు గాలుపన్ = జగత్తును దహించెదవోజును, గాలుపదంబుచేరితి = యమునియొక్క స్థానమును జేరితివి. ఎందువలనననిన, అనుకంపచాలమిన్ = దయాగుణము లేకపోవుట వలన నని వెనుక కన్వయము. వాయు వగ్నినఖిల దక్షిణదిశాసంభవమును బొందుచున్నాడనియును భావము.

అగ్నికి గాలి తోడైన ప్రపంచము నిలువదని బ్రహ్మ మియిరువురను జేరి యొకమూలను బడచెచెను. అటులుండియు నగ్నిహోత్రు వదలక దయాభూత్యుడవై ప్రాణిలోకవధకు యమునిస్థానము జేరితివి. ఇది దయాభూత్యుని చేష్టలు. (అగ్నికి వాయువు తోడైన ప్రపంచవిచ్ఛేదమునకు బ్రహ్మ ఆవృద్ధిక్కులలోఁ జెరిగి బ్రత్యేకస్థలములలోఁ జేర్చినట్లు. మలయమారుతము యమునిదిగ నుద్భవించును.)

మన గావున సకలసమయమున బ్రక్కపల్లె యగ్ని చెల్లిచేసి చెలరేగెనని భావము. అలం. ఉల్లేఖ.

క. గోలలనావల్లభుడే డివి, గోలలనలయుసురు వోసుకొందు వని వని

బాలాగిల నిను మెనవం, గాలాహికి నేండ్లు వేయు + గావించె వెనన్. 47

గోలనావల్లభుడు = వాగ్దానికాస్త్రియుడైన బ్రహ్మచేతుడు, గోకబ్ధము వాక్కునందును వర్తిండును. (ప్ర. 'నర్మదేవుడు వాగ్దానికాస్త్రి యైత్రేయ్యుని భూజలే, లక్ష్మదృష్ట్య స్త్రీయా వుండు గోక' అని అ.) ఇదిగో లలనలయుసురు వోసుకొందునని=ఇదిగో యాత్రకారముగా స్త్రీలయొక్క ప్రాణములను బుచ్చుచుండునాడని, వనిబాలాగిల = వనసంబంధమైన బాలనమారణుడా - అనగా మలయపారిశ్రమ యందు. నిమమెనవన్ = నిన్ను విడువజాలె, 'గాలాహికి' = కాలనర్పమునకు, మీర్లు పెన్ను వచ్చె వెనన్ = నీవు మనస్సులం గానాయుర్వర్జములు వేయి యగునట్లుగా జేరెను.

అనగా సహస్రసంఖ్యలముల వస్తువులనుగడ ప్రసన్నుడై నిమమెనవన్ గనునీ ప్రతిని మిక్కిలి ముదితమగుదా యని భావము. (ప్ర. 'గృహ' సుకకుంధాంధ సర్వాణాం కు సహస్రకమ్' అని యున్నది గను సర్పములకు పర్వసహస్రకమనము ప్రసిద్ధము. అలం. ఉల్లేఖ).

మ. అమితోష్ణానివలాకెవృత్తి నయి బాల్యావస్థ గొల్లాడి తో
సుమనస్సంపద నింక నీవతసుకాస్మాద్విక విజృంభించ లో
కము ధూళిం జనదే ప్రభంజనరమాకాంతుం డనంతాసతా
రమహాయత్నము పూని కాని నిను: పిల్వం జాలఁ డల్పంబునన్. 48

ప్రభంజన = హిమవతమునా యని సంబోధనము. మిక్కిలి భంజించువాడు గనుక ప్రభంజనమున సాక్షిప్తాయము. అమిత = మితము లేకుండునట్లులుగా, ఉల్లాసి = వికాసమును బొందిన, హాశిప్రైయ = రాక్షసకృత్యము గలవాడనై, బాల్యావస్థ = పిన్నగాడే, కొల్లాడి తో సుమనస్సంపద = దేవతలయొక్క సుపదను జూఱగొంటివి యవుచుభా అని యర్థము. హాశికబ్ధము రాక్షసుని యందును పృథుమందును వర్తిండును. (ప్ర. 'హాశి' పృథు రక్షసాశి' అని వి.) సుమనశ్శబ్దము దేవతల యందు, బుచ్చములయందును వర్తిండును. (ప్ర. 'సుమనాశి పుచ్చమాలతో స్త్రీదళే కోవిదేపి చ' అని వి.) బాలనమారము పృథుములయందు వర్తనము గలదై పుచ్చములను రాలింపు నని భావము. ఇంక నీవతసుకాస్మాద్వి విజృంభించన్ = ఇంకమింద నీవధిస్సురణముచేత వనంగా ప్రాధక్యముచేత విజృంభించినవత్తుమందు, లోకముధూళింజనదే = లోకమంతయు నెగిరిపోదాయని యర్థము. అతను డనుగా మన్మథుడును గనుక మన్మథవిజృంభించేత నీవు విజృంభించినవత్తుమందు లోకమంతయు వ్యాకుల మవునని భావము. పెద్దగాలి విరిచుదున్న గర్భుడున్నదనియు దేహవిజృంభియొక్క యభావముచేత విజృంభించుచున్నదనియును వాయుస్వభావపరముగా జెప్పవలయును. రమాకాంతుండు = విష్ణు దేవుడు, అనంతాసతారమహాయత్నముపూనికాని = అసంఖ్యములయిన యనంతారములయొక్క యధిక ప్రయత్నమును వహించినమోదకు గాని, అల్పంబునన్ = కొంచెమున, నిను: పిల్వంజాలడు = నిన్ను సుహరింబలేదాడె నని యర్థము. అదిశేషవతారము: చాల్పియు నిన్ను మర్దించలేదాడె నని భావము. (ప్ర. 'శేషవత్స' అని అ.) ఈభావార్థమును నిర్వచించుచున్నది. 'లేపుడు' పదాన్ని

ముఖః దని సాభిప్రాయము. చిన్నతనమున నీవు రాక్షసుత్రితో దేవతలనందఱు బొట్టలాడెరి. పప్పు వాడనైన లోకముల దుష్టుచయ మవని విష్ణుఁడు నీవు మహావ్రయశ్చమ లాస్పదంబు సంహరిండు జేయలేకపోయెను. రాక్షసులు వేల్పుల బాధింప విష్ణుఁడు వారిండుట ప్రకార ప్రసిద్ధము. వాయువు చెల రేగుటచే బూవులతావులు వ్యాచక మగుచున్నవనియు నొకరు చెప్పినా నది ఎఱచేనేని ప్రశ్నకము విగతవ్యాప్త మగుననియు భావము.

క. చలదలఘుచటులఃలా, హలహలమున నఖిలభవనఃపూరణఃక్రీడా
హలహలిక వెలయుబలియుని, గలయం బవమాన నీవ * కాంచితవి గదా No. 49

పవమాన = పింఛనమీరణఁడా, చలత్ = చంచలములగుచున్న, ఆలఘు = మహాత్తరములును, చటుల = తీక్షణములనైన, కీలా = జ్వాలింపఁబడెడు, హలహలమున = కాలంబాటముచేత, అఖిలహరిణః క్రీడాహలహలిక = సమస్తలోకములయొక్క సంహరకృతయందలి తోడ్పాటుచేత, బలయ = ప్రకాశించుచున్న, బలియనికీ = అనఁగా బ్రకాశమైన, కలయకీ = నూటించునట్లులగా, లు నంతటగలయనట్లుగా, నీవకాంచితవిగదా = నీవేకంటివిగదా యని యర్థము.

వాయువువలన నగ్నిప్రకృతినని ప్రతియొక్కది గనుక నగ్నిని వాయువుమాదునిగాఁ జెప్పఁబడు. అనఁగా నట్టిప్రకృత్యాగ్ని జనకుండ వై నావు గనుక నతనికిండఁ గ్రూరుడవని లాక్ష్యర్థము. హలహల మనుటకు- (హలాహలః హలహలః హలాహల ఇతిప్రతః అని శోకము.) గ్రూరుడ జనకుడనగు నీవు మిగులఁ గ్రూరుడవని భావము.

చ. నిబిడతమోనుబంధమహానీయమహావహిజాతమైత్రి మై
బ్రబలుశనైశ్చరుండ అతిపాంసుల సీ విక భీక రాకృతిం
గబళము గొందు గాక త్రిజగంబు పడంక బెడంక నిత్తువే
యబలలజీవనానిలము * లన్నియు నార్దుపకేతుసంగతన్.

అతిపాంసుల = అతిపాచాత్ముఁడా యని సంబోధనము. పరాగకలితు డని భావము. నీవు = ఈవు, నిబిడ = ఎడ తెగని, తమః = రాహువుయొక్క, అనుబంధ = సాంగత్యముచేత, మహనీయ = బహు చున్న, మహత్ = అధికుడైన, మహిజాత = భూపుత్రుడైన యంగారకునియొక్క, మైత్రిమైక్ = సఖ్యముచేత, ప్రబలః = అతిశయించుచున్న, శనైశ్చరుండవు = శనిగ్రహమవు అని యర్థము. నిబిడత మో నుబంధ = సాంద్రమయన యంధక రసాంగత్యముచేత, మహనీయ = మహనీయములైన, మహావహి జాత మైత్రిమైక్ = గొప్పవృక్షములయొక్క సంబంధముచేత, ప్రబలశనైశ్చరుండవు = ప్రబలమున్న మందగామివని భావము. ఇక = ఇంకమీద, భీకరాకృతిక = భయంకరమయినరూపముచేత, ఆర్దు పకేతుసంగతి = మిగులుచున్న కేతుగ్రహ సాంగత్యమువలన నని యర్థము. యుపకేతు డనఁగా మినకేతనుడైన మన్తభుండు గనుక మన్తభసాంగత్యమువలన నని భావము. త్రిజగంబుపడంక = మూడులోకములనునంచలనమునుబొందునట్లులగా, అబలలజీవనానిలములన్నియు = స్త్రీలయొక్క ప్రాణవాయువులనన్నిటిని, కబళముగొందుగాక = మ్రొంగుదువేకాక, బెడంకనిత్తువే = బెణిచిపోనిత్తువా అనఁగా దొలగిపోనిత్తువా యనుట. (శ్లో. 'మారా భావతమ శ్శని ధ్వజమహాః') అని కారామృతమున నున్నది గనుక నిక్కడఁ బాపగ్రహకుటుము గలుగునట్లులుగాఁ జెప్పఁబడు.

క. అని వనిత నాతిగాలిం, గనలుచుఁ బోనాడి తుహిసకరకరణధురిక

మునుంగు జనఁ జెలులు గని హా, యని వనరుచు నడ్డగింప * నతిశోకమునన్. 51

అని = కులాగని, వనిత = గిరికాదేవి, నాతిగాలిక = తుటిలకారియైన మందమారుతమును, గనలుచుఁ బోనాడి = తోవగించుచు నిండించి, తుహిసకరకరణధురిక = చంద్రకరణ ప్రవాహమందు, మునుంగు జనక = మునుగవలయునని పోగా, చెలులు గని = చెలికత్తియలుచూచి, హా యని వనరుచుకొ = అయ్యోయని విచారపడుచు, అడ్డగింపక = నివారించుగా, అతిశోకమునకే = అత్యంతదుఃఖముచేత, మందరివద్యముతో నన్వయము.

గిరికకు మలయవవమానము, మారులగు చంద్రుడు తాచకరులగుటచే నోరువఃజాలఁ ప్రాణ త్యాగమునను సిద్ధపడెను. జలమందు దుమిఁ పరులంప నెంచెను. జలమేది. చంద్రకరణములను నెల యేట మునుగ యిన్నించెను. విచారహేతువు గానఁ జెలికత్తిలు పరిరసించు దొడంగిరి.

శా. అజాబిల్లె వెలుంగువెల్లికల డాయకొలెక రాకానిశా

రాజశ్రీసఖ మైనమోమునఁ బటాంగం బొత్తి యెల్లెత్తి యా
రాజీవానన యేడ్చె గిన్నరవధూఃరాజత్కరాంభోజకాం
భోజీమేళవిపంచికారవసుధాపూరబు తోరంబుగాన్. 52

అజాబిల్లె వెలుంగువెల్లికల డాయకొలెక = అచంద్రునియొక్క కాంతిపూరములను డావలించి పోఁజాలక, రాకానిశారాజశ్రీసఖమైన-రాకా = పున్నమనాటి, నిశారాజ = చంద్రునియొక్క, శ్రీ = శోభకు, సఖమైన = మిత్రమునఁ-అనగా రాకాచంద్రవృక్షమయిన, మోమునకొ = ముఖమందు, పటాంగం బొత్తి = పైటకొంగుచేర్చి, ఎల్లెత్తి = గొప్పగొంతు చేసివని, ఆరాజీవాననయేడ్చెకొ = అగిరికా దేవి రోదనము చేసెను, పిలాగినిన, కిన్నరవధూ = వృషభక్షిలయొక్క, రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న, కరాంభోజ = హస్తమలములయందలి, కాంభోజమేళ = కాంభోజిరాగ మేళముతోఁ గూడిన, విపంచి కారవ-విజాస్వరమనెడు, సుధాపూరబు = అమృతప్రవాహము, తోరంబుగాన్ = విస్తరించునట్లు లుగా-అనగాఁ గిన్నరక్షేత్రకరకలకాంభోజిరాగ మేళవిహారవతులర మగనట్టులుగా రోదనము చేసెనని సూచింపదు.

కాంభోజీరాగము వీణస్వరముగుట ప్రకటనముగదా. ఇక్కడఁ గరుణాత్మక వియోగశృంగార మును జెప్పినాడు. ఇందుకు నరసరాజీయమున-

క. 'పవిత పరోక్షులునఁ బరియను బ్రియని పరిక్షమునఁ బయోజాక్షియు రో

దన మెనరించుట వర్ణించిన గరుణాత్మకవియోగశృంగారముగన్.' అని లక్షణము.

విరహాతిశయముచే నెన్నెలవెల్లులు నాయకకు మిగుల వేడిగా నుండెను. కాన సమీపించు జాలకపోయెను. కాన నెలుగెత్తి యేడ్చెను. ఎలుగెత్తుటవలన విచారాతిశయము సూచితము. కాంభోజి రాగము దీనస్వరము గావున గిరికాఽలొకము వినువారికి మిగులఁ జాలి కలిగించుచుండెనని భావము.

ఉ. అప్పుడు ముద్దరాలిఁ జెలు * లక్కునఁ జేర్చి ముఖాబ్జ మెత్తి కళ

తెప్పలబొప్పము ల్లుడిచి * తేవె నృపాలుఁడు గారవింప నీ

వొప్పల కుప్ప వై సిరుల * నొందెద వేటికిఁ గుందె దమ్మ మా

యప్పవు గా మదిం దలఁప * కమ్మ నీమోతనసాహసంబులన్.

అప్పుడు = అప్పుడు, ముద్గరాహిక = ముద్గరయైగిరికాదేవి, చెయి = చెయితెలు, అప్పుడు.
 జేర్చి = కొనిగించుకొని, ముఖాబ్జమెత్తి = వంచుకొన్న ముఖమును మీడికెత్తి, కక్షతెప్పల బాష్పము
 ముల్లడిచి = కనుతెప్పలయందు నిండిన కన్నీళ్లు దుడిచి, తేపెచ్చపాలుఁడు గారవింపక = నేడు
 లేదు తేపటిదినమే వసురాజు మన్నింపఁగా, నీవొప్పులకుప్పకై = నీవ యొప్పుల కన్నిటిని గుప్పకై-
 అనఁగా నకలకుభములకు నాన్నమరాలకై, సిరులనొంచెదవు = సంపదలను బొందుచున్నావు. కాబట్టి,
 విటికి గుండెదమ్మ = ఎందుకు విచారపడుచున్నావమ్మా, మాయప్పవుగా = మా నాయనవుగా-ఇది యత్యంత
 ప్రేమచేతఁ బలికెడు వాక్యము. వినుతన సాహసంబులకై = క్రొత్తక్రొత్త తెగవలకు - అనఁగా మరణో-
 ద్యోగముల ననుట. మదిం దలచకమ్మ = మనస్సులకై దలచుకొనఁ బోకమ్మా.

చ. అని మన సూర నూతిడిల + నాడి యయో మనమంజువాణియుం

జని తడ వయ్యె నేమిటికి + జా గొనరించెనొకో నగేంద్రసం

దనమదికొందలం బెటుఁగదా తగదా కగదాయవెన్నెలక

మునిఁగెడుబాల నెత్తి నయఁముం బ్రియముం దియ మున్నుగాఁ గనన్. 54

ఆని = కలాగని, మనసూరక = మానసము కాంక్షఁ జెందునట్లుగాను, ఊతిడిలక = ఊతిడు
 బొందునట్లులుగాను, అడి = పలికినచానై, మనమంజువాణియుం జని తడవయ్యెక = మనమంజువాణి
 యును వసురాజునన్నిధానమునకుఁ బోయి చాలసేపాయెను. ఏమిటికి జాగొనరించెనొకో =
 ఎందునిమిత్త మాలస్యము చేసెనో, నగేంద్రసందన మది కొందలం బెటుఁగదా = 2.5 కాదేవి మనస్సున
 చుండెడు విచారము తాను గుర్రెటుఁగదా, పగదాయవెన్నెల వునిఁగెడు బాల నెత్తి = ఇప్పుడు పగ
 దాయయైన-అనఁగా శత్రువయిన వెన్నెలయందు మురుగుచున్న గిరికాదేవి లేవనెత్తి, నయముక =
 మన్ననయును, ప్రియముక = హితవును, దయమున్నుగాఁగనక = దయాపురస్కరముగాఁ జూచుటకు,
 తగదా = అర్హురాలు కాదా యని అర్థము. ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

శా. ఎట్టో కా కని యన్ను లన్ని దెసల + స్వీక్షింపు నప్పట్టునం

బుట్టుంగెంపున నింపు మీటురవివెంపుం బెంపి దట్టంపుఁగెం

బట్టుంబుట్టుమురంగు నింగిరమ కాపాదించుచివ్యప్రభా

ధట్టం బొక్కటి పుట్టై గట్టెదుర సంధ్యాలక్ష్మికిం జట్ట మై. 55

ఎట్టోకాకని = మంజువాణి రాదాయసేమో కాని యని, అన్నులు = స్త్రీలు-అనఁగా గిరికా
 సఖులు, అన్ని దెసల స్వీక్షింపుక = సమస్తదిక్కులను జూచుచుండఁగా అప్పట్టునక = ఆసమయమందు,
 పుట్టుంగెంపుననింపుమీటు = ఉదయరక్తిమచేత మనోహరుఁ డగుచున్న, రవి = సూర్యునియొక్క, పెం
 పుక = అతిశయత్వమును, వెంపి = పోగొట్టి-అనఁగా నిరసించి, దట్టంపు కెంబట్టుం బుట్టుమురంగు =
 దట్టమయిన యెఱుఱుట్టుపీఠయొక్క శృంగారమును, నింగిరమకాపాదించు = ఆకాశలక్ష్మికి ఘటించు
 జేయుచున్న, చివ్యప్రభాధట్టం బొక్కటి = ఒకానొక చివ్యమయిన కాంతిస్తోమము, సంధ్యాలక్ష్మికిం
 జట్టమై = సంధ్యారాగసంపదకు జట్టమై-అనఁగా సంధ్యారాగసదృశమై, కట్టెదురక = సూటిగా
 నెట్టయెదుట, పుట్టై = సంభవించెను. అనఁగా గనుపడియెనుట. సాంధ్యారాగమునంద్వి రక్తకాంతి
 యాకాశమున గాన్పించెను. ఉదయించు సూర్యుని కెంజాయెను మించిన యాకాంతిస్తోమము మేళురా

కొనంగిన పద్మరాగమునకుఁ బ్రళయని మోదివన్యమువలనఁ జేయును.

సీ. ఇది తమ్మికంటిపై • నీరదించిననిశాధవుఁ దోలులోకబాంధవునిపాడవు
పాడవు గాదిది తల్లి • పడఁతి కెత్తఁగఁ దెచ్చు రక్తరాజీవనీరాజనార్పి
యర్పి గాదిది సహజానురక్తి నగాత్మజను బ్రోవఁ గదియునోపధులచాయ
చాయ గాదిది కూతుఁచంద మాఁరయ చచ్చు కోలాహలనిరక్తకూటదీప్తి
తే. దీప్తిమాత్రంబు గాదిది • దివ్యధామ
మనుచుఁ జేలు లాడుకొన వచ్చె • సంత నానృ
పార్వితనవాబ్జరాగముఁద్రాంగునీయ
రంజితాత్మియపాణియై • మంజువాణి.

56

ఇది = ఈశుపించుచున్నరక్తిమ, తమ్మికంటిపై = కమలములపంటి కన్నులుగల గిరికాదేవి
మోది, నీరదించిననిశాధవుని, నిశాధవు = పండుని, తోలు = పలాయనమును బొందించుచున్న,
నిశాధవుని = సూర్యునియొక్క, పాడవు = ఉపయము-ఇక్కడఁ దమ్మికంటి యనెడుపదము సాధి
ప్రాయము. తమ్మలపఁ బ్రయుఁడయిన సూర్యునిచేతఁ దమ్మికంటి రక్షణీయురాలని యభిప్రాయము.
లోకదాధవశబ్దమును సాధిప్రాయము. లోకములకు బంధువు గనుక నార్తజ్వరక్షణము కర్తవ్యమని
యను నాశయము.

పాడవుగాదిది = ఇది సూర్యోదయముగాదు. ఇంక నేమనిన, తల్లి = గిరికామాతయగుశక్తిమతి,
పడఁతికెత్తఁగఁ దెచ్చు = గిరికాదేవి కనించునీమిత్రమై తీసికొనివచ్చుచున్న, రక్తరాజీవ నీరాజనార్పి =
అదుకారవిందదూపమున నీరాజుదీపజ్వాలిత, అర్పిగాదిది = ఇది యాజ్వాలిక గాదు. ఇకనేమనిన,
సహజానురక్తి = తోడఁబుట్టినదానియందలి యనురాగముచేత, నగాత్మజను బ్రోవఁగదియు = పర్వత
పుత్రియైన గిరికాదేవిని రక్షించునిమిత్రమై కదియవచ్చుచున్న, పీఠధులచాయ = పీఠధులనఁగా సంచీప
సాధాన విశిష్ట సౌందర్యకరణము గనుక వినియొక్క ఛాయ. ఇక్కడ నగాత్మజ యనెడుపదము
సహజస్వమును సమర్థించుచున్నది.

చాయగాదిది = ఇది సౌందర్యధులయొక్క ఛాయ గాదు. ఇకనేమనిన, కూతు చంద మాఁరయ
చచ్చు = కూతుఁగ గిరికయొక్క చర్మమానము విచారింపవచ్చెడు, కోలాహలని రక్తకూటదీప్తి = కోలా
హలపర్వతునియొక్క గైరికభాతుమయ శిఖరములయొక్క యరుణకాంతి, దీప్తిమాత్రంబుగాదిది =
ఇది సాధారణకాంతిమాత్రము గాదు. మఱియేమనిన, దివ్యధామము = విదియో యొకదివ్యమైనతేజస్సు,
అనుచుఁ = ఈలాగుచు, చెలూడుకొనన్ = సఖు లనుకొనుచుండఁగా, అంత = అంతట, అన్పపా
ర్విత = ఆపసురాకాచేత నియ్యఁబడెన, నవాబ్జరాగ ముద్రాంగునీయ = అభినవపద్మరాగమణిముద్రాన్విత
మైన యంగరముచేత, రంజిత = ప్రకాశించుచున్న, ఆత్మియపాణియై = తనయొక్క హస్తముగలదై,
మంజువాణి = మంజువాణియనెడు గిరికాదేవియొక్క ప్రియసఖి, వచ్చె = వీరించిన దాయను.

మంజువాణి పద్మరాగముద్రికాంగునీయకములో వినుల్లోపను వచ్చునపుడు దూరమందుండ
చుదయరాగమువలెఁ దోచెను. కొంచెము సమీపించు శక్తిమతి గిరికాదేవి కొనంగు కెంగలువని
వాలివలె నుండెను. ఇంకను సమీపించు కోలాహలాగ్రస్థితములగు నోపధులకాంతివలెను, తేరువకు
రాగా నెఱ్ఱని చఱియవలెను సమీపించు బద్మరాగనిర్మితదివ్యభవనమువలెను దోచెను. సమీపించిన
కోలుది కాంతి యతిశయించె ననుట, అలం. సంజేహము.

క. వచ్చి వసురాజశేఖరుఁ, డిచ్చినముద్రిక లతాంగియెదుట నిడి చెలుల్
గ్రచ్చుకొని యడుగ నిట్లను, నచ్చేడియ దనయుదంత * మాద్యంతంబున్. 57

వచ్చి = వితెంచినదై, వసురాజశేఖరుఁ డిచ్చినముద్రిక = వసురాజశ్రేష్ఠుఁ డానవాలుగా
నిచ్చినయుంగరము, లతాంగియెదుటనిడి = గిరికాదేవియెదుట నుంచి, చెల్లెల్లిచ్చుకొని యడుగన్ =
చెలికత్తెలందఱు గ్రచ్చుకొని యడుగఁగా, అచ్చేడియ = ఆమంజువాణి, తనయుదంత మాద్యంతంబున్ =
తనవృత్తాంతమంతయు, ఇట్లను = ఈలాగనివలికెను. (వి. 'వార్తా ప్రవృత్తి ర్వృత్తాంత ఉదంతక'
అని అ.)

ఉ. అప్పునుజేంద్రచంద్రహృదయ మ్మది యెట్టిదయో యెఱింగి యీ
కొమ్మమనమ్మనం గలుగుకొందల మంతయుఁ జెల్పి రమ్మ పో
పొమ్మని మీరు పంపఁ బనిఁ * బూని పొలంతుకలార కార్యవే
గమ్మన నంబరోత్పతనకాశల ముదిలిఁ దత్త ణంబునన్. 58

అప్పునుజేంద్రచంద్ర = ఆవసురాజాయొక్క, హృదయ మ్మది యెట్టి దయో యెఱింగి = చిత్ర
మేరీతిగానున్నదో తెలిసికొని, ఈకొమ్మమనమ్మనంగలుగు కొందలమంతయుఁ జెల్పిరమ్మ = ఈగిరికా
దేవియొక్క మనస్సునగల విచారమును యావత్తును చెలియఁజెప్పిరా, పోపొమ్మని మీరుపంపన్ =
పోపో అని మీరందఱు పంపింపఁగా, పనిఁబూని = కార్యమువహించి, పొలంతుకలార = ఓచెలియలారా,
కార్యవేగమ్మనన్ = పూనుకొన్నవదవియందలి త్వరచేత, తత్తణంబునన్ = ఆక్షణమందే, అంబ
రోత్పతన కాశలముదిలికన్ = ఆకాశమున కెగయునేఱువు బొందితిని - అనగా గగనమార్గమగు
రాలపైతి ననుట.

నీ. బడివాయ కిల నగఃప్రతతితోఁ జివ్వన నెగిరిన ట్టై తోఁచు * మగువలార
వైవై సమీరణార్కటి నింగి భోరున నరచిన ట్టై తోఁచు * నతివలార
నిఖిలభూములు జనఁచిక వాప దారున నెదిరిన ట్టై తోఁచు నింతులార
చనఁజన వెడఁద యై * శశిమేచు గ్రక్కునఁ బెరిగిన ట్టై తోఁచుఁ * దరుణులార
తే. గొండ లచ్చునగం డ్లయి * నిండుచెరువు
లెల్ల నద్దంపుబిల్ల లై * యేర్లు ముత్తి
యంపునరు లై యరణ్యంపుఁగుంపు లెల్ల
నారు లై తోఁచుఁ బొడవున * నారులార. 59

మగువలార = ఓచెలియలారా, బడివాయక = వెంటనెడఁబాయక, ఇల = భూమి, నగఃప్రతతితోఁ =
పర్వతసమూహముతోఁగూడ, జివ్వనన్ = అతివేగముగా, ఎగిరినట్టై తోఁచున్ = మీఁది కెగసి
వచ్చినట్టుగాఁ గనుపడును, అతివలార = ఓచెలియలార, వైవైన్ = మీఁదమీఁద, సమీరణార్కటిన్ =
వాయువుయొక్క యార్కటముచేత - అనగా వాయువుయొక్క తాఁకుడుచేత, నింగి = ఆకాశము,
భోరున నరచినట్టై తోఁచున్ = భోరుమని రొదచేసినట్టులుగాఁ గనుపట్టును, ఇంతులార = ఓచెలియ
లారా, నిఖిలభూములు = నమస్త్రలోకములును, జనఁచికవాపన్ = తెరదియ్యఁగానే, దారున వెదిరి
నట్టై తోఁచున్ = తెచ్చున నెదిరిపడునట్టులుగాఁ గనుపడును, తరుణులార, చనఁజనన్ = అభంగనయగ,
పను—58

శశిమేరు = చంద్రునిచేహము, పెడదయై = విశాలమై, గ్రమ్మనఁ బెరిగినట్లై తోఁచుకొ = అతి భీముగా వృద్ధిబొందినట్లు గనుపట్టుచు, నాచులార = ఓచెలియలారా, కొండలచ్చనగండ్లు = పర్వతములన్నియు నచ్చగయలంతలై, నిడుచెరువులెల్ల నద్దంపుబిళ్ళలై = పూర్ణిభవించియుండెడు తటాకములన్నియు నద్దంపుబిళ్ళలంతలై, విల్లుముత్తయంపునరులై = నమలన్నియు ముత్యాలపేరులంతలై, ఆరణ్యంపుగుంపులెల్ల నారులై = వనసమూహములన్నియు నారుపోసిన మొలకలంతలై, తోఁచుకొ = యుపడుచు. పచ్చదనన, పొడవునకొ = ఊర్ధ్వభాగమందుఁ బోవుచున్న సమయమందు, ఈవైది శిష్యుఁ బడన ప్రకారముగాఁ గావవచ్చె నని నబంధము. శైలములు మహాఘోన్నతములు గావున మంజువాణి శైలములపై కేగఁదలవఱుకొనఁ గొంతకాలము పట్టుచు. అంతవఱుకొనఁ గొండలు తనవెంటవచ్చుచున్నటులఁ బోఁచెను. ఊర్ధ్వభాగములు నాటవలెఁ బఱచియు మేఘధారు లెదురైనటు లెదురుపడెను. ఇంక నెత్తుఁ కేఁగటచేఁ బ్రకంచమునందలి కీచనదులు ముత్తైపునరులుగను కొండ లచ్చనగండ్లుగను పోఁచెనని భావము. ఆలం. సహజము.

చ. పురములు కండ్లము ల్పిబిఁగము లైలిపేటలు నూళ్లు పల్లియల్
 ధరఁపయిః గుప్ప వోసినవిఁధంబున నేర్పడ కున్కి గొంతనే
 పరయుట కై వినిశ్చలతరాకృతి నుండి వసుక్షమాతలే
 శ్వరనగరీలరామకముఁచాయఁ గనుంగొని సుభ్రమంబునన్.

60

పురములు = పట్టణములును, దుర్గముల్ = గిరిదుర్గములును, శిబిరముల్ = సేనానివేశములును. అనగా వండువిధముండెడు స్థలములును, వెలిపేటలు = పట్టణముయొక్క బయటిపేటలును, ఊళ్లు = గ్రామములును, పల్లియల్ = పల్లెలును, ధరపయిఃగుప్పవోసినవిధంబున నేర్పడకున్కి = భూమిమీఁద రాకపోసినట్టులుగా నిదియనియని యేర్పఱుపరావండుటచేత, కొంతసేపు = కించితకాలము, అరయుటకై = విమర్శచేసెడికొఱకై, వినిశ్చలతరాకృతినుండి = కదలకనిలిచియుండి, వసుక్షమాతలేశ్వరనగరీలరామకము చాయఁగనుంగొని = వసురాజుయొక్క పట్టణ శ్రేష్ఠపురాడఁ దెలిసికొని, సభిమంబునకొ = ఉద్దేశకార్యజనితకర్వరచేత, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

మంజువాణి మిగుల నెత్తేగుటవలన జనపదములు గ్రామములు పల్లెలు గుప్పవలెఁ గానరాఁ జొడఁగెను. గమ్యస్థాననిర్ణయ మిందుచే మిగులఁ గష్టసాధ్య మయ్యెను. వసురాజురాజధాని సామాన్య నగరము కాదు. వర్ణిలలామము. అదియుఁ గుప్పవలెనుటచేఁ గనుంగొనుట దుస్సరము గావున నిలుకడగ నిలిచి చూచుటచేఁ గనఁబడెను.

సీ. పోవఁబోవఁగఁదోఁచెఁబురసమామకుటమాల్పంబులై భర్త హర్తృధ్వజంబు
 లేగ నేగ నెదిర్చె • గృహ దేవతావకాలి కలితాబ్జఃఖికలై • కలతతతులు
 చేరఁ జేరఁ చలిర్చె • వీరలక్ష్మీవాస వనజాతదళములై • వప్రశిఖలు
 చనఁ జనఁ దులకించె • జగతిసతీకాంచి హీరపర్వంబులై • తోరణంబు
 తే. లరుగ నరుగంగఁ జూపట్టె • సిరియనంత, తనువులై మల్లుఖరళికాభినయవాటి
 కాకరితురంగళాలికాంగంధవివణి, కాముఖార్పితమణిపుత్రికాయంబు.

61

పోవఁబోవఁగొ = భూమికై దిగి యరుగఁగా నరుగఁగా, పురరమామకుటమాల్పంబులై = పుర లక్ష్మీయొక్క కిరీటునందలి పుష్పమాలికలొ యన్నట్టులుగా, భర్త హర్తృధ్వజంబులు = బంగారు మేడల

మీదనుండెడు కేతనపటములు, (ని. 'ధ్వజ శ్చిహ్నపతాకాయామ్' అని వి.) తోచెన్ = కనుప
డెను, విగనేగ్ = మఱియును బోగాబోగా, గృహదేవతా = గృహాధిదేవతయొక్క, మానకలిత =
శిరస్సునందొప్పుచున్న, అజ్జకళికలై = తామరమొగ్గలో యన్నట్టులుగా, కలశతటలు = గృహాధిదేవతాగ
ములయందలి కలశసమూహములు, ఎనియై = ఎదురుపడెను, చేరజేర = మఱియు సమీపించిపోగా
బోగా, వీరలత్తీవాస వనజాతదళములై = వీరలత్తీవాసములైన పద్మములయొక్కజేషుల యన్నట్టు
లుగా, వప్రశిఖలు = కోటశిఖలు, (ని. 'సాను ప్రాకారయో ర్వప్రశి' అని వి.) (ని. 'శిఖా శిఖా
యాం చూడాయాం జ్వాలాయా మగ్రమాత్రకే' అని వి.) తలిచ్చెన్ = చూడనొప్పెను, చనఁజన =
మఱియును బోగాబోగా, జగతీనతీ = భూకాంతయొక్క, కాంచి = మొలనాలునందలి, హీరవర్షం
బులై = వజ్రగ్రంథులలో యన్నట్టులుగా-అనగా వజ్రపుకట్లలో యన్నట్టులుగాను, (ని. 'వర్ష స్సాన్యదు
శ్చవే గ్రంథా' అని వి.) తోరణములు = బహిర్ద్వారములు, (ని. 'తోరణో స్త్రీ బహిర్ద్వారమ్' అని
అ.) తులకించెన్ = ప్రకాశించెను.

అరుగనరుగంగ్ = మఱియును జనఁగాజనఁగా, సిరియనంతతనువులై = లక్ష్మియొక్క యశేక
మూర్తులలో యన్నట్టులుగాను, మల్లఖురళికా = సాముగరిడీలయొక్కయు, ఆభినయవాటికా = నాటక
కాలలయొక్కయు, కరితురంగకాలికా = గజాశ్వకాలలయొక్కయు, గంధవివణికా = పరిమళప్రవ్యము
లమైడునంగడిపీఠలయొక్కయు, ముఖ = మొగదలలయందు, అర్చిత = నిలువఁబడిన, మణిపుత్రికా
చయంబు = రత్నప్రతిమలయొక్క సమూహము, చూపట్టెన్ = కనుపించెను. మల్లఖురళిక లనఁగా సాము
గరిడీ లన్నందుకుఁ బ్రయోగము-

గీ. 'బహువిరోధిమణిప్రభావల్లవాగ్ర, మల్లనంగ్రామఖురళికామండలాయ

మాన నానాపరిహారమహితగాత్రి, మనుజపుత్రిక యాస్థానమునకు వచ్చె' నని శ్రీనాథుండు.

హర్ష్యములు భర్తమయములు గావునఁ బురలక్ష్మీకిరీటమువలెను నందుండు తెక్కెములు
కిరీటమునందలి మాల్యములవలెను నుండెను. దీనిని జూచుచు బోవబోవ గృహములవైగల బుగారు
కుండలు, కోటశిఖలు, బహిర్ద్వారములు కనిపించెను. లక్ష్మీదేవిస్వరూపాంతరములవలె నాట్యగృహము
లందు హయకాలలందు సుగుంధవస్తువిజులందు మణివిగ్రహములు లెక్కకు మిగుల నోచుచుండెను. అలం
రూపకాశ్చేషులు.

క. అందు ఘనసారమృగమద, చందనకాశ్చీరసారఃసారథలహరీ

సందోహదోహదానిల, కందలి సుపశమితగగనః గమనశ్రమ నై.

62

అందున్ = అట్టిపట్టణమందు, ఘనసార = కర్పూరముయొక్కయు, మృగమద = కస్తూరి
యొక్కయు, చందన = శ్రీగంధముయొక్కయు, కాశ్చీర = కుంకుమపూవుయొక్కయు, సార = శ్రేష్ఠ
మయిన, సారథ = పరిమళముయొక్క, లహరీసందోహ = మహాతరంగసమూహమునకు, దోహద =
ఉత్సాదకద్రవ్యమయిన - అనఁగా గర్పూరాదులయొక్క పరిమళమును ప్రకటింపఁజేయుచున్న,
అనిలకందళిక = పవనాంతరముచేత - అనఁగా బిన్నవాయువులచేత, ఉపశమిత = నివారించఁబడిన,
గగనగమనశ్రమనై = ఆకాశగమనజనితమయిన శ్రమగలదాననై - ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో
సన్ధ్యయము. విజులయందున్న సుగుంధవస్తువుల తావియే కాదు. తమతాపకమగు ద్రవ్యమగు పరి
లకందళములు పొలసినవి. మంజువాణి యాకాశమునుండి యంగడిపీఠలయెంతకు దిగెను. మనోహర

నుగంధసంపత్తి యాకాశగమనాయాసము తొలంగించెను. పరిమళము లహాసించోహముగ నుంటయు మాంసము ఆహోహదములతోఁ బొలయుఁ బురసాభాగ్యాతిశయమును దెలుపును.

చ. అదె యిదె వింతనీడ యని • యారెకు లూరక సంభ్రమింపఁగాఁ
జెదరి కహోతముల్ గొణిగె • చేరక తారకవీధిఁ బాటఁగా
నిదురఁ దొఱంగి కేకరమణీనివహంబు విధూతపక్ష మై
రొద లొదవింపఁగా నొకశిరోగృహపాలిక వ్రాలి యున్నెడన్.

63

అదె యిదె వింతనీడయని=అదిగో యిదిగో ప్రొత్తనీడ గనుపించుచున్నదని, ఆరెకులు=తలా
రులు-ఆనఁగా గస్తుదిరిగెనువారలు, చేరకసంభ్రమింపఁగాన్ = ఏమో తొందరపడఁగాను, చెదరి =
గుంపుడై, కహోతముల్ = పావురాలు, తారకవీధిపాటఁగాన్ = ఆకాశమందు సంచరింపఁగాను,
నిదురఁ దొఱంగి = నిద్రనువిడిచివెట్టి, కేకరమణీనివహంబు = ఆడునెమళ్ళయొక్క సమూహము,
విధూతపక్షమై = చలింపఁజేయుబడిన జెక్కలుగలవై, రొదలొదవింపఁగాన్ = రొదలుసేయఁగాను,
ఒకశిరోగృహపాలిక = ఒకానొక చంద్రకాలాస్త్రదేశమందు, వ్రాలియున్నెడన్ = ప్రవేశించి
యున్న సమయమందు.

మంజువాణి మేడవై వ్రాలినది రాత్రికాలము గావున గస్తుదిరుగువారి కది నీడవలెనుండెను.
ఆనందదీక్షి జూజులందు నిదురించు పారావతములు బెదరిపాటెను. మేడకొనలందు నిదురించుచున్న
యాడునెమిళ్లు జెక్కలు విడిచి పూయసాగెను. అనఁగా మంజువాణిరాక యారెకు లెఱుంగరనియు
మేడవై కేచనయు భావము.

ఉ. సాలము యంత్రపీఠము విశాలకవాటికఘట్టనంబు రృ
క్షీలన మైందవామృతసః మేతపతాకిక జిహ్వ చంద్రికా
జాలము భూతిపూత నవచంద్రశిలాంబువు లశ్రుధారగా
ప్రోలు ప్రళాంతఘోష మయి • పూర్ణ సమాధిఁ జెలంగె నయ్యెడన్.

64

సాలము=ప్రాకారమే, (ని.ప్రాకారో షరణ స్సాలకః అని అ.) యంత్రపీఠము=యంత్రమయ
మయినపీఠమును, విశాలకవాటికఘట్టనంబు=విశాలములయిన తలుపులయొక్క మూతయే, దృక్షీలనము
=కనుమూతయును, విందవ=చంద్రునివలనఁబుట్టిన, అమృత=జలముతోడ-అనఁగా హిమజల
ముతో ననుట. సమేత=మాడుకొన్న, పతాకిక=కేతనమే, విందవ=సహస్రారకమలమందలి చంద్ర
మండలమువలన ప్రవించిన, అమృత=అమృతముతోడ, సమేత=మాడుకొన్న, జిహ్వ=జిహ్వయును,
అని మైందవామృతసమేతపదము పతాకికకును జిహ్వకును విశేషణము. చంద్రికాజాలము=చంద్రికా
సమూహమే, భూతిపూత=భక్త లేపనమును, నవచంద్రశిలాంబువులు=నూతనమయిన చంద్రకాంత
శిలవలన ప్రవించుచున్నజలములే, అశ్రుధారగాన్=ఆనందబాష్పధారగాను, ప్రోలు=వట్టణము,
ప్రళాంత=వివరదని, ఘోషమై=శబ్దముగలవై, పూర్ణసమాధిఁ=సంపూర్ణమైన లంబికాయోగసమాధి
చేత, అయ్యెడన్=ఆ నిశీధికాలమందు, చెలంగెన్=ఽబ్బయిందెను.

సమాధిలక్షణము-

ష్టో. 'శబ్దాదీనాం తస్మాత్తా యావత్కర్ణాదిభి స్థితాః
తావదేవ కృతం భాగ్యం స్యాత్సమాధిరతః పరః.

జలనైంధవయో స్యాన్యస్య యథా భవతి యోగతః

తథాత్మమనసోరై క్యం సమాధి రిహ భణ్యతే.

ఇత్యాదులు తెలియునది. సమాధియన మనస్సును శబ్దాదులనుండి పూర్తిగాఁ బొలగించి యాత్మతోఁ బయింపఁజేయుట. సమాధినిష్ఠాయుక్తుడు యంత్రప్రీతముచేతఁ గనుల మూసికొని సమాస్థారకమలమందలి చంద్రమండల సేథాసారము గ్రోలుచు భూతిపూతతోఁ ఆనందబాష్పములతో నిశ్శబ్దప్రదేశమునం దుండును. అటులే ప్రాకారములమధ్యనున్న పురమున జనుల కనుమూసి నిదురించు చుండిరి. చంద్రకాంతములనుండి జలము కారుచుండెను. ప్రకాంతముగా నుండెనని భావము. అలంకారావకసంక్షిప్తోక్తేష్వి.

సీ. పరిగళార్పితభుజాలతిక లై రతికేళి యల పార్వ మంగిళ్ళ • మెలఁగువారు నలిగి యేఁగుచుఁ బ్రియు • ప్పిలిపిన నిజభుజంగీభావ మేర్పడఁ • గెల్చువారు వరు లొండుకడ కేఁగఁబురుషభూమికఁబూని తెరువాఁగిభంగింఁ • దివురువారు రాకుమారులయిండ్ల • కేకతంబునఁ దదాప్తులవెంట బుడిబుడి • బోవువారు తే. మదనమంత్రరహస్యము • ల్పదనవలభి, నిభృతపారావతములకు • నేర్పువారు నై నవెలయాండ్రచే నస్వరాధిరాజ, వేశవాటిక చూడ్కికి • వేడ్క యొసఁగె.

పతి=విలులయొక్క, గళ=కంఠములయందు, అర్పిత=చేర్చబడిన, భుజాలతికలై = తీఁగెలవంటి బాహువులుగలవారై, రతికేళి = సురతక్రీడలయందలి, ఆలపార్వ = ఆలయకదీర్చుకొనుకొఱకు, మంగిళ్ళమెలఁగువారు = ఇంటిముంగిళ్ళయందు నంచరించుచుండువారు కొందఱును, అలిగియేగుచుకొ = అలకవహించి లేచిపోవుచు, ప్రియున్నిలిపినకొ = ప్రియవిటులు పోకుండ నడ్డగించుకొనఁగా, నిజ భుజంగీభావమేర్పడకొ = భుజంగియనఁగా సర్పాంగనయును విటకత్తెయును గనుక దమయొక్క సర్పాంగనాచేష్ట ప్రకటమగునట్టులుగానని యర్థము. తమయొక్క విటకత్తెన మేర్చుదనట్టుగా నని భావము. (శ్లో. 'భుజభో విట సర్పయోః' అని అ.) (ని. భావ స్వత్రా స్వభావా భిప్రాయ చేష్టా త్తజ్ఞస్య అని అ.) తెరులవారు=చిరాకుపడువారు కొందఱును. వరు లొండుకడకేఁగకొ=తమయొక్క ననువుకాండ్రుఅనఁగా లంకెకాండ్రు మఱియొకఁడలమునకుఁ బోఁగా, అనఁగా నన్యకాంతా సంభోగ మునకుఁబోఁగా, పురుషభూమికఁ బూనితాము పురుషవేషము ధరియించి, (శ్లో. 'భూమికా రచనా యాం స్యా స్తూర్త్యంతరపరిగ్రహే' అని వి.) తెరువాఁగి = దారిగాచి, భంగింపఁదివురువారు = భంగ పఱుపవలెనని యుద్వృక్తు లయ్యెడువారు కొందఱును, రాకుమారులయిండ్లకుకొ = రాచకుమారుల యిండ్లకు, ఏకతంబునకొ=రహస్యముగా, తదాప్తులవెంటకొ = ఆరాజకుమారుల కిష్టమైనవారితోఁగూడ, బుడిబుడిబోవువారు = తెప్పతెప్పనఁ బోయెడువారు కొందఱును,

మదనమంత్రరహస్యముతో=మన్మథమంత్రములయొక్క రహస్యార్థములను, సదనవలభి = ఇండ్ల చూరుపట్టెలయందు, నిభృత = చలించకుండునట్టి, పారావతములకుకొ = పావురాలకు, నేర్పువారు = దోపదేశము నేయువారు కొందఱును, ఐన =అయినట్టి, వెలయాండ్రచేతొ = వేశ్యాంగనలచేత, ఆస్వ రాధిరాజవేశవాటికొ = ఆపట్టణక్రేస్తమందలి వేశ్యాజనసమాశ్రయము. అనఁగా బోగమునీధి, చూడ్కికి వేడ్కయొసంగెకొ = చూపులకు వేడుక పుట్టించెను. (శ్లో. 'వేశో వేశ్యాజనసమాశ్రయః' అని యుపద నిఘంటువు.)

పురమంతయు నిద్రావస్థలో ఉన్నను వేశ్యలుమాత్రము విటనంబర్కమున రేల జాగరణము గావించుచు ఓనోపకాయజాలై యుండిరనియు నిద్రావస్థలోనున్న యానగరమున వేశ్యవాటి దర్శనీయముగ మనోహరముగ నుండెను. అలా. స్వభావోక్తి.

సీ. కమనీయకౌముదికాంతి వారివియోగ గాఢపాండిమపాత్రుఁ గలయఁ బోలు
వలివెల్లుతావెల్లువలు వారిమదనవహ్ని జ్వాలికలవేడిఁ గిగురఁ బోలుఁ
బ్రతిపాట్టరత్నదీపములు వారిదృగంతు యమునోర్ధిమాలికఁ నడఁగఁ బోలు
యామికారభటిభయంబు వారిమనోజ భూరాజ్ఞాసిద్ధిఁ బోలయఁ బోలుఁ
తే. బండువెన్నెల యనక యాపయి విధూప
లాంబు వనక యాత్రోవరత్నాంకురార్పు
లనక యామిఁద నారెకుఁ లనక చనిరి
తరుణు లొకకొంద జవి యెల్లఁ నరసికొనుచు.

66

కమనీయః=ఉప్పుచున్న, కౌముదికాంతి = చంద్రికయొక్క ధవళకాంతి, వారివియోగగాఢపాండిమపాత్రులయఁబోలుఁ-వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, వియోగ = విరహమువలనఁబుట్టిన. గాఢపాండిమ = సాంద్రమయిన ధవళమతోడ, పాత్రులయఁబోలుఁ = జతగూడఁబోలును-అనఁగా మిళితమైయుండఁబోలును. వలివెల్లుతావెల్లువలు-వలివెల్లుతా = చంద్రకాంతశీలయొక్క, వెల్లువలనఁగా వెన్నెలచేతఁగరుగి నమించిన జలప్రవాహములు. అట్టి చంద్రకాంతశీలా జలప్రవాహములు, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, మదనవహ్నిజ్వాలికలవేడిఁ = మన్మథాగ్నిజ్వాలలయొక్క వేంద్రముచేత, ఇగురఁబోలుఁ = ఇగిరిపోయినొండవచ్చును, ప్రతిపాట్టరత్నదీపములు = ప్రతియంగడివిధులయందు నుండెడు రత్నమయదీపములు, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, దృగంతు = దృష్టికాంతులనెడి, యమునోర్ధిమాలికఁ = యమునాజలతరంగమొత్తచేత, అడఁగఁబోలుఁ = అణగిపోయియుండవచ్చును, యామికారభటిభయంబు = తలారులయొక్క యార్భాటమువలసిభయము, వారి = ఆస్త్రీలయొక్క, మనోజభూపరాజ్ఞాసిద్ధిఁ = మన్మథమహారాజుయొక్క యాజ్ఞాసిద్ధిచేత, పోలయఁబోలుఁ = నాశనమయియుండవచ్చును.

కనుకనే, పండువెన్నెలయనక=ముదురువెన్నెలగదాయని విచారింపక, ఆపయి=అటుమీదట, విధూపలాంబువనక = చంద్రకాంతశీలాజలపూరమని విచారింపక, ఆత్రోవరత్నాంకురార్పులనక = ఆమార్గమునందు రత్నద్వీపజ్వాలికలన్నవని విచారింపక, అమీద నారెకులనక = అటుమీదఁ దలారులున్నారని విచారింపక, తరుణులొకకొందఱు = కొమరువయసుగల స్త్రీలు కొందఱు, అవి యెల్ల నరసికొనుచుఁ = వానినన్నిటినిజూచుచు, చనిరి = పోయినవారయిరి.

కొందఱు జారస్త్రీలు ప్రియసంకేతములనుగూర్చి పోవునెడలఁ బండువెన్నెలయును జంద్రకాంతశీలాజలపూరమును రత్నదీపకాంతులను దలారులయొక్క యార్భాటములను విరోధములయినప్పటికిని గామాతురత్వముచేత వాని సెంతమాత్రమును విచారింపకపోయి రని తాత్పర్యము.

చ. హరిహయసౌధస్థిభము + లన్నియు నన్నియు నద్భుతాకృతుల
హరితమణిప్రకల్పితము + లన్నియు నన్నియుఁ జిత్రకేతువుల

హరిపదమార్గలంఘనము • లన్నియు నన్నియు హేమవప్రము
ల్పరిభవనంబు లిందు నృపపుంగవుమంగళధామ మెద్దియో.

67

ప్రతిభవనంబులు = పట్టణమందలి గృహములు, అన్నియు = సకలములును, హరిహయసౌధ
సన్నిభములు = ఇంద్రునిమేడతో సమానము లయినవి, అన్నియు = అన్నియు, అమృతాకృ
తుల్ = ఆశ్చర్యకరమైన రూపముగలిగియున్నవి, అన్నియు = అన్నియు, హరితమణిప్రకల్పిత
ములు = హరితమణులనఁగా బచ్చలు గాన నాపచ్చలచేత నిర్మితములైనవి, అన్నియు = అన్నియు, చిత్రకేతువుల్ = విచిత్రములయిన ధ్వజములు గలిగియున్నవి, అన్నియు = అన్నియు, హరిపదమార్గలంఘనములు = హరిపదమునఁగా విష్ణుపదము - అనఁగా నాకాశము గనుక నాకాశ
మార్గముయొక్క యతిక్రమణము గలిగియున్నవి, అన్నియు = అన్నియు, హేమవప్రములు = సువర్ణ
స్రావరములు గలిగియున్నవి కాబట్టి, ఇందు = ఈగృహములలో, నృపపుంగవు మంగళధామ
మెద్దియో = పసురాజశ్రేష్ఠునియొక్క శుభాస్పదమైన గృహ మేదో కదా - మందరి పద్యముతో
నన్వయము.

మ. అని చింతించుచు నొక్కధామమునకు • యత్నంగన ల్పుష్కర

ధ్వనితోఁ జారణకన్యక ల్చటులవాఁగైచిత్రితోఁ బన్నగాం

గన లుద్యన్తణిదీపమాలికలతో • గంధర్వకాంత ల్కుకం

తనినాదాలితయంబుతోఁ బ్రహరి చుట్టం గంటిఁ జిత్రంబుగాన్.

68

అని చింతించుచు = పూర్వోక్తప్రకారముగా విచారించుచు, ఒక్కధామమునకు = ఒకా
నొకగృహమునకు, యత్నంగనల్పుష్కరధ్వనితో = పుష్కరమునఁగా వాద్యభాండముఖము, (ని
'పుష్కరం కరి హస్తాగ్రే వాద్య భాణ్ణ ముఖే జలే' అని అ.) యక్షస్త్రీలు పుష్కరమనెడి వాద్య
భాండముతోడను, చారణకన్యకల్ = చారణస్త్రీలు, చటులవాఁగైచిత్రితో = పలుకరమైన వాక్యచ
మత్కృతితోడను, పన్నగాంగనలు = నాగకన్యకలు, ఉద్యన్తణిదీపమాలికలతో = ప్రకాశించు
చున్న రత్నదీప్తజ్వలతోడను, గంధర్వకాంతల్ = గంధర్వస్త్రీలు, సుకంతనినాదాలితయంబుతో =
యోగ్యమయిన కంఠధ్వనివికేషముతోడను-అనఁగా బాటతోడను, ప్రహరిచుట్ట = ఆలంగముచిగు
రుండఁగా, చిత్రంబుగాన్ = ఆశ్చర్య మగునట్లులుగా, కంటి = చూచితిని.

ఇక్కడ యక్ష చారణ పన్నగ గంధర్వ కాంతలకుఁ దత్త్వచిత్రవ్యాపారమును జెప్పినాడు.
అన్నియు దివ్యభవనములుగాఁ బొడసూపుటచే మంజువాళి రాజమందిరము గుర్తింపఁజాలదయ్యెను.
యక్షకాంతలు వాద్యము లానరించుట, చారణకాంతలు పాగడికపాటలు బాడుట, నాగాంగనలు
మణిమాలికలతో నివాళుల నిచ్చుట, గంధర్వకాంతలు పాడుట రాజభవన నిశ్చయమునకుఁ దోడ్పడెను.
వారందఱు నొకభవనమునఁ బ్రదక్షిణము గావించిరి.

మ. సరలోకంబుట సిద్ధసాధ్యఫణిగంధర్వాంగనాశేవనా

పరిపాకంబుట యెంతవెంటె యనుచుం • బల్తాలు వీక్షించి యే

సురరాడ్డ త్తవిమానచిత్రమహిమ • ల్పూ యంచు నూహించి యా

ధరణీనాథకులావతంసభవనద్వారంబు సేరం జనన్.

69

నరహాకంబులు = లోకము విచారింపఁగా మనుష్యలోకములు, సిద్ధసాధ్యఫణి గంధర్వాంగ
నానేవనావరిపాకంబులు = పరివర్త్య విచారింపఁగా సిద్ధ సాధ్య వస్తుగ గంధర్వ స్త్రీలయొక్క పరివర్త్య
స్థితి యంటు. ఎకవింశయశుచుక్ = ఎకయాశ్చర్య మిది యని తలంచుచును - అనఁగా మనుష్య
లోకములో దేవతాస్త్రీలు నేవనేయుట మిక్కిలి యద్భుతము గదా యని తలంచుచు ననుట. పల్నాటు
ఏక్షించి=మాటిమాటికొకటి, ఏక్=నేచు, సురరాట్ = దేవేంద్రునిచేత, దత్త=వసురాజుకొఱ కియ్యఁ
బడిన, విమాన=దిగ్విమానముయొక్క, చిత్ర=అద్భుతకరములయిన, మహిమల్నాయంచుక్=ప్రభావ
ములు నుమి యని, హాహించి = భావనచేసి, ఆధరణీనాథ కులావతంస భవనద్వారంబు సేరంజనక్ =
రాజులశ్రేష్ఠుల కయిన యావసురాజుయొక్క గృహద్వారమును నమిపించి పోఁగా.

మనుష్యలోకమునందొ రాజభవనమునకు వేలుపుఁబ్రోయాండు ప్రదక్షిణము తిరుగుట మిగుల
వింత. ఇందులకు సురరా హాసంగిన విమానమహిమయే కారణము. ప్రదక్షిణములు చూడ రాజభవన
మిది యని వంజువానికిఁ చెలినెను.

క. దానాగతస్సికాలిస, దానాహతగీతి చెవుల • నంటంగ నిదురల్

పూనవిహారంతోనీ, రానేకపరాజి యచట • నచ్చెరు వొసఁగెన్.

70

దాన=మదజలాస్వాదనముకొఱకు, ఆగత = వచ్చిన, రసిక = సరసములయిన, అతి = తుష్టెదల
యొక్క, సదాకనాహత=ఎప్పుడు నెడతెగని, గీతి=ఝుంకారధ్వనియని యర్థము. దాన=అర్థప్రదానము
కొఱకు, ఆగత=వచ్చిన, రసికాధి = రసికజన సమూహముయొక్క, సదానాహత = సంతతమును గొట్టు
పడకయున్న, గీతి = గానస్వరమని యర్థాంతరము. చెవులనంటఁగక్ = కర్ణములయందు సోకఁగా, నిదు
రల్నానని = నిద్రజెందక యున్నట్టి, బహిరంతర వీరానేకపరాజి = బాహ్యభ్యంతరములయందలి మత్త
మాతంగ శ్రేణి యని యర్థము. జాగరూకులయియున్న బహిరంతరవీరశ్రేష్ఠసమూహమని యర్థాంత
రము. అచటక్ = అపట్టణమందు, అచ్చెరువొసఁగెన్ = అశృర్యమును బుట్టించెను.

మదభారల కాపించి తుష్టెదలు దిష్టుచేయుటచే మెలఁకువతోనున్న యేనుగులును, ఈవి
కాపించి స్తోత్రపాఠములు పండితు లొనర్చుటచే జాగరూకులగు వీరోత్తములు రాజమందిరమునందుఁ
గదిరించిరి. అలం. శ్లేషము.

నీ పటుహీరములెచాలుఁ బాలనున్న మొనర్ప శక్తాశ్తములెచాలు • జాదుపూయ
శశికాంతములెచాలు • జలనేక మొనరింపఁ గలికిపచ్చలెచాలు • నలికివైవ
విద్రుమంబులెచాలు • వింతజాజుఘటింప ముక్తామణులెచాలు • ముగ్ధు లిడఁగ
వై దూర్యములెచాలు • పన్నెల లేరలుంపఁ దేటకెంపులెచాలు • దివియ లెత్త
తే. జకచకితపుష్కరాగమాళికలె చాలు

గగనచిత్రవితానసంగతి యొసంగ

నివృహస్థాని కనఁ దోఁచెఁ నృపుహజార

మామహామంటపము దాఁటి • యవలఁ జనుచు.

71

ఇవ్వుహస్థానిక్ = ఈసభామంటపమునకు, పాలనున్న మొనర్పక్ = మెలుగునున్నము చేయు
టకు, పటుహీరములెచాలుక్ = సమర్థమయిన వజ్రమణులెచాలును-అనఁగా శిష్కలబడినవజ్రములే
మెలుగునున్నము చేసినట్లులుగాఁ గనుపడుచున్న వనుట. సర్వత్రయాలాగుననే గ్రహింపవలయును.

శక్రాశ్చ ములేచాలుఁ జాదుపూయఁ = చాదనఁగా నట్లరంగుచేసెడు వర్ణద్రవ్యము గనుక నదిపూయఁటకు,
శక్రాశ్చ ములేచాలుఁ = ఇంద్రసీలమణులేచాలును. జలసేకమొనరింపఁ = నీళ్లుచల్లుటకు, శశికాంతములే
చాలుఁ = చంద్రకాంతములులేచాలును. అలికివై పఁ = అలకుటకు, కలికివచ్చులేచాలుఁ = నుందర
మయిన మరకతములులే చాలును. వింతజాఘఘటింపఁ = వింతగానుండెడు నెఱ్ఱజాఘఘట్టలు తీర్చుటకు,
విద్రుమంబులేచాలుఁ = పగడములేచాలును. మ్రుగ్గులిడఁగఁ = రంగవల్లికలు పెట్టుటకు, ముత్తామణులే
చాలుఁ = ముత్తెములేచాలును. పన్నెల తెరలుంపఁ = పన్నె పన్నెల తెరలు-ఆనఁగాఁ బరదాలుంచుటకు,
వైదూర్యములేచాలుఁ = వైదూర్యమణులేచాలును. దివియలెత్తఁ = దీపములు పెట్టుటకును, లేట
కెంపులేచాలుఁ = లేటగల పద్మరాగములులేచాలును. గగనవిచిత్రవిశాసనంగతియొనంగఁ = ఊర్ధ్వ
భాగమందు విచిత్రమయిన మేలుకట్టు కట్టడమునకు,

చకచకితపువ్యరాగమాలిక లేచాలుఁ = చకచకాయమానములయిన పువ్యరాగమణిపంక్తులే
చాలును. ఆనఁ = అనునట్లులుగా, నృపుమాజారము = రాజుయొక్క కొలువుకూటము, తోఁచెఁ =
కనుపడియెను. ఆమహామంటపముదాఁటి = మహాత్తరమయిన యానభామంటపము నతిక్రమించి, ఆపలఁ
జనుచుఁ = ఆపతలఁ బోవుచును, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందులో నవరత్నములకును దత్త
ద్వర్ణోచితక్రియలను జెప్పినాఁడు. మణిమయమైన యామహామండపము సర్వవిధాలంకృతులతో
దర్శనీయముగా మనోహరముగ నుండెను. పువ్యరాగములు మాలికలుగాఁ గూర్చబడి సభామందిరమున
వ్రేలాడఁగట్టబడి యుండెను. అది కదలుచుటచే కాంతులు వెల్లివిసి వైభాగమునం దంకటను
బాగుగాఁ బ్రసరించుటచే నాకాంతిపుంజములు మైనిగట్టిన చూచినవలె నుండెనభావము.

చ. తథుకుపసిండియోవరులు • దంతపుఁజావడు లచ్చనాగృహం

బులు గుడిసీరు మేడలును • భోజనశాలలు గెంపుటోడుబి

శృంగరిణీలు శీతలశిలాతలము ల్భవనేశ్వరంబులు

జ్వలజలయంత్రధామములు • సజ్జలు దాఁటి ధరావతీర్ణనై.

72

తథుకుపసిండియోవరులు = మెఱుపుగలబాగారపు కేళీగృహ విశేషములును, దంతపుఁజావడులు =
దంతపుఁజనికలును, అర్చనాగృహంబులు = దేవపూజామందిరములును, మడిసీరు మేడలును = పానీయశాల
లును, భోజనశాలలు = భోజనచావర్ణము, కెంపుటోడుబిశృంగరిణీలు = కెంపులచే జేయఁబడిన గూన పె
కులుగప్పిన సాముగరిణీలును, శీతల శిలాతలముల్ = చంద్రకాంత శిలాపట్టిముములును-ఆనఁగాఁ గట్టు
వేలలును, భువనేశ్వరంబులు = చుట్టుబవంతులును, జ్వలజలయంత్రధామములు = ప్రకాశములయిన
యాతుభాసాలుండెడు గృహములును, సజ్జలు = గృహవిశేషములును, దాఁటి = అతిక్రమించి,
ధరావతీర్ణనై = భూమిమీఁదికి దిగినదాననై - ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఒకవంక నిర్మలోఁదకశంక సంచువత్సరిధాన నై రిత్తె • బాఱు దలంతు

నొకచోట విఘటితోఁచుక వాటగృహవాటమనిమిన్నయతూజోహనఁ దలంతు

నొకయిక్క నిదివితర్దిక నిక్కమచి పదాగ్రమునిక్క రహితఁగాఁ దలంతు

నొకచాయఁజిత్త్రభి • త్రికగాయనుచు సోయగమునఁ బాయకదాయఁగాఁదలంతు

తే. నిట్లు గృహరాజకీలితాఁ నేకరత్న

వివిధరుచివై భవంబులు • వెగడుపలుప

ఘను—59

నిదియ కాబోలు నృపుకేళిసదన మనుచు
చనుట మాయాబలతిరోహితాంగి నగుచు.

73

ఒకంక = ఒకవైపున, నిర్మలాదకంక = స్వచ్ఛమయిన యుదకమనెడు సందేహము చేత, సంపదపూరితానై = వైకముడుపబడుచున్న చక్రముగలదానై, రిత్తబాణుదలంతు = విమియ లేనిదే ఒడిగొడుగుజాతును, ఒకచోట = మఱియొకస్థలమందు, విఘటిత = తెరువబడిన, ఉరు కవాట = గొడ్డులపులుగుల, గృహవాటమని = గృహపక్షియనుకొని, మిన్నకయతూటి చన దలంతు = పిరికదూరిపోజాతును, ఒకయిక్క = మఱియొకస్థలమందు, ఇది విత్తర్లిక నిక్కమని = ఇది నిజముగా చూచుకొని మఱియొకటికాదని, (ని. 'స్యా ద్విత్వస్థి వేదికా' అని అ.) పదాగ్రమునిక్క = పాదములచూచు చక్రబహునట్లులుగా, రహస్కాదలంతు = ఉల్లాసముచేత నెక్కజాతును, ఒకచాయ = మఱియొకవైపున, చిత్రభృత్తికా యనుచు = చిత్రపువ్రాసిన గోడగదా యనుకొను చును, యిచ్చుచు = విలాసముచేత, పాయదాయంగా దలంతు = తొలగిపోక సమీపించిపో జాతును.

ఇట్లు = సుప్రకారముగా, గృహరాజమందిరశ్రేష్ఠమందు, కీలితకూర్పుబడిన, అనేకరత్న = బహువిధములయిన రత్నములయొక్క, వివిధ రుచివైభవంబులు = నానాప్రకారములైన కాంతిసంప దలు, వెగడుకలుక = విభ్రాంతి పొందించుచుండగా, ఇదియకాబోలునృపుకేళిసదనమనుచు = రాజయొక్క శ్రీడాగృహమిదేకాబోలు నని యూహించుకొని, అచట = అగృహమందు, మాయా బల తిరోహితాంగి నగుచు = మాయాప్రభావముచేత బయటకు దృగ్గోచరముగాని దేహముగలదా ననై-అనగా నదృశ్యకారముగలదాననై యనుట. ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈపద్య మక్కిలి ప్రాససీసము.

రాజగృహమనందు జెక్కబడినరత్నములు లెక్కియిడరానియన్ని. కావున వానికాంతులు విచిత్రరూపివైభవములు. మణికాంతు లాయాస్థలములు బ్రసరించి మంజువాణిని విభ్రాంతురాలినిగా నొనరించెను. ఇదియన్నియు శ్రీడాగృహవిచ్ఛములు. వీనిమూలమున నది రాజమందిరమని గుర్తించి మంజువాణి మాయాబలముచే నదృశ్య మయ్యెను.

చ. అనుపమత్వ సౌధకమలాలయవాటిక నొత్తగిల్లి వైఁ
జనుమొన దోచ నొంటిపలిజక్కవతో నరవిందము ల్లాగి
డ్చినయెలదిమ్మిలీవియలఁగిరి గనుంగవ మూసి యున్నయం
గనల నంగ దేవతలఁ గాంచితి రాజసమీపభూములన్

74

అనుపమ = సమానరహితమైన, రత్నసౌధ = రత్నమయమైన మేడయనెడు, కమలాలయ వాటిక = నరకవర్త ప్రదేశమందు, ఒత్తగిల్లి = త్తగిలిపరుండి, వై జనుమొనదోచ = మీది ప్రక్కనున్న కుచాగ్రము గనుపడుగాను, ఒంటిపలిజక్కవతో = చక్రవాకె నెడఁబాసియొంటిగానున్న చక్రవాకము తోడను, అరవిందముల్లాగిడ్చిన = పద్మములను మునుకొనుచు జేసిన, ఎలదమ్మిలీవియలఁగిరి = నూతనపద్మలతల వలెను, కనుంగవమూసియున్న = కన్నులుమూసియున్న, అనంగదేవతల = మదనదేవతలవలె సుందెడు, అంగనల = కొండలుస్త్రీలును, కాంచితి రాజ సమీపభూముల = వసురాజసమీప ప్రదేశములయందుఁ జూచితి ననియర్థము, చంద్రసమీపప్రదేశములయందని యర్థాంతరము.

వసురాజు కేశీసాధనం దాయనసమీపస్థలములను గొందఱుస్త్రీ లొకవైపు చతుమొనలు వైకిఁ గనుపడునట్లులుగా నొత్తగిలి వరుండి కన్నులు మూసికొని నిద్రింపఁగా వా రేలాగునఁ గనుపడెననికఁ జంద్రోదపాంతస్థల కమలాకరమందు స్త్రీవియోగముచేత నొంటిగానున్న చక్రవాకముతోఁ గూడు కొనియున్న తామరమొగిడిగల లేతకమ్మితూడులేమో యచనుటలుండెరి. ఇందు మేడకుఁ దమ్మిలొకు నకును నిదురించుచెలువ యొంటికుచమునకును గవబాసిన యాడుజక్కవను, ముకుళించిన తామర పూవునకు మోడ్చిన కనులకును లేతతామరతూండ్లకును అంగవలమొనలకును గలహాస్కి తెలియు నది. అలం, రూఢకోపముల సంకరము.

సీ. ఒకతె చన్నులమీఁది • యుదిరికిన్నరగాలిఁ బలుకవంతవలించి • బయలుమీటు
నొకతె యూరుపుగాలి • నురిలిపూసుకటితేనియచిందఁ గనువిచ్చి • బయలువిసరు
నొకతె చంద్రాశ్చవే • దికముఖద్యుతిఁ జల్లుబడ సుల్కిచేయాకు • బయలుసాచు
నొకతె కప్రపుగళా • చిక దేట్లు సంపడింపఁగ మిట్టిపడి కేలు • బయలుపట్టు
తే. నిదురతమి నైన నుడిగంపుఁ • జదురు లిట్లు
వాసనాబలమునఁ బూను • వనజముఖులఁ
గంటిఁ గని తత్ప్రదేశంబు • గడచి చనఁగ
నువిద లిద్దలు పతియొద్ద • నుండి వచ్చిన్

75

ఒకతె=ఒకస్త్రీ, చన్నులమీఁది=స్తనములమీఁదనున్న, ఉదిరికిన్నర=కుదనువర్ణమైన విణావిశేషము, గాలికే=వాయువశముచేత, పలుక=తనంతట తాను మ్రోయఁగా, ఇంతచలించి=ఇంచుకంత చలనమును బొంది, బయలుమీటు=రితబయలున ప్రేళితమీటును, ఒకతె=మఱియొక స్త్రీ, ఊరుపుగాలి నురిలి=నిశ్వాసమారుతముచేత నురలఱిడి, పూసుకటితేనియచింద=పువ్వులచేతఁ గట్టు బడిన వినకజ్జయందలి తేనియ వైనిజిందఁగా, కనువిచ్చి=మెలఁకువదగిలి-కన్నులు తెఱచి, బయలు విసరు=ఒట్టిబయలువిసరును, ఒకతె=మఱియొక స్త్రీ, చంద్రాశ్చవేదిక=తానునిలుచున్నచంద్రకాంత శిలారచితమయిన యరుగు, ముఖద్యుతిఁజల్లుబడ=ముఖచంద్రకాంతిచేతఁ జల్లుబడఁగా, ఇక్కడఁ జంద్రుడని చెప్పకపోయినఁ జంద్రకాంత ప్రవణము సంభవింపనేరదని తెలియవలయును. ఉల్కి=ఉలికిపడి, చేయాకు బయలుసాచు=చేతనున్నయాకుమడుపును బయలున కందిచ్చును, ఒకతె=మఱియొక స్త్రీ, కప్రపుగళాచిక=కర్పూరసహితమయిన పేటికావిశేషమును-అనఁగా నొకవిధమునన వెట్టెను, లేట్లుసంపడింపఁగ=తుమ్మెదలు కదలింపఁగా, మిట్టిపడి=అదగిపడి, కేలుబయలుపట్టు=హస్తమును బయలుగఁకుఁ జాపి పట్టును.

నిదురతమి నైన = నిద్రాపరవశత్వముచేత నైనను, ఉడిగంపుఁజదురులు = ఉడిగంపుఁబయలుయందలి మెలఁకువలు, ఇట్లు = తోచెప్పబడిన ప్రకారము, వాసనాబలమునఁబూను = పూర్వపరిచిలియొక్క దార్ధ్యముచేత వహించుచున్న, వనజముఖులఁ=పరిచారికా స్త్రీలను, కంటిఁ=చూచిలిసి, కని=చూచి, తత్ప్రదేశంబు గడచి చనఁగ=అస్థలము దాటిపోఁగా, ఉవిదలిద్దఱు=ఇద్దఱు స్త్రీలు, పతియొద్దనుండిచ్చి=రాజువచ్చినినుండి వచ్చినవారై, ముందరిపద్యముతో నన్వయము. నిద్రాపరవశతైయుండి బయలు మీటుతెలువ విణావాద్యమునందు శేర్పరి, బయలువిసరుచున్ననలి పివనతో రాజువకు వినదువనికల్పితము,

బయలును జేయసాచుపాలెని తాంబూలము నందిచ్చుచుచారిక, బయలు కేల బట్టుముగుద సుగంధ ద్రవ్యమిశ్రమగు కొంచెట్టుచెలి. పూర్వపరిచితకార్యములు నిడురలోఁగూడ నిర్వహించుట రాజభక్తి విశేషమునకుఁ దార్కాణములు.

శా. ఏమే హేమలతా యటంచు బని యేమే మాధవీ యంచు నీ
భామామన్త ఘనంద మెట్లనుచు జెప్పం జాల భూపాలుఁ డా
రామక్షేణికిఁ జన్ననాటంగొలె నిద్రాసౌఖ్యము ల్లానినాఁ
డేమో యంచు వచింప వింటిఁ దమలో * నేకాంతలీలాగతిన్.

76

ఏమే హేమలతాయటంచుకొ = ఏసి హేమలతా యేమే యనియును, పనియేమే మాధవీయం
చుకొ = ఏసిమాధవీ కార్యమేమేయనియును, భామామన్త ఘనంద మెట్లనుచుకొ = స్త్రీ జనమన్త ఘన
దయన యాయనవర్తమాన మేజాగంటిదే యనియును, చెప్పంజాలకొ = నే జెప్పజాలను, భూపాలు
డారామక్షేణికిఁ జన్ననాటంగొలె = రాజు క్రీడావనభూమికిఁ బోయినది మొదలకొని, నిద్రాసౌఖ్య
ముల్లానినాఁ డేమోయంచుకొ = నిద్రాసంబంధములయిన సుఖభావములను మానినాడు. అనఁగా
నిద్రజేందవయున్నాఁ డడెందువల్లనో కాని యనియును, తమలో నేకాంతలీలాగతికొ = తమలో
దాము రహస్యప్రకారముగా, వచింపకొ = అయిద్దఱును సుభాషితులగా, వింటికొ = నేనువింటిని, ఇందులో
ను కీర్త్యయమును బ్రత్యక్షీర్త్యయమును నని విచారించవలయును.

క. ఆమాట కొంత చెవులకు, నామెతగాఁ బ్రియము విన్నయము నాదుమనో
భూమి దభుకొత్త నృపమణి, భామాభ్యంతరము సొచ్చి * తడయక యచటన్.

ఆమాట = అనఁగా రాజు పనభూమికిఁ బోయి వచ్చినది మొదలకొని నిద్రాసౌఖ్యము మానినాఁ
డన్నమాట, కొంతచెవులకు నామెతగాకొ = కొంతకొంతచెవులకును విందగునట్లులుగాను, ప్రియము =
ఇష్టమును, విన్నయము = ఆశ్చర్యము, నాదుమనోభూమి దభుకొత్తకొ = నామనస్సున హత్త
గాను, నృపమణి భామాభ్యంతరము సొచ్చి = రాజయొక్క రక్షమందిరములో బ్రవేశించి, తడయక
యచటకొ = ఆలస్యముచేయక యాస్థలమందు, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

చ. మొలక మెలుంగుకెంపు మొనముక్కుల నిక్కు కిరీటిపచ్చతా
చిలుకలకోళ్ళతోఁ జికిలిచెంద్రికవన్నియపట్టుపట్టెతోఁ
దొలకునసిండివ్రాత తెరతో నెఱతావులమెలుకట్టతోఁ
జలుగులు చిందుము త్రియపుఁజప్పురమంచముపై మహాన్నతిన్.

78

మొలకమెలుంగు కెంపు మొనముక్కులనిక్కు = పద్మరాగరత్నాంకురములచేతఁ గల్పించఁబడిన
ముక్కులుగలిగి నిక్కుచున్న, కిరీటిపచ్చతాచిలుకలకోళ్ళతోకొ = మరకతమణి నిర్మితములైన చిలుకలు
గల కోళ్లతోడను, చికిలిచెంద్రికవన్నియ పట్టుపట్టెతోకొ = తళుకుగల సిందూరపర్ణపు. పట్టునవారు
తోడను, దొలకునసిండివ్రాత తెరతోకొ = కులకించుచున్న బంగారపువ్రాతకునిగల తెరతోడను, నెఱ
తావులమెలుకట్టతోకొ = సింహరాయిని మహావలుగల చందువాతోడను - అనఁగా వితానముతోడను,
చలువలుచిందు ముత్తెయపుఁ జప్పురమంచముపైకొ = చలువలు గ్రుమ్మరించుచున్న ముత్యాలుగొచ్చిన.

దోమతెర మంచముమీద, మహాన్నతిక్ = ఆధికాన్నత్యముచేత, ఈవృత్తమునకు ముందరివృత్తముతో నన్వయము.

సీ. సేనకొప్పున జాటుచెంగల్వ మొగడలు జాగరణకటాక్షముల నెనయ
నిద్దంపుఁగపురంపుఁనిడుదయెంటులచాయ గండపాండిమకుఁ గైదండయొరగ
నెత్తమినులిజఁన్నిదము శయ్యావివర్తనలూనహారసూత్రములఁ బెనఁగఁ
బలుచనివలెపెదఁవల్లులవతావియ చిక్కఁ బూసినగందంపుఁబూతఁ బోల

తే. నొప్పుపుప్పొడిపరుపువై • నొత్తగిల్లి
మోముదమ్మి తలాడవై • మోపి యడుగుఁ
జివురు చిగురాకుబటువునఁ • జేర్చి చిత్ర
ఫలక మీక్షించునాసార్వభౌముఁ గంటి.

79

సేనకొప్పునజాటు = చెంపకొప్పువలన జాటుచున్న, చెంగల్వమొగడలు = ఎఱ్ఱగలువమొగ్గలు, జాగర=నిద్ర వేగించుటచేత, అరుణ = ఎఱ్ఱబడిన, కటాక్షములక్ = క్రేగన్నులతోడ, ఎనయక్ = మిళితమగుచుండఁగాను, నిద్దంపు = లేటగలిగిన, కపురంపు = కర్పూరముతోఁజేయబడిన, నిడుదయొంటులు = సోగలయిన పాలకాయయొంటులు - అనఁగాఁ గుండలములు, వానియొక్క, చాయ = కాంతి, గండపాండిమకుఁ గైదండయొరగక్ = చెక్కులయందలి విరహజనిత ధవళిమకుఁ జేయూతయియ్యఁగాను, నెత్తమినులిజన్నిదము = మృణాలతంతు నిర్మితమైన యజ్ఞోపవీతము, శయ్యావివర్తన = పరుపువైని పొర్లాడుటచేత, లూన=తెగిన, హార = ముత్యాలహారములయొక్క, సూత్రములక్ = దారములతోడ, పెనఁగక్ = పెనచుకొనఁగాను, పలుచని వలిపెదువల్లువ = తేలికయైన సన్నపుడుప్పటి, తావియచిక్కఁబూసినగందంపుఁబూతఁబోలక్ = పరిమళముమాత్రమే నిలుచునట్లులు పలుచనఁగాఁ బూసిన క్రీచందన లేపుముతో సమానమై కనుపింపఁగాను,

ఒప్పుపుప్పొడిపరుపువై నొత్తగిల్లి = ఒప్పుచుండెడు పువ్వుపరాగముచేత రచించబడిన శయ్యమీద నొత్తగిలి పరుండి, మోముదమ్మి తలాడవై మోపి = కమలనదృశమైనముఖము తలగడమీద నానించి, అడుగుఁజివురు = పాదపల్లవము, చిగురాకుబటువునఁజేర్చి = చిగురుటాకులతోఁజేసిన బటువుబిళ్ళమీదను అనఁగా గుండ్రని చిన్న బాలీనుమీద మోపి, చిత్రఫలకమీక్షించు = చిత్రరువుల్రాసిన పలకను జూచుచున్న, ఆ సార్వభౌముఁ గంటిక్ = సర్వభూమిపాలకుడైన యావసురాజును జూచితిని. కడగంటి చూపులందుఁ గెంజాయయుఁ జెక్కులందుఁ బొండువర్ణమును జన్నిదములు హారములతోఁ బెనఁగొనుటయు మేన గందపుఁబూత యలరుటయు బుప్పొడిపెఱుపువై దమ్మితలగడ నుపయోగించుటయు జూడ పసురాజు వలపురాయిడిచే నిదుర మానెననియు, విరహవృత్తాభరమున శయ్యపైఁ బొరలుచుండెననియు, వలపుతాపమునకు నైవజాలక శిశిరోపచారములు గావించుకొనుచుండె ననియుఁ దోచుచున్నది. ఇందులకుఁ దార్కాణము చిత్రపటమును సందర్శించుట.

ఇందనంగదశాపితేవములగు జాగరణము కృశించుట లోనగునవస్థలు చెప్పబడినవి. అనంగదశలు, శ్లో. “చక్షుఃశ్రీతి ర్ననస్సంగ స్సంకల్పాభప్రజాగరః

అథతి స్సంజ్వరః శార్వర్కం లజ్జాత్యాగో భ్రమో మృతిః

దశావస్థా భవంత్యేతే విప్రల్బంశ్శీలాచరే”

“అభిలాషచింతనానుస్తృతిగుణసంక్షేపనోద్వేగాః”

“చక్షుః శ్రీతిః క్రమం చింతాసంగస్తతోఽనుకల్పః

నిద్రాచ్ఛేదస్తవతా విషయసిద్ధుత్తిస్తపానాశః”

చ. కనుఁగొని యాన్మపాలకశిఖామణిదేందము శైలకన్యకా
మననమహానురాగఝుఁగముగ్నమొకాక ప్రియాంతరస్పృహ
ఘనరసపాషరాపితమొ • కందము గా కని గంధతైలభా
జనభవనప్రదీపికలఁచాటున నల్లనఁ బొంచి యుండఁగాన్.

80

కనుఁగొని = చూచినదాననై, ఆన్మపాలకశిఖామణిదేందము = ఆరాజశ్రేష్ఠునియొక్క హృదయము, శైలకన్యకా = గిరికావీషయమైన, మననమహానురాగ = అనుసంధానయుక్తమైన యధికప్రేమయనెడు, ఝుఁగ = ప్రవాహమును, మగ్నమొ = మునిగియున్నదో - అనఁగా గిరికానురాగాధీనమై యున్నదో, కాక=కట్టుకాక, ప్రియాంతర = ఘటియొక ప్రియురాలిషయమైన, స్పృహ = ఆసక్తియనెడు, ఘనరసపాష = బలసమృద్ధిచేత, రూపితమొ = వ్యాపింపఁబడినదో - అనఁగా ముంపంబడినదో, కందముగాకని=మాతముకాక యని, గంధతైల = సంపంగినూనెతోఁగూడిన, భాజన=పాత్రలయందలి, భవనప్రదీపికల = గృహదీపములయొక్క, చాటునఁ = మరుగున, అల్లఁ బొంచియుండఁగాఁ=తిన్నగా దాగియుండఁగాను, ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. వసురాజు అనురాగముతో పంకనొందుచున్నాడని మంజువాణి తెలిసికొనెనుగాని గిరికాదేవి కొఱకా? అన్యకాంతకొఱకా యనునది విచారణీయాంశముగానఁ జెలిసికొనుటకు బొంచియుండెను.

చ. ఉసురనుఁ గన్ను మోడ్చుచు దలఁయూచుఁ దలంచు నగుం జెమర్చు న
లైసలు గనుంగొనుం బొరలు • లేచు వడంకుఁ జలింపకుండు హా
ప్రసవసుగంధి యంచుఁ బువ్వుపాన్మున న్రాలు నృపాలపుంగవుం
డసమశర ప్రవీరినిశితాశుగదుర్దినధూయమానుఁ డై.

81

నృపాలపుంగవుండు = నరపాలశ్రేష్ఠుడైన వసురాజు, ఆనమశర = మన్మథుడనెడు, ప్రవీరి = వీరశ్రేష్ఠునియొక్క, నిశిత=వాడిగలిగిన, ఆశుగ = బాణములవలన నయిన, దుర్దిన = మునురుదినముచేత - అనఁగా పర్షమచేత, ధూయమానుఁడై = కంపింపఁబడుచున్నవాడై, ఉసురనుఁ = ఉస్సురని నిట్టూర్పుపుచ్చును, కన్ను మోడ్చుకొ = కన్నులు మూసికొనును, తలయూచుకొ = శిరఃకంఠము సేయును, తలంచుకొ = తలఁచుకొనును, నగుకొ = నవ్వును, చెమర్చుకొ = చెమటతోఁగూడుకొనును, నలైసలు గనుంగొనుకొ = నాలుగుదిక్కులను గలయఁజూచును, పొరలుకొ = పొరలుకాడును, లేచుకొ = దిగ్గన లేచును, వడంకుకొ = కంపించును, చలింపకుండుకొ = కదలక యూరకుండును,

హాప్రసవసుగంధియంచుకొ = హాపుష్పగంధీయని, పువ్వుపాన్మున న్రాలుకొ = పుష్పశయ్యమీఁదఁ బడును. ఇందులొ నునుదనుట పొరలుట చింతయనెడు సంచారిభావమున కనుభావములు. పొరలుట తాపతార్ద్యము, తాపము చింతాతార్ద్యము, తలయూచుట స్తృతియనెడు సంచారిభావమున కనుభావము. తలంచుట స్తృతియనుసంచారిభావము, నగుటయును నలైసలు గనుంగొనుటయును లేచుటయును, హాప్రసవసుగంధియంచుఁ బువ్వుపాన్మున న్రాలుటయును సుస్వాదమునెడు సంచారిభావమున కనుభావములు.

వెనుకబడియును వడంకుటయును జరింపకుండుటయును క్షేదవేదములను సాత్త్వికభావములు. ఇతరుల గ్రీయాసముచ్యులాలాకారము.

క. భావగతభావనాసం, భావితభావంబు లిట్లు + చల్లచీగొని గో

త్రావల్లభుః డిట్లు జి, త్రావేతవనితః గని మహామోహమునన్. 82

భావగతః చిత్తగతములైన, భావనా = సంస్కారములచేత, సంభావిత = స్వీకరింపబడిన, భావంబులు = సాత్త్విక సంహారిభావములు, ఇట్లు = ఈవైనిఁజెప్పబడిన ప్రకారముగా, చల్లచీగొనిన్ = చుట్టఁబెట్టఁగా, గోత్రావల్లభుః = వసురాజు, చిత్రావేశిత వనితఃగని = చిత్రపువ్వులఁ జేర్చబడియున్నస్త్రీనిఁ జూచి, మహామోహమునన్ = ఆధికమయిన మోహముచేత, ఇట్లున్ = చుట్టఁబెట్టఁగా ప్రకారముగా నొక వాక్యము పలికెను.

ఉ. ఏమిటి కల్గితే కువలయేక్షణ పల్క విదేటికే సధూ

టీమణి యేల తాకటికిఁడెందము పూనితివే లతాంగి య

య్యో మనసారః దావకః యోధరపాలి దృఢాంకపాలి యీ

వే మృదువాణి నీకు నొకయెగ్గురు జేయఁ గదే తలోదరీ. 83

ఏమిటికల్గితే కువలయేక్షణ = కలువజేతులవంటి కన్నులుగలదానా యొందుకల్గితేవే, సధూటీమణి = స్త్రీలలోపల శ్రేష్ఠురాలవైనదానా, పల్కవిదేటికే = మాటలాడవిడి యొందుకే, లతాంగి = తీగె వంటి దేహముగలదానా, ఏల = ఎందుకొకట, తా = తాయవంటి, కటికి = కనిపమైన, డెందము = మృదయమును, పూనితివే = వహించితివే, అయ్యో = అక్కటా, మనసారన్ = మనస్సుదీరునట్టులుగా, తావకవయోధరపాలి = నీయొక్క కుచపాలియొక్క, దృఢాంకపాలి = గాఢాలింగనమును, (ని, 'అంకపాలిః పరివృద్ధ స్సంక్షేప ఉపగూహనమ్' అని యమరేశ్వరుఁడు.) 'ఈవే = ఇయ్యవే, మృదువాణి = మృదువైన వాక్యములుగలదానా, నీకు నొకయెగ్గురు జేయఁగదే = నీ కొక్క తప్పిదమైనను జేయలేదు గదే, తలోదరీ = ఓవనితా.

ఇక్కడ ఏమిటి యనెడు పదమునందలి మధ్యమివర్ణము లుత్తమైవనిగతుక ఏటికనియును బ్రయోగింపబడినది. ఇందుకు, (శ్లో. 'భూయోసి దేశ్యకదైపు లోపవర్ణాగమశ్రుతిః') అని యధర్మజులవచనము.

చ. అభలకు మోము ద్రిప్తగతి + సంపల రాఁ జెలిఁ బిల్పురీతి రా

చిలుకకుఁ బండ్లు గోయుక్రియఁ + జిత్రగృహంబుననుండి పోవుచున్

సొలపున నీవు న న్నతి + చూడఁ ద్రిశుద్ధిగ నేలి తంచు నే

నలరితిఁ గాని భావజుని + కగ్గము నేయు పెఱుంగఁ గోమలీ. 84

అభలకు మోముద్రిప్తగతి = ముఖపద్మనాసకు ముసురుకొనెడు తుమ్మెదలకుఁగాను ముఖము మళ్ళించినట్టులును, అంచలరాఁ జెలిఁ బిల్పురీతి = పార్శ్వమందుఁగూడవచ్చెడు నిమిత్తము చెలికత్తియను వెనుకఁదిరిగి విలిచినట్టులును, రాచిలుకకుఁ బండ్లుగోయుక్రియన్ = రాజరీమునకుఁ బండ్లుగోయునిమిత్తము వెనుకకు మళ్ళించినట్టులును, చిత్రగృహంబుననుండి పోవుచున్ = రత్నచిత్రముననున్న గృహములోనుండి పోవుచును, సొలపున నీవు న న్నతిచూడన్ = దీనభావముచేత నీవునన్ను

వెనుకదిరిగిచూడగాను, త్రిశుద్ధిగ నేలకుచు నేనలరిలిఁగాని = త్రికరణశుద్ధియనఁగా మనోవాక్కాయ శుద్ధిగా నవ్వుఁ జేఁగెడినని నేను సంతోషించితినిగాని యని యర్థము. త్రివారదర్శనమనిభావము. కోమలి = ఓతరుణీ, భావజుని కగ్గము పేయుటెఱుంగక = మన్మథునికప్పుగించుట గురైఱుంగనయిని. ఆశులకు మోముద్రిప్పుటనుబట్టి నాయక పద్మినీజాలియని దోర్బోతకమగును. కావుననే ఆశులు మూగుటయు మోము ద్రిప్పుటయునని యెఱుంగవడి. పద్మినీస్త్రీలక్షణము.

ష్ఠి. “పద్మముకుళమృద్విశ్వుల్లరాజీవగంధీ సురకపయసి యస్యాః సారభం దివ్యమంగే,
చకితమృగద్యూభే ప్రాంతరక్షేచనేత్రే స్తనయుగళ మనర్థం శ్రీఫలక్రీవిదంబి.
ప్రజలి మృదునలీల రాజహంసీవకస్వి త్రిఃఖిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేషా,
మృదుశుచిలఘుభూక్తే మానిసీగార్థలజ్జా ధవళకుసుమవాసా వల్లభా పద్మినీస్యాత్.”

(రతిరహస్యము.)

అంచలరాక అచచో అంచలరాక అనుపాతముకల్పించి యొకవ్యాఖ్యాత హంసలు వెంట పచ్చుచుండ నను నర్థము తెలిపి అంచల = అనఁగా బార్వ్యమున నను నర్థము కనుపింపదని వ్రాసి యున్నాడు. కాని అంచలయన బార్వ్యమం దనుటకు బూర్వకవిప్రయోగములు గలవు.

ద్విపద. జాళువాగిండి యంచలః దాల్చి శుకుండు.

విష్ణుమాయావిలాసము.

ఆ. గురునిగుణముచో జుగిరులుగాంచినఁ గాంచుఁ, గాక నీమనంబు * గాంచనేల
తల్లికుటిలవృత్తి * తగుఁ గాక కురులకు, నింత నీదు చెయ్యు * లెనయ నేల. 85

ఇంతి = ఓమగువా, గురునిగుణము = నీతండ్రియైన కోలాహలీగిరియొక్క కాశిన్యమును, జుగిరులు గాంచినఁ గాంచుగాక = నీకుచగిరులు పొందినఁ బొందునుగాక - అనఁగా గిరిగుణము గిరుల కుపయుక్తమగుట. ఇక్కడ గురుత్వవాచకముయన గురుశబ్దమును బుచ్చుకొన్నాఁడు గనుక గురుఁ డయిన కోలాహలీని కాశిన్యపుగుణము గురువులయిన నీకుచముల కుపయుక్తమనియును జెప్పవచ్చును. నీమనంబు గాంచనేల = నీ మనస్సున నట్టికాశిన్యపుగుణము నేల పొందవలయును, తల్లికుటిలవృత్తి = నీకుచద్వితై కుటిలగామినియైన శుక్తిమతియొక్క కుటిలత్వము, తగుఁ గాక కురులకు = నీ తలవెండ్రు కలకుఁ దగుఁగాక-అనఁగా గుటిలగామినియొక్క కుటిలత్వము కుటిలములయిన కురుల కుపయుక్తమగుట. నీదుచెయ్యు లెనయనేల = నీయొక్క చేప్త లట్టి కుటిలత్వము నెందుకు పొందవలయును.

సీ. కలికిపెన్నెలులింద్రశిలలయందముఁ జావుఁ జావుక్రొన్న నవిల్లుతూపుచిలుకు
చిలుకు లేనియల జొబ్బిలుమోవి సురమణి రమణీయవజ్రాలిరదనపాళి
పాలిండ్లు పసిడిగుఁబ్బలులయి చెన్నార నారు శాతకృపాణియంద మెఱుంగు
మెఱుంగుచక్రముమించుమించులజఘనము ఘనమూరురుచికరికరముకన్నఁ
తే. గన్నళపునేయఁ గచ్చపాకారగరిమఁ, గరిమరాళికయాన నీచరణమహిమ
మహిమనోభవమణిపుత్రిమాడ్కినీకు, నీకుటిలకర్కశతమానుఁ నేలకలికి. 86

కలికిపెన్నెలు = సుందరమైన సోగవెండ్రుకలు, ఇంద్రశిలలయందముఁ జావుక = ఇంద్ర నీలచ్ఛాయలను చిలుపును, చావు = కనుచావు, క్రొన్ననవిల్లుతూపు చిలుకు = మన్మథబాణము యొక్క యలుగు-అనఁగా చులికి యగుట. చిలుకు లేనియల జొబ్బిలుమోవి = చిందుచున్న లేనియల

చేత జొబ్బిల్లుచున్న యెఱ్ఱనిపెదవి, సురమణి = చిత్రామణి, రవరపాణి = దంతపాణి, రమణీయ వజ్రాణి = చక్కని వజ్రమణిశ్రేణి, పాలిండ్లు = ప్లవములు, పసిడిగుబ్బలు లయించెన్నారై = బంగారు కొండలవంటివై యొప్పును, అరు = నూగారు, కాకకృపాణి యందమెఱుంగుకొ = తీవ్రమైన భద్రము యొక్క సౌందర్యమును గుఱెఱుంగును - అనఁగా నారీతిగానే యుండు ననుట. జఘనము = కటిపురో భాగము, మెఱుంగుచక్రముకొ = మెఱుపుగల రక్తచక్రమును, మించులకొ = కాంతులచేత, మించుకొ = ఆతిక్రమించును, ఊరుదుచి = తొడలయొక్కకోభి, కరికరముకన్నకొ = కరుండముకంటె, ఘనము = శ్రేష్ఠము.

కరి = విరుగుయొక్కయు, మరాళిక = హంసాంగనయొక్కయు, యాన = నడకలవంటి నడకలు గలదానా, నీ చరణమహిమ = నీయొక్కచరణోపరిభాగసౌందర్యము, పచ్చపాకారగరిమకొ = కూర్చా కృతియొక్క యతిశయమును, కన్నకృపుసేయుకొ = అగడుసేయును. ఎట్టనిన, మహికొ = భూమి యందు, మనోభవ మణిపుత్రిమాప్తికొ = మన్మథునియొక్క రక్షప్రతిమవలె, నీకుకొ = నీకును, ఈ కుటిల కర్మశత మానుసేల కలిః = ఈ యసాధ్యమయిన కఠినత్వము-అనఁగా నిర్దయత్వ మొందున మానునో సుందరీయని యర్థము.

ఈ పద్యమందు గలికియనెడుపదమును నాద్యంతములయందు జెప్పినాడు. 'కలికియొప్పి దంబుకాంతమయ్యె' నని నిఘంటువు. దీనిం గాంతియను కావ్యగుణము చెప్పబడియును. కరిమరాళిక అనుచోట నమాహరద్వంద్వము గావున నపుంసకము. మరాళిక అని స్వార్థక ప్రత్యయము జేసినచో ననుకూలముగా నుండును. కతినభావమును బట్టి మణిపుత్రియనియు వలపు నెఱుపుటబట్టి మనోభవమణి యనియు భావము. పూర్వపద్యమునందలి కతినత్వము కుటిలత్వ మిందు జెప్పబడినది.

చ. అని విభుఁ డింతిఁ బల్కు విని • యప్రతిమానసుధాపయోధిఁ

వనములఁ దేలిగట్లు బహుఁవాసరపుణ్యఫలంబు కన్నులం

గనుఁగొనఁ జాలినట్లు త్రిజగంబులు నొక్కట యేలినట్లు ప

ద్వనయనలార సంతసముఁ • దాల్చితి మామకమానసుంబునన్.

87

అని = ఈ ప్రకారముగా, విభుఁడు = వసురాజు, ఇంతిఁబల్కుకొ = గిరికాదేవినిగూర్చి పల్కుఁగా, విని = విన్నదాననై, ఆప్రతిమాన = ఆసమానమయిన, సుధాపయోధి = అమృతసాగరముయొక్క, జీవనములకొ = జలములయందు, తేలిగట్లు = ఓలలాడినట్లులుగాను, బహువాసరపుణ్యఫలంబు = అనేక దినములు చేసిన సుకృతఫలము, కన్నులం గనుఁగొనఁజాలినట్లు = కన్నులజూచినట్లుగాను, త్రిజగం బులు నొక్కట యేలినట్లు = మూఁడులోకములు నొక్కసారిగానే యేలినట్లులుగాను, పద్వనయన లార = ఓ చెలలారా, మామకమానసుంబునకొ = నామనస్సునందు, సంతసముఁ దాల్చితికొ = సంతోష మును వహించితిని.

సుధాప్లావనము, తపశ్ఫలపందర్శనము, త్రిజగత్పరిపాలనము సంతోషకారణములు. వసు రాజు గిరికను వలచినటుల నిశ్చయించుదగినవలుకులు ఈమూటికంటె మిగుల సంతోషప్రదములు గాన మంజువాణి యానందము నిరుపమానము.

ఉ. వెండియు దూలుచుండెఁ బృథ్విపతి యానరలోకపుష్పకో
దండుని బల్కరించి వనితామణియున్నియుఁ దెల్పి యాత్మకుం
బండు వొనర్తు సంచు నృపమంచసమంచితయంత్రపుత్రికా
మండలిలోన నొక్కమణిమండితపుత్రిక నై రయంబునన్.

88

వెండియు = మణియును, దూలుచుండెఁ బృథ్విపతి = వసురాజు గిరికాదేవి సుద్దేశించి నిష్ఠురవాక్యములు పలుకుచుండెను. ఆనరలోక పుష్పకోదండుని బల్కరించి = నేను నానరలోక మన్మథుఁ డయిన వసురాజును మాట్లాడించి, వనితామణియున్నియుఁ దెల్పి = మనగిరికాదేవియున్న యుని యను నామనకు విశదపఱచి, ఆత్మకుంబండువొనర్తునంచున్ = ఆయాత్మకు సుతృప్తము సేయుదుఁ గాక యని, నృపమంచసమంచిత = రాజయొక్క మంచముదాపున నొప్పుచున్న, యంత్రపుత్రికా = కీలుబొమ్మలయొక్క, మండలిలోనన్ = గుంపులోపల, ఒక్కమణిమండితపుత్రికనై = నేనును రత్న మయమయిన యొక బొమ్మనై, రయంబునన్ = శిష్యముగా, ఈపద్యమునకు మందరిపద్యముతో నన్వయము.

రాజు మరల మరల దూషించి గిరిక నగడుసేయుట వలపు పరుసమున, ప్రతిక్రియ చేలియునికి యెఱుంగఁజేయుట అది భూలోకమన్మథుఁ డగు రాజున కుత్సవకారణము. అందులకు మంజువాణి రాజును మణియు సమీపించెను.

చ. పకపక నవ్వి యోవసున్మృపాలక బాలిక దూతె దేల సా
రెకుఁ బరతంత్ర లింతులు పరింతురె కాంతులఁ దమ్ముఁ దామ క
నన్యకలకు నేరమా యది యనన్యగతిక సుదతిక మనోజాబా
రికి నెరఁ జేసి లోఁ గనకరింపనివారివి కాక నేరముల్.

89

పకపకనవ్వి = పకపకనవ్వివదననై, ఓ వసున్మృపాలక = ఓ వసురాజా, బాలికదూతెదేలసారెకున్ = ఆచిన్నపడుచు నెందుకు పలుమాఱును నిందించుచున్నావు, పరతంత్రలింతులు = స్త్రీలు పరాధీనలు, పరింతురె కాంతులఁ దమ్ముఁదామ = కాబట్టి తమకుఁదామే పెనిమిటులను పరింతురా - అనఁగా పరింపరుగదా యనుట. కన్యకలకు నేరమాయది = అట్లుపరింపకపోవుట పడుచులకునేరమా - అనఁగా నేరముకాదనుట. ఇక నేమనిన, ఆనన్యగతిక = మణియొక రేలుతోనందగినవాడు లేకయున్నట్టి, సుదతిక = స్త్రీని, మనోజాబారికి నెరఁజేసి = మన్మథబాధకు బాల్పడఁజేసి, లోఁగనకరింపనివారివిగాక నేరముల్ = మనస్సులో జాలిపడకుండెడువారివే తప్పిదములు గాక, కన్యకలు పురుషులను దామై పరింపకపోవుట నేరము గాదని సంబంధము. వసురాజా సంభాషణము పరిహాసప్రాయముగ నున్నది. కావున లోడయగు మంజువాణి పకపక నవ్వివది. ఇంతులు పరాధీనలు. అందు గిరిక కన్యక తనకయి తాను పరింపఁజాలదు. ఈలోపము బాలికను పలపునకు గుఱి యొనరించి కనికరించనిమఁచానిది. అట్టిచో వసురాజు గిరికను దూషించుట యయుక్తము.

కా. మాయాశీలరు చంచలాత్మ లనుకంఠాపాశూన్య లాతైకకా
ర్యాయత్తు ల్పమయానుకూలహృదయఃవ్యాపారగోపాయనో

పాయజ్జుల్లగవార లాపయి మహిపాలు స్వహవైభవ

శ్రీయోగాంధులు సెప్ప నేల మగవారిక నవ్వగా వచ్చునే.

90

మాయాశీలము = కృత్రిమస్వభావులు, చంచలాత్ములు = నిలకడలేని మనస్సుగలవారును, అనుకంపాశూన్యులు = దయారహితులును, ఆత్మైకకార్యయత్తులే = స్వకార్యభవములును, సమయానుకూల = అప్పటిసమయమునకుఁ దగునట్లులుగా, హృదయవ్యాపార = మనోవ్యాపారముయొక్క, గోపాయన = రక్షణమందలి, ఉపాయజ్ఞాత్ = నేర్పు గుఱఁచినవారును, మగవారలు = పురుషులు-అనఁగా: బురుష సామాన్యులే యిట్టివారనుట. ఆపయి = అందుమీఁదట, మహిపాలు = భూపాలకులు, మహావైభవ శ్రీయోగాంధులు = అధికవైభవసమృద్ధియొక్క సాంగత్యముచేత గమ్యుగాననివారు కాబట్టి, చెప్పనేల = వారిమాటచెప్ప నేవనిలేదు. మగవారిన్నవ్వగావచ్చునే = మగవారినివచ్చునా-అనఁగా నెన్ని విధములచేతను బురుషులను నవ్వ నేకాడదనుట. అనుకంపయునుటకు- (ని. 'కృపా దయానుకంపాస్యా దనుక్రోశః' అని యమరము.) మగవారే మఱియు. అందు రాజులు విశ్వర్యయోగముచే గనులు గలిగిన గ్రుడ్డివారు. మగవారిని నవ్వరాదు. విశ్వర్యవిశిష్టలగురాజుల నంతమున్నె నవ్వరాదనుట. అలం. కావ్యలింగము.

ఉ. అంటి ననంగ నంగజ నిభాంగుఁ డభంగురవిస్తయార్థవం

బంటినమాడ్కితో విని స్రియాహృదయానుశయాగ్నిసూచనం

గంటకితాఖిలాంగుఁ డయి * కంతువనాటవిపాటర్పాటనం

లుంటిత మైనదెందము ఝలుక్కుని పెక్కుతలంపు లూరఁగాన్.

91

అంటి = కృత్రాకారముగా నేనంటిని, అనంగ = అనఁగానే, అంగజనిభాంగుఁడు = మన్వభా కృతిపంటి యాకృతిగల యావసురాజు, అభంగుర విస్తయార్థవం బంటినమాడ్కితోవిని = అవిచ్ఛిన్నమయిన యాశ్చర్యసముద్రముచేత నావరింపఁబడిన చూపుతో విన్నవాడై, స్రియా = స్రియూరాలయిన గిరికయొక్క, హృదయానుశయాగ్ని = హృదయతాపానలముయొక్క, సూచన = సూచనచేత, కంటకితఁగగురపొడిచిన, ఆఖిలాంగుఁడయి = సకలవయసములు గలవాడై, కంతు = మన్వభుండనెడు, వనాట = కిరాతునియొక్క, విపాటర్పాట = విదారణార్థమయిన శస్త్రవిశేషముచేత, (ని. 'ర్పూటో నికుష్టో కాంతారే వ్రణాదీనాం చ మారణే' అని మేదిని.) సంలుంటితమయిన = లెస్సగా భేదించబడిన, దెందము = హృదయము, ఝలుక్కుని = ఝల్లుమని, పెక్కుతలంపులూరఁగాన్ = అనేకభావములుదయింపఁగా-ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నవ్వయము.

ఉ. చారణకన్యయో ఖచరసారసగంధియో కాక కిన్నరాం

భోరుహపాణియో చిలువపొల్తుకయో మఱి కైలకన్యకా

ధీరవయస్య యైనవనదేవతయో యొకమంజువాణి యే

తేరఁగఁ బోలు బాలగతి * దెల్పఁగ నిచ్చటి కద్భుతంబుగాన్.

92

చారణకన్యయో = చారణస్త్రీయో, ఖచరసారసగంధియో = దేవతాస్త్రీయో, కాక = లేక, కిన్నరాంభోరుహపాణియో = కిన్నరస్త్రీయో, చిలువపొల్తుకయో = నాగకన్యకయో, మఱి = ఇదియనుంగాక, కైలకన్యకాధీరవయస్యయైన మనదేవతయో = కోలాహలకైలకన్యకయైన గిరికాదేవియొక్క

ప్రాధసఖయైన మనదేవతయో, ఏకమంజువాణి = మనోహరమయిన వాక్యములుగల యొకానొక స్త్రీ, బాలగతిః జల్పః = గిరియొక్క పిల్లని జలియః జేసెడునొకడు, ఇచ్చటికే = ఈస్థలమునకు, అమ్మ తంబుగాక = ఆశ్చర్యమగునట్లులుగా, ఏలేరగఁబోలుకే = వచ్చియుండవచ్చును. పయస్య యనుటకు. (ని. 'అతి స్సతత వయస్యా చ' అని యమరము.)

గిరికకు మనదేవతలు దేవతాంగనలు జేలిమికత్తియలు. కావుననే మంజువాణియు బాలిక యవస్థ యెఱిగించ నుండెంచి యుండును. మంజువాణి పేరు చెలికత్తెకుఁగూడ సరిపోవుట స్వారస్యము.

మ. అని యూహించి నదీతనూజతలఁ సాహా మామక ప్రేమబం

ధనిమగ్నం బని పల్క వింటి నీక నాతాపానలం బాటెఁ బ్ర

క్తనపుణ్యంబు ఫలించె బంచశరశస్త్రశ్రేణిని జీరికి

గొనఁ బో నే నీక నొక్కఁ డాప్రియతమాఘోరాద్రికి గుండెదన్.

No

93

అనియూహించి = మును జెప్పబడిన ప్రకారముగా నూహించి, నదీతనూజతలఁపు = గిరికాదేవి యొక్క మనస్సంకల్పము, ఆహా = ఆశ్చర్యము, మామక = నాసంబంధమయిన, ప్రేమ = అనురాగమ నెడు, బంధ = బంధనమందు, నిమగ్నంబు = మునిగియున్నదని-అనఁగా నా గిరికాదేవియొక్క శారీరక నా యనురాగమందు లీనమైయున్నదని, పల్కవింటికే = పచింపఁగా నాలించినవాడనైతిని, ఇక నాతా పానలం బాటె = ఇకమీద నాయొక్క తాపాన్ని చల్లారెను, ప్రాక్తనపుణ్యంబు ఫలించె = పూర్వసమకృతము ఫలించెను. విను=నేను, పంచశరశస్త్రశ్రేణిని జీరికి గొనఁబోకే = మన్తభాయుధ ముక్తిని గణ్యమునీయకుదా, ఇకనొక్కఁడు = ఇకమీద నొకటి గలదు. అదియేమనిన, ఆప్రియ తమా ఘోరాద్రికి గుండెదన్ = ప్రీయతమురాలయిన యాగిరికయొక్క ఘోరమయిన వ్యధనుగురించి విచారపడుచున్నాను.

శా. నాడెందంబుననుండి కందెనొ కటాః న న్నాత్మలో నుంచి తా

వాడంబాటెనొ నేనె తా ననుట నావర్తిష్ఠాసంతాపచిం

తాడోలాకలనంబు దా నెననెనోః తథ్యంబు నావంకతై

తా డెస్సె నవలా యటంచు నొఱుగెకః దల్పప్రమాణంబునన్.

94

నాడెందంబుననుండి కందెనొ = విరహగ్నితప్తమైన నాహృదయమందు నిలిచి కమలిపోయెనో, కటా = ఆయ్యో, నన్నాత్మలోనుంచి తానాడంబాటెనొ = లేక తపించుచున్న నన్ను దనహృదయ మందు నిల్పుకొని వాడిపోవుచున్నదేమో, లేక, నేనెతానగుటకే = నేనే తానైయున్నందున-అనఁగా దన్ను భ్రాన్తముచేసి తనయొక్క తాదాత్మ్యమును బొందియున్న దగుటచేత ననుట. నా=నాయొక్క, వర్తిష్ఠా=వృద్ధినించుచున్న, సంతాప=మీతాపముగల, చింతా=విచారమ నెడు, డోలాకలనంబు=డయ్యెల యందలి యాందోళనమును, తానెననెనో = తానుబొందెనో, తథ్యంబు నావంకతై తాడెస్సె న్నవలా యటంచుకే = మీఁదఁజెప్పిన మూఁడువిధములచేత నిశ్చయముగా నానిమిత్తమై గిరికాదేవి తాను శ్రమపడెనుగాదా యని పలుకుచు, తల్పప్రమాణంబునన్ = శయ్యాంగణమందు, ఒఱుగెక = వ్రాలెను. కుండుట, వాడఁబారుట, చింతనొందుట, బడలుట విరహావస్థావిశేషములు. ఇదియన్నియుఁ దననుండి కలిగిన యవస్థలుగావున గిరికాస్థితి రాజానంద బరితాపకారణ మయ్యెను. కావుననే శయ్యపై నొరిగి పతతాపాలికయము ననుభవించెను. కందుట, వాడఁబారుట అనంగదశానిశేషములు.

చ. ఒఱగినఁ జూచి యాన్యపక్షులొత్తము చిత్తము కూర్చి కాత్త ని
వ్వెఱపడి తాపవారకము + విస్తయనీయము నింతి నెయ్యపు
న్గుఱుతును నై నమత్కరవిఃసూతనహారము చేరఁ బోయి యా
నెఱదొరకంతపీతమున + నిల్పితి నిల్పఁ బ్రభుల్ల నేత్రుఁ డై.

95

ఒఱగినఁజూచి = ఆరితిగా శయ్యమీఁద వ్రాలఁగాఁ జూచి, అన్యపక్షులొత్తము చిత్తముకూర్చికో = ఆరాజవంశశ్రేష్ఠనియొక్క మనశ్శప్రేమకు, అత్తనివ్వెఱపడి = చిత్తముదాశ్చర్యపడి, తాపవారకము = తాపమును బోగొట్టునదియును, విస్తయనీయము = ఆశ్చర్యపడఁదగినదియు, ఇంతి నెయ్యపున్గుఱుతును = సిరికాదేవియొక్క ప్రీతిపూర్వకమయిన యానవాలును, నై = అయినట్టి, మత్కరవిఃసూతనహారము = నాచేతనున్న నవీనముత్తాహారమును, చేరఁబోయి = దగ్గరఁగఁబోయి, ఆనెఱదొరకంతపీతమున నిల్పితి = ఆమహారాజుయొక్క కంతపీతయందుంచితిని, నిల్పి = ఆలాగున సుంపఁగానై, ప్రభుల్ల నేత్రుఁడై = వికసించిన నేత్రములు గలవాడై.

ఉ. అబ్బలభిన్నిభుండు మణిహారముఁ దప్పక చూచి యకార యెం
తబ్బుర మీయమూల్యమణిహారము రాఁ గల మెద్ది యొక్కొ యే
గుబ్బెతహార మొక్కొ యిది + కూరిమి నేచెలి దెచ్చె నొక్కొ హా
నిబ్బర మైనతాపము జనింపదు వో యిది మేను సోఁకఁగాన్.

96

అబ్బలభిన్నిభుండు = ఇంద్రసమానుడయిన యారాజు, మణిహారముఁ దప్పక చూచి = ముత్యాల హారమును జలించక చూచి, ఔర = భా, ఎంతబ్బురము = ఎంతయాశ్చర్యము, ఈయమూల్యమణిహారము = విలువలేని యీయమత్యాలహారము, రాగతమెద్దియొక్కొ = వచ్చుటకుఁ గారణమేమో, ఏగుబ్బెతహార మొక్కొ = ఏజవరాలయొక్క హారమో, ఇదికూరిమి నే చెలిదెచ్చెనొక్కొ = ఈహారము ప్రేమచేత నే ప్రీతినిహింపజేసెను, హా = హా, ఇదిసుఖము దనుకరణము. ఇది మేనుసోఁకఁగాన్ = ఈ హారము శరీరము తగులఁగా, నిబ్బరమయిన తాపముజనింపదువో = నిశ్చలమయిన తాపము పుట్టకయున్నదిగదా, అబ్బలభిన్నిభుం దనుటవలన వసురాజు సౌభాగ్యలిశయము సూచితము. తప్పకచూచుట ప్రేమాతిశయమువలన, ముత్రైపు హారములు తాపనివారణములు గావున నిక విరహతాపము జనింపదని నిశ్చయించుకొనెను. హారము మణిమయము, అమూల్యము నగుటవలన ఎవతెహారము ఎవరు తెచ్చిరి. ఎటులవచ్చెనని వసురాజు సంశయించెను.

హారములు తాపనివారణము లనుటకు-

శ్లో. 'సచందనాంబువ్యజనోద్భవానితైః సహాయస్త్రి స్రవమండలార్పణైః

నవల్లకీకాకలిగీతనిస్సనై ర్విబోధ్యతే సుప్రతివాద్య మన్తఫణి' గీవృత్తవర్ణనము. ఋ.నం.

శా. ఈహారం బొకమాటు పిమ్మటికి నే + నెచ్చొట్టనో కన్నయ
ట్లుహం బయ్యెడి నీయమూల్యమణిహారొత్తంసముం జిత్రక
న్యాహారంబు నుదారవైఖరి నొకం + డై తోచె నీహార మా
నీహారాద్రిజకన్యహార మగు సందేహంబు లే దెంతయున్.

97

ఈహారంబు = ఈముత్యాలహారము, ఒకమాటు = ఒకసారి, విచ్చటికి = వెనుకటికి-అనగా ముందు, నేనెచ్చటనో కన్నయట్టుహంబయ్యెడికే = నేనెక్కడనో చూచినట్టులుగాఁ దోచుచున్నది, ఈయముత్యముచి హారోత్తంసముక్ = విలువ లేని యీముత్యాలహారంబును, చిత్రకన్యాహారంబును = చిత్రకన్యవలనయందలి చిత్రకగిరికయొక్క ముత్యాలహారంబును, ఉదారవైఖరి నొకండైతోయెక్ = అతిశయింపిచేత నొక్కటిగాఁ గనుపడెను. కాబట్టి, ఈహారము = ఈముత్యాలహారము, అనీహారాద్రి జకన్య హారమగుక్ = హిమాచలనందనుడయిన కోలాహలని హిమాచలయొక్క హారమే యవును, సందేహంబు లే దెంతయుక్ = ఇందు కెంతమాత్రమును సంశయము లేదు.

హిహారంబునకు ('సంభాషణం యదిత్థం స్యా దిత్యూహో వ్యవస్థ సిద్ధయే') అని చంద్రాలోకమునందుఁ బ్రయోగము. ఒకండనునది యమహత్తయిన హారమునకు విశేషణంబైనను డుష్టు వచ్చినది. ఇందుకుఁజ్ఞా. 'కృచిదమహతోపిడుస్సృయోత్' అని శబ్దానుకాసనసూత్రము. ఈసూత్రమందలి యపి శబ్దమువలననే కాదిశబ్దములకును డుష్టువచ్చునని యర్థము. ఇదిగాక 'ఏకాదేరమహతాంపదావున్న' అనెడు శబ్దానుకాసనసూత్రముచేత డుష్ట వర్ణము పరమమైయుండినను ఉత్సవరూపయ్యెనని గ్రహింపవలయును.

మాలినీప్పత్తము. అని విభుఁ డెద నుంచుక్ + హార మందందఁ గాంచుం

గనుఁగవఁ గదియించుం + గంతపీఠిక్ ఘటించుం

దను పఖలము చేర్చుం + దత్తణస్వేదధారా

ఘననయనజలంబుల్ + గాధతనైత్రిఁ జూపున్.

98

అనిఁబట్టనివలెకి, విభుఁడు = వసురాజు, హారము = ముత్యాలహారమును. ఎదనుంచుక్ = తొమ్మిదిమీద నిలుపును, అందందఁ గాంచుక్ = మాటిమాటికిని జూచుచు, కనుగవఁ గదియించుక్ = నేత్రయుగళమందుఁ జేర్చును, కంతపాళిక్ ఘటించుక్ = కంతపీఠికయందుఁ గూర్చును-అనగా 'మెడనుధరించుకొనును, తనుపఖలముచేర్చుక్ = శరీరమందంతట హత్తించును, తత్తణ = ఆక్షణమందయిన, స్వేదధారా = శ్రమజలధారలచేత, ఘన = అధికమగుచున్న, నయనజలంబుల్ = బొప్పజలములను, గాధతనైత్రిక్ = దృఢమైన యాగిరికాదేవియందలి స్నేహభావమును, చూపుక్ = కనుపఱుచును. ఈమాలి నీప్పత్తమునకు న న మ య య గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయక్షరము యతిస్థానము.

క. ఈగతి నారా జుకం, తాగతనత్తదామ + మభినవకరసం

యోగమున గారవించుచు, రాగోపనిబద్ధబంధుఁరంబుగఁ బల్కెన్.

90

ఈగతిక్ = ఈప్రకారముగా, ఆరాజు = ఆవసురాజు అని యర్థము. ఆచంద్రుడని యర్థాంతరము. ఉడంతాగత నక్షత్రదామము = కంతప్రాప్తమైన నక్షత్రమాలికయనెడు ముక్తాహారము ననియర్థము. ని 'నైవనక్షత్రమూ స్యా త్పదమిళితహక్తికై' అని ఆ. ఉడంత = సమీపమునుగూర్చి, అగత = వచ్చిన, నక్షత్రదామము = అగ్నిస్వాది నక్షత్రసమూహము నని యర్థాంతరము. అభినవకరసంయోగమన గారించుచుక్ = మూతవహస్సన్నర్థముచేత మన్నించుచు నని యర్థము. కిరణవృద్ధముచేత మన్నించుచు నని యర్థాంతరము. ఇంతవర్ధంతమును బ్రకృతాప్రకృత క్షేపలంకారము. రాగ = వ్యర్థభావముచేతను ననురాగముచేతను, ఇక్కడ వర్ధవ్యయంబును బ్రకృతరథముగానే చూడవలయును. ఉప

నిబద్ధ = కట్టబడినదై, బంధురముగఁ - మనోహర మగుచుండునట్లుగా, పరికే = పచించెను. అనఁగా స్వరభేదము ననురాగమును గనుపడునట్లుగా వచించె ననుట. ఏమనిన,

మ. కమనీయద్యుతిధామమా విమలముఃక్తాదామమా సేమమా
కమలామోదకుఁ దత్సఖీసమితికిం • గల్యాణమా తస్మరా
శమయూరీశుకశాబళారికల కెల్లఁ భద్రమా క్షేమమా
ప్రమదారత్నముపేరుగా నెద నినుం • బాటించి ప్రార్థించెదన్.

100

కమనీయ = మనోహరమైన, ద్యుతి = కాంతికి, ధామమా = స్థానమైనదానా, ఇక్కడ ధామశబ్దము ద్యుతివాచకమును గలవలె బునరుక్తవదాభాసాలంకారము. విమల = స్వచ్ఛమైన, ముక్తాదామమా = మాంత్రికహారమా, కమలామోదకుఁ = పద్మగంధమొన గిరికాదేవి, సేమమా = మళమా, తత్సఖీసమితికిం గల్యాణమా = ఆగిరియొక్క సఖీసమూహమునకు శుభమా, తత్ = ఆగిరియొక్క, మరాళ = పెంపుడువాంసలకును, మయూరీ = ఆడునెనుళ్ళకును, శుకశాబ = చిలుకపిల్లలకును, శారికలవన్ = గోరవంకలకును, ఎల్లఁ = అన్నిటికిని, భద్రమా = సుఖమా, తెల్పుమా = తెలియఁజెప్పుము. ఏమనిన, ఆప్రమదారత్నముపేరుగా నెద నినుం బాటించి ప్రార్థించెదన్ = స్త్రీరత్నముయ నాగిరికాదేవి మాకుగా వక్షస్ఫలమందు నిన్ను మన్నించి వేడుకొనుచున్నాను అని అర్థము. ఆగిరికాదేవియొక్క ముత్యాల పేరుగా నిన్ను వక్షస్ఫలమందు మన్నించుచున్నానని భావము. కమలామోద యుటవలన నాయక పద్మసీతాయనుట, సఖీజనులు వలపు గొలుపుటలకుఁ జెరిమి నెఱిగిరి గావున వారిసేవమును జెరిగిరి కొనుట, మరాళమయూరాదులు గిరిక నెచ్చెలులు విరహోద్దీప్తవదాయకములు. కగిరికలపు మిక్కుటము చేయుటకుఁ దనయం దామెను బద్ధాసురాగ నొనర్చుటకు నవియై ప్రధానములుగాన వాని పేరుమును జెలిగొనఁ గోరెను.

మ. నిను భాగ్యాక్షరపంక్తిగాఁ దలఁతునో • నిర్వేలమూర్ఖావనో
దనదివ్యామృతధారగా మనమునం • దర్శింతునో కాక మ
ద్భుతపుణ్యదుమకోరకావళియ కాఁ • గన్గొందునో ప్రేమ నే
మని వర్ణింతుఁ బ్రియాపయోధరవిహారా హారవంశోత్తమా.

101

ప్రియా = ప్రియురాలైన గిరికయొక్క, పయోధర = కుచములమీఁద, విహార = విహరించునట్టి, హారవంశోత్తమా = ముక్తాహార కులశ్రేష్ఠమా, నిమన్ = నిన్ను, భాగ్యాక్షరపంక్తిగాఁదలఁతునో = మాయొక్క భాగ్యవర్ణశ్రేణినిగా విచారించునా, నిర్వేల = అమితమైన, మూర్ఖా = ముఱుఁబొందిన మూర్ఖయొక్క, అవనోదన = పోగొట్టుట యందలి, దివ్యామృతధారగాఁ = యోగ్యమైన యమృతధార యగునట్లులుగా, మనమునందర్శించునో = మనస్సునం దూహించునా, కాక = అట్లుకాక, మల్ = నాయొక్క, ఘన = అధికమయిన, పుణ్య = సుకృతమనెడు, ద్రుమ = పృథ్విమయొక్క, కోరకావళియకాఁ = భ్రామెగ్గలయొక్క పంక్తినిగానే, కన్గొందునో = చూతునా, ప్రేమసేమవివర్ణింతున్ = నాకనీయండుండెడు ప్రేమచేత విమనిగొనియోడుదును - అనఁగా గొనియోడుకాల ననుట.

హారవంశోత్తమా యనెడు సంబోధనమందు మువర్ణముచెప్పి తద్విశేషణమయిన ప్రియాపయోధరవిహారా యనెడు సంబోధనమందును మువర్ణకము చెప్పనందున నధర్మజుచనము. శ్లో. 'అట్ల

భృగ్వాదిశబ్దభోజ్య మ్వాది రామత్ర శేతువా' అని చెప్పబడియున్నది. హారము సామాన్యమైనది కాదు. హారమోక్తము కావుననే ప్రియావయోధరప్రాంతవిహారభాగ్యాతిశయమును గడిపగలిగెను. హారగత రత్నములు పుణ్యాక్షరపంక్తివలెను, హారమువరుస అమృతధారవలెను, హారములు కోరకములవలెను నుండెనని భావము. ప్రియమైనదానిని సౌభాగ్యాక్షరపంక్తిగా వర్ణించుదురు. ఇందులకు-

శ్లో. 'సౌభాగ్యాక్షరమాలికేవ లిఖితం పుష్పాయుధేన స్వయం

మధ్యస్థాపి కరోతి తాపమధికం రోమావళిః కేనసా.'

(భర్తృహరి.)

చ. వనజముఖి కుచోపరినివాససుఖోన్నతి నున్ని మాని నా
మనికేత మార్చ వచ్చితిని * మాక్తికహారమ నీగుణంబు లే
మని వినుతింతు నట్టిద కదా యవదాతసువృత్తమూర్తు లెం
దును నిజసౌఖ్యభంగము గనుంగొన రార్తుల బ్రోచువేళలన్.

102

వనజముఖి = గిరికాదేవియొక్క, కుచోపరి = స్తనములయొక్కయుపరిభాగమందలి, నివాస సుఖోన్నతి = నివాసమువలని సుఖాలిశయముచేత, ఉన్మిక్ = ఉండుటను, మాని=విడిచిపెట్టి, నామనికేత మార్చవచ్చితిని = నాయొక్కమనోవృద్ధిను బోగొట్టవచ్చినదాన వైతిని, మాక్తికహారము = ముక్తామణి హారమా, నీగుణంబు నేమని వినుతింతు = నీయొక్క సద్గుణము లేమని కొనియాడుదును - అనగా గొనియాడఁజాల నని యర్థము.

మూర్త్యాలయొక్క ఆణి సుపాణి సుతారము లనెడు మూఁడుగుణము లని భావము. ఇందుకు బ్రమాణము-

క. 'అతిలేని చుక్కలెఱుగను, మెఱయు సుతారంబు మేలిమిగ వట్టువయె

మెఱుంగొందు పాణి ఘనమై, నెఱసిరి పట్టువ సుపాణి నిర్మలకాంతిన్.'

అని రత్నపరిక్షయందు, అట్టిదకదా = అదియుక్తమేకదా. విమనిన, అవదాత = పరిశుద్ధమైన, సువృత్త=సద్వర్తనముగలిగిన, మూర్తులు=స్వరూపముగల సుజనులని యర్థము. ముత్యములు శుభ్రంబును వర్ణంబునైన మూర్తిగలవని భావము. (శ్లో. 'అవదాత స్థితే పీలే విశుద్ధే ప్రవరే పివ.' అని వి.) ఎందును = ఎక్కడను, అర్తుల బ్రోచువేళల = వ్యభిచారులు వచ్చివారిని రక్షించు సమయములయందు, నిజసౌఖ్యభంగము గనుంగొనరు = తమయొక్క సౌఖ్యము చెడిపోవుటను విచారించరు.

వనజముఖి కుచోపరినివాసము సుఖోన్నతి. అదిమానివచ్చుట రాజుమనోవృద్ధి పోకార్చుటకు, అట్టిరాకగలవానిగుణములు అనిర్వాచ్యములు. నిజసౌఖ్యభంగము పుణ్యాత్ములు పాటింప రనుట కిదియె తార్కాణము. సువృత్తము లనుటవలన హారములు వట్టునగను అవదాత యనుటవలన జ్వలగను నున్నవని భావము. హారము శ్వేతగణములాని దనుటకు సరస్వతీస్థానము చూచునది.

చ. చెలుల మొఱంగి నాడు మణిచిత్రగృహంబున మోము వాంచి తో
య్యలి భవదేకదర్శితముదాకృతిఁ జూచె గదా వినీలకుం
తలహృదయంబు నీకు విడితెంబు గదా యిక దాచ నేటికి
వెలదిమనంబు దెల్పు గదావే మణిహారమ నిన్ను వేఁడెదన్.

103

చెలుల మొఱంగి = చెలికత్తియలను వంచన చేసి, నాడు = అనగా నే నక్కడికివచ్చియున్న నాడు, మణిచిత్రగృహంబున = రత్నచిత్రమయిన గృహమందు, మోమువాంచి=సిగ్గుచేత ముఖము

మనుకొని, తొయ్యలి = గిరికాడేవి, భవదేకదర్శితమదాకృతిః సీతేశ త ముఖ్యచూనట్లులుగాఁ గనుటచేసఁ-
ఆనగా నీయందుఁ బ్రతిఫలించిన నాయొక్కరూపమును, చూచెనగాదా = చూచెనగాదా, విసేలకుంకల
హృదయంబు నీకు విదితంబుగదా = ఆగిరికయొక్క మనస్సు నీకుఁ జెలియఁబడియున్నదిగదాయని
యర్థము. అగిరికయొక్క వక్షస్థలము నీకుఁ జెలియఁబడియున్నదిగదా యని భావము. ని. 'హృదయం
మానసో రసోః' అని వి. ఇకదాచనేటికి = ఇకమీఁద దాచిపెట్టఁబడి, జేమి, వెలఁదిమనంబుఁజెల్పఁ
గదవే = గిరికాడేవియొక్క మనం బేదగుచున్నది తెలియఁజేపుఁగదవే, మహోహలము = ముక్తామణి
హారమా, నిన్నుజేడెడక = నిన్ను ప్రార్థించుచున్నాను. అని నెఱక కన్వయము.

.. గిరికరాజునుజూచి సిగ్గుపెంపునఁ దలచాల్సివది. కావునరాజదర్శనము హరిమణియందుఁ దక్కు
గనుపించదుగావున భవదేకదర్శితమని చెప్పఁబడినది. హృదయము విదితమగుటవలన గుబ్బలనొరసియుండు
గావున నాయొకలంపునెఱింగి యుండువనుట.

ఉ. గ్రావసుతాకుచాగ్ర పరిరంభ నిగుంభసూఖోపలంభ సు

భావిత భావిమత్కరవిమర్దన కోడకుమీ విశుద్ధము

క్తావలి బాలికానగళమాగమయోగ్యమహోపలాలన

శ్రీ వెలయుంతుఁ గాని నినుఁ జిక్కులఁ బెట్టఁజూమి యంబునన్. 104

గ్రావసుతా = పర్వతపుత్రియైన గిరికాడేవియొక్క, ని. 'గిరిగ్రావా చలతైర్లల శిలాచ్ఛయాః'
అని అ. కుచాగ్ర = చను మొనయొక్క, పరిరంభనిగుంభ = అలింగనసంకుటనమువలన వైన, సుఖోపలంభ =
అనందానుభవముచేత, సంభావిత = పూజితమయినదానా, ఇక్కడ గ్రావసుత యన్నందునఁ గుచముల
యందుఁ గాతిన్యము స్ఫుించుచున్నది. భావిమత్కరవిమర్దన కోడకుమీ = ముందుగలంగఁబోయెడు
నాయొక్క హస్తపీడనమునకు భయపడఁబోకుమీ, విశుద్ధముక్తావలి = పరిశుద్ధమైన ముక్తామణిమాలికా
యని యర్థము. శుభ్రీవర్ణము గలదని భావము. బాలికా = గిరికాడేవియొక్క, నవనమాగమ = ప్రథమ
సంగమమునందు, యోగ్య = ఉచితమయిన, మహోపలాలన శ్రీ వెలయుంతుఁగాని = మహాత్తరమయిన
బుజ్జగింపు సంపదచేత నుల్లసింపఁజేయుదునేకాక, నినుఁ జిక్కులఁ బెట్టఁజూమి యంబునన్ = త్వరితముగా
నిన్ను మనికితములఁ బెట్టునుమా యని యర్థము. చిక్కులఁబున నని భావము.

ముక్తావలి విశుద్ధమైనది. అనఁగా నిష్కళంకమైనది. కావున నిట్టిదానికిఁ జిక్కులుగూర్పఁ
జనదు. గిరికతో జరుగనున్నది నవనమాగమము. అందు యోగ్యములగు మహోపలాలనములుండును.
అట్టిచో బుజ్జగించుచు గుచములనంటుట తటస్థించుచుగావున ముక్తావలి చిక్కులపాలుగావలసిన
యవసరముండదనిభావము.

కా. శుక్తికోడకుటిగుహావసతి వై • సూచ్యగ్రసంస్థాయై

ముక్తాహారేమ వై భజించితి గదా • ముగ్ధాకుచద్యంబ్వసం

సక్తిం దాదృశభూతి తావకకృపాసంసిద్ధిలే కబ్బునే

ముక్తాహారత నున్నయంతె నె తలంపు ల్నింపు నా కింపుగాన్.

105

శుక్తికోడకుటిగుహావసతివై - శుక్తి = మత్తెఱుఁబ్బయొక్క, కోడ = మధ్యప్రదేశమనెడు,
కుటిగుహా = కుటిరమువంటి గుహాయందలి, వసతివై = ఉనికిగలదనవై, సూచ్యగ్రసంస్థాయై = సూచి
విను - తి 1

మొరమీఁద నిలిచినదానవై, ముక్తాహారమువై = వర్జించఁబడిన యాహారముగదానవై యరియర్థము. అనఁగా సీతెప్పుఁబడిన గుహావసలియును సూర్యగ్రనివాసమును నిరాహారత్వమును దవశ్యాలుర యొక్క భర్తముగఁగఁగ నట్టి తాపరభర్తములు గలదానవై, తపస్సుచేసినదానవై యరుట. ముత్తెయ ములు ముత్తెఁజిప్పయందుడు చున్నవియును సూరిమొరచేత రంభిము చేయఁబడుచున్నవియును గఁగఁగ వానిచేతఁ గూర్చఁబడిన హారమరిభావము. ముద్ధా = నవోఽథయై గిరికయొక్క, కుచద్వంద్వ = స్తన ద్వయముయొక్క, సుసక్తి = సుపర్కమును, భజించితిగదా = పొందితివిగదా, ముక్తాహారతపస్సు యంతనె = గుహావాసమును సూర్యగ్రనివాసమును చేయలేక నేను నిరాహారత్వమాత్రముచేత నున్నందు వలననే, తాదృశభూతి = అనఁగా సీతేత సుపాదింపఁబడిన గిరికావచసంపర్కగూఢమయ్య వైభవము, తాపకకృపాసంసిద్ధిలేకబుట్టిన = గుహావాసమును సూర్యగ్రనివాసమును నిరాహారత్వమును గలిగిన సీ పృపాపిపాకము లేకనే ప్రాప్తమగునా, కాఁబట్టి, తలుపుల్నింపునాకింపుగాక = నాకిట్లుగునట్లులుగాఁ గోరిక లొనగూర్చుము - అనఁగా గిరికావచసంపర్కము గలగఁగజేయుమరి యర్థము. నిరాహారత్వ మును ముక్తావళిత్వముగా నధ్యవసించి తనయందు ముక్తావళిత్వమాత్రమును దెలిసి సీవలె నేనును ముక్తావళి గఁగఁగ నాకును సంపర్కయోగ్యత యున్నందునఁ దత్ప్రాప్తి నొనఁగూర్చుమని ప్రకా రాంతరము.

ముత్తెఁజిప్పలయందుఁ జిరకాలము నివసించి సూరి లెజ్జములకోర్చి చేరులుగానుంటచే ముగుద గుబ్బలవై నధివసించుసౌభాగ్యాలికయము లభించెను. ఇతరసుకృతాలికయములలేక కేవలముక్తాహార త (అహారవిస్మయము) నొందినరాజున కాయదృష్ట మెట్లు కలుగును? ముత్యములు గుహలలో సూరివై నిలిచి తపముఁజేసి యాహారాదుల మానుటవలననే పూర్వోక్తసుకృతాలికయము కలిగెనని భావము. అలం. శ్లేషము.

ఉ. చిన్నటనాఁట నుండియును + జెల్వకుఁ గూర్చినదానవౌట నేఁ
దెన్నక కెక్కఁ దద్వ్యధకు + నీవును గుందితి గాన సద్గుణా
భ్యున్నతఁత్తమాలిక యఁయో నిను మచ్చిమశీకర్తాప్రయో
షిన్నవగంధసారములఁచేఁ దెలి వొందఁగఁ జేయు లెన్నఁదో. 106

చిన్నటనాఁటనుండియును = చిన్నప్పటినుండియు, చెల్వకుఁ గూర్చినదానవౌట = గిరికాదేవికాప్త మయినదాన వైనందున నని యర్థము. గిరికాదేవిజాతు సఖులచేతఁ గూర్చఁబడినదానవని భావము. సఖుల సద్భావరూపవలయును. (ఇక్కడ, శ్లో. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా' శ్లో. 'కర్తాదేః కర్తృత్వం ప్రథమాచ నవర్ణకళ్ళ తద్వత్స్యాత్' అనెడు శబ్దానుశాసన సూత్రద్వయముయొక్క యర్థ మును విచారించవలయును.) నేఁదెన్నకకెక్క = నేడు ప్రసిద్ధిఁకెక్కునట్లులుగా, తద్వ్యధకు సీవును గుందితి = అగిరికాదేవియొక్క విరహవ్యధకు సీవును దెన్నినదానవయితి అని యర్థము. గణనకెక్కిన దనియును గిరికాదేహతాపముచేతఁ గందినదనియును భావము. కానక = కాఁబట్టి, సద్గుణాభ్యున్నత రత్నమాలిక = సఖ్యపాలనరూప సద్గుణములచేత నతిశయించిన మణిహారమా యని యర్థము. సూత్రము నందు నొకదానిమీఁద నొకటిగాఁగూర్చఁబడి యున్నతస్థితి నొందిన రత్నములయొక్క మాలికయని భావము. అయో = అకటా, నినుక = నిన్ను, మలే = నాయొక్క, శ్రమ = రతిశ్రమవలనఁ బుట్టిన

కికర = జలకణ ప్రవణముచేత అనంగఁ జెఱుచెమటచేత, అర్థ = తడిసిన, యోషి = గిరికాడఁబయ్యెక్క, నవ = నూతనమయిన, గంధసారములచేత = చందనములచేత, తెలివొందఁజేయు టెన్నఁదో = ఉల్ల సింహజేయు టెన్నటితో కదాయని యర్థము. కందు పోగొట్టుట యవిభావము. గంధసారప్రభృతి వస్తుచూర్ణసమేతజలములయందుఁ గందు పోవుట ప్రకటము కదా.

అబాల్యస్తేహముచే గిరికాశరీరతాపమును భరించి రత్నమాలిక కరిపొయినది. ఇది సప్తణా భ్యన్నత రత్నమాలికకు రాదగనియవస్థ. దీనికి ప్రతికృతి తడిసినగంధముతోఁ గలియతోముట. అటు లానరించిన దావియుఁ బూర్వకాంతియుఁ గలుగును. ఇవి వసురాజు గిరికతోఁ దొలికూటమి చేయు నపుడు రాజు మేనిచెమట గిరికగుబ్బలమైగల గంధపుఁబూతతోఁ గలిసి రొంపి యగునపుడు తటస్థించు నని భావము.

మ. అని రాజేంద్రుఁడు రత్నపుత్రిఁ గని యీ హారాధిరాజుంబుఁ దె

చ్చిన యోయప్రతిమోపకార సుకృతశ్రీగణ్య దాక్షిణ్యకా

లిని నీకుం బ్రతిమాపదేశ మింక నేలే పల్కవే సన్నిధి

వనితావల్లభజీవితంబులు సఖివాక్యస్థితంబు ల్లదే.

107

అని=ఈలాగని, రాజేంద్రుఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, రత్నపుత్రియని = రత్నమయమైన ప్రతిమను జూచి, ఈహారాధిరాజుంబుఁ దెచ్చిన = ఈహారశ్రేష్ఠమును దీసికొనివచ్చిన, ఓయప్రతి మోపకారసుకృత శ్రీగణ్య దాక్షిణ్యకాలిని - అప్రతిమ = సమానరహితమయిన, ఉపకార = ఉపకృతిరూపమయిన, సుకృతశ్రీ = పుణ్యసమృద్ధిచేత, గణ్య = కొనియాడఁదగిన, దాక్షిణ్య = పరకార్య నిర్వహణ శక్తిచేత, కాలిని=ఒప్పుచున్నదానా యని యర్థము. అప్రతిమా=ప్రతిమగానిదనియొక్క, ఉపకారసుకృతశ్రీగణ్యదాక్షిణ్యకాలిని యని యర్థాంతరము. సీతకో = ఈలాటిసీతు, ప్రతిమాపదేశ మింకనేలే=ప్రతిమ యనెడు వ్యాజ మింకమీద నెందుకు, పల్కవే సన్నిధి = సమీపముందు మాటాడవే, వనితావల్లభ జీవితంబులు = నాయకానాయకులయొక్క బ్రతుకులు, సఖివాక్యస్థితంబులదే=దూతికావాక్యములయందున్నవే కదే. అలం. కావ్యలింగము.

సీ. అన విని రఘునందనుని సన్నిధి బ్రభూతచైతన్య యై నిల్చుచుట్టు పొలంతి

కరణి రత్నపుటొప్పు • గతి మాని ధృతి పూని ఊతిజానికి జోహారు • చేసి నిలిచి పలికితి నోమహాభాగ తావకమహామహితోక్తి దప్పనే • మంజువాణి

నచలకన్యకబోటింకగుదుఁ గన్నియయున్నిఁ దెలుపవచ్చితిఁ గదా • తెఱవనిట్లు తే. సంవశర శాతశరహేతిపాలుచేసి, తిరిగిచూడవు దగునయ్య • దొరలకెందు మఱపుగలిగిన ననదలఁమఱతురయ్య, వెలచి దూఱినదూలులువిసంగదయ్య.

అనవిని=ఈలాగనిరాజావలకఁగావిని, రఘునందనుని సన్నిధి = రఘురాముని సన్నిధిసమందు, ప్రభూత = పుట్టిన, చైతన్యయై = చేతనభావముగలదై, నిల్చు = నిలవబడిన, చుట్టుపొలంతిరణి = పాపాణిరూపమైన యవల్యవలె, రత్నపుటొప్పుగతిమాని = మణిపుత్రికనై యుండుటమాని, ధృతి పూని=దైర్య మవలంబించి, ఊతిజానికి జోహారుచేసి నిలిచి=భూకాంతునకు దండము వహించి నిలు వబడి, పలికితి = సంభాషించితిని. విషయ యనిన, పిమ్మహాభాగ = మహాభాగ్యవంతుడ పయిన

వాడా, తావక మహామహితోక్తి దప్పనే = నీయొక్క ఘనమయిన సత్వవ్యాకృత మబద్ధమగునా, కాబట్టి, మంజువాణి నచలకన్యకబోటి నగుచుకొ = నేను మంజువాణి యనెడు పేరుగలదానను గిరి కాదేవితెలికత్తియను శత్రుడును. ఇక్కడ, చారణకన్యకాయనెడి ౯౨వ పద్యమందలి మఱితైలకన్య కాధీరవయస్కుడైన వనదేవతయో, యనెడి వ్యక్తియను మంజువాణియనెడిపదమును ననుసరించివెప్పి నాడు. కన్నియయన్నిక్క జలువవచ్చితినిగదా=గిరికాదేవి యున్నయునికిఁ జెలియఁ జేయవచ్చినాను నచేదా,

తెఱవక=అచిన్నదానిని, ఇట్లు=ఈప్రకారముగా, పంచశర = మున్న ఘనీయొక్క, కాత=వాడి గలిగిన, శర = బాణములయొక్క, హేలి = అగ్నిజ్వాలలయొక్క, పాలుచేసి = వశముచేసి - అనఁగా మున్నభావాగ్నిజ్వాలల కొప్పగించి, తెరిగిచూడవు తగునయ్య = అట్లకై తెరిగిచూడక యున్నావుగదా యిదిసీతుఁ దగునటయ్యా, దొరలకెందు మఱపుగలిగినకొ = ప్రభువులకు మఱిదేనియందు మఱపుగలిగి నప్పటికిని, అనదల మఱతురయ్య = అనన్యగతికలైన దీనులను మఱిపోదురటయ్యా, వెలఁదిదూఱిన దూఱులు వినగదయ్య = మాగిరికాదేవి నిన్నుగుఱించి నిందించినమాటలు కొన్నిగలవు వాని వినగద వయ్యా వసురాజేంద్రా. దుర్బలస్య జంబరాజా యన్నటులఁ బ్రభువు లనదలకాపాడుట ధర్మము. విర హతాపమునకు జెలిని గై వనముజేసి చూచిచూడనటులుంట తగదు. మున్నభుడు కాఁడువాడు పంచ శరుడు. వానిములుతులు సామాన్యములుగావు కాతశరములు. శరకాంతులుజ్వాలలు. ఇంతకుఁ జెలియ యొరువఁజాలదు. వలపుపెంపునైవలకే నిచ్చుదూఱినది. అనిందావాక్యములు విన్నయామె మోహాలిక యము దోష్టతకమగును గావున నాపలుతులు వినఁదగినవి.

ఉ. తావకైలభేదనకథాబిరుదాంకము లేము పేర్కొనం
దా విని పెచ్చ నూర్చి వనితామణి నిత్యకఠోరము ల్కుల
గ్రావము లండ్లు వానిఁ బదఘట్టనఁ గీటడఁగించినట్టిగో
త్రావరుఁ డింక నేమిటఁ గంఠంగు నయో యని నించు బాష్పముల్. 109

తావక = నీయొక్క, తైలభేదనకథా = కోలాహలహర్షత భంజనచరిత్రతోఁగూడిన, బిరుదాంక ములు=బిరుదావళులు, విముపేర్కొనకొ = మేమువచింపఁగా, తావిని=తానువిన్నదై, పెచ్చనూర్చి=మేడి నిట్టూర్పులుపుచ్చి, వనితామణి=గిరికాదేవి, నిత్యకఠోరముల్కులగ్రావములండ్లు=ఎప్పటికిని గఠినములు కులహర్షతములని చెప్పుదురు, వానిఁ బదఘట్టనఁ గీటడఁగించినట్టి = అట్టికులహర్షతములను బాదఘట్టనము చేత గర్వభంగముచేసినట్టి, గోత్రావరుడు = భూకాంతుడు-అనఁగా వసురాజు, ఇంక నేమిటఁ గరం గుకొ=ఇకమిఁద దేనిచేతఁ గరఁగుచున్నాడు - అనఁగా మెత్తబడుచున్నాడు, అయోయని=అక్క టాయని, నించుబాష్పముల్ = కన్నీరునించును. పెచ్చనూర్చుట నిరాకావశమున.

మ. జనలోకస్పృహణీయభవ్యసుషమాసౌభాగ్యముక భాగ్యవ
జ్జనభో గానుగుణత్వముం దదితరాశానిత్యదైన్యవ్యథా
జనకత్వంబును గల్గఁ జూచియొ ధరాజంభాధి కంభోజబం
దొనరించె వసునాను మంచు నవలాదయాపించు మోహంబునన్. 110

జనలోకం = జనసముహమునకు, స్వప్నహణీయం = ఆశించదగిన, భవ్య = యోగ్యమయిన, సుషమా సౌభాగ్యము = ఉత్కృష్టకాంతి సుభగత్వమును, ని. 'సుషమా వరమాకోభా' అని అ. భాగ్యవజ్జన భోగానుగుణత్వము = భాగ్యవంతులను భోగానుభవత్వమును, తదితరాశా నిత్యైస్వప్నవ్యభాజకత్వం బును = అభాగ్యులగు నాశాస్త్రవ్యక్తేశనం పాదకత్వమును, కల్లజాచియే = ఉండజాచియే కాచిలును, ధరాజంభారికి = భూదేవే ద్రునికి, అంభోజజాండు = బ్రహ్మదేవుడు, వసునామము = వసువనెడి నామ ధేయమును, ఒనరించె = చేసెను. అంచు = అని యీ ప్రకారముగా, నవలా యూహించు మోహం బునక = గిరికాదేవి వ్యామోహముచేత నూహించెను. వసువనగా గాంచనముగా దైసి జెప్పబడిన కాంచనసంబంధగుణములు రాజానందం గలిగినందున రాజు గాంచనార్థకమయిన వసునామముగల వానిగా బ్రహ్మదేవుడు చేసెనని తాత్పర్యము.

సీ. అనుగదమ్మలఁ బాసి * కనుసన్నల మెలంగునిందిం దృణముగా * నెంచుననినఁ

గూర్తాసనాభ్యాసకర్తత యై భజించుధరిత్రం జలుకగాఁ * జూచు ననిన

మధురాధరస్పందవిధివశంపద యైన భావ నొందొకమాటు * పల్కు దనిన

నాత్మ పాణిస్పర్శనాయత్త మగుకీర్తి నెనసి దిక్కులకడ * నునుచు ననిన

తే. జగతిఁ గొఱిసోమునోచిన * జలజముఖుల

కూరిమి గణించి యతఁ డేల * గాంపించు

వరుని బహువల్ల భామనోహరునిఁ గోరు

ముదిత ముదితయె యని బాలమోము వాంచు.

111

అనుగదమ్మలఁ బాసి = ప్రియానుజాల నెడఁబాసి, కనుసన్నల మెలంగు = ఆశ్చర్యమురాలై ప్రవ ర్తించుచున్న, ఇందిర = లక్ష్మీకాంతను, తృణముగా నెంచువనిక = లాభవయోక్తముగా జూచు నని చెప్పఁగాను అనియర్థము. ప్రేమాగ్నిదమలయిన శామరలను రాత్రియం నెడఁబాయుచున్నదని యును దృష్టిప్రసారములపై సుదయించుచున్నదనియును నర్థం కిచ్చునెడ దృణపాయముగా జూడఁ జడుచున్నదనియును భావము. కూర్తాసనాభ్యాస కర్తతయై = కూర్తాసనము నెడు నానువిశేషమందలి యభ్యాసమువలనఁ గర్తకూరురాలై, (ని. 'కర్తకూరుస్తు కర్తతః' అని అ.) భజించు = సేవించునట్టి, ధరి త్రం = భూకాంతను, చులుకగా జూచువనిక = అగౌరవముగా జూచునని చెప్పఁగాను అని యర్థము. ఆదికూర్తముమీఁద నిలిచియున్నదనియును దన్నుఁ బొందినదనియును, దుష్టవిగ్రహము చేసి భారము లేకుండునట్లు చేయఁజడుచున్నదనియును భావము.

మధురాధరస్పందవిధివశంపదయైన = పెదమి గడలించినమాత్రముచేత వశ్యురాలైన, భావక = వాణీకాంతనుగూర్చి, ఒందొకమాటు పల్కుదనిక = రెండవసారి మాటాడదని చెప్పఁగాను అని యర్థము. స్వకీయమధురాధరస్పందనిధానమువలన స్వాధీనరాలనియును, గంభీరుడుగనుక బలములు కలకడనియును భావము. ఇక్కడ విధియనఁగా బ్రహ్మదేవుడును భావయనఁగా సరస్వతీదేవియును గనుక బ్రకృతములును సహజతత్వములులైన సరస్వతీ బ్రహ్మవాచకమదముల జెప్పుటచేత రత్నా వశ్యలంకారము. (శ్లో. 'క్రమికం ప్రకృతార్థానాం హ్యసం రత్నావళిం విదుః' అని బక్షణము.) అత్త పాణిస్పర్శనాయత్తమగు కీర్తి = నిజపాణిగ్రహణాధీన యైన కీర్తికాంతను, ఎనసి దిక్కులకడ

నునుచు ననివక్ = కలిసి చేరువనుచి యాదరింపక దూరముగాఁ జేసి నాడనిచెప్పఁగాను అనియర్థము. ఈయొక్క బహువరాక్రమాధీనమై యున్నదనియును దిగంతములయందు వ్యాపింపఁ జేయఁబడుచు న్నదనియునుభావము. ఇక్కడఁ గీర్తికిని స్త్రీలింగమహిమచేతఁ బ్రతీయమానయైన నాయికకును నభేదాధ్యపనాయము.

జగతిఁ = భూమియందు, కొఱినోమనోచిన్ = తక్కువనోములునోచిన, జలజముఖుల = తనవంటి స్త్రీలయొక్క, కూరిమిగఱించి = ప్రేమనువిచారించి, అకడేలగారించుకొ = ఆరాజెందుకు మన్నించుచు, పరునిబహువల్లభామనోహరునిగోరు = వెక్కిరిస్త్రగుప్రియరాండ్రకు వల్లభుడయినపురుషుని వాంఛ సేయునట్టి, ముదితఁ = స్త్రీ, ముదితయె = సంతోషచిత్తురాలైనా, అని = ఈప్రకారముగాఁ జెప్పి, బాల = గిరికాదేవి, మోమువాంచుకొ = చింతచేత మొగము వంచుకొనుచు.

కేవలభాగ్యకాలినులుచు బ్రియరాండ్రునైన శ్రీ భూ వాణీ కీర్తికాంతలనే యాదరింపనివాఁడు భాగ్యహీనురాలనయిన నన్నుమన్నించునా యనియును నట్టిబహుస్త్రీవల్లభుఁ డయినవానిని గోరినందున సంతోషపరిపూర్తి యగునా యనియును తాత్పర్యము.

చ. అనుటయుఁ బిన్ననవ్వు వొలయుం బ్రణయంబున సారెసారెకు వినుచుఁ దదు క్తికౌశలము + వేమటు నాత్మఁ దలంచి మెచ్చుచుకొ జనకత యాదరాతిశయసాంద్రముగా నుచితోత్తరంబుగా ఘనరసభావబోధకము + గాఁ బలికెక గిలికించితంబుగాన్.

112

అనుటయొక = నే నీలాగని పలుకఁగా, పిన్ననవ్వువొలయుకొ = మందహాసము వ్యాపించునట్లు లుగా, ప్రణయంబున సారెసారెకు వినుచుకొ = ప్రేమచేత మాటిమాటికి నాలికించుచును, తదుక్తికౌశలము = ఆవాక్యనిపుణత్వమును, వేమటునాత్మదలంచి మెచ్చుచుకొ = పలుమాటును మనస్సునందుఁ దలచుకొని మెచ్చుచును, జనకత = పసురాజు, ఆదరాతిశయసాంద్రముగాకొ = మన్ననయొక్క యతిశయముచేత నిబిడమగునట్లులుగా, ఉచితోత్తరంబుగాకొ = నేనాడినమాటలకు నుచితమయిన ప్రత్యుత్తర మగునట్లులుగా, ఘనరసభావబోధకముగాకొ = ఘన = అధికమయిన, రస = అనురాగముగల, భావ = తాత్పర్యమునకు, బోధకముగాకొ = తెలియఁజేయునట్టిది యగునట్లులుగాను-ఆనఁగా దనయొక్క యనురాగమును తెలియఁజేయునట్లులుగాను, గిలికించితంబుగాకొ = (శ్లో. 'కౌంధాశ్రుహర్షభీత్యాదే స్సంకరకీలికించితమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక) కోపమును గన్నీరును సంతోషమును భయమును మొదలయినవానియొక్క సంకరము గిలికించిత మనఁబడుగనుక నట్టిగిలికించిత యుక్తమగునట్లులుగాను, పలికెక = పఱించెను. ఏమని యనిన,

కా. ఏమేమీ జగతిం గఱోరములు కై + లేంద్రంబు లొకఁగా తదీ యామేయస్థయభేది యంతకుఁ గఱోరకారుఁ డానే కదా. యామేటికొ ధృతి వాపి చూపులనె యూటాడించువా రెంతవా రో మీనేతఱ తా నెఱుంగఁదె తదాఁదూఢప్రభావోన్నతుల్.

113

ఏమేమీ = ఏమియేమోయంటివి, జగతిఁ = భూమియందు, కఱోరములు = కార్మిన్యముగలవి, కైలేంద్రంబులొకఁగా = పురుషములొకఁగా, తదీయ = ఆపర్వతసంబంధమయిన, అమేయ = అపరిమితమయిన, స్థయ = గర్వమును, భేది = బోధింపఁబడు, అంతకుఁగఱోరకారుఁడౌనేకదా = ఆపర్వతములకంటె గతి

నాత్మచేకదా, ఆమేటికొద్ధలివాసి = అట్టికొడుని వైరమును బోగొట్టి, చూపుటనె యూహించు వారు = చూడుటచేతనే యుట్టుతలూగించువాడు, ఎతవారో = ఎతటివారో, తన = ఆకార వస్తుత్రయములూపల, అపూర్ణ = కాకినోక్కన్న స్థానమేదో దానియొక్క, ప్రభావోన్నతుల్ = మహిమాలేశయములు, మినేక్షణ = అగరికాదేవి, తానెఱుంగదె = తానునైజుగదా. అనఁగా కాకినోక్కన్న స్థానముగనుక గరికాదేవి యారూఢురాలని తెలియవలయును.

శైలములు కఠినములు. శైలగర్వమువాసినమేటి యంతకంటెను గళికుడు. అట్టికఠినతరుని జూపుటచే నాటలాడించుగిరిక యాత్మబలము నెఱుంగఁజాలవన్నది. చెలఁపలమాపులు ఇంద్రాదులకు గూడ జయించునట ప్రసిద్ధము. ఇందులకు.

శ్లో. నూనంహితే కవివరా విపరీతవాచో, ఏనిత్యమాహు రబూషితి కామినీస్తాః
యాభి ర్విలాంకరతారకదృష్టిపాతైః, శక్రావయోసి విజితా స్త్యబాః కళంకాః.

ఉ. ఆసలఁ బెట్టి యేచు వసు + వంచు వచింపఁగ నేల సుతతో
ద్బాసినీజాభిజాత్యమునఁ + దద్వసుప్రవృ వెలఁ గొన్న మోహసు
వాసుదంబు దా రమణి + వారక శుక్తిమతిఁ జనించె ల
క్షీసముదగ్ర మై జగ ము శేషము నివ్వెఱ గండఁ జేయఁగాన్.

114

ఆసలఁ బెట్టియేచువసువంచు వచింపఁగ నేల = వసుచరణఁగాంచనమును వసురాజును గనుకఁ గాంచనమాశగొలిపి శ్రమపెట్టుచున్నదని యేమిటి కనవలెను అని యర్థము. వసురాజుని భావము సంతత = ఎల్లప్పుడును, ఉద్బాసి=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, నిజఃస్వకీయమయ్యన, అభిజాత్యమునఁ = కలీనత్యముచేత నని యర్థము, సౌందర్యముచేత ననిభావము. (ని. 'అభిజాత స్థితే న్యాయ్యే కలీన ప్రాప్తరూపఘోః' అని వి.) తద్వసువు నెలలగొన్న మోహనంబునవదంబు = ఆకాంచనమును గొని మోహనివాసస్థానమయ్యన, ఉదారమణి = శ్రేష్ఠరత్నము - అనఁగా ముత్యమునియని యర్థము. (ని. 'ఉదారో దాత్యవహతోః' అని అ.) అవసురాజును గొనిన మోహనివాసస్థానమయ్యగిరిక యని భావము. ఇక్కడ గరికాదేవిని నిగరణముచేసి మణిగా నధ్యవసించినాడు. వారకశుక్తిమతిఁ జనించి = వాలాయముగా శుక్తిమతియందుద్భవించి, లక్షీసముదగ్రమై = కాలిచేత బలిపూర్ణమైయని యర్థము, సంపదచేతఁగాని లావణ్యముచేతఁగాని పరిపూర్ణమై యనిభావము. జగ ము శేషము నివ్వెఱగండఁ జేయఁగాన్ = సమస్తప్రపంచమును విభ్రాంఠిని బొందునట్లులు చేయఁగా - ఆసలఁబెట్టి యేచువసువంచు వచింపఁగ నేల యనిసంబంధము.

ప్రసిద్ధమగు జాతిశ్రేష్ఠతచే గాంచనమును లోకగొన్న మోహనివాసస్థానమైన శ్రేష్ఠక ముక్తారత్నము శుక్తిమతియందు జనించి కాంత్యతిశయముచే సమస్తజగమునకు విభ్రాంతి గూర్చుచుండఁ గాంచనమాసుగొల్పి వేధించుచున్నదనుట పొసఁగదని యర్థము.

ఎడతెగని యుత్కృష్ట సౌందర్యముచే వసురాజును లోకగొన్న సుందరీమణియగు గరికాదేవి శుక్తిమతియందుజనించి సంపదచేతను లావణ్యముచేతను నతిశయించి జగత్తునంతయు శ్రమియఁజేయు చుండ వసురాజు ఆసుగొల్పుచున్నాడనట యనిభావము. అలం. రూపకాతికయాక్ష.

శా. శ్రీవాణీధరణీముఖాంగనలవైః • జిత్తంబు లే కున్ని కే

మీ వేమాటును దూట నిత్యగుణలక్ష్యైః సంతతావక్రవృ
త్తావిర్భావ నఖండరూపనిధిః గోనన్యం గోరువాః డేల సం
భావించుక సీరిపెంపు వాగ్విలసనప్రాధిక్ మహీభోగమున్.

115

శ్రీ వాణీ ధరణీ ముఖాంగనలవైక్ = లక్ష్మీయు సరస్వతియు భూమియు మొదలుగాగల స్త్రీల
మీదను, చి త్రంబులేకున్నికే = మనస్సులేకపోవుటగురించి, ఏమీవేమాటునుదూట = పలుమాటును
నిండిపడలెనుచును, నిత్యగుణలక్ష్యైక్ = అచంచలమయిన గుణములుగల లక్ష్మీయునని యర్థము. ఆచం
చఅగుణనమృద్ధి గలదనిభావము. సంతత = ఎల్లప్పుడును, అవక్రవృత్త = అకుటిలవృత్తితోడ, అవిర్భావక్ =
అవిర్భవించిన సరస్వతియును, అఖండరూపనిధి = పూర్ణసౌందర్యమునను స్థానమయిన భూమియును.
నయినట్టి, కన్యంగోరువాడు = కన్యకుగోరుదువాఁ డని యర్థము. లక్ష్మీదేవి చంచలగుణముగల దనుట,
సీరులు నిలుకడలేని వని భావము. సరస్వతియైతే సంతతమును నవక్రవృత్తావిర్భావము లేనిదనుట.
వక్రవృత్తావిర్భావము గలదని భావము. అనఁగా గురువులు వక్రకారములును లఘువు లవక్రకారము
లును నగునట్లులుగా వ్రాయఁబడుచున్నవి గనుక గురులఘు యుక్త వృత్తరూపావిర్భావము గలదని
తెలియవలయును. భూమి ఖండరూపనిధియనుట - నవఖండస్వరూపము గలదని భావము. సీరిపెంపు =
లక్ష్మీయొక్క యతిశయత్వమును, వాగ్విలసనప్రాధిక్ = సరస్వతియొక్క విలాసప్రాధిమ్యమును, మహీ
భోగముక్ = భూమియొక్క సుఖమును, విలసాభావించుక = ఎందుకుమన్నించును-అనఁగా మన్నింపఁ
డనుట.

గుణకాలియైన గిరికాదేవిని గోరుచున్నతాను శ్రీవాణీధరణీకాంతలయొక్క పెంపును ప్రాధిమ
యను భూసౌఖ్యమును భోగంబును సంభావించ ననియర్థము. సంపదలయొక్క యభివృద్ధియును విద్యా
ప్రాధిమ్యమును భూసౌఖ్యమును దనుక రుచింపకున్న దని భావము. ఇక్కడ నభేదాధ్యవసాయము.
ఇందులో సరతి యను నవస్థాభేదంబును జెప్పినాడు. శ్లో. 'అన్యత్రా ప్రీతి రరతి' అని లక్షణము.
అలం. శ్లేషమూలకావ్యలింగము.

క. నా విని చతురాస్యుడ వరు,దే వచనప్రాధి నీకుఁ • దెజవ యింక వియో

గావృత్తి కోర్వ దేచెదవో వెను బ్రోచెదవో తెలుపు • ముల్లం బనినన్. 116

నావిని = వసురా జీలాగని పలుకఁగా విని, చతురాస్యుడవు = అనఁగా బ్రహ్మవని యర్థము.
చతురవాక్యములు గలవాడవని యర్థాంతరము. ఆరుదే వచనప్రాధి నీకుక్ = వాక్పాధిమ సీ కొక
యాశ్చర్యము, తెజవ యింక వియోగావృత్తి కోర్వదు = గిరికాదేవి యింకమీద విరహముయొక్క
పునఃప్రాప్తికి పహింకలదు, ఏచెదవో వెను బ్రోచెదవో = ఈతాగుననే వ్యధపెట్టుచున్నావో లేక
యింతట రక్షించుచున్నావో, తెలుపు ముల్లం బనినన్ = సీమాననమును దెలియఁ జేయు మని నేను
అలంకఁగా

❊ నామదిలోనఁ బాయనియఁవారతసారతరాసురాగచిం

తామయదామయం త్రపరిఃకాహము దాహము మోహముం బురం

ధీరుణి నీవ చూచితి గఁదే తగదే జగదేకధన్వి య

కామనియావ సందియముఁగా ననుఁ బల్కి యఘంబు గైకొనన్,

117

నామదిలోనఁ బాయని = నామనస్సునం దెడఁబాయని, ఆనారత = నిత్యమైన, సారతరఃపరిష్కమయిన, అసురాగ = ప్రేమతోఁగూడిన, చితామయ = చితాహుతమయిన, దామయంత్ర = ఉరిత్రాటియొక్క, పరిణాహము = విశాలతయును, (ని. 'పరిణాహో విశాలతా' అని అ.) దాహము = తాపమును, మోహము = అపేక్షయును, పురంద్రీమణి = స్త్రీరత్నమవయిన యోమంజువాణి, నీచచూచితిగదే = నీచే కంటివిగదా. కాబట్టి, జగదేకధన్వి = జగత్తులోఁబల మేటివిలుకాఁడయిన, అక్కామునియాన = ఆమన్మథునిలోడు, ఆనయనెడుపద మాజ్ఞాశబ్దమునకుఁ దప్పకము. సందియముగానఁచుఁబల్కి = సంతయమున్నట్టులుగా నన్నగుంచి వచించి, అఘోరుగైకొనక = పాపముగట్టుకొనుటకు, తగదే = నీకు నర్హముగాదే, అనఁగా నాదురవస్థకు జూచియును నాయందు సుదేహమున్నట్టుగాఁ బల్కి పాపముగట్టుకొనుట నీ మదితముగాదే యట. అసురాగము చితామయమైనది. అది విశాలమగు చుర్రాడు. దీనికిఁ దోడు విరహతాపము. మోహము మిక్కుటమైనది. ఇవి యన్నియు మంజువాణి కనులారఁ జూచుచున్న సంగతులు. గిరికు పసురాజు పలచినవిషయము సంతయాస్పదమనుట పాపము కట్టుకొనుటయే.

ఆ. నాటి విను నగేంద్రనందన గురుజనా, ధీన గాన మనసు • గాన కుంట
నెరుగు సందియమున • నిన్నాళ్లు నీభేద, జలధిఁ గడువఁ దెప్పఁగలిగె నేడు.

నాటి విను = ఓమంజువాణి వినుము, నగేంద్రనందన = కోలాహలపర్వతరాజపుత్రి యైనగిరి, గురుజనాధీన గాన = తల్లిదండ్రులయొక్క యధీనురాలు గడువకు, మనసు గానకుంట = ఆగిరికయొక్కమానసము దెలియకపోవుటవలనను, ఎనఁగుసందియమున = అతిశయించుచున్న సందేహముచేత, ఇన్నాళ్లు నీభేదజలధి గడువక = ఇన్ని దినములపర్యంతమును దుఃఖినముద్రమునందు నీచుంచుండఁగా, తెప్ప గలిగె నేడు = నేటికి నీపనెడు తెప్ప పంపావ్ర మాయెను.

ఉ. మన్ననబోటి నేటిమునుఁజూపు మహేంద్రభుజివ్య వచ్చి తా
నన్నియుఁ దెల్పె నింద్రుఁడు మహాశయ మాత్మ నెఱింగి భక్తిఁ
పన్నతఁ బాఠిపీడనశుభం బొనఁగూర్చుటకై నగోత్తముం

గన్నియ వేడ వచ్చునట • కౌతుకసాంద్రముసింద్రకోటితోన్. 119

నేటిమునుఁజూపు = నేటికాయుకాలము, మన్ననబోటి = బహుమానపాత్రురాలయిన, మహేంద్ర భుజివ్య వచ్చి = మహేంద్రునియొక్కపరిచారిక వచ్చి, తా నన్నియుఁ దెల్పె = తనంతట తానే యన్ని వర్తమానములును జెప్పెను. ఏమనిన, ఇంద్రుఁడు మహాశయమాత్మ నెఱింగి = ఇంద్రుఁడు నాయభిప్రాయమును మనస్సునందుఁ దెలిసికొని, భక్తిపంపుతక = భక్తిసమృద్ధిచే పాఠిపీడనశుభం బొనఁగూర్చుటకై = పాణిగ్రహణరూపమయిన శుభకార్యమును సంఘటనపఱచుకొఱుకగాను, కౌతుకసాంద్ర ముసింద్రకోటితోన్ = సంతోషనమగ్రమయిన మువివరమాహముతోడ, నగోత్తముం గన్నియ వేడవచ్చునట = కోలాహలపర్వతశ్రేష్ఠుని గన్నెనడిగడు నిమిత్తమువచ్చునట ముందరివద్యముతో నన్వయము.

క. ఆచల్లనితెయ్యనీశుభ, వాచావిభవంబు విన్నవాఁడ నయి సుమీ

వాచాల భువనగుణనా, రాచార్చితీ కోర్చినాడఁ • బ్రాణంబులతోన్. 120
సప్త—62

ఆ చల్లనిలియ్యనిశుభవాచావిభవంబు = శీతలమయినదియు మధురమయినదియు శుభకరమయినదియు నగు నామృతప్రతిచారిక పలికిన వాగై భవమును, విన్నవాడనయినమీ = ఆలకించినవాడయినందువలన నుమా, వాచాల = మ్రోయుచున్న, మదనగుణ = మన్మథునివింటి నారియొక్కయు, నారాచ = బాణపాతముయొక్కయు, ఆర్భటికి = ఆర్భాటమునకు, ప్రాణములతో = ప్రాణములతోడను, ఓర్పినాడ = సహించియున్నాడను.

ఉ. ఈశుభవాత్త మీచెలియ + కిప్పుడ పోయి యెటుంగఁ జెప్పి కా
మాశుగపీడితంబు లగుప్రాణము లూఱడిలంగఁజేయు మో
వేశలవాణి యంచు ననుఁ జేర్కొని యీమహితాంగులీయ ము
ర్వీశుఁ డొసంగి పీడ్మొలిపె + నేనును వచ్చితి నీక్షణంబునన్.

121

ఈశుభవాత్త = శుభకరమయిన యీవృత్తాంతము, మీచెలియకు = మీగిరికాదేనికి, ఇప్పుడ పోయియెటుంగఁజెప్పి = ఇప్పుడే వెళ్ళి తెలియఁజెప్పి, కామాశుగపీడితంబులగు = మన్మథభాణముల చేత బాధింపబడుచున్న, ప్రాణములు = ఆగిరికయొక్క ప్రాణములు, ఊఱడిలంగఁజేయుము = ఊఱటఁ బొందునట్లులుగాఁ జేయుము, ఓవేశలవాణియంచు ననుచేర్కొని = ఓమంజువాణి యని నన్నుఁ జేరఁ దిలిచి, ఈమహితాంగులీయము = ప్రకృతమయిన యీముద్రిక, ఊర్వీశుఁడొసంగి = వసురాజు నాచేతికిచ్చి, పీడ్మొలిపె = పంపించెను, ఏయచు వచ్చితి నీక్షణంబునన్ = ఈక్షణమందే నేను వచ్చితిని.

ఇది శుభవాత్త. శుభస్య శిశుమందురు గానఁ ద్వరగా నెఱింగించు జనును. గిరికప్రాణములు కామాశుగపీడితములు. కాన నూఱడించుట యావశ్యకము. సంభాషణితిలో నున్నగిరిక యీమాటలు విశ్వసించదయ్యునువేమో! ఇదిగో మహితాంగులీయకముఁ జూపుమనుటచేఁ గొనివచ్చితినిని భావము.

చ. అని యఖిలంబుఁ దెల్పి రమణాంగులిముద్రిక మంజువాణి య

చ్చిన నవలా విలాసమునఁ + జేకొని కైశ్యపయోదపద్ధతిం
వనరంగఁ జేయు నేత్రనలినంబుల నొత్తు ఘటించు నున్నత
స్తనయుగళిరథాంగములఁ + దద్రవితేజము నేకతంబునన్.

122

అని యఖిలంబుఁ దెల్పి = ఈలాగని యావద్యవృత్తాంతమును జెప్పి, రమణాంగులిముద్రిక = ప్రియుడయిన వసురాజుయొక్క సికాయంగరమును, మంజువాణి యిచ్చినన్ = మంజువాణి యియ్యగా, నవలా = గిరికాదేవి, విలాసమునఁ జేకొని = శృంగారచేష్టచేతఁ గైకొని, తద్రవితేజమున్ = సూర్యప్రభలవంటి ప్రభలంగల యీ ముద్రికను, ఏకతంబునన్ = ఒంటరిపాటున, కైశ్య = కేశభృంద మనెడు, (ని. 'తద్భృందే కైశ్యం కైశ్యమ్' అని అ.) పయోదపద్ధతిన్ = మేఘమార్గమందు-అనగా నాకాశమునందు/తనరంగఁజేయున్ = విప్లవట్టులుగా నొనర్చును - అనగా మేఘమువంటి కొప్పుపైఁ జేర్చుకొనునటు, నేత్రనలినంబుల నొత్తున్ = కమలములవంటి కన్నులనొత్తుకొనును, ఘటించు నున్నత స్తనయుగళిరథాంగములన్ = చక్రవాకములవంటి యున్నతకుచయుగళమందు చాత్రించుకొనును.

ముద్రికను రవిలేజముని చెప్పినాడు గనుకఁ గైశ్యపయోదోద్ధతియందీదను నేత్రకమలముల యందును స్తనచక్రవాకములయందును చేర్చుకొన్నదని చెప్పట యాశుకూల్యమని విచారించవలయును.

రవిలేజమని చెప్పినందుననే ముందరవర్ణింపఁగల సూర్యోదయము సూరింపఁబడుచున్నది గఁచక ముద్రా లంకారము (శ్లో. 'సూర్యార్థ సూచనముద్రాప్రకృతార్థవైఖరైః') అని దీనికేలక్షణము. ముద్రి కాశబ్దవిశేషణమయిన రవిలేజమనెడపదమునకు, 'ఉభయవిధముమహతీనామ్' అనెడు నన్నయసూత్రము చేత, నపుంసలింగత్వము నచ్చకమని తెలియపలయ్యెను. గిరిక ముగ్ధ, కావున స్థితి. తొలుత వసు రాజును జూచునపుడె చెలులు పరిహసించిరిగావున ముద్రిక నేతకమునఁ గేశముబందుఁ గఁచులందు గుబ్బు లందు నుంచినొనెను. ప్రియుఁడు ప్రేమతోఁ బంపిన వస్తువు గాన గిరిక తనయతురాగము నాముద్రి కను గైకొనుటతోఁ గాదు విలాసముగాఁ గైకొనుటతోఁ బ్రకటించెను. విలాసమన శృంగారరసము ల్లాసము. చూపులయందు విలాసముదాల్చెనని భావము. విలాసలక్ష్యమిటులఁ జెప్పఁబడెను-

క. ఇరుగదల పెడలి నుడిగిని, కరళములై వెలికి బెళికి తళతళ మనుచున్

బరుగురువారపుఁజూపుల, హరిజాక్షి నృసింహవిభున కారతిఁ జేసెన్.

క. వతిఁ గనఁ దాత్కాలికమగు, నతులవికారము విలాసము...

నరసధూపాలయము.

ఉ. మున్నుగ నన్న గాత్తజకు * ముద్రికవైఁ బతివేరు సూడఁ దోఁ
చె న్నపుఁ జూచినట్ల నునుసిగ్గు తదూర్తిక ప్రేలఁ బూన భా
గ్యోన్నతిఁ దత్కరగ్రహమహాత్మవ మప్పుడె కాంచినట్లు మిం
చె న్నవకాంతివిభ్రమవిశేషసంభ్రమవైభవోన్నతుల్.

123

మున్నుగ్ = ముందుగా, అన్న గాత్తజకు = అగిరికాదేవికి, ముద్రికవైఁ బతివేరుసూడఁ = ముద్రికమీఁదనున్న వసురాజుయొక్క నామధేయమును జూడఁగానే, నృపుఁజూచినట్ల = ఆవసురాజును జూచినట్టులుగా, నునుసిగ్గు = మృదువైనలజ్జ, తోఁచెన్ = ఉదయించెను. తదూర్తిక ప్రేలఁబూనఁ = ఆయంగుళీయకము తనప్రేలఁ బెట్టుకొనఁగా, భాగ్యోన్నతిఁ = భాగ్యుతికయముచేత, తత్కరగ్రహ మహాత్మవ మప్పుడె కాంచినట్లు = ఆవసురాజుయొక్క పాణిగ్రహణమహాత్మవము నప్పుడే పొంది నట్టులుగా, నవకాంతి = నవీనలావణ్యమును, విభ్రమవిశేష = విలాసవిశేషములును, సంభ్రమవైభవఁ = ఆదరసమృద్ధితోఁగూడిన, ఉన్నతుల్ = బౌద్ధత్యములును, మించెన్ = అతిశయించెను. (ని. 'సంభ్రమ స్సాధ్యనేపి స్యా త్సంపే గాదరయో రపి' అని విశ్వనిఘంటువు.

సీ. ఒకనాఁడు చూచె బాలిక నిలాపతి యంచుఁ బతియంచుఁ దనకు సప్సార్థి వేంద్ర
నతివ గోరఁగమించె * నంగజానలమంచు నలమంచుచాయవాఁ * డబల నేచ
నుర్వీతుకడ కేఁగఁనొకఁబోటికొమ్మంచుఁ గొమ్మంచు నతఁడును * గుఱుతోసంగి
చెలియతోఁ దెలిపె దొయ్యలిమిఁదితమి యంచుఁ దమి యంచు ముట్టునఁ
తే. వచ్చునట విందునకు నిందు * పనిత నడుగ
ననుచు ననుచువయస్య లాద్యంతమును నె
ఱుంగఁ జెప్పిన విని మహాభంగగరిమఁ
బొంగె జనయిత్రి మి న్నందె * భూమిధరము.

124

ఒకనాఁడుచూచె బాలిక నిలాపతియంచున్ = వసురాజుకనాఁడు గిరికాదేవిని జూచెను యను, పతివయంచుఁ దనకు సప్సార్థి వేంద్ర నతివ గోరఁగ మించె నంగజానల మంచున్ = తనకు

దేనిమిటి యని యావసురాజును గిరికాదేవి యచ్చయింపఁగా మన్మథాగ్ని యతిశయించె ననియును, ఆలమంచుచాయవాఁ డబల నేచ నుర్రీశుకడ కేగె నొకబోటికొ మ్మంచుకొ = మంచుచాయవాఁడు- చంద్రుఁడు గిరికాదేవిని వేధింపఁగా వసురాజుయొక్కసన్నిధానమునకు నొకబోటికొమ్మ యనఁగాఁ జేరికత్తై పోయె ననియును, కొమ్మంచు నతఁడును గుఱుతోసంగి చెలియతోఁ దెలిపె దొయ్యలిమిఁది కమియంచుకొ = పుచ్చుకొమ్మని యావసురాజు తనయుంగర మానవాలిచ్చి యాచేరికత్తైతో గిరికాదేవి మీఁదఁ దనకుంగల యభిలాషమును దెలియఁ జెప్పె ననియును, తమి యంచుముట్టునంతనె = రాత్రి తుదముట్టుగానేఅనఁగాఁ దెల్లవాఁడగానే, బలారివచ్చునట విందునకు నిందు వనిత నడుగననుచుకొ = ఇంద్రుఁడు విందునకు ననఁగా నాఘ్నఁడయిన వసురాజునకు గిరికాదేవి నడిగెడు నిమిత్తమై యిక్కడికి వచ్చునట యనియును,

ననుచువయస్యలు=ననువు అనఁగా నెవరుగాన నెవరుగల గిరికాసఖులు, ఆద్యంతమును నెఱుంగఁ జెప్పినవిని = మొదటినుండి చివరవఱకు జరిగినవృత్తాంతమును దెలియఁజెప్పఁగా విని, మహాభంగ గరిము బొంగె జనయిత్రి-జనయిత్రి = గిరికాదేవిత్వల్లియైన శుక్తిమతి, మనా = ఉత్సవముయొక్క, అభంగ=అవిచ్ఛిన్నమైన, గరిమకొ=అతిశయముచేత, పొంగె=ఉపాసంగి నని యర్థము.

మహాభక్తిమునకు నర్థ మిక్కడ సుత్యవవరంబును ఆకారాంతంబును అని విచారింపవలయును. మనాత్తయిన తరంగాతిశయముచేతఁ బొంగెనని యర్థాంతరము. మిన్నంచె భూమిధరము = కొలాహల పర్వతము మిన్నముట్టె నని యర్థము. గగనపర్వం తొన్నత్యము గలిగియుండె నని యర్థాంతరము.

చ. అపు డరవిందగంధి హృదయాంబుజభేద మడంప వచ్చి తో
రపురుచితో వెలుంగు వసురాజుకరోర్తికఁ గాంచి భీతిమైఁ
జపలవిలోచనం బొదువఁ జాలక తారభటాలితో నిశా
ధిపునిబలంబు లేగినగతికొ రహి వీడెను బొండుచంద్రికల్.

125

అపుడు = అసమయమందు, అరవిందగంధి = గిరికాదేవియొక్క, హృదయాంబుజభేదమడంప వచ్చి = అంబుజమువంటి హృదయముయొక్క భిన్నత్వమును నివారింపవచ్చి, వసురాజుకరోర్తికకొ = అనఁగా వసురాజు చేతియుంగరమునని యర్థము. వసువులనఁగా రత్నములు వానికి రాజు సూర్యుఁడును, ఆయన కిరణోర్తిక నని యర్థాంతరము. ఈయర్థమం దూర్తికయనఁగా రేఖయని చెప్పవలయును. తరంగము రేఖాకృతియగుట ప్రకటముగదా. ఇది ప్రకృతజ్ఞేయము. కాంచిభీతిమైఁ జపలవిలోచనం బొదువఁజాలక = అనఁగా గిరికాభేదనివారణార్థ మై వచ్చిన రాజాచేతియుంగర మనుసూర్యకిరణమును జూచి భయముచేత గిరికాదేవి నాక్రమింపఁజాలక సూర్యోదయము కాఁగానే వివాహప్రసంగ మా రంభమగుచున్నది గనుక సూర్యోదయము గిరికాదేవి కానందమగుటచేత సూర్యకిరణప్రసరమును గిరికాభేదనివారణముకొఱకు వచ్చుటగా వర్ణించినాఁడు, తారభటాలితో = నక్షత్రనదృశులైన భటులయొక్క కమూహముతోడ నని యర్థము. భటులవంటి నక్షత్రములతోడ నని యర్థాంతరము. నిశాధిపుని బలంబు లేగినగతికొ = చంద్రుఁడగు రాజుయొక్క సైన్యములు తీసిపోయినపోయన్నట్టులుగా, రహివీడెను బొండుచంద్రికల్ = తెల్లని వెన్నెలలు కాలిపోవము తాయెను. ఇది యుత్పేక్షా లుకారము.

నాయక అరవిందగంధి. హృదయము అరవిందము. కావ్యస పసురాజుకవోద్భి క తోరపురుచితోఁ దోడ్పడవచ్చెను. చంద్రుఁ డిక్కఁ దనప్రయత్నములు సాగవని నైశ్యులముతోఁ జేరి నేమట మాని పోయినటుల వెన్నెలలు తెల్లనయ్యెను. అనఁగా ఉంగరము చూచినంత నికరముఁ జింత తొలంగి ననియు నంతలోఁ జెల్లవారెననియు భావము.

మ. ఒకనాఁ డింద్రుని యంతవేలుపు మదీయోక్తి నిగ్గడంబించి తా

నొకకాలం బెఱిగింప వచ్చి మునికాపాద్యుత్తిపా లయ్యె మా

మకశబ్దం బిది యల్పమే త్రిమునిసంభాష్యుత్త కాల్పివిదో

ధక మకారీతిః ద్రిభంగిగా మొరసె జెంతం దామ్రచూడౌఘముల్.

126

ఒకనాఁడు = ఒకానొకదినమందు, ఇంద్రుని యంతవేలుపు = దేవుడైన ఇంద్రుని పంటివాడు, మదీయోక్తినిగ్గడంబించి = నాయొక్కశబ్దము ననుకరించి, తానొకకాలం బెఱిగింపవచ్చి = తాను నొకానొకదిన ప్రాతఃకాలమును దెలియజేయవచ్చి, మునికాపాద్యుత్తిపాలయ్యె = గౌతమ మునియొక్క కాపాతిశయమునకు స్వాధీనుడాయెను. మామకశబ్దంబిదియల్పమే = నాయొక్క శబ్దం బిది స్వల్పమా - అనఁగా మహాఘనమయినదనుట. విమనిన, త్రిముని = వ్యాకరణకాస్త్రప్రవర్తకు లైనపాణిని, కాత్యాయనుడు, పతుంజలి యనెడు మునిత్రయముచేత, సంభాష్య = ఆదరింపఁబడిన, త్రికాలీ = కాలత్రయమునకు, విదోధకము = తెలివిడిపఱుచునట్టిది, ఆకారీతిః = ఆన్యట్లుగానని యర్థము. త్రికాలియనగా ప్రాస్త దీర్ఘ ప్లుత కాలములనుట, చెంతక = సమాపమందు, తామ్రచూడౌఘ ముల్ = కుక్కుటనమూహములు, ని. 'కృకనాకు స్తామ్రచూడః కుక్కుట శ్వరణాయుధః' అని ఆ. త్రిభంగిగామొరసె = ప్రకారత్రయవిశిష్టముగా ధ్వనిచేసెను.

ఇంద్రునిొక్కదేకాలము - ఒకమునిచేతనైనను సంభాషితమైనదికాదు. (దేవేంద్రునియంత వాడె తమయజువు ననువదించెను. దానికి గౌతముడు కినిసి కావము నొసంగెను.) అటుల గాలము చెప్పి యొకమునివలననైతము దేవేంద్రుడు గౌరవముపొందలేదు.

తమకు మూడుకాలములును మునిత్రయముచేత సంభాషితములైన వన్నట్లులుగాఁ గుక్కుట ములు మూడు ప్రకారములు గలుగనట్లు మొరసెనని యర్థము. మునిత్రయమును గుక్కుటధ్వనియం దున్నట్టి ఉ ఊ ఉ 3 అనెడి ప్రాస్త దీర్ఘ ప్లుత కాలముల ననుకరించి యకారాదిస్వరములకు ప్రాస్త దీర్ఘ ప్లుతములను జెప్పినారు గనుక గుక్కుటశబ్దమందలి కాలత్రయమును మునిత్రయసంభాష్యమని తెలియవలయును.

క. ఆతటి నొకకాతరనే, త్రాతిలకము కలికిఁ బలికెఁ బ్రాభాతికశో

భాతికయవత్కుశేశయ, నూతనపథుమధురతామనోహరఫణిశివ్.

127

ఆతటిక = ఆనమయమందు, ఒకకాతరనేత్రాతిలకము = స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన యొకవెఱువు బావుల తెలికత్తియ, ప్రాభాతిక = ప్రాతఃకాలసంబంధమైన, శోభాతికయవత్ = కాంక్ష్యుతికయము గలిగిన, కుశేశయ = కశపత్రములయందలి, నూతన = నవీనమైన, మధు = మకరందముయొక్క, మధురతా = మాధుర్యముమంటి మాధుర్యముచేత, మనోహర = దివ్యమైన, ఫణిశివ = వాగైవ్యభరిచేత, కలికిబలికె = పిరికాడేనినూర్చి, జెఱుకవార్యము పలికెను.

మ. అమృతాంశుండు నిశాసతిం గలసి శీర్షచ్ఛంద్రికాగంధశి

ల్పముతోఁ బుష్కరశయ్యఁ బాసి చన వేశాదూతి తత్కాలసం

ప్రమసంశ్లితరోదుహారమణివారం బేరి తా నొక్కచో

గుమిగాఁ బోసెనొ నా మినుక్కురనువేగుంజుక్కఁ గంటె చెలీ.

128

అమృతాంశుండు = చంద్రుడనెడునాయకుడు, ఇక్కడ నేకదేశవివర్తి రూపము, నిశాసతిం గలసి = రాత్రియనెడు నాయకుడు గూడి, శీర్షచ్ఛంద్రికా గంధశిల్పముతోఁ = విశిష్టమగుచున్న వెన్నెలయనెడు గంధపుఁబూతతోడ, శిల్పమనగా రచన, పుష్కరశయ్యఁ బాసి చనఁ = ఆకాశ మనెడుపాపు విడిచిపోగా, (ని. 'పుష్కరం పంకజే వ్యోమ్ని పయశిరకరాగ్రయోః' అని వి.) వేశాదూతి = ఉపశకాలమనెడు దూతిక, తత్కాల = సద్యస్కాలమనెడు రతీకాలమందలి, సంభ్రమ = సంవేగముచేత, సంశ్లితర = మిక్కిలివిశిష్టములైన, ఉడు = నక్షత్రములనెడు, హరమణివారందేరి = హర మాక్షికులు సేర్పడిచి, తానొక్కచోగుమిగాఁబోసెనొనాఁ = తానొకచోట రాశిగాఁ బోసినదో యన్నట్లులగా, మినుక్కురను = తరుక్కుమని మెఱయునట్టి, వేగుంజుక్కఁగంటె = వేగుచుక్కను జూచితివా, చెలీ = ఓరికాదేపి యని యర్థము.

వెన్నెలలు చలంచఁబాటుచుండెనియు, జుద్రుడ సంగతుడయ్యెననియు జుక్కలన్నియుఁ గాంతిమాసెననియు వేగుచుక్క దోచెననియు భావము. వెన్నెలలు చలంచఁబాటులు చంద్రుడు నిశా సతితోగవయ మేనిగందపుఁబూత రాలనట్లును, ఆకాశమువదలుట శయ్యవదలుటగను వేగుచుక్క దోచుట రతిసంభ్రమమున జెనముతైములను గుప్పగాజేయుటగను నుల్పేక్షింపబడెను. వేగు చుక్క చుక్కలన్నింటికాంతిని గ్రహించి వెలుగుచుండెనని ఫలితార్థము. అలం. ఉల్పేక్ష.

మ. తోవకుం దూరపు నంటు రేమగువపొందుం బూర్వపక్షంబు వ

ప్రప్ర దారారుచి మద్విభూతి నది గా • కబ్జారితో వారికే

యనినాభావము నాకుఁ గాక యని చంద్రాపాయవేళం బ్రదీ

ప్రవిపాండుద్యుతిపేరఁ జంద్రిక శిఖం • బ్రాపించె నీక్షించితే.

129

తోవకుం దూరపు నంటు = కలువలేకెను దూరపు స్నేహమని యర్థము. చంద్రునకును గుము దములకును ద్వితీయోజన వ్యవధానమని భావము. నంటనెడుపదము నకారాదిగాని స్వరాదికాదు. రేమగువపొందుం బూర్వపక్షంబు = నిశాకాంతసంగతియును నిలకడలేనిదనియర్థము. శుక్లపక్షమందే యోగమనిభావము. (శ్లో. 'అన్యస్యాః క్వచిద్భవేచ్ఛాన్యా.' న.) అనెడుసూత్రముచేత సప్తమ్యర్థ మందు బ్రథమవచ్చినది, పప్రప్రదారారుచి మద్విభూతిఁ = రుచియనగా నభిరతియును గాంతియును గనుక సవ్వినాది తారలయందలి యభిరతి నాయొక్క సంపదవలన పృథ్విమైహింపునని యర్థము. వెన్నెలవలన జుక్కలు కాంతి రహితము లగుచున్నవని భావము. అదిగాక = అదియునుంగాక, అబ్జారితోఁ = చంద్రునితోడ, వారికేయనినాభావము నాకుఁగాక = అనినాభావమనగా నెడతెగని కూటమి, కుముదలకును రాత్రికిని దారలకును గమనాగమవములు సంభవించవు గనుకను దనకు సంభవించుచున్నది గనుకను కుముదలతాదుల కనినాభావము లేదనియును దనకుఁ గలదనియును దాత్పర్యము. అని = ఈలాగని, చంద్రాపాయవేళం = చంద్రుడ పాయమును బొందినమయమందు, చంద్రికః

వెన్నెలయ నెడునాయిక, ప్రదీపవిపాండుద్యుతిపేరక = దీపములయొక్క ఫలకకాంతియ నెడు మిష చేత, శిఖంబ్రాపించెక = అగ్నిప్రవేశమాయెను, అఁగా నహగమనము చేసెను, హస్తించితే = చూచితివా యని యర్థము.

కలువకన్నెను జంద్రునకు దూరము. సేమగువకు జంద్రునకు మైత్రి పూర్వపక్షము. చుక్కల కాంతి వెన్నెలవెలుగుచే నలించుచున్నది. కావున జంద్రునకు వెన్నెలను అవిశాఖావసంబంధము కలదు. అట్టియెడ నహగమనము యుక్తమని వెన్నెల యగ్నిని జొచ్చెననియర్థము. చంద్రాస్తమయ నమ యమున దీపములు తెల్లబాతెనని భావము. అలం. స్థేషమూలక కావ్యలింగము. సమాచోక్తి.

శా. తారానన్యము పండినక గగనకేదారంబునం జంద్రికా

నీరం బారంగం గోసి తద్రుచిఫలానీకంబు ప్రాతర్నహః

నీరిగ్రామణి తూరుపెత్తె ననఁ దోఁచెం దూర్పునం దెల్పు త

ద్వారన్యస్తపలాలరాశ్రియ నిండుం డేగె నిస్సారుడై.

130

తారానన్యముపండిన = నక్షత్రముల నెడు పరివైపుపడఁబారఁగా, గగనకేదారంబున = ఆకాశమనెడు పరిమడియందు, చంద్రికానీరంబారంగ = వెన్నెలయ నెడు సీరెడిపోవగా, గోసి = గోతగోసి, తద్రుచిఫలానీకంబు = అనక్షత్రకాంతి పుంజమనెడు ధాన్యరాశిని, ప్రాతర్నహఃనీరిగ్రామణి-ప్రాతః = ప్రాతఃకాలమనెడు, నీరమునగా నాగలిగిన నది గలవాఁడు, నీరి-అనఁగా నాపు వాఁడు, మహానీరిగ్రామణి యనఁగా బెద్దకాపువాఁడు, తూరుపెత్తెననఁదోచెం దూర్పునం దెల్పు = తూరుపుదిక్కునందు దూర్పారబట్టెనో యన్నట్లులుగా దూర్పుదిక్కునందు వెలుపు గనుపించెను అనఁగా దూర్పు తెల్లవాచెననుట, తల్ = తూర్పానిన యాధాన్యరాశికి, దూరన్యస్త = దూరముగా దీసిన, పలాలరాశ్రియక = పొల్లరాశియో యన్నట్లు, (ప్రొ. 'పలాల' స్త్రీసమృద్ధి' అని అ.) నిస్సారుడై = కాంతిహీనుడై, ఇందుండు = చంద్రుడు, వింగె = పడమటదిక్కునకు బోయెను.

పరిపండినపద నీరిపురనిచ్చి పంటగోసి ధాన్యమును దూరుపారబట్టుదురు. పొల్లంకయు దూరముగా బడును. వెన్నెల లంకరించుట నీరిపురనిచ్చుటవలెను, బడమటివైపుకాంతి శూన్యంజై చంద్రుడు దూరముగాబడిన పొల్లధాన్యమువలెను నుండెనని భావము. అలం-రూపకము-ఉల్లేఖ.

మ. సీరి నెత్తామరయింటికి న్నగుడి రాఁ జెంతక ద్విజారావమా

ధురి బుణ్యాహముఁ దెల్పుచుక గురుతరు • ట్టోఁడ్రో నటత్పల్లవో

దరనీహారజలంబు చిల్కంగ నయుఁ క్తం బొంటిమై నుండ నం

చు రథాంగంబు ద్విజాతిగాను గవ యై • చూపట్టె నప్పట్టునన్.

131

సీరి = లక్ష్మీదేవి, నెత్తామరయింటికి న్నగుడిరాక = విడిచిపెట్టిన కమలగృహమునకుఁ దిరిగిరాగా ననియర్థము. ప్రాతఃకాలమందుఁ గమలములు శోభాయుక్తము లగుచున్నవని భావము. చెంతక = సమీపమందు, ద్విజారావమాధురిబుణ్యాహముఁ దెల్పుచుక = ద్విజశబ్దము బ్రహ్మణులయందును బక్షుల యందును పఠించుచున్నది గనుక బ్రహ్మణమంత్రఘోషమాధర్మముచేత బుణ్యాహవాచన మాచ రించుచు నని యర్థము. పక్షికలకలన్యవమాధర్మముచేత మనోజ్ఞమైన దినమును దెలుపుచునని భావము. ఇక్కడఁ బుణ్యాహముగా మనోజ్ఞము. (ని. 'పుణ్య మనోజ్ఞ' విహితం తథాచకృతధర్మయోగ' అని వి.

అహమనఃగా దినమును, గురుతరులు = పెద్దలైనవారని యర్థము. గొప్పవృక్షము లనిభావము. తోడ్తోడ్ = పుణ్యాహవాచనము కాగానే యనియర్థము. పక్షులు కలకలధ్వనులు సేయగానే యనిభావము. నటశృంగ = మాస్తవశమువలన నటించుచున్న చిగురుటాకులచేత, ఉదరసిహారజలంబు చిల్కెగ్గ = కలశోదరమందలి పుణ్యాహవాచనసంబంధమైన పన్నీరు చిలుకరింపగా ననియర్థము. వాయువశము చేత నటించుచున్న పృథ్వీవల్లవముచేత నుదరగతమైన మంచునీరును జిలుకరింపగా ననిభావము. రక్షాంగంబు = చక్రవాకము, ద్విజాతిగాన = ద్విజాతియనగా బ్రహ్మజుండు, బ్రహ్మజాతిగనుక, అయ్యుక్తంబొంటిమై నుండనంచుక = ఒంటిగా నెదురుపడియుండుట యనుచితమని, అప్పట్టున = ఆలక్ష్యగృహప్రవేశకాలమందు, కవయైచూపట్టె = జోడై కనుపడె నని యర్థము.

చక్రవాకము పక్షిగనుక జన్మద్వయము గలదనియును బ్రాతఃకాలమున నాడుపక్షితో జోడు గూడె ననియును భావము. అనగా బ్రాతఃకాలమందు సరోవరకమలములు వికాసమునుబొందెనని యును సరోవరతీరములయందలి గొప్పవృక్షములవైసున్న పక్షిసమూహము కలకలధ్వనులు చేసెనని యును వాయువశముచేత జరించుచున్న యాపృథ్వీవల్లవములవల్లనుండి మంచునీ కృత్రిమముమీఁదఁ బ్రసరించె ననియును జక్రవాకములు రాత్రియెల్ల నెడఁబాసియుండి యప్పుడు తిరుగా జోడు గూడె ననియును దాక్షర్భము. తెల్లవారుకరి పతంగము లఱచుటయుఁ జిలుగాడ్చుట వీచుటయు సహజము. తెల్లవారుకనె చక్రవాకము జుటపులుగును గలసికొనుననుట కవిసమయసిద్ధము. ద్విజాతులగు చక్రవాకములు తెల్లవారుకనే జోడుగూడెను. బ్రహ్మజులిద్దఱుగపడుట మంగళమని భావము. ఇందులకు-

శ్లో. కన్యాగౌభేరిశంఖం దధిఫలకుసుమం పాపకం దీప్యమానం

యానంవా విప్రయంగ్మం...

చ. ఎలమి మనోజలుబ్బుఁ దెనఁయించినజక్కవదీముపెంటి పే

రెలుగునఁ బిల్చి చూడ్కిఁ గదియించి యెదుర్కొని మేను మేను ని

శ్చలగుణసంగతిం బెనఁచి * చక్రము దామరతెంకి జేర్చు ద

No. త్కలకలశంకఁబోలె విహంగంబులు వీడెఁ గులాయకూటముల్.

182

ఎలమి = కత్తానాముచేత, మనోజలుబ్బుండు = మన్మథుండనెడు కిరాతుండు, ఎనయించిన = బొందించిన, జక్కవదీముపెంటి = దీమనగా నొకకాతిపక్షులను మోహపెట్టెడుకొఱకుఁ దజ్జాతి స్త్రీపక్షియంచి యందులో నురులొడ్డియుంచెడు బోనుపెట్టెకుఁ బేరుగనుక జక్రవాకియనెడు దీముపెంటి, పేరెలుగునఁబిల్చి = పెద్దయెలుగుచేత బిలిచి, చూడ్కిఁగదియించి = ఆలాగున బిలవఁబడి వచ్చునట్టి పురుషపక్షియందు దృష్టినిలిపి, ఎదుర్కొని = అభిముఖమైనది. ఈమూఁడుచోట్లను బ్రకృతాప్రకృతసాధారణమని విచారించువలయును. మేను మేను నిశ్చలగుణ సంగతిం బెనఁచి = శరీరములు రెండును నిశ్చలత్వసంగతియనెడు నిశ్చలసూత్రసంగతిచేత బైనవైచి, చక్రము = చక్రవాకమును, తామర తెంకి జేర్చుక = తామరయనెడు నివాసస్థానమును జేర్చుగా ననియర్థము. ఈయర్థమందుఁ జక్రమనెడుపదమందలి ద్వితీయకుఁ బ్రథమవచ్చినది గనుక దామరయనెడిపదమునందలి మొదటి తకారమునకు దకారాదేశము వచ్చినది. దామర యనగా నురుగట్టినద్రాడు గనుక దామరతెంకి

జేర్పగానే యని యర్థాంతరము. తత్కలకలకంకబోలెత్ = ఆయురిలోబడినవడియొక్క కలకల మనెడు సందేహముచేతవలెను, విహంగంబులు = పక్షులు, కులాయకూటుములు = నివాసస్థానములైన గూళ్ళు, వీడో = విడిచిపెట్టెను. (ని. 'పూయో సిద మస్త్రీయామ్' అని ఆ.)

ప్రాతఃకాలము కాగానే రాత్రి చక్రవాకము నెడఁబాసియున్న చక్రవాకి యెలుగిచ్చి పిలిచి రాగానే చూచి యెదురుకొని తనశరీరము దానిశరీరముతోఁ జెఁచుకొని వాసస్థానమయిన తామరకుఁ బ్రవేశపెట్టెననియును సమస్తవక్షిజాతములును నాక్షరార్థము గూళ్ళవిడిచి పోయెననియును నర్థము. తెంకి యరుపద మిచట దకారాదియేకాని టకారాది కాదు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము- ఁ. 'తెంకులువేదము బ్రహ్మపతీశరణాగతవజ్రపూజరా' అని వజ్రపూజరకమునాదు. ఆలం. కూప కానుప్రాణితోఁజేర్చె.

ఉ. పంచశీలీముఖుండు తుదఁబాణమునక జగ మెల్ల గెల్చి య

భృంఛితపుష్పవృష్టి మరుదావళి నింపంగ నిప్పు డల్లము

ద్రించినజాడఁ దెల్పె సుదంతి మధుపంబు పరిచ్ఛదచ్చటా

కంచుకితోత్పలంబుతుదఁకచ్చునఁ జిక్కి యచందలొక్కతెన్.

133

పంచశీలీముఖుండు = అయిదుబాణములగల మన్మథుఁడు, తుదఁబాణమునక = అనఁగా, ని. 'అర విద మశోకంచ చూతంచ నదమల్లికా, నీలోత్పలంచ మచైలే పంచబాణస్య సాయకా' అని యున్నదిగనుక దుదఁబాణమునగా నీలోత్పలము.

కాఁబట్టి యట్టినీలోత్పలబాణముచేత, జగమెల్ల గెల్చి = అనఁగా రాత్రియందే తనకు నుదే కంబును రాత్రియందే నల్లగలువలకు వికాసంబును గనుక నల్లగలువచేతనే ప్రపంచమునంతయు జయించి, అభృంఛితపుష్పవృష్టిమరుదావళినింపంగ = మరుచ్ఛబ్దము దేవతలయందును వాయువుల యందును పర్తించును. ని. 'మరుతోపవనామరా' అని ఆ. మిక్కిలియు నొప్పుచున్న పుష్పవర్ష మును దేవతాశ్రేణి గురిపింపఁగానని యర్థము. వాయువులు పువ్వులంబుగా ననిభావము. ఇప్పుడు = ఈ సమయమందు, మధుపంబు = తుమ్మెద, ఉపరిచ్ఛదచ్చటా = వైచున్నపత్రస్తోమముచేత, కంచుకి = ఆచ్ఛాదింపఁబడిన, ఉత్పలంబు = నల్లగలువయొక్క, తుదఁకచ్చునఁజిక్కి = చివరతేకులకప్పుగాఁ జిక్కు పడి-అనఁగాఁ గొంతదేహము వైకిఁ గనుపించునట్లులుగాఁ జివరను జిక్కుకొన్నదై, అచందలొ క్కతిక = చలింపనిదేహముతోడ, అల్లముద్రించినజాడ, దెల్పె = నీలోత్పలబాణపుటగుమీఁద సికాచేసివీరిని దెలియఁజేసి ననియర్థము. ఇక్కడఁ బైచున్నపత్రస్తోమముచేత నాచ్ఛాదితమైనదని యుత్పలపరమైన యర్థము.

ఉపరిభాగమందు వస్త్రచ్చటాచ్ఛాదితమని బాణమైన యర్థము. భద్రశబ్దము వస్త్రపర మయినందుకు, శ్లో. 'ఇభేడాద్ధా'జి నాచ్ఛచ్చదః' అని కాళిదాసప్రయోగము. ఆలం. పరికరము. నిదర్శనము.

మన్మథుఁ డరవిందము మొదలైన మీఁదినాంబగుబాణములును బ్రయోగించినమీఁదటఁబ్రయో గించెడు బాణముగనుక దుదఁబాణమున్నాడని తెలియవలయును. ఇందుకు బద్ధము-

క. 'కూడుడించునశోకము, వాడించును మల్లెలి వివర్జితజేయుం
పను—౧౩

జూడంగఁ జూతము తలఁపు, ల్లోడించుం దమ్మి చంజఁ జూచుం గలువల్.

అని చెప్పబడియున్నది గనుక నర్వజ్ఞుడైన యమరకోశకారుఁడును నీ యభిప్రాయముచేతనే నీలోత్పలమును మదచు జెప్పినాడు.

ఉ. తమ్మిఁతంగపత్ని తమిఁ * దాల్చినపాండురకోరకాండము

ల్లొమ్మి నిమిలితచ్చదపఁరంపరచే బ్రసవాప్తివేళ రా

నిమ్ముగ వాని నోయ్య విరియించిన హేతుగుణాప్తి బాంధవ

గ్గమ్ముల నేచు లేటిపిలుక లెడలెక సహజాసితచ్చనిన్.

134

తమ్మి=పద్మలతయనెడు, పతంగపత్ని=పతంగశబ్దము పక్షియందును సూర్యునియందును వర్తించు చున్నది గనుక బక్షికాంతయని యర్థము. సూర్యపత్నియనిభావము. తమిఁదాల్చిన = రాత్రియందుఁ బెట్టిన, (ని. 'రజనీ యామినీ తమి' అని అ.) పాండురకోరకాండముల్ = తెల్లని మొగ్గలనెడు గ్రుడ్లను, నిమిలితచ్చదపరంపరచే = ముకుళితపత్రపరంపరయనెడు నాకుంచితపక్షపరంపరచేత, క్రమ్మి=పొదిగి, ప్రసవాప్తివేళరాక = వికసించి పుష్పములయ్యెడు సమయమనెడు ప్రసవకాలమురాగానే, అనగా గ్రుడ్డు నవియించునట్టికాలము రాగానే, (ని. 'స్యాదుత్పాతే ఫలే పుష్పే ప్రసవో గర్భమోచనే' అని వి.) ఇమ్ముగ్ = యుక్తముగా, వానినోయ్యవిరియించిన = ఆ మొగ్గలను వికసించు జేయగా నని పద్మలతాపరమయిన యర్థము. గ్రుడ్లను ముక్కుతోఁ బొడిచి యవియించుగానని పక్షిపరమయిన యర్థము. ఉభయత్ర యభేదాధ్యవసాయము. హేతుగుణాప్తి = హేతువైన 'రాత్రియొక్క గుణాప్తివేళ, పాంధవగ్గమ్ములనేచు=విరహిణుసమూహములను వ్యభిచేట్టునట్టి, లేటిపిలుకల్ = తుమ్మెదలనెడుపిల్లలు, సహజాసితచ్చనిన్ = స్వభావసిద్ధమయిన నీలకాంతితోడ, వెడలెక = బయలుదేరెను. దూపకాలంకారము.

ఇక్కడ రాత్రికారణమును రాత్రియందుఁబెట్టిన కోరకాండములవలనఁబుట్టిన లేటిపిలుకలు కార్యములను నపుచున్నవి గనుక, 'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంతే' అనెడు న్యాయముచేతఁ గారణమగురాత్రియొక్కగుణములైన పాంధవగ్గబాధకత్వమును నసితచ్చవియును గార్యములైన లేటి పిలుకలయందు గనపడియెనని యెఱుంగునది. పులుఁగుచేలవ ముడువఁబడిన జెక్కలచే దరుణము పఱుకుఁ జెల్లనిగ్రుడ్లను పొదిగి యుచితకాలమున ముక్కుతోఁ బొడిచి పిల్లలను బయటికి వెడలించి నట్లు పద్మలత రేయెల్లదశములతోఁ బద్మతట్టలభ్రమగు తుమ్మెదలనుగప్పి తెల్లవారఁగనే విడిచిపెట్టినట్లు తుమ్మెదలు బయలువెడలెనని భావము.

చ. సమయమహర్ని బోధగుణశాలి మహోదయభూమిభృద్వతం

సమునకుఁ బ్రాగ్భూటియెడఁ * జక్రహేతుండు నశేషదేవతాం

శము సగుసూనునిం దలఁచి * సాంధ్యమహోమయహోమసహి ది

ప్రముగ నొనర్చెఁ దారచరుఁధ క్తశతాహుతిపూర్వకంబుగాన్.

135

సమయమహర్ని = స్రాతకకాలమనెడి ఋషిశ్రీరుఁడు, ఆయనయెట్టివాడనిన, బోధగుణశాలి = మేలుకొనుటయనెడు బుద్ధిజ్ఞానముచేత నోప్పుచున్నవాడు, ఆయన, మహోదయభూమి భృద్వతంబు నునుకున్ = మహత్తయిన యుదయగిరిం ద్ర మనెడు మహాభృద్దయముగల రాజశ్రేష్ఠునకు, (ని. 'ఉద

యస్తు పుమా నూర్వవర్వలే చ సమున్నతౌ' అని పే. (ని. 'భూభృ ద్భూమిభతే నృచే' అని అ.)
 ప్రాగ్వధూటియెడఁ = పూర్వదిశయనెడు భర్తవత్నియందు, చక్రహితుండుఁ = చక్రవాకహితుండుఁ
 అశేషదేవతాంశమునకు = సమస్తదేవతాత్వముఁడునునయిన, సూనునిఁ = సూర్యుఁడనెడు, చక్రహితుం
 డును = రాష్ట్రహితుండును, అశేషదేవతాంశమునకు = ఆష్టదిక్పాలకాంశమునయిన, సూనునిఁ = సూమా
 రుని, కలఁచి = సంకల్పించి, ఇక్కడ నభేదాధ్యవసాయము. సూచకబ్రతునకు, (ని. 'సూనుః పుత్రే
 నుజేరవౌ' అని వి.) సూర్యుఁడు సమస్తదేవతాత్వముఁ డన్నందున నాదిత్యహృదయమందు, (శ్లో. 'ఏష
 బ్రహ్మచ విష్ణుశ్చ శివః స్కందః ప్రజాపతిః, మహేష్ఠో' భవదః కాలో యమ స్సోమో హ్యపాం
 వతిః') అని చెప్పబడియున్నది. రాజసూమారుఁ డవ్విదిక్పాలకాంశ మన్నందుకు, (శ్లో. 'ఆష్టభి ర్లోక
 పాలానాం మాత్రాభి ర్నిర్నితో'నృపః') అని చెప్పబడియున్నది. సాంధ్యమహోమయ మోమవహ్నిఁ =
 ప్రాతస్సంధ్యారాగమనెడు మోమాగ్నిని, తారచదుభక్తశతాహుతిపూర్వకముగాఁ - తార = నక్షత్రము
 లనెడు, చదుభక్తశతాహుతి పూర్వకముగాఁ = మోమయోగ్యవక్త్యాన్నభాగతాహుతిపూర్వకము
 గాను, దీప్తముగనొనర్చెఁ = ప్రకాశమానమగునట్లుగాఁ జేసెను.

భక్తమనగా అన్నము, (ని. 'భిస్సాస్త్రీభక్తమంధోన్నత్' అని అ.) అనగా మేలుకొనుట
 యనెడు పరిజ్ఞానముచేత నొప్పుచున్న ప్రాతఃకాలమనెడు ఋషీశ్మరుఁడు, మహత్తయిన యదయాచ
 లేద్రమనెడు మహాభ్యుదయముగల రాజశ్రేష్ఠునకుఁ బ్రాగ్దిశయనెడు భర్తవత్నియందుఁ జక్రవాక
 హితుండును సమస్తదేవతాత్వముఁడును నయిన సూర్యుఁడనెడు రాష్ట్రహితుండును సప్తదిక్పాలకాంశ
 మును నయిన కుమారుడు గలుగునట్లుగా సంకల్పించి సంధ్యారాగమనెడు మోమాగ్నిని సక్షత్రము
 లనెడు మోమయోగ్యవక్త్యాన్నభాగతాహుతిపూర్వకముగాఁ బ్రకాశమానమగునట్లు చేసెను. అనగా
 బుత్తకామేష్టిమోమము చేసెనని తాత్పర్యము.

మ. కుముదాధారవిహారము ల్కముల కన్గోఁ జాల కంభోజగే

హము మూయం దెఱపింతు వేగ నని వామాలోకము న్నాటి యా

సమయోపేంద్రుఁడు దక్షిణాక్షిఁ దెఱచెఁ + సంజాతరాగానుబం

ధముతో నా విధుఁ డేగెఁ బ్రొద్దు వొడిచెఁ + బంధూకబంధుచ్ఛవిన్. 136

కుముదాధారవిహారముల్ = మకబ్బము భూమియందు వర్తించుచున్నది గనుక నవలెయైన భూదేవి
 యొక్కప్రీతి కాధారములైన విహారములని యర్థము. (ని. 'గోత్రాతుః పృథివీ పృథ్వీ' అని అ.)
 కుముదముల కన్గఁగాఁ గలువల కాధారములయిన విహారములనిభావము. కముల = లక్ష్మీదేవి, కన్గోఁకా
 లక = చూడఁజాలక - అనఁగా జూచి యోర్వలేక యనుట. అంభోజగేహముమూయన్ = తామర
 యింటివాకిలి మూయుగానే యనియర్థము. రాత్రియందుఁ దామరలు ముకుళించుచున్నవనిభావము.
 తెఱపింతువేగనని = అనగా క్షిప్రముగాఁ దెఱపింతునని యర్థము. తెల్లవారఁగానే తామరలు వికసించు
 చున్న వనిభావము. అనమయోపేంద్రుఁడు = ప్రాతఃకాలమనెడు శ్రీమహావిష్ణువు, వామాలోక
 మున్నాటి = ఎడమకన్నమునీ, సంజాతఁపుట్టిన, రాగానుబంధముతోఁ = ఎడతెగని యనురాగముతోడ,
 దక్షిణాక్షిఁ దెఱచెఁ = కుడికన్న దెఱచినవాడాయెనో, నాఁ = అన్నట్లుగా, విధుఁడేగుఁ = చంద్రుఁ
 డస్తంభకుడాయెను, బంధూకబంధుచ్ఛవిన్ = బంధూకమనఁగా మంచెపువ్వు గనుక దానితో సమాన
 మయిన కాంతితోడ, ప్రొద్దువొడిచెఁ = సూర్యుఁ డుదయించెను.

అనగా ననురాగ మరుణవర్ణమని మహాకవి ప్రసిద్ధము గనుక ననురాగయుక్తమయిన కుడి కన్ను తెఱచెనో యన్నట్టులుగా మంకెనపువ్వుతో సమానమైన యరుణకాంతితోడ సూర్యుఁ డుద యించెనని తెలియవలయును. దృష్టికిని ననురాగయుక్తత్వము ప్రతాపదుద్రియమందుఁ జెప్పబడి నది. (శ్లో. 'కాకతిత్వాపతేద్దృష్టి రనురాగతరజితా, లగ్నకల్పారమాలేప పద్మాన్మజ్జకుచద్వయే.') అని విష్ణునకు సూర్యుఁడు కుడికన్ను, చంద్రుఁ డెడమకన్ను, కుముదాధారవిహారము నవతిపెంపు గాన నది నైఋతాలక లక్ష్మీ తనగృహము మూసికొనెను. కుడికన్ను విష్ణునకు సూర్యుఁడు గానఁ గుడికన్ను తెఱచఁగనే నవతిపెం వడఁగెను. లక్ష్మీమృదిరముఁ దెఱువబడెను. అనగాఁ గలువలు ముకుళింపఁ దప్పులు వికసింపఁ దూర్పుకట్టెఱివార సూర్యుఁడుదయించెనని తా. అలం. ఉల్లేఖ.

ఛా.ఓచామీకరచారుగాత్రినిను గో.త్రోత్తంసముక్ వేడి నే
డాచేదిక్షితిపాలశేఖరునితో * హత్తింపఁగా వచ్చు త
త్పాచీభర్తకుఁ బట్టుపట్టుగొడుగై * భానుండు దోచుం బ్రభా
వీచు ల్లదతరత్తుగుచ్చముల తీసిం బొల్పెఁ బ్రాంతంబునన్.

137

ఓచామీకరచారుగాత్రి = చామీకరమనగా బంగరము, (ని. 'చామీకరం జాతరూపం మహా రజతకాశ్చనే' అని అ.) బంగరపుఁ గణికపంటి దేహముగల యోగిరికాదేమి, నినుగో.త్రోత్తంసము స్వేడి = నిన్ను పసురాజుతోటకుఁ బర్వతశ్రేష్ఠుఁడైన కోలాహలనియాచించి, నేడు = ఈదినమందు, డాచేదిక్షితిపాలశేఖరునితో హత్తింపఁగావచ్చు = చేదిచేకాధీశ్వరశ్రేష్ఠుఁడైన యావసురాజుతోఁగూర్చు టకై వచ్చుచున్న, తత్పాచీభర్తకుఁ = పూర్వవికానాథుఁడైన యాయుంధ్రునకు, ఇది సాళిప్రాయ పదము. పట్టు=పట్టిన, పట్టుగొడుగై=పట్టుపట్టుగొడుగో యన్నట్లుగా నున్నవాడై, భానుండుదోచుఁ = సూర్యుఁడు గనుపింపఁగా, ప్రభావీచుల్=తరంగప్రాయములయిన యరుణకాంతులు, ప్రాంతంబున = సమీపమందు, తదతరత్తుగుచ్చములతీసింబొల్పెఁ = అసూర్యుడనెడు గొడుగునంటియున్న కెంపు మణులగుత్తులవలెనే ప్రకాశించెను.

సూర్యుఁడు ఇంద్రునకుఁ బట్టిన కెంబట్టుగొడుగువలె నుండెననియు సూర్యకీరణము లా గొడుగు నకుఁ గట్టిన కాలరులవలె నుండెననియు భావము. అలం. రూపతోపమలు.

క. అని విన్నవించుటయుఁ గ్రొన్ననపానుపు డిగి ప్రసన్ననలినానన దా
ననఘదినాననకృత్యము, లానరించి గురుక్ భజించి * యుండెం బ్రీతిన్. 138

అని విన్నవించుటయుఁ = ఈలాగని చెలికత్తై విజ్ఞాపనము సేయఁగా, గ్రొన్ననపానుపుడిగి = పుష్పకయ్యవీచిననుండి క్రిందికిదిగి, ప్రసన్ననలినానన = విలాసయుక్తమయిన పద్మమంటి ముఖము గల గిరికాదేమి, తాన్ = తాను, అనఘదినాననకృత్యములానరించి - అనఘ = దోషరహితమయిన, దినాననమనఁగా నహర్ముఖము. అనఁగాఁ బ్రత్యక్షకాలముగనుకఁ బ్రత్యక్షకాలకృత్యములు జరిగించి - అనఁగా ముఖప్రత్యక్షనాదికార్యములు నిర్వర్తించి, గురుక్ భజించి=తండ్రియైన కోలాహలని సేవించి, ఊండెంబ్రీతిన్ = సంతోషముతో నుండెడు.

అశ్వాసాంతము.

మ. అధరీభూతజయంతకంతుసుకుమారాకార రాకారజ
న్యధికోత్తేజితరాజబింబరుచిథాఃరాథార రాథారమ

ణ్యధినాథాంఘ్రిసరోరుహద్వితయసేవాచార వాచారమా
మధురాశేషవిశేషభూషితసుధీమందార మందారతా.

139

అధరీభూత=లిరన్మృతులైన, జయంత=ఇంద్రునికుమారుడైన జయంతుండును, కంతు=మన్మథుడును గల, సుకుమార=మృదులమైన, ఆకార=రూపముగలవాడా, రాకారజనీ = పూర్వమారాత్రిచేత, అధిశోలేజిత = అత్యంతమగునట్టులుగా బ్రకాశింపజేయుబడిన, రాజబింబ = చంద్రబింబముయొక్క, రుచిధారా=కాంతిప్రవాహములవంటిలావణ్యధారలకు, ఆధార = ఆస్పదమైనవాడా-ఆనంగా జుద్ర బింబమందలి లావణ్యమువంటి లావణ్యముగలవాడనుట. రాధారమణి = రాధికాదేవియొక్క, అధినాథ = ప్రాణనాథుడైన శ్రీకృష్ణస్వామియొక్క, అంఘ్రిసరోరుహద్వితయసేవా = పాదారవిందద్వయ సేవయే, అచార=ఆచరణముగా గలవాడా, వాచారమా = వచోలక్ష్మియొక్క, మధుర=మనోహరము లయిన, అశేషవిశేష=సమస్తవిశేషములచేత, భూషిత=ఆలంకృతులయిన, సుధీ=విద్వాంసులకు, మందార= మందారమనెడు దేవతాపుత్రమైనవాడా-ఆనంగా వారియొక్క వాంఛితార్థముల నిచ్చెడువాడనుట. మందారతా - మంద=ఆలసులయందు, అరతా=ఆసక్తిలేనివాడా అని యాశ్వాసాంతముందు గృహిత సంతోధనము.

క. అబ్రాశిధీరధీరచితబ్రాహ్మీదవవివేక తరుణచరణభా

గిబ్రామశరణ సకలక, కుబ్రామాభరణకరణ గుణసంభరణ.

140

అబ్రాశి=జలరాశివలె-ఆనంగా సముద్రునివలెనే, ధీర = తొణకనివాడా-ఆనంగా గంభీరుడైన వాడా యనుట. ధీ=స్వకీయమైనబుద్ధిచేత, రచిత=విరచితమైన, బ్రాహ్మీధవ = బ్రహ్మయొక్క, వివేక = యుక్తాయుక్తమతజ్ఞానముగలవాడా-ఆనంగా వివేకమందు బ్రహ్మసమానుడాయనుట. తరుణచరణభా = శోమలములైన పాదములనుబొందిన-ఆనంగా బాదప్రణతుడైన, ఇబ్రాను = ఇబ్రానునెడు రాజునకు, శరణ=రక్షకుడైనవాడా, సకల=సమస్తమయిన, కుబ్రామా=దిక్పాంతులకు, ఆభరణకరణ = ఆలంకారములయిన, గుణ = గుణములను, సంభరణ=భరించినవాడా అని సంతోధనము. ని. 'దిశన్తు కకుభః కాష్టా' అని యమరము.

మూలిసీన్యత్తము. పరిచితకరహాటిప్రాప్తకర్పూరపీటీ

విరుతకటకలాటివిశ్రుతస్వర్ణకాటి

స్థిరవిజయకిరీటీ తిమ్మమాగర్భపేటీ

వరమణినిభ ధాటివల్లధారాటఘాటి.

141

పరిచిత=పరిచితురాలైన, కరహాటి=కరకటకదేశస్థిచేత, ప్రాప్త = పొందుబడిన, కర్పూరపీటీ = కర్పూరతాంబూలము గలవాడా, విరుతకటక=పుణ్యపుణ్యతార్థముగల కంకణములు గలిగిన, లాటి= లాటదేశస్థిచేత, విశ్రుత = తెలియబడిన, స్వర్ణకాటి = తదియొత్తరీయ సువర్ణకాటిగలవాడా, స్థిరవిజయకిరీటీ = స్థిరమయిన విజయమంద దధునుడైనవాడా, తిమ్మమాగర్భపేటీ వరమణినిభ = తిమ్మాంబయొక్క గర్భమనెడుపెట్టెకు మాణిక్యమువంటివాడా, ధాటివల్లధారాటఘాటి - ధాటి = దాడిపెట్టెటయందు, వల్లు = మనోహరమయినదియు, ధారా=అశ్వగతిచంచకముచేత, అట=సంపరించి నదియు వగు, ఘాటి=గట్టుములగలవాడా, లేక, ధారాట = ధారాటదేశసంభవములయిన, ఘాటి =

ఆడుగుట్టములుగలవాడా - అనగా మాదువాను గుట్టములు గలవాడా యనుట. ధారాశబ్దము దేశ విశేషవాచక మైనందున నాముక్తమాల్యదయందు బ్రయోగము. ప. 'బాప్తిక పారసీకకథారాట్ట ఘోట్టాణముల్' అని చెప్పబడియున్నది.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపవననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరస పోషణ రామరాజభూషణ ప్రణీతం బయినవసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాశ్రేయశులకలకాంభోనిధిసంపూర్ణ సోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును సోమ సుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శర్వపుత్రుండును శ్రీమతావర్వతీరాజేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితహృద్యానపద్యనిఖిల విద్యావిశారదుండును నగుసోమకవిచేత విరచితం బయిన విద్యజ్ఞనరంజనీనామకపూర్వ వ్యాఖ్యానమందలి విశేషవిషయసహితంబుగాఁ బరిష్కృతంబయి యొప్పురుప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్రనామ కాంధికావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు
వసుచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము

పంచమాశ్వాసము

సదృశవెంగళాంబా

భాసురలాహృంఘ్రిశంఖపద్మశుభాంక

ప్రాసాదకేళిరసిక సు

ధీసన్నతగుణనికాయ • తిరుమలరాయా.

1

శ్రీసదృశ = లక్ష్మీసమానురాలయిన, వెంగళాంబా = వెంగళమ్మయొక్క, భాసుర = ప్రకాశమానమైన, లాహృ = లత్రుకచేత, రంజిత = రంజింపబడిన, అంఘ్రి = పాదములయందలి, శంఖపద్మ = శంఖములను బద్మములను నూచనసేయుచున్న, శుభాంక = శుభదినములుగల - అనగా నెఱ్ఱని శంఖపద్మరంగవల్లి కలచేత - అనగా మ్రుగ్గులచేత నలంకరింపబడినదానివలెయున్న, ప్రాసాద = మేడయందలి, కేళి = క్రీడయందు, రసిక = రసికుడైనవాడా, ఇక్కడ వస్తువుచేత నలంకారభవని. సుధీ = విద్వాంసులచేత, సన్నత = స్తోత్రముచేయబడిన, గుణనికాయ = సుగుణసమూహము గలవాడా, తిరుమలరాయా = తిరుమలదేవరాయా, అని యాశ్వాసాదియందు గృతీకరియొక్క సంతోషము.

తే. ఆవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసప్తు

సీంద్రులకు రామహర్షణి • యిట్టు లనియె

నాత్మకన్యోపలాలనాయ త్రహృదయుఁ

డై హిమాహార్యసుతుఁ డున్న యువసమున.

2

ఆవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసప్తు సీంద్రులకు = శౌనకుడు మొదలయిన సప్తమునిశ్రేష్ఠులకును, రామహర్షణి = రామహర్షణపుత్రుఁ డైనసూరుఁడు, ఇట్టులనియె = శతాగాని బలికెను, హిమాహార్యసుతుడు = హిమవత్సర్వతకుమారుఁ డయినశౌలాహలఁడు, అత్మకన్యా = తన మాతృనైనిరికాదేయొక్క, ఉపలాలన = గారవించుటయందు, త్రహృదయ = అధీవయమున, హృదయుఁడై = చిత్తము గలవాడై, ఉన్నయవసరమున = ఉన్నసమయమందు, ఈదృశమునకు ముందరి బద్ధముతో నన్వయము.

సీ. తొలుదొల్ల బారిజాతలతాంతమాలికాపవనంబు ఘుమ్మనఁ • బరిమళించె
నావెన్న నాకాండికాభ్రగర్జారృటి ఋభుదుందుభు ల్లభుఁల్లుభులు మనియె
నాపిమ్మట వియచ్చురిపాణినల్లకీగుంభస్వరంబులు • ఘుమ్ము రనియె
నాపిదవ నఖండ • మై దండిమై నొక్కదివ్య లేజము ధిగధిగ వెలింగె

తే. జడల నొకకొంతసేపునకిదివిమాన, పంక్తి యనియును వీరు దిక్పాలురనియు
మునులనియు లేఖభామినులనియు నవని, గలజనులకద్భుతంబుగాఁ గాననయ్యె.

తొలుదొల్త = ముందుముందుగా, పారిజాత లతాంత మాలికా పవనంబు = పారిజాత పుష్ప
మాలికలయొక్క వాయువు, ఘమ్మనఁబరిమళించె = ఘమ్మమని వాసుగొలిపెను, ఆవెన్క = ఆతరు
వాత, ఆకాండక = ఆకాలసంభవమయిన, అధి = మేఘమయొక్క, గర్జారృటి = ఉడుముల యార్భా
టములపండి యార్భాటములచేత. ఋభుదుందుభులు = దేవదుందుభులు, గుభుల్లుభులుమనియె =
గుభులుగుభులు మని మ్రొసెను, ఆపిచ్చుట = ఆవెరుక, వియచ్చరి = దేవతాస్త్రీలయొక్క, పాణి = హస్త
ములయందలి, వల్లకి = వీణలవలన, గుంధ = కల్పితములయిన, స్వరంబులు = వడ్డవందమాదిస్వరములు,
ఘమ్మరనియె = ఘమ్మమని వినఁబడియెను, ఆపివక = ఆపివట్ట, అఖండమై = అవిచ్ఛిన్నమై, దండి
మై = బలమగునట్లులుగా, ఒకదివ్యతేజము = ఒకానొక దివ్యతేజస్సు, ధిగధిగవెలింగె = దిగధిగ
యని ప్రకాశించెను.

చడల నొకకొంతసేపునకు = ఆకాశముందుఁ గొంతసేపటికి, ఇది విమానపంక్తి యనియును =
ఇది విమానశ్రేణియనియును, వీరుదిక్పాలురనియె = వీరుదిక్పాలకులనియును, మునులనియె = వీరు
మునులనియును, లేఖభామినులనియె = వీరుదేవతాస్త్రీలనియును, అవనిగలజనులకు = భూలోక
మం దుండెడు జనులకు, అద్భుతంబుగాఁ గాననయ్యె = ఆశ్చర్య మగునట్లులుగాఁ గానవచ్చెను.

పారిజాతనుగంధము మిగుల వ్యాప్తిగలదిగానఁ దద్వాసన లింద్రాగమసూచకముగఁ గొలుతఁ
బొలసెను. తరువాత వేల్పులు మ్రోగించు దుందుభులమ్రోత వినవచ్చెను. సమాపింప వేలుపులజేలల
వీణాగానము వినఁబడెను. రత్నస్థగిత మగుటచే విమానకాంతి వెలింగెను. చేరువకురాగా నందున్నవారి
గుర్తింప నవకాశము కలిగెను. అలం. సహజోక్తి.

క. హరిముఖ హరిదీశానులు, హరిహాయ సామజ విమానహరిహరిణాక్షి.

హరిముఖముఖులును దోహదగ, హరిహరి యంబరము చిత్ర * మై విలసిల్లెన్. 4

హరిముఖ = ఇంద్రుడుమొదలైన. హరిదీశానులు = దిక్పాలులును, హరిహాయ = దేవేంద్రుని
యొక్క, సామజ = విరుగును-అనఁగా నైరావతగజమును, విమాన = విమానమును, హరి = గుఱ్ఱమును-
అనఁగా నుచ్చైశ్చక్రమును, హరిణాక్షి = అప్పరసలును, హరిముఖ = అశ్వముఖులైన గంధర్వులును,
ముఖులును = మొదలుగాఁగలవారందఱును, దోహదగ = కనుపడఁగా, హరిహరి = అనఁగా నాశ్చర్య
పూర్వకమయిన హరిస్తరణ, అంబరము = ఆకాశము, చిత్రమైవిలసిల్లె = చిత్రపువ్వువ్రాయఁబడినదానివలె
నున్నదై ప్రకాశించెను. హరిశబ్దమునకు - (ని. 'హరి ర్వాతార్క చం ద్రేంద్ర యమో పేంద్ర
మరీచిషు, సింహశ్య కపి భేకా హి శుక లోకాంతరేషు చ' అని విశ్వనిఘంటువు.)

మ. ప్రబలాకారముతో గిరిశశిరముం * బ్రాపింపఁ బెఱఱాగ నా

గ బెడం గయ్యె జనాపవాద మిది యుక్తం బొనె నా. కంచు దా

నబలాకారముఁ బూని చయ్యన గిరిశావాప్తికి వచ్చె న

విలుభేంద్రాపగ పద్మపాదపదవీవిన్యస్తభృంగాక్షియై.

ప్రబలాకారముతో = ప్రబలమైనరూపముతోడ, నిరీశరముండ్రాపింపజే = తైలాసాక్షరమున
దైన శివునియొక్క తలపై నెక్కినందున, పెన్నాంగనాగ దెడంగయ్య జనావవాదము = పెన్నాంగ
యనగా ధూర్జస్త్రీ యనునట్లులుగా జననిద యతిశయించెను, ఇది = ఈజననిద, యుక్తంబైన నా
కంఠు = నాకుదగునా యని, తా నబలాకారముః బూని = ప్రబలముగాని యల్పాకారమును
వహించి, చయ్యనక = కిఘ్రిముగా, నిరీశావాప్తికి నర్హుడై = నిరీశునిజెందుటకు నర్హుని యర్థము,
స్త్రీరూపము దాల్చి పర్వతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలుని జేరవచ్చెనని భావము. ఎవ్వరనిన, అన్నిబుధేం
ద్రావ = ఆదేవని యనగా నాకాశగంగ, ఏలాగునవచ్చెననిన, పద్మపాదపదవివస్యస్తభృంగాక్షియై =
పద్మనద్యశమయిన పాదపద్మలియందునుబడిన భృంగసమానశేత్రములు గలవై యని స్త్రీపరమయిన
యర్థము. పాదములవంటి పద్మములయందునుబడిన శేత్రపద్మశభృంగములగలవై యని యాకాశ
గంగాపరమయిన యర్థము. తాగలక్షణము నెత్తినెక్కుట, ఇది జనావవాదహేతువు. కాన నిది
యయుక్తము, సాధ్యధర్మ మబలాకారధారణము. పరుల దిలకింపక నేలను దిలకించుట సాధ్యధర్మము.
గంగ సాధ్యధర్మ మూని కోలాహలునిచెంత కరుచెంచెనని భావము. అలం. ఉచ్చేక్ష.

సీ. తనిలి యర్థపులాయితమున బోడనఁ జూపు నోజ జేరేరాచుతేజి డిగియెఁ
దులకించు మొనరేలఁదలవంచుకొన్నవన్నియ మీఱ వేల్పుకన్నయలు డిగిరి
కరఘాతవత్తదబ్బఘటఁ గొమ్ముకొనఁ జివ్వుతమి దోనెదొగ్గి చొదంతి డిగియె
రేచకాభ్యాససూచకాత్మీయచాతురిజేసి బాసవాల్తారలు డిగిరి

తే. గిరిగరుచ్చేదిముఖ వియఁపురులయుచిత
గమనకథనకటాక్షరేఖాగుణముల
వెంబడిన దివ్యరథకంఠంబంబు డిగియె
వసుధ నుద్గీర్ణులై యెల్లవారుఁ జూడ.

6

తనిలి=అంటి, అర్థపులాయితమునక = మండలగతివిశేషమందు, బోడనఁజూపునోజక = ధారి
తకగతి గమనవీచినట్లులుగా-అనగా కానాదిగినట్లులుగా, జేరేరాచలేజి డిగియె = ఇంద్రునిగుఱ్ఱము-
అనగా నుచ్చేక్షింపము క్రిందికి దిగెను, తులకించు మొనరేలఁ దలవంచుకొన్నవన్నియ మీఱక =
ఒప్పుచున్న కాలి బొటనరేలియందుఁ దలవంచి చూచుకొనెడిరీతి యతిశయించునట్లుగా, వేల్పుకన్న
యలు డిగిరి = అప్పురసలు దిగిరి, మొనరేలికై తలవంచునుట స్త్రీలకు స్వాభావికమయిన చేష్టా
విశేషము.

కర=కుండముచేత, ధూత=కదల్చుబడినదై, పతల్ = పడుచుండెడు, అబ్బఘట = మేఘమాలికను
కొమ్ముకొనఁజివ్వు = దంతాగ్రముచేతఁ జివ్వువైచెడి, తమిక్ = కోరకచేత, దోనె దొగ్గి = క్రిందికి మోక
రించిరిగి, చొదంతి డిగియె = చొదంతి = చతుర్దంతదంతావళము-అనగా నైరావతము, డిగియె =
దిగెను, రేచకాభ్యాస = రేచకమునగాఁ బ్రాణవాయువు సఫోముఖముపేయుట గమక దానియందలి
యభ్యాసమును, సూచక = తెలియఁజేయునదియయిన, అత్మీయ=స్వతీయమయిన, చాతురిజేసి=చాతుర్యము
వలన, బాసవాల్తారలు డిగిరి = వాక్కులే కత్తులుగాఁగల మునీశ్వరులు దిగిరి-అనగా మాటలచేత నే
కత్తిచేయుట. చేయుచునులు దిగిరినుట.

గిరిగరుచ్చేది ముఖవియచ్చురల = పర్వతపక్షచ్ఛేదియైన యింద్రుడు మొదలైనవారియొక్క, ఉచితః = సుఖ, సుఖచరణకు, కక్షన = తెలియఁజేసెడు, కటాక్షరేఖా = క్రేగంటిచూపులయొక్క పంతుల నెడు, గుణముల = ప్రాశ్నయొక్క, వెంటడిన = వెంటనే, దివ్యరథకదంబులు డిగియెక్ = దివ్యవిమాన సమూహము డిగియెను. ఏలాగుననన, పసుధక్ = భూమియందు, ఉద్గ్రీవులై = ఎత్తబడిన కంఠములు గలవారై, ఎల్లవారుఁజూడక్ = సమస్తమైనవారును జూచుచుండఁగా, వైనిఁజెప్పఁబడిన వారందఱును గ్రిందికి దిగిరిని సుబంధము. ప్రజలందఱు మెడలు వైకెత్తి విమానములరాక మిగుల నానందముగాఁ జూడసాగిరి. ప్రజలకటాక్షరేఖలు దివ్యరథములకు వేలుపువెలువలకు, విరావతమునకు ద్రోవలునూపు చున్నటులుండెను. కటాక్షములు రేఖాగుణములు-అనఁగా పగ్గములు. పగ్గములసహాయమున రథములు సూటిగా దిగెను.

రేచకలక్షణము:-

సీ. హృదయగ్రతప్రాణుఁ డేతెంచునాసికావిపరంబువలనను వెలికి ద్వాదశాంగశఙ్కర్యంత మది రేచకంబగు... (సీతారామాంజనేయము.)

మ. సకలామర్త్యభటాలిక్ భటుల నాచౌదంతిక్ దంతిఁ దే జిక్ దేజిక్ మణిబింబదంభమునఁ దాల్పెం గాక వై వచ్చువ జ్జిక్ గ ట్టేమియు నల్కఁ డయ్యె పసుధాశ్రీభృన్నభాగ్రంబువే తకు బిట్టోచ్చినగట్టు దా వెఱచునే + దంభోలిభృత్కేలికిన్.

7

సకలామర్త్యభటాలిక్ = సమస్తదేవభృత్యపమూహమునకు నాలాటిభృత్యులను, ఆచౌదంతిక్ దంతిక్ = ఆవెల్లయెనుఁగునకును నాలాటియెనుఁగును, లేజిక్ దేజిక్ = ఉచ్చైశ్శ్రీవ మనెడు గుఱ్ఱమునకు నాలాటిగుఱ్ఱమును, మణిబింబదంభమునఁ = తనయందలిమణులయందుఁ బ్రతిఫలించిన ప్రతి బింబములనెడుమిమదే, తాల్పెంగాక = ప్రతిబింబత్వమువహించెనేకాక-అనఁగా ప్రతిఘటించినాడే కాని, వైవచ్చువజ్జిక్ = తనవైకివచ్చుచున్న వజ్రాయుధముగల యింద్రునికి, గట్టేమియునల్కఁ డయ్యె = కోలాహలపర్వతుం డెంతమాత్రమును భయపడఁ డాయెను. ఏమనిన, పసుధాశ్రీభృన్న భాగ్రంబువేతకుబిట్టోచ్చినగట్టు = పసురాజుయొక్క పాదసభాగ్రముచేతిఁబట్టుకు మిక్కిలియు సహించిన కోలాహలపర్వతుడు, తావెఱచునేదంభోలిభృత్కేలికిన్ = వజ్రాయుధముధరించిన యింద్రునియొక్క యాటాకు దాను వెఱచునా, అనఁగా వెఱవఁడనుట. కోలాహలపర్వతమందున్న మణికుటముల యందు ఆమర్త్యభటులయఁ జౌదంతియు, లేజియుఁ బ్రతిబింబము లలరి వైసుండివచ్చు వజ్ర నెదిరింప నలరించిన బలములఁ జూపెయెను. వజ్రాయుధముకంటె పసురాజునభిము మిగులఁ గలిగివైనది. దాని కోచ్చినమేటిగాన నింద్రునివజ్రమునకుఁ గోలాహలండు వెఱవలేదని భావము. అలా. అపహ్నవము.

చ. అమరసనూగమావిలమృగౌఘవిలంఘనదీర్ఘధాతుచూ

ర్ణము బహువర్ణరత్న శిఖరద్యుతితో నపు డభ్రమార్గముం గమించె నగేంద్రుఁ డింద్రశుభకార్యసమాగతి కిచ్చు మెచ్చి త త్సముచితచాపపంచదుఃఖదాధరుఁ డై యెదు రేఁగుకై వడిన్.

8

శశవక్త్రమందలి యింద్రశబ్ద మింద్రునితో సమానక్షను చెలుపుచున్నది. నరేంద్రుడు = పర్వత శ్రేష్ఠుడైన కోలాహలుడు, ఇంద్రశుభకార్యసమాగతికిన్ = ఇంద్రునియొక్క శుభకార్యమును

గురించినప్పుడు, ఇచ్చమెచ్చి = ఆత్మయందు మెచ్చుకొని, కల్ = ఆయందు కలిసి, సముచిత = సరిగ్గా, చాప = మణిచాపమునందు, చంచల్ = ప్రకాశించునట్టి, ఉపదాధరుడై = కామకవట్టిరగాడై, ఎదురేగు కైవడికొ = ఎదురుగాఁబోయినాఁడో యన్నట్లులుగా, ఆమర = దేవతలయొక్క, సమాగమ = రాకను గురించి, ఆవిలంకలతనొందిన, మృగౌఘు = మృగసమూహముయొక్క శబ్దము = బూతువదలులచేత, ద్విర్ణ = భేదింపఁబడిన-అనగా సలిగిన, ధాతు = గైరికాదిధాతువులయొక్క, చూర్ణము = చరాగము, బహు వర్ణ రత్న శిఖరద్యుతితోకొ = అనేకవర్ణములుగల రత్నములచేత బ్రహ్మరమ్యలైన శృంగములయొక్క కాంతితోడ, అపుడు = ఆసమయమందు, అశ్రమార్గముగమించెకొ = గగనమార్గమును వ్రాసెదను, అశ్రమార్గమనగా మేఘమార్గమైన యాకాశమునయైనను జెప్పవచ్చును. (ని. 'అస్త్రోచిత స్పృష్ట చలా హాకేషు' అని వి.) ఇక్కడ గైరికాదిధాతుచూర్ణ పటలమునకును గోలాహలనీసి, బహువర్ణరత్న శిఖరద్యుతికిని మణిచాపమునకును సుపమానోపమేయభావము. అలా. ఉల్లేపిత్.

హరిణములు సహజభయలోలములు. దేవతలరాక కవి వెఱచి దుముపచుండుటచే కైలధాతువుల యెడలి ధాతుచూర్ణము బహువిధరత్న శిఖర కాంతులతోగలసి మిన్నుండెను. ఇది శుభకార్యాధ్యక్షమవచ్చు నింద్రునెదుర్కొనుటకు సముచితమగు మణిమయ ధనుస్సు గొని కోలాహలం డెదురేగుచున్నటు లుండెనని భావము. ధాతుచూర్ణము, రత్న కాంతులు మిన్నంటుచున్న వరుటచే కైలాస్సుతి సువ్యక్తము.

సీ. సరసవర్ణనృసంజ్ఞాధురంధరుడు రా నాటెఁ గాంతారఘోరావలాద్వి
శతకోటిదీప్తిదీపితకరుం డరుదేరఁ దరలె గుహంతరంధ్రాంతరాజి
సకలజగన్నియామకుడు చెంగట నిల్వ వదలె జంతుజజాతివైరనిహృతి
సతతిసర్వర్తుసేవితుడు చెంతకుఁ జేరఁ జనయెఁ గేశపికాదీశమయముద్ర
తే. యమరపతి జంగవస్థాపారాభివాద, నీయ చరణాంబుజండు సున్నిధి యొనర్చి
ధరణిధర రాజమునంగల్గుతరు లతాప, సంపదలు మించె బహు ఫలప్రసవవృత్తి. N

సరసవర్ణనృసంజ్ఞాధురంధరుడు రాకొ = వర్ణవృందనగా నింద్రుడును మేఘుడును, (ని. 'వర్ణనోస్య మేఘశబ్దేనీ ధ్వన దమ్ముద శక్రయోకే' అని వి.) సరస = రసీకుడైన, వర్ణనృసంజ్ఞాధురంధరుడు రాకొ = వర్ణనృసామము వహించిన యింద్రుడు రాగానే యని యర్థము. జలసహితుడైన మేఘుడు రాగానే యని యర్థాంతరము. కాంతార = వనసంబంధమైన, ఘోరావల = భయంకరాన్నియొక్క, అర్చి = జ్వాలిక-అనగా దావానలజ్వాలిక, అటెకొ = చల్లారెను, శతకోటి = వజ్రాయుధముయొక్క, దీప్తి = కాంతిచేత, దీపిత = ప్రకాశించుటచున్న, కరుడు = హస్తముగల యింద్రుడు, ఆరుదేరకొ = రాగానే యని యర్థము. శతకోటి = అసంఖ్యములైనవియును, దీప్తిదీపిత = కాంతిచేఁ బ్రకాశ మానము లగుచున్నవియునగు, కరుడు = కిరణములుగలసూర్యుడు రాగానే యని యర్థాంతరము. తరలె గుహంతరంధ్రాంతరాజి = గుహలయందలి తిమిరసమూహము విరిసిపోయెను.

సకలజగన్నియామకుడు చెంగట నిల్వకొ = త్రిభువననియంతయైన యింద్రుడు సమీపమందు నిల్వగా వని యర్థము. సమస్తభువననియామకుడైన యాశ్వరుడు చెంగట నిల్వగా వని యర్థాంతరము. జంతుజ జాతివైర విహృతి - జంతుజ = జంతువులవలనఁబుట్టెడు-అనగా మృగపక్షి ప్రభృతు లకుఁ గలిగియుండునట్టి, జాతివైర విహృతి = అనగా నాజన్మవైరవిహారము, వదలెకొ = విడిచిపోయెను,

సతత=నిరంతరమును, సర్వర్థ=సమస్తమైన ఋత్వధిదేవతలచేత, సేవితుడు=సేవింపబడిన యింద్రుడు, యెంతకుఁ జేరె = చేరువకు రాఁగానే, చనియెఁ గేకి పికాదినమయముద్ర = నెమళ్లు కోయిలలు మొదలైనవానియొక్క వాణ్ణియమము వదలిపోయెను-అనఁగా వర్షర్థమందుఁ గేకారవములు సేయుట నెమళ్ళకును వసంతర్థమందుఁ గుహూకారములుసేయుట కోకిలములకును నియతము గనుక నానియమము వదలి యవియును ధ్వనులు చేసె నని తాత్పర్యము.

జంగమ స్థావరాభివాదనీయ చరణాంబుజాండు = చరాచరభూతలముచేత నమస్కరింపఁ దగిన పాదపద్మములు గలిగిన, అమరపతి = దేవేంద్రుడు, సన్నిధియొనర్పఁ = సన్నిధానము సేయఁగా-అనఁగా సమీపస్థుడు కాఁగా, ధరణిధరరాజమునఁ గల్గు = కోలాహలపర్వత శ్రేష్ఠమందుఁ గలిగిన, తరులతాప రంపరలు = పృథ్విమలయొక్కయఁ దీఁగెలయొక్కయు సమూహములు, బహుఫలప్రసవపృష్ఠి = ఆపరిమిత ఫల పుష్ప పద్మముచేత, మించె = అతిశయించెను. అలం. శ్లేషానుప్రాణిత కావ్యలింగము.

మ. పతయాభుప్రబలప్రపాతరూపము • ల్పాద్యంబుగాఁ దిర్యగా
యతమందారతరుప్రసూనఘటనం • బర్చవిధానంబుగా
నతదివ్యోపలకూటదర్శనము నానారత్నపూజాసమా
గతగా నింద్రున కన్నగేంద్రుడు నతు • ల్లావించె నత్యున్నతిన్.

10

పతయాభు = పడుచున్న, ప్రబలప్రపాత = బలిష్ఠములైన తటములయందలి, (ని. 'ప్రపాత స్తు తటో భృగుః' అని అ.) రూపముల్ = ప్రవాహములు, పాద్యంబుగా = పాదములయందర్పించునట్టి జలములుగాఁగాను, తిర్యక్ = అడ్డముగా, ఆయత=విస్తరించియున్న, మందారతరు=మందారము లనెడు దేవతాపృథ్విమలయొక్క, ప్రసూనఘటనంబు = పుష్పసంఘటనము, అర్చావిధానంబుగా = పూజా విధానముగాఁగాను, సత = వసురాజుపాదఘటనముచేత వంగిన, దివ్యోపలకూట = దివ్యములైన మణి శృంగములయొక్క, ఇక్కడ నుచలశబ్దము మణిపరము. (ని. 'ఉపలః ప్రస్థరే మణా' అని వి.) దర్శనము=చూచుట, నానారత్నపూజాసమాగతిగా = నానావిధరత్నసమర్పణ రూపమయిన పూజావిధిగా గాను, ఇంద్రునకు = దేవేంద్రునికి, అన్నగేంద్రుడు = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన యాకోలాహలుడు, అత్యున్నతి = అత్యధికొన్నత్యముచేత, నతుల్లావించె = ప్రణామములు చేసెను. అతిధిపూజ యవ సరముగాన నాగతుడగు నింద్రునకుఁ దొలుత తమంతట తటములనుండి దొరలు నెలయేటిసిటితోఁ బాద్యము, న్రాటయున్న మందారకాశలయందలిపూలతో నర్చావిధము. విరిగియున్న మణికూట సందర్శనముచే బూజావిధి కోలాహలుడు నెఱవేర్చెను. తా నున్నతాత్ముడు గావున నతు లన్నియు సత్తున్నతిని నెఱవేర్చెను. ఉన్నతుడు నతుడగువిధము శ్లేషచే బరిహరము.

తే. వెండియు నగేంద్రతనయుండు • వేడివేల్పు
మున్నుగా వేడి వేల్పుల • మునుల కెరగి
గంగ నలరించి క్రమ మెనుఁగంగఁ గ్రతుభు
గంగనల నందట మృదూక్తి • నాదరించి.

11

వెండియు = మణియును, నగేంద్రతనయుండు = పర్వతరాజశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలుడు, క్రమమెనుఁగంగ = పరుగుపడి యొప్పునట్లుగా, వేడివేల్పుమున్నుగా = అన్ని దేవుడుమొదలుగా,

వేల్పులకో = దేవతలను, వేడి=ప్రాప్తించి, మునులకెరగి=ముసిక్వరులకు నమస్కరించి, గంగనలించి = ఆకాశగంగను వినుయనంభాషణములచేత సంతోషించుడనై, క్రతుభుగంగనలనందఱకో = దేవతాస్త్రీల నందఱను, మృదూక్తినాదరించి=మృదువాక్యములచేత మన్నించినవాడై, ముందరివచ్చుముతోనన్వయము.

ఉ. నాకులదై వతంబు లలఁనాకులభూషణ మిలతాంగి మే

నాకులభూధరేంద్రులయఁనాకులనిర్మలభాగ్యరాశి మై

నాకులముద్దుహఃతురు పిఁనాకులకోడ లటంచుఁ దెల్పి నా

నాకులపాలిక ల్వాగడఁ నాకుల మ్రొక్కంగఁ బంపెఁ గన్మియన్.

12

ఈలతాంగి=ఈచిన్నది, నాకులదై వతంబు=నాయొక్కచంకమునకు దేవతయైనదియు, లలనాకుల భూషణము = స్త్రీసమూహమునకు భూషణమైనదియును, మేనాకులభూధరేంద్రుల = మూలదండ్రులయిన మేనకాదేవియొక్కయుం గులపర్వతశ్రేష్ఠుడైన హిమవంతునియొక్కయు, ఆనాకుల నిర్మలభాగ్యరాశి=ఆవ్యాకులమును నిర్మలప్రముఖునియైన భాగ్యమునకు నిధియైనదియును, మైనాకులముద్దుహఃతురు=మాయన్ను గారైన మైనాకపర్వతులయొక్క గారాబులగుఁతులైనదియును, ఇక్కడఁ బూజ్యార్థమందు బహువచనమని తెలియవలయును. ఇందుకు, (ప్రొ. 'స్వాత్పజ్యత్వవిషయాం మహతాం బహుతామతా' అని యధర్వణవచనము.) పినాకులకోడలు = పినాక మనెడు ధనుస్సుగల హరునకు మేనగోడలైనదియును, ఇక్కడను బహువచనము, పూర్వప్రకారంబు యని యెఱుంగునది. హరునకు మేనగోడ లేరాగన ననిన కోలాహలుఁడును బార్వతియును దోడఁబుట్టినవారు గనుకఁ గోలాహలుని కూతురు పార్వతికి మేనగోడలైనందున నామె పెనిమిటియైన హరునకు మేనగోడలని తెలియవలయును. అటంచుఁదెల్పి = అని తెలియఁజెప్పి, నానాకులపాలికల్వాగడఁ=ననుస్తమయిన కులస్త్రీలు కొనియాడఁగా, కన్మియన్=కూతులైన గిరికాదేవిని, నాకులకో=దేవతలను గూర్చి, మ్రొక్కంగఁ బంపెఁ=ననుస్కారము చేయఁకొఱుకు నియమించెను-అనఁగా దేవతల కందఱును మ్రొక్కించెనుట. కులపాలికాశబ్దమునకు(ని. 'కులస్త్రీ కులపాలికా' అని యమరము.) మైనాకుల పినాకులని బహువచనము జెప్పట పూర్వార్థము గావున ఇందులకుఁ ప్రయోగము భాస్కరకామాయణముచుడి.

క. ఆకరుణానిధులగు వాల్మీకులకాపాక్షరములు మితనమవర్ణ

శ్రీకరపాదచతుష్క, శ్లోకం బయి బగతిఁ బరఁగె నుష్లోకంబై.

క. గురుననుమతి గురుకుచభృతి, సరి సవనతిఁ గాంచి నిలుచుఁకై లజఁ గనఁగా

సురలయని మేషభావము, హరిబహులోచనతయుం గృతార్థతఁ జెందెన్.

13

గురుననుమతికో = తండ్రియైన కోలాహలుని యాజ్ఞచేత, గురు కుచభృతి = గొప్పలైన కుచములయొక్క భారముచేత, సరికో = సహనముగా, అవనతిఁ గాంచి నిలంచునప్రత్యమును బొంది నిలుచున్న, తెలజఁ = గిరికాదేవిని, కవఁగాకో = చూడఁబూడఁగా, సురలయని మేషభావము = దేవతలయొక్క తెప్పపాటు లేమియును, హరి బహులోచనతయుకో = ఇంద్రునియొక్క సహస్రాక్షత్వమును, కృతార్థతఁ జెందెన్ = సార్థకత్వమును బొందెను.

అనఁగా గిరికాదేవి చక్కదనము చూచునెడల దేవత లందఱును తెప్ప న్రాల్చిన చూచిరి. తేజంద్రుఁడు మేగన్పులచేత నాచెప్ప. దేవతలకులల తెప్పపాటులేమి సహజమైనను భుతవంతు

సార్థకము గాలేదు. అనితరూపసౌందర్యవిలాసభాసురయగుగిరికను జెప్పార్చక యదియ చూపుగాఁ జూచుటవలన వేలుపులచూపులు కృతార్థత నొందెను. వేలుపులదొర వేయకన్నలుగలవాడు గావున నన్నింటికనుకూలముగ సౌందర్యమును సందర్శింపఁగలిగెనుగాన నాతఁడును గృతార్థుఁ డయ్యెనని బాపము.

ఇందుఁ దాదరాలిశయమున వేయకనులతోఁ గాంచునుటకు-

లే. ఇందుబింబాస్య నారాక కెదురునూచు

నయనములు వేయు విరియించి నాకభర్త.

శృంగారనైషధము. ఆ. ౪.

సీ. తలయెత్త దయ్యెఁ గేవలజడస్థితి రంభ జఖకుచూపులఁ జూడఁసాగె హరిణి
కుందుకుందునఁ జెంది • కొదఁ దెల్పె శశిరేఖ పలపల నై వెల్లవాఁరె దార
యుచిత కార్యవివేక • ముడిగె మదాలస మానె నుద్ధతభావ • మంజుఘోష
మరువక పూనె మైమరువు వరూధిని చెయ్యు లన్నియుఁ దక్కి • జిత్రరేఖ
తే. రావడియెసానుమతిసాంద్రతాపమునఁగ, గంగె హేమాభిధాన నిర్జ్వరలతాంగు
లిట్లు దనుఁ జూచి సిగ్గుపాఁచెనయ వినయ, వినతయై యున్న నగ రాజతనయఁ జేరి.

రంభ = అనఁగా నొకయప్పురసయును నరఁజెట్టును - రంభయనెడు నప్పురస. కేవలజడ స్థితి = కేవల ముదభావముచేత, కలయెత్తదయ్యె = వంచినకల యెత్తదాయె ననియర్థము. అరఁజెట్టు కేవలజడస్థితిచేత నగ్రభాగము వంచుకొనియుండె నని యర్థాంతరము. లడల కభేదము. జఖకు చూపులఁ జూడసాగె హరిణి = హరిణియనఁగా నొకయప్పురసయును లేడియును - హరిణియనెడు నప్పురస యెదిరించి చూడఁజాలని చూపులచేతఁ జూచెనని యర్థము. లేడి స్వభావసిద్ధమయిన బెదురు చూపులచేతఁ జూచెనని యర్థాంతరము. కుందుకుందునఁ దెల్పె శశిరేఖ = శశిరేఖయనఁగా నొకయప్పురస యును జుద్రరేఖయును - శశిరేఖ యనెడు నప్పురస. కుందు కుందునఁజెంది = కృశించుటయనెడు చింతకుబొంది, కొదఁ దెల్పె = లోపము గనుపఱిచెనని యర్థము. చంద్రరేఖ తీణభావమునుబొంది తక్కువైపోవుట గనుపఱిచెనని యర్థాంతరము. పలపల నై వెల్లవారెదార = తారయనఁగా నొక యప్పురసయును నక్షత్రమును-తారయనెడు నప్పురస. పలపల నై వెల్లవారె = డిల్లవడి వెలవెల పోయెనని యర్థము. నక్షత్రము పలచపారి కాంఠిహీన మాయెనని యర్థాంతరము.

ఉచితకార్యవివేక ముడిగె మదాలస = మదాలసయనఁగా నొకయప్పురసయును మద్యపాన మదముచేత నలసురాలయినదియును-మదాలసయనెడు నప్పురస. సౌందర్య పరాభవమువలని చిత్తవిభ్రా మముచేత, ఉచితకార్యవివేక ముడిగె = అర్హకృత్యమందలి వివేకమును విడిచిపెట్టెనని యర్థము. మద్యపానమదాలసురాలు, వివేకమునశించి యకార్యము లాచరించె నని యర్థాంతరము. మానె నుద్ధత భావ మంజుఘోష=మంజుఘోషయనఁగా నొకయప్పురసయును మనోహరకంఠనాదము గలదియును-మంజుఘోష యనెడు నప్పురస. మానెనుద్ధతభావ = దృఢసంభావణ మానెను - అనఁగా మాటలు హీనస్వరము పడియెనని యర్థము. మనోహరకంఠనాదము గలది పరుషభావణములు మానెనని యర్థాంతరము. మరువకపూనె మై మరువు వరూధిని = వరూధిని యనఁగా నొకయప్పురసయును సేన యును, మైమరువనఁగాఁ బైనిమునుకును గవచంబును, వరూధిని యనెడు నప్పురస వైమునుకు సేను

రక వహించెనని యర్థము. సేన కవచ మేమరక పూనెనని యర్థాంతరము. చెయ్యలన్నియుఁ దక్కిం దత్తరేఖ = చిత్రరేఖయనగా నొక యప్పురనయును జిత్రరేఖ = చిత్రరేఖయనెడు నప్పురన చేట్టలు మానెనని యర్థము. చిత్రరేఖ నిశ్చలత్వమున వహించె నని యర్థాంతరము.

రాజడియెసానుమతి = సానుమతి యనగా నొక యప్పురనయును సానువులు - ఆనగా గొండవరులు అవి గలదియును, సానుమతియనెడు నప్పురన రాజడివడె నని యర్థము. సానువులు గలది పాపాణమయమాయె నని యర్థాంతరము. సాంద్రతాపమున గర్భగేహమాభిధాన = హేమాభి ధాన యనగా హేమయను పేరుగల యప్పురనయును బుగారమును హేమయనెడు నప్పురన గాఢ పరితాపముచేత సీత్రపోయెనని యర్థము. బుగారము గాఢాన్నిసంతాపముచేత గర్భగేనని యర్థాం తరము. నిర్జలతాంగులిట్లు = దేవతాస్త్రీ లీప్రకారముగా, తనుజూచి సిగ్గుపాడెనయన్ = తన్నుఁ జూచి తమయందలి సౌందర్యహీనతచేత సిగ్గుపడుచుండగా, వినియవినతయైయున్న = ఆడకువచేతఁ దలవంచుకొనియున్న, నగరాజకనయఁజేరి = గిరికాదేవి సమీపమునకుఁబోయి - ముందరివద్యముతో నన్వయము.

గిరికాదేవి సౌందర్యాతిశయము వేలుపు పూవుతోండ్ల సౌందర్యాతిశయమును మించియుండె నని భావము. ఉపమానములగు నాయావస్తువుల స్వాభావికచేట్టలు క్లేషచే నమర్థింపబడినవి.

ఉ. మన్నన నీశమాలిమణిమండన యై శుచివృత్తిఁ జల్లఁగా
మన్న నదీలలామ గరిమన్ ననబోడిని గొంగిలించి యో
యన్నువపట్టి నిన్ గనినయన్ను వసుంధర సింధుజాతిలో
వన్నియ కెక్కె నీవు గలుగవన్ నియతోన్నతిఁ గాంచె దండ్రియున్. 15

మన్నన్ = ఆదరముచేత, ఈశమాలిమణిమండనయై = ఈశుండనగాఁ జెనిమిటియును శివుఁ డును - వెనిమిటికి శిరక్లావ్యమై యని యర్థము, శివశిరోభాగమునకుఁ ముత్రైపుదండవలె నున్నదని భావము. శుచివృత్తిఁ జల్లఁగామన్ను = పరిశుద్ధవృత్తిచేత సుఖముగా మనన యనియర్థము. పాపన వృత్తిగలదనియును వైత్యవ్రకృతియనియును భావము. నదీలలామ = నదులలో భూపాణమయిన యాకాశగంగ, గరిమన్ = గౌరవముచేత, ననబోడిని గొంగిలించి = గిరికాదేవి వాలింగనము చేసి కొని, ఓయన్నువపట్టి = ఓచిన్నబిడ్డా, నిన్ గనినయన్ను = నిన్నుఁగన్నట్టిమగువ, వసుంధరన్ = భూమియందు, సింధుజాతిలోన్ = నదీజాతిలో, వన్నియకెక్కెన్ = ప్రసిద్ధికెక్కెను, నీవు గలుగవన్ = నీవు గలుగఁగా, దండ్రియున్ = మీజనకుండయిన కోలాహలముడును, నియతోన్నతిఁ గాంచెన్ = ప్రమాణమయిన యాన్నత్యమును గాంచెనని యర్థము. చర్మకము గనుక చున్నతమయిన దని భావము. ఈదృశ్యములో నాలవచరణమందు కలుగుననెడి పదమందలి యంత్యగకారమునకుఁ జ్ఱో. 'కృద్విధకారోపః' అనెడు శబ్దానుశాసనసూత్రముచేత వకారాదేశము వచ్చినది.

మ. చరణాగ్రాసమితావలేశ్వరునిగా * సత్సారసంచారిగా
స్థిరకల్యాణసమూఖ్యుఁగా హరికృపన్ * శీఘ్రంబ చేపట్టి యో
స్థిరకన్యా యర లేక నీ వతఁడు నోకిభావముం జెందుమా
స్థిరకన్యాదుఃఖవృద్ధి వయి యోగీశానుమోదంబునన్.

చరణాగ్ర = పాదములయొక్క యగ్రభాగమందు, ఆనమిత = నమ్రములై నమస్కరించు చున్న, అచలేశ్వరునిగాఁ = భూమిశ్వరులు గలవానిగాను అని యర్థము. పాదాగ్రనిహతిచేత లెస్సగావంగిన చర్మతాదీశ్వరుడైన కోలాహలండుగలవానిగా నని యర్థాంతరము. సన్నార్ధసంచారిగాఁ = సజ్జనమార్గప్రకర్తకునిగా నని యర్థము. విమానముతో గగనమార్గసంచారముగలవానిగా నని యర్థాంతరము. స్థిర = కాశ్యపమైన, కల్యాణ = శుభమును, సమాఖ్య = కీర్తియును గలవానిగా ననియర్థము (ని. 'యశోక్తి సమఖ్యా చ' అని అ.) కల్యాణమనగా సువర్ణమును సమాఖ్యయనగా నామమును గలకల్యాణసమాఖ్యయైన వసుసంజ్ఞగలవానిగా ననియర్థాంతరము. హరికృష్ణ శిఖుం బచేపట్టి = భగవదనుగ్రహముచేతఁద్వారగాఁ జెట్టఁబట్టి యనియర్థము. ఇంద్రునియొక్క దయచేత శిఖుముగాఁ జేపట్టి యని యర్థాంతరము. ఓగిరికన్యా = పర్వతపుత్రివైన యోగిరికాదేవీ, ఆరలేక = భేదములలేక యనియర్థము. అర్ధశరీరత్వములేక యని యర్థాంతరము. (ఇది పార్వతికంటె ధన్యయరుటకు హేతువు) నీవతఁడు నేకీభావముంజెందుమా = నీవును నీ పెనిమిటియును నేకమగుటను బొందుమా యని యర్థము. ఏలాగునననిన, గిరికన్యమణికన్న ధన్యవము = హిమవత్పర్వతపుత్రియైన పార్వతికంటె గృతార్థురాలవై, అతీలానుమోదంబునక = సంపూర్ణమైన సంతోషముచేత, నీవతఁడు నేకీభావముం జెందుమా యని సంబంధము.

రాజులచే నుతు లొందువాఁడును గీర్తికాలియు సన్నార్ధసంచారియునగు వసురాజు శివుఁడు. గిరిక పార్వతి. ఈయిరువురివివాహము పార్వతీ పరమేశ్వరుల దాంపత్యముకంటె బొసంగియున్నది. పార్వతీపరమేశ్వరుల దాంపత్య వర్ధాంగీకారము. అందుచే ఆరంగబది. ఈదాంపత్య మేకీభావము కాఁగలదు గావున నతీలానుమోదకరము. కావున గిరికన్యకంటె గిరిక సర్వవిధముల ధన్యురాలని భావము.

క. అని యనిమిషనది వలికిన, విని వినియతహృదయుఁడగుచు * వినయమునఁ బునఁగి పునరవనతి సలిపి సురేంద్రున కవనిధరేంద్రుఁ డిట్లఁనుఁ గృతాంజలి యై. 17

అని = ఈలాగని, అనిమిషనదివలికినక = దేవతానది యనగా నాకాశగంగపలకగా, విని = విన్నవాడై, వినియత హృదయుఁడగుచుక = నియమముక్తమైన మనస్సుగలవాఁడగుచు, వినయమునక = నమ్రభావముచేత, పునఁగి పునరవనతిసలిపి = మాటిమాటికి నమస్కరించి, సురేంద్రునకుక = దేవేంద్రునికి, అవనిధరేంద్రుఁడు = పర్వతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలండు, కృతాంజలియై = హోసలిపివట్టినవాడై, ఇట్లుచుక = వక్ష్యమాణప్రకారముగాఁ బలికెను.

మ. ఘనము ల్వాహనము ల్వదాన్యమణి యాకల్పంబు కల్పాగము

ల్వనము లేర్పలుపుగిడ్డి దొడ్డిపనీ దేవా నీకుఁ బాదార్ఘ్య మి

త్తునొ రత్నాంజలి యిత్తునో యలరుఁబెత్తు ల్వివ్యసద్యస్తు లి

త్తునొ యీ వేమిట మెత్తు వేమి దగ నిత్తుక భక్తపుంజస్రియా. 18.

భక్తపుంజస్రియా = భక్తసమూహమున కిష్టంజనైన మహాత్ముడా, ఘనముల్వాహనముల్ = సమస్తమైన జంతువులను జుప్రదానము చేసెడు మేఘములు నీయొక్కడు గుఱ్ఱములు, వదాన్యమణి = హలనస్తువులనునిచ్చు చింతామణి, ఆకల్పంబు = నీయాభరణము, కల్పాగము ల్వసముత్ = అభీష్ట

ఫలదాయకములైన కల్పవృక్షములు సీయుద్వానవనములు, వేలుపుగిడ్డి దొడ్డివని = కామభేదపు సీ దొడ్డిలాని వసరము, దేవా = స్వామి, సీతు = అనగా సర్వవస్తుప్రదాతలైన మేఘాదులంగలసీతు, పాదార్థమిత్తునో = పాద్యమనియిత్తునా, రత్నాంజలియిత్తునో = రత్నములయొక్కదోసిలి యని యిత్తునా, అలరుటెత్తుల్ = పూచుండలును, దివ్యసద్వస్తులు = దివ్యములైన యనగా దేవతాసంబంధములైన శ్రేష్ఠవస్తువులను, ఇత్తునో = ఒనగడునా అని క్రమాలంకారము. ఈవేమిటమెత్తువు = సీవు చేరి చేత మెచ్చుకొందువు, ఏమిదగనిత్తు = ఏవస్తువు సీమందగునట్లులుగా నిత్తువు - అనగా నేను సీకిందగు వస్తువులన్నియు సీయధీనములుగాను నేదియును సీతు దగినట్లుగా సీజాలవరుట.

దేవేంద్రుడు మహావైభవశాలి. అతనివాహనము జూత్వత్రిప్రధానమగుమేఘము. జలముతో బాధ్యమిచ్చుట యెంత? ఆభరణము చింతారత్నము. రత్నములతో బూజించుటయెంత? కామభేదపులు దొడ్డివశువులు. సద్వస్తువులనిచ్చుట యెంత? కావున వస్తురాజియొసంగి దేవేంద్రుని సుతృప్తి పఱచుచున్నది గోలాహలుక్తి చాలను. భక్తపూజప్రియుండు గావున భక్తిపూర్వక పరివర్యా విశేషములచే బరితృప్తి నొనర్పవలసియున్నది. అలం. పరికరము. పరిశేషము.

సీ. మహనీయ యోగపంన్నహసాధకుండనై యనఘాపగాంబుగాహనముగనుట
వసురాడఖర్వతీప్రతరాంఘ్రిసహుండనై గాఢసంతాపాగ్నిః + గ్రాగుచుంట
బహుమారగతభూరిపక్షగౌరవుండనై పరమనిశ్చలవృత్తిః + బాదుకొనుట
యనవాప్తగురుబాంధవనిబంధముండనై గిరికానన రస్నైః + పరత మనుట
తే. యిది మదీయాపదానంబు + కృప నపార
తరతపోరచనంబుగాఁ + దలచి నన్నుఁ
గాన వచ్చితో యహహ వెంగలికిఁ దోడు
వేల్పు లనుమాట నిజముగా + విబుధవర్య.

19

మహనీయ = అతిశయమైన, యోగ = సాధోగముయొక్క, పన్నహ = ప్రయత్నముడు, సాధకుండనై = సాధించినవాడనై, అనఘ = నిష్కల్మషమైన, అపగాంబుగాహనము గనుట = శుక్తిమతీనదీ జలప్రవేశముగనుట - అనగా శుక్తిమతీస్రావగనుట యని యర్థము. అతిశయమయిన యద్వైరగ యోగప్రయత్నసాధకుండనై పుణ్యనదీస్నానము సేయుట యని యర్థాంతరము. వసురా డఖర్వ తీప్రతరాంఘ్రి సహుండనై = వసురాట్టనగా వసురాజును సూర్యుండును - అంఘ్రికబ్జము పాదమందును రక్షియందును వర్తించుచున్నది. వసురాట్ = వసురాజుయొక్క, అఖర్వ = అధికమైన, తీప్రతర = మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన, అంఘ్రి = పాదాహతిని, సహుండనై = సహించినవాడనై, గాఢసంతాపాగ్నిః గ్రాగుచుంట = దృఢమైన పరితాపమునెడు నగ్నిచేత వేగుచుంట యని యర్థము. సూర్యునియొక్క యధికతీక్ష్ణకిరణములను సహించినవాడనై నాలుగుదిక్కులను గాఢసంతాపమయిన యగ్నిచేత వేగుచుండుటయని యర్థాంతరము.

బహుమారగత = ఎక్కువదోహయిన, భూరి = అత్యంతమయిన, పక్షగౌరవుండనై = తెక్కల యొక్క శౌరవముగలవాడనై, పరమనిశ్చలవృత్తిః బాదుకొనుట = శేవలము కదలనేరని విధముచేత స్థిరముగా నిలిచియుండుటయని యర్థము, బహుమారమైపోయిన కాంధవనివయమయిన శౌరవముగలవాడు - 65

గలవాడనై యుత్కృష్టమైన నిశ్చల మనోవ్యాపారముచేత స్థిరీభూతుడనై యుండుటయని యర్థాంతరము. (సి. 'భూరిప్రాజ్యసువర్ణ యోగ' అని వి.) అనవాత్త = పొందబడిన, గురుబాంధవ=గురువులను బంధువులనునైన పర్యతములయొక్క, నిబంధనుడనై = కూడికలుగలవాడనై, గిరికాననరనై కపరత మనుట = కొమార్తెయైన గిరికయొక్క, ముఖావలొకనానురాగ పరత్వముచేత బ్రతుకుట యనియర్థము. గురువులయొక్కయు బంధువులయొక్కయు సాంగత్యములు విడనాడినవాడనై పర్వతారణ్యముల యందును జలములయందును ముఖ్యానక్తితోడ మనుట యని యర్థాంతరము.

ఇది = ఇటువంటి, మదీయావదానంబు=నాచేతజేయబడిన కార్యమును, (సి. 'అవదానంకర్తృ పృక్షమ్' అని అ.) కృచ్ఛ = దయచేత, అపారతరతపోరచనంబుగాఁ దలఁచి=అనంతమైన తపశ్చరణ ముగా విచారించి, నన్ను గావపచ్చితి = నన్నురక్షింపవచ్చితివా యేమి. పిలాగుననన, అహహ= ఆశ్చర్యము. వెంగలికిఁదోడు వేల్పులనుమాట నిజముగా = వెట్టివానికి సహాయము వేల్పులు అను లోకోక్తి నిజమానట్లులుగా, నన్ను గావపచ్చితిగా యని సంబంధము. విబుధపర్య = దేవతాశ్రేష్ఠుడాయని సంబోధనము. ఇందులో నర్థాంతరములు తపోరచనపరములని గ్రహింపవలయును.

నిర్మలజలావగాహనము, సంతాపాగ్ని క్రాగుట, నిశ్చలవృత్తినుండుట, గిరికానన. ప్రితిని మెలుగుట లోలాహలని కర్తృవృత్తములు. ఆర్థాంతరముచే నిది తపోరచనములు. తపస్సంపన్నులకు ఇంద్రుడు తోడ్పడుట కలదు. లోలాహలుండు నిజముగా దపస్సంపన్నుండు కాఁడు. ఇట్టియెడ నింద్రుడు తోడ్పడ నరుడెంచుట వెంగలికి వేల్పుతోడనుసామెత సార్థకము చేయుటకువలె నున్నది.

ఉ. ఇచ్చటఁ జేదిరాజనఖిహేలిహతిఁ గలి దూలి యున్నదీ

పిచ్చుకగుంటుమీఁదఁ గృష్ణపెంపున నామరలోక వాహిని

దెచ్చితిగా నగారి జగతిం గృతి నైతి భవత్ప్రసన్నత

హెచ్చె మదీయగౌరవ మహిస మహిధరజాతిలోపలన్.

20

ఇచ్చట = ఈస్థలమందు, చేదిరాజు=చేదిదేశాధీశ్వరుండైన వసురాజుయొక్క, నఖి = పాదనఖ మనెడు, హేలి=ఖడ్గముయొక్క, హతి=దెబ్బచేత, గలిదూలి = గలిచెడియనియును, గమనములేక యనియును నర్థము. ఉన్న = ఉన్నట్టి, ఈపిచ్చుకగుంటుమీఁద = పిచ్చుకవలె గుంటివాడైన పిని మీఁద - అనఁగా దనమీఁదను, కృష్ణపెంపున = దయాపవృద్ధిచేత, అమరలోకవాహిని దెచ్చితిగా = దేవలోకమందుఁ బ్రవహించునట్టి గంగను దెచ్చితివిగదా ఇక్కడ పిచ్చుకగుంటుమీఁద భాగీరథి యనెడు లోకోక్తి ననుసంధింపవలయును. నగారి = పర్వతవిరోధివైన యింద్రుడా, జగతిం గృతి నైతి = గంగపచ్చుటచేత లోకమందు బుడ్యాత్ముండనైతిని. ఇదియునుంగాక, భవత్ప్రసన్నత = నీయొక్క యనుగ్రహముచేత, అహిసమహిధరజాతిలోపల = అధికమైనపర్వతకులములో, మదీయ గౌరవము=నాయొక్క యతిశయమును బృథుత్వమును, హెచ్చె = మించినదాయెను. దేవేంద్రుండు నగారి. అట్లయ్యె నగమువద్దకు వచ్చుటయు, వచ్చునపుడు గలిదూలియున్నాడని పిచ్చుకుంటు ననుగ్రహించి గంగను వెంటగొనివచ్చుటయు లోలాహలుండు కృతార్థుడగుటకును గౌరవకాలి యగుటకును హేతువులు. ఇట్టిరాకకు గారణము ఇంద్రునకు సహజములగు కృష్ణపెంపు ప్రసన్నభావము,

మ. అన నింద్రుం డను లాఁతిరితి సచలేంద్రా యేల యిట్లాడ నీ
జనకుం డధ్వరభాగభోక్త యనిమేషశ్రేణిలోఁ బెద్ద త
త్తనయగ్రామణి వై ననీకు నరుదే + ధాత్రిధరేంద్రాభిసం
ద్యనితాంతోన్నతకీర్తిగౌరవము మేనాశుక్తిముక్తామణి.

21

అననింద్రుండనుకొ = కోలాహలుఁ డీరీతిగాఁ బలుకఁగా విని జేమేంద్రుం డంచున్నాఁడు.
ఏమని యనిన, అచలేంద్రా = ధర్మతాధీశ్వరా, లాఁతిరితికొ = అశ్వునివలె, విలయిట్లాడకొ = ఈలాగన
శేల, నీజనకుండు = నీకుండ్రయైన హిమవంతుండు, అధ్వరభాగభోక్త = యజ్ఞభాగ ముభయించువాఁడు.
ఇదియునుంగాక, అనిమేషశ్రేణిలోఁ బెద్ద = దేవసమూహములో గొప్పవాఁడు, తత్తనయగ్రామణి
వైననీకుకొ = ఆహిమవంతునియొక్క కుమారశ్రేష్ఠుడవైన నీకును, ధాత్రిధరేంద్ర = ధర్మతశ్రేష్ఠుల
చేత, అభినంద్య = కొనియాడఁదగిన, నితాంతోన్నత = మిక్కిలియు హెచ్చైన, కీర్తి = యశస్సున,
గౌరవముకొ = అతిశయమును ననియర్థము. ఉన్నతుడనెడు కీర్తియును బృథుత్వమును నని యర్థాం
తరము. ఇక్కడ కీర్తిగౌరవము అన్నప్పుడు, ('జాతిరప్రాణినామ్') అనియుండుటచేత నేకవద్యవము
వచ్చినది. మేనా = మేనకాదేవియనెడు, శుక్తిముక్తామణివపు, ముక్తామణిముక్తమైన కోలాహ
లుఁడా, అరుదే = ఆశ్చర్యమా-అనగా నీకు నీకీర్తిగౌరవములు స్వభావసిద్ధములే కాని యాశ్చర్యము
లానివి కావనుట.

శా.చేదిక్షావరపాదకంజకృతఖంభాభావముం జెందునీ

భేదం బార్పగఁ గల్గె నీతనయ లక్షిం గన్నదుగ్ధాబ్ధి నా
నాదాతాయణిఁ గన్న పెన్నగము నా + నర్హాధినాథార్పణా
హ్లాదం బందఁగ రాదె మామకనియోగాయ త్రచిత్తుండ వై.

22

చేదిక్షావర = చేదిదేశాధిపతియైన వసురాజుయొక్క, పాదకంజ = ముదకమలముచేత, కృత =
చేయఁబడిన, ఖంభాభావముకొ = కుంటితనమును, చెందు = పొందిన - అనగాఁ గుంటివాడవైన, నీ =
నీయొక్క, భేదంబార్పగకొ = దుఃఖమును బోగొట్టెడుకొఱకు, కల్గెనీతనయ = ఈమాత్రై నీకు గలి
గినది కాఁబట్టి, లక్షింగన్న దుగ్ధాబ్ధినాకొ = లక్షీదేవినిగన్న తీరవముద్రునివలెను, ఆదాతాయణిఁ
గన్న పెన్నగమునాకొ = ఆపార్వతినిగన్న హిమవత్పర్వతునివలెను, అర్హాధినాథార్పణాహ్లాదంబందఁగ
రాదె మామకనియోగాయ త్రచిత్తుండవై = తగినవరుని కిచ్చుటవలని సంతోషమును బొందరాదా
నాయొక్క యనుజ్ఞ సంగీకరించినవాడవయి - అనగా నాయనుమతి ప్రకారముగాఁ దగినవరుని
కిచ్చునుట. గిరికాజునముచే వసురా జెగురమీటుటవలన గలిగిన విచారము కోలాహలునకుం దొలగఁ
గలదు. ఇందులకు బ్రతిక్రియ అర్హుడగునకు గిరిక నొసంగుటయే. దాన తీరాబ్ధివలె హిమవంతుని
వలె కోలాహలుని వెంటపెరియము కాలగలదు. ఇందుల కనుచుతించెనేని ఇంద్రుని నియోగము
సేజుచేర్చుటయే కర్తవ్యము.

క. అగతనయ యగతనయ నిగ, నిగనిగనిమెటుంగు దెగడునీకన్నియకుకొ

మగని దగువతని గుణగరి, మగని నిద్దునుపింతు విచుము + మత్స్యాజనఖుకొ. 23

అగత = అనాగతమైన, నయ=నీతిమార్గము గలిగిన, అగతనయ = పర్యత పుత్రుడవయిన కోలాహలుఁడా, నిగనిగని మెఱుంగుచుండడు = నిగనిగని మెఱయు మెఱుపుటేగెను దిరస్కరించుచున్న, నీకన్నియకు = సీనుతకు, తగునతని = తగినవాడైన, గుణగరిమగని = గుణగౌరవమునకు గనియైన, మగని = పెనిమిటిని, మత్ప్రాణసఖు = నాకు ప్రాణస్నేహితుడైనవానిని, వినుపింతు = తెలియఁ జెప్పుచున్నాను. వినుము = ఆలకింపుము.

మ. చరణాగ్రానమితాచలేంద్రుడు సదాసన్తానసంచారి సు

స్థికల్యాణసమాఖ్యుఁ డావసుధరాధీశుండు వో గోత్రశే

ఖర గంగావచనం బపార్థ మగునే • కల్యాణి నీకన్నె న

న్నననాథాగ్రణిరాణి జేసి కనుమా • నానావిదైశ్వర్యముల్.

24

చరణాగ్ర = పాదాగ్రముండు, అనమిత = నమ్రులై నమస్కరించుచున్న, అచలేంద్రుడు = భూమిశ్వరులగులవాడును - పాదాగ్రవివాలిచేత లెస్సగా వంగిన పర్వతశ్రేష్ఠుండు గలవాడును, సదాసన్తానసంచారి = ఎల్లప్పుడును సజ్జనమార్గ ప్రవర్తకుండును - విమానముతోడ గగనమార్గసంచారము గలవాడును, సుస్థిర = కాశ్యతమైన, కల్యాణ = శుభమును, సమాఖ్యుండు = కీర్తియును గలవాడును - కల్యాణమనగా నువర్ణంబును, సమాఖ్యయనగా నామమును గనుక గల్యాణ సమాఖ్యయైన వసుసంజ్ఞగలవాడును, వసుధరాధీశుండువో = ఆవసురాజేసుమా, గోత్రశేఖర = కులభూషణుఁడా యని యర్థము. పర్వతశ్రేష్ఠుండా యని భావము. గంగావచనం బపార్థ మగునే = గంగ యొక్కమాట నిరర్థకమవునా. ఏమనిన, మైని జెప్పబడినవిశేషణత్రయముగల వరుని జేపట్టుమని యామె యాశీర్వచనము చేసినది గనుక నావిశేషణములు గలవాడు వసురాజేయైనాడు. కాబట్టి, కల్యాణి = శుభస్వరూపురాలయన, ఈకన్నె = ఈచిన్నదానిని, అన్నననాథాగ్రణిరాణి: జేసి = ఆరాజశ్రేష్ఠునియొక్క భార్యగుగాజేసి, కనుమా నానావిదైశ్వర్యముల్ = సకల వైభవములను పొందుమా.

గంగ గిరికాదేవి నాశీర్వచనము సేయుట యీయాశ్వాసమునందు చరణాగ్రానమితాచలేశ్వరునిగా అనెడు ౧౬ వ పద్యమందు జూడఁదగినది. గంగావచనము సార్థకమగును గావున బుద్ధి పూర్వకముగా నామోదించుట నానావిదైశ్వర్యములకు సాధనము. రాజా సామాన్యుండు కాఁడు. వరనాథులలో నగ్రణి. అంతియగాదు. ఇంద్రునకుఁ బ్రాణసఖుండు. కాన సీసంబంధ మెంతయు నొప్పియున్నది.

శా. లోకత్రయ్యభివందనీయవిమలాలోకుండు సుశ్లోకుఁ డా

లోకాలోకధరాధురీణుఁ డతఁ డట్లుం డయ్యెడి నీతపసి

పాకం బెట్టిదో కాని పాదనిహతిం • బైకొన్నవాఁ డంఘ్రినా

లీకద్వంద్వనతుండుగా నెఱుఁగ గల్గెం గల్గియుం బల్కియున్.

25

లోకత్రయ = మూడులాశకములవారిచేతను, అభివందనీయ = మిక్కిలి స్తోత్రముచేయఁదగిన, విమల = స్వచ్ఛమయిన, ఆలోకుండు = ప్రకాశముగలవాడు - అనగాఁ బ్రతాపము గలవాడనుట. సుశ్లోకుండు = యోగ్యమయిన. కీర్తిగలవాడు, ఆలోకాలోకధరాధురీణుండు = చక్రచాళిచక్రంకమయిన

భూమియొక్క భారమును వహించినవాడు. ని. 'లోకాలాక శృక్రవాళి' అని ఆ. అశ్రమ = అట్టి యావసురాజు, అల్లండయ్యడిక = సీకల్లు: డగుచున్నాడు. సీకపాపాకం బెట్టిదో కాని = సీవు చేసిన తపస్సుయొక్క పరిపాకమెట్టిదోకాని, పాదనిహతిబైశొన్నవాడు = చరణాహతిచేత నాక్రమించిన వాడు, అంఘీనాళికద్వంద్వనతుండుగాక = సీకెందుకాళ్లకు పంగి మ్రొక్కెడు వాడగుట్టులుగా- అల్లండు మామకాళ్ళకు మ్రొక్కుట ప్రసిద్ధము. కల్పియక = విశ్వర్థమును, బల్పియక = నామర్థ్యమును, నెఱవగల్గెక = ప్రకటము సేయగల్గెను.

వసురాజు సమస్తలోకనంద్యకీర్తికాలి. అట్టివాఁ డల్లుఁ డగుట తపఃపరిపాకవిశేషమే. నా.టి పాదనిహతి సీహృదయముననుటచే ననుమతింపజేమా? పుత్రిక నొసంగెదవేసి యల్లండు పాదము లపై నొరగి నమస్కరించును. వైశొన్నవాడు ప్రణతుఁ డగుట కల్పకీ బల్పకీః గారణములు.

ఉ. నా వలచుట్టి హర్షకః॥నావలమానమనోంబుజంబుతో

నావలవై రిఁ బల్కు నచః॥బాగ్రణి మామకశోకవార్ధికి

నావ లతాంగి నభిరశః॥నావలయ్యేశ్వరుకేలఁ గూర్చుదే

నావలవంత దీర్చుదే యనంతకృపారసవాస వాసవా.

26

హాక = అనియింద్రుఁడు కలుకఁగా, అచలాగ్రణిఁజూలాహలుఁడు, వలచుట్టి = ప్రదక్షిణము చేసి, హర్షకలనా = సంతోహితకయముచేత, వలమాన = ఆపరిమలబడుచున్న, మనోంబుజంబుతోక = మనఃపద్మముతోడ, ఆవలవై రిఁబల్కు = బలాసురవై రియైన యాయుంధ్రునిఁ గూర్చి పలికెను. వల వై రియన్నచోట వలక భేదము. మామకశోకవార్ధికిన్నావ = నాయొక్కపరాభవ జనితమయిన దుఃఖ సముద్రమునకు నోడయైన, లతాంగిక = తీరగెఱచిదేహముగల నాశొమారైను, అభి = సముద్రములు, రశనా = మొలనూలుగాఁగల భూమియొక్క, వలయ = ఆపరిణామనకు, ఈశ్వరు = ప్రభువైన వసురాజు యొక్క, కేలఁగూర్చుదే = హస్తమండుఁ గూర్చుచున్నావా-అనఁగా వసురాజుపాణిగ్రహణము పీయించుచున్నావా. నావలవంతదీర్చుదే = ఇంతటితో నాచింత దీర్చుచున్నావా, అనంత = ఆపరిమితమయిన, కృపారసవంతరూరసమునకు, వాస = నివాసస్థానమయిన, వాసవా = ఇంద్రుఁడా యని సంబోధనము. వసురాజు సముద్రముచే నావరింపబడిన సమస్తభూపలయమున కధిపతి. అట్టివాఁ డల్లుఁ డగుట శోక వార్ధి తరించు నుపాయము. ఇట్టి శుభప్రాప్తికీ గారకుఁడని ఇంద్రునకు వసురాజు ప్రదక్షిణము గావింపెను. ఇంద్రుఁడు అనంతకృపాకాలి గావునఁ గోలాహలున కిట్టి యల్లునితోడిపాత్తుఁ గూర్చును.

తే. ఆవని నొకవేల్పు ప్రత్యక్ష మైన సిరులు

దొరలు నం ద్రెందతే వేల్పుదొరలు గొలువ

సీవ ప్రత్యక్షమై కృప నింపఁగా ఫ

లింపవె తలంపు. లెల్ల నిలింపరమణ.

27

ఆవనిక = భూమియందు, ఒకవేల్పు ప్రత్యక్షమైనక = ఒకానొకదైనము ప్రత్యక్షమున మూత్రముచేతనే, సిరులు దొరలునంద్రు = సుషుధులు బొందునని చెప్పుదురు, ఎందఱోవేల్పుదొరలు గొలువక = అనేకులైన దేవతాభివతులు పేరింపఁగా, సీవ ప్రత్యక్షమై కృపనింపఁగాక = సీయంతట సీవే సాక్షాత్కరించి దయారసము పూర్ణ మవునట్లులు చేయఁగా, ఫలింపవెతలంపులెల్లక = శోరికల స్మయము ఫలింపఁ-అనఁగా ఫలించుచున్నవనుట. నిలింపరమణ = దేవతాభివా యని సంబోధనము.

చ. సతి నడిగించుభవ్యగుణశాలి వసుండట వేడ వచ్చువాఁ
డతులితదేవరాజ్యభరణైకధురంధరుఁడైన సయాశత
క్రతుండట సత్కృపామహిమః • గన్నియ నిచ్చుట సర్వదేవతా
హితములు యింతకన్న శుభ • మెయ్యది తొయ్యలిఁ గన్నవారికిన్. 28

సతి నడిగించు భవ్యగుణశాలి వసుండట = కన్యనడుగనంపించిన శుభగుణశాలి వసురాజులు,
సత్కృపామహిమ = యోగ్యమయిన కరుణాతిశయముచేత, వేడవచ్చువాఁడు = అడుగవచ్చినవాఁడు,
దేవరాజ్యభరణైకధురంధరుడైన = దేవతారాజ్య భరణమందు ముఖ్యసమర్థుడైన, ఆశతక్రతుండట =
శతాశ్వమేధియైన యా యింద్రుండట, కన్నియనిచ్చుట = కన్యను వసురాజునకిచ్చుట, సర్వదేవతా
హితములు = ననుస్తదేవతలకు నిష్ఠమయినదట, తొయ్యలిఁ గన్నవారికిన్ = ఈ చిన్నదానిగన్నవారికి,
ఇంతకన్న శుభమెయ్యది = ఇంతకంటె వేటొండు శుభమేదిగలదు - అనఁగా నిదియే శుభముగాని
యింతకంటె మఱియొకటి లేదనుట.

ఉ. ఇమ్మని వేడ వేటొకడనే భవదీయజనుండఁ గానె నా
సా వ్షన నెద్ది నీయదియ • సు వ్వుఖలమ్మును దేవ యాయదూ
రమ్మున నున్న శుక్తిమతి • రాఁ గరుణించి తదీయబంధుజా
తమ్ము మదావులం బిలిచి • తావకమిత్రున కిమ్ము కన్నియన్. 29

ఇమ్మనివేడ = కన్యనిమ్మనియడుగుటకు, వేటొకడనే = నేనన్యండనా, భవదీయజనుండఁగానె =
నేను నీవాడనుగానా - నాసావ్షనగా నేమియున్నది. నీయదియనువ్వుఖలమ్మును = నమస్తమునీదే నుమా,
దేవ = స్వామి, ఈయదూరమ్ముననున్న శుక్తిమతిరాగరుణించి = ఈ సమీపమందేయున్న శుక్తిమతి
యిక్కడికి వచ్చునట్లు దయచేసి, తదీయబంధుజాతమ్మున్ = ఆ శుక్తిమతియొక్క బంధుసమూహమును -
అనఁగా నదీసమూహమును, మదావులన్ = నాయొక్క బంధువులను-అనఁగా బర్వతసమూహములను,
విలిచి = ఆహ్వానము చేసి, కన్నియన్ = చిన్నదాని, తావకమిత్రున కిమ్ము = నీ స్నేహితుడైన
వసురాజునకు సమర్పింపుము - అనఁగా వసురాజున కిచ్చి వివాహము సేయు మనుట .

ఇంద్రునిహితులలోఁ గోలాహలం డొకడు గాన నతని యంగీకార మనవసరము. కోలాహలం
సర్వస్వము దేవేంద్రునిద గాన నిట కొంకఁబనిలేదు. శుక్తిమతి, ఇతరబంధువులు ఈ సంబంధము
నాలకించుట వారియంగీకృతి పడయటతడవుగ వసురాజునకుఁ గన్య నిచ్చి పెండ్లిచేయవగును.

(చ) అనుటయుఁ దాతపార్శ్వగత • యై తగునాలతకూన దా నతా

నన యయి కేలికేళినలిసంబు మొన ల్నఖరాంచలంబులం

దునుముచు నుండె వజ్రధరఃపొరశనిప్రతిమానమీనలాం

ఛనవిశిఖంబు లింక నఖిసాధ్యము లంచు గడించుకై పడిన్. 30

అనుటయున్ = కోలాహలం డింద్రునితో నీలాగనిపలుకఁగా, తాతపార్శ్వగతయైతగు = తండ్రి
సరసనున్నదై యొప్పుచున్న, అలతకూన = ఆగిరికాదేవి, తాన్ = తాను, నతాననయయి = పంపబడిన
ముఖముగలదై, కేలి = హస్తమందున్న, కేళినలిసంబు మొనల్ = లీలాపద్మముయొక్క చివరలను,
నఖరాంచలంబులందునుముచు నుండెన్ = గోటికొనలచేతఁ ద్రుంచుచుండెను. ఎటువలెననిన, వజ్రధర =

ఇంద్రునియొక్క, దోః = భుజమందలి, ఆశని = వజ్రాయుధముతోడ, ప్రతిమాన = నమానమైన, మిన
లాంఛనవిశిఖంబులు = మన్ననభాణములైన పద్మములు, ఇంక = ఇంకమీద, నఖసాధ్యములు = చుగటించు
కైవడి = గోట యిచ్చినవలె దగినవని యెంచినట్లులుగాఁ దుచుచుండె ననినబంధము.

గిరిక లజ్జాతిశయమునఁ దలపంచెను. దానిని మఝుగువఱచుటకై కేలఁచుతామరపూవులు
గోటితో గంట్లు పెట్టుచుండెను. చూచుచు కిది మన్ననభాణము లింక గోటబట్టివేయవచ్చునని గిరిక
తలంచుచున్నటులండెను, పార్శ్వగతయగుటచే గిరిక యింద్రునిసంభాషణము కోలాహలముని యంగీకృతి
నాలకించెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. అంతకు మున్న సర్వకలుషాంతక మానగవైరివాక్యముం

జెంతకు వచ్చునెచ్చెలులచే విని పుణ్యమహాతరంగిణీ

కాంతలు దాను శుక్తిమతి కౌశికుఁ గొల్వంగ వచ్చె దేవతా

సంతతి యాత్మ నాత్మశుభసంతతికిల్లికి సంతసిల్లఁగాన్.

31

అంతకుమున్ను = అంతకుముందుగా, సర్వకలుషాంతకమా = సమస్తకల్మషాహరమైన, నగ
వైరివాక్యము = దేవేంద్రునియొక్క వాక్యము - అనగా వసురాజునిమిత్రమై గిరికనడిగినమాట,
జెంతకువచ్చు నెచ్చెలులచే విని = తన సమావమునకువచ్చిన చెలికత్తియవలన విని, పుణ్యమహాతరం
గిణీకాంకలు దాను = పుణ్యప్రదలయిన మహాదీకాంకలు దానును, శుక్తిమతి = శుక్తిమతీమహా
నది, దేవతాసంతతి = దేవసమూహము, ఆత్మ = మనస్సునందు, ఆత్మశుభసంతతికిల్లికి = తన
యొక్క శుభసంతానపుఁ గలిమికి, సంతసిల్లఁగాన్ = సంతోషింపఁగా, కౌశికుఁ గొల్వంగవచ్చెన్ =
దేవేంద్రుని నేనింప వచ్చినదాయెను. (ని. 'మహేంద్ర గుగ్గులా లూక వ్యాకృతాహిషకౌశిక' అని
యమరము.)

సీ. అమృతమూర్తివహించు హరజటాసంభవ సుమనోమణులఁ బోచుసోమకన్య

ధర నుద్ధరించుభూదారరాజతమాజ తమమెల్ల వారించుతపనపుత్రి

కాలవైషమ్యము కడపురుద్రాఘ్రిజ చలవలువెడఁజల్లు మలయదుహిత

యభవసాధనత్న మగుపివాశోత్పన్నయార్యాప్తి నెఁగుశీతాద్రిజాత

తే. మఱియుఁ దక్కినపుణ్యనిఘ్నగలు మరుద, ధీశభవ్యనిదేశాపదేశమున ని

జాప్తశుక్తిమతీతనయావివాహ, మహామునకువచ్చి రాత్రియమహిమ మెఱసి,

అమృతమూర్తివహించు హరజటాసంభవ = అమృతమనఁగా మోక్షము గనుక మోక్షస్వరూపము
వహించు నాకాశగంగయును అనియర్థము. హరుఁ డమృతస్వరూపుఁడు గనుక నతని జడలవలనఁ
బుట్టిన గంగయు సమృతస్వరూపమును వహించినదనుట. అమృతమూర్తి యనఁగా జుద్రుఁడు గనుక
హరుఁడు చంద్రునివహించినాడు గనుక హరజటాసంభవయైన గంగయును చంద్రునివహించినదని
ప్రకారాంతరము. అమృతమనఁగా నుదకము గనుక నుదకస్వరూపములు వహించినదని భావము. ఇక్కడ
గంగయమృతమూర్తిని వహించినదనఁగా గంగోదకములు మధామధురము లనియును సుమధుయును
దెలియఁబడుచున్నది. సుమనోమణులఁద్రోచు సోమకన్య = దేవతాశ్రేష్ఠులను ద్రోచెడు సర్వదా
ఘదియును అనియర్థము. సోముఁడు దేవతాశ్రేష్ఠులను ద్రోచెడువాఁడు గనుక నతనివలనఁ బుట్టిన

సర్వదయుఁడు దేవతాశ్రేష్ఠులఁడు త్రోచుచున్న దనుట. మంచి మనస్సుగలవారిని రక్షించుచున్నదని భావము.

ధరమధ్ధరించు భూదారరాజతనూజ = భూమి సుధ్ధరించెడు భూదారరాజతనూజ యనెడు నది యని యర్థము. ఆదివరాహము భూమి సుధ్ధరించినది గనుకఁ దత్సంభవమైన నదియును భూమి సుధ్ధరించుచున్నదనుట. భూమి జనుల సుధ్ధరించుచున్నదని భావము. తమమెల్లవారిండు తపనపుత్రి = అంధ కారనివారణముసేయు యమునానది యని యర్థము. సూర్యుఁడంధకారనివారకుఁడు గనుకఁ దత్పుత్రియును నంధకారనివారణము సేయుచున్నదనుట. అజ్ఞాననివారణము సేయుచున్న దనిభావము. కాలవైషమ్యము గడపు రుద్రాస్మిజ = కాలవివర్యాసముఁగడపుచున్న రుద్రాస్మిజయనెడు నదియును అనియర్థము. రుద్రుఁడు కాలత్రయాబాధ్యుఁడు గనుకఁ దదంస్మిజయును గాలత్రయాబాధ్యయనుట యనుమండనము లేకుండునట్లుగాఁ జేయుచున్నదని భావము. చలువలు వెదఁజల్లు మలయదుహిత = శైత్యములను వెదఁజల్లునట్టి తామ్రపర్జి నదియును అని యర్థము. మలయపర్వతము చందనాలయమై చలువలు వెదఁజల్లుచున్నదిగనుకఁ దత్పుత్రియును జలువలు వెదఁజల్లుచున్న దనుట. అతిశితలాదకము గలదని భావము.

అభవసాధనరత్న మగుపినాకోత్పన్న = అభవునిఁ సాధనశ్రేష్ఠమయిన పినాకినీనదియును అని యర్థము. పినాక మధివునకు సుత్రమసాధనము గనుకఁ దదుత్పన్నయును నభవునకు సుత్రమసాధన మనుట. అభవమనఁగా జ్వరాపిత్యము గనుకఁ దత్సాధనములలో శ్రేష్ఠమగుచున్నదని భావము. ఆర్యాప్తి సెనఁగుశీతాద్రిజాత = గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్న శీతాద్రిజాత యనెడు నదియును అని యర్థము. శీతాద్రి గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్నది గనుకఁ దత్సంభవయును గౌరీప్రాప్తిచేత నొప్పు చున్నదనుట. ఆర్యజనప్రాప్తిచేత నొప్పుచున్నదని భావము.

ఇంతవఱకును స్తో. 'కారణగుణాహికార్యగుణానారభంతే' అనెడున్యాయము ననుసంధించిచెప్పినాడు. మఱియొక = మెడియు, తక్కినపుణ్యనిష్కలుక్ = శేషించినపుణ్యనదులను, మరుదధిశ = దేవతాధిపతియైనయింద్రునియొక్క, భవ్య = ముఖ్యమయిన, నిదేశ = రహస్యమని యాజ్ఞాపించుట యనెడు, ఆపదేశమునక = వ్యాజముచేత, నిజాక్ష = తనకాపురాలైన, శుక్తిమతీ = శుక్తిమతీనదియొక్క, తనయా = కూతురైనగిరికాదేవియొక్క, వివాహామహమునకు = వివాహోత్సవమునకును, అత్తీయమహిమమెఱసి = స్వకీయప్రభావముచేతఁ బ్రకాశించి-అనఁగా గామరూపత్వముచేత స్త్రీరూపధారణము చేసి యనుట, వచ్చి = వీరెంచిరి.

సైయ్యురాలగు శుక్తిమతిచేయు పుత్రికాపరిణయమున కుత్సాహముతో గంగ, సర్వద, వారాహి, యమున, రుద్రాస్మిజ, తామ్రపర్జి, పినాకిని, శీతాద్రిజాతయను నదీకాంత లరుడెంచిరి. నదీకాంత లరుడెంచుటకు ఆత్మీయమహిమలు తోడ్పడెను.

శా. ఉత్సాహంబున నిట్లనేకతటిసీఁపూహంబు లేలేరఁగా

వత్సాహిఁ వెనుకొన్నగోగణములేవక వచ్చెఁ దోడ్తో షహీ

భృత్యుందోహ మభంగశృంగమును నాఁపీనన్నతాంచన్నితం

బోల్సేధంబు వృషోఽనర్హణవిధాఁయోగ్యక్రమంబుం దగన్.

ఉత్సాహమునక = ఉత్సాహముచేత, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, ఆనేకటినిప్రకాశములు = బహుసదీనసమాహములు, ఏలేరుగాక = రాగా, వత్సానిశ్చయమున్న = లేకదూడలను వెంటబడిచి వచ్చిన, గోగణములేవక = ఆవులగుంపువలె, లోడ్తోక = నదులవెంట, మహిభృత్యునోహము = పర్వత సమాహము, వచ్చెక = ఎత్తెచ్చెను. ఏలేరుగాననిన, శృంగములనగా శిఖరములను గొమ్ములును, (ని. 'శృంగం ప్రభుత్వే శిఖరే చిహ్నం' జలయంత్రకే, విహారో త్కర్తృయో' అని వి.) ఆభంగ = వైకల్యములేని, శృంగములు = శిఖరములు అని పర్వతవరమున యర్థము. వైకల్యరహితములై కొమ్ములును అని గోగణవర మయినయర్థము. ఆపీన = అంతట స్థూలములైన, (ని. 'స్థూక ప్రస్థ స్సాను రస్త్రియామ్' అని అ.) స్థూశబ్దము కొండవరులయందు వర్తించును గనుక, స్థూతా = చరులుగలుగుచేత, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, నితంబ = కటక ప్రదేశములయొక్క, ఉల్లేఖము = బొన్నకృము అని పర్వత పరమయిన యర్థము. ఆపీనమనగా బొడుగు. (ని. 'దోధ స్త్రీ బ మాపీనమ్' అని అ.) స్థూతమనగా స్రవించుచున్నది. (ని. 'వ్యన్నం బీణా శ్రుతం స్థూతమ్' అని అ.) ఆపీన స్థూత = స్రవించుచున్న బొడుగులయొక్కయు, అంచన్నితంబ = ఒప్పుచున్న విజుగులయొక్కయు, ఉల్లేఖము = బొన్నకృముని గోగణ పరమయిన యర్థము. పృషభానుసరణయోగ్యక్రమంబు = పృషశబ్దము సకారాంతమై యింద్రుని యందు వర్తించును గనుక నింద్రానుసరణమందలి యోగ్యమైనరీతియును అని పర్వతవరమైనయర్థము. పృషభానుసరణయోగ్యక్రమ మని గోగణపరమయిన యర్థము. తగక = తగియుండగా, వచ్చెనని సంబంధము.

ఈపద్యములో 'వత్సాని శ్చయమున్న గోగణములేవక' అనిచెప్పట యందుకనిన, నదులన్నియుఁ బర్వతములవలనఁ బుట్టినవి గనుక లేకదూడలు ముందర నడువఁగా నావులు వెనుకగిలి నడిచినట్లులు నదులు ముందుపోగాఁ బర్వతములు వానివెంటనే పోయె ననుటకు గోగణమునకును బర్వతసమాహమునకు నుపమానోపమేయభావము గల్పించి యర్థద్వయము గలుగఁజెప్పినాడు.

పొడవైన శృంగములు, ఎత్తగుచుండుటలు ఇంద్రునియాన పాలించురీతితో కైలములు వచ్చెనని ప్రకృతార్థము. విజుగునికొమ్ములు, విజుగులపెంపు; పొడుగువ్రేగు, అబోతు అనుసరింపఁజగినసొంపున గోబ్రందము వచ్చెనని శ్లేషార్థము. అలం. శ్లేషము.

సీ. ఆజ్ఞాతగోత్ర యానాదిశక్తిసుగోత్ర భవ యయ్యో నితనిగోత్రమునఁ బుట్టి
యాదిభిక్షుండు దుర్భాధ్యక్షుఁ డయ్యో సీతనిపాదతీర్థ మానల ధరించి
మితలేజుఁ డగుజగత్తుఁ డుత్కటపసుస్థితి నొందె నీతనిదిక్కుఁ జేరి
కులమువా రభిరామఁగో రత్నములు గాంచి రితనిశేషంబున * కిచ్చగించి
తే. తన కొకమఖాంశ మొసఁగునియ్యనిమిషులకు
ననవరతయాగభాగభోజనము లొసఁగి
యితఁ డపరైకగురుఁ డన * సెనుగు ననుచు
నాకులు నులంప వచ్చె మేనాకుటుంబి.

34

ఈపద్యములో హిమవత్పర్వతమును వర్ణించివాడు. విరాగవన, ఆజ్ఞాతగోత్ర = గోత్రమున నిక్కడఁ గలమని యర్థము. తెలియఁబడని కులముగలదయన, అనాదిశక్తి = అనియ్యేభ్యుదయశక్తి, విను—66

ఇతనిగర్భమునఁబుట్టి = ఇతని కడుపునఁబుట్టి, సుగోత్ర భవయయ్యోక్ = సత్కుల ప్రసూతురాలాయెనని యర్థము. కలము లేనిదనియును హిమవత్సర్వతమునకుఁ బార్వతిగాఁ బుట్టినదనియును భావము.

ఆదిభిక్షుండు = జన్మమెత్తినది మొదలు భిక్షువుడైనవాఁడు, ఈతనిపాదతీర్థ మాదలధరించి = ఇతని పాదోదకము శిరస్సునధరించి, దుర్గాధ్యక్షుండయ్యోక్ = దుర్గాధిపతి యయ్యెనని యర్థము. ఆది భిక్షుండనెడు నామముగల శివుఁడు హిమవంతునియొక్క పాదములయందు - అనఁగాఁ బ్రత్యంకపర్వత ములయందుఁ బ్రవహించుచున్న గంగను శిరస్సున ధరించి నాడనియును దుర్గాదేవికిఁ బెనిమిటి యయికాఁ డనియును భావము. (ని. 'పాదాః ప్రత్యంకపర్వతాః' అని అ.)

మిత లేజుండగు జగన్మిత్రుండు = అల్ప లేజుడైన లోకోపకారకుఁడు, ఈతనిదిక్కుజేరి = ఇతని ప్రాపునఁజేరి, ఉత్కట పసుస్థితి నొందెక్ = అపరిమిత ధనస్థితిని బొందెనని యర్థము. జగద్బంధుఁ డయిన సూర్యుండు దక్షిణాయనమందు మిత లేజుండగుచున్నాడనియును సుత్తరాయణమందు ఉత్కట లేజు డగుచున్నాడనియును భావము. (ని. 'దేవభేదే నరే రత్నావసూ రత్నే ధనేవసు' అని వి.) హిమవంతుఁ డుత్తరదిక్కునం దుండెడువాఁడు గనుక నీతనిదిక్కు జేరి యని చెప్పినాడు. హిమవం తుండు భూభాగమునకు ఉత్తరదిశయందు ననుటకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. ఆస్తుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్మా హిమాలయో నామనగాధిరాజః

పూర్వావరా వారినిధీ విగావ్యా స్థితః పృథివ్యాఇవ మానదందః. (కుమారసంభవము.)

కులమువారు = కులమువారందఱును, ఇతనిశేషంబున కిచ్చించి = ఇతని భుక్తశేష మనుభవిం చుటకు నస్తుతించి, ఆభిరామ గోరత్నములు గాంచిరి = మనోహరణ ప్రకాశముగల రత్నములను గాంచి రని యర్థము. ఇక్కడ గోశబ్దము కిరణవాచకము, సమస్తపర్వతములను వత్సాకృతియైన హిమవం తుని యెంగిలి కిచ్చించి యభిరామములయిన గోరూప భూసంబంధి రత్నములను బొందిన వని భావము. ఇక్కడ గోశబ్దము భూవాచకము. (ని. 'స్వగ్రే షు పశు వా గ్వజ్జిది జ్యేష్ఠ ఘృణి భూ జలే, లక్ష్మ్య దృష్ట్యా స్త్రీయాం పుంసీ గౌః' అని అ.) పూర్వకాలమందు సమస్తమయిన పర్వతములను భూమిని గోవునుగాను హిమవంతుని లేగనుగాను జేసి రత్నములను నోవధులనుం బిరికినవని పురాణప్రసిద్ధము. ఈయంశమే కుమారసంభవమునందుఁ గాళిదాసుఁ డీవిధముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు-

శ్లో. యం సర్వకైలాశః పరికల్ప్య వత్సం మేరా స్థితే దోగ్ధరివోహదక్షే

భాస్వంతి రత్నాని మహాపథీశ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుమా ర్ధరిత్రం.

తనకోకమఖాంశమొసఁగు = తనకు నొక్క యజ్ఞ భాగమిచ్చిన, అనిమిథులకుక్ = దేవతలకు, అనవరత యాగభాగ భోజనము లొసఁగి = సంతతమును యజ్ఞభాగభోజనములు పెట్టి యని యర్థము. యజ్ఞాంగములయిన పోమలతాదుల కుత్పత్తిస్థానమనియును నిజోపరి ప్రదేశకృత యాగభాగ భోజనము లొసఁగూర్చి ననియును భావము. ఇతఁడెవలెక్కగురుఁ డననెనగుక్ = అపకతమయిన ఋణముగల వార లపర్ణులు - అనఁగా ఋణములేనివారు. ఇతఁడు ఋణములేనివారికి ముఖ్యగురువు-అనఁగా నన్యజ్ఞ క్రేష్ఠుఁ డగునట్లులుగా నోపును అని యర్థము. ఋణములేనివాఁడు పరమసంతుష్టుఁడని మహాభారత ఘంటసలి యారణ్యపర్వమందుఁ జెప్పియున్నది.

శ్లో. 'పశ్చాత్తేహని వత్తే వా కాకం చరతి స్వే గృహే,
అపృణో హ్యవరప్రేవ్య స్ఫరాత్రించర మోవతే.'

అని యక్షప్రశ్నలలో, శోమోవతే యన్న ప్రశ్నకు ధర్మరాజు చెప్పినయుక్తరము గౌరీజనకుఁ
డని భావము. అనుచున్ = అనిచలుచుచు, నాకులుచుతింపన్ = దేవతలుపొగడఁగా, మేనాకుటుంగి = మేన
కాదేనికి భర్తయైన హిమవంతుఁడు, వచ్చెన్ = నీఁగుచెంచెను. పార్వతి హిమవంతుని గర్భావాసమునఁ
బుట్టి సుగోత్రజాత యయ్యెను. ఇతని పాదతీర్థము తలఁదాల్చి కివుఁడు దుర్గాధిపతి యయ్యెను. జగ
న్నిత్రుఁ డీతని దిశచేరి బాగుగాఁ బ్రకాశించెను. ఇతనియెంగిలి లిని కులమునాడు వస్తురాజముల
నొందిరి. ఒకయజ్ఞభాగ మొసంగి దేవత లీతనివలన నిత్యము యాగభాగము లొందుచున్నారు. కావున
నిట్టి యోగ్యతగలవాడని వేలుపులు హిమవంతుని పెంపు పొగడుచుండిరని భావము.

తే. ఆవడఁకు మెట్టదొరకు హస్తావలంబ

మగుచు మేనక వచ్చె భవ్యగుణమంజి
మ నమరాలిమానసమున * మన మరాలి
మనమరాలివివాహసంభ్రమముఁ జూడ.

35

ఆవడఁకు మెట్టదొరకున్ = ఆహిమవత్పర్వతరాజునకు, హస్తావలంబమగుచున్ = చేయూత
యగుచు, మేనకవచ్చెన్ = మేనకాదేవివచ్చెను. ఎందుకనిన, భవ్యగుణమంజిమన్ = సుగుణములయొక్క
మంజులత్వముచేత, అమరాలిమానసమునన్ = దేవతానమూహముయొక్క మానసమనెడు మానససరో
వరమందు, మనన్ = మనుటకు, మరాలి = హంసాంగనయైన, మనమరాలి = కుమారుని కూతురైన
గిరికయొక్క, వివాహసంభ్రమముఁ జూడన్ = కల్యాణోత్సవమును జూచుకొనుటకు, వచ్చెనని పంబం
భము. ఈవద్యమునందు మనుమరాలనునెడ మనమరాలని చెప్పబడెను. మనమరాలకు నకారకూటము
లాక్షణికగ్రంథములయందుఁ గానరాదు. మనుమరాలని యందుమనిన సమప్రాసముభంగమగును కావునఁ
గవ్యగీప్రాయము మనమరాలేయునుట స్పష్టము. సుగుణసంపదచే గిరిక, వేలుపుమనస్సులను మానస
సరోవరమునందు విహరింపఁదగియున్నదని భావము. వచ్చువాడు వడఁకు మెట్టదొర, కావుననే మేనక
హస్తావలంబముగా నేతెంచెను. వడఁకుచున్నవాని కెవరేని తోడ్పడవలయును గదా !

సీ. పిడుగుకై దువు పెట్టుతడకట్టుగాఁ బయోధి మహావధిరసంబుఁచమరె ననఁగఁ
గడలికరల్ల రాఁయిడిఁ గీడ్పడి తటాంతవనరాజి మై నంట * వ్రాలె ననఁగ
మున్నీటి పెన్నీటి * ముదురుచిల్వలయలజడికిఁ బచ్చలజోడు * దొడిగె ననఁగఁ
దనకుందనపుఁజాయ * వెనునీటికుప్పక పెనసినపనుఁ బస * రెక్కె ననఁగ

తే. సంతతజలంతరాళసంస్థానమహిమఁ

బ్రాచి పట్టినమేనితో * బయలు మెఱసి
వచ్చె వలిగట్టుతోలిపట్టి * వాసవాధి
వాహితనిజానుజభవావివాహమునకు.

36

పిడుగుకై దువు పెట్టు = వక్రాయుధపుణెట్టుకు, తడకట్టుగాన్ = స్తంభనమగుపట్టులుగా, పయోధి =
నవిధిద్రుఁడు, మహావధిరసంబు. చమకెనఁగన్ = సిద్ధమాలికలయొక్క రసము. త్రాసెన్ యన్న

ట్టులుగాను, కడలికరళ్ళ రాయిడి గీడ్పడి = సముద్రతరంగ ఘట్టనముచేత మరలబడి, తటాంతవన రాజి=తీరమువలె వనముహము, మైనంట్రాల్సనగ్ = దేహ మంటునట్టులు వ్యాపించినో యన్న ట్టులుగాను,

మన్నిటి=సముద్రముయొక్క, పెన్నిటి ముదురుచిల్వల=పెద్ద నీరుతాచుపాములయొక్క, అల జడికి = విషవేధకు-అనగా విష మెక్కుచుండునట్లులుగా, పచ్చలజోడు దొడిగెనగ్ = గరుడ పచ్చలచేత స్పృంకుబడిన కవచము దొడిగినాడో యన్నట్టులుగాను, గరుడపచ్చలు విషహరములని ప్రసిద్ధము. గరుడపచ్చలను ధరించినవారికి సర్వవిషభయ ముండ దనుట ప్రసిద్ధము.

క్లో. విమరోగోపశమనే కర్త స్వాధర్తేభుచ, శస్యతే మనిభి ర్యస్తా దయం మరకతోమణి.

(గరుడపురాణము)

తనకుందనపుజాయ = కుందనపుబు గారమువంటి తనదేహకాంతి, పెనునీటికుప్ప=మహాజలరాశి యొక్క, కప్పెనసిన = నీలిమగల-అనగా, పసుబసరెక్క ననగ్ = మెఱుపుగల పసురుచాయ యేర్పడియెనో యన్నట్టులుగాను, కుందనపుజాంతి మేనికాంతివలెనుండును.

లే-గీ. కుందనమువంటిమేను మధ్యందిగాత, పోష్టహతిఁ గంచె వడదాకె.

(మనుచరిత్రము, ద్వితీ.)

సంతక=నిరంతరమును, జలాంతరా=ఉదకముయొక్క యంతర్గత ప్రదేశమే, సంస్థాన=నివాసముగా గలిగిన, మహిమ = ప్రభావముచేత, ప్రాచిపట్టిన = పచ్చప్రాకుడుపట్టిన, మేనితో = శరీరముతోడ, బయలుమెఱసి = సముద్రపుఁ గుక్షివల్లనుండి బయలుదేరి, వలిగట్టు తొలిపట్టి = హిమవంతుని ప్రభువుత్వమున మైనాకుడు, వాసవ=ఇంద్రునిచేత, అధిపాహిత=పూనుకొనబడిన, నిజానుజభవా వివాహమునకు = తనతమ్ముని కూతురైన గిరికాదేవిపెండ్లికి, వచ్చె = అరుగుదెంచెను.

మైనాకుడు ఇంద్రునివజ్రపాతమునకు వెఱచి చిరకాలము సముద్రమునఁ బడియుండెను. అట్టివాఁ డింద్రుడు చేయుచు వివాహమునకు వచ్చుట యెలులన, జరుగనున్నది తనసోదరునిబిడ్డపెండ్లి. కోలాహలని పురస్కరించి తనను మన్నించునని.

చ. ఇరువురు దేవసంభరణుఁ లిర్వురు నబ్జధరోన్నమత్కరాం

తరమహనీయు లిర్వురు నశంతగుణాధ్యులు గావునం బర

స్వరసమతాసమగ్రతరఃసఖ్యమునం గవగూడి మేరుకుం

దరధరణీధరాన్వయవశంతంబులు వచ్చిరి తత్త్వణంబునన్.

37

కావద్యమున మందరపర్వత మేరుపర్వతములకు కెంటికిని నర్థద్వయమును గలుగఁజెప్పినాడు గనుక నభేదాధ్యవసాయ మని తెలియవలయును. ఎట్లనగా,

ఇరువురు దేవసంభరణులు = ఇద్దఱును దేవసంభరణులనంగా దేవతలకు గృహమయి భరించిన వాడని మేరుపర్వతపరమయిన యర్థము. దేవతలచేత సముద్రమృగనాథమయి భరింపబడినవాడని మందరపర్వతపరమయిన యర్థము. ఇద్దరు = ఇద్దఱును, అబ్జధరో న్నమత్కరాంతర మహనీయులు = అబ్జశబ్దము చంద్రునియందును శంఖమందును పర్తించుచున్నవి గనుక, అబ్జధర = చంద్రధరుడయిన హరునియొక్క, ఉన్నమత్కరాంతర = గవియొన్న హస్తమందు, మహనీయుడు = వాచమయి యెఱుగిన

వాడని మేరుపర్వతపరమయిన యర్థము. అబ్జధర = పాంచజన్యధరుడయిన శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క, ఉన్నమత్కరాంతరములచే దరువలపడినవాడని మందరపరమయిన యర్థము. (ని. 'అబ్జో ధన్వంతరా చంద్రే నిచుతే శక్తి పద్మయోః' అని వి.) ఇద్వరు సనాతనకావ్యములు = వెదజుచు ననంతకావ్యములనగా శేషసూపరిణినిగుణయుక్తుడని మేరుపరమయిన యర్థము. దీర్ఘమయి వాసుకపాపమైన కవ్యపుర్రాటితోగూడినవాడని మందరపరమయిన యర్థము. కావునక = ఆయునందున, పరస్పర = ఒకరితోనొకరికైన, సమతా = సమానధర్మమువలని, సమగ్రత = సమపూర్ణమయిన, సఖ్యమునక = మైత్రిచేత, కవగూడి = జతగూడినవారై, మేరు మందర ధరణిధరాన్వయ వతులు = మేరుమందర పర్వతపల శ్రేష్ఠులు, వచ్చిరి తత్త బంబునక = ఆత్మబంబున యరుడెంచిరి.

ఉ. రోహణశైలరాజము మరుద్గిరితోడనె వచ్చి నిల్చి వై

వాహికకార్యకర్త మఖివంతుఁ డనంతసువర్ణరత్నసం

దోహము రాశి వోసి విబుధు ల్బునుజు ల్బుజగు ల్బుతించుగా

నాహిమవత్కుమారతనయామణి కుంకుమ దెచ్చెనో యనన్.

33

రోహణశైలరాజము = రోహణచలశ్రేష్ఠము, మరుద్గిరితోడనెవచ్చినిల్చె = మేరుపర్వతముతోఁ గూడ వచ్చి నిలిచెను. ఎటులననినను, వైవాహికకార్యకర్త = పెండ్లికార్యముచక్కవజుచునట్టి, మఖివంతుడు = ఇంద్రుడు, అనంతసువర్ణ రత్నసందోహము రాశివోసి = అపరిమితమైన బంగారముయొక్కయు మణులయొక్కయు సమూహము కుప్పగఁ బోసి, విబుధులు = దేవతలును, మరుజులు = మానవులును, భుజగులు = పన్నగులును, నుతించుగా = కొనియాడఁగా, అహిమవత్కుమారతనయామణికే = హిమవత్పర్వతపుత్రుఁ డైన యాశోలాహలనియొక్క పుత్రికారత్నమునకుఁ అనఁగా గిరికాదేవికి, ఉంకువ దెచ్చెనోయనన్ = ఉంకువయనఁగాఁ బడుచుగలవారి కిచ్చునట్టియెల గనుక నట్టియెలదెచ్చినాడో యనునట్టులుగా, సువర్ణరత్నవయములైన మేరు రోహణచలశ్రేష్ఠములు వచ్చి నిలిచెనని సంబంధము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. మఱియున్ వచ్చిరి ధాత్రిఁ గల్గునగసామ్రాజ్యైకధారేయు లం

దఱుఁ దదూభరిభరాష్టిఁ గ్రుంగునవని • దామ్యుత్థణారాజి బ

ల్లఱు సంధించుచు నుండెఁ గాని వసుకల్యాణంబు వీక్షింప రా

వెఱచెఁ శేషుండు శేషవృత్తిగునే • విస్రంభసంచారముల్.

34

మఱియున్ = వెండియును, ధాత్రిఁగల్గు = భూమియందుఁగలిగిన, నగసామ్రాజ్యైకధారేయు లందఱున్ = పర్వతసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యధురంధరు లైనవారందఱును - అనఁగా బర్హతాధీశ్వరు లందఱును, వచ్చిరి = విశేషించిరి. తల్ = అపర్వతశ్రేష్ఠులయొక్క, భూరి = అధికమయిన, భర = భారము యొక్క, ఆష్టి = ప్రాప్తిచేత, క్రుంగు = విగ్రహించుచున్న, అవని = భూమిని, శేషుండు = శేషహి, తామ్యుత్ = సుడివడుచున్న, ఫణారాజి = పడగగుంపునందు, పల్లఱుసంధించుచున్ = మాటి మాటికిని గుదురుపజుచుచు, ఉండెగాని = ఉండెనేకాని, వసుకల్యాణంబు వీక్షింపరావెఱచెన్ = సమరాజులవాహము చూచునిమిత్రము వచ్చుటకు జడిసెను. వసుకల్యాణ మన్నచోట కారచశార్థకమైన శబ్దవ్యయమును బుచ్చుకొన్నాడుగనుక బునదుక్రవదాభాసాలంకారము. శేషవృత్తికే =

దానవృత్తిగలవానికని యర్థము. శేషశబ్దవృత్తిగలవానికని భావము. వృత్తియనగా నభిధానవృత్తి, విస్తంభసంచారముల్ = ప్రణయసంచారములు అనగా వేడుకకొఱకైన విహారములు. అగునే = అవునా. అనగా యుక్తవడ వనుట. అలం. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఉ. వచ్చినసింధుకాంతల నవారితనత్కరుణాభివృద్ధిచే
హెచ్చగఁజేసి గోత్రశిఖరీంద్రుల నున్నతి గౌరవించి వై
యచ్చలోకభర్తయు హిమామాలయసూతికి నాస్పదంబుగా
నచ్చట నొక్కనూతనమహానగరంబు మదిం దలంచినన్.

40

వచ్చిన సింధుకాంతలకు = వివాహార్థమై వచ్చిన నదీకాంతలకు, అవారితనత్కరుణాభివృద్ధిచే హెచ్చగఁజేసి = అనివారితమైన సత్కృపారసాభివృద్ధిచేత నతిశయింపఁజేసి, గోత్రశిఖరీంద్రులకు = కులపర్వతశ్రేష్ఠులకు, ఉన్నతిగౌరవించి = బొన్నత్యముచేతఁ బెద్దఱికముచేసి, అభివృద్ధి యన్నచోట ఉన్నతి యన్నచోటను స్వార్థస్యము స్పష్టము. ఏమనెన, ఏధర్మముగలవారియందు నాధర్మ మాపాదించినవాడాయె ననుట. వైయచ్చలోకభర్తయు = స్వర్గలోకాధిపతియైన యింద్రుడును, హిమాలయసూతికి నాస్పదంబుగా = కోలాహలవర్షితున కాధారమగునట్లుగా, అచ్చట నొక్కనూతన మహానగరంబు మదిందలంచిన = ఆస్థలమంగొక నవీనమైన మహాపట్టణమును మనస్సునఁ దలంబుగా-కావద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సింధుకాంతలు నదులు, నదు లభివృద్ధిచే హెచ్చునవి. గోత్రశిఖరీంద్రులు ఉన్నతిచే గౌరవము నొందదగినవారు. కావున నింద్రుడు దుచితవిధమున గౌరవించెను. వివాహమునకు సామాన్య మందీరముగాని సామాన్యనగరముకాని చాలదు. నదు లభివృద్ధివృద్ధిభావలు. వైలములు ఉన్నతిగలవారు. వీరు పెండ్లిపెద్దలు. వీరిందఱు నివసించు గ్రాతనగరము కావలసినవచ్చినది. అనుకూలస్థల మా సమాచేశ ప్రదేశముననే. ఇంద్రుడు వియచ్చలోకభర్త-కావున సంకల్పమాత్రముననే నిర్మించెను.

సీ. నిష్పప్రపాతాంతనిర్ధరపరిఖితోఁ గనుపట్టె గోటయై • కటకపరిధి
మణిచిత్రకీరణితోఁ రణమాలికలతోఁ బ్రకాశించె గృహములై • గవ్వారములు
శుచికరోపలభంగసోపానసరణితోఁ జలఁగె సాధాలియై • శిఖరపాలి
ఘనసారవసుసారంగంధసారములతో నలరె నంగడులై తటాజరములు
తే. కలమధురకోకిలాలాప • కలనతోడఁ జెన్నలరెఁ గన్నెలై కొన్ని • చిన్నిలతలు
సమధికస్కంధకాఖాఖుజములతోడఁ దనరె దరుణాగ్రగణ్యులై తరువుల్లె.

నిష్ప = లోకమైన, ప్రపాతాంత = ప్రపాతమునఁగాఁ బర్వతశిఖరముక్రింద నుండెడు నున్నతప్రదేశము. (ని. 'ప్రపాతస్తు తటో భృగుః' అని అ.) అట్టిప్రపాతముల చివరలను బ్రవహించునట్టి, నిర్ధర = పెలయేలులజెడు, (ని. ప్రవాహో నిర్ధరోద్ధరః' అని అ.) పరిఖితో = అగడ్తతోడను, కటకపరిధి = కటకమునఁగా సానువు, (ని. 'కటకంపలయే సానా' అని వి.) పరిధియనఁగా పలయము. (ని. 'పరిషేస్తు పరిధిః' అని అ.) పలయాకారసానువు = అనగా పలయాకారముగానున్న నిలువు బండలచాలు, గోటయై = ప్రాకారమై, కనుపట్టె = చూడఁబడియెను. మణి = రత్నములయొక్క, చిత్ర = నానావిధములైవ, కీరణి = కాంతలుజెడు, తోరణమాలికలతో = తోరణపంక్తులతోడ, గవ్వారములు

రములు = గుహలు, గృహములై = చుదిరములై, ప్రకాశించె = విసిల్లెను. వలమూకారముగను శిలలు కోట యయ్యెను. నెలయేళు లగడ్డయ్యెను. జురగపన్నది వివాహశుభకార్యముగాన మణి తోరణములతో గుహలు గృహములయ్యెను.

శుచికర = ధవళిరజుడైన చంద్రునియొక్క, ఉపల = శిలయొక్క - ఆవరణ జుర్రకాంత శిలయొక్క, భంగ = శకలములనెడు, సోపానసరణితో = మెట్లచాల్చులతోడ, శిఖరపాశి = శృంగ పంక్తి, సాధాశియై = హర్షశ్రేణియై, చెలఁగె = ఒప్పెను. ఘనసార = కర్పూరమరటులనెడు కర్పూరముతోడను, మనుసార = రత్నశ్రేష్ఠములనెడు యోగ్యతరమణులతోడను, గంధసార = చందనవృక్షములనెడు చందనముతోడను, తటాజిరములు = అజిరమనగా నంగణము గనుక తటాంగణములు, ఆంగడులై = ఆవరణములై, ఆలక = ఒప్పెను. చంద్రకాంతకలాపృతములగు శిఖరములు సాధములగు ఘనసాగరు యుక్తములగు నంగణములు సుగంధభౌండాగారములగు మాతెను.

కలమధుర = అవ్యక్తమధురములైన, శోకిలాలాప = శోయిలవలకులనెడు, కలనతోడ = అవ్యక్త మధురములైన శోయిలవలకులవంటి పలుకులతోడ, కొన్ని చిన్నిలతలు = కొన్ని లేచిఁగెలు, కన్నెలై = కన్నెపడుచులై, చెన్నలక = బాగుమీఱెను, సమధిక = ఉన్నతములైన, స్మంధ = ప్రకాండములనెడు భుజశిరస్సులుగల, కాఖి = కొమ్మలనెడు, భుజములతోడ = బాహువులతోడ, తరువులెల్ల = వృక్షములన్నియు, తరుణాగ్రగణ్యులై = తరుణపురుషజన్మస్థులై, తనక = ఒప్పుచుండెను. ఇక్కడ నింద్రానుగ్రహముచేత నిర్ధరామలకుఁ బరిఖాదిరూపములు సిద్ధించుటవలన నారోపితక సేయఁ గూడదు. తీవెలు కన్నెలైరి. వారి మాటలు శోయిలవలకులు. వృక్షములు సమధికములు, స్మంధకాఖిలు భుజములుగ నొప్పుటచే నవి యెల్లఁ దరుణపురుష సముదాయ మయ్యెను.

ఉ. ధాతుపరాగరక్తియును • దంతభక్తియుఁ జామరప్రకా
శాలితయంబు సుతులమః • దాంకనముం గదళీకదంబను
భూతియుఁ గర్పరాకృతియుఁ • బుష్కరభూతియుఁ బూని భద్రతా
ఖ్యాతి వహించె మించె బృథంగండము లచ్చట నద్భుతంబుగాన్. 42

ఈ పద్యమందుఁ గోలాచాలపర్వతస్థి తగండశిలలు పట్టణోచిత భద్రగజత్వఖ్యాతిని వహించినవని చెప్పినాడు గనుక గండశిలాధర్మములన్నియును భద్రగజధర్మములుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నవి.

విలాగనిన, ధాతుపరాగరక్తియును = గైరికధాతుపరాగరక్తియును - గైరికరేఖాశృంగారరంజనంబును, దంతభక్తియు = దంతశత్రుము సానువునందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'దంత స్సానుని కధ్యతే' అని వి.) సానువిభాగమును = గజదంతవిభాగమును, చామరప్రకాశాలితయంబు = చమరీమృగ సమూహముయొక్క ప్రకాశాలితయమును - విజామరలయొక్క ప్రకాశాలితయమును, సుతుల మదాంకమున = సుతులమునగా జవ్వాదిపిల్లలు గనుక వానియొక్క మదచిహ్నము నవి యర్థము. సుతులమైన గజదంతచిహ్నమునని యర్థాంతరము. కదళీకదంబసంభూతియు = కదళీవృక్షముల యొక్కయును గదంబవృక్షములయొక్కయును పంభవమును, లతాకాసమూహసంభవమును. (ని. 'కదళీ వై జతుర్వ్యాం చ రహ్మయాం వారిణాన్తరే' అని వి.) (కదంబ మాహం సిద్ధార్థే నీపేషి నివరుణకే' అని వి.) కర్పరాకృతియు = కర్పరయొక్క నీలవర్ణమును గజనీలవర్ణమును, పుష్కరమును.

జలమును గఱకుండాగ్రమును, (ని. 'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్య భాజ్జముభేజలే' అని అ.) భూతి
యనగా సమృద్ధియును మాతంగశృంగారమును, (ని. 'భూతి ర్వాతజ్జశృంగారే జాతే భస్మని సంపది
అని వి.) పుష్కరభూతియుక్ = జలసమృద్ధిని, కుండాదండశృంగారమును, పూని = ధరించి, కృభు
గండములు = మహత్తరములైన గండశీలలు, అచటక్ = ఆస్థలమందు, అద్భుతంబుగాక్ = ఆశ్చర్యమగు
నట్లులుగా, భద్రతాఖ్యాతివహించిమించెక్ = భద్రశబ్దము భద్రగజమందును శుభమందును వర్తించు
చున్నది. ఇనుక భద్రగజశబ్దఖ్యాతిని వహించి. అనగా భద్రగజములయి మించెనని యర్థము.
గండములనగా గండదోషములును గనుక గండదోషములు శుభములయ్యెనని యద్భుతార్థము.
సంకులన్నచోట, (శ్లో. 'అనుబుద్ధభవేద్యావృత్తీయాం ల్యాదివర్గకే' అనెడు నధర్వణ పదనముచేత
వృత్తశ్లోకము చెప్పినవాడు గాఁడు. సంకులమదాంకమన్నది వృత్తితత్పురుష తత్త్వసమాసము.)
('వృత్తిభవే ద్వితీయా తుల్యా తత్పురుషసంస్థితానామ్నామ్' న. అనెడుసూత్రముచేత వృత్తిస్థానమందు,
సంకులక్ అని ద్వితీయపచ్చినది.)

వినుగులవై నలంకారముగాఁ బతాకములు గట్టుటయుఁ జామరములు గట్టుటయుఁ గలదు.
ఇటులే యశ్వములకును గట్టుదురు. అశ్వములకుఁ బతాకములు గట్టుదు రనుటకు గ్రంథాంతరములందు
దృష్టాంతములు గలవు. వినుగులపతాకములు గట్టుటకు—

“కదళీకాంచన కక్ష్యలం బొలుచు లేఖనామిచాదంతివైక్” మను.

ఉ. జాతికి నెల్ల రాజపరిచర్యయు గాలికి నెక్కు డన్నవి
ఖ్యాతియు రాఁ గురంగములు • గట్టున నేమితపం బొనర్చెనో
యాతతశృంగభారరహితాత్మమహాముఖకాంతతాప్తి న్నా
రా తనరాఁచె నన్నియుఁ దురంగములై తదభీష్టసంపదన్.

43

జాతికి నెల్లక్ = తమయొక్క కురంగసామాన్యమునకంతటికిని, రాజపరిచర్యయుక్ = నృప
సేవయును అని యర్థము. చంద్రసంగతి యని భావము. గాలికి నెక్కుడన్న విఖ్యాతియుక్ = గమనవేగము
చేత వాయువునకంటె నధికమనెడు ప్రఖ్యాతియు అని యర్థము. వాయుదేవునకు వాహనమని
భావము. రాక్ = కురెందును పచ్చుకొఱకు, కురంగములు = లేళ్లు, గట్టున నేమితపం బొనర్చెనో = కోలా
హలవర్షతమందు నెట్టి తపస్సు చేసెనో, తదభీష్టసంపదక్ = వాని కోరికప్రకారముగా, ఆతత = ఒప్పు
చున్న, శృంగభారరహిత = కొమ్ములు లేనట్టి, ఆత్మమహాముఖ = స్వకీయమహాముఖములయొక్క, కాంత
తాప్తిక్ = సౌందర్యప్రాప్తిచేత, ఔరా తనరాఁచెనన్నియుఁ దురంగములై = అన్నియును దురంగ
ములైయొప్పెను భభాయని యర్థము. శృంగమనగా సుకారముగనుక, ఆతతశృంగరభారహితః = ఊకార
రహితమయిన, ఆత్మమహాముఖ = తమకురంగశబ్దముభవర్ణమయిన, కాంతః = కకారముయొక్క యంతము -
అనగా లోపముగల, తాప్తిక్ = తకారప్రాప్తిచేత, తురంగములై తనరాఁచెనన్నియును నర్థము.

అనగా సుకారహితమయిన కురంగశబ్దాది కకారము కేవలకకార మని గ్రహింపవలయును.
కేవల కకారస్థానమందుఁ దకారము వచ్చి కకారముమీఁది యుకారముతోఁ గూడుకొని తువర్ణ
మయినదని యాశయము. అనగాఁ గురంగాకారము తురంగాకారమై కురంగశబ్దము తురంగశబ్దమై
యాకృతిచేతను సామమచేతను గురంగములు తురంగము లయ్యె ననుట. కురంగములతపశిఫలము శృంగ
భారము తొలగాట, ముఖకాంతతాప్తియగుట (కొమ్ములువోయి చక్కని మొగముతో నలరుట), గమన
వేగమునకుఁ గొమ్ము లద్భుతదేకుంటయు మొగ ఘంటముగ నుంటయు, దక్షిణము లయ్యెను.

చ. హరితంత్రవృత్తియు మహామణిచాళరామబంధబు
 ధురతయు రాజహంసకవి నోదనముం బవిఘోషఘర్షర
 స్వరమును జిత్రవిగ్రహావిశంకటభావముఁ బూని శైలరా
 ట్పురి నరదంబులై శరదఃము త్నెరసెం జపలాంకరసంకరన్.

44

ఈపద్యమందుఁ గోలాహలవర్ణకసంబంధములై మేఘములు పట్టణోచితరథము లయ్యెనని చెప్పినాడు
 గనుక మేఘధర్మము లన్నియును రథధర్మములుగాఁ జెప్పబడుచున్నవి. విలాసిన,

హరివరశంక్రవృత్తియున్ = హరిశబ్దము జేపేంద్రనియందును నశ్వమందును వర్తించుచున్నది
 గనుక నింద్రపరాధీనవృత్తిని నశ్వతరాధీనవృత్తిని, మహామణిచాళ శరామబంధ బంధరతయన్ =
 మణిచాళమనఁగా నింద్రధనుస్సును రత్నమయచాపమును, శరమనఁగా జలుమును బాదమును,
 గనుక ఇంద్రచాప జలసాంగత్య సౌందర్యమును రత్నమయ చాపబాణ సాంగత్య సౌందర్యమును,
 రాజహంస = రాయంచలనెడు, కవి = జలక్షులయొక్క, నోదనమున్ = తిరస్కారమును-లేక, రాజ =
 చంద్రునియొక్కయు, హంస = సూర్యునియొక్కయు, కవి = శుక్రునియొక్కయు నోదనమున్ = ఆచార్య
 దనమును, రాజహంస = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, వినోదనమున్ = క్రీడను, విఘోషఘర్షరస్వరమును =
 ఘర్షరస్వరమువంటి యనఁగా నేమిధ్వనివంటి వజ్రనిర్ఘోషమును అనఁగా గర్జితమును వజ్రనిర్ఘోష
 సదృశమయిన నేమిధ్వనిని, చిత్రవిగ్రహ విశంకటభావమున్ = కామరూపశరీర మహత్త్వమును నద్భు
 తాకార మహత్త్వమును, (ని. 'విశంకటం పృథుభూ ద్వికాలం పృథులం మహత్' అని అ.) పూని =
 వహించి, శైలరాట్పురిన్ = గోలాహలవర్ణకరాజ పట్టణమందు, అరదంబులై = రథంబులై, శరదముల్ =
 మేఘములు, చపలా = మెఱుఘుటై గెలయొక్క, అంశుసంకరన్ = కిరణసంకరత్వమున మేఘవరమున
 యర్థము, చంచలములయిన కాలిసంపదలచేత నని రథవరమున యర్థము. నెరసెన్ = మ్రోచెను.

చ. గిరివరఘోరకందరలఁ • గేవలవన్యగజైకవృత్తిచే

దరలక యన్నసత్కృతము • తప్పునె యప్పురికేసురు ల్నై

సరు లయి పూర్ణపార్శ్వమః • శాలత మించె మహానృకేః

బరునకు మార్గొగం బిడమి • భక్తుని బ్రోవ పట్టటంపమిన్.

No

45

గిరివర = గోలాహలవర్ణకసంబంధములైన, ఘోర = భయంకరమైన, కందరల్ = గుహలయందు,
 (ని. 'దరీతు కందరో వాస్తీ' అని అ.) కేవల = ముఖ్యముగఁబట్టులుగా, వనివనమందలి, అగ = పృథ్వి
 ములవలన, జ = పుట్టిన ఫలాదికములయందైన, ఏకవృత్తిచేత్ = ఏకవృత్తిచేత - అనఁగా గేవలవనపృథ్వి
 ఫలాద్యాహారనియంతవ్యాపారముచేతను అని యర్థము. అడవియేయగులే ముఖ్యాహారముగా యుచున్న
 వని భావము. తరలకయున్నసత్కృతము = చలింపకయున్న సత్కార్యము - అనఁగా దశశ్రవ్య
 తత్వమి = వ్యర్థమవునా, కాదుకనుక నే, కేసురుల్ = సింహములు, అప్పురిన్ = ఆపట్టణమందు, నృకేస
 రులై = పురుషశ్రేష్ఠులై, పూర్ణపార్శ్వమః = సుపూర్ణపరాక్రమాధిశయత్వముచేత ననియర్థము,
 పూర్ణపురుషాకృతిచేత ననిభావము. (ని. 'పారుషం పురుషస్యోక్తం భావే కర్షణి తేజః' అని వి.)
 మహానృకేసరిన్ = మహా నృసింహుని, మించెన్ = అతిక్రమించెను. ఎదువల్లననిన, బరునకు మార్గొగం
 బిడమి = శత్రువునకు విముఖిత్వము వహించి పోవుటచేతను, భక్తుని బ్రోవ పట్టటంపమిన్ = పట్ట
 టము—67

అనఁగా నసత్యములు గనుక భక్తజనరక్షణమున కసత్యము లాడకపోవుటచేతను, మహావృసింహుని మించెనని సుబుధము. మహావరసింహుఁడు పరునకు మార్కొగముపెట్టినవాఁడును భక్తులకు బ్రోచుట కసత్యములు ఘటించినవాఁడును అని దోషారోపము.

మార్కొగంబిడుట యనఁగా సింహవక్త్రము వహించినవాడనియును, నటలుఘటించుట యనఁగా మెడమీఁద పెద్దకులు గలవాడనియును భావము. కేసరులు నృకేసరులై మహావృకేసరిని జయించి పన్నెండున కేసరు లుత్కృష్టమయిన నృకేసరిజన్మమును బొంది యాజన్మమందుఁ దమకంటె నధికఁ డయినమహావృకేసరిని జయించిన సర్వోత్కృష్టదశకు జెందెనని స్ఫారస్యము స్ఫురించుచున్నది. నటయన్నపద మనత్యవాచకమన్నందుకు - క. 'పలపులు నట వావులు నహి' అని సారంగధరచరిత్రమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడియున్నది. పూర్వపారుషభావములేమియుఁ బరునకు మారుమొగ మిడుటయు నటలు ధరించుటయు నృకేసరియొడఁగల గుణములు. పూర్తిగ మగవీరము లేనివాడనియు జేతొక మోముగలవాడనియుఁ గల్లలాడువాడనియు నృకేసరి లోపములు తెలుపుచో శ్లేషార్థము. ఆలం. శ్లేషానుప్రాణితవ్యతిరేకము.

సీ. విపులవప్రంబులు • విప్రవరాహాసవాటము ల్కల్యాణకూటములును
భూదారవర్గము • లుభారికంచుకిఖడ్గి హరిరాజతతులు యూఃథాధిపతులు
శ్యామాసమాజము • ల్సామోదవిటపప్రకాండము ల్సరసులతండములును
నిర్జరస్థానము • ప్నిరుపమగణికావినోదము ల్నింకినీనాదములును
తే. గలుగుఁగాకేమి నగములుఃగలుగుటరు దె, కలయనివియెల్ల నిజనామగరిమపదల
కచటనుచితార్థగతిఁబూనుటరిదిగాక, యనఁగ హరికృపబట్టణంబయ్యె వనము.

విపులవప్రంబులు = విస్తారములైన సానువులును, విప్రవరాహాసవాటముల్ = పక్షిశ్రేష్ఠనివాస వాటములును, కల్యాణకూటములును = కాంచనశృంగములును, (శ్లో. 'కూటో స్త్రీశిఖరం శృంగమ్' అని ఆ.) భూదారవర్గముల్ = పరాహసమూహములును, భూరికంచుకి = అనేకసర్పములయొక్కయు, ఖడ్గ = ఖడ్గమృగములయొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, రాజ = యక్షులయొక్కయు, తతులు = సమూహములును, (ని. 'రాజా వ్రథౌ నృపే చంద్రే యక్షే త్త్రయశక్రయోః' అని వి.) యూఃథాధిపతులు = మృగయూఃథాధిపతులును, శ్యామాసమాజముల్ = శ్రేంకణపుత్రీఁగగుంపులును, సామోద=పరిమళయుక్తములయగు, విటపతరువిస్తారములుగల, ప్రకాండముల్ = వృక్షస్కంధములును, సరసులతండములును = కిలకులయొక్క సమూహములును, నిర్జరస్థానముల్ = దేవతాస్థానములును, నిరుపమగణికావినోదముల్ = సమాసరహితములయగు యడవి మొల్లలయొక్క వినోదములును, (ని. 'గణికా యూధికాంబు' అని ఆ.) పంకినీనాదములును = బొంగువెడుశృంగయొక్క నాదములును, కలుగుఁగాకేమి=కోలాహలాద్రియం దుండఁగా నేమాయెను, నగములు గలుగుటరుదె = పర్వతములయందుండుట యాశ్చర్యమా-అనఁగా నాశ్చర్యము కాదు.

ఇక నేమనిన, కలయనివియెల్లె = ఈచెప్పఁబడిన వప్రాదులన్నియును, నిజనామగరిమపదలక = స్వకీయనామధేయ గౌరవమును విడిచిపెట్టక, అచట = ఆస్థలమందు, ఉచితార్థగతిఁబూనుట = పట్టణోచితరీతిని వహించుట, అనఁగా, విపులవప్రంబులు = విస్తారములయగుకొటలును, (ని. 'సామో

ప్రాకారయో ర్వప్రక' అని వి.) విప్రవరాహసహాయముల్ = బ్రహ్మజాతేష్టలయొక్క సివాసక్తేజులును, కల్యాణకూటములును = శ్రీభగవద్గృహములును, (శ్లో. 'వాసః కూటో ద్వయో శ్వాసా' అని అ.) భూదార వర్గముల్ = భూపతిసమూహములును, భూరికంచుకే ఖడ్గేహిరాజితతులు-భూరి = అనేకులును, కంచుకే = కవచధారులయొక్కయు, ఖడ్గి = ఖడ్గధారులయొక్కయు, హరి = ఆశ్వముల యొక్కయు, ధోజఃక్షత్రియులయొక్కయు, తతులు = సమూహములును, యూశ్వాశ్పతులు = సేనానాయకులును, శ్వామాసమాజముల్ = యావనమధ్యస్థులయిన స్త్రీలయొక్క సమూహములును, సామోదపిటవ శ్రకాండముల్ = సంశోషయుక్తులయిన విటశేఖరసమూహములును, (శ్లో. 'పిటపో నస్త్రీయాం స్తంబ కాఖా విస్తార పల్లవే, పిటాధిపే నా' అని పేడిసి.) సరసుల కండములును = రసీక జనులయొక్క సమూహములును, సిర్ధరస్థానముల్ = యువజనసివాసస్థానములును, నిరుపమ గణికా వినోదముల్ = ఆనమనలైన వేశ్యాంగనలయొక్కవినోదములును, వంకినినాదములును = పిల్లల గ్రోవులయొక్క సునాదములును, అవుట, ఆరిదిగాక = ఆశ్చర్యముగాక, ఆనంగల్ = ఆచనబట్టులుగా, హరికృష్ణ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, వనము = కోలాహలవర్షతారణ్యము, పట్టణాబయ్యోక్ = ఒక పట్టణమాయెను.

వప్రములు, భూదారవర్గము, శ్వామాసమాజము, గణికావినోదములు లోనగునవి నగముల యందు సహజముగాఁ గలవు. ఇవియన్నియుఁ దొల్లిటినామములతోనే యలరి యుచితార్థములచే నగరానుకూలవస్తుసమృద్ధిగా మాటుట ఆశ్చర్యకరము. హరికృష్ణుని నసాధ్యములేదని భావము.

మ. ఘనఘోషార్థటియ్యుక్ సమీరణముఖాఃఖూతాహితానాహత

స్వననానాసుషిరావల్లిఘుమఘుమఃవ్యాపారముం గిన్నరీ

నినదంబుం గలకంఠికారవసుధానిష్ఠవ్యాతియ్యుక్ ఝర్జరౌ

ఘనినాదంబును నందుఁ గ్రందుకోనుచుం * గప్పెం గకుప్పలికన్.

47

ఘనఘోషార్థటియ్యుక్ = మేఘగర్జనయును ఆనియర్థము. తాళాదికాంస్య వాద్యఘోషమని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'కాంస్యం తాళాదికం ఘనమ్' అని అ.) సమీరణః = వాయువుచేత, ముఖాఘాతః = ముఖప్రదేశమందలి తాఁకుడుచేత, ఆహితః = కూర్పుఁబడినదియు, అనాహతః = ఆప్రతిహతమైనదియు నయిన, స్వన = నాదముగల, నానాసుషిరావల్లి = నానావిధ బిలసమూహమందలి, ఘుమఘుమవ్యాపార ముక్ = ఘుమఘుమకారమును ఆనియర్థము. ('సమీరణ సమ్యక్ తరణం సమీరణమ్' అని వ్యుత్పత్తి.) ఆనంగా లెస్సంగా బలుతుఁడున్నదైన, ముఖః = ముఖముచేత, ఆఘాతః పూరించుటచేత, ఆహితానాహతః = ఆహితమును అనాహతము నైన, స్వన = నాదముగల, నానా = నానావిధములైన, సుషిరావల్లి = వంకాది వాద్యములయొక్క ఘుమఘుమవ్యాపార మని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'వంకాదికం తు సుషిరమ్' అని అ.) కిన్నరీనినదంబుక్ = కిన్నరపక్షికాంతా నినాదమును ఆని యర్థము. కిన్నరీవాద్యవిశేష వినాద మని యర్థాంతరము. కలకంఠికా = అడుకోయిలలయొక్క, అరవసుధానిష్ఠవ్యాతియ్యుక్ = నాదామృత నిశ్చీవనము ఆనియర్థము. అవ్యక్తమధురమైన కంఠనాదముగల స్త్రీలయొక్క మధురారాగముని యర్థాంతరము. ఝర్జరౌఘనినాదంబును = విశిష్టనదీప్రవాహానినదమును ఆనియర్థము. వాద్యవిశేష మ్రుత నినదమని యర్థాంతరము. అనంగా జేగంటలనాదమనుట. (శ్లో. 'వాద్యప్రభేదా తమద

మట్టు పెండ్లి మట్టు రాశి' అని. అ.) (శ్లో. 'విలంబితం ద్రుతం మధ్యం తత్త్వ మౌఘా ఘనం క్రమాత్' అని అ.) అందు గ్రంథమునకు = ఆస్థానావళిపట్టణమును సంకులస్థాని యవుచును, పుకపాక్షిక = దిక్పరమావళి, కప్పె = ఆచార్యునియెను, అనగా దిక్కులనన్నిటిని గ్రహేననుట. (శ్లో. 'దిశస్త కనుభా కౌఘా' అని యమరము.)

ను. అగురుక్షోదపట్టి భేదమునసారామోదసంభేదము

త్వగనాభిద్రవచర్చిక ల్వికచమస్త్రీమాలిక స్త్రిరరా

జగుప్రాజీవిరాజితోరణము లంచచ్చామరంబు ల్గ

ధగితామూల్యమణీనితానకములు • దమ్మమి బొల్పెం దగన్. 43

అగురుక్షోద = అగురువృక్ష చూర్ణముయొక్కయు, పట్టిరభేద = చందన భేదముయొక్కయు, ఘనసార = కర్పూరపరకలులయొక్కయు, ఆమోదసంభేదముల్ = పరిమళ మేళములని యర్థము. అగురు చందన కర్పూర మేళములని యర్థాంతరము. త్వగనాభిద్రవచర్చిక్ = త్వగములయొక్క నాభి రక్తపుష్పాంతలని యర్థము. కస్తూరికా కర్ణమ చర్చలని యర్థాంతరము. వికచమస్త్రీ మాలికల్ = వికాస యుక్తములైన మల్లెతీగలయొక్క చాల్పులని యర్థము. వికసించిన మల్లెపూలనండలని యర్థాంతరము. కీరరాజగుప్రాజీ విరాజితోరణములు, ఉరణములు = కిందగిట్టెలు విరాజితోరణముల వలెనండెడు రాజకీరములయొక్క జెక్కలచాల్పులని యర్థము. కీరరాజగుప్రాజీనదృశవిరాజితోరణములని యర్థాంతరము. అంచచ్చామరంబుల్ = ఒప్పుచున్న చమరీమృగ సమాహములని యర్థము. వింజామరలని యర్థాంతరము. ధగధగితామూల్యమణీనితానకములు = ధగధగమెఱయు విలువలేని మణిస్తోమము లని యర్థము. రత్నముల మేలుకట్టులని యర్థాంతరము. (శ్లో. 'అస్త్రీ వితాన ముల్లాచక' అని అ.) తమ్మమిబొల్పెందగన్ = ఆస్థలమందు యుక్తమగునట్టులుగాఁ బ్రకాశించెను.

పర్వతమనందలి సుగంధవస్తువులగు అగురుగంధము పవ్వకపూరము కస్తూరి లోనగు నలంకార వస్తుసమాహము నగరోచితవస్తునమృద్ధిగా నలరాచెని భావము.

సీ. పద్మనీనవపాత్రపాలికానీతగంధరజంబు లొకవంక • దావు లీన
వరవర్ణి నీవర్ణపరికల్పితాంగ రాగవిశేష మొకచాయ • గడలుకొనగ
రంభోరుకాండోత్కృతపురోముఖస్య స్త ఫలజాత మొక దెనుఁబరిధవిల్ల
బూగీసుకంధరాఘంభితక్రముకతాంబూలీదళము లొక్కపాంత నెనగ

తే. మిత్రకాంతాభిలక్షితాఽరాత్రికములు
శ్రుతిహితద్విజకామినీసుస్వరములు
మృగవికాల్పితాదత్తమృగమదములు
బలసి యందు శుభార్థవైభవము దెలుప.

49

పద్మనీ = పద్మలతచేత, నవపాత్రపాలికా = పాలికాకారనూతనపత్ర సమాహముచేత, అనీత = స్వీకరింపఁబడిన, గంధరజంబులు = పరిమళయుక్తములయిన పుష్పాదులని యర్థము. పద్మనీ = పద్మనీ జాతిస్త్రీలచేత, నవపాత్రపాలికా = నూతనపాత్రకేణిచేత, అనీత = లేబడిన, గంధరజంబులు = గంధ వాళిని యర్థాంతరము. ఒకవంకదావులీనక = ఒకవైపున వానము గుప్పించు, వరవర్ణివీరధర్మ = ప్రేంక

ఇపుడే గెలయొక్క సమూహముచేత, పరికల్పిత = కల్పించబడిన, ఆంగ = స్వకీయాకారముయొక్క, రాగవిశేషము = రక్తచ్ఛాయావిశేష మని యర్థము. ప్రేమకాండ తే. ౧ తే. ౧౧౫ నుండును. పరవర్తితవర్ణ = ప్రేమసమూహముచేత, పరికల్పిత = చేయబడిన, ఆంగరాగవిశేషము = మైత్రాచలముని యర్థాంతరము. 'ప్రేరత్నే చ ఫలస్యాంచ దృశ్యతే వర్ణవర్తిత' అని వి. నిక చాయ వర్ణవర్తితః = ఒకవైపునః ప్రకాశించుగాను.

రంభా = ఆరటిచెట్లచేత, ఉరు = గొప్పలయిన, కాండ = స్పృంధములయొక్క. ఉత్కర్ష = సమూహముయొక్క, పురోముఖ = ఆగ్రభాగమందు, నృప్త = ఉండుబడిన - ఆనగా గెలవేయబడిన, ఫలజాతము = ఫలసమూహ మని యర్థము. రంభోరు = స్త్రీలయొక్క, కాండ = సమూహముయొక్క, ఉత్కర్ష = ఉన్నతకరములయొక్క, పురోముఖ = ఆగ్రభాగమందు, నృప్త = ఉండుబడిన, ఫలజాతము = నానావిధ ఫలసమూహ మని యర్థాంతరము. ఒక యుద్ధవిల్లిక = ఒకవైపున నొప్పుచుండగాను, పూగీ = పోకచెట్లచేత, సుకంధరా = యోగ్యమయిన కంఠప్రదేశమందు, పుంజత = నిండించబడిన, క్రముక = పోకచెట్లచేత, తాంబూలీదళములు = తమలపాకులతోగలుచు అని యర్థము. ఆనగా పోక చెట్లును దమలపాకులతోగలుచు మెలగి యున్నవనుట పూగీసుకంధరా = పోకపోకలపంటికంఠములగుల స్త్రీలచేత, పుంజత = కూర్చుండిన, క్రముకతాంబూలీదళములు = పోకలును దమలపాకులును అని యర్థాంతరము. ఒక్కపాంతసెనకగో = ఒకవైపున నతిశయించుగాను,

మిత్రకాంత = సూర్యకాంతములచేత, ఆభిలక్షిత = కనుపఱువబడిన, ఆరాత్రికములు = రాత్రి భావముగల సమయములని యర్థము. ఆనగా సూర్యకాంతముణిడిపులచేత రాత్రులును బళ్ళవలె నుండుచున్నవని భావము. ఇక్కడ రాత్రి యను పదముపై బహువ్రీహియందు కప్త్యయము. మిత్ర జనులయొక్క కాంతలచేత నివాళించబడిన, మంగళ = శుభనిమిత్తములయిన, ఆరాత్రికములు = ఆరతులని యర్థాంతరము. శ్రుతిహిత = శ్రవణానందకరములయిన, ద్విజకామినీ = పక్షికాంతలయొక్క, సుస్వరములు = యోగ్యమైన కంఠనాదములని యర్థము. శ్రుతిహితద్విజ = వేదాధ్యయనపరులయిన బ్రహ్మహితములయొక్క, కామినీ = స్త్రీలయొక్క. సుస్వరములు = యోగ్యమైన పెండ్లిపాటయొక్క స్వరములని యర్థాంతరము. మృగవికారేక్షణ = కస్తూరీమృగకాంతలచేత, దత్త = ఈబడిన, మృగ మదములు = కస్తూరికలని యర్థము. మృగములయొక్క శేత్రములపలె వికాలములయిన శేత్రములగుల స్త్రీలచేత నీలుడిన మృగమదములని యర్థాంతరము. బలసి = ఈ చెప్పబడినవన్నియు బలవృత్తములు, అందుకే = అఱిగిలానాలపర్వతపట్టణమందు, శుభార్థవై భవము దలుపకో = శుభనిమిత్తకమైన విధనమును దేటపఱువగా, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

గంధరజము తావులీనుట, ఆంగరాగకాంతులు వ్యాపించుట, అనంతులు ఫలములతో నలరుట, పూగీతాంబూలదళము లొకచో నుండుట, ద్విజకామినీసుస్వరములు ఇని యన్నియు వివాహ మంగళసూచకములు. ఆయా ప్రదేశములందు సహజములగు పరికరములు కల్పితశుభసూచకముగా నుండెనని తాత్పర్యము.

చ. కనుగొని కన్నెనెచ్చెలులు • కావనదేవత లాయహార్యకా

భవవసువాసుప్రబలగుణ్యము నాత్మమహోరథద్రుమా

తను ఫలపాకరేఖయు ముందంబున నెన్నుచు బుణ్యవాహినీ
పనితలు దారు సామయికవై భవముల్ సమకూర్చునంతటన్.

50

కనుగొని = చూచి, కన్నె నెచ్చెలులు = గిరికాడేవియొక్క ప్రియసఖులయిన, కాననదేవతలు =
జనదేవతలు, ఆయనోర్వకాననవసువాసప్రబలసఖ్యముకొ = పర్వతభంజనులయి యేకకార్యధుర్యు
లయిన పసుభూమింద్ర మహేంద్రులయొక్క ప్రబలమైన స్నేహమును, ఆత్మమనోరథద్రుమా
తను ఫలపాకరేఖయొక్క = తమకోరికలనెడు వృక్షములయొక్క ఫలపరిణతియును - అనగా ఫలించుట
యును, (ని. 'పలాశీద్రుద్రుమా గమాశి' అని అ.) ఎన్నుచుకొ = కొనిచూడుచు, ఇక్కడ నెచ్చెలులు
జనదేవతలుగనుక వారికి వృక్షఫల సంబంధము స్ఫురించుచున్నది, పుణ్యవాహినీపనితలుదారు =
పుణ్యనదీకాంతలను దామును, సామయికవై భవము ల్పనుకూర్చునంతటన్ = సమయసంభవములయిన
వై భవములను సిద్ధపఱచుచున్నవిదట. ముందరివర్తముతో నన్వయము. వసురాజును దేవేంద్రుడును
పర్వతగర్వభంజనులు. సమర్థులగు నీయరువుగిచ్చెలిమి వనదేవతల కుత్సానకారముగా నుండెను. కావున
వారికోర్కి మ్రానుటకు విరిచెలిమి ఫలరేఖవలె నలరెను. సమయసంబంధములగు శుభవస్తువుల సంతరించి
శుభకార్యములలో బాల్గొనువారు పుణ్యనదీకాంతలు.

క. ఈరే యొకశుభలగ్నం, బీరే వివరించి వరున * కింతికి గుశలం

బీరే యన వాచస్పతి, యీరేడుజగంబు లేలునేలిక బలికెన్.

51

ఈరేయి = ఈరాత్రి, ఒకశుభలగ్నంబు = ఒకమంచిముహూర్తమును, ఈరేవివరించి = మీరే
విచారించి, వరునకింతిక్ = ఇధూపరులకు, కుశలంబీరేయనకొ = డేమిమియ్యరే యని పలుకగా,
వాచస్పతి = బృహస్పతి, ఈరేడుజగంబు లేలునేలికబలికెన్ = చతుర్దశభువనపరిపాలకుడయిన
యింద్రుని గూర్చి యొక్క వాక్యము పలికెను.

శా. సూర్యాదిగ్రహతారకాతదధిఃస్తోమంబుతో నిట్టి

తార్కర్యం బీవు భరింప శోభనముహూర్తధ్యేయపుణ్యాపగా

హార్యస్వాములు పెండ్లి పెద్దలయిరా * నస్తత్కృతాచార్యకం

బార్యప్రస్తుతమై వధూవరుల కత్తైశ్వర్యమీ జాలదే.

52

సూర్యాదిగ్రహ = సూర్యుడు మొదలయిన నవగ్రహములతోడను, తారకా = అశ్వినాది
నక్షత్రములతోడను, తదధిఃస్తోమంబుతోకొ = ఆనక్షత్రముల కధిదేవతలయిన యశ్వినీదేవతలు
మొదలైనవారితోడను, ఇట్టి సత్కార్యంబీవుభరింపకొ = ఇట్టి సత్కార్యము నీవు పూనుకొనగాను,
శోభనముహూర్తధ్యేయపుణ్యాపగాహార్యస్వాములు = సుముహూర్తకాలమందు మహానంకల్పములలో
జెప్పబడుచున్న గంగాది పుణ్యనదులను మేరు ప్రముఖపర్వతములను, పెండ్లి పెద్దలయిరాకొ = పెండ్లికి
దీర్చుదలైనవారై వచ్చియుండగాను, ఆస్తత్కృతాచార్యకంబు = నాచేతక జేయబడిన యాచార్యత్వము,
ఆర్యప్రస్తుతమై = పూజ్యులచేత స్తోత్రము చేయబడినదై, వధూవరుల కత్తైశ్వర్యమీ జాలదే =
వధూవరుల కత్యంతవైభవము నియ్యంతాలదా-అనగా నియ్యంతులుగననుట. నక్షత్రాధిపతులనిర్ణయము
కాలామృత గ్రంథమునందు 3 వ శ్లోకముందు జెప్పబడి యున్నది.

మహాసంకల్పమునందు గంగాదిపుణ్యనదులు మేర్పాడిమహాశైలములు చెప్పుబడుచున్నవి. నీరు పెండ్లిపెద్దలుగాఁ జనుచెంచుట, సూర్యాదిగ్రహములు అశ్విన్యాదినక్షత్రములు, వానికధిపతులగు నశ్విన్యాదిదేవతలు వెంటరాఁగ నిడుద్రుడు శుభకార్యమునకుఁ బూజకొనుట సుకృతవశమున సమహారి నవి. ఇట్టియెడ బృహస్పతిపెట్టులన్నము ప్రోతపాత్ర మచటాఁ జెక్కర్పదాయక ముటటాఁ సౌఖ్యములేదు.

చ. ఆలిఘటమీనకేసరితః * రాసనగోమకరంబులం గచం

బులఁ గుచనేత్రమధ్యముల * భ్రూకటిజంఘికలఁ జయించి ని

స్తులత నజాంగనాధికయశోనిధి మైచయనక్రవృత్తికి

గలికి నియ్యెడ నిఘనకల్పన యోగ్య మటంచుఁ బల్కినన్.

53

ఆలి ఘటమీన కేసరి శరాసన గోమకరంబులఁ = ఆలియనఁగా వృక్షమును దుమైదయును (ని. 'ఆలి ర్వృక్షేక భృష్టయో' అని వి.) గోవనఁగా వృషభమును భూమియును, వృక్షేక శుభ మివ సింహ ధను ర్వృషభ మకరరాసుల ననియర్థము. కచంబులఁ = కలవెండ్రుకలచేతను, కుచ = కుచముల చేతను, నేత్ర = నేత్రములచేతను, మధ్య = నడుముచేతను, భ్రూకటిజంఘికలఁ - భ్రూ = కనుబొమలచేతను, కటి = నికటాచరిభాగముచేతను, జంఘికలఁ = పిక్కలచేతను, జయించి = లెడస్కరించి యనిక్రమాలంకారము. ఇక్కడఁ గచములచేత నశని జయించినదనఁగాఁ దుమైదను జయించినదనియును గటిచేత గోవును జయించినదనఁగా భూమిని జయించినదనియును భావము. ఘటాదిపదముల కర్థవ్యయము స్పష్టము. (ఇచటఁ బ్రాజ్ఞాంగముల కేకవద్భావము చేసి కుచనేత్రమధ్యమున భ్రూకటిజంఘిమునఁ - అనిపాఠముఁ జేసిన బాగుగా నుండును.) నిస్తులతఁ = అనఁగాఁ దురారాశి నలిక్రమించుటచేత ననియర్థము. సమానరహితత్వముచేత సనిభావము. అజాంగనాధికయశోనిధియైన = అజమునఁగా మేషరాశియును గనుక వీనికంటె నధికరాలనెడోర్తికి నిధియైన యని యర్థము. అజాంగనయనంగా సరస్వతి గనుక నాయమకంటె నధికధవళమైనకీర్తికి నిధియైనదని భావము. అనక్రవృత్తిఁ = కర్కలరాశివలె వక్రవృత్తిలేనిదాని కని యర్థము. చక్కని నడకగలదనిభావము. కలికిన్ = ఇట్టిగిరికాదేవికి, మిథున కల్పనయోగ్య మటంచుఁబల్కినన్ = మిథునలన్ననిర్ణయము యుక్తమనివలకఁగా అనియర్థము. మిథున రాశి స్త్రీపురుషయుగ్గరూపము గనుక మిథుననామక లగ్నకల్పనయోగ్యమనియును నర్థము. ముదిరి పద్యముతో నన్వయము.

శా. ఆచారోద్ధితిలగ్నమంగళ మహార్యస్వామికిం దెల్పి యా

ప్రాచీపాలుడు చేదిభర్త కెఱిగించ న్వచ్చెఁ జంచత్పతా

కాచాంచల్యము కార్యసిద్ధియు సుఖిగానంబు కల్యాణవ

ర్యాచారంబును దూర్యఘోషము పరాహ్వనంబు సూచింపఁగాన్.

54

ఆచార్య = బృహస్పతిచేత, ఉదిత = చెప్పుబడిన, లగ్నమంగళము = ముహూర్తరూపమైనశుభమును, అహార్యస్వామికిందెల్పి = పర్యవేక్షింపబడిన శిలాపాలునిఁ దెలియఁజేసి, ఆప్రాచీపాలుడు = తూర్పుదిక్కును బొలింపనట్టి యాయుండ్రుడు, చేదిభర్తవఁ = వసురాజునకు, చంచత్పతాకాచాంచల్యము కార్యసిద్ధియొక్క = ప్రకాశించుచున్న ధ్వజపటవలనను కార్యసిద్ధియగుటకు, సుఖిగానంబు

కల్యాణచర్యచారము = దేవతాస్త్రీలయొక్క సంగీతము వివాహముగఁగఁచారమును, తూర్వభూషణము
వరాహానందము = చతుర్విధవాద్యధ్వని-ఆనందగా గాంగ్యతాశక్తువందగ వేణువీణానాదము వరునిఁ బిలు
చుటకును, సూచింపఁగా = సూచనసేయఁగా, ఎఱిగింపఁ = తెలియఁజేయుటకు - ఆనందగా వివాహ
కార్యసిద్ధిని జెలియఁజేయుటకు, వచ్చె = అరుగుచెంచెను.

ఆనందగా నింద్రుఁడు వసురాజునకు వివాహకార్యము సిద్ధపఱచిని వచ్చిన లక్షణములు ధ్వజపట
చాచల్యాదులచేత సూచన సేయుచును దద్వృత్తాంతము వసురాజునకుఁ జెలియఁజేసెడుకొఱకు వసు
రాజునొద్దకు దేవేంద్రుఁడు వచ్చెనని తాత్పర్యము. కాలాచితయత్నము లందుటకుఁ దొలుతఁగోలా
హలని హేచ్ఛించిపవలనియున్నది కావున బృహస్పతివెప్పిన ముహూర్తము దేవేంద్రుఁడు కోలా
హలనకుఁ దొలుతఁ జెప్పెను. ఇచ్చటిప్రయత్నములు త్వరలోఁబూర్తియగునుగావునఁ జేదిభర్తవద్ద
కింద్రుఁడు స్వయముగా బయలుదేరెను. కేతనచలనము కార్యసిద్ధికి, వేల్పుచెలులగానము శుభాచారము
నకు, మంగళవాద్యములు వరాహానందమునకు సూచకములుగా నుండెను.

ఉ. నిందుమనంబునఁ దనమనీషిత మెల్ల ఘటించు వచ్చునా

ఖండలురాక చారణముఁఖంబున మున్న యెఱింగి చేదిభూ

మండలభర్త గాంచె నతిమాత్రముదం బది యెందుఁ జిత్రమే

కొండలు పిండి నేయుళతఁకొటియుతుండు హితుండు గల్గినన్.

55

నిందుమనంబునఁ = సంపూర్ణభావముచేత, తనమనీషితమెల్ల ఘటించువచ్చు = తనవాంఛిత
ముతయు సమకూర్పవచ్చిన, ఆఖండలురాక = దేవేంద్రునియొక్క వచ్చుటను, చారణముఖంబునఁ =
చారణబలముఖపచనమువలన, మున్నయెఱింగి = ఇంద్రుఁడురాకముందుగానే తెలిసికొని, చేదిభూమం
డలభర్త = చేదిరాజ్యాధిపతియైన వసురాజు, అతిమాత్రముదంబు = అతిశయమయిన సంతోషమును,
కాంచె = పొందెను. అదియెందుఁజిత్రమే = ఆలాగునసంతోషించుట లాకుములా నాశ్చర్యమా-
ఆనందగా గాదనుట. ఏమనిన, కొండలుపిండినేయు = పర్వతములను సుగ్ధుషుగ్ధచేసెడు, శతకొటియుతుండు =
వజ్రాయుధవాస్త్రుఁడు, హితుండుగల్గినన్ = ఆప్తుఁడుగాగా నని యర్థము. ఇది వెనుక కన్వయము.
అసాధ్యసాధకుడైన శతకొటిపదార్థము గలవాఁడు హితుఁడుగాగా ననియు నర్థము స్ఫురించుచున్నది.
దేవేంద్రునిరాక తనకార్యమును నెఱవేర్చుటకు. శుభకార్యసాధనమున కింద్రుఁడు రానున్నసంగతి
ముందుగనె వసురాజు విసేనుగావున నింద్రాగమనమును వసురాజు కోరిక నెరవేర్చుటకుగా నిశ్చ
యించెను. కార్యసిద్ధి యచిరకాలములో నున్నదనియు నింద్రుఁడంతవాఁడు చెలికాడయ్యెననియు
వసురాజు మిగుల నానందించెను.

తే రత్నకూటవిహారగౌరవమె కాని

యెందుఁ గుస్మృష్టి యెఱుంగనిఁబుంద్రుపదము

లపుడు నిజమకాళిరత్న కూటాగ్రసరణి

గూర్చె నుచితంబుగా వసుఁక్షీణిభర్త.

56

రత్నకూట = రత్నసమాహమమిండి, విహార = సంచారమందలి, గౌరవమెకాని = ఘనతయేకాని,
ఎందుఁ = ఎప్పుడును, కుస్మృష్టియెఱుంగని = కుత్సితజన పుర్ణమెఱుంగని, ఇంద్రుపదములు = దేవేంద్రుని

పాదములకు అనియర్థము. ఇందునిపాదములు, రత్నకూటమునగా పేరుపర్వతమునకుదానియందు సంచరించునది యనియును గుప్తప్రీతియనగా భూస్పర్శముగనక నది యెఱుంగవలయును భావము. అపుడు=ఆనమయమందు, వసుభోజిభర్త=వసురాజు, ఉచితంబుగా=కర్తవ్యమగునట్లులుగా, నిజహరి రత్నకూటాగ్ర సరణిఃసూచ్యై = తనకీటమునది రత్నకూటముయొక్క యగ్రభాగమందు సందర్శముచేసెను. అనగా రత్నకూటవిహారముగల యుద్రువములను రత్నకూటవిహారమే యొనఁ గూర్చినాడని యర్థము. అనగా నిందునిపాదములు తనకీటముమీఁద నొకనట్లులుగా సింధ్రునకు వసురాజు నమస్కరించె నని తాత్పర్యము.

క. అగుగులకైరిగిన బెంబి, కొడుకవు గవ్వుచు గలమిఁకొని వజ్రమునం

బడ నొడల్లెఁ గన్నులు, గడలుకొనం జూచి యవనికాంతుని బలికెన్. 57

అదుగులకైరిగిన = పాదములకు నమస్కరింపఁగా, పెంబిఁకొడుకవు గవ్వుచుచు = పెండ్లి కొడుకవు గవ్వుని, అలమిఁకొని = కాలిలిచుకొని, వజ్ర = దేవేంద్రుఁడు, ముదంబడక = సంతోష మతిశయింపఁగా, ఒడల్లెఁగన్నులు గడలుకొనంజూచి = తన గాత్రమంతయును నేత్రమయ మగునట్లు లుగా నతిప్రీతిచేతక జూచి యని యర్థము. గాత్రకలత సహస్రనేత్రుఁడని భావము. అవనికాంతుని బలికెన్ = వసురాజునుగూర్చి యొకవాక్యము బలికెను. ఒడల్లెఁ గన్నులుగాఁ జూచుటయాద రాతిశయమున నని భావము.

జ్ఞో. సజానే సముఖాయాతే ప్రియాణి వదతి ప్రియే

సర్వాణ్యంగాని కిం యాంతి నేత్రతా ముత కర్తతాం.

తే-గీ. ఎల్ల చిగురాకులొండ్రుల నెంతవేడ్క, యుతవేడుక తనలాస వతిశయిల్లు

నొక్కగబ్బలకొమరాలు చక్కవచ్చి, కనియె నొడల్లెఁ గన్నులై ముచుజేఘని,

శృంగారవై-ఆ. ౬.

ఉ. నిన్నటిమాపు మాపురమఁజీరమణియసభావిభాగభా

గున్నతరత్నవీరి గొలు * వ్రుండి సురాంగన లాడఁ గిన్నరు

ల్కిన్నర మీటి పాడఁ విలకించుచు నియ్యెడ కేల రాడకో

మన్నిరవద్యమిత్రుఁ డని * మక్కువ మీఱ నినుం దలంచితిన్. 58

నిన్నటిమాపు = నిన్నటిదినమురాత్రివేళ, మా=మాయొక్క, పురమణి=పట్టణశ్రేష్ఠమైనస్వర్గము దలి, రమణియ = సుందరమైన, సభా=సుధర్మాఖ్య పథయొక్క, విభాగ = విశదేశమును, భాగ=జూచి యున్న, ఉన్నత = పొడవైన, రత్నవీరి = చింతామణి రత్నమయనిహాసమందు, కొలువుండి = కొలువుదీరికూర్చుండి, సురాంగనలాడక = రంభాద్యపృరాలు నృత్యము నేయుగాను, కిన్నరు ల్కిన్నర మీటిపాడక = కిన్నరులవెడల జేవయోచులు విజావిశేషములమీఱుచు గానమునేయుగాను, తిలకించుచు = విమర్శించుచుచు, ఇయ్యెడకేలరాడకో మన్నిరవద్యమిత్రుఁ డని = నాయొక్క పరోక్షకృప్తయైన సేపిహితుఁ డిక్కడి కెందుచేత రాడాయెనో యని, మక్కువమీఱ నినుం దలంచితిన్ = ప్రేమ యతిశయముగా నిన్ను దలచితిని.

క. తలభి భవదీయమూసన, తలచింత యెటింగి యెంత * తలకెనొకో నా

వసు—68

చెలి పేరామనిచెలికిం, గలువలచెలి కనుచు నిదుర ♦ కంటికి రామిన్ .

59

తలఁచి = తలఁచుకొని, భవదీయమానసతల చింతయెఱింగి = నీమనఃప్రదేశమందలి విచారమును దివ్యజ్ఞానసంపత్తిచేతఁ జెలిసికొని, నాచెలి = నా స్నేహితుఁడు, పేరామనిచెలికి = వసంతునికి సఖుఁడయిన మన్మథునికిని, కలువలచెలికి = చంద్రునకును, ఎంతతలఁకెనొకో = ఎంత భయపడెనో కదా, అనుచు = అని విచారించుచు, నిదురకంటికిరామిన్ = కంటికి నిద్రరాకపోవుటచేత అని యర్థము. జేవత లస్వప్నులని భావము. ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

ఉ. అంబకపంచకంబుఁ గలఁయం బచరించుచు నంబకత్రయా
డంబరశాలిచేఁ గడు విడంబితుఁడై నయనంగుఁ డాసహ
స్రాంబకబాంధవుం జెనకి ♦ యారడిఁ బెట్టెడివాఁడె యంచుఁ జి
త్తంబునఁ దావకాంగభవతాపనివారణతత్పరుండ నై .

60

అంబకపంచకంబు = బాణపంచకమును, కలయంబచరించుచు = కలియనట్టులుగాఁ బ్రయోగముసేయుచును, అంబకత్రయాడంబరశాలిచే = బాణత్రయముగలవానిచేత, కడువిడంబితుఁడైన = మిక్కిలి తిరస్కృతుఁడయిన, అనంగుఁడు = అంగరహితుఁడయిన మన్మథుఁడు, ఆసహస్రాంబక బాంధవుంజెనకి యారడిఁపెట్టెడివాఁడెయంచు = సహస్ర బాణములుగలవానియొక్క స్నేహితుని దగిలి బాధపెట్టెడువాఁడాయెనా యని తలంచుచును అని యర్థము. అంబకశబ్దము శేత్రమందును వర్తించుచున్నది గనుక వారుఁడు త్రిలోచనుఁడు దేవేంద్రుఁడు సహస్రలోచనుఁడును అని భావము. చిత్తంబున = మనస్సునందు, తావకాంగభవతాపనివారణ తత్పరుండనై = సీయొక్క మన్మథతాపమును నివారించుటయందలి యాసక్తిగలవాడనై - ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఇందులో ననంగపదమువలన నంగరహితుఁడు గనుక దుర్బలుఁడని సాధిప్రాయము.

మన్మథుఁడు అయిదు అంబకములు గలవాఁడు. మూడంబకములు కలవానిచే దిరస్కరింపఁబడెను. వైగా అనంగుఁడు. అట్టివాఁడు వేయియంబకములుగలవాని చుట్టమును దొర్కిని బాధపెట్టుట సాహసము. ఇందులకుఁ బ్రతిక్రియఁ గావించుటకు ఇంద్రుఁడు రానెంచెను. చేయవలసినపని యంగభవతాపనివారణము. అలం. కావ్యలింగము. ఇంద్రునిముందు మరుఁడెంత యనుటకు-

తే.గీ. మూడుకన్నులవానితో మోహరించి, నేడు దేహంబు లేకయున్నాఁడు దాను
వేయికన్నులవేల్పుతో విగ్రహించి, వనిత యింకేమి కానున్నవాడో మరుఁడు.

శృంగారనైషధము.

ఉ. ప్రాద్ధన వచ్చి శీతనగపుత్రుని గన్నియ వేడి గట్టరా
పెద్దలఁ బుణ్యవాహినులఁ ♦ బెండ్లికి రా నియమించి నీకు న
మ్ముద్దులకన్నె నిచ్చునగముఖ్యున కొక్కపురీలలామకం
బుద్ధవిడిక సృజించి సుముఁహూర్తము నేఁడె యనక రయంబునన్ .

61

ప్రాద్ధనవచ్చి = నేటియుదయకాలమునవచ్చి, శీతనగపుత్రునిగన్నియవేడి = హిమవత్పర్వత పుత్రుడయిన కోలాహలీని చిన్నదానినడిగి, గట్టరాపెద్దల = భర్తృశ్రేష్ఠులైన మేరుమందరాదులను, పుణ్యవాహినుల = పుణ్యనదీలను, పెండ్లికిరానియమించి = వివాహోత్సవమునకు వచ్చునట్లులుగా

నాశ్వాపించి, నీకు నమ్మద్దలకన్నెనిచ్చు నగముఖ్యునకుఁ = నీకాచక్రని కన్నెనిచ్చునట్టి కోలాహలు
నికి, ఒక్కపురీలలామకం బుద్ధవిడికఁ సృజించి = ఒకపట్టణక్రేమముచు కిక్కుముగా నిర్మించి, నుము
చూర్తము నేడెయనకఁ = మంచిముచూర్తము నేడే యని బృహస్పతిగారు చెప్పగా, రయంబునకఁ =
కిక్కుగ్రతిచేత-ఈపద్యమునకు ముందభివద్యముతో నన్వయము.

కా. గంధర్వానకదుందుభిధ్వనులతో • గంగాదసాధ్వీరమా

బంధుశ్రీపరిణీతిగానములతో • భవ్యద్విజాశీర్షివ

స్సంధానంబులతో నగేంద్రతనయాసాంద్రాసురాగద్విప

స్కంధారూఢుని నిన్ను బెండ్లికొడుకుం • గావింపఁగా వచ్చితిన్ 62

గంధర్వ = గంధర్వులచేత వాయింకుబడునట్టి, ఆనక = నిస్సాణములయొక్కయు, దుందుభి =
భేరులయొక్కయు, ధ్వనులతోఁ = నాదములతోడను, గంధర్వానకధుంధుమధ్వనులతో నని పాకాం
తరముగలదు. ఆపృథు ధుమధుమ యని యానకధ్వని కనుకరణ మగుచున్నది. గంగాది = మందాకిని
మొదలయిన, సాధ్వీ = పుణ్యాంగనలయొక్క, రమాబంధుశ్రీపరిణీతి గానములతోఁ = లక్ష్మీనారా
యణులయొక్క పెండ్లిపాటలతోడను, భవ్యద్విజాశీర్షివస్సంధానంబులతోఁ = యోగ్యులయిన బ్రహ్మ
ణులయొక్క యాకిర్వాదసఃకుటనములతోడను, నగేంద్రతనయా = సిరికాడేవియందలి, సాంద్రాసు
రాగ = దట్టమైన యసురాగమనెడు, ద్విపస్కంధారూఢుని నెప్పుఁ = వినుగునెక్కిననిన్ను, ఇక్కడఁ
బెండ్లికొడుకులకు విహితమైన శ్వశురగృహగమనకాలకర్తవ్యమైన గజారోహణమును సూచించినాఁ
డని స్వార్థస్యము గ్రహింపవలెను. దీని ముద్రాలంకారము చెప్పబడియెను. పెండ్లికొడుకుం గావింపఁగా
వచ్చితిన్ = పెండ్లికొడుకును జేసెడునిమిత్తము వచ్చినాను.

దుందుభిధ్వనులు సాధ్వీగీతములు ద్విజాశీర్వాదరాయములు వివాహశుభలక్షణములు. శ్వశుర
గృహగమనము కర్తవ్యము. ద్విపస్కంధారూఢుడై యదుచెంచుట శ్రుతివిహితముగాన నటుల
జనుచెప్పును స్వార్థస్యము గ్రాహ్యము.

చ. అనిన మహేంద్ర నానతి ముఖానతి గాంచుమహీమహేంద్ర నె

వ్వునము నవంబుగా నెఱిగి • మంత్రిపురోహితదండనాథకా

సనధరు లాక్షణంబ శుభశంభ్రమసన్నహనాసులాఽముల

మొనపగ నవ్వుహసగరముం గయినేయంగఁ బంచి రెంతయున్. 63

అనిన మహేంద్ర నానతిఁ = ఈలాగవివరింపి దేవేంద్రుని యనుమతివలన-ఇక్కడ నానతి
యనెడుపద మాజ్ఞప్తిశబ్దమునకుఁ దదృశము. ముఖానతిగాంచుమహీమహేంద్ర = ముఖానతియనఁగా
సిగ్గుచేత ముఖమువంచుట గనుకఁ దరిక్కియనుబొందిన భరాపురందరుడయిన వసురాజుయొక్క-
ఇక్కడ నానతివలన నానతిఁ గాంచెననియును మహేంద్రునకు వసురాజు ప్రతిమహేంద్రుడని
యును జనుత్కారము గ్రహింపవలయును. నెవ్వునము నవంబుగా నెఱిగి = మనస్సు సరసమగుటను
గ్రహించి, మంత్రి పురోహిత దండనాథ కావనధరులు = మంత్రులను ఖురోహితులు నేనానాయకు
లును నాశ్వాధారకులును, అక్షణంబశ్చక్షణమే, శుభ = శుభకార్యప్రయుక్తమైన, సంభ్రమ = ఆత్యా
దరమతోఁ గూడకొన్న, సన్నహస = ప్రయత్నమునవలె, అనులాఽములు = మహారాష్ట్రములు-అనఁగా

మాటిమాటికిని జెప్పబడెడువాక్యములు, మొనపగళ్ = ప్రకటమగునట్లులుగా, అమృతానందము గయిసేయగఁ బంచితాయం = ఆ యధిష్ఠానమనెడు మనఃపట్టణమును శృంగారిండుకొఱకు, పుర జనుల కందఱకు నాజ్ఞాపించిరి.

వసురాజు మహిమహేంద్రుడు. అట్టిచో మహేంద్రునిగాంచి తలపంచుట సిగ్గుపెంపునని భావము. రాజు తలపంచుటచే నంగీకారము తెలిపెను. జరుగవలసినది నగరాలంకరణము. కావున కాననధనులకార్యము సంభోమము, నన్నహనము, అనులాపములు మొనపుచుఁ బరిజనుల కాజ్ఞాపించి రని భావము.

సీ. పన్నిరి మేరువు • ల్బహుసంఖ్యలకొలంది చంద్రసూర్యాకల్పశతముతోడ
నాటిరి హరిచందననగంబు లెన్నేని సధికాయమానరంభాళితోడ
నవరించి రింద్రరత్నవితానములు వెక్కు వజ్రహుటప్రభావలులతోడ
నిలిపిరి చిత్రరేఖలచాలు మితి మీఱ నతులహేమాకృతిప్రతీతితోడ
తే. గట్టి రగణితపుండరీక ప్రజంబు, తగునెడ ననంతమందుసంతతులతోడ
వాసవపురస్థితానేకవస్తుమహిమఁ, జూచి వాసవపురివారు • చోద్యమంద. 64

చంద్రసూర్య = చంద్రసూర్యులనెడు, ఆకల్పశతముతోడ = అసంఖ్యాలంకారముతోడను, బహుసంఖ్యలకొలంది = అసంఖ్యములుగాను, మేరువులు = మేరువర్షతములను, పన్నిరి = అమర్చి రని యర్థము. చంద్రసూర్యరూపవిహ్నుములను సారువులను బన్నిరినిభావము. అధికాయమాన = అధికమగు నట్లులుగా నాచరించుచున్న-ఆనఁగా నసంఖ్యమైన, రంభాళితోడ = రంభానామకయైన యప్పరస్త్రీ సమాహమతోడను, ఎన్నేని = అసంఖ్యములయిన, హరిచందననగంబులు = హరిచందనసంజ్ఞగల దేవతావృక్షములను, నాటిరి = పాదుకొలిపి రని యర్థము.

అధికాయమాన = కాయమానమనఁగా బందిలి, పండిల్లనుమించి, రంభాళితోడ = కదళీ వృక్షములతోఁగూడను, హరిచందననగంబు లనఁగా బీతచందనవృక్షములను నాటిరిని భావము. (ని. 'హరిచందన ముఖ్యాతం గోక్షిరే సురపాదపే' అని వి.) వజ్రహుట ప్రభావలులతోడ = వజ్రాయుధసమాహమలయొక్క కాంతిసముదాయములతోడను, ఇంద్రరత్నవితానములు వెక్కు = ఇంద్రనీలసమాహమములను దఱుచుగా నవరించిరి = కుదురుకొలిపి రని యర్థము. వజ్రమణి సమాహ కాంతులతో నీలములుగూర్చిన వితానములు-ఆనఁగా మేలుకట్టు తఱుచుగాఁ గట్టిరిని భావము. (ని. 'వజ్రో స్త్రీహీరకే పవా' అని అ.) అతుల = సమానరహితమయిన, హేమాకృతిప్రతీతితోడ = హేమాభిధాన లగునప్పరస్త్రీసమాహమతోడ, మితిమీఱ = ఆధిక మగునట్లులుగా, చిత్రరేఖల చాలు = చిత్రరేఖానామకాప్పరస్త్రీలయొక్క పంక్తిని నిలిపిరిని యర్థము. కాంచనపుఁ బ్రతిమలను చిత్రపటములను నిలిపినారని భావము.

అనంత = అపరిమితమయిన, కుముదసంతతులతోడ = కుముదనామక దిగ్విజయసమాహమలతోడను, తగునెడ = ఉచితస్థలమందు, అగణిత పుండరీక ప్రజంబు = అసంఖ్యపుండరీక నామక దిగ్విజయ సమాహమమును, కట్టిరి = బంధించిరినియర్థము. కుముదములనఁగాఁ దెల్లగలువలను, బుండరీకములనఁగాఁ దెల్లదామరలను గన్నకఁ దెల్లగలువలను దెల్లదామరలను దోరభములుగాఁ గట్టిరిని భావము.

వీలాగుననెన, వానవపురస్థితానేకచస్తుమహిమః జాచి = నమరాజు సంబంధమునన కట్టణమందున్న వస్తువులయొక్క మహత్త్వమును జూచి, వానవపురవాని చోష్ఠమునకే = స్వర్గపురసంబంధమున వారు. అనగా దేవతలు ఆశ్వర్యమును బొందునట్లుగా ఆనె సంబంధము. అనగా నధిష్ఠానపురమున స్వర్గపురమును వానవపురములయినప్పటికిని మేరువు మొదలయిన విస్తరితయొక్క యనేకత్వముచేత నధిష్ఠానపురము స్వర్గనివాసుల కాశ్వర్యకరమయి నుండు. ఈ భావార్థములయందుఁ జెప్పబడిన ప్రకారముగా నధిష్ఠానపురమును శృంగారినిదిని ఫలితార్థము. అలం. ఆతిశయోక్తి - కావ్యలీలము.

చ. పరిణతదివ్యగంధఫలభారనమత్కదళీపరంపరా

పరివృతకాయమానములం • బహ్వఫలావళిః జాచి వై పయి

బరిగొని వచ్చురాజతరకంపులచోష్ఠన నోప్పె కష్టం

ప్రసవవివణిప్రభూణముల • భూరిహరిచ్చణితోరణావభుల్. No

65

పరిణత = కాలవర్షమైన, దివ్యగంధ = ద్యౌగ్యపరిమళముగలిగిన, ఫల = పండ్లయొక్క, భార = బరువుచేత, నమత్ = వంగుచున్న, కదళీపరంపరా = ఆరణ్యచెట్లయొక్క చాల్చులచేత, పరివృత = ఆవరింపబడిన, కాయమానముల = పండితీయందు, పద్మంక్రైలుచున్న, ఫలావళిః జాచి = పండ్లగెలలను జూచి, వైపయింబరిగొనివచ్చు = మీదమీదఁ జాల్చుగట్టివచ్చుచున్న, రాజతరకంపుల చోష్ఠనక = రాచిలుకలయొక్క చాల్చులా యేమి యన్నట్లులుగా, ఆవృతం = ఆశృంగారినిచిననమయముందు, అవృతవివణిప్రభూణముల = ఆ పట్టణపురుగులయొక్క బహిర్భాగరక్షణములయందు, భూరిహరిచ్చణితోరణావభుల్ = అనేకములైన మరకతమణితోరణములు, దిప్పె = ప్రకాశించుచుండెను. అనగా నాయధిష్ఠానపురమందలి యంగదులమందరి చోపాలయందుఁ బండితీయే పండ్లగెలలతోనున్న యరణ్యచెట్టు నిలిపి వానిమీద మరకతమణితోరణములు గట్టగా నవి యేలాగుననుద్దేశించి నా యరణ్య పండ్ల నిమిత్తముగా బాద్లగట్టుకొని వచ్చినదిచిన రాచిలుకచాల్చులా యన్నట్లులుగా నుండెనని తాత్పర్యము. ప్రభూణప్రభూణానిదా బహిర్భాగరక్షణకోశే అని యమర నిఘంటువు.) అలం. ఉత్పేక్ష.

పందిరులాదు శుభసూచనార్థము కదళీతరువులను గట్టిరి. వానికి దివ్యగంధముగల పరిణత ఫలములు గలవు. ఫలభారముచే దరువులు వంగి గ్రహణయోగ్యముగ నుండెను. దివ్యసుగంధము గావున ఫలముల తాని దూరము వ్యాపించెను. రామచిలుకలు గుంపులుగా పరుగునవచ్చుట ఫలసుగంధ మాఘ్రాణించియే. మరకతతోరణములు ఫలగ్రహణార్థము వచ్చిన చిలుకగుంపులలె నుండెనని ఫలితార్థము.

చ. పసిడికురుంజులక్ మెలంగుబంగరుబొమ్మలః జూచుదేవతా

ప్రసవసుగంధులక్ ధ్వజపరంపరః బిల్వి వివాహవీటికా

విసర మొసంగ నెత్తుపసువీరపురేందరి బాహులో యవక

లసదహివల్లి కావ్యతఫలక్రముకంబులు నాటి రెల్లెడన్. No

66

పసిడికురుంజులక్ మెలంగు = బంగారుమంచెలమీద పంచరించుచున్న, బంగరుబొమ్మలః = బంగారుపులిబొమ్మలను వింతుగాఁ జూచుచున్న, దేవతాప్రసవసుగంధులక్ = దేవతాస్త్రీలను,

ధ్వజవరంఽరదిల్పి = కేశనపటాంచలములచేతఁ బిలిచి, వివాహపీఠికావిసరమొసంగఁ = పెండ్లి
తాంబూలము లిచ్చెడుకొఱకు, ఎత్తు = మీఁదికెత్తిన, వసువీరపురేందరి = వసురాజపురలక్ష్మియొక్క,
బాహులోయనఁ = భుజుండములొ యన్నట్టులుగా, లనల్ = ఒప్పుచున్న, అపివల్లికా = నాగవల్లి
లతలచేత - అనఁగాఁ దమలపాకుతోఁగలచేత, (ని. 'తాంబూలవల్లి తాంబూలీ నాగవల్లిపి' అని. అ.)
ఆవృత = ఆవరింపఁబడిన, ఫల = ఫలనహితములైన, క్రముకంబులు = పోకచెట్లను, ఎల్లెడఁ =
అంతటను, నాఁటిరి = పాదుకొలిపిరి. కురుజాలన బురుజాలని లోగడవ్యాఖ్యాతలు వ్రాసిరి గాని
యా యర్థమున్నటులఁ గానరాదు. ఎత్తైనమంచెలను కురుంజాలందురు.

ఉ. ఆవృథు వారు తీర్పరుల నందులకుఁ నమకూర్చి జాసనా

యొప్పలకుప్పలై మెఱయుచుండెడిమేరువులుఁ గురుంజాలుఁ

జప్పరముల్ వితానములు సర్వము నాయితవెట్టి. విజయవిలాసము - ఆశ్వా. ద్వి.

మందిరములమందునాఁటిన యన్నతములగు పోకమ్రాకులు పురలక్ష్మిబాహువులవలెను, పోకలతో
నలరుచున్న తమలపాకుదీవియలయాకులు పెండిలికరుడెంచు వేలుపుఁబూవుబోండ్లకొసంగు తాంబూలము
వలెను, గాలికొండలు బెక్కెములు దేవకాంతలఁ బిలుచునట్లును నలరాఁచని భావము. వేలుపుఁ
జెలువలు మంచెలవైచున్న విగ్రహములను దిలకించుటకు వచ్చిరి. చేరువకు వచ్చినవారిని నాహ్వానించుట
ధర్మము. ధ్వజము లావని యొనరించునవి. వివాహావసరముగావునఁ దాంబూలము లొసంగుట
యవసరముగాన నవి నాగవల్లిలతాలింగితక్రముకపృథము లొనర్చినవి.

రి. హిమసలిలాభిషిక్తయును • హేమపటావృతయుఁ బటీరకుం

కురుచసలిప్తయుం గుసుమః • గుంభితయు న్నవధూపధూమసం

భ్రమపరిజృంభమాణశిఖిబర్హ శిరోజయు నై యెసంగె భూ

రమణపురాధిదేవత హిరణ్మయదర్పణదీప్యమాన యై

67

ఈ పద్యములొఁ బురాధిదేవత యని చెప్పినాఁడు గనుక స్త్రీలింగ స్వారస్యముచేత స్ఫురింప
బడుచున్న నాయికావరముగా రెండవయర్థము చెప్పఁబడుచున్నది. ఎట్లనె,

హిమసలిలాభిషిక్తయును = అనఁగా శీతోదకములచేతఁ దడుపఁబడినదని పట్టణపరమైన
యర్థము. పన్నీటిచేత స్నానము సేయింపఁబడినదని నాయికావరమైన యర్థము. హేమపటావృతయుఁ =
కనకప్రస్థములచేత నావరింపఁబడినదని యర్థము. కనకపీఠాంబరము గట్టుకొన్నదని యర్థాంతరము.
పటీరకుంకుమరసలిప్తయుఁ = శ్రీచందన కుంకుమ రసములచేతఁ బూయఁబడినదియును, కుసుమగుంభి
తయుఁ = పుష్పములచేతఁ గూర్చుబడినదియును అని యుభయోత్తరమము. నవ = నూతనమైన, ధూప
ధూమ = కృష్ణాగరుధూప ధూమముచేత లక్ష్మీతమగుచున్న మేఘమందలి, సంధ్రమ = ఆదరముచేత,
పరిజృంభమాణఃవిస్తీర్ణములగుచున్న, శిఖిబర్హ శిరోజయుఁ = శిరోజములవలె నుండెడు నెమిలిపింఛములు
గలదని యర్థము. నవధూపధూమార్థమయిన యాదరముచేత విస్తీర్ణములైనదియు శిఖిబర్హపద్యములైన
శిరోజములు గలదనియు సర్థాంతరము. విఁఅయినదై, భూరమణపురాధిదేవత = వసురాజుయొక్క
పట్టణాధిదేవత, హిరణ్మయదర్పణ దీప్యమానయై = గోడలయందుఁ గూర్చుబడిన గువర్ణమయదర్పణముల
చేతఁ బ్రకాశమానమయినదై యని యర్థము. అవలొకసార్థమై తేఱబడిన కాంచనదర్పణమందు

బ్రతిబించిన రూపముచేత బ్రకాశించినదై యని యర్థాంతరము. ఎనంగె = ఒప్పినదాయెను.

ఆనంగా వసురాజుయొక్క పట్టణము చల్లసినీటిచేత నంతటఁదడుపఁబడినదియును సువర్ణమయములైన ధ్వజపటములచేత నావరింపఁబడినదియును శ్రీచందన ముపమవనములచేత బూయఁబడినదియును బువ్వుమాలికలచేత నలంకరింపఁబడినదియును గృహ్యగరుఘావధూమములు గలుగుచుండగా, వాని యందలి మేఘభ్రాంతివలన నటించునెమిళ్ళచేత విప్రులుఁబడినందులు గలదియు గోడలయందును గూర్చఁబడిన సువర్ణమయదర్పణములు గలదియు వై ప్రకాశించె నని తాత్పర్యము. ఆలం. క్షేపము.

ఉ. కాంచనపత్రికావళులఁ • గౌతుకసూచకవాచికంబు వ్రా
యించి సమస్తదేశవసుధేశుల కంచిన వారు మాళి సు
ధించి సువర్ణపట్టభృతి • నేడు గదా మన కంచుఁ దెచ్చి ర
భ్యంచితపత్రయోగ్యనవహాటకపుష్పఫలోపహారముల్.

68

కాంచనపత్రికావళుల్ = బంగారపుటాకులయందు, గౌతుకసూచక = వివాహసూచకమైన, వాచికంబు = సందేశవాక్యమును, (ని. 'సందేశవా గ్వాచికం స్వాత్' అని అ.) వ్రాయించి = లేఖ నముచేయించి, సమస్తదేశవసుధేశులకంచినల్ = సమస్తదేశముల రాజులకును బంపగా, వారు మాళి సుధించి = ఆరాజులు తలమీదఁ బెట్టుకొని, సువర్ణపట్టభృతిసేడుగదా మనకంచుల్ = సువర్ణ పట్టభృతి యనఁగాఁ గాంచనపట్టికాభరణంబును శోభనవర్ణయుక్త పట్టికాభరణంబును - ఆనంగా రాజ చిహ్నమయిన కాంచనపట్టికాభరణంబును భాగ్యసూచక వర్ణయుక్త పట్టికాభరణంబును మనకు నేడు గదా యని, అభ్యంచిత = మిక్కిలియునొప్పుచున్న, పత్ర = వాహనరూపమయినదియును, యోగ్యనవ హాటక పుష్పఫల = యోగ్యమయిన హాటకరూపమయినదియు, నూతనములైన పుష్పఫల రూపములైనదియు నని క్రమాలంకారము. ఉపహారముల్ = కానుకలు, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చిరి. అనియైనను, లేక అభ్యం చితఃఽబుచ్చుచున్న, పత్ర = సువర్ణ మయశుభలేఖకు, యోగ్య = అర్హులగునట్లులుగా, నవహాటకమయిన, హాటక = సువర్ణమయములైన, పుష్పఫల = పుష్పఫల రూపములైన, ఉపహారముల్ = కానుకలు, తెచ్చిరి = తీసికొనివచ్చి రని యైనను సర్థము. పత్రయోగ్యములగు నుపహారములు పుష్పఫలములు. పత్రము సువర్ణ మయముగావున నుపహారములును నటులైనవహాటకమయములు. కావుననే పత్రయోగ్యములు. వివాహ సందేశముగలశుభలేఖలను సమస్తదేశవసుధేశులు మాళిదాల్చుటవలన వసురాజు సార్వభౌముడని తెలియును.

సీ. వైణికపల్లకీశ్రేణి నిమ్మల మీటె గాయకగాంధర్వగమకరేఖ
గాంధర్వగమకరేఖః బరాహతము చేసి వాంశికవంశికావై భవంబు
వాంశికవంశికావై భవం బెగ నూఁడె దాళికాధరకరతాళగరిమ
కరతాళగరిమంబు • కంచుమించుగ నొత్తె నానందచటులతూర్వప్రజంబు

లే. చటులతూర్వప్రజము నంటఁ • జరచె బరిణ
యాగతదిగంతస్మృతినాగాశ్వరథప
దాతికోలాహలంబు రోదని సఖండ
మగుచు నాదాత్తకబ్రహ్మ • మతిశయిల్లు.

69

వైచిక = వీణవాయిచువారియొక్క, వల్లకిశ్రేణిక్ = వీణాసమూహమును, గాయకగాంధర్వ
గమకరేఖ = గమకమునగా, (శ్లో. 'స్వనస్వకంపాగమకస్సచపశ్చవిధస్సన్నితః') అని యున్నది గమక
సంగీతమందలి కంపముపేరు, గాయక = సంగీతపాఠశాలైనవారియొక్క, గాంధర్వగమకరేఖ = సంగీత
విషయమైన స్వరకంపము - అనగా గంఠశాదమందలికదలిక, ఇమ్ములమీటెక్ = ఉచితభంగిని నఖ
వాదము చేసెనని యర్థము. ఇక్కడ మీటందగినదాని మీటివదని యానురూప్యము గాయకులగాన
గమకము వీణానాదములను మీటెను. అనగా నణచెననిభావము. గాంధర్వగమకరేఖక్ = అట్టి
గాంధర్వగమకమును, వాంశిక = పల్లనగ్రోవుచువాయిచువారియొక్క, పంశికావైభవంబు = వేణుగానము,
పరాహతముచేసెక్ = ఆహతానాహతస్వరలక్షణము -

శ్లో. 'ఆహతోనాహత శ్చేతి ద్విధా వాదో నిగద్యతే

సోయంప్రకాశతే ఖణ్డ స్తస్మాత్ఖణ్డో విధీయతే

తత్ర చానాహతం నాదం మునయస్సముపాసతే

గురూపదిష్టమాగ్నేణ ముక్తిదం నతు రజ్జకమ్

అహతక కేవలం లోకరజ్జకో భవబుధకః

శ్రుత్యాదిద్వారతః

(సంగీతకాస్త్రము)

పర = ఉత్కృష్టమైన, ఆహతముచేసెననగా ఖండస్వంజ్ఞ చే గేవలలోకరంజకమయినదానిగా
జేసెననియర్థము. ఇక్కడ నాహతస్వరమైనదాని నాహతస్వరముగా జేసినదని యానురూప్యము.
అట్టిగాయక గాంధర్వ గమకమును వాంశికలయొక్క వేణుగానము పరాహతముచేసెననిభావము. వాంశిక
పంశికావైభవంబు = అట్టివాంశికలయొక్క వేణుగానమును, తాళికాధర = తాళిగాండ్రయొక్క, కర =
మాస్తములయందలి, తాళగరిమ = కాంస్యతాళ గౌరవము, ఎగనూచెక్ = నిశ్వాసమారుతముచేత
ఋరించెననియర్థము. ఇక్కడ నూచందగినదాని నూచినదని యానురూప్యము. ఆవేణుగానమును
గాంస్యతాళనాద మెగనూచెననగా నిలిచి కనుపడకుండ జేసెననిభావము. కరతాళగరిమంబు = అట్టి
తాళగౌరవమును, అనధ = మృదంగాదికములయొక్క, చటులతూర్వప్రజంబు = వడిగలవాద్యధ్వని
సమూహము, కంచుమించుగానొత్తెక్ = కాంస్యముమించుగ నొత్తెననియర్థము. ఇక్కడ గాంస్య
మయినదాని గాంస్యముమించుగ నొత్తినదని యానురూప్యము. ఆతాళనాదమును మృదంగాదివాద్య
రవము చెదరగొట్టెనని భావము.

చటులతూర్వప్రజముక్ = అట్టివడిగల మృదంగాదివాద్యధ్వని సమూహమును, పరిణయాగత =
పెండ్లికివచ్చిన, దిగంతనృపతి = దిగంతములయందలి రాజులయొక్క, నాగాశ్వ రథ పదాతి = వినుగులు
గుఱ్ఱములు రథములు కాలిబంట్లు ననుసరించురంగబలముయొక్క, కోలాహలంబు = కలకలధ్వని, అంట
జరచెక్ = లెన్నగా వాయించెననియర్థము. ఇక్కడ వాయింకుదగినదాని వాయించిన దని యాను
రూప్యము. ఆమృదంగాదివాద్యధ్వనులను జతురంగబలకోలాహల మడగఁ గొట్టెనని భావము.
విరితిగా ననిన, రోదసి యనగా భూమ్యంతరిక్షములు. ని. 'ద్యావాభృథివ్యా రోదస్యా' అని అ.
రోదసిక్ = భూమ్యంతరిక్షములయందు, అఖండమగుచుక్ = సంపూర్ణమయినదై, నాదాత్మక బ్రహ్మము =
శబ్దాత్మక బ్రహ్మ, ఆతిశయిల్లెక్ = అధికమగునట్లులుగా, చతురంగబల కోలాహలధ్వని యంటబడెనని
సంబంధము.

ఈపద్యము మొదటిపాటగుచరణములయందు పీఠమును, నీకంఠమును, కేసువును, దాళంబును, మృదంగాదికమును గూడ పంచవిధపద్యములను జెప్పినాడు. ఎత్తగీలియందు జతుర్విధమును జెప్పినాడు. ఈచెప్పబడిన భావాధ్యములందు జాత్యవస్తువులకంటె శుభ్రోత్తరవస్తువులయందు నాధిక్య మని తెలియవలయును. ఈసీసపాదములు ముక్తపద్యస్తమములగా జెప్పబడియెను. తొలుత వీణవాయిండు గాయకులు పిమ్మట పిల్లచంద్రుని పాడువారు వారిమొదల తాళములను మ్రోగించువారు ఆవల పద్యములను మ్రోగించువారును బయలుపెడలిరి. ఈ సంగీతసూక్తలధ్వనియంతయును బెండ్లి కరుదెంచిన సమస్తరాజ్యపుల చతురంగబలముల కోలాహలమునందు పీఠమయ్యెను. బ్రహ్మము సర్వత్ర పెరిగి యుండునది. నాదము నటులెయ్యటవలన నాదాత్మకబ్రహ్మమని చెప్పబడినది.

క. హరియనుమతి సప్తప్రతి, హరిమధ్యలు దెచ్చి రరిహరివాణములక

హరితశతపర్వికాఫల, హరిచందనవీటి కాశుభాక్షతవితతిక. N¹⁰

70

హరియనుమతిక = ఇంద్రునియనుజ్ఞచేత, సప్తప్రతిహరిమధ్యలు = సప్తమహర్షులయొక్క భార్యలు, అరిది హరివాణములక = గొప్పపల్లెరములచేత, హరిత = పసుపువర్ణముగల, శతపర్వికా = గణితీయును, (ని. 'దూర్వాతు శతపర్వికా' అని ఆ.) ఫల = ఫలములును, హరిచందన = వీరవర్ణచందనమును, వీటికా = పోకలాకులును, శుభాక్షతవితతిక = శుభప్రయుక్తమయిన పచ్చనియక్షతలును, తెచ్చిరి = పట్టుకొనివచ్చిరి.

హరిశబ్దమునకు-

'హరి ర్యమా రాగ్వాగ్నిండు విష్ణిం ద్రాకు శుకేశు-

వాయు భేకా హి సింహేషు కపాచ కపిలే త్రిషు' అని నానార్థరత్నమాలాకోశము.

చ. అకుటిలసౌమ్యమాననిలయస్ఫురణంబును నాతిమాత్రతా

రకపరివర్తనంబు శుభరాగమిత్యవల్లవాంకము

ద్రికయును బెంపు మీఱ నజున్వృష్టుల బోలినసింధుకన్యకా

ప్రకటనివాహాగీతకలు * పాడిరి పుణ్యపురంధ్రికామణుల్. N¹⁰

71

అకుటిల = నిర్వృక్తమును, సౌమ్య = రమ్యమునయిన, మాన = ప్రమాణముగల, ని = నిహద స్వరముయొక్కయు, లయ = లయలయొక్కయు, స్ఫురణంబును = స్ఫూర్తియును అని గీతికావర మయిన యర్థము.

నిహదస్వరమునకు-

'శ్రుతిభ్య స్స్వస్వరావడ్డర్థగంధారమధ్యమాః

షడ్జమో హైవత కాచాశ నిహద ఇతిసప్తతే'

తేహంసంజ్ఞా స్ఫరిగమపథవి త్యవరామతాః' అని లక్షణము. లయకు- (శ్లో. 'తాళాంతరాను

వర్తీయః కాలాపాలయోన్యాలయః' అని లక్షణము.) అకుటిలమును సౌమ్యమును మానసనిలయమునైన స్ఫురణ మని దృష్టిపరమయిన యర్థాంతరము. నాతిమాత్ర = అతిశయముగాని, తారకపరివర్తనంబు = ఉత్తైస్వర సంచారమును అని యర్థము. అతిశయముగాని కనీసికలయొక్క పరివర్తనమని యర్థాంతరము. తారకశబ్ద మిక్కడఁ గనీసికావరము. శుభరాగ = రాగవిశేషములతోడ, మిత్ర = కూడు కొన్న, పదపల్లవాంకము ద్రికయును = పదపల్లవులయొక్క యంకితమును అని యర్థము. శుభ = పసు-

శుభకరమయిన, రాగ = రత్తిమతోడ, మిశ్రతో = కూడుకొనుచున్న, పదవల్లవాంకముద్రికయును=చరణ కీసలయమందలి యంకముద్రిక యని యర్థాంతరము. అనగా బాదవిన్యస్తదృష్టు లనుట. పెంపు మీఱఁ = అంతకంతకు మిక్కుటముగా, నిజవృష్టులఁబోలిన = తమమాపులనుబోలిన, సింధుకన్యకా = నము ద్రుసికొమాఁడయైన లక్ష్మీదేవియొక్క, ప్రకట = ప్రసిద్ధములయిన, వివాహగీతకలు = పెండ్లి సంబంధమయిన పాటలు, పుణ్యపురుధ్రికామణి = పుణ్యాంగనారత్నములు, పాడిరి = అనగా లక్ష్మీ కల్యాణములు పాడిరనుట. సింధుకన్యకాకబ్దము సాభిప్రాయము.

పృథ్వీవృత్తము. సుచర్వణికామణిస్ఫురణతాసుధారమృపా
త్రపాలికలతో శుభార్థ మగువేలుపున్నానితో
నృపాలగృహసీమఁ జెందె హరిరాణి రామాసుధా
సుపాత్రతరుమాత్రవత్సరపదర్ప మల్పంబుగాన్. 72

సుచర్వణికామణిస్ఫురణతో = అపూర్వస్త్రీరత్నములయొక్క స్ఫూర్తితోడ ననియర్థము. సుచర్వ = మంచినజుపులుగల, గణికా = అడవి మొల్లతీగయొక్కయు, మణి = రత్నముయొక్కయు, ఇది శోభార్థమై తేలుడెను. స్ఫురణతోననిభావము. సుధారమృపాత్రపాలికలతో = అమృతవిశిష్ట కలశములతోడ ననియర్థము. సుధయనగా సున్నంబును గనుక సున్నముపూసిన జాజాలమూఁకుళ్ళతో లేక కుండలపరుసతో నని భావము. శుభార్థ మగువేలుపున్నానితో = శుభనిమిత్తకమయిన పారిజాతవృక్షముతో ననియర్థము. కులదేవతయగు వృక్షవిశేషముతో ననిభావము. హరిరాణి = లక్ష్మీదేవి యనియర్థము. హరిరాణియనిభావము. అనగా నరివేలియనుట. రామాసుధాసుపాత్రతరుమాత్రవత్సరపదర్పమల్పంబుగాన్ = అపూర్వస్త్రీలను నమృతకుంభములును బారిజాతవృక్షమునుమాత్రము గల యింద్రునిగర్వము జీణమగునట్లులుగా, నృపాలగృహసీమఁజెందె = వసురాజుగృహమందుఁ బ్రవేశించెను.

వసురాజుగృహమందు హరిరాణిరాకడ యెక్కువచెప్పినందున నింద్రునిదర్పమడఁగెనుట. నముద్రమనకాలమందు లక్ష్మీదేవి యింద్రుని వరింపక శ్రీమహావిష్ణువును వరించుట ప్రకటము. రామా సుధాపాత్ర, తరువులు వసురాజునకును ఇంద్రునకును సమానము. హరిరాణిచెందుటచే వసురాజు ఇంద్రుని మించిపోయెననిభావము. ఈవృత్తమునకు జ న జ న య ప గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయక్షరము యతిస్థానము.

డి. ముజ్జగ మేలువేల్పు తలఁమోసలనుండి వివ్వాహయత్నమున్
సజ్జ మొనర్ప నాతనిప్రసాద మెఱింగి సురాంగనాజనం
బుజ్జగతీమహేంద్రుశిరోసంట నలుం గిడ బుజ్జవంబునన్
మజ్జన మార్ప గల్పకుసుమంబులు గూర్ప గడంగి రయ్యెడన్. 73

ముజ్జగ మేలు వేల్పు = మూడుఁజాకము లేలుచున్న దేవుఁడు-అనగా మహేంద్రుఁడు, తల మోసలనుండి = తలవాకిటవిల్చి, వివాహయత్నమున్ సజ్జ మొనర్పన్ = పెండ్లి ప్రయత్నమంతయు సిద్ధపఱచుచుండగా, ఆతనిప్రసాద మెఱింగి = అయింద్రునియొక్క యనుగ్రహగీతయమును గూర్చెడిది.

సురాంగనాజనంబు = దేవతాస్త్రీసమాహము, ఆజ్ఞాతీమహేంద్రు = భూమియందలి మహేంద్రుఁడయిన యావసురాజుయొక్క, శిరసంటకం = శలయంటుటకును, చుంబిదకం = నలుగురెట్టుటకును, బుజ్జనంబున న్నజ్జనమార్చకం = బాలకముచేత స్నానమచేయుటకును, కల్పసమమంబులందున్నకం = కల్పపుష్పములయొక్క పుష్పము లలంకరించుటకును, సదాగిరద్యౌదకం = అననుయముమీఁది బూని కొన్నవారైరి. జగతీమహేంద్రపురముగాని మహేంద్రపురము రాజునకు నప్పరస్త్రీసేవార్చకం చేయుచున్నది.

మహేంద్రుడు ముజ్జగములను బిహారింపువాడయ్యి వసురాజుమోసాల నాశ్రయించి వివాహయత్నములు గావించుచుండెను. వివాహము జగతీమహేంద్రునిది. కాని నింద్రప్రసాదము గుర్రెఱిగిన సురాంగనలు రాజున కుచితకేవలము గావింపసాగెరి. ఇంద్రునియంతవాడు పెండ్లిపెత్తనము చేయుచుండ నింద్రాచగ్రహపాత్రలగు నప్పరస్త్రీలు వివాహోచిత రాజసవర్గ గావించుటలో విశేషము లేదనిభావము.

మొగసాలరూపాంతరము మోసల. మోసలయచుటకు-

‘మో, నలఁ గొల్వై తలవంచి భిక్షుండయి చాంచల్యంబుతో నుండఁగన్.’ మను. కృతీ.

సీ. ఈరాజుఁ గరమొప్పఁజేరి సేవలుసేయఁ దఱితారసిలెఁ గదే • తారయనుచు
రాజమాత్రుడై ధరేంద్రస్వామి యితనిమై నంటుమైచుంటు మేఁచకయటంచు
నీసర్వమంగళావాసుని శిర సంట శశిరేఖ నీర పో • బాణ వసుచుఁ
గమనీయగతిఁ దిలో • త్రమనేర్పుఁ గాకి మానియ యంట నెవ్వారుఁనేర్తురనుచుఁ
తే. బరమనసుసంపహసలీలఁ • బరిధవిల్లి
రత్నమంజరి నీవ నేర్పరి వటంచు
నతిచటులుచాటుచతురోక్తు • లాడుకొనుచుఁ
గదిసి తత్సాలమున శుభాక్షతము టునుప.

74

ఈ పద్యమందు నప్పరసలు తమలోఁ దాము చతురవాక్యము లాడుకొనుచు వసురాజునకు సేవ సేయ నారంభించిరిని చెప్పినాఁడు. ఏలాగనిన,

తార = అనఁగా నొకయప్పరసయను నక్షత్రంబును గనుకఁ దారయనెడు పేరుగల యోమ గునా, ఈరాజు = ఈ వసురాజును, కరమొప్పఁజేరి = మిక్కిలి యొప్పివనుగునట్లులుగా నమీకించి, సేవలుసేయఁ = పరిచర్యలుసేయుటకు, తఱితారసిలెఁ గదే = సమయము తటస్థమాయెను గదా, అనుచుకొ = అని పలుకుచును అనియర్థము. తార = మిక్షత్రమా, ఈరాజు = ఈచంద్రుని, కరమొప్పఁజేరి = కరమనఁగాఁ గిరణంబును గనుకఁ గిరణప్రసారణముచేత నొప్పగుట్టులుగాఁజేరి, అని యీయర్థమందు కరమన్నప్పుడు కృతీయచెప్పి యన్వయింపవలయును. సేవలుసేయఁ దఱితారసిలెఁగదే యని యర్థాంతరము.

మోసక = అనఁగా నొకయప్పరసయను హిమవంతునిభార్య యైన మేనకాదేవియను గమక పేజక యను పేరుగల యోమగునా, ధరేంద్రస్వామి = భూమింద్రస్త్రీవ్యంధయిన యావసురాజు, రాజమాత్రుడై = సామాన్యపురాజులవంటివాడఁడఁ. అనఁగా రాజాధిరాజుగదా యనుట, భిక్షమై = తమయ

శరీరమును, నంటుమై = గారాబముచేత, అంటు = చమురుంటుము. ఇక్కడఁ బ్రార్థనార్థక మువర్ణకము రాదయ్యె. అంటుచు = అని పలుకుచు అని యర్థము. మేనక = పీ మేనకాదేసీ, ధర్మేంద్రస్వామి = పర్వత శ్రేష్ఠుడైన హిమవంతుడు, ఇతనిమై = ఇతనిశరీరమును, నంటుమైనంటు = ప్రేమచేతను హత్తుకొనుము అని యర్థాంతరము.

శశిరేఖ = ఆనందా నొక యప్పరసమును చంద్రరేఖయును గనుక శశిరేఖయ నెడుపేరుగల యోమగువా, ఈసర్వమంగళావాసుని శిరసం = సకలశుభాస్పదుడయిన యావసురాజుయొక్క తలయంటుటకు, సీవచోజాణ పనుచు = సీవేమమా చమత్కారముగలదానవు అని పలుకుచు అని యర్థము. శశిరేఖ = పీ చంద్రరేఖా, ఈ సర్వమంగళావాసుని = సర్వమంగళయనఁగా బార్వతి గనుక నామెను వామాంగమందు వహించిన హరునియొక్క, శిరసం = శిరస్సునంటియుండుటకు సీవేతనిన దాన పని యర్థాంతరము.

కమనీయగతి = ఒప్పిదమగునట్లులుగా, నూనియయంటు = నూనెయంటుటకు, లిలోత్తమ నేర్పుఁగాక = లిలోత్తమయనఁగా నొకయప్పరసమును నుత్తమతలలుగలదియు గనుక దిలోత్తమయను పేరు గల యప్పరసమే నేర్పుఁగాక, ఎవ్వరునేర్తురనుచు = మఱియెవ్వరు నేర్తు రనిపలుకుచును అని యర్థము. ఉత్తమతలలుగలదే నేర్పుఁగాక మఱియెవ్వరు నేర్తు రని యర్థాంతరము. రత్నమంజరి = ఆనందా యప్పరసమును మణిగుచ్ఛమును గనుక రత్నమంజరి యను పేరుగల యోమగువా, పరమ = అంగీకార మగునట్లులుగా, పసుసంపహనలీలఁబరిధిల్లె = పసురాజుయొక్క శరీరమర్దన క్రియచేత విలసిల్లుటకు, సీవనేర్పరికంటుచు = సీవేనేర్పుగలదానపని పలుకుచును అని యర్థము. ఓమణిగుచ్ఛమా యుత్కృష్ట కాంచనపహనముచేత విలసిల్లుటకు సీవేతనినదాన పని యర్థాంతరము. పసుశబ్ద మిక్కడఁ గాంచన పరము. ఈలాగున, అతిచటుల = అత్యంతసమర్థములైన, చాటు = ఆదరపూర్వకములైన, చతురోత్త రాడువొనుచు = చాతుర్వపుమాటలాడుకొంచును, కదిసి = సమీపించి, తత్పాలమున = ఆ పసు రాజు నొనటియందు, శుభాక్షతములునుపక = శుభప్రయోక్తమును పచ్చనియక్షత లుండు గాను.

పద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈ పద్యముం దప్పర స్త్రీనామములైన తారాది పదములు నక్షత్రాద్యర్థాంతర వాచకములును గనుక సర్వద్యయమునకును అభేదాద్యవసాయముచేసి యనురూపద్యారముచేయవలసివడిగాఁ జెప్పినాఁడు గనుక నతిశయోక్త్యనుప్రాణితమైన సమాలం కారము.

చ. తలు లరనిక్కఁ బూతనెఱతావియ చిక్క నపాంగమాలికల్

మెఱుంగులు గ్రక్క మారుపులఁమేలిమిఁ దేటులు చొక్క హఠముల్

కుటుచలు ద్రొక్క ముంగురులు * గ్రంజెమటం బద నెక్క వేలుపుం

దెఱవ యొక్క చేదిజగఁతీపటికిఁ శిర సంఘ వేడుకన్. 40

75

తలులరనిక్క = తలులనఁగా గడుపుమిఁది మడతలుగనుక నడినగ పాలుమైనిక్కఁగాను, పూతనెఱతావియచిక్క = మైపూతయొక్క నిండుబరిమళముమాత్ర మేకేషింపఁగాను - ఆనందా గంధపుఁబూతరాలిపోఁగా ననిభావము. అపాలగమాలికల్ = క్రేగంటిచూపులు, మెఱుంగులు గ్రక్క = కాంతులు జెడచుటగాను, ఊరుపులమేలిమి = నిర్వాసమూరుతములయొక్క భావనా

సౌప్తవముచేత, తేటులుచొక్క = తుమ్మెదలు పారవశ్యమును పొందఁగాను, హరముల్కులు చలదొక్క = ముత్తాహరములు తుంపెనలాడఁగాను, ముంగురులు గ్రొత్తెముటు బదనెక్క = నొనటిపై ముంగురులు గ్రొత్తెముటుచేతఁ దడియఁగాను, వేలుపుం కాటవయొక్కర్తు = కప్పరస యొక్కతె, చదిజగతీవతికే = చేదిభూవతియైన ఎనురాజునకు, వేడుక = వేడుకచేత, శిశుబాక = శలయంటెను.

పనురాజును శీతముపైఁగూర్చుండఁజెట్టి యొకవేలుపుముగున శలయంటెను. శలయంటెనువారిండు; యెత్తుగనుందురు గావున మేనువంచయింటుతఱి వరులు సగముగా శలయెనెభావము. రాజును దాఁవటచే వేలుపుంజెలువకు మేనుపులకించెను. దాని గండము దానిపోయి తావిమాత్రము మిగిలెను. శలయంటె తఱి హస్తాదులవలనమువలన గుబ్బలపైవుచ్చరము లెగిరిపడుచుండెను. అందుచే గుబ్బుచలుగా హరములు కనిపింపసాగెను. ఇటులే నిశ్వాసస్వేదాదులు గ్రాహ్యములు.

సీ. భ్రమరకంబుల చిక్కువాపవే యన నింక భ్రమరకంబులచిక్కువాయుననుచుఁ
బృథులకుచంబు లుబ్బింపకే యనఁ బృథుల కుచప్రకాశకాలం బయంచుఁ
గరఁగెఁ బో వరతిలకం బన సున్నేహకలనఁ గరఁగు వరతిలక మనుచుఁ
గడు మొయింపకేకటకంబులనమ్రాయుఁగటకముల్బుభయత్నగరిమ ననుచుఁ

తే. జెలిపలుకుఁ గేరడించుచుఁ c జికిగోళ్ల

సాగసుసోకులఁ గళలు నించుచు మెటుంగు

ముంగురులు గూడ దువ్వను * ముడికే దార్చి

మజ్జనపువేళ తడ వేల * మహిష యనుడు.

76

ఇటు గది శలయంటెచెలువకును నాయమచెలికత్తెకును గలుగు చతురోక్తి ప్రత్యుక్తిని జెప్పఁచున్నాడు.

భ్రమరకంబులచిక్కువాపవేయన = భ్రమరకములనఁగా ముంగురులను దుమ్మెదలును గనుక ముంగురులచిక్కు విడిదియవేయని చెలికత్తెపలుకఁగా, ఇంక భ్రమరకంబులచిక్కు వాయు ననుచు = ఇంకమీఁద ముంగురులచిక్కు వీడిపోవుచున్నది యని పలుకుచు అని యర్థము తుమ్మెదలనలని విరోధ మీకమీఁద వీడిపోవుచున్న దని యర్థాంతరము. పృథు = గొప్పలయన, లకుచంబులు = నివృత్తపండ్లు, (ని. 'లకుచో లిక్కుచో డహుఁ' అగ ఆ.) ఉబ్బింపకేయన = వట్టియొత్తకే యని యనఁగా, పృథుల కుచప్రకాశ కాలంబటంచు = పృథువులైన కుచములయొక్క ప్రకాశకాలమే యిది యని పలుకుచు నని యర్థము. అభ్యంజనకాలమందుఁ దలకు నివృత్తపండ్లరసము పెట్టుటగలదు. పృథులములైన కుచముల యొక్క ప్రకాశకాలమే యిదియని యర్థాంతరము. వలపుగన్నచెలువలకు స్ఫుర్తమాత్రమున గుబ్బులుబ్బుట సాజము కావున అచ్చరభౌలంతి నటులే గుబ్బులుబ్బుచుండు జెలులు పరిహసింపసాగిరిని భావము. గుబ్బులుబ్బునూపుటకు-

కా. "ప్రాంచద్భూవణబాహుమూలరుచితో పాలిండ్లు పొంగారి పై

యంచుల్ మోవగఁ గొంగిరించి యధరం బాసింబ"

మను. దిక్కు

క్లో. "మోతుం నై వేచ్చతి కుచపటి మాత్త నానైవభిన్నా."

బిల్వజీ.

క్లో. "ద్రాగుత్తుంగఘనప్రసాంగణగళచ్చాదూత్తరీయాంచహ"

శమ్భుని.

కరఁగెఁబో వరతిలకంబునఁ = వరమనఁగాఁ గుంతుము, (ని. 'వరంకాశ్చీరజంతుతప్' అని అ.)
 వరుడనఁగాఁ బురుషుఁడును-అనఁగాఁ బెండ్లివోమారుఁడును, వరతిలకంబు=కుంతుమతిలకము, కరఁగెఁబో=
 కరఁగిపోయినదినుమీ, ఆనఁ = అని పలుకఁగా, సున్నేహాకలనఁ = స్నేహమనఁగాఁ వైలంబును
 విశ్వాసంబును ముంచితైలస్పర్శచేత, కరఁగువరతిలకమునుచుఁ = కుంతుమతిలకము కరఁగుచున్నది యని
 పలుకుచును అని యర్థము. విశ్వాసముచేత పరశ్శ్రేష్ఠుఁడు కరఁగుచున్నాఁడని యర్థాంతరము. కడు
 మొరయింపకేటకంబునఁ = కటకములనఁగా గాజులును బాదపలయములును గనుక, గాజులు మిక్కిలి
 చచ్చుడుగానీయకే యని చెప్పఁగా, మ్రోయుఁగటకము ల్బుధయత్నుగరిమ ననుచుఁ = శుభయత్ను
 గరిమయనఁగాఁ బెండ్లిపరులయొక్క బాహుశ్యమును, సంభోగమును గనుక పెండ్లిపరులయొక్క
 బాహుశ్యముచేత, కటకములు = గాజులు, మ్రోయఁ = మ్రోయుచున్నవి యని పలుకుచును అని
 యర్థము. సంభోగక్రియచే బాదపలయములు మ్రోయునని యర్థాంతరము.

చెలిపలుకుఁ గేరడించుచుఁ = ఈలాగని చెలికత్తెయూడినమాట పరిహాసపర్యవసానముచేయుచు,
 చికిలిగోళ్లసొగసు సోఁతులఁ = వాడిగలగోళ్లయొక్క యొయ్యారపు బెణుకులచేత, కళలునించుచుఁ =
 కాంతులను బూర్ణిభవించుజేయుచును, మన్నధకళలారఁ జేయుచును అని యర్థము. మెఱుంగు
 ముంగురులు గూడదువ్వుచుఁ = మెఱుంగల ముంగురులు గూడఁబారునట్లులుగాఁ గలయ దువ్వుచును,
 ముడికిదార్చి = తలపెండ్రుకలు ముడివైచి, మజ్జనపువేళ=స్నానసమయము, తడవే=అలస్యమెందుకు,
 మహిప = వసురాజా, అనుడుఁ = అనిపలుకఁగా, ముందరినద్యముతో నన్వయము. తుమ్మెదలబాధ
 తొలంగుట, గుబ్బలుబ్బునూపుట, ఆచరాగాతిశయమునఁ బ్రియుండు కరఁగుట, సంభోగమునందుఁ గట
 కాదులు మొరయుట లోనగునని సంభోగక్రీడానుకూలక్రియలు. పెండ్రుకలు చిక్కుదీయుట, నిమ్మ
 పుడ్డరసమునించుట, తిలకముకరఁగుట, కంకణాదు ల(భ్యంగవశమున) మొరయుట యభ్యంగనోచిత
 ధర్మములు. ననుయోచితాభ్యంగధర్మములు సంభోగవ్యాపారముల కన్వయించి చెలులు పరిహాసించు
 దొడఁగిన భావము.

తే. సింహగతిమీఱునసురాజుఁచెంతనొక్క, తోయధరవేణిపాదముఁబుడిచిమెట్లు
 నొప్పెటనొకకన్యహస్తమఁర్పింపవచ్చె, సలిలభవనంబునకుఁబ్రజోత్సవము మొఱయి.

సింహగతిమీఱు వసురాజుఁచెంతఁ = సింహపరాక్రమముచేత సతిశయించుచున్న వసురాజు
 చెంతనని యర్థము. సింహరాశి సతిక్రమించుచున్న సూర్యునిచెంత నని యర్థాంతరము. ఒక్కతోయ
 ధరవేణి=మేఘమువంటి జడగలయొక స్త్రీయని యర్థము. వేణివంటిమేఘమని యర్థాంతరము. పాదము
 బుడిచి మెట్లువెట్టఁ = అడుగులు దుడిచి పాదుకలుండుగానే యని యర్థము. కిరణప్రసారణముగా
 కుండఁజేసి నిలుకడపలుకుగానే యనియర్థాంతరము. ఒకకన్య హస్తమర్పింపఁ = ఒకమగువ కైదండ
 యొనఁగా నని యర్థము. కన్యారాశి హస్తపక్షత్రమందుఁ బ్రవేశము సేయించుగా నని యర్థాం
 తరము. ('హస్తచిత్రార్థకన్యా' యని యున్నదని తెలియవలయును.) ప్రజోత్సవము 'మెఱుంగు' =
 ప్రజలయొక్కసంతోషము ప్రకాశించునట్లులుగా, సలిలభవనంబునకుఁ = మజ్జనగ్రహమన కని
 యర్థము, జలరాశి లేక జలాత్పత్తికని యర్థాంతరము. పచ్చై = వీతెంచెను.

భవనమనఁగా గృహంబును సుత్పత్తియును అని విచారింపవలయును. అనఁగా సింహపరాక్ర
 మముచేత సతిశయించుచున్న వసురాజునన్నిధి నొకయవ్వరస యాయవయదుగుల్లు దుడిచి పాదుకలు

పెట్టగానే మఱియొకయవ్వరస వైడుడ యియ్యగా మజ్జగృహమునకు బ్రజాసంతోషము ప్రకాశింపగా వచ్చెనని యర్థము. సింహరాశి నతిక్రమించుచున్న సూర్యునిసమీపమును నొకసేలమే ఘము కిరణప్రసారము గాతుడఁజేసి నిలకడఁజేయఁగానే కన్యారాశి హస్తావక్షత్రమందు బ్రజేశము పేయుపఁగా బ్రజాసమోదము ప్రకాశించునట్లుగా నవిలొత్పత్తిక వచ్చె నని యర్థాంతరము.

చ. పతియభిషేకవేశఁ గరః భావితకుంభకుంగభృన్వణి

ప్రతిమలు నిర్జరీసుముఖభావముః గన్గొని నీరు వంచి య

య్యతివలు సిగ్గునం గనలి యాశ్చర్యము వంచిన నూర కుండె న

ప్రతిమరఃశ్చరత్వ పరిపాకము లిట్టివి గావె థారుణిక్.N^o

73

పతియభిషేకవేశఁ = వసురాజుయొక్క స్నానసమయమును, కరభావిత = కరస్థితములైన, కుంభ = కలశములుగల, కురంగభృన్వణి ప్రతిమలు = చంద్రకాంతరక్షప్రతిమలు - అనఁగా చంద్రకాంత చంద్రకాంత కలశములైన చంద్రకాంత ప్రతిమలుట, నిర్జరీ = అచ్చరలయొక్క, సముఖభావము = సముఖత్వమును, కన్గొని = చూచి, నీరువంచి = కలశములవలన నీరు గ్రువ్చుచుంచి అని యర్థము. ఇక్కడఁ బ్రతిమాహస్తములయందలి కుంభములు కించిదధరములుగా ముడుచుచున్నవని తెలియవలయును. నిర్జరీముఖములచూచి చంద్రభ్రాంతిచేత ప్రవించినవని భావము. అయ్యతివలు సిగ్గునంగనలి యాశ్చర్యమువంచిన = ఆయవ్వరసలు తమకు బ్రయత్నసాధ్యమైన ప్రయోజన మప్రయత్నముగా ప్రతిమలు చేసినందున సిగ్గుపడి శోచించి ముఖమువంపఁగానే - అనఁగా వైముఖ్యమును బొందఁగానే, ఊరకుండె = నీరు గ్రువ్చుచుండు మాని యూరకుండె నని యర్థము. చంద్రభ్రాంతిజనకములైన ముఖములయొక్క వంచుటచేత ప్రవించకపోయెనని భావము. థారుణిక్ = భూమియందు, అప్రతిమ = అసమానములైన, రసజ్ఞరత్న = రసజ్ఞశ్రేణులయొక్క, పరిపాకములు = స్వభావములు, ఇట్టివిగావె = శూటివే కావా యని యర్థము.

రసజ్ఞరత్నములనఁగా జంద్రకాంతములు అప్పుదురములైన ప్రతిమలు అనఁగా జలప్రచురములైన ప్రతిమలు వేసివల్లనో యవి యప్పురినుములు. అవియ రసజ్ఞరత్నములు, వానియొక్క పరిపాకము లీలాటివే కావా యని యర్థాంతరము. అచ్చరలమోములు నిండుజాబిల్లివలె నుండెను. జాబిల్లినిగాంచి నంతన చంద్రకాంతశిలలనుండి జలమూరుట ప్రసిద్ధము. అచ్చరలు మోమెత్తి చూచి నంతన గించిదధరములగు పాత్రములనుండి జలము ప్రవించెను. తమమముఖత రాజాగ్రహించునేమొ యను జంతున మోముత్రిప్ప నూరకుండెను. ముఖచంద్ర సుదర్శనమునఁ జంద్రకాంతములనుండి జలము ప్రవించుననుట కవిసమయము. అలం. శ్లేషాత్థాపితార్థాంతరన్యాసము.

మ. ఘనచాంపేయకవాసనావివశభృంగశ్రేణిఁ జేపట్టి చ

ల్లనిపూఁదేనియ చల్లి తేర్చుచుధువేళాలక్ష్మియో నాఁగ సో

గనెటు ల్సంపఁగి నూనెనిగ్గు నడలంఁగాఁ బైపయిక్ దువ్వి నే

ర్చన గంధామలకంబు వెట్టె నొకయంభోజాక్షి భూజానికెన్.N^o

79

ఘన = అధికమైన, చాంపేయక = సంపఁగియొక్క, వాసనా = విచక్షణముచేత, వివశ = మూర్ఖుఁడైన, భృంగశ్రేణి = తుమ్మెదచాలును, చేపట్టి = చేతులట్టుకొని, చల్లనిపూఁదేనియచల్లి = కలలమైన

మకరందము చిక్కిరించి, లేర్చు = నేదచేర్చునట్టి, మధువేశాలక్షియోనాంగ్ = వసంతలక్షియో
యన్నట్టులుగా, సోగ నెఱులంపగినూనె నిగ్గునడలంగాఁ బై పయిందువ్వి = సోగలైన తలపెండ్రుకలు సం
పగినూనెయొక్క జిడ్డువదలనట్టులుగా మీఁదమీఁదదువ్వి, నేర్చునక్ = మెలఁకువచేత, ఒకయంభో
జాక్షి = ఒకయప్పరస, భూజానిక్ = వసురాజునకు, గంధామలకంబుపెట్టెక్ = పరిమళయుక్తమైన
యసిరికపిండియటకలి శిరస్సుపైఁ బెట్టెను. అనఁగా జమరువదలనట్టులు పులుముటకై గంధపుటట
కలి పెట్టె ననుట. గంధామలకము అభ్యంగావసరమున నుపయోగించుట ప్రసిద్ధము.

“వరగంధామలకంబుపెట్టెను సుధావారాశితొల్పట్టిక్” తారాశశాంకము.

సోగ నెఱులకు సంపగినూనెపూయుట, దువ్వుట, గంధామలకంబుపెట్టుట, వసంతసమయము
నందు సంపెంగపూదానికి తుమ్మెదలు సొమ్మసిలుట, వసలక్షి తుమ్మెదల బుజ్జగించుట చల్లనిపూదేనియ
చల్లుటగాఁ గవి యుల్పేక్షించెను. అలం. ఉల్పేక్ష.

చ. కరముల నుజ్జ్వలాభినవగైరికకుంభము లంటఁ గూర్చి పు
ష్కరములు కంకణప్రకరసంభ్రమ మొప్పుగ వంచి రాజకుం
జరునకుఁ గుంభినీధరణమృదశాలికిఁ బద్మినీపరం
పర పరమానురాగమున * మజ్జన మార్చె బయోగృహంబునన్.

౬౦

ఈపద్యమునందు రాజకుంజరశబ్దముచే రాజపరముగను గుంజరపరముగను నర్థద్వయము తెలియు
చున్నది.

కరములక్ = హస్తములయందు, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశమానములయన, అభినవ = మిక్కిలి నూత
నములైన, గైరికకుంభములు = కనకకలశములను, అంటఁగూర్చి = దృఢముగా సంధించి యని యర్థము.
కరములక్ = కుండములను, ఉజ్జ్వలాభినవగైరిక = ప్రకాశమానములను నూతనములు నయినజాజులేఖలు
గల, కుంభములంటఁగూర్చి = కుంభస్థలములయందు సంఘటించి యని యర్థాంతరము. ని. ‘గైరికం
కనకే ధాతే’ అని వి. పుష్కరములు = ఉదకములను, కంకణప్రకర సంభ్రమమొప్పుగక్ = హస్తకం
కణములయొక్క ఝణఝణధ్వను లొప్పుగా, వంచి = క్రొవ్వరించి యని యర్థము. పుష్కరములు =
కుండాగ్రములు, కంకణప్రకరసంభ్రమ మొప్పుగవంచి = జలబిందుసంఘోహములయొక్క చిందుట
యొప్పుగాఁ గ్రిందికి వంచి యని యర్థాంతరము. పద్మినీపరంపర = పద్మినీజాతిస్త్రీపరంపర యని
యర్థము. పద్మములనఁగా బిందుజాలకములు. అనఁగా నెఱ్ఱనిరొదలు గనుక నవిగలది పద్మిని యనఁగా
స్త్రీగజము గనుక స్త్రీగజపరంపర యని యర్థాంతరము. (ని. ‘పద్మకం బిందుజాలకమ్’ అని అ.) పర
మానురాగమునక్ = అతిశయప్రేమచేత, పయోగృహంబునక్ = మజ్జనశాలయందని యర్థము. సరో
పరమందని యర్థాంతరము. కుంభినీధరణమృదశాలిక్ = భూభరణమందలి సంతోషముచేత నొప్పు
చున్న, రాజకుంజరునకుక్ = రాజశ్రేష్ఠున కని యర్థము. కుంభినియనఁగా స్త్రీగజము గనుక గరిణీ
భరణశాలియైన పురుషగజశ్రేష్ఠమునకని యర్థాంతరము. మజ్జనమార్చెక్ = స్నానముచేయించెను.
హస్తములందు బంగారుకలశములను ధరించి కంకణములు మాఱుమ్రోయుచుండ పంచుచు బద్మినీ
జాతి స్త్రీరత్నములు సంతోషముతో వసుభూషాలునకు జలకమార్చిరని భావము. మగయేనుంగలకు
ఆడుమాతంగములు కొలంకులందుండి కుండములను గుంభస్థలములంట నెత్తి యరిఖకణములు రాలు
నట్లు జలక మార్చెనని యర్థాంతరము.

చ. పడఁతియొక్కర్తు చెందిరికఁపావడఁ జైత్రశి యొత్తివైవసు
గ్గడితప్రజీబునేత్ర మొకఁకామిని గట్ట నొసంగ సంజకెం
పెడలిచి నిండువెన్నెల పఁపించి పయోనిధిమండలంబు వె
ల్వడునుదురాజు నా నలకఁభానిధి యంబుగృహంబు వెల్వడన్.

81

పడఁతియొక్కర్తు = ఒక యప్పురస్త్రీ, చెందిరికఁపావడఁ = చంద్రకావిపావడచేత, వైత్రశి యొత్తివైవక్ = శరీరమువైచుండెడు తడిమడిచివైచుగాను, సుగ్గడితప్రజీబునేత్ర మొకకామినిగట్ట నొసంగఁ = చక్కని నన్నపు తెల్లవస్త్రము నొకయప్పురవ కట్టనియుగాను, ఇవట సుగ్గడితము, జీబు అనుశబ్దములు విశేషణవిశిష్ట వస్త్రవాచకములైనను నేత్రశబ్ద సాన్నిధ్యమువలన విశేషణమాత్రవర్ధన నన్నములగును. (ని. 'నేత్రం వస్త్రే స్త్రీ వైకాభగుణ భూరుహ మూలయోః' అని నా.) సంజకెం పెడలిచి = ఉదయసంధ్యారుణిమకు పదలి, నిండువెన్నెలవహించి పయోనిధిమండలంబు వెల్వడు = పూర్వసముద్రమండలముపల్లవుండి జైలుదేరిన, ఉడురాజునాక = చంద్రుఁడో యచనట్టులుగా, అల కఁభానిధి = లావణ్యనిధియైన యావసురాజు, అంబుగృహంబువెల్వడఁ = మజ్జనకాలబయలు వెళ్ళగా నని యర్థము.

కఁభానిధియనగాఁ జంద్రుఁడనియును నంబుగృహమనగా నముద్రమనియును జమత్కారము గ్రహింపవలయును. చంద్రకావిపావడకు సుదయసంధ్యారుణిమకును దట్టమైన ఘృతః దెల్లవస్త్ర మునకును నిండువెన్నెలకును మజ్జనకాలబాహుండి బయలుదేరిన పసురాజునకును పయోనిధిమండలము బయలుదేరిన చంద్రునకును నుపమేయోపమానభావమని తెలియవలయును. అలం. ఉల్లేఖ.

తే. నవన వావర్తమండలోన్మమితకద్రు
విద్రుమంబులఁ ద్రిప్పసాముద్రభద్ర
విమలతరవీచికలచంద మమర నమర

రమణు లెత్తిరి మంగళాఁరాత్రికములు.

82

నవనవ=మిక్కిలినూతనములైన, ఆవర్త = సుశ్యయొక్క, మండల=సమూహమందు, ఉన్నమిత= వైశిలేచిన, కద్రు = విశంగవర్తములైన - అనగా వెలుపుమించిన పసపుచాయగల, (ని. 'కడారః కపిలః విజ్ఞ విశంగౌ కద్రు, పింగళే' అని అ.) విద్రుమంబుల = పొగడపుతీగెమోసులను, త్రిప్ప=తిరుగు నట్టులుగాఁ జేయుచున్న, సాముద్ర = సముద్రసంబంధమును, భద్ర=రమ్యమును, విమలతర = మిక్కిలి న్యచ్చములు నయిన, వీచికల = తరంగములయొక్క, చందమమర = రీతి గనుపడునట్టులుగా, అమర రమణులు = దేవతాస్త్రీలు, ఎత్తిరిమంగళారాత్రికములు = మంగళపునరతు లిచ్చిరి.

ఇందులో నావర్తమండలమునకు నారతిపల్లెరములకును, విద్రుమములకును, దీపకలికకును, తరంగములకును, దేవతాస్త్రీలకును నుపమానోపమయ భావమని తెలియవలయును. ఆవర్తములు నూతనములుగాన వానితో విద్రుమలకును బయటికి వచ్చినవి. నూతనములుగానిచో మునిగిపోయెడివే. విద్రుమములు ద్రుమములు గావున విస్తృతినిబట్టి రమణులందఱును బట్టుమంగళపుటారకులవలె నుండెనని భావము. అలం. ఉపమాలంకారము.

కా. అంభోజేక్షణువక్షమో యన శుభాంకాలంకృతంబుక జతు

స్తంభశ్రీకరవై భవాన్వితము భద్రశ్రీకృతామోదముక

శుంభన్నుతనవైజయంతికము నై • శోభిల్లువైవాహికా

రంభస్థాపితవేదిః శౌదే వసురాఽద్రత్నంబు భవోన్మతిన్.

83

అంభోజేక్షణవక్షమో యనక్ = శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క వక్షస్థలమో యనునట్లులుగా శుభాంకాలంకృతుంబు = శుభచిహ్నములచేత నలంకరింపఁబడినదియును అని వేదికాపరమైన యర్థము. శుభాంకమునా శ్రీవత్సలాంభనము గనుక దానిచేత నలంకరింపఁబడిన దని విష్ణువక్షస్థల పరమైన యర్థాంతరము. చతుస్తంభ = నాలుగు స్తంభములయొక్క, శ్రీకరవైభవ = శోభాకరమయిన విభవములతోడ, ఆస్తితము = మాడుకొన్నదియును అని యర్థము. చతుః = నాలుగైన, స్తంభశోభవంతి శోభగలిగిన, కర = వాస్తములయొక్క, వైభవాన్నికము = వైభవముతోఁ గూడుకొన్న దని యర్థాంతరము. భద్రశ్రీ = చందనముచేత, (ని. 'భద్రశ్రీ శృంధనో స్త్రీయామ్' అని అ.) కృత = చేయఁబడిన, ఆమోదము = పరిమళము గలదియును అని యర్థము. భద్ర = శుభాస్పదురాలయిన, శ్రీ = లక్ష్మీదేవికి, కృత = చేయఁబడిన, ఆమోదము = సంతోషము గలదని యర్థాంతరము. శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, నూతన = నవీనమైన, వైజయంతికము = పతాకంబుగ దనియు నని యర్థము. ప్రకాశమానమైన వైజయంతీమాలిక గలదని యర్థాంతరము. ఐ = అయినవై, శోభిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, వైవాహికారంభస్థాపితవేదిః = వివాహకర్తారంభమందుఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన వేదికను, వసురాద్రత్నంబు = వసురాజశ్రేష్ఠుడని యర్థము. వసుశబ్దము రత్నపరంబును గనుక, వసురాట్ = రత్నశ్రేష్ఠమయిన, రత్నంబు = మణి-ఆనఁగాఁ గౌస్తుభమణియని యర్థాంతరము. యెదన్ = బొందెను.

వసురాజ శుభాంకారవమన్నికము చతుస్తంభవిరాజితము శ్రీచందనవాసితము వివిధవతాకాలంకృతమునగు వివాహవేదికను జేయని భావము. రత్నశ్రేష్ఠము కాస్తంభము. శ్రీవత్సాంకితము చతుర్భుకాభిరామము. లక్ష్మీనందాదరము వైజయంతీవిరాజితమునగు శ్రీమహావిష్ణుని వక్షస్థలము ప్రాసించెనని యర్థాంతరము.

సీ. ఆగిరిజానత్తుఁనొదలతడి యార్చె నొకశరద్రమ్యరాజోజ్జ్వలస్థ
యా రాజహంసుపై • నడరించె మృదుజలాద్ధానిలం బొకమానసాభిరామ
యామోహనాగ్రణికలరు లందిచ్చె నొక్కొలతానిభాత్యంతఃకోమలాంగి
యాజగజ్జీవను • నలరించె వరగంధపరిలేపమున నొక్కసురభిచరిత

తే. ఘటితఘనకంకణశుభాంకంగరిమఁ దాల్చు
నాయగణ్యలావణ్యరత్నాకరునకు
బహువిధామూల్యమణికలాంబు లునిచె
నిర్మలస్వాతివిఖ్యాతినిధి యొకర్తు.

శరత్ = శరక్కాలమందు, రమ్య = విప్పుచున్న, రాజచంద్రునివలె, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశవంతి
మగుచున్న, ఆన్య = ముఖముగల యొకస్త్రీ, ఆగిరిజానత్తు = పార్వతియందానత్తుడైన యాహరణి
యొక్క, ఒదలతడి = శిరోగంగను, ఆర్చెన్ = కాంతిచేత నడుగించెనని యర్థము. గిరికాదేవియం
దానత్తుడైన యామహారాజుయొక్క కల కడియార్చెనని భావము. శరద్రాజనిభాగ్యయనుట ముఖకాంతి

విశేషము సూచితము. శరచ్చంద్రుడు ధావశ్యాతిశయిండు గావున చట్టి ముఖముచే నావాశగంగా ధావశ్య ముదంచెనని భావము.

ఒక మానసాభిరామ = మానససంపరమువలె జక్కయైన యొకస్త్రీ, ఆరాజహంగురై = ఆ రాజహంగమీద, మృదు = మందమున, గలాక్షి = శీతలమునయున, ఆలింబు = వాయువున, అడరించె = వ్యాపింపజేసె నని యర్థము. ఆ రాజశ్రేష్ఠమీద నివసకట్టచే నొకమందరి జాత్రులగు చిఱుగాడ్పులు వీచునట్లు వినచెనని భావము.

ఒక్కొక్క = ఒకతెయిన, లతా = తీగతోడ, నిభ = సమానమైన, అశ్మంశతోమహంగ = ఆలి మృదులదేహముగలస్త్రీ, ఆ మోహనాగ్రణికి = ఆ మన్మథునకు, అలరు లందిచ్చెన్ = బ్రవృత్తి లందిచ్చెనని యర్థము. సుందరపురుషులలో నగ్రణి యైనరాజునకు బ్రవృత్తి లందిచ్చెనని భావము. లతా యన ప్రేంకణపు దీపయని యొకానొకరు వ్రాసియున్నారు. మరునకు బాహులకుఁ బ్రాప్తంబు రావలయును గావున బావులందించినది లత. లతను బ్రత్యేకించి ప్రేంకణమనుటకంటె తీగయని చెప్పటం యుక్తము. సామాన్యలతాపరముగఁ జెప్పటమే కవ్యభిప్రాయము.

ఒక్కసురభివరిత - సురభి = వసుంతునియొక్క, చరిత్ర = చరిత్రవంటి చరిత్రగలదని యర్థము. ప్రఖ్యాతమయిన చరిత్రగలదని భావము. అట్టి యొకస్త్రీ, ఆజగజ్జీవకు = జగత్పాపములైన యా వాయువును, వరగంధపరిలేపమునక = శ్రేష్ఠమయిన సారథయోగముచేత, ఆలింబె = సంతోషింపఁ జేసెనని యర్థము. జగత్పీడకుడైన యా రాజును గుండుమగంధానులేపముచేత సంలెస్థుఁ జేసెనని భావము. వరశబ్ద మిక్కడఁ గుండును.

ఘటిత = సంఘటింపఁబడిన, ఘన = మేఘముయొక్క, కంకణ = జలకణరూపమయిన, శుభాంక గరిమఁదాల్చు = శుభచిహ్న గౌరవమును వహించిన, ఆ = అట్టి, అగణ్య = అప్రమేయముడైన, లావణ్య రత్నాకరునకు = లవణమున్నద్రుమనకు, ఇక్కడ లవణమే లావణ్యమని విచారింపవలయును. నిర్మల = స్వచ్ఛమయిన, స్వాతి = స్వాతిసంక్షత్రమువంటి, విఖ్యాతి = కీర్తికి, నిధి = స్థానమయిన యొక యవ్వరస యని యర్థము. స్వకీయమయిన యతివిఖ్యాతినిధి యని భావము. బహువిధ = అనేక విధముల యనునవి మొదలుకాగల యనేకవిధములైన, అమూల్య = విలువలేని, మణి = ముక్తానుజలయొక్క, కలాపంబు లునిచె = సమాహముల నునిచె నని యర్థము.

ఘటిత = సంఘటింపఁబడిన, ఘన = ఘనతరమైన, కంకణ = వివాహసూత్ర మనెడు, శుభాంకగరిమఁ దాల్చు = శుభచిహ్న గౌరవమును వహించగల, ఆయగణ్యలావణ్యరత్నాకరునకు = అప్రమేయమైన లావణ్యమునకు సముద్రుడైన యా రాజునకు, బహువిధామూల్యమణికలాపంబులునిచె = అనేకవిధము లైన యమూల్య రత్నాభరణములను ధరింపఁజేసెనని భావము. తాల్చు ననెడుపదము పర్వమానార్థక మును భవవ్యధర్థకము నని గ్రహింపవలయును.

ఈ పద్యములో మూడవపదమందు నొక్కయనెడు పదములోనికకారమందు ప్రాప్తమైన కమరిమండనగును. ఇందుకు లక్షణలక్ష్యము లప్పుకపీయములో పర్ణపరిచ్ఛేదమందుఁ జెప్పఁబడినది.

ఒక్కయనుటకు మాఱుగా ఒక్కయనుటకు-

ము. పదుదాటొక వాయునందనుడు భృష్టద్యున్నకై నేయు తే

కమనోపృత్తి : 'దంగి తో నడువ దోర్లర్వము కోట్లై కా

ర్వము సాంపార నిందితతోటి పొగడక రారాజునైనందు లూ

క్కిమొగ్గ జెల్లగిలంగఁ బట్టవిమె సక్రధాంతరంగమునన్. భారతము కర్ణ పర్వము.

౩౦. ఇటుఁ బాండవకారపు లూ, క్కిట నందఱు గురు నచన్జగొని. భారత. ఆది. ఆశ్వా. ౫.

చ. ఘనఘనసారమూర్ణ తిలకంబు వహించి నిధీశద త్రమూ

తనమకుటంబు దాల్చె వసుధాపతి వక్రవతంభుండచం

ద్రుని దిగఁ ద్రోచి యక్షయశిరోమణిభావవిభాసమాను నా

యనువసుభాను భానుఁ దనయాదీలఁ బూనుమహేశ్వరై వడిన్.

85

వసుధాపతి = వసురాజు, ఘన=శ్రేష్ఠమైన, ఘనసారమూర్ణ = కర్పూరవిరచితమైన, తిలకంబు = నెలవంకనామమును, వహించి = ధరియించి, నిధీశ = కుబేరునిచేత, దత్త = ఇయ్యబడిన, నూతన మకుటంబు = నవీనమయిన కిరీటమును, తాల్చెన్ = ధరించెను. ఎటువలెననిన, వక్రవతంభుండ చంద్రుని దిగఁ ద్రోచి = వక్రకారుడైన యనంతసార్ధచంద్రుని దిగువగాజేర్చి, అక్షయ = నాశము లేని, శిరోమణిభావ = చూడఁబడుచున్నచేత, విభాసమాను = మిక్కిలి ప్రకాశమానుడగుచున్న వాడును, ఇక్కడ హరుడు వ్యోమకేతుడు గనుక వ్యోమమణివృషపహరముగల సూర్యుఁ డాయనకు శిరోమణి యగుచున్నాడని తెలియవలయును. చంద్రుడు క్షయిష్ఠుడు గనుక నక్షయశిరోమణి కాడనుట, ఆ=ఆట్టి, అనువసుభాను = సమానరహితములైన కిరణములు గలిగినవాడునునగు, భాను = సూర్యుని, తనయాదీలఁబు = తన శిరసునందు ధరించిన, మహేశ్వరై వడిన్ = హరునివలెనని సంబంధము.

మహేశ్వరము రాజవరంబును గనుక స్వారస్యము గ్రహింపవలయును. కుబేరుడు నిధీశుడు గనుక నతనికి రత్నకిరీటమును ప్రదాతృత్వమును జెప్పినాడు. ఉత్తరత్ర దాతృదాతవ్యసంబంధము విచారించవలయును. వసురాజునైన నెలవంకనామమును నొసటలేర్చి కుబేరదత్తమును మణికిరీటమును శిరమున నలంకరించుకొనెను. ఇది సహజవక్రంబు ఖండస్వరూపుడగు చంద్రుని దిగువకుఁ ద్రోసి యనువసుకాంతినమేతుడగు సూర్యుని దలపై మహేశ్వరుండు ధరించినటు లుండెనని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

తి మ. వసురాజస్యకిరీటవీధి ననఘస్యర్లోకవాస్తవ్యభ

వ్యసతీకల్పితకల్పదామఘటితం తై ముతైపుం బాసికం

దేసుగెం గాంచలకై లరోహణమహాశృంగంబుపై సుదృఢిం

చుసురద్వీపవత్ప్రయాపవిపులస్తోత్రోవిశేషం బనన్.

86

వసురాజస్యకిరీటవీధిక్ = వసురాజుయొక్కకిరీటపాశికయందు, అనఘ=నిర్దోషమైన, స్వర్లోక వాస్తవ్య = ఇంద్రునియొక్క, భవ్యసతీ = స్త్రీయాంగనయైన శబీదేవిచేత, కల్పిత = కట్టబడిన, కల్పదామ = కల్పవృక్షకుసుమమాలికచేత, ఘటితంబై = తూర్పబడినదై, ముతైపుంబాసికంబు = ముక్తామయమయిన బాసికము, ఎసుగెం = బిప్పెను. ఎటువలెననిన, కాంచలకై = మేరుపర్వతమందలి, రోహణ = రోహణమునెడు మేరుగల, మహాశృంగంబుపై = మహాత్తరమయిన శిఖరముమీద, ఉదృ

పంచు=పుట్టిన, సురద్యవతీ = దేవతానవియొక్క-ఆనంద గంగయొక్క, త్రిరూప = మూడువిధములైన, విప్రుల = విస్తారమయిన, స్తోత్రోపకేమంబుకే = ప్రవాహవిశేషమొయన్నట్టులుగా, పంచగవని సంబంధము.

ఈలాగనిచెప్పటచేత చనురాజు కాంచనశైలమువలె మహాదేవయొగిరిటము రక్షమయమైన రోహణశృంగమువలె నున్నదనియు ముత్యైవబాసికము మూడుమాస్త్రములుగాఁ బ్రవహించిన గంగా ప్రవాహమువలె నున్నదనియును దాక్షర్యము. రోహణము మేరువర్షశిఖరము. చనురాజు బంగారు వంటి మేనిచాయగలవాడుగావున మేరుగిరివలెనుండెను. రక్షకీరితమగు పిరిటము శిఖరమగు రోహణాద్రివలెనుండెను. కల్పకుసుమమాలికాలంకృతమై స్వచ్ఛవారితో నలరారు బాసికము త్రిపథగయగు గంగవలె నుండెననిభావము. అలం. ఉల్లేపిక్ష.

ఉ. తోణిబలారికిఁ బలనిఁపూదనద త్తములైన గొప్పకట్టాణిసుపాణియొంటు లలరారె నగాత్తజలక్షణంబు శర్వాణికి శక్తురాణికిని వాణికి గాన మటంచు నాఘన శ్రోణివిధంబు దెల్పు గురుశుక్రులు వీనులు నేరిరో యనన్. ౮

తోణిబలారికిఁ = భూలాశ్వదేవేంద్రుడైన చనురాజునకు, బలనిపూదనద త్తములైన = ఇంద్రుని చేత నీయఁబడిన, గొప్పకట్టాణిసుపాణియొంటులు = గొప్పలైన కట్టాణి సుపాణి యనెడు భేదములుగల ముత్యాలగురొచ్చిన చెవులయొట్టు-ఆనంద నంటుపోగులు, అలరారె = మిగులనొప్పుచుండెను. విలాగునననిన, నగాత్తజలక్షణంబు = గిరికాదేవియొక్కవైఖరి, శర్వాణికిఁ = పార్వతికిని, శక్తురాణికిని = శక్తిదేవికిని, వాణికిఁ = సరస్వతికిని, కానమటంచుకే = ఉన్నట్టులుగాఁ జూచినవారముగామని, అఘన శ్రోణివిధంబు దెల్పు = గొప్పపీఠులందులగల యాగిరికయొక్కలక్షణము తెలియఁజేప్పెడుపీఠము, గురు శుక్రులు = బృహస్పతి శుక్రులు, వీనులు నేరిరో యనన్ = చెవులయొద్దకువచ్చిరో యనునట్టులుగా, కట్టాణిసుపాణియొంటు లలరారెనని సంబంధము.

బలనిపూదనుడు తోణిబలారికిచ్చెన్నచోట బలారి తోణిబలారికిచ్చె నని స్వారస్యము గ్రహింపవలయును.

మ. వెలిదివిం దెలిబావిలో నమృతము వీర్య త్రావి దివ్యాంబుదంబులు వర్షింప సుధాభిలోఁ బొడముబల్బాస్థుటింపక సుధాగుళికానిర్మలహార మయ్యె నిది శైలి వ్యూహారోగ్యముల్లగు న్ని కని యభినాథుఁ డొకముతాహార మర్పించినన్. ౯

వెలిదివి = శ్వేతద్వీపమును, తెలిబావిలో = అమృతపుబావియందలి, అమృతము వీర్యత్రావి = అమృతమును కీర్ణముగాఁ బానముచేసి, దివ్యాంబుదంబులువర్షింపకే = దేవసంబంధములయిన మేఘములు వర్షింపకగా, సుధాభిలోఁపొడము = తీరముద్రములోఁబుట్టిన, బల్బాస్థుటింపక = బలిష్ఠములైన ముతామణులు కూర్చుటవలన, సుధాగుళికానిర్మలహారమయ్యె = అమృతగుళికచేతరచింపఁబడిన మూర్త్యర్పితమైన హరమైనది, ఇదిదీసిని, శైలివ్యూహారోగ్యము. ఆయారోగ్యముల్లగు ప్రిక్షక = సీతక తరతాలాయవ్యంబును రోగరహితత్వంబును గలుగుచున్నది. అతియోగ్యకాతమగు

జెప్పి, అధినాథుఁడు = సముద్రముల కధినాథుఁడైన వరుణుఁడు, ఒకముక్తాహార మర్పించినన్ = ఒక ముత్యాలహార మిచ్చుటగా, ముందరివద్యముతో నన్వయము. అమృతమును బానము చేయుటవలన మేఘములు దివ్యాంబుదము లయ్యెను. దివ్యాంబుదములు సుధాద్ధిలో వర్షించుటవలన సుధాగుళికలవంటి రమణీయహారము లయ్యెను. అమృత మాయురారోగ్యకరముగావున సుధాగుళికానిర్మలహారముగూడ నటులె యాయురారోగ్యకరదాయకమనిభావము. సముద్రజన్యమగునిట్టిహార మన్యజనాలబ్ధముగావున నధినాథుఁడు గడించి వసురాజున కర్పింపఁగలిగె ననుట.

ఉ. మానవనాథుఁ డయ్యమృతమాక్షికహారము పేరురంబునం
బూనె నగాత్తజాభజనభూరిసుఖాచిరలాభహర్షసం
ధానవిశల్యకౌషధమున న్నది నాటినపంచసాయకా
నూనలతాంతకోరకఃసముత్కరము న్నెల్లెఁ బర్యెనో యనన్. ౮

89

మానవనాథుఁడు = వసురాజు, అయ్యమృత మాక్షికహారము = అమృతమయమయిన యా ముత్యాలహారమును, పేరురంబునంబూనెన్ = వికాలవక్షస్థులమందు ధరించెను, నగాత్తజా = గిరికా జేవియొక్క, భజన = పొందికవలసి, భూరిసుఖ = అధికసౌఖ్యముయొక్క, అచిరలాభ = కిప్పుప్రాప్తి వలననయిన, హర్షసంధాన = సంతోష సంఘటనమనెడు, విశల్యకౌషధమునన్ = విశల్యకరణిచేత-అనగా నాటివ బాణములను బయటికి వెడలించునట్టి మహాషధముచేత, మదినాటిన్ = హృదయమందు నాటుకొన్న, పంచసాయక = మున్నఁగ సంబంధమైన, అనూన = అధికమయిన, లతాంతకోరక = పువ్వుకలికా రూపబాణములయొక్క, పముత్కరమున్ = సమూహము, వెల్లెఁబర్యెనోయనన్ = బయలుపెడలెనో యన్నట్లులుగా, పేరురంబునంబూనె నని సంబంధము. హారమును మునుపె పేరురంబునం బూనెనని జెప్పి మరల నివటఁ జెప్పటవలనఁ బునరుక్తవదాభాసాలంకారము. తల్లక్షణము-

శ్లో. 'యత్రాథః ప్రథమే కించి ద్భాసతే పునరుక్తవత్
పునరుక్తవదాభాస స్సోలంకార స్సతాం మతః.'

విశల్యకౌషధమునన్ అనుచో సంధానశబ్ద మోషధీపరముగావున నిట రత్నావళ్యలంకారము. తల్లక్షణము-

శ్లో. క్రమికాం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావళిం విమః'

విశల్యకరణి యెదనాటిసములుకులను వెడలించునట్టిది. రత్నహారము గిరికాసంధానవిశల్య కరణి కావున మరుఁడు గాటముగా నెదనాటిసములుకుల వెల్లికిఁ దీయఁగలిగెను.

ఈపద్యమునకే పాతాంతర మీక్రింద వ్రాసి టీక చేయఁబడుచున్నది.

ఉ. మూనవనాథుఁ డయ్యమృతమాక్షికహారము పేరురంబునం
బూనె నగాత్తజాపుష్పసుమున్నతవృత్తకుచోపగూహన
శ్రీసీరవద్యవైభవము * చెంతకుఁ దెచ్చినభాగ్యవర్ణసం
తానము తద్భుజాంతరమునం బ్రకటం బయి తోచెనో యనన్. ౯

90

మానవనాథుఁడు = వసురాజు, అయ్యమృత మాక్షికహారము = అమృతమయమైన యాముత్యైత్ర సంక, పేరురంబునం బూనెన్ = వికాలవయఃపక్షస్థులమందు ధరించెను. ఎటువలెనను,

నగాత్తా = గిరికాదేవియొక్క, పృథు = గొప్పలైన, సమున్నత = మిక్కిలి యున్నతములైన, పృథ్త = పట్టునలుసయిన, కుచ = స్తనములయొక్క, ఉపరూపాశ్రీ = ఆలొంగనసంపత్తియొక్క, నిరవద్య = ఉత్కృష్టమైన, వైభవము = విభవమును, చెంతకుఁ జెచ్చిన = సమీపమునకుఁ జెచ్చిన, భాగ్యవర్ణ సంతానము = భాగ్యాక్షరపంక్తి, తద్భుజాంతరమునం బ్రకటమున నోచెనోయనక = ఆవసురాజు యొక్క బాహుమధ్యమునందు స్ఫుటమై కనుపించెనో యన్నట్లుగా, పేరురంజనం జూనక = వికాలవక్షస్థలమందు ధరించె నని సంబంధము.

చ. గరుడసమర్పితాభినవః గారుడత్నమయాంగదంబు భూ
వరభుజపీఠః బొల్చె నగవర్యసూతావరణాభ్యసూయచే
దరలని భూతధాత్రియనఁ దత్పతిః బల్లలు నూరడించువై
భరి నడరెం దదీయభుజకాండపరిస్ఫురణంబు లయ్యెడన్.

91

గరుడ = గరుత్మంతునిచేత, సమర్పిత = కట్టడిన, అభినవ = నూతనమయిన, గారుడరత్నమయ = గరుడపచ్చలుచెక్కిన, అంగదంబు = బాహువురి, భూవరభుజపీఠః బొల్చె = వసురాజుయొక్క బాహుపీఠమందుఁ బ్రకాశించెను. విలాగనిన, నగవర్యసూతా = గిరికాదేవియొక్క, వరణ = పాణి గ్రహణవిషయమయిన, అభ్యసూయచే = ఆసహిష్టుత్వముచేత, తరలని = కదలకనిచివియున్న, భూత ధాత్రియనక = భూకాంతయో యన్నట్లుగా నని వెనుక కన్వయము.

అయ్యెడన్ = ఆ సమయమందు, తత్పతిః బల్లలునూరడించువై భరి = ఆభూకాంతకు మాటి మాటికి నూరడించుచున్నట్లుగా, తదీయ = ఆవసురాజుయొక్క, భుజకాండ = దక్షిణబాహుదండము యొక్క, పరిస్ఫురణంబులు = అదరుటలు - ఆనఁగాఁ జలనములు, అడరెన్ = బిచ్చెను.

ఇక్కడఁ బురుషునకు దక్షిణభుజ మదరుట శుభకరమని శాస్త్రసిద్ధము.

శ్లో. 'దక్షిణాక్షి పరిస్పందా దక్షిణస్య భుజస్య చ
మనసశ్చ ప్రసాదేన సానుకూల్యానిలేన చ
వివస్థితైర్భిశ్చిత్య విజయం భూపతి ర్వ్రజేత్.' అని మానసాల్లాసము.
కాళిదాసుఁడుగూడ నిటులే వామభుజస్పందనము శుభహేతువుగాఁ జెప్పియున్నాఁడు-

శ్లో. 'కాంత మిద మాశ్రమపదం స్ఫురతిచ బాహుః కుతకఫల మిహస్య
అథవా భవితవ్యానాం ద్వారాణి భవంతి సర్వత్ర.'
అలం. ఉల్లేపిత్.

భూదేవిశ్యామలవర్ణమని మనశ్చిది ప్రసిద్ధము. ఇందుకు మనుచరిత్రములో బ్రథమపద్యమందు-
కా. 'శ్రీ వక్షోజకురంగనాభమెదనైఁ జెన్నెంద విశ్వంభరా, దేవిం దత్కమహాసమీపమునఁ బ్రితి
న్నిల్నినాఁడో యనంగ'నని యల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు చెప్పినాఁడు. హరిద్వర్ణము శ్యామలవర్ణమం
దంతర్భూతము గమక గారుడరత్నమయాంగదమును భూదేవిగా నుల్లేపించినాఁడు. ఈలాటి
వర్ణనము లనేకములు గలవు. సీ. ఉయ్యభుజకాళునందు లేట్లులఁబోలుఁ గలఁ బచ్చలకడియాలు దగ్గరే
ఆకు నిత్యాదులు.

కా. సుత్రామప్రియమిత్ర పాణియుగళిక్ + శోభిల్లైః జిత్రప్రభా
పాత్రస్ఫారవిదూరజాభరణము + ల్పవన్యరాడ్ధత్తముల్
క్షేత్రశ్రీకరసూత్రసన్నహనలక్ష్యేం దన్నపాగామిస
క్షేత్రశ్రీకరసూత్రసన్నహనలక్ష్యేవై ఖరు ధైల్పుచున్. No.

92

సుత్రామ=దేవేంద్రునకు, ప్రియమిత్ర = ఇష్టసఖుడయిన వసురాజుయొక్క, పాణియుగళిక్ =
హస్తద్వయమందు, పద్వన్యరాడ్ధత్తముల్ = మేఘశ్రేష్ఠునిచేత నీలబడిన, చిత్రప్రభా = చిత్రకరములైన
కాంతులకు, పాత్ర = భాజనములును, స్ఫార = ఆధికములును, విదూరజ = వైదూర్యమణిమయములు
నయిన - అనగా వైదూర్యమణిఖచితములయిన, ఆభరణముల్ = హస్తకంఠములు,

ఇక్కడ మేఘద్వనివలన వైదూర్యరత్నములు పుట్టుచున్నవి గనుక బద్వన్యరాజు విదూరజా
భరణము లిచ్చినాడని చెప్పినాడు. ఇందుకు-

శ్లో. 'తమాదుహిత్రాసుతరాంచకాశే స్ఫురత్ప్రభామండలయాసవిశ్రీ
విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయారత్నకలాకయేవ'
అని కుమారసంభవమందుఁ బ్రయోగము.

క్షేత్ర = ఆవైదూర్యరత్నములయందలి, శ్రీకర = శోభాకరములైన, సూత్ర = నూలుదిరుగుటల
యొక్క, సన్నహనలక్ష్యే = ప్రయత్న సమృద్ధిచేత, తన్నప = ఆవసురాజుయొక్క, ఆగామి = ముందు
రాగల, సక్షేత్ర = ఉత్తమకళిత్రముయిన గిరికాదేవికి, (ని. 'క్షేత్రం శరీరే కేదారే సిద్ధసాన కళత్రయోః'
అని అ.) శ్రీకర = సాభాగ్యకరమైన, సూత్ర = మంగళసూత్రముయొక్క, సన్నహన = బంధనము
చేతనైన, ఈశబ్దము 'ఇహబంధనే' యనెడు ధాతువునలన నివృత్తమైనది, లక్ష్యే వై ఖరుల్ = శ్రేయో
వై ఖరులు, ధైల్పుచున్ = సూచనసేయుచు, శోభిల్లై = ప్రకాశించెను.

వైదూర్యరత్నమందు సూత్రములు దిరుగుచున్నవి యనుటకు లక్షణము-

గీ. 'చగలు గొందిఁ గానఁబడెడుబిడాలంబు, కన్నఁబోలి వెలుగుగలిగి నూలు
దిరుగునట్లు మీఁదఁ జెరబారువైదూర్య, రత్నమునకు దీప్తయత్నమునకు.'

అని రత్నచరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది. వైదూర్యమునందు సహజముగా నూలుదిరుగునటుల
గనిపించును. ఇది గిరికాకంఠమునందుఁ గావించబోవు మంగళసూత్రబంధనమును సూచింపసాగెనని
భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. అలకారాజకుమారుఁ డద్భుతముగా + నర్పించుచొక్కంపుఁగెం
పుల పెండేరము చేదిరాజచరణాంభోజంబునం బొల్పె నీ
బలవద్దీప్తి బ్రదీప్తమయ్యె నిదె నాపార్శ్వద్వయం బంచు నా
వలయ గ్రావము వందనప్రవాణ మై + వర్తిల్లువందంబునన్.

93

అలకారాజకుమారుడు = కుచేరపుత్రుడైన నలకూబరుడు, అద్భుతముగా వర్పించు = అశ్చర్య
మగునట్లులగా నమర్పించిన, చొక్కంపుఁగెంపుల పెండేరము = చొక్కముయైన యనగా సతిశయ
కాంతిసంపన్నములైన కంఠపులుచెక్కిన గండపెండేరము, చేదిరాజచరణాంభోజంబునం బొల్పెన్ = వసు
రాజు పాదమందుఁ బ్రకాశించెను. నిలాగనిన, నీబలవద్దీప్తి = నీయొక్క బలిష్ఠమైన యరుణకాంతిచే,

ఇత = ఇదిగో, నాపార్శ్వద్వయంబు = నాయొక్క వెనుకముందరివైపులు, ప్రక్షిప్తమయ్యెన్ = మిక్కిలియుం బ్రకాశించెను, ఆంచుక్ = ఆని పలుకుచు, ఆవలయక్రమము = ఆచక్రవాళివర్వతము, వందన ప్రవణమై = నమస్కారముండలి యాసక్తిగలదై, చల్లింపచుదంబున్ = ప్రవర్తించుచున్నదో యన్నట్టులుగా, ప్రకాశించె నని సంబంధము. చక్రవాళివర్వతము భూమండలమును జాట్టుకొనియుండుట వలన దానికావలిభాగమునందు సూర్యచంద్రరేఖప్రసారము లుండెను. అందుచే నావలి భాగమంతయును సంధకారబంధపరము. చక్రవాళిమున కావలగూడఁ బ్రకాశము వ్యాపించుటకు వసురాజు ప్రతాపము కారణము. ఆవలఁ బ్రతాపరూపమునఁ గాంతి ప్రసరింపజేయుటచేఁ గృతజ్ఞత నెఱవఁ జక్రవాళిము పెండెరముగాఁ బాదముల సేవించుచున్నదని భావము. అలం. ఉల్లేఖ.

మ. చెఱుంగు ల్పూతపసిండినా తమిసిమిం • జిత్రాతిచిత్రంబు లై
మొఱయుక్ రత్నపుగుచ్చు లంచులబడిక్ • మించు ల్లువాళించుక్
మైఱుంగుంజెంద్రిక కావిపట్టు సురభూమిఁజార్పితం బిచ్చె నా
తలుచుంగన్నుల వేల్పుపట్టి వసుగోత్రామండలస్వామికిన్. No 94

చెఱుంగుల్పూతపసిండి నాః తమిసిమిక్ = ఆంచుల మొఱమా బంగారపు వ్రాఁతపనియొక్క కాంతివిశేషముచేత, చిత్రాతిచిత్రంబులై మొఱయుక్ = అద్భుతములైన వానికంటె మిగల నద్భుతములై ప్రకాశింపగాను, రత్నపుగుచ్చులు = ముత్యాలకుచ్చులు, అంచులబడిక్ = అంచులవెంట, మించు ల్లువాళించు = కాంతులను వెదచల్లుచున్న, మైఱుంగుంజెంద్రిక కావిపట్టు = ప్రతమెఱుంగుల చంద్రకావిపట్టుతాప్తాను, సురభూమిఁజార్పితము = కల్పవృక్షముచే నర్పింపఁబడిన దానిని, ఆతలుచుంగన్నుల వేల్పుపట్టి = ఆవేగన్నులగల యింద్రునికుమారుడైన జయంతుడు, వసుగోత్రామండల స్వామికిన్ = భూమండలాధీశ్వరుడైన వసురాజునకు, ఇచ్చెన్ = నమస్కరించెను. అమూల్యము ఆనమానము నగు నాచంద్రికకావిపట్టువలంపచెఱుంగుల బంగారుపూత ఆంచు ముత్రైములకుచ్చులు నమకూర్చినది. ఇట్టియు క్తమనస్త్రము నొసంగినది కల్పభూరుహము. వసురాజున కొసంగినది జయంతుడు. ఇతఁడును సేసంబంధమునెడ నభిమాని యని భావము.

ఉ. ప్రీత వివర్తితాస్య యయి • వేలుపుటింతి యొకర్తు చేదిభూ
పాలమపేంద్ర కట్టెదుటఁ • బట్టె మణిమయదర్పణంబు శో
భాలలితాసురూప్యమునఁ • బార్థివ యాముకురంబు మేలొ నా
మేలిమి చెక్కుటద్ద మిది • మేలొ కనుంగొను మన్విధంబునన్. No 95

ప్రీత్ = సిగ్గుచేత, వివర్తితాస్యయయి = అడ్డముగా మరలించఁబడిన ముఖముగలదై, వేలుపు టింతియొకర్తు = అపూర్వస్త్రియొకతె, చేదిభూపాలమపేంద్ర కట్టెదుటఁ = వసురాజునెట్టయెడుట, వట్టెమణిమయదర్పణంబు = రత్నవికారమయన యద్దమును బట్టినదాయెను. విమరియనిన, శోభా = కాంతిచేత, లలిత = బహుమన్ను, అభిరూప్యమునఁ = చక్కఁదనముచేత, పార్థివః = క్షీయరాజా, కఠుకు రంబుమేలొ = కాయద్దముబాగో, నా మేలిమి చెక్కుటద్దమిది మేలొ = వాయొక్క మేలిమి బంగారము తుటి చెక్కుటద్దముబాగో, కనుంగొనుమన్విధంబునఁ = చూడుమని యన్నట్టులుగా, అడ్డము నెదుటఁ బట్టెనని సంబంధము.

వేలుపుటింటి వెనుకనలిచి వసురాజున కద్దమును జూపుచుండెను. వసురాజు భూపాలముపేం ద్రుడు. తాను వేలుపుటింటి గానఁ దనప్రతిబింబము దర్పణగతమగుటకు సిగ్గుపడెను. అప్పుడు సుర కాంత మోమోరఁ జేసెను. మోము త్రిప్పుటచే జెక్కు లద్దమునఁ బ్రతిబింబించెను. ఇదియంతయు వేలుపుటింటి వసురాజును నాచెక్కులు మెఱుంగుగానున్నవా? దర్పణము మెఱుంగుగానున్నదా యని ప్రశ్నించినటులుండెనని భావము. అలం. ఉత్తేజ్ఞిత్.

చ. వసువసుధానుధాంశునకు • వారిదవాహనుఁ డాక్షణంబునం
దఃస్పృశచిహ్న మొక్కటి మహామహనీయమహోచితంబుగా
నొసంగఁ దలంచి దివ్యసరిఁదుద్భవరత్నమృణాలినీలిన
ప్రసవరంబు మంగళకరంబు గరంబున నెత్తి యిట్లనున్.

96

వసు వసుధానుధాంశునకు = భూలాకచంద్రుడైన వసురాజునకు, వారిదవాహనుడు = మేఘవాహనుడైన యింద్రుడు, ఆక్షణంబునందు = తక్షణమందు, అనదృశచిహ్న మొక్కటి = సమానరహితమయిన యొకలాంఛనమును, మహత్ = అధికమయిన, మహనీయః = శ్రేష్ఠమయిన, మహా = ఉత్సవమనకు, ఉచితంబుగా = తగియుండునట్లుగా, ఒసంగఁ దలంచి = ఈదలఁచినవాడై, మంగళకరంబు = శుభకరమయిన, దివ్యసరిత్ = ఆకాశగంగయందు, ఉద్భవ = సంభవించిన, రత్న మృణాలినీ = రత్నమయమైన తామరతీగయందలి, బిసప్రసవ = పద్మములచే రచింపఁబడిన, (ని. 'బిస ప్రసవ' రాజీవ పుష్కరాంభోరుహాణి చ' అని అ.) సరంబు = మాలిక, కరంబున నెత్తి = తనహస్తము చేతఁ బైకెత్తి, ఇట్లును = వక్ష్యమాణప్రకారముగా నొకవాక్యము పలికెను.

వివాహశుభోత్సవమునకుఁ దగిన యనదృశచిహ్నమును దేవేంద్రుడు వసురాజున కొసంగఁ దలంచెను. అది పద్మమాలిక. దానిజన్మము ఆకాశగంగయందలి రత్నమయమైన తామరతూడునందు. అది గైకొన నర్హమైనది వివాహశుభోచితమైన వసురాజు. మంగళకరము.

ఉ. కవ్వపసిండిగట్టుపయి • గ్రమ్మెడువేలుపుఁటెటిపార్శ్వదే
శమ్ముల నిమ్ములై పొదలుచాగపుమ్రాకులమానికంపుఁబూ
దమ్ములు రాలఁగా నయినతోరపుఁబెరసటం జనించె నీ
తమ్ములు చిత్రదీప్తిమహితమ్ము లొసంగు నభీప్సితమ్ములన్

97

కవ్వపసిండిగట్టుపయి = మనోజ్ఞమైన కాంఠనాచలముమీదఁ-అనఁగా పేరుపర్వతముమీదఁ, గ్రమ్మెడు = వ్యాపించుచున్న, వేలుపుటెటి = దివ్యనదియొక్క-అనఁగా నాకాశగంగయొక్క, పార్శ్వదేశమ్ముల = రెండువైపులను, ఇమ్ములైపొదలు = గుబురులైయొప్పుచున్న, చాగపుమ్రాకుల = చాగము పదము త్యాగశబ్దకర్తవ్యము గనుకఁ ద్యాగశీలములైన వృక్షములయొక్క - అనఁగాఁ గల్పవృక్షముల యొక్క, మానికంపుఁబూదమ్ములరాలఁగానయిన = మాణిక్యమయపుష్పపరాగము లొంగఁగలో రాలి నందున వేర్పడిన, తోరపుఁబెరసట = విస్తారమయిన పెద్దబురదయందు, జనించెనీతమ్ములు = ఈతమ్ములు జన్మించెను. ఇదియెట్టివియనిన, చిత్రదీప్తిమహితమ్ములు = విచిత్రకాంతిచేత నొప్పుచున్నవి, ఇవి, అభీప్సితమ్ముల = వాంఛితార్థములను, ఒసంగు = ఇచ్చును.

ఇక్కడఁ జిత్రదీప్తిమహితత్వమును నభీష్టిక ప్రదానమును మోక్షజెప్పుటచేసె తమముల యొక్క విశేషములు హేతువులని గ్రహించవలయును. ఈపద్యములు లోకోత్తరములు. కావునఁ జిత్రదీప్తి మహితములు. సేవకర్తత్వమునందు ఆకాశగంగాతీరమున గురురూపుని కల్పవృక్షముల నుండి మాణిక్యమయపరాగము రాలి యదియె బురదగాఁ జేరుకొనెను. ఆ దీప్తిములు జనించిన వగుటచే నభీష్టికప్రదములై యున్నవి.

ఉ. ఆవ్యయనవ్యవాయ లోకపుడు వీడక వాడ కుండు నీ

దివ్యసరోజదామకము • దీధితిమాత్రది నేశమిత్రతా

భవ్యము దీనిఁ గన్న నెడఁబాయఁ బ్రదోషము లన్నచోఁ బ్రదో

షవ్యసనంబు వైకొనఁగఁ • జాలునె దీని జగత్ప్రయంబునన్.

93

ఆవ్యయ = నాశనములేని, నవ్య = నూతనములగుచున్న; వాసలు = పరిమళములు; వికప్పుడు వీడక = ఒకానొక నమయమందును వదిలక, వాడకుండు = వాడిపోకుండునట్టి, ఈదివ్యసరోజదామకము = దివ్యమయిన యీకమలమాలిక, దీధితిమాత్ర దినేశ మిత్రతా భవ్యము = దీధితిమాత్ర = కాంతిమాత్రము చేత, దినేశ = సూర్యునియొక్క, మిత్రతా = స్నేహమునకు, భవ్యము = యోగ్యమయినది - అనఁగా లోకములలో గవలమువలె గాంతి నపేక్షించి సూర్యునకు మిత్రములు గావనియును సమానకాంతిచేత మిత్రములైనవనియును చెలియవలయును. దీనిగన్న నెడఁబాయఁ బ్రదోషములన్నచో = దీనిజాడ గానె ప్రదోషకాలము లెడఁబాయఁనని చెప్పుచుండఁగా, ప్రదోషవ్యసనంబు వైకొనఁగఁ జాలునె దీని జగత్ప్రయంబున = వ్యసనమనఁగాఁ గ్లేశము, ప్రదోషకాలమందు నుదయించెడు స్త్రీవిరహక్లేశము దీనిం బ్రకొనఁజాలునా మూడులోకములయందును అని యర్థము.

ప్రదోషకాలకృతమయిన దృష్టి విరోధత్వము దీనిం బ్రకొనఁజాలునా యనియును ప్రదోష కాలమందలి ముకుతీభావము దీనిఁ బ్రకొనఁజాలునా యనియును బ్రకారాంతములు. ప్రదోషమనఁగాఁ బాతకము గనుక సేవకర్తమాలికను జాడఁగానే పాతకము లెడఁబాయు నని చెప్పుచుండఁగాఁ పాతక జనితక్లేశము దీనిం బ్రకొనఁజాలునా యనియును జెప్పవచ్చును. ఈ నాలుగర్థములలోఁ బ్రథమ ద్వితీయ చతుర్థార్థములు పద్మమాలికను ధరించినవారికే చెప్పవలయును. తృతీయార్థము పద్మమాలికకు జెప్పవలయును. ప్రదోషకల్పమునకు - (ని. 'ప్రదోషక కాలభేదే స్యా త్ప్రదోషో దోష ఇవ్యతే' అని వి) వ్యసనకల్పమునకు - (ని. 'వ్యసనం త్వతుభే శక్తా పాన స్త్రీ మృగయాచిష' అని విశ్వ నిఘంటువు.)

తావులు వీడకుండుట, వాడకుండుట, దివ్యసరోజదామకము గావున, దివ్యపద్మము రెపుడును వికసించియే యుండును గావున సీదివ్యపద్మములకు సూర్యుడు సమానకాంతిచే మిత్రుడు. దీనిని దాల్చుటవలన లభ్యమగు ఫలము ప్రదోషవ్యసనపరిహారము. అలం. అర్థావత్తి.

క. ఈశరజాతములకు నెన, యేశరజాతములఁ గాన • మివి బవరములొ

నాశరజాతము వరమెడ, నాశరజాతముల నడఁచు • నభినవమహిమన్.

94

ఈశరజాతములకు నెన యేశరజాతములఁ గానము = ఈపద్మములకు సమాన సేవకర్తములకుం జాడము. నీమనిన, ఇవి = ఈపద్మములు, బవరములొ = యుద్ధములొ, అశరజాతము వరమెడ = రాక్షస

సమూహము ప్రయోగించునట్టి, ఆశరజాతముల నడంచు నభిసవమహిమకొ = ఆబాణసమూహములను బ్రతిహతము సేయుచు నాతనప్రభావముచేత నని యర్థము.

ఆశరులచేత రాక్షసులన్నందుకుఁ బ్రయోగము - కందార్థము. దాశరథి కీశరథీ, యాశర నిర్వహణ పేకటాచలరహస్య' అని యున్నది. ని. 'సప్ర ఆశరక' ఈపద్యము పంచప్రాసకందమని యెఱుంగునది. ఈదివ్యాఖ్యముల మహిమ యభిసవము. యుద్ధమునందు రక్షకులు ప్రయోగించు బాణముల నివి యుడుచును. కావుననే యిట్టిపద్యములు లోకమున లేవని చెప్పట. ఈపద్యము పంచప్రాసము అలం. కావ్యలింగము.

శా. సోక స్వచ్ఛుశీలీముఖంబుల నడంచుకొ రాజహంసాలి న

జ్ఞాకం బెట్టు ననంతరత్నరుచి వోహాదం దపశ్రీలకు

స్వీకం బై వెలయుకొ ఘనోదయమున * స్విప్సారు నిస్పర్శముల్

పీకం చిత్రచరిత్రపాత్రములు గావే ధాత్రి నూహింపఁగాన్

100

సోకస్వచ్ఛుశీలీముఖంబులనడంచుకొ = శీలీముఖశబ్దము తుష్టెదయందును బాణమందును వర్తిం చును. (ని. 'ఆభిబా' శీలీముఖ' అని అ.) ముట్టవచ్చెడుతుష్టెదల నివారించునని యర్థము. నాట వచ్చెడు బాణములను బ్రతిహతము సేయునని భావము. 'రాజహంసాలి' నజ్ఞాకంబెట్టుకొ = రాయంచలను రాకుండ నడ్డగించు నని యర్థము. రాజశ్రేష్ఠుల నిరాకరించునని భావము. అనంతరత్నరుచివోహాదకొ = అనంతరత్నమునగా సూర్యుడు గతుక నతనియందలి ప్రీతి నిరసించునని యర్థము. అపరిమితములైన పద్మరాగమణులయొక్క కాంతిని దిరస్కరించు నని భావము. తపశ్శ్రీలకు స్వీకంబై వెలయుకొ = తపస్సనగా గ్రీష్మర్తువందలి యాతపదీప్తుల కసాధ్యమై ప్రకాశించునని యర్థము. తపస్సంపదలకు దుర్లభములని భావము. ఘనోదయమునన్విప్సారుకొ = మేఘాగమమందు - అనగా వర్షర్తువందు వికసించునని యర్థము. అధికాభ్యుదయముచేత నుల్లసిల్లునని భావము. ఇష్టపద్యములు = వితాద్యశగుణ విశిష్టములైన యాపద్యములు, ధాత్రికొ = భూమియందు, హింపఁగకొ = విచారింపఁగా, పీకకొ = ప్రభావముచేత, చిత్రచరిత్రపాత్రములుగావే = అద్భుతచరిత్రకుఁ దగినవిగావా.

అనగా మీద నర్థముగాఁ జెప్పఁబడిన భృంగనివారకత్వాది పద్దేతరధర్మములు గలిగినవగుట చేత నీపద్యములు చిత్రచరిత్రములు గలవి యనుట. ఈపద్యము నాల్గవచరణమందుఁ గాకున్వరయతి. అలం. కావ్యలింగము.

ఉ. కన్దవివింటిజోదు నెఱుకై దువులై నమిటారితము లీ

తమ్ముల నెట్లు వోలు : తోతమ్ము లతొంగులమాసయుక్తచి

తమ్ములఁ గూడఁ బాలు నవి * తమ్ము లనన్తహి భామనోంబుజా

తమ్ములు గూడి మోహసహితమ్ములుగా నివి మించు మించులన్

101

కన్దవివింటిజోదు = మన్దభునియొక్క, నెఱుకైదువులైన = ఉత్తమాయుధములైన, మిటారి తమ్ములు = చక్కదనముగల పద్యములు, ఈతమ్ముల నెట్లు వోలుకొ = ఈపద్యముల సేరాగునఁ బోలఁ గలవు-అనఁగాఁ బోలలేవనుట. ఎందువల్లననిన, అవి = ఆమన్దభావములైన పద్యములు, సతతమ్ము = నిరంతరమును, అతొంగు = స్త్రీలయొక్క, మానయుక్తచి తమ్ములఁగూడఁ బాలుకొ = ఆలుకత్తోంబుజా

చిత్తములను వెంబడించును, ఇది = ఈమాలికలయందలి పద్మములు, తమ్ము = తమ్ము, అసల్ = అసలుచున్న, సన్నహిళా = శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క, మనోంబుజాతములు = మనఃకమలములు, కూడి = కలిసికొని, మోహహితములుగా = మోహయుక్తమగునట్లులుగా, మించులక = కాయలచేత, మించు = అతిశయించును.

మన్మథాయుధములైన పద్మములు స్త్రీలచిత్తముల ననుసరించునట్టివియును, సీపద్మములు స్త్రీల చిత్తములచేత దామనుసరింపబడునట్టివియును గలవక నాపద్మము సీపద్మములకు సరిగావనియర్థము. మన్మథుడు సామాన్యపువ్వులకాదు గాదు బోదు. వాని నెఱుఁగెడువులు మోహితములు. అయిన నేమి? చెలవలయులకనిండిన చిత్తముల నిది వెంబడించును. ఇది యొకలోపము. ఇట్టిలోపము లేక పోగా నీదివ్యకమలములు లతాంగుల మనోంబుజములకు మోహయుక్తము లొనర్చుచున్నవి. కావున నిది యితరతామరసముల మించినవని భావము.

ఉ. తమ్ములకెల్ల బెద్ద యగుతామరసోదరనాభికాసరా

జమ్మది విశ్వము నిర్విభవశమ్మున గాని సృజించు జాల దీ

తమ్ములయెత్తు చిత్రచరితమ్ము జగత్త్రయసారవస్తుజా

తమ్ము సృజింప నేర్పు నితత్తమ్ము దలంచినయంతలోపలన్

102

తమ్ములకెల్ల బెద్దయగు = కమలములకన్నిటికిని మొనటిచైన, తామరసోదరనాభికాసరోజమ్మది = విష్ణుదేవుని నాభియందలి యా కమలము, విశ్వము నిర్విభవశమ్మునగాని సృజించుజాలదు = ప్రపంచమును దైవవశముచేతగాని నిర్నిమిషజాలదు అనియర్థము. బ్రహ్మమూలముచేతనని భావము. ఈతమ్ముల యెత్తు = ఎత్తనగా నొన్నత్యంబును బుష్పమాలికయును గలవక నీకమలమాలిక, చిత్రచరితమ్ము = అద్భుత చరిత్రముగలది. ఎందువలనననిన, నిరతమ్ము = నిరంతరమును, తలంచినయంతలోపలన్ = తలంచుకొన్న మాత్రముననే, జగత్త్రయసారవస్తుజాతిమ్ముసృజింపనేర్పున్ = మూడులొకములయందుండెడు శ్రేష్ఠ వస్తునమూహమును గల్పింపనేర్చును.

తమ్ములకెల్ల బెద్దయన్నచోట ననుజాల కగ్రజాడనియును, తమ్ములయెత్తన్నచోట ననుజాల యొన్నత్యమనియును జనుక్కారము గ్రహింపవలయును. ఈ చెప్పటవలన దమ్ములకందఱికి బెద్ద యయ్యును దైవవశముచేతనేకాని స్వశక్తిచేత బ్రహ్మచనిర్మాణము చేయజాలని విష్ణునాభి కమలమునకంటె దమ్ముల యొన్నత్యముచేతనే జగత్త్రియసారవస్తుజాతము సృజించబడుట గలిగిన యా పద్మమాలిక యధికప్రభావము గలది యనుట. అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. వాసవమూలికాంకమున వర్తిలునీనిరవద్యవాసనా

వాసనరాసవాభినుతఃవారిజదామము థాత్రిఁ జెందియన్

వాసవమూలికాంకమున వర్తిలు దావక మై వసుక్షమా

వాసవ చాల నెత్తయినవారికి నెందును బేరు దప్పనే

103

వాసవమూలికాంకమున వర్తిలు = వాసవమాలిక యనెడు వాడునుచేత బ్రవర్తించుచున్న, ఈ నిరవద్య = ఈయుత్కృష్టమైన, వాసనావాసముననుకూలముననుకూలమైన, వరాసవశ్రేష్ఠమైన మకరందముచేత, అభినుత = కొనియాడబడుచున్న, వారిజదామము = విష్ణుమాలిక, థాత్రిఁ చెందియన్ =

భూలోకమును బొందియు, వసుక్షమావాసవ = భూలోకదేవేంద్రుడైన వసురాజూ, తాపకమై = నీ సబంధమైనవై, వాసవమాలికాంకమున వర్తిలుకొ = వాసవమాలికానామముచేతనే వర్తిల్లును, చాల నెత్తయిన...దప్పునే = మిగులనున్నతిగలవారి కెందయినను బ్రసిద్ధి తప్పనా యని యర్థము. (ఎత్తన నున్నతియుఁ బూదండయు.)

ఇక్కడ స్వర్గమందు వాసవుని మాలికగనుక వాసవమాలిక యనియును భూమియందు వసుసంబంధియైన మాలికగనుక వాసవమాలిక యనియును దెలియవలయును. లేక, వసురాజూను క్షమావాసవుడని చెప్పినందున వసురాజూను వాసవుడే గనుక వాసవునియొక్క మాలిక యనియును జెప్పవచ్చును. చాలనెత్తయినవారికి నెందును బేరుదప్పునే = ఎత్తనగా నున్నతముగు బువ్వుండదయును, పేరనగా నామమును హారమును గనుక మిక్కిలి యాన్నత్యముగలవారి కెక్కడనైనను బ్రసిద్ధిదప్పునా యని యర్థము. పువ్వుండదకుఁ బేరని చెప్పటదప్పునా యని యర్థాంతరము. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పబడియెను. అలం. శ్లేషమూలకార్థాంతరన్యాసము.

చ ఉరగుల కీసుపర్ణరుచియుక్తము డాయఁ గడింది ధాత్రివై
నరులకుఁ బోల దీకమలనాయకలేజముఁ దేరి చూడ నీ
పరమమహేంద్రమాలిక సుహర్వుల కై న భరింప భార మో
గిరిహర నీవు నే నని సుఖత్వము మీఱఁగ నీ కొసంగితిన్. ౧౦

104

ఉరగులకు = పాతాళవాసులైన చన్నగులకు, ఈసుపర్ణరుచియుక్తము డాయఁగడింది = సుపర్ణుడనగా గరుత్మంతుడు గనుక గరుత్మంతునియొక్క ప్రతాపముతోఁ గూడుకొన్న యీపద్మమాలికను సమీపించిపోవుటకే కఠినము అని యర్థము. సుపర్ణము లనగా కోభవత్ప్రములు గనుక వానియొక్కకాంతిలోఁ గూడుకొన్నదని భావము. ధాత్రివైనరులకు = భూమిపైనున్న మనుష్యులకు, ఈ కమలనాయకలేజముదేరిచూడ = కమలనాయకుఁ డనగా సూర్యుడు గనుక సూర్యప్రకాశముగల యీపద్మమాలికలను దృష్టినిలిపి చూచుటకే, పోలడు = శక్యముగాదని యర్థము. కమలనాయకము లనగా గమలశ్రేష్ఠములు గనుక వానియొక్క లేజము గలదని భావము. ఈ పరమమహేంద్రమాలిక = ఉత్కృష్టమైన యీ యంద్రమాలిక, సుహర్వులకైన భరింపభారము = దేవతలకయినప్పటికిని భరింప నలవిగాదు. అనగా స్వర్గ మర్త్య పాతాళవాసు లయినవారి కెవ్వరికిని భరింప నలవిగాదనుట. అయినప్పటికిని, ఓగిరిహర = పర్వతభంజకుండైన యో వసురాజూ, నీవు నేను = అనగా నీవు బర్హతభంజకుడవు నేనును బర్హతభంజకుండను గనుక నీవు నేనుగాని వేఱుగాదని, సుఖత్వముమీఱఁగ = మిత్రభావ మతిశయించునట్టులుగా, నీకొసంగితిన్ = నీ కిచ్చితిని.

ఈహారము నాగులకును నరులకును సుహర్వులకును సాధ్యము గాదు. త్రిలోకోత్తరుడవుగాన నీకొసంగితిని. ఉరగులు సుపర్ణుని సమీపింపలేరు. ఇదిసుపర్ణరుచిసహితముగావున వారు భరింపఁజాలరు. మనుజులొ పద్మనాయకలేజము సమీపించి చూడలేరు. ఇదిమహేంద్రమాలికగదా? దేవతలు భరింపలేరు. భరింపఁబోవనాడు గిరిహరుడు. ఇరువురము గిరిహరులముగావున సుఖత్వము దలంచి యాదివ్యహారము నీకొసంగితిని భావము. అలం. కావ్యచిహ్నము. చరితము.

శా.భూనాథోత్తమ యస్య దీయవరసంభూతామరత్వంబుతో
 దీనిం గొమ్మని వాసవుం డొసంగఁ జేసిస్వామి నెమ్మేన న
 ఘ్నానస్వచ్ఛసరోజమాల్య మది చాలం బొల్పె నింద్రై క్యదీ
 తునిరేత్తమహాసహస్రనయనీసౌభాగ్యముం చెల్పుచున్. 105

భూనాథోత్తమ = రాజాగ్రణీ, అస్య దీయవర = నాయొక్కవరమువలన, సంభూత = సంభ
 వించిన, అమరత్వంబుతో = దేవత్వముతోడ, దీనిం గొమ్మని = సిగ్గుహింపుమని, వాసవుండొసంగ =
 ఇంద్రుడయ్యగా, చేదిస్వామి నెమ్మేన = వసురాజుచేహమందు, అఘ్నానస్వచ్ఛసరోజమాల్యమది,
 అఘ్నాన = ఎప్పుటికిని వాడిపోని. స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, సరోజమాల్యమది = ఆ పద్మమాలిక,
 చాలంబొల్పె = మిక్కిలియుం బ్రకాశించెను. ఏలాగుననిన, ఇంద్ర = ఇంద్రునితోడ, విక్యదీ
 నిరేత్త = అభేదదీక్షను నిర్ణయపఱచుచున్న, మహాసహస్రనయనీ = అధికముయిన సహస్రలోచన
 ములయొక్క, సౌభాగ్యముం చెల్పుచున్ = చక్కదనమును తెలియజేయుచు, చాలం బొల్పెనని
 సంబంధము.

కమలములు శేత్రములవంటివి గనుక వసురాజు కమలమాలికను ధరించినవాడై సహస్రలోచ
 నుడయిన ఇంద్రునివలె నుండెను. దివ్యకుసుమమాలిక ధరింపదగినవారు దివ్యులు. కావునఁ దొలుత
 వసురాజునకు దివ్యత్వము వరప్రసాదరూపమున నింద్రుఁ డొసంగెను. సరోజమాల్యము అఘ్నానము.
 వాడుట యెఱుంగనిది. లేకు లెప్పుడు వికసించియుండును. వికసితములగు పక్షములు సహస్రనయనముల
 వలెనుండెను. గిరివారూపముననే కాక సహస్రనయనరూపమునఁగూడ వసురాజు ఇంద్రునివలె నుండెనని
 భావము. సహస్రనయనీ యనుచో నేకపద్మావీర్విగుప్తు.

క. ఆవేళ వివిజమురజవి, రావము హరిరచితగిరిపురప్రాంగణవీ

ధీవితతం బై గిరిజా, వై వాహికకలనమునకు * వడి దరు విడియెన్. 106

ఆవేళ = అసమయమందు, వివిజమురజవిరావము = దేవతాసంబంధముయిన మర్దలధ్వని.
 హరి = ఇంద్రునిచేత, రచిత = నిర్మించబడిన, గిరిపుర = కోలాహలపర్వతపట్టణముయొక్క, ప్రాంగణ
 వీధి = ముంగిటియందు, వితతంబై = విస్తరించినదై, గిరిజావై వాహికకలనమునకున్ = గిరికాదేవియొక్క
 వివాహసంబంధముయిన వ్యాపారమునకు, వడిదరువిడియెన్ = త్వరగా దరువుపెట్టెను - అనఁగా
 దొందర పుట్టించెను.

కోలాహలపర్వతనగరమందు వసురాజునొద్ది దేవతామరజద్వయము వివరించునట్లుగానే గిరికావినాహ
 సంబంధముయిన వ్యాపారము త్వరగా జరిగింపవలయు నని యక్కడివారందఱును దొందరపడిరిని
 భావము.

ఉ. ఆయెడ సంభ్రమం బెసంగ * నాక్షసఖికుల ముత్సవాకులం

బై యగకన్యఁ జేరి ఖర * సంటుండు మజ్జన మార్పుఁ డర్థిం గై

నేయుండు లేళముం దడవు * నేయకుం డంచు ముహూర్త మెంతయుం

డాయంగ వచ్చె నంచు వినుఁడా నృపతూర్యము లంచు బల్కుగాన్. 107

ఆయెడ = అనఁగా వసురాజునొద్ద వాయించిన దేవతామరజద్వయము వివరించునట్లుగా, సంభ్ర
 మంబైయగ = సంతోషముతోఁ గూడిన తొందర యుత్సాహమునగా, అక్షసఖికులము = గిరికాదేవి

యొక్క యష్టసఖజనసమాహము, ఉత్సవావలంబై = వేడుకచేతక దొట్టుపడుచున్నదై, అగతస్యః
 జేరిగిరికాదేవిని జేరుచోయి, శిరసంటుండు = తలయంటుండు, మజ్జనమార్పుండు = స్నానము చేయింపుడు,
 అర్థిగై సేయుండు = చక్కగా నలంకరింపుడు, లేశముం దడవు సేయకుం డంచుకొ = ఎంతమాత్రము
 నాలస్యము చేయకుం డనియు, ముహూర్తమంతయుం దాయగవచ్చెనంచుకొ = పెండ్లిఅగ్నము
 మిక్కిలి సమీపించి వచ్చెననియు, వినుడాన్మృతతూర్యములంచుకొ = వసురాజు తరలివచ్చెడు భేరివృదం
 గాది వాద్యధ్వజ లాలింపుడే యనియును, ఇల్లుగాకొ = ఒకరితో నొకరు సంభాషించుకొనగా,
 ఈ పద్యమునకు ముందఃపద్యముతో నన్వయము. ఇందు వినుడా యనునది పుతయతి. ఉత్సవావలముచే
 సుశ్రమము. శిరసంటుండు కై సేయుడని తొందరించుట ముహూర్తము సమీపించెనని. నృపతూర్య
 రసములు రాజాగమన సూచకములు. రాజు వచ్చువఱ కలంకారములన్నియు బూర్తిచేయవలయునని
 భావము.

చ. హరికరుణాకటాక్షమహిమాగతదివ్యవివాహమందిరో

దరకురువిందవేదియెడఁ • దార్పిసనిర్మలవజ్రపీఠిపై

ధరసుత నుంచి నెన్నుదుటఁ • దామ్రతరాక్షతముల్లుటించి పె

ట్టిరి నలుగు ల్పకుంకుమపఃటీరరజంబునఁ బుణ్యభామినుల్.

103

హరి = దేవేంద్రునియొక్క, కరుణాకటాక్షమహిమాగత = దయాసహితమైనకటాక్షప్రభావము
 చేత సుప్రాప్తమయిన, దివ్యవివాహమందిరోదర = యోగ్యమయిన పెండ్లివదిలానున్న, కురువిందవేది
 యెడఁ = కెంపులచేతఁగట్టబడిన యరుగునందు, తార్పిస = ఉంచిన, నిర్మలవజ్రపీఠికై = స్వచ్ఛ
 మయిన వజ్రపువీటమీద, ధరసుతనుంచి = గిరికాదేవిని గూర్చుండఁబెట్టి, నెన్నుదుటఁ దామ్రతరాక్షత
 ముల్లుటించి = నొనట నెఱ్ఱని యతఃతలుపెట్టి, పుణ్యభామినుల్ = ముత్తయిదువలు, సకుంకుమపఃటీర
 రజంబునఁ = కుంకుమపువ్వు గలిపిన శ్రీచందనచూర్ణముచేత, పెట్టిరనలుగుల్ = నలుగులిడిరి. వివాహ
 మందిరమునందుఁ గురువిందవేదికయు వజ్రపువీటము నమర్చబడినది. ఈపీఠమును హరికటాక్షమహి
 మాగతము దివ్యముగావున నింద్రకల్పితము. కుంకుమమిశ్రమగు పఃటీరరజమువలెఁ గురువిందవేదికపై
 వజ్రపీఠ ముండెనని స్పష్టస్యము.

సీ. కంకణగోమేధిఃచ్ఛాయ దొలుదొల్లఁ దేటనూనియనిగ్గు • నీటు నెఱుఁ

దఃశవక్షోజముఃక్తాధాః బడిబడి జాళువాబిందెల • జాలుపలుకు

గమనీయనిశ్వాసకందళం బెడనెడ సురటివట్టువగాలిసాగసు దెలుకు

దరుణారుణాంగులీఃకిరణము ల్పయిపయి శెంగల్వరేకులఁచేరుచెరువ

తే. మున్నుగా నాత్మశృంగారములె లతాంగి

మంగళస్నానవిభవసామగ్రిఁ గూర్చ

గమ్మను బిసాళవలపులు • గ్రుమ్మరించు

కమ్మజవ్యాది దల యుండు • గలికి యొకతె.

109

కంకణగోమేధిఃచ్ఛాయ = హస్తకంకణములయందలి గోమేధికరత్నకాంతి, తొలుదొల్లఁ =
 నుండునుండుగా, దేటనూనియనిగ్గునీటునెఱుఁ = దేటగలమానెయొక్క పెంజుపును జక్కపలుకుగాను,

అనగా నూనెను గలుగఁజేయఁగాననుట. ఇక్కడ గోమేధికరత్నములు గోమూత్రచ్ఛాయగలవి గనుక నూనెతోఁ బోలికచేసినాఁడు. ఇందుకు ప్రమాణము-

క. 'గోమేధికమణినిర్మల, గోమూత్రచ్ఛాయః జాలః గొమత్రై మేనం
బ్రేమ ధరించిన విజయో, ద్వామంబుగ నలవిధుండు దట్ఠీకుఁడగున్.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

తరళ=కదాచిచ్చులనముగల, వక్షోజముక్తాధార=కుచాగ్రములమీఁది ముత్యాలహారముయొక్క ధారారూపమయినకాంతివిశేషము, బడిబడి = వెంటబడివెంటబడిగా, శాశువాబిం దెలకాలువటువక్ = బంగారు బిందెలనుండి బయలుదేరునట్టి నీళ్ళకాలును గల్పింపఁగాను, బిగువుగుబ్బలమీఁదనున్న ముత్రైపునరులు గొంచెము గొంచెము చలించుచుండెను. ముక్తాహరకాంతి ధారారూపముగను గల్పిగుబ్బలకాంతికాశువా బిందెలవలెను నుండెను. ముత్రైపునరులు తరళములగుట గుబ్బలకదలుటవలన, గుబ్బలకదలుట నీరు పోయకంటే బిందియ వంచుటవలె నుండెనని యాశయము.

కమనీయ=మనోహరమయిన, నిశ్వాసకండశంఖు=నిట్టూర్పువలని మొలకవాయువు, ఎడనెడకో = అంతటంతట, సురటివట్టువగాలి సొగసు దెలువకో = వట్టువగానుండెను విస్వకణ్ణిగాఁబియ్యుక్క సొగసును గనువజువఁగాను, తరుణ=తోమలములయిన, అరుణ=ఎఱ్ఱని, ఆంగుళీ=వ్రేళ్ళయొక్క, కిరణములు= కాంతులు, పయిపయికో = మీఁదమీఁద, చెంగల్వజేకులచేరుచెరువకో = ఎఱ్ఱగలవ జేకులందంతటను జేర్చుఁగాను, నిశ్వాసములు కందళములుగావున నిశ్వాసమారుతము సురటిగాలివలె దగుమాత్రముగా నుండెను. చిటుగాడ్పు లెడతెగక వీవవు. అంతటంతట వీచునుగావున నెడనెడయని చెప్పబడిన నిశ్వాసములు హృదయరంజకముగాఁ దగువిధముగాఁ బోలయుచున్నవిగావున గమనీయములు.

మున్నుగాకో=ముందరగా, ఆత్మశృంగారములె = తనయొక్కసొగసులే, లతాశిమంగళస్నాన వైభవసామగ్రిఁ గూర్చుకో = గిరికాదేవియొక్క వివాహప్రయుక్తమయిన మంగళస్నానమునకుఁ దగిన వైభవసామగ్రిని ఘటనవజుచుచుండఁగా, గమ్యనభిసాళివలపులు గ్రమ్మరించు = గమ్యమయినట్టులుగా దట్టమయిన వానలు వెదచల్లుచున్న, కమ్యజవాడికో = మనోహరమయిన జవాడిచేత, కలికియొకతె = ఒక సుందరియైన చెలికత్తె, తలయందెకో = గిరికాదేవికి శిరసందెను.

స్నానోచితవ్యాపారములు నూనెయంటుట, నీరుపోయుట, సురటితోవీచుట, చెంగలువలు మేనఁజేర్చుట. ఇవి యన్నియు గోమేధిక కంకణములు, చలించుగుబ్బలవైనిగల ముత్రైపునరులు, నిట్టూర్పులు రక్తాంగుళులు నిర్వహించెను. అందుచే నచ్చరమిన్న సౌందర్యమె గిరికకు మంగళస్నాన మాచరించునటులుండెనని భావము. అలా. సమాధి.

ఉ. మంజులచంద్ర కాంతమణిమజ్జనశాలవిశాలహేమవీ
తి జపలేక్షణార్పితః, తీరజలోక్షితకేశపాశ యై
కంజనిభాస్య వొల్చె నతిగౌరవసానిధిమధ్యవీచిగా
పుంజితఫేనయుక్త యయా * పుట్టుసరోరుహగేహయో యనన్.

110

మంజుల = మనోహరమైన, చంద్రకాంతమణి = చంద్రకాంతమణిమయమైన, మజ్జనశాలకో = స్నానగృహమందు, విశాలహేమవీక్షిత = విశాలమయిన బంగారుసీటుమీఁద, భవజేక్షణా = స్త్రీల భావము—72

చేత, అర్పిత = అర్పించబడుచున్న, పక్షిరజల = చందనోదకముచేత, ఉత్పిత = తడుపబడిన, కేశ
పాశయై = తలవెండ్రుకలు గలవై, కంజనిభాస్య = పద్మమువంటి ముఖముగల గిరికాదేవి, పౌల్పై =
ప్రకాశించెను. ఏకాగ్రునవిన, అతిగౌర = మిక్కిలి తెల్లనైన, సుధానిధి = తీరసముద్రమందలి, మధ్య
వీచికానడిమిసీటితెరచేత, పుంజిత = నిండిపబడిన, ఘన = చురుగుతోడ, యుక్తయయి = తూడుకొన్నవై,
పుట్టు = ఉద్భవించుచున్న, పరోరుహగేహయోయనన్ = పద్మమేగృహముగాగల లక్ష్మీదేవిమో
యనునట్లులుగా, పౌల్పైని సంబంధము.

ఇందులొఁ జంద్రకాంతమౌచియమజ్జనకాలకును తీరసముద్రమునకును, హేమపీతమునకును
నానవపద్మమునకును, చందనోదక మర్పించుచున్నస్త్రీకిని మధ్యవీచికకును, చందనోదకమునకును ఘన
మునకును, గిరికాదేవికిని లక్ష్మీదేవికిని సుమనానోపమేయభావము. లక్ష్మీకేశపాశము తుమ్మెదల బారువలె
నల్లలచుండవలసినదొగాని తీరసముద్రదీక్షిరస్పర్శమువలనఁ జెల్లగానుండెను. అటులె చందనద్రవముచే
దడుపబడుటచేత గిరికాదేవికేశపాశముగూడఁ జెల్లగానుండెనని భావము.

మ. ప్రమదాభ్యున్నతిఁ జెక్కుదోయి చెరురింపఁ బూర్ణశృంగారతఁ
సుమనోదంతులు శాతకుంభకలశీశుద్ధాంబువు ల్నింపఁగాఁ

గమలాభ్యుంచితపాణి వొల్పై సురకాటూరుణ్యలభ్యానివా

ర్యమపైశ్చర్యకులాద్విధుర్యగృహసాక్షాత్పక్షిచందంబునన్

111

ప్రమదాభ్యున్నతిఁ = ఆనందాతిశయముచేతనని స్త్రీపరమైన యర్థము. మదాతిశయముచేత
నని దేవతాచరమైన యర్థము. చెక్కుదోయిచెరురింపఁ = చెక్కులు చెప్పటిల్లగానని యర్థము.
గండస్థలములు ముడజలాద్విములుగాగానని యర్థాంతరము. పూర్ణశృంగారతఁ = సంపూర్ణమయిన
సింగారముతోనని యర్థము. సింధూరరేఖాశృంగారముతోనని యర్థాంతరము. ఇక్కడ శృంగార
మనగా గజమండనమునకుండేరు. సుమనోదంతులు = సుమనములనఁగాఁ బుష్పములు-ఆనఁగా మొల్లలు
వానివంటిదంతములుగల స్త్రీలనియర్థము. దేవతాగజములని యర్థాంతరము. శాతకుంభ = సువర్ణ
మయములైన, కలశి = కుంభములచేత, శుద్ధాంబువుల్నింపఁగాఁ = నిర్మలాదకములు పైనిబోయు
చుండఁగా, కమలాభ్యుంచితపాణి = కమలములవలె మిక్కిలియు నొప్పుచున్న హస్తములుగల గిరికా
దేవి, కమలాభ్యుంచితపాణి = కమలములచేత నొప్పుచున్న హస్తములుగలవైన, సురకాట =
దేవేంద్రునియొక్క, కారుణ్య = ఆనుగ్రహముచేత, లబ్ధ = పొందబడిన, అనివార్య = అడ్డములేని,
మపైశ్చర్య = మహావైభవముతోగూడిన, కులాద్విధుర్యగృహ = కులపర్వతాధ్యక్షుఁ డయిన కోలాహ
లుని గృహమందలి, సాక్షాత్పక్షిచందంబునన్ = ప్రత్యక్షలక్ష్మీయో యన్నట్లులుగా, పౌల్పై =
ప్రకాశించెను.

ఇక్కడ, ష్టో. 'లక్ష్మీర్వివైర్గజేంద్రై ర్నజిగణభుచితై స్సాన్నిపితాహేమకుంభైః' అనెడు
శ్లోకపాదార్థము ననుసంధింపవలయును. గజలక్ష్మీస్నాన మిట ననుసంధింపబడినది. లక్ష్మీయః గిరిజయః
గమలాభ్యుంచితపాణులు. ఇరువురిని స్నానముజేయుచువారు సుమనోదంతులు. చెక్కుదోయిచెరురుట,
శాతకుంభకలశీశుద్ధాంబువులునించుట సుభయత్ర (విస్తలు, అచ్చరలయెడ) సమానభర్తములు.

చ. మెలతలు కైలరాట్టనయః మేతడి యొత్తగఁ గూర్పునిండువె
 స్నైలపారవంటి దువ్వలువ * నిద్రపుగుబ్బల వ్రాలుచుం గళం
 బలముచుఁ జెక్కు లంటుచు నుదంచిత రాగరసార్ద్ర మయ్యెఁ బూఁ
 ఁల మెయి సోఁకిన నిద్రిమలః భావము నిల్పునె యెట్టికట్టునన్. 110

112

శకుద్యమందు గిరికాదేవిశరీరము తడిదుడుచుటకై స్త్రీలు సంఘటించిన వెలిపట్టుచున్నట్టి
 యందు నాయకత్వార్థపణముచేసి యర్థద్యయము గలుగఁజెప్పినాడు. విలాగసిన,

'మెలతలు = స్త్రీలు, కైలరాట్టనయ = గిరికాదేవియొక్క, మేతడియొత్తగఁ = శరీరపుః
 వడి దుడుచుటకు, మూర్పు=సంఘటించిన, నిండువెస్నైలపారవంటిదువ్వలువ = సంపూర్ణమయిన వెస్నైల
 పారవలెనున్న దువ్వలువ - ఆనఁగా వెల్లపట్టు చున్నట్టి, నిద్రపుగుబ్బలవ్రాలుచుక = నిద్రగలచున్న
 మీదవ్రాలుచును, గళంబలముచుక = కంఠము నప్పించుచును, చెక్కులంటుచుక = కపాలపుర్ణము
 సేయుచును, ఈమూఁడు కార్యములు నాయకకృత్యములుగాను గ్రహింపవలయును. ఉదంచిత
 రాగరసార్ద్రమయ్యెఁ = ఒప్పుచున్నకుంకుమాదులయొక్క రక్తిమతోఁగూడిన జలముచేతఁ దడుపఁబడిన
 దాయె నని యర్థము. అనురాగరసార్ద్రమయ్యెనని నాయకవరమయిన యర్థము పూఁచుల మెయి
 సోఁకిన = కొమరుప్రాయముగల పడుచులయొక్క శరీరమునందీనమోచట, ఎట్టికట్టునన్ = ఎటు
 వంటి వెలిపట్టువస్త్రమందైనను, విమలభావము నిల్పునె = ధావశ్యము నిల్పునా యనియర్థము. ఎట్టి
 కట్టునన్ = విస్థలమందైనను, విమలభావము నిల్పునె = పరిశుద్ధత్వమునిల్పునాయని నాయకవరమయిన
 యర్థము. గుబ్బలవైనను గంతమునందును జెక్కులయందును గుంకునుపూవు పూయఁబడియుండుటచే
 వెలిదువ్వలువను గెంజాయ నిండాచెను. చెలికత్తెలు స్నానానంతరము గిరిజగుబ్బలను గంతమును
 జెక్కులను దువ్వలువతోఁ దడియొత్తిరిని భావము. గుబ్బలు కంఠము చెక్కులు కళాస్థానములు.
 ఉచితకాలములందు వానిని దాఁకిన రాగరసార్ద్రభావము జను లొందుదురు.

చ. కళుకు మెఱుంగుక్రొంబసిడి * కాంచిక యై కటి మించఁ జాలు నం
 చులమఁబు లంఘిభూష లయి * శోభిలఁ జాలుఁ జెఱుంగుముత్తయం
 బులె యొద నుంపఁ జాలు సరఃము ల్పటవాసక సారభంబె మై
 గలపము నింపఁ జాలు ననఁ * గట్టిరి దివ్యదుకూల మింతికిన్. 111

113

కళుకునఁగా దళుకు, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. చ. 'కళుకులు దేరుగండములు గండము కాక
 శిఖండలక్షికి' అనియున్నది. కళుకుమెఱుంగుక్రొంబసిడి = తళుకుగలకాంతితోఁగూడిన బంగారపుఁ
 దగట్టు, కాంచికయై కటిమించఁజాలున్ = గంటలమొలసూలై పిఱుఁదలయం దతికయింపఁజాలును,
 అంచులమఁబులు = అంచులయందుఁగూర్చిన రత్నములు, లంఘిభూషలయి శోభిలఁజాలున్ = పాద
 భూషణములయి ప్రకాశింపఁజాలును, చెఱుంగుముత్తయంబులె = వైటకొంగునందుఁ గూర్పఁబడిన
 ముత్యములే, ఎదనుంపఁజాలు సరముల్ = వక్షస్థలమందు వజ్రములను గల్పింపఁజాలును, పటవాసకః
 వస్త్రములఁ బరిమళింపఁజేయు ముక్కాముయొక్క, సారభంబె = పరిమళమే, మై = శరీరమందు,
 కలపమునింపఁజాలున్ = నుగంధద్రవ్యములుగూర్చిచేసిన మెయిపూఁతను గల్పింపఁజాలును, అనన్ =
 ఈలాగునట్టులుగా, దివ్యదుకూలము = దివ్యమయిన వెలిపట్టుచీర, ఇంతికిన్ = గిరికాదేవికి, కట్టిరి
 కట్టించిరి, గిరికుగట్టినవలం దివ్యముగావున దానిప్రభావ మనన్యమైనది. అట్టిదెనుడును మెఱుంగులు

గ్రక్కుజలతాడుచనితనములు గలవుగాన గట్టుకొన్నంత మొలకుగంటలుగల యొడ్డాణము వలెను, కొనలందు మడులుగూర్చియుండుటచే బాదములకు రత్నభూషణములవలెను, జేజుంగులకు ముత్రైములు గూర్చుండుటచే గబ్బలపయి ముక్తాహారముగను ఆవలవ తావిమేసికొని గలవమువలె నుండెను.

చ. తమతమతమ్ములం దిగిచి * తన్ముఖలక్ష్మీకిఁ ద్రిప్పరితి ను
త్రమతమపుణ్యసింధువనిత ల్బహుచిత్రదళంపుటారతుల్
క్రమమున నెత్త నయ్యచలకన్యక వచ్చె నమూల్యపద్మమా
ల్యమున నెసంగుచేదిపభుజాంతరకల్పవివాహవేదికిన్.

114

ఉత్తమతమ = అత్యంతశ్రేష్ఠముగలిగిన, పుణ్యసింధువనితల్ = గంగాయమునాది పుణ్యనదీ కాంతలు, తమతమతమ్ములందిగిచి = తమతమయందుండెడు పద్మములను దీసి, తన్ముఖలక్ష్మీకిఁ ద్రిప్పరితి = ఆగిరికాదేవిముఖసౌందర్యసంపత్తికి బడిమి ద్రిప్పినట్టులుగా, బహు = అనేకములయిన, చిత్ర = వింత వింతలైన, దళంపుటారతుల్ = జేకులుగల పద్మమయసిరాజనములను, క్రమమున నెత్త = వరుసవెంబడి నమర్చింపగా, అయ్యచలకన్యక = ఆగిరికాదేవి, అమూల్య = విలువలేని, పద్మమాల్యమున నెసంగు = ఇంద్రుడిచ్చిన పద్మమాలికచేత నొప్పుచున్న, చేదిప = వసురాజుయొక్క, భుజాంతరకల్ప = వక్షస్థల సమానమయిన-అనగా నమూల్యపద్మమాలికాంతరకృతమయిన, వివాహవేదికి = పెండ్లియరుగుమీదికి, వచ్చెన్ = వీరెంచెను.

ఇందు అమూల్యపద్మమాల్యమున నెసంగు ననెడిపదము వక్షస్థలమునకును వివాహవేదికిని సాధారణవిశేషణము. ఆరతులొసంగువారు పుణ్యనదీకాంతలు. వారొసంగునారతులు చిత్రమైనవి. తద్విదళము ఆరతిపల్లెరము. విచ్చినకెందామర యందుంచినదీపము, దళపుటారతులు గిరికాముఖలక్ష్మీకి దమయందలికామరపూవులను దిగదుడిచివేయునటు లుండెనని భావము. వసురాజు వక్షస్థలమును వివాహ వేదికయు నమూల్య పద్మరాగాలంకృతములె. అలం - ఉపమా - ఉల్లేఖ.

క. ఆకల్పలలామకములు, నాకల్పకదామకములు * నపు డగసుత కా

ర్యాకల్ప కనిచె హరిసతి, యాకల్పవిభూతి గలుగు * నాశీతలిచేన్.

115

ఆకల్పలలామకములు = అలంకారశ్రేష్ఠములును, నాకల్పకదామకములు = ప్రసిద్ధకల్పప్రసూన మాలికలును, హరిసతి = ఇంద్రునిభార్యయైన శరీదేవి, అపుడు = ఆనమయమందు, ఆర్యాకల్పకున్ = శార్వతీసమానురాలైన, అగసుతకున్ = గిరికాదేవికి, ఇక్కడ అగసుతయనెడి గిరికానామ మార్కా సామ్యమం దుపయుక్త మగుచున్నది. ఆకల్పవిభూతిగలుగన్ = కల్పావధికమయినయైశ్వర్యముగలుగు నట్టులుగా, అశీతలిచేన్ = సఖసమూహముచేత, అనిచెన్ = పంపించెను. ఈపద్యము ద్విప్రాసముగలదిగా జెప్పబడియెను.

సీ. జవరాలినెల వేళిజడవాహములమించు దడియార్చి ముడిచె బై * దలియొకర్లు
తరుణిక్రొవ్వెదతు ఘోదలదాటుదాటు సుపగిదంటచెరివె గో * మలియొకర్లు
చెలువ వేసలిచిమ్మచీకటిగికురింప జంద్ర సూర్యులనుంచె * జామయోర్లు
మగువకొప్పునభంగుం * యెగడ నిర్దోషంపుఁజొక్క చేరుభుటించె * నుదతియోర్లు

తే. నెలఁతతులుము మహామహానీలరాశిఁ
 బకపకహసింప మరకతశకలకలిత
 మృదులదూర్వాంకురములలోఁ గదియఁ జేసె
 జకితసారంగశాబలోచన యొకర్లు.

116

జవరాలినెఱవేణి = గిరికాదేవికేళబంధము, జడవాహములమించె = మేఘముల సత్క్రమించు
 కొఱకు, తడియార్చి ముడిచె బైదలి యొకర్లు = ఒకచెలికత్తె తడిదుడిచి ముడిచెను, తడిలేకపోవుటయొక
 ముడిగొనుటయొక మేఘములకు సంభవించవని భావము. తరుణిక్రొవ్వెన = గిరికాదేవికొప్పు, తుమ్మెదల
 దాటు దాట = తుమ్మెద గుంపు సత్క్రమించుకొఱకై, నువ్వగిదండచెరచె గోమలయొకర్లు =
 ఒకచెలికత్తెయ నువ్వగిపూదండ చుట్టెను, తుమ్మెదలకు నువ్వగిపువ్వులయొక్క సాంగత్యము లేదని
 భావము. చెలువచేసలి = గిరికాదేవికొప్పు, చివ్వుచీకటిగిరుంప = కాలుచీకటిని పొందించుకొఱకు,
 చంద్రసూర్యులనుంచె జానుయోర్లు = ఒకచెలికత్తెయ చంద్రసూర్యుల నునిచెనని యర్థము.
 చంద్రసూర్యురూపాభరణముల నుంచినదని భావము చీకటి చంద్రసూర్యులరంగా విసిపావునని
 భావము. చామయ నెడు పదము శ్యామాశబ్దమునకు దద్దవము.

మగువకొప్పు = గిరికాదేవికచభారము, నభంబు దెగడ = ఆకాశమును దిగస్కరించుకొఱకు,
 నుదలియోర్లు = ఒకచెలికత్తెయ, నిర్దోషంపుఁ జుక్కచేరు ఘటింప = రాత్రియందుదుఱుగుచు చుక్క
 చాలును ఘటించెనని యర్థము. ఆకాశమందు రాత్రిలేకపోవునచోఁ జుక్కలు గాన్పించవని భావము.
 (ని. 'దోషా నక్తశ్చరజనా' అని అ.) దృశ్యాదిదశవిధదోషరహితమయిన ముత్యాలచేరును అని
 భావము.

నెలఁతతులుము = గిరికాదేవికొప్పు, మహామహానీలరాశి = గొప్పలయిన మహానీలములయొక్క
 సమూహమును, పకపకహసింప = పకపకనవ్వెడుకొఱకు - అనగా నవహాస్యముచేసెడుకొఱకు, చకిత
 సారంగశాబలోచనయొకర్లు = భయపడిన లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగల యొకచెలికత్తెయ, మరకత
 శకలకలిత = మరకతపువ్వులయొక్క మొలకలవలె నొప్పుచున్న, మృదుల = కోమలములైన, దూర్వాం
 కురముల = లేతగఱికిపోచలను, లోగదియఁజేసె = లోపల నడగియుండునట్టులుగా ముడిచెను -
 అనగా నంతర్దీపము చేసెననియర్థము.

మహానీలములు తృణము నంతర్దీపముగా జేయవనుట. శుభార్థముగా దూర్వులను గొప్పనఁ గూర్చి
 నారని భావము. మహానీలమనగా, (శ్లో. 'సింహా శ్చ స్యాకరో ద్భూతా మహానీలా స్తు తే స్తృతాః')
 ఇందుకు లక్షణము.

క. 'కప్పెనఁగువెన్న వెదిరికి, పుష్పారవన్నియకు నవతులొలువనంగా
 ముప్పాలికరంగులతో, నొప్పుమహానీల మది తుభోన్నతి జేయున్.

క. కనవుల వినువులు గరమున, వెన్నుడి నీలంబుమీద విడనూడుటయం
 న్నెవ నెగసిపోకనిలిచిన, వసుధఁ దృణగ్రాహి యవంగ పద్మవ కెక్కున్.'

అని రత్నచరిత్రయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

సూర్యచంద్రులను భూషణవిశేషములను నెఱులందుఁ బూర్వము దాల్చు నాచారము గలదు. ఇటులనుటకు-

చ. తరణిశకాంకు లాభరణదంభమునకొ వదనాక్షిక్తైతవాం
బురడసితోత్పలాగ్రమున ముద్దియ మంతలదేశ మాక్రమిం
చి రొకఫలంబు గాననగుఁ జివ్వసుచుం బరహువయస్త్రి ని
బ్బరముగ నంతసొంతముగ బ్రహ్మయొనర్చిన సీమపొల్గునన్. సర్వకామదాపనియము.

మ. ఘనశృంగారరసోత్తరంగరుచిరంగద్యేణికిం బాసికం
బున దండం బలుగట్ట గట్టి విలసన్తుక్తాకలాపచ్ఛలం
బునఁ దూ మేర్పడఁ బెట్టి బోటి గిరిజాభూపుండ్ర సౌభాగ్యము
ల్లనరం గస్తరిరేఖ దీర్చె నవకుల్యావై ఖరి న్నించెగన్. 117

ఘన = అధికమైన, శృంగారరస = శృంగారరసమనెడర సముచేత-అన్యగా జలముచేత, ఉత్తరంగ = పొంద్రమయిన అని వేణీపరమయిన యర్థము. ఉన్నతతరంగములు గలదని నదీప్రవాహవరమైన యర్థము. రుచిరంగత్ - రుచి = కాంతియనెడు మాధుర్యరుచిచేత, రంగత్ = రంజితమయిన, వేణికిన్ = జడయనెడు నదీప్రవాహమనకు, బాసికంబునకొ = బాసికముచేత, దండకొ = సమీపమందు, బలుగట్ట గట్టి = దృఢమైనట్టగట్టి, విలసత్ = బిచ్చుచున్న, ముక్తాకలాప = ముత్యాలబొట్టనెడి, ఫలంబునకొ = మిష చేత, తూమేర్పడఁ బెట్టి = తూముకట్టి, బోటి = చెలికత్తియ, గిరిజా = గిరికాదేవియొక్క, భూ = కనుబొమ్మల నెడు, పుండ్ర = ఎఱుపుగలిగిననల్ల చెఱుకుయొక్క, సౌభాగ్యముల్లనరకొ = సౌవ్యము లొప్పనట్లుగా, ఇక్కడ భూసౌందర్యంబును నిత్యమాధుర్యంబును నని గ్రహింపవలయును. పుండ్రమనఁగా, నెఱుపు గలసిన నల్లచెఱుకన్నందుకు - (హ్రి. 'ఇతః పీతః పుండ్రకః కృష్ణరక్తః కాంతారస్యాచ్యేష్వతపీతస్తయైవ' అని యాకరము వినఁబడుచున్నది.) నవ = నూతనమయిన, కుల్యా = కాలవయొక్క, వైఖరికొ = రీతిచేత, మించగకొ = అతిశయించునట్లులుగా, కస్తరిరేఖదీర్చకొ = రేఖాకృతిగాఁ గస్తూరిబొట్టు దీర్చెను. ఇందులొక జెఱుకునకు మంచినిట్లు పాఠింపదునఁ దీపి పుట్టును గనుక రుచిరంగద్యేణి యని చెప్పినాడు. అలం. రూపకము. ఆపహ్నుతి.

శా. శ్యామోజ్జ్వంభితతార కావరరుచిక్ + సంధించి యెంచు న్వసు
స్వామిక్ గన్గొనుచుం బ్రకామశరవన్సుస్ఫుర్తి జెన్నొంది ని
త్యామోదంబున మించు మంచు జెలి నేత్రాబ్జంబుల న్వశ్యల
క్షీమూలం బగు గావు నించె నన నుంచెం గజ్జలం బింతికిన్. 118

ఈ పద్యములో నేత్రాబ్జంబులకొ - అని చెప్పుటచేత నబ్జపరముగాను నేత్రపరముగాను వర్గ ద్వయము విచారింపవలయును. విలాగవిన,

శ్యామోజ్జ్వంభిత తారకా వరరుచిక్ సంధించి. శ్యామా = రాత్రియందు, ఉజ్జ్వంభిత = ప్రకాశ మానందైన, తారకావర = చంద్రునియొక్క, రుచిక్ = ప్రీతితోడ, సంధించి = కూడుకొనియని యబ్జ పరమైన యర్థము. (ని. 'శ్యామా స్యా చ్ఛారిబా నికా' అని అ.) శ్యామ = నీలకాంతిచేత, ఉజ్జ్వంభిత = ప్రకాశమానమయిన, తారకా = కనీకలయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమయిన, రుచిక్ = కాంతితోడ

సంధించి యని నేత్రపరమైనభావము. ఎందుకొ = సకలవిక్రమయందును, ప్రసూయమిష్టమైయును = సూర్యునిజూచుచునని యర్థము. పసురాజునుగన్గొనుచునని భావము. ప్రకాశవర్షస్ఫూర్తిజై న్నొంది-ప్రకాశ=అధికమయిన, శరవర్షస్ఫూర్తికొ=జలవర్షస్ఫూర్తిచేత, చెన్నొంది=సాంపు పహించి యని యర్థము. అధికమైన మున్నభబాణ వర్షస్ఫురణముచేతఁ జెన్నొందియని భావము. నిత్యా మోదంబున మించుము=కాశ్యతమయిన పరిమళముచేత సతిశయింపుమనిభావము. అంచుకొ = అనివలయుచు, చెలి = చెలికత్తియ, ఇంటికొ=గిరికాచేవి, నేత్రాబ్జబులకొ=కమలములపంటి నేత్రములయందు, వశ్యలక్ష్మీమూలబగు = ఆనందజంద్రసూర్యాదిమిత్రా మిత్రవశ్యసంపత్తికి మూలమయిన. కావునించెనకొ = కావలిబొట్టుపెట్టినచో యచ్చట్టులుగా నని యర్థము. పసురాజవశ్యసంపదమూలమని భావము. ఉంచెంగజ్జలంబు = కాటుకపెట్టెను. శరశబ్దమునకు- (ని. 'శర' దధ్యాద్యగ్రసారే బాణే కాష్టా తృణాంతరే, శరంతునిరే అని నానార్థరత్నమాల.) తామర పూవులు చంద్రకాంతిని సహించఁజాలవు. సూర్యుని దర్శింపగలవు. అధికమగు వర్షకాలమునఁ దావులఁ గోలుపోవును. కనుదమ్ములు చంద్రకాంతిని దిలకింపగలవు. సూర్యకాంతిని సందర్శింపఁజాలవు. వర్ష కాలమున నామోదము గోలుపోవు. మిత్రులను మిత్రులుగాఁ జేసికొనుట కాదు. శత్రువులనుమిత్రులఁజేసి కొనుట కర్తవ్యము. ఇందులకు వశ్యాంజనముఁ బెట్టుకొనునటుల గిరిక కమలమఁ గాటుకఁ పెట్టుకొనె నని భావము. అలా. క్షేమము. ఉత్పేక్ష.

మ. అతితీవ్రాశుగవృత్తిమై సతసుధఃస్వాభోగసీమ స్థజా

గతము ల్నల్పి శ్రమించులోలతరవీక్షాపాతపాంథాళిక

శ్రుతికూపాంతసుధానిపానకము లై * శోభిల్లునిత్యప్రభాం

చితివజ్రోపలకుండలంబులు ఘటింఁచెక బోటి పూఁబోడికిన్.

110

అతితీవ్రాశుగవృత్తిమై - ఆశుగళబ్దము బాణమందును వాయువందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'ఆశుగౌ వాయు విశిఖౌ' అని అ.) అతితీవ్ర = అత్యంతతీక్షణమయిన, అశుగవృత్తిమై = బాణ వృత్తిచేతనని వీక్షాపరమయిన యర్థము. అతిచేగముగల వాయువృత్తిచేతను-అనఁగా పడగాలి వేగము చేత నని పాంథపరమయిన యర్థము. అతసుధస్వాభోగసీమకొ - అతను = మున్నభనియొక్క, ధన్వా భోగసీమకొ = ధనుగపరిపూర్ణ త్వసీమయందునని వీక్షాపరమైన యర్థము. ఇక్కడ సుపమానమయిన మున్నభచాపముచేతనే యుపమేయమయిన భూవల్లిని జెప్పినాడు. అతను=అధికమయిన, ధన్వాభోగ సీమకొ-ధన్వయనఁగా జాంగలదేశంబును గనుక మరుభూప్రదేశమందని పాంథపరమయినయర్థము. (ని. 'ధన్వజాక్షలదేశేస్యా ధన్వ చాపే స్థలే ౭పిచ' అని వి.) గతాగతములన్నిభోమించు = రాక పోకలుచేయునూ దిరుగుచుండెడు, లోలతరవీక్షాపాతపాంథాళికొ=లోలశబ్దము చలనమందును కృష్ట గలవానియందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'లోల శృలస తృష్టయో' అని వి.) లోలతర = మిక్కిలి చంచలములైన, వీక్షాపాత = దృష్టిపాతములనెడు, లోలతర = మిక్కిలి తృష్టతోఁగూడిన, పాంథాళికొ = పథికపరమాహమునకు, శ్రుతికూపాంతసుధానిపానకములై-శ్రుతిశక్త్యముల నెడు, కూప థ బావుల యొక్క, అంత = నమిమమందలి, సుధానిపానకములయి = సుధయనఁగా మున్నమును సమృత్తమును, నిశానఘనఁగా నిశ్శబ్దం గట్టించిన ధర్మగాడియును జలాశయమును, (జ్ఞో. 'ఆపానస్తు నిపానం స్యాదువ

కూచబూశయే' అని అ.) సున్నపుగచ్చుచేసిన నిపానములయి యని యర్థము. లేక యమృత జలాశయములనియును జెప్పవచ్చును. శోభిల్లు = ప్రకాశించుచున్న, నిత్యప్రభాంచిత = నిత్యమయిన కాంతి చేత నొప్పుచున్న, వజ్రోపలకుండలములు = వజ్రమణిమయములయినకమ్మలు, పూచోడికి = గిరికా దేవికి, బోటి = ఒకచెలికత్తియ, ఘటింజెక్ = సుఘటనముచేసెను-అనగా జెవులఁబెట్టెనుట. కను బొమ్మలు మరుసివిడ్లు. ఇందుండివచ్చుములుకులు వీక్షాపాతములు. అవి తీవ్రములు, లాలతరములు. కడకంటిచూపుల కర్ణపర్వతము ప్రసరించి యటనుండి మణులుచున్నవి. అంతతో నాగక రాకపోకలు చేయుచున్నవి. ఇదియంతయు పెనుగాలిచే నలసినబొటసారి మరుభూమిలో నిటునటు తిరిగి జలాశయముఁ జేరి సీదుద్రావి విశ్రమించినటు లుండె నని భావము.

చూపులు శ్రవణసీమలను విశ్రమించుచున్నవనుటచే నపాంగములదైర్ఘ్యము కటాక్షముల దైర్ఘ్యము సూచితము. చూపులు చెవివద్ద నాగుననుట సుప్రసిద్ధము.

తే.గీ. 'శ్రవణపుటకూచవినిపాతసాధ్యవమున, నిగిడి యవ్వలి కటు పోక నిల్వెఁ గాక
యధికచవలన్దభావంబు లైనయట్టిదీనికన్నులు తలచుట్టు తిరిగి రావె.' శృంగారశై. ఆ. 3
స్లో. 'శ్రురేరసి పరం పారంగతే లాచనే.' భర్తృహరి.

మ. శ్రుతికూపామృతము స్వతంత్రకళికాశ్లాఘ్యం త్రసంక్రాంతదీ
ధితిదండోజ్జ్వలవర్తలాభరణపాత్రి న్నించి తాటంకక
ల్పితకుల్యాముఖహీనసారకిరణోద్భేదంబుపేర న్వెల్లా
ర్పితటిదేహకు నవ్యపత్రలలికాశ్రీ నించి రాభీజనుల్. 120

శ్రుతికూపామృతము = చెవియనెడు బావియందలి యందకమును, వతంస = కర్ణపూర మైన, కళికా = పూమొగ్గయనెడు, ఆర్ఘ్యం త్ర = వీరపుసిడియందు, సంక్రాంత = తగులుకొన్న, దీధితి = కాంతియనెడు, దండ = దండకావ్యముచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, వర్తలాభరణ = రత్నపుటవిరయనెడు, పాత్రి = పాత్రయందు, నించి = నిండించి, తాటంక = కర్ణకుండలమనెడు, కల్పితకుల్యాముఖ = కుల్యాముఖమనగా గాలువ మొదటనుండెడు నేతపుబానలో నీర్లుగుచ్చ రించెడు మోటతోటి గనుక కల్పించుబుజు కుల్యాముఖమయొక్క, హీనసారకిరణోద్భేదంబుపేర = వజ్రమణులయొక్క శ్రేష్ఠమయిన కిరణప్రసరణమనెడు మిషచేత, వెల్లార్పి = వెళ్ళబోసి, తటిదేహ కుక్ = మెఱుపుతీగెంటి దేహముగల గిరికాదేవికి, ఆభీజనుల్ = సభిజనులు, నవ్య = నూతనమయిన, పత్రలలికా = మకరికాపత్రరచనలనెడు, పత్రలలికా = పత్రయంతములైన తీగెలయొక్క, శ్రీ = నన్బుద్ధిని, నించిరికలుగఁజేసి.

ఇందులో గిరికాదేవియొక్క కర్ణావతంసమయిన 'పూమొగ్గ' నేతపుసిడిగాను రత్నపుటవిరయ నేతపుబానగాను బవిరయొక్కకిరణమును దండకావ్యముగాను, ననగా నేతపుగడగాను వజ్రకుండల మును బానలో నీర్లుగుచ్చరించెడుకాలువ మొదటితోటిగాను గుండలవారకిరణప్రసరణమును శ్రుతికూ పోదకవిస్ఫరణముగాను బత్రరచనలను బత్రయంతలతలగాను జెప్పివాడు. గిరికకు వజ్రమయము లగు కర్ణభూచూడుములు, రత్నభుచితములగు బవిరలు నలంకరించిరినియు జెక్కులమకరికాపత్రాలిరేఖలు చెవిపువ్వు నలరించిరిని భావము. చెవియం దలంకారముగా బూత్తునో పూమొగ్గనో యలంకరింతురు,

సీ. 'ఆవతంసకుసుమంబునం దున్నయెలజేటి దులికించినచిత్తశ్రుతులనీవ.'

మనుచరిత్రము.

చ. సురభికురంగనాభికఱ • చొక్కపుంగుంకుముఁ గప్పి కుంకుమ
స్ఫురితమహోష్ణఁ గప్పగపుసోకుల మానిసి కప్పరంపుఁజ
ల్లిరి మెఱుంగుంజవాది నెడలించి కదంబము గూర్చి నెచ్చెలు
ల్లరుణి కలంది రన్నియును • దత్తసువాసనఁ బూవుగట్టుచున్.

121

సురభి=మనోహరమయిన పరిమళముగల, కురంగనాభి=కస్తూరియొక్క, కఱ=డాగు, చొక్కపుఁ గుంకుమకప్పి=శ్రేష్ఠమయిన కుంకుమపువ్వుచేతఁ గప్పికఱచి, కుంకుమస్ఫురితమహోష్ణఁ = ఆకుంకుమ పువ్వునందు స్ఫురించుచున్న యెక్కువకాకను, కప్పరపుసోకులమానిసి = కర్పూరమేళనముచేత నివారిచి, కప్పరంపుఁజల్లిరి = ఆకర్పూరమందలితైత్త్యమును, మెఱుంగుంజవాది నెడలించి = నిగ్గుల జవ్వాదిచేతఁబోగొట్టి, కదంబముగూర్చి=కలపమేర్పఱచి, అన్నియును దత్తసువాసనఁబూవుగట్టుచున్ = ఈచెప్పబడిన పరిమళద్రవ్యము లన్నిటిని నాగరికాదేవియొక్క శరీరపరిమళముచేత వాసనా యుక్తములగుగాఁ జేయుచును, నెచ్చెలులు = చెలికత్తియలు, తరుణికి = గిరికాదేవికి, అందిరి = పూసిరి. గిరికమేన సుగంధవస్తువు లందవలయుచుగానఁ దొలుతఁ గస్తూరి బూసిరి. అది నల్లగ నుండుటచే గుంకుమచే నాకఱఁ గప్పిరి. కుంకుమపూవు వేడిగాననాపేడిని బచ్చకప్పరపుఁబూకతో నివారిచిరి. బచ్చకప్పరము చలువగాన నాచలప జవాదితో సువళమిండుజేసిరి. అన్నియుఁ దొలగించి కలప మలందిరి. సుగంధవస్తువులకంటె నాయికమేనే సుగంధముగా నుండెననిభావము.

సీ. అధరమాధుర్యభిక్షాగతం బగుసుధాఘటిక నా ముంగరఁ • గుదురుపఱచి
సమయానుగుణమహోచ్చగతగ్రహణినాఁ జనుదోయి నవరత్నఁసరమువైచి
కిసలకోరకభృంగఁకీరవర్ణంబు నా దోర్వల్లి బలువన్నెతోడపులునిచి
ఘనకుచాంగజదుర్గఁకల్పితాధరవప్రపరిధి నా నొడ్డాణ • మిరపుకొల్పి
తే. యనఘజఘనానుషంగ ముష్టాంగయోగ
కలన నివి గాంచె ననవజ్రకాంచిక లిడి
యంగజితరతిబిరుదాంక • మంఘ్రిఁ గట్టు
కరణి మణిమయమకరనూపురము దొడిగి.

122

అధరమాధుర్యభిక్షాగతంబగు = అధరోష్ఠమందలి తియ్యదనముయొక్క భిక్షమడుగుకొనునిమిత్త మయినచిన్న, సుధాఘటికనాఁ = అమృతగుళికయో యన్నట్టులుగా, ముంగరగుదురుపఱచి=ముక్కు ముత్తియమును గుదురుగాఁబెట్టి, సమయానుగుణమహోచ్చగతమనెనువిశేషము గ్రహణిని నవరత్న సరమునకును సుభయత్ర చెప్పవలయును. విరాగనిన,

సమయానుగుణ = వివాచనమయమున కనురూపముగా, మహోచ్చగత=పరమోచ్చన బొందిన అని గ్రహణిసరముగాఁ జెప్పవలెను. సమ్యక్ = లెప్పుడు, అయ = శుభావహకర్త దేనియందో యది సమయము. ని 'అయ శుభావహో విధికి' అని ఆ. అటువంటియు, అనుగుణ=గుణమునగా సూత్రము గనుక ననుగతమయినసూత్రము దేనికిఁ గలదో యది యనుగుణము, అటువంటియు, మహోచ్చ గత = మహాపూజనీయు, యన్నతస్థానమును బొందినదియు నని నవరత్న సరముభరణముగాఁ జెప్పవల

యును. అనగా సమయానుగుణ మహోచ్చగతగ్రహపంక్తియో యన్నట్లులుగా సమయానుగుణ మహోచ్చగత నవరత్నసరమును జరుదోయియుండు వైచి యని యర్థము. నవరత్నములను వర్ణసామ్య నిమిత్తముచేత నవగ్రహములనుగా నుత్పేక్షించినాడు. గ్రహపరమయన యర్థమహోచ్చగతులన్నం దుకు సూర్యాదిగ్రహములకు మేషాదిరాసు లుచ్చస్థానములు. మేషాదిరాసులయొక్క ౧౦-3-౨౦- ౧౫-౫-౬-౬౦ భాగములు పరమోచ్చభాగములు. ఉచ్చస్థానమున కేదవదిసిచస్థానము. ఇందుకు, స్తో. 'అజమృషభమృగాద్ధనాకుశీరార్పుషపజిజౌచ దివాకరాదితుక్లోః, దశశిఖిమయముక్తిధీంద్రియాకై స్త్రీనవకవింశతిభస్తనస్తనీచక' అని జ్యోతిశ్శాస్త్రము.

కినల = ఎఱ్ఱని చిగుళ్లయొక్కయు, (ని. 'కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసమ్' అని ద్విరూపకాశము.) కోరక = తెల్లని పూమొగ్గలయొక్కయు, భృంగ=నల్లని తుమ్మెదలయొక్కయు, కీర= వచ్చనిచిలుకలయొక్కయు, వర్గంబనాక=నమూహమో యన్నట్లులుగా, దోర్వల్లిక = బాహువనెడు తే:గెయందు, పలువన్నెతోడవులునిచి = రక్త శ్లేష్మక నీల హరిద్వర్ణములు గల పద్మరాగ మాత్మిక హరి నీల మరకతమణిమయము లైనభూషణములు పెట్టి, ఘన = గొప్పలయిన, కుచ = వ్రసములనెడు, అంగజ దుర్గ = మన్నభగిరిదుర్గములకు, కల్పిత = రచింపబడిన, అధరవస్త్ర = క్రిందితోటయొక్క, పరిధినాక = వలయ మోయన్నట్లులుగా, ఒడ్డాణమిరవుకొల్పి = ఒడ్డాణము పెట్టి,

అనఘ = రమ్యమయిన, జఘన=కటిపురోభాగముయొక్క, అనవంగము=సాంగత్యమును, ఇవి= తన్మజ్రకాంచికలు, అష్టాంగయోగకలనక = (యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణా సమాధిరూపాష్టాంగయోగములచేత నని యర్థము.) అష్టధారాయోగముచేత నని భావము. వజ్రమున కప్పధార లుండును.

ఇందుకుఁ బ్రమాణము-

క. 'రూపాదవి చులకనై మెఱుఁ, గేపారంగ వానిధార లెనిమిది యగుచున్'
దా పొల్పు మూలలాఱై, చూపట్టుట వజ్రమణికి శుద్ధగుణంబుల్.'

అని రత్నపరీక్షయందుఁ జెప్పబడియున్నది.

కాంచెనక = పొందినవోయన్నట్లులుగా, వజ్రకాంచికలిడి = వజ్రమణిమయములైన మొల నూళ్లు పెట్టి, అంగ = శరీరసౌందర్యముచేత, జీక=జయింపబడిన, రలి=రతీదేవియొక్క, (ని. 'అథోరతిః, రతీ కామపిర్యోప్రీత్యోః' అని నానార్థరత్నమాల.) బిరుదాంకము = మకరాకారమగు బిరుదు 'బెక్కెమును, అంఘ్రిగట్టుకరణిక = కాలను గట్టినట్లులుగాను, మణిమయమకరనూపురము దొడిగి = రత్నమయమయిన మకరాకారమంజీరమును దొడిగినవారై, (ని. 'పాదాబ్జం తులతోటి ర్నశ్చోరో నూపురోస్త్రీయామ్' అని యమరము.)

గిరికాదేవి నాసికకు ముంగరము, గుబ్బలవై రత్నహారములు, బాహువులకు రత్నఖచిత వివిధభూషణములు, నడుమునకు నొడ్డాణము, కటిపురోభాగమునందు వజ్రకాంచికలను, బాదములకు మణినూపురములు చెలికత్తె లలంకరించిరని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. చెలువలు బాల నిట్లు గయినేయంగఁ బైదలి యొర్పు రాగ మం
ఘ్రిల నలరించి చూచితిరె * కొమ్మలు తమ్ము లినాంఘ్రిరాగకం

దళి దగు ధాత్రి నీయరిదితము లినోజ్జ్వలమాళిరంజనా

కలనము లంచు బల్కు జెలికన్నుల నించుక నించె రాగమున్.

123

చెలువలు=చెలిక త్రియలు, బాలనిట్లుగయిసేయఁగ్ = గిరికాదేవి సీత కారము శృంగారించుగా,
పైదలియోర్తు = వారిలో నొకచెలికత్తె, రాగముఘ్రిలనలించి = లాహరీనమును పాదములయం
దలంకరించి, చూచిలి రోమములు = చెలులందఱును జూచినారలే, ధాత్రి=భూమియందు, (ని. 'ఉప
మాతా చ ధాత్రి స్యాద్భూమి రామలక్ష్మీ చ సా' అని నానార్థరత్నమాల.) తమ్ములు=ప్రసిద్ధులుయిన
కమలములు, ఇనాంఘ్రిరాగకందళిదగు-ఇనశబ్దము పలియందును సూర్యునియందును క్షత్రియచున్నది.
(ని. 'ఇన స్సూర్యే నృపే షత్యై' అని వి.) ఇన = పలియొక్క, అంఘ్రి = పాదములయొక్క,
రాగకందళి = రక్తిమాంతురములచేత, తగు = ఒప్పుచుండును, అని యర్థము. అనఁగా దద్రంజిత
ములనుట. సూర్యకిరణజన్య రక్తాంతురములచేత దగు నని భావము. ఈయరిదితములు = అనఁగా సీగిరి
కాచరణరూపము లయిన విచిత్రకమలములు. ఇక్కడఁ జరణములను నిగరణముచేసి తమ్ములని చెప్పి
నాఁడు. ఇన = పలియొక్క, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశమానమగుచున్న, మాళి=కిరీటముయొక్క, (ని. 'మాళి
స్ఫంయతకేశేషు చూడాయాం మకుటే ద్వయోః' అని నానార్థరత్నమాల.) రంజన = రంజనమందు-
అనఁగా గిరిటమును ప్రకాశించు జేయుటయందు, అకలనములు = నమర్థములయినవి, అంచు = కల
గని, పల్కు = వచింపఁగా-అనఁగా సురతబంధవిశేషమందుఁగాని ప్రణయతోపనివారకార్థముగాని,
పెనిమిటిచేత శిరసావహించు బడుచున్నవని తాత్పర్యము. చెలి = గిరికాదేవి, కన్నుల = శేత్రముల
యందు, రాగము = రక్తిమను, ఇంచుకనించె = కొంచెముగా నింపెను. అనఁగా జెలికత్తెపలికిన
నర్తకి లజ్జాయుక్తమయిన కోపముచేత నించుకంత కన్నెఱ్ఱజేసెనుట.

ఈపద్యమున లళలక భేదప్రాసము. దీనికి లక్షణము-

లే. 'లేఫమునకుఁ బ్రెనుండు మాతృకకుఁ బెద్ద

కాయభేదాహ్వయప్రాస మై యెసంగు.'

అని యప్పకవీయము.

కమలములు ఇనాంఘ్రిరాగకందళమున రాగవంతము లగుచుండును. గిరికాపాదము లరిదితములు.
కావున ఇనోజ్జ్వలమాళిరంజనాకలనములు. అనఁగా గిరికాపాదములు సురతవిశేషములందును, బ్రణయతో
పమువందును వసురాజుచే శిరసావహించబడనున్నవని భావము. గిరిక కనులందు రాగము (అనురాగము
కెంతాయ) నించుట యంచుక చెలికారముకొలది కోపము సూచించుటకు.

శా. కాంత ల్బుక్తిమలీనగేంద్రభవముఃకౌరత్నరాజిం దదే

కాంతస్యచ్చశరీరయుక్తి ననుజాకల్యాణవేళార్హస్

త్కాంతం త్నిందిరి గాక కానియెడ లోకశ్లాఘ్యసాభాగ్యవ

త్కాంతాలోకమణి స్పటితములం • గై నేయఁగా ముగ్ధలే. ౫౭

124

కాంత = గిరికాదేవిచెలికత్తెలు, తుక్తిమలీ=తుక్తిమలీనదివల్లను, నగేంద్ర=కోలాహలవివల్లను,
భవ = సంభవించిన, ముక్తా=ముత్యములయొక్కయు, రత్న=పద్మరాగాదిమణులయొక్కయు, రారణి =
సూర్యునియందు, ఇక్కడ తుక్తిమలీసంభవములయినవి ముత్యములయొక్క కోలాహలవర్షకసంభవము
లయినవి పద్మరాగమణులయిన గ్రహులకారము. తత్ = అగిరికాదేవియొక్క, వికాంతస్యచ్చ =

నితాంతనిర్మలమైన, శరీర = దేహముయొక్క, యుక్తి = యోగముచేత, అనుజా = తోడబుట్టినదైన గిరికాదేవియొక్క, కల్యాణవేదా = వివాహసమయమునకు, అర్హ = తగిన, సత్కాంతుల్ = శ్రేష్ఠమయిన కాంతులను, నిందిరిగాక = నిండజేసిరే కాక, ఇక్కడ శుక్తిమతీనగేంద్రభవయనెడు ముక్తారత్న రాజియొక్క విశేషణము గిరికాదేవికి రత్నానుజత్వమును సమర్థించుచున్నది. అనఁగా రత్నముల కనుజ యైన గిరికాదేవియొక్క వివాహసమయమునకు దగునట్లులుగా గిరికాదేహకాంతులచేత నలంకరించినా రనుట. కానియెడఁక = అనఁగా గిరికాదేహకాంతులచేతనే రత్నముల నలంకరించుట గాకపోయినట్లయిన, లోకశ్లాఘ్య = లోకములవారిచేతఁ గొనియాడఁదగిన, సౌభాగ్యవత్ = సౌందర్యముగలిగిన, కాంతా లోక = మనోహరప్రకాశము గలిగిన, మణిక్ = రత్నమును అని యర్థము. (ని. 'అలంకారదర్శనద్యుతీ' అని అ.) కాంతాఙ్గరత్నమని భావము. మణీశకలములక్ = రత్నసమూహములచేత, కైసేయఁగాక్ = ఆలంకరించుటకును, ముగ్ధలే = తెలియనివారా-అనఁగా గారునుట. (ని. 'అథ త్రిషు, ముగ్ధ సౌస్మ్యే నవే మూఢే' అని నానార్థరత్నమాల.)

గిరికాదేవికి నలంకరించినరత్నాభరణము లామెయొక్కదేహకాంతిచేతః ప్రకాశించుచున్నవే కాని యాభరణము లామెదేహమును ప్రకాశింపజేయుఁజాలక యుండెనని ఫలితార్థము. ముత్యములు శుక్తిమతీనంజనితములు, రత్నములు కోలాహలసంభాతములు. ఈరెంటికిని గిరిక యనుజ. తోడబుట్టువు వివాహమున నగ్రజాతు లలంకరించునవలయును గదా! గిరికాదేవియొక్క యేకాంతస్వచ్ఛతను సంఘోషమున ముక్తారత్నము లలంకృతములయ్యెను. సోదరీవివాహమున నగ్రజాతములగు ముక్తారత్న ముల నలంకరించుట జరిగినది. మనోహరాకారములకు భూషణము లలంకరణములు కాఁజాలవు. ఇటు లనుటకు-

శ్లో. 'సరసిజనునవిద్ధం కైవలేనాపి రమ్యం, మలినమపి హిమాంశోః లక్ష్యలక్ష్యే తనోతి
ఇయ మధికమనోజ్ఞావల్క్లలేనాపి రమ్యా, కిమివహి మధురాణా మాకృతి ర్నండనానాం.'
అభిజ్ఞానకామంతలము.

శా. నానాభూషణరత్నజాలములలోనం బొల్పునాత్మీయకా
యానుచ్ఛాయలచే గరం బలరె మేనాపత్యసత్పుత్రి నె
ష్టేను ల్లాల్పి శుభాధిదేవతలు సంప్రీతిం బ్రవేష్టింప ని
త్యానందంబున నంద మొందునరవిందావాసచందంబునన్.

125

నానాభూషణరత్నజాలములలోనక్ = సకలాభరణములయందలి రత్నసమూహములలోనకు, పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న, అత్మీయకాయానుచ్ఛాయలచేక్ = నిజశరీరప్రతిబింబములచేత, మేనా = మేనకాదేవియొక్క, ఆపత్య = కుమారుడయినకోలాహలనియొక్క, సత్పుత్రి = కుమారికయైన గిరికా దేవి, కరంబులరక్ = మిగుల నొప్పుచుండెను. విభాగనిన, నెష్టేనుల్లాల్పి = చక్కని శరీరములు ధరించి, శుభాధిదేవతలం = మంగళాధిదేవతలు, సంప్రీతింబ్రవేష్టింపక్ = అధికప్రేమచేత బరివేష్టించికొలువగా, నిత్యానందంబున నంద మొందు = నిత్యమయిన యానందముచేత నొప్పుచుండెడు, అరవిందావాస చందంబునక్ = లక్ష్యదేవివలె, కరంబులరె నని సంబంధము.

ఇందులో భూషణ రత్నసమూహములందుఁ బ్రతిబింబించిన గిరికాదేహములను శుభాధి దేవతలుగాను గిరికాదేవిని లక్ష్యదేవిగాను కెప్పినాఁడు. అలం. ఈవసు.

క. విదువగాణీలశుభా, పాదనగేయములపేర * భారతి చిత్తిపై

మోదమున ధవళవర్ణ, ప్రాదుర్భావంబు నెఱపె * బలుమఱు నచటన్. 126

విదువగాణీల = గాణీశబ్దము గాయనిశబ్దతస్పవము. ముత్తైదువలయిన గాయకులయొక్క, శుభా పాదనగేయములపేర = మంగళగానములనెను వ్యాజముచేత, భారతి = సరస్వతీదేవి - ఆనగా గేయ రూపభారతియనుట. సతిపై మోదమున = గిరికాదేవిమీది సంతోషముచేత, ధవళవర్ణప్రాదుర్భావంబు నెఱపె బలుమఱు నచటన్ = మాటిమాటికి నివాసస్థలమందు తుదవర్ణరూపప్రాదుర్భావమును ఘటింప జేసెననియును ధవళాక్షరప్రాదుర్భావమును ఘటింపజేసె నని యర్థము.

ధవళవర్ణములనగా పెండ్లిపాటలయొక్క రాగములని ధావము. పెండ్లిలో ధవళము పాడుట ప్రకటము. భారతీశబ్దమునకు, (ని. 'బ్రాహ్మీతు భారతీభావా గీర్వాన్వాణీ సరస్వతీ' అని యమరము.) ధవళములు వివాహములలో పాడుట ప్రసిద్ధమగుటకు గ్రంథాంతరములందు వైర మాధారములు గలవు.

క. ఎడలేదు లగనమనుచున్, బడిబడి పిలువంగ నపుడు బలువాయినముల్
గడలుకొనంగా నచ్చర, పడతుల ధవళములు పెండ్లిపాటలు చెలగెన్.

యయాతిచరిత్రము. ఆ. ౪.

ఆశ్వాసాంతము

శా.సంధాభార్గవ భార్గవహ్నినయనఃశ్వాలాభశౌర్యప్రభా
సంధానాదర నాదరక్తిరసికశ్యామామనోవారణా
స్కంధారోహణ రోహణప్రతిమదోశ్చారుక్షమాపాలసం
బంధాపాదన పాదనమహాయరాధ్యాస్వత్సపాదాంశనా. 127

సంధా = ప్రతిజ్ఞయందు, భార్గవ = వరశురాముడనైనవాడా, ని. 'సంధా ప్రతిజ్ఞా మర్యాదా' అని ఆ. భార్గ = భర్గసంబంధియైన - ఆనగా శివసంబంధియైన, వహ్నినయన = అగ్నిమయశేత్రము యొక్క, శ్వాలా = మంటలయొక్క, ఆభ = ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగల, శౌర్యప్రభా = ప్రతాప ప్రకాశముయొక్క, సంధాన = కూర్చుంటుందలి, అదర = ఆనక్తిగలవాడా - ఆనగా బ్రతాప కీలుడనుట. నాదరక్తిరసిక = గానమందలి రసికత్వముగల, శ్యామా = యావనమధ్యస్థలైన స్త్రీల యొక్క, మనః = మనస్సనెడు, వారణస్కంధ = గజస్కంధమందలి, ఆరోహణ = ఎక్కుటగల వాడా అని యర్థము. గానరసికత్వముగల శ్యామలయొక్క, ఆనగా యావనమధ్యస్థలైన ప్రేక్షణలై దీగలయొక్క, మనః = మనస్సనెడు, ఆవారణస్కంధ = ఆవర్యప్రకాండమందలి, ఆరోహణ = ఎక్కుటగలవాడా యనియును నర్థాంతరము. ప్రేక్షణమునకు గానము దోహదక్రియ అని ప్రసిద్ధము. శ్యామయనగా నప్రసూతాంగనయును ప్రేక్షణమును, స్కంధమనగా భుజమాలంబును వృక్ష ప్రకాండంబును, అనగా వృక్షమాలము మొదలకొని కొమ్మలసర్వంతముండెడు మ్రాకు, ని 'స్కంధః ప్రకాండే కాయేచ బాహుమాల సమాహయోః' అని ఆ. రోహణప్రతిమ = రత్నప్రదాన మందు రోహణాచలసమానమయి, దోః = దక్షిణబాహువుచేత, చారు = చిహ్నమన్న, క్షమాపాల = రాజాలోద, సంబంధాపాదన = సంబంధముచేసినవాడా, పాదనమ్ర = పాదప్రణతుడయిన, హయరాట్ = అశ్వపతియొక్క, భాస్వత్ = అన్వర్థభాసురమయిన, సపాదాంశనా = నపాదుడనెడు శాశుముగలవాడా, అని యాశ్వాసాంతమందు గృహింపబడినది. ఈ భద్రము ముక్తమగ్రము గలదిగా జెప్పబడియును.

క. ఖల్యాభయకర హరఖుర, హల్యాహతజన్యజాంగలాంగణఫలసా

కల్యావహ బహువిగ్జయ, కల్యాణ నిజామగు హ్తకల్యాణహరా.

128

ఖల్యా = ఖలసమూహమునకు, భయకర = భయంకరుడైనవాడా, ని. 'ఖలానాం ఖలిసి ఖల్యా' అని అ. హయ = గుఱ్ఱములయొక్క, ఖుర = గిట్టల నెడు, హల్యా = హలసమూహముచేత, ని. 'హల్యా హలానాం' అని అ. ఆహత = దున్నబడిన, జన్య = యుద్ధమునెడు, జాంగలాంగణ = ని. 'జాంగలో జల నిర్జ కదేశే' అని వి. జలనిర్జ కప్రదేశమునకు, ఫలసాకల్యావహ = సన్యసమగ్రతాసంపాదకుడైన వాడా యని యర్థము. ఫలమనగా బాణాగ్రమని భావము. ని. 'సన్య బాణాగ్రయోః ఫలమ్' అని వి. నిర్జలప్రదేశమందు సంపూర్ణ ఫలప్రాప్తిచేసినాడని యద్భుతార్థము. బహువిగ్జయకల్యాణ = అనేక దిగ్జయరూపమున మంగళముగలవాడా, నిజామ = నిజాముచేత, గుహ్త = రక్షింపబడిన, కల్యాణ = కల్యాణ పట్టణమున, హరా = సాధించినవాడా యని యర్థము. నిజామునిచేత దాచబడిన నువర్ణమున హరించినవాడా యని యర్థము.

తరల. ద్రమిళలాటకురువరాట దహళభోటకుంభినీ

రమణజాటతటకిరీట త్నపాటలప్రభా

కమలరూట కలితకూటకనకవాట సంభ్రమ

ద్భ్రమితభూట బెడదకోటపటుకవాటపాటనా.

129

ద్రమిళలాటకురువరాట దహళభోట = ద్రమిళ లాట కురు వరాట దహళ భోట అనెడు దేశములయొక్క, కుంభినీరమణ = రాజులయొక్క, జాటతట = శిరస్సులయందలి, కిరీట = కిరీటముల యందలి, రత్న = మణులయొక్క, పాటలప్రభా = తెలుపుగలిగిన యెఱుపుచాయలనెడు, కమలరూట = పద్మ పనముగలవాడా, కలిత = ఉన్నకములయిన, కూట = శిఖరములుగల, కనక = కనకగిరియొక్క, ఇక్కడ, ని. 'నామైకదేశే నామగ్రహణమ్' అని యున్నది గనుక గనకకబ్జముచేత గనకగిరి చెప్పబడినది. వాట = మార్గమందు, ని. 'వాటోమార్గైవృతిసానే' అని మేదిని, సంభ్రమత = ధాటివేగము చేత, భ్రమిత = భ్రమించుచున్న, భూట = గుఱ్ఱములుగలవాడా, బెడదకోట = బెడదకోటయనెడు పట్టణముయొక్క, పటు = సమర్థములయిన, కవాట = పెద్ద దరవాజాతలుపులయొక్క, పాటనా = భేదనముగలవాడా అనగా బెడదకోటపట్టణపు దలుపులు బ్రద్దలుచేసి లోపలికిఁబోయి జయించినాడనుట, ఈ వృత్తమునకు న భ స న జ ర గణము లుండవలయును. పదునొకండవ యక్షరము యతి స్థానము.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవిందవందనపననందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్య సర్వంకషపతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్య రసహాషణరామరాజభూషణప్రణీతం బయిన వసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందు బంచమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయకులకలకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమసోమభిధానమంత్రి పరశుక్తుండును, సోమసుతసిద్ధేశ్వరమంత్రి శ్వరపుత్తుండును శ్రీమత్సార్వభౌమేశ్వరవరప్రసాదసమాసాదితవృద్ధానవద్య నిఖిలవిద్యావికారధందును నగుసోమకవిచేత విచిత్రం బయినవిద్యజ్ఞనరంజనీ నామకపూర్వవ్యాఖ్యాన మందలి శీమవిషయసాతంబుగా బిష్కృతంబయి యుండునట్లు ప్రతిపదటీకారూపంబగు వసుచరిత్ర నామకాంధ్రకావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందు బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు
వసుచరిత్రము, నవ్యాఖ్యానము

షష్ఠాశ్వాసము

రామచరణవందన

పారీణయపారరణకృపారీణధను

ర్నారాచ నవ్యదీవ్య

ద్వీరాచరితాంకగేయం • తిరుమలరాయా.

1

శ్రీరామ=శ్రీరామస్వామియొక్క, చరణవందన=పాదప్రణామమునందు, పారీణ=తుదముట్టిన నాదా, అపార = అమితమైన, రణ=యుద్ధమందు, కృపారీణ=వయారహితమైన, (ని. 'స్వస్మరీణమ్' అని అ.) ధనుర్నారాచ = ధనుర్పాణములు గలవాడా, నవ్య=నూతనమైన, దీవ్యత్ = ప్రకాశమానమయిన, ద్వీరాచరితాంక = కొర్రాంకములచేత, గేయ=స్తోత్రముచేయఁ దగినవాడా, తిరుమలరాయా = తిరుమలరాయనామధేయుడ వయినరాజాగ్రణీ, అని యాశ్వాసాదియందుఁ గృతపతినిఘోషింపబోధనము.

తే. అవధరింపుము శౌనకాద్యఖిలసత్తు

నీంద్రులకు రామహర్షణి • యిట్లు పలుకు

నితర దిక్పాలకాంతలు • నిగురుబోడి

కర్హూషావిశేషంబు • లనిపి రపుడు.

2

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, శౌనకాద్యఖిలసత్తునీంద్రులకు = శౌనకుడు మొదలుగాగల సముద్రమునిశ్చేష్టలకు, రామహర్షణి యిట్లు పలుకు = రామహర్షణిపుత్రుఁ డయిననూతుఁ డీవక్ష్యమాణ ప్రకారముగాఁ బలుకుచున్నాఁడు. విమనియనిన, ఇతరదిక్పాలకాంతలు = మున్నుచెప్పినశరీరదేవిగాక తక్కినదిక్పాలకులభార్యలును, ఇగురుబోడికి = గిరికాదేవికి, అర్హూషావిశేషంబు లనిపి రపుడు = తొనయలంకారవిశేషముల నావివాహసమయమునందుఁ బలికి.

శా. పౌలోమీప్రభృతు ల్కుమారి నిటు సంతభావింపఁగా మున్ను ది

క్పాలు ర్భూపు నలంకరించి శుభలగ్నంబు బ్రతీక్షింపఁగా

నాలోఁ దాను దదర్శ వన్నడివిశేషాన్వేషసన్నద్ధుడో

నాలోకాపుండు చేరె రాగమహిమ • స్రక్పాకరప్రాంతమున్.

3

పౌలోమీప్రభృతు = శరీరదేవి మొదలయినవారు, కుమారి = గిరికాదేవిని, ఇటులంభించుటగా = ఈ ప్రకారము సన్మానముచేయఁగాను, మున్ను=ఇంతకుముందుగా, దిక్పాలన్ = దిక్పాలకులు,

భూపు నలంకరించి = వసురాజును శృంగారించి, శుభలగ్నంబుం బ్రతీక్షింపఁగఁ = వివాహముచూపూర్తమున కెదురుచూచుచుండఁగాను, అలొదాసు = ఆనమయమందుఁదాసును, తత్ = అగిరికావసురాజులకు, అర్హ = తగిన, సన్నజివిశేష = శ్రేష్ఠమయిన మఃజివిశేషములయొక్క, అన్వేష = వెదకుటకు, సన్నధుఁడోనాఁ = యత్నపడినవాఁడో యన్నట్టులుగా, లోకావృండు = లోకబంధపుఁడయినసూర్యుఁడు, రాగమహిమ = ప్రేమాతిశయముచేత ననియర్థము. రక్తిమాతిశయముచేత ననిభావము. రత్నాకరప్రాంతము = రత్నములకు స్థానమయిన పశ్చిమముద్రముయొక్కనమిపమును, చేరఁ = చేరినవాఁడాయెను, అనఁగా సూర్యాస్తమయమాయె ననుట.

ఇందులో లోకావృండునెడుపదంబును రత్నాకరమనెడుపదంబును సాభిప్రాయములు. దిక్పాలురు, అన్నచోట దిక్పాలశబ్దము లకారాంతముగనుక, క్లీ. 'లాంతాత్తురురాతయోక్తమేజస్తః.' న. అనెడు సూత్రముచేత బహువచనమునకు బ్రథమా రువర్ణకము వచ్చినది. 'కుత్రచిదేవగస్యస్యాదుతోల్కాపః ప్రయోగతః' అనెడు సధర్మణ్యవచనమువలన దిక్పాలురు అనెడిశబ్దమందలి రేఫముమీది యుకారమునకు లోపము వచ్చినది. పాలామీప్రభృతులు దిక్పాలపత్నులు. పత్నులు నాయకను భర్తలగు ఇంద్రప్రభృతులు వసురాజు నలంకరించిరి. ఇందఱిన్నివిధముల సత్కరించినపుడు లోకావృండు గూడ లోకేశ్వరుని సత్కరింపవలయును. సత్కరింపఁదగిన దర్శమణులతోడను గావున వెదకఁదగినచోటు రత్నాకరము. అలం. ఉల్లేఖిక.

మ. వసుసమ్రాడ్గిరికాకరగ్రహమహావ్యాలోకనానందసాంద్రసురేంద్రప్రమదాశ్రయం బగునభిప్రాసాదదేశంబునకఘృణాలేప మొనర్చి ధూప మిడి మ్రుగ్గు ల్వెట్టిరో నాఁ గరం బెనుగె సంజయు నిర్దుః దారకలు భూయిష్ఠప్రకాశంబునన్.

4

వసుసమ్రాట్ = వసురాజుయొక్కయు, గిరికా = గిరికాదేవియొక్కయు, కరగ్రహమహా = పాణిగ్రహణమహాత్మ్యవముయొక్క, వ్యాలోకన = విశేషదర్శనమందలి, ఆనందసాంద్ర = ఆనందముచేతఁ బూర్ణిభవించిన, సురేంద్రప్రమదా = ఇంద్రనిభార్యయైన శబీదేవికి, ఆశ్రయంబగు = స్థానమై యున్న, సభి = ఆకాశమనెడు ప్రాసాదదేశంబున = పేడయందు, ఘృణాలేపమొనర్చి = కంఠము పూతపూసి, ధూపమిడి = కృష్ణాగరుధూపమిచ్చి, మ్రుగ్గులవెట్టిరోనాఁ = ముత్యాలమ్రుగ్గులు తీర్చి నారో యనునట్టులుగా, సంజయు = సంధ్యారాగంబును, ఇర్దు = చీకటులును, తారకలు = నక్షత్రములును, భూయిష్ఠప్రకాశంబున = అతిశయప్రకాశముచేత, కరంబెనుగె = మిగులనొప్పించుడెను.

ఇక్కడ సంధ్యారాగమును గుంతుమపూతగాను జీకట్టును ధూపధూపములుగాను, నక్షత్రములను మత్తపుమ్రుగ్గులుగాను మల్లేక్షించి చెప్పినాడు.

గిరికావసురాజుల వివాహము పేలుపుటింతులకు సంతోషకారణము. కాన వారు ఆకాశహర్ష్యములందుండి క్రిందివిశేషములను దిలకింపసాగిరి. గృహంకరణము కంఠమపూవుతో నలకుట. ఇది సంజకాచి. ధూపము చీకటులు. మ్రుగ్గులు నక్షత్రసముదాయము. అలం. ఉల్లేఖిక.

ఉ. ఓప్పనసంతోషాధమున * నుండి తదుత్పవచిత్రసంపదల్
ముప్పదిమాఁడతోట్లమరఃముఖ్యులపట్టపుదేవు లందఱుం

దప్పక చూడఁగా నిడినదట్టపుసోరనగండ్లు నా దెస
ల్లప్పుదుచిప్రరోహములఁ గానఁగ నయ్యె నపారతారకల్.

5

ఒప్పు = ప్రకాశించుచున్న, అనంతసౌధముననుడి = ఆకాశమనెడి పేడలొకదానినాడి,
తదుత్పన్నచిత్రసంపదలు = ఆ వివాహమహోత్సవముయొక్క విచిత్రవైభవములను, ముప్పదిమూడు
కోట్లచురముఖులపట్టపుదేవులందఱు = ముప్పదిమూడుకోట్ల దేవతాశ్రేష్ఠులయొక్క భార్యలందఱును,
తప్పకచూడఁగా నిడిన = తప్పకచూచెదమనొనరి కేప్పటిచివ, దట్టపుసోరనగండ్లునాక =
సాంద్రగవాక్షములలో యన్నట్టుగా, అపారతారకలు = మితములేని నక్షత్రములు, దెసల్లప్పు = దిక్కుల
నాచ్ఛాదించుచున్న, రుచిప్రరోహముల = ప్రభావములచేత, కానఁగనయ్యె = చూడ
నొప్పెను.

చుక్కలపుడే తలనూపుటచే వానికాకు లంకరములు. అయినను బ్రకాశాతిశయముగా
నుండెను అపారములుగావున. వివాహోత్సవము చిత్రసంపదలతో నిండియరుది. తెలికించువారు ముప్పది
మూడుకోట్లుల వేలుపులపట్టపురాణులు. కావున దికాలసౌధముకావలయును. కాననేయనంతసౌధము
పట్టపుదేవు లవరోధకాంతలు కావున మరుగుననుడి చూడఁదగినవారు. అట్టిచో గవాక్షములైన వెదటి
వారికి గనుపించును. కావున సోరణగండ్లు ఉచితము. సోరణగండ్లను తెఱులకును గోడలకును నవరోధ
స్త్రీలు వింతలుచూడ నేర్పఱచు చిన్నరూద్రములు. ఇవి పెక్కులున్న గాని చూడవీరిండును. ఇటులనే
యధము చెప్పనగుచుగాని గవాక్షము లనఁదగదు.

లే-గీ. మలయమారుత మే తెంచు కలిరుటాకు, గములసందులు సోరణగండ్లుగాగ,

భానుమలీపరిణయము.

సీ. పరులశృష్టికి నగోచరమగు సమృత్తభరినిచ్చి రాజివాసపుజనంబు

చూచునట్టుగఁజేసి.

ప్రభావతీప్రద్యుచ్చము. అ. ర.

ఇటుల రాజివాసపుజనులు చూచునట్లు చేసినదియే సోరణగండ్లు.

ఉ ఉన్నతవైజయంతవలయోపరిభాగము చేరి చేదిభూ

భృన్నగరిమహోత్సవము • పెం పఖిలంబును నిక్కి చూచువే

గన్నులవేల్పురాణిముఖిశంజము పై పయి దోచురేఖరే

గన్నియ తేని మేను తొలుగట్టుకుదం బొదలెం గ్రమాబునన్.

6

ఉన్నత = పొడవైన, వైజయంతవలయ = వట్టునగానుండునట్టి యింద్రునిపేడయొక్క, ని.
'స్వాత్పా'సాదోజైజయంతక' అని ఆ. ఉపరిభాగముచేరి = ఉత్తరప్రదేశమును బ్రవేశించి, చేది
భూభృత్ = చేదిదేశాధిపతియైన వసురాజయొక్క, నగరి = పట్టణమందలి, మహోత్సవముపెంపు =
మహాత్మరమున వివాహమహోత్సవసమృద్ధిని, అఖిలాబును నిక్కిచూచు = సకలమును దలయెత్తి
చూచుచున్న, వేగన్నులవేల్పురాణి = సహస్రాక్షుడయిన యింద్రునిభార్యయొక్క - ఆనఁగా
శరీరదేవియొక్క, ముఖశంజము = పద్మమువంటిముఖము, పైపయిదోచురేఖ = మీఠమీఠఁ గనుపించు
చున్నదో యన్నట్టులుగా, రేగన్నియతేనిమేను = నికానాథుడయిన చంద్రునియొక్క మీదము,
తొలుగట్టుకుద = పూర్వకైతాగ్రమందు, గ్రమాబునన్ = వెంబడిపెంబడిగా, పొదలెన్ =
ప్రకాశించెను.

చ. సరసిరుహారి యప్పు డిలఁ ♦ జుదననేకము ది క్తటంబులం
 బరమసుధానులేపము నభంబునఁ బాండువితానలక్ష్మీయున్
 నిరుపమకౌముదీరుచుల ♦ నించుచు సారె నలంకరించె నా
 సురకులసార్వభౌమహితశోభనవేళ నజాండగోళమున్.

7

సరసిరుహారి = చంద్రుడు, అప్పుడు = ఆ సమయమందు, ఇలఁ = భూమియందు, చందన
 నేకము = తెల్లనిశ్రీచందనముచేతఁ దడుపుటకు, దిక్తటంబులఁ = దిక్కులయొక్క పార్శ్వముల
 యందు, బరమసుధానులేపము = యోగ్యమైననున్నపు పూతము, నభంబునఁ = ఆకాశమందు, పాండు
 వితానలక్ష్మీయున్ = తెల్లనిమేలుకట్టుయొక్క - అనఁగా జాందిసియొక్కశోభను, నిరుపమకౌముదీ
 రుచులఁ = ఉదమనహితమైన వెన్నెలయొక్క శుభ్రీకాంతులచేత, నించుచున్ = నిండించుచు,
 అజాండగోళమున్ = బ్రహ్మాండమహామును, ఆ = అట్టి, సురకులసార్వభౌమ = దేవేంద్రునకు,
 హిత = ఆప్తుడైన వసురాజుయొక్క, శోభనవేళఁ = వివాహసమయమందు, అలంకరించెన్ = శృంగ
 రించెను. చంద్రుడు జుదననున్న యుద్ధహితుండగు వసురాజు వివాహమునకు బ్రహ్మాండము నలంక
 రించెను. చంద్రకరణములు భూమిని చందనపుగలయంపిని చల్లినట్లు, అకసమున జాందినిగట్టినట్లు
 దిక్కులకు నున్నముగ్ధానట్లు నలంకరించెను. కౌముదీరుచి నిరుపమము గావున బ్రహ్మాండము నిటుల
 నొనర్చుచులిగెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. అతిరికటంబు లగ్న మని ♦ యాంగిరసుం డపు డెచ్చరింప దై
 వతవిభుఁ డాదరోక్తి బిలువ న్నలువంకలఁ బుణ్యభామినీ
 కృతశుభ గేయము ల్పగధఃక్రీరనవైభవము ల్సెలంగఁగా
 సితకరి నెక్కి యొప్పె బలి ♦ శీతనగోజ్జ్వలశంకరాకృతిన్.

8

అతిరికటంబులగ్నమని = లగ్నము మిక్కిలి సమీపించినదని, అంగిరసుండపుడెచ్చరింపఁ =
 బ్రహ్మపురి యప్పు డెచ్చరికసేయఁగా, దైవతవిభుఁడు = దేవేంద్రుడు, ఆదరోక్తిబిలువఁ = గారవింపు
 మాటలచేతఁ బిలువఁగాను, నలువంకలఁ = నాలుగుదిక్కులను, పుణ్యభామినీకృతశుభగేయములు =
 పుణ్యాంగనలచేతఁ జేయఁబడుచున్న పెండ్లిమాటలును, మగధఃక్రీరనవైభవములు = మాగధులు
 చేయునట్టి గానముతోఁగూడిన కైవారములయొక్క వైభవమును, చెలంగఁగాన్ = ఒప్పుచుండఁగాను,
 పరి = వసురాజు, సితకరినెక్కి = వెల్లయేనుగునెక్కి, శీతనగోజ్జ్వలశంకరాకృతిన్ = హిమవత్సర్వతము
 మీదఁ బ్రకాశించు సాంబమూర్తివలె, ఒప్పెన్ = చూడనొప్పెను. సితకరిదేవేంద్రదత్తము.
 ఈయంశము క్రింది వచనములలో వ్యక్తపఱుపఁబడినది. మంచుకొండవలెఁ దెలియేనుగును శంకరునివలె
 వసురాజు నుండెను. అలం. ఉపమ.

చ. ఇవిధంబున నవ్వసుంధరాధుగంధరుండు పురందఃసింధురస్మంధాధిరాధుం
 డై పాండుద్యోపరాజోపరిక్రీడనోల్లాసి యగుసింధుజావలసియో యవ ననం
 తశుణిమాలికామహితమహాభౌగాతపత్రసహస్రంబులనడుమ విలసిల్లుచు నతి
 తుమ్ములతమధమీమికాతమృతభేరికాపటహతుత్తుంభికాదివాదిత్ర గంభీరఘో
 షసంకంఠంబు కుంభినీకబళనారంభ జృంభమాణ జంభారిపురమరవరవంజు

పై అవతవంబోలే హాటకగిరికూటకటకవాటికాపాటనాటోపంబు వాటింప,
 నిబిడతరవిద్యోతమాననూతనకేతన ప్రకాండదండాఘాతకాతరశ్వంబున ధరా
 తలంబునకు డిగినజ్యోతిస్తాతంబుకరణి గణనాతీతగంధతైలపితృకరపిషి కా నికా
 యంబులు వెలుంగ, సమగ్రతరసామ్రాణికధూపధూమంబులజాడలను జడి
 గొన్నగొడుగులనీడలను గెరలి తెర లెత్తునిదులం దెరలంప ననేకరూపం
 బులం దీపించుతమోరిపుత్రయం బనం జిత్రయంత్రకాంక్షానితలీలాగ్ని
 యంత్రచంద్రసూర్యజ్యోతులమరీచిధట్టంబులు దట్టంబు లై నెట్టనం బట్ట
 పగలు గావింప, నాత్మీయసామ్రాజ్యలక్ష్మీసకాశంబున ననింతిశ్చైతన్యవిద్యాపరి
 చయంబు పచరింప నవతరించినక్రొమ్మించుదీవియగుంపునింపు వెలయం
 గలయ వెదకికొన వచ్చినతేదియవిరహాపాండురం బగునంబుదంబుడంబు విడం
 బించుచు, గంబుకంతీకదంబంబు పయిం బజ్జినయుల్లాభంబు పశ్యల్లోచనవల్ల
 భం బై మెఱయఁ బాకళాసనళాసనంబునం బరిణయోచిత వివర్ణవస్తుభార
 సంభావనంబునకు నై విశ్వంభరావలయంబుఁ జెందినమందారవల్లి కలయం
 దంబునం గొంద టిందువధనలు చిత్రజాంబూనదాంబరఫలకుసుమాదిమంగళ
 ద్రవ్యంబులు పూని కురంగట నడువ, జగత్త్రయజేగీయమానధైర్యాసమాన
 వసుమానవనాథచిత్తంబు శైలజాయత్రంబుగా సమకట్టి గాసింబెట్టిన జగజ్జె
 ట్టినెఱజో దని బిరుదు వక్కాణించి చెఱకువిలుకానికోదండదండంబులం
 బూదండలు గట్టి యగ్గించుతదీయవిజయేంద్రులచందంబున మఱికోద టిందీవ
 రాక్షులు పుష్పమాలికాలంకృతపుండ్రైక్షుకాండంబులు పూని పురోభాగంబున
 నడతేరఁ, గందర్పకోటిసౌందర్యశాలి యగునితని కామనీయకంబు భవదీయ
 లోకాలోకనీయకుమారబృదంబునందు నెందేనియుం గంటిరే యని దివిజ
 భుజగరాజరాజీవగంధులకుం దెలుపు పాలుపున లాస్యప్రసీణకమలాస్య లభి
 నయముఖంబుగాఁ గరకీసలయంబులు సాచి మెలపు సూప, వైవాహికము
 హూర్తసారప్రతీక్షాపరమహద్దులు పరమహద్దు లై పర్యావరపర్వసుపర్వ
 పాలితపారిజాతపరాగపాలికాదుర్లక్ష్యం బగునంతరిక్షంబువలన సమక్షంబు
 నకు నాకర్షించి దాక్షాయణీచక్రంబుకై వడి నవక్రచక్రదోలాయంత్రంబు
 లం దిరుగుమెఱుంగుబోండ్లతండంబు శాణభ్రమస్తదనబాణభ్రమం బొన
 రింప, నెడనెడం బన్నినయపరంజికురుంజులపై రంజిలుచు మృదంగదింధిమి
 ధ్వానంబులకు నాడుయంత్రపాంచాలికా సముదయంబు నిమలమణివిమానమం
 డలంబున నుండి గొండ్లిఁ బరిధవించుతెఱగంటి తెఱవల తెఱంగు నంగీకరింపు,
 వర్ణనీయవారవరవర్ణనీవారవారణదుర్లభయానవైభవంబు వాసవావాసవామ
 లోచనావర్ణంబులకు వసుధాపదన్యాసవైధుర్యంబు సుపాదించు, బల్యంకి
 కాదివాహనంబులు డిగ్గి పాదచార్దంబుల నడుచుపట్టాభిషిక్తుల పద్మరాగ

కిరీటపాటల ప్రభావటలంబులు పవనసఖశిఖాముఖంబులకు మలినసరణి సవరింప, సమస్తజనసముచిత మార్గమర్పాదానుశాసనసముద్బంధదండధరసంభ్రమంబులు సమవర్తికి సమధికశ్యామిక సమకూర్పు బ్రబలతమస్సాధరదురహంకార వీరభటకృపాణికాచాకచక్యంబులు రాత్రింపుకరాళకరవాల కాళిమంబులు మూలకుం జొనుప, బహులసితదంతిథారాటకోటిపమాటికనిర్వేలసర్వతో ముఖవాహినీశ్వరసంనేవ్యమానరసాధిపాథ సన్నాహంబులు వారిధిస్వామికి వదలనిజడస్థితి యొనుంగ, బరిమిళితఘనసారగంధసారపరిమిళితస్తూకాసారంబుల పసంతమాడుసామంతబాంధవావళి గంధపహున కపారతారశ్యంబు వెనుప, గంభీరబిరుదగాఢావతనపరాయణపాతకపరంపరలకు నెడనెడ హితపురోహితామాత్యజనం బొసగునసంఖ్యాతధనసంఘాతంబున ధనదున కమందమందాక్షభావంబు సుఖుటింప, బ్రచండతరనటన ప్రకాండతాండవ సాండిత్యంబులు ప్రాచీననటునినెప్పేన బాండిమంబు నిండింప, నిట్లాశాపతులకు నాశాసనీయంబును నహివల్లభులకు నతిదుర్లభంబును సిద్ధిల కననుభూత సిద్ధంబును సాధ్యుల కసాధ్యంబును చారణులకు నవిచారణీయంబును యత్నులకు ననక్షిలక్షితంబును నై నయనన్యసామాన్యమహావిభవంబునం గోలాహలపురంబు జేరం జనుసమయంబున.

9

ఇవిధంబున = ఈదేవుఁడైన ప్రకారముగా, అవ్వసుంధరాధురంధరుండు = భూభారవహుఁడయిన యావసురాజు; పురందరసింధురస్కంధారాధుండయి = ఇంద్రగజమునయైరావతముయొక్క మెడమీఁద నెక్కినవాడయి, పాండురద్వీపరాజ = శ్వేతద్వీపరాజముయొక్క, ఉప = ఉర్ధ్వ భాగమందలి, క్రీడన = విహరించుటయందు, ఉల్లాసియగు = ఉల్లాసముగలవాడయిన, సింధుకా విలాసియాయన = లక్ష్మీకాంతుఁడోయన్నట్లు - అనఁగా నై రావతారాధుండైన వసురాజు శ్వేత ద్వీపవాసియైన లక్ష్మీకాంతుఁడో యన్నట్లుండెనుట. ఇక్కడ వసుంధరాధురంధరుండు విష్ణుదేవుఁడును సింధుకావిలాసి వసురాజును నగుదురుగనుక స్వారస్యము గ్రహించవలయును. అనంతమణిమాలి కామహితమహాభోగాతపత్ర సహస్రంబునడును విలసిల్లుచు - అనంత = అసంఖ్య ములయిన, మణి మాలికా = రత్నమాలికలచేత, మహిత = ఒప్పుచున్న, మహాభోగ = అతివిస్తారమయిన, ఆతపత్ర = వెల్లగొడుగులయొక్క, సహస్రంబు = సమాహమయొక్క, నడుమ = మధ్య ప్రచేతమందు, విలసిల్లుచు = ప్రకాశించుచును, అని రాజమందున్న యర్థము. అనంత = శేషునియొక్క, మణి మాలికామహిత = రత్నశ్రేణులచేత నొప్పుచున్న, మహాభోగాతపత్ర = ఆతపత్రములవంటి - అనఁగా వెల్లగొడుగులవంటి మహత్తరములయిన భోగములయొక్క, అనఁగా బడగలయొక్క, సహస్రంబునడును విలసిల్లుచునని విష్ణుభద్రమయిన యర్థము. రాజులు భరించుగొడుగులు తెల్లనివలువలతో నువర్ణదండ ములతో నలరారుచుండును.

“నిలితంతుమాంబుత్తైః, కృకవాళుమయూరసారసానాం
దోహలేష్వచేనతు, సమగ్రతక్పాదితంతుత్తం.
ముక్తాఫలైరుచితం, ప్రలంబమాలావిలం స్ఫటికమాలం

షడ్ధస్తతుద్ధస్తైమం నవవర్ణనైకదండంచ

దండార్థవిస్తృతతల్, సమవృత్త రత్నభూషితముదగ్రం

నృపతీ స్తదాకపత్త్యం, కళ్యాణకరం విజయదంచ."

బృహస్పతిపాత.

అతిశుములతమ = మిక్కిలి సుమలమగు చున్న, ధమామికాకమ్మట భేరికాపటహతుత్తుంభికా = ధమామికా తమ్మట భేరికా పటహతుత్తుంభికా, అనునివి, ఆసి = మొదలుగాగల, వాదిప్ర = చతుర్వధ వాద్యములయొక్క, (ని. 'చతుర్విధమిదంవాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్' అని ఆ.) గంభీరమంద్ర మైన, ఘోష = ధ్వనియొక్క, సంరంభంబు = విజృంభణము, మంభీరకబళన = భూమిని మ్రంగిచేయుట యొక్క, ఆరంభ = ప్రయత్నముందు, జృంభమాణ = విజృంభించుచున్న, జుభాకపుర = స్వర్గపురముదలి, మురప = మద్దెళ్ళయొక్క, రవంబువైక = ధ్వనిమీది, అపమబోలెక = అంతఃకలకవలె అనగా నసూయచేతఁబరి, హాటకగిరి = మేరుపర్వతముయొక్క, హూట = శృంగములయొక్కయు, కటక = పాను వులయొక్కయు, వాటికా = శ్రేణియొక్క, పాటన = భేదనముదలి, అటోపంబువాటింపక = విజృంభణము గనుపఱుపగాను అనియర్థము. అనగా వివాహసమయమున స్వర్గమందు భూమియందును వాద్యధ్వనులు చెలఁగుచుండగా స్వర్గముదలి వాద్యధ్వనులు మంభీరకబళన సంరంభమును జూపగానే వానిమీది యసూయచేతవలె భూమియందలి వాద్యధ్వనులు దేవతాస్థానమున మేరుగిరి శిఖరములయొక్కయు జరలయొక్కయు వాటికను భేదించెనని తాత్పర్యము. అనగా వాద్యధ్వనులు మేరువు భేదిల్లునట్లులుగాఁ జెలఁగుచుండెనుట.

నిబిడతర = మిక్కిలి దట్టమగునట్లులుగా, విద్యోతమాన = ప్రకాశించుచున్న, నూతన = నవీనములైన, కేతనప్రకాండ = శ్రేష్ఠములయిన టెక్కిములయొక్క, దండార్థాత = కఙ్ఠదెబ్బలపలని, కాతరత్వంబునక = భయముచే, ధరాతలంబునకుడిగిన = భూప్రదేశమునకుడిగిన, జ్యోతిర్జాతంబు కరణిక = నక్షత్రసమూహమోయన్నట్లు, గణవాతీత = లెక్కకెక్కువైన, గంధతైలదీపిత = చందన తైలముచేత వెలిగింపఁబడిన, కరదీపికానికాయంబులు = చేదివెల్లయొక్కఅనగా దివిటీలయొక్క సమూహమును, వెలంగక = ప్రకాశింపఁగాను, టెక్కిములు మిగుల బొడవైనవి, మిగులదట్టముగాఁ బ్రకాశించునవి. కాంతులచే బరాధించుటయేగాక దండార్థాతములచేగూడఁ టెక్కిములు చుక్కలను బరాధించెను. కావుననే కాతరము లయ్యెను. కరదీపికలు చుక్కలవలె నసంఖ్యాకములుగను నున్నతములుగను నుండెనని భావము.

సమగ్రతర = సంపూర్ణములయిన, సామ్రాజికధూప = సాంప్రదానిధూపములయొక్క, ధూమంబుల = పొగలయొక్క, జాడలను = మార్గములచేతను, జడిగొన్నగొడుగునీడలక = ముసురుకొన్న శ్వేతచ్ఛత్రములయొక్క నీడలచేతను, కెరలి = విజృంభించి, తెరలెత్తు = తెరలుగట్టుచున్న, ఇరులక = పీకటులను, తెరలింపక = పొగొట్టెడుకొఱకు, అనేకరూపంబులదీపి = చు = బహురూపములచేత ప్రకాశించునట్టి, తమోరిపుత్రయంబునక = చంద్రసూర్యాగ్నిలో యన్నట్లుగాను, (ని. 'చంద్రాగ్నిర్మాతృమోహుషో' అని ఆ.) చిత్రయంత్రకార = బాగాకాఠీలచేత, సంధానిత = ఘటింపఁబడిన, లీలాగ్నియంత్ర = శేడుకొఱవైన కొమ్మనల్లాలు మొదలయినవానియొక్కయు, చంద్రసూర్యజ్యోతిరుల = చంద్రజ్యోతిరుల యొక్కయు, సూర్యజ్యోతిరులయొక్కయు, మరీచిభట్టంబులు = కాంతిపుంజములు, దట్టంబులై = సాంద్ర

ములై, నెట్టనం బట్టపగలుగావింపఁ = శిశుముగా దివాభాగమును జేయుచుండఁగాను, అత్తీయ = తనయొక్క, సామ్రాజ్యలక్ష్మీ = ఆచంచలమైన రాజ్యలక్ష్మీయొక్క, సకాశంబునఁ = సన్నిధానమందు, ఆనిందిత = నిందింపఁబడని, స్థైర్యవిద్యా = చలించిపోకుండెడు విద్యయొక్క, పరిచయంబుపఁచరింపఁ = ఆభ్యాసముచేయుకొఱకు, ఆవతరించిన = క్రిందికిదిగివచ్చిన, క్రొవ్విండుదీవియగుంపునింపు నెలయం గలయ నెదకొనవచ్చిన = మెఱుపుతీగెలయొక్క గుంపును నింపు గనుపడునట్లుగా నంతట నెదకెడు నిమిత్తముగా వచ్చినదియు, కడియ = ఆమెఱుపు తీగెలయొక్క, విరహ = వియోగముచేత, పాండు రాలగు = పాలి తెల్ల బడినదియనగు, అంబుదంబు = మేఘముయొక్క, డంబువిడంబించుచుఁ = వైఖరిని గనుపఱుచుచు, కంబుకంతికదంబంబువయింబట్టిన = స్త్రీజనసమాహమమిందఁబట్టిన, ఉల్లాభంబు = వెలిపట్టు పేలకట్టు - అనఁగా నుల్లెడ, పశ్యత్ = చూచుచున్నవారికి, లోచనవల్లభంబై = కన్నులపండువై, మెఱుయొ = ప్రకాశింపఁగాను, ఇక్కడ మెఱుపుతీగెలకును స్త్రీలకును ధవళ మేఘమునకును నుల్లెడ కును నుపమానోపమేయభావము. నీలమేఘముల వెంటనంటి మెఱుపులుండును. శరత్కాలశుభ్రమేఘ ముల ననుసరించి మెఱుపులుండవి ప్రసిద్ధము. మేఘములు తెల్లఁగానుండుట మెఱుపుదీగలయెడవాటు వలనఁ బాలిపోయి యని గ్రాహ్యము. లక్ష్మీ చంచలరాలు. రాజ్యలక్ష్మీయచంచల. ఆచాంచల్యమును మెఱుపుదీగలు రాజ్యలక్ష్మీవద్ద నేర్చుకొనుటకు గ్రిందికి దిగివచ్చినటుల మెఱుంగుబోండ్లరారుచుండి రని భావము.

పాశకానుకానుసంబునఁ = ఇంద్రునియాజ్ఞ చేత, పరిణయోచిత = వివాహమునకుందగిన, దివ్య వస్తు = దేవతానంబంధమయిన వస్తువులయొక్క, సంభార = సముదాయముయొక్క, సంభావనంబునకునై = బహుమానముకొఱకు, విశ్వంభరావలయంబుఁజేరిన = భూవలయమును బొందిన - అనఁగా భూమికి వచ్చిన, మందారవర్షకలయందంబునఁ = మందారమ నెడు దేవతావృక్షముయొక్క తీగెలోయన్నట్లు, కొండఁబిందువదనలు = కొండఱు స్త్రీలు, చిత్ర = చిత్రవర్ణముగలిగిన, జాంబూనద = సువర్ణమయము లయిన, ఆంబర = వస్త్రములను, ఫల = ఫలములను, కుసుమ = పువ్వుములను, ఆది = మొదలుగాఁగలిగిన, మంగళద్రవ్యంబులు = శోభనవస్తువులను, పూని = పట్టుకొని, కురంగటనడువఁ = సరసనునడువఁగాను, జగత్త్రయ = మూడులోకములవారి చేతను, జేగీయమాన = కొనియాడఁబడుచున్న, హైర్య = ధీరత్వమందు, ఆసమాన = సమానరహితుడయిన, వసుమానవనాథ = వసురాజుయొక్క, చిత్తంబునఁ = మానసమును, కైలశాయత్రంబుగా నమకట్టి = గిరికాదేవియొక్క యధీనమగునట్లులగా నమకూర్చి, గాసింబెట్టిన = శ్రమపెట్టిన, జగజెట్టి నెఱుగోదనఁ = శ్రేష్ఠులయిన శూరులలో మేటిశూరుడని, బిరుదువక్కాణించి = బిరుదావళియొగ్గడించి, చెఱుకువిలుకాని = చెఱుకువిల్లుగాఁగల వన్నభునియొక్క, కోదండదండంబులఁ = వింటికెఱులయందు, పూదండలగట్టి = పువ్వుమాలికలగట్టి, అగ్నించు = పొగడుచున్న, తదీయవిజయేంద్రుల చందంబునఁ = ఆవన్నభునియొక్క విజయలక్ష్మిలో యన్నట్లు, మఱికోదఁబిందువరాక్షసులు = మఱి కొందఱుస్త్రీలు, పువ్వుమాలికలంకృత పుండ్రోత్సాకాండంబులుపూని = పువ్వుదండలచేత శృంగా రింపఁబడిన నల్ల చెఱుకుగడలుకట్టుకొని, పురోభాగంబుననడతేరఁ = ముందరనడువఁగాను, వివాహముల యందుఁ జెలులు చెఱుకుగడలుకట్టుకొని చుట్టికొనిపోవుట యిటు ననుసంధింపఁదగినది. వసురాజు మాండలులోకములలో బీరమానందుఁ జేర్చుకొనఁగన్నవాడు. అట్టివానిని గిరికకు లోయఁబి శ్రమ

పెట్టుట మన్న భుని జేగజేట్టికనమునకు జోదుతనమునకు సాధనములు. శూరులకు బ్రశంసించి వారివిద్యను మాలికాదులు గట్టినట్టు చెఱకువంటికిఁ బూలదండలు గట్టినని భావము.

కందర్పకోటిసౌందర్యకాలియగు = కోటిమన్నభులయొక్క చక్కదనముచేత నొప్పుచున్న, ఇతని = ఈ వసురాజుయొక్క, కామనీయకంబు = సౌందర్యము, భవసీయలోక = మీమిలోకముల యందు, ఆలోకనీయ = చూడఁదగియున్న, కుమారబృందాబునందుకొ = యావనపురుషవరమూహ మందు, ఎందేనియుంగంటిరేయని = ఎక్కడనైనప్పటికిని జూచితెరా యని, వివిజభుజురరాజ రాజీ వగంధులకుం చెలుపుటాలపునకొ = దేవతా శ్రేష్ఠులయొక్కయు సప్తశ్రేష్ఠులయొక్కయు స్త్రీలకుఁ జెలియఁజేయుచున్నారో యన్నట్టులుగా, తాస్యప్రవీణి కమలాస్యులు = నాట్యమందు నిపుణులైన వద్ద ముఖులు - అనగా వేశ్యాంగనలకుట, అభినయముభుజుగాకొ = అభినయపూర్వకముగా, కరకంఠ యంబులుసాచి = చిగురుటాకులవంటి హస్తములుచూపి, మెలపునూపకొ = చమత్కారము గలుపఁజూపఁ గాను, వసురాజు కందర్ప శతకోటిసుందరుడు. కావున నిట్టి సుందరాకారులు భోగిలోకమునందును స్వర్గమునందును నరిది. వేశ్య లభినయము చేయుచు గ్రంథికి మీడికి జేయుహస్తవిన్యాసములు వసురాజువంటి సుందరాకారుడు భోగిలోకమున స్వర్గలోకమున గలఁడాయని యడుగుచున్నటు లుండెను. ఇది అభినయరూపమగు చమత్కృతి.

వైవాహిక = వివాహసంబంధమయిన, ముహూర్త = లగ్నముయొక్క, సార = పుష్కరరాంశము యొక్క, పుష్కరరాంశములనఁగా,

శ్లో. 'ఏకవింశో మనుశ్చైవ జలాక్షీ మనయ స్తథా
మేమదిమినవర్గంకరాకినాం పుష్కరరాంశకాః.'

మేమ ౨౧ వృషభ ౧౮ మిథున ౨౮ కటక ౭ సింహ ౨౧ కన్య ౧౮ తులా ౨౮ వృశ్చిక ౭ భుస్సు ౨౧మకర ౧౮ కుంభ ౨౮ మీన ౭ ఈరాసులయం దీభాగములు పుష్కరరాంశములు, ప్రతీక్షా పరంకనిపెట్టుటయం దానట్లైన, మహర్షులు = ఋషిశ్రేష్ఠులు, పరమహర్షులై = పరమానందయుక్తులై, పర్వానుపర్వ = దట్టమగునట్టులుగా, మహర్షపాతిత = దేవతలచేత గుఱ్ఱబడుచున్న, పారిజాత పరాగ పాళికా = పారిజాతవృక్షములయొక్క పుష్పాదుల పరాపరిచేత, దుర్లభ్యంబగు = కనఁబడక యున్న, అంతరిక్షంబువలనకొ = ఆకాశమువలన, సమక్షంబునకు నాకర్షించినకమయెదటికి రక్షింపఁ బడిన, దాక్షాయణీవక్రంబుకై వడికొ = నక్షత్రమండల మెయన్నట్టులుగా, (ని. 'దాక్షాయణ్యో శివసీ త్యాదితారాశో అని అ.) అవక్ర = తిన్ననైన, చక్రడోలాయంత్రంబులు దిరుగు = చక్రాకృతి గలిగి తొట్టనమర్చిన యంత్ర విశేషములయందు దిరుగుచున్న, మెఱుగుబోండ్లకందంబు = స్త్రీసమూహము, కాణ = చికిలిసానమీద, భీమత్ = తిరుగుచున్న, మదనబాణ = మన్మథబాణములొ యడుపెట్టి, భీమంబొనరింపకొ = భ్రాంతిని గల్పింపఁగాను, మహర్షులు పుష్కరరాంశములు గనిపెట్టుచుండ దట్టము చేలుపులురాలి పారిజాతరజఃపంపర దృష్టాంద్యము కలిగించెననియు నందుచే జెంతకు రప్పించిన గ్రహమండలమువలె జక్రడోలాయంత్రమునందు దిరుగుచెలువలండిరని భావము. చక్రాకారముగ దిరుగుచెలులు సానవై మెఱుంగుఁబెట్టెలబడు మదనబాణములవలె నుండిరి. సానఁబెట్టుటవలన బాణము లకు మెఱుంగిక్కున్న మెఱుంగుబోండ్లుగావున నటులండిరనుట.

ఎడనెడంబున్న = అంబటంతటనమచ్చిన, అవంజితురంజాలవై = మేలిబంగారు చప్పరముల మీద, చుంజుచు = ప్రకాశించుచు, మృదంగదింధిమి భావసంబునకు = దింధిమ్మని మ్రోయు చుండెడు మర్దలస్వరములకు, అడు = తమయంతట తామే నాట్యముచేయుచున్న, యంత్రపాంచాలికా సమయము = కీలుబొమ్మలయొక్క సమూహము, విమలమణివిమానమండలముననుండి = నిర్మల మయిన కృష్ణములగుచ్చిన విమాన సమూహమునందు నిలిచి, గొండ్డిబరిధించు = నాట్యమును గనుపఱచుచున్న, తెఱగంటి తెఱవల తెఱగు సంగీతంబు = దేవతాస్త్రీలయొక్క రీతిని బొందు చుండగాను, ఇక్కడ గీలుబొమ్మలను తెఱగన్నులగువియ గతుక తెఱగంటి తెఱవలతో సామ్యమును జెప్పివారు. కురుజాలనగా నెక్తగుమచెలు. అందు యంత్రవిగ్రహములు విశేషముగా నమర్చబడి యుండెను. ఆవిమర్దలయొక్కలకు నాట్యమునలుపుట విమానమందున్న పేలుపులనలునాట్యముచేయు నట్లుండెను. చిత్రపతిమలకు పేలుపుఁజెలువలకు తెప్పపాటుండదు గావున నిటనేకార్థము గ్రాన్థము.

వర్ణనీయఃకొనియాడఁదగిన, చరవరవర్ణనీవార = వేశ్యాస్త్రీసమూహముయొక్క, వారణదుర్లభ = నిమగ్నలకు లభించు, యావైభవము = నడకయొక్క వైభవము, వాసవావాస = ఇంద్రునకావాస మయిన స్వర్గ సుబుధిమలయైన, వామలోచనా = స్త్రీలయొక్క, వర్గంబులకు = సమూహములకు, వసుధా = భూమియందలి, పదన్యాస = పాదసంచారముయొక్క, వైధుర్యంబు = శూన్యత్వమును, సంపా దించుకొ, అనగా నీవారకాంతలయొక్క నడక చక్కదనము తమకులేనందున సిగ్గుపడి దేవతాస్త్రీలు భూమియందు నడుచుట మానినారని తాత్పర్యము. దేవతలు భూమిని స్పృశింపకుండుట ప్రకటము.

వర్ణంకకాదివాసంబులు డిగ్గి = పాలకీ మొదలయిన సవారులుదిగి, పాదచారంబులనడుచు = కాలినడకచేత నడుచుచున్న, పట్టాభిషిక్తుల = రాజులయొక్క, పద్మరాగకిరీటపాటలప్రభావటలం బులు = పద్మరాగమణిమయములయైన కిరీటములయొక్క కొంచెము దెలుపుగలిగిన యెఱ్ఱనికాంతుల యొక్క సమూహములు - అనగా నన్నివర్ణముగల కాంతులు, వపనసఖ = అగ్నిహోత్రునియొక్క, శిఖా = శ్యామిలయొక్క, ముఖంబులకు = అగ్రములకు, మలినసరణిసవరింపక = వైవర్ణ్యము గలుగఁ జేయుచుండగాను - అనగా ముఖము నల్లఁబుచ్చుకొనుటకుఁ గలుగఁజేయఁగాను, ఇక్కడఁ బద్మరాగ కిరీటపాటలప్రభ లపరిమితములు గనుకఁ బరిమితములయిన వపనసఖశిఖలయొక్క ముఖములకు వైవ ర్ణ్యంబు సంపాదించిన విని యర్థము. ముఖములనగా నగ్రములనియు మలినసరణియనగా శిఖాగ్ర ధూమమనియును భావము. పద్మరాగకిరీటపాటలప్రభలనంతములు. అగ్నిశ్యామముఖములుతోఁబ్పిది. ఆసంఖ్యాకబలముచే సంఖ్యాకమగు స్వల్పబల మొడిపొవుటయుఁ బరాభవవశమున నల్లనగుటయు పాపము. పరాభవమున మోము నల్లబడుననుటకు-

తే.నీ దాసిచేసెన యప్పరిహాసమునకు, హాసపరిపాండురంబైన యక్కొలువున
నాన్మౌపాలు ముఖమ్మాని గాచఁబడియె, నలుపు గానగఁబడుగదా తెలుపులాన.

(శృంగార-వై. ఆ. ౧)

పదువ్వున = నెలమయినవారికి, సముచిత = అర్హ మగుపట్టులుగా, మార్గమర్యాదా = త్రోవ నడు చుటకు, అనుకాశన = శిక్షకులయైన, సముద్బంధ = పరస్పరకరులైన, దండధర = దండధరులయొక్క, సంభో థుంబులు = తొందరలు, నమవ ర్తిక = యమువికి, ని 'ధర్మరాజు పితృపతి స్సమవర్తి పరేతరాజ్'

సమధికశ్యామిక = అత్యధికమయిన శరీరవైవర్ణ్యమును, సమకూర్పుకొ = కలుగజేయుఁగాను - అనఁగా సమస్తజన సముచితమార్గమర్యాదానుకూలములై వర్తించినవారు గనుక సమవర్తనైన దండధరు లనేకులయినందున నొకసమవర్తియైన దండధరునకు శరీరవైవర్ణ్యము సుపాదించినారని యర్థము. దండధరులనఁగా వేత్తధరులనియు శ్యామికయనఁగా శరీరసీలిమయనియును భావము.

ప్రబలతమస్సాస్పరదురహంకార-ప్రబల=బలిష్ఠమయిన, తమః=చీకటులయందు, స్సాస్పర = అతిశయించుచున్న, దురహంకార = దుర్గర్వముగలవారని యర్థము. అనఁగా రాత్రించరులనుట. ప్రబలతమమును స్సాస్పరమునయిన దురహంకారముగలవారని భావము. అటువంటి, వీరభటుల = శూరులయిన భటులయొక్క, కృపాణికా=ఖడ్గములయొక్క, చాకచక్యంబులు=చకచకాయమానములయిన కాంతులు, రాత్రించర=నైర్వృతియొక్క, కరాళ = భయంకరమయిన, కరవాల = ఖడ్గముయొక్క, కాశిమంబులు=మాలిన్యములను, మూలకుఁజొనుపకొ = అప్రయోజకమగునట్లు చేయుఁగాను అని యర్థము. నిర్వృతిమూలను వసించుచున్నాడని భావము. కరవాలకాంతులు కృష్ణగణములొక శ్రేణివనుటకు దృష్టాంతము లింతకుమున్నొసంగఁబడెను. నిర్వృతిరాక్షసుఁడుగావున నలుపుచాయగాఁజెప్పఁబడెనని గ్రాహ్యము.

బహుల=అనేకములయిన, సిత్తదంతి=పెల్లయేరుగులయొక్క, ధారాట = అశ్వములయొక్కయు- అనఁగా నైరావతోవైచిత్ర్యవములయొక్క, శోటి = సమూహములయొక్క, సమాటిక = సంచారముగలిగిన, నిర్వేల = వేలాతిక్రాంతములయిన, సర్వతోముఖ = జలములుగలిగిన, వాహినీశ్వర నాథులచేత= అనఁగా సముద్రములచేత, సంసేవ్యమాన = సేవింపఁబడుచున్న, రసాధినాథ = సర్వాధినాథులయిన వరుణులయొక్క, ఇక్కడ రసశబ్దము సలిలపరము. సన్నాహంబులు = ఆడంబరములు అని యర్థము. బహుల=అనేకములయిన, లసిత్=పిచ్చుచున్న, దంతి = విరుగులయొక్క, ధారాట=అశ్వములయొక్కయు, శోటి=సమూహములయొక్క, సమాటిక = సంచారముగలిగినవియు, నిర్వేల=అతిమాత్రములయినవియు, సర్వతోముఖ = నానాముఖములైనవియునుగు, వాహినీ = సేనలకు, ఈశ్వర = నాయకులయినవారిచేత, సంసేవ్యమాన = సేవింపఁబడుచున్న, రసాధినాథుల = భూపతులయొక్క, సన్నాహంబులు = ఆడంబరములని భావము. ఇక్కడ రసాశబ్దము భూమియందు వర్తించుచున్నది, వారధిస్వామికొ = వరుణునికి, వదలని జడస్థితియొసంగకొ = విడువనిజాడ్యమును సుపాదించఁగాను అని యర్థము. అనఁగా సనేకములయిన యైరావతోవైచిత్ర్యవములయొక్క సంచారముగలిగి వేలాతిక్రాంతజలముగలిగిన యనేక సముద్రములచేత సేవింపఁబడుచున్న వరుణులనేకులు గనుక నొక్కయైరావతముయొక్కయు నువైచిత్ర్యవముయొక్కయు సంచారముగలిగిన వేలాతిక్రమము సేయలేనిజలములు గలిగిన యొక్క సముద్రునిచేత సేవింపఁబడుచున్న యొకవరుణునికి జాడ్యమును సుపాదించినారనుట. జడస్థితియనఁగా జలస్థితియని భావము. ఐరావతము, ఉవైచిత్ర్యవము సముద్రజన్యములని పురాణప్రసిద్ధము.

పరిమళిత = సంజాతమశేషములయిన, ఘనసారగంధసార = కర్పూర శ్రీచందనములతోడ, పరిమళిత=కూడుకొన్న, కస్తూరికా = కస్తూరియొక్క, ఆసారంబులకొ = జలధారాసుపాతములచేత, వసంతంబులాడు=వసంతములాడుచున్న, సామంతబంధవాపరి = సమానప్రతిపత్తిగలబంధుజనసమాహమ, గుంధవహంసకుకొ=వాయువునకు, ఆపారతారశ్యంబువెనుపకొ = అంతరిమితచిత్రచాంచల్యముఁ బుట్టించుకొనుకొ-అనఁగా సురభిద్రవ్యములచేత వసంతములాడి గంధవహంబయిన బంధువులు గంధవహంబయిన శత్రుచాంచల్యము పుట్టించినారని యర్థము. వాయువు చంచలమని భావము. వివాహానుయయమువందనము-75

సుగంధవస్తువులు సిగ్గలో గొప్ప నమాన ప్రతిపత్తిల సామంతదాసాధిపాదులు ధారామామముగ జలము చల్లుకొనువాడాయెను గలదు. సుగంధోదకములు నలుగడచల్లుకొనుటచే దావియు నలుగడల వ్యాపించె ననియు నందుచే గంధవహుడై (తావిబువుమోయువాడై) మదముగ నడుచుచు వాయువు చలింప సాగెనని భావము.

గంధీర = మంద్రస్వని గంధువట్టుగా, బిరుదగాభావతన = వసురాజుయొక్క బిరుదావధులు చనువుటయందు, పరామరా = ఆనస్తుతన, పాతక = పదిమాగధులయొక్క, పరుపరలకు = సమూహము లకు, ఏడనెడక = అప్పుడప్పుడు, హితపురోహితామాత్యజనము = ఇష్టపురోహితమౌత్రిజనము, ఒనగు = తామిచ్చునట్టి, ఆసంఖ్యాధనసంఘాతము = లెక్కలేని ధనసమూహములచేత, ధనదుర కు = కుదేరువకు, అమందమందాక్షభావముసంఘటింప = అపిలజ్ఞాభావముయలంగజేయఁగాను. అనఁగా నసంఖ్యాధనసంఘాతప్రదాతలయన, హితపురోహితామాత్యజనులు నవసంఖ్యాకనిధిధనప్రదాత యయిన కుదేరుని సిగ్గుపడఁజేసినారని యర్థము. మందాక్షభావ మనగా గుదేరుఁడు పింగళాక్షుఁడు గలకుఁ దద్యావమని తెలియవలయును. అనఁగా గాయపండివాడని భావము. మందాక్ష మన సిగ్గు నుటకు (ని. 'మందాక్షుఁడీస్తపాప్రదా' అని అ.) మందాక్షువకు మందాక్షభావమును గలిగించిరని భావము. రాజులు మహారాజులు కాక సామాన్యమౌత్రియు హితులు పురోహితులు పదిమాగధులకు అసంఖ్యాధనములొసంగి సత్కరించుట కుదేరువకు లజ్జాకరముగ నుండెనట.

ప్రచండతర = మధర్ష మయిన, నటర = వీరతాండవము గలవారిలో, ప్రకాండ = శ్రేష్ఠులయినవారి యొక్క, తాండవ పాండిత్యంబులు = నటసామర్థ్యములు, ప్రాచీననటుని నెఱ్ఱెన = హరునియొక్క దేహమందు, పాండిమంబునిండివ = తెల్లదనమును బూర్ణి భవింపఁజేయఁగాను అని యర్థము. ధవళిమ యని భావము. స్వస్త్రి యనేకత్వము వ్యతిరేకమని తెలియవలయును.

ఇట్లు = కృష్ణకాయముగా, ఆకావతులకాశాననీయంబులు = దిక్పతులకుఁ గోరఁదగినదియును, అహి వల్లభులకు దుర్దంధంబులు = సర్వశ్రేష్ఠులకుఁ బొందకక్యముగానిదియును, సిద్ధులకవనుభూతసిద్ధంబులు = సిద్ధులకనుభవముగానిదియును, సాధ్యులకసాధ్యంబులు = సాధ్యులకు సాధింపకక్యముగానిదియును, చారణులకు నవిచారణీయంబులు = చారణులకు విచారింపవలవిగానిదియును, యశ్శులకు ననక్షీలక్షీతంబులు = యశ్శులకు దుర్లక్ష్యమునుపదియును, విస = అయినట్టి, అనన్యసామాన్య మహావిభవంబున = అన్యసాధారణముగాని మహావైభవముచేత, శోలాహలపురంబు జేరంజనునమయంబున = శోలాహలపర్వతపట్టణ మును నమీపించిపోవుచున్న సమయంబునందు.

కా. వ్రీడామంధరదృష్టిపాతముల నుగ్రీపాలనంశాగ్రణీ
చూడారంజితపాదవీరు నతనిం * జూడ న్నణినిర్మిత
క్రీడాపాదభలంబు లెక్కిరి నహశ్రీమస్తహశైలం
మూడావాసపురాంగన ల్కుతుకసామగ్రి సముద్గ్రీవికన్.

10

వ్రీడామంధర, మంధర = మంద ప్రచారములుగలవైన, (ని. 'మందగామీతు మంధర' అని అ.) దృష్టిపాతముల = చూపులచేత, ఉగ్రీపాలనంశాగ్రణీ = రాజవంశశ్రేష్ఠులయొక్క, చూడా = శిఖరచేత, రంజిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, పాదవీరు = పాదములక్రిందివీరులుగలిగిన, అశ్రీ =

అవసురాజును, చూడక = వీక్షించుటకు, నవ = నూతనమయిన, క్రిమన్తహాతైల సమ్రాధావాసపుర = క్రిమంతుడైన కోలాహల మహావర్వకరాజునకు నివాసమయిన పట్టణమందలి, అంగనత్ = స్త్రీలు, పతుకసామగ్రి = సంతోష సామగ్రివలని, సముద్భ్రాంక = గ్రీవోన్నయనముతోడ - అనగా జెల్లఁ బడిన కంఠములతోడ, (ప్రొ. 'గ్రీవోన్నయన మద్భ్రాంకో ద్భ్రాంకా చాచక్యలే' అనికోశము.) మఱీ నిర్మితక్రీడాసాధకలంబులెక్కిరి = మణులచేతఁ గట్టఁబడిన క్రీడావస్తువులైన మేడలమీఁది కెక్కిరి.

వసురాజు సామాన్యఁడు కాదు. రాజన్యకీటమణిరంజితపాదపీఠఁడు. రాజవంశాగ్రహ. వానిని జూచుతఱి స్త్రీలకు సహజముగాఁ జూపులందు స్థిగ్ధలయటయుఁ జూపులు మందగించుటయుఁ గలదు. గ్రీవోన్నయనమునకు హేతువు పతుకసామగ్రి.

సీ. రాగంబుమూర్తమైరహిఁ ద్రోవఁజూపుపెంపునఁ బదచ్ఛాయ మున్నున్న నిగుడ
వీక్షాప్రహితదూతిఁ వెసనేగఁ మునిమ్రొక్కుగతి సంఘిఁగర్ణాబ్జకళిక వ్రాల
నీవిఁ జాట్టినభోగి • నిట్టూర్పుగమి నుబ్బి సడలె నా నొడ్డాణ • మెడలి తూల
గందునెన్నడుమువైఁగరుణించిపనుదోయి చిందుపన్నీరునాఁజెమరుదొరుగఁ

తే. గటికరటికంఠపీఠవైఁ • గయఁ డనెడి

బిరుదుమావంతుఁ డేసిఁజీలిజల్లి

పెంపు గనుపెన్నెటులగంపు • పిదిలి చొర

వచ్చె నొకసతి వసుమతివరుని జూడ. ౧౦

11

రాగంబు = అనురాగము, అరుణిమయనియును జనుత్కారము గ్రహించవలయును. మూర్తమై = ఆకృతిపొందినదై, రహిఁ = చక్కగా, ద్రోవఁజూపుపెంపునఁ = దారిచూపుచున్నదో యన్నట్టులుగా, పదచ్ఛాయమున్నున్ననిగుడక = చరణారుణకాంతి ముందుముందుసాగఁగాను, 'రాగోనురాగే లాక్షాదౌ మాతృర్యే రక్షిత్యహం' వి. వచ్చుట కనురాగప్రేరణము కారణము. కావుననే యనురాగము మున్నున్న దారిచూపెననుట. రాగ మాకారముదాల్చి ద్రోవఁజూపుచుండఁ బాదకాంతులు రక్తవర్ణముతోఁ బ్రసరిం బయలుదేరెని భావము.

వీక్షా = చూచునీడునాయికచేత, ప్రహిత=రాజదర్శనాపేక్షచేతఁ బయఁబడిన, దూతి=దూతికఁ వెసనేగుమని మ్రొక్కుగతి = శిఘ్రిముగాఁ బొమ్మని నమస్కారము నేయుచున్నదో యన్నట్టులుగా, అంఘి = పాదవండు, కర్ణాబ్జకళికవ్రాల = కర్ణావతంసమయిన తామరమొగ్గపడఁగాను, ఇక్కడ నబ్జకళికను సన్నిహితవర్తినియైన దూతికనుగాఁ జెప్పినందున వీక్షకుఁ గర్ణాంతిక్రాంతత్వంబును నబ్జాధికసౌందర్యస్థుఁడయిన స్ఫురించుచున్నది. ఇటు దూతిక కర్ణావతంసమగు నబ్జకళిక. యజమానిని కంటె దాని కొంతతక్కువ గాన నబ్జము కనులకంటె సోగతనమునందు సొంపునందును వెనుకఁబడియున్నదని భావము. వేగమనమువలన నవతంసము జారుట తొందరగఁ బయనము కమ్మని.

నీవిఁజాట్టినభోగి = నీవి యనఁగాఁ బోకముడియును మూలభనంబును, (వి. 'నీవీ పరివశే గ్రంథాస్త్రీణాం భువనవాహి' అని వి.) పరివశమనఁగా మూలభనము. ఇందుకు, (వి. 'నీవీ పరివశం మూలభనమ్' అని యథార్థంబయి చెప్పినాఁడు గనుక) నీవి యనెడునీవివి, అనఁగాఁ బోకముడియనునది మూలభనమునాదివేర్పించుకొనియున్న సర్పము. నిట్టూర్పుగమినుబ్బి = నిక్వాపవాయు జనుదారుణము

చేత నుబ్బించి, నడలెనాకొ = పవననదో యన్నట్టులుగా, ఒడ్డాణమెడలెతూలకొ = కమ్మరుపట్టావదలి తూలి పడుచుండగాను, నిధినిక్షేపాదులను భూతప్రేతములు సర్వవృత్తికాదు లావరించియుండునను ప్రతీతి చట ననుసంధించదగినది. కామేంగితమగు నిశ్వాసాతిశయమువలన నీవి నడలినదని భావము. తనంతన నీవి నడలుట కామేంగితమనుటకు-

జ్ఞో. 'ప్రస్తా నీని నఖలు సహసా సా స్వయం ముక్తబాధా' బిల్వణీయము.

జ్ఞో. 'నీచి న్నలతి శ్శితాంత సుధుభం కామేంగితం యోషితాం.' రతిరహస్యము.

కందు నెన్నడుమువై గరుజించి = బడలికనొందుచున్న నడుముమీద దయచేసి, చనుదోయి చిందు పన్నెరువాకొ - కుచస్థియము చిలకరించునట్టి పన్నెరో యన్నట్టులుగా, చెమరుదొరుగకొ = చెమటనీరు జారగాను, నడుము గమనవేగమున జలించు గుబ్బులప్రేకచే గందిపోయెను. దయా మృకరము జరికించునటుల జెప్పుట జారుచుండెను. స్వేదోత్పత్తి గమనాతిశయమువలన గలిగిన యలసటచే నని భావము.

కటి=నితంబోపరిభాగము నెడు, కరటికంతపీకివైకొ = గజస్థంధముమీద, కంతుండ నెడి=మన్నథుఁ డనెడి, దిరుదుమాచుతుండేసిన = కూర్చుండెన మావటిడిడిన, వీరిజల్లిపెంపుగను = నల్లసారపుచారి యొక్క ఖులనొందుచున్న-అనగా దానిచలెనున్న, పెన్నెలులంపు = కచభారము, ప్రిదిలి=నడలి, జారకొ = ప్రలగాను, ఒకసలి = ఒక స్త్రీ, పసుమతీపరుగజాడకొ = పసురాజును జూచునిమిత్తము, పచ్చెకొ = విలెచెను.

ఈద్యమందు నావేగమునెడు సంచారిభావమును జెప్పినాడు ఇందుకు, జ్ఞో. 'ఇష్టానిష్టాగమా జ్ఞాత ఆవేగ శ్చిత్తచిన్తయో' అని లక్షణము.

ఉ. డించగఁ బ్రొద్దు లే కెడ ఘటించినరత్నవిపంచితో సువ

న్తాంచితమూర్తి యోర్తు ముఖరాంఘ్రిసమాశ్రితసత్కలాప యై
యంచల వచ్చుసోయగపుటంచలఁ దోలుచు మిన్నుచేడె యా

'నంచు నులింప వచ్చె వెన • నాచతురాస్యునిమోముఁ గన్గొనన్. 12

డించగఁ బ్రొద్దులే=డించి దిగువకుంచెడుమాత్రపు వ్యవధానములేక, టఘటించిన=టొమ్మనఁ బూసిన, రత్నవిపంచితోకొ = రత్నమయమయిన పీఠితోడను, నుఖర్ణ = బుగారపుకాంతిపంటి, కాంతిచేతగాని చంపకపుష్పకాంతివంటి కాంతిచేతగాని, అంచిత = ఒప్పుచున్న, మూర్తియోర్తు = శరీరముగల యొకమగువయని స్త్రీపరమైన యర్థము. శోభనవర్ణ స్వరూపాలని సరస్వతీపరమైన యర్థము. ముఖరాంఘ్రి=ప్రాయంచున్న, అంఘ్రిసమాశ్రిత=పాదముల నాశ్రయించున్న, సత్కలాపయై= శ్రేష్ఠమైన భూషణములగలదై - అనగా నంచలంగలదై యని యర్థము. షభర = వాచాలంకార, అంఘ్రిసమాశ్రిత = పాదాశ్రితులైన, సత్ = సత్పురుషులయొక్క, కలాపయై = సమూహముగలదై యని సరస్వతీపరమైన యర్థము. (ని. 'కలాపో భూషణీ బర్హే తూణీరే సంతా వసి' అని వి.) అంచలవచ్చుసోయగపుటంచలఁ దోలుచుకొ = అండగనివచ్చినట్టి యొయ్యారపుయంచలఁ దొలంగఁ దోలుచునని స్త్రీపరమైన యర్థము. నాచాననమీదముగా వచ్చుహంసములను దొంచునని సరస్వతీ పరమైన యర్థము. మిన్నుచేడె యాచంచుమింజకొ = సరస్వతీదేవి యున్న శానియాడగా

పెన్ = త్వరితగతినేత, ఆచతురాస్యని మోము గన్దోనక = చతురోక్తిల యా వసురాజా ముఖమును జూచుకొనకని స్త్రీవరమైన యర్థము. బ్రహ్మముఖితికొనకని సరస్వతీవరమైన యర్థము. వచ్చెన్ = వితెంచెను.

సునర్థాంచితమూర్తి గావున మిరుకుచేడె. చతురాస్యని సునర్థాంచితమూర్తి చూడవచ్చుట యొప్పి యున్నది. వీణాడించమి దర్శనోత్సుకాతిశయమున. ఉత్సుకాతిశయమున బయటపడలచుచు టచే వీణ డించదగినంత యవకాశము లేకపోయె. గావున డించు ప్రయత్నలేకపోయెని భావము.

చ. పాలతియొక్క చెంగలుపాట్లము చేతనె పూని వచ్చుచు
స్వలపులదండ జూర గుణవద్దళమాత్రమె తాల్చె నిచ్చుచీ
తలపతి కేన కూర్చు నని తత్తవరశ్వుల మెత్తివైచి ము
జలవిశతంతులేకపరిశుద్ధి జనాళిక దెబ్బకై వడిన్. 13

పాలతియొక్క = మణియొక స్త్రీ, చెంగలుపాట్లము చేతనె పూని = ఎత్తగలుపూతదండ పొడిగిన పాట్లము చేతనేపట్టుకొని, వచ్చుచు = వితెంచుచు, వలపులదండజూర = పరిమళయుక్తమైన యా పూదండ జారిపడిపోగా, గుణవద్దళమాత్రమె తాల్చెన్ = ఆ పాట్లపుసంబంధమైన దారముతో, గూడిన చిగురుటాకులను మాత్రమే చేతబట్టుకొన్నదాయెను. విరాగుననన, ఇచ్చుచీతలపతికే = ఈ వసురాజునకు, విన = నేనే, కూర్చునని = శ్రీయురాలగౌడునని, తత్తవరశ్వుల మెత్తివైచి = ఎత్తగా గాలిన గండ్రగొడ్డలి దూసివైచి, మంజుల = కమిలిపోక కోమలములయొప్పు, దళ = చిగురు టాకులతో, గూడిన, తంతులే = పన్నపుచూలుపోగులు గలగున్నట్లులుగా, పరిశుద్ధి = తనయొక్క శుభపరిశుద్ధతను, జనాళిక = చూచెనువారికి, తెచ్చివడిన్ = తెలియజేసినట్లులుగా, గుణవద్దళ మాత్రమె తాల్చెనని సంబంధము.

లోకములో నెవ్వనెవ్వటికిని బ్రమాణమునెయ్యదు పన్నపు చూలుదారములతో, గూడుకొన్న లేతచిగురుటాకుల దోషిం బెట్టుకొని యెట్టుగా గాలిన యిరువముద్ద నాదోసిటనేవట్టి యెత్తివైచి యందువలన నెంతమాత్రమును గందకుండెడు దారములతో, గూడిన చిగురుటాకులు చూచెడు వారి కందఱికిని గనుపఱిచినదృఢాభ్యవసాయమును బ్రకటముచేయుట ప్రసిద్ధము గనుక నాప్రతీతి నను సంధించి చెప్పినాఁడు. గుణవంతమగు దళము కేలనుంచుకొను చిగురాకుదారము. కాలిగండ్ర గొడ్డలి చెంగలుపపూవులు. ఈ రాజునకు నేను కూర్చునని ప్రమాణముచేయునట్లులు తెలియయుండి దోయ జేసెను. అయి. శిశ్నేక్ష.

చి. చి. త్రియోర్ము త్రియపుణేరు వలగ్నమునక ఘటించి కే
ల్లుత్తపూజున్నచోయి నొనుగూర్చి రయంబున జూడ వచ్చె రా
జోత్తము నాత్త హరవిభావోజ్జ్వలమధ్యవిదారణక్రియా
యత్తము న్నచన్నుల బ్రాయంబున నేడుచు వచ్చెనో యనన్. 14

చి. త్రియోర్ము = శృంగారవతియైన మణియొక స్త్రీ, ముత్రియపుణేరు వలగ్నమునక ఘటించి = ఈత్యాలవారము నడుమున దోలకొని, కేలు = హస్తాగ్రమును, గుత్తవన్నదోయి నొనుగూర్చి = గమన పోవలసిన గండుచున్నది గనుక చిగురైన కుచవ్యయమువైచి బేర్చుకొని, రాజోత్తము = రాజ

శ్రేష్ఠుని, రయంబునఁ జూడవచ్చెన్ = వేగముగాఁ జూడవచ్చెను. నీలాగనిన, ఆత్మ హారవిభవ = కన సంబంధముయిన ముత్యాలహారముయొక్క వైభవముచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, మధ్య = నడుము యొక్క, విదారణక్రియాయత్తములైన = భగ్నక్రియారహితులైన కథినములైన - అనగా నడుముకు భంగపెట్టుట కుద్యుక్తములగుచున్న, చన్నులన్ = కుచములను, ప్రియంబున వేడుచువచ్చెనోయనన్ = మంచితనముచేత బ్రార్థించుచు వచ్చెనో యన్నట్లులుగా వచ్చెనని సంబంధము.

ఇందులో విభ్రమమును జెప్పిరాదు. శ్లో. 'విభ్రమ స్త్వరయాకాలే భూషార్థనవిపర్యయః' అని లక్షణము. ముత్యపునకుం గుత్తపుంజున్నదోయి 'జవ్యాడునడుముగలది గావున బిత్తరి. హారము గుబ్బలపై వేసినోహోవుతటి రాజాగమవము విని నడుమున దోవుకొని బిత్తరి త్వరగా వచ్చెను. త్వరగా నేతెంచుటచే కుబ్బుగుబ్బల ప్రేగున నడుము మిగులఁ గంపింపసాగెను. నడుమును విదారణముచేయుటకు బిత్తరినహించు గుబ్బలను బ్రతిహించుచున్నటుల గుబ్బలపైఁ గేలదోయియుంచుకొని వచ్చెను. గుబ్బ లుబ్బుఁ జూపుట కామేరితము. దానిని మఱుగుపఱచుట కేగువ చనులపై నొనగూర్చుట. అప్పుడు నడుము మఱిత జవ్యాడెను.

మ. రమణీయోజ్జ్వలవజ్రకుట్టిమమువై * రత్నాంకభూషానుబంధముతోడం బరువెత్తె మేలని పదద్వంద్వంబువై నాహిత ప్రమదం బై హృదయంబు వేగవిగళితాల్పలంబముక్తాభిషేకము గావింపగ వచ్చె నోర్తు వసులోకస్వామి నీతీంపగన్. 15

రమణీయోజ్జ్వల వజ్రకుట్టిమమువై = మనోహరమగునట్లులుగాఁ బ్రకాశించుచున్న వజ్రమణుల చేతఁ గట్టబడిన భూమిమీఁద, రత్నాంక = వజ్రమణిమయములైన, భూషా = అందలయొక్క, అనుబంధముతోడ = సంబంధావలంబముతోడ, పరువెత్తె = జారిపక్ష వడిగాఁ బరుగెత్తెను, మేలని = నెబ్బాని, పదద్వంద్వంబువై = పాదద్వయముమీఁద, అహిత ప్రమదంబై = తూర్పుబడిన కంతోషముగలదై, హృదయంబు = డెందము, వేగ = గమనవేగముచేత, విగళిత = తెగిజారిపడుచున్న, ప్రాలంబ = హారసంబంధములయిన, (ని. 'ప్రాలంబ మృజాలంది స్వాత్మంతాః' అని అ.) ముక్తా = ముత్తియములచేత, అభిషేకము గావింపగన్ = అభిషేకము సేయుచుండగా, పుర్తంబికవనిత, వసులోక స్వామి = వసురాజును, ఈతీంపగన్ = చూచుకొనుట, వచ్చెన్ = తేలుచును.

అనగా వసురాజును జూడవలెనన్న యపేక్షచేత నొకస్త్రీ వజ్రకుట్టిమముమీఁదఁ బరుగెత్తి నడువగా ముత్యాలహారము తెగి రాలించున్న ముత్యము లాస్త్రీ పాదద్వయముమీఁదఁ బడుచుండగా నది హృదయము త్వరగాఁ జూడవలెనన్న యభిలాషగలది గనుక నందు కనుకలముగా స్నిగ్ధమైన వజ్ర కుట్టిమముమీఁదఁ బడుదునేమోయని యయినను విచారింపక పరుగెత్తుచున్నది. నెబ్బాను అని మెచ్చుకొని యాపదద్వయముమీఁద ముక్తాభిషేకము చేయుచున్నదో యన్నట్లులుగా నుండెనని తాత్పర్యము. కుట్టిమము రమణీయోజ్జ్వలహారమయమనుటవలన మిగుల సునుపుగా నుండెనని భావము. అందు నడచుటయే కష్టము. రత్నస్థగితులగు నందియలతో నేగుట మఱియుఁ గష్టము. హృదయమును మన్నించియే పాదము లింతక్రమణోచ్చును. అందులపై హృదయము ముక్తాహారమునందలి ముక్తముల రాల్చుటతో అభిషేక మొనరించెను. ముక్తాఫలము తెగి ముత్తెములు జారుట వేగవశమున.

సీ. తను ఘనంబుగ నమ్మి దరియు నెమ్మికిఁగొప్పు మాల్వభోగిసొసంగి మఱలఁబంచెఁ
దనుఁగొండయనివచ్చునుచు జింకఁగంచము గారుడశిలాపరమార్వ • లిడిమరల్వెఁ
దనుఁగల్పలతికఁగాఁ • దలఁచి వ్రాలెడుశారిఁ గరమురత్న ఫలాభి • నెరపి నిలిపెఁ
దనుఁ బద్మమనియంటఁ బెసఁగునంచకు సంఘిహీరాంగదమృతాశఁమిచ్చియనిచె

తే. నాత్మ పోషితవర్గంబు • లవనిపావ
లోకగమనాంతరాయంబు • గాక యుండ
నవయవంబులె తో డయ్యె • నతెన కనుచు
నెచ్చెలులు మెచ్చ వచ్చె మానిని యొకర్చు. 10

16

తనుఘనంబుగనమ్మి = తన్ను మేఘమని విశ్వసించియని యర్థము. ఉత్తమవస్తువని నమ్మియని
యర్థాంతరము. దరియు = దానివచ్చుచున్న, నెమ్మికి = నెమిలికి, కొప్పు = కబళిభారము, మాల్వ = పుల్వ
దండ యనెడు, భోగి = సర్పమును, ఒసంగి = ఇచ్చి, మఱలఁబంచె = వెతుకుఁదిరుగాఁ బంపించెను.
ఇక్కడ మేఘమువలన నీరుపాములు పడుచున్నవిగనుక భోగించుటగాఁ జెప్పినాడు. నెమిలికి
పామాహారముగావున దానితోఁ గృత్తి నొందివెతుకట మఱలెననిభావము. ఘనముగా నమ్ముటచేఁ గామిక
వస్తువిచ్చి తృప్తిపఱచుట.

తనుఁగొండయని = తన్నుఁబర్వతమని భ్రాంతిపడి యనియర్థము. మహోన్నతవస్తువని యర్థాం
తరము. పచ్చ = ఏతెంచుచున్న, నుచుజింక = బాలకురంగమును, కుచము = గుబ్బుచున్న, గారుడశిలా
సర = గరుడపచ్చలఱున్న సరమనెడు, దూర్వలిడి = లేఁగఁజికిపోచలనిచ్చి, (ని. 'మార్వాతు కపవర్వికా,
సహస్రవీర్యా భార్గవ్యో రుహనంతా' అని అ.) మఱలెన్ = తిరుగనంపించెను. నుచుజింకగావున గఱికి
మొలక లాఁకరము. గారుడశిలాహారము లేఁతగఱికివలెయందుచుగావున బాలహారిణమున హారమొసంగి
మఱలెను. గరుడపచ్చలు గఱికివలె నుండుననుటకు-

సీ. ...రాజితదూర్వాంతరముల వసను, జిగితకుశోత్తరాచిలుక తెక్కలవన్నె

..... శుద్ధమరకతంబు.

రత్నపరీక్ష.

తనుఁగల్పలతికఁగాఁదలఁచి = తన్నుఁదీఁగెయని విచారించియనియర్థము. శోరికలిచ్చెడిదానినిగాఁ
దలఁచి యని యర్థాంతరము. వ్రాలెడు = వచ్చివ్రాలినట్టి, శారి = మాటాడెడు గోరువంకపక్షిని, కరము =
చాస్తము, రత్నఫలాభి = రత్నము లనెడుఫలసమూహమును, నెరపి = వెడచట్టి, నిలిపె = నిచారించెను.
రత్నము రత్నగణములతోఁ జేరినదిగావున వెంటనంటినమచ్చిక గోరువంకకు రత్నఫలము నొసంగెను.
దానినిఫలమనుకొని గోరువంకవెంటరాక యచటనే యాగిపోయెను. కీరశారికాదులరత్నములను ఫలము
లని భ్రమించుటయు నభిజ్ఞము భ్రమించు జేయుటయు గ్రంథాంతరములందుఁ గలదు.

తనుఁబద్మమని = తన్నుఁబంకజమనివిచారించియని యర్థము. పద్మమనెడునిధినిగా విచారించియని
యర్థాంతరము. అంటఁబెసఁగు = కదలినుల్లాడుచున్న, అంచకు = చాచనకు, అంఘి = పాదము, హీర =
వజ్రమయమయిన, అంగద = అంచయనెడు, మృగాశము = తామరతూడును, ఇచ్చి = అందిచ్చి, అనిశె =
వదిలించెను. చిరకాలమునుండి పద్మమల్లి పాదముల నంచ యాశ్రయించెను. పాదకంఠజాత మృగాశము
వలె నుండియె గావున దాని నాయంచ కొనుగంటుచే వదిలివదిక్కినొంది వెతుకట మఱలెను.

అత్తపోషితవర్గములు = తనచేత బోషించబడుచున్న యామయూరొదెకములు, అవనివ = వసు రాజుయొక్క, అవలోక = దర్శనార్థమున, గమన = యానమునకు, అంతరాయంబుగాకయుండక = విఘ్నకారులు గాకుండునట్లుగా, అవయవంబులై = అనగా గొప్ప కుచము కరము అంఘ్రి యనునవ యవములే, తోడయ్యెనవికపచుక = సహాయమాయె నీమగువకని, నెచ్చెలులు మెచ్చక = చెలికత్తెలు మెచ్చుకొనగా, మానినియొకర్లు = ఒకస్త్రీ, వచ్చెను = వీలెంచెను.

ఇంతమట్టుకు నాజేగమనెను సంచారిభావమును జెప్పినాడు. ఈవద్య మక్కిలిప్రాసనీనము. నెమిరిని దాములు, బింకలకు గజికి, కారికలకు ఫలములు, హంసలకు మృగాళములు నాహారములు. దండలు, మురకతవరము, రత్నము, కడియము నొసంగుటతో నెదులు, గుబ్బలు, కరములు, పదములు నాయాపోషితవర్గము నానందపఱచెననిభావము. ఇందు నాయొక యచ్చరలేమగావున కిరీప్రభృతి పాదవర్ణంత మభివర్ణితము.

ఉ. పారపురంధ్రు లిట్లు వసుపార్థివుఁ గన్గొన వచ్చి మంగళా
చారమనోజ్జలాజములు + చల్లిరి సింధుభవావివాహదీ
క్షౌరమణీయమూర్తి యగుశౌరిపయిం గలకాబ్ధినిర్మల
దారతరంగరేఖలు సుధాలవము ల్వైదచల్లుకై వడిన్.

17

పారపురంధ్రులు = కోటనాలపుర సుబుధికులయిన స్త్రీలు, ఇట్లు = ఈపూర్వోక్తప్రకారముగా, వసుపార్థివుఁ గన్గొనవచ్చి = వసురాజును జూడనేతెంచి, సింధుభవా = తీరాబ్ధిసంభవయైనలక్ష్మీదేవి తోడగాఁబోవు, వివాహ = పెండ్లియందలి, దీక్షా = నియమముచేత, రమణీయ = సుందరమగుచున్న, మూర్తియగు = కృత్రిగలవాడైన, శౌరిపయిం = విష్ణుదేవునిమీద, కలకాబ్ధి = తీరాబ్ధియొక్క, నిర్మల = స్వచ్ఛములైన, ఉదార = అతిశయములయిన, తరంగరేఖలు = తరంగశ్రేణులు, సుధాలవము ల్వైదచల్లు కై వడిన్ = అమృతజలమిందువుల వెదచల్లినట్లుగా, మంగళాచారమనోజ్జలాజములు = మంగళార్థము లయిన చరితాలు, సింధుభవా = శుక్తిమతీనదీసంభవయైన గిరికాదేవిసంబంధమయిన, వివాహదీక్షా = వివాహమందలినియమముచేత, రమణీయమూర్తియగు = సుందరమైన యాకృత్రిగలవాడైన, శౌరిపయిం = శూరసంభవుడయిన వసురాజుమీద, చల్లిరి = చల్లినవారైరి.

శ్రీమహావిష్ణువునకును వసురాజునకును లక్ష్మీదేవిని గిరికాదేవిని తీరాబ్ధితరంగశ్రేణులకును ముగ్ధులకును సుధాజలమిందువులకును శుభలాజములకును సుహృదనోపమేయభావమని విచారింపవల యును. పరిపేలాలుచల్లుట మంగళార్థము. ఇటుల సుభీమముగా నేతెంచుట సకాలమున దర్శింప వలయుననియెకాదు. లాజలుచల్లి విధి నెఱవేర్చవలయునని. అలం. ఉత్పేక్ష.

మ. అపు డద్రీశ్వరుఁ డాప్తబాంధవులతో + నభ్యాసగాముఖ్యుల
ణ్యపురంధ్రీతతితో నెదుర్కొనఁ దదీయద్వారసీమన్ నిత
ద్విపమున్ డిగ్గి సురాధిరాజపురవేత్రిశ్రేణి సాహో యనన్
నృపమూడామణి తత్ప్రధానజనతానిరిషమూర్ధంబునన్.

18

అపుడు = అనంతమునందు, అద్రీశ్వరుడు = కోటానాలుడు, ఆప్తబాంధవులతో = అపులైనభంధు, తులతోడను, అభ్యాసగాముఖ్యులు = అభ్యాసగంగమొదలయిన, పుణ్యధానా.

సమాహూయోదను, ఎదుర్కొనకొ = ఎదురురాగా, కదియద్వాసేనుకొ = ఆకోలాహలపురద్వారచేక
మందు, సితద్విపముకొడ్గి = వెల్లియేరుగునుదిగి, సురాధిరాజపురవేత్రిశ్రేణి = ఇంద్రపురసంబంధు
లైన వేత్త్రధరులయొక్క, సమాహూయ - అనగా జోపుదాడు, సాహాయనకొ = పరామజలువగా,
నృపచూడామణి = పసురాజశిఖామణి, తత్ప్రభావజనతానిద్విష్టమార్గంబునకొ = ఆకోలాహలని
యొక్క మహామాత్యజ్ఞసమాహూయచేత నియమింపబడిన మార్గముచేత, ముందరివ్యవస్థతో నన్వ
యము.

సీ. మణికుట్టిమములు భామగీతికార్ద్రవిభావభవ్యజలాప్తిఃపాద్య మిడంగ
మందారసుమకాయమానము ల్పవమానశీర్ణకేసములసేస చల్లఁ
జిత్రితారాత్రికాపుత్రిక ల్కరదీప్తరత్నదీధితుల నాఁగతులు ద్రిప్ప
బహువిధద్వారరంభాకోటిపరిపక్వఫలరసంబులమధుఁపక్కు మొసంగ

తే. మున్ను గా నన్న గాన్వయముఖ్యభవన
లక్ష్మీ యిట్లు నివాహవేళామహోప
చారముల నన్నిటి ఘటింప • సాంద్రవిభవ
కలితకల్యాణవేదిక • గదిసె నవుడు.

19

మణికుట్టిమములు = మణులచేతఁ గట్టబడిన కట్టుభూములు, భామ = స్త్రీలయొక్క, గీతికా =
గానమహిమచేత, ఆర్ద్రవిభావ = కరఁగినందున, భవ్యజలాప్తికొ = యోగ్యమయిన యుదకప్రాప్తిచేత,
పాద్యమిడంగకొ = పాద్యమునుమర్పించుగాను, మందార = మందారమన దేవతరువుయొక్క, సును =
పుష్పములచేత రచింపబడిన, కాయమానముల్ = పందిళ్ళు, పవమాన = వాయువుచేత, శీర్ణ = రాబ్బఁ
బడిన, కేసరములకొ = కింజల్కములచేత, సేసచల్లకొ = సేసచల్లఁగాను,

చిత్రితఃసంకాతచిత్రిములైన-అనగాఁ జిత్రదళయుక్తములయిన, ఆరాత్రికా = ఆరతిపక్షరము
లతోఁ గూడుకొన్న, పుత్రికలు = కీలుబొమ్మలు, కర = వాస్తవములయందు, దీప్తఃవెలుగుచున్న, రత్న
దీధితులకొ = మణికాంతులచేత, ఆరతులుద్రిప్పకొ = సీరాజములియ్యుగాను, బహువిధఃఅనేకవిధము
లయిన, ద్వారఃవాకిళ్ళయందలి, రంభాకోటికదళీతరుసమాహూయ, పరిపక్వఫలరసంబులకొ = చక్కఁగాఁ
బండిన పండ్లయొక్కరసముచేత, మధువర్కమొసంగకొ = మధువర్కమియ్యుగాను, మధువర్క మనఁగాఁ
బెరుగును దేవేయును గలిపిచేసినదానికి పేరు.

‘దధి సర్పి ర్జలం తైద్రం సితైతాభిస్తు పంచభిః

ప్రోవ్యతే మధువర్కస్తు వర్షదేవాఘృతువ్యయే

జలంతు సర్వతః స్వల్పం సితాదధిఘృతం నమం

సర్వేషా మధికం తైద్రం మధువర్కే ప్రయోజయేత్

కాళికాపురాణము.

శివసానాంతరము పెండ్లిమారుడు దీనిని ఘటించుట నుప్రసిద్ధము.

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, మున్నుగాకొ = ముందుగా, అన్నగాన్వయముఖ్యభవనలక్ష్మీ = భర్త
కులశ్రేష్ఠఁడయినయాకోలాహలని గృహసంపత్తి, వివాహవేళామహోపచారములన్నిటి ఘటింపకొ =
‘వెళ్లిసమయమంది పరుసకు జేయవలయునధికాపచారములను యాచిత్తును సమకూర్చుగా, అవుడు =

అనుమనుమ, పాండ్ర=నివిడమైత, విధమ=వైధమనోడ, కలిత = కూడుకొన్న, కల్యాణవేదిక = వివాహవేదికమైన బుగారపుటనుచు, (ని. 'కల్యాణం మద్ధకే స్వర్ణే' అని నా.) కదిసెన్ = సమాపించెను.

మహావచానములు భవనలక్ష్మియై యొనర్చెను. పాద్యమును తుట్టిమములు, మందారలలికలు వేసలు, చిత్రవిగ్రహములు ఆవతులు, ద్వాదశదళీస్తంభములు మధుపర్కములు సమయోచితముగఁ బ్రసాదించెను.

మ. సగనాశోక్షమువ్రాల సున్నమితదంతస్తంభ మై చారుచా

మరకత్యోకదళీకలాపశుభకుంభంభలై సదామోదమే

దుగపారంగమహాంకసంకలిత మై + తోడ్తో మహావారణ

స్ఫురణ లైల్పునివాహవేదికపయిన్ + శోభిల్లె బద్ధావళుల్.

20

ఈద్యమగును మహావారణస్ఫురణల్ ఆనుకేషమువలన వివాహవేదికావరముగను గజవరము గను వడ్డవ్వయము కలదు.

సగనాశోక్షమువ్రాల = వసురాజునెమట, ఉన్నమిత = ఎత్తబడిన, దంత = గజదంతకృతములైన, స్తంభమై = స్తంభములకై యని వివాహవేదికావరమున యర్థము. ఎత్తబడిన స్తంభన వృశదంతములకై యని గజవరమైన యర్థము. చారు=సుందరమయిన, చామర=చమరీశబ్దము పువ్వు గుత్తియందును వర్తించుచున్నది. ('చమరీగానమూహాచ్చామరమ్') అనఁగా బువ్వుగుత్తిలనమూహంబును, లేచి విజామరలను, (ని. 'చమరం చామరే స్త్రీతు మజ్జరీ మృగభేదయోక' అని మేదిని.) కత్యో = బంతులను, (అనఁగా సుమనీయులు) కదళీకలాప = రంభాతరునమూహములను, శుభకుంభంభంభలై = పూర్వకలశములకై యని వేదికావరమున యర్థము. చారుచామర = సుందరములయిన విజామరలను, కత్యో = మధ్యభాగమందు గట్టెడుత్రాడును, కదళీ = కేతనవస్త్రమును, కలాప = నెమిలి శుభమును, శుభకుంభంభంభలై = శుభస్థలములనుగలవై యని గజవరమయిన యర్థము. కత్యోశబ్దమునకు, (జ్ఞో. 'కత్యో బ్రహ్మికాయాంచ కాంచ్యాం మక్యే భబుధనే, హర్ష్యాదీనాం ప్రత్యోషేచ' అని వి.) కదళీశబ్దమునకు, (ని. కదళీ వైజయంత్యాంచ రంభాయాం హాకాంతరే') కలాపశబ్దమునకు, (జ్ఞో. 'కలాపా భువనే బర్హే తూణీరే సుహతా వసి' అని అ.) శుభశబ్దమునకు, (జ్ఞో. 'శుంభా ఘటే శ్రీమూర్ధాంకా' అని అ.) సత్ = శ్రేష్ఠమయిన, ఆమోద=మరిమిచేత, మేదుర = సాంద్రమయిన, పారంగమద = కస్తూరియొక్క, అంక=చిహ్నములతోడ, సంకలితమై=కూడుకొన్నవై యని వేదికావరమున యర్థము. సదా=ఎల్లప్పుడును, మోదమేదుర=ఆనందసాంద్రములగుచున్న, సారంగ=శుష్కమైన, మద = మదజలముయొక్క, అంక=చిహ్నములతోడ, సంకలితమై=కూడుకొన్నవై యని గజవరమున యర్థము. సారంగశబ్దమునకు, (జ్ఞో. 'చాతకే హిణే పుంసి సారథ్య శృలతే త్రిషు' అని అ.) తోడ్తో = వెంటడిగా - అనఁగా గజవరముగాఁ జెప్పబడిన యర్థాంతరములచేతననుట. మహావారణ స్ఫురణలైల్పు = మనోజగజ్జూర్జులను కనుపఱుచుచున్న యని యర్థము. మహా = ఉత్సవముయొక్క, ఆవారణ = అనివార్యములయిన స్ఫురణలైల్పు=స్ఫురణలను చెలుపుచున్నదనిభావము. ఇక్కడ, మహాభద్రవిస్ఫురణలైల్పు, అని పాఠాంతరము. భద్రమునఁగా గజవిశేషమును ముగళమును అని గ్రహించ

పలయును. వివాహవేదికపయిన్ = ఆట్టి పెండ్లియగుదుమిడ, శోభిల్లెబద్దావగున్ = పద్మమాలికలు ప్రకాశించె నని యర్థము. గజగాత్రబిందుకాలములని యర్థాంతరము. (ని. 'పద్మకం బిందుకాలకై' అని యమరము.)

వివాహవేదికను దంతపుగంబములు పూవుగుత్తులు ఆరటిచెట్లు పూర్ణకుంభములు తాచిచిందు కస్తూరియలకు పద్మమాలికలు లోనగువానిచే నలంకరించిరినిభావము.

క. మనుజవిభుఁ డెపుడు నగపతి, పనువున మణిపీఠి నమరెఁ + బ్రకటితకమలా

కనకాంబరకల్యాణాం, కనకాంత వివాహసదనకాంచనవేదిన్. 21

మనుజవిభుఁడు = వసురాజు, అపుడు = ఆసమయమందు, నగపతిపనువున్ = శోభాహలవర్వత నాథునియనుజు చేత, ప్రకటిత = సిద్ధమగుచున్న, కమలాకనకాంబర = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క, కల్యాణాంకన = పెండ్లిపాటలచేత, కాంత = చిప్పచున్న, వివాహసదన = పెండ్లిచవికలోనున్న, కాంచన వేది = బంగారపు పెండ్లియగునందలి, మణిపీఠి = రత్నమయమయిన పెండ్లిపీటయందు, అమరె = చిప్పెను. అనగాఁ గూర్చుండెననుట.

చ. విధివిహితంబుగా బుధగవీరదధిమిత్రసురద్రుమంజరీ

మధుమధుపర్కము స్విమలమాక్షికపాత్రికఁ దెచ్చి యాగుఁచో

దధికి నొసంగె మామ మధుదానవవైరికి లచ్చి నిచ్చునం

బుధి యమ్మితాంశుతో నమృతపురము మున్నె యొంగుకై వడిన్. 22

విధివిహితంబుగా = కాస్త్రోక్తప్రకారముగా, బుధగవి = కామధనుసంబంధమయిన, దధి = పెరుగు తోడ, మిత్ర = కలిసిన, సురద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, మంజరీ = పువ్వుగుత్తియందలి, మధు = మకరందమనెడు, మధుపర్కము = మధుపర్కమును, (శ్లో. 'దధిమధువీసర్విర్వామధ్వలాభే' అని మధుపర్కలక్షణము.) విమలమాక్షికపాత్రికఁదెచ్చి = స్వచ్ఛమైన ముత్యములైనతోడ బట్టుకొనివచ్చి, అగుఁచోదధికి = గుణనముద్రుడయిన యావసురాజునకు, మామ = మామయగుశోభాహలండు, ఒసంగె = ఇచ్చెను. వీలాగనిన, మధుదానవవైరికి = శ్రీమహావిష్ణువునకు, లచ్చినిచ్చునంబుధి = లక్ష్మీదేవి నిచ్చునట్టి తీరసముద్రుఁడు, అమృతాంశుతో = చంద్రునితోడ, అమృతపురము = సుధాపరిపూర్తిని, మున్నెయొసంగుకైవడిన్ = ముందుగానే యిచ్చినట్లువలె, ఇచ్చెనని సబంధము.

వసురాజునకు గిరికాదేవి నిచ్చునట్టి శోభాహలండు మాక్షికపాత్రతో మధుపర్క మిచ్చుట విష్ణుదేవునకు లక్ష్మీదేవి నిచ్చునట్టి సముద్రుఁడు చంద్రునితో నమృతపురము నిచ్చినట్లుండెననియర్థము. అంబుధి యనగా నుదధియనిచెప్పి విష్ణుదేవుని మామయయిన యుదధికంటె గుఱోదధిమామయయిన శోభాహలం డధికుడని వ్యతిరేకమును విచారింపవలయును. మామయయిన యుదధికంటె గుఱోదధి మామయయినవా డధికుడగుట యుక్తము. ద్రుశబ్దమునకు, (ని. 'అనోకహా కుట స్సాలి పలాశి ద్రు ద్రుమా గమాశ' అని అ.)

మాక్షికపాత్రమునకు బదు లొకరు కంభపాత్రమని చెప్పియున్నారు. మాక్షికపాత్రిక ధన్యుచో ముత్యపుఁజిప్పను జెప్పటయే యుచితము. ముత్యములలో ముత్యపుఁజిప్పలందుఁబుట్టినవి ప్రత్యేక ప్రముఖము. అటులే మాక్షికపాత్రములలో ముక్తాపాత్రములే గణ్యములు. ఇట్లుబుటకు

శ్లో. కరింద్రతేమార పరాహ శంఖ మత్యాహి శుక్త్యద్భవవేజుజాసి
ముత్తాభాని ప్రధితానిలోకే తేమారు శుక్త్యద్భవ మేవభూరి.

చ. అపుడు పురంధ్రిపద్మవృతమై చరణాంకకృతార్థ మైనక
ప్రపునునుముగ్ధులై మకరపద్మము లేర్పడ నీక్షణప్రభా
స్పృహపని త్రోకుట్టిముముస న్వరసీలనిధు ల్జనింప నా
నృపమణిభాగ్యలక్ష్మికరణిం దరుణీమణి వచ్చె నొయ్యనన్.

23

అపుడు = ఆనమయమందు, పురంధ్రిపద్మవృతమై = ముత్తయమువలగుంపుచేత నాదరింపబడినదై,
చరణాంక = పాదచిహ్నములచేత, కృతార్థమైన = భవ్యమయిన, కప్రపునునుముగ్ధులై = కర్పూర
పరాగ రచితమయిన రంగవల్లికమీఁద, మకరపద్మములేర్పడె = మకరపద్మనిధు లేర్పడెగాను అని
యర్థము. మకరపద్మరేఖలు - అనగా మకర పద్మాకృతులగుల ముద్ర లేర్పడెగానని భావము.
ఇక్కడ రంగవల్లిరూప మకరపద్మములను మకరపద్మనిధులుగా నధ్యవసించినాఁడు. చరణాంక
కృతార్థమన్నచోట, చరణాంక = పలనాపత్నాపాదకములైన పాదచిహ్నములచేత, కృత = చేయఁ
బడిన, అర్థము = మకరపద్మనిధిరూపార్థముగలదని యొక యర్థము. మకరపద్మరూపములు గలవై
కర్పూరపరాగకములయిన పాదచిహ్నములచేతఁ జేయఁబడిన - అనగా నభేదాధ్యవసాయసూచా
దితమయిన మకరపద్మనిధిరూపార్థముగలదని మఱియొక యర్థము. ఈలాగున నర్థద్వయమును సూక్ష్మ
దృష్టిచేత గ్రహింపదగినది. ఈక్షణప్రభా = దృష్టిప్రభలయొక్క, స్పృహన=స్పృహనముచేత, పనిత్ర =
పాపనమయిన, తుట్టిమమున = కట్టుభూమియందు, వరసీలనిధునింపఁ = వరనిధియును సీలనిధి
యును జనింపగా ననియర్థము. శ్రేష్ఠమయిన సీలకాలిస్తోమములు జనింపగా ననిభావము. ఇక్కడ
శ్రేష్ఠములయిన సీలకాలిస్తోమములు వరనిధియును సీలనిధియునుగా నధ్యవసించినాఁడు. అన్యవ
మణిభాగ్యలక్ష్మికరణిం = ఆమనురాజుయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవలె, తరుణీమణి = గిరికాదేవి, జియ్యనన్ =
జిహ్విదమగునట్లులుగా, వచ్చెన్ = వికెంచెను. అనగా వసురాజుయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవంటిది గనుకఁ
దాని ద్రోక్కినచోట మకరపద్మనిధులును దాని జూచినచోట వరసీలనిధులును జనింపగా గిరికా
దేవి వచ్చిననుట. ఈక్షణరూపము సీలముగను శ్రేష్ఠముగను జెప్పట కలదు.

“యసుక్తాశ్రవణాంతరేణతరభా తీష్ణాకటాక్షచ్ఛటాః

భృంగాధిష్ఠిత కేతకాగ్నిమదశద్రోణీ నబృక్షచ్ఛచిః”

కర్పూ.

“వేశ్యాశ్చ త్వల్లో నఖమదుఖాన్ ప్రాప్య వర్షాగ్రదిండాన్

అమోక్ష్యస్తే త్వయిమధుకరశ్రేణి దీర్ఘాన్ కటాక్షాన్.”

మేఘదూతము.

ఉ. విదువ లామహేంద్రగురునానతిఁ గెందెర యెత్తి విశ్వథా
శ్రీదయితుఁ సరిం గదియఁదెచ్చిరి వేడ్కఁ బ్రభాతవాతసం
పాదితబోధ లైననవసద్మిను లాత్మపరాగపాలికా
బ్బాదన మామహించి కమజక్కవలం గదియించుకై వడిన్.

24

విదువలు = సువాసనులు, అమహేంద్రగురునానతిఁ = అబ్రహమియొక్క యనుజ్ఞచేతన
శ్రీదయియెత్తి = జ్ఞానప్రకాశి, విశ్వథాశ్రీదయితుఁ = గమఃభవమిని వేడ్కఁదయి,

ఘనరాజాను, సరిక్ = గిరికాదేవిని, కదియఁదెచ్చిరివేద్యుక్ = వేడుకచేత సమీపించునట్లులుగాఁ దెచ్చిరి.
వీరాగనిన, ప్రభాతవాత = ప్రాతఃకాలవాయువుచేత, సంపాదిత = పొందఁబడిన, బోధిత =
వికాసముగలవైన, నవపద్మినులు = నూతనపద్మలతలు, ఆత్మవరాపాళికాచ్ఛాదన మావహించి = తమ
యొక్క యరుణవరాగ పటలముచేత మాటుచేసి, కవజక్కపలం గదియించువైవిడిక్ = చక్రవర్తి
మిథునమును గదియఁజేసినట్లులుగా, కదియించిరిని సంబుధము.

ప్రాతఃకాలవాయువుచేత సంపాదింపఁబడిన వికాసముగల పద్మలతలు తమయొక్క యరుణ
వరాగపటలమును మాటుచేసి చక్రవాకమిథునమును గదియఁజేసినట్లులుగా బృహస్పతి యనుమతిచేత
సంపాదితబోధిత సువాసిను లెఱువట్టు తెరఁబట్టి ఘనరాజాను గిరికాదేవిని గదియించిరిని యర్థము.
పద్మిను లనఁగా స్త్రీలును గనుక స్వారస్యమును గ్రహింపవలయును. ప్రభాతమునందు ముదనవమానము
వీచును. ఆ వాయువులు పద్మములకు నితరకుసుమములకు వికాసమేమిటవ్రలు. గాలికలేదు పద్మవరాగము
కెందెర. వరాగము రక్తగణముగఁ జెప్పఁబడినది. ప్రాతఃకాలమునందు వీచుగాడ్పులు మృదుతరముగ
నుండును.

చ. తెలతెలవార నొయ్యఁ జనుదెంచి నితాంతరతాంతతాంతలా

చెలువలకింపుగా మెలగి చెక్కులఁగూరిన చూర్ణకుంతలా

వశిసరశంబుగా జడిసి వాడినెజ్జలమూడిప్రావిరుత్

తొలఁగఁ బ్రభాతవాయువులు దోఁచుఁ బరిం బరిచారికాకృతిన్.

(పాడురంగమాహాత్మ్యము.)

రేలయందు జక్కవలజంట వీడిపోవును. చెండును విరహార్తిమెయి తపించుచుండును. వేసినంతవఁ
జిలుగాలివీచును. ఆపుడు తన్నివూదుమారము తెరవలె లేచును. ఆతెర తొలంగగనే చక్రవాక
ద్వయము గలసిగొనును. కవవిడిన జక్కవపులుగులవలెఁ బున్నరాలాకనోత్సాహముమై గిరికావనురాజా
లుత్సాహాంతికయమున నుండిరిని భావము. ప్రభాతమునందు జక్కవలజంట గలసిగొనునటును.

సీ. నుజ్వరార్తరథాంగనమ్మదప్రతిపాది దారుణలిమిరకాంతారవహ్ని

గీ. గ్రహవతంసంబు పూర్వాద్రి గాన నయ్యె.

(పంచతంత్రము.)

ఉ. రాజకరానువంగమున • రామకరాంబుజ మొప్పు గన్యకా

రాజితహస్తయోగమున • రాజకరంబు నతిప్రకాశ మై

రాజిల రత్న గట్టుకీయ • రాజముఖిరంపకజంబున

రాజకరంబునక గురుఁ డొనర్చె సమంత్రకకౌతుకాంతముల్.

25

రాజవరానువంగమానక్ = ఘనరాజాయొక్క హస్తస్పర్శముచేత, రామకరాంబుజమొప్పుక్ =
గిరికాదేయొక్క యరుణజనువంటి హస్తమొప్పునట్లులుగా ననియర్థము. చంద్రకిరణానువంగముచేత
రవీంద్రకరగద్యకాంబుజ మొప్పుగా నని యర్థాంతరము. ఇక్కడ రామకదము రమణీ
యార్థము. కన్యకారాజిత హస్తయోగమున రాజకరంబు నతిప్రకాశమయి రాజిలక్ = అనఁగా
గిరికాదేయొక్క యొప్పిదవయిన హస్తస్పర్శముచేత ఘనరాజాయొక్క హస్త మత్యంతప్రకాశమై
యొప్పునట్లులుగా నని యర్థము. కన్యారాజితయిన హస్తమత్యంతమోడియోగముచేత చంద్రకిరణము

ప్రకాశించుగా నని యర్థాంతరము. ఇంతవఱకు నభేదాధ్యవసాయము. రక్షగట్టుకీయన్ = రక్ష బాధనముచేసినట్లులుగా, రాజముభోగరవంజంబునన్ = గిరికాదేవియొక్క హస్తకమలమందును, రాజ కరంబునన్ = పసురాజుయొక్క హస్తమందును, గురుడు = బృహస్పతి, సమంత్రక కౌతుకాంకముల్ = వేదమంత్రసహితములయిన కంకణలంఘనములను, దినర్చన్ = చేసెను. అనఁగా గంకణములు గట్టె ననుట.

కౌతుకమునఁగా వివాహసూత్రము. కౌతుకమునకు సమంత్రవత్సము భర్తకాస్త్రమందు,

స్. 'విశ్వేత్తాతే త్యుచా పుంసాం బధ్నియా ద్యక్షిణేశరే

అన్ వామకరే స్త్రీణాం బృహత్సామేలి మంత్రకః'

అని చెప్పబడియున్నది.

మ. సుముహూర్తం బని సన్తును ధైలుప నఃవోష్ఠి దివ్యశైలేంద్రుఁ డా
యమరాధీశహితక్రియానిరతు నాఃయన్లునమాలాకలా
పమనోహరి నకుంతవిక్రమునిఁగా • భావించి లక్ష్మీగురు
త్వము దీపింపఁగ ధార వోసెఁ దనయ • స్వర్ధిష్ఠ సంపన్నిధిన్.

26

సముహూర్తంబని సన్తును ధైలుపన్ = ఇది మంచి ముహూర్తసమయమని మునిశ్రేష్ఠులు బోధించుగా, అచోష్ఠి = ఆయెడ, దివ్యశైలేంద్రుఁడు = దేవతామహిమగల కోలాహలకైలశశ్రేష్ఠుఁడు, ఆయమరాధీశహితక్రియానిరతున్ = ఇంద్రున కిష్టమున కార్యమందానత్వఁడయిన పసురాజునని యర్థము. రాక్షససంహారముజేసి దేవతాధిపతులకు హితముసేయుచున్నవాని నని విష్ణువరమైన యర్థాంతరము. ఆ = ఆట్టి, ఆహ్వాన = వాడందుడు, మాలాకలాప = పుష్పమాలికాఘృషణముచేత, మనోహరిన్ = దివ్యుఁడున్న యా పసురాజునని యర్థము. శైజయంతిమాలికాలంకృతునని యర్థాంతరము. అకుంతవిక్రమునిఁగా భావించి = విశిష్టము పక్షియందును పర్తింపును గనుక విక్రమగరుత్మంతుఁడని చెప్పనలయును. క్రమ మనఁగా సంచరింబును గనుక నకుంతమయిన గరుత్మత్సంచారముగలవానిఁగా భావించి - అనఁగా సారాయణస్వరూపునిఁగా భావించి యని యర్థము. పసురాజుసంతిత పరాక్రమముగలవాఁడని భావము. లక్ష్మీగురుత్వము దీపింపఁగన్ = లక్ష్మీజనకత్వము ప్రకాశించుగానని యర్థము. విభవగౌరవము దీపింపఁగా నని భావము. పరిష్ఠిష్ఠసంపన్నిధిన్ = పృథ్విబొంపడు నందవల కాన్బుదురాలయిన లక్ష్మీదేవినని యర్థము. ఆభ్యుదయములకు నిధియయినదాని నని భావము. తనయన్ = ఆట్టి కొమార్తెను, ధార వోసెన్ = ఉదకధారాపూర్వకముగా దానము చేసెను. పసురాజు ఆహ్వానమాలాదరుఁడు. అకుంత విక్రముఁడు గాత్రన విష్ణుమూర్తి గిరిక పరిష్ఠిష్ఠసంపన్నిధి గాత్రన లక్ష్మీదేవి. కోలాహలండు సముద్రుఁడుగావున లక్ష్మీగురువు. ఇటులనుటకుఁ గన్యాదానసమయమున విష్ణుస్వరూపునిగానల్లని భావించి కన్యనులక్ష్మీగాఁ జెలుపుమంత్రములతో ధారారూపముగాఁ గన్యాదాతగావించు కన్యాదానవిధి యిట గ్రాహ్యము.

మ. సతమూడాపరికర్త చంద్రతపసు • ల్పక్షత్రదామంబునం

బ్రతిబింబింపఁగ నున్న కన్నెయటుత • స్తాంగల్యసూత్రంబు శా

శ్చిత్రకల్యాణగుణావహం దునిచె నాఃపంద్రార్కనక్షత్ర సం

తితిపై మింపుతదీయనిత్యగుణము • ల్పాకు ల్పకంఠింపఁగన్.

27

నత=సిగ్గుచేత వంచుకొనబడిన, చూడా = కిరస్సుచందలి, చుక్కచంద్రకవతు = అలాకార భూకచంద్రసూర్యులు, నక్షత్రదామము = ముత్యాలవళిమడుగు, ప్రతిబింబింకుగ = ప్రతి ఫలించునట్లుగా, ఉన్నకన్నెయజుక = ఉన్నట్టి గిరికాదేవియొక్క కంఠమందు, మంగళ్యసూత్రము = మంగళసూత్రమును, కాశ్వతకల్యాణగుణావహుడు = కాశ్వతమంగళసూత్రావహుడని యర్థము. శుభ గుణావహుడని భావము. అట్టి వసురాజు, ఉనిచెత్ = ఉంచెను. విలాగనిన, ఆచంద్రార్కనక్షత్ర సంతతివైమించు, ఇక్కడ అజ్ అనునవ్యయమభివ్యాప్తిని జెప్పుచున్నది. (ని. 'అ తేషదధే భివ్యాప్తా నీమాధే ధాతుయోగజే' అని ఆ.) చంద్రసూర్యసమేతనక్షత్ర సమూహమునైన ద్వారామిచ్చు, కదీయనిత్యగుణము = ఆ గిరికాదేవియొక్క నిత్యములయిన సుగుణములనియర్థము.

గుణములు భూమియందు వ్యాపించి యూర్ధ్వలోకమును ద్వారామిచ్చిన వరుట, ప్రతిబింబిత చంద్రార్కసమేతనక్షత్రదామమునైన నున్న గిరికాదేవియొక్క మంగళసూత్రత్రయము నని యర్థాంతరము. మంగళసూత్రత్రయమన్నందుకు గృహ్యకాదులచేత జెప్పుబడినది.

జ్ఞో. 'మాక్లల్యతంతు నానేన బధ్వా మక్లళసూత్రమ్
'హేమహస్తనరం బధ్వా కణ్ఠేచ త్రిసరంకథా.'

ఈయాచారము దేశాంతరవిషయమని తెలియవలెను. నామప్రసంగం = దేవతలు క్లాభిం పగా, మంగళసూత్రమును గట్టెనని పంబుధము. నక్షత్రదామమనుటకు, (ని. 'నైవ నక్షత్రమనా స్యా త్సప్తవింశతిమాక్షికా' అని యమరము.)

చంద్రసూర్యభూషణములు నొసటగలవని యొకరువ్రాసిరి. ఇది ప్రమాదము. మూలమున స్పష్టముగా జూడాభాగాలంకృతములని కలదు. వసురాజుగుణములు భూలోకమునందు సూర్యలోకమునందును వ్యాపించెను. గిరిక తలవంచుకొనుటచే నాయమతారహారమువై కిరకలిత సూర్యచంద్ర ప్రతిబింబమేర్పడెను. మంగళసూత్రములు మూడూ హారమువైగట్టుట సూర్యచంద్రనక్షత్రములవై వసురాజు మంగళగుణములవ్యాప్తిగా నధ్యవసితము. వసురాజుగుణము లూర్ధ్వలోకవ్యాప్తములు గావు ననే నాకులు ప్రకంసించిరిని భావము.

చ. అతివ సతీకరోన్నమిత + యై విభునాదల నేను జల్లె వ
త్పతిసవమాభిరత్నగతభవ్యనిజాకృతి చూచి కంటిరే
పతికిర నెక్కె నీక్షణమె + బాలయటంచు ధరాధరోపరి
స్థితిసరిదాత్త సంభవకు + జెల్లదె యంచు సఖు ల్వచింపగన్. N 0

23

అతివ = గిరికాదేవి, సతీకరోన్నమితయై = పతివ్రతా స్త్రీలయొక్క హస్తములచేతనైత్తబడినదై, విభునాదల = పతియైన వసురాజు కిరస్సునందు, నేనుజల్లె = తలబ్రాలు పోనెను. విలాగనిన, తత్పతి = అవసురాజుయొక్క, నవ = నూతనమయిన, మాళి = కిరీటసంబంధములయిన, రత్న = మణులయందు, గత = పొందియొన్న-అనగా ప్రతిఫలించిన, భవ్య = యోగ్యతరమయిన, నిజాకృతిచూచి = తనయొక్క రూపమును జూచినవారై, కంటిరేపతికిరనెక్కెనీక్షణమె బాలయటంచు = చూచినారబే యాక్షణమందే యీ చిహ్నది పెనిమిటికలపై నెక్కెను అని పలుకుచు, ధరాధరోపరిస్థితి పరిదాత్తసంభవకు జెల్లదెయంచు = పర్వతాధిపునియొక్క యంతాభాగమందలి యునికి నదీసంభవయైనదానికి జెల్లదా

యని పలుకుచు అని యర్థము. వసురాజశిరస్థిని శుక్తిమతీసంభవయైన గిరికాదేవికి జెల్లదాయని భావము. సఖ్యుల్లచింపఁగో = చెలికత్తెలు పరస్పరక్షలాడఁగా, సేనచల్లెదని సంబంధము. వసురాజు మణిభుజిత కిరీటాలకృత శిరస్కుండు. నిలిచి గిరిక సేనలుచల్లనపుడు ఆమెప్రతిబింబము వసురాజు శిరోరత్నములయందుఁ బ్రతిబింబించెను. మగనీతలయొక్కినది గిరికయని కొందఱుచు అది తగియె యున్నదని కొందఱుచు బలక సాగిరి. గిరికనదీసంభవ. వసురాజు భరాభరుండు. భరాభరోపరిస్థితి నదీ సంభవకుఁ దగియుండునని పలికిరని భావము. కొండలపై నెలయేళ్లంట సాజమెగదా యని యభిప్రాయము.

ఉ. శుక్తిమతీకుమారి కరశుక్తుల ముత్తైపునేస చల్లనా
రక్తసరోజపాణిపయి * రమ్యగుణాభియు నట్ల నించె ద
స్త్రాక్షిము ల్విధూకచసమాజక రాంబుజ కాయకాంతిసం
సక్తి ననేకవర్ణమణిజాలము లై విభవంబుఁ దెల్పుగన్.

29

శుక్తిమతీకుమారి = గిరికాదేవి, కరశుక్తుల = హస్తములనెడు ముత్తైపుఁజిప్పలచేత, ముత్తైపు సేనచల్లె = ముత్యాలతలఁబ్రాలు పోయఁగా, ఇక్కడ దల్లి శుక్తులగలిగినకుక గుమరికయును గరములనెడుశుక్తులు గలదని స్వారస్యముచు గ్రహింపవలయును. ఆరక్తసరోజపాణిపయి = ఎఱ్ఱదామర పువ్వులవంటి హస్తములుగల యా గిరికాదేవిమీఁద, రమ్యగుణాభియు నట్లనించె = రమ్యగుణాభి యనెడు నభియును-అనఁగా సుగుణసముద్రుండయిన వసురాజునెడు సముద్రుండును నాప్రకారముగా ముత్యాలతలఁబ్రాలు నింపెను. విలాసనైన, తస్త్రాక్షిముల్ = ఆముత్రియములు, వధూ = గిరికాదేవి యొక్క, కచనమాజుకలపెంద్రులయొక్కయు, కరాంబుజ = హస్తకమలములయొక్కయు, కాయ = శరీరముయొక్కయు, కాంతి = కాంతులయొక్కయు, సంసక్తి = సంపర్కముచేత, అనేకవర్ణ మణిజాల ములై = అనేకవర్ణములుగల రత్నసమూహములై -

అనఁగా గచకాంతిచేత నింద్రనీలములును గరకాంతిచేత బద్ధరాగములునుశరీరకాంతిచేత బువ్వరాగములును వైనవని తాత్పర్యము. ఇక్కడ రక్తసరోజపాణియనెడు గిరికానామము సాభిప్రాయము. విభవంబుఁ దెల్పుగన్ = వైభవము గనుపఱుపఁగా, అట్లనించెనని పెనుకకు నన్వయము.

ఉ. ఆతటి నవ్వుహోనిధి నిరావరణస్ఫురణంబుతోఁ బరి
ద్యోతితపద్మినీమమృదుచ్ఛదసంగ్రధితాంశుకాంతుఁడై
యాతతదీప్తివైభవవృత్తాంబరపీఠిక బొల్చి ప్రాజ్యయో
గాలిశయప్రకాశము హుతాశికి గూర్చె మహాద్భుతంబుగన్.

30

ఆతటి = ఆసమయమందు - అనఁగా సుముహూర్తము రాత్రియందుఁ గనుక రాత్రియందని యర్థము. అవ్వుహోనిధి = ప్రతాపనిధియయిన యావసురాజుని యర్థము. సూర్యుండని యర్థాంతరము. నిరావరణస్ఫురణంబుతో = తెరచాటులేని యునికితోననియర్థము. తమోరూపావరణములేక యని యర్థాంతరము. పరిద్యోతిత = విక్సిల్ల ప్రకాశమానమగుచున్న, పద్మినీ = పద్మినీజాతి స్త్రీయైన గిరికాదేవియొక్క, సుమమృదుచ్ఛద = పువ్వుకోమలమైనవస్త్రముతోడ, సంగ్రధిత = మార్పబడిన, అంశుకాంతుఁడై = వస్త్రాంచలముగలవాడై యవి యర్థము. పరిద్యోతిత = ప్రకాశమైన, పద్మినీ = పద్మలతయొక్క.

సుమమృదుచ్ఛద = పుష్పములయొక్క కోమలవళముతోడ, సుగ్రధిత=సుయోజితములందు, అంతు= క్రిణములచేత, కాంతుడై = ఒప్పువాడైయని యర్థాంతరము. ఆతత = విస్తారమైన, దీప్తివైభవ = రత్న కాంతులయొక్క వైభవముచేత, వృత = అవసరమైన, అంబర = వస్త్రముగల, పీఠిక = రత్నపీఠ మందు, పొల్చి = ప్రకాశించి యని యర్థము. అతిశయదీప్తిచేత వ్యాపింపబడిన గగనమనెను పీఠ మందు ప్రకాశించినవాడైయని యర్థాంతరము. మహాద్భుతంబుగ = అత్యంతాశ్చర్యకరమగునట్లు లుగా, ప్రాజ్యయోగ=ప్రకృష్టమయిన యాజ్యాహుతిచేతనైన, అతిశయప్రకాశము=అధిక ప్రకాశము, హుతాశిక్ = అగ్నిహోత్రునికి, కూర్చె = కలుగజేసినని యర్థము. ప్రాజ్యయోగ = ప్రాజ్యమనగా నధికము గనుక నధికసంయోగముచేతనైన, అతిశయప్రకాశము నన్నికొనూర్చెని సూర్యమైన యర్థాంతరము.

శ్లో. 'దినాతేనిహితోజేన సువిలేవహుతాశన' అని చెప్పబడియున్నది గనుక నస్తంగతుఁ డయిన సూర్యునిచేతనే యన్నికై ప్రకాశమయినందున ఐహిక అనునెఱుఁగలు, పొల్చి అను వఱకు అనస్తమితుఁడుగా జెప్పబడిన సూర్యుడు ప్రకాశము నన్నిదేవునకుఁ గూర్చెనట యద్భు తము. ఇందుకు శ్రుతిప్రమాణము. 'అదిత్యోవాస్తమయన్నగ్నిమహప్రవిశతి, అగ్నింవావాదిత్యస్సాయం ప్రవిశతి.' అనియున్నది. అయితే యిక్కడ రాత్రియందువయించిన సూర్యునివలన నన్నికై ప్రకాశ మాశ్చర్యమును గనుక నర్థాంతర మాశ్చర్యముగా నుండెననియు విచారించవలయును. పగలు సూర్యుఁ డుదయించి యస్తమయమునఁ దనలేజము నన్నిహోత్రమునందుంచుట ప్రసిద్ధమైయుండగా (అర్థాంతరముచే) రాత్రియందుదయించుచుఁ దనలేజము నన్నియందుంచుట మహాద్భుతముగదా! సూర్యుఁ డస్తమించుచుఁ దనప్రకాశము నన్నిహోత్రమునందుంచునటను.

శ్లో. రుచి ధామ్ని భర్తరి భృశం విమలాః పుటాశ మభ్యుపగతే వివతుః

జ్వలనంత్వయః కథమివేతరథా సులభోన్యజ్ఞస్త్వని సనివవతిః.

మాఘకావ్యము.

ఉ. లేజవరాలిపాణియుగళీపరిరంభణపాటలీభవ

ల్లాజవయంబు భావినిఖల క్రతుభుక్తినిమంత్రణాక్షత

శ్రీజనకంబు గాంగ నునిచెక్ శిఖ నాశిఖయుం బ్రసన్నుడై

యాజితచిత్రహారతుల * కారతు లిచ్చె బ్రహ్మణార్పులన్.

31

లేజవరాలి = లేజవయస్కుల గిరికాడేవియొక్క, పాణియుగళి=హస్తద్వయముయొక్క, పరిరంభణ = సంవర్కముచేత, పాటలీభవత్ = పాటలవర్ణమగుచున్న, అనఁగాఁ దెలుపు వెలుపుగలిగిన వర్ణమగుచున్న, లాజవయంబు = పరిపేరాలం, ఇక్కడ గిరికాడేవి హస్తము లెఱ్ఱనికాంతిగలిగినవలనఁ దత్సంవర్కముచేతఁ దెల్లనిలాజలు పాటలవర్ణములయినవని యాశయము. భావి=ముందుచేయబోవు, నిఖల క్రతు=అశ్వమేధాంతములయిన వలయజ్ఞములయందలి, భుక్తి = భోజనముకొఱకు, నిమంత్రణాక్షత=నియమించి యిచ్చునట్టి యక్షతలయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధికి, జనకంబుగాంగ = సంపాదకమగు నట్టులుగా, శిఖ = అగ్నియందు, ఉనిచెక్ = ఉంచెను. అనఁగా నగ్నియందు లాజవహము చేసె నటను. అశిఖయుక్ = ఆ యగ్నిహోత్రుఁడను, ప్రసన్నుడై = అనుగ్రహించినవాడయి, ఆజితచిత్ర హారతులకు = సౌందర్యముచేత జయింపబడిన మన్మథుఁడను రణదేవియువగల మహారాజు

నకు గిరికాదేవికిని, ప్రదక్షిణాప్పులకొ = ప్రదక్షిణాకారశ్వాలలచేత, ఆరతులిచ్చెకొ = నీరాజనము లిచ్చెను.

అగ్నిదేవుడు వడిదిక్కుకై ప్రజ్వరిల్లిన శుభము చేహాడు ననిప్రసిద్ధము. లాజలు చయము గావున చండుచేతులతోఁ గలయఁబట్టుకొనెను. ఇదియ పరిరంభణము. "కషద్రక్షస్తు పాటలః". కావున స్వతస్సిద్ధముగాఁ దెల్లనివగుచేలాలు హస్తస్పర్శమున నెఱుబడెను. కావునఁ దెలుపు నెఱుపు గలసియుండెను. ఇది యగ్నియందుంచుట ముందుయజ్ఞాదులందు భుక్తికిని మంత్రతాక్షతల నొసంగు నటులండెను. కావుననే యగ్నిభట్టారకుడు తృప్తినొంది నివాళు లొసంగెను,

మ. జనకోత్సంగనివాసవాసననో రాజన్యస్తహస్తాభిమ

ర్చనసౌఖ్యామృతపారవశ్యముననో • సైఁచెకొ శిలాయోజనం

బని సాధ్యు ల్వాగడం బ్రియాంఘ్రి సనెక • ల్పాత్తిచె భూజాని త

ద్వనభాగ్యంబు యుళంయుళత్కటకరత్నంబు ల్ప్రకంసింపంగన్.

32

జనక = తండ్రియైన కోలాహలవర్షతునియొక్క, ఉత్సంగ = తొడయందలి, నివాస = ఉనికి యొక్క, సాహస్ర = సుస్కారము చేతనో - అనగా నభ్యాసముచేతనో, లేక, రాజ = వసురాజు చేత, న్యస్త = ఉంపబడిన, హస్త = కరముయొక్క, అభిమర్శన = సుపరమమువలననయిన, సౌఖ్యా మృత = అమృతప్రాయమైన సుఖభావముచేత, పారవశ్యముననో = పరవశత్వముచేతనో, శిలాయో జనంబు = తాయిదాఁకుటను, సైచెకొ = వహించెను, అని = అన్నవారై, సాధ్యులు = పతివ్రతలు, పొగ డకొ = కొనియాడుచుండగా, భూజాని = వసురాజు, ప్రియాంఘ్రికొ = ప్రియరాలయిన గిరికాదేవి పాదమును, సనెకల్పాత్తిచెకొ = నన్నెకల్లుతాకించెను. విలాగనిన, తద్వనభాగ్యంబు = ఆసన్నెకల్లు త్రొక్కించుటయొక్క వైభవమును, యుళంయుళత్ = యుళంయుళముని మ్రోయుచున్న, కటక = అంజలయొక్క, రత్నంబుల్ = మణులు, ప్రకంసింపంగన్ = క్లాఘించునట్లుగా, సనెకల్పాత్తిచెను. అని సుబంధము.

రత్నములు శిలాజాతియే కావున మనజాతిలోని సన్నెకల్లు గిరికాపదస్పర్శభాగ్యముం బొంద నని యుళంయుళధ్వని యనుచాక్యముచేఁ బొగడె నని తాత్పర్యము. కటకములు రత్నభావితములు. అవి మొదయుట సమాజముగనె కానిరత్నములు తమకృతార్థత వెలిబుచ్చుగతి మెఱునె ననుభావ మిట గ్రహ్యము. వసురాజు గిరికాపదమును బట్టుకొని సన్నెకలును దాకించెను. కావుననే హస్తాభిమర్శన సౌఖ్యామృతపారవశ్యము గిరికకుఁ గలిగెను. గిరికతండ్రి శిలామూర్తి కోలాహలుండు. అతనియుత్సం గనివాసము అభ్యాసవాసన. గిరిక సుకుమారి, లేజవరాలు. శిలాయోజనమునై చుట స్పర్శసుఖపరవశము ననో అభ్యాసవాసననో మైయుండును. లేకున్న నోరువఁజాలదని భావము.

చ. సిరులు ఫలింప దంపతులు • చెంత ననుంధతిఁ జూచుచోఁ బర

స్మరనయనాంతము ల్గదియ • బాలికచూపులు పర్యె నప్పు డ

స్మరమనోహరదాబ్జములఁ పై భవదీయసువాసినీత్యవై

ఖరిఁ గరుణింపు మంచు విరిగల్వలఁ బూజలు సల్పెనో యనన్.

33

సీదులుఫలింపఁ = సకలసంపత్తులును జేకూడెడుకొఱును, దంపతులు=వధూవరులు, చెంతనరుంధతిఁ జూచుచోఁ = ఈవివాహార్థమైచచ్చి సమీపమందేయున్న యరుంధతిని జూచెడుసమయమందు, 43 స్మరనయనాంతము ల్గదియఁ = అన్యోన్య్యావలోకనముగాఁగానే, బాలికచూపులు = గిరికాదేవిపక్షిణములు, అప్పుడు=ఆసమయమందు, అప్పురమునీవదాబ్జములపైఁ = వరమవతిప్రకయై యాయరుంధతి యొక్క పాదములమీఁద, పర్వెక్ = వ్యాపించెను. అనఁగా దంపతులకు బహుశాఖాకనము సిద్ధింపఁ గానే గిరికాదేవి లజ్జచేతఁ దలపంపఁగా నాయమచూపు లరుంధతియొక్కపాదములమీఁదఁ బ్రసరించె నని తాత్పర్యము. ఆప్రసరించుట యేలాగుననుడెననిన, భవదీయసు=సిరిత్వవైఖరిగఁబ్రవేశించు మంచుఁ = సీయొక్క ముత్తైదవతనమువంటి ముత్తైదువతనమును దయచేయుమని, ఎరిగల్గులఁబూజ సత్సేవోయనఁ = వికసించినకలువపూవులచేతఁ బూజచేసినదో యన్నట్టులుగా నుండె ననుట. జన్మపల చూపులు నల్లకలువలవలె నుండుననుట ప్రసిద్ధము.

శ్లో. కాంతే త్యుత్పలలాచనేతి విపులశ్రోణీభరేతి.

భర్తృహరి.

చ. ఇరువురు నీలనీరజనిభేక్షణ లించినవేడ్కతో.

శృంగారనైషధము.

శ్లో. నీరాత్మీర ముపాగతాశ్రవణయో స్సీమ్నిస్సురన్నేత్రయోః

శ్యామం లగ్నమిదం కిముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యస్తతి.

చమంజరి.

శ్లో. ఇందీవరేణ నయనం ముఖ మంబుజేన

కుండేన దంత మధరం నవపల్లవేన.

ఋతుసంహారము.

సీ. వెలయించి రభిజాతఁవేదులతో జాతవేదుఁ బ్రదక్షిణాపాదనములఁ గాంచిరి ధృవవదం • బంచితామరవర్యవరముతో నుత్తరో • త్తరముగాఁగఁ దాల్చిరి గురుతపోధనులదీవనలతో నమృతవల్లంబు లాఁర్ధ్రాత్మతములు తిలకించి రవలోకించలకిరిటములతో రత్నరమ్యములు నీరాజనములు

తే. తనిపి రనుపాధికపావప్రద త్తరుచిమ
దమృతసారాన్న సామగ్రి • నాత్మ బంధు
జాతములతో మహాత్మవాఁయాతసకల
శతమఖపురాధివాసుల • సతియుఁ బలియు.

34

సతియుఁబలియుఁ = గిరికాదేవియును వసురాజును, అభిజాతులనఁగా సత్కులీనులును, వేదుల నఁగా వేదముగలవారునుగనుక సత్కులీనులైనశ్రోత్రియులతోడ, (ని. 'అభిజాత్యుత్పలక్షేమధే' అని అ.) జాతవేదుఁ = అగ్నిహోత్రుని, ప్రదక్షిణాపాదనములఁ = ప్రదక్షిణాపాదనములచేత, వెలయించిరి= ఉల్లసిల్లఁజేసిరి, అనఁగా నగ్నిదేవుని బ్రదక్షిణములచేతను శ్రోత్రియులను బ్రకృష్టదక్షిణలచేతను వెలయించిరిని యర్థము. విధివిహితముగా నగ్నిదేవుని భూదేవుల సంతుష్టిపఱచి రనుట.

అంచితామరవర్యవరముతోఁ = ఒప్పుచున్న దేవతావరముతోడ, ధృవమంబు=ధృవనియొక్క సొగసును, ఉత్తరోత్తరముగాఁగఁ = అనఁగా నుత్తరస్థితములైనచుక్కలకు నుత్తరస్థితముగాను నుత్త రోత్తరాభివృద్ధిగాను, కాంచిరి, అనఁగా ధృవవదమును జూచిరనియును దేవతావరము జూచిరనియును నర్థము.

గురుతపాధనులదీవనలతోడ = పెద్దలైనమునులయొక్క దీవనలతోడ, అమృతవర్షంబు లార్ద్రాక్షతములు = అనఁగా నమృతధవళములని యక్షతవర్షమైనయర్థము. అమృతాక్షరములు గలవియని దీవనలవర్షమైన యర్థము. కనుక నమృతధవళాక్షతములను నమృతాక్షరసహితములైనదీవనలను, తాల్పిరి = వహించిరి.

ఆవలొకి = చూడఁజూచియొక్క, చల = కిరణకంపమువలనచంచలములైన, కిరీటములతోడ = కిరీటములతోడ, రత్నరమ్యములు సీరాజుములు = అనఁగా రత్నములవలె రమ్యములైనవని సీరాజునవరంబును రత్నములచేత రమ్యములైనవని కిరీటవరంబును గనుక రత్నరమ్యములైన సీరాజునములను నవలొకిజ్ఞుశిరః కిరీటములను, తిలకించిరి = కటాక్షించి చూచిరినియర్థము.

ఆత్మబంధుభాతములతోడ = తమబంధుసమూహములతోడ, మహాత్మ్య = వివాహమహాత్మ్యమునకు, ఆయాత = వచ్చిన, సజల = సమస్తమైన, శతమఖిపురాధివాసులతో = ఇంద్రపట్టణమే నివాసముగాగలదేవతలను, అనుసాధిక = అయత్నసిద్ధమైనదియు, హవప్రదత్త = హామముచేత నీలబడినదియు, రుచిమత్ = చవిగలిగినదియునగు, అమృతసారాన్నసామగ్రితో = హవనముచేత దత్తమైనదిగనుకనమృతరూపమైనసారాన్నసామగ్రిచేత, తనివీరి = దేవతలను దృష్టిబొందించినదియును నయత్నసిద్ధమైనదియు, హవప్రదత్తమనఁగా నాహవనముచేత నీలబడినదియు, రుచిమత్ = షడ్రుచులగలిగినదియునగు, అమృతసారాన్నసామగ్రితో = అమృతమువలె సారమైన యన్నసామగ్రిచేత నాత్మబంధువులను దృష్టిబొందించి రనియును నర్థము.

క. వీడు చదివించె నయ్యోడ, వీడనివేమక బలారి • విబుధులతో లే

వీడు మణు లనఁగఁ దగుతన, వీడునఁ గలమానికములు • వివిధాంబరముల్. 35

అయ్యోడతో = ఆనమయమందు, బలారి = ఇంద్రుఁడు, విబుధులతోడ = చేవతలతోడ, వీడనివేడుకతో = శిథిలముగాని యుత్సవముచేత, లే వీడు మణు లనఁదగు = వీనికి సమానములైన మణులులేమను నట్టులుగాఁ దగియున్న, తనవీడునఁగలమానికములు = తనపట్టణమందు - అనఁగా స్వర్గమందుఁ గలిగిన రత్నములను, వివిధాంబరముల్ = నానావిధములైనదివ్యాంబరములును, వీడుచదివించెతో = కట్టుము చదివించెను.

సీ. గండశైలములకుఁగరపాదములు వచ్చెనో యన మెఱయునాఁగాయుతములు
హరిణజాతికి మరుఁన్నిరసనోద్ధతి గల్గెనో యనఁ దగునైంధఁవోత్కరములు
సంభోదములకుఁ బాఁయనిమించు లొదవెనో యన మించుమణిమయఃస్యందన
[ములు

నవలతావళికి యానవిలాస మెసఁగెనో యనఁ బొల్పుసరసకన్యాయుతంబు

తే. లాత్త మణిహేమరజతంబు • లపుడ యుచిత

తనువులు వహించెనో యనఁ • దనరువివిధ

శయనపాత్రాసనములు భూజాని కొసఁగె

హరికృపాలబ్రశుభశాలి • యచలమాలి.

36

గండశైలములకు = గండశిలలను - అనఁగా గొప్పగొప్పతాళ్యకు, కరపాదములువచ్చెనో యనఁ = కుండములను కాళ్లును వచ్చినవా యేమి యననట్టులుగా, మెఱయు = ప్రకాశించునట్టి, నాగా

యంతములు = అయంతమునఁగాఁ బదివేలము జేరు. ఆట్టియనేకాయంతముఖ్యులు గలయేనుగులరు, వినుగులు నడగొండలవలెనున్నపనుటవలన దేహదార్శన్యము ఘోలాన్నతములు సూచితములు. కరపాద భేదము లేకున్న నేనుగులు కొండలు సమానముగా నుండుననుట.

హరిణజాతికిఁ = లేళ్ళసమూహమునకు, మరున్నిసనోద్భవికలైవో యనకఁ = వాయువున దిగ్భూరించెడి యెగువుగలిగినదాయేమి యనునట్లులుగా, తగు = చిప్పుచున్న, ప్రైధవోర్తకములు = ఆశ్వము హములను, హరిణములు వాయువునకువారుపములు. వాయువును మోయుటచే భావహరులుగల గమనమాంద్యమేర్పడెను. వాయువును దిగ్భూరించినచో నిరాటంకముగా చితికయవేముతో బోయెను ననుట. గాలిని దిగ్భూరించువేగముగల యశ్వములిచ్చెనని భావము.

అంభోదములకుఁ = మేఘములకు, పాయనిమించుబాదవనోయనకఁ = ఎడలెనిమెఱుపులు పొందినవాయేమి యనునట్లులుగా, మించు = అతిశయించుచున్న, మఱియనుస్యందనములు = రత్నమయములైన రథములను, అరదములున్నతముగనుండి రత్నస్థానికములై ప్రకాశించుచుండెననిభావము. స్యందనములు మణిమయములు. కావుననే యెడతెగక ప్రకాశించుట. మణికాంతు లెడతెగక కాంతిల్లు మెఱుపులవలె నుండెననిభావము.

నవలతాపలికిఁ = లేచిఁ గెలయొక్కగుంపులకు, యానవిలాసమెన. గెనోయనకఁ = నడకయొక్క విలాస మొప్పినదాయేమి యనునట్లులుగా, పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న, కన్యాయంతములు = అయంత సుఖ్యులగునీలను, కన్యాయణులందఱు తీగవంటి మేకుగలవారు. తీగలుగమనక క్తిలేనివి. వీరియందు గమనవిలాసము గలదు. ఇట్టికన్య లొకతెకాదు పదివేలమంది.

ఆత్మమణి హేమరజతంబులు = తనసంబంధమై - ఆనఁగాఁ దనయందున్న రత్నములను బంగారును వెండియు, ఆపుడ = ఆనకుయందుదే, ఉచితతనువులు పఱించెనోయనకఁ = అర్హములైనదేహములను ధరించినవాయేమి యనునట్లులుగా, తనరు = చిప్పుచున్న, వివిధ = నానావిధములైన, శయన = శయ్యలును, పాత్ర = పాత్రసామగ్రిలును, ఆననములు = కీరములు, హరి = ఇంద్రునియొక్క, కృపా = దయచేత, లభి = పొందఁబడిన, శుభ = శుభములచేత, కాలి = చిప్పుచున్న, ఆచలహరి = ఋతశ్రేష్ఠుడైన కోలాహలుఁడు, భూజానికొను గెకఁ = వసురాజున కిచ్చెను. గండతైలములు, హరిణములు, మేఘములు, తీగలు మణిహేమరజతములు ఇవి పర్వతస్థితవస్తునముదాయము. ఇవి నగరోచిత వస్తువులుగా మాణినటులఁ జూడఁటకుఁ దోచుచుండెను.

సీ. కస్తూరిమేకములు + కవ్వజవ్యాదిపిల్లులు సుమ్మివి మదంకవిలసితములు
ఘనసారకదళిక + ల్లంధద్రువులు సుమ్మివి మదీయజీవనసమధికములు
కిన్నరదన్వంజ్యము + ల్కిరరాజములు సుమ్మివి మయక్రోడవివళితములు
మాణిక్యసారంబు + లాణిమూత్యములు సుమ్మివి మదాకరవళిహిండితంబు

తే. లివి మృదులదివ్యవనంబు + లివి యమూల్య
భూషణము లివి యమూల్యవస్తువులు మ
దగ్రసంతానజములు సు + మ్మనుచు దెలిసి
యల్లునికి నీచ్చె వెండియు + నాదరమున. N

కస్తూతమీకములు = కస్తూరిమృగములు, కమ్మజవ్వాదికిల్లులు = మనోహరమైన జవ్వాదిని గలుగు జేసే కుక్కులు, ఇవి = ఇవి, మల్ = నాయొక్క, అంక = తొడమీద, విలసిల్లులునున్ను = విప్రుచుండు నట్టివి సుమాయని యర్థము. సమీపము దొప్పచుండునవియని యర్థాంతరము. ఘనసారకదళికో = కర్పూరవంటులు, గంభీరపువ్వులు = శ్రీచందనవృక్షములు, ఇవి = ఇవి, మదియజీవనమధికములు నున్ను = నాయొక్క బ్రతుకనకంటె సధికములైనవి-అనగా నా ప్రాణమునకంటె నెక్కువైనవి సుమాయని యర్థము. నాయందలి యుదకమువలన సధికములైనవిని యర్థాంతరము.

కన్నరవ్వండ్లముల్ = కన్నరవృక్షమిధునములు, కీరరాజములు = రాచిలుకలు, ఇవి = ఇవి, మదియ = నాయొక్క, క్రోడ = భుజాంతరము, వివళితములునున్ను = ప్రవర్తించునట్టివి సుమాయని యర్థము. నాయొక్క గుహాంతరముందు బ్రవర్తించునట్టివియని యర్థాంతరము. మాణిక్యసారంబులు = దద్దరాగమణిశ్రేష్ఠములు, ఆణిమత్స్యములు = ఆణియనెడు విశేషముగల ముత్తెములు, ఇవి = ఇవి, మదాకర = నాకు నాకరమున, వంశ = కులము, హిండికంబులునున్ను = ప్రవర్ధమానములైనవి సుమాయని యర్థము. మల్ = నానంబుధమున, ఆకర = గనులయందును, వంశ = వెదుళ్లయందును, హిండికములునున్ను = ప్రవర్ధమానములైనవిని యర్థాంతరము.

ఇవి మృదుల దివ్యవనంబులు = మృదువులైన దివ్యాంబరములవియును, ఇవి యమూల్యభూషణములు = విలంబలేని యాభరణములవియును, ఇవి యష్టానపుష్పములు = ఎప్పటికిని వాడిపోని పుష్పము లవియును, మదగ్రసంతానజములునున్ను = నాయొక్క శ్రేష్ఠపుత్రసంభవములు సుమాయని యర్థము. శ్రేష్ఠపుత్రునియొక్క సంతానము కుండికి బ్రయమయినదగుట ప్రకటము. అగ్రభాగములయందలి సంతానము లనెడు దేవపుత్రములవలన బుట్టివని యర్థాంతరము. అరుచుడెలిసి = ఈలాగనివల కుడు డెలియజేసి, ఆల్లనిఁచెన్ = ఆల్లఁదైనవసురాజునఁచెను, వెండియునాదరమునన్ = తిరుగా మన్ననచేత, ముందరివద్యముతో నన్వయము.

అంకవిలసిత్తులు, ఊసాధికములు, క్రోడవివళితములు, వంశహిండితములు, అగ్రసంతానజము లులువలన నాయామస్తవముదాయము కోలాహలనకు మిగుల బ్రయతరమైనదనుట. ఇట్టి ప్రియవస్తువుల నల్లనవొంగుట "వెండియన్ ఆదరమున" మస్తగుణనిశేషములు తెలిసి యిచ్చుట యుచితవిధి నాదరముతో నుపయోగించుకొనుమని.

చ. అసదృశభక్తి శుక్తిమతి • యత్తజరత్నములన్ నిరంకుశ
ద్విసృమరదీప్తివాని శుచివృత్తమహత్త్వమువాని నన్నిటిన్
వసున కొసంగి యయ్యెడ నావారితభూరితదీయసామృత
ద్వసుపదనామపుత్రమణి • దద్వసుపాదము సేర్పె జేర్చినన్.

38

అసదృశభక్తి = సమానరహితమయిన భక్తిచేత, శుక్తిమతి = శుక్తిమతీనది, ఈశుక్తిమతీపదము పొల్చిపోయెను. నిరంకుశల్ = నిరంకుశమయినదానివలె నాచరించుచున్న-అనగా నప్రతిహతమును, దివ్యమరణవ్యాధనశీలమయిన, దీప్తివాన్ = కాంతిగలిగినవియు, శుచివృత్తమహత్త్వమువాన్ = శుభ్ర వర్ణవృక్షాభివ్యక్తిగల గలిగినవియును అనగా భవభయము వట్టువయను సురువును గలిగిన, అత్త జరళ్ళునుల్ = తనవలెబుట్టిన మత్తవంశుల నని యర్థము. అప్రతిహతంబును వ్యాధనశీలంబు

నయిన ప్రతాపముగలిగినవియుఁ బరిశుద్ధవృత్తి మహత్త్వము గలిగినవియుఁగు పరమార్థత్వముల నని యర్థాంతరము. అన్నిటివ్యసనకొనంగి=అన్నిటిని వసురాజునకిచ్చి యని యర్థము. వసువసుఃగాః గాంచ నమును గాన, స్తో. 'అనర్థమపిమాణిక్యం హేమాశ్రయమపేక్షతే' అని యున్నది. వసువునకు, వసునకు, అని రెండువిధములుగానుం బ్రయోగింపవచ్చును.

ఇందుకు లక్షణము-

తే. 'పుత్రము విసర్గలోపంబు నొందనొకటి, చను నుకారాంతకల్పంబు దెచుగునేయ

రఘురఘువు బాహుబాహువు రాహురాహు, పూరునూరువు నన మేరుమేరు వనంగ.'

అని చెప్పింబడియున్నది.

అవారిక = అనివార్యమయిన, భూరి = అధికమయిన, తదీయ = ఆయాత్మజరత్నములయొక్క, సామ్యవత్ = సమానధర్మములు గలిగిన, పసుపదనామపుత్రమణి = వసుపదడనెడు పుత్రమణిని, అని యర్థము. మణిశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము.

ఇక్కడ మణికిని బుత్రమణికిని సౌందర్యసామ్యంబును శ్లిష్టచేషణసామ్యంబును నాత్మరత్న పదవాచ్యత్వసామ్యంబునునని తెలియవలయును. ఆత్మజరత్నములను వసున కొసంగి యని చెప్పబడెనత రత్నము వసుపదమగుచున్నది గనుక వసుపదరూపమయిన యభిషేయత్వసామ్యంబును గలదని తెలియ వలయును. తద్వసుపాదముసేర్పె = ఆ వసురాజుయొక్క పాదమందుఁ జేర్చెను - అనగా వసుస్కారము సేయించెననుట, చేర్చిన = ఆశాగునఁ జేర్చగా, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

శుక్తిమతి తనయందలి రత్నముల నన్నింటిని వసురాజున కొసంగెను. రత్నములు నిరంకుశ ద్విసృమరదీప్తివంతములు శుభివృత్తములు. వీనికిఁ దోఁబుట్టువగు వసుపాదమందును నిట్టివాఁడె. సామ్యము భూరియు, నవారితమును. ఇట్టి రత్నములు వసురాజున కొసంగుట నసాధారణభక్తిచేత. దీనిచేఁ బుత్రియై గల ప్రేమాతిశయము వ్యక్తము.

మ. సకలాకాంతనిశాంతరాజమకుటీసంక్రాంతమాణిక్యకో

రకనీరాజనము న్నహాకటకధారంధర్యముం గాంచి పా

యక పద్మోన్నతిఁ బూనుచు నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించ రా

జకుల గ్రామణి యుంచె నవ్వసుపదన్ • నైన్యాధిపత్యంబునన్. 39

సకలాకాంతనిశాంత = సమస్తదిగంతములయందును నివాసముగలిగిన, రాజ = రాజులయొక్క, మకుటీ = కిరీటములయందు, సంక్రాంత = కూడుకొన్న, మాణిక్యకోరక = మొగ్గలవలెనన్న మాణిక్యముల చేత, నీరాజనము = ఆరతియును, మహాకటకధారంధర్యము = మహత్తరములైన పాదపలయముల యొక్క ధరంధరత్వమును, గాంచి = పొందియని పాదపరమయిన యర్థము. దిక్కుదిక్కుల యందలి రాజులు కిరీటమాణిక్యకాంతులు పరిభ్రమించునట్లులుగాఁ జేయుచున్న శిరశ్శంకుములను మహాపట్టభురంధరత్వమునం బొందియని వసుపదపరమయిన యర్థము. పాయకపద్మోన్నతిఁ బూనుచు = శిశువక పంకజోన్నతినిగాని పద్మరేఖోన్నతిగాని వహించుచునని పాదపరమయిన యర్థము. నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించె = నిజసదాఖ్యాన్ని అని వహించుచు అని వసుపదపరమయిన యర్థము. నిజసదాఖ్యాయోగ్యతన్మించె = శుభయొక్క అనగా వసురాజుయొక్క పాదమందలి శోభయొక్క యోగ్యతచేత అని యర్థము.

పాదనామముయొక్క యోగ్యతచేత నని భావము. అనగా వసుమందుడు పేరునకు నర్హత్వముచేత అతిశయించగా, రాజమలగ్రామజి = రాజశ్రేష్ఠుడయిన వసురాజు, అవ్వసుపమం = ఆవసుపదుని, నైన్యాధిపత్యంబున = సేనాధిపతిత్వముందు, ఉంచె = ఉంచినవాడాయెను. అనగా దనయొక్క సేనాధిపతినిగా నిర్ణయించె ననుట. కలుకధురుధరత్వము, రాజమమటమణి నీరాజము, వచ్చొన్నతి మనుపాదమునెడ సహజవిభవములు. వసుపాదనకు నైన్యాధిపత్యము నొసగుటవలన రాజ్యపాలనము, రాజసేనాగ్రహము, విశ్వర్యసమృద్ధి చేకూరెను. ఇవి వసుపాదుపేరికిని వసురాజు పాదమునకును నర్హములు.

ఉ. రాజపురందరుండు సగఃరాజతనూజయు నిట్లు శక్రసం

యోజితమంగళం బెనసి • యున్నిగ ననుగొని మున్ను వారి ను

ద్యేజకతీవ్రలేజమున • వేచినసాహసి గాన వేగ సం

భోజవిరోధి సేరః బరఃపూధరకందరకోటరాంతమున్.

40

రాజపురందరుండు = రాజేంద్రుడైన వసురాజును, సగఃరాజతనూజయున్ = కోలాహలపర్వత రాజుడనయైన గిరికాదేవియును, ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగా, శక్రసంయోజిత మంగళంబెనసి = ఇంద్రునిచేత సంఘటవజుబుడైన వివాహరూపశుభముఁ బొంది, ఉన్నిగ ననుగొని = ఉండుటను జూచి, మున్ను = వివాహమగుటవలననుండు, వారిన్ = ఆదంపతులను, ఉద్యేజక = భయంకరమయిన, తీవ్ర లేజమున = తీక్షణప్రతాపముచేత నని యర్థము. వేచినసాహసిగానన్ = బాధించిన సాహసపంతుఁడుగనుక, వేగన్ = శీఘ్రముగానని యర్థము. తెల్లవారవచ్చెడు సమయమున నని యర్థాంతరము. అంభోజవిరోధి = చంద్రుడు, మధుభూధర = పశ్చిమాచలముయొక్క, కందర = గుహయనెడు, కోటర = తొరటుయొక్క, అంతమున్ = అంతగ్గ ప్రదేశమును, చేరన్ = ప్రవేశించెను. అనగా నస్తమించె ననుట. వివాహమంగళము ఇంద్రసంయోజకము. కావున దాంతవ్య మొకయు నొప్పియున్నదనుట. భావిశుభము గమనింపక సాహసియగు చంద్రుఁ డివపురపు మిగుల వేధించెను. ఇప్పుడు తనలోపముఁ దాను గమనించి దంపతుల చూడ నోడి చంద్రుఁడు చాటున కేగెనని భావము. అవమానితులు చాటుననుంట సహజము.

మ. జనరాడ్డివ్యవివాహవైభవము మించన్ రేయి రేరాజు నిం

చినజ్యోత్స్నాంకువితానతారకనుమశ్రేణు ల్నెలు ల్వీడఁగా

దినరా జన్నియు నూడ్చి యయ్యెడ మిళితైజోమయాతామ్రనూ

తనపట్టాంబరము ల్లుటించె హరిదంతవ్యోమభాగంబునన్.

41

జనరాడ్డివ్యవివాహవైభవముమించన్ = వసురాజుయొక్క యోగ్యమైన వివాహవైభవ మతిశయించుటయై, రేయిన్ = రాత్రియందు, రేరాజు = చంద్రుఁడు, హరిదంతవ్యోమభాగంబునన్ = దిగంతగవప్రదేశమందు, నించిన = నిండునట్లుగాఁ జేసిన, జ్యోత్స్నాంకువితాన = చంద్రికాకరణ సమాచూయనెడు వస్త్రముతోఁ గూర్చిన నవారుపట్టెలను గల పేలుకట్టునందలి, తారకనుమశ్రేణుల్ = నక్షత్రములనెడు పుష్పసంక్తలం, నెలుల్వీడఁగాన్ = నెఱియనుఁగా బాగు, బాగుదప్పి చెడిపోగా, దినరాజు = సూర్యుఁడు, అన్నియునూడ్చి = వానినన్నిటిని దీసివైచి, అయ్యెడన్ = ఆ సమయమందు, మిళిల్ = మిళితమగుచున్న, లేజోమయ = అరుణకాంతి యనెడు, ఆతామ్ర = అంతట నెఱుంగు గలిగిన, నూతన = నవీనమైన, పట్టాంబరముల్లుటించెన్ = పట్టున స్త్రములు గూర్చెను.

అనగా రేరాజును దినరాజును దమకు విపితమైన కాలముందు పసురాజును సేవించిపని యాశ
యము. తెల్లవారంగానే వెన్నెలయొక్కయుఁ జంద్రకిరణములయొక్కయు నక్షత్రములయొక్కయు
సౌప్తవము చెడిపోయెననియును సూర్యునియొక్క యరుణకాంతి యంతటను వ్యాపించె ననియును
దాత్పుర్యము. చంద్రుడు రాజువివాహమునకు కిరణములతో మేలుకట్టకట్టి చుక్కలతోఁ బూవు
లరించి పందిరి వైచెను. అది చెదరిపోగా సూర్యుడు తనరక్తాంశువులతోఁ గెంబట్టుగుడ్డల నలు
దిక్కులకుఁ గట్టెనని భావము.

ఉ. ఇంతికిఁ జేదిభూపతికి * నిట్లు వివాహమహంబు శేషహో

మాంత మొనర్చి యాచతురహంబులఁ బూర్ణహవాదికక్రియా

సంతతదీయమానచరుసారములం బరితృప్తి గాంచి య

త్యంతకుతూహలంబున సుధాంధసు లిచ్చి రభీష్ణితార్థముల్.

42

ఇంతికిఁ = గిరికాజేవికిని, చేదిభూపతికిఁ = పసురాజునకును, ఇట్లు = పూర్వోక్తప్రకారముగా,
వివాహమహంబు = కల్యాణోత్సవము, శేషహోమాంతమొనర్చి = శేషహోమమే చివర యగునట్లుగా
నాచరించి, ఆచతురహంబులఁ = ఆపెండ్లివాలుగుదినములయందును, పూర్ణహవాదిక = పూర్ణాహుతులు
మొదలైన, క్రియా = హోమక్రియలయందు, సంతతదీయమాన = నిరంతరము సేబడుచున్న, చరు
సారములఁ = హోమయోగ్యవత్వాన్నిశ్చేష్ఠములచేత, పరితృప్తిగాంచి = లెస్సగాఁ దృప్తినిబొంది,
అత్యంతకుతూహలంబునఁ = అధికసంతోషముచేత, సుధాంధసులు = అమృతమే యన్నముగాఁగల జీవ
తలు, ఇచ్చిరభీష్ణితార్థముల్ = వాంఛితార్థముల నొసంగిరి. అనగా గిరికాపసురాజులకు నమస్తవర
ముల నిచ్చి రనుట.

సీ సురభిసంతానవిస్ఫురణ మిచ్చె నగారి యిష్టార్థసంసిద్ధి * నిడియె వహ్ని
యహతధర్మగుణంబు * లర్పించె సమవర్తి కామరూపతఃసూర్పు * గ్రవ్యభోజి
భువనవశీకారము ఘటించె సలిలేశుఁ డసమదివ్యామోద * మొసఁగె గాడ్పు
కల్యాణసామగ్రిఁ ఘటించె నిధిరాజు జితవర్షతత్వంబు * చేర్చె శివుడు

తే. ప్రబలదీర్ఘాయురారోగ్యభాగ్యకరము
లగువరంబులు సమకూర్చి * రఖిలమునులు
నూతనవివాహకౌతుకద్యోతమాన
మాననీయాకృతికిఁ జేదిమనుజుపతికి.

43

నూతన = నవీనమైన, వివాహకౌతుక = వివాహసంబంధమైన కంకణముచేత, ద్యోతమాన =
ప్రకాశమానమైన, మాననీయ = మన్నించుదగిన, ఆకృతికిఁ = ఆకారముగల, చేదిమనుజుపతికిఁ = చేది
దేశాధిపతియైన పసురాజునకును, నగారి = ఇంద్రుడు, సురభిసంతానవిస్ఫురణమిచ్చెన్ = సురభిసంతాన
విస్ఫురణముగలవాడు గనుక సురభిసంతాన విస్ఫురణ మిచ్చె ననుట. ఉత్తరత్రయారాగుననే విచారింప
వలయును. కామధేనుకల్పవృక్షస్ఫూర్తినిచ్చెనని యర్థము. సురభిగుణములచేత జరిమించుచున్న సంతా
నముల నిచ్చె వని యర్థాంతరము. వహ్ని = అగ్నిహోత్రుడు, ఇష్టార్థసంసిద్ధినిడియెన్ = యాగకార్య
సంసిద్ధి నిచ్చెనని యర్థము. శ్లో. 'వికాగ్నికర్తవ్యవసం శ్రేతాయాం యచ్చ హూయతే, అంతర్వే
షహ—78

ద్యాంవ యద్దాన మిష్టం తదభిధీయతే.' అని స్మృతియందుఁ జెప్పబడియున్నది. అభీష్టార్థసంసిద్ధి నిచ్చెనని యర్థాంతరము.

సమవర్తి = యముఁడు, అహత ధర్మ గుణము లన్నియొక్క = అవిచ్ఛిన్నధర్మ గుణములను సమర్పించె నని యర్థము. విరుగనివిల్లుచు చెగనినారిని నిచ్చెనని యర్థాంతరము. క్రవ్యభోజి = వైర్యతి, కామ రూపతఃగూఢ్యై = కామరూపత్వము ఘటింపఁ జేసెనని యర్థము. మన్తధసౌందర్యము గలుగుటను గూఢ్యనని యర్థాంతరము. సరిలేతుఁడు = వరుఁడు, భువనవశీకారము ఘటించె = జలవశీకరణము గలుగఁ జేసెనని యర్థము. లోకవశీకరణము గలుగఁజేసె నని యర్థాంతరము. గాడ్డు = వాయువు, అస మదివ్యా మోదమొసఁగె = సమానరహితమైన దివ్యసౌరభము నిచ్చెనని యర్థము. పరమోత్కృష్ట మయిన యానందము నిచ్చెనని యర్థాంతరము.

నిధిరాజా = మఁజేరుఁడు, కల్యాణసామగ్రి ఘటించె = సువర్ణ సామగ్రిని బొందించెనని యర్థము. శుభసామగ్రిని బొందించెనని యర్థాంతరము. శివుఁడు = ఈశానుఁడు, జితదర్శకత్వంబుచేర్చె = జయింపఁబడిన మన్తధుఁడు గలుగుటను సమకూర్చెనని యర్థము. జయింపఁబడిన గర్వగ్రస్తులు గలు గుటను సమకూర్చెనని యర్థాంతరము. అఖలమునులు = సమస్తమునీశ్వరులను, ప్రబలదీర్ఘాయు రాకోగ్యభాగ్యకరములగు వరంబులు సమకూర్చిరి = బలివృష్టమైన దీర్ఘాయువును నారోగ్యమును భాగ్య మును గలుగఁజేయునట్టి వరములను బొందఁజేసిరి.

క. పెండియు నాఖండలుఁ డరి, ఖండనజయసాధనప్రకాండము సమిదు

ద్దండ మొకదివ్యవైణవ, దండము దయనొసఁగి ధరణిధవునకు ననియొక్క. 41

పెండియు = తిరుగ, అఖండలుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అరిఖండనజయసాధనప్రకాండము = శత్రు ఖండన జయప్రదాయధర్మవ్యమయిన, సమిదుద్దండము = సమిత్ = యుద్ధమందు, ఉద్దండము = నిరంకుశ విహారముగలిగిన, సమిత్ = కఱ్ఱలయందు, ఉద్దండము = అతితయమైన కఱ్ఱయనియు నర్థము. ఒకదివ్య వైణవదండము = ఒకదివ్యమయిన పెదురుకఱ్ఱ, దయనొసఁగి = దయచేత నిల్పినవాడై, ధరణిధవునకు ననియొక్క = వసురాజునుగూర్చి యిట్లు పలికెను. రాజులు సంగ్రామోత్సాహులు. కావున వైరుల జయింప ననువగుసాధనమును, యుద్ధమునందు నడ్డమాకలేనిదియు, దివ్యమునగు పెదురుకఱ్ఱను దేవేంద్రుఁడు వసురాజున కిచ్చి దండప్రభావము నిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

సీ. తనయనంతాతిదుఃస్థాంతమూలబలంబు లహిలోకతల మెల్ల + నాక్రమింపఁ

దనశతకోటిపార్వతితాంతమహిమ యంతికనగంబుల వకావకలు సేయఁ

దనమేచకశిలోధికనిరూఢనటన మృగపురంబుల నెల్ల + రాయడింపఁ

దనయభిజాతనూతనసువర్ణస్ఫూర్తి విషధరంబుల మూఁత + వి పొనర్పఁ

తే. బుట్టె నేవంశ మపరంజిగట్టుమీఁద

దానితుదవ్రయ్య లీళానదనుజహరుల

కాడి బృథుకార్డుకము లయ్యె + నయ్యఖండ

వేణుకాండంబు సు మ్మిది + విబుధమిత్ర.

45

తన = తనయొక్క, అనంత = అపరిమితమైన, అతిదుష్టాంత = అత్యంత దుస్సాధ్యములయిన, మూల బలంబులు = ప్రేక్షనత్వము, అహిలోకతలమెల్ల నాక్రమింపఁ = పాతాళలోక ప్రదేశమునయాచక్తు

నావరింపఁగా ననియర్థము. అనంతనియొక్క అనఁగా శేషనియొక్క యతిదుర్దౌతములయిన యాత్మ పర్వములు నాగలాశ్చర్యజేతము నాక్రమింపఁగా నని యర్థాంతరము.

తన=తనయొక్క, శతకోటి=అనేకకోట్ల సంఖ్యలుగల, పర్వ=జలపులయొక్క, నితాంతమహిమ= అతిశయప్రభావము, అంతివగంబులకు = సమాపవృక్షములను, వకావకలుసేయకు = బ్రహ్మ సేయఁ గాను అని యర్థము. శతకోటియనఁగా వజ్రాయుధము. అది దధించియొక్క వెన్ను నెఘ్మగఘక బర్వములనఁగా దానియొక్క గ్రంథులు వానియొక్క యతిశయమహిమ. పర్వములను వ్రక్కలు సేయఁగా నని యర్థాంతరము.

తన = తనయొక్క, మేచక = నల్లచైన, శిరః=అగ్రముయొక్క, అధికనిరూఢనటనము=అత్యంత మగునట్లుగా నభ్యస్తమయిన చలనము, అభ్రగపురంబులనెల్ల రాయిడింపకు = గగనగతలోకములనన్ని టిని రాసిడి పెట్టఁగా ననియర్థము. మేచకశిరోధితుడనఁగా నీలకంఠుడైనవారుడు. ఆయనయొక్క నిరూఢమయిన తాండవము గగనగతలోకములను రాసిడిపెట్టఁగా ననియర్థాంతరము. ఇక్కడ వారుడు తాండవము నలువఁగా నాయనజటాసమూహమువలన గగనభాగము రాయిడి నొందుచున్నదని చెప్పినాడు. నటన మనఁగా విలాసమని యర్థము చేసి వారునివిలాసము పురత్రయమును రాయిడి పెట్టినదనియును జెప్పవచ్చును.

తన = తనయొక్క, అభిజాత = సుజాతమయిన, నూతనసుపర్ణస్ఫూర్తి = నవీనశోభపర్ణముల యొక్క స్ఫురణము, విషధరంబులమూఁకవిప్పొనర్చుకు = విషధరములనఁగా జలధరములను సర్పములును గనుక జలధరముల కన్నిటికిని బలాయనము సిద్ధింపజేయఁగాను అని యర్థము. నుందరసవగరుడస్ఫూర్తి సర్పముల కన్నిటికిని బలాయనము సిద్ధింపజేయఁగానని యర్థాంతరము. “మూఁక విప్పొనర్చుకు” అనుపాఠము వ్యాఖ్యాతయగు సోమకవి యనుసరించినది కావున గ్రాహ్యము. ఎల్లవివృ అనుపాఠము ముద్రితగ్రంథములందు మాత్రము కలదు. సోమకవిపాఠమునే యిట్లు గ్రహించితిమి.

వినకము=వివేదురు, అపరంజిగట్టుమీఁదకు = కాంచనాచలముమీఁద, పుట్టెకు = సంభవించెనో, దానితుదప్రయ్యలు = దానియొక్క చివరలద్దలు, ఈశానదనుజవారులకు = శివునకును విష్ణుదేవున కును, అదిక్ = పూర్వకాలమందు, పృథుకార్తుకములయొక్క = గొప్పవిండ్లాయెను, ఆయ్యఖండ వేణుకాండంబునుమ్మిది = అట్టి సంపూర్ణమైన వెదురుయొక్క కట్టి సుమా యిది, విబుధమిత్ర = దేవ సంఖుడవైన పసురాజా, అని సంబోధనము. ఈపద్య మక్కిలి ప్రాససేస మని తెలియవలయును.

క. ఈదండము పరపాదప, వేదండము పరమపటిమ + విహసితపురభి

తోక్రదండము భవదీయభు, జాదండమునకు ఘటింప + జయ మగు నాజిన్. 46

ఈదండము = ఈవేణుదండము, పర = శత్రులనెదు, పాదప.వృక్షములను. వేదండము=విశుఁ డైనది - అనఁగా సేనుఁగు వృక్షముల సేతీరుగా ధ్వంసము సేయునో యాతీరుగా శత్రువులను వంహ రించుచున్న దని భావము. పరమపటిమకు = ఈత్రుప్తమయిన సామర్థ్యముచేత, విహసిత=పరినాశము చేయబడిన, పురభితోక్రదండము = త్రిపురసంహారకుడైన వారునిధనుస్సుగలిగినది - అనఁగా వార ధనుస్సును దిదన్పరించెడు సామర్థ్యముగల దనుట, భవదీయ భుజాదండమునకు ఘటింపకు = నీయొక్క బాహుదండమునందు వహించివ్రేలవత్తుమందు, అదిక్ = యుద్ధమందు, జడవారుకు = గెలుపు కిదిండును.

సీ. ఘనమై ఘటించు లోకహ్రాన్తిర్హత మాశుగమై కూల్చు • నలఘుతరుల
నతిఘోరతమమై పరాంధ్య మాపాదించు గీలి యై సమిదిద్ధకేళి సలుపు
విలపద్విశేషమై • విషముల నేచు నచ్యుతమూర్తియై బలిఁచుర్హ మడచు
మహితోగ్రవృత్తియై • యహితేభవాలి సల్పు భానిధియై ప్రతాపంబు సూపు:

తే. బార్థివ యభిర్వహ్యసుపర్వవిభవ

దూర్వహము గాన నిది యాజి • దోచు నఖిల

దివ్యసాధనసార మై • దీని దాల్చు

ధన్యుఁ డుద్దండసుభటమూర్ధన్యుఁ డరయ.

47

ఘనమైఘటించు లోకహ్రాన్తిర్హతము = ఘనతరమై లోకద్రోహి జనఘాత మాచరించునని యర్థము. ఘేఘమై లోకమందుఁ గ్రూరమగునశనిపాత మాచరించునని యర్థాంతరము. ఆశుగమై కూల్చు నలఘుతరుల = తీవ్రగమము గలవై మిక్కిలియు నధికు లైనవారిని గూల్చుననియర్థము, నాయువై మహాపృక్షములను గూలఁద్రోయునని యర్థాంతరము.

అతిఘోరతమమైపరాంధ్యమాపాదించుకొ = మిక్కిలి భయంకరమయినదై శత్రునిరోధముసేయు నని యర్థము. అతిఘోరమయిన, తమమై = అంధకారమై, పరాంధ్యము = ఉత్ప్రేక్షమయిన యంధత్వము నాపాదించునని యర్థాంతరము. కీలియైనమిదిద్ధకేళిసలుపుకొ = కీలిలనఁగాఁ జీలలును జ్వాలికలును, కీలియై = చీలలుగలవై, సమిదిద్ధకేళిసలుపుకొ = యుద్ధక్రీడనలుపునని యర్థము. జ్వాలికలుగల వచ్చియై పమిత్తులనఁగా నింధనములను గనుక నింధనకేళిసలుపునని యర్థాంతరము.

విలపద్విశేషమై విషములనేచుకొ = విలసితవిశేషముగలదైవిషముజనుల బాధించునని యర్థము. విషక్షులలో, లపద్విశేషమై = శ్రేష్ఠమైన గరుత్మంతుడై విషనివారణసేయునని యర్థాంతరము. అచ్యుత మూర్తియై బలిఁచుర్హమడచుకొ = ఆభంగవిగ్రహముగలదై బలవంతులయొక్క విస్ఫూర్తినడఁచివేయు నని యర్థము. విష్ణుమూర్తియై అనఁగా నామనమూర్తియై బలివక్రపత్రియొక్క విజృంభణమడచునని యర్థాంతరము.

మహితోగ్రవృత్తియై యహితేభవాలిసల్పుకొ = మహిత = ఓప్పుచున్న, ఉగ్రవృత్తియై = రాద్రన వ్యాపారముగలదై, అహితేభవాలిసల్పుకొ = కాత్రవశ్రేష్ఠులను హతముసేయునని యర్థము. ఇక్కడ ఇభ క్షణము శ్రేష్ఠవాచకము. (ని. 'స్మరుక్తరపదేవ్యాప్తుపుజువర్షభిషజ్జ్వరాః, సింహ కాద్యాల నాగాద్యాః పుంసీ శ్రేష్ఠైర్గోచరాః' అని ఆ.) ఉగ్రవృత్తియై = హరునివృత్తిగలదై శత్రువైన గజానురుని వధ సేయునని యర్థాంతరము. భానిధియై ప్రతాపంబుసూపుకొ = ప్రకాశనిధియై ప్రతాపము గనుపఱుచునని యర్థము. సూచ్యుడై యాతపతాపము గనుపఱుచు నని యర్థాంతరము.

పార్థివ = ఓయి పసురాజా, అభిర్వ = మహోన్నతమయిన, సర్వసుపర్వవిభవ = నమ స్తమయిన మంచి కణుపులయొక్క సరిపత్తికి, ధూర్వహముగానకొ = ధురుభరమయినదిగనుక నని యర్థము. అభిర్వమయిన పరిపేతతావిభవములకు, ధీరంధరమయినదిగనుక ననియర్థాంతరము. అఖిలదివ్యసాధనసారమై = నమ స్త మయినదివ్యయంత్రములలో శ్రేష్ఠమైయునియర్థము. దేవతాసాధనసారమయిన వజ్రమై యనియర్థాంతరము. ఇదివిశాఖాధ్యక్షుడై = ఇదియొద్ధమందుఁగనలుపును. కాలుట్టి, దీనిదాల్చుధన్యుడు = దీనినిధరించిన

కృతార్థుడు, అరయ్ = విచారించగా, ఉద్బంధసుఖమూర్ధన్యుడు = ఉద్బంధులయినశూరులలో శ్రేష్ఠుడునుమా. ఉన్నతదండముగల శూరులలోననియు జనుత్కారము.

శా సచ్చిద్రం బసమగ్రసార మొకవంశం బూని గోచక్ర మా
త్రైచ్చాధీన మొనర్చె గోపతనయుం • డీదివ్యవంశోత్తమం
బచ్చిద్రం బతిమాత్రసార మిది బాహామండలిం బూనువాఁ
డచ్చిన్నంబుగ నేలఁ జాలఁడె సమస్తావక్రగోచక్రమున్.

48

సచ్చిద్రంబు = రంభ్రీయుక్తమనియును, అంతచ్చిద్రత్వగూఢదోషయుక్తమనియును స్వర్థము. అసమగ్రసారము = అంతస్సారరహితంబును, దుర్బలంబును అనియర్థము. అటువంటి, ఒకపంశంబూని = ఒకవేణువును ధరించి, గోపతనయుండు = గోపాలబాలుఁ డని యర్థము. శ్రీకృష్ణస్వామి యనిభావము. గోచక్రము = అనగా భూచక్రమునని యర్థము. గోసమూహము నని భావము. ఆత్రైచ్చాధీన మొనర్చె = తనయొక్కయిచ్చ కధీనమయినదానినిగాఁ జేసెను. అనగా స్వాధీనముగాఁ జేసికొనె ననుట. ఈదివ్యవంశోత్తమంబు = దేవసంబంధమయిన యీవేణుదండశ్రేష్ఠము. అచ్చిద్రంబు = చిద్ర ములులేనిదియును, అతిమాత్రసారము = అతిశయమయిన యంతస్సారము గలదియును నధికబలము గలదియును అనియర్థము. కాఁబట్టి, ఇది = ఈవేణుదండము, బాహామండలింబూనువాఁడు = భుజమం డలమందు ధరించినవాఁడు, సమస్తావక్రగోచక్రమున్ = సమస్తమయిన యతుటిలమయిన భూచక్ర మును, అచ్చిన్నంబుగన్ = అవిచ్ఛిన్నముగా, ఏలఁజాలఁడె = ఏలుటకు సమర్థుఁడుగాఁడా అనగా సమర్థుఁడే యనుట.

రంభ్రీయుక్తంబును సంతస్సారము లేనిదియునయిన శౌంచెముమాత్రపు వేణువుధరించిన గోప బాలుఁడు భూచక్రమునంతయుఁ దనయధీనము చేసికొనఁగా చిద్రములు లేనిదియును పంపూర్ణమయిన చేపగలదియు నయిన యీదివ్యవేణుదండశ్రేష్ఠమును ధరించిన పురుషుఁడు సమస్తభూచక్రము నేలఁగా పమర్థుఁడవుట కేమి యాశ్చర్యమనుట.

ఉ. చండతమంబు పర్వలవశసంధి నొకానొకవేళ రాజమా

ర్రాండులఁ బట్టి క్రాయు నది • దారుణచండతమంబె యీమహా

ద్దండతమం బఖండగతిఁ • దార్కొని క్రవ్విఱిసిదు రాజమా

ర్రాండులఁ బర్వసంధిఘటితద్రధిమంబు నిగంతరంబుగన్.

49

చండతమంబు = అత్యంతశోషకలమయిన రాహుగ్రహము, ని. 'చక్షుస్త్వంతశోషక' అని అ. 'తమస్తరాహు స్వస్థాఘో' అని అ. పర్వలవసంధి = పర్వమయొక్క సూక్ష్మకాలసంధి యందు-అనగాఁ బ్రతిపత్నంచదశ్యంతరమందనుట. ఒకానొకవేళ = ఒకానొకప్పుడును, రాజ మార్తాండులఁబట్టిక్రాయున్ = చంద్రసూర్యులను గ్రహించి వెంటనే 'వశ్యం'గ్రహును. కాఁబట్టి, అది దారుణచండతమంబె = దారుణపదము చండత్వస్తుతిపరము, ఆరాహుగ్రహము దారుణచండతమమా, అనుగాఁ గాదనియర్థము. అనుగాఁ జండతమమనెడి నామమునకు యోగ్యముగాదనియు జండతమ మయినతమమత్యంతచండముగాదనియును, చండతమముగాని దారుణచండతమముగాదనియు నథాంత రము. తమహోద్దండతమంబు = అనగా మహోద్దండమయిన యీతమము-అనగా రాహుగ్రహము

అని యర్థము. మహాత్మరమయిన యున్నతదండశ్రేష్ఠ మని భావము. అతిమహోద్దండతమ మని యును విచారించవలయును. అఖండగతిఁ దాల్చిని=సంపూర్ణగతితోడఁ దారించి యని యర్థము. ప్రసిద్ధరాహువు ఖండికగాఁగ్రుడ్డుట. క్రవ్యజ్ఞునిను రాజమార్తాండులకొ = చంద్రసూర్యులకు దిగి పోనియ వని యర్థము. రాజశ్రేష్ఠులనని భావము. ఏలాగనిన, పర్వసాధికుటితద్రఢిమంబు నిరంతరంబుగ = పర్వసాధియందు సాఘటితమయిన రాజమార్తాండు గ్రసనదార్ధ్యము సంతత మగునట్లుగా ననియర్థము.

అనఁగా సంతతమును బర్వసాధియందుఁ బుట్టుట శిథిలము గాకుండునట్లులుగా ననుట. కణ పులయొక్క సాధిదార్ధ్య మెడతెగకుండునట్లులుగా నని భావము.

క. ఈగద సాకారజయ, శ్రీగద జగదవనధుర్య + చిరశ్రీర్తివధూ

యోగద యనఁ దగుదీని క, యోగద లెన్నేనిఁ బోల + నోపునె జగతిన్. 50

జగదవనధుర్య = లోకసంక్షేపధురంధరుడవైన యోవసురాజా, ఈగద = ఈగదాయుధము, సాకారజయశ్రీగద = ఆకృతివహించిన జయలక్ష్మిగదా, చిరశ్రీర్తివధూయోగద యనఁదగుదీనికి = కాశ్యపశ్రీర్తికారాసంయోగము గలుగఁజేయునట్టిది యనుటకుఁ దగియున్నదీనికి, జగతిన్ = లోక మందు, అయోగదలెన్నేని బోలనోపునె = ఇరువదలెన్నయినప్పటికిని బోలఁబాలునా-అనఁగా బోలఁ బాలవనుట. యోగదకు అయోగదలు పోల వనియుఁ దాత్పర్యము.

చ. రతిపతితండ్రితూపును బురత్రయశాసనుశాతహేతి భా

రతిపతియంబకంబు నగరంధ్రవిధాయకుశక్తి దీనికిం

బ్రతి సమ మిడు జో డనఁగ + రాదు ధరాధిప దీని భక్తితోఁ

బ్రతిసమమున్ భజించుచు సుపర్య లొనర్ప శుభంబు నీ కగున్. 51

ధరాధిప = ఓవసురాజా, రతిపతితండ్రితూపును = మన్మథజ్ఞకుఁ దగవిష్టుడేవుని యస్త్రమును, అనఁగా నారాయణాస్త్రంబును, పురత్రయశాసనుశాతహేతి = త్రిపురాంతకుం దగుశివునియొక్క నిశితాయుధమును-అనఁగా బాశుపతాస్త్రంబును, లేక త్రిశూలంబును, భారతిపతియంబకంబు = బ్రహ్మాస్త్రంబును, నగరంధ్రవిధాయకుశక్తి = క్రాంచపర్వతమునకు రంధ్రమేర్పఱచిన కుమారస్వామి చేతనుండు శక్తియును, దీనికిన్ = ఈవేణుదండమునకు, ప్రతిసమమిడుజోడనఁగరాదు = అనఁగా నారాయణాస్త్రము ప్రతియనియును, పాశుపతాస్త్రముగాని త్రిశూలముగాని సమమనియును, బ్రహ్మాస్త్ర మిడనియును, శక్తి జోడనియును అనరాదు. అనఁగా దీనికి నవి సమానములు కావనుట. కాబట్టి, దీనికిన్ = ఈవేణుదండమును, ప్రతిసమమున్ భజించుచున్ = ప్రతిసంవత్సరమును సేవిం చుచు-అనఁగా గొలుచుచు, సుపర్యలొనర్పన్ = పూజలుసేయఁగా, శుభంబునీకగున్ = పీకు శుభము గాఁగలదు, ప్రతిసమమున్ = అన్నచ్చుడు, ('సమానుసమానుప్రతిసమమ్' అని వ్యుత్పత్తి.) (ని. 'సంవత్సరో వత్సరో ౭ ట్టో హయనో స్త్రీశరత్సమాః' అని అ.) సమాశబ్ద మాకారాంత స్త్రీలింగంబును నిత్యబహవచనాంతంబు నని తెలియవలయును.

త్రిమూర్తులయొక్కయుఁ గుమారస్వామియొక్కయు బాణము లీవేణుదండమునకు సమాన ములు గావు. ఉత్పత్తివిష్టమాడ దివ్యము. కావున భక్తితో భజించుదగినది. రతిపతితండ్రి నగరంధ్ర

విధాయకుడు. పురత్రయశాసకుడు. భారతిపతియను విశేషములచేత వారల యతిశయప్రభావకత
సామర్థ్యాదులు ద్యోతకములు. వారిహేతుల నిది మించినది గాన భజన్వార్తము. దానిచే శుభప్రాప్తి
ఫలము.

ఆ. అనుచు దివ్యవంశ * మాదివ్యవంశబాంధవుల కఖిలధర్మజీర్ణపున కొనుగి
యతుల హేతుల నెనసి * యతులవైఖరినేగెనాసపుడు నిజాధివాసమునకు.

అనుచుఁ = ఈలాగని పలుకుచు, దివ్యవంశము = దేవతాసంబంధమైన వేదమునందును, ఆ
దివ్యవంశబాంధవులకుఁ = యోగ్యమైన పలముదల నగోత్రపురుషుడైన యనియర్థము. దేవతావర్ణ
మున కాపుండని భావము. ఇక్కడ వంశశబ్దము వర్ణపరము. ని. 'వంశో వేదా కులే వన్తే' అని వి.
అఖిలధర్మజీర్ణపునకుఁ = సమస్తభూమికిని నాథుడైన పరురాజును, పి. ని. = ఇచ్చి, యతులహేతుల
నెనసి = యతిశయలతోడను-అనగా మునీశ్వరులతోడను, నాపులతోడను గూడుకొని, వాసపుడు =
దేవేంద్రుడు, నిజాధివాసమునకుఁ = తన యునికిపట్టుయిన స్వర్గమునకు, అతులవైఖరినేగెఁ =
సమానరహితమైన వైఖరిచేతఁ బోయెను. ఈపద్యము యమకయుక్తముగాఁ జెప్పబడియెను.

క. గిరియును గిరిజామాతయు, గిరిజామాతయు యథార్హకృతసత్కారా
దరగరిమ ననుపఁ దమతమ, యిరవుల కరిగిరి సరిద్గిరీశ్వరు లంతక. 53

గిరియును = కోలాహలపర్వతుడును, గిరిజామాతయుఁ = అతనికల్లుఁ దైనపరురాజును, ని. 'జా
మాతా దుహితృః పతిః' అని ఆ. గిరిజామాతయుఁ = గిరికాదేవికిఁ దల్లియైన శుక్తిమతియును, యథార్హ
కృతసత్కారాదరగరిమ ననుపఁ = వారివారికిఁ దగునట్లులుగాఁ జేయుబడినపూజలచేతను నాదరాతి
తయముచేతను నంపకమునేయఁగా; ఇక్కడ, సత్కారాదరతంబనుపఁ, అని పాఠాంతరము గలదు. తమ
తమ యిరవులకుఁ = తమతమ నివాసములకు, సరిద్గిరీశ్వరులు = నదులును బర్వతశ్రేష్ఠులును, అరిగిరి =
పోయిరి, అంతక = అమీఁదట.

ఉ. హేమలతానిభాంగికి నధీశనివేశనవప్రవేశదీ
తామహనీయమంగళము * సర్వము సాంగముగా ఘటించి య
కోమలిఁ జేరఁ బిల్చి తల * గ్రుచ్చి కవుంగిటుఁ జేర్చి భూధర
గ్రామణి పల్కు గాఢతరంగదడికాఘననిస్వనంబునక. 54

హేమలతానిభాంగికిఁ = బంగారుతీరగెవంటి దేహముగల గిరికాదేవికి, అధీశ = పెనిమిటి
యొక్క, నివేశ = గృహమునందలి, నవప్రవేశ = నూతనప్రవేశముయొక్క, దీతా = నియమప్రయోక్తమైన,
తామహనీయమంగళము = బిడ్డిదమైన శుభము-అనగా నూతనగృహప్రవేశమునకుఁ దగినలాంఛనము, సర్వము
సాంగముగా ఘటించి = సమస్తంబును సమగ్రమగునట్లులుగా పనుకూర్చి, అకోమలిఁ జేరఁబిల్చి =
అగిరికాదేవిని డాయంబిలిచి, తలగ్రుచ్చి కవుంగిటుఁ జేర్చి = తల కడుపులోనుంచి కౌగిలించుకొని,
భూధరగ్రామణి = బర్వతశ్రేష్ఠుడయిన కోలాహలండు, గాఢతర = మిక్కిలి యతిశయమైన,
గదగదా = డగ్గుత్తికతోఁగూడిన, ఘననిస్వనంబునక = గంభీరధ్వనిచేత, పల్కు = పక్ష్యమాణ
ప్రకారముగాఁ బలికెను.

అత్తవారింటికి గిరిక త్రైతగా నేగుచున్నది- కావున జనుకును మిగుల చింతాకారణము.
బంటికి బెద్ద గావున పనురా జెటులో కార్యవిధులు నిర్వర్తించెను. కాని నీతులు తెలుపబడినచున్న

పఱుకు ఎడపాటువలని దుఃఖముచే దగ్గతిక పడెను. అయినను నిబ్బరించి ఘనస్వరమున నిటులఁ జెప్ప సాగెను. పుత్రికావిశ్లేషణము దుఃఖహేతు పుటకు కణోన్వీతి-

“శ్లో. యాస్య త్యవ్య కమంతలేతి విషయం సంస్పృష్ట ముత్కంఠయా

కంత స్తంభితబాష్పవృష్టి కలుష శ్చింతాజడం దర్శనం

క్షైక్లబ్ధం మమతావదీదృశమహా స్నేహదరశ్శౌకసః

షీడ్యంతే గృహిణః కథంతు తనయావిశ్లేషదుఃఖై ర్నవైః.”

అభిజ్ఞానశాకుంతలము.

క. నీతమ్ములశుభవానన, నీతలిదండ్రులగభీరశిల్పలగుణవి

ఖ్యాతియును దలంచి మెలఁగుము, నాతల్లి కులవధూజనమతల్లిక వై.

55

నీతమ్ములశుభవానన = నీతోడఁబుట్టువులయొక్క శుభశీలంబును అని యర్థము. పద్మముల యొక్క యోగ్యమైన సౌరభముని భావము. నీ తలిదండ్రుల = నీతల్లియైన శుక్తిమతియొక్కయును నీతండ్రయైన నాయొక్కయు, గభీరశిల్పలగుణవిఖ్యాతియును = గభీరగుణవిశ్చలగుణములయొక్క ప్రసిద్ధియుఁబనియర్థము. లోతును గదలకుండుటయును అనిభావము. ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారము. తలంచి=విచారించి, నాతల్లి=మాయమ్మా, కులవధూజనమతల్లిక వై=పతివ్రతాజనముల! శ్రేష్ఠురాలవై, మెలఁగుము = ప్రవర్తింపుము.

నీ మాఱుమాటాడదు • మఱచియైనను గురువ్యాహరమున కీయహార్యతనయ
యానమ్రగతిఁ బూను • మానంపునవతు లెట్టైన నీదివ్యరత్నానుజాత
తాఁగయై మేగ మీఱి దొకప్పుడును ఘన శ్రీలఁ బొంగియును నీసీంధుకన్య
యేకాకృతి వహించునిను రాగవృత్తికి నపరాగవృత్తికి • నబ్జనమాజ

తే. యచ్చెరువు వింత యబ్బురం • బరిది యనుచు

విశ్వభాత్రీశ్వరులు మెచ్చ • వెలయవమ్మ

యమ్మ భవదీయచిత్రగుణాతిశయము

వలన మా కెల్ల వన్నె రా • మెలఁగవమ్మ.

56

ఈయహార్యతనయ = కనుర్వతకుమారిక, గురువ్యాహరమునకు = పెద్దలైన యత్తమామలు మొదలగువారిమాటకు, మఱచియైనను = జ్ఞాపకములేకయైనప్పటికిని, మాఱుమాటాడదు = ప్రతికూల వాక్యము పలుకదు అనియర్థము. పర్యతమైతే గురువ్యాహరమునకు మాఱుమాటాడుచున్నదనుట. ‘పెద్దపెట్టుగాఁ బలికినం బ్రతిభిన్ని యిచ్చుచున్నదని భావము. వ్యాహరమనగాఁ బలుకు, (ని. ‘వ్యా హర ఉక్తి ర్దశికమ్’ అని అ.)

ఈ దివ్యరత్నానుజాత = యోగ్యమైన ముక్తామణులకుఁ దోఁబుట్టువైన యాచిన్నది, మానంపు నవతులెట్టెనా = కోపముగల సవత్తులు తనచోట నేలాగున వివర్ణానము జరిగించునప్పటికిని, ఆ నమ్రగతిఁబూను = నమ్రత్వమువహించును అని యర్థము. ముక్తామణులైతే మానంపునవతులెట్టయినను నమ్రభావము వహించునుట. రత్నములు తుల్యమానములైన కట్టెలు నీవలావలనీడి తూచి నప్పటికిని నమానముగానే యుండునుగాని మ్రొగ్గుచూచునని భావము. తనరత్నమందీది నవతులెట్టము యొక్క జహవధనయచూచు.

ఈసింధకన్య = నదీకన్యయైన యీచిన్నది, ఘనశ్రీలః బోగియును = ఘనమైన సుందరచేత సుప్నాంగుచున్నదయ్యును, ఒకపృథును = ఒకానొక సమయమునైన, తాగయైమేరమీఱును = గయ్యాళియై మర్యాద సతిక్రమింపదు, అని యర్థము. నదియైతే ఘనశ్రీలచేత సుప్నాంగి యొకపృథు తాగయై మేరమీఱుననుట. నదులు వర్షాకాలమందు మేఘోపకములచేతఁ బోసగి సుపూర్ణమై దరులమించి ప్రవహించుచున్నవని భావము.

అబ్జసహజ = వద్దములతోడఁబుట్టిన యీ చిన్నది, ఇసురాగవృత్తిః సవరాగవృత్తిః = పెనిమిటియొక్క యసురాగయుక్తమయిన నడవడికిని నసురాగరహితమయిన నడవడికిని, ఏకాకృతి వహించుకొ = ఒక్కవిధముగానే యుండునని యర్థము. అబ్జములైతే యునిరాగవృత్తిని సవరాగ వృత్తిని ఏకాకృతివహించియుండవలెను. అబ్జములు సూర్యునియుదయమునకును సవరాద్రివర్తన మునకును నేకవిధముగా నుండవని భావము. అచ్చెరువువలనయబ్బురం బరిది (ఈచిన్నది మొదటివాల్లు చరణములయందుఁ జెప్పినచోప్పునఁ దన బంధువులకు విరుద్ధములైన మంచినణములం జూపుటచే నాల్గింటికిని నాలుగాళ్ళర్థవాచకములు),

అనుచుకొ = ఇట్లు చెప్పినచు, విశ్వధాత్రీజనులుమెచ్చుకొ = సమస్తభూజనులు మెచ్చు కొనునట్టులుగా, వెలయవచ్చు = ప్రసిద్ధిబొందవచ్చు, అప్పు = మాతల్లి, భవదీయచిత్రగుణాతిశయము వలనకొ = నీ యద్భుతకరమయిన గుణాతిశయమువలన, మాకెల్లవన్నెరామెలగవచ్చు = మాకందఱకును బ్రకాశత గలుగునట్టులుగాఁ బ్రవర్తింపవచ్చు.

చ. పతికృతధర్మకౌశలముఁవట్టునఁ దోడగునారి నారి దాఁ
 బితృశరణప్రచింత మదిఁ బెట్టక యీశనివేశితాత్మయా
 సతి సతి రాశి కెక్కి యినునతృప్తిఁ గైకొనుకన్యకన్యకా
 శ్వేతమతి నిట్లు గా మనినవామయె వామ గదమ్మ కోమలీ.

57

పతికృత ధర్మకౌశలము వట్టునఁ దోడగునారి నారి = ధర్మమనఁగా ధర్మంబును విట్లును, నారి యనఁగా స్త్రీయును శింజినియును, పతి = నాథునిచేత, కృత = చేయఁబడిన, ధర్మకౌశలమువట్టునకొ = ధర్మమై పుణ్యపువేళయందు, తోడగు = సహాయమయిన, నారి = స్త్రీ, వారి = వార్యుచిత్రధర్మవతి యని యర్థము. అభివతిచేతఁ జేయఁబడిన విలువిద్యయందలి నేర్పువట్టున సహాయమైయున్న శింజిని యని యర్థాంతరము. తాఁబితృశరణప్రచింతమదిఁబెట్టక యీశనివేశితాత్మయా సతిసతి = శరణమనఁగా గృహంబును సంరక్షణంబును, ఈశుండనఁగా పెనిమిటియును వారుండును, అత్తయనఁగా మనస్సును దేహంబును, సతియనఁగా బతివ్రతాంగనయును బార్వతియును, పితృశరణప్రచింత = తండ్రి యింటిమీఁది తలంపు, మదిఁబెట్టక = మనస్సునిడక, ఈశనివేశితాత్మయా = పెనిమిటియందు జేర్పబడిన మనస్సుగలదైన, సతి = స్త్రీయే, సతి = పతివ్రత అని యర్థము. పితృశరణప్రచింతమదిఁబెట్టక = తండ్రియైన దత్తునియొక్క సంరక్షణముమీఁది తలంపు మనస్సున నిడక, ఈశనివేశితాత్మయా = వారునియందు జేర్పబడిన యర్థదేహముగలదైన, సతియే పార్వతి యని యర్థాంతరము. రాశికెక్కి యన నతృప్తిఁ గైకొనుకన్యకన్యక - రాశికెక్కి = ప్రసిద్ధికెక్కి, ఇన = పెనిమిటియొక్క, పత్నియై కైకొను = మన్యుననుబొందిన, కన్యకన్యక = స్త్రీయేస్త్రీ యని యర్థము. రాశికెక్కి = ద్వాదశరాసులతో

వొకరాశియై, ఇననక్కర్పించిన = మార్గసత్కారమును బొందిన, కన్యకన్య = కన్యయే కన్యారాశి
యని యర్థాంతరము. కాశ్వతమతినిట్లుగామనిన = స్థిరబుద్ధిచేత నీ ప్రకారముగా బ్రతికిన, వామయె
వామగదమ్మకోమలి = స్త్రీయే యన్వర్థనామవతి - అనగా రమ్మమైనదిగదమ్మ యోగిరికాడేవీ యని
యర్థము. ఈ షడ్వమున లాటానుప్రాసము.

కాశ్వతమతి నిట్లుగా మననివామయెవామ యను పాఠము నూతనముద్రితప్రతులందుఁ గలదు.
వామయనుచో షష్టరాలని నూతనముద్రితప్రతిపాఠమున కర్థము. ఇదియె యొప్పియున్నదని సంస్కృత
యభిప్రాయము. వామలోచనేత్యాదులందు వామశబ్దము రమ్యార్థమున రూఢము. వామశబ్దమును
ప్రతిహేలార్థమునందు వాడుట కవ్యభిప్రాయముగఁ దోపదు. నారియెనారి కన్యయెకన్య సతియెనతి
యనుచో సవకులక్షేపార్థముగలదుగాన వామయనుచో మనోహరార్థమే తగియున్నది. రసజ్ఞులవలసిన
పాఠము గ్రహింతురుగాక.

కా. ఈశై వాలవలీప్రతీరభజనం * వీనిర్నలప్రస్తరో
ద్వైకావాసము నీమృగార్పకశకుంటీసఖ్యముక్ లేమిఁ జిం
తాశల్యంబు వహింపకమ్మ చెలి యేతచ్చర్య లెల్లం దవగి
క్లేశాంగంబులు నీ కభీష్టవరలక్షీధన్య కింకేటికిన్. 58

ఈశైవాలవలీప్రతీరభజనం = ఈశదీతీరభజనమును, ఈనిర్నలప్రస్తరోద్వైకావాసము = ఈశుర్న
తరపామోహోపవిహసమును, ఈమృగార్పకశకుంటీసఖ్యముక్ = ఈబాలకురంగములయొక్కయు నాఁడు
కుటుంబయొక్కయు మైత్రియును, లేమిక్ = ఇకమీఁద లేక యుండుటచేత, చింతాశల్యంబువహింప
కమ్మ = విచారమనెడు ఆయుధపుటలుగును హృదయమందు నిలుపుకొనఁబోకమ్మా, చెలి = ఓగిరికాడేవీ,
వితచ్ఛర్యలెల్లం = ఈశడవర్ణియును, తపశ్శక్లేశాంగంబులు = తపోవిషయమైన దుఃఖమునకు
నవయవములు, కనుక నివి, యభీష్టవరలక్షీధన్యముక్ = అభిమతవరసంపత్తిచేతఁ గృతార్థురాలవైన,
వీకుక్ = నీకు, ఇంకేటికిన్ = ఇకమీఁద నెందుకు - అనగా నక్కఱలేదనుట.

అనగా నిక్కడ గిరికాడేవియొక్క శుక్తిమతీనదీతీరవిహారాదులకు దపశ్చర్యలుగాను నభిమత
పురుషప్రాప్తిని నభీష్టవరసంపత్తిప్రసాదము జెప్పినాడని తెలియవలయును. గిరిక అభీష్టవరసిద్ధికై
తపశ్శక్లేశమును సహించెను. తపస్సాధనములు - నదీతీరవాసము, పాపాణశయనము, మృగశకుంతాదిక
స్నేహము లొనగనవి. తపశఫలము అభీష్టవరసిద్ధి. అదియె ధన్యతాహేతువు. కావున దపశ్శక్లేశాంగముల
దలంచి చింతాశల్యముతో నవస్థపడకుమని భావము. నదీతీరము మాతృసన్నిధి, ప్రస్తరావాసము
పితృసన్నిధి, మృగశకుంటీణము మాతృపితృపరిజనము. వీనితో నెడబాటు చింతాహేతువని యర్థాం
తరము.

క. అని తెలుప నశ్రుధారా, వినివేశవిలీయమానవిసతానన యశా
తనయం గని కల్లోలిని, తనయంగనితాంతయుక్తి * దార్పుచుఁ బలికెన్. 59

అని తెలుప = శోలాహుఁ డీలాగని బోధింపగా, అశ్రుధారా = బాష్పధారలయొక్క, విని
వేశ = ప్రవేశముతోడ, విలీయమాన = సంకలితమగుచున్న, విసత = వంచుకొనఁబడియున్న, అననయా =
ముఖముగలదైన, తనయంగని = శోమా రైవజాది, కల్లోలిని = శుక్తిమతీనదీ, తనయంగనితాంతయుక్తి

దార్పచుక్ = తనయొక్క శరీరసంయోగమునుఘటించుచు - అనగా నాలింగనముసేయుచు, పలికెక్ = పక్ష్యమాణప్రకారము గావించెను.

ఉ. తమ్ముల బంపుదు న్నణిశతమ్ముల బంపుదు రాజహంసహా
తమ్ముల బంపుదుక్ బరిచితమ్ముల గానన దేవతాళిజా
తమ్ముల బంపుదుక్ ద్రుతగతమ్ముల నేనును సారణీప్రపా
తమ్ముల వత్తు విశ్వవిదితా ముదితా ముదితాప మేటికిన్.

60

తమ్ములబంపుదుక్ = సీయొద్దకు దమ్ములను అనగా నహోదయల నంపుదు నని యర్థము. కమలముల నంపుదు నని భావము. మణిశతమ్ములబంపుదుక్ = అనేకములైన ముక్తామలలను బంపుదును, రాజహంసహాతమ్ములబంపుదుక్ = రాయంచకొదమలనంపుదును, పరిచితమ్ములక్ = పరిచయముచేయుబడిన, గాననదేవతా = వనదేవతలనెదు, ఆలితాతమ్ములబంపుదుక్ = సఖనమూహములనుబంపుదును, ద్రుతగతమ్ములక్ = శీఘ్రగుతులచేత, నేనును = నేనును, సారణీప్రపాతమ్ములవత్తుక్ = సారణియనగా బిల్లకాలును, (ని. 'సారణీచాల్పనరితి' అని వి.) ప్రపాతమనగా నిర్ధరము. (ని. 'ప్రపాతో నిర్ధరే భృగో' అని వి.) అల్పసరి జ్వరస్వరూపములతోడను వత్తును, విశ్వవిదితా = జగత్ప్రసిద్ధురాలవైన, ముదితా = ఓగిరికాదేవి, ముదితాపమేటికిన్ = నీకు మనస్సంతాపమెందుకు - అనగా నక్కట లేదనుట, ముదియొక్క తాపము అని వక్షీనమాసము.

సీ. మెదలుమీటారితు మైదలు ఝుమ్మని మ్రోయఁ బొదలునిచ్చటిపువ్వుపొదలు
దేరి మాధురి గడఁతేరి వేరివము నవారిసేయుమదీయఁవారిఁ దేల [సూడఁ
వల నంది దరుల క్రేవలనొందికొనుచు నావలనగల్గుమహోర్తి, వలనమరయ
గములఁబాయకతరంగములపైఁ దగుసితాంగములమానసవిహంగములఁ బట్ట
తే. నరిదివ్రతముల సరిగంగలాడఁ జైత్ర, శుచినభో బాహులతపావిశోభనకల
సమయములఁదావకప్రాణసముని గూడి, యిచట నెమెలంగెదుకలంగెదేలతల్లి.

మెదలుమీటారితు మైదలు ఝుమ్మని మ్రోయక్ = తిరుగుచుండెడు చక్కనితుమైదలు ఝుమ్మనిధ్వని సేయఁగా - అనగా ఝుంకారము సేయఁగాననుట, పొదలు = ఒప్పుచున్న, ఇచ్చటిపువ్వుపొదలుసూడఁ = ఇక్కడ నుండెడుపూఁబొదలను జూచుకొనుటను, వనంతర్భువనందుఁ బూవుపొదలు ననలచే నిండారి అశలరవళిచే నలరి నేత్రోత్సవకరముగ నుండును. కావున సుద్యానములు పొదరిండ్లు విహారయోగ్యములు. మీరు చూడ నేలేరగలదు.

తేరి = మాలిన్యరహితమయి, మాధురిగడతేరి = మాధుర్యముచేతగడముట్టి - అనగా బూర్ణీభవించి, పేరివమును = అధికశీతలభావమును, ఇవమన్నవృక్షుడు, గకారస్థానమందు వకారమువచ్చినది. అవారి సేయఁ = అపరిమితమగునట్లులుగాఁ జేయుచుండెడు, మదీయవారిఁ దేలక్ = నానంబంధమయిన యుదకమందు జుక్రిడ నలుపుకొనుటను, గ్రీష్మర్తువునందుఁ బ్రవాహోదకము స్నానయోగ్యముగ నుండును. జలము లేరుటయు నెండవేళఁ జల్లగనుంటయు స్నానోచితమగు జలమునకుఁ దగినలక్షణములు. గ్రీష్మమున వారి స్నానయోగ్యమనుభావము కాళిదాసు ఋతుసంహరములో "నదావగావాక్షమవారిసంచయో" అని చెప్పియున్నాడు.

దలనంది = విద్విదమునుబొంది, దరులక్రేపలనొందికొనుచుకొన్ = దరులయొక్కపార్శ్వములయందు వ్యాపించుచు, అవలక్ = అటుతర్వాత, ఆగల్గు = భేదించునట్టి, మహోర్ధ్వవలనమరయుకొన్ = మహా తరంగవిహారము విమర్శయొకటకును, వర్షర్తువున దరంగముల పొందికలతో దరంగిణులు దర్శనీయ ముగ నుండును. మహోర్ధ్వలుగావున దరులనుచెటిని దాటుటయు నావలవియుటయు సహజగుణము. తరంగసందర్శనమే సంతోషదాయకమని భావము.

గములబాధక = గుంపుల నెడబాధక, తరంగములపైదగు = కరుళ్ల మీదనొప్పుచుండెడు, సితాం గముల = తెల్లదేహముగల, మానసవిహంగములకొన్ = మానససరోవరసంబంధములైనవత్తులను, అనగా రాజహంసలను, పట్టకొన్ = పట్టుకొనుటకొనుటకును, తరంగములు తఱుచుగా హేమంతశిశిరర్తువులలో నుండును. అందు మానససరోవిహారము జేయురాయంచలు గుంపులుగావచ్చి జంటలుగఁ జరించు చుండును. గములుగా నరుడెంచి యాడుచుండునుగాన నేయంచనేని శ్రీ డార్థము పట్టుకొనవచ్చును.

అరిది ప్రతములనరింగలాడకొన్ = విశేష ప్రతములయందు సరిగంగాస్నానములుసేయుటకొనుటకును, చైత్రశుచి నభో బాహుల కపాః విశోభి నకలనమయములకొన్ = చైత్రా షాఢ శ్రావణ కార్తిక మాఘ మాసములచేత నొప్పుచుండెడు సమస్తసమయములయందును, శుచ్యాదిశబ్దచతుష్టయమునకు నిఘంటువులు, (సి. 'శుచి స్వయం, ఆషాఢే శ్రావణే తుస్యా న్నభౌ శ్రావణిక శ్చసః, బాహు లాశ్చా కార్తికః కపామాఘే' అని అ.) ఇక్కడఁ జైత్రాదిమాస వంచకముచేత వసంతగ్రీష్మవర్షాశరద్ధిశిర ర్తువులను గ్రహింపవలయును. హేమంతర్తువు శిరరర్తువం దంతర్భూతమైనది. తావక ప్రాణసమునిఁ గూడి = ప్రాణసమానుడయిన నీవిభునిఁగూడి, ఇచటనెమెలంగెను = ఇక్కడనే విహరింపఁగలవు. అనగా వసంతర్తువునందుఁ బూజించుటలు చూచుకొనుటకును, గ్రీష్మర్తువునందు జలక్రీడ లాడుకొనుటకును, వర్షర్తువునందుఁ దరంగవిహారము విమర్శించుకొనుటకును, శరద్ధతువునందు హంసలలుబైడుకొనుటకును నీవు నీవిభునితోఁగూడి యిక్కడనే విహరింతు వనుట. కాఁబట్టి, కలంగెడేలత్తి = అమృతయేలచింత వడుచున్నావు. అనగాఁ జింతింపవలదును. ఈవద్య మవకలవడిసీసమని తెలియవలయును.

క. బెగడవల దనుచు బెట్టిద, మగునెవ్వగ నగడుపడుచు • నాఁడుపడుచు లే

పగవారికి వల దన నా, పగవారికి నేల యొసఁగె, బద్దజొడ నుచున్. 62

బెగడవలదనుచుకొన్ = జడియకుమనిపలకుచును, బెట్టిదమగు నెవ్వగనగడుపడుచుకొన్ = ఘన మైనవిచారముచేతఁ దొట్టుపడుచును, అఁడుపడుచు లేపగవారికివలదనుకొన్ = ఎట్టి పగవారికైనను నాఁడుపడుచులు కలంగరాదని లోకము దనుకొఁగా, అపగవారికి నేలయొసఁగె బద్దజొడనుచున్ - అపగవారికొన్ = అపగయొక్కవారికి - అనగా నదీజలమునకు బ్రహ్మ యేలాంబున అని పలుకుచును,

ఇక్కడ పిపగవారికి వలదనఁగాను అపగవారి కిచ్చెనని స్వార్థము గ్రహింపవలయును. అపగ వారియనునది తెనుగు వృత్తిసమాసము గావున నాపగాశబ్దమునకు ప్రాస్థమువచ్చినది. అపగాశబ్దము నకు, (సి. 'ప్రాకశ్విసీ ద్వివవతీ స్రవంతీ నిమ్నగావగా' అని యమరము.)

చ. అనుపమ హేలతో నరవరాగ్రణి రత్న రథాధిరూఢుఁడై
యనుపమ హేలతోఁ గదలే • నాత్మ పురంబున కథ్రమండలిక.

ఘనమురవార్భటిం దెరువు * గట్టి నిలింపనితంబిరు ఘనా

ఘనమురవార్భటి నైఱుచుఁగాఁతు మెఱుంగులరంగు లీనఁగన్.

63

అనుపక్ = అనుపకమునీయఁగా, (ఇక్కడ, అనుపకానికి నేలయొసఁగె బద్ధజూడవచ్చుచున్, అని కులకముచెప్పినాడు. అంధ్ర)మందును కులకము చెప్పవచ్చుననుచును, అభర్వణావచనము. శ్లో. 'కృచిత్కులకసమ్మన్తో పృత్రనాహితకృపవేత్' అని ప్రమాణము.) మహేలతో = స్త్రీతోఁ గూడ-అనఁగా గిరికాదేవితోఁగూడ, మహిళాశబ్దమును మహేలాశబ్దమును యెఱుఁగును గలవు. మహేలాశబ్దమునకు, (ని. 'మహేలా యోషితా యోషా యువతిః' అని యమరశేషము.) సరవరా గ్రణి = వసురాజు, రత్నరథాధిరూఢుడై = రత్నమయమైన రథమునెక్కినవాడై, ఆభ్ర)మండలితో = గగనమండలమందు, ఘనమురవార్భటిం దెరువుగట్టి = ఘనతరమయిన మృదంగధ్వనితోడ దారి నడ్డగించి, నిలింపనితంబిరున్ = దేవతాస్త్రీలు, ఘనాఘన = వర్షించుచున్న మేఘముయొక్క, రవార్భటితో = రవార్భ టితోఁగూడి-అనఁగా గర్జితముతోఁగూడి, మెఱుచు = మెఱయుచున్న, కాఁతుమెఱుంగుల = తొలకరి మెఱుపులై గెలయొక్క, రంగులీనఁగన్ = వైభవముల గనుపఱుపఁగా, అనుపకమహేలతోఁగదలె నాత్మపు రంజనముతో = అనమానమయిన విలాసముతోడఁ దనపట్టణమునకుఁ బోవుటకై కదలెను.

వసురాజు విమానసంచారశక్తిగలవాఁడు గావున గిరికతో నిజనగరమునకు అనమానవిలాస ముతో రత్నకలితమగు రథమెక్కి యభ్ర)మండలిని బ్రయాణ మయ్యెను. వేలుపుముగుడ రాయుత్సవము చూచుటకు మురవాదివాద్యముల మ్రోగించుచు దెరువుకట్టిరి. వేల్పువెఱుదుకలమరవధ్వను లుఱుములవలెను వారి మేనుదీవియలు తొలుకరి మెఱపుదీవియలవలెను నుండెను. ముదవకబొత్తుత్తి, 'మురకచర్త పట్టికాసంపేష్టనం తంవాతిప్రాసాన్నీతీతిమురవః.' వాగతిగంధనయోః అనిధాతువు.

ఉ. వేడుక నిట్లగణ్యరుచివిభ్రమధన్య యగేంద్రకన్య రాఁ

జూడఁ దలంచి నిల్చిరి వసుక్షితిపాలపురీపురంధ్రీకల్

మాడువులక్ హాజారముల * మచ్చుల సజ్జల గోపురంబుల

నేడల నాట్యశాలికల * మేరువులక్ భువనేశ్వరంబులన్.

64

వేడుకన్ = ఉత్సవముతోడ, ఇట్లు = ఈచెప్పఁబడినప్రకారము, అగణ్య = పర్ణింపనలవికాని, రుచి = కాంతిచేతను, విభ్ర)ణ = విలాసముచేతను, ధన్య = కృతార్థురాలయిన, అగేంద్రకన్య = గిరికాదేవి, రాన్ = రాఁగా, చూడదలంచి = చూడనిచ్చయించి, వసుక్షితిపాలపురీపురంధ్రీకల్ = వసురాజయొక్క పట్టణమందుండుస్త్రీలు, మాడువులక్ = ప్రాసాదవిశేషములయందును, హాజారములక్ = ముఖకాలల యందును-అనఁగా మొగసాలలయందనుట, మచ్చులక్ = డాబాలయందును, సజ్జలక్ = ఉప్పురిగలయం దును, గోపురంబులక్ = బహిర్ద్వారములయందును, మేడలక్ = హర్ష్యములయందును, నాట్యశాలిక లక్ = నాటక కాలలయందును, మేరువులక్ = పోతమట్టిది న్నెలయందును, భువనేశ్వరంబులక్ = గృహ విశేషములయందును, నిల్చిరి = నిలిచియుండిరి.

గిరిక వాగేంద్రకన్య. మఱియు నగణ్యరుచివిభ్ర)మధన్య కావున నాయమను సందర్శించు మర కాంత లందఱు వచ్చిరి. మచ్చులు, హాజారములు, మేరువులు, భువనేశ్వరములు నున్నతథలములు గాన దర్శనోత్సాహముచే నటు జేరిరి భావము. సజ్జయన శిరోగృహమునకుఁ

“ఉప్పురిగల్ సజ్జలు చప్పురాలు చవికల్ మైజాడ లేడక్కి” రామాభ్యుదయము. ఆ. ౬.
మచ్చు ఆన మిద్దెయిల్లుచుటకు-

తే-గీ. “... .. మచ్చులమేడల నెలవుల్లె

క్రొత్తసింగారముల దళుకొత్త జేసి.”

అచ్చ తెనుగురామాయణము.

సీ. సరిగాదు మద్వధూఃసర్గమీనతికంచుఁ దెలుప నందఱుఁ దెచ్చెనలువ యనఁగ
నిజభాగ్యలక్ష్మీరాఁనెమ్మిఁ బొఁజిడ ననంగుఁడు మూలబలమెల్లఁగూర్చె ననఁగఁ
గొనియె మాసిరుల సీఁకొమ్మంచుఁ బలికిఁ దెల్ప నశేషయావతంబెనెనె ననఁగ
జలసుతాసమకన్య • గలుగునో యని నేల యీసున వేవేల • నీనె ననఁగ
తే. గణనమీఱివయోరూఁగరిమమించు, లలనతోఁ దులఁదూఁగఁజాలక భజించి
రుపరిభాగంబు లనఁజేడిఁపలలామ, పట్టణపయోజముఖులు చూఁపట్టి రపుడు.

నలువ = బ్రహ్మదేవుఁడు, సరిగాదు మద్వధూఃసర్గమీనతికంచుఁ = నాయొక్క స్త్రీజనుపృష్టి
యాస్త్రీకి సమానముగాదని, తెలుఁకఁ = తెలియఁజేయుకొఱకు, అందఱుఁదెచ్చెఁ = స్త్రీలనందఱు నొక
చోటికిఁదెచ్చెనో, అనఁగఁ = అనునట్టులుగాను, పురసుందరులందఱును గిరికాదేవిని గాంచవచ్చిరి.
వచ్చిన చెలవలందఱు బ్రహ్మపృష్టియందుఁ బేర్చెన్నికఁ గలవారలె. గిరిక యందఱికింటె సౌందర్య
వతి. అందఱు నుందరు లేతెంచుట గిరిక లోకాతిశయసౌందర్యవతి యని నిరూపించుట కని భావము.

అనంగుఁడు = మన్మథుఁడు, నిజభాగ్యలక్ష్మీరాఁ = తనయొక్క భాగ్యలక్ష్మీవచ్చుచుండఁగా,
నెమ్మిఁ = మైత్రి చేత, పొఁజిడఁ = వెంటపొఁజాంచుటకు, మూలబలమెల్లఁగూర్చెననఁగఁ = ఆ పుస్తెన్యము
నంతయుఁ గూర్చినాఁడో-అనఁగా గుంపుచేసినాఁడో యనునట్టులుగాను, చక్కఁదనము మరుని
భాగ్యము. సౌందర్యవతియగు గిరిక మరునిభాగ్యలక్ష్మీ తనయొక్కర్యసమృద్ధిని దెచ్చునపుడు మూల
బలమును వెంట బారులుతీర్చి నడిపించుట గలదు. గిరిక భాగ్యలక్ష్మీ. చూడవచ్చిన పురసుందరులు
మూలబలము. ఇదియంతయు మన్మథుని బలప్రదర్శనమువలె నుండెనని భావము.

కొనియెమాసిరుల సీఁకొమ్మంచుఁ = తఱొమ్మ అనఁగా సీగిరికాదేవి మాసౌందర్యసంపదల నపహ
రించెనని, పలికిఁదెల్పెఁ = వసురాజునకుఁ జెప్పటకు, అశేషయావతంబెనెనెననఁగఁ = సమస్తయవతీ
సమూహమును గుంపుగూడినదో యన్నట్టులుగాను, గిరిక లోకాతిశయసౌందర్యవతి. సమస్తసుందరీ
సౌందర్యము రాశికృత మొనరించి నలువ యీచెలువను సృజించెను, అదియె యువతీసౌందర్యముల
హరించెననుట. గిరిక చెలవలందఱికింటె జక్కఁదనమున మిన్నయగుట తమచెలువము దొంగలించుట
వలన. దొంగను రాజునకుఁ బట్టి యీయ చెలవలు మూఁగివటులున్నదని భావము.

జలసుతాసమకన్యలుగునో యని=జలొద్భవయైన గిరికాదేవితో సమానమైనకన్యలుగునేమో
యని, నేల=భూమితత్త్వము, తానునఁ = జలతత్త్వముమీది యసూయచేత, వేవేల సీనె ననఁగఁ =
అనేకస్త్రీనానాప్రమాణసృష్టుల నీనినదో యనఁగాను, గిరిక జలసముద్భూత. అతిశయసౌందర్యాభి
రామ. గిరికాజననవశమున జలతత్త్వము ప్రకృతినొందఁ జూపొక యంతకు మిన్నలగు నతలు
భూమి గనఁజెంచి తెక్కొడుపులవల నీనినటుల రూపవతులు గిరికాదర్శనమునకు వచ్చిరని భావము.

గణనమితి = లెక్క కెట్లవయ్యె, పయోరూపగరిమమించు = పయోరూపముయొక్క గౌరవముచేత-అనఁగా భారముచేత నతిశయించుచున్న, లలనతోడ = సిరికాడేవితోడ, మలఁదూఁగఁజాలక = సరితూఁగలేక, భజించిరుపరిభాగంబులనక = వైకిఁ బోయినారో యనునట్లుగా, మొగ్గువహించి = క్రిందనున్న సిరికాడేవితో సరితూఁగలేక మీఁది కెగసిరో యున్నట్లుగా, చేచిన్మలలామవట్టణ పయోజముఖులు = పమరాజుయొక్క పట్టణమయిన యధిష్ఠానపురమందలి స్త్రీలు, పురుషులు = ఆనఁగా సౌధోపరిభాగముల నెక్కి చూచుచున్న సమయమునందు, చూపట్టిరి = కనుపించిరి, హాసితమొనటయున్న గణనమితి య నెదుపదము పయోజముఖుల్ చూపట్టిరన్నచోటి కన్వయింపవలయును.

కొమ్మంచుకొ అనుట స్త్రీవాచకతత్పరమగుటకు సంధిలేదను వ్యాకరణాచార్యముచే బాధికము. ఇట్లులే ఈయాశ్వాసమునందలి ఎనుబదవపద్యమునందును “అమ్మని” యనుచో స్త్రీవాచకసంధి గలదు. ఇట్టిసంధులు ప్రాధికవిప్రయోగములందుఁ గానరావు.

క. కమలోపమలోచన లా, కమలోపేంద్రులవిభాతిః • గనః పగుజగదు
త్తమలోలాక్షీరమణులఁ, దమలో నెన్నుచు గుణార్హతమలోభమునన్. 66

కమలోపమలోచనలు = పద్మములవంటి కన్నులుగలస్త్రీలు, అకమలోపేంద్రులవిభాతిః = అలక్ష్మీనారాయణులనలె, కనఁదగు = చూడనొప్పుచున్న, జగదుత్తమలోలాక్షీరమణులఁ = లోకోత్తమలయిన స్త్రీపురుషులను-అనఁగా సిరికాపమరాజులను, తమలోనెన్నుచుకొ = తమలోఁ దాము స్తోత్రము సేయుచు, గుణార్హతమలోభమునకొ = గుణములచేఁ బూజ్యులైనవారియందలియాసక్తిచేత, ముందరి పద్యముతో నన్వయము.

చ. అమరబలాపకృష్ట మయి • యంబుధిఁ జేరి యొసంగెఁ బూరుషో
త్తమునకు మందరాగ మొకతన్వి నదెంత యటంచు నీనగం
బమర నమందరాగ మయి • యహవసంధువుఁ జేరి పూరుషో
త్తమున కొసంగె నొర వనితామణి నంచు నుతించి రెంతయున్. 67

అమరబలాపకృష్టమయి = దేవతలచే బలాత్కారముగా నీడువఱచినదై యనియర్థము. అమర వై న్యాపకృష్టమని భావము. (ని. ‘స్థాల్య సామర్థ్యనై న్యేష బుక్’ అని ఆ.) అంబుధిఁజేరి = సముద్రమునకై వ్రవేళించి, మందరాగము = మందమయిన యనురాగముగల మందరాచలము, ఒకతన్వికొ = ఒక చిన్నదానిని, పూరుషోత్తమునకొసంగె = విష్ణుదేవునకిచ్చెను, అచంతయటంచుకొ = అదియేమి యెక్కువ కార్యమని నిరాకరించుచు, ఈనగంబు = ఈలోలాపలాచలము, అమరనమందరాగమయి = ఒప్పిదమగు నట్టులుగా నధికానురాగముగలదై, అవసంధువుఁజేరి = క్రేష్టమయిన యానముద్రముఁజేరి యని యర్థము. శుక్తిమతీనదిని జేరియని భావము. సంధుశబ్దము సముద్రమందును నదియందును వర్తిం చును. (ని. ‘సంధు స్సముద్రే నద్యాంచ’ అని ని.) పనితామణికొ = స్త్రీరత్నమును, పూరుషోత్తమున కొసంగుకొ = విష్ణుదేవున కిచ్చె నని యర్థము. పురుషక్రేష్టుడైన పమరాజున కిచ్చెనని భావము. ఔరఃభా, అంచుకొ = అనియటంచు, నుతించిరెంతయుకొ = మిక్కిలి స్తోత్రము చేసిరి. పూర్వ పద్యాంతమందలి, గుణార్హతమలోభమునకొ, అనుపదము సీద్యమునందలి నుతించి రెంతయుకొ భావ వాక్యమున కన్వయింపవలయును.

వరసింధుపదములోని వరశబ్దంబును వనితామణియన్న పదములోని మణిశబ్దంబును వ్యతిరేకమును జెలుపుచున్నవి. మందరాగము మందగించిన రాగముగలది. మఱియు నమరబలావకృష్టము. అట్లయ్యుండు బురుషోత్తమున కొనిగిన దొకానొక తన్నిని. కోలాహలుండు వరసింధువునుపొంది వనితామణి నొసంగెను. కావున నిది సుతిపాత్రము. పురుషోత్తమునకు దగినది తన్నికాదు వనితామణి. ఇట్టి లోకోత్తరవనితామణి నొసంగుటచే గోలాహలుఁ డెంతయుఁ గొనియాడఁబడెను.

ఉ. కాంతికలాపరూపజితకంతుజయంతున కీవసుంధరా

కాంతునకుం జరాచరయుఁగంబున నీ డగుకాంత లేమి య

త్నాంతరకాలి యై విధి చరాచరయోజనచే సృజించె గా

కొంతి యుగిరి గిరిం బొడమునే యని పల్కిరి గొంద టయ్యెడన్.

63

కాంతికలాపరూప జితకంతుజయంతునకున్ = కాంతిసముదాయముచేతను రూపముచేతను జయింపఁబడెన మన్మథుఁడును జయంతుఁడును గలిగిన, ఈవసుంధరాకాంతునకున్ = ఈవసురాజునకు, చరాచరయుగంబునన్ = జంగమములయందును, స్థావరములయందును, ఈడగుకాంతలేమిన్ = ఈడైన స్త్రీ లేనందున, యత్నాంతరకాలియై = నూతనముగా మఱియొకయత్నము చేసినవాడై, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, చరాచరయోజనచే సృజించె గాక = జంగమస్థావరములయొక్క పరస్పరయోగము చేత సృజించివాడేకాక, లేనట్లయిన, ఇంతి = స్త్రీ, యుగిరిగిరిం బొడమునేయని పల్కిరి గొంద టయ్యెడన్ = నదీప్రవాహమువలనను బర్వతమువలనను నుత్పత్తియగునా యని కొందఁ డానందము మందుఁ బల్కిరి.

వసురాజు కాంతికలాపకాలి, రూపజితకంతుఁడు. ఇట్టివానికి లోకోత్తరసౌందర్యవతి నాయక కాఁడగినది. నలువ యెవర్చిన చరాచరములలో వసురాజున కీడగు చెలవ లేదు. విధి సామాన్యండా ? యత్నాంతరకాలి. చరము అచరమును సమకూర్చిన జరాచరములందులేని సౌందర్యవతి యుద్భవించు నని శుక్తిమతీ కోలాహలులకు బొందు గూర్చెను. ఇది విధియత్నాంతరములేకున్న ప్రవాహము నకు బాహిణమునకు బాలిక జన్మించుట యసాధ్యము. నది ప్రవహించునది గావున జరము కైలము కడలనిది గావున నచరము. యుగిరియనుటలో చెడవది నిందావాచకమయ్యుం గగఁ కన్వయించుట సాధ్యము.

సీ. తిరుణధూర్తశిఖావతంసున కొక్కకాత్యాయనిఁ గూర్చినయగోఱంత
రాజుతో సత్కథాఃరాజితో నక్షత్రజాతిఁ దార్చినపక్షపాతరచన
యభినవచ్చాయతో * నతిదుస్సహచ్చాయుఁ జేర్చిననేరనిఁచేతఱట్టు
రతితో ననిందితాఃకృతితో మధుపగుణంబులవానిఁ గూర్చినమోహస్పృష్టి
తే. సమవయోవంశలావణ్యగుర్ధుణాభి, సుతులనీదంపతులశుభాన్నితులసంఘ
టించివారిందికొనియెవారిందియనుచు,బొగడిరొకకొందఁడానందఃపూర్ణ ఫణిలి.

తిరుణధూర్తశిఖావతంసున కొక్కకాత్యాయనిఁ గూర్చినయగోఱంత = లేతవయస్కుల విటాగ్రేయమునకు నొకయర్థవృద్ధురాలిని - అనఁగా సగము ముడిసినదానిని ఘటనచేసిన హిందవృష్టి అని యర్థము. (ని. 'కాత్యాయ వర్ధవృద్ధాయా కామయవనసా ధవా' అని అ.) తరుణ = నూతనమైన.

ధూర్త = ఉష్ణైత్తపువ్వు, శిఖావతంసునవత్ = శివోభూషణముగాఁగల హయనకు, కాత్యాయనిఁ గూర్చిన = గౌరీదేవిని నర్థదేహముగాఁ గూర్చిన, ఆరణ్యత = అర్థనాశీశ్వరత్వ స్పృష్టి యని భావము. (ని. 'ధూర్తంతు ఖండలవణే ధుత్తారే నావిటే త్రిఫు' అని చేదిని.) శివుని ధూర్తశిఖామణి యని వ్యవహరించుట గలదు.

చ. పలుచందనంబునొంది జడభావము నూనినవారి మాళిదై
నిలిపి స్వవిగ్రహైకగతి నిచ్చలు నార్జ్యమహాగుణోన్నతి
గలియఁగఁ జేసి ధూర్తకళిఖామణివైతని గౌరి యల్లఁగా
నలఘుమృదుత్తి వేడు శివుఁ డాయతసాఖ్యము మా కొనంగుత్తె.

చంద్రికావరణము. ప్ర. ఆ.

రాజుతో నత్కళారాశితో నక్షత్రజాతిఁ దార్చిన పక్షపాతరచన - నత్కళారాశితో = నల విద్యానిధియైన, రాజుతో = క్షత్రియునితో, నక్షత్రజాతిఁ దార్చిన = క్షత్రేకరజాతినిగూర్చిన, పక్ష పాతరచన = పక్షపాతస్పృష్టి యని యర్థము. అనఁగా లోకములో జాతిగాని జాతిని గూర్చినాఁడు గతుక నిక్కడఁ బక్షపాతస్పృష్టి యనుట. (ఇక్కడ, 'న+క్షత్రమ్' సుప్తుపేసమాసః.) అని యైనను లేక అక్షత్రమ్ అని స్వరాదిగాఁ జెప్పి సుధిచేత నకారము వచ్చినదనియైనను జెప్పవచ్చును. పక్షక కళానిధియైన చంద్రునితో నశ్వినాది నక్షత్రములను గూర్చిన శుక్లపక్ష కృష్ణపక్ష పాతస్పృష్టి యని భావము. (ని. 'రాజా త్రధౌ నృపే చంద్రే' అని వి.)

అభినవచ్ఛాయతో నభినవచ్ఛాయోఽయోః జేర్చిన శేరసిచేతఁబట్టు = శోమలమయిన ఛాయగల స్త్రీతో మిక్కిలి సహింపఁగూడవని ఛాయగల పురుషునిగూర్చిన స్పృష్టివలని యపవాదమని యర్థము. సంజ్ఞాదేవితో నతీతివ్రతేజఃదయన సూర్యునిగూర్చిన సేనస్పృష్టి యని భావము. అభినవచ్ఛాయ యన్నపదము స్త్రీ సామాన్యవాచకము గనుక నిక్కడఁ బ్రకరణబలముచేత సంజ్ఞావాచక స్త్రీ విశేషవాచక మయినదని గ్రహింపవలయును. లేక అభినవచ్ఛాయాదేవి యే స్త్రీవలనైనదో యది యభినవచ్ఛాయ యని సంజ్ఞాదేవియొక్క యాగిక నామముగా నైనను గ్రహింపవలయును. సూర్యుని తీవ్రశరణములు సహింపలేక సంజ్ఞాదేవి ఛాయాదేవిని నిర్మించి గృహమందు నిద్రి తాను దప మాచరించు బోవుట విష్ణుపురాణమునందును స్కాందపురాణమునందును జెప్పబడియున్నది.

రతితో ననిది తాకృతితో మధువగుణంబులవానిఁ గూర్చిన మోహస్పృష్టి - అనిది తాకృతితో = నిందితము గాని యాకృతిగల, రతితో = రతీదేవితో, మధువగుణంబులవానిఁ గూర్చిన = మద్యపాలు గుణములు గలవానిని గూర్చిన, మోహస్పృష్టి = భ్రాంతిస్పృష్టి యని యర్థము. మధువములు నారిగాఁగల మనః కునిగూర్చిన సమైహవిద్యాస్పృష్టి యని భావము. రతి ప్రవసీయమగు నాకారవిశేషము గలది. అట్టి రూపవతికి ననంగుని మతియుఁ ద్రాఁగుబోతును భర్తగాఁ గూర్చుట భ్రాంతిస్పృష్టి. ఒక యాకారము నందెగాక గుణములందుఁగూడ లోటుగూర్చుట మోహాతిశయమున గాన నట్టి స్పృష్టి గర్హ్యము.

సమవయోవంశలావణ్య సద్గుణాభిసంతులన్ - సమ = సమానమయిన, వయః = వయస్సుచేతను, వంశ = వంశముచేతను, లావణ్య = కాంతిచేతను, సద్గుణ = శ్రేష్ఠగుణములచేతను, అభిసంతులన్ = మతి చేయబడిన, ఇక్కడఁ గ్రమాలంకారమును సమకల్పము వయోవంశలావణ్యసద్గుణములకు విశేషమును జేరియవలయును. శుభాన్వితులన్ = శుభలక్షణములతోఁ గూడిన, తదయశులన్ = తో జగ్గూ

వరులను, సంఘటించి = కూర్చి, విరించి = బ్రహ్మచేవుడు, వారిచిహ్నియెన్ = వైనఁ జెప్పఁబడిన
సృష్టిదోషములను టోగొట్టుకొనెను, అనుచున్ = అని పలుకుచు, ఒకకొందఱానందపూర్ణఘటికన్ =
మఱికొందఱు టొతోషముచేతనైన సంపూర్ణవైఖరితోడ, పొగడిరి = స్తోత్రము చేసిరి.

బ్రహ్మకూర్చిన తొల్లింటిసఖబాధములు నాలుగు వరుసగా వయస్సు, వంశము, లావణ్యము,
గుణములందు గొఱంతపడెను. అలోపములన్నియు గిరికావసురాజుల వివాహము జతపఱచి వారిచి
కొనుటచే బ్రహ్మ పొగడితఁకు దగిన. విధిఘటన మీయెడ నానందపూర్ణమేతువై ప్రజారంజన
మయ్యైన భావము.

మ. అవి యాలించుచు వేడ్క నచ్చతరముక్తాలంకృతంబై ద్విజ
ప్రవరాధిష్ఠిత మై యనంతమణికోభానిత్యనీరాజనో
త్సవదం బై తెలిదీవిఁ బోలునిజసంబుం బ్రవేశించె న
య్యవనీభర్త తరంగిణీప్రియసుతాహస్తాంబుజాలంబి యై.

70

అవనీభర్త యను పదము విష్ణువునకు పసురాజునకు జెల్లను గావున నర్థద్వయము గ్రాహ్యము.

అయ్యవనీభర్త = ఆ పసురాజుని యర్థము. విష్ణుచేవుఁడని యర్థాంతరము. అవి యాలించుచున్ =
పురజనులందుకొనునట్టి యా వాక్యములను విందుచు, వేడ్కన్ = సంతోషముచేత, అచ్చతరముక్తాలం
కృతంబై = స్వచ్ఛతరహాక్రీతాలంకృతమై యని రాజగృహపరమయిన యర్థము. పరిశుద్ధులైన
ముక్తపురుషులచేత నలంకరింపఁబడినదై యని శ్వేతద్వీపపరమయిన యర్థము. ద్విజప్రవరాధిష్ఠితమైన =
బ్రాహ్మణోత్తములచేత నధిష్ఠింపఁబడినదై యని గృహపరమయిన యర్థము. ద్విజప్రవరుఁడనగా
గరుడంతుఁడు గనుక నాయనచేత నధిష్ఠింపఁబడిన దని శ్వేతద్వీపపరమయిన యర్థము. అనంతమణి
కోభానిత్యనీరాజనోత్సవదంబై = అనంతమితరత్నకాంతులచేత నిరంతరమును నీరాజనోత్సవమును గలుగఁ
జేయుచున్నదై యని గృహపరమయిన యర్థము. అనంతుఁ డనగా శేషుఁడు గాన నాయన
ఘణామణి కాంతులచేత నిత్యనీరాజనోత్సవ ప్రదాయకమై యని శ్వేతద్వీపపరమైన యర్థము. తెలిదీవి
బోలు = శ్వేతద్వీపమును బోలుచున్న, నిజసంబున్ = తనయొక్క గృహమును, తరంగిణీ
ప్రియసుతాహస్తాంబుజాలంబియై - తరంగిణీ = శుక్తిమలీనదియొక్క, ప్రియసుతా = ప్రియమూరిక
యైన గిరికాదేవియొక్క, హస్తాంబుజాలంబియై = పద్మమువంటి హస్తముయొక్క యవలంబనము
గలవాడై - అనఁగా జేయిపట్టుకొన్నవాడై యని రాజపరమయిన యర్థము. తరంగిణీ ప్రియఁ
డనగా నదీనాథుఁడైన నముద్రుఁడు గనుక నాయనయొక్క సుతయైన లక్ష్మీయొక్క హస్తావలం
బనముగలవాడై యని విష్ణుపరమయిన యర్థము. ప్రవేశించెన్ = అనగా పసురాజు పురజనుల
వాక్యములు విందు గిరికాదేవి చెయిపట్టుకొని వైని జెప్పఁబడిన విశేషణములతోఁ గూడిన నిజగృహమును
ప్రవేశించె నని తాత్పర్యము.

అనంతమణికాంతులు నిత్యనీరాజనములవలె వెలుంగుటచేతను, నిర్మలములగు ముక్తాఫలములు
కాలివంపుతములై ప్రజ్జ్వరిల్లుటచేతను, రాజగృహము తెలిదీవవలె నుండెను. పసురాజు పౌరప్రశంసా
వాక్యముల వాలించుచు గిరికాహస్తము గొని గృహప్రవేశము చేసెను.

స. ఇట్లు శుభలగ్నంబున గృహవలగ్నయుం దాసును నమందవిభవసందీపితనిజ
మందీప్రవేశమంతఃకరించి గురుబుధకవిప్రమాజంబునకు సతిభాగ్య

ద్రుచికలాపసౌభాగ్యంబు సంఘటించుచు రాజమండలంబునకు నక్షీణలక్ష్మి
విలాసంబుఁ గల్పించుచు మిత్రవర్గంబునకు నసంఖ్యతరంగతరంగితకలాం
గసంఘాతంబు నొసంగుచు మహానటులకు మహనీయచిత్రాంబరసంపదల
సొంపు సుపాదించుచు విద్యాధరులకు విపులవిపులాధిపత్యంబు వెలయుచును
మఱియుం దక్కినమార్గణగణంబులకు వేట్వేట నగణితఫలంబు లొద
వించుచు విశ్వవిశ్వంభరాజనవిస్తయనీయవితరణచాతురీభువీణంబై విలసిల్లు
నవ్విబుధరాజబౌంధవుండు వివిధకల్యాణగుణవిభాసితం బగునొక్కసమ
యంబున.

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, శుభలగ్నంబున = శుభకరమైన ముహూర్తమందు, కృకాలగ్న
యందున్నను = సూక్ష్మమయిన నడుమగల గిరికాదేవియును దానును, అందు = అధికమయిన, విభవ =
వైభవముచేత, సంధీపిత = లెస్సగాఁ బ్రకాశింపఁజేయుచుండిన, నిజమందిర = తనయొక్క గృహమందలి,
ప్రవేశ = ప్రవేశయుక్తమయిన, మంగళంబు = శుభమును, అంగీకరించి = స్వీకరించి-అనగా గృహ
ప్రవేశముచేసియునుట, గురు = గురువులయొక్కయు, బుధ = చండితులయొక్కయు, కవి = కవిశ్వరుల
యొక్కయు, సమాజంబునకు = సమాహమనకు, అతిభాస్వత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించునట్టి, రుచి =
కాంతులంగల, కలాప = భూషణములయొక్క, సౌభాగ్యంబున = సౌవ్యవమును, సంఘటించుచు =
ఘటనపఱచుచు అనియర్థము. గురుబుధకవినసమాజంబునకు = బృహస్పతి బుధశుక్రలకు, అతిభా
స్వత్ = సూర్యునిక్రాంతమయిన, రుచికలాప = కాంతిసమాహమయొక్క, సౌభాగ్యంబు సంఘటించు
చు = సౌవ్యవమును ఘటనపఱచుచును, అని యర్థాంతరము. (ని. 'భాస్వత్ భాస్వర సూర్యయోః'
అని వి.) రాజమండలంబునకు = రాజసమాహమనకు, అక్షీణ = అక్షయమయిన, లక్ష్మీవిలాసంబు =
నందవద్విలాసమును, కల్పించుచు = కలంగఁజేయుచును అని యర్థము. చంద్రమండలమున కక్షయ
శోభావిలాసమును గలంగఁజేయుచును అని యర్థాంతరము. (ని. 'శోభా సంపత్తి వద్రాసు లక్ష్మీ శ్రీ
రవి కథ్యతే' అని శోశము.) మిత్రవర్గంబునకు = సుహృజ్ఞసమాహమనకు, అసంఖ్యతర = అగణితము
లైన, తురంగతరంగిత = అశ్వములచేతఁ బరంపరితమైన-అనగా ననేకాశ్వములనుబూన్చిన, శతాం
సంఘాతంబునొసంగుచు = రథసమాహము నిచ్చుచును అనియర్థము. ద్వాదశాదిత్యులకు నగణితతురంగ
యుక్తరథసమాహ మిచ్చినాఁడని యర్థాంతరము. మహానటులకు మహనీయచిత్రాంబరసంపదలసొంపు
సంపాదించుచు = అధికమైన నటులకు యోగ్యములయినచిత్రవస్త్రసంపదలయొక్క సౌవ్యవమును
గలంగఁజేయుచును అని యర్థము. వికాచశరుద్రులకు యోగ్యమయిన చిత్రవర్ణముగల వ్యాఘ్రపర్వా
ఋషు లిచ్చినాఁడని యర్థాంతరము. విద్యాధరులకు విపులవిపులాధిపత్యంబువెలయుచుచు = విద్యా
పంతులకు విస్తారమయిన భరాధిపత్యము గలంగఁజేయుచును అనియర్థము. దేవయోనివిశేషమైన విద్యా
భవలకు భూచరిత్యము గలంగఁజేసినాఁడని యర్థాంతరము.

మఱియుం దక్కినమార్గణగణంబులకు వేట్వేట నగణితఫలంబులొదవించుచు = మార్గణశబ్దము
యొనకనియందును బాణమందును వర్తింతును. (ని. 'మార్గణో యాచతే శరే' అని అ.) ఫలశబ్దము
లాభమందును బాణగ్రమందును వర్తింతును. (ని. 'ఫలం లాభే శరాగ్రయోః' అని వి.) మఱియును
మిగిలిన యాచకసమాహమలకు బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నగణితలాభములను గలంగఁజేయుచును

అనియర్థము. బాణముల హాకకటి కనేకములయిన యగ్రము లొదవించినాఁ డని యర్థాంతరము. విశ్వ=సమస్తమైన, విశ్వంధరాజు = భూజనులచేత, విశ్వయనీయ = అశ్చర్యమును బొందదగిన, విశరణ చాతురీ=దాతృత్వప్రవీణతయందు, ధురీణుడై=ధురంధరుడై, విలసిల్లి=విప్పినవాడై, ఇక్కడ నర్థాంతరములు విస్తయకరములని గ్రహించవలయును. ఆవిష్కబధరాజబంధవుండు = ఇంద్రసఖుడైన యాపసు రాజు, వివిధ=నానావిధములయిన, కల్యాణగుణ = శుభగుణములచేత, విభాసితంబగు = ప్రకాశింపఁబడు చున్న, ఒక్కసమయమునకే=ఒకానొకసమయమునందు, డిసికి ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

సీ. అత్రాసప్తత్రి శెన్నలరినూతనరాగమహిమః గుల్మైడు కల్కిమానికములు
నవసమాగమమునఁజవులు వక్కాణించి మించఁజాలు వెలందిమిన్నగములు
మరునితేజీలవై ఖరి బొల్పి రతులనిరూఢిఁ జూపునితాంతరుచిరమణులు
ప్రాధపుంభావసంభావన ల్పచరించి ప్రజలువామాలోకఃకర్తృతతులు

తే. గలయఁ గీలించి చిత్రించి కన్నయలకుఁ గామ నిగమరహస్యప్రకాశనం బొ
నర్పఁ బన్నినయాత్మీయఁ నర్తభర్త, హర్త్యరాజంబునకు నేడ్కనరిగి యచట. 72

అత్రాసప్తత్రి శెన్నలరి = త్రాసమనగా బద్ధరాగమయొక్క పద్యధధోపములలో భేదము. ఇందుకు రత్నపరిక్షయంప,

సీ. 'ఒకలిసగతి రేఖపైనున్న ద్రాసంబు కలహ మెప్పుడు దానఁ గలుగుచుండు'

అని చెప్పఁబడియున్నది గనుక, దన్తోపరహితవృత్తిచేత నొప్పుచున్నవై, నూతనరాగమహిమఁ గుల్మైడు=నవసమాగమమునచేత జక్కనగుచున్న, కల్కిమానికములు=సుందరమణులని యర్థము. అనఁగా బద్ధరాగమజులనుట, త్రాసమనగా లజ్జాకార్యమైన భయము గనుక నత్రాసప్తత్రియనగా లజ్జాభయరహితవృత్తి. అనఁగా ప్రాధత్వముగాన నట్టిప్రాధత్వముతోడ, శెన్నలరి = బాగుమీటి, నూతనరాగమహిమఁగుల్మైడు=నవసమయనురాగముచేత నొప్పుచుండెడు, కల్కిమానికములు = కారతార్తములును అనియర్థాంతరము. కలికియనగా సుందరమును గాతయును, ని. 'కలికియొప్పిదంబు కాంతయయ్యె' అని యాంధ్రీనిఘంటువు. హటములలో గడితేజీ వెలుపునుచి త్రొత్తయనురాగమున మహల దనియించుట ప్రోదచెలువలచేతలు. అట్టిచెలువలు కలికిమానికములు. సుందరమణులని భావము.

నవసమాగమమునఁ జవులు వక్కాణించి = చవులనఁగా ముత్యాలయొక్క తులూమానములు, ఇందుకు విజయవిలాసముందు బ్రయోగము. సీ. 'చక్కెర మోవిచ్చి చవులఁజేలిండు నీముత్యాలకమ్మల ముద్దులాడి' అనియున్నది. నూతనముగా వచ్చుటయందుఁ జవులు ప్రకటనపఱచి, మించఁజాలు=అతిశయింపఁజాలిన, వెలందిమిన్నగములు = మేలైనరత్నములని యర్థము. అనగా ముత్యములనుట. నూతన సంభోగానుభవములను దేటపఱచి యతిశయింపఁజాలిన స్త్రీరత్నములను అనియర్థాంతరము. వెలంది యనగా మేలైనదియును మగువయును, ఇందుకు బ్రయోగము విజయవిలాసమునందు, 'తే. 'ఈ వెలందియొడలైనొడిలో' వెలంది' అనియున్నది.

మరునితేజీలవై ఖరి బొల్పి = మరునితేజీలనఁగాఁ జీలుకలు గనుక వానివలె ప్రకాశించి- అనఁగా బురుగలిసినకాంతిచేత ప్రకాశించియునుట, రతులనిరూఢిఁజూపు = రతులనఁగా బచ్చులయొక్క తులూమానములు, ఇందుకు విజయవిలాసప్రయోగము. సీ. 'అతివిసోదముగాఁగ రతులఁ జేలిండు నీవిద్యులకడిధూళునదగ్గఁగి' అనియున్నది. గనుక నట్టిరతులయొక్క నిరూఢివి గనుపఱుచు

చున్న, నితాంతరుచిరములు = మిక్కిలి ప్రకాశమానములగుచున్న మణులని యర్థము. పచ్చలచుట. మన్మథునిగొట్టుములవలె బ్రకాశించి సురతసిరూఢిగఁజుటుచుచున్న యతిశయకాంతి గలరమణులని యర్థాంతరము.

ప్రాథమభావ సంభావన ల్పచరించి = పుంభావమునఁగా బురుషప్రము, ప్రాథమప్రవృత్తమైత, పుంభావ = పురుషత్వముయొక్క, సంభావన ల్పచరించి = ప్రతీతులగుచుపడిచి-ఆనఁగా బురుషప్రము లనెడు ప్రతీతిని గనుపఱచియచుట, ప్రబలంబునఁబ్రవృత్తులగుచున్న, వామాలొకరత్నశత్రుం = మనోహర ప్రకాశముగల రత్నసమూహము లనియర్థము. ఆనఁగా వజ్రములచుట, వజ్రములు పురుషప్రము లని ప్రసిద్ధము. ప్రవృద్ధపురుషులతరతియందలి బహుమానములను గనుపఱచి విజృంభించుచున్న స్త్రీజన రత్నములను అని యర్థాంతరము.

కలయఁగిలించి చిత్రించి = ఆనఁగా బైనిజెప్పఁబడిన పద్మరాగమాక్షికమరకతవజ్రమణుల నంతట జెక్కియనియును, స్త్రీరత్నములను జిత్రపుగా వ్రాసియనియును గ్రమములకారము. కన్ని యలకు = నవోఢలు, కామనిగమరహస్యప్రకాశనా బాసప్ర = మన్మథవేదరహస్యములను - ఆనఁగా సంభాగకేశీరహస్యములను బ్రకటముచేయుట, పన్నిన = నిర్మించిన, ఆత్మీయనర్తభర్త హర్ష్యరాజంబునకు = ఆత్మీయ = స్వకీయమైన, నర్త = క్రీడార్హమైన, భర్త = సువర్ణమయమయిన, హర్ష్యరాజంబునకు = శ్రేష్ఠతరమైనమేడకు, వేడ్క నరిగి = వేడుకచేతబోయి, ఆచట = ఆక్కడను. ఈపద్యమునకు ముందరిపద్యముతో నన్వయము. ఈసీసపద్యపు నాలుగుచరణములయందును ప్రాథమ నే చెప్పినాడు.

హర్ష్యరాజము సువర్ణనిర్మితము. అందున్న చిత్రపులన్నియుఁ గన్నీయలకుఁ గానువేదరహస్య బోధకములుగా నుండెను. కన్నెలు సురతమునంద ప్రాథమ. భయవతులుగాన మెలపుమై చెలిమిచేయ నగును. అందులకు సహకారముగఁ జిత్రపులు శయ్యామందిరముల నలవరించిరి. ఆమరాగాతిశయము చెలుపుట, మాటమిలో రుచిజూపుటను, రతులలో నారిలేరుట, మగచేకలొనర్చుట లొనగు క్రమాభి వృద్ధి యాచిత్రపులందుఁ గలదు. ఇదియ కన్నీయలకుఁ గానుకాస్తరహస్యములు గ్రమముగా బోధించువైభరి. మహిమగుల్కట, మించజాలుట, నిరూఢిజూపుట, ప్రబలంబు యాయాచిత్రపుల యందుఁగల కామకాస్త్రానుభవమునకుఁ దార్కాణాలు. ఇట్టిగృహములో నవోఢతోఁ బ్రవేశించుట రాజానకు వేడుక కలిగించుట సాజము.

సీ. బండికృతాన్యరాఙ్గవనలక్ష్మీరంపరలు నిట్టూరుపు • ల్వరపుకరణి
బుంజీకృతన్నేహాభూరిమోహనకక్తు లనురాగకలికల • బెనఁచుకరణి
సంగీకృతాంగచైత్రాధిదేవత లాత్మ సుమచోరుమచ్చంబు • చూపుకరణి
బ్రహ్మకృతానంతఃకరిమూర్తులు లతాంతశరశాస్త్రసంచిత • ల్లాంచుకరణి
తే. యంత్రపాంచాలికలు గొన్ని • యగురుధూప
వితతి వెడలింపఁ గొన్నిదీవియలు దాల్చు
గొన్ని విరివీవనలు వీవ • గొన్ని వసీడి
తభుకుఁ దెలునాకు లొసఁగ సంతసము లెసఁగ.

బండికృత = తెలుఁబెట్టబడిన-ఆనఁగాఁ గైదుచేయబడిన, అన్యరాట్ = క్రతు రాజులయొక్క.

భవనలక్ష్మీవరంబరలు = గృహలక్ష్మీశ్రేణులు, నిట్టూరుపులవరణిక = నిట్టూర్పులుపుచ్చనట్లుగాను, భవనలక్ష్మీలనుటచే జిత్రరువుల యసామాన్య సౌందర్యానికయము వ్యంజితము. భవనలక్ష్మీలబలలు. బుద్ధికృతలగుటచే నేమియుఁ జేయఁజాలక సంతాపసూచకముగ నిట్టూర్పులుమాత్రము విడువసాగిరి. ఇది యగ్రరూపము.

పుంజ్యోత = సంపూర్ణముగాఁజేయఁబడిన, స్నేహ = విశ్వాసముగల, భూరి = అనేకములైన, మోహనశక్తులు = సమోహనశక్తులు, అనురాగకలికలఁదెనఁచుకరణిక = అనురాగకోరకముల నవలంబించి నట్లుగాను, అనియర్థము. ఇక్కడ మోహనశక్తియు భావార్థరహితల్యుట్పిత్యయాంతము. స్నేహ మనఁగాఁ జమరును భూరియనఁగాఁ గనకమునుగనుకఁ బుంజ్యోతస్నేహకనకమయసుందరశక్తులనియును నర్థము. ఇక్కడ మోహనపదము కర్తృత్వవిహితల్యుట్పిత్యయాంతము. ఇటు యంత్రపాంచాలికలు గావించు దీవియలు దాల్చుట గ్రాహ్యము.

అంగీకృత = స్వీకరింపఁబడిన, అంగ = దేహములుగల, వైత్రాధిదేవతలు = వసంతాధిదేవతలు, ఆత్మ సుమచోరు = తమపువ్వులదొంగయొక్క, మచ్చంబుచూపుకరణిక = గుఱుతుచూపినట్లుగాను, పూవు లతోఁగట్టఁబడినసురటీలు మేనుదాల్చిన వసంతాధిదేవతలవలె నుండెను. అందుండి వీచునపుడు తాని గాడ్చుట బయలు వెడలుట. వాయువు తమకునుమనుగంధములు కొల్లగొనినవిధము చూపునట్లుగ నుండె ననిభావము. ఇందుఁ బాంచాలిక లొనర్చువీవల పీచుటలు చెప్పఁబడినవి.

ప్రకటికృత = ప్రకటముగాఁజేయఁబడిన, అనంత = అపరిమితములైన, రతిమూర్తులు = ఇచ్చా మూర్తులు, లతాంతశరకాస్త్రసంచికల్పాచుకరణిక = మన్నధకాస్త్రపుసంచికలందిచ్చునట్లుగాను, యంత్ర పాంచాలికలుగొన్ని తాంబూలముల నందియసాగెను. ఇదియిచ్చామూర్తులు కామకాస్త్ర సంపుటములను జదివినోఁ నోడెకాండ్ర కొనంగుచ్చుటలుండెనని భావము.

యంత్రపాంచాలికలు = జుత్రపుబొమ్మలు-అనఁగా కీలుబొమ్మలు, కొన్నియగురుధూపవికలివెడ లించక = కొన్నియగురుధూపనమూహములను బయలువెడలించుచుండఁగాను, కొన్నిదీవియలుదాల్చి = కొన్నిదీవులు పట్టగాను, కొన్నివిరివీవలువీవ = కొన్నిపూసురటులువిసరఁగాను, కొన్నివనీడితకురు తెలనాటలొనగ = కొన్ని బంగారువరకు వేసిన పండుటాకులియ్యఁగాను, అని క్రమాలంకారము. గుంతము తెనగ = సంతోషము లభిశయింపఁగాను, ముందరిపద్యముతో నన్వయము.

చ. చిటిలిపసిండివ్రాతనునుఁచెంద్రవన్నియమేలుకట్టునం
జకచకవర్ణం గ్రొవ్విరులు • చంపకముల్పనిఁ దేంట్లు మూతిము
ట్టక నవకంపుఁగెంపుమొగ • డల్లని రాఁ దెలిముత్తయంపుబ
ల్పకీనలకూకలం గిలకీల న్న గుమోహనశయ్య నున్నెడన్.

74

చిటిలిపసిండివ్రాత = కళకుగలబంగారు వ్రాతపనిగలిగిన, నును=మృదువైన, చెంద్రవన్నియ = చంద్రకాంతిరంగుల, మేలుకట్టునక = చాందినీయందు, చకచకవర్ణం = చకచకమెఱయుచుండెడు కాంతివ్యాపింపఁగాను, గ్రొవ్విరులు = అచాందినీయం దలంకరింపఁబడినపుష్పములను, చంపకము ల్పని = చంపకపుష్పములను భ్రాంతిచేత, లేంట్లు = తువ్వెదలు, మూతిముట్టక = అస్వాదింక, నవకంపుఁ తెంపుమొగడల్లనిరాక = శయ్యయందలి నేవకమయినవర్షరాగములచేత. జేయఁబడిన మొగ్గులను తాని దొడ్డినిపుట్టుని భ్రాంతిచేత రాగా, తెలిముత్తయంపుల్పకీనలకూకలం = తెల్లనిమూత్యములు

సూర్యున కీచుదిశ్యలమ్రోతలనెదువ్యాజముచేత, కిలకిలన్నగు = ఆవహసించుచున్న, మోహనశయ్య నున్నాడే = మోహనకరమయిన పానుపుమీందః బ్రవేశించియున్నచునునుండు. ఈవద్యమునకు ముందరివద్యముతో నన్వయము.

శయనగృహమునం దమర్చిబడిన మేలంకట్టు (చాందిని) వైపున పుష్పాదిచిత్రములు పసిండి వ్రాతమెఱుంగులచే సంపంగిపూవులవలెనుంటచే దుష్టెడలు ముట్టజెడిచి కయ్యాభిర పద్మరాగములను రక్తాంభోజములని వ్రాలుచుండెను. తాకినంతనఁ గీచుకీచుమని మ్రోగుముత్యములు చెక్కినదిండ్లు తుష్టెడల తెలివితక్కువకు నవ్వనటు లుండెను.

సావియనుటకు రూపాంతరము నవి. ఇందులకు భౌగోళ్యర్థమునఁ బ్రయోగము-

చ. తలపక్షచ్ఛటఁ గ్రుక్కి బాతువులు కేదారంపుంగుల్యాంతర
 ఘలి నిద్రింపగఁజూచి యారెకు లుషస్సొన్నప్రయాతద్విజా
 వళి పిండికృతకాటులకొ నవి తదావాసంబు కేరంగ కే
 పులు డిగ్గకొ వెనుబాటు వానిగని నవ్వుకొ కాలిగోప్యాముఖ్.

ఆముక్తమాల్యద. ఆశ్వా. ౧.

కా. ఆరోలాహలశైలసంభవ రసవ్యాకృష్ట నాళి ప్రయ
 త్నైక ప్రస్థిత యై ప్రతిక్షణసంభంగారాశసంచార యై
 వ్యాకీర్ణాంబరఘన యై విహితవక్త్రాబ్జస్ఫురద్యేజి యై
 శ్రీకల్యాణగుణార్ణవ్రం డలర వచ్చె న్నూత్న రాగంబునన్.

75

ఆరోలాహలశైలసంభవ = ఆరోలాహలపర్వతమువలన జన్మించిన యాగిరికాదేవియని యర్థము. నెలయేఱుని యర్థాంతరము. సర్వత్ర రూపకము చెప్పవలయును. రసవ్యాకృష్ట నాళి ప్రయత్నైక ప్రస్థిత యై-ఆనఁగా, రస = శృంగారరసమును, వ్యాకృత్ = వెదచల్లుచున్న, ఆనఁగా చెలియఁజేయుచున్న, ఘనాళి = అధికరాండ్రైన సఖులయొక్క, ప్రయత్న = ప్రయత్నముచేతనే, వికప్రస్థితయై = ముఖ్యముగా దరలుచున్నదై యని గిరికాపరమయిన యర్థము. రస = ఉదకమును, వ్యాకృత్ = వెదచల్లుచున్న-ఆనఁగా వర్షించుచున్న, ఘనాళి = మేఘసంక్షేయొక్క, ప్రయత్నముచేతనే ముఖ్యముగా బ్రవహించుట గలదై యని యర్థాంతరము. ప్రతిక్షణసంభంగారాశసంచారయై-ప్రతిక్షణ = ప్రతిక్షణమును, సభంగ = తొట్టుపాటుతోఁగూడిన, ఆరాశ = కుటిలమయిన, సంచారయై = గమనముగలదై యని యర్థము. ప్రతిక్షణమును దరంగయై క్రమయినదియును వక్రమయినదియునగు సంచారముగలదై యని యర్థాంతరము. వ్యాకీర్ణాంబరఘనయై-వ్యాకీర్ణ = వ్యాప్తమయిన, అంబరఘనయై = తెల్లని నదునవంటి వస్త్రముగలదై యని యర్థము. వ్యాకీర్ణ మయిన గగనముగలిగిన నదుగులుగలదై యని యర్థాంతరము. విహితవక్త్రాబ్జస్ఫురద్యేజియై - విహిత = ఆచ్ఛాదించబడిన, వక్త్రాబ్జ = ముఖవలముగలిగిన, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, వేజియై = జడగలదై యని యర్థము. ఆచ్ఛాదించబడిన ముఖావృత్తవలములుగలదై ప్రకాశించుచున్న పాయలుగలదై యని యర్థాంతరము. శ్రీకల్యాణగుణార్ణవ్రం డలర = నరునక్కరములయిన శ్రీకృష్ణగుణములకు నముద్రుండయినవనస్సాక్షా సంతోషించునట్లులుగాను యర్థము. కుటిలగుణములుగల

సముద్రుడు సంతోషించునట్లులుగానని యర్థాంతరము. నూత్నరాగంబునకొ = అభినవానురాగముచేత నని యర్థము. అరుణిమచేతనని యర్థాంతరము. వచ్చెన్ = విడుదలచెను.

గిరికాదేవిని చెలులు బలదంతముగాఁ గొనివచ్చుచుండ వెనుకడుగు మాటిమాటికి వేయుచుఁ బెన్నెఱివిరియ మోము మరుగుపఱచికొనుచు ననురాగము రేకెత్తి వసురా జానందించుచుండ నరుదెంచె ననిభావము.

ఉ. వచ్చి నృపాలకేళిగృహవాటము నెచ్చెలిపిండుచాటునం
జొచ్చి మెలుంగుదేరుతోగఁచుట్టపుతా మొగరంబుమాటుగా
నచ్చపలాక్షి నిల్వ నది యవ్వల భర్తకు జూపె రాచసా
మైచ్చట నై న నిత్యశుచివృత్తులు మాటికొనంగ నేర్తురే. 76

వచ్చి = వైనిశెప్పఁజేసె ప్రకారముగా నరుగుదెంచి, నృపాలకేళిగృహవాటము = వసురాజు యొక్క క్రీడామందిర ప్రదేశమును, నెచ్చెలిపిండుచాటునంజొచ్చి = చెలికత్తియలగుంపుచుఁబులుగునఁ బ్రవేశించి, మెలుంగుదేరు తోగఁచుట్టపుతా మొగరంబుమాటుగా = మెఱయుచున్న చంద్రకాంత శిలాస్తంభముచాటుగా, అచ్చపలాక్షినిల్వ = ఆగిరికాదేవి నిలిచియుండఁగా, అది = ఆస్తంభము, అవ్వల = అపివృట్ట, భర్తకుజూపె = పెనిమిటియైన వసురాజునకుఁ గనుపఱచెను, రాచసామైచ్చటనైన్ = రాజద్రవ్యమెక్కడనై నప్పటికిని, నిత్యశుచివృత్తులు = నిరంతరపరిశుద్ధవృత్తిగలవారనియర్థము. స్యచ్చవృత్తిగలవియనిభావము. మాటికొనంగ నేర్తురే = దాచిపెట్టుకొనఁజాలుదురా-అనఁగాఁజాల రనుట.

చంద్రకాంతస్తంభము మెలుంగులుదేరి యుండెను. గిరిక చెలులచాటున శయనమందిరము చేరి తనమేను చంద్రకాంతశిలాస్తంభమునకు మాటుపఱచి నిలచెను. నిత్యశుచివృత్తులు రాజధనము మాటి కొనరుగావున చంద్రకాంతశిలనుండి గిరికాన్వరూపము రాజునకు గోచరించెను.

మ. నవరత్నప్రతిబింబదంభమున నాన్నా లీకపత్రాక్షి ద
తనవయోరూపస్థు ల్బుజింపఁ గని లఙ్గాయుక్తిమైఁ బోలే నా
లివితానం బొకనేర్పున న్నెడల నిల్పెం దాన ప్రీడావయ
స్యవధూటీలలితాంతరంగచిరసఖ్యాభ్యాసబంధంబునన్. 77

నవరత్న = గృహసంబంధములైన నూత్నరత్నములయందలి, ప్రతిబింబ = నీడలనెదు, దంభమున = వ్యాజముచేత, అన్నా లీకపత్రాక్షి = ఆగిరికాదేవిని, తనవయోరూపస్థులుబుజింప = ఆగిరికాదేవికి సమానమయినవయస్సును రూపమును గలవస్థులు సేవింపఁగా, కని = చూచి, లఙ్గాయుక్తిమైఁబోలే = సిగ్గుతోఁగూడుకొనుటచేతవలె, అలివితానం బొకనేర్పునన్నెడల = పభవమానా నెఱ్ఱిక్కనేర్పుచేత వెళ్ళగా, తాన = తానుమాత్రమే, ప్రీడా = లజ్జయనెదు, వయస్యవధూటీ = చెలికత్తియొక్క, లలిత = మనోహరమైన, అంతరంగ = మనస్సుగలిగిన, చిర = చిరకాలజువితముయన, పఖ్య = స్మేహమందలి, అభ్యాసబంధమున = పరిచయముబంధముచేత, నిల్పెన్ = నిలిచి యుండెను.

పభవమానానాము గిరికాదేవియొక్క ప్రతిబింబములను గిరికాదేవికి సమానవయోరూపస్థులని త్రొలికించి తాము సమానవయోరూపవత్తులు కారు గనుక నాసిగ్గుచేతవలె నొక్కొక్కఁజొని గల్గిరచు

కాని వెళ్లగానే గిరికాదేవి సిగ్గుచెడుచెలికత్తెతో నిలిచెనని తాత్పర్యము. “నలజ్జాగణికానజ్జా నిర్జ్జాన తులాంగనా, అన్యదాభూషణం పుంసాం...లజ్జేవయోషితా” అనులానగు సుభాషితములవలన గల కాంతలకు లజ్జ యలంకారమని చెప్పబడుచున్నది. యావనప్రాదుర్భావమునకు మున్నె చెలువలకు లజ్జ యంతురించును. చిరకాలసఖ్యముగల లజ్జమాత్రము గిరిక నాశ్రయించియుండెను. లజ్జకును గిరికును గల చెలిమి అంతరంగచిరకాలాభ్యాసబంధము గావున విడిచిపోజాలకయ్యెను. పూర్వపరిచితులగు చెలుల విడిచిపోయిన కారణము ప్రతిబింబములు సవయోహూదసఖులని.

సీ. అంబుజాంబకుపూన్కి ♦ సతనిర్తలస్థాణువున మించువామార్థతను వనంగ
మోహకాగ్రణియత్నమునందోచి మగుడఁ గంబముఁజేరుజాత్రంపుఁబ్రతిమ
సహకారతరుపరిగ్రహమునదగియుపఘ్నావాప్తియెడలనితీవయనంగ [యనంగ
మావంతుప్రార్థనామహిమ నాలానంబు దరలి వచ్చునునోజునంతి యనంగ

తే. సట్టిరమణుండు దినియ సహార్యతనయ
విధుమణి స్తంభమున నరఁవెడలి బయలు
పడి వెనంగుచు మరలి కంబ మొకకేల

నూని యూతయుఁ దక్కి పాశ్చియ్యఁ జేరె.

73

అంబుజాంబకుపూన్కి = మన్నభునిపూనికచేత, అతినిర్తల స్థాణువునమించు = అత్యంతభవళి వర్ణించిన హనునిమందు విలసిల్లుచున్న, వామార్థతను వనంగ = వామార్థతకురూపగారిమో యన్నట్లుగానని యర్థము. అంబుజాంబకు డనగా నంబుజములవంటి కన్నులుగల వసురాజుయ్యును అతి నిర్తలస్థాణువున ననగా సతిస్వచ్ఛవిధుమణి స్తంభము, దనియును వామార్థతనువనంగా వామయొక్క, అనగా సౌందర్యవతియైన గిరికాదేవియొక్క యర్థదేహ మనియును నర్థాంతరము. (ని. ‘స్థాణుకి తే సి రేహరే’ అని వి.)

మోహకాగ్రణియత్నమునందోచి = అనగా సూత్రధారియొక్క ప్రయత్నముచేత నావిర్భవించి యని యర్థము. భువన మోహన సౌందర్యకాలియైన వసురాజుయొక్క యత్నముచేతఁ గనుపడి యని యర్థాంతరము. మగుడఁగంబముఁజేరు = తిరుగా స్తంభమును జేరుచున్న, జాత్రంపుఁ బ్రతిమ యనంగ = కీలుబొమ్మమో యన్నట్లుగాను, యంత్రపుబొమ్మలు లాశోక్తరసౌందర్యవిరాజితములు. వాని క్రీడాపికములు సూత్రధారి యాధీనమునందుండును. క్రీడాతమున యథాస్థానమగు స్తంభము మణుగుఁజేరును. రాజు గిరికును లాగుట మణుగువదలుటగను పదలించుకొని మణుగుఁజేరుట స్తంభముచాటు చేరుటగ నుండెనని భావము.

సహకారతరుపరిగ్రహమునఁ దగి = అనగా రసాలవృక్షముయొక్క పట్టుచేత నమరి యని యర్థము. సహాయశ్రేష్ఠుఁడయిన వసురాజుయొక్క పరిగ్రహముచేతనని యర్థాంతరము. ఉపఘ్నావాప్తియెడలని తీవయనంగ = ఉపఘ్నమనగా నమీశాశ్రయము, గనుక దానియొక్క తొండికను పదలమందునట్టి తీగయో యన్నట్లుగాను, (ని. ‘స్వాదుపఘ్నాంతికాశ్రయే’ అని అ.)

మావంతు ప్రార్థనామహిమ = మావంతుడనగా మావదీయని యర్థము. మాయనెడల పద అడ్డీయందు వర్తించును గనుక శ్రీమంతుడయిన వసురాజు యర్థాంతరము. మావంతుడనియొక్క పను—81

ప్రార్థన మహిమచేత, అనఁగా బుజ్జగింపుమాటలయొక్క సామర్థ్యముచేత, ఆలానంబుదరలివచ్చు మనోజ దంతియనఁగఁ = వినుఁగుయొక్క కట్టుగంబమునుండి కదలివచ్చునట్టి మన్మథగజమో యన్నట్లుగాను, ని. 'అలానంబుధనస్తంభే' అని అ. ఇక్కడ బుధనస్తంభ మనఁగా గజబుధస్తంభము.

అట్టిరమణుడుదివియఁ = అటువంటి పెనిమిటి చెయ్యిపట్టి తియ్యఁగా, ఇక్కడ అట్టి యనెడు పదము అంబుజాంబుకాది పదములయొక్క యర్థాంతరము నావిష్కరణము నేయుచున్నది. అహర్య తనయ = గిరికాదేవి, విభుమణి స్తంభమున నరవెడలి = చంద్రకాంత మణిస్తంభము వల్లనుండి సగము తొలగినదై, బయలుపడి పెనంగుచుఁ = స్తంభమువదలియును రాక పెనఁగులాడుచు, మరలికంబమొక కేలనూని = తిరుగాస్తంభమొకచేత బట్టుకొన్నదై, ఊతయుఁ దక్కి = స్తంభము పట్టుకొనుట మాని, పాగొన్నయ్యఁజేయఁ = పాశపుమీఁదికిఁ దిన్నగాఁ బ్రవేశించెను.

హరునియందు విలసిల్లుచున్న యర్థదేహముగల పార్వతివలెనే చంద్రకాంతమణి స్తంభమునుండి సగము తొలగియును, సూత్రధారియొక్క యత్నముచేత నావిష్కరించి తిరుగస్తంభము చేరుచున్న జంత్రపుటోష్ణవలెనే జయలుపడి పెనఁగుచును, రసాలవృక్షవలంబనము గలిగియు సమిపాశ్రయా వాప్తిని వదలని తీగెవలెనే వసురాజుచేతఁ బట్టువడియును దిరుగస్తంభమొకచేతఁ బట్టుకొనియును మావంతుని ప్రార్థనముచేతఁ గట్టుగంబము దరలివచ్చిన మన్మథగజమువలెనే స్తంభము పట్టుమానియును గిరికాదేవి నాకుడు లాఁగఁగా మెల్లఁగ శయ్యఁ జేరెను. పెనఁగిలాగ కంబము దాటి కొంచెము సాగి, మరలఁ జాటున కేగి, కేల కంబము పట్టుకొని, చివరకు బుజ్జగింపుమాటలతో గిరిక శయ్యమీఁదికి మెల్లఁగఁ జేరెను భావము.

మ. మృదుకణ్ఠోత్పలసంగతాళిరవభూరిప్రేరణనోల్లెఁ ద

తృప్తనాథారము మాని మానిని సదాధారంబు భూభృజ్జయ

స్పదదోస్తస్సంభము డాయఁ దాదృశభుజస్తంభోచ్చ్రయాసూయ న

భృగ్వితస్తంభము లయ్యె నంభీకము లాభూమండలస్వామికిన్.

79

మృదు = కోమలమయిన, కణ్ఠోత్పల = చెవియందలి నల్లగలవతోడ, సంగత = కూడుకొన్న, ఆళిరవ = తుమ్మెదయొక్క ఝంకారమనెడు, ఆళిరవ = సఖివాక్యరవమువలని, భూరిప్రేరణనోల్లెఁ = అతిశయప్రేరేపకత్వము చేకవలె, తృప్తనాథారము మాని, తల్ = ఆ, సదనాధారముమాని = సత్పురుషుల కనాధారమయిన స్తంభమును విడిచిపెట్టి యని యర్థము. సదనముయొక్క యాధారమునని భావము. మానిని = గిరికాదేవి, సదాధారంబు = నజ్జుల కాధారమయిన యని యర్థము. శ్రేష్ఠమైన యాధారమని యర్థాంతరము. భూభృజ్జయస్పదదోస్తస్సంభముఁ - భూభృత్ = వసురాజుయొక్క, జయస్పద = జయమున కాస్తుపయిన, దోస్తస్సంభముఁ = భుజమనెడు స్తంభమును, డాయఁ = హత్తుకొనఁగా, తాదృశభుజస్తంభోచ్చ్రయాసూయఁ = అట్టిభుజాస్తంభముయొక్క యతిశయమునందలి యసహిష్టుక చేతను యర్థము. భుజాస్తత్వమని భావము. అంగకములు = అవయవములన్నియు, ఆ భూమండల స్వామికిన్ = ఆ వసురాజునకు, అభృగ్వితస్తంభములయ్యెఁ = అభృగ్విదయమును బొందుచున్న స్తంభము లాయెనని యర్థము.

శ్లో. 'స్తంభ స్సృష్టి నిష్క్రియాత్వం రాగభీత్యాదిసమృపమ్' అని చెప్పబడియున్నది ఈ సృష్టిదివయన స్తంభాభ్య పాత్రికభావము గలవాయె నని భావము, అనఁగా గిరికాదేవి

చంద్రకాంతమణిస్తంభమును వదలి శయ్యవైకి వచ్చి వసురాజుయొక్క భుజస్తంభమును హత్తుగానే వసురాజునకు స్తంభమనెడు సాత్వికభావముదయించి, సర్వావయవములను నిశ్చలములై యుండెనని తాత్పర్యము. గిరిక చెవియుండున్న నల్లగలువలొనిలేటిపాట గిరికతో రాజును డాయుమని ప్రోత్సహించునటులుండెను. స్తంభము సత్+అనాధారముగాన దానివదలి సత్+అధారముగు జయాస్పదమగు రాజు దోస్తస్థంభమును డాయుమనెను. స్తంభమును సాత్వికభావలక్షణము.

చ. కటికి నృసింహభూవరునిఁ గన్గొని నిశ్చలగాత్రవర్జితై

యలరువిలాసచేష్ట లాలయం గలయంగ నటించుడేయునా

వలపులసూత్రధారుఁ డనవద్యవృషాకృతిఁ జూచి తాను ని

శ్చలత వహించుగాఁ గదలఁజాలనిజాత్రపుభ్రామ్యయో యనన్. సరసభూపాలీయము. తృ.

సాత్వికభావాదులు స్త్రీకే గాక పురుషులకు నుదయించు ననుటకు లక్ష్యములు పెక్కులు గలవు గాని విస్తరభీతిచే వదలితిమి. రసమంజరినాని శ్రీకృష్ణుని రోమాంచమును గూర్చిన యాక్రిందివిశ్లేషమును జూచి యిట్లై యన్యములు పరికించునది.

శ్లో. “వికత్పరిస్ఫురతి పద్మదృశాంసహస్ర, మక్షిద్వయం వళయ మత్ర నివేశయాది

ఇత్యాకలయ్య నయనాంబురుహే నిమిల్బ, రోమాంచిలేన వపుషాఙ్గిత మచ్యుతేన.”

క. అమ్మదితెరత్నకటకచ, య మ్మదితెనినాద మయ్యెక్కి నయ్యెడఁ జల మే

ల మ్మని పతితోఁ దగు మే, ల మ్మని సహజాసురక్తి కి లాలించుక్రియన్. 80

అమ్మదిత = ఆగిరికాదేవియొక్క, రత్నకటకచయమ్మ = రత్నమయములయిన గాజాలయొక్క సమూహము, అయ్యెడఁ = ఆసమయమందు, ఉదితనినాదమయ్యెక్కి = పుట్టినధ్వని గలదాయెను. ఏలాగనిన, చలమేలమ్మని = చలమెందుకమ్మా అనియును, పతితోఁదగుమేలమ్మని = పెనిమిటితో సరసోక్తులాడుట తగుననియును, సహజాసురక్తి = తోడఁబుట్టినదానియందలి యసురాగముచేత లేక సహజప్రేమచేత, లాలించుక్రియన్ = బుజ్జగించునట్లుగా, ఉదితనినాదమయ్యెనని సంబంధము.

ఇక్కడ గిరికాదేవియును రత్నములును సహజవస్తువులు గనుక, అనఁగా గోలాహలాద్రి వలనఁ గాని శుక్తిమతీనదివలనఁ గాని కూడఁబుట్టినవారు గనుక సహజాసురక్తియని చెప్పినాడు. గోలాహలాద్రియందుఁ బద్మరాగాదిరత్నములును శుక్తిమతియందు ముత్యములును బుట్టుచున్నవని తెలియవలయును. గిరిక సిగ్గుపెంపున నణంగియుండ రాజు మెలపుమెయి చుంబనాదులు నీవి కంచుక గ్రంథిమోక్షణాదులు చేయఁదొడఁగెను. గిరిక వారిండుచుండఁ గరకంకణాదులు మ్రోఁగెను. కంకణములు రత్నములు గానఁ దోఁబుట్టుచున్నప్రేమతో గిరిక నొప్పించుటకు లాలించునటుల మొరనెవని భావము.

శా. ఆళారోధక మావృతాంబర మనూఁధాలోక ముచ్చైష్ఠ్యనో

ద్దేశస్రావరణంబు నై యలఘువృత్తిక శ్యామమందాక్షము

ద్రాశుంభ త్తిమిరంబు పర్య మదనాఁధ్యమ్యుండు భిన్నాత్మఁడై

యాకించె న్నమనీయరాజకరలీలాంబరసంచారమున్.

81

కనుకమందు మందాక్షముద్రాశుంభత్తిమిరంబు అని చెప్పుటచేత సంకల్పంకమును వర్ణద్యయము. ఏలాగనిన, ఆళారోధకము = ఇచ్చాప్రతిబంధక మని మందాక్షపరమరుష యశ్శము. దిక్షి

రోధక మని తిమిరవరమయిన యర్థము. ఆవృతాంబరము = కప్పుకొనబడిన యుత్తరీయముగలదని యర్థము. అవరింపబడిన గగనభాగము గలదని యర్థాంతరము. అనూఢాలోకము = పొందబడిన చూపుగలదని యర్థము. పొందబడిన కాంతిగలదని యర్థాంతరము. 'వహస్రావణే' అనెడు ధాతువు మీఁద ఊహకబ్ధము నిష్పన్నమయినది. ఉచ్చైస్తనోద్దేశప్రావరణంబు = ఉన్నత స్తనోపసప్రదేశప్రావరణ మని యర్థము. ఉన్నతప్రదేశప్రావరణమని యర్థాంతరము. ప్రావరణమనఁగా ముసుగు, వి = అయినదై, ఆలఘువృత్తి = అధికవర్ణముచేత, శ్యామమందాక్షముద్రాశుంభత్రిమిరుంబువర్ణ = మందాక్షము శ్యామలవర్ణమని కవినంకేత సిద్ధము, గనుక, శ్యామ = నల్లనయిన లేక శ్యామయొక్క, మందాక్షముద్రా = లజ్జాస్వరూపమునెడు, శుంభత్రిమిరుంబు = విజృంభమాణమయిన పీఠకటి, వర్ణ = వ్యాపింపఁగా, మదనాధ్వస్యండు = మన్తధుండనెడు పథికుఁడు, అనఁగా దారినడుచువాఁడు, (ని, 'అధ్వసీనోధ్వగో ధ్వస్యః పాంశః పథిక ఇత్యపి' అని అ.) ఖన్నాత్మండై = విమియం దోచకుండెడు మనస్సుగలవాడై, కమనీయరాజకరలీలాలంబసంచారముకేళమనీయ = చిహ్నమున్న, రాజకరంపమరాజా యొక్క హస్తమునెడు, రాజకర = చంద్రకీరణమయొక్క, లీలాలంబ = విలాసావలంబయుక్తమయిన, సంచారముకే = గమనమును, ఆశించె = ఇచ్చయించెను.

గిరికాదేవి గాఢలజ్జానిర్మితరాలయముండుటవలన మన్తధుండు తనకత్తిని గనుపఱుపఁజాలని వాడై యాలజ్జను విడిపించుకొనుట వసురాజాహస్తముచు సహాయమగునట్టులు గాఢ గోచనని తాత్పర్యము. ఈపద్యములో నలఘువృత్తియనెడు పదముచేత లజ్జకు బ్రబల్యమును మదనాధ్వస్యండు ఖన్నాత్మండై యన్నుండుచేత మన్తధుండు దౌర్బల్యమును జెప్పబడినది గనుక గిరికాదేవి ముగ్ధయని తెలియవలయును. ఇందుకు లక్షణము- శ్లో. 'ఉదయద్వేపనాముగ్ధా లజ్జా విజితమన్తథా' అని. ఇది గాక 'అశారోధక మన్సుటాక్షీవలనం బాపాద్యమానాఖిలో, దేశప్రావరణంబునై' అనెడు పాతాంతరమునకు నర్థము స్పష్టము. రాజకరలీలాలంబసంచారమునటచే గళాస్థానములను రాజుంటి వలపు గలిగించెను స్వార్థస్యము గోచరించెడిని. సిగ్గుచే గిరిక చలించుచుండ మన్తధుండు తననేరుపుచాలమి రాజకరము నవలంబనముగాఢ గొనెను. "దుర్బలస్యబలం రాజా" అనునట్లు, గిరిక వసురాజా వైకృత తన కలంపు సాగమి వలంపుచే నంగకములు మాటుపఱచికొనుచు జూడక మోము త్రివ్వచు. గుబ్బలమై లైటబిగించుచు సిగ్గుపెంపునఁ దప్పించుకొనుచుండెనని భావము. లజ్జచే మొగము నల్లనగుననుట కవి సమయము. ఇందులకు-

శ్లో. "సంచారిణీదీపకభేవరాత్రై యంయం వ్యతీయాయ పతిం వరాసా

నరేంద్రమార్గాటభవప్రపేదే వివర్ణభావం ననభూమిపాలః"

రఘునాథము.

ఇట్లులే శృంగారనైవధములో దమయంతీస్వయంవరకుట్టుమున రాజులు లజ్జాజన్యవిచారమున నల్లబడిరిని చెప్పబడినది.

తే.గీ. లలన పొద మవ్వలికటంచు బలుకుటయును, ఋష్కరద్వీపపరియాస్యపుష్కరమునఁ

దడనవాప్తిజ్ఞునవరితాపహిన్, చిన్నమగు కార్ణ్యధూమ మీక్షింపబడియె.

కృష్ణధూమము లజ్జాలిరేకముచే జనించెనని భావము.

ఉ. మంచుముసుంగు పూని లహమాత్రము పద్మినిమోముదప్పి దీ

పించమి జన్ను మొగ్గ లవిభేద్యతరచ్చదగు ప్తి నేమియు

న్నించమి నొక్కటం గడు భ్రమించుచుం దత్సుమనోవికాసవే
శాంచితవై భవంబునకు * నానగడు స్వప్ననేత్రభృంగముల్.

౩౨

పద్మిని = పద్మినీజాతియైన గిరికాదేవియనెడు పద్మలతయొక్క, మోముఁబ్బి = పద్మమువంటి
ముఖము ముఖమువంటిపద్మము, మంచుముసుంగుభూని = మంచువంటిముసుంగు ముసుంగువంటి మంచును
వహించి, లవమాత్రము = లేశమాత్రమయినప్పటికిని, దీపించమిక్ = ప్రకాశించకయున్నందుచేతను,
చన్నమొగ్గులు = తుచములనెడు కొరకములు, ఆవిధేద్యశరచ్చదగు ప్రినేమియున్నించమిక్ - ఆవిధేద్య
శర = భేదించనవిగాని, చద = పస్త్రమునెడు పత్రసమాహమయొక్క, గుర్తిక్ = కమ్మికచేత,
ఏమియున్నించమిక్ = ఎంతమాత్రమును నతిశయించకయున్నందుచేతను, ఒక్కటక్ = ఏకతీతిగా,
కడుభ్రమించుచుం = మిక్కిలి చుట్టిచుట్టితిరుగుచు, నృపనేత్రభృంగముల్ = చనురాజయొక్క నేత్ర
ములనెడు తుమ్మెదలు, తత్సుమనోవికాస వేళాంచితవై భవంబునకు - తత్ = ఆగిరికాదేవియనెడు
పద్మలతయొక్క, సుమనోవికాసవేళా = యోగ్యమయిన మనోవికాసమునెడు పుష్పవికాసముయ
మందలి, అంచితవై భవంబునకు = ఒప్పదమయిన వైభవమునకు, ఆనవడుక్ = ఎవ్వఁడో యని
యానవడుచుండెను.

అనఁగా గిరికాదేవి గాఢమయినలజ్జచేత సన్నపుముసుంగిఁజొని ముఖము విప్పిచూడక దట్ట
మయినపస్త్రముచేతఁ గుచములు గప్పిపెట్టుకొనియుండఁగా నాగిరికాదేవియొక్క మానసోష్ణానవైభవ
మెప్పుడు గనుపడునని వసురాజుయొక్క నేత్రములు కొరుచుండెనని తాత్పర్యము. ఆ. ౬. ఖ. ౩ గీ. ౧
డించగక్ అనియు నీపద్యమున దీపించమి యనియు ముత్తువరంబగుచో నాగమచకారమునకు బకా
రంబు వచ్చునను వ్యాకరణసూత్రవిరుద్ధముగాఁ జెప్పబడినది. లాక్షణికలకవితయందుఁ గొన్నిచోటుల
నిట్టిప్రయోగములు గాననయ్యడిసి.

క. మించి మదించినరిపుల పధించక.....

చకమరచరిత్రము.

క. నవలానవలావణ్యా, ర్ణవలాలితకాంతిరమకు * నయనద్యుతుల

న్నవసీరాజన మొసగుచు, నవసీరాజగ్రగణ్యుఁ * డనియెం బ్రేమన్.

౩౩

నవలా = గిరికాదేవియొక్క, ఇది దేశ్యపదము గనుక, (సూ. 'నవదేశ్యపదే' న. ఆహ సూత్రము
చేత హ్రస్వము రాలేదు.) నవ = నూతనమయిన, రావణ్య = కళయనెడు, అర్ణవ = సముద్రమందు,
లాలిత = ఒప్పుచున్న, కాంతిరమకు = రమయనగా నమృద్ధియును లక్ష్మీయును గనుకఁ గాంతిసమృద్ధి
యనెడు లక్ష్మికి, నయనద్యుతులక్ = తనయొక్క నేత్రకాంతులచేత, నవసీరాజమొసగుచుం = అభి
నవసీరాజున మిచ్చుచు, అవసీరాజగ్రగణ్యుడు = భూమియందుఁ గల రాజులలో శ్రేష్ఠుడయిన వసు
రాజు, అనియెంబ్రేమన్ = ప్రేమచేత నొకవాక్యము పలికెను. అనఁగా గిరికాదేవి గాఢమైన లజ్జచేత
మనసియ్యకుండఁగా నాయమకాంతిసంపదను వసురాజు పలుమాఱు జూచుచున్నవాడై యనురాగము
చేత నొకవాక్యము పలికెను. ఏమనియెనని,

సీ. శరపద్మమకరము * ల్కరగతంబులు నీకు సతి నీవి యింతచే * నదల రాదె

బవలశతచ్ఛదరాశి * భవదక్షియుగళంబు నేత్రాంచలం బింత * నెరప రాదె

యనఘదివ్యాహరఃఖని నీదుకెన్నెఱ్ఱావి లేమ ముద్దింత పాలియ రాదె

తావిగంఠూరంప్రాదీవి నీమొగ మొక్కపలు కింత నావైని * జిలుక రాదె

తే. చక్రవిజయం బొనర్చె నీచన్నదోయి
కంచుకం బేల యింకఁ జాలించ రాదె
నిర్మలామూల్యగుణరత్ననిధికి నీకు
వసజముఖ త్రాస మిది యేల * వదల రాదె.

84

సతీ=పీడికా, నీకు వరపద్మ మకరము ల్పూరగతంబులు=నీకు, వర=వరనిధియును, పద్మ=పద్మనిధియును, మకరముల్ = మకరనిధియును, కరగతంబులు = హస్తగతములయి యున్నవిగదా, నీచ=మూలధనమును, ఇంకచే సడలరాదె = ఇంచుకంత చెయివదలరాదా యనియర్థము. శ్రేష్ఠములయిన పద్మ మకరరేఖలు హస్తముందుఁ గలవనియును నీవియనఁగాఁ బోకముడియునుగనుక నది కొంచెము చేవదలరాదా యనియును భావము.

భవదక్షిణ్యుగళంబు = నీయొక్క నేత్రద్వయము, బహుశతచ్ఛదరాశి = అనేక శతపస్త్రరాసులు గలదిగదా, నేత్రాంచలంబింత నెరపరాదె = వస్త్రాంచలమును కొంచెమంత ఘటింపజేయరాదా యని యర్థము. (ని. 'స్వాజ్ఞటాశుకయోర్నేత్రమ్' అని అ.) శతచ్ఛదమనఁగా శతపత్రము అనఁగా గమలము గనుక నీ నేత్రద్వయమునేకమలమునకు రాశియైనదనియును నయనాంచలమును గించిస్తాత్రము ప్రకటింపరాదా యనియును భావము. (ని. 'శతపత్రం కుశేశయమ్' అని అ.)

లేమ = ఓ మగువా, నీమకెమ్మైచి = నీయొక్క యరుణాధరము, అనఘదివ్యాహరభిని-అనఘ = నిష్కల్పచమలయిన, దివ్య = క్షాఘ్యములయిన, ఆహర = భోజ్యవస్తువులకు, భిని = గవియైనదిగదా, ముద్ధితపాలింపరాదె = ముద్దయనఁగా గబళము గనుక నది కొంచెముగా భాగించి యివ్వరాదా యని యర్థము. దివ్యాహరభినియనఁగా దివ్యులు దేవతలను, వారియొక్క యాహర మమృతంబును గనుక వట్టి యమృతమునకు గనియైన దనియును, ముద్దు అనఁగా జూబనము. అది కొంచెమంత దయ చేయుమని భావము.

నీమొగము = నీయొక్కవదనము, తావిగంబూరంపుదీవి=పరిమళయుక్తమైన కర్పూరమునకు స్థానమయినది గదా, ఒక్క చలంకింతనాపైని జిలుకరాదె = ఆకర్పూరశకలమును గొంచెమంతనాపై జిలుకరింపరాదా యని యర్థము. కర్పూరసౌరభస్థానమనియును వాక్యమును గొలదిగాఁ బలుకరాదా యని యును భావము.

నీచన్నదోయి = నీయొక్కకుచద్వయము, చక్రవిజయంబొనర్చె=రాష్ట్రవిజయమును జేసెను గదా, కంచుకంబేలయింకఁజాలించరాదె = కవచధారణ మెందుకుగావలెను, ఇంకమింకఁ జాలింపరాదా యని యర్థము. చక్రవాకములను జయించినదనియును రవిక విడువరాదా యనియును భావము. నిర్మలామూల్యగుణరత్ననిధికినీకు - నిర్మల = దోషరహితములయిన, అమూల్య = విలువలేని, గుణ = కాంత్యాదిగుణములతోఁగూడిన, రత్న = పద్మరాగమణులకు, నిధికినీకు = స్థానభూకులాలవైన నీకు, వసజముఖ = పీడికాదేని, త్రాసమిదియేలవదలరాదె=త్రాసనామకరత్నదోషమిదియెందుకు విడిచి పెట్టరాదా యనియర్థము. గుణరత్నములనఁగా సద్గుణములు వానికి స్థానమనియును, త్రాసమనఁగా లజ్జాకార్యమయిన భయమనియును భావము. (ని. 'త్రాసోభిషణదోషయోగి' అని విశ్వనిఘంటువు.)

గిరికను వసురాజా బుజ్జించుచు నీవి సడలించనివ్వునియుఁ గడకంటఁ గాంచుమనియు ముద్దు దోసంగుమనియుఁ బలుకుమనియుఁ బైకముడి విప్పనివ్వునియు వెఱపు మానుమనియుఁ గోరెను.

సీ. లాలింతు నే బాదనాళీకయుగలి నాకటకేశ్వరత్వంబు • గణన మీఱః
బాలింతు నే గటిస్పర్శవైభవము నానేత్రాహ్వాయంబు వన్నియకు నెక్కఁ
గిలింతు నే గుచశ్రీలాభగరిమ నానాయకత్వము సార్థతాయుతముగ
శీలింతు నే గర్జనీమాంతికంబు నాకువలయరాజత్వ • మవని బొసగ
తే. నిగనిగనిసంజకెంజాయపొగడు దెగడు
మోవిమానిక మాని సంపూర్ణరుచిస
మగ్రత వహింతు నే నింతి • మామకాభి
రామవసునామ ముచితగౌరవము దాల్చు.

85

ఇంతి = ఓగిరికాడేపి, నేక = నేను, నాకటకేశ్వరత్వంబుగణనమీఱక = నాయొక్క పాదపలయ శ్రేష్ఠత్వమెన్నికకెక్కునటులుగానని యర్థము. పట్టణాధీశ్వరత్వమనిభావము. (ని. 'కటకోస్త్రీ నితం బోదే' ర్థంతినాం దంకమర్థలే, సామద్రులవజే రాజధానీ వలయయో రసి' అని మేదిని.) పాదనాళిక యుగళిక = నీయొక్క పాదకమలద్వయమును, లాలింతుక = లాలనముసేయుదును, అనఁగా సీపాద భజనముసేయుదుననుట. పాదములను లాలనముచేయుటవలనిఫలము కటకాధిపత్వము పొందుటయు నందియ యగుటయునని భావము.

నేక = నేను, నానేత్రాహ్వాయంబు వన్నియకు నెక్క = నేత్రమనఁగా వస్త్రంబుగనుక నావస్త్రాభిధానము వన్నె కెక్కునట్లుగా నని యర్థము. నేతయనెడు, అనఁగా స్వామియనెడు నామమని భావము. ఈయర్థమున నేత్ర+అహ్వాయము = నేత్రాహ్వాయము అని. కటిస్పర్శవైభవము = నీయొక్క నితంబుస్పర్శవైభవమును, పాలింతుక = పాలనముసేయుదును, నేత్రాహ్వాయము సార్థముకావలయుననఁ గటిసంస్పర్శము తగినది. కటిస్పర్శము మోహోద్దీపకము.

నేక = నేను, నానాయకత్వము = నాయొక్క హరిమధ్యనాయకత్వమని యర్థము. స్వామిత్వ మనిభావము. (శ్లో. 'నాయకో నేకరి శ్రేష్ఠే హరిమధ్యమణా వసి' అని మే.) సార్థతాయుతముగ = సార్థకత్వముతోఁగూడుకొనునట్లుగా, కుచశ్రీలాభగరిమక = నీకుచశోభయొక్క లాభగౌరవమును, శీలింతుక = సంఘటించును, నేక = నేను, నాకువలయరాజత్వము = నాయుత్పలశ్రేష్ఠత్వమని యర్థము. భూవలయరాజత్వ మనిభావము. అవనిబొసగక = భూమియం దొప్పునట్లుగా, కర్ణ సీమాంతికంబు = నీ యొక్క కర్ణప్రదేశసమీపమును, శీలింతుక = ఒప్పదమగునట్లుగాఁ జేయుదును.

నేక = నేను, మామకాభిరామవసునామము-మామక = నాసంబంధియైన, అభిరామ = మనోహరము యైన, వసునామము = కాంచనాభిధాన మని యర్థము. వసురాజనామమని భావము. ఈచితగౌరవము దాల్చుక = అర్చమయినఘనతవహించునట్లుగా, నిగనిగనిసంజకెంజాయపొగడు దెగడు మోవిమానికమాని = నిగనిగనిమెఱయు సంధ్యారాగముయొక్క క్లాఘ్యతను విరిసించునట్టి సీయొక్క పెదవియనెడు మాణి క్యమునుబొంది, సంపూర్ణరుచిమగ్రతవహింతుక = అత్యంతకాంతిచిహ్నార్హతను వహింతును. ముందరి చంద్రముతో నన్వయము.

ఇందు బాదాదిశిరఃపర్యంత మభివర్ణితము. తొలివల పాదకుంస్పర్శాధికములతో బుజ్జించు టయు, చిదవ నీటి మోక్షణాదులతోఁ గట్టిప్పుకొంచుటయు, అవల రైకముచే నడల్పి గుబ్బలుంటుటయు నప్రధాన శైలినిక వ్యంత్యములాభుటయు ననంతరము మోవిలేమియ రానుటయు గామోహభోగోచిత

క్రియలు. ఇవియన్నియు నానావిధముల ధన్యతాహేతువులు. మాణిక్యములు రక్తగణములానివి గాన మోవిగాఁ జెప్పబడెను. వసునామము ఆభిరామము. దానికుచితగౌరవము మణితో నెనయుట. దాన భరితము సంపూర్ణదుచితమగ్రత వహించుట యని భావము.

తె, ఆము నరపతి కెంగేల • నచలకన్య
కాత్రపారురగూఢాంగకములు పడవె
నొయ్య నాభీకుచాదినిఁమోన్నతప్ర
దేశములు తద్విగాహేచ్ఛ • దెలియుకరణి.

86

ఆముడు = పూర్వోక్తప్రకారముగాఁ బలుకుచు, నరపతి = వసురాజు, కెంగేల = తన్మయొక్క హస్తముచేత, అచలకన్యక = కోలాహలవర్షతపుత్రికయైన గిరికయనెను పర్వతమువలనఁబుట్టిన నెల మేటియొక్క, క్రపారుర = లజ్జయనెను ప్రవాహముచేత, గూఢ = అచ్ఛాదింపఁబడియున్న, అంగకములు = అవయవములను, తడవె = విమర్శించెను. విలాగనిన, తద్విగాహేచ్ఛ = ఆలజ్ఞాప్రవాహముదుఁ జొరఁబారవలెనన్న తాత్పర్యముచేత, ఓయ్య = తిన్నఁగా, నాభీకుచాదిని మోన్నతప్రదేశములు = నాభీయును గుచములును మొదలుగాఁ గల పల్లము మెరక యయిన స్థలములను, తెలియకరణి = తెలిసికొనునట్లుంబరె, తడవెనని యన్వయము.

గిరికాదేవి లజ్జచేతఁ గవ్వొనియున్న నాభీకుచాదికళాస్థానములను వసురాజు తనహస్తముచేత స్పృశించె నని భావము. కళాస్థానసంస్కర్షము కామోద్దీపకము. లజ్జ నెలయేరుగాఁ జెప్పఁబడుటచే నాయకసమావేశమునఁ గొండలఁజొట్టుగవచ్చి పంభోగానంతరము తొలంగిపోవుననుభావ మూహ్యము. లజ్జనెలయేరు, దానస్నానమాడ నెంచినచో తొలంత మిట్టపల్లము లెఱుంగవలయును. నిమ్మము నాభి, ఉన్నతము గుబ్బలు. ఈ రెంటినెఱింగినపిదప విచృలవిడిగ సంపరింపవచ్చును. నాయిక నవోధగావున లజ్జాతిశయమున నంగకములు మఱుగుపఱచికొనుచుండ నాయకుడు కళాస్థానము లెఱింగి తాఁకఁ దొడఁగెనని భావము.

మ. తరళాధార మతిప్రవాళశయగుఁ డ్దం బంచు నభ్యంతర
స్తరుఁ డుత్తంభితకంఠలోలపటసంజ్ఞం బిల్వ బాలాపయో
ధరదుర్గంబు గ్రహించె రాజకర మేతజ్జాతసూత్రసవై
ఖిరి దెల్పె జఘనస్థలీవరణజాగ్రద్దంటికాఘోషముల్.

87

తరళాధారము = అనఁగాఁ దరళశబ్దము హారమధ్యనాయకరత్నమందును దరళాశబ్దము గంజి యందును వర్తించును, గనుక హారమధ్యగతరత్నమున కాధారమై యున్నదని తుచుదగ్గ పరమయిన యర్థము. గంజియె యాధారమై యున్నదని దుర్గపరమయిన యర్థము. అనఁగా దుర్గస్థితజనులకు గంజి మాత్రమేకాని యన్నములేదు గనుక మఖసాధ్యమని భావము. (ని. 'తరళం చక్షురే షిద్ధే భాస్కరే ౭పి త్రిలింగకం, హారమధ్యమణి పునీ యవాగూ మరయో స్త్రీయామ్.' అని మేదిని.) యవాగు మనగా గంజి, అతిప్రవాళశయగు డ్దంబు-అతిప్రవాళ = చిగురుటాకుల నతిక్రమించిన, శయ = హస్తములచేత, గు డ్దంబు = అచ్ఛాదింపఁబడినది యర్థము. వాలమనఁగా ఖడ్గము, ప్రకృష్టమయిన వాలము ప్రవాళము, అతిప్రవాళ = అతీతములైన ప్రకృష్టఖడ్గములుగల, శయ = హస్తములుగలవారచేత -

అనఁగా జేతఁగ త్తిలేని నిరాయుధులచేత, గుప్తము = కాపాడఁబడుచున్నదని యర్థాంతరము. అచుక్ = కాలాగని చలువచు, అశ్వంతరస్వరుఁడు = అనఁగా లోపలనుండునట్టి మన్తఘోషుడనెడు, నశ్వంతరస్వరుఁడు = ఒకవచ్చెడువాఁడు, ఉత్తభిత్త కంఠలాలపటసంజ్ఞంబిల్వక్ - ఉత్తభిత్త = పాదుకొనియున్న, కంఠ = సాత్త్వికభావజనితమయిన పడంపుచేత, లాల = చలించుచున్న, పట = వస్త్రమనెడు వినరఁబడుచున్న వస్త్రముయొక్క, సంజ్ఞక్ = సైగచేత, పిల్వక్ = పిలువఁగా, రాజకరము = పసురాజుయొక్కవాస్తము, బాలాపయోధరదుర్గంబుగ్రహించెక్ = గిరికాదేవియొక్క కుచగిరిదుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొనెను. జఘనస్థలీపరణకాగ్రద్ధంబికాఘోషముల్ - జఘనస్థలీ = కటిపురోభాగముయొక్క, పరణ = మొలనూలనెడు కోటయందలి, కాగ్రద్ధంబికాఘోషముల్ = హెచ్చరిక సేయుచున్న ఘంటానాదములం, ఏకజ్ఞాతసంత్రానవైఖరిచెల్పెక్ = అనఁగా రాజకరము పయోధరదుర్గమును గైకొన్నందువలనఁ బట్టిన యధికభయలక్షణమును చలించుజేసెను.

పారమధ్యగతనాయకమణిచేత నొప్పుచున్నదియుఁ జిగురుటాకులపటిహస్తముచేతఁ గప్పఁబడి యున్నదియు గిరిదుర్గసదృశమయినదియునగు గిరికాదేవియొక్క కుచము మన్తఘోషైతఁ డైనవసురాజునకు హస్తగతముగాఁగా లజ్జాకార్యమయిన భయముచేత గిరికాదేవి చలించుగానే మొలనూలి చిలుంగంటలు మ్రొసెనని తాత్పర్యము. రాజు కోటను బట్టుకొనఁదలఁచినపుడు ప్రతిపక్షుల దుర్బలస్థితి తొలుతఁ జెలిసికొనవలయును. లోనిపరివారము గంజియె ఆధారముగఁ జేసికొని నిరాయుధముగ నుండెను. ఇది మిత్రునివలె లోననుండి మరుఁడు కేతనసంచలనరూపమున రాజున కెఱిగింప రాజు దుర్గమును బట్టుకొనెను. వెఱపుచేఁ బరిజయము ఘంటికల మ్రొగించి విరోధిరాజుబిజ్జుభణము సాటి నని దుర్గగ్రహణపరమగు భావము.

మన్తఘోషుడు హృదయజూడు గావున అశ్వంతరస్వరుఁడని చెప్పఁబడెను. రాజును బ్రోత్సహించి గుట్టు తెలిపినది మరుఁడునుటచే గిరిక లోలోన మన్తఘోషేదన మొందుచుండెననియు నది రాజు గ్రహించె ననియు భావము. ఉత్తభిత్తకంఠము సాత్త్వికభావము. తదావేశవిశేషమున పటము లాలపయ్యెను. తొలుత సాత్త్వికభావవశమునఁ గంపము గుబ్బలుంటునంతనె వెఱపుగలిగెనని భావము. మొలనూలు మొరయునునుటకు-

శ్లో. ఏకశ్చలద్వలమనూపురమేఖలాత్థ, యుకారసూపురపరాజితరాజహంసాః. భర్తృహరి.

ఉ. తొయ్యలి మద్దరాలు కుచఃదుర్గము లాత్తశయైకవంచనక్

నెయ్యపుతేనిపాల్పటిచి + నీవియుఁ గోల్పడఁగాఁ దలంచెఁగా
కయ్యెడ నేలకో యునిచె + నాత్తశయద్వితయంబు మున్నె లో
నయ్యె సరాగ మై నృపకారార్పణ కింకర బెనంగ నేర్చునే.

83

తొయ్యలి = గిరికాదేవి, మద్దరాలు = ఎంతమాత్రము ప్రాశ్నినలేనిముగ్ధదా. విమనిన, కుచదుర్గములు = ప్రసములనెడు గిరిదుర్గములు, అత్తశయైకవంచనక్ = ఇక్కడ నాత్తశయైకవంచనయనెడు నాత్తశయైకవంచనచేత ననిచెప్పవలయును. అత్తశయమునఁగా దనయొక్కవాస్తము. అత్తశయ దనఁగా హృదయమును హత్తుకొనియుండెడు మన్తఘోషుడును ఎల్లప్పుడును దనయొద్దఁ గాచుకొని యుండెడు బంటును గనుక, తనయొక్క యేకవాస్తమువలని వంచనచేత నని కుచపరమయినయర్థము. మన్తఘోషుడనెడు నొకనమ్మకంపుబంటుయొక్క యొకపుచేత నని దుర్గపరమయిన యర్థము. నెయ్యపుతేనిపాల్పటిచి -

క్షేసిపాల్పటిచి = ప్రేమగలవసురాజుపాలుచేసియు, నీవియుఁ గోల్పడఁ గాదలంచె గాక = నీవియనఁ గాఁ బోకముడియును మూలధనమును గనుకఁ బోకముడియనెడు మూలధనమును బోగొట్టుకొఁ పలఁచినదియు, కాక = లేనట్లులే, ఆయ్యెడఁ = ఆనీవిస్థానమును, విలకొయునిచెనాత్మశయద్వికయము = ఆత్మశయద్వికయమనెడు నాత్మశయద్వికయము నెందుకుంచవలయును, అనఁగా వ్యర్థము నుట. ఇక్కడ నాత్మకరద్వికయమని వస్త్రగ్రంథివరమయిన యర్థము. వంచకభటద్వికయమని మూలధనవరమయిన యర్థము. ఏమనిన, ఆయాత్మశయద్వికయము, అనఁగా నట్టివంచకభటద్వికయము, సరాగమై = ఆచురాగముతోఁగూడుకొన్నదై, నృపకరార్పణమే = ఆమూలధనమును రాజుచేతి కప్పగించుటను, మున్నె = మునుపే, లోనయ్యెడ = ఆలాయపడియుండెను. కాబట్టి ఇంకఁ బెనంగ నేర్చునే=ఇకఁమీఁద రాజు హరింపకుండఁ బోరాడఁ జాలునా యని యర్థము.

ఆయాత్మ కరద్వికయము రక్తితోఁ గూడుకొన్నదై వివాహసంతరముం దప్పగింత నేయునెడల రాజకరార్పణమునుపే లోబడియున్న దనియును నట్టిది వస్త్రగ్రంథిని రాజు హరింపకుండునట్లు పెనంగఁజాలునా యనియును హస్తవరమయిన యర్థము. అనఁగా గిరికాదేవి రెండుహస్తములచేతను గుండలమును గ్రమ్మకొనియుండగా వస్త్రగ్రంథి నడలుటచే నది జాతికుండఁ బట్టుకొనునిమిత్తమయి యొకచేయవదలఁగానే రాజు కుచగ్రహణము చేసెననియును నంతట రెండుహస్తములును వస్త్రగ్రంథి యందే చేర్చుకొనియెననియును దాత్పర్యము.

గిరిక ముద్దరాలు గావున నృపకరార్పణమునకు సరాగముగ లోనయిన హస్తయుగమును గుల్బలపైఁ గాపుంచెను. అది తొలుతనే రాజునకు లోనైనవగుటచే వంచించి కుచములను నీచిని గూడ రాజునకుఁ బాలుపఱచెను. మున్ను లోబడినవానిని గాపుంచిన నది సమయమునఁ బెనంగి మాట దక్కించుట యసంభవము. ఇట్టిబంటుల నియోగించుటచే గిరిక ముద్దరాలని స్పష్టము.

క. అతిసీతనమయుఁడై పతి, సతిసీవి హరింప లజ్జః • సనియొక దృఢయో

గత నీమి గన్న బోంట్లును, గతనీవిక లై నవారికిడ నుండుదురే,

89

అతిసీతనమయుఁడై=అతిక్రమించుబడినీయమముగలవాడై, పతి=వసురాజు, సతి = గిరికాదేవి యొక్క, నీవిహరింప = మూలధనమునుహరింపఁ గానే యనియర్థము. ఇక్కడ స్త్రీధనావహరణము రాజునకు నిషేధము గనుక నది విచారింపక అతిసీతనమయుఁడైనాఁ డని తెలియవలయును. వస్త్రగ్రంథిని హరింపఁగానే యనిభావము. లజ్జననియెక్ = లజ్జానఖి తొలగిపోయె నని యర్థము. సిగ్గు తొలగిపోయె నని భావము. ఈయాశ్వాసమందు, 22 వ పద్యములో లజ్జావయస్యవధూటి యని చెప్పినాఁడు గనుక నాయర్థ మిక్కడి కాకర్పింపవలయును. దృఢయోగతనీవిగన్నబోంట్లును=దృఢ సాంగత్యముచేతను ఈవినిబొందిన, అనఁగా ధనధాన్యలాభమును బొందియున్న సఖిజనములును, గత నీవికలైనవారికడనుండుదురే = గతమైనమూలధనముగలవారిద్గర్హనుండురా యనియర్థము. అనఁగా ధన పీచితనుబొందినమీఁదట వారిద్గర్హనుండరుగదా యనుట.

లజ్జ వస్త్రగ్రంథినిబొందియున్నది గనుక వసురాజు వస్త్రగ్రంథిని హరించినమీఁదట గిరికాదేవి దగ్గర నెందుకొని కుండనుని భావము.

ఉ. చేడియతోమలావయవసీమలుఁ జెల్వనిసోయగంపుఁజే

యాడఁ బ్రభూతనూతనసంసౌకృతిఁ గ్రంజెమ రొయ్య నొయ్యెఁ బై

యాడఁ గరంగి జాతె నెద * నంటినక స్తుతిరేఖ లాకుల
ప్రీడతమంబు లాత్తపడవి న్నిలు పోవక పోవుకై వడిన్.

౯౦

చేడియ = గిరికాదేవియొక్క, కోమలావయవసీమలక్ = మృదువైనకవకుచాద్యవయవముల
యందు, చెల్వని = పతియైన వసురాజుయొక్క, సోయగంపుఁజేయాడక = విలాసకరమైన హస్తము
వ్యాపింపఁగాను, ప్రభూత = పుట్టిన, నూతన = ఆభినవమైన, రసాకృతిక = ఆచరాగరసమువలె,
క్రొంజెమరు = సాత్వికభావజనితమైన క్రొత్తచెమట, ఒయ్యనోయ్యవైయాడక = తిన్నటిన్నఁగా
లైని వ్యాపింపఁగాను, ఎదనంటిన కస్తురిరేఖలు = హృదయమండయున్న కస్తూరికావత్తరచనలు, కరంగి
జాతె = కరంగి నీరయి జాతిపోయెను. వీలాగనె, ఆకులప్రీడతమంబులు = తొట్టుపడుచున్న
లజ్జా తిమిరములు, ఆత్మపదవిన్నిలుపోవక పోవుకై వడిన్ = తన మార్గమందు నిలవలేక తొలగి
పోయినట్లులుగా, జాతెనని సంబంధము.

వసురాజు తన సోయగంపుఁజేయిచే గిరికావయవములను గళాస్థానము లెఱింగి స్ఫులికించెను.
సాత్వికభావజన్యమగు క్రొంజెమట నూతనాచరాగరసమువలె మండెను. చెమటచే గస్తురిరేఖలు
కరంగిపోవుట తొట్టుపడులజ్జాతిమిరములు విడిపోవునటు లుండెను. సోయగంపుఁజేయి యాడినచోటున
శెల్ల లజ్జకు నిలవ నెలవు లేకపోయెను. చెల్వనిడనుటచే వసురాజు హృదయరంజకమనస్వరూపుడని
భావము.

సీ. నెలతగు త్రపుగుబ్బనె త్రమ్మి మొగడల నెలకూనసోకులు * నిగుడకుండ
ముదితచందురు కావిమోవి లేడలిరున కలఘుద్విజాహతి * యంటకుండ
మగువవె న్నిరిగుంపుఁ మొగులుజొంపమునఁ బ్రకంపనాయాసంబుగదురకుండ
జెలువక ప్రపుఁబూతఁబిన్ని వెన్నెలలకు ఘనతిరోధానఁబు * గలుగకుండ

తే. సిరుల నలరించె నిద్దంపుజిగి ఘటించె

నొయ్య నెఱయించె నొకయింత * యొఱపు నించె

లలితనవోపభోగలీలాలతాంత

నాయకుఁడు చేది మేదిసీనాయకుండు

91

లలిత = మనోహరమైన, నవోపభోగ = నూతనసంభోగమందు, లీలాలతాంతనాయకుండు =
లీలామన్తఘ్నుడైన, చేదిమేదిసీనాయకుండు = చేదిభూషతియైన వసురాజు, నెలతగు త్రపుగుబ్బనె త్రమ్మి
మొగడలక్ = గిరికాదేవియొక్క, బిగువైన గుబ్బవన్నులపెడు చక్కని తామరమొగ్గలయందు, నెలకూన
సోకులు = నెలకూనయనఁగా బాలచంద్రుండు - బాలచంద్రనదృశ్యములైన నఖములయొక్క సోకు
లపెడు బాలచంద్రునియొక్క కిరణప్రసారణములు, నిగుడకుండ = వ్యాపింపమందునట్లుగాను,

ముదితచందురుకావిమోవిలేడలిరునకు = గిరికయొక్క చంద్రకావరంగుల పెదవియపెడు
లేతచిగురుటాకునకు, అలఘుద్విజాహతియంటకుండక్ = ద్విజశబ్దము దంతములయందును బతుల
యందును వర్తించుచున్నది గనుక దంతక్షతమనెడు పక్షిభూత మంటకుయందునట్లుగాను, మోవి యను
తలిరున కంటియ లేదని భావము. లేదలిరుగావున మిగుల సుకుమారముగ నుండును. అందు వనాజ
ముగ నిద్దంపుజిగి నిండాదును. అలఘుద్విజాహతిపక్షిసౌకుమార్యమునకు దగినది కాదు గాని దంత
క్షతము లూన్పడయ్యెనని భావము.

మగువపెన్నెరిగుంపు మొగులుజొంపమునకొ = గిరికయొక్క చివర సమాహమనెడు మేఘు బృందమునందు, ప్రకంఠనాయానంబు గదురకుండకొ = ప్రకంఠనకబ్బము ప్రకృష్టచలనమందును వాయువునందును యిరించుచున్నది గనుక బ్రకృష్టమైన చలనాయానమనెడు పవనాయానము తగులకుండునట్లుగాను, (వి. 'ప్రకంఠన శ్వాతిబలశో ఆని యమరశేషము.) పెన్నెరిగుంపుగా నుండెనుగాన మొగులుజొంపమునొక బోల్కి చెప్పబడెను. కంఠవిశేషాదికములచే గిరిక పెన్నెరిపిడి చిక్కుబడ కుండ నొనర్చిననుట. ప్రాథరకమున నెరిపిడుట సహజము. "మేఘోవర్ష తి మినకేతువిశిఖాకొ" ఇత్యాదిసురకవర్ణనములు గాంచునది.

చెలవక ప్రపుఃబూత చిన్ని పెన్నెలలకు = గిరికయొక్క కర్పూరలేఘునెడు బాలచంద్రికలకు, ఘనతిరోధానంబుగలుగకుండకొ = ఘనతిరోధానమనెడు ఘనతిరోధానము గలుగకుండునట్లుగాను - ఘనతిరోధానమనగా ఘనమైన యదర్శనమనియును మేఘమువలనియాచ్ఛాదనమనియును దెలియ వలయును. సిరులవలించెకొ = సమృద్ధులచేత నొప్పునట్లు చేసెననియును, నిద్దంపుజిగిఘటించెకొ = స్నిగ్ధ కాంతిని బొందించె ననియును, ఒయ్యనెఱుయించె = తిన్నగాఁ జక్కవఱచెననియును, ఒకయింత యొజుపునించెకొ = మఱియొక పెఱుపుగలుగఁ జేసెననియును గ్రమాలంకారము. అనగా గిరికాదేవి ముగ్ధగనుక బ్రహ్మసంగమమం దెంతమాత్రమును గాసిదగులకుండునట్లుగా పసురాజు శ్రీడించెనని తాత్పర్యము.

పసురాజు నూతనసౌభాగములం దారి తేరిన చతురుండు. కాననే లీలాలతాంతసాయకుండు. కావున గుబ్బలవై గోటిగంటు లుంచక నిద్దంపుసిరియు మోవివై పలుగాటులుంచక నిద్దంపుజిగియుఁ బెన్నెరి విడిపోకుండ పెల్లగ నెఱుపుటయు మేనిపూత తొలగిపోకుండ నొజుపునించుటయు నొనర్చె నని భావము.

ఉ. భూనుతకీర్తి వేడ నుడి • వోవనితావులగుబ్బగుత్తులకొ

దేనియ లాన నానఁ గడఁతేరనివాచవిపండు నిచ్చె భూ

మోనివహంబు దాల్చె మృదుఁశాటిక మున్న యొసంగు సింధుసం

తానము గావునం గడు నుదారత నాలతెకూన యొప్పుచున్.

92

భూనుతకీర్తివేడకొ = భూజనులచేతఁ గొనియాడఁబడిన కీర్తిగల పసురాజు యాచింపఁగా, ఆలతకూన = ఆ గిరికాదేవి, సింధుసంతానము గావునకొ = సముద్రసంతానదేవతరు విశేషము గాఁజిట్టి యని యర్థము. శుక్తిమతీనదీసంతానమని భావము. కడునుదారతకొ = మిక్కిలి యౌదార్యముచేత, ఒప్పుచుకొ = ప్రకాశించుచు, ఉడిపోవనితావులగుబ్బగుత్తులకొ = ఉడిగిపోని పరిమళమునుగల వట్టున పువ్వుగుత్తులను-ఇక్కడ ఉడిగి యనెడు వదమునందలి యంతిమవర్ణము లొపించినది, తేనియలాననానఁ గడఁతేరనివాచవిపండుకొ = మధురరసాస్వాదనము చేయఁజేయఁగా నెప్పటికిని వాచవి దీరకుండెడు ఫలమును ఇచ్చెననియర్థము. స్తనగుచ్ఛములను సధరబింబమును నిచ్చినదని భావము. భూమోనివహంబు రాల్చెకొ = ఆభరణములను వర్షించెనని యర్థము. ఆలంకారములు సడలిపోవునట్లుగాఁ బెనఁగెనని భావము. మృదు శాటిక మున్న యొసంగకొ = మృదువైన నవ స్త్రమును ముందుగానే యిచ్చెనని యర్థము. కట్టుకొంగు ముందు గానే స్వాధీనపఱచెనని భావము.

సింధుసంతానము లతకున యచవిశేషణములచే గిరికయెడ గల్పలతాభావము బోధకమగు చున్నది. కల్పలతకు ఉడిగిపోనితావులు వాచవికడలేఱనిపండ్లు లోనగునవి సహజములు. మజియః గడుసుదారతయుఁ గలదు. పసురాజు బుజ్జగించి గిరిక నొడంబఱచి గుబ్బులంటి మోవీయాలి సొమ్ములు రాలునంత దిటవుగఁ జెనంగి నీవి తొలగించి రతులఁజేలెనని భావము.

ఉ. ముప్పిరి గొన్నవాచవుల * మోహ మొకింతయుఁ దప్పనీదు క్క

తెప్పలు విప్ప నీ దొకతఱిం జెమ రాఁగనీదు మేన నె

ల్లప్పడుఁ దృష్టచే దనివి * నందఁగనీదు స్వపాలమాళి నే

చొప్పునఁ బుట్టెనో భవనసుందరి సింధువరామృతంబునన్.

93

భవనసుందరి = గిరికాదేవి, సింధువరామృతంబునన్ - సింధువర = సముద్రముల శ్రేష్ఠమైన తీర సముద్ర సుబంధమయిన, అమృతంబునన్ = సుధయందు అని యర్థము. సింధు = శుక్తిమతీనదియొక్క, వర = శ్రేష్ఠమయిన, అమృతంబునన్ = సలిమందనిభావము. (ని. 'అమృతం యజ్ఞశేషేస్యా తీప్రియాషే సలిలే ఘృతే' అని మేదిని.) విచొప్పునఁబుట్టెనో = ఏప్రకారముగా జన్మించినదోకాని, స్వపాలమాళిన్ = పసురాజశ్రేష్ఠుని, ముప్పిరిగొన్న వాచవుల మోహ మొకింతయుఁ దప్పనీదు = ముబ్బడిగాఁ జెనఁచుకొన్ననోటి రుచులయందలి యాసక్తిని గొంచె మయినప్పటికిని వదలనియ్యదు, క్క తెప్పలు విప్పనీదు = కనుతెప్పలు విప్పిచూడనీయదు. ఒకతఱిం జెమరాఁగనీదు మేనన్ = ఒకసమయమందైనను దేహమందుఁ జెమటారనియ్యదు, ఎల్లప్పడుఁ దృష్టచే దనివినందఁగనీదు = ఎప్పుడు దప్పిచేతఁ దృప్తిపొందనీదు.

అనఁగా నమృతమందుఁ బుట్టినదానికి నమృతధర్మములు లేక యమృతేతర ధర్మములు గలిగి యుండుటవలన నమృతమం దేరితిగాఁ బుట్టినదో యని యాశ్చర్యము. అమృతాస్వాదనముచేసిన దేవతలకు మఱియొకవాచవులయందు మోహములేకయుండుటయును గల్గులకు తెప్పపాటు లేకయుండుటయును శరీరమందుఁ జెమటపట్టకుండుటయును దప్పిలేకయుండుటయును బ్రసిద్ధము. ఎంతకో లిసను మోచినవిపై మక్కువదీఱలేదనియు సుఖవరవశమునఁ గనుతెప్పలు విప్పిచూడఁజాలఁడయ్యెననియు నతలితక్రీడావశమున మేనఁజెమట పొడనూ పెననియు భావము. గిరిక భవనసుందరిగావునఁ దన్నిరతికయ విభీమలావణ్యాదులచే పసురాజు పరవశుఁడయ్యెననుట.

మ. సతి సాహిత్యరహస్య మీశువలనన్ * సాధించి తోడ్పాట త

త్పలికిం బ్రత్యుపదేశ మిచ్చె నతులఁ ప్రాధిక్ భవనివ్యక్తిఁ ద

చ్చుత్రికిం జొన్నుచు లోచనాంజనరస ప్రోక్షణము ల్లన్నభో

ద్గతము లేయుచుఁ బ్రత్యులంకరణమాఖర్జుంబు దీపింపఁగన్.

94

సతి = గిరికాదేవి యనియర్థము. సార్వతియని యర్థాంతరము. (ని. 'సతీదక్షమతా సాధోవ్యక్తిః అని నానార్థరత్నమాల) సాహిత్యరహస్యము = కలయికయొక్క మర్తమను అనఁగా సంభోగరహస్య మని యర్థము. సాహిత్యవిద్యామర్తమని యర్థాంతరము. ఈశువలనన్ = పరియయిన పసురాజువలన నని యర్థము. హరినివలనని యర్థాంతరము. (ని. 'ఈశ శ్చహ్య ప్రభౌ త్రిభౌ' అని వా.) సాధించి =

అభ్యసించి, లోడ్డోన = వెంబడిగానే, తత్పలికిం బ్రత్యుపదేశమిచ్చెన్ = పలియయిన యావసురాజునకు నానంభోగరహస్యమును దిరుగ నుపదేశము చేసి నని యర్థము. పలియయిన హరునకు నాసాహిత్య విద్యారహస్యమును దిరుగ నుపదేశముచేసి నని యర్థాంతరము. వీలాగనిన, అతులప్రాధిక్ = ఆనమాన మయిన ప్రాగల్భ్యముచేత, ధ్వనివ్యక్తిఁ దచ్చులికిం జొన్నుచున్ = గళధ్వనియొక్క ప్రాకట్యము నాతని చెవికి వినఁబడునట్లుగాఁ జేయుచు నని యర్థము. ధ్వన్యర్థముయొక్క ప్రాకట్యము నతఁడు వినునట్లుగా జేయుచు నని యర్థాంతరము. లోచనాంజనరసప్రోక్షేషము ల్లచ్చుభోద్ధతముల్లేయుచున్ = కన్నుల యందలికాటుక గలసిన యానందబాష్పనలిలవికాసములు వసురాజుయొక్క ముఖమందుఁ బడునట్లుగాఁ జేయుచునని యర్థము.

లోచనమనఁగా గళాస్థానభేదము. దానికినంజనమయిన - అనఁగా దానిని గనుపఱచునది కళా కాస్త్రముగఁకుక దానియందలి శృంగారరసవికాసముల నతని పఠించునట్లుగాఁ జేయుచు అని సాహిత్య విద్యారహస్యమయిన యర్థాంతరము. ప్రత్యలంకరణమాఖర్యంబు దీపింపఁగ్ - ప్రత్యలంకరణాకంకణనూపు రాదిప్రత్యాఖర్ణములయొక్క, మాఖర్యంబు = ముఖభావము, అనఁగా మ్రోత, దీపింపఁగ్ = ప్రకాశింపఁగా అని యర్థము. ఉపమోల్లేపిక్షాది ప్రత్యలంకారములయొక్క వాచాలత్యము ప్రకాశింపఁగానని యర్థాంతరము. ప్రత్యుపదేశ మిచ్చెనని సంబంధము.

అనఁగా గిరికాదేవి పెనిమిటివలన సంభోగరహస్యమును గ్రహించి యీమైన నర్థముగాఁ జెప్పఁ బడిన క్రియలతోఁగూడుకొనునట్లుగాఁ బుభావరతి సలిపెనని తాత్పర్యము. సంభోగరహస్యమును గిరికాదేవి వసురాజునుండి గ్రహించి వెంటనే మిగులసేరుపుతో భూమణాది నిస్వనము మణితాదిగళర వాదికములు వెంపార కనులకాటుకకన్నీరు వసురాజుమొగమువైబడ మగచేతగావించెనని భావము. పుంభావసురతపిక్షేషము పురుషుని సాభాగ్యాతిశయమునఁగాని లభింపదని భర్తృహరి యిట్లు చెప్పి యున్నాఁడు.

శ్లో. “ఉరసి నిపతితానాం ప్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముఖశితనయనానాం కించి దున్తీలితానాం,
ఉపరిసురతభేదస్విన్నగండస్థలానాం
అధరమధువధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి.”
“అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియన్తి తే,

సంయోగాద్యై రవాచార్థ భేద్యద్వాన్యపుతిరంజనం.” అను కావ్యప్రకాశికాక్షినిబట్టి లోచ నాంజన మనుచోఁ గళాకాస్త్రమనుటకంటె సాహిత్యవ్యంజనవ్యాపారమనుట యుచితమని యొకరు వ్రాయుచున్నారని పూర్వవ్యాఖ్యాతృభావమే సుగమము వరసముగ నున్నది.

కా. భూనాథాగ్రణికి స్వధూమణికి సంభోగాంతసాఖ్యంబు బ్ర
హ్మసందామభవంబు దెల్పి పనవద్యం బై యవేద్యాంతరం
బై నిర్లేపకలాప మై క్రమవిముక్తానేకబంధానుసం
ధానం బై యపునర్థవప్రభవభేదం బై విజృంభించుచున్.

భూనాథాగ్రణిక = పసురాజునకు, పథూమణిక = నిరికాదేవిని, సుభోగాతసౌఖ్యము = సురకాంతమందలి సుఖభావము - ఆనందాగ్రణికలవలెను సమయమందలి సౌఖ్యము. బ్రహ్మసంధానభవంబుఁ దెల్పె = బ్రహ్మవిషయకమయిన యానందముయొక్క యుభయమును దెలియఁజేసెను. విలాగనిన, అనవద్యంబై = అనిదితమైనవైయని సుభోగాతసౌఖ్యవరమయిన యర్థము. నిష్కర్షమయిన దని బ్రహ్మసంధానభవవరమయిన యర్థము. అపేద్యాంతరంబై = తెలియఁదగినది మఱియొకటిలేనివై యని యుభయత్ర అర్థము. నిర్దేహకలాపమయి = విడిపోయిన భూషణములుగలవై యని సుభోగాత సౌఖ్యవరమయిన యర్థము. నిర్లతమయిన సంసర్గసమూహము గలదని బ్రహ్మసంధానభవవరమయిన యర్థము. క్రమవిముక్తానేక బంధానుసంధానంబై = క్రమక్రమముగా విడువఁబడిన యనేక రతి బంధాను సంధానములు గలవై యని యర్థము. క్రమవిముక్తములయిన యనేక కర్త బంధానుసంధానములు గలవై యని యర్థాంతరము. అపునర్భవప్రభవభేదంబై = పునర్భవశబ్దము నభిముఖమున బునర్జన్మమందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'పునర్భవ కర్తవహానభావో స్త్రీరభావో స్త్రీయామ్' అని అ.) నభిక్షతములవలనఁ బుట్టెను బాధలేనివై యని యర్థము. పునర్జన్మమువలనఁ బుట్టెనునుభవములేనిదని యర్థాంతరము. విజృంభించుచు = సామర్థ్యప్రకారము గనుపఱచుచు బ్రహ్మసంధానభవంబుఁ దెల్పెనని సంబంధము.

గిరికయు పసురాజును సుభోగసౌఖ్య బ్రహ్మసందర్శనంబై ప్రపంచమును, విడిపోయిన భూషణసమూహమును నెఱుంగక యనేకబంధములతోఁ గ్రీడించి నభిక్షతాది బాధలనుగూడ గణించక చెలరేగి వర్తించిన భావము.

క. సుమనోనాళీకాప్సిత, సుమనోనాళీకకలనఁ + జొక్కుచు వసుధీ

రమణీయు రమణీయు నీక్రియ, రమణీయతః గాంచి రసవృత్తనవరతులన్. 90

సుమనోనాళిక = పుష్పములే బాణములుగాగల మన్నభునియందు, ఇక్కడ నాళికశబ్దము బాణవరము. (ని. 'నాళికం త్వష్టే క్షిబం శరే పుమాన్' అని నా.) అర్పిత = సమర్పించబడిన, సుమనోనాళికకలన = శోభనమనఃకవలములు గలుగుటచేత - ఇక్కడ నాళికశబ్దము కవలవాచకము. చొక్కుచు = సారవశ్యమును బొందుచు, వసుధీరమణీయు = పసు = పసురాముగల, ధీరమణియు = ధీరశ్రీ పుండును, రమణీయు = గిరికాదేవియును, ఈక్రియ = ఈచెప్పబడినప్రకారముగా, అనవరతనవరతుల = నిరంతరనూతనసంభోగక్రీడలచేత, రమణీయతః గాంచిరి = పిప్పిదమును బొందిరి.

సీ. అభిరామనవపల్లవావరామకుంజవాటికలఁ గీరముల నాడించికొనుచు
బద్దాలయోదరప్రాధసారసమీధి నంచలవేడంబు + లరసికొనుచు
గాంగేయధామశృంగవికటంకముల నీలకంధరోజ్జ్వలగతు + ల్లాంచికొనుచు
విమలసింధుద్వీపవేదిక నరుణాక్షభగవిహారప్రాధి + బొగడికొనుచు

తే. రతియుఁ జేతోభవండు భారతియు నజాడు
శచియు సమరాధినాథుండు + జలధిసూతయు
నబ్జనాథుండు నన మించి + యఖిలసమయ
సముచితక్రీడ సలిపిరి + సతియుఁ బతియు.

అభిరామ నవవల్లవారామమంజుషాటికలక్ - అభిరామ = ఒప్పుచున్న, నవవల్లవ = త్రింజిగుళ్లు గల, ఆరామ=ఉద్యానవనములయందలి, మంజుషాటికలక్=పొదరిండ్లచాల్వలయందు, కీరములనాడించి కొనుచుక్ = చిలుకగుట్టముల నెక్కి త్రిప్పుచును అనియర్థము. చిలుకల నాటలాడించుకొనుచునని భావము. ఇందువలన రతీమన్వధులసామ్యము సిద్ధించుచున్నది.

పద్మాలయోదర ప్రాధసారఃపీఠిక్ - పద్మాలయ = సరోవరములయొక్క, ఉదర = గర్భమందు, ప్రాధ = పృథ్విపొందిన, సారస = కమలములయొక్క, పీఠిక్ = శ్రేణియందు, అంచలవేడంబు లనికొనుచుక్ = హంసవాహనముల నెక్కి గతివిశేషములను బరిక్ష సేయుచు నని యర్థము. హంస విహారముల నడచుచు నని భావము. అందువలన వాణిహారణ్యగర్భులస్యామము సిద్ధించుచున్నది.

గాంగేయధామ శృంగవిటంకములక్ - గాంగేయధామ = సువర్ణస్థానమైన మేరువర్షతము యొక్క, శృంగవిటంకములక్ = శిఖరములయొక్క యంచులయందు, (ని. 'తపసియం శాతకుమ్భం గాక్లేయం భర్త కర్పరమ్' అని అ.) నీలకంధరోజ్జ్వలగతుల్లాంచికొనుచుక్ = కంధరశబ్దము మేఘ మందును, గంధరాశబ్దము కంఠమందును వర్తించును గనుక, నీలకంధరమనఁగా నీలమేఘుంబును నెమిలియును, (ని. 'గ్రీవాయాం కన్ధరా మేఘే పుమాక్' అని నా.) నీలకంధర = నీలమేఘవాహన ములయొక్క, ఉజ్జ్వలగతులు = ప్రకాశమానమయిన గమనములను, కాంచికొనుచుక్ = పొందుచునని యర్థము. సువర్ణమయతోలాహలాచలశిఖరపార్శ్వములయందు నెమళ్ళయొక్క నడకలు చూచుకొంచు నని భావము. ఇందువలన శచీసురేంద్రుల సామ్య మభిహిత మయినది.

విమలసింధుద్వీపవేదికక్ - విమల = తెల్లనైన, సింధు = సముద్రమందలి - అనఁగా తీరసముద్ర మందలిద్వీపవేదికక్ = వేదికాసప్తశమయిన శ్వేతద్వీపమందు, అరుణా వ్రవిహార ప్రాధిఃబాగఁడొనుచుక్ = అరుణశబ్దము సూర్యసారథియైన యనూరునియందును సూర్యునియందును వర్తించుచున్నది. (ని. 'అరుణో ర్క్రే తత్పూతే' అని నా.) అరుణా వ్రభగ = అనూరుని కావూడైన గరుత్మంతుని యందును, విహార ప్రాధిః బాగఁడొనుచుక్ = సంచార ప్రాధిమ్య మెచ్చుకొనుచు నని యర్థము. సింధుశబ్దము నదియందు వర్తించుచున్నది గనుక స్వచ్ఛమయిన శుక్తిమతీనదియందలి వేదికపంటి యిసుకదిన్నె యందును, సరుణా వ్రభగములనఁగా సూర్యుడావూడుగాఁగల వక్షులు చక్రవాకములుగనుక వానియొక్క విహార ప్రాధిమ్య మెచ్చుకొనుచు నని భావము. ఇందువలన లక్ష్మీనారాయణుల సామ్యము చెప్పిబడినది.

రతియుఁజేతోభవ్రండుక్ = రతీదేవియును మన్మథుఁడును, భారతియునజాండుక్ = సరస్వతీదేవి యును బ్రహ్మయును, శచియు నమరాధినాథుండుక్ = శచీదేవియును దేవేంద్రుఁడును, జలధిసుతయు నజ్ఞనాభుండుక్ = లక్ష్మీదేవియును శ్రీమహావిష్ణువును, అనమించి = అనునట్లులుగా నతిశయించి యని క్రమాలంకారము. సతియుఁ బతియుక్ = గిరికాదేవియును వసురాజును, అజలసమయసముచితక్రీడ సలిసిరి = వసుంధాదిసర్వర్తునమయములయందును దగియుండునట్టి శేఖివిహారము చేసిరి.

మొదటిపాదమున వసంతఋతువునకు రెండవపాదమున శరదృతువునకు మూడవపాదమున వర్షర్తువునకు నాలుగవపాదమున హేమంతర్తువునకు ననుకూలములగు కీరాదికములు, నవవల్లవారామాది ఋతుభర్తములు చెప్పబడినవి. ఆయాఋతుభర్తముల కనుకూలములగు క్రీడాదికములె నమించితక్రీడలు నిడియు వసురాజు సముచితక్రీడాలోలురై సర్వర్తువులయందు సుఖ మనుభవించు సాగిరని భావము

తే. ఇ ట్లతడు శైలజకుఁ జొక్కు • టెఱిగి యొక్కొ
యలఘునదోత్రనందన • యయ్యెఁ గీర్తి
యగతనయ యయ్యె జయరమ • యచలభూతి
మహిత యై మించె నపుడు సామ్రాజ్యలక్ష్మి.

93

ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, అతడు = ఆ వసురాజు, శైలజఁజొక్కుటఁజేసియొక్కొ = పర్వత పుత్రియైన గిరికాదేవికి స్యాధీసుఁడగుట దెలిసికొని కాఁబోలు, అపుడు = ఆనమయమందు, కీర్తి = వసురాజుయొక్క కీర్తికాంత, అలఘునదోత్రనందనయయ్యె - అలఘు = అధికమయిన, నదోత్ర = కులపర్వతముయొక్క, నందనయయ్యె = కొమార్తెయాయెను అని యర్థము. సత్కులీసులను సంతోషింపఁజేయుచున్నదని భావము. ఇక్కడ గోత్రశబ్దము పర్వతమునందును గలమందును వర్తించును. (శ్లో. 'గోత్రం నామ్నికులే ష్టేత్రే గోత్రా భువి గవాక్షణే, గోత్రైశ్చైతే' అని నా.) చందన శబ్ద మవత్యమందును సంతోషకరమయినదనియుందును వర్తించును. (ని. 'నష్టనా వాసవోద్భావే నష్టనో హర్షకే సుతే' అని మే.) జయరమ = ఆతనిజయలక్ష్మి, అగతనయయయ్యె = పర్వతపుత్రిక యయ్యెనని యర్థము. అగత = పాఠయందునట్టి, నయయయ్యె = నీతిగలదాయెనని భావము. ఇక్కడ శబ్దశ్రేష్ఠము, సామ్రాజ్యలక్ష్మి = ఆయనరాజ్యలక్ష్మి, ఆచలభూతిమహితయై మించె = పర్వతసంభవత్వము చేత నొప్పినదై యతిశయించెనని యర్థము. చలింపని యైశ్వర్యముచేత నొప్పినదై యతిశయించెనని భావము.

ఇక్కడ ఆచలమనఁగాఁ బర్వతమును జలింపనిదియును, భూతియనఁగాఁ బుట్టువును నైశ్వర్యంబును, (ని. 'భూతి రాతప్తకృష్ణారే జన్మ సువత్తి భస్మసు' అని నా.) అనఁగా నీరీతిగా వసురాజు గిరికాదేవియం దానత్తుడై ప్రవర్తించుచుండఁగా నాతనికిర్తి సత్పురుషులను సంతోషింపఁజేయుచుండె ననియు నాతనిజయలక్ష్మి నీతినపితయై యుండెననియు నాతనిరాజ్యలక్ష్మి సుస్థితైశ్వర్యముచేత నొప్పుచుండె ననియును దాత్పుర్యము.

సీ. ఆరాజువిమలవిఖ్యాతచంద్రిక నిచ్చ రహి కెక్క జాతె జారప్రసంగ
మాఘనుదానధాఃరాపూర్ణవర్ష ముర్వరః బర్హ డిగియె సవగ్రహార్తి
యాలోకహితుప్రతాపాతపం బవిరతోదయరూఢిఁ దగ నింకె • దస్యపంక
మాసద్గుణాబిధిరామృతం బెల్లచో దయివారఁ దెరలె నామయవిభూతి

తే. యమృతశైలదమనురాజ్యమున నిట్లు
ఫలము లీనెడుచెట్లతోఁ • బాలవెల్లి
కాన్పుపసితో నఖండభోగములతోడఁ
బ్రజలు గాంచిరి భూరివైభవసమృద్ధి.

94

ఆరాజు = ఆవసురాజునెడు చంద్రునియొక్క, (ని. 'రాజా నృపే కాలభేదే మత్యో క్షత్రియ చన్ద్రయోః' అని నా.) ఇక్కడ క్లిష్టరూపకమునర్వత వసురాజువరమయిన విశ్వేష్వరదముల కన్నిటికి నీలాగుననే విచారింపవలయును. విమలవిఖ్యాతచంద్రిక = శుభ్రీకీర్తియనెడువెన్నెల, విచ్చరహి కెక్క = నిరంతరమును వన్నె కెక్కఁగా, జారప్రసంగము = విటులయొక్క ప్రసక్తి, జాతె = పదలెను.

అఘనః = ఘనమైన యావసురాజునెడు మేఘునియొక్క, (ని. 'మేఘే పుమాన్ ఘనః' అని నా). దానధారా = దానజలధారలనెడు, అపూర్ణ వర్షము = సంపూర్ణమైన వర్షము, ఉర్వరః = నకలనస్యములచేత బరిపూర్ణమైన భూమియందు వ్యాపింపఁగా, (ని. 'ఉర్వరా సర్వసాధ్యః' అని అ). అవగ్రహః = వర్ష ప్రతిబంధమువలన నైనపీడ, డిగియె = తగ్గిపోయెను. అలోకహితు = జనుహితుడైన యా వసురాజునెడు సూర్యునియొక్క-ఇక్కడ సూర్యపరముగా లోకబాంధవశబ్ద మనుసంధింప వలయును. (ని. 'ప్రద్యోకనో దినమణిః ఖద్యోతో లోకబాంధవః' అని అ.)

ప్రతాపాతపంబు = ప్రతాపమునెడు నెండ, ఆవిరతోదయరూఢిఁదగ్గ = నిరంతరాఘ్నదయ రూఢిచేత నొప్పఁగా, దన్యవకము = శత్రువులును జోరులును ననెడుబురద, (ని. 'దన్యః ప్రత్యర్థి చోరయోః' అని నా.) ఇంకె = ఇగిరిపోయెను. అనన్తజాబ్ధి = నన్తజనముద్రుడైన యా వసురా జునెడు సముద్రునియొక్క, చర్యా = శ్రుతిస్మృత్యాచారస్థిరపృథ్వియనెడు, అమృతంబు = సుధారసము, ఎల్లచోదయవారక = అంతట బూర్జిభవంపఁగా, అమయవిభూతి = రోగనంపత్తి, తెరలె = విచ్చిపోయెను.

అప్తవశైలదమన = కోలాహలపర్వతశిఖరుడైన యా వసురాజునెడుశైలదమననియొక్క-అనఁగా దేవేంద్రునియొక్క, రాజ్యమునక = రాజ్యమందు, ఇట్లు = ఈ ప్రకారముగా, ఫలములీనెడు చెట్లతోక = వాంఛితఫలమునిచ్చెడు మందారపారిజాతాదివృక్షములతోడ నని యర్థము. మధురఫల ప్రదములయిన వృక్షములతోడ నని భావము. పాలవెల్లికాన్మపనీతోక = తీరసముద్రమువలనఁ బుట్టిన కామధేయగుణముతోనని యర్థము. పాలు వెల్లువఁబారనిచ్చునట్టి గోసమూహముతో నని భావము.

అఖండభోగములతోడక = సంపూర్ణ సుఖములతోనని యర్థము. అప్తభోగములతోననిభావము. భూవైభవసమృద్ధిక-భూరి = కాంచనముయొక్కయు, వైభవ = విభవములయొక్కయు, సమృద్ధిక = సంపూర్ణతను, ప్రజలుగాంచిరి = జనులుపొందినవారైరి. (ని. 'సర్వదేవీభూరి' అని యమరము.)

క. అని యిట్లు రోమహర్షణ, తనయుఁడు వసురాట్కథాసుధారస మఖిలం

బును దెలుప విని మహోత్సవ, మునఁ బొదలిరి శౌనకాదిమునికులచంద్రుల్.

అనియిట్లు = ఈలాగని, రోమహర్షణతనయుఁడు = రోమహర్షణపుత్రుడైన సూతుఁడు, వసు రాట్కథాసుధారసము = అమృతరసప్రాయమైన వసురాజుయొక్క చరిత్రము, అఖిలంబును దెలుపక = సమస్తమును దెలియఁజెప్పఁగా, విని = ఆకర్షించి, శౌనకాదిమునికుల చంద్రుల్ = శౌనకుఁడు మొదలుగాఁగల మునివంశశ్రేష్ఠులు, మహోత్సవమునఁ బొదలిరి = మహాత్తరమయిన వేడుకచే నొప్పిరి.

అ క్వా సాం త ము.

మ. దృఢబాహుబలభీమ భీమసమరప్రేక్షిజ్ఞయశ్రీసరి

బ్రధిమాథోకితభూమ భూమహితతూర్యధ్వానద త్రైశధా

క్కథమత్కారవినామ నామకథనక్లామ్యన్తహాథిల్లి కా

గధరాడాద్యరిథామ థామగరిమగ్రస్తగ్రహాధీశ్వరా.

దృఢబాహుబలభీమ = గాఢమయిన బాహుబలమందు భీమసేచుడనైనవాడా, భీమమర = భయంకరయుద్ధములయందు, ప్రేంఖల్ = నటించుచున్న, జయశ్రీ = జయలక్ష్మియొక్క, పరిబ్రథిమా = పరిబ్రథత్వముచేత - అనగా నాధిపత్యముచేత, పరివృథకట్ట మధిపతియందు వర్తించుచు. ని. 'ప్రభుః పరివృథోఽధిపక' అని అ. వలకభేదము, ఆశ్శాశిత = వ్యాపించుజేయబడిన, భూమ = సామర్థ్యము గలవాడా, భూమహిత = భూమియందు దొప్పచున్న, తూర్వభాన = చతుర్విధవాద్యస్వయలచేత దత్త = ఈబడిన, ఈశభాక్తధమత్కార = హరునియొక్క భక్తానుబంధమయిన ధమధమ ధ్వనియొక్క, వినామ = నమ్రభావముగలవాడా - అనగా హరుని భక్తానందమును విరస్కరించిన భేరికాహళాదిధ్వనులు గలవాడా యనుట. నామకథన = పేరు చెప్పినంత మాత్రముచేతనే, ఘామ్యుల్ = వాడిపోవుచున్న, మహాధిల్లికాగధరాడాది = ధిల్లి యాగధా పాడుపాలు మొదలైన, అరి = శత్రువులయొక్క, ధామ = ప్రభగలిగినవాడా - అనగా వీరాజుపేరు వినగానే వారి ముఖవైవర్ణ్యము సంభవించుచున్న దనుట. ధామగరిమగ్రస్త గ్రహాధీశ్వరా - ధామగరిమ = లేజో గౌరవముచేత, గ్రస్త = కబళించబడిన, గ్రహాధీశ్వరా = సూర్యుడుగలవాడా - అనగా సూర్య లేజస్సుకంటె నధికమయిన లేజస్సుగలవాడనుట. అని యాశ్వాసాంతమందుఁ గృతిపరిసంగార్పి సంబోధనము. ఈపద్యము ముక్తపదగ్రస్తము గలదిగాఁ జెప్పబడియెను.

క. ధాటీబహుధాఽఽటీకన

ఘోటీఘోట్టాణకోటిఖురకోటిరజ

శ్వాటీవృతహరిదవధివ

ధూటీకుచళై ల ప్రబలదోర్బలలీలా.

102

ధాటియనగా, ఖ్తో. 'శత్రుసేనావమర్దాయ సద్యస్సృభటఘోటకైః, విజిగీషాప్రవృత్తిర్యా సాధాటీతి నిగద్యతే' అను నీ ఖ్తోకోత్తలక్షణముగల ధాటియందు - అనగా దాడియందు, బహుధా = అనేకవిధములైన, అటీకన = గలివిశేషముగలిగిన, ఘోటీ = అడుగుజ్జములయొక్కయు, ఘోట్టాణ = మగగుజ్జములయొక్కయు, కోటి = కోట్లయొక్క - అనగా ననేకములైన స్త్రీపురుషావస్థానములయొక్క, ఖుర = గొరిజలయొక్క, కోటి = కొనలవల్లఁ బుట్టిన, రజ = ధూళియనెడు, కాటీ = వస్త్రము చేత, వృత = కప్పబడిన, హరిదవధివధూటీ = దిక్కులే చివరగాఁగల భూమియనెడు స్త్రీయొక్క, కుచళైల = స్తనప్రాయములైన పర్వతముగలవాడా, ప్రబలదోర్బలలీలా = బలిష్ఠమైన బాహుబల విలాసముగలవాడా అని సంబోధనము.

స గ ం ధి వృ త్త ము

సారసాహితీసదధ్వఃచారిభూరిధీరసా

ధీరసాహసోరుదోరఃతిస్సురస్తహారసా

హారసానుమత్తతీసుఃరాపగాసుధారసా

ధారసాధుకీర్తిహంసఃథారిసూరిసారసా.

103

సార = శ్రేష్ఠమయిన, సాహితీ = సాహిత్యమనెడు, సదధ్వ = సప్తాంగమందు, చారి = సంపరించుచున్న, భూరి = అధికమైన, ధీరసా = బుద్ధిగుణముల గలవాడా ! షక్తడ రసశక్తియు గుణార్థకము. సా

'శృంగారాదా విషే ఏర్చే గుణే రాగే ద్రవేరసః' అని ఆ. ధీరసాహసముహత్తరమైనసాహసము గలిగిన, ఉరు=ధీరమైన,వో=బాహువునందు, అతిస్ఫురత్=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, మహత్=విస్తారమైన, రసా=భూమిగలవాడా, వి. 'రసావిశ్వమృరాస్థిరా' అని ఆ. హర=హరసంబంధమైన, సానుమత్=పర్వతముయొక్క - ఆనాఁడై సానుమత్ముయొక్క, తటి = దరులకును, సురాపగా = దేవనదికిని-ఆనాఁగా నాకాశగంగకును, సుధారస = అమృతరసమునకును, ఆధార = ఆధారమయిన, సాధు = తెస్సయిన, త్రి = క్రియనెడు, హంస = హంసకు, ధారి=ధరించుచున్నది, మారి = విద్వాంసులనెడు, సారసా = కమలములు గలవాడా అని సంబోధనము ఈ వృత్తము ముక్తపదగ్రస్తపాదములుగలదిగాఁ జేప్పంబడియెను. ఈ సుగంధివృత్తమునకు ర జ ర జ ర గణము లుండవలయును. తొమ్మిదవయక్షరము యతి స్థానము. ఇది పదునేవధుదంబగు నతిశక్వరియందుఁ బుట్టివది. దీనిని కాలినీ ప్రకాంతి చామరవృత్తంబు లని కొందఱుండు, దీని నుత్సాహం బని కొందఱు భ్రమింతురు.

గద్యము. ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణావిందవందనపవనందనప్రసాదసమాసాదిత సంస్కృతాంధ్రభాషాసామ్రాజ్యసర్వంకషచతుర్విధకవితానిర్వాహకసాహిత్యరసపోషణరామరాజభూషణప్రణీతం బయినవసుచరిత్రం బనుమహాప్రబంధంబు నందు సర్వంబును షష్టాశ్వాసము.

ఇది శ్రీమదాత్రేయవలకలకాంభోనిధి సంపూర్ణసోమ సోమాభిధానమంత్రివరపాత్రుండును, సోమమతసిద్ధేశ్వర మంత్రీశ్వరపుత్రుండును శ్రీమత్సార్వభౌమేశ్వరవర ప్రసాదసమాసాదిత హృద్యాన వద్యనిఖిలవిద్యావిశారదుండును నగు సోమకవితా విరచితం బయినవిద్యజ్వలరంజనీ నామకపూర్వవ్యాఖ్యాన మందలి విశేషవిషయసహితంబుగాఁ బరిష్కృతం బయి యొప్పురు ప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్ర నామకాంధ్ర కావ్యరత్నవ్యాఖ్యానమునందు సర్వంబును షష్టాశ్వాసము.

విద్యజ్వలరంజనీనామకప్రతిపదటీకారూపం బగు వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యానమందలి శ్రీశేషచరా ధీశ్వరకరుణాసమాసాదితోభయభాషాకవితాధురంధర శేషాద్రిరమణకవిసోదరవిరచిత భావప్రకాశక యని వివరణము సంపూర్ణము.

వసుచరిత్రము సర్వాఖ్యానము షష్టాశ్వాసము

సర్వంబును సంపూర్ణము

చెన్నైపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము. 1954.

ప ద్యా ను క్ర మ ణి క

అ	పుట.	పుట.	పుట.	పుట.
అంచల్లీల	369	అమలకైవలవలీ	273	అని యిట్లు రోమ
అంజీననంగ	475	అ క్షటిబి క్షటిన్	354	అని యిష్టదేవతా
అంతకుమున్న	519	అత్రానవృత్తిన్	636	అని యూహించి
అంతనంతవేగ	261	అదిగాదేమన	150	అని రాజేంద్రుడు
అందగ్రజుండు	43	అది యిది మిత	460	అనిలకుమార
అందుకునసార	459	అద్విరదేవమాత్ర	443	అనివనకేళి
అంజుపంచకుంబన్	538	అధరమాధుర్య	577	అని వనపాలురు
అంబుజాంబుకు	641	అధరీభూత	500	అని వనికనాలిగాలి
అంబుజిసిపురంధ్రి	415	అనఘాత్రీయ	113	అని వనికయువని
అంబురువోప్త	214	అనఘామూల్య	307	అని వనికలు
అంధోదేక్షణ	553	అనజనభర్త	310	అని వనితాలలూరు
అకుటిలసామ్య	545	అననింద్రుండవ	515	అని విన్నవించుటయును
అక్కటసీయందగ్ర	152	అనమునీరాజు	216	అని విభుఁడొరికి
అక్కటమిక్కుటం	256	అనయమునీమహా	306	అని విభుఁడెద
అఖిలభువన	279	అనయమునీల	183	అని శత్రుత్వనదీ
అగమాటాగ్రము	331	అనయనిహూదన	408	అని సబహుమానంబుగా
అగతనయ	515	అనవినికేళికా	160	అనుకూలభేలనా
అగురుక్షోదపటిర	532	అనవినిగట్టురా	239	అనుఁగుఁడమ్ముల
అచటిసానులు	149	అనవినినగరాజు	243	అనుగుంగ్రిడల
అచ్చంపుండలి	437	అనవినినవిన్	148	అనుచు దివ్యవంశ
అచ్చటనున్న	211	అనవిని రఘునందనుని	453	అనుచు ననవింటి
అక్షాతగోత్ర	521	అనవుడు శశికాంత	161	అనుచు నరవతి
అడుగులకెఱిగినన్	537	అనికేళీనచిత్తండు	158	అనుచు వారలు
అడుగులపెట్టడు	508	అని చింతించుచు	463	అనుటయు బిన్న
అణుమధ్యాతలి	448	అని చెలి విన్నవించుటయు	192	అనుటయు దాత
అతనికిగల్గె సౌమ్యుడు	32	అని చెలెవెల్ల	358	అనుపమకాంతి
అతని వామాంశ	397	అని జవరాలు	294	అనుపమభాగ్యలక్షణ
అతనుభూతి	247	అని తెలుప నశ్రు	626	అనుపమభాగ్యలక్షణ
అతితీవ్రాతుగ	575	అని తెలిసి మఱియు	220	సమన్విత
అతిధీరుండలి	84	అని దానాగ్రహము	449	అనుపమభాగ్యకాలికి
అతినికటంబు	586	అనిన నమ్మందయాన	293	అనుపమరత్న
అతినితినమయందై	650	అనిన మహేంద్రునా	539	అనుపమహేలతో
అతివగురుండు	330	అని మనసుర	455	అన్నగరసామ్య
అతివనికంబలింబ	177	అని మఱియుఁ పెక్కు	447	అన్నగేశభరుండు
అతివలు ద్రివ్య	333	అని యఖిలంబున్	490	అపుడద్రీశ్వరు
అతివసతీకరో	607	అని యనిమివనది	512	అపు డరవింద
అతుల ప్రాప్తివచో	221	అని యనుభవే నిసోద	162	అపుడా నర్మసఖుండు
				అపుడు పురంధ్రి

	పుట.		పుట.		పుట.
అపుడొక బాల	313	అభిఘటమిన	535	అచన్నసత్వ	281
అప్పుడపరానమంగ	412	అకులకు	471	అమక్కున్నపతి	37
అప్పుడ పృథువర	132	అవధింపుము కానకా	147	అభరతాన్వయం	33
అప్పుడవృణ్య	237	"	266	అమందాకిని	8
అప్పుడప్పినినవ	213	"	410	అమచుజేంద్రుచూపు	200
అప్పుడు ముద్దరాలిక్	434	"	503	అమచుజేంద్రునకుక్	43
అబ్బలభిన్నభూడు	477	"	533	అమాట కొంత	463
అబ్రాహీం	501	అవనినొకవేల్పు	517	అమాయతపసి	210
అభినవాలోక	318	అవనినాథుడు	327	అయనుజాల్ విశుద్ధ	58
అభిరామనవ	655	అవనిభర్త	332	అయ్యారమ్మలక్	126
అభ్యుదయవరం	87	అవినోద్యనవ	145	అయెడ నొక్క	147
అమరబలాపకృష్ట	631	అవియాలించుచు	634	అయెడ సంభ్రమం	567
అమరసమాగమా	506	అవ్యయనవ్య	563	అరఘునాథప్రభృతి	81
అమరుం దత్తురి	104	అనన్యశభక్తి	614	అరాజుత్రితయంబుల	39
అమి కానంద	283	అనితాజ్ఞేక్షణ	371	అరాజధాని కథి	107
అమితోల్లాసి	452	అ		అరాజవదన	305
అమృతమూర్తి	519	అకరణిందరంగిణి	230	అరాజావిమల	657
అమృతాంశుండు	494	అకలహంసినచ్చి	319	అరామక్షితి భర్తకుక్	39
అమృతచెల్ల	350	అకల్పలలామక	572	అరామకారి	58
అమృతజేంద్ర	457	అకులాహార్య	342	అరామామణి	326
అమృదితరత్న	643	అకోలాహలశైల	639	అరాయమణికి	55
అయ్యెడమంజా	221	అగతినభిమత	114	అలావణ్యవతి	191
అయ్యెడ శీతశైల	283	అగిరిజానకు	554	అలీలనమ్మహా	227
అరనిందోదర	417	అచల్ల నిలియ్యని	489	అలోకాద్భుత	145
అరిగాంబుచమ	119	అచార్యోద్దిత	535	అలోగాంచన	196
అరిజయశ్రీ	54	అజగదభిమత	70	అభిమాస్తావలంబ	321
అరుదుగ నీవిమానము	277	అజాబిల్లి వెలంగు	454	అవడకుమెట్టు	523
అఱమిరమా	403	అటకలంకునన్	391	అవాక్యంబులలో	406
అలకారాజకుమారుడు	560	అతనయులు	84	అవిఘనకు నర్జున	35
అలఘుకర్తృహంశు	90	అతని కమ్మండు	46	అవిఘనిదేవి	67
అలఘు శ్రీనిధి	230	అతన్వంసి యనంగ	340	అవేళంబతి	425
అలఘుస్యందన	98	అతఁణిసొక	493	అవేళదివిజ	567
అలచైత్రాంచిక	135	అతఁణిమహానిధి	608	అవేళమంజావాణి	359
అలరారన్నెల	137	అదరణీయరామ	136	అకారోధక	643
అలరుంగైదువుబోదు	117	అనగకాళయా	290	అసంతతివై భవ	34
అలికులవేణియారు	178	అనగరాజభేది	322	అనుకబెట్టి	487
అలికులవేణి యిట్లు	348	అనదీనందన	283	అనుగుణాద్ధికిం	34
అలికులవేణిశీతఱి	314	అనరలోక పాలకు	114	ఇ	
అలిసీలాలక	370	అనన్యోద్భవునో	240	ఇందిరిజేదిభూపతికి	617

పుట.	పుట.	పుట.
ఇంతివృద్ధాక్షి 185	ఈసురసుగమ్మ 470	ఓవలమానమిన 216
ఇంతియుచనంత 212	ఎ 214	ఓవసుభామహేంద్ర 253
ఇంతులనేను 440	ఎంతకాలము మహా 83	కంకాగోపేధిక 563
ఇచ్చటః జేదిరాజ 514	ఎచ్చటనుండి 214	కంజనయనా 345
ఇచ్చహితాహితంబు 355	ఎచ్చటివాని 161	కటకటమమ్మ 355
ఇట్లతఃదుశైల 657	ఎట్టోకాకని 155	కటకేంద్రుడవిన 26
ఇట్లు శుభలగ్నంబునకొ 634	ఎడలవైచాడలు 50	కడిమివే కట 56
ఇట్లు జంభారి 278	ఎరువుగఁజూడ 341	కనబడమూనన్ 372
ఇది తమ్మికంటిచై 456	ఎలమి మనోజ 496	కనకగంధము 363
ఇది సంధింపగ 295	ఎ 57	కనక వల్లమత్తల్లి 209
ఇన్నగరాజుకొ 293	వికనపాడలక్ష 203	కనుగవప్రార్థ 303
ఇమ్మనివేడ 126	విగతియోగిరిహాసము 239	కనుగొనికన్నె 533
ఇమ్మలైమరుహజారమ్మలై 524	విశాగృశగణ 121	కనుగొంటి లక 325
ఇరువురుదేవ 586	విపారుపాదరిండ్ల 405	కనుగొని కరంగట 381
ఇద్విధంబున నవ్వసుంధరా 255	విమందమేమి 257	కనుగొని మణి 165
ఇద్వక్రత్యము ఈ 471	విమిటికల్పితే 486	కనుగొని యానృపాల 470
ఈగతి నారాజు 622	విమేమి జగతి 468	కన్నెమరునకుకొ 188
ఈగదనాకార 619	విమే హేమలతా 37	కన్నెపాదములజాకొ 336
ఈదండముపర 547	విరాజాభూరి 86	కన్యలావణ్య 234
ఈరాజుగరమొప్పకొ 354	వివ విధ వివిధ 581	కపురపుగమ్మ 604
ఈరీతిఁబొడల 534	విదువగాజీల 150	కప్ప వాటింపదు 146
ఈరే యొక శుభ 193	విదువలామహేంద్ర 467	కబంధ హరధీర 462
ఈతాలఁబోరాదు 414	విదువలముచేంద్ర 493	కమనీయకొముదీ 479
ఈవబ్బుండవు 490	వికచాయ ననపాయ 491	కమనీయద్యుతి 190
ఈశరజాతములకు 626	వికతే చన్నులమింది 465	కమనీయకృతి 175
ఈ శుభవార్తమీ 477	వికనాఁ డింద్రుని 465	కమలగర్భ 443
ఈ శైవాలవతీ 68	వికనాఁడు చూచె 116	కమలార్ధర్త 441
ఈ హారం బొకమాటు 520	వికవంక నిర్మలాదక 100	కమలించెఁగాక 681
ఈ ఉం చినయగ్రహ 524	విసర హిమావతుంథ 477	కమలాపమలాచన 564
ఉత్సాహంబున 87	విసయఁ బురాధి 584	కమ్మనివింటి 562
ఉదయాలూఖల 86	విప్లవనంత 500	కమ్మపసిండి 120
ఉద్ధతరిపు 85	విఘ్ననిగ్రహ 215	కరపూతంబుల 552
ఉన్నతజయ 385	వి ఓ చామికరచారు 389	కరముల నుజ్జ్వల 223
ఉన్నవై జయంత 144	వి ఓ యతులప్రభావ 163	కలదుల్లొక 138
ఉన్నతి నన్నుగార్ 566	విరగయివ్రాలిన 392	కలకంఠార్పటి 462
ఉరగులకిమిదవర్ణ 74	విలాసంబుక	కమనీయకొముదీ 479
ఉర్దముననేగుకొ		

	పుట.		పుట.		పుట.
కమలగర్భ	175	కొండఱుమంద	390	ఘనఘనాఘన	10
కలగుండై నెల	253	కొందలమేల	407	ఘనఘోషార్పణి	531
కలికినీ చేపట్టు	372	కొమిర మనోవ్యభం	343	ఘనచాంపేయక	551
కలికి పెన్నెలు	472	కొమ్మవా తెఱు	184	ఘనజాంబూనద	151
కలికి ముఖేందు	177	కొలఁకులపజ్జ	158	ఘనకరగాఢ	422
కలికియలి కీర	359	కొలన నీరితి	395	ఘనకరఫలా	135
కలికియునా నృపా	322	కోలాహలతైల	313	ఘననాభీగుహ	179
కలికలు లేజిగుట్ల	324	కాతుకముపూని	303	ఘనముల్ వాహ	512
కళకు మెఱుగు	571	క్రిడామందిర	439	ఘనమైఘటించు	620
కస్తూరి మెకము	613	క్షణవిలాస	180	ఘనలక్ష్మీ నెనఁగు	203
కాంచనవత్రికా	543	క్షితిపాలోత్తము	296	ఘనశృంగార	574
కాంత పద మొంది	199	క్షోణిబలారికి	557	ఘనకౌర్యండు	79
కాంతలక్ష్మిమతీ	579	క్షోణివిశ్రుత	40	ఘనసీధరక్త	66
కాంతికలూపరూప	632	క్ష్యేణారుత	86	ఘనఁ దళఁదేగు	112
కాఁబోలునివి	323			ఘనలఁగొండల	100
కానగడుమాని	369	ఖ			
కామకమలాస్త్ర	398	ఖల్యాభయకర	582	చండతమంబు	621
కామినులన్నగాత్మ	395	గ		చందనగంధు	99
కాలవశంబునక	412	గండ్రైలములకు	612	చతురాస్యత్	92
కాపుకామనుచారి	59	గంధగజయాన	210	చనివిభుఁగాంచి	169
కాపున నీ వనజా	222	గంధర్వానక	539	చనువొప్పకొనగి	142
కాపున నుద్వాన	218	గరుడసమ	559	చరణాగ్రానమితాచలేంద్ర	516
కన్నరవిహంగ	193	గరికన్య మేన	333	చరణాగ్రానమితాచలేశ్వర	511
కిరికనహాయ	61	గిరియునుదదంతి	236	చలదలఘు	453
కిలియం నీవు	451	గిరియును గిరిజా	623	చలితలతాంత	139
కుంతలస్థలి	75	గిరిరాజతనయ	284	చారణకన్యయో	475
కుంభగతదీప	208	గిరివర ఘోర	529	చికిలివసిండి	638
కుతుకమున వచల	195	గురుతరనవ్య	282	చిగురుంజివ్వనక	390
కుముదాధార	499	గురు నమమతి	509	చిగురుఁ గెంగేలు	140
కులగిరిరాజ	233	గురునిగుణ	472	చిత్తజాకార	190
కులపతియు	135	గురువిద్యేషికి	357	చిన్నటనాట	482
కుసుమవాసన	379	గురుసవిధ	287	చిన్నరుంగయిదువు	120
కేలదమ్మి	393	గొజ్జగమంచునక	396	చుట్టుఁజుట్టుకొని	83
కేళివనాని	124	గోత్ర వర్గము	267	చెక్కునొక్కచ	81
కేళిమనీయ	407	గోత్రాజునిత్రా	256	చెన్నగునన్నదీ	105
కేవలకల్పనా	29	గోలలనావల్లభు	452	చెప్పెడిదేమి	242
కొంచకయంబుధి	344	గ్రామమతాకుచాగ్ర	481	చెఱుగుల్పాంత	561
కొండొకసేపు	444	ఘ		చెలితెలి తెప్ప	342
కొండొకటి విల్లు	400	ఘనఘనసార	556	చెలిపులిగూడు	94

	పుట.		పుట.		పుట.
చెలల మొఱంగి	480	తమ్మివతంగ	498	భాతుపరాగరక్తి	527
చెలువలుబాల	578	తమ్మలబుపుడు	627	భాప్రిశ్వరులుగాన	45
చేడియ శోమలా	650	తమ్మలకెల్లఁజెడ్డ	565	భీరవిభా	87
చేతోజాత	44	తరళాధార	643	భ్యానము హృదయ	397
చేదిత్తవర	515	తరుణధూర్త	632	న	
చేరకారా	236	తరుణార్క	13	నగరపునమాను	333
		తరుకటాకాది	23	నటదికాన	415
జతగూర్చితార	128	తరువులపొంత	166	నటదిశహాస	421
జనకనేత్రి	30	తఱులరనిక్క	543	నతమాదాచికర	606
జనకోత్సంగ	10	తలఁచి భవదీయ	537	నను నువ్వెత్తుగ్గ	153
జననాథాగ్రణి	111	తలయెత్తదయ్య	510	ననుక్తిరామ	27
జననాథోత్తము	198	తలిరుబ్రయము	295	నమ్మికమీఱ	361
జనపతి యిట్లు	330	తల్లియందు డ్రియ	351	నరనాథోత్తము	602
జనపతిదారసిల్లి	138	తళుకులుసిండి	465	నరరాజకన్య	171
జనరాడ్డివ్య	616	తవిలియర్థ	505	నరలోకంబుట	463
జనలాహ స్పృహణీయ	484	తారానన్యము	495	నరవరుఁ డభయం	259
జలకములార్చి	284	తావకశైల	484	నరదీబాంధవ	277
జలధిందాన	76	తిరుమలరాయ	63	నవనవావర్త	553
జలనధిసార్వభౌమ	272	తుంగత్తాధర	77	నవరత్న ప్రతిబింబ	640
జవరాలి నెఱివేణి	572	తుమ్మెదదిమ్మరీడు	367	నవరా నవ	645
జవరాలియడుగు	405	తెచ్చిననశేక	130	నాకులజైవతంబు	509
జాతికి నెల్ల	523	తొయ్యలిముద్దరాలు	649	నాడెందంబున	476
జీవనమెల్ల	224	తొలుదొలుతఁ బారిజాత	503	నాతి విను నగేంద్ర	489
		తొలుదొలుతభద్ర	196	నాతివిను మేను	217
డించగఁబొద్దు	596	తొలుదొలుతఁ విలాసగతి	301	నాభ చివురులు	124
		తొవతుందూరపు	494	నాదం బొక్కటి	159
		త్రిజగతీసుదతీ	137	నానా గాయన	160
తనకప్పునెఱి	167			నానా జనమద	254
తనకూటముల	231	దంతాకుట్టిత	12	నానా భూషణ	580
తనభవ్యధామ	35	దశనశంబముల	260	నానా సూచనితాన	185
తన యనంతాది	618	దానాగకరసికానిన	464	నానుదిలాస్	488
తన యశోవిశద	108	దృఢబాహులు	653	నారంగములు	396
తనయిల్లుదామర	388	ద్రమిళలాట	582	నాశీకముఖి	280
తనరాజీవశర	186	ద్రవిణాధీశ్వరుడు	130	నాశీ కాకరతీర	169
తనుగఁడుపార	423	ద్వీపప్రాదృవ	32	నాకులకుట్టి	517
తనుభునంబుగ	599			నావలనం ద్రియం	241
తపసుఁదఱిమి	421	ధర నెవ్వాని	65	నానిది నకురావ్య	488
తమతమతమ్ముల	572	ధరయేయపాంసుల	43	నానిది చరమాద్యుత	263
తమిసహల్యాబార	419	ధాటిబహుధాటి	659	నానిది గట్టుతేడు	445

	పుట.		పుట.		పుట.
నిండుమనంబునం	536	పతివంచనామాని	410	ఫ	
నినుభాగ్యక్షర	479	పదములఁ బల్లవింప	201	ఫలభంగములు	356
నిన్నటిమాపు	537	పదమెత్తం గలహంస	309	బ	
నిమ్మపా	526	పద్మినీ నవపాత్ర	532	బంగరుకొమ్మ	391
నిబిడత మోను	453	పన్నిరి మేదువుల్	540	బందీకృతాన్యరా	637
నిబిడమస్సహ	362	పరబల భంగ	96	బడివాయకల	457
నిరతంబు దుర్దార్గ	55	పరభూభృత్	97	బలరిపుమిత్రు	112
నిరతిన్ నాభి	199	పరమాణుమధ్య	316	బలవన్దేరుశరా	399
నిలువెల్ల సీచాతి	243	పరమా మోదముతో	240	బలిచూడామణి	95
నిలువెల్లన్ నిరపాయ	243	పరిచితకరహఃటి	501	బలితపుగుబ్బ	204
నీతమ్మలశుభ	624	పరిణతదివ్యగంధ	541	బలుక ప్రంపుటనంటి	125
నీరజారాతి	445	పరిమిళిత ప్రవాళ	365	బలువాహినల	70
నునుగ ప్రంపు	370	పవమానమానవ	353	బహుమహీధర	61
నృపమాళిభవ	134	పశ్యత్సాల	407	బాలకూర్మ విలాస	229
నృపుడలవసి	128	పక్షిడిమరుంజాలక	541	బాలబాలరసాల	375
నృపునెదుటన్	143	పిడుగుకైదువు	523	బాలాపాణిగ్రహ	331
నెట్టననాగట్టు	249	పుడమినచలేందు	244	బిత్తటియోర్పు	597
నెవయనఁ జేయి	319	పురములుదుర్గ	458	బెగడవలదనుచు	628
నెలఁతగు క్తపు	651	పురిపూఁదోట	102	బొమవిలుచూపు	204
నెలఁతలలో ద్రిలోక	293	పురిపరిభామహంబు	91	భ	
నెలఁతలుబంతి	389	పూటపూటశరత్కోటి	345	భవదనుజాత్మజన్	411
నేడుగా మాకనిందిత	305	పెనుగట్టుగోట	338	భాగవతభావనా	471
ప		పొడగనవేళ	131	భామపదద్యయంబు	174
పంకజపాణి	287	పొన్నపూవొడినేలక	102	భావం బెక్కడలేక	17
పంచ శీలిముఖుండు	497	పొలఁదియొకర్తు	597	భువిగవితాకన్య	14
పకపకవన్ది	474	పొటనబంతి	263	భూనాథాగ్రణిన్	654
పగడపుఁ జిట్టలక	106	పొవఁబోవగ	458	భూనాథోత్తమ	567
పగడాల కొణిగెల	164	పొరపురంధ్ర	600	భూనాయక	273
పగలైవఁ దెల్వి	92	పొలోమీ ప్రభృతుల్	583	భూసుతకీర్తి	652
పట్టుగాత్రయీ	274	ప్రకటితామోద	275	భూరిభుజంగికా	77
పట్టుతారాపట	424	ప్రకటితోన్దేవ	194	భృమరంబులచిక్కు	549
పట్టుపీఠములె	464	ప్రబలకోలాహలా	111	మ	
పట్టాభిషేక	48	ప్రబలఖిగోత్ర	271	మంచుము నుంగు	644
పడఁదియొకర్తు	553	ప్రబలాకారముతో	504	మంజులచంద్రకాంత	569
పడఁతులారాజ	313	ప్రబలావలేప	52	మందయానము నేర్పు	285
పతయాశుప్రబల	508	ప్రమదాభ్యున్నతిక	570	మందారముకుళ	380
పతికృతధర్మ	625	ప్రసవకరాభ్య	343	మందారవర్ష	266
పతిగళార్పిత	461	ప్రార్థనవచ్చి	538	మణిపట్టిమములు	601
పతియభిషేకవేళ	551				

	పుట.		పుట.		పుట.
మత్స్యగీడారతి	246	మొలక మెఱుగు	463	వ	
మదినున్నమరుఁడు	346	మోహవదేశ	404	వచ్చినసంఘ	526
మనుజునిభుండపుడు	603	య		వచ్చినపాలకేళి	640
మన్నననీకమాళి	511	యాదోరాశి గభీర	72	వచ్చి యభిషేచన	253
మన్ననబోటి	489	ర		వచ్చివసురాజ	457
మరునకుఁజైత్ర	365	రతిపతికృద్రి	622	వదన పరజహృతాంకు	173
మరునినాళిక	234	రతిపతిధర్మ	363	వదనవళాయతాక్షి	302
మఱియు నిక్కులాచల	153	రత్నకూటవిహార	536	వనజముఖ	480
మఱియు సీతనిమంత్ర	311	రత్నభూషిత	224	వనజముఖుల్	380
మఱియుఁ వచ్చిరి	525	రమణి యిట్టి	292	వనజాలయము	413
మసలక యెల్లకాలమును	108	రమణీయాక్ష	8	వనకరువల్లికా	320
మహానీయమధు	125	రమణీయోజ్జ్వల	593	వనకరుచామ్రలక్ష్మి	206
మహానీయయోగ	513	రవికులంబురింప	48	వనకపాదములు	172
మహిమఁ వాగను	16	రాగంబుమూర్తమై	595	వరగుణజాల	347
మహిళామండల	121	రాజకరానుషంగ	605	వరహృదయముల్	645
మానసీయాంత	276	రాజపురందరుండు	616	వరసుమనోభవ్య	89
మానవనాథుఁడు	558	రాజీవాత్మల	439	వరాహవాసదాత	264
మానవనాథుఁడయ్యమృత	„	రామత్వపరు	80	వర్ణిష్టప్రతిభా	„
మాయా మానియు	292	రా రవ్యనగోమలి	319	వలదాత్మగళి	447
మాయాశిలరు	474	రారా జద్గుణకాలి	69	వలదుకొల	403
మాఱుమాటాడదు	624	రిక్తరాయుని కళల్	437	వలనగు నవ్వహ	106
మించిన వేడ్కతో	329	రుచిరాజితమణి	235	వలందగుబృలు	170
మిత్రాధికారంబు	426	శే లెల్ల నవృత	162	వసుధాసుధాంతుల్	302
మిఱినరాజు	109	రోహణ శైలరాజము	525	వసుమతిదానయ్య	68
ముజ్జక మేలువేల్పు	546	ల		వసుమతీభార	19
మునియటరాజ్	211	లజ్జావతీ మనోజ	264	వసురాజన్య	556
మునుప లేఁడాయెనే	449	లలికా పంపుత	291	వసురాజయ్యుడ	262
మునుసుమనోరాగ	118	లలనాజనాపాంగ	115	వసువసుధా	562
మున్నగు నన్నగా	491	లలనామణులపుడు	363	వసువసుధా	584
ముప్పిరిగొన్న	653	లలనా యీ యెలనాగ	294	వాచ్చ ననగోచర	202
మృదుకర్ణోత్పల	642	లలనా రక్షము	339	వాతాండోళిత	399
మెఱుగొప్పనెఱి	316	లలనా లలామ	214	వాసవమాలిక	565
మెలఁతలు శైలరా	571	లలితా మోద	167	విధివిహితంబు	603
మేటిజమ్మేటి యనటన్	171	లలితైశాంక	143	వివికలకాకు	318
మేలు లతాంగి	211	లాఠింతునేఁబాద	647	వివియూఱంకు	254
మొక్కల్ వోయిన	262	లే జవరాలిపాణి	609	వివిలవ ప్రంబు	530
మొగము మొగంబున్	416	లోకత్రయజయో	401	విమలమధుర	242
మొదలు మిటారి	627	లోకత్రయభీనంద	516	వివియూఱంకుపలయంబు	451
మొన యంగనకా	401			విలసితమాత్మకంబులు	183

